" بەراستی ئەگەر کوردی بێبەخت بیەوێت بوونی خۆی بسەلمێنێت، دەبێت بەربەرەکانێ لەگەڵ سێ دەوڵەتدا بکات. مەکسیم ڕۆدونسۆن دەڵێت: " ئەمانە چەوساوەی بەردەستی چەوساوەن" بۆیە دەبێت مافی چارەنووس لەو دەوڵەتانە بخوازن کە سەردەمێک خۆیان پلیشاوەی ژێر چەپۆکی ئیمپریالیستانی ڕۆژئاوا بوون. دەشێت چەوسابوونی پێشوو بووبێتە هۆ بۆ هەڵوێستی چەوسێنەری ئەمڕۆ؟ یان بیری پێشکەوتنخوازی جیهانی بڕیتیبێت لەوەی مافی ئەو کەمایەتییانە پشتگوێبخرێت کە دژن بە وڵاتانی جیهانی سێهەم؟

ئەمەیە پرسیارە سەرەکییەکانی ئەم پەرتووکە.

پەرتووکێکی زۆر چاک بەئاگا، و لەهەمان کاتدا ڕاستبێژ. هەیشن پێی زویر دەبن. کەواتە بەڕاستی شایانی خوێندنەوەیە."

جاک ژۆلیارد

"گرنگی ئەم پەرتووکە لەوەدایە کە لەبری وتەی زل و بێبایەخ، لەبری باسی ڕژێمەکانی دژ بەوان کە کێشەی کورد لە دیمەشق، بەغدا، تاران و ئەنقەرە دەخەنە بەر ئەزموون و بەراورد، ڕێگەی داوە بە ڕۆشنبیرانی کورد خۆیان بدوێن.

ڕۆژنامەی لیومۆند

گەلێکی پەژموردە و نیشتمانی پەرت

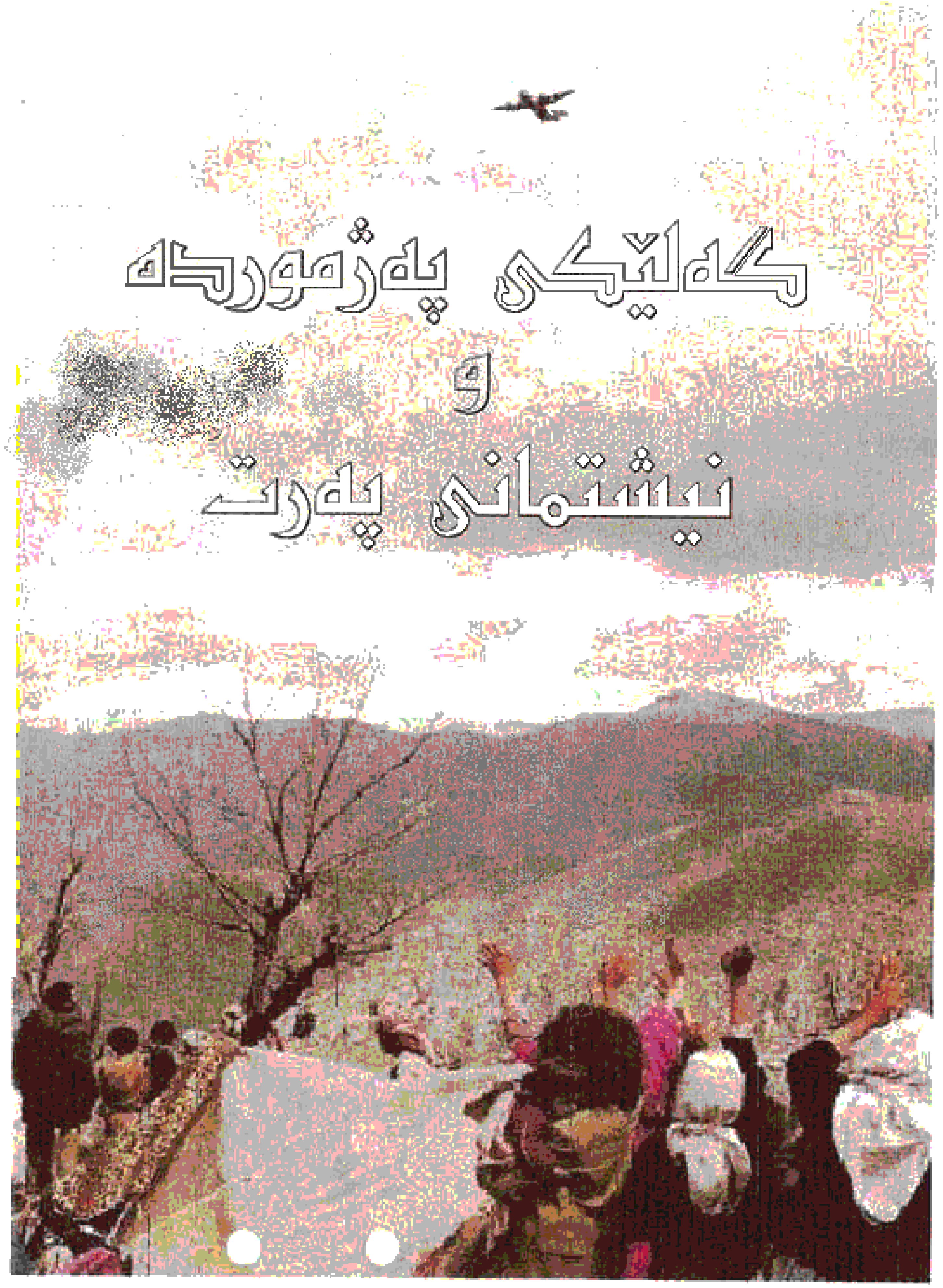

گەلێکی پەژموردە و نیشتمانی پەرت

سەرپەرشتکاری نووسین:
ژێرارد چالیاند

نووسەران:
کەندال   عەبولڕەحمان قاسملو
عیسمەت شەریف وانلی   مستەفا نازدار
ئارچێ روزیفیلد   کامەران قەرەداغی
ئەلیزا مارکۆس   بیلل فریلیک

پێشوتاری فرەنسی: مەکسیم ڕۆدونسون
پێشوتاری ئینگلیزی: داڤید ماکدوال

پێشەکییەکانی
عەرەبی: ڕێکخراوی فەلەستینی (الفتح)
فارسی: ئیبراهیم یونسی

وەرگێڕانی
لەعەرەبی وفارسییەوە: م. گۆمەیی
لەئینگلیزییەوە: (بەشەکانی ٨ ـ ١١) ا. حەویزی

سـوێد
٢٠٠٢ گریگۆری   ٢٧٠٢ کـوردی

سوپاسی بێپایان بۆ

ـ کاک مەهدی عەبدولقادر، کاک ئەنداز حەویزی، کاک حەسەنی قازی، کە هەریەکە لە بوارێکی ئەم بەرهەمەدا هاوکارییان کردووم ...
ـ گشت ئەوانەی بێ پرس، یان پاش پرس بەخۆیان سوودم لە باس و بەرهەمیان وەرگرتووە.
ـ کاک شەماڵ و کاک ساطع و سەرپەرشتکار و کارمەندانی چاپخانەی تیشک لەسلێمانی بۆ ئەرکی بەچاپگەیاندنی ئەم بەرهەمە.
ـ خوێنەری هێژا ...

ناوی پەرتووک: گەلێکی پەژموردە و نیشتمانی پەرت
ناوە فرەنسییەکەی: Les Kurdes et le Kurdistan
ناوە ئینگلیزییەکەی: A PEOPLE WITHOUT A COUNTRY
ناوە عەرەبییەکەی: کورد و کوردستان
ناوە فارسییەکەی: کوردها
سێتەری داتایی، نووسین و مۆنتاج: م گۆمەیی
تیراژی چاپی دوو:
دەزگای بڵاوکردنەوە:

ناونیشانی وەرگێڕ
gomei4@gmail.com
www.koskikurd.com

وێنەی بەرگ: "ڕەوکەری «کوردی» عیراقی لەسەر مەرزی تورکیا چاویان بڕیبووەتە کۆمەکی ئاسمان". وەرگیراوە لەگۆڤاری "ڕێفیوجیز" لە بڵاوکراوەکانی نووسینگەی (UNHCR) ژمارە ٨٥، مانگی مای ١٩٩١، لاپەڕە ٣٩

گەلێکی پەڕەوازە و نیشتمانی پەرت

ئەبری پاشوتار

گەلیک مێژووی لێڵبێت، بێگومان،
ئایندە پەنهانە ...

" ئەری دەشێ کورد بێ مێژووبێت! وا تائەمڕۆ نەبووە بەخاوەن سنوور، نیشتیمانی یەکپارچە و دەوڵەتی سەربەخۆی خۆ؟ ئەگەرنا، چییە دیاردە؟". ئەوە پرسیارێکی زۆر گەرمە بەدەم ناحەزانی نەتەوە نەسرەوت و رەنج بەباکەوتووەکەمانەوە. خۆ ئەگەر من وەلام بدەمەوە، بێگومان دەڵێم؛ بەڵگە زۆرن، بەلام لاسەنگی تای تەرازوومان کاری ئەوتۆ دەکات، نەتەنها ژیارم دەرنەکەوێت، بەلکوو پسپۆران بە بەڵگەنامەی ساختە کردوونی بە بەشی گەلانی داگیرکەر.
خۆ ئەگەر کورد میللەتێکی خاوەن رابوردوو نەبێت، ئەم پتر لە بیست و پێنج ملیۆن کەسەی بەو تاکە یەک زمانە دەدوێن کە پێی دەگوترێت کوردی، لەکوێوە هەڵقولا؟
تاوێک وردبوونەوە لە ئەتلەسی مێژوو تێماندەگەیێنێت کە لەچەرخی Homo spaiens وە واتە مەودای نێوان سالانی ۱۰۰،۰۰۰ تا ۳۵،۰۰۰ی پێش عیسا، مرۆڤی نیاندارتاڵ لە کێو و دۆڵەکانی کوردستاندا ژیاون. هەروەک لەوکاتەوە مرۆڤ خۆی ناسیوەتەوە و کەوتووەتە بازرگانی یان فراوانکردنی ناوچەی دەسەلات لەو شوێنەدا نیشتەجێ بووە کە ئەمرۆ پێی دەگوترێت کوردستان، و ئەویش هەردەم سەرەرێ و قوڵفی گرێی بەیەکگەیشتنی رۆژهەلات بووە لەگەڵ رۆژئاوا، و ناوەندی رێ بۆ بازرگانان. هەروەها گۆرەپانی جەنگیش بوە بۆ هێرشبەری هەردوولا بۆسەر یەکتر. دانیشتوانی ئەو هەرێمە هەمیشە خۆیان لەسەنگەری بەربەرەکانێ بۆ ئەملا یان ئەوی تریان بینیوەتەوە. تا ئێستایش زۆر پسپۆر و شارەزای کورد ئایا بیانی کە ویستبێتیان شت لەبارەی کوردەوە بنووسێت ئەوا سەرەتای باس بە دێرینی نەتەوە و خۆراگری و خوورەوشت چاکی و زۆری تر دەسپێدەکەن.
ئەگەر لەباسە دژوارەکانی مێژوو وردبینەوە ئەوا خۆراگری و بەربەرەکانێی کوردمان نیشان دەدات دژ بەسەختی ژیان. بەدرێژایی ئەو ماوەیەی ماد دەسەلاتی لەدەست داوە تا ئەمرۆ " کە دەکاتە ۲۶ سەدە" زۆر نەتەوە لە بۆتەی نەتەوایەتی داگیرکەر، یان نەتەوەی هاوسێی بەکولتوور لەو بەهێزتردا تواونەتەوە. ئەگەر نەیشتوابێتنەوە ئەوا چەشنی زۆر لەنەتەوەکانی ئەمریکای لاتین (کە زمانیان بووە بە ئیسپانی و پورتوگالی) و شوێنی تر زمانی نەتەوەیی خۆیان لەدەستداوە.
لەودەمەوە کۆرشی هەخامەنشی(کوڕی مەندانەی کچی ئەژیدەهاک) کە بە هاوکاری هارپاک (یەکێک بوو لەسەردارانی دەوڵەتی ماد) ئەژیدەهاکی " باپیر و جوارهەم شای ماد"ی کوشت و

بنەی ئیمپراتۆرییەتی فارسی دامەزران. تاکو هێرشی ئەسکەندەری مەکدۆنی و دەرکەوتنی ئیسلام و دروستبوونی ئیمپراتۆرییەتی عەرەب، و پاشان هێرشەکانی تەتەر و هۆلاکۆ و دامەزرانی ئیمپراتۆری تورکی عوسمانی. کورد تەنها ئەوەی لەدەستهاتووە، " بەپێی باری رۆژ " هەرجارە و لەلایەکی کوردستاندا میرنشینی بچووک پێک بهێنن. هەر یەک لەو میرنشینانە بەپێی بار و دۆخی هەرێم و رۆژگار کەوتوونەتە ژێر سایە و دەسەڵاتی زلهێزێکی دراوسێ و بیانی. ئەگەر تێیشیاندا هەڵکەوتبێت بیر لەدەوڵەتی یەکگرتووی سەربەخۆ بکاتەوە، ئەوا سۆزی ئاین، یا لەبەر بەرژەوەندی تایبەت و خۆبەستنەوەی دەستەیەکیان بە هێزی دەرەکی، یان داگیرکەرەوە بووە بە ناهەموارترین کۆسپ و لە دواقۆناغدا شکستیان پێ هێناوە.

من هۆی سەرەکی ناهەمواری و بە هیچ نەبوون خستنە ئەستۆی لایەنی بیانی ناڕەوا دەبینم، چونکە ڕەوشی ژیان دەیسەلمێنێت کە گشت میللەتێک (دوور لەئێمە!) هەڵپە بۆ دابینکردنی ئابووری نەتەوەیی دەکات و لەپێناویدا دەکۆشێت دەسەڵات بگرێت بەسەر خاک و بەرووبوومی دراوسێ لاوازەکەیدا. بڕوانە گیانلەبەرانی سرووشت، ئەگەر ئەو بەهێزەی لاوازەکەی بەرانبەری پێ قووت نەچووبێت بێگومان بەشێک لەمافەکانی هەر خواردووە. تەنانەت درەخت و گژ و گیا هەن لەسەر خۆراکی درەخت وزیندەوەری تر دەژین. کەواتە ئەگەر نەتەوەی کورد هەرچی زووتر(لەم قۆناغی دەستێوەردانی سنووری جوگرافیەدا) نەکەوێتە خۆ و لەو قۆزاخەی پەژموردەییە دەرباز نەبێت و سەربەخۆیی ڕاستەقینە وەدەست نەهێنێت، ئەوا هەرگیز نیشتیمانی سەربەخۆ بەخۆیەوە نابینین. دیارە ئەویش ئەمڕۆ پێویستی بە سەرکردەی ڕامیارزان و دیپلۆماتی ژیر و خاوەن تاکتیک هەیە گونجاوبێت لەگەڵ ڕۆژ و بارودۆخی نێونەتەوەیی و جیهان. هەروەها لەخۆ بوور و دڵسۆز و پڕباوەڕ بە یەکسانی مافی مرۆڤانەیی میللەت، هەرنەبێت بەهەمان ڕادەی دراوسێکانی.

بەهەڵەدا چووین ئەگەر بڵێین، هەرگیز لەناو کورددا ژیر هەڵنەکەوتووە، بەڵکوو هەردەم و لەگشت بوارێکدا پسپۆر و ژیری سوودبەخش بەمرۆڤایەتیمان بووە و لەزۆر بواردا بوون بەمایەی شانازی بۆ ئەو نەتەوانەی لەنێویاندا ژیاون. بڕوانە (تاریخ مشاهیر کورد ـ لە نووسینی ماموستای بەڕێز، بابا مردوخی ڕۆحانی) دەبینت، لەکۆی نزیکەی ١٣٠٠ بەناوبانگی کوردی لەو پەرتووکە دوو بەرگییەدا دەرکەوتوون لە بواری هونەر و وێژە و مۆسیقا و سینەما و گشت بابەتێکی تری کولتووری، پتر لە هەزاریان سوودی بە کولتووری نەتەوەکانی دراوسێ گەیاندووە. لەسەرەتای ئیسلامدا کوردی وەک "جابانی سەحابی" نزیکترین هاوڕێ و گێڕەرەوەی وتە(حەدیث)ـەکانی پێغەمبەری ئیسلام بووە، و پاش ئەو "مەیموون"ی کوڕی، تا دەگاتە "ئەبو سلیمان یونس" نەوەی "شەهریاری کوردی" کە ساڵی ١٣٥ی کۆچی (واتە سەدەی هەشتی زاینی) لە مەککەوە کۆچی کردووە بۆ شام، و یەکێک بووە لەوانەی لە هونەر و مۆسیقای ڕۆژی خۆیدا بەناوباگ بووە، عەرەب تا ئەمڕۆ بەهێنی خۆیانی دەزانن و هەر باسی دەکەن. هەروەها فارقی و

دەینووری و سەهرەوەردی و ئەربیلی و ئامەدی و بێتوشی و ئیبن خەلەکان و مەولانا خالید و ... ... تادەگاتە ناودارانی بواری ڕامیاری و وێژە و هونەری سینەما و بەشەکانی تری کولتوور، کەعەرەب و تورک و فارسی ئەم سەدەیە شانازییان پێوە دەکەن. کەسانی وەک محەمەد صدقی زەهاوی و مەعروف ڕەصافی و هتد ... لە عیراق، عەبدولعەزیزی سنەیی و ڕشید یاسەمی و ... لە ئێران، محەمەد کورد عەلی و خالید بەکتاش و ... لەسوریا، یەشار کەمال و یڵماز گوینئای و ... لەتورکیا، و ئەحمەد شەوقی و تەیمورییەکانی میسر و زۆری تر لەئەرمینیا و وڵاتانی سۆڤیەتی لەناوچوو. هەروەها زۆەیتر کە لەژمارە نایەن و پەرتەوازەی وڵاتانی هەندەران بوون. لەڕووی ڕامیاری و پێشەواییشەوە ڕۆڵی کەسانی وەک سەلاحەددین و سەرانی تری ئەیوبی و کەریم خانی زەند و هتد ... ئاشکرایە کە هەریەکەو لەکات وشوێنی خۆیدا لەوپەڕی دەسەڵاتدابوون بەڵام چونکە لەورۆژانەدا هەستی ئاینی پتر زاڵبووە بەسەر هەستی نەتەوایەتیدا نەیانکردووە نەتەوەکەیان لەژێر یەک ئاڵادا کۆکەنەوە. خۆ ئەمڕۆیش ئەگەر بڕوانین لەپارچەکانی کوردستاندا ڕامیارزان و شارەزا زۆرن بەڵام بەداخەوە لێک دوور و ناکۆک و ناتەبان.

ئەوجا تاوانکاری زلهێزەکانی سەدەی بیستهەمیش وەک نەشتەری ژەهراوی لە کەلێنی لاواز دەچەقن و بە مەبەستی خوێن مژینی میللەتانی کەمدەسەڵات خۆیان کردووە بەسەرپەرشتکار و ئەوەی مەبەستیانبێت دەستی لێناپارێزن. بێگومان ئنگلیز و فەرەنسا کاتی نەخشەکێشانی سنوور بۆ تورکیا، عیراق و سووریا بە هەڵوێست و ڕێکەوتننامەی ساڵەکانی ١٩١٧ تا ١٩٢٣ تاوانی زەقیان بەرانبەر بەکورد کرد و خاکیان لەت و پەرت کرد بێلەوەی بیر لەوە بکەنەوە؛ ڕۆژێک دێت ئەو میللەتانە دەریان دەپەڕێن، ئەوسا گۆڵمەزەکە بۆ کورد دەمێنێتەوە.

ئەگەرچی بەم شێوە و بارە جیۆپۆلیتیکەی ئەمڕۆ کە داگیرکەران کوردستانیان تێوەگلاندووە، کاتی ڕزگاربوونی بێ گێچەڵ ناچێتە سەر، چونکە ئەنجامی دابەشبوون لەدڵی زۆر لایەندا ڕەنگی عیراقی و ئێرانی و تورکیای و ... شین کردووە. لەلایەکی تریشەوە ڕاگوێزان و نیشتەجێکردنی ناکورد لەزۆر ناوچەی کوردستان لەدواڕۆژدا کێشەی وەک "کەرەباغ"ی نێوان ئەرمینا و ئازربایجان، "کەشمیر"ی نێوان پاکستان و هیند، توزلە" و "بیهاج"ی نێوان بۆسنە و کروات و سرب و زۆری ترمان بۆ قوتدەکاتەوە.

وردە گلەیی

بێگومان ئەوباسەی لەبەردەستدایە سەلماندوویەتی کە نەتەنها جاش و جاشێتی هۆی کاریگەر بوە بۆ پەژموردەبوونی کورد، بەڵکو لەوە کاریگەرتر ناڕێکی و ڕقەبەرایەتی و لەخۆنەبووری سەرکردە و لایەنە ڕامیارییەکانی بزووتنەوە ڕزگاری خوازی ئەم نەتەوەیەیە . زۆر لەوانەی دەبوون

1 ـ تێکۆشەر و نەتەوە پەروەری ئەفریقایی "نیلسون ماندێلا" کە نزیکەی سی ساڵ زیندانی و ئەشکەنجەی چەشت و تەنها سێ ساڵ لەسەر کورسی سەرۆکی پارت و سرۆک کۆماری دانیشت، ڕۆژی ١٦ی دیسەمبەری

بەرابەری ئەو کۆمەڵە، دووربوون لە کولتوور و زانیاری پێویست بە سەردەمی خۆی، و میللەتیش بەهۆی دابەشبوون و لکانی بە نەتەوەی تری لەگەڵ ئەودا بەکولتوور و نەریت جیاواز، و هەر دەوڵەتەی بەزۆر ئەو جۆرە کولتوور و نەریتە نەشازەی خۆی بەسەریاندا سەپاندووە کە بەهۆی هەمیشە لەجەنگدابوونی وڵاتیانەوە دەرفەتی پێشخستنی نەبوون. باشە ئیتر چۆن هۆشیاری بگات بەمرۆڤی کورد کە لەگشت لایەک بە(هاووڵاتیانی پلەی دوو) لێی بڕوانن؟ تاکە فێرگەی لادێی کوردەواری حوجرەی مەلا بووە، و مامۆستایش کە مەلای مزگەوتی ئاواییە(تاکوتەرا نەبێت) دوورن لەگشت زانیارییەکی ژیانی ڕۆژ. تەنها ئەوەی فێربوون و قوتابیانیانی فێردەکەن "جزئی عەمما" و چەند وتەیەکی پێغەمبەرە. هەندێک لەوان ئەو فەرموودەیەیان لەبەرە کە دەڵێت (إعمل لدنیاک کأنک تعیش أبداً، وإعمل لاخرتک کأنک تموت غداً) واتە "بۆ ئەم ژیانەت بکۆشە وەک لەوەی هەتاهەتایە بژیت، و بۆ پەسلان وەک لەوی سبەی دەمریت". بەڵام کەخودی کۆلکە مەلای لادێیان تۆسقاڵێک لەبەشی دووهەمی فەرمودەکە نەگەیشبێت ئیتر چی فێری قوتابیان بکات[2].

لەسەرەتای ئەم سەدەیەوە، بەتایبەتی پاش جەنگی جیهانگیری یەک، ئاوازی سەربەستی و مافی گەلانی ژێردەست و هەروەها یەکسانی، بەزۆری لەگەڵ شنەبای مارکسیەتدا تەشەنەی کرد و بووە هاندەر بۆ شۆڕش و پاشان ئازادی زۆر نەتەوەی جیهان و کودەتای بەلشەفیکی ١٩١٧ی ئۆکتۆبەری ڕوس سەریگرت. زۆر لە ڕۆشنبیرانی ئەورۆژەی کورد ئاواتەخوازبوون یەک تروسکە لەو تیشکی ئازادیە ئەوانیش بگرێتەوە و بینە خاوەن وڵاتی سەربەخۆ. بەڵام کۆمەڵی ڕەشۆکی نەتەوەی کورد ئەو جۆرە هەڵوێستەی بەکفر دەزانی جونکە مامۆستای ئاینی و شێخی تەریقەت فەرموویانە: تاکە سۆشیالیستی ئەوەیە کەخودا لەقورئاندا بۆ موسڵمانانی داگرتووە.

خۆ شۆڕشگێڕانی ئۆکتۆبەریش بەگەیشتنە سەرتەختی دەسەڵات، چەشنی زلهێزەکانی تر تاکە مەبەستیان پڕکردنەوەی ئەو کەلێنە ئابوورییە لاوازەبوو کە لە ڕژێمی تزارییەوە بۆیان مابووەوە، و دەیانویست ئەو سەربازە برسییانەیان تێرکەن کە لەچەند جەنگدا ماندوو ببوون. بۆیە ئەوانیش بە تاکتیک و بەڵێنی نابەجێ، گاهێک پەیمانی ئابووری و سپاییان لەگەڵ شای ئێران دەبەست و تاوێکیش لەگەڵ ئەتاتورک. واتە لەگەڵ ئەو لایەنانەی کە تا ئاستی ڕەگ داکوتان سۆڤیەتیان کرد

١٩٩٧ لەکاتی کۆنفرانسی پارتەکەیدا فەرمووی: "... ئەوەی ئێمە بەشی خۆی ئەنجامدا، ئێستر نۆرەی ئەوەی پاش ئێمەیە ...". بەڵام سەرکردە براکوژەکانی ئەمڕۆی کورد دەردی وێژەری کوردپەروەر "عەبدوڵڵا پەشێو" دەڵێت: بە گوللەتۆپیش دەست لە کورسییەکانیان هەڵناگرن).

2 ـ لاوبووم، ڕۆژێک مەلای گوندی "قولەبەرز" میوانمان بوو، لەنێو باسدا گێڕامەوە کە بەرگوێم کەوتووە ڕووس بۆ تاقیکردنەوە مەیموونێکی بە ساتەلیت ناردووەتە ئاسمان، مەلا وەک کووڕە داگیرسا و هەندی نەمابوو لەپێستی خۆی دەرچێت و دەیگوت: ڕۆڵە بڵێ ئەستەغفیرەڵڵا. ئەوەی تۆ دەیڵێیت کفرێکی زۆر گەورەیە ....

بە پرد، ئەوجا هەردوو وڵاتی تورکیا و ئێرانیان بنکەی هێزە هاوپەیمانەکانی SANTO* و NATO"یان لەبەرەوڕوو قوتکردنەوە. خۆ وەنەبێ بیروبۆچوونی مارکسیەت بەڕێکوپێکی و وەک پێویست لەو هەرێمەدا بەگشتی و لەکوردستاندا بەتایبەتی بڵاوبێتەوە، بەڵکو ئەوانەی باوەڕیان پێ پەیداکرد(جگە لە هەندێک کە بەپەنجەی دەست دەژمێردرێن) هەر بەرادەی ئیسلامەتیەکە لێیگەیشتبوون [کۆمەڵێکی لەو سەردەمەدا نزیکەی ٧٠٪ی نەخوێندەوار، یان تەنها پلەی سەرەتایی خوێندبێت ئەگەر خۆ هەڵخەڵەتاندن نەبێت چی وزەیەک بووە ئەو فەلسەفە قووڵەی مارکسییەتیان بخاتە مێشک[3].

چەند ساڵێک پاش دامرکانی جەنگی جیهانگیری دوو، کودەتای (بەناو) سۆشیالستی لە وڵاتانی ئیسلامی و عەرەبی هەرێمدا، هەرجارەو لەوڵاتێک هەڵگیرسا، یەکێک لەوانە کوودەتای ١٩٥٨ی عیراق بوو کە چەپڕەوانی کوردیش (بەتایبەتی کۆمۆنیستان) خۆیان بەهەڵسووڕێنەر و گرێدراوی سەربەستی و ئازادی و یەکسانی گەلان زانی. هەندەیان کورد لا خۆشەویست بوو تا چێپێیی خۆیان کردەوە، ئەوجا ئەوانیش وەک داگیرکەرانی پێشوو، بەڵکوو لەوانیش دڕتر کەوتنە وێزەی کورد. [مامۆستای بەڕێز عەزیز شەریف لەپێشەکی چاپی دووهەمی (کراس المسالە الکردیە في العراق، بەغداد ١٩٥٥)دا ڕووی ئامۆژگاری لە تێکۆشەرانی ڕێگەی ڕزگاری عیراق کردووە دەڵێت: " چونکە عیراق بێکهاتووە لە هەرێمێکی فرە نەتەوەیی، ئەگەر کێشە نەتەوایەتییەکانی تێیدان چارەسەر نەکرێن و ڕێگەچارە بۆ گیروگرفتە سەرەکیەکانی (پرسی سەربەستی و پێشخستن) نەدۆزرێتەوە زەمینە ستەم دەنوێنێت. بۆیە پێویستە گشت تێکۆشەرێکی دژ بە کۆلۆنیالیزم و هێزی ئیمپریالیستی بیێتە هاوکاری گشت تێکۆشەرێکی ڕێی سەربەستی و پێشکەوتنی ئەم وڵاتە، و لەهەنگاوی سەرەکی تێکۆشانیدا بەپێی ڕەوشی جیهانی پرۆلیتاریا ڕێگەچارەی کێشەی نەتەوایەتی بگرێتەبەر. شێوەچارەیەکی ئەوتۆ کە بەرگرێت لەگشت هەڵی دەرکەوتنی ڕەگەزپەرستی و شۆڤێنیزم و هەلپەرستی و چەوسانەوەی نەتەوەیی، و بێت بە یەکێک لەجۆرەکانی ئازادکردنی نەتەوەی چەوساوە و کەمایەتییەکان بۆ دیاریکردنی مافی چارەنووس. لە هەنگاوی یەکهەمدا کێشەی کوردی، کێشەی ئازادی گەلی[4] کورد و دیاریکردنی چارەنووس و تەنانەت مافی جودابوونەوە و پێکهێنانی دەوڵەتی سەربەخۆ" . ـ باشە

3 ـ لەیادمە پاش کودەتاکەی ١٤ی جولی ١٩٥٨ و تا کۆتایی ١٩٥٩یش لیژنەکانی یەکێتی جوتیاران لەدەشتی قەراج و ناوچەی دزەیی، جوتیاری گوندە کوردەکانیان کۆدەکردەوە و بە بەڵێنی پێبەخشینی (هەندە گوریس پان و هەندەیش بەرین) زەوی و هەروەها بەو بەڵێنەی لەماوەیەکی کەمدا یەکسانیان بکەن لەگەڵ ژیان و دارایی ئاغاکانیان؛ دەشتەکی زەبوون بێلەوەی هیچ لەسەرمایە و ئابووری بزانی پەنجەموردەکرە و خواوڕاستان دەبوو بەئەندامێکی "حیزبی شیوعی".

4 ـ بڕوانە "اغد ودیموقراطی وحرمان شعب حتی من حق الحلم"، جەلال تالەبانی، ناوەندی ئەرکی نوێ ١٩٨٩.

کەس گوێی لێگرت [دەشێ لەعیراقدا چەند مرۆڤی عەرەب بەو وتانەی مامۆستای بەڕێز قایل بووبێ، یانیش ئەمڕۆ قایلن؟[5] . ئەوەی من دەمەوێت تەنها لەعیراقدا ناوی سەد برای ڕامیار، یان ڕۆشنبیری عەرەب و لەگشت نیشتیمانی عەرەبیشدا تەنها هەزار عەرەبم بۆ ناوبەرن کە بەنووسین، وتار، یان بەڵگەنامە دەربیڕبێت کە نەتەوەی کورد خاوەن مافی چارەنووسی خۆیەتی و ئەو قایلە بە بڕینی باشووری کوردستان لە نەخشەی عیراق، یان نەخشەی نیشتیمانی عەرەب (تێڕوانینیشم هەمانە بۆ تورک و فارس و عەجەم).

بەڵێ ڕاستە هەندێک سەرکردەی چەپڕەوی کورد لەچلەکاندا هاتنە سەر بیری نەتەوەیی، بەڵام ئەوانیش لەبزوتنەوە نەتەوایەتییەکەی ئەیلولدا (تەنانەت تاکو ئەمڕۆیش) خۆیان بەستەوە بە دروشمی "سەربەستی بۆ عیراق و ئۆتۆنۆمی (پێشتر، لامەرکەزی و پاشان حوکمی زاتی، یان حوکمی زاتی ڕاستەقینە ؟!) بۆ بەشەنەتەوەی کوردی عیراق" و خوێنی چەندەها هەزار ڕۆڵەی کوردی دلێر و هەروەها وێرانبوونی گشت لادێی ئەو بەشەی کوردستانیان کرد بە قوربانی ئەوتۆ دروشمی بووچەڵ کە بەرودوا لە سوودی عیراق و ئەو عیراقیانە تەواو دەبێت کە چل ساڵ چەک هەڵگربوون بۆ ڕژێمە یەک لەدوای یەکەکانی عیراق و ئەو بەشەی کوردستانیان گەیاند بەم ڕۆژە[6] . باشە دەبێت چارە لەلای کێ بێت؟... لای ئەو فڕۆکەوانانەی بەتەنها یەک وژم پێنج هەزار ژن و منداڵ و پیری بێ تاوانیان بەگازی شیمیایی لەهەڵەبجەدا هەڵپرووکان، یان ئەفسەر و لێپرسراوەکانی گۆڕمی ئەنفال کەپاش ڕاپەڕین بەیارمەتی ئەو هێزە چەکدارانەی تا دوێنێ تینووی خوێنی کاسەسەریان بوون و ئێستا بۆ خۆ ڕزگارکردن وەک(وطني) هەڵوێستیان لەگەڵ دەکرێت. بیر لەوڕۆژە ناکەنەوە کە هەرکات کاکی(وطني) ئانیشک بخاتە سەر لێواری مێزەکەی ئەمڕۆ سەددامی لەسەرە، لەو بۆگەنتر هەڵوێستیان بەرانبەر دەکات.*

<u>سەرکردە و ڕامیارزانەکانمان ناوێرن، یان پێیان شەرمە دروشمی کوردستانی سەربەخۆ هەڵبگرن</u>

5 ـ ئومێدەوارم لەسەر ئەو تێبینییە بە خاوەنبیری ڕەگەزپەرستم نەزانن، ئەویشی بەوەی دەزانێت با ڕێژەیەکی سەدیم لەو خاوەن بیچاکانە بۆ دەرخات. گومانم لەوە نییە کە ژمارەی من دەیخوازم تەنها ڕێژەی نزیکەی یەک لەملیۆنی گشت عەرەب دەگرێتەوە.

6 ـ کاتێ خۆی لە سەربازێکی عەرەبی بەسرایی بەدیلگیراوم پرسی؛ بۆ بەشداربووی لەو هێرشە دڕندە و وێرانکەرەی بەعسدا؟ لەوەڵامدا گوتی: (ڕژێم بەزۆر ناردوومی، خۆ ئەگەر نەیەم دەمکوژن، و هەڵیشبێتم ماڵم وێران دەکەن، یان کەسوکارم دەگرن) باشە ئەوە ڕەوایە کەسێک بۆ قورتارکردنی خۆی لادێییەکی کورد بکوژێت و ماڵەکەیشی تاڵانکات؟

* ـ ڕۆژێک لەئەپریلی ساڵی ٢٠٠٠دا وێنەی " وەفیق سامەرائی" لەسەر ڕووبەری کەناڵی تەلەفزیۆنی " جزیره " چونکە بە تەلەفۆن لە لەندەنەوە بە وەڵامی پەیامدەری ئەو کەناڵەی دەدایەوە کە پرسی؛ دەشێت ئەو ئامادەبێت بەمەبەستی سووک کردنی تاوان لەسەر ("مولازم حوسێن" بەناو سەرکاری ئەو کودەتایەی عیراق لەکوێتدا بەرپای کرد) هەندێک زانیاری پێویست بدات بە کوێت. لە وەڵامدا گوتی؛ هەرگیز ئەوە ناکەم، چونکە

نەبا پێیان بگوترێت، پاشکەوتە(ڕەجعی، مورتەجیع، نۆکەری ئیستیعمار) و وڵاتبچڕێن(ئینفیسالی). کەریم قاسم (بەخێری خۆی) دروشمی برایەتی کورد و عەرەبی لەوڵاتێکدا بەرزکردەوە کەناوی عیراقە، بەڵام نەتەوەییانی عەرەب بەوە ناقایلبوون[7] . ئەوجا وەنەبێت تەنها ئەوانە ناقایل بووبن بەڵکو لەکاتی حوکومڕانی قاسمدا پارتی کۆمۆنیستی عیراقیش بیری نەتەوایەتی کوردییان بە ڕەجعیەت ناودەبرد و تەنانەت هەندێکیش لەکادرە کوردەکانی پێیان شەرم بوو بەکوردی بدوێن[8] . وەک برایەتی کورد و عەرەب دروشمی بنەڕەتی بوو لە بزووتنەوە کوردییەکەی ئەیلولدا، پێش ئۆتۆنۆمی بۆ کورد هاواریان لە دیمەکراتسیەت بۆعیراق دەکرد ئەوجا بە

<u>هەرچەندە ئێمە ئەمڕۆ لە سەنگەری دژایەتی بەرانبەر بە ڕژێمی سەددام، هەندێک خاڵی ستراتیجی بیروباوەڕ هەیە هەرگیز نابێت بیدرکێنین.</u>

جا هێژایان، گومان لەوەدا نییە کە ئەگەر ڕۆژێک(تەنانەت ئەو لایەنە کوردییەی یارمەتی ئەو نەخشەکێشی بۆمبارانی هەڵەبجە و ئەنفالەکانی عیراقی دا لەڕێگەی کوردستانەوە دەربازبێت بۆ دەرەوەی عیراق) لەو کۆنە ئەندامی ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕشی بەعس، و بەڕێوەبەری گشتی دەزگای نهێنگەی "موخابەرات"ی عیراقییە شوێن و چارەنووسی ١٨٠.٠٠٠ ئەنفال کراوی لێ بپرسن هەمان ئەو جۆرە وەڵامەی دەبێت، چونکە ئەوانە دیلی پەیمانن بۆ بیروباوەڕی ڕەگەزییان و ئەوەی لەگەڵ سەددام جیایان بکاتەوە هەر کورسیەکەیە.

ـ لەپایزی ساڵی ٢٠٠١دا جەنەراڵ نزار خەزرەجی (کە سەرلەشکری ئەو هێزە عراقیانە بوو کە ئەنفالەکانی کوردستانیان ئەنجامدا) وەک ناوبراوی سەرەوە بوو لەبەر ناکۆکی لەگەڵ سەددام حوسێن بوو بە پەنابەر لەوڵاتی دانیمارک. هاوڵاتییەکی کورد بە پاڵپشتی هەندێک خزم و ناسراوی خۆی سکاڵایان برد بۆ لای پۆلیسی دانیمارک و تاوانەکانی ئەویان ئاشکراکرد. پۆلیسی ئەو وڵاتە بەڵگەی زیندووی لەو پەنابەرە بێدەسەڵاتانە ویست، ئەوانیش هانایان برد بۆ پارتە دەسەڵاتدارەکانی باشووری کوردستان. بەڵام بەداخەوە لەبری نواندنی تاوانەکانی ئەو چەپۆک خوێناویە، ئەو کوردە دڵسۆزانەیان بەدرۆ خستەوە و پاکانەیان بۆ ئەو تاوانبارە کرد. گوایە بەپێی ئامۆژگاری و ڕاسپاردەی ئەمەریکا، ئەگەر بێتو ئەو جۆرە بدرێن بە دادگا ئەوا چیتر ئەفسەری بایەداری عیراقی سەددام بەجێناهێڵێن. وەک لەوەی سەددام نەتوانێت هەزارانی تر لەوجۆرە سەگ و گورگە هەڵبهێنێت.

7 ـ ساڵی ١٩٥٩، فازل مەهداوی(سەرۆک دادگای شۆڕش) لەنازم طەبەقچەلی(سەرتیپی دووی سپای عیراقی پرسی، کە بە تاوانی بەشداربوونی لە بزوتنەوەکەی "عبدالوهاب الشواف"ی موسڵدا گیراو): بۆچی ناقایل بوویت بەدامەزراندنی(دائره المعارف الكرديه) واتە ناوەندی زانیاری کوردی لە کەرکوک. ئەو ڕەگەز پەرستە لەوڵامدا گوتی: ئێوە (خیانە)ت لەمێژوو و بیروباوەڕ و دژی نەتەوەیی عەرب دەکەن، چونکە ئەوکارە دەبێتە هۆی مێشک کردنەوەی لاوی کورد و هاندان بۆ جودا کردنەوەی پارچەیەک لەخاکی عەرەب.

8 ـ مەجید حەسەن، کەخۆی کوردبوو، یەکێکبوو لەکادیرە پێشکەوتووەکانی پارتی کۆمۆنیستی عیراق، لقی کەرکووک (بەعس لە ١٩٦٣دا لەسێدارەیاندا) ، کەچی لە خۆپیشاندانی یەکەمین ساڵڕۆژی یادی کودەتاکەی ١٤ی تەمووزدا لە سەر شەقامی ئەتلەسی کەرکووک هاواری لە هاوڕێیانی کرد کە بە کوردی هەڵبەستیان دەخوێندەوە، و گوتی:ـ (یا رفاق، ممنوع الهتاف باللغه الكرديه) واتە هاوڕێیان، بانگەواز بەکوردی قەدەغەیە.

تێکشکێنەری قەوارەی عیراق و نۆکەری ئیمپریالی ناودەبران). پارتی کۆمۆنیستی عیراقی کە هەر دەیانویست خۆ لەقاسم نزک بکەنەوە، پاش پووچەڵبوونی بلاتەکەی قاسم لەداگیرکردنی کوێت (ئەوە لێرەدا مەبەستی باس نییە) تا سەرەتای سالی ١٩٦٣یش خۆپیشاندانیان شەقامەکانی بەغدا پیادە دەکرد و زۆربەی دروشم و بانگەوازیان " سەرشۆری و مردن بوو بۆ گێرەشێوێنانی دەرەبەگ و نۆکەری ئیمپریالیزم لە(شمال العراق الحبیب). هاوکاتی ئەوەیش نامیلکەیان بەگشت عیراقدا بلاودەکردەوە تێیدا ئەو بزوتنەوەیەیان بە پلان و تەگەرەیەکی ئیمپریالیست و پەیانی سەنتۆ ناودەبرد کە گوایە بۆ کۆسپ خستنەڕێی گێڕانەوەی شارۆچکەی عیراقی لەدەستچووی (قضاء عراقی السلیب) کوێت بووە بۆ ئامێزی عیراقی دایک. بەلام هەر بەروخانی رژێمی قاسم زانییان بەعس گالەیان پێدەکات، دەستبەجێ بەگشت هاوڕێیانیان ڕاگەیاند؛ " ئەوەی ژیانی لەمەترسیدایە با پەنابەرێت بۆ بزوتنەوە ئازادیخوازەکەی برایانی کورد لە" شمال الحبیب". ئەوجا ئەوەی پەنای بۆناو ڕیزەکانی کورد برد لەمردن ڕزگاری بوو، ئەوەیشی بەردەستی بەعس کەوت زیندوەکانیان هەزاخۆزگەیان بەوانە دەخواست کەزووتر بەرگەی تێهەڵدانیان نەگرت و مردن. سالانی پاش ئەوەش لەچەند قۆناغدا دەبوون بەیار و تاوناتاویش چەکی بەعسیان ڕوو لە دالدەدەر و خانەخوێی ڕۆژانی پێشوویان دەکردەوە.

ڕژێمی قاسم ڕوخا و سەلام عارف و پاش ئەویش ئەورەحمانە گێلەکەی برای ڕێگەیان بۆ عەرەبە نەتەوەییە ڕەگەز پەرستەکانی بەغدا خۆشکرد لە قاسم پیستر کورد بدەنە بەر شالاوی ناپالم و ئاگر، چونکە قلاچۆکردنی ئەو گەلە یەکێکە لە خالە گرنگەکانی پرۆگرام و ڕێبازی ئەو تاخمە نەتەوەییە ڕەگەزپەرستە. عبدالسلام نەتەوەییانی عەرەبی لە کۆنفرانسێکدا کۆکردەوە، لەمەڕ ڕێگە چارە دۆزینەوە بۆ کێشەی کورد و بزوتنەوەکەی. تواندنەوەی نەتەوەی کورد لە بۆتەی نەتەوایەتی عەرەب و نەهێشتنیان لەسەر ڕووی زەمین[9] تاکە ڕێگەچارەبوو لای فائق سامرائی (سەرۆکی سانديکای پارێزەرانی عیراق) کە یەکێک بوو لەنەتەوەییانی عەرەبی ناسری. لەیەکێکی تردا بەناوی کۆنفرانسی زانایانی ئاینی ئیسلام(فتوا)ی موفتی ئەردون ئەوەبوو، گشت ئەو چەکدارە کوردانەی دژ بە سیستێمی ئیسلامی عیراق دەجەنگێن (کافرن) و کوشتنیان ڕەوایە. دووبارە پاش ئەوان بەعس پەیدابووەوە، زۆر لەپێشوو چەپەڵ و دڕندە و ڕەگەزپەرستانەتر کەوتەوە وێزەی کورد.

ئەوکاتەی سەدام حوسێن جێگری سەرەک کۆماری عیراق بوو، لە هاوینی ١٩٧٢دا کۆڕێکی جەماوەری فراوان و کراوەی لە یاریگەی " الکشافە"ی بەغدا بەست بەئامادەبوونی چەند هەزار کەس و کۆمەڵێک ڕۆژنامەنوس کە ڕاستەوخۆ لە ڕادیۆی بەغداوە بلاو دەکرایەوە. لە ولامی پرسیارێکدا کە دەڵێت؛ لە دەستوورە کاتیەکەی عبدالکریم قاسمدا خالێک هەبوو دەیگوت؛ کورد

9 ـ کتاب التاخی، ئیبراهیم ڕەشید چاوشلی، ١٩٦٧» بەداخەوە ژمارە و کاتی دەرچوونیم لەبەردەس نییە».

و عەرەب لەخاکی عیراقدا هاوبەشن، بەلام ئەوە لەدەستوورەی ئێستای ئێوەدا دەرنەکەوتووە. سەدام لەولامدا گوتی؛ کل شبر من خارطه الوطن العربی هو أرض العرب، وکل من عاش علی الارض العربیه هو عربی (واتە گشت بستێک لە کارتەی عەرەبی خاکی عەرەبە، ئەوەیشی لەسەر خاکی عەرەب دەژی، عەرابە!).

هەر لەسەرەتای دەسەلاتیانەوە ڕژێمی بەعس بەڕاست وچەپ، ئاشکرا و بەدزییەوە لەکوردیان کوشتووە. چگە لەوانەی تاکتاکە بەڕووداوی ئوتومبێل یان بە گوللەی وێلەوە بوون وجۆرەها شێوەی تری کوشتن و ئەشکەنجە لەناو دەچوون. کەسانی زۆریان پۆلپۆل ڕەوانەی بۆتە و ژووری ئەزموونی چەکی شیمیای و بایۆلۆجی ڕژێمی بەغدا دەکرد. کوا ئێسک و تروسکی تاخمەکەی قالە تەگەرانی کەسالی ١٩٧٢ سەرنوگوم کران. کوان هەشت هەزار بارزانیەکەی سالی ١٩٨٣ بەڕۆژی ڕوناک لەگوندەکانی دێگەرە و قوشتەپەی خوار هەولێر لەناو مالی خۆیان درکران. لەپێناو چیدا بوو شیمیا بارانەکانی هەلەبجە و قەرداغ و دۆلی جافەتی و بادینان و هتد ... کە پتر لە شەش هەزار کەسیان بە ژن و مندال و پیرەوە کوشت و پتر لەدوانزە هەزار کەس بریندار بوون و دەیەها هەزار خێزان ئاوارە و سەرگەردان بوون، و کوا ئێسک و تروسکی١٨٢ هەزار قوربانی " ئەنفالی پیرۆز". گشت ئەوانە و هێشتا سەرکردەی پارتەکانمان تامەزرۆی ماچی کۆلمە زەهراوییەکانی سەدام و تینووی دەستخستنە ناو دەستە خوێناویەکانی ئەو خوێنمژەن.

سەیرنیە کە لەسەرەتای دامەزراندنیەوە پارتی دیموکراتی کوردستان دروشمی کۆماری کوردستانی یەکگرتووی(بە کۆنفیدرالی لەگەل عیراق) هەلگرت بوو، و لە کۆنگرەی سێهەمیدا کردی بە مافی چارەنووس و دامەزرانی کۆماری گەلی کوردستانی سەربەخۆ، بەلام پاش لەوەی پارتی کۆمۆنیستی عیراق لە کۆنفرانسی سالی ١٩٥٦یدا مافی کوردیان کرد بە " ئۆتۆنۆمی لە چوارچێوەی عیراقدا" یەکسەر دروشمەکەی پارتیش(بەتایبەتی پاش کودەتاکەی ١٤ تەمووز و تائەمڕۆ) بووە بە ئۆتۆنۆمی لەچوارچێوەی عیراق و لێی دانابەزن. یەکێک لەخالە گرنگەکانی کۆنگرەی دەیەمی پارتی دیموکراتی کوردستان ـ عیراق "دیموکراتیەت بۆ عیراق و ئۆتۆنۆمی ڕاستەقینە بۆ کوردستان بنچینەی ئاشتبوونەوەی گشتی نیشتیمانە"[10] . (لەژێر ناونیشانی ـ بۆچی بەرەی کوردستانی بڕیاری هەلبژاردنی ئەنجومەنی نیشتیمانی لەکوردستاندا دا ـ ڕۆژنامەی بەرەی کوردستانی نوسیویەتی دەلێت: ..... بۆ ئەوەی ئەو بەتالاییە پڕکاتەوە کە ڕژێمی چەق لەعیراق بە ئارەزوو وازی لە حوکومڕانی ناوچەیەکی فراوانی کوردستان هێنا و دەستی لەئەرکە یاسایی و ڕەوشتییەکانی سەرشانی بەرانبەر بە گەلەکەمان هەلگرت و ناچاری کردن[11] ئەوکارە ئەنجام بدەن بەوپێیەی لەچوارچێوەی یاسا و ڕەوشەکانی جیهانیدا کاری پێ دەکرێت... .

10 ـ بڕوانە خەبات، ژمارە ٦٠٢ لاپەرە ٧.
11 ـ ژمارە ٢ی ڕۆژی ١١ـ ٤ـ١٩٩٢.

سەیرە سەرانی کورد نەتوانن لەوتۆ بەتاڵی ڕامیاری و دیپلۆماسی و سپایی و دەسەڵاتی ڕژێمە سەرلێشێواوەکەی بەغدادا بڕیاری سەربەخۆکردنی هەرێمەکی خۆیان بدەن، و ئەوە بکەن بە بیانوو کە گوایە هیچ هێزێکی جیهانییان بۆ ئەو مەبەستە لەگەڵ نییە!

وەنەبێت بۆچوونی سەران و هەروەها پرۆگرامی یەکێتی نیشتیمانی کوردستان لەوی پارتی نەتەوایەتیتر بێت. جەلال تالەبانی سکرتێری گشتی یەکێتی نیشتیمانی کوردستان لە(أغد و دیموقراطی و حرمان شعب حتی من حق الحلم)دا دەڵێت: سەرەتا، یەکێتی، نەتەوەی کوردیش وەک نەتەوەکانی تر بەنەتەوەی خاوەن ماف دەزانێت لەدیاریکردنی مافی چارەنووس. پاشان، گەر نەتەوەی کورد خۆی دیاریکەری چارەنووسی خۆی نەبێت کێشەی بنەڕەت و یەکجارەکی هەرگیز چارە نابێت. بۆ نموونە، ئۆتۆنۆمی چارەسەر نییە بۆ کێشەی کورد بەڵکو ئەوە تەنها هەڵوێستی دیموکراسیانەیە بۆ کەمکردنەوەی ئێش و ئازار لەسەر گەلی کورد و کەمکردنەوەی گیروگرفت و دڵڕاگرتنەتی لەو ناڕەواییانەی پشتوویانە بەسەر ئەو نەتەوەیەدا[12] . ... ئەوجا یەکێتی بەرپەرچی بەستەم زانینی سەربەستکردنی نەتەوەی کورد دەداتەوە لە دیاریکردنی چارەنووس، بەڵام هەرچەندە سوور دەزانین کە تێکۆشان لەپێناویدا گیر و دووروودرێژە، دەبێت دروشمی مافی چارەنووسی نەتەوەی کورد لەخواستە ستراتیجییەکانی بزوتنەوەی ئازادیخوازی نەتەوەی کورد بێت نەک داخوازیبێت بەپێی کات یان قۆناغ[13]].

باشە کە ئەوە هەست و پرۆگرامی یەکێتی پێش ڕاپەڕین بوو، بۆ ئەوان ئەو هەلی بەتاڵییەیان نەقۆستەوە و میللەتی ڕاپەڕیویان ڕوەو چارەنووس نەبرد. ئایا لەوەپتر شەهید دەدرا کە لە سی ساڵی جەنگی دژ بەرژێمدا دراوە؟ یان لە وێران بوونی کوردستان دەترسان کە لەراپۆرتی خودی ئەو پارتەدا دەڵێت، ناوچەی وێرانکراو لەباشووری کوردستان خۆ دەدات لە ٧٠ ـ ٧٥٪ی ڕووبەرەکەی. دیارە نە ئەویە و نەئەویتریان، بەڵکو تەنها ئەو هەڵوێستە دەنوێنێت کە وتەبێژی ڕۆژنامەی شیحانی ئەردونی لە چاوپێکەوتنی ڕۆژی ١٠/٦/١٩٩٥یدا لەسلێمانی ناوی مامە بەمیکافیللی دەبات. ئەگەرنا، ئیتر ئەو وڵامانەی لەچی کە(شیحان دەڵێت): سەرەتا، من باوەڕم بە ڕوانگەی بێکهێنانی دەوڵەتی کوردی نیە چونکە هەڵوێستێکی جوداخوازییە. ئەگەر بەوێت لەگەڵتدا ڕاستگۆیم دەڵێم ... من باوەڕم بەوە هەیە کەنەتەوەی کورد یەکە و بەسەرەنێزەی تفەنگی کۆلۆنیالیزم و هێزە داگیرکەرەکانییەوە بەشکراوە بەسەر تورکیا، ئێران، سوریا، عیراق و سۆڤیێتی پێش، ئەو نەتەوەیە پاش جەنگی جیهانی دووهەم مافی خواست و بەپەیمانی سیڤەر مافی پێکەوەنانی بوونێکی تایبەتی پێ ڕەوا بینی، بەڵام بەرژەوەندی ئینگلیزی داگیکەر لەوەدابوو کوردستانی عیراق بەعیراقەوە بلکێنێت و کورستانی تورکیا بە تورکیاوە و هتد....

12 ـ لاپەڕە ٢٨١ ....

13 ـ ـ لاپەڕە ٢٨٢.

کەلێکی پەژمورده و نیشتمانی پەرت

پاشان بەرپەرچی قسەکانی پێشووی خۆی دەداتەوە و دەڵێت: هەروەها باوەڕم بەوەیە کە ئەم نەتەوە کوردستانیە وەک دەوڵەتەکانی تری جیهان خاوەن مافی چارەنووسە، تەنانەت هێنی پێکەوەنانی دەوڵەتی سەربەخۆیش. ئەوجا دووبارە دەگەڕێتەوە و دەڵێت: من باوەڕیشم بەوە هەیە کە ئەوە هەرگیز نایەتەدی، چەشنی ئەو مافەی عەرەب هەیەتی لە دیاریکردنی چارەنووس و یەکگرتنیدا. بەڵام ئایا نەتەوەی عەرەب توانیویانە سەرەڕای ئەو پێشکەوتنە ئابووری و ژیار و کولتووریە یەک بگرن، ئیتر کورد ئەو بارەی چۆن بۆ دەڕەخسێت. من ڕامیارێکم ڕوونبین و باوەڕم بەوەیە کە لەو بارودۆخە نێونەتەوەیی و ناوچەیی و کوردستانیەدا هیچ بنەمایەکی پێکەوەنانی دەوڵەتی کوردی سەربەخۆ نیە. من چاوم بە زۆرکەس کەوتووە، یەکێ لێپرسراوم نەبینی لەگەڵ دامەزرانی دەوڵەتی کوردی سەربەخۆدابێت. چەندجار چاوم بە میتیران و مێجەر کەوت، هەروەها زۆری ترم ڕامیاری وەک بێکەر و کریستۆفەر و هێرد و سەرەک شالیارانی یونان بینی، لەکەسیانم نەبیست ئەوکارە پەسەندکەن. واتە پێویستە ڕوونبین بین و لەچوارچێوەی عیراقێکی دیموکراسی یەکگرتوودا مافی خۆ بخوازین وچیتر، چونکە لەجیهاندا هیچ دەوڵەتێک نیە لەگەڵ دامەزرانی دەوڵەتی کوردی بێت. دەڕوانمە بوونێ کوردی سەربەخۆ، بە هەچکامیان بێت با ببێت، ئۆتۆنۆمی یا فیدرالی.

با تاوێک مامە جێبهێڵین و ئاوڕێک لە بیروبۆچوونەکانی کاکە (مەسعود بارزانی) بدەینەوە. نزیکەی دووساڵ پێش لەو قسانەی مامە، کە کاکە لەئەوروپا گەڕایەوە بۆ کوردستان، لە وتارێکیدا بۆ جەماوەری هەولێر ئەوەی ڕوونکردەوە کە هەندێک لەو لێپرسراوانەی سەرەوە و لێپرسراوانی کۆمەڵی ئەوروپای یەکگرتووی بینیوە، ئەوان تەنها ئەوەیان پێ باشە کێشەی کورد هەر لە چوراچێوەی عیراقدا چارەسەرکرێت. هەروەها لەوتەکانیدا بۆ کۆمەڵێکی ١٠٠٠٠ کەسی شارۆچکەی شێلادزێ لە مانگی ئۆکتۆبەری ١٩٩١دا سەرۆکی پارتی دیموکراتی کوردستان ـ عیراق گوتی: لەساڵی ١٩٦١وە کورد دەیەها قۆناغ لەپێناو(حوکمی زاتی)دا جەنگیون و خۆیان بەختکردووە، ئیتر باجەنگی لەخۆڕایی بەسبێت ئەگەر بە ڕاووێژ توانای ماف وەرگرتنمان هەبێت[14].

مرۆڤ لەتاکتیکی نابەجێی ئەو ڕامیارانە دۆش دادەمێنێت. لەلایەک دەڵێن میللەت ڕاپەڕیوە و تاوێکیش ڕژێمی عیراق تاوانبار دەکەن بەوەی دەستی لە بەڕێوەبردنی "هەرێم" هەڵگرتووە. باشە بۆ ناتوانن ئەو هەلە بقۆزنەوە و بڕیاری ئازادی هەرێمێک بدەن پانتایی پتر لەگشت خاکی دەوڵەتی کوێت و ئیمارات بەسەریەکەوە کە لەبری یەک ئاڵا چەندینی بەسەردا دەشەکێتەوە، و لەرابوردوودا ئەوانیش هاوکات و وەک کورد خاوەن دەسەڵاتی میرنشینی ژێر دەسەڵاتی ئیمپراتۆری عوسمانی بوون، و زەویشیان لە زەوی کوردستان بەپیت و بەرهەمتر نییە. ئەرێ

14 ـ هەفتەنامەی(الاخبار للمهاجرین)ی سویدی، ژمارە ٣٦لە ٢٤ئوکتۆبەر١٩٩١.

ئەوەی ڕاپەڕێت دەبێ بۆ بڕیاری چارەنووس پرس بە ئاغاکانی بکات. بەچی ڕەوشێک پرس بەوانە دەکەن کەتا دوێنێیەکی نزیک خۆتان بە ئیمپریال و کۆلۆنیال و داگیرکەر و دابەشکەری کوردستانتان ناودەبردن؟. جیاوازی بووش یان کلینتۆن چییە لەگەڵ ویلسونی خاوەن پرۆتۆکۆلی ئاشتی پێش دابەشکردنی کوردستان. یان جیاوازی مێجەرسۆن و میتیران چیە لەگەڵ لوید جۆرج و کلیمەنسوی و هتد .... ئەوانە گشتیان بەپێی نەخشەگەلێک دەجوڵێنەوە گونجاو لەگەڵ بەرژەوەندی ئابووری و ڕامیاری و جۆرەها سوودی تایبەت بەوڵاتی خۆیان. سەدام ئەو کارگەی ئەتۆمی یەکهەمەی جوولەکە هەڵیتەکاند و دووهەم کە هێزە هاوپەیمانەکان تێکیانشکاند لە کێ کڕی؟ ئەی ئەو کەلوپەل و کەرەستەی خاوی شیمیاییەی کوردستانی پێ کاولکرد، یان چەک و تەقەمەنی و چەند سەدهەزار مینەی لەکوردستاندا چێنراون؟. بێگومان گشتی لە هەمان هێزە هاوپەیمانەکانی وەک فەرەنسا، ئینگلتەرا، ئەمریکا، ئەمسا و لەسەروو گشتەوە یەکێتی سۆڤێت و هتد ... بوو. ئەگەر دەڵێن گشت ئەوانە لە دژی ڕژێمی ئیسلامی ئێران دراون بەسەدام، کامەبوو هەناسەی ئەفسووسی ئەو پیاوە بەرزانە بۆ قوربانیانی کورد. یان گشت ئەو هەست و هەناسە ساردەیان هەڵگرت تا دەستپێکردنی شانۆگەرییەکەی گرتن و پێ بەردانی کوێت و ڕسواکردنی سەدام، ئەوجا ئێزگەی ڕادیۆ و تەلەڤزیۆنی ئەو کەلەهێزانە بکەونە لاوانەوە، و ئۆبزێرڤەر و لەندەن تایمز و واشنتۆن پۆست و لیۆمۆند بەنووسینی مانشێتی سەرنج ڕاکێش وێنەی جەرگبڕی سێ ساڵ لەوەوبەر بازاڕی فرۆشیان گەرم بکەن. ئەی دەنگی ڕادیۆکەی پارێزەرانی چینی چەوساوە لەمۆسکۆ و ئەزڤێستیای خامەی پرۆلیتار بۆ تەنها یەکجار نەبێت باسی کارەساتی هەڵەبجەی نەکرد، و لەوێیشا تاوانەکەی خستە سەر ڕژێمی ئیسلامی ئێران.

دیسان ڕووی پرسیار دەکەمە سەرکردە کوردەکانی ئەمڕۆ و دەڵێم؛ ئەرێ غاندی (ڕووت و برسی) لە تێکۆشانە بێوچان و درێژخایانەکەیدا هیچ پاڵپشتی هەبوو کە هیندستانی لەژێر چنگی ئەو ئینگلیزە دەرکرد کە لەوڕۆژەدا خۆر لەسەر زەمینی دەسەڵاتیدا ئاوانەبووە. هۆشی منەی وەک کورد وڵات بەشکراوی ڕاپەڕیو دژ بە فرەنسا وپاشان ئەمریکا، کەڕاپەڕین پرسیان بەکێ کرد؟ سەرئەنجام بە ڕزگاربوونی هیند چەند وڵاتی وەک بەنگلادیش و پاکستان گەیشتنە مافی چارەنووس، و ڤێتنام ڕزگاری بوو. ڕۆژێکیش دێت دوو کەرتەکانی ڤێتنام و کۆریا و هتد ... بینەوە بەیەک. ئەگەر دەڵێن ئەوانە کۆنن و ئێستا چەرخێکی ترە، ئەی ئەریتیریا کە ئینگلیز لەساڵی ١٩٤٠دا پاش ئیتالییەکان داگیری کرد و لەساڵی ١٩٥٢دا خرایە سەر ئەثیوپیا (حەبەشە) و تاکو پاش ڕاپەڕینەکەی کوردستانیش هێشتا لەژێر دەسەڵاتی ڕژێمی ئەسیوپیدا بوو. بۆ ئەوان بوونەوە بە خاوەن ئاڵا و سنوور و دەوڵەتی سەربەخۆی خۆیان. دیارە لەبەر ئەوەی سەرکردەکانی ئەسیوبچییانە بیر ناکەنەوە و لەبری پرۆژەی(حوکمی زاتی) سووربوون لەسەر ئازادی ئەو نەتەوە ئاوێتەیە. یان چیچێنیا (ئەو میللەتەی ساتلیتی ئەمریکایی

شوێنی "دودایێف"ی سەرکردەیانی بۆ دەوڵەتی ڕووس ئاشکرا کرد) تەنها دوو ساڵی جەنگ بەرانبەر بە دووهەم مەزنترین هێزی جیهان کرد و بوو بەخاوەن ئاڵا و دەوڵەتی ئازاد*. هیچ گومان لەوەدانیە کە ئەوانیش ناکۆکی ناوخۆییان تێدایە بەڵام بەرژەوەندی خاک وگەل نەیهێشت پاش مردنی دودایێفی سەرکردە لەسەر کورسی یەکتری قڕکەن و دڵی دوژمن بەخۆ خۆشکەن.

ڕۆیتەری لەندەنی نووسیویەتی دەڵێت؛ مەسعود بارزانی سەرۆکی پارتی دیموکراتی کوردستان دەیەوێت باکووری عیراق بکرێت بە هەرێمێکی ژێر چاودێری نەتەوە یەکگرتووەکان تا ئەوکاتەی کێشە لەگەڵ عیراق تەواودەبێت. بارزانی لە چاوپێکەوتنی بێهاوتای ڕۆژنامەنووسانی ڕۆژئاواییدا گوتی(دەبێ مرۆڤ هەندە لەخۆبووربێت ئەزموون نەبڕینی خۆی نەشارێتەوە) لەوێدا مەبەستی لە سەرنەگرتنی ئاقیکردنەوەی ئۆتۆنۆمی کوردە. هەروەها ئەو سەرۆکەیەی کورد لە چاوپێکەوتنی هەردوو ڕۆژنامەنووسی(گاردیان) و (ئەنیپێندنت)ی بەریتانیدا ترسی خۆی دەربڕیوە لەوەی کۆمەڵی کورد چەشنی سۆماڵ و ئەفغانستانی بەسەربێت. بارزانی لێرەدا ئاڵەبانی ناحەزی بەدەسپێکەری جەنگ ناودەبات و مەبەستی بووە ئەو هەڵبژاردنە هەڵوەشێنێتەوە کەدەیزانی خۆی تێدا دۆڕاوە. هەروەها بارزانی مەترسی خۆی دەربڕیوە بەرانبەر بەوەی کوردستان ببێت بەچەند میرنشینییەکی دژ بەیەک، و دەڵێت کێشەی سەرەکی نێوان (پاش کوشتوبڕ و تاڵانی و وێرانکاری و لەناوبردن و دیل لەیەک گرتن) بێباوەڕی خستە نێوان لایەنەکان. دەڵێت شەڕ و لێکدانەکەی مانگی پێشوو لە ٣٢ ساڵی ژیانی ڕامیاری ئەودا ناڵەبارترین ئاقیکردنەوە بووە و دەڵێت؛ بە هاوکاری دەزگاکانی نێونەتەوەیی و بڕیاری ئەنجومەنی ئاسایشی نێونەتەوەیی کە بە پاراستنیان بەهرەوەربووین و هەڵبژاردنێکی پیرۆزمان ئەنجامدا بەڵام ڕووداوەکانی پاشی (لەیەکدان) دەستخەڕۆی کردین. پێویستە دان بەوەدا بنێین کە وەک قوتابی ئەزموون نەبڕیومان بەسەرهاتووە[15].

بابێینەوە لای وڵامەکانی تری مامە کە بە شیحان دەڵێت:... ئێمە ناقایل نین بەوتووێژ و من لەناڵەبارترین کاتدا چووم بۆ بەغدا و ئەو ڕۆژەی دەستم لەملی سەرۆکی عیراق کرد، کاری تێکردم و خوتەوبۆڵەی زۆری بۆ دروستکردم (بۆچ من دەسلەملانێی سەدام بم کە هێشتا هیچیان لەئەنجامی کوشتوبڕ و بزربوانی هێرشەکانی ئەنفالی پاش جەنگی عیراق و ئێرانیان بۆ ڕوون نەکردووینەتەوە. ئەو کارە لەلای کورد زۆر دژوار بوو.... ئێمە گوتمان با چاو لەڕابوردوو بپۆشین .... لە وڵامێکی تردا دەڵێت؛ گشت کۆشش و وتووێژ لەگەڵ بەغدا لەلایەن خودی کوردەوە بووە ... هەروەها دەڵێت : جگە لەوی ساڵی ١٩٨٥ هیچ یەکێک لە وتووێژەکان بە ئەنجامی ئەوتۆ شایانی باس نەگەیوون، چونکە هەرچەندە ڕێکەوتین تورک کاری تێکردووە و هەڵیوەشاندەوەتەوە. هەروەک لەوباوەڕەدانیم من بوێتمە هۆی ڕێنەکەوتن لەگەڵ بەغدا، پێش گشت لەگەڵ سەرۆکی

15 ـ هەمان سەرچاوەی پێشوو، ژمارە٢١/٢٢ی ١٦ یۆنیۆی١٩٩٤.

عیراقی سەدام حوسێن کە پەلێنی پێدام سەرم لەنێو کوردانی تورکیا و ئێران بەرزکاتەوە !!!.

بەوێژدانتان پێشەوایانی نەتەوە. کام تاکتیکتان بەگوێرەی ڕۆژ لەوی سەرانی یەک سەدە لەمەوبەر پێشکەوتووترە کەخودی ئێوەی ڕامیارزان ڕەخنەیان لێ دەگرن و دەڵێن گوایە ئەوان هەلی بەتاڵی و لاوازی دەسەلاتی ڕژێمی عوسمانی (هەروەها سەفەوی)یان نەقۆستەوە و ڕاپەڕینەکانی ئەو ڕۆژانەی گەلی کوردیان بەفیڕۆ داوە. پاشا کوورەی میری سۆران، سەدوشەست ساڵ لەمەوبەر بەمەبەستی کوردستانی مەزن ویستی بەڕاوێژ لەگەڵ میرە کوردەکانی تردا یەکبگرن. بەڵام بەداخەوە ئێوە لەم کۆتایی سەدەی بیستەدا تازە بەبراکوژی میرنشینی سۆران و بادینانمان بۆ جودا دەکەنەوە. کێ ئەوە نازانێت کە لەکاتی کەرتکردنی نەخشەی هەرێمدا زلهێزەکان لەبەر بێسەروبەری سەرانی نەتەوەی کورد سنووریان بۆ جودا نەکردنەوە. مەگەر سەرۆکی ئەمریکا "ویلسون" هەشتا ساڵ لەمەوبەر ئەو بانگەی بەگوێماندا نەداوە کە: تا خێڵە لەیەک داب‌ڕاوەکانی کورد و سەرکردەکانی لەڕەوشی ژیانی ڕامیاری گشتی نەگەن، و یەکگرتنیان تەنها لەبەر دژایەتی بەو دام ودەزگایە بێ کە دوورنیە بیانخاتە ژێر دەسەلاتی عەرەب. (کێشەی کورد هەروا بێچارەسەر دەمێنێتەوە)[16].

کەمرۆڤ ئەمڕۆ دەڕوانێتە میرنشینەکانی کەنداوی (عەرەبی = فارسی) و جیاوازی ڕادەی پێشکەوتنی باری ژیانی ئابووری و کۆمەلایەتی و زانستی و هتد ... ئەوان لەگەڵ ئێمە، دۆش دادەمێنێت لەو خووە ناتەبا نەگریسەی میرەکانی کورد بۆ ئەم نەوە بیرتەسکەیان جێهێشتوە. دەبوو " بەپێی پێویست" بچووکترین قوژبنی ڕزگارکراو لەخاکی کوردستان ببێتە لانە وحەشارگە بۆگشت کوردڕەگەزێک، بەڵام بەداخەوە لەناو بزوتنەوەکانی کوردی ئەمڕۆماندا ئەوە بۆچوونی نابەجێیە. گشت یەکێک لە لایەنەکان میکافیلانە بەگوێرەی خواستی ڕژێمە دیکتاتۆرەکەی ئەو بەشە ڕەفتار دەکەن. هەریەکەیان دەیەوێت خۆی دەستپێشخەری پەیمان بێت لەگەڵ داگیرکەرانی کوردستان، و ئەو دوژمنانەیش هەمان ناتەبایی و ناکۆکی خۆیانیان بۆ دەکەنەوە بە سەنگی تەرازووی وتوووێژ و ڕێکەوتن لەگەڵیان. ئەو جۆرە هەلومەرجە و هەندێک تایبەتمەندی تری ڕۆژ بوونەتە هۆی نەحەواندنەوەی لایەن و کەسانی تری بزووتنەوە کوردیەکانی هەلدێن لەدەست ڕژێمە داگیکەرەکانی بەشی تری کوردستان، بەتایبەت لە باشووری کوردستانی پاش ڕاپەڕین.

بەمەبەستی لەناوبردنی یەکجارەکی بزووتنەوەی نەتەوەیی کورد، ڕژێمی عیراق و تورک لەهەرەسی شۆڕشی ئەیلول بەدواوە پەیمانی لەشکرییان لەگەڵ یەک بەست و عیراق بۆ پاراستنی سنوور لەدەست کوردی " گێرەشێوێن! " لەشکری تورکی سەرپشک کرد بە ١٠ تا ١٥ کیلۆمەتر هاتنە ناوقوولایی خاکی عیراق. مۆرکردنی ئەو پەیمانە لەلایەن عیراقەوە بۆ ئەوە نەبوو تورکیا

16 ـ م س لازاریف، المسالە الکردیە (١٩١٧ـ ١٩٢٣) وەرگێڕانی د. عەبدی حاجی، بەیروت ١٩٩١، لاپەڕە ٤٠. لەوێدا بڕوانە ـ Wilson, Msopotamia 1917-1920.

دوای کوردانی ژێر دەسەلاتی خۆی بکەوێت، بەڵکوو ئەو لە ١٩٨٠ بەدواوە گیرۆدەی جەنگ بوو لەگەڵ ئێران، و بەتایبەتی لە ١٩٧٦ بەدواوە کە لەباشوور کوردستاندا بزووتنەوەی چەکداری دیسان هەڵگیرسایەوە، دەیویست ئەو سپایەی تورک بکاتە هاوپەیمانی خۆی کە تۆقیبوو لە سەرهەڵدانەوەی شۆڕشی کورد لەتورکیا. بەڵام جێی داخ ئەوەیە، پاش ڕاپەڕین هەریەک لە لایەنەکانی بزووتنەوەی کوردی داکۆکی لە جەربەزەیی یەک لەو ڕژێمانە کرد و بەر لەپەنادانی جەنگاوەرانی بزوتنەوەی بەشی باشوور و ئەویدیش لەوانی بەشی ڕۆژهەلاتی کوردستان بگرن. لەلایەکەوە پ د ک ـ یەکگرتوو بووە هاوکاری تورکیا بۆ لێدانی بنکەکانی پارتی کرێکارانی کوردستان[17]. یەکێتی نیشتیمانی کوردستانیش لەبەر هاوپەیمانی لەگەڵ ڕژێمی ئێران تەنگی بە کوردانی هەڵهاتوو لەدەست جەوری ڕژێمی ئیسلامی هەڵچنی[18].

سەرەڕای پەژارەی پەنابەرانی ڕۆژهەلاتی کوردستان[19]، یەکێتی نیشتمانی کوردستان بەفیتی

17 ـ ڕۆژی ٢٠ و ١٩٩٥/٣/٢١ ڕژێمی تورک ٣٥٠٠٠ سەربازی پڕ چەک بەتۆپ و تانگەوە و لەژێر سێبەری فڕۆکەی بۆمبهاوێژدا هێرشیان بردە سەر کوردستانی باشوور و ٤٠ کیلۆمەتر چوونە ناو قوولایی سنووری نێونەتەوەیی عیراقەوە کە لەو ڕۆژەدا ناوچەی دەسەلاتی پارتی دیوکراتی یەکگرتووی کوردستان بوو، بۆ پەلامرداتی تەنها ٣٠٠٠ پێشمەرگەی پارتی کرێکارانی کوردی خاوەن چەکی سووک. تانسو چیلەری سەرەک شالیاراتی تورکی لەیەکەم ڕۆژی نەورۆزدا(لەبری پیرۆزبایی جەژن) گوتی ئەو هێرشەمان بەپێی نەخشەی دیاریکراو ڕێکخستووە بۆ نیوتراڵ کردنی PKK لەناوچەکەدا. ئەو هێزە پتر لەسێ هەفتە مانەوە و بێ دەسکەوتی شایانی باس لێی کشانەوە.

18 ـ ... واشنتۆن دانی بەوەدا ناوە کە فڕۆکەی جەنگی ئێران ڕۆژی شەمەی پێشوو«ئێوارەی جەژن» بۆلێدانی بنکە کوردییەکان پەردەی قەدەغەی ئاسمانییەکەی باکووری عیراقی بڕی کە لەساڵی ١٩٩١وە خراوەتە سەر ژووروی هێڵی ئاسۆیی ٣٦. تاران دەڵێت لەشکری ئێرانی لەڕاوناتی ئەونەیارە ئێرانییانەدابووە کەهەڵهاتوونەتە ناو خاکی عیراق و لەوێوە دزە دەکەنەوە بۆناو ئێران و ١٤کەسی لێکوشتوون و بریندارکردوون. هەرچیش پارتی دیوکراتی کوردستانی ئێرانە(نەیار بەڕژێمی تاران)لەلای خۆیانەوە دەریانبڕی کەهێرشەکە بۆسەر ئۆردوگای کوردە ئێرانییەکان بووە و چواری لێکوشتوون و چەنکەسێکیش بریندار بوون. ـ هەفتەنامەی(الاخبار للمهاجرین) ژمارە ١١، ٢٥ مارسی ١٩٩٣.

19 ـ ... شالیارگەی دەرەوەی عیراق هەڵسووڕێنەری کاروباری ئێرانی بەغدای بانگکرد و ڕەخنەی توندی عیراقی پێ ڕاگەیاند دژ بەو بۆمبارانەی ئێران لە ١٩ی ئەپریل و لەوەودوا کردوویەتییە سەر گوندەکانی. وتەبێژێکیش بە ناوی پارتی دیوکراتی کوردستانی ئێرانی "نەیار بەتاران" لە پاریسەوە بلاوی کردووەتەوە، کە لەشکری ئێران بنکەکانی ئەوپارتەیان لە ناوچەی سلێمانی کە دەکەوێتە باکوری عیراق بۆمبباران کردووە و لە ئەنجامدا نزیکەی پێنج هەزار کوردی عیراقی و هەرەوها پەنابەر لەگوندەکانی ئەو ناوچەیە ئاوارەبوون. ـ سەرچاوەی سەرەوە، ژمارە ١٥ی ٢٩ ئەپریلی ١٩٩٣.

ئێران تەنگی بەوان و دامودەزگای پارتەکەیان "پارتی دیموکراتی کوردستان ـ ئێران" هەڵچنی کە چەند ساڵ لەوەوبەر" تا کاتی ڕاپەڕین" هاوپەیمانی بوون، و برابەشی ئەو خەرج و ئازووقە و تەقەمەنییەی ئەوان بۆ لێدانی ئێران لە ڕژێمی عیراقیان وەردەگرت*. تەنانەت کار گەیشتە ئەوەی هاوینی ١٩٩٥ لەسەر خواستی ڕژێمی ئێران ئێزگەی ڕادیۆکەیان پێداخەن. [شیحان، لەدرێژەی چاوپێکەوتنی مام جەلالدا دەڵێت: ... لەسەرچی تالەبانی لەم دواییانە جموجۆڵی کوردەکانی ئێرانی سرکرد. ... تالەبانی لە وەڵامدا دەڵێت: ... گشت پێداویستییەک ڕەوشی خۆی هەیە، ... کوردانی ئێرانمان لەمەوبەر لێرە حەوانبووەوە ... بۆ گشت جۆرە چالاکی و بڵاوکراوەیەک سەربەستمان کردبوون، ئێران پێی ڕاگەیاندین کە ئەگەر بێتو چالاکی جەنگی کوردەکانیان لە هەرێمەکەمان قەدەغە بکەین ئەوا هەڵوێستمان بەرانبەر دەگۆڕن ... لەبەر ئەوە بەکوردی ئێرانمان گوت ... چواردە ساڵە ئێمە دژ بەڕژێمی ئێران جەنگتان بۆدەکەین ئێستایش گوزەرانمان نالەبارە، لێمان خواستن چالاکی لەناوچەماندا ڕاگرن، هەروەها ئێزگەکەیان. ئەمە ڕاستی سەنگ و سەوای ئێمەیە لەگەڵ تاران].

هەرلایەنە و سەنگوسەوای تایبەتی خۆی هەیە لەگەڵ دەوڵەتانی داگیرکەری کوردستان. کە ڕەخنەیش لەیەک دەگرن هەریەکەو ئەویتریان بە نۆکەری ئەو دەوڵەتە ناودەبات کەتا دوێنی خۆی لەو باری نۆکەرییەدا بوو. سەرئەنجام شەڕە جۆینیان لێ دەبێتە براکوژی و دەوڵەتە دۆستە دوژمنەکانیش لێیان دەبنە ناوبژیکەر.

سەرۆکی تورکی، سلێمان دیمیرێل لەشارۆچکەی کیمیری پارێزگای ئەنتالیادا گوتی، سەرانی تورک پەیوەندییان کردووە بەو دوو لایەنە کوردیەوە کە لەباکووری عیراقن و سنووری هاویەشیان هەیە لەگەڵ تورکیا تا کێشەکەیان (ئاشتییانە!) چارەسەرکەن. هەروەها دیمیرێل لەگفتوگۆدا لەگەڵ ڕۆژنامەنووسانی ئەو شارەی کەنار دەریا گوتی: پەیوەندی ئێمە لەگەڵ دوو سەرکردەی کوردی عیراق، تالەبانی و بارزانی بۆ نەهێشتنی کێشەی نێوانیانە، بەڵام بنکەی پەیامی تورکیا لەزمانی دیمیرێلەوە بڵاویکردەوە کە ئەو کۆششەی تورک (ناوبژی نیە[20])]

بەڵێ، دەمیرێلیش و ئەسەدی سەرۆکی سوریا و ئاخوندەکانی ئێران و گشت دەسەڵاتدارانی تری هەرێم، و لەسەرووی ئەوانیشەوە زلهێزەکانی ڕۆژئاوا کەوتنە ناوبژی. کۆبوونەوە و کۆڕی ئاشتییان لە فەرەنسا و ئایرلەندا و وڵاتانی دراوسی و تەنانەت لەخودی هەرێمە کوردییەکەیشدا بۆ سازکردن. سەرلێشێواوی ئەو میللەتە چەواشەبووە گەیشتە ئەوەی دوو ڕۆژ پاش گەڕانەوەی چاودێری ئەمریکایی بۆکۆڕی ئاشتی نێوان دوو پارتی دەسەڵاتگر بەسەر پەرلەمانی (فیفتی فیفتی)، واتە ڕۆژی ٣١ی ئۆگستی ١٩٩٦ هێزی پارتەکەی "مەسعوود بارزانی" بەهاوکاری تیپەکانی گاردی کۆماری عیراق و لەژێر چەتری هەلیکۆپتەر و تۆپ و تانگی ڕژێمی بەعسدا

20 ـ هەمان ، ژمارە١٨ ی ٢٧ مای١٩٩٣.

هێرشیان بردە سەر پایتەختی هەرێمی ئۆتۆنۆمی، و هێزی "جەلال تالەبانی لەوێ و لە سلێمانی دەرپەڕان. ئەویش لەماوەی یەک هەفتەدا بەکۆمەکی سپای پاسدارانی ئێران، سلێمانی لێسەندنەوە. چەند هەفتە لەوەوبەر "جەلال تالەبانی" لە تەلەڤیزیۆنی پارتەکەیدا هەڕەشەی داوە کەدەڵێت: (دەبێ جارێکی تر مەسعوود هەر لەدوورەوە بەدووربین بڕوانێتە هەولێر!. بەدووربینی درێژ !). هەروەها لەشوێنێکی تردا دەڵێت: "... مەگەر چۆنمان بەشەق لەهەولێر دەرکردن دەبێ ئەوانیش وامان دەرکەنەوە ". بێگومان ئەو تاک ڕەویی دەسەڵاتەی ئەوانیش بەسەر هەولێردا لەبەر ئەوەبوو کەپارتی لەداهات و بووجەی گومرگی ئیبراهیم خەلیل نەیکردن بەخاوەن بەش!. جەنگ لەوەدا نەوەستا بەڵکوو هێزی هاوبەشی پارتی و عیراق بەسێ ڕۆژ دەستیان گرت بەسەر گشت ناوچەی دەسەڵاتی یەکێتیدا، و ئەو بگرەوبەردەیە (دیسان) بوەهۆی ئاوارەبوونی چل پەنجا هەزار کەس لەکێوەکانی سەر سنوور و ناو ئێران. ئەمریکایش نزیکەی دوو هەزار کەسی کورد و عیراقی لەهاوکارانی (C.I.A) و ئەوانەی لەڕێکخراوە بیانییەکاندا کاریان دەکرد بە دوو پۆل لەڕێگەی تورکیاوە دەربازکرد بۆلای خۆی.

لەوەدا تورکیا کەوتە جموجۆڵی دیپلۆماسی بۆ قایلکردنی ئەمریکا و زلهێزە ڕۆژئاواییەکانی تر کە بۆی هەبێت (گوایە بۆ پاراستنی وڵات لەمەترسی هێرشی پ ک ک) پشتوێنی ئاسایش دروستکات بە قووڵایی پانزە تا بیست کیلۆمەتری ناو سنووری نێونەتەوەیی عیراق، و دانیشتوانی لێ ڕاگوێزێت و تورکمانیان لەبری دانێت. بەڵام بەهۆی ناکۆکی لەگەڵ ڕژێمی ئەو ڕۆژەی تورکیاوە و ناقایلبوونی وڵاتانی عەرەب کە ئەوەیان بە هەنگاوی داپچڕینی بەشێک لەخاکی عیراق زانی، ئەو بڕیارە ئەگەرچی کەوتە کار بەڵام لەوڕۆژەدا ئاشکرا نەکرا.

لەولایشەوە یەکێتی نیشتیمانی کوردستان کەپەنای برد بۆ ئێران و بەکۆمەکی ئەو هێزەکانی خۆی کۆکردەوە و هێرشی هێنایەوە و بەرەبەرە لەماوەی پێنج هەفتەدا شارۆچکەکانی ڕانیە، قەڵادزێ، هەڵەبجە و پێنجوینی گرتەوە. لە ١٣ی ئۆکتۆبەری ١٩٩٦دا بەهاوکاری تۆپخانەی ئێرانی دەنگی دووبارە دەسگرتنەوەی بەسەر شاری سلێمانیدا ڕاگەیاند. ئەوەی شایانی باسە، زیانی گیانی شەڕی براکوژی لەساڵی ١٩٩٣وە تا ئۆکتۆبەری ١٩٩٦ گەیشتووەتە نزیکەی دوو هەزار کەس[21].

ئەگەر نەهامەتی کورد نەبێت چی پێویست دەکات نوێنەری ئەو دوو پارتە لەژێر فشاری ئەمریکا و چاودێری تورک بکەونە وتووێژ بۆ ئاشتبوونەوە تا ئانسۆ چێلەر[22] سێ ملیۆن و نیو

21 ـ دەنگوباسی تەلەفزیۆنی (MBC) لەندەن، ڕۆژی ١٩٩٦/٧/٣٠.

22 ـ لەدوا هەفتەی دیسەمبەری١٩٩٥دا هەڵبژاردن بۆ پەرلەمانی تورکی کرا و پارتی ڕەفاە بە سەرۆکایەتی نەجمەدین ئەربەکان زۆرترین دەنگی هێنا (بەهۆی قەدەغەبوونی پارتە نەتەوەییە کوردییەکانی باکووری کوردستانەوە، کۆمەلی کوردەواری بەزۆری دەنگیان بۆ ئەو پارتە دا کە خاوەن ڕێڕەوێکی ئاینییە و نەیارە >>>

تورکومانی (تۆرانی!؟)مان بۆ دابتاشێت و بیانکات بەچاودێری ڕاگرتنی ئاشتی بەسەر دوو برای کوردەوە. دیارە لەخوارووی کوردستان (پاش ڕاپەڕین) سێبەری داربەڕوو نەماوە ئەوان وەک دوو برای لێکڕەنجاو ڕازوگلەیی خۆیانی لەبن بکەن. یان بەرژەوەندی تایبەت ڕێگەنادات بەسەرانی کورد چاوی ڕەفتار لەجووتیارە نەخوێندەوارەکانی قامیش ودڕی سالانی پێش تەختبوونی ئەو گوندانە بکەن[23]..

<<< بە پارتە ڕاستڕەوە کەمالیەکان). پارتە ڕاستڕەوەکانی دۆغرو یۆل(ڕێی ڕاستی) بە سەرۆکایەتی تانسو چیلەر و ئەنەوەتەن(نیشتیمانی دایک) بە سەرۆکایەتی مەسعود یلماز دووەم و سێهەم بوون، پێش هەلبژاردن بۆ ڕزگارکردنی کابینەی چیلەر کە لەئەنجامی شکستی ئابووری ولات ڕوخا، ئەو دوو پارتە پێکەوە بەسەرۆکایەتی چیلەر کابینەی هاوبەشیان پێکوەنابوو. ئەمجارەیان لەبەر هەندێک ناکۆکی ئایدیۆلۆجی نەگەیشتنە ئەنجامی نوێکردنەوەی پەیمان وپێکەوەنانی کابینەی هاوبەش ئەوەبوو سپاسالاری تورکی لە ٣٠ دیسەمبەری ١٩٩٥دا هەڕەشەی توندی دا و گوتی: ئێمە هەرگیز ڕێگە نادەین دیموکراسیەت و بەرژەوەندی ولات بکەوێتە ژێردەست کەسانی ناشایستە" مەبەست بێگومان پارتی ڕەفاهی ئیسلامییە. ناچار ئەمجارەیش مەسعود و چیلەر یەکیانگرت و کابینەی هاوبەشیان پێکهێنا و چەند مانگ مەسعود بوو بەسەرەک شالیاران بەلام قرچۆکی کورسی چیلەر ئەمجارەیش کابینەکەی هەلوەشاندەوە. پاش گێرمە کێشەی زۆر ئەمجارەیان چیلەر لەگەل ئەربەکاندا ڕێکەوت و لەدوا هەفتەی مانگی جولیدا بەسەرۆکایەتی ئەربەکان لە کابینەیەکی نیمچە ئاینی تورکیدا کەوتە کار.

23 ـ قامیش و دڕی دوو گوندی هاوسێ و زۆر ناکۆکبوون بەیەک لەناوچەی ساوەت. کە دوانیان لەڕێی چوونەشاردا لەخوار ئاواییەوە بەیەک بگەیشتبان دەیانگوت: " ئامۆزا با ناکۆکی لەبن ئەو داربەڕووە حەشاردەین تا دەگەڕێینەوە". ئەودووە وەک دوویرا شاخ و کێوی شاربازێڕیان دەدایە بەر و تا دەگەڕانەوە هاوچێژی تال و ترشی یەکبوون. شەوی ١٦و ١٧ی نۆڤەمبەری ١٩٩٧ دەستەیەک لە سەرۆک و نمایندەکانی پارتە کوردستانییەکانی باکووری کوردستان کۆڕێکیان لەئێزگەی تەلەفزیۆنی Med TV بەست و تێیدا لەو نامەیە دەدوان کەناردوویانە بۆ لایەنەکانی جەنگی(خۆکوژی) لە باشووری کوردستان(پارتی دیموکراتی کوردستانی یەکگرتوو، و پارتی یەکێتی نیشتیمانی کوردستان، و پارتی کرێکارانی کوردستان و پارتەکانی تری هاوکار لەگەلیان) تا لەسەر دەستی ئەو برا کوردانەیان پێکبێن و چیتر خۆیان و خاکیان گورگانخوار نەکەن. پاش کەمێک وتوێژ(عەبدوللا ئۆیجەلان)ی سەرۆکی پ. ک. ک هاتە سەر تەلەفۆن، هەروەها وتەبێژی یەکێتی(قادری حاجی عەلی) و و ئەوی پارتی(دوکتۆر کەمال کەرکوکی) هەریەکەو تێبینی خۆی دەربڕی. سەیر ئەوەبوو کە هەرچ یەکێک لەوانە دەمی دەکردەوە خۆی بە ڕاست و ئاشتی خواست دەردەخست و دژەکەی بە چەوت و شەڕخواز. پێش لەوەی سپاسی کۆششی ئەو دەستەیە بکەن و ئامادەبوونی خۆ دەربڕن بۆ ئاشتبوونەوەی بێ مەرج و هەلدانەوەی لاپەڕەیەکی سپی مەرجی نێوان پارتی و یەکێتی(کشانەوە لە سنووری دەسەلاتی یەکتری پێش ڕۆژی ١٢ی ئوکتۆبەری ١٩٩٧ ... و ... نەخێر ئەوەناکەین) بوو. ئێوانی پارتی و

ناوەندی مانگی فەبریوەری نوێنەرانی دووپارتی ناکۆک، بە فرمان و لەژێر چاودێری نوێنەری ئەمریکی و تورک پێکهاتن لەسەر ئەوەی هەردوولا هێزی چەکداریان لەو ناوچانە بکێشنەوە کە ناکۆکن لەسەری (ئیتر هیچ باسێک لەباری چارەنووسی هەرێم نەکرا !؟). ئەوجا "جەلال تالەبانی" سەرۆکی یەکێتی ڕۆژی ٢٠ی فەبریوەر لەسەر ڕووبەری تەلەڤزیۆنەکانی mbc و DU-BAI شانبەشانی چیلەری جێگری سەررەک شالیارانی تورکیا دەرکەوت و بەپێی وتەکانی پەیامنێری ئەو دوو تەلەڤزیۆنە، جەلال تالەبانی بەلێنی بە چیلەر داوە (پ ک ک)یان بۆ چەک بکات. هەروەها پێیگوتووە کە ئەوان هەرگیز بیری خۆ جوداکردنەوەیان نییە لەعیراق بەلکوو ئەوان تەنها بۆ ڕووخانی ڕژێمی سەددام و وەدەستهێنانی ئۆتۆنۆمی بۆ ئەو بەشەی عیراق دەکۆشن.

بێگومان ئەو هەلوێستەی مامە لەتۆلەی پیرۆزبایی کردنی PKK بوو لەو هەنگاوەی پارتی کە بەهاوکاری ڕژێمی بەعس هەولێری گرتەوە. بەلام هەشت مانگ پاش لەوە هەلوێست سەرووبن هەلگەڕایەوە و ناکۆکی کەوتەوە نێوان PKK و پارتی، و ئەوجارەیش PKK بایدایەوە بەلای یەکێتیدا. لەملایشەوە پارتی بۆ لێدانی ئەوان پەنای بردەوە بۆ لەشکرە کوردکوژەکەی تورکیا، ئەوەبوو ڕۆژی ١٤ی مایی ١٩٩٧ پەنجا هەزار سەربازی پڕچەک بەتۆپ و تانک و هەروەها لەئاسمانەوە بە فڕۆکەی بۆمب هاوێژ و هەلیکۆپتەر هاتنەوە ناو قوولایی سنووری دەولەتی عیراق. ڕۆژی پاش پەیامنێرەکانی ئێزگەی ڕادیۆ و تەلەفزیۆنی جیهانی بەگشتی دەنگوباسی هاوکاری چەکدارانی پارتەکەی مەسعوود بارزانییان بلاو کردەوە کەگوایە لەگەل هێزی تورکیدا ٨٣ یاخیبووی PKK یان کوشتووە. ئێزگە ساتیلیتییەکانی تەلەفزیۆنی تورکی ڕاگەیاندنی دەزگا کوردکوژەکەی تورکیای ڕۆژی هەشتەمی هێرشیان بە دووروودرێژی نیشاندا کەچۆن پاکسازییان لەقوولایی خاکی عیراق « تا ئاکرێ » کردووە بەدرێژایی گشت سنوور(واتە لە قوژبنە سنوورییەکەی تورکی ـ سووری ـ عیراقییەوە تاوەکو ئەوەی تورکی ـ ئێرانی ـ عیراقی)، و پتر لە هەزار (تیرۆریست ؟!)یان کوشتووە.*

ئەری کەی سەرکردەی کورد(هەر هەموو وەکیەک) دوورتر لەمێز و بەرژەوەندی تایبەتی خۆ بیر لەستراتیجییەت و بەرژەوەندی گەل و نەتەوە پلیشاوەی ژێر هەرەسیان دەکەنەوە؟ باشە کەی دەماری کوردایەتی دەیانگرێت و دلی(پڕحەز لە تۆلەیان) نەرم دەبێت و فەلسەفەی (لەسەر خوێنی خۆ خزمەت بەدوژمن) ترۆ دەکەن؟. شەرمەزار نابن بەرزەجاشێکی وەک "جەوهەر

"پ. ک. ک" یش دەرچوونی گشت هێزەکانی پ. ک. ک بوو لە باشوور، و ئەویدیش دەیگوت قایلن بەمەرجێک لەپێشدا پارتی دەست لە تورکیا بەردات. پاشان زۆر تانووت و وتەی نابەجێ بەیەک ئەنجام هیچ بوو. لەوانەیش سەیرتر ئەوەبوو کە دوکتۆر کەرکوکی هێرشەکەی تورکیای بۆ سەر باشووری کوردستان تاوانبار نەدەکرد و تەنها دەیگوت: "ئێمە دەلێین گشت هێزێکی بیانی لەخاکمان دەرچێت".

سوورچی" کە تا ڕاپەڕینی ١٩٩١یش دەستی بەخوێنی پێشمەرگە و ئەنفالکراو و بزربووان سووربوو، ئەمڕۆ خۆیان لێبکات بەنەتەوەپەرست و بەدەنگی بەرز ڕەخنە لەبراکوژی ئەوان بگرێت[24].

من هەڵوێستی پارتی کرێکارانی کوردستانیش لەوانی سەرەوە بە کوردانەتر نابینم (جگە لەئێزگەی تەلەڤیزیۆنەکەیان کەتاڕادەیەک لەپاڵ خزمەت بەو پارتە کاری کردووەتە سەر هەستی لایەک لەجەماوەری کورد لەتورکیا و لەسەر ئاستی پۆلیتیکی تورکیا چەختە بۆسەر ڕژێم و سوپای تورک. هەروەک لەمێژووی کولتووری و میدیای کوردی ئەمڕۆدا یەکەم دەزگایە تاڕادەیەک باری کولتووری و ڕۆشنبیری کورد لەسەر ئاستی جیهانی بڵاوبێتەوە). ئەمڕۆ PKK یش لایەنێکی تری درە لەتراجیدیای براکوژی. لەلایەکەوە خۆی وەک پارتی نەتەوەیی دەنوێنێت و سەربەخۆیی گشت کوردستانی دەوێت، وەکتریش چەندین جار ئامادەیی ڕاوێژی دەربڕیوە لەگەڵ سەرانی خوێنمژی ڕژێمی تورک. بەڵام لەڕاستیدا ئەو پارتێکی مارکسی لێنینییە و "عەبدوڵلا ئۆچالان"ی سەرکردەی ستالین ئاسا خاوەن تاکە دەسەڵات، هیچ تەبایی نانوێنێت بەرانبەر بەسەرانی پارت و لایەنە کوردییەکانی تر، و خۆی وەک سەرەکی بێهاوتای کورد دەردەخات[25].

لە باشووری کوردستانی" پاش ڕاپەڕین" دەیەها ئێزگەی ڕادیۆ و تەلەڤزیۆن (کە میدیای ڕاستەوخۆیە بۆ چوونە ناو مێشک مرۆڤی کوردی خۆشباوەڕ) کرانەوە بەڵام بەداخەوە لەبری گۆشەکردن و زاخاودانی مێشکی کۆمەڵ بەکوردایەتی و ڕاهێنانیان بۆ دۆزی نەتەوەیی و مافی

24 ـ کاتی کۆرە تەلەفزیۆنییەکەی شەوی ١٦بۆ ١٧ی نۆڤەمبەری ١٩٩٧ی Med TV جەوهەر سوورچی (سەرۆکی پارتی پارێزگاران) لەباشووری کوردستانەوە تەلەفۆن کرد و جگە لە هەڕەشە و گوڕەشە لەپارتی بە مەسعوود بارزانی دەگوت(مەسعوود تۆزانی). ئەو ئەنفالچی کوڕی ئەنفالچییە، بەدرێژایی ژیانی خۆی و باوکی هەر جاشی ڕژێمە یەک لەدوای یەکەکانی عیراقی ئینگلیزی و پاشانیش کۆماری بوون، ئێستایش نەهامەتی ڕۆژگار و پیتزی پاوەنی ئیستەرلینی کردوویەتی بەسەرۆکی پارتێکی(بەناو) کوردی. دەهاتە دەم و دەیگوت؛ هەرگیز ئەو قایل نییە لەگەڵ ئەو لایەنەدا ئاشتبێتەوە. دیارە یەکێتی ڕیزەکانی بزووتنەوەی کوردی لە بەرژەوەندی ئەو (ئەنفالچی کوڕی ئەنفالچییە) نییە.

25 ـ لەوەتەی بنکەیان لەبیقاعی نێوان سووریا و لوبنان بۆ کراوەتەوە نەتەنها ڕەخنەی لە ڕژێمی سووری(ناکۆک لەگەڵ تورکیا لەسەر ئاوی فورات و شاری ئەسکەندەرۆنە) نەگرتووە لەسەر چەوساندنەوەی کوردەکانی، بەڵکو ماوەیەکە ڕەخنەی سەیری وەک (کورد لە سوریا چیدەکەن، چاکوایە بەگشتی بکشێنەوە بۆ باکوور) کە لە " سبعە أيام مع القائد و الشعب ئاپۆ" (حەوت ڕۆژ لەگەڵ سەرکردە و گەلدا " ئاپۆ") بڵاوبکردووەتەوە. هەروەها بەگوێرەی " حیات"ی لەندەنی، دەڵێت (بزووتنەوەی کوردی باکووری عیراق خەنجەرە لە پشتی ئومەی عەرەبی و مەبەستە بۆ جوداکردنەوەی ئەو خاکە لە زەوی عەرەب) و هتد ...

چارەنووس، لایەنەکان ئەو میدیا بەنرخەیان تەرخان کرد بۆ پڕوپاگندەی پڕوپووچ و بیری پارتایەتی تەسک و بەرژەوەندی تایبەت و پەرەدان بە ئاگری براکوژی.

تراژیدی کلاسیکی براکوژی لای کورد هەندە ئاڵۆز و چڕە لێرەدا ماوەی خۆدانمان لەباسی نییە، و تەنانەت وەک کوردێکی بێلایەن هەرگیز نامەوێت ڕەنگی هیچ لایەکیان لەخۆم هەڵسووم. بەڵام ڕووداوە ناهەموارەکانی ڕۆژگار ڕێگەی بڕینەوەی باس نادات بۆیە لەپەراوێزی هەندێک شوێنی پێویستدا بۆچوونی خۆمم نووسیوە.

ئەمڕۆ لەتورکیا چباسە؟!

بەهەڵەدا نەچووم ئەگەر بڵێم؛ ئێزگەی ساتیلیتی "Med TV" ناڕاستەوخۆ کاری کردووەتە سەر کوردانی باکوور و زۆر لەنەیارانی تورکیا کە لەدوا هەڵبژاردنی پەرلەرمانی تورکیدا دەنگ بۆ پارتی ڕەفاهی تورکی بدەن. چونکە ئەوپارتە نەیارە بە داروودەستەی کەمالیستانی "عیلمانی"، گوایە لەبەر مەترسی قوتکردنەوەی ئەرمینیایەکی تر لەتورکیا، دژن بەو دەزگا و بنکە سەربازییانەی ئەمریکا لەتورکیا کردوونیەتەوە بۆ پاراستنی "Free Zone"ی باکووری عێراق. ئەریەکانی سەرۆکی پارت پاش یەک هەفتە لەبوونی بە سەرەک شالیارانی تورکیا، پاش کۆبوونەوە لەگەڵ سپاسالاری تورکی ڕۆژی ٣٠ جولی ١٩٩٦ ئەندام و سەرکردایەتی پارتەکەی خۆی قایلکرد بە مانەوەی ئەو هێزانەی ئەمریکا تا کۆتایی ساڵ چونکە (بە وتەی ئەو) ئەمریکا پاشگەزە لەهەندێک هەڵوێستی بەرانبەر بەتورکیا. هەرلەوێدا ئەربەکان پشتگیری خۆی دەربڕی[26] بۆ سپای تورک لە سەرکوتکردنی "پ ک ک" و تێکدانی بنکەکانی لەهەچ شوێنێک هەن. ئەو تادستی نەگەیشتبووە کورسی دەسەڵات دژبوو بەڕەشبەڵەکە کلاسیکەکەی تورکانی تۆزانی بەڵام هەر کە گەیشتە سەرشانۆی پۆلیتیکی هەمان وەک چیلەر بوو بەسەرچۆپی کێش.

لەسەرەتای ئۆکتۆبەری ١٩٩٦وە، ئەربەکان کەوتەگەڕ بۆ دەوڵەتانی عەرەبی و ئیسلامی. لەسەردانی "لیبیا"یدا بۆ بەستنی پەیمانی هاوکاری ئابووری نێوان دوو وڵات بەو وتانەی سەرۆکی لیبی زۆر قەڵس بوو کە لەوەڵامی پرسیاردا بە ڕۆژنامەنووسان دەڵێت: من لەگەڵ مافی کوردم و پێویستە پرسی ئەوان بە شێوەی ئاشتی چارەسەرکرێت، و هەر دەبێت کورد ببێتە خاوەن دەوڵەتی نەتەوەیی خۆی. لەوێدا ئەربەکان گوتی ئێمە کێشەی کوردمان نییە، بەڵکوو تاکە کێشەی ئێمە لەگەڵ تیرۆریستە (واتە پ ک ک)[27]. ئەوە لەلایەک، لەلایەکی ترەوە پارتەکانی تورکیا

26 ـ پەیامنێری تەلەفزیۆنی(MBC)لەندەن، ڕۆژی ١٩٩٦/٧/٣٠ لەئیستەنبوڵەوە.

27ـ ڕیپۆرتاجیستی تەلەفزیۆنی "الجزيرە"ی عەرەبی سەرلەئێوارەی ڕۆژی ٢٥ی مای١٩٩٧ کە ڕاستەوخۆ (زیندوو بڵاودەکرایەوە) لە دواپرسیاریدا لە"برای سەرکردە" گوتی؛ ئێوە دەخوازن کوردەی عیراق ببێتە خاوەن دەوڵەتی سەربەخۆ. لەوەڵامدا قەززافی گوتی: نە، نەتەنها کوردی عیراق، بەڵکو (الامە الكرديە باجمعها) واتە

لەوپەڕی ڕاستەوە تا ئەوپەڕی چەپ (جگە لە دۆغرو یۆلی تانسو چیلەر، کە ڕووخانی کابینەکەی ئەربەکان دەبێتە هۆی کەوتنی ئەویش) بەگشتی کردیان بە گاڵە " چۆن دەبێت سەرەک شالیارانی تورک ڕێگەبدات بەخانەخوێکەی ناوی ئەوە بهێنێت کە لەتورکیا کێشەی کورد هەیە".

سەرئەنجام ناکۆکی ئەو پارتە ئیسلامییە لە هەندێک ڕووەوە لەگەڵ پارتە کەمالیست و عیلمانییەکان (کە لێرەدا مەبەستی باسیم نییە) گەیشتە ئەوەی لە ناوەندی مانگی مای ۱۹۹۷دا دادگای بەرزی تورکیا بڕیاری قەدەغەکردنی پارتی ڕەفاە دەرکات و ئەربەکانی بەگیرهاتوو لە ۱ جونی ۱۹۹۷دا بڕیاریدا هەڵبژاردنی نائاسایی لەتورکیا بگێڕن و کابینەکەی بۆ چیلەری یاریدەری جێبهێشت و ... . پاش ئەوە بە ماوەیەک پارتی ڕەفاە هەڵوەشایەوە و لەبری پارتێکی تری ئیسلامی دامەزرا بە ناوی " فەضیلە "، و ئەربەکان بەیەکجاری لە شانۆی ڕامیاری دوورخرایەوە.

بیرکردنەوە لە کۆششی دبلۆماسی

بێگومان زۆرجار بیر لەپێکهێنانی کۆنگرەی نەتەوەیی کوردی کراوە، بەڵام بەداخەوە هیچکات پەسەندی گشت لایەنە ڕامیارییەکانی کورد نەبووە. تا کۆتایی ساڵی ۱۹۹۷ لەهەندەران چەند کۆنگرەیەک پێکەوەنرا و ماوەیەک کۆششیان بیکەن بەیەک، بەڵام شەڕی براکوژی باشووری کوردستان، بەتایبەتی جیوازی فەلسەفە و تاکتیک و بیروبۆچوونی ئەندامانی کە هەریەکە سەر بەیەکێک لە پارتە کوردی و کردستانییەکان بوون نەیهێشت ئەو پرۆژەیە سەرگرێت.

تائێستا کەسمان تێدا هەڵنەکەوت بیر لەڕێگەچارەیەکی دیپلۆماسی بکاتەوە و کورد وەکوو میللەت، نەوەک دەوڵەت بەشێوەی چاودێر، یان تەنانەت وەک گوێگر بگەێنێتە ناو هۆڵەکانی دەزگای نێونەتەوەیی UN. هیچ گومان لەوەدانییە کە ئەوەی پتر ڕێی بۆ دامەزرانی دەوڵەتی سەربەخۆی فەلەستین، ئەریتیریا، چیچێنیا و بۆسنە ڕەخساند، ڕاستەوخۆ خستنە بەرچاوی کێشە و ڕوونکردنەوەی کارەساتی ڕۆژیان بوو لەلایەن نوێنەری خودی ئەو میللەتانەوە کە وەک چاودێر لەو هۆڵەدا بوون. بەڵام دەنگی کورد هەردەم لەڕێی وڵاتانی داگیکەری کوردستانەوە دەگاتە ئەوێ و هەر ئەوان لەبری بۆکرووز و دووکەڵی کەللەسەری ڕۆڵەی کورد، بۆنی نەوتی کانەکانی کوردستان دەکەن بەلووتی پارێزەرانی مافی مرۆڤدا.

ئاوڕدانەوەیەک لە هەڵوێستی مارکسییانی نەتەوەیی و کۆمۆنیستانی کورد

شۆڕشی ئەیلوول هەرەسی هێنا و کۆمەڵێک خاڵی ئەزموونی "نەشازی زۆر و چاکەی کەم"ی

گەلی کورد بەگشتی. وەک ئێمەی عەرەب سەربەخۆیی خۆمان وبەکگرتنی گشت دەوڵەتە عەرەبییەکان بۆخۆمان بەڕەوا دەزانی دەبێت بۆ میللەتانی تریش هەمان بێت ... . » و «

لەپاش خۆ بەجێهێشت. هەندەی ئەبرد بزووتنەوە سەریهەڵدایەوە، بەڵام ئەمیان زۆر لایەنەبوو. وەک سەرکردایەتی کاتی پارتی دیموکراتی کوردستان بەزۆربەی خاڵە نەشازەکانی پێشووەوە هاتەوە پێش، ڕێکخراوە ڕامیارییەکانی تریش بەکۆمەڵێک هەڵوێستی نانەتەوایەتییەوە گۆڕەپانیان قەڵەباڵغ کرد.

نەوشیروان مستەفا دەڵێت؛ لە گەشتەکەی زستانی ۷۲ ـ ۷۳یدا بۆ وڵاتانی ئەورووپای ڕۆژهەڵات، دزێوی سیستێمی کۆمۆنیزمی بۆ دەرکەوتووە[28]. بەڵام پێداویستی خۆبردنە پێش و سەرکەوتن لەقۆناغی سەرکردەێتی بزووتنەوەی ساڵانی دوای ئەو گەشتە ئەوی بەکێش کرد بۆ سەر هەمان هێڵی دزێو، و هەمان دروشمی (ئەستێرەی سوور و داس و چەکوش)ی سۆڤیەت بوو بە دروشمی پارتەکەی و گشت ئەندام و پێشمەرگەکانی کۆمەڵە (بە خوێندەوار و نەخوێندەوارەوە) بوون بە کۆمۆنیستی نەتەوەیی بێ لەوەی بزانن سۆسیالیزمی یان مارکسیزم چییە و چیدەگەێنێت!! و لەدایکی ئەوکەسەیان دەبرد کەڕەخنە لەمارکس و مارکسیزم دەگرێت، و ترۆفیزی فەلسەفەی مارکسیان بەسەر کوردی لادێیی بێچارەدا لێدەدا، و هەر چەشنی پارتی کۆمۆنیستی عیراق گۆم و گێژاوی(بەربەرەکانێی چینایەتی) یان قووڵترکرد. هەروەها زۆریتر کە لێرەدا ماوەی باسی نییە.

با تاوێکیش چمکی پەردە لەسەر هەڵوێستی پارتی کۆمۆنیستی عیراق و سەرانی هەڵماڵێن (ناکوردەکانم لامەبەست نیە) و بزانین بۆ پاش ئەو ڕیزە ساڵەی مێشکی هاوڕێیانیان تێدا کرمێ

28 ـ : (لەکەناری دانوبەوە بۆ خڕی ناوزەنگ) " دیوی ناوەوەی رووداوەکانی کوردستانی عیراق" ۱۹۷۵ـ ۱۹۷۸. نەوشیروان مستەفا ئەمین، لاپەرە ۱۷ و ۱۸. دەڵێت: ... ... "جاریکی تر سەفەریکی دریژی چیکوسلوفاکیا و رومانیام کرد. هاوری ی سەردەمی قوتابخانەم ئیبراهیمی شیخ مەحمود لەبوخاریست ئەیخویند. ئەو زەمانە ئیتر کومونیزمی ئەو ولاتانەم لەبەرچاو کەوت. بەرتیلخوری بو بو بە نەریتیکی باو، لە هەمو حکومەت و حیزب دا، تەنانەت لەناو پروفیسورەکانی زانستگادا، بلاو بوبوەوە. هیشتا خانوی لە قور دروستکراو لە گوندەکان زور بو ئاستی ژیانی کاربەدەستانی حیزب و خەلک بەئاشکرا دیاربو جیاوازە. تەنانەت ژمارەی ئوتومبیلەکانیشیان جیاواز بو. خویندکارە رومانییەکان هەندیکیان ئەوەندە هەژار بون لە میزا چاوەروانی خویندکارەکانی تریان ئەکرد کەی قاپەکانیان بەجیئەهیشت، ئەمانە هیرشیان ئەکردە سەر میزەکە و پاشماوەکانیان ئەخوارد. لەخانوی خویندکاران کەس سابونی بە جی نەئەهیشت و، فانیلە، دەرپی، گورەوی، خاولی.. لەدەرەوە هەلئەئەواسی چونکە ئەیان دزی. بیکانە راوە کچی بە گورەوی و بلوز و مەمکەوانە ئەکرد. گەورەترین ئەخوشخانەی (سفلس) لەوی بوو.

کە ئەم دیاردە دزیوانەم ئەبینی سەریم بەو زنجیرە وتارە ئەهات کە چەند سالی لەوەو پیش، (پاریزەر بەهجەت محەمەد) لە حەفتەنامەی (ژین)ی سلیمانی دا لەژیر سەرناوی: (رومانیای تیر و تەسەل)دا نوسی بوی. لەخومم ئەپرسی: (ئەگەر ئەمانە تیر و تەسەل بن، ئەبی برسی کێبێت؟). ... ...

کرد ولاوی کوردیان بەدژایەتی هێزی سەرمایەدار و ڕۆژئاوا گۆشەدەکرد تا نەوناستەی نەتەوەکەیان بەو زلهێزانە گورگانخوارد کرد، بەلام ئەمڕۆ(بەتایبەتی پاش پێرسترۆیکا و ئاشبەتاڵەکەی سۆڤێت) هەر لە ماۆستا عەزیز محەممەدەوە کە پتر لەچل ساڵ سکرتێری گشتی ئەو پارتە بوو(لە دانیشتنێکیدا بۆ برایەکی کوردی ئاوارەی گێڕاوەتەوە دەڵێت: "حیزبی شویعی " و بە تایبەتی خۆم کەسکرتێری یەکهەمی بووم زۆر تاوانبارین بەرانبەر بەم ناهەمواریبەی ئێستا کوردی تێکەوتووە. چونکە هەرچیمان کرد لەسوودی مۆسکۆ بوو و ئەوانیش هەر لە بەرژەوەندی خۆیان دەگەڕان) تا دەگاتە دەیەها ئەندامی کۆمیتەی ناوەندی و سەدەها ئەندامی سەرکردایەتی ئێستا لەولاتانی سەرمایەدار بێ کار وکاسپی پالیان داوەتەوە و مووچەی ژیانیان یارمەتی (مالّی مامە[29])یە. چیتری لەسەر ناڕۆم چونکە دەمەوێت باسی هەڵە و تاوانەکانیان جێبهێلّم بۆ ئەو ڕوونکردنەوانەی خۆیان لەو پەرتووکانەدا دەیگێڕنەوە کە بەگەیشتنە هەواری نوێ هەریەکە و بەیارمەتی دەزگای کولتووری ولاتی خانەخوێی سەرمایەدار (لەبازاڕی ڕەشدا) بەچاپی دەگەیێنن و قازانجەکەیشی نۆش دەکەن، جا با هاوڕێی بێ دەرەتان لە کوردستان هەر ورگ هەڵگلۆفێت و بەبرینی ڕابوردوویەوە بتلێتەوە.

خوێنەری هێژا

وەک ئەم بەرهەمەم لە دەقە عەرەبییەکەی "کورد وکوردستان" وەرگرتووە کە (ڕێکخراوی فەلەستینی ـ فتح) بەمەبەستی پتر هۆشیار و شارەزاکردنی کادیر لە ژیانی گەلانی چەوساوە لەخودی سەرچاوەی فرەنسی "ژێرالد چالیاند" وەریگێڕاوە. دێربەدێڕیش ڕوانیومەتە وەرگێڕانە فارسییەکەی مامۆستا برایی یونسی "(کردها)ـ چاپی تاران، ١٣٧٢ی هەتاوی". و بە ئینگلیزی کراوەکەی بەڕێز (David McDowall) کە لەفەرەنسییەوە وەریگێڕاوە و ناویناوە(A PEOPLE WITHOUT A COUNTRY) چونکە دەلێت، ئەو ناوە گونجاوترە لەگەڵ پرسی ئەمڕۆی کورد. بەلام منی کوردی ئاوارە و ژاراوچێژ، ناوی (گەلێکی پەژموردە و نیشتمانی پەرت)م بەگونجاوتر زانی بۆ ئەو پرسە ئاڵۆزە.

بێگومان لێکنەچوونی زۆرم بەرچاوکەوت، و لەپەراوێزدا دەرمخستوون، چی لەشێوەی دارشتن و چیش لەنووسینەوەی ناو و شوێن و هەروەها ساڵ و مانگ و ڕۆژی ڕوداودا. ئەوجا گوێمنەداوەتە پێشوپاش کەوتنی بڕگە، بەلام ئەوەی لە عەرەبییەکەدا دەرنەکەوتبێت ئەوا بەگوێرەی فارسی و ئینگلیزییەکە لەناو دوو کەوانەی لەم شێوەیە [ ] نووسیومنەتەوە و لێکچوون، یان

29 ـ یارمەتییەکە مانگانە ناوەندی کۆمەلایەتی شارەوانییەکان (سۆشیال) دەیدەن بە کەسانی کەمدەرامەت، بێکار و پەککەوتە. زۆر لەو پەنابەرە گەنجی بێغەڕانەی کارناکەن(یانیش بە دزی ئەو ناوەندەوە بە ڕەش کاردەکەن و دەستیش لەو دەزگایە پاندەکەنەوە) ئەو دەزگایەیان ناوناوە(مالّی مامە).

نەچوونیم لەگەڵ ئینگلیزییەکە لەپەراوێزدا ڕوونکردووەتەوە.

هەرچی تێڕوانین و سەرچاوەکانی خودی نووسەرە وەک خۆی بەنمرەی عەرەبی چەشنی ١ ـ ... لەدوا لاپەڕەی گشت بەشێکدا لەژێر ناونیشانی " تێڕوانین " نووسومەتەوە. و گشت باس و تێبینی جیاوازی وەرگێڕانە فارسی و ئینگلیزی ـ یەکەیشم بەپیتی " F ـ واتە فارسی" یان " E ـ واتە ئینگلیزی" لە پەراوێزدا ڕوونکردووەتەوە. یان هێمای وەک " F_3 و E ـ ..."م بۆ لەیەکچوونی هەردووک فارسی و ئینگلیزییەکە داناوە. یانیش ئەگەر یەکێک لەو دووە لە عەرەبییەکە چووبێت ئەوا بۆ ئەو یەکەم نووسیوە « هەمانە » " وەک (F_3 ـ هەمانە. و E ـ ... ". لە هەندێک شوێن بۆ ئەوەی باس نەبچڕم هەڵکەوتووە لەناو خودی باسەکەدا بە کوردتی لەنێو ئەم جۆرە دوو کەوانەیە « F و E ـ ... » نووسیومەتەوە. چونکە بەشەکانی " ئارشی ڕۆزفیلد و د. قاسملو " لە وەرگێڕدراوە فارسییەکەدا نییە تەنها جیاوازی عەرەبییەکەم لەگەڵ ئینگلیزییەکە بەراوردکردووە.

بەپێی پێویست لەهەندێک شوێن هێمای « و »م لەبری وشەی وەرگێڕ نووسیوە. (جگە لەپێشەکی بەکوردی کراوەکەی ئاسری ڕەزازی)، لەهەچ شوێنێکدا دوو کەوانەیی وەک « ... ـ و » یان « ... » بینرا، ئەوا لەمنی وەرگێڕەوەیە.

لەگشت ئاشکرایە کەهیچ بەرهەمێک لەڕەخنە بەدوور نابێت، بەلام ڕەخنەی بەجێ ئەوەیە کە بەخاوەن بەرهەم بگاتەوە تا ئاستی توانا و ڕادەی پەسەندبوونی بەرهەمەکەی بۆ دەرکەوێت. لێرەدا دەمەوێت پێشکەوم و وەلامی ئەوانە بدەمەوە کە دەپرسن؛ بۆچی " گەلێکی پەژموردە ... "؟ دەڵێم لەبەر ئەوەی پەژارە کارێکی ئەوتۆی بە نەتەوەکەم کردووە گشت ساتێک بلّێین (خۆزگە بە پار). یان بۆ "نیشتمانی پەرت" نەک "... نیشتمانێکی پەرت"؟ دەڵێم هەچکاتێک خەونی دەوڵەتی کوردی سەربەخۆ هاتەدی ئەوا بۆچوونی ڕەشبینانەی کەسانی وەک من لەخۆیدا پووچەڵ دەبنەوە. سێهەمین و دواڕەخنەی لەخۆمی بگرم؛ هەڵبژاردنی وێنەی ڕووی بەرگە، بەلام وەلامم هەر ئەوەیە کەخودی دیمەنەکە دەینوێنێت و دەڵێ؛ "تاکەی نەوەی ئەو خاکە پڕ بەرهەم و پیتە چاو ببڕنە کۆمەڵەی بیانی" ....

ئەوجا دلّم زۆر فراوانە بۆگشت جۆرە ڕەخنەیەک و لەکەموکووڕی و هەڵەی پیسترێژی، وشە، جۆری نووسین و تێبینییەکانی خۆم کە هێمای " « و » " پێوەیە ببوورن ... زۆر سوپاس ....

کورتەیەک بۆ چاپی دووەم

خوێنەری هێژا، کەسەرەتا زانیم ئەو بەرهەمەی دەستی دەدەمێ مەزنە و پێویستی بەکات و توانای زۆرە، بەباشم زانی کۆمپیوتەرێکی بۆ بکڕم تا بەربەبەر و هاوکات لەگەڵ وەرگێڕانیدا لە وەرگێڕدراوە عەرەبییەکەوە بینووسمەوە و هەمان کات بەراوردی بکەم لەگەڵ وەرگێڕدراوە فارسی و ئینگلیزییەکەی ئەو بەرهەمە. ئەوەبوو داتایەکم کڕی و سەرەتا شانم دایە بەر خۆ ڕاهێنانی چۆنێتی بەکارهێنان و نووسین. جا لەبەرئەوەی ڕۆژانە کاردەکەم و زۆر جار کە دێمەوە ماڵ پێویستم بە پشوو هەیە، هەندەم کاتی نووسین بەدەستەوە نامێنێت. وەکتریش نامەوێ ئەوە بشارمەوە کەمن مرۆڤێکی ئەوتۆم هەرگیز بە ڕووکەشی کار قایل نابم، بۆیە لەهەمان کاتی نووسینەوەدا زۆرم کات کوشت بە خۆفێرکردنی چۆنێتی دەسکاری و ڕێکخستنی سستێم و پرۆگرام و هتد .... جا ئەو سەرەتایە لەکاتی مۆنتاژدا تووشی ئەوەی کردووم کە لەئەنجامی بڕین و پێوەلکانی کۆپلە و بڕگە و دێڕ، کە پێویست بوو بەمەبەستی گونجاندنی باس پێش و پاش بخرێن، هەڵەی زۆر بکەوێتە ناو خودی ئەو نووسینە، و لە هەندێک شوێن واتای وشەی پێ گۆڕاوە. ئومێدەوارم لەم پێداچوونەوە بۆ چاپی دووەم ئەوانەم نەهێشتبێت.

وەک سەری کوڕنووش بۆ خوێنەری هێژا دادەنەوێنم لەسەر ئەو هەڵانە، چونکە لەڕاستیدا دەبوو پێش لەچاپدان بیدەمە دەست یەکێک پێیدا بچێتەوە، بەڵام بەداخەوە کەسی ئەوتۆم دەسنەکەوت هەندەی کات هەبێت بە پەرتووکێکی لەم قەوارەیەدا بچێتەوە. تەنانەت ئەوەی من چاوەڕوانی بووم پێشەکی وەرگێڕدراوە ئەڵمانییەکە بوو کە دوو برای کورد بەڵێنیان دامێ بۆمی بکەن بە کوردی، ئەویش هەر نەبوو. دیسان لێبووردنتان لێدەخوازم.

کورتەیەک لە باس و ڕووداوی نوێ

سەرەتای ساڵی ۱۹۹۹ (پ د ک ـ یەکگرتوو) ئێزگەیەکی تەلەفزیۆنی لەژێر ناوی Kurd-stan tv کردەوە. یەک ساڵیش پاش ئەو "ی ن ک" دانەیەکی کردەوە لەژێر ناوی KurdSat. ئەگەرچی ئەمڕۆ شەڕەجوێنی ئاشکرایان لێ نەبیسترا، بەڵام تاکۆتایی ساڵی ۲۰۰۱، پاش گشت دانیشتنێکی کۆڕی ئاشتی " گرێدراو بە ڕێکەوتنەکەی واشینتۆن" بۆ « ئاساییکردنەوەی پەیوەندی نێوانیان !؟ » مرۆڤ لەکاتی ڕوانینە دەنگوباس و نمای تردا زۆر بە چاکی پاشقوڵ لەیەک گرتنی ئەو دوو لایەنەی بۆ دەردەکەوێت. تاکە ئێستا، لەخوێندنەوەی دەنگوباسدا هەریەکە بە شانوباڵی کردەوە چاکەکانی «حکوومەتی هەرێم» دێنەخوار وەکلەوەی ڕووداوی کەرتەکەی تر هەندە دووردەست بێت ئەم هیچی ئاگا لێ نییە، و هەرگیز ئەوەیان بەبیردا نایەت کە کۆمەڵە و

لایەنە نێونەتەوەییەکان بێز لەوجۆرە چاوشارکێیە دەکەنەوە. کاتێک دەبیسیت KurdSat بڵێت؛ ئەمڕۆ نوێنەری حکوومەتی کوردستان (واتە لێپرسراوی کاروباری دەرەوەی یەکێتی) چاوی بە نمایندەی یاریدەری شالیاری دەرەوەی ئەمەریکا کەوت، سبەی Kurdstan tv دەڵێت؛ نوێنەری حکوومەتی کوردستان (واتە لێپرسراوی کاروباری دەرەوەی پارتی) چاوی بە بەڕێز ... ئەندامی پەرلەمانی ئینگلیزی بۆ کاروباری دەرەوە کەوت. باشە دەبێت کامەیان بێت نمایندەی ڕاستی ئەو نیو کەرتە ئۆتۆنۆمییە لەکەرتەکەی خوارەوەی کوردستان کەتائێستا لەدەزگا نێو نەتەوەییەکاندا بە تەواوی دانی پێدا نەنراوە.

ئەوەی شایانی باسە ئەو دوو لایەنە کوردییەی دەسەڵاتیانلە باشووری کوردستان بەشکردووە لەڕێکەوتنی واشنتۆن بەدواوە پتر لە ۲۵۰ دانیشتنی "تطبیع العلاقات"یان پێکەوە بووە، ئەوی لەسەری ڕێکەوتبن تەنها دابەشکردنی یارمەتی خۆراک و بووجەی دیاریکراوی خاجی سوور و کۆمەڵە مرۆڤ دۆستەکانە. و لەسەر ئاستی ڕامیاریش، گۆڕینەوەی پێنج دیلی یەکێتی و سێ دیلی پارتییە کە لەسەر لێواری سنووری دەسەڵاتی نێوان دوو هەرێمچەی ناو هەرێمی ئۆتۆنۆمی بە ڕێوڕەوش و ئاهنگێکی مەزن بەڕێوەچوو (لەوانەیە ئەو ڕۆژەیش بکەوێتە ناو لیستەی ئاهنگی ساڵڕۆژییان). و لەهەر لایەک سی چل ماڵی ئاوارەیان گەڕایەوە بۆ سلێمانی و هەولێر.

ـ کورد تا ساڵی پار لەهەندەران سێ کۆنگرەی نەتەوەیی لەژێر ناوی جۆراوجۆر هەبوو. ئەوەبوو PKK کومەڵەیەکی لەتاخمێک کوردی (گوایە) سەر بەخۆی بە سەرۆکایەتی "یەشار قایە" کۆکردەوە و " پەرلەمانی کوردستان لە دەرەوەی وڵات"ی لێ پێکهێنان تا ئەوکاتەی عەبدوڵڵا ئوجالان گیرا و خرایە بەندیخانەوە لەتورکیا. واتە تا ئەوکاتەی سووریای خاوەن کێشەی ئاوی فورات و هەندێک کێشەی تری سنووری لەگەڵ تورکیا (بەکۆششی حوسنی موبارەکی سەرەک کۆماری میسر) لەگەڵ تورکیا ڕێکەوت، چیتر پێویستییان بەخزمەتی ئاپۆ و پارتەکەی نەما لەوێ دەریانپەڕان. ئەوجا عبدوڵڵا ئوجالانی سەرۆکی پارت بێزی نەهات، یان ڕووی ئەوەی نەبوو پەنابەرێت بۆ لایەن یا بەشێکی تری کوردستان، پاش هەندێک گەڕ وخول (گوایە لەسەر بەڵێنی ماسیمۆ دالیمای کۆمۆنیست کەتازە هەڵبژێردرابوو بە سەرۆک شالیارانی ئیتالیا) خۆی گەیاندە ئیتالیا. باس لەسەر ئەوە زۆرە کە ئایا لەوێ هەڵیانفریوان یان خۆی دڵنیا نەبوو بۆیە هەڵهات، پەنای برد بۆ باڵوێزخانەی یۆنان لەکینیا. ڕۆژی ۱۵ی فەبریوەری ۱۹۹۹ دەزگای میتی تورکی بەهاوکاری CIA ئەمریکا و مۆسادی ئیسرائیلی ڕفاندیان و بەفڕۆکەی تایبەت* بردیان بۆ تورکیا و لە دوورگەی ئیمرالی کە بنکەیەکی سپاییە بەندکرا و پاش چەند مانگ وچەندین کۆڕی دادوەری، لەلایەن دادگای بەرزی تورکیاوە فرمانی لەسێدارەدانی درا. ئەوجا پارتەکەی ئاپۆ وازیان لەدروشمی کوردستانی گەورە هێنا و بڕیاری چەکدانانیان دەرکرد، و ئامانجیان گۆڕی بۆ تەنها "دیوکراتیزەکردنی کۆمارەکەی ئەتاتورک" و بەخشینی ئۆتۆنۆمی بەکوردی باکوور

لەچوارچێوەی تورکیا (بەو بۆنەیەوە دەستەیەک ئەندامی پارتیان بۆ بەشداربوون لەئاهەنگی پیرۆزکردنی ٧٤ هەمین ساڵرۆژی دامەزرانی کۆماری تورکیا ڕەوانەی ئەوی کرد!!. بەڵام پێشوازی خانەخوێیش ئەو میوانانەی ئەوەبوو، هەر بەگەیشتن و لەفڕۆکە دابەزین لەبری ئوتێل ڕەوانەی میوانخانەی ئەتاتورک کران (کە بێگومان زیندانە). هەروەها بۆ دڵنیاکردنی تورک لەبڕیاری چەک دانانی PKK فرمان درا بە دەستەیەک گریللا بەچەکەوە بچنە ناو تورکیا و خۆ بدەن بەدەستەوە، بەڵام چەندرمەکانی تورک ئەوانیشیان گرت و ڕەوانەی بەندیخانە کرد. دیارە ئەو کارەیان بۆ تاقیکردنەوەی هەڵوێستی کاربەدەستانی تورک بوو، ئەگەر بهاتبا فرمانی لێخۆشبوون بۆ ئەو میوانە چەکدار و بێچەکانە دەربکردبا ئەوا بێگومان گریللا و سەرکردەکانیان دەستەدەستە دەگەڕانەوە ژێر سێبەری ئاڵا خوێناویەکەی ئەتاتورک. بەڵام هەرگیز تروسکایی لێبوردن لەدڵی نەوەی ئەتاتورکدا نابینرێت.

لەو ڕوداوە بەدواوە "پەرلەمانی کوردستان لەدەرەوەی وڵات" لەخۆوە پووکایەوە و لەبری ئەو کۆمەڵەیەکیان دامەزران لەژێر ناوی "کۆنگرەیەکی نەتەوەیی کورد"، و پرۆفیسۆر عیسمەت شەریف وانلی بوو بەسەرۆکی و ئەندامەکانی بریتیبوون لە هەندێک ئەندامانی پەرلەمانی ناوبراو و چەند کەسێکی تری (گوایە) ناودار و بێلایەنی کورد. بەڵام لەڕاستیدا ئەو بێلایەنانە ئەندامی پارتە (لەوڕۆژەدا) یارەکانی PKK بوون کە "ی ن ک " یەکێک بوو لەوان، و ئەندامەکانی تا ئەوکاتە لەو پەرلەمانەدابوون کە ناکۆکی و شەڕ و لێکدانیان کەوتە نێوان. ئەو پەرلەمانە تائێستا لەکاردایە.

ئەوەی شایانی باسە، وەک گریللاکانی ئەو پارتە زۆر دڵگەرمی جەنگن بەرانبەر بەهێزی پارتە کوردییەکانی باشووری کوردستان، ستراتیجیەتی پارتەکەیان بەرانبەر بە تورکیا هەر مێدیاییە، و بەزۆری لەپێناو ئازادکردنی ئاپۆدایە کە تائێستایش سەرۆکی پارتە. بەرانبەر بەوە تورکیا توانی بەهاوکاری ئەمریکا کاریکاتە سەر یەکێتی ئەوروپا تا لە سەرەتای مانگی مایسی ٢٠٠٢دا بڕیاردرا ناوی PKK بخرێتە ناو لیستەی پارتە تیرۆریستەکان.

سەرکردایەتی PKK لەمانگی مایسی ٢٠٠٢دا بێ ئامادەبوونی عبدوڵلا ئوچالانی سەرکردەی، چونکە لەبەندیخانەی ئەمرالی تورکیادا بوو، کۆنگرەیان بەست و بڕیاریاندا ناوی پارت بگۆڕن بۆ KADEK واتە "کۆنگرەی ئازادی و دیموکراسی کوردستان" و عبدوڵلا ئوچالان هەڵبژێردرایەوە بە سەرکردەی پارت.

بێگومان دروستبوونی سنووری جوگرافی و سەندنەوەی دەسەڵات لەپەرلەمانی بەشێوەی دیموکراسی هەڵبژێردراو بۆ هەرێمی باشووری کوردستان و بەخشینی دەسەڵات بە دوو حکوومەتی "پارتی" و "یەکێتی" کارێکی ئەوتۆی کردوە لەلای لایەلاوە هەر پارت و کۆمەڵەی جۆراوجۆر قوت ببێتەوە. لەگشتیان مەترسیدارتر ڕامیاری ئاینییە کەبەناوی ئیسلامەوە دەردەکون و کۆمەڵی

خوێنەواری ناڕۆشنبیری کەم و نەخوێنەواری زۆریان لێ کۆدەبێتەوە، هێز پێکدێنن و بەیارمەتی وڵاتانی ئیسلامی ناوچەکە دەسەڵات بۆ خۆ دروست دەکەن (وەک ئەوە تاخمە کورد و عەرەبە ئەفغانییەی ئەمڕۆ لەدەڤەری هەورامانداا بە یارمەتی کاربەدەستە ئیسلامیە توندڕەوەکانی ئێران کەوتوونەتە کاری تیرۆریستی) و یاسای سیانزە سەدە لەمەوبەر بەسەر ئەو میللەتە چەوساوە و بێدادەدا پیادە دەکەن.

گۆمەیی

هاوینی ١٩٩٨

پێداچوونەوە بۆچاپی دوو هاوینی ٢٠٠٢

ناونیشانی وەرگێر

gomei4@gmail.com

www.koskikurd.com

گەلی لەخۆبێشان و ... لەجێی پێشەکی

نووسینی: ئیبراهیمی یوونسی
ناسری ڕەزازی کردوویە بەکوردی

ئەم وەرگێڕانە پێشەکی کتێبی Les Kurdes et le Kurdistan (کورد و کوردستان)ـە، کەلەپێشدا لەلایەن (شەهید دوکتۆر قاسملو و کەندالّ نەزان و عیسمەت شەریف وانلی و مستەفا نازدار)ـەوە بەفرانسەیی نووسراوە و دوای ئەوە کراوە بە ئینگلیسی و پاشان کاک (ئیبراهیمی یوونسی) کردوویە بە فارسی؛ بەڵام کۆماری ئیسلامی ئێران ئەوبەشەی کەسەبارەت بەکوردستانی بندەستی ئێرانە و دوکتۆر قاسملوو نووسیویەتی، لێی دەرهێناوە و ئەوسا ئیجازەی بلاوکردنەوەی داوە. دیارە ئەو سانسۆرکردنەیش لەبەر دوو تاوانی گەورەبووە: یەکەمیان دوکتۆر قاسملوو نووسیویەتی، دووهەمیشیان باسی کوردەکانی بندەستی ئێرانە.

من نامەوێ بۆ پێشەکییەک پێشەکی بنووسم، بەڵام ئەم کتێبە کتێبی زانستییە و باسی(مێژوویی کۆمەڵایەتی ـ ئابووری ـ سیاسی)ی کوردستان دەکا و هەر کوردێک لەسەریەتی بیخوێنێتەوە هەتا لەفێڵ و تەڵەکە و خەیانەتەکانی داگیکەرانی کوردستان تێبگا و نەتەوەکەی خۆی باشتر بناسێ.بێجگە لەمەش هەرچەندە من خۆم، هەندێک لایەنی ناوەخنی ئەم پێشەکییەم پێ ڕاست نییە، بەڵام بۆ ئەوە دەشیا کەبکرێتە کوردی.

وەرگێڕ

« بەڕواڵەت کوردەکانی بندەستی حکوومەتی ئێران، زۆر لەکوردەکانی دیکە، باوەڕیان بەڕەسنایەتیی زمانی زگماکی خۆیان هەیە و، ئەمە قسەیەکە کەکوردەکان خۆیان دەیکەن وئێمەش لەبەشی دەیەمی ئەم کتێبەدا نووسیومانە. ئەوان گوتوویانە ئەگەر زمانی فارسی بەجاری لە ناوبچێ ونەمێنێ، دەتوانین لەڕووی وشە ئێرانییە ڕەتییەکان، کەهەمان زمانی کوردییە، دیسان زیندووی بکەینەوە ».[1]

ئەم قسەیە کە نیکیتین کردوویەتی، تەنیا هەست ودیتنی کوردەکانی ئێران نییە، بەڵکوو بڕوای هەموو کوردەکانە. لەگەڵ ئەدیبانی فارسیش کەدادەنیشی و باسی لەسەر دەکەی، کەم تازۆر

1 ـ کورد وکوردستان، نووسینی ڤاسیلی نیکیتین، وەرگێڕانی محمد قاضی لاپەڕە٥٣٣.

لەم دیتنەوە نزیکن. بەقسە، بێگانەییەکی ئەوتۆ هەست پێ ناکرێ وتەنانەت هەستی پێ دەکەی ودەیبینی کە، قورسایی باری فەرهەنگی فارسی لەکاتی ئێستادا، وا بەسەر شانی ئەوکەسانەوە کەکوردن. ڕاستی هیچ لەخۆتان پرسیوتانە(علیمحمد افغانی نووسەری شوهر آهو خانم، احمد محمود، نووسەری هەمسایەها و داستان یک شهر وزمین سوخته، نصرت الله نویدی، نووسەری شانۆنامەکانی سگی در خرمن جای و تام آرزوها، ماوۆستا هەژار، علی اشرف درویشیان، شهرام نازری، خانم معتمدی، محمد قازی وزۆری دیکە بێجگە لە لاهوتی وعشقی ویاسمی) کێن ولە چ ڕەگەزێکن؟ دەوڵەتمێرانی ئێرانیش بێجگە لەمە دیتنێکی کەیان نییە، بەڵام داخەکەم قسە وکردەوە نێوانیان دوورە!

« هەروەها لەئێرانیشدا بەداخەوە هیچ هەنگاوێکی لێزانانەی باش، بەسوودی کورد هەڵنەگیراوە کەبتوانین ئاماژەی پێبکەین، ئەمەش خۆی شایەت یەکێ لەتراژێدییە گەورە وئەسەف هەڵخڕێنەکانی مێژووی کوردە، کەفارس وکورد، سەرەڕای ئەوەی لەیەک ڕەگەزن ورەدووی یەک دینن ولەمیراتێکی کۆمەڵایەتی وفەرهەنگی تاکە بەهرەمەندن، هێشتا نەیانتوانیوە بنەڕەتی ئەو دژایەتیە پووچ وبێ مانای، کەبەهۆی جیاوازی مەزهەبەوە لەنێوانیاندا هەیە، پڕبکەنەوە...».[2]

لێرەدا دەبێ دوو خاڵ وەبیربێنینەوە: یەکەم ئەوەیە کەگوناحی ئەم دووری وبێگانەیی یە، بە یەکجاری ناکەوێتە ئەستۆی مەزهەب: ڕەزا شا، یان حەمەڕەزا شا، سووتاوی مەزهەب نەبوون، کە لەگەڵ کوردەکان وا هوڵسووکەوتیان دەکرد. دووهەم ئەوەی کە ئەم تراژیدییە تەنها تراژیدیی مێژووی کورد نیە ـ نەخشەی لایەنی دیکەش هەر تراژیدییەکە، تەنانەت تراژیدی ـ کۆمێدی. ئینسان لەمە تێدەگا کە، ئیمپراتۆری بەریتانیا وڕووسیا، نایانەوێ دەوڵەتێکی ئێرانیی بەهێز، لەناوچەیەکدا هەبێ. ئەمەش هەر جێگای تێگەیشتنە کە، سەرمایەدارییەکانی دوای شەڕی دنیاداگری یەکەم، کەجارێکی دیکە، بۆدابەشکردنەوەی جیهان، مرخیان لەتاڵانی کانەکانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست خۆش کردووە، لەشتێکی وا بترسن. بەڵام ئەمە ناچێتە مێشکەوە کە دەوڵەتمێران(دەسەڵاتداران)ی ئێران، خۆیان لەشتێکی وا بترسن، مەگەر ئەوەی کەبڵێین: ئەمانە نۆکەرانی دەرەوە بوونە، یان گێل وحۆلن، یان هەردووکی.

(منصور رحمانی) لەبیرەوەرییەکانیدا گوتەیەک لەشێخ مەحموودی نەمر دەگێڕێتەوە کە بۆ گێڕانەوە دەشێ: «... شێخ مەحموود بڕوای وابوو کە ئێرانییەکان، وەک دەڵێن سەری دەزووەکەیان ون کردووە و، بەهەڵە چاو لەمەسەلەکە دەکەن، چونکە کوردەکان لەبنەڕەتەوە، لەگەڵ ئێرانییەکان هاوڕەگەزن و، حەزدەکەن هاوڕێی ئێرانییەکان بکەن. کەوابوو دەوڵەتی ئێران، دەرەتانێکی زۆرتری بۆ ڕاکێشانی هاوڕێیی کوردەکان، بۆ پێشچوونی سیاسەتی نەتەوایەتیی خۆی لەبەرانبەر دوژمنەکانیدا هەیە. هەتا دەوڵەتەکانی دیکە.ئێستا ئەگەر دەوڵەتی ئێران بەدەست خەڵکێکەوە،

2 ـ کورد و کوردستان، نووسینی، باسیلی نیکیتین، وەرگێڕانی، محمد قاضی، لاپەڕە ٤٠٤.

کەلەبناغەوە مەیلی هاوکاریی هەبووە لەگەڵیانا، تووشی زەرەر ببێ، جگە لەوەی کە لەسیاسەتدا لاواز، یان بێئاگابێ، بەشتێکی دیکەی نابێ دابنێی.

« پرسیارێک کە هەمیشە لەئێراندا دەبێ لەراسەدا بێ، ئەمەیە کە: بۆچی دەوڵەتی ئێران لە دنەدانی کورد بەدەستی هەندەری(خارجی)یەکان دژ بەخۆی، دڵپڕێشان بێ. ئەگەریش ئێستا دەوڵەتی ئێران، پێشدەستی بکا و، بۆ نموونە کوردە ناڕازییەکان دژ بەعیراق بەهێزبکا، دەوڵەتی عیراق زۆرتر وسەختتر لەو دڵپەرێشانییەی کە خۆی لەگەڵیا بەرەو ڕووە، تووش دەکا. ئەوکات عیراقییەکانن کە بۆ کوژاندنەوەی شەڕ، داوای یارمەتی لەئێرانییەکان دەکەن، نەک بە پێچەوانەوە».[3]

ئەوەی کەدەڵێن کورد وفارس لەیەک بنە وبنەچەن و، نەبوونی دەلیلی باش وپەسەن بۆ دوژمنایەتیی دوو میللەتی خزم، پەیتا پەیتا لەبەیانییەی ڕەسمی وبڵاوکراوەدا دوویات دەبێتەوە، ڕاستە کتێبە فارسییەکەی(ڕەشید یاسەمی)ش هەر وادەڵێ. بەمحاڵەشەوە، تاران بۆ سەرکوتکردنی کورد وڕاپەڕینەکەنیان ... دەسکەمێکی لەوانی دیکە نییە».[4]

دوای شەڕی دنیاگری یەکەم، چەندین ڕاپەڕین لەکوردستان ڕووی دا و، ئامانجی هەموو ئەو ڕاپەڕینانەش، ڕزگاری بوو لە نیلەی حکوومەتی تورکان. (یەکێ لەگەورەترین ئەم ڕاپەڕینانە، ڕاپەڕینی شێخ مەحموودی نەمر بوو، کە گوتەکانیمان گێڕایەوە). شێخ مەحموود شەش ساڵی ڕەبەق لەگەڵ بەریتانیا، کە ببوو بەمیراتگری حکوومەتی عوسمانی لەبەشێکی کوردستان، شەڕی کرد. بەڵام لەتەواوی ئەم ماوەیەدا ـ تا ئەوجێگەیەی کەخوێندوومانە ـ لەئەدەبیاتی سیاسی و کۆمەڵایەتیی ئێراندا، کەسێک لەگەڵ ئەم میللەتە هاوڕەگەز وستەمدیوە، تەنانەت هەستی بە هاودەردییەکی سادەش نەکرد، دەوڵەتمێرانیش بەجێگای خۆیان. ئەمانە لەدامرکانی ئاگری شەڕی (کورد ومجتهدان)، لەگەڵ دەسنێژەکانی ئینگلیس وبەڕێوەبەرانی سیاسەتی بەریتانیا، هاودڵ وهاوڕا بوون. قەبووڵە، میللەت نائاگابوو، جەماوەری خەڵک نەخوێندەوار بوون وئەو زەمانەش، ئەو پەیوەندیانەی بەومانایەی کە ئێستا هەیە ودەیناسین نەبوو؛ لەگەڵ ئەمانەش پچڕ پچڕ خەبەر دەگەیشت، لەڕێگای حەجاج وڕێبواران وگەڕۆکانەوە ... لەجیهانی نوێشەوە خەبەر دەهات. کوردستان ئیتر بەجێگای خۆی.

سەرەڕای ئەمە لەشاعیران ونووسەران، کەسێک شک نابەین کەلەوەسفی ڕەنج ودەردی ئەم خەڵکە وستەمێک کەلێیان کراوە، بەندێک یان ڕستەیەکی نووسیێ. قەیسەرنامەیان دەهۆنییەوە، سەرکەوتننامەی (نایبی)شیان دەهۆندەوە ... بەڵام شێخ مەحموود کەقەیسەر نەبوو و، گەلی کوردیش گەلی ئەڵمان نەبوو، لایەنگریش لەمیللەتێکی ستەمدیو وچەوساوە وهۆنینەوەی کارەسات وبوویەرەکانیان، بێژگە لەسەرکۆنە ولۆمە، پاداشێکی دیکەی پێوە نەبوو. بەڵام لەباتی،

3 ـ بیرەوەرییە سیاسییەکانی غلامرزا مصور رحمانی، لاپەڕەکانی ١٥٤ ـ ١٥٥.
4 ـ کورد وکوردستان، نووسینی ڤاسیلی نیکیتین، وەرگێڕانی محمد قاضی لاپەڕە٤٢٣.

لەپەیماننامەکاندا. قسەبەرز ودەربڕینی نیگەرانی توند وتیژ بوو: «ڕەعیەتەکانی اعلیحضرت، سلطان السلاطین القاهر الباهر ...» و ئەم میللەتەبوو، کەجاروبار «ڕەعیەتی اعلیحضرەت شاهنشا»، یان «سلطان المسلمین» یان «خلیفەی موسوڵمانان»بوو. بەهەرحاڵ ڕەعیەتیش بوو و ئێویشی لودەفتەرەکانی ماڵیاتدا بوو، بەو شا، یان ئەو خەلیفە، یان بە هەردووکیان باجی دەدا و، بۆ شەڕی ئەم لەگەڵ ئەو و، شوڕی ئەو لەگەڵ ئەم، چەکداری دەدا و، لەهەردوو سەرەوە دەکوژرا. واتە لەڕێگای شا و، لەڕێگای خەلیفەدا، بەو بەڵێنەی کە لەهەردوو سەرەوە دەچێتە بەهەشت، ماڵی وێران دەبوو. لەوانەیە بڵێن ئەمە دورووستە، بەڵام بارودۆخی فارسەکانیش لەمەبەدەر نەبوو. دەڵێم لەوانەیە، بەڵام ڕەزاخان بەفارسی قسەی دەکرد و، بەنێوی فارس دەپێچەوساندمەوە. ئەوکاتەیش کەلەخوێندنگە بووم، لەپۆلەکەماندا تابلۆیەکیان بەرانبەرم هەڵواسیبوو کە، فەرمانی پێدەدام بە« پارسی قسەبکەم »، ئەگەر بە کوردی قسەم کردبا، تەمێیان دەکردم، دیارە بەپارسی دارکارییان دەکردم و، بە کوردی هاوارم دەکرد. بەڵام تۆ برای فارس، لانی کەم ئەم تابلۆیە و، ئەم دارکاری وسووکایەتییەت نەبوو. لەگەڵ ڕەزاخان چیم کردبا کەکڵاوی هێنابوو ولەسەر دێنشینی کوردی نابوو. ئەگەر ئەم ئینسانە گوندییە، کە دەگەیشتنە قەراخ شار، لەبیری کردبا پێچ یان شەدە سونەتیەکەی لەسەر هەڵگرێ و، لەباتی کڵاوی پەهلەوییکی شل و شەوێچ، کە خۆی بەمقەبا دورووستی کردبوو ولەتوورەکەکەی نابوو، لەسەری نێ، بە«فارسی» پێنج تمەن ودوو قران جەریمە دەکرا، لەحاڵێکدا نرخی دوو سێ کوولەکە وهاروێ،کەهێنابوویە شار بیفرۆشێ و، بیدا بەقەند وشەکر بۆ ژن ومنداڵەکەی، لەدووقران تێپەڕی نەدەکرد. لەگەڵ سەرۆکی دادگا و سەرۆکی جەندرمە ولێپرسراوانی جۆربەجۆر، کە بەفارسی پێیان ڕادەبوارد و، فرووج و بەرتیلیان دەویست و، لەشفا ولالەی پیرەژن وپیرەپیاوی کورد، تێنەدەگەیشتن و لەبەرچاوی بووک ونەوە و نەبیرەوە لەبەر ئەم«لێک حاڵی نەبوون»ە لێیان دەدا، چیم کردبا؟ دەڵێی لە مازندەرانیش بەم چەشنە هەڵوێستیان دەکرد، دەڵێم قبووڵم نییە، چونکە بەهەرحاڵ زمانەکەیان دەزانی ولەیەک تێدەگەیشتن ولەدارکاری بۆ تێ نەگەیشتنی مەبەست، دەرباز دەبوو. بەهەرحاڵ لێپرسراوەکان، فارس بوون.

ڕەزاخان دەیگوت ئێرانییە و، بەپشت خۆی دەگەیاندەوە شاکانی هەخامەنشی و، ئێرانی «سەت جار باشتر لەسەردەمی کەونارا»کردبوو،بەڵام بەنێوی هەر ئەم ئێرانیگەرییە، بوونی خزمی هاوڕەگەزی خۆی، ڕەد دەکردەوە و، وبۆ لەناوبردنیان، لەگەڵ بێگانان دای دەبەست!

ڕاپەڕینی ساڵی ۱۹۳۰ئارارات، بەڕێبەرایەتی ژەنراڵ (ئیحسان نوری پاشا) جێگای باسە: ڕەزاخان بەڵێنی دابوو، لەم ڕاپەڕینە کەدژی دەسەڵاتی مستەفا کەمال و، ئامانجی ڕزگاری کوردان لەنێڵی حوکوومەتی میراتگری خەلیفەکان بوو، پشتیوانی بکا. بەڵام دوای ماوەیەک، لە گەرمەی شەڕدا، هەر ئەم (ڕەزاخان)ە ڕێگای گەیاندنی چەک وتفاقی لەشەرکەرەکان بەست و، بە

لەشکرەکەی مستافا کەمال ئیجازەی دا، بێنە خاکی ئێران وشۆڕشگێڕەکان سەرکوت بکەن.ئەمە، نۆکەری بوو؛ ئاخر مستەفا کەمال وڕەزاخان هەردووکیان لەژێر دەست ، یەک وەستا هاتبوونە دەرێ و، بۆ ئەنجامدانی گوماشتەگەرییەکی وەکوو یەک، دروست کرابوون. کردەوەکانیان گوتەی یەک ئوستادبوو: کڵاوپەهلەوی، کڵاوی قەراخداری کۆماری، کوشتنی ئازادیخوازان، سووکایەتی بەکەلەپوور، لابردنی ڕووبەند چارشێو (کشف حجاب) و، لاسایی عەنتەرانە لە ڕواڵەتی شارستانیەتی ڕۆژهەلات. گرنگتر لەهەرشتێکیش، دەبوو بەدرووستکردنی «کەمەربەندێکی خاوێن» بەدەور وڵاتی تازەپێگرتووی شوورەویدا و، بەدامەزراندنی وڵاتانێکی دژ بەکۆمۆنیست، بەڕێبەرایەتیی پیاوگەلێکی « بەهێز» ، میرخاسانێکی وەکوو مستەفا کەمال، ڕەزاشا، مانرهایم، پیلسۆدسکی وهی دیکە، لەهاتنی نەخۆشی بەلشەفیزم، بۆ شوێنەکانی دیکە، بەرگری بکەن.

بەرلەوە، وەک باسم کرد، ڕاپەڕینی شێخ مەحموود ڕووی دا. بەریتانیا، بەوجۆرە کە یەکێ لەکاردەرەکانی بەنێوی(ئەدمۆنز)[5] کە باس دەکا، وڵاتی عیراقی دامەزراند: کوڕەکانی(شریف حسین)ی مەککەی هێنا و، یەکێکیانی لەسەر کورسیی حکوومەت دانا و، ئەوی دیکەیانی کرد بەفرمانڕەوای ئەوپەڕی ئۆردن و، سێهەمیانی کرد بەپاشای عەرەبستان. لەعیراقیشدا دیسان هەر کوردەکانن کە دەبنە گاوگەردوون. کتێبەکەی ئەدمۆنز پڕە لەستەم وگێچەڵ ومەکر، کەبۆ پاژی ناکاری سەرەتایی دەوڵەت مێران وکاردانەرانی ئیمپەراتۆریی گەورە.

بەڵام ئەمە بەو مانایە نییە کە وڵاتی تازەپێگرتووی شوورەکان(جێگەنشینی ئیمپەراتۆریەتی تەزاری)، بەو بەرۆکەوە کە بۆ پەرچە لەچەوساوەکانی جیهان دایدەدڕێ، بۆ خەمی ستەمێک کە لەکورد کراوە، پرسە وسەرخۆشیی گرتووە. نە، حوکمەتی تازەپێگرتووی شوورەویش، یارمەتیی مستەفا کەمال دەدا بۆ سەرکوتکردنی بزووتنەوەی کوردان، لەشکرەکانی تەیار دەکا، قەرزی دەداتێ، لەحاڵێکدا خۆی بۆ نانی ڕۆژانەی داماوە و، لەعورفی سیاسەتی حیزبی وجاڕدەرانەی خۆشیدا، نێوی ئەم کردەوەیە دەنێ: زەمینەسازی بۆ بەهێزکردنی بۆرژوای میللی وهەڵدانی چینی کرێکار لەتورکیە، بەتۆفیقی خودا، بۆ بەهرەهەڵگرتن بەخێری زەحمەتکێشانی سەرتاسەری جیهان، لەداهاتوودا.

لەحاڵێکدا هەر ئەم تورکیەیە،لەهەمان کاتدا ڕێبەرانی بزووتنەوەی کرێکاری لەسێدارە دەدا. ئەم کردەوەیە نێوێکی دیکەیشی هەیە: پێکەوە ژیانی ئاشتیانە «زندگی مسالمەت آمیز» لەگەڵ وڵاتانی دراوسێ، بەسنووری وسولح وئاشتییەوە. حکوومەتی شووراکانیش ئەوەندە بەرەوپێش دەڕوا کە، سنووری سولح و ئاشتی لەسەر ئەو ژن ومنداڵانەی، لەبەر کوشتاری مستەفا کەمال هەڵهاتوون، دا دەخا. لەئێرانیشدا بەم نیەتەوە پشتی بزووتنەوەی گیلان بەردەدا. لەهیچ شوێنێکدا نابینی کە یەکێتی شوورەوی لەکۆمەڵگای نەتەوەکاندا لەزوڵم وستەمێک کە لەکوردی

[5] ـ نووسەری کتێبی کورد وتورک وعورەب، Edmonds وەرگێڕانی ئیبراهیم یونسی.

عێراق وتورکیە کراوە، وشەیەکی بەزاردا هاتبێ، یان ئیعتیرازێکی کردبێ.ئێستاش نابینی.

بەهەرحاڵ، دەبێ بەدەستی بێگانەشەوە بناڵێنین هەتا خزمەکە تێبگا کە لەبەجێهێنانی ئەرک و ئۆباڵێدا بەرانبەر بەخزمەکەی، کەمتەرخەمی کردووە؛ هەتا خزمەکە تێبگا کە هەڵسووکەوتی لەگەڵ خزمەکەی، لەهەڵسووکەوتی بێگانە دەچێ، سابەڵکوو ئەم نموونانە، ببێتە عیبرەت بۆی و بەخۆیدا بێ؛ لەگەڵ ئەوەشدا بێگانە تێ بگا کە تێدەگەین وعەیاری ئەو درووشمانەی کە بەڵێنی درۆن، بەمەحەکی کردەوە هەڵدەسەنگێنین.

عێراقی پاشایەتی ـ لەراستیدا بەریتانیا و هێزە هەواییەکەی ـ، بزوتنەوەی کوردەکان تێکدەشکێنێ؛ بەریتانیا دەستی مستەفا کەمال بۆ سەرکوتکردنی بزوتنەوەی شێخ سەعیدی پیران وبزوورنەوەکانی دیکە ئاوەڵا دەکا، بۆ ئەوەی پەیماننامەی لۆزان بەرێوەیە و، دەبێ دژی تورکەکان کەداوای وەرگرتنەوەی ویلایەتی کوردنشین ونەوتەڵێنی مووسڵ دەکەن، «بەڵگەنامە»ی دادگەپەسەندی لەدەست دابێ، هەتا بتوانێ بەشوورای کۆمەڵگای گەلان نیشانی بدا وبیسەلمێنێ کە کوردەکانی مووسڵ لەتورکیەی (مستەفا کەمال)دا، گیانیان لەخەتەر دایە وبنەمای ئازادی و بەرانبەری حوکم دەکا کەبخرێتە سەر عێراق و، بەسەرپەرستی دەوڵەتی گەورەکان، لەئازادی و مافی ئینسانی بەهرە وەرگرن. لەمە گرنگتر، لە بنەمادا ئیمپراتۆریی بەریتانیا، تەنیا بۆ پەرچە لە ئازادی و، بەرینکردنەوەی بەرانبەری لەجیهاندا بوو، کەچووە ناو شەڕ وئەو بارە قورسەی شەڕی لەکۆڵ کرد. ئەگەرنە خۆ سێبەرۆی نەبوو؛ بەرینکردنەوەی بەرانبەری ودیموکراسی لەبنەما بنەڕەتییەکانی ئیمپەراتۆرییەتە!

ئاکامی کاری(کومیسیۆنی کۆمەڵەی نەتەوەکان) کەنێردرابوونە مووسڵ وگوماشتەی ئەوێ بوون دەبینین. دەشبینین کۆمەڵەی نەتەوەکان، کە کارگێڕەکانی بەریتانیایی وفرەنسایین، چلۆن عەدالەتخوازی هەردوو ئیمپراتۆریی فەرەنسا وبەریتانیا بەباش وبەبێخەوش دادەنێن و، دیسان دەبینین کە چۆن هەر ئەم دوو هێزە هەڵکەوتووەی زەمان، هەریەکە لەم دوو سفرەی تالانە، بەشی خۆیان هەڵدەگرن و، چۆن دیموکراسی (فەیصەل ونووری سەعید ومصطفا کەمال) لەکوردستانی عێراق بڵاودەبێتەوە. ئەم ئاوەڵزاوایەی سازمانی نەتەوەکان،ئەمڕۆ نەتەنیا کوژرانی هەزاران کورد و ئەرمەنی و، وێرانکردن وسووتاندنی سەتان گوندی کوردستان بەهیچ دەگرێ، بەڵکوو لەدابین کردنی مافی ئەم میللەتە ستەمدیوە، وەها گڕ وتین لەخۆی نیشان دەدا، کەبۆ وەرگرتنی سکالاکانی شێخ مەحموود ورێبەرەکانی دیکەی کورد، لەژێری دەردەچێ، بەم بیانووە کەعێراق و تورکیە سەربەخۆن و، خۆهەڵقورتاندن لەکاروباری ناوخۆی وڵاتان، ئەرکی ئەوە، هەر ئەو بەڵگە و دەلیلەی کەجێنشینەکەی، ئەمڕۆ بۆپاساودانی لاوازی وداماوی خۆی، دەیهێنێتەوە، بەڵێ، ئەرکی ئەو بەرینکردنەوەی بەرانبەری وپەرچە لەمافی مرۆڤ و، دووعای خێرکردنە بۆ گەلان !...

دواتریش دەگەینە پەیمانی سەعداباد«سعدآباد». کە لایەنە دژ بەکورد بوونەکەی لەبەرچاوە و، بەناوەڕۆک پەیمانێکە لەنێوان دەوڵەتەکانی تورکیا وئێران وعێراق، بۆ هاوکاری لە سەرکوتکردنی کوردەکان. وڵاتێک کە هاوڕەگەزی ئەم میللەتەیە، لەگەڵ دوو وڵاتی تورک وعەرەب، دەبێتە هاوپەیمان،تا پێکەوە هاوڕەگەزەکانی سەرکوت بکەن، تا نەڵێن ئێمە لەڕەگەزی ئێرانییەکانین، ئێمە عەرەب نین، ئێمە تورک نین! ئەگەر حکوومەتی رەزاخان، حکوومەتێکی میلل دەبوو،ڕەنگە مێژوونووس کەدەگەیشتە ئێرە دەینووسی: «ئەمە یەکێ لەشتە سەرسووڕێنەرەکانی مێژووە ...» بەڵام لایەنی کۆمێدیی قەزیەکە ئاشکراترە: لەهەمان حاڵدا کە پەیمانی سەعداباد واژۆ دەکرێ، کتێبی (کورد وپێوەندە ڕەگەزی ودێرێکیەکانی) ڕەشید یاسەمی#، بڵاودەبێتەوە. قسەکانی من لێرەدا بەرەو ناوەڕۆکی کتێبەکەنییە، مەبەستم زەمانی بڵاوبوونەوەیەتی. بەرهەمەکە بەرهەمێکی زۆر بەنرخە#، بەڵام لەحکوومەتی ڕەزاخاندا، وبەڕەزامەندیی دەزگای حکوومەتەکەی و، هاوکات لەگەڵ واژۆی پەیمانی سەعداباد، بڵاودەبێتەوە، لەحاڵێدا ئەگەر هەر ئەوکاتە، کوردێک وێرابای بیگوتبا کوردم و، دەمەوێ بەکوردی بنووسم وبدوێم، جێگەی ئەگەر سەر سێدارە نەبا، لانی کەم زیندانی قەسر بوو. بەڵام بەبڵاوبوونەوەی ئەم کتێبە، ڕەزاشا بە هەموانی دەگوت کەئێرانییە، هاوڕەگەزەکانی خۆی خۆش دەوێ و، چاکەیەن لەگەڵ دەکا، زمانیان ئێرانی پەتییە، بەڵام بە بەرژەوەندی نازانێ کەبەنووسین وگوتن بیپرازێننەوە، باشترە بیهێڵن بۆ ڕۆژێک کە، خوانەکردە زمانی فارسی بەتەواوی لەناوچوو، لەڕووی زمانی کوردی بیبووژێننەوە. زۆر سپاس، خودا سەبر بەئێمە بدا وتەمەن وپلە وپایەش بۆ ئێوە!

سەردەمی حەمەڕەزاشا لەئێمەوە نزیکترە. ڕۆشنبیران وخوێندەوارانی وڵاتەکەمان، لانی کەم شۆڕشی بارزانییان لەبیرە وئەگەر خوێندبێتیانەوە، دەزانن کە ئامانج ومەبەستی ئەم شۆڕشە بە کاکڵ، بۆ وەدیهێنانی راسپێرییەکانی کۆمەڵەی گەلان و زەمانەت کردنەکەی بەریتانیا بوو، سەبارەت بە خودموختاریی کوردستانی عێراق. کوردەکانی عێراق وبارزانی هەر هەمان بابەتی ناسراویان دووپات دەکردەوەکە: ئێمە کوردین، لەرەگەزی ئێرانین وعەرەب نین. کۆمەڵەی نەتەوەکانیش قبووڵی کردبوو، بەریتانیاش ڕاستبوونی ئەم بەڵێنانەی زەمانەت کردبوو. ڕۆشن بیرەکانی ئێمە، باش لەبیریانە کە، حەمەڕەزاشای «ناسۆنالیستی موسبەت» ـ هەتاوی رەگەزی ئاریا ـ چی بەسەر ئەم شۆڕشە وئەم گەلە هاورەگەزەی نەهێنا، کەخۆی بەرواڵەت هەتاویان بوو. لە«ڕاپۆرتی پایک Pike Report» بۆ کۆنگرەی ئامریکا و، ئەو بەڵگەنامانەی کە لەبارەی تێکۆشانەکانی پاشپەردە، لەمەڕ ئەم شۆڕشە بڵاو بووەوە، دەیخوێنینەوە کەئیرادەی بەرزەفڕی «شاهنشای ئاریامیهر» ،لەسەر ئەوەبە کەئەم ڕاپەڕینە، بەهەر نرخێک بووە، دەبێ لەخشتە ببرێ، ـ دیارە پێشتریش بەچوونە ناو پەیمانی بەغدا ـ، کەدواتر بوو بەپەیمانی سێنتۆ، لەئەستۆی گرتبوو کە، ڕێچکەکەی باوکی تاجداری بەرنەدا و،جێگە تەوری ئەو کوێرنەکاتەوە. بەهەرحاڵ، شاهەنشا بۆ لەخشتەبردنی بزووتنەوەی کوردەکانی عیراق، لەسەرەک کۆماری وڵاتە یەکگرتووە کانی

ئامریکا ـ ئامریکایەک کەخۆی بەپێشەوای دیموکراسیی جیهـان ئێودەبا ـ هەروەها وەزیری دەرەوەیشی جەنابی کیسینێر،یارمەتی ویست و،بەکۆمەکی ئەو وهەر ئەم جەنابی کیسینجیرە، کە ئاوارەبوونی هەزاران ساڵەی گەلی یەهوودی لەپشتـەوەبوو، کوردەکانی لەشا دڵنیا کرد و، بەو چەشنە خستنیە دوای سیاسەتی پیس ودزێوی خۆی.ئینسان کاتێ ریزڕازانەوە«صف ئارایی»ی هێزەکان دەبینێ، بێ دەسەڵات، بۆ حاڵی خۆی و وڵاتەکەی خەم دایدەگرێ، هەر لەوکاتەشدا، چونکە چاو لەئاسۆیەکی دوورتر دەبڕێ، پێکەنینی دێ: لەلایەکـەوە جـەنابی نیکسـۆنە لەگـەڵ کیسینجێر وشاهەنشای ئاریامیهر، لەلایەکی دیکەشەوە بارزانییە وهاورەگەزەکانی شا، لە لایەکی دیکەش سەدامە لەگەڵ یەکێتی شوورەوی. جاتۆش گاڵتەی تاڵی ڕۆژگار ببینە کە لە بزوتنەوەکەی نەتەوایەتی ودژ بەئیمپریالیستدا، سەرکوتگەر لەپێشەوای سۆشیالیزم چەک و تەقەمەنی ویارمەتی داوادەکا و، سەرکوتکراویش لەنیکسۆن وشاهەنشا! ئەوسا شنەی گاڵتەی سیاسـەتمەداری زەبەردەست چاو لێ بکە: شـا لەهەمـان کـاتدا لەتاران، ڕۆژنامـایەک بەنێـوی کوردستان، نزیک بە ٢٠٠ کۆپی چاپ دەکا و، لەدەرەوەی وڵات بڵاوی دەکاتەوە! بەتەواوی ئەم شێر وڕێوییە وستەم وساختەیەک کە لەدەولەتمێرانی پێشوو دیتوویانە، ئەم کوردانە چونکە دەبینێ لەهەر لایەکەوە تەنگاو دەکرێن، ناچار پەنا دێننە بەر ئێران. لەم دواییانەدا لە ڕۆژنامە کـاندا خوێندوومانە کەچلۆن ئاوارەکانی کوردستانی عێراق، لە ئۆردوگاکانی تورکییەوە هەڵدێن ودێنە ئێران. ڕاستی لەخۆتان پرسیوتانە کە بۆچی ولەبەر چ هەست وغەریزەیەکە کەئەم خەڵکە، لەناو بەفر وبۆران وخەتەردا، لە ئۆردوگایەکەوە هەڵدێن، هەتا بگەنە ئۆردوگایەکی دیکە؟

بەهەرحاڵ ... درێژەی کایەکە چاو لێدەکەین، کارەساتی بۆمبارانی کیمیاوێی هەڵەبجە و خورماڵ و، شوێنەکانی دیکەی کوردستانی عێراق، هێشتا تازەن و کەڵەک و فێڵی دنیای ڕۆژهەڵات ورۆژئاوامان بەجوانی پێ نیشان دەدا: ڕۆژێ دوای بۆمبارانی هەڵەبجە، سەنای ئامریکا ـ ئەم دڵی دیموکراسییەی ڕۆژئاوا ـ، پێکەوە بەیەک دەنگ، یاسایەک پەسەن دەکەن و بەپێی ئەو یاسایە ە لەسزای ئەو تاوانە، عیراق لەباری ئابوورییەوە تەنگاو دەکەن، بەڵام بیست و چوار سەعات دوای ئەو، ئەم یاسایە هەڵدەوەشێننەوە و بەم کردەوەیەیان بەهەمووان رادەگەیەنن کەئامریکا وڵاتێکی پۆشتەیە و، بەئەمن وئاسایشە و، دەوڵەتمێرەکانیشی وەکوو هەموو خەڵکی کۆک وپۆشتەی جیهان، ڕقیان لەگاڵتە بەخەڵکی هەژار و، پێکەنین بە (بێ بەختی)یان نییە، چ باشتر کەگاڵتەی پاش نانی نیوەڕۆ بێ، چونکە بۆ هەزمی نان زۆر باشە! ئێستا ئیتر ئامریکا باوەڕی بەقسەی سەددامە ... نە ئیتر، سەددام بەڵێنی داوە، کەهیڕای هیڕ لەم کارانە نەکا؛ منداڵێکی باشە، منداڵێکی میهرەبانە ـ بەڵام بڕێک چەتوونە ... باشە، منداڵە ئیتر، تازە ئیتر بەڵێنی بە(پاپا گیان)ی داوە، چیتر لەم کارانە نەکا.تازە لەسەرەتاشەوە ئەوەندە دیر نەبوو. ئامریکا گوتبووی بەڵگەنامەی قەتعیی بەدەستەوەیە کەعیراق بۆمبی کیمیایی بەکار نەهێناوە و

گوتبووی کەدەزگای کولەگر(اسراق سمع)، گوتوبێژی فرۆکەوانەکانی عیراقی تۆمار کردووە... بەڵام کێ بزانێ درووست تۆماریان کردووە! پاشان،(تورگوت ئۆزال)ی دۆستیەتی، ـ بەو ڕدێنە سپییە وئەو ڕواڵەتە بەڕێزەیەوە ـ کە درۆناکا، تورکت ئۆزال گوتی (دیارە بەگۆڕی باوکی سوێندی ئەخوارد)، گوتی «لەنێوان پەنابەرە کوردەکاندا، تەنانەت یەکێکی نەدیوە کەشوێنەواری گازی ژاراوی بەلەشەوە بووبێ. ئێستا ئەگەر دوو سێ زیپکە، یان خورێکەی پێوە بووبێ، ئەمە شتێکی ئاسایی یە. لەوانەیە بیبەر، یان خورمای زۆریان خواردبێ و، گەرمازۆ بووبێتن. چونکە کورد بوونەوەرێکی سەرسووڕێنەرە، لەساردی وگەرمی نازانێ، وەکوو ئێمە تورکەکان نین، ئێمە تورکەکان دەزانین کە لەهاویندا نابێ بیبەری زۆر بخۆین!».

ئێستا تۆ دەڵێی ئامریکا دەبوو دابێ دۆستی وعورفی سیاسی وەلا نانێ و، بەم دۆستە بەڕێزەی گوتبا ـ ئەستەغفیروڵڵا ـ تۆ درۆ دەکەی، دوکتۆرەکانی من کە برینداەرەکانیان دیوە و چاویان لێ کردوون، دروست دەڵێن! نە، ئەمە دروست نییە، ئەمە پێچەوانەی ڕەسمی دۆستایەتی و هیمی دیپلۆماسییە. پاشان لەگەڵ عەرەبستان چی بکا، لەگەڵ میسر، لەگەڵ مەراکش، لەگەڵ ئەلجەزیرەی شۆڕشگێڕ؟ نە، هیچ کام لەم کارانە ناکا. ئینسانی ژیر، بێخۆ لەبەر تاقمێک خەڵکی پێپەتی، دڵی دۆستەکانی ناڕەنجێنێ.

سوڵتانی سوعوودی دەستێک بە ڕدێنیدا دێنێ و، بەعەرەبی پێدەکەنێ. حوسنی موبارەک و سەرۆکەکانی دیکەی ئەلجەزیرەیش لەبەر خاتری ئاسوودەیان، هەناسە هەڵدەکێشن وبۆ ئەو «سەرکەوتنەی عێراق»، شایی دەگێڕن و، بەڵێنی یارمەتیی ماڵیی زۆرتر دەدەن بەسەدام، بۆ دیسان چاکردنەوەی وڵات.پاشان، فەرانسەیە کە بۆ کۆڕ بەستن بانگهێشتن دەکا و، کۆنفرانسی جیهانی بۆ باس وگوتوبێژ سەبارەت بە چەکی کیمیاوی، پێک دێنێ. بەڵام پێشمەرجی بەشداری لەم کۆنفرانسەدا ئەوەیە کە، نێوی کەسێک، یان دەوڵەتێک نەیەتە سەر زار: هیچ کەس نەڵێ سەدام هەزاران کەسی لەهەڵەبجە وشوێنەکانی دیکەی کوردستان کرد بە کەباب وخواردنی، کەس نەڵێ عێراق بۆمبی کیمیاویی دژ بە گەلێکی بێدیفاع بەکاربرد، یان ئەوەی کەدیموکراسییەکانی ڕۆژئاوا، یارمەتییان داوە و، ئەم چەکانەیان دروست کردووە. وەک دەرکەوت، دەستووری کاری کۆنفرانس، گوتو بێژ سەبارەت بەخوریی پەز و، ڕێگای خەبات بۆ لەناوبردنی خۆرکەی خوری بوو! سوپاس بۆ خوا کە گەلێکیش سەرکەوتوانە بەڕێوە چوو، گەلێک باش. یەکێتی کۆمارەکانی شوورەوی لەهەموویان گوێڕایەڵتر بوون. ئەوان پێشتر ئەم پێشمەرجەیان، بەوپەڕی وردییەوە لەبەرچاو گرتبوو. تەنانەت باسیشیان نەکرد و، خەبەرەکانیشیان بڵاو نەکردەوە. لەکۆنفرانسیشدا تەنانەت مەزەندەی نرخی بازاڕی گۆشتی پەزیشیان نەکرد و، نەیانگەت ئەم هەموو پەزەیان کە کوشتەوە، چۆن بوو گۆشت هەرزان نەبوو! دەتگوت نەخانێ هاتووە ونە خانێکیش تێپەڕیوە. چەند مانگ پاش ئەوە کە ئاو لەئاش کەوتبوو، ئەوکاتەی کەدەستەیەک لەکۆماری ئیسلامی، لە

ئێرانەوە چوونە یەکێتی شووڕەوی، گۆڤار وڕۆژنامەکانی ڕۆژئاوا، هاواریان لێ بەرز بووەوە و گوتیان کە لەوانەیە بۆ کڕینی چەک وتەقەمەنیش، گوتو بێژیان لەگەڵ سۆڤیەتییەکان کردبێ و، پێشبینییان کرد کە دوارۆژی ئەم مامەڵەیە لەوانەیە جیهان لەگەڵ(کارەسات)ێک بەرەو روو بکا. گۆڤار وڕۆژنامەکانی عێراق رەگەڵیان کەوتن و، سەدام و وزیرەکانی هەڵزرنگان وهڕەشەیان کرد کە، هەر وڵاتێک چەک بەکۆماری ئیسلامی بفرۆشێ، پێوەندی لەگەڵ دەبچڕێنین و، یەکێتی سۆڤیەتیان گرتە بەر برکەی رەخنە. ئەوکاتەبوو کەیەکێتی سۆڤیەت لەپڕ تێگەیشت کە ئەی دەستی شکاوم، خۆ ئەمە سەدام لەبۆمبارانی هەڵەبجەدا بۆمبی کیمیاوی بەکار بردووە! لەگۆڤاری شیلاتی سۆڤیەتیشدا بازرگانانە، سەبارەت بەمە گازندەی کرد کە«... ئەمە نەیگرت. ئەم کردەوەیە لەوانەیە دژ بە مرۆڤایەتی بێ، جەنایەت بێ؛ عێراق نەدەبوو لەگەڵ کەمایەتی کورد ،بەم چەشنە هەڵسووڕێ!». سەدام حسەین پێکەنینێکی ژاراویی هەڵدا وگەوتی:«سەلامو عەلەیکوم، (تەڤاریش)##، چۆنی چاکی، تەڤاریشیش گوتی:«دا، دا!»##

بەر لەوەش دەستەیەک لەلایەن یەکێتی نیشتیمانییەوە بۆ گلە و بناشت لەمەڕ بێدەنگی یەکێتی سۆڤیەت و وڵاتە سۆسیالیستەکانی دیکە، چووبوونە مۆسکۆ و تێگەیشتبوون کەهەڵەیان کردووە وهەڵەیەکی ناقۆڵا! بە هاوڕێیانیان گوتبوو: کە بەراستی بۆ ئەم رووداوە خەمبارن ... هاوڕێیانی یەکێتی نیشتیمانیش دڵنەوایی یان کردبوون وگوتبویان«خودا سەبووریتان بداتێ!» پاشان تێگەیشتبوون کەیەکێتی سۆڤیەتی کۆن لەژێرەوە ـ لە کەناڵێکی دیپلۆماتیکەوە ـ لەدەوڵەتی عێراق گلەی کردووە و، بەنهێنی پەیمانی دۆستایەتی بەرانبەری بەروودا دابوون، لەم بارەیەشەوە نیگەرانیی خۆی دەربڕیبوو کەبۆچی دەبێ لەڕۆژئاوا یارمەتی وەربگرن. چ باش بوو کەشک وگومان لەنێواندا نەمایە و، لەئاکامدا بۆ ئەمیر ئەرسەلانی رۆمی دەرکەوت کەشەمسی وەزیر لەژێرەوە موسوڵمان بووە وئەو نەیزانیوە! بەڵێ، سکاڵای دۆستانە ومەحرەمانە، شەوتی هەزاران جار لەجەنجاڵی رۆژنامەیی و رادیۆیی زۆرترە، دەنا هەر بەو چەشنەی کە بۆ دەرکردنی هەشت فەلەستینی لەخاکی داگیکراو، ئاشکرا ئیعتیرازی کرد و کردەوەی ئیسرائیلی مەحکووم کرد و، رەگەڵ پێکهێنانی کۆبوونەوەی ناچارانەی شووڕای ئەمنییەت کەوت، بۆکوشتار و هەڵداشتنی سەدان هەزار کورد و، وێرانکردنی هەزاران گوندی کوردستانیش، ئیعتیرازی دەکرد. درۆ نەبێ جارێکیان لەوەڵامی ئەم رەخنەگەلەی، کە بۆ ئەم رووداوە بێدەنگیی لێ کرابوو، گوایە رادیۆی ئاشتی وپێشکەوتن«صلح وترقی» گوتی کە: «یەکوو لەوخەڵکە بێشەرمە! ـ ئەو کاتانە کەمصطەفا کەمال خەڵکی کوردی قەڵاچۆ دەکرد، ئەم دەوڵەتانەی رۆژئاوا لەکوێ بوون، بۆچی ئەوکاتە ئیعتیرازیان نەدەکر وئێستا کردوویانە بە قاو وقیژ! ئەم قاووقیژە تاکتیکێکی ئیمپریالیستییە ...» راستیشی دەگوت، ئەوکاتانە خۆی بۆ ئیعتیزاز بە کوشتاری مصطفا کەمال لەتورکیە وکردەوەی بەریتانیا لەعیراق، لەکۆمەڵەی نەتەوەکاندا بەتەنێ مابووەوە! لەگەڵ ئەوەشدا

دەبێ لەبیرمان بێ کە، نوێنەری دەبیری گشتی سازمانی نەتەوەکان، کە بۆ دەرکردنی هەشت فەلەستینی شووڕای ئەمنییەتی بۆ کۆبوونەوەی نا چاری بانگ دەکرد، لەهەمان کارەساتی هەڵەبجەدا دەریبڕی کە، سازمانی نەتەوە یەکگرتووەکان بۆ پێڕاگەیشتن بە بار ودۆخی کوردەکان، کاتی نییە ...!

لەدیتن وچاوپێکەوتنەوەدا، هەر کەسێک دەبینی و بە هەرکەسێک دەگەی ... دەردت زۆرتر دەبێ. سادات دەبینی دەڵێی حاڵی دیارە وجێگەی خۆبەتی کە وابێ، بەڵام کاتێ جەمال عەبولناصر دەبینی کەئەویش لەپیلانی زوڵم و زۆر لەکوردان، بەش ونەخشی هەبووە، واقت وڕ دەمێنی. ئای کە دەنگی دەهۆڵ لەدوورەوە چەند خۆشە!

بە بڕوای من دەوڵەتی کۆماری ئیسلامی ئێران، ئەگەر هیچ کارێکی دیکەی نەکردبێ، یەک کاری زۆر گرنگی کردووە: ئەم دەوڵەتە بەئێمەی نیشان دا کە بانگاشەی دیموکراسیی رۆژئاوایی و سۆسیالیستیی رۆژهەڵات، لەبنج وبناغەوە درۆیە! نیشانی دا کە پەرچەکردنیان لە ئازادی و مافی مرۆڤ درۆیە، شارستانییەتیان درۆیە وعەدالەتیان درۆتر. ئەگەر شتێک هەبێ کە پارووەکیان بۆ باوێژێ، ئەوی دەتهەوێ بیکە ... کاتێکیش کارەکەت کرد، پارووەکەیان بۆ باوێژە وبڕایەوە. ئەم خەڵکە بەڕێزە، بزانن ودڵنیابن لە بەرانبەر قەبووڵکردنی سووکی و ڕیسواییدا، پاداشی باشیان دەست دەکەوێ، بۆ هەر سووکایەتییەک شان شل دەکەن. سەر بە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئامریکا ودۆستەکانی بێ، بهێڵی کەکانەکانی وڵاتەکەت تاڵان بکەن و، لە سەرکوتکردنی هاوڕەگەزەکانت و هی دیکەدا دادەستیان بی، دیموکراتی، ئازادیخوازی، خاوەن ژیاری. ئەگینا دواکەوتووی، دیکتاتۆری، دژ بەئینسانی. یەکێتیی سۆڤیەتی کۆنیش، بەدەستێک بنەمای سیاسەتی پەرچەکردن لە زەحمەتکێشان و، چەوساوەکانت پێ نیشان دەدا و، بەدەستێکی دیکەش، تۆپ وتانک وموشەک وفرۆکە دەدا بەسەدام. لەگەڵیابی، دیکتاتۆریش بی دیموکراتی وکارنامەی کرداری باش وەردەگری. دیارە بەم مەرجەی کەسووکێ پارووشی بۆ هەڵدەی. لەگەڵیا نەبی، دیموکراتیش بی دیکتاتۆری. تێگەیشتن و دەرکی ئەم خاڵە، بەم شێوەیە زۆر دژوارە و، ڕەنگە مەحالیش دەبوو. ئێمەش بۆ ئەم تێگەیشتنە، قەرزداری کۆماری ئیسلامین*.

دەردەدڵ زۆرە؛ لەرابوردوو، لەهەر جێگەیەکەوە دەست پێ دەکەی، دەردە؛ بەڵام دەردی زمان وفەرهەنگ وستەمی فەرهەنگی، پیسترین دەردە. ئینسان دەتوانێ لەگەڵ دەردی نەبوونیدا هەڵ بکا، بەڵام قسەنەکردن بەزمانی زکماک ـ کە کوردەکانی بندەستی حکوومەتی تورکیە تووشیان بووە ـ ونەنووسین وفێرنەبوون بەزمانی زکماک، شتێکە کەلەگەڵیا هەڵناکرێ: لەلایەکەوە دەردە ولەلایەکی دیکەوە ستەم ـ ستەمی فرهەنگی. شاعیران ونووسەران دەزانن ئەمە چ دەردێکە،

* ـ وەکوو کۆماری ئیسلامیش هەمان هەڵوێستی نەبێت و هیچ رۆڵێکی لەشەڕی براکوژی کورداتی خوارووی کوردستاندا نەبێت، یان کوردەکانی کەرتەکەی ژێر دەستی خۆی چاک لەئامێز گرتبێت. « گۆمەیی »

بەتایبەت ئەوانەی کە زمانەکەی خۆیان نازانن وناچاربوونە بوزمانێکی دیکە شیعر بڵێن یان بنووسن. ئەمە ستەمی نەتەوایەتییە و، ولەپێوەری بەرینتردا، ستەمی فەرهەنگی ـ ئینسانی. ئاخر هەرکەسێ هەستێکی هەیە کە دەربڕینی ڕاستەقینەی تەنیا بە زمانی زگماک دەبێ و، ئەم هەستەش چونکە لەزمانی زکماک دابڕاوە، بێشک زیانی پێ دەگا. هەستێک کەبەزمانێکی دیکە بڵاو دەبێتەوە، ئیتر ئەو هەستە پەتییە نییە کە لەبیرکردنەوە بەزمانی زگماک دێتە بەرهەم، بۆ ئەوەی لەپاڵقتێنی زمانێکی دیکەوە تێپەڕیوە و، دەربڕینی لەگەڵ داخوازییەکانی زمانێکی دیکە ساچاوە و،لەم هات وچوونەدا خوار وخێچ بووە. یارمەتی بۆ بووژانەوە وهەراشبوونی زمان و فەرهەنگی(تیرەیەکی قەومی)، نابێتە هۆی جیایی وبێزار بوونی ئەو تیرەیە لەزمانی ئەسڵی قەومەکە، کە یارمەتییە بە بتەوکردنی پایەی فەرهەنگی نەتەوایەتی. ڕاستی چ کەسێ لە شاعیرانی کورد، کەسانێکی وەکوو نالی، مەولەوی تاوکۆزی، شێخ ڕەزای کەرکووکی و هی دیکە، ویستوویەتی یان ناچارکراون بەفارسی شیعر بڵێن؟ چ کەسێ فارسیی پێ فێر کردبوون؟ من لەپەراوێزی ئەم نووسراوەیەدا شیعرێکی(نالی)تان بۆ دەنووسمەوە## تابزانن کەشاعیری کورد هەندە خولیا وپەشێوی لقی زۆرتر گەشەکردووی زمانی خزم واتە فارسی بووە. ئەم شیعرە پەروبۆی زڵ(طبع)ی شاعرێکی کوردە و، کەمن لەو شاعیرە فارسانەی کە لەم زەریفکارییانەدا، شان لەشانی بدەن بەڵگەی ناوێ کە هەڵدانی خولیایەکی ئەوتۆ، نیازی بەزۆر شتە وتازە هەمووان شاعیر نین. یارمەتی بۆ بووژانەوە و هەراشبوونی زمان وفەرهەنگی ئەو تیرەگەلەی کە خزمی یەکن، بە ناوەڕۆک کۆمەکە بەلابردنی ساردی وجیایی، چونکە دەرمانکردنی ئەم دەردە، لەڕاستیدا بەستێنی ساردی وجیایی لەناو دەچێ وزەمینەیەکی نوێ بۆ نزیکی وخزمایەتیی زۆرتر دابین دەبێ

...

خۆشبەختانە لەم دواییەدا بۆ چارەسەرکردنی ئەم دژوارییە و بۆ وەدیهێنانی زەمینەی دۆستایەتی وخزمایەتی زۆرتر، هەنگاو هەڵگیراوە کە هیواداریین پەرە بگرێ وبگاتە بەر- بەهیوای خودێ####

ابروان تو طبیبان دل افکارانند
هر دو پیوسته از آن بر سر بیمارانند
نرگسان تو که خواب از همه عالم برند
خفتگانند ولی رهزن بیدارانند
گنج رخسار تو دیدن نبود زهره مرا
که ز زلف تو بران خفته سیه مارانند
ماهزاران ز غمت خسته وناکام، ولی

کامیاب از گل رووی تو خس وخارانند
تو نه تنها به غم عشق دچاری «نالی»
هر کجا می نگری جمع گرفتارانند

ڕەشید یاسمی، هەرچەندە خۆی کورد بووە وئینسانێکی پایە بەرز بووە، بەڵام لەو کوردانە بووە کە وێنەیان لەدەرباری تورکییە وعێراق وئێراندا زۆرن. لەڕاستیشدا ئەو کتێبەی ڕەشیدی یاسەمی لەسەر کورد، وەڵام یان ڕەدی ئەو کتێبی(کورد وکوردستان)ەی زانای پایەبەرزی کورد «محمد امین زەکی بەگ»ە، نەک دڵسۆزی بۆ کورد. (وەرگێڕ).

(تەڤاریش) وشەیەکی رووسییە واتە: هاوڕێ؛ ڕەفیق حزبی. (وەرگێڕ).

« دا »ش هەر وشەیەکی رووسییە واتە بەڵێ (وەرگێڕ).

نالی (مەلا خدری شارەزووری)ی، ساڵی ١٢١٥ی کۆچی مانگی، لە گوندی خاک وخۆڵی شارەزوور، لەکوردستانی باشوور لەدایک بووە و، ساڵی ١٢٣٧ی کۆچی مانگی، کۆچی دوایی کردووە. (وەرگێڕ).

دیارە ئێمە لەوە تێدەگەین کە وەرگێڕ، لەبەر ئەوەی لەئێران دەژی، ناچارە وای نیشان بدات کە کۆماری ئیسلامی لەبواری ناسینی گەلی کورد ومافە نەتەوایەتییەکانیدا هیچ هەنگاوێکی هەڵنەناوە و، ئێستاش لەسەر سیاسەتی شۆڤێنیستانەی خۆی دژ بەگەلی کورد بەردەوامە. (وەرگێڕ).

حركه التحرير الوطنى الفلسطينى « فتح »
التعبئه و التنظيم
الدراسات

الاكـراد و كـردستـان

الثوره طريقنا للحريه   آب ١٩٨٢   ثوره حتى النصر

پێشەکی

ئەم لێکۆڵینەوەیە کەناوەڕۆکی پەرتووکی(کورد و کوردستان)ـە لەپرسی نەتەوایەتی کورد و مافی چارەنووسی کورد و دامەزرانی دەوڵەتی سەربەخۆ و تایبەت بەوان دەکۆڵێتەوە. واتە باسی کێشەکە دەباتەوە لای گشت یەکێک لەو سێ میللەتەی بوونەتە تەگەرە لەڕێی وەدیهێنانی ئەو مافە، کە نەتەوەی تورک، نەتەوەی ئێران « واتە فارس » و نەتەوەی عەرەبە. و هەمان ئەو ئۆتۆنۆمیە دێنێتەوە یاد کە لێرەولەوێ بەکورد دراوە بێ لەوەی هیچ لایەک بەڕاستی ئەو مافەی پێدابن. وەک ئەوەی عیراق، یان ئەوی پێشتر لە سۆڤیەت بوو.

لێکۆڵینەوەکە بریتییە لەهەندێک نامیلکەی چەند نووسەری کورد کە خۆیان لەڕاستیدا سەرکردەن لەبزووتنەوە نەتەوایەتییەکانی کورددا. خۆدی بەرهەم بە فەرەنسی نووسراوەتەوە و لەبەر گرنگی لێکۆڵینەوەکە لەلایەک و لەلایەکی ترەوە گرنگی ئەو پرسە (کە کێشەی کوردە) بەشی ڕۆشنبیری کردی بە عەرەبی.

لەڕاستیدا ئەو کێشەیەی کورد چەندی کار کردبێتە سەر مێشکی کوردان، هەندەیشی کار هەیە لەسەر ئەو سێ نەتەوەیە کە گوێمان کوردیان بووەتە هاوبەشی خاک. کەواتە گشت دەست تێوەردانێکی تر لە کاروباری هەرێم، وەک یەک کار دەکاتە سەر گشت ئەو لایانە. واتە کۆمەڵانی گشت هەرێم، بە کورد، عەرەب، تورک و ئێرانی و گشت کەمە نەتەوەیی و ئاینییەکانی ئەملا یان ئەویتر دەگرێتەوە. چونکە هەرێم(ناوچەی ڕۆژهەلاتی نزیک و ناوەڕاست) چەشنی ئاوێتەیەکی کریستالی هەندەی ئاینزا و ڕەگەز تێدایە ئەوەی لەیەکێک لە لاکان بە کەمایەتی بژمێدرێ لەلایەکی تر زۆرن، و هەروەها بەپێچەوانەوە. ئەوە جگە لەسێ نەتەوە مەزنەکەی هەرێم کە عەرەب، فارس و تورک بگرێتەوە، بەهەمان شێوە گرێیشە بۆ پاکستان،

هیند و ئەفغانستان و هتد ....

ئاشکرایە کە ڕۆژێک لەڕۆژان گشت ئەو هەرێمە لەژێر سایەی ئاڵای ئیسلام و لەنێو بازنگەی ئیسلامەتیدا یەکپارچەبوو. بەڵام داگیرکەران بۆ مەبەستی تایبەتی توانیسان ئەوبازنگەیە تێکشکێنن و نەتەوە جۆربەجۆرەکانی هەرێم بکەن بەگژ یەکدا تا بەئاسانی و یەک لە دوای یەک دەستییان بەسەردا بگرن. بەوجۆرە مەبەستیان پێکا و دەسەڵاتی هەردوو ڕۆژهەڵاتی نزیک وناوەڕاستیان خستە ژێر چنگی خۆ. ئەگەرچی داگیرکەران بەچەند قۆناغێک توانیان خۆ بەسەر ئەو هەرێمەدا بسەپێنن، و شێوە و باری دەسەڵاتیان لەناوچەیەک بۆ ناوچەیەکی تر جیاواز بوو، لەئەنجامی کار دەسەڵاتیان بەسەر گشت ناوچەکە سەپاند و بەشبەشیان کرد، و نەتەوەکانیان لێک داپچڕی، و تەنانەت توانیان قەوارەی یەک نەتەوەییش تێکشکێنن و چەند وڵاتی خێڵەکی و ئاینزایی لێ پێکبهێنن. بۆنموونە ئەوەی بەنەتەوەی عەرەب کرا. لەلایەکی ترەوە بە بزواندنی بیری نەتەوایەتیش توانیویانە لەڕێبازە سەرەکییەکەی ئیسلامیان دوورخەنەوە، و پاشان بەهەمان شێوە توانیویانە نێوانی تەنانەت یەک نەتەوەیش بشێوێنن و بە گوێرەی جیاوازی تیرە، ئاینزا و پەڵپی تر هەستی نەتەوایەتی لەناخیاندا بمرێنن.

سەرئەنجام ئەو دروشمەی یەکێتی ئیسلام کە لە قورئاندا دەفەرموێت: " إنا خلقناكم من ذكر وأنثى، و جعلناكم شعوباً وقبائل لتعارفوا، إن اكرمكم عند الله أتقاكم" لەبیرچووەتەوە و ئەمڕۆ لەبری ئەو بەپێچەوانەوەیە، وەک ئەوەی بڵێت: ئێوەمان لە نێر و مێ بەبوو هێنا و چەندەها گەل و خێڵمان لێ پێکهێنان تا یەکدی زویرکەن و برایەتی نەمێنێت و هەر تاخمەی دەوڵەتێک بۆخۆی دامەزرێنێت و ئاڵای خۆی هەڵکات و سنور و سروودی نیشتیمانی تایبەت بەخۆی دانێت و لەشکر پێکەوەنێت و بەگژ یەکدا بچن وماڵی یەک وێرانکەن تا ژیار و مرۆڤایەتی سەدان هەزارساڵ بەرەودوا بگەڕێتەوە و بیری تۆڵە و ئاژاوە بەسەر گشت لایەکدا زاڵبێت.

گومان داگیرکەر بەئامانج گەیشتن و یەکێتی ناو کۆمەڵانیان تێکدا. ئەو یەکێتییەیش تێکچوو کە ئیسلام بناغەی کوتا. هەروەها بەئامانجی پتر تێکدانی بەشەکانی تری ئەو یەکێتییە تائێستا هەر دەکۆشن. لەڕاستیدا خۆ لەم باسەدان و وەبیرهێنانەوەی ئەوتۆ باسمان بۆ ئەوە نییە کە ئێمە هەستی ئاشکرا و بنبڕی خۆمان بەرانبەر بە کێشەی کورد و بوون یان نەبوونی ئەوان بە خاوەن دەوڵەتی خۆ، و گەیشتن بەمافی جارەنووس، یان نەبوونی بێت. ئەوە کێشەیەکە بەرودوا بە بەرۆکی خودی کوردەوەیە، و هەر دەیشبێت ئەوان بەو پێیەی خۆیان دەیانەوێت بە ڕێگەچارەی کێشەکەی خۆیان بگەڕێن.

بەڵام ئەوەی دەمانەوێت تەنها یادکردنەوەی چۆنێتی هەرێم و چۆن هەست بە برایەتی و یەکێتی ماوەی ئەو چەند سەدەیەیە کە بیوە هێز و هۆی پێشکەوتن و ژیار و جۆش و خرۆشی ئەم هەرێمە. ئەگەرچی کەموکووڕی لێرە و لەوێ ڕوویدابێت یان ناڕەوایی لەگەڵ نەتەوەیەکدا کرابێت،

بەدرێژایی ئەو جەند سەدەیە کۆمەڵگەی ئیسلامی هەر ڕوو لە پێشکەوتن بووە تا ئەو ئاستەی بوون بە خاوەن ژیارێک بەدرێژایی ژیانی مرۆڤایەتی نابێتەوە. سەرەڕای گشت کەموکووڕیش هەر خاوەنی پەیڕەو و پرۆگرامی ڕوون و ئاشکرابوون و پەیوەندی نێوانیان لەسەر ڕەوشی هەڵسەنگاندن بووە و تاکە یەک سەنگی پێوانیان بۆ ڕەوابوون ونەبوون بەکارهێناوە. بەڵام ئێستا کە باس دێتە سەر نەتەوەی عەرەب، وەک ئەوەی لێکۆڵینەوەکە ئاماژەی پێداوە ... دەپرسێت کە، ئەو نەتەوەیە لە چیلایەکە؟... دەشێت ئەو بیست و دوو دەوڵەتەبن کە بەسەر پانتایی نیشتیمانی عەرەبیدا پەرژن؟... دەشێت ئەو عیراقەبێت کە نەتەوەی کورد لێی بەگلەییە. ئایا دەشێت عیراق بریتیبێت لە نەتەوەی عەرەب و نەتەوەی کورد لێی بەگلەیی بێت، یان عیراقییەکان و کوردیش وەکیەک کوشتەی دەستی ئەو داگیرکەرانەن کە لەبنەڕەتدا هەرێمەکەیان لێ بەشبەش کردن و بە پلانگێڕان و پشتگیری لایەک دژ بەویتر، و هەروەها بەپێچەوانەوە دەستیان بەسەر گشت لایەکدا گرت، وەک ئەوەی لە ڕێکەوتنەکەی "سایکس - پیکۆ"ی ساڵی ١٩١٦ بەدواوە بوو تا ئەمڕۆ؟ ....

ئەوجا دەشێت نەتەوەی عەرەب نەتەوەیەکی بەرچەڵەکبێت، و دەشێ کامەبێت بناغە و ڕەوشی نەتەوایەتی ئەو، و پاشانیش دەبێت هەڵوێست و ڕەفتاری ئەو چیبێت بەرانبەر بەمافی چارەنووسی کەمەنەتەوەکانی لەگەڵیدا دەژین؟... دیارە ئەوە پرسیارە وەڵامی هەر دەبێت .... لەڕاستیدا ئێمە لەم هەرێمە بە قۆناغێکی گشتی و هەمە چەشنەی زۆر گەندا تێدەپەڕین. لەوانە گەندەڵی باری نەتەوایەتی و چەواشەبوونی کاکڵەی واتا و پێوانەی ڕاستەقینەیەتی ... گشت ڕەوشە ڕامیاری و ئابورییەکان ئاوەژوون ... باری ڕەوشت و کولتور چەواشە و سەنگ و تەرازوی گشت جۆرە هەڵوێستێک بزرە .... لێرەیشدا پرسیار ئەوەیە کە ئایا دەگونجێت لەهەلومەرجێکی ئەوتۆ ناجۆردا ئەو پرسانە بورووژێنین کە لەڕاستیدا دەبوو ئەنجامین بۆ کار نەک هۆ ؟.... گونجاوە ئەگەر ئەو هۆکارانە پشتگوێخەین کە بوونە مایەی جۆرە ئەنجامێکی گەندەڵە و تەنها ئەنجام بخەینە بەر باری لێکۆڵینەوە و بەرێکوپێکی دابەزرێنینەوە ؟...، یان ئەگەر بێتو ڕێگەچارەی کارەکان بە پێچەوانەی پرسیارەکانی سەرەوە بن دەبێت وەڵامی سەرەکی ئەوەبێت کە بۆچی کورد دەوڵەتی خۆی نەبێت؟ مارۆنییەکان دەوڵەتی خۆیان نەبێت؟ و ئانانیاکان دەوڵەتی خۆیان نەبێت؟ یان گشت ئەو مرۆڤانەی خاوەن شێوە ژیانی تایبەتی ڕەگەزی یان بیر و بۆچوونی ئاینی و خێڵەکین وەک کەسانی تر نەبنە خاوەن دەوڵەتی خۆ ؟... بە پێی ئەو هەلومەرجەی کە لەبەردەستدا هەن پێویستە وەڵام "بۆنا" بێت، چونکە وەک گومان گشت یەکێک لەو تاخمانە، مەزنبن یان بچووک پێویستە دەوڵەت بۆخۆ پێکەوە بنێن. خۆ ئەگەر کێش و پێوانە و ڕەوش و دیدەنی گشتی و دیسپلین لە ئایندەی هەرێم و پێشبینییەکانی دامالرێت؟ ئەوا لە چەرخی ئەوتۆ گەندەڵدا، گشت شتێک دەگونجێت و دەبێت بەوەی پێشینیان گوتوویانە: ئاو یەکسانە بە تەختە.

سەرلەنوێ دێینەوە سەر باسی لێکۆڵینەوە. هەمان ئەو لێکۆڵینەوەیەی لە بەڵێنی ئەتاتورک و پەشیمانبوونەوەی پاشان و زۆر دڕندانە قەڵاچۆکردنی کوردەکان دەدوێت. لەو پەندە دەدوێت کە بە یەکێک لەزەقترین بەڵگەی زیندووی درۆکانی ئەتاتورک دەژمێردرێت کە گوایە ڕێگەچارەی گشت جۆرە کێشەیەکی گرتووەتە بەر، چ کێشەی مافی کەمەنەتەوەبێت یا کێشەی خۆیان وەک نەتەوەی خاوەن دەسەڵات .... ئاوڕدانەوە لەباری ئەمڕۆی تورکیا ... دەریدەخات کە نەتەوەی تورک لە پەردە بەولاوە چیتر نییە بەدەست ئەو داگیرکەرانەوە کە دەیانەوێت ئەو هەر بەخۆی تێکبدەن .... ئەویان کردووە بە جۆرێک باری ناهەمواری نەتەوایەتی میللەتی کورد لێی بەگلەییە.

کورد بێ ڕچاوکردنی ڕەگەز و بۆجوونی ئاینی هەر وەک عەرەب بێ ڕچاوکردنی ڕەگەز و بۆجوونی ئاینی، هەروەها ئێرانییەکان، هەروەها تورکەکان، هەروەها ئەفغانیەکان، هەروەها بەربەر ...، گشتیان شەپۆلی یەکێتی و ئازادی و سەرفرازی مرۆڤایەتی کردوونی بە یەک و خستوونیەتە سەر تایەکی یەکسان و یەک پێوانە و یەک ڕەوش. تا ئەوکاتەی پەیوەستی ئەوبوون، دووربوون لە نشوستی و کۆیلەیی، بەڵام گشت ئەو بێدرەتانی و لاوازی و ژێردەستەییەی تووشی بوون هۆی ئەوەیە کە پشتیان کردە ئەوەی لە سایەیدا بەهێز و یەکگرتووی کردن.

بەهێز ئەوکەسەیە کەمافی کەسانی تر بەچاکی بپارێزێت، و جێی باوەڕیش ئەوەیە کە مەردم بە دڵنیاییەوە مافی پێ دەسپێرن، بەڵام کەسی بوجەڵە و لاواز و خوێڕی ...، هەر ئەو جۆرە نین قۆڵی کەسانی تر دەبڕن و مافیان پێشێل دەکەن. بێگومان لێرەدا مەبەستمان تاکە کەس نیە بەڵکو خودی نەتەوەیە. جونکە کە عەرەب وەک نەتەوەیەکی یەکگرتووی بەهێز و پڕ باوەڕ بە یەکێتی و پەیامی مرۆڤایەتییانە تا ئەو ڕادەیەی بتوانێت هاوشان لەگەڵ نەتەوەکانی تر خۆ بگونجێنێت و لەنێو پەیامەکەیدا بتوێنەوە، هەر دەبێت ئەو توانای دان بە مافی کەسانی تردا نانی هەبێت، تەنانەت ئەگەر بە جوداببوونەوەیشیان بێت .... خێڵ و میللەتان پۆل پۆل ڕوویان لە ئاینی خودا کرد، جونکە ئاین بۆ گشت بوو نەک تەنها بۆ عەرەبی خاوەن ڕەگوڕیشە و بە ڕەچەڵەک.

ئەگەر ئاین بەتەنها بۆ عەرەب بوایە ئەوا وەک ئیسرائیلییەکانی لێدەهات "ئالێین جولەکە، چونکە وشەیەکی فراوانتر دەگرێتەوە ". خۆ ئەگەر عەرەب لەپێناو ئایندابن ئەوا دەبن بە: (خیر أمە اخرجت للناس تامر بالمعروف و تنهیا عن المنکر) « واتە جاکترین کۆمەڵگای هەڵکەوتووی ناو مرۆڤایەتی، فەرماندەر بە چاکە و بەرگر لە بەدکاری » و زۆر لەکەس ناکەن بۆ گۆڕینی ئاین و بیروباوەڕ، یان پێناسەی نەتەوایەتی و میللەت و خێڵ و ڕەنگ ... هتد.

ئێمە لەو سەرجاوە ڕوونەوە دەڕوانینە لێکۆڵینەوەی کورد و کوردستان، نەک لەسەر ئاستی ڕچاوکردنی ئەو ستەمەی چەشتوویانە و هێشتا هەر دەیچێژن لەدەس ئەم ڕژێمە یان ئەوی تر. سەرئەنجام ئەوی ئەمڕۆ دەیچێژن هەر ڕەنگدانەوەی ئەو کارەساتانەیە کەدوێنێ و پێشتر میللەتی عەرەب پێش کورد لەدەس داگیکەرانی چەشت. بەڵام دیارە ستەمدیدەی تەسکبین بە هەمان ڕادە

و شێوە داخی دڵی خۆ بە کەسانی لەخۆ لاوازتر دەڕێژێن...، جا بۆیە دەبێ نەتەوەی عەرەب بۆ لێکدانەوەی مافی کەمەنەتەوەکان و پرسی چارەنووس ڕوونبینانە لە کارەکە بڕوانن، و چاو ببڕنە ئەو خاڵە پۆزەتیڤانەی ساڵەهای ساڵ و تەنانەت تا ئێستایش بەهۆی باری کۆیلەیی و بندەستی کۆلۆنیالیزمەوە لێیان بزربوو. نەک تەنها ئەو تاوانکارییانە ببینن کە ئەم ڕژێم یان ئەویتر، لێرە و لەوێ بەناوی ئەوەوە ئەنجامی دەدەن.

تەنها پەرەسەندنی ئاسۆی دیموکراسی لەهەرێمی عەرەبیدا پشتوێنەی ڕاست دابین دەکات بۆ کۆکردنەوەی گشت گەلان لە یەک کۆمەڵدا ئەگەرچی (کەمایەتی) بەڕێژە کەمیشیان تێدابێت.

پێناسەی هەرێم، بوون، ماک، مێژووی هاوبەش و ئەو شەپۆلەی لێکی کۆکردنەوە و یەک میللەتی لێ پێکهێنان، گەورەیی و بوون بەخاوەن ژیارێکی مەزن و پەیامی مرۆڤایەتی بەرز... هەرئەو بارەیە ژیانی هێمنی و ئاسوودەیی لە هەرێمدا بەرپا کردووە و ئەوتۆ کاری کردووەتە سەر ئەو میللەتە شان بدەنە بەر لێواری ئەو پایەیەی دەبێتە هۆی ڕاگرتنی کۆشکی مەزنی مرۆڤایەتی و ڕێزگرتنی مرۆڤ لە مرۆڤی تر و هەست بە یەکسانی و دادپەروەریش دەکاتە بەردی بناغە.

بەڵام دوورکەوتنەوە، نامۆیی و ڕووکردنە هەندەران و خۆ دوورگرتن لەپێناسەی هەرێم، لە بوون و ماک، لەو گوژمە بەتینەی ئەمڕۆ هەیە، لە چڕی(واتە ڕێژەی پەرەسەندنی ئەو لە گشت کات و شوێندا) خۆی لەخۆیدا لێکپچڕان وماڵوێرانی و ڕەنج بەبابوونە نەک ژیار و ئاوەدانی. هەرچیش ئەو جۆرە گفتە بیگرێتەوە ئەوا گونجاوە لەگەڵ ئەو بیری نوێسازی و عیلمانییەتەی دەبێتە پەردە بۆ شاردنەوەی جۆرەها پلان و مەبەستی بۆگەن تا بناغەی میللەتی پێ هەڵتەکێنن و بەجۆرێک لێکی دابپچڕن هەتاهەتایە لەژێر باری داگیرکەراندا بناڵێنێت.

بەپێی شیکردنەوەی واتای ئاسایی مەبست، دەوڵەتی نەتەوەیی لەخۆیدا یەک قۆناغی تایبەتە بۆ پێشکەوتنی میللەت وگەلان. جا لەوتۆ قۆناغیشدا کە پێشتر و هاوکات بە بیر و بۆچوونی بەرفراوان و یەکانگیر و یەکجار گونجاوە باڵی کێشابوو بەسەر مرۆڤایەتیدا، گەل و نەتەوە و خێڵی جوراوجۆری بەیەک شادکرد. بیری نەتەوایەتی بۆ ئێمەی عەرەب لەم هەرێمەدا هەر لەزۆر کۆنەوە و لە قۆناغی پێش ئیسلامیشدا هەبوو، بەڵام ئیسلام خستیە نێو قەوارەیەکی تر و ڕێڕەوی زۆر پێشکەوتوو و باڵا و گونجاوتری هاوشان بە بەرەوپێشچوونی مرۆڤایەتی.

بەوجۆرە نەتەوەی عەرەبی خۆی پێوە گرێدا و شانبەشانی میللەت و نەتەوەکانی تر ئاڵای ئیسلامیان بەرزکردەوە و پەرشکردنی پەیامیان گرتە ئەستۆ.

بەڵام ئێستا لەبارودۆخی نالەباری وەک ئەم چەرخە، هەروەک پێشتر گوتمان، ئەو پرسە جۆرێکی ترە و هەمیشە لەگۆڕاندایە. ئەگەر عەرەب بۆی هەڵکەوێت لەپێشدا یەکبگرن و دووبارە چەشنی شۆڕشێکی ڕێکوپێک پەیام بگرنەوە دەست، ئەوا پێویستە هیچ گیروگرفتێک نەمێنێت، و کەمە نەتەوەکان لە مافی چارەنوسیش بەولاوەیان دێتە دەست. لێرەیشدا مەبەستمان لەوەیە

پشتگیری ئەو (کەمە) نەتەوانە بکەن تا بیوژێنەوە و لەستی ڕابوردوویان ڕاپەڕێن و لەو ستەمەیان دەرکێشن کە گیرۆدەی کردوون و گشت جۆرە هاوکارییەکی(ماددی و مەعنەوی) بکرێن تا پێناسەی ئاسایی خۆیان بکەوێتەوە دەست، و پاشانیش بتوانن جودابینەوە و دەوڵەتی ئارەزووکراویان دامەزرێنن. وەکتریش سەرپشک بکرێن لەوەی ئەگەر ویستیان ببنە بەشێک لە میللەتی ئەوان.

خۆ ئەگەر بوترێت یەکێتی عەرەب دەبێتە هۆی زیانی مەزن و پێشێلکردنی مافی نەتەوە بچوکەکان و مافی جارەنووسیان ئەوا بەتەواوی پێچەوانەی ڕەوش دەگرێتەوە، چونکە هەرچ جۆرە درزێک بەکەوێتە ناو ڕیزەکانی میللەت دەبێتە هۆی جودابوونەوە و دەرکەوتنی جۆرەها کەمایەتی. ئەوجا بەش بەشی تری لێ دەبێتەوە، و درزیش درزی تری تێدەکەوێت تا دەگاتە ئەوەی درز و جوداخوازی بکەوێتە ناو بەر و پشت و خێڵ، و لەو بارەیش گرانتر ئەوەیە کە بگاتە ناو خێزان. ئەمانەن هەڵوێستی وێرانکەر و ئەو تایەفەگەرییانەی کۆلۆنیالیست دەیەوێت هەرێمی پێ تووشکات. ئەگەرچی تووشیشی کردووە.

بەرانبەر بەوە دەبینین بە یەکبوونی ئەو ئۆمەتە و کۆکردنەوەی گشت گەل و میللەتانی هەرێم لە یەک دەوڵەتی ناوەندا بوە مایە بۆ پێشخستنی هەرێمەکە، و یەکێتییەکە گشت بار و ڕواڵەتە(ماددی و مەعنەوی)یەکانی ئەو ئۆمەتەی گرتەوە تا بەگشتی پێشکەوتن، و ڕەنگدانەوەی ژیاریان بوو بە چرا بۆ گشتمرۆڤایەتی.

سەرئەنجام نامانەوێت زۆر لەسەر ئەم باسە بڕۆین، و بەوڕادەیەی لەتوانادابوو بەکورتی و پڕو پوختە بیر و بۆچوونی خۆمان وەک پێویست دەربڕی تا گشت جۆرە گومان و تارمایی ڕامالین لەسەر ئەو کێشەی کورد و کوردستانە کە ئەم بەرهەمە باسی دەکات.

لەوانەیە بگوترێت، پێشەکییەکە بەکەموکوورپە و بەربڵاو بۆ باسەکان دەچێت، ئەوە ڕاستە چونکە ئێمە هەرگیز نامانەوێت خۆ لە شیکردنەوەی ئەو هەڵقورتێنین. شیکردنەوی باسەکانی ئەم لێکۆڵینەوەیە زۆر بە ڕوونی باسی کراون، و ئەوەی لای ئێمە مەبەستە تەنها کاکڵەی باسە، و ئەویش بریتییە لە مافی چارەنووس و دامەزراندنی دەوڵەتی کوردی.

وەکتریش ڕوونمانکردەوە کە پێویستە ئەو مافە بەپێی ئەوجۆرە سەنگ و پێوانەبێت کە ئەمڕۆ هەن و زایدەی هەمان ئەم هەرێمەن. هەروەها لەسەر ڕۆشنایی پێناسە و ماک و بوونی ئەوەوەبێت و هیچی تر.

سەرئەنجام ئەوەی بەرودوا مەبەستی ئێمەیە ئەم لێکۆڵینەوەیە بخەینە بەرچاوی خوێنەر(کادر)ی تێکۆشەر.

بەشی کۆڵینەوە

ئاماژە

لێمدەخوازن ئاماژە بەهەندێک لەو نووسینانە بدەم کە دەمخەنە سەر ڕێی خۆهەڵقورتاندن لەکێشەی کورد کە لەخۆیدا ڕەوشی توێژینەوە و پشتگیرییە لەخواستی مرۆڤانەیی کورد. ئەوە جۆرێکە لەو تایبەتمەندییانەی من شانازی پێوە دەکەم. فیز و هەندێک دەسکەوتی بێتبایەخ پشتگوێ خستن ئاسانە، بەڵام هەرگیز ناکرێت ڕوو لەوجۆرە تایبەتمەندییە وەرگێڕین کە دەکەوێتە ئەستۆ، ئەگەرچی ئەوانە مرۆڤ بەر پلار و مەترسی تانووت و توانجش بخەن، هەرگیز من دەست لەکاری ئەوتۆ هەڵناگرم.

کارنامەی لەخۆدا ئەوتۆ پڕ و پوختە دەبێ لەبەرچی پێویستی بەمجۆرە پێشەکییە هەبێت؟ دیارە بۆ ئەوەیە کە، ئەو بەهرانەی ئەندێشەی گشتی جیهانی چەپڕەوان لە هیچی نەبوو دەیبارێن بەسەر گەلانی تردا ڕاستەوخۆ پرسی نەتەوایەتی گەلی کورد ناگرنەوە.

کەواتە کورد شایانی ئەمجۆرە پشتگیرییە. من نامەوێت بۆ پشتگیری لەمافی کورد ڕووبەڕووی کۆنسەرڤاتیڤانی جیهان بم، یان خۆم بخەمە بەرانبەر بەو ڕامیار پیشانەی هەلی هەڵکەوتوو و نا هەڵکەوتوو دەقۆزنەوە و بەگوێرەی ستراتیجییەتی تایبەت بە خۆ سوود و زیان و خاڵی بە کاکڵە یان پووچەڵی گشت بزووتنەوەیەک، هەڵدەسەنگێنن. بەرەی ڕاست باوەڕی بەمافی گەلان نییە، ئەویش و پیاوانی پۆلیتیکزانیشی تا ئەو ئاستە پشتگیری لەمافی میللەتی کورد دەکەن کە سوودی تایبەتی بۆ ئەوان هەبێت، ئەگینا وەکتر پشتی تێدەکەن. ئەوانە تا ئیستا هەر ئەوتۆبووە هەڵوێستیان[1]. خۆ ئەگەر ئەوجۆرە هەڵوێستە ڕەوشتییش نەبێت ئەوا بیرتەسکی دەنوێنێت. لەوانەیە پۆلیتیکزانی کورد بتوانن دەرگا بۆ گفتوگۆی ڕامیاری لەگەڵ ئەوجۆرە پیاوانە بکەنەوە، بەڵام نە من و نە ئەوانەیشی لە ئاستی مندان دەتوانین زمانێکی هاوبەش لەگەڵ ئەوجۆرە بدۆزینەوە.

هەمان شێوە نییە ئەگەر ڕووی دەم لە کەسانێک بکەین خاوەن سەرجاوەی باوەڕن بە مافی چارەنووسی گەلان " لە بوونێکی سەربەخۆ، لە ئۆتۆنۆمییەکی خاوەن بڕیار و دەستەبەر و دەزگای ڕامیاری تایبەتدا، خاوەن سپا بەوپێیەی گەل شێوی بەڕێوەچوونی دیاری دەکات". ئەم چەرخە ساویلکەیی جارانی تڕۆ کردووە، و هیچ باوەڕێک بەو سەربەستییە ناکرێت کە بەگوێرەی ئارەزووی کەسانی تر پیەخشرێت، یان بەڵێنی سەرزارەکی و تەنانەت بە ڕەشکردنەوەی چەند

1 - F ـ لەوانەیە مەبەست پشتگیری نیکسۆن و کیسنجەر بێت لەبزوتنەوە چەکدارییەکەی کوردی عێراق کە لەم پەرتووکەدا ئەنجامی دیاریکراوە.

لاپەڕەیەک بێت. گشت یەکێک لە گەلان، گشت تاخم و گرۆیەک تەنها باوەڕیان بەو جۆرە ئازادییە دەهێنن کە خۆیان دەتوانن داکۆکی لێ بکەن.

ئای کەزۆرن ئەوانەی سەربەستی بۆ گەلی خۆ (یان گەلانی لانگیریان) دەخوازن بەڵام لەئاستی کەسانی تر، بەتایبەتی ئەوانەی ژێردەستەی خۆیانن خۆ گێل دەکەن. گشتمان ئەو دروشمەمان بیستووە کە لەسەر زاری دەرەبەگانی سەدەی نۆزدەهەم بوو: (کەئێمە لەسەنگەری نەیاریدابووین بەپێی بیروباوەڕی خۆتان ئازادیتان لێ دەخوازین، و کە دەسەڵات بەدەست ئێمەوە بوو ئەوا بەپێی ڕەوشی خۆمان لە ئێوەی دەشارینەوە)، "هاوهێڵی کێش ڕوونە ـ لێرەدا، دەخوازین: ئەوە لەکاتێکدا ئێمە لەژێر دەستی ئێوەبین، ئەو خاڵەتان دەهێنینەوە بیر کەدەبێ بەپێی ڕەوشی ئازادی گەلان بۆ سەربەخۆییمان بکۆشن، بەتایبەتی کەئێوەن سەرکردەی میللەت. پێویستە بەپێی ڕەوشی خۆتان و لەبەر ڕاگرتنی سۆزی نیشتمانپەروەری، و یەکێتی نەتەوە و پاراستنی دەسکەوتەکانی میللەت گوێنەدەنە فرمانی سەرکردە. خۆ ئەگەر ئازادی بەدەستی ئێمەبوو، بەهەمان ئەو هەستی نیشتیمان پەروەری و پارستنی یەکێتی نەتەوە و گشت جۆرەکانی پێداویستی، ئازادی لەکەسانی تر قەدەغە دەکەین. پێویستە هەستی نەتەوایەتیتان بەپێی ڕەوتی جیهانی لەپێناو ئێمەدابێت، بەڵام هەستی ئێمە سەرووی گشتە" و پڕ بەدەم هەر ئەو دروشمەی پێشینانمان دەڵێینەوە: هەمیشە نیشتیمانم خاوەن مافە، و نیشتیمانم سەرووی گشتە[2].

ئەمجارەیش دەیڵێمەوە کە؛ زۆرستەمە گەر بتوانرێت زوبانێکی هاوبەش لەگەڵ ئەوجۆرە کەساندا بدۆزرێتەوە کە خۆیان بەئاگان لە ئاڵچاغی بیر و ڕەوشتی خۆیان و ئەو هەڵوێستی ڕیاکار و ئەهریمەنانەی تاکو دوێنێ بێ ئابڕوو لە بەرژەوەندی ستراتیجییەتی ڕامیاری خۆیاندا بەکارهێناوە، هەمیشە زۆر بێ ئابڕووانە هەست بەهەڵەی کەسانی تر لەپێناو هەمان بەرژەوەندی ستراتیجییەتی ڕامیاری خۆیاندا دەخەنە گەڕ. هەڵەبێت یان ڕاست ئەوان ئەمونەویان بەدەستی ئەنقەست پێ سوک کردووە. بەڵام ئەوە ناگەێنێت کە شانۆ بێبەشە لەو جۆرە پیاوچاکانە کە وزەی بیروباوەڕ یەکجار بێفیزی کردوون، یان ئەوانەی بە بەڵێنی درۆ، یان تەڵە و داو و دروشمی ئایدیۆلۆجی ئاوەژوو لەخشتە دەبرێن، و خۆ بەدەستەوە دەدەن نەبا بە دەرەبەگ و " نۆکەری ئیمپریال"ی ناو ببرێن، و زۆری تری لەو بابەتە کەمن لێیان بێ ئاگام. لەمێشکی مرۆڤدا هەزار و یەک فێڵ و تەڵەکە هەیە. وەک مێشکی مرۆڤ بۆتەیە بۆ تاقیکردنەوەی هەزار و یەک فێڵ و تەڵەکە، ناتوانم مێشکی مرۆی تێکۆشەریش لەو جۆرە فێڵە بەدوورکەم.

دیارە بەرایی تێکۆشەران هەر لەهەڕەتی لاویدا ڕێگەی کێشە دەگرنەبەر، ئەوەیش (کەناڵێم نابەجێیە) بە سەرگەرمی دەبێت. ڕۆژگار هۆی بزوێنەری ئەو هەستەی لەیاد بردوونەتەوە. ڕێبازیان هەندە لا بەجێیە هیچ شتێک کاریان تێناکات ماوەی پێداچوونەوە بەخۆ بدەن؛ ئەڕەخنەی بەجێ

2 - F ـ (Vaaterland Über Alles!) گوایە وتەی هیتلەرە.

وەردەگرن و نە ئامادەن لەو هۆکار و هەل و مەرجە بکۆڵنەوە کە سەرەتا ئەوانی خستە سەر ئەو ڕێگەیە. نە هێنی ئەو ڕاستییە کە سەرکردکان توانای گۆڕینی ئەو پەیڕەو و پڕۆگرامە ورد و سەرەتاییانەیان دەبێت، و نەلە ئاستی کۆڵینەوەن لەو هۆکارانەی لەکاتی پەسەند کردنی ڕێبازیاندا لێی نەگەیشتبوون، و نە ئەوەی بارودۆخ یان ڕۆژیان لێ گۆڕیبون. ئەوەی پێی پەیوەستبن جۆشی تایبەتی ناخ و ژیانی خودی مرۆڤە کە بووەتە هۆی لەخۆ بووری، و لەدەستدانی زۆر تایبەتمەندی و مایەی دەسکەوت و خۆشی. یان بوویێتە هۆی گیانبەختی(شەهیدبوون)ی زۆر دۆست و لەناوچوونی زۆر دوژمن؛ ئەوانەی لە یەک جۆرە هەست و باوەڕدان کە یەکبگرن جۆش و خرۆشی مرۆڤانەی زۆر بەتین و پێویست لێکیان دەئاڵێنێت. لەخۆ داماڵینی ئەو جۆرە پەسەندکارییە زۆر ئاسان نییە.

ڕێباز یەکێکە لەناو زۆردا. هیچ گومان لەوەناکرێت کە کێشەی ئازادی نەتەوە (بەزۆری میللەتی خۆ) کردن بە ڕێباز ڕەوایە و بەرزترین پلەی تێکۆشانە. هەروەها خولیایی بوون بەنەتەوەوە لەچۆشی جیهانچێتی و پەیوەستی ئاین بەهێزترە، بەڵام هەندێکجار ڕوودەدات ئەوجۆرە سۆز و هەست بزوێنەرە تێکەڵ بە هەڵوێستی بێ لێکدانەوە بێت. لە ئەنجامی ئەوجۆرە تێکەڵبوونەیش پرسەکە بە پەلپ و بەهانەی ناجۆر دەخاتە قالبێکی ئاڵۆز و نابەجێی ئەوتۆوە بەزۆری ئەنجامی ئاوەژوو بدات، و هەر ئەوانەیشن دەبنە تاو و چۆش بۆ بزوتنەوە. سەرئەنجام پشتگیری لە دەسەڵاتی تاخمی ئەوتۆ لەخۆدا دەسەڵات بەخشینە بە کۆڕی کادیر و ڕابەرانی. هەر کە گومان بکەوێتە دڵی یەکێکیان ئەوا خۆی لەناو کۆمەڵە مرۆڤێکی هاوکاری ئەوتۆدا دەبینێتەوە، بیخەنە سەر ئەو باوەڕەی هەرگیز هەڵەی بەچاو نەدیبێت. هەروەها دەگونجێت ژمارەیەکی زۆر لە ئەندامان بەهەمان هەست و دیاردەوە لە یەک بازنگەدا یەکبگرنەوە. ئەوسا هەر بەوکەسە خاڵی گۆمان لەمێشکی ڕادەماڵن کە باوەڕ بەوە دەکات کە دەیبینێت.

وەک زۆرن ئەوانەی تەنها بە خۆپەرستی (وجودي)یانە و میکافیلییەت و ستراتیجییەتی بوونی خۆیان تێدەکۆشن(لێرەدا لێپرسینەوە پێویستە، و لەوانەیە بێبایەخ نەبێت چونکە ئەوجۆرە هەنگاو لە تاریکیدا هەڵدێنن)، تێکۆشەریش هەن لەخۆبووری و دڵپاکی کارێکی ئەوتۆی تێکردبێت ئەو جۆرە ئارەزوو و هەستە دەروونییە پاک و تەنانەت هۆکارە ڕاستەقینانەی لەبیر بردبنەوە کە سەرەتا خستوونییەتە سەر ئەو ڕێگەیە. با ئەوانە بخەینەلاوە کە هەڵبژاردنی ئەو ڕێگەیە هیچکات پەیوەندی بەباری ڕەوشتی ئەوانەوە نەبووە، بەڵکو ئەوەیان تەنها زایەدی هەندێک پێداویستی "زانستی" و باری سروشتی بووە. ئەوەیە دەردەسەری ڕۆژگار کە دەبێت تیمارکرێت، نەک هەستە نامرۆڤانەکەی ستەمکاران کەپێویستە بەگشتی و بەتوندی لەناوببرێت. خۆزگەم بەوانەی سادەن و دڵپاک. لەڕاستیدا گشت سەرەتایەک هەر بەرچاوکردنی بارەکانی ڕەوشت دەستپێدەکات. دەتوانین لەو ڕێچکانەی تر بکۆڵینەوە کە ئەوان بۆ خۆی هەڵدەبەستن،

ئەگەرچی کانگیربوونی ئەو جۆرە پێویستی بە چەندوچۆن نییە.

بەوجۆرە دەتوانین لەو کەسانە بگەین کە بەشێوەی گشتی مافی نەتەوایەتییان لابێنرخە. بە درێژایی مێژو ڕەفتاری حوکومڕان هەر ئەوەبووە. لای ئاین پەرستیش ڕەفتاری حوکومڕان گرنگ نییە چونکە خودا هەیە و تۆڵەی لێ دەکاتەوە. لای ئینتەرناسیونالەکانیش گرنگ ئەو مافەیە کە ڕژێم هەیەتی بەسەر مرۆڤەوە " ئیتر هەرچۆن دەبێ گرنگ نییە". ئەوانە ماف بەخۆ دەدەن پرسی نەتەوایەتی کورد بە هیچ بزانن، بەمەرجێک دڵنیابن لەوەی کەس خودا پەستی بۆ بەرژەوەندی تایبەت ناکات و بەرژەوەندی مرۆڤێکی کوردیش هەروەک ئەوانی تر پارێزراوە.

بەڵام کە بۆ مرۆڤ دەردەکەوێت مافی نەتەوایەتی زۆرگرنگە، و لەڕاستیدا کەس سەربەست نییە ئەگەر نەتوانێت بەشداری پێشخستنی کولتور و زمانی نەتەوەیی تایبەتی خۆی (زۆر شتی تریش)بێت. ئەگەر بەزۆر و بێ ئارەزوی خۆی کولتوری نەتەوەیەکی تری بەسەردا بسەپێنن. هەروەها کە بڕوانێت بەرژەوەندی و خواست و ئاواتی نەتەوەیی کەوتووەتە ژێر دەسەڵاتی ڕەگەزێکی تر، ئەوسا بۆی نیە ئەوەی بۆ خۆی بەڕەوا ببینێت کە لەکەسانی تری قەدەغە بکات. ئەگینا کە پەرد لەسەر ڕووی خۆی لابدا بەڕاستی مەبەستی چەپەڵی وەک "خۆپەرستی، ستەمکار و خۆ سەپێنەر بەسەر کەسانی تر"ی شاراوەی ژێر پەردەی ئایدیۆلۆجی دەردەکەوێت. ئەو جۆرە ڕەفتارەی لە لای ئاکە کەس پەسەند بێت هەرگیزکۆمەڵ نایسەلمێنێت. کێ هەندە گێلە بچێت بەدەنگی ئەو گورگەوە کە کە هاوار بۆ ڕزگارکردنی خۆی دەکات لە چنگ ڕاوچی کە هێشتا خوێنی ئەو بەرخەی بە کەلبەوە ماوە کە ئەو لەتووپەتی کردووە؟. ڕێگەچارەی ئەو جۆرە فێڵ و تەڵەکەیە تەنها گەڕانەوەیە بۆ ئەو ڕێگە ڕاستەی هیچ ئاگری دۆزەخێک ناتوانێت بیسووتێنێت. هەڵوێستی ڕامیاری بەگشتی گیر و ئاڵۆزن، بەڵام ئەوەی ساکاربێت بەزۆری ڕەوشتین.

پێویستە هیچکەس گومان لەمافی چارەنووسی نەتەوەی کورد نەکات، چونکە ئەو گەلێکە بە دیاردەی یەکجار تایبەتەوە، و خاوەن زوبانێکی یەکجار تایبەت (با ئێرانیان هەر بۆخۆ بڵێن). لەسەر یەک پارچە خاکی لێک دانەبڕاو دەژین، و خاوەن کولتوری تایبەتن. دژن بەو تاوە کولتورییەی بەزۆر بەسەریاندا دەسەپێت. لەم چەند سەدەیەی دواییدا پتر لەهەزارجار خواستیان دەربڕیوە کەوەک نەتەوەیەکی یەکگرتووی خاوەن دەسەڵات و دامودەزگای تایبەت بەخۆ بژین، و دیانەوێت بڕیاری چارەنوسی ڕامیاری و سەربەخۆیی خۆیان بەخۆیان بێت. بێگومان کۆڵینەوە لە هەڵوێست و تاکتیک و ستراتیجییەتی سەرکردەکانیان بە نەنگ نازانم. ڕاستە کەموکوڕییان زۆرە. هەروەها کاری بەجێیە ئەگەر لەزۆر لایەنی تر بکۆڵینەوە، بەڵام نەتەوەی کورد خاوەن ئەو تایبەتمەندییانەن کە باسکرد و ئەوانە لەخۆدا بەڵگەی بەجێن و بەهیچ کلۆجێک چەندوچونیان پێ ناوێت. ئەوجا هیچ چاودێرێکی وردبین مافی ئەوەی نابێت بەرپەرچی ئەو بۆچوونە بداتەوە.

کەواتە ئەو بێدەنگیە چییە لەبۆ مافی چارەنوسی نەتەوەی کورد لەلایەن ئەوانەوە کە دەمێکە

خۆیان بەختکردووە بۆ پاراستنی ئەوتۆ مافێک بە هیچ کلۆجێک بە بەڵگەتر نین لەوەی ئەمان هەیانە؟ چی ڕویدا وا لێی کشانەوە و دەڵێن ئەوەی پێیان دراوە لەهیچی کەم نییە و لەگەڵ خواستی خۆیاندا گونجاوە، بەلام لەهەمان کاتدا ئەوە بۆ گەلانی تر بەکەم دەزانن؟ ئایا دەبێ کۆڵینەوە لە ژیانی ڕابوردوی سەرکردەکانی کورد و هەڵوێستییان چی بگەێنێت. لەکاتێکدا هەمان ئەو ڕەخنەگرانە خۆیان فەرمویانە، تەکنیک و ستراتیجییەتی بزوتنەوە هیچ نابن بە کۆسپ بۆ بە ڕەوازانینی مافی چارەنووس؟.

زۆر بە ئاسانی، ئەوە لەبەر بێ شانسی، یانیش لەئەنجامی هەڵوێستی هەڵەیە کە کورد ئەمڕۆ بۆ مافی چارەنووس ڕوو لە دوو نەتەوە دەکەن ماوەیەک لەمەوبەر خۆیان دووچاری هەمان جۆرە کێشەی ماف بوون، و چەپڕەوی جیهانی لەسەر هەمان ئەو خالانە داکۆکی لێدەکردن. ئەمان سەرەتا دژ بەو تورکیایە ڕاپەڕینی کەماوەیەک بوو ئیمپریالیستانی ڕۆژئاوا دەیانویست دەستی بەسەردا بگرن و ژیانی پۆلیتیکی ناوخۆی ئەو هێشتا لە سەنگەری دژ بە چەپ بوو. پاشان و بە تایبەتیش ئەوکاتەی کورد دژ بە عەرەبی عیراق (کەمێکیش سووریا) هەستان گەلی عەرەب بەگشتی کە هێشتا داوی ئیمپریالیستی لەپێیان ئالابوو، بوونە پێشهەنگ بۆ لێدانی ئەم. کەواتە کورد بوونتە چەوساوەی بەردەستی چەوساوەکان.

واتە ویژدانی جیهانی لەئاستی پشتگیری چەوساوەکاندا خۆی تووشی گۆڵمەز وگیروگرفت دەکات، و هەروەها لەجۆری بیرکردنەوە و هەڵوێستی ئایدیۆلۆجی و دیسان بۆ هەڵسەنگاندنی بار هەنگاو بەسەر ئەو سەرەتایانەدا هەڵدەهێنێتەوە کە هەڵگری جۆرەها ڕێوڕەوشی ڕەگەزپەرستی و پاشکۆ شۆڤێنییەتن. ...... کەواتەوە هەردەم ئایدیۆلۆج دەیەوێت ئەوە لەبیرکات کە مانەوەی چەوساوە ل هەمان قەوارەی تایبەتی خۆیدا هەمیشەیی نییە. " پرۆلیتار پارسا نین"، ئەوە ئامۆژگاری لێنینە. زۆرن ئەوانەی لەژێر باری ستەمدا دەناڵێن و پێویستییان بە پشتگیری هەیە بەلام کاتێک لەڕاستی ڕەفتاریان وردبینەوە هەڵە و ناپەسەندییەکانی ژیانیانی یەکجار ناشیرینی دەردەکەون. چاک ئەوبارە باڵی کێشاوە بەسەر زۆر گەلدا. بەسەر ئەو کۆمەلانەی مرۆڤی ئەوتۆیان تێدا هەڵدەکەوێت هەمەچەشنە و لەبری پیاوەتی زۆر زیان بە مرۆڤایەتی دەگەیێنن، و زۆربشن ئەوانەی خۆیان بۆ دیاگۆگی جیهانی شل دەکەن. ئەوجا سەرکردە هەمیشە خولیای درۆن و گوایە هەڵێکە (لەبەر بەرژەوەندی میللەت)نابێ لەدەسچێت، جۆرەها فێڵ و تەڵەکە، بەدخویی و بێنابڕوویی دەنوێن. بەلام دەبێت بزانین کە هەر هەڵوێستی کاتییە دەبێت بە خووی هەمیشەیی.

هەمیشە خاوەن ئایدیۆلۆجی بۆ ئاسانترین ڕێگەچارە دەگەڕێت، و کۆمەک بە گەلی چەوساوە لەلای ئەو لەبەر تەنگوچەڵەمەی کۆیلەبوونی گەلی ژێردەست نییە. بەڵکو بەپێچەوانەوە، گەلی چاوساوە ئەو کاتە بە پیرۆز ناودەبەن کە هەستونەست، هەڵوێست، کولتور و کرداری ئێستا و ڕابوردوو و ئایندەی لەئاستی ڕێزدابن. گرنگ ئەوەنییە ڕاستەوڕاست لەبەر ڕواڵەتی

نێرگسییانەیان کۆمەک بەوان بکەین و هیچیتر. خۆ ئەگەر بچووکترین هەڵە لەوان دەرکەوێت ئەوا لێیان دەکەن بە ناڕەوایی و تاوان. بەتایبەتی ئەگەر ئەوەی بۆ لێکبدرێتەوە کە لەوانەیە ئەو گەلە چەوساوەیەیش ڕۆژێک ببێتە چەوسێنەری گەلی تر. جا ئەوە جۆرە زسایەکە لەلای "ڕەوشی ئایدیۆلۆجی ڕۆژ" ناشیرین کردنی ڕواڵەت و داماڵینی پیرۆزی لە پرسی ئەوان دەگەێنێت، و چەوساوە هەر لەقالبی چەوساوەیی خۆیدا دەمێنێتەوە.

پێویستە بەرەنگاری ئەوجۆرەر لێکدانەوە نابەجێیانەبین چونکە زەمینە خۆش دەکەن بۆ هەڵهاتن لەڕیزەکانی جەنگی دژ بە ستەمکاری. دەبوو گشت ئەوەی ڕوشنبیرانی پێشکەوتنخوازی سەدەی نۆزدە و سەرەتای سەدەی بیست کردیان بۆ پشتگیری لە پۆلۆنیای ستەمدیدە، و هەروەها دژ بە ڤاشستی و هەڵوێستی ڕوونی ڕژێمە فاشیستەکانی ناو پۆلۆنیای ئازاد وەستان، بێبایەخ نەبوو، چی لەڕووی کۆمەلایەتی و ڕامیاری ناوخۆ، یان لەبەربەرەکانێی ئەو شێوازی چەوساندنەوەیەی دەوڵەت لە ناو پۆلۆنیا نەتەوەکانی[3] پێ هەڵلووشی. لەڕاستیشدا دەبوو ئەو جۆرە بیر و بۆچونانە پێش ئازادبوونی پۆلۆنیا پەیدابوایە. ئەگەرچی چەوتوچێڵیش بووبن هەر پاکانە کراوە بۆ ئەو شێوە تێکۆشانەی گەلی پۆلۆنیا کردی دژ بە هەڵوێستی ڕەگەزپەرستان. "ئەفسوس" لەتوانامدا هەیە زۆر لەو نموونانە بهێنمەوە.

" ئەو گەلەی گەلێکی تر بچەوسێنێتەوە، ئازاد نییە". پتر ئەو وتەیەی مارکس باری سیتراتیجی دەگرێتەوە نەک ڕەوشتی. مارکس ئەو نموونەیەی لەسەر گەلی ئایرلەندا هێناوەتەوە تا نیشانی بدات کە بار و پێویستی سەر شانی میللەتێکی جەربەزە تەنها ڕاگرتنی باری ڕەوشتی نییە، بەڵکوو سەلماندوویەتی کە بەریتانیا بە داگیرکردنی ئایرلەندا چینی ئینگلیزی سەری ئەوێی پڕچەک کردووە بۆئەوەی هەتاهەتایە ئەوان لەبندەستیدا بهێڵنەوە و خودی گەلی ئینگلیزی پێ شادکەن. من لەوباوەڕەدام زۆر هەڵوێستی تری لەوجۆرە بۆ شوێنی تریش بگونجێت، و دەشێت هەندێک جار بۆئەوەبچین کە دەست بەسەر میللەتێکدا گرتن لەسوودی گشت چینەکانی گەلی داگیرکەرە بێلەوەی ڕێ لەخەباتی چینی بێ تایبەتمەندی بگرێت. بەلام ئەوتۆیش هەر کۆمەک نەکردن بە گەلی چەوساوە دەگەیێنێت بۆیە نابەجێیە، ئەگەرنا ئەوا دەبێ ڕیاکارانە بگەڕێینەوە بۆ ئەو "ڕاستیانە"ی خۆیان لەپێشدا دژی بوون، و لەبەر پشتگیری دۆستان بۆ نەیارانی بەهەڵوێستی ناڕەوشتیانەی دەبین.

دژایەتی داگیکەر، ڕەگەزپەرست و ئیمپریالیستی ئەوە ناگەیێنێت کە لەلای هەندێک بووە بە بیوباوەڕ(یان وەک دەریدەبڕن ئەوان لەسەر ئەو باوەڕەن). کەواتە ئەوە ڕاست نییە خوتوخۆڕایی و هەرلەخۆوە جولەکە، عەرەب یان ڕەنگ پێست و کەسانی تر بە پیرۆز و پاک و بێگەرد بزانین، و لەگشت کات و شوێندا پاکانەیان بۆ بکەین. خۆ ئەگەر بێگەردی ئێستا و ئەوانی پێشوو بەوپێیە

---

3 ـ F ـ ... نەتەوە ناپۆلۆنییەکانی ... ، ... حوکمی تاکرەوی ...

هەڵسەنگێنین و وەک گەوهەرێکی بەرزتر لە گرۆکانی تری مرۆڤایەتی دەرخەین، کەواتە ئێمەش دەکەوینە ناو هەمان گێژاوی هەڵە و بیروبۆچوونی ئێمەیش لەگەڵ بیر و بۆچوونەی ئەو ڕەگەزپەرستانە یەکدەگرێت کە دەڵێ: پێویستە ئەو جۆرە نەتەوە بێ هاوتایە بکرێت بە سەرکاری گەلان. دژبوون بە داگیکەر و ڕەگزپەرست و ئیمپریالیست ئەوەیە کە لەڕووی چەوسێنەری نەژادی گەل، یان چین و کۆمەڵێک بوەستین. پێویستە ئێمە دژبین بەگشت ڕواڵەتێکی داگیرکردن و چەوسانەوەی نەتەوەیی. کەواتە ئەگەر پێویستکات دەبێت بەوپێیە لەڕووی جوو، عەرەب و ڕەش پێستەکان ...و تەنانەت دژ بەکوردیش بوەستین. پارێزەرانی مافی مرۆڤ بەوجۆرە هەڵوێستی دژ بە گشت جۆرە ستەمکارێک دەردەبڕن، تەنانەت ئەگەر ئەو ستەمکارە یەکێک لەو نەتەوانەبێت کە کۆیلەیەتی پێشووی خۆی دەکات بە پەڵپ بۆ ستەمکاری ئەمڕۆی. نابەجێیە ئەگەر بیر لەوە بکەینەوە کە ئاسان نییە چنی چەوساوە لەخۆ بگۆڕێن و ببنە چەوسێنەر. زۆر ستەمکاری ئەمڕۆ لە ستەمدیدەکانی ڕابوردوون.

ئەوانە وامان لێدەکەن بەچاوی ڕەخنەگر بڕوانینە ئەو بەڵگانامانە کە بۆ پاکانە لەهەڵوێستی نارەوایی خۆیانی دەدۆزنەوە. جا پێویستە ئەو بەڵگە و پەڵپە درۆیینانەیان ڕسواکەین کە بەگوێرەی پێداویستی پاراستنی "یەکێتی نیشێیمان" دەیدۆزنەوە.

[لەبلاوکراوەی لایەنێکی چەپی یەکێک لە وڵاتانی جیهانی سێهەمدا توانیم ئەم بڕگە سەیرە بخوێنمەوە، " پێویستە ڕەوشی مافی چارەنووس لەژێر ڕکێفی بنەوی یەکێتی نیشتماندابێت " «پەکوو » لەو وتە بەکارە. گۆمان لەوەدا نییە کە ئەوانەی ئەو ڕەوش، یان وتەیەیان بڕیار داوە "چەشنی پەز گۆشەکراون و تەنها ملی ئەو ڕێگەیەیان گرتووە کەڕژێم دەیەوێت، بارتکاسی پۆلیسی کارتکاس سەگی بافلۆنە. وادیارە ئاسانترین بەراورد لە مێشکی ئەوانەدا نەماوە، دەبێ ئەو وتەیە چی بگەیێنێت کە بەزۆر و نابەدڵ تەواوی میللەتێک لە پێکهاتەیەکی نیشتمانی ئەوتۆدا کۆکەیتەوە کەخۆت باوەڕت بە بوونی نەبێت. لەوانەیە هەبێت پشتگیری لەوە بکات، بەڵام چونکە ئەوە بوەتە خواست و ئاشکراکراوە، ناتوانن دایپۆشن و ئەوجا کارێک دەکەن ئەوە لەژێر دروشمی ڕوونی پڕفریودا بە تاخمەکانیان قووت بدەن، و زۆری تر. ئیتر با بەسبێت ئەوە ملکەچ بوونە بۆ ڕێبازی سەربەستییەی هەر لەسەر زمانیانە و خۆیانی پێ دەبەنە پێش. پێویستە هەمیشە بپرسین. یەکێتی نیشتیمانی بۆکێ؟ بەپێی سنووری کێ؟ و لەسوودی کێ؟.][4]

عەرەب هێزی ڕۆژئاوایی دەیچەوسانەوە، و تەنانەت تائێستایش هەر هەندێک هەڵوێستی نارەوایان بەرانبەر دەکرێت، بۆیە تا ئەمڕۆیش لەوڕووەوە پێویستییان بە کۆمەکی پیاوانی سەرڕاست و پێشکەوتنخواز هەیە. بەڵام ئەوتۆیش هەر لە جوو پیرۆزتر نین، چونکە ئەوان و سەرکردەکانیشیان لەسەرێین بۆ چەوساندنەوەی گەلانی تر. ئەگەر وەک خۆیان دەڵێن،

4 ـ بڕگەی ناو ئەم کەوانەیە لەچاپە فارسییەکەدا نییە « و »

سەرکردەکانیان هەندە ڕاست و پاک و پوختەن، بۆ زۆر لەخودی نەیارەکانی عەرەب بە ناپەسەندیان ناودەبەن. هیچ گومان لەوەدا نییە کەعەرەبی عیراق دان بەخاڵە سەرەتاییەکانی مافی نەتەوایەتی کورددا نانێن، و هەندێکی تر نمونە هەن لەم پەرتوکەدا هیچ چەند وچۆنیان پێناوێت. بە مەبەستی بەعەرەب کردن، ڕاگوێزانی ژمارەیەک کوردی زۆر بۆ ناوچەکانی دەرەوەی سنوری کوردستانی عیراق، یەکێکە لەو ڕاستییانە. لە هەچ شوێنێکی تر ئەوجۆرە هەڵوێستە بنوێنرێت ئەوا دەبێتە هۆی بەرزکردنەوەی دەنگی نەیاری، و هیچ هۆیەکی ویژدانی و ڕەوشتیش نیە بۆ دەرنەکەوتنی ئەو جۆرە دەنگە.

زۆر دڵنیایین لەوەی دەتوانین لێرەدا نموونەی لە هەمان ئەو چەشنەی مارکس بۆ ئایرلەندای هێناوەتەوە دەربڕین. ئەوەی لەلای من پەسەندبێت " هەرنەبێت لێرەدا" سووربووغە لەسەر ئەوەی گشت یەکێک خۆی بۆ خووی شیزۆفرینیایی و دووڕوویی شل نەکات. پشتگیری لەکورد و هەروەها لە عەرەب پێویستە، چونکە نەئەم گەلە بێگەردە نە ئەویتر (لەوانەیشە ڕۆژێک بێت باسی کورد بەو جۆرە بێتە نێوان). پێویستە بە هەمان ڕادەی ستەمدیدەیی پشتگیری لەوان بکەین، نەزۆر و نەکەم. هایشوهوش کەس ناگەێنێت بە مەبەست. لەوانەیە ئەو جۆرە کۆششەمان سەر بگرێت، ئەوجا زەمینەی فراوان دابین دەکەین بۆ بزواندنی هەستی مرۆڤ. لایەنگر پەیدا دەبن. لە جەنگدا هەر بەتەنها ڕاستی و دروستی نییە مایەی سەرکەوتن، تەنانەت لەو جۆرە جەنگەدا کە بۆ کۆکردنەوەی دەنگ دەبێت، بەڵام ئەوانە دەبن بە جەکی یاریدەدەر بۆ گرەو بردنەوەی ئەو دوا جەنگە، و بە لەبیرکردنی ئەوانە هەرگیز گرەومان پێ نابرێتەوە.

مەکسیم ڕۆدینسون

پێشوتار

کەمایەتییە بێمافەکان

لەوەتەی تاڕادەیەک کێشەی ئیمپریالیستی ڕوو لەنەمان کردووە کێشەیەکی لەو تایبەت تر باڵ دەکێشێت بەسەر وڵاتانی ئافرۆئاسیاویدا، ئەویش: ئارەزووی سەربەخۆیی کەمایەتی زمانی و کەمایەتییە ئاینییەکانە کە دەیانەوێت بڕیاری چارەنووس بدرێتە دەست خۆیان. ئەوانە وای دەردەبڕن کە مەزنترین کۆمەڵی سەر خاکی خۆیانن، یان هەڵدەکەویت پەرش کرابێتن بەسەر پارچەی جیاوازی هەرێمدا و دەخوازن پێناسەی چکەسایەتی خۆیان بپارێزن[١].

هەنگاو لە کۆڕ و دەزگا نێونەتەوەییەکاندا بۆ پرسی سەربەخۆیی نەتەوەکان چەواشە و هەم ئاڵۆز هەڵدێن. گوایە دەبێت یاسا ئەومافە بپارێزێت[٢] بەڵام لەپراکتیکدا هیچ لەگۆڕێ نابینرێت. وەک دەرکەوتووە زۆر جار دەیبەستنەوە بەو هێزانەوە کە بە چەک سەنگی خۆ دەنوێنێت. سەیر لەوەدایە کە مافی هەندێک کۆمەڵ لەوی تاکەکەس کەمترە (جگە لەوانەی خاوەن دەوڵەتن).

ئەو گەلەی ئەمڕۆ لەجیهاندا بەکەمایەتی بژمێردرێ دەبێتە پلیشاوەی ژێر هەرەس و دەرد بەدەست دەوڵەتانی خاوەن دەسەڵاتیانەوە دەچێژن، بەتایبەتی لەوڵاتانی جیهانی سێهەم کە تەنانەت مافی کولتوریشیان نادەنێ.

میللەت، بە هەمان واتای ڕاستەقینەی خۆی بۆ یەکەم جار لەسەدەکانی هەژدە و نۆزدەدا لەڕۆژئاوا دەرکەوت: کلافەیەکی مێژووی چەشنی پوورەی ڕامیاری و ئابووری گرێدراو بە دەوڵەت و بازاڕێکی نیشتمانییەوە بوو. ئەوجۆرە دەوڵەتی میللییە پاش ڕووخانی ئیمبراتۆرییەکانی سەدەی نۆزدە و بیست، لەگشت لایەک پەیدابوو. لەئەمریکای لاتین و ئەوروپا و ئاسیا و ئەفریقا و تەنانەت لە هەندێک ناوەندی گەرمی ئەفریقایش کە هێشتا میللەتی تێدا هەڵنەکەوتبوو. لەگشت لایەکی جیهانەوە کۆمەڵی نەتەوە مەزنەکان یەکیان دەگرت تاڕادەیەک بۆ چەوساندنەوەی کەمایەتییەکان. ئەو بارە بەتایبەتی لەو وڵاتە تازە سەربەخۆیانەدا قورستر بوو کە لە پاراستنی مافی هاووڵاتییان، سیستێمی ئەشکەنجەی دەوڵەتی نوێیان بەئاسانتر زانیوە.

ڕادە و شێوەی چەوساندنەوەی کەمایەتی لەجیهاندا بەپێی بار ودۆخ دەگۆڕێن:

- جودا خوازی: لاخستنی ئەوانەی لەگرۆی تایبەتن.
- چەوساندنەوەی کولتووری: قەدەغەکردنی زمانی زگماکی لەخوێندگە، چاپەمەنی و پەیوەندی ڕۆژانە لەگەڵ نوسینگە و دەزگاکانی دەوڵەت.

- چەوساندنەوەی ئابووری: بەگوێرەی نەخشەی تایبەت، دەرامەتی ئابووری بڕین لە کەمایەتییەکان.
- ئەشکەنجەی گیانی: چڕکردنی ڕێژەی کۆمەڵی خاوەن دەسەڵات لە هەرێمی کەمایەتییەکان، یان ڕاگوێزانی دووهەم و نیشتەجێ کردنی یەکهەم لەشوێنی.
- قەڵاچۆکردن. لەناوبردنی کۆمەڵێک بەپێی نەخشەی تایبەت.

کێشە نییە بێچارەبێت؛ سەربەخۆیی، ئۆتۆنۆمی، یان پێناسەی کەسایەتی کە ئەمەیان ساکارترینی مافە. مافی کولتووری کە لێرەدا بە تەسکترین شێوەکانی مافی دەزانین و بەهیچ جۆرێک نابێت ڕێی لێ بگیرێت، لەزۆر دەوڵەت، بەتایبەتی وڵاتانی کۆلۆنیالی پێشو ئەو مافە پێشێل کراوە. لەڕاستیدا دابچڕینی سەربەخۆیی لەدەست هێزە کۆلۆنیالەکانی سێ گرێ لەمەوبەر زۆر ئاسانتربوو لە دیدەنی مافی ئۆتۆنۆمی بەخشین لەیەکێک لە دەوڵەتانی جیهانی سێهەم (هەر لەکاتی نەخشە ڕشتنیدا بیر لە فێڵ و تەڵەک دەکەنەوە بۆ پووچەڵ کردنی) . پێداویستییەکانی کەمایەتی زۆرن بەڵام، چارەسەرکردنی لەلای دەوڵەتان هەمیشە بە پێچەوانە بووە.

لە جیهاندا دەیەها ملیۆن مرۆڤ هەن لەبارەی مافی پێناسە و زمانەوە خۆ بە بەشخوراو دەزانن[٣] . بێگومان پێویستە لە پابەندی خاڵەکانی مافی چارەنووسدا ـ ئەگەر بخرێتە گەڕ ـ بەلای کەمەوە ئەم شێوە ساکارانەی ماف بکرێتە بەندێک لەژێر ناوی پشتگیری لەمافی چارەنووس[٤] ، و یاسا نێونەتەوەییەکانی ئەمڕۆ بۆ پەیڕەوی پێکردنی بکۆشن:

- یەکسانی: واتە بەیەک چاو لەگشت ڕوانین ـ مافی پێناسە بەخشین و سەرپشک کردنی نەتەوەیەک لە ئەگەری یەکگرتن لەگەڵ کۆمەڵانی تردا پارێزراو بێت.
- ئازادی کولتوور: خوێندن و نووسین لەخوێندگەکاندا ببێت بە زمانی زگماکی، و ئەو زمانە لە گشت دەزگاکانی بینین و بیستن، و نووسینگە و دەزگاکانی دەوڵەتدا بەکار بهێنرێت.
- ژیانی هاوبەش: بەروبوومی ئابووری وڵات بۆ گشتیێت وەکیەک.
- کەمایەتی بێ هەرێمی تایبەت سەرپشک بکرێن بۆ نیشتەجێبوون لەو شوێنانەی خوبان لەچوارچێوە و سنووری دەسەڵاتی وڵاتدا دیاریکەن.

دەزگا نێونەتەوەییەکان تائێستا بەرانبەر بەهەڵوێستی"بەناو کێشەی ناوخۆیی" دەسکورت و کەم دەسەڵاتن. پێویستە بۆ داڕشتنی یاسای تایبەت بەمافی گەل و کەمایەتییەکان بکۆشن، بەتایبەتی لایەنی مافی کولتووری. سەرئەنجام زەمینە بۆ نمایندەی بزووتنەوەکانیان خۆشکەن تا بتوانن دەنگی خۆیان بە کۆمەڵە و دەزگا کاراکانی جیهان بگەیێنن. ئەوانە زۆر بەدوور دەزانین کە ئەمڕۆ بێتە بەر، بەڵکوو بەپێچەوانەوە ئەوان ئەمڕۆ بەو تێکۆشەرانەی ڕەوا نابینن کە کوشتەی ڕێبازی وەدەستهێنانی ساکارترین مافی مرۆڤن[٥].

بیری نەتەوەیی شێوە بۆچوونێکی تایبەتە بۆ نواندنی پایەبەرزی هەمیشەیی دەوڵەت، و زۆر

جاریش گەل، و گشت جۆرە ستەمکارییەک لەژێر پەردەی ئەودا دەکەن. بەهیچ کلۆجێک ئەوە بۆچوونی پەسەند نییە، بەتایبەتی کە نەتەوەی کاربەدەست لەژێر ناوی بەرژەوەندی گشتی، یانیش هەندێک جار بە ناوی شۆڕشی سۆسیالیستییەوە مافی کولتووری نەتەوەی ژێردەست پێشێل بکات.

بۆرجوا دیموکراتەکانی ئەمڕۆ بەڵگە بۆ ڕەواکردنی ستەم لەسەر کەمایەتییەکان دەدۆزنەوە، و دەیانەوێت بەزۆر لەژێر پەردەی کار و کۆششی پاکسازی و ئاوەدان کردنەوەدا ئەوە بپۆشن. لە وڵاتە "سۆشیالیستەکاندا" مافی کولتووری هەیە، و بەشێوەی گشتی کاری پێدەکرێت. ئەگەرچی ئێستا ئەوە گرینگە، بەڵام ئەوکارە ڕێ لە بارێک ناگرێت کە زۆر کەمایەتی بێ کەموکووڕی بن، بە تایبەتی لە یەکێتی سۆڤیەت کە لە دوو کەسیاندا یەکێکی ڕووس نییە.

[کێشەی ئازادی لە دەوڵەتانی ئەفرۆ ـ ئاسیەویدا لە هەندێک ڕووەوە ژمارەی دەوڵەتانی ستەمکار بەرزکردەکاتەوە، چونکە هاتنە سەر تەختی دەسەلاتدارانیان هەر بە شەڕوشۆڕ و بەربەرەکانێی ڕامیاری و کوشتن وبڕین بووە. دۆخی سروشتی لەلای ئەوان ئەوەیە کە دەسەلاتیان لە باوباپیرانەوە بۆ دەمێنێتەوە و دەبێت بەرز و نزمی پلە و پایە پەسەندکەن وەک ڕاستییەکی ژیان] [1]. لە هاونیشتمانی بەچاوی دەستوپێوەن دەڕوانن، و لەو دەستوپێوەنەیش بەگومانن. ـ ئەو کەمایەتییانەی تا ماوەیەک لەمەوبەر بەهۆی ملکەچییان بۆ ڕژێمی ئیمبراتۆری یان دەوڵەتە لاوازەکانی ناوەند ڕووی خۆشییان لێ دەبینین، ڕاستەوخۆ بوون بەکۆسپ لەڕێی چەسپاندنی دەسەلاتی نوێ. ئەگەرچی ماف بەخشین لەلایەن ڕژێمی ستەمکارەوە بۆ کەمایەتی لەخۆیدا پیاوەتی گەیاندووە، مەبەست لەوەبووە سەرکردەی کلاسیک سەری کڕنووشیان بۆ دانەوێن، یانیش بەرەی لەگەڵدا پێکبهێنن. وەکتریش، چۆن باوەڕ بەمافی نەتەوەی بچوک بکرێت کە بە چاوی سووک لەخودی نەتەوەی مەزن دەڕوانن، هەرنەبێت لەسەر ئاستی کۆمەڵ کە تەلسمی وێژەران خوێنیان دەچۆشێنێت.

ئەندێشەی گشتی و کەمایەتییەکان

چەپڕەوانی ڕۆژئاوا، و هەروەها لیبراڵەکان. بەتایبەتی ئەوی وڵاتانی ئینگلۆ ـ ساکسۆنی و ئەسکەندناڤیا بەشێوەی گشتی هەستی بەزەییان جوولا و کۆمەکیان بە جەنگەکانی دژ بە کۆلۆنیالیزمی ئەورووپایی و جەنگی ئەمریکا کرد لە ڤیەتنام. بەڵام لەوەتەی کێشە کەوتووەتە ناوچەکانی بیافرا، باشوری سودان، کوردستان و ئەریتیریا، و لەهەرێمەکانی جیهانی سێهەمدا هەستی نەتەوایەتی بزاوە، ئەندێشەی گشتی بەرانبەر بەوان بێدەنگە، یان کەوتووەتە ژێر باری ئەگەر و ئەگەر کە ئەوەیش دیارە لەبەر چەند هۆیەکن؛ گۆڕەوشارکردنی زەمینەی مێژوویی، کەم

1 ـ ئەم پارچەی ناو کەوانەیە لە فارسییەکەدا نییە.

بوونی زانیاری و باس، وزەی پڕوپاگەندەی ڕژێمەکان ـ بەتایبەتی ئەوانەی ناوی شۆڕشگێڕ لەخۆ دەنێن. هەندێک لەو لایەنانە لەبەر چەندهۆی ستراتیجی بوونەتە دژی بەڵکانیزم [2]، وهەندێکی تر دوورە پەرێز دەڕوانن تابزانن کێ یارمەتی کێ دەدات(هەمیشە کێشە بەوجۆرە هەڵوێستە قوولتر دەبێت)، هەندێکیش هەن بار بەگوێرەی خواستی ڕژێمەکان بە دوو کێش و دوو تەرازوو هەڵدەسەنگێنن، یانیش دەوڵەت هەن بەپێی نەخشەی پێشتر کێشراو دەستی یارمەتی بۆ ئەم یان ئەویتر درێژ دەکەن (بۆ نمونە پشتگیرییان لەعەرەب لەبەر ئەو دروشمی شۆڕشگێڕییە کە ئەوان لەخۆی دەنێن، و هەروەها زۆر هەن دژایەتییان بە ڕژێمی ئیسرائیل لێ دەبێت بەبیری دژایەتی بە سامییەکان «F ـ جوولەکە»). شایانی باس ئەوەیە کە، زۆرن هەن سڵدەکەنەوە لەکۆمەک بە بزووتنەوەی ناڕادیکاڵ یان کۆنسەرڤاتیڤی کەمە نەتەوەکانی دژ بە یەکێک لە دەوڵەتانی ئەنتی ئیمپریالیست، و ئەوانەی ناوی شۆڕشگێڕ لەخۆ دەنێن. ئەو بوارە لە جەوهەری باسمان دوور دەخاتەوە کە بەڕاستی لەپێش گشتدا دەبێت کەمایەتییەکی چەوساوە (ئەگەرچی لەژێر دروشمی سۆشیالیزمیشدا بووبێت) بێ چەندوچۆن بکرێت بەخاوەن مافی پێناسەی کولتوری خۆی. خۆ مافی ئۆتۆنۆمی ئەوە هەرگیز پێیان ڕەوا نابینرێت، بۆیە تاڕادەیەک ئەوەی بۆیان مابێتەوە تەنها ڕێگەی دەستدانە چەکە بۆ دابینکردنی ئازادی.

بەڵێ ڕاستە هەندێک بزوتنەوەی چەکداری کەمایەتییەکانی دژ بە دەوڵەتی خۆ پەیمان لەگەڵ هێزی ئیمپریال دەبەستن، و هەروەها لەسەر ئاستی کۆمەڵایەتی و باری ئایدیۆلۆجی زۆر وشکترن لە دەوڵەتی چەوسێنەریان. بەڵام گرینگ ئەوەیە ئێمە لەنزیکەوە بڕوانینە ڕاستی کێشەی سەرکی ئەوان: پێویستە ئەوانە ببنە خاوەن مافی پێناسەی و کەسایەتی، مافی کولتوری و ئۆتۆنۆمی. بزووتنەوەی چەکداری سالانی شەست لەباشوری سوداندا دژ بە گشت جۆرە چەوساندنەوەی ڕەگەزی، ئاینی، ئابوری و کولتوری بوو بەسەر یەکەوە. دژ بەو ڕژێمەی ناوەند هەڵگیرسا ک، لەو ڕۆژەدا ڕوو لە چەپ بوو (ئەمڕۆ لەوەدا نەماوە، بەڵکوو بە پێچەوانەوەیە) [3]. بۆ ئەتیۆپیای نەجاشی، ئیسرائیل و هەندێک لە یەکرێگرتەکانی ئەوروپا هەڵکەوت بەخەرجی کەنیشتی کاسۆلیکی کۆمەک بەو بزووتنەوەیە بکەن، جا دەبێت ئەو هەڵوێستە ئەوە بگەیێنێت کە هێچ ئەشکەنجە نییە لەسەر خوارووی سوودان کە تاکە ڕێگەچارە هەر بزووتنەوەی چەکدارییە بۆ وەدەستهێنانی کەمترین بەندەکانی ئۆتۆنۆمی کە هەرگیز ڕژێمی سوودان بەخۆشی خۆی نایانداتێ. کەواتە پێش لێکدانەوەی باری ئایدیۆلۆجی پێویستە بڕوانینە ئەو هەلومەرجانەی دەوڵەت بەرانبەر بە کەمایەتی دەینوێنێت. ئەویش بەزۆری هەڵوێستی چەوساندنەوەیە.

2 ـ F ـ Balkanization، مەبەست دابەشکردنی نیوەدورگەی بەڵکانی پاش جەنگی جیهانی یەکەمە بەچەند پارچەیەکی جیۆپۆلیتیکی بچووک.

3 ـ بەڵام ئێستا هەڵوێست جۆرێکی ترە، سەرانی ئەو ڕژێمەی چەپ پاش ڕووخانیان بایانداوەتەوە؛ بوون بەهاوپەیمان لەگەڵ هەمان ئەو بزووتنەوەیەی دژە بە ڕژێمی(ئەمڕۆ ئیسلامی) چەقن. « و »

مێژوی بزوتنەوەی نەتەوەیی کورد

تایبەتمەندییەک تەنها نەتەوەی کوردی پێ بەناوبانگبێت، بەداخەوە هەر ئەوەیە کە تاکە نەتەوەیە ژمارەیان بگاتە پانزە ملیۆن و تائێستا "سەرەڕای تێکۆشانی چەندین سەدە" مافی نەتەوایەتی پێ ڕەوا نابینرێت. لەوەتەی هەرەسی ئیمپراتۆری عوسمانی پاش جەنگی جیهانی یەکەم تا دەگاتە دەستێوەردانەکەی کۆلۆنیالیزمی پاشان لە ڕۆژهەلاتی ناوەڕاستدا کرا و هەتا ئەمڕۆیش، کورد هەردەم کێشەی نەتەوایەتی خۆی خستووەتە پێشچاو. لەوەتەی خاکی کورد دابەش کراوە بەسەر ولاتانی تورکیا، ئێران، عێراق و سوریا و(کەمێک بەر یەکێتی سۆڤیەت کەوت) نەتەوەی کورد لەسێ لەم ولاتانەدا "تورکیا، ئێران[4] و سوریا" بێبەشن لە کەمترین مافەکانی: پێناسە و خوێندن بەزمانی خۆ. ئەگەرچی لەعێراق بە هەلوێستی چۆڵ کردنی ناوچە نەوتییەکان و هەندێک ناوچەی سنوری لە سالانی ١٩٧٥و ١٩٧٦دا دەسەلاتی هەرێمی ئۆتۆنۆمییان تەسککردەوە، ئەگەرێتو هەرێمەکەیان لەوەیش تەسکتربێت گرنگ تەنها بوونی خودی پرۆتۆکۆلیەو ئۆتۆنۆمییەیە چونکە پێناسەی « نەتەوایەتی » بۆ دیاری کردن و سوود لە مافی کولتوری وەردەگرن[5].

کوێستانین و برپەی ئابووریان بەروبوومی ئاژەل وکشتوکالە. هەر لەکۆنەوە لە هەرێمێکی فراواندا دژین ناوی کوردستانە، بەلام لەجوغرافیادا تەنها ناوی ئەو ناوچە شاخاوییە کە لەبەشی

4 ـ F ـ ئەم پەرتووکە سالی ٩٧٧ واتەسالێک پێش شۆرشی ئیسلامی بلاوکرایەوە، کەواێت نووسەر باسی ئێرانی شا دەکات. بێگومان مافی هاوولاتی ئێرانی سەردەمی پەهلەوی لەقالبی باوکوکوڕیدا نەبوە، هەروەها کوردیش کە بەشێکن لەم ئێرانە ئەو مافەیان نەبوو. بەلام پاش شۆرشی ئیسلامی هەلوێست جۆرێکی تر دەنوێنێت. دوابەدوای دامەزرانی دەولەتی ئیسلامی چاپەمەنی کوردی کەوتە سەرپێ و چەندەها پەرتووک بەزمانی فارسی و کوردی بەچاپ گەیشتن و بلاو کرانەوە و بەهاندان و لەسایەی ڕژێمی ئیسلامیدا چەندەها ڕۆژنامە و گۆڤاری کوردی دەرکەوتن.

5 ـ F ـ بەلێ ڕاستەکوردی عێراق پێناسەیان وەرگرتووە، بەلام مایەی ئەوپێناسەیە خوێنی هەزاران کەسی مرۆڤی کورد وئەنجامی ئەو بزوتنەوە درێژخایانەیەتی کەتائێستا نەبڕاوەتەوە. ئەوەتا سەرئەنجام سەدام حوسێن بەکوردکوژ ناوبانگی دەرکردوە، و لەژێر پێناسەی کوردیدا بوو کە لەشاری هەلەبجە خوێن تێکەل بەخاک بوو. هەرگیز ئێران لاری لە پێناسەی کوردی نەبووە. هەمیشە لەعێراق بەکوردستان گوتراوە(شمال)، بەلام هیچ کاتێک لەئێران بە کوردستان نەگوتراوە(غرب): کوردستان هەر کوردستانە. بەهەرحال، ئێران لەگەل سوریا و عێراق و تورکیا هەرگیز براورد ناکرێت. ئێران سەرزەمین ولانەی کوردە؛ بەلام کورد هیچ جۆرە پەیوەندیەکی نەژادی و کولتووری لەگەل عەرەب و تورکدا نییە.

سەرنج: لەگەل ڕێزم بۆ کاک(إبراهیم یونسی) گەرێتو ئەو بیاوەتیانەی ڕژێمی ئیسلامی لەڕووی مافی ڕەوای مرۆڤەوە هەلسەنگێنین، لەسەدا چەندی مافی ڕەوای نەتەوەیەکی چەند ملیۆنی دەگرێتەوە؟ کامەتا مافی خوێندن بەزمانی زگماکی؟ لەسەدا چەندی مندالانی لادێ ڕوولەخوێندن دەکەن؟ کامەتا نەخۆشخانە، یان تەنانەت بەرێژەی دەگوند و یەک تیمارخانە؟ لەرێگەی هاتوچۆی لەشکر بەولاوە،کامەتا ڕێگەوبانی هاتوچۆی لادێیی؟ کام... وکام... وکامەتا ؟... هتد .... « و »

ڕۆژهەلاتی باشوری تورکیاوە بە هەرە باشوری عێراقدا شۆڕدەبێتەوە تا ناوەڕاستی ڕۆژئاوای ئێران. ئەویش بڕیتی نییە لە گشت هەرێمی کوردنشین. لەڕاستیدا ڕووبەری ئەو خاکە لەناوچە شاخاویەکانی تۆرسەوەیە تا دەگاتە ڕۆژئاوای تەپۆلکەی ئێرانی و لەشاخەکانی ئاراراتەوە تا دامێنی ناوچە شاخاویەکانی بەر تەختایی میسۆپۆتۆمیا (نێوان دووزێ).

کورد بەو بەشەزمانە هیندۆئەورووپیە دەدوێن کە وەک " فارسی و ئەفغانی" لە کۆمەلە زمانە ئێرانییەکانە. بەپێچەوانەی فارسەوە ئەمان موسولمانی سوننین. یەکەمین دەقی[6] نوسینی کوردی دەگەڕێتەوە بۆ سەدەی حەوتەم' کورد خاوەن گەنجینەیەکی کولتوری دەلەمەندن. "مەم و زین "ی[(٦)] ئەحمەدی خانی شاکاری سەدەی حەڤدەیانە. لە سەدەی یانزە بەدواوە و لەئەنجامی لاوازبوونی خەلیفەی عوسمانی چەند میر نشینێکی کوردی یەک لەدوای یەک دەرکەوتن. ئەگەر جێدەستی کورد لە پەرەپێدانی ژیاری ئیسلامیدا کاراترین نەبێت بەلام بێبایەخیش نەبووە. بۆ بەرنگاری لەهێرشە فراوانخوازی فارسی شیعە لەسەرەتای سەدەی شانزەدا ئیمپراتۆریەتی عوسمانی سوودیان لە هاوپەیمانی میرەکانی کورد وەرگرت و ئەو هاوپەیمانیە بووە هۆی کشانەوەی هێزی فارس. هاوپەیمانی لەگەل بابی عالی دەسەلاتی بۆ میرەکانی کورد ڕەخسان لە هەرێمی کوردستاندا و لەلایەکی ترەوە بوون بە سەنگەر بۆ پاراستنی مەرزی ڕۆژهەلاتی ئیمپراتۆری. ئەو تایبەتمەندییانە تا سەرەتای سەدەی نۆزدە بۆ میرەکانی کورد درێژەی بوو.

لەدوا سەدەی ژیندا کەمەترسی هەرەس لە " بابی عالی " نیشت ویستی چاکتر دەسەلات بگرێت بەسەر داراییەکانیدا، بۆیە کۆشی گشت میرنشینە کوردییەکان ڕاستەوخۆ بگێڕێتەوە ژێردەستی خۆی. ئەوەبوو کورد لەسالانی ١٨٢٦ و ١٨٣٤ و ١٨٥٣ـ ١٨٥٥ و١٨٨٠دا بە ڕابەری سەرەک خێلە کلاسیکەکان دژبە بابی عالی دەستیان دایە چەک. ئەو بزوتنەوە چەکدارییانە لەشێوەی جەنگی خێلەکیدابوون: دژ بە زەبر وزەنگی دەولەت و دەست تێوەردانە کاروباری ناوخۆی ئەوان. بەهیچ شێوەیەک سوودیان لەو ئایدیۆلۆجییە نەتەوایەتییە مەزنەی سەدەی نۆزدەهەمی ئەورووپا وەرنەگرت. سەرکردە کلاسیکییەکانیان بەزۆری لەبەر پاراستنی بەرژەوەندی تایبەتی خۆیان بەرەنگاری هێزی ڕژێم دەبوون، نەک لەئاستی ئامانجی هەرێم، یان بەگوێرەی ڕەوت و بۆچوونی ڕامیاری نوێ.

6 ـ مەبەست پارچە پێستی دزراوەیە لەئەشکەوتی هەزارمێردی نزیک بەشاری سلێمانی دەقی ئەم هۆنراوەی خوارەوەی لەسەر تومارکراوە و باسی تراجیدیای یەکەم جەنگی عەرەبی پاش دەرکەوتنی ئیسلام دەکات، لەدەشتی شارەزور.. بڕوانە کورد و پیوستگی نژادی و تاریخی او، رشید یاسمی، لاپەڕە ١٩ی چاپی سێ، إنتشارات إبن سینا، تاران ـ « و »

هورمزگان ڕمان ئاتران کوژان — ویشان شاردوە گۆرەی گۆرەکان
زۆرکار ئارەب کردنە خاپوور — گنای پالە هەتا شارەزوور
شن و کەنیان وەدیل بشێنا — مێرد ئازا تلی وەڕوی هوێنا
ڕەوشت زەردوشت مانەوە بێکەس — بەزەیکا نەیکا هورمز و هویچکەس

یکەم ڕۆژنامـەی کـوردی سـاڵی ١٨٩٨ دەرکـەوت. پاش کـودەتای (لاوانی تورک) سـاڵی ١٩٠٨ لەقوستەنتینیە پەرەیسـەند و هەستی نەتەوایەتی کرد بە ڕێباز. بەڵام لەناو خوێندکارانی کوردی شاردا ڕۆشـنبیر کەمبوون. پاش دۆڕان و هەرەسی ئیمبراتۆری عوسمانی(٣٠ ئـوکتۆبەری ١٩١٨) و بەستنی پەیمان لەگەڵ هێزەکانی چەق، سەرۆک ویلسون لە "پرۆژەی ئاشتی جیهان"دا ـ خاڵی ١٢ـ بڵاوی کردەوە کە: پێویستە کەمایەتییە ناتورکەکانی ناو ئیمبراتۆریەتی عوسمانی سوود لە " فـراوان کـردنی ڕەوشی سـەربەخـۆیی " وەرگرن. بەڵێننامـەی " سـیـڤـەر" ی نێـوان دەوڵەتانی هاوپەیمان و تورکیـا (١٠ی ئۆگستی ١٩٢٠) بەشی سێهەم کە لەبارەی کوردستانەوەیە ـ بڕگەکانی ٦٢ و ٦٣ کردوویەتی بە مەرج کە: پێویستە لەهەرێمی خۆیاندا ئۆتۆنۆمییان بدرێتێ. لێرەدا تورکیا بڕیارەکانی ئەو پەیماننامەیەی بەباری توش زانی و هیچی لێ جێبەجێ نەکردن، بەڵکو بەپێچەوانەوە مستەفا کەمال بە پشتیوانی پارتی ڕزگاری (کەسەرەتا بەهاوکاری کورد ئەو کرا بە ڕابەری) توانی دەستی تێوەردات و مەرجی تایبەت بەسەر کۆنفرانسی لۆزاندا "١٩٢٣" بسەپێنێ. هەمانکات بەریتانیـا کەچاوی بڕیبوە نەوتی ناوچەکـانی سەربە «ویلایەتی» موسڵ، توانی لەپاشدا ئەوناوچەیە بەڕێژەی هەرەزۆری کوردەوە لە تورکیا بیچڕێت و بیخاتە سەر نەخشەی عێراق کە لەوکاتەدا ئەویوو سەرپەرشتکاری. هەروەها لەکاتی نەخشەکێشانی سنووری نێوان سوریا و تورکیا ، سێ ناوچەی کوردی لێ خرایە سەر نەخشـەی سوریا کە ئەوسا فەرەنسا بوو بە سەرپەرشتکاری . خاکی کوردیان ئابەوشێوەیە دابەشکرد.

تورکیای کەمالی لەساڵی ١٩٢٤دا بە یاسا لەخوێندگەدا زمانی کوردی قەدەغە کرد، و پاشان بە بڕگەی ٨٩ ی یاسای تورکیا ڕێگەی لە گشت کۆمەڵە و پارتە ڕامیارییەکان گرت کە نەتوانن داکۆکی لەمافی سەربەخۆیی کەمەنەتەوەکانی سەر خاکی تورکیا بکەن چونکە دەبێتە هۆی تێکشکانی یەکێتی نەتەوەیی. ساڵەکانی ١٩٢٥ و ١٩٣٠ و١٩٣٧[7] ڕژێم سێ ڕاپەڕینی چەکداری نەتەوەییانی کوردی تێکشکاند، و لەوە بەدواوە ناوینان " تورکی شاخاوی ". هەمان کات سەدەها هەزاری لێ گواستنەوە بۆ هەرێمەکانی ناوەڕاست و ڕۆژئاوای ئاسیای بچوک. لە نێوان ساڵانی ١٩٢٥ـ ١٩٦٥ دا کوردستان بوو بە زوونێکی ژێر دەسەڵاتی سپا و سەردانی بیانیان لێ قەدەغە کرد. وا بۆ دوو گرێ دەچێت جارجارە ناوی ئازادی ڕامیاری دەکەوێتە گۆڕێ بەڵام جگە لە هەندێک جموجۆڵی لیبرالی هیچ باسێکی تری چالاکی نەتەوەیی کـوردی" کە ڕێژەیان پتـرن لە ٢٠ ٪ی هاووڵاتیانی تورکیا" نەبووە لە یەکجار بەولاوە. کە پارتی کرێکارانی تورکی لەساڵی ١٩٧٠ پێشنیاری کرد تا ڕێگەچارەیەک بۆ کێشەی نەتەوەی کورد و مافە دیموکراسییەکانی بدۆزنەوە، یەکسەر بڕیاری قەدەغەکردنیان بۆ دەرکرد.

لەنێوان ساڵانی ١٩٢٠ـ ١٩٣٠دا کوردی ئێران بەچەند ڕاپەڕینێک نەیاری خۆی دژ بە

8 ـ F ـ ١٩٧٦، ....

دەسەڵاتی ڕاستەوخۆی ڕەزاشا دەربڕی. ساڵی١٩٤١ هێزەکانی ئینگلیز و سۆڤیەت دارژانە ناو ئێران تا ڕێ بگرن لە ڕەزاشا چیتر بیر لە هاوپەیمانی دەوڵەتانی چەق نەکاتەوە. لەوە بەدواوە ئازەری وکورد بێ سەرپەرشتکار مانەوە، ئەوجا هەریەکە و لەلای خۆیەوە کەوتە جموجۆڵ. مانگی جەنیوەری ١٩٤٥بڕیاری دروستبوونی کۆماری مەهاباد درا و تەنها یەک ساڵی تەمەن بوو کە لەشکری شا هاتەوە ناو مەهاباد و سەرکردەکانی لەسێدارە دان. بەڵام مستەفا بارزانی لەگەڵ چەند سەدکەس لە پیاوەکانی پەنایان بۆ یەکێتی سۆڤیەت برد.

گەگەرچی هەڵوێستی شا لە هەڵوێستی تورکان نەرمتر بوو بەڵام هەرگیز دانی بە مافی کورد و نەتەوەکانی تردا نەناوە. دیارە فارس بەقەوارە لەئێراندا نەتەوەی مەزن نییە بەڵام دەستی باڵا هی ئەوانە.

لە سوریایش بە پەیماننامەی نێوان فەرەنسا و تورک ساڵی ١٩٢١ سێ ناوچەی کوردی " جەزیرە، کورد داغ و عەرەب پینار" خرایە سەر خاکی سوری ئەوەبوو لە ساڵی ١٩٦٣وە دەستیان دایە کاری بەعەرەب کردنی ناوچەی جەزیرە کە تا ساڵی ١٩٦٧ی خایان. دواقۆناغی ئەو گۆڕمەیان لە ساڵی١٩٦٧[8] دا بە پرۆژەی "کەمەرەی عەرەبی" ئەنجامدا بەدرێژایی گشت سنوری ئەو ناوچەیە. کورد لە سوریا خاوەنی هیچ جۆرە مافێک نین.

بەکەڵکترین مافی کولتووری بۆ کورد ئەوەیە کە لە ئەرمینیای سۆڤیەتی هەیە.

لەعێراقدا دوو"ویلایەتی بەغدا و بەسرە" پاش بڕانەوەی جەنگی جیهانگیری یەک لە ئیمبراتۆری عوسمانی دابچڕان، و پاشان بەریتانیا کە سەرپەرشتکاری عێراق بوو، کە بە کانە نەوتەکەیانیان زانی، ویلایەتی مووسڵی کوردیشیان هێنایە سەر. لە پرۆتۆکۆلی بەریتانی ـ عێراقی ساڵی ١٩٢٢دا هاتوە دەڵێت " بۆ کورد هەیە لەچوارچێوەی سنوری عێراقدا دەوڵەتی نەتەوەیی خۆی دامەزرێنێت" . سەرەڕای ڕاپەڕینە کوردییەکانی نێوان ساڵانی ١٩١٩ و ١٩٢٣ هەر فیدراسیۆنی نەتەوەکان لە ساڵی١٩٢٥دا بڕیاریاندا ئەو هەرێمە بۆ ماوەی ٢٥ ساڵ بخرێتە ژێر سەرپەرشتکاری دەوڵەتی نوێی و ئەوانی ڕاسپارد کە مافی کولتوری و نیمچە سەربەخۆییان بدەنێ. ئەوەبوو بەریتانیای مەزن مافی کولتوری بۆ جێبەجێ کردن. عێراق لەساڵی ١٩٣١دا بەناو سەربەخۆکرا، بەڵام تا شۆڕشی تەموزی ١٩٥٨یش هەر لەژێر چاودێری ئینگلیزدا بوو.

هەر کەماوەی سەرپەرشتکاری بەسەرچوو ڕژێمی عیراقی ویستی دەسەڵات بەسەر دوابستی باکووری ویلایەتی مووسڵدا بسەپێنێت: بەڕابەری مستەفا بارزانی لەساڵی ١٩٣٣دا ڕاپەڕینی چەکداری لە بارزان هەڵگیرسا، بەڵام هێزی ئاسمانی شای « بەغدا » دایمرکانەوە. دیسان لەساڵی ١٩٤٣دا ڕاپەڕینەوە تا ساڵی ١٩٤٥ بێهوودە هەڵهاتن بۆ ئێران کە کۆماری ماهابادی تێدا پێکهاتبوو.

9 ـ F ـ سپتەمبەری ١٩٧٢،

شۆڕشی ساڵی ١٩٥٨ ناوی عیراقی کرد بە وڵاتی" دوو نەتەوەی " کورد و عەرەب. مستەفا بارزانی لەیەکێتی سۆڤیەت گەڕایەوە، بەڵام هەندەی پێ نەچو لەگەڵ ڕژێمی قاسم تێکچوون و ساڵی١٩٦١ کورد جەنگی ئازادی هەڵگیرسان و پاشان لەچوارچێوەی عێراقدا ئۆتۆنۆمییان وەدەست هێنا. بزووتنەوە چەکدارییەکەی کورد لەنێوان ساڵانی ١٩٦١ـ ١٩٦٨ بووە هۆی ڕوخاندنی چوار ڕژێمی یەک لەدوای یەکی عێراق. سەرئەنجام باڵی ئەم بەعسەی ئێستا لە ساڵی ١٩٦٨وە دووبارە دەسەڵاتی گرتەوە دەست لە عێراق. مانگی مارسی ١٩٧٠ ڕژێم لەگەڵ سەرکردایەتی بزوتنەوەی کوردی ڕێکەوت لەسەر بڕیاردانی مافی سەربەخۆیی بە گشت ئەو ناوچانەی لە ئەنجامی سەرژمێرییەکی گشتیدا دەردەکەوێت زۆربەی دانیشتووانی کوردن، بەڵام لەناوچەی نەوتی کەرکوکدا سەرژماردنی ڕێکوپێک ئەنجام نەدرا. مارسی ١٩٧٤ ڕژێمی بەغدا بە بڕیاری یەک لایەنە ئۆتۆنۆمی بۆ ناوچەیەکی تایبەت و دیاریکراوی ئاشکرا کرد بۆیە دووبارە دەست درایەوە چەک. ڕێکەوتنی مارسی ١٩٧٥ی نێوان ئێران و عێراق لەجەزایر کۆتایی بەو جەنگە هێنا کە ئێران" و لەبنەوە ئەمریکا" بەتاکتیک کۆمەکیان دەکرد. ئەوەبوو بزوتنەوە و مستەفا بارزانی سەرکردەی بوونە دیلی پەیمان، و بڵاوەیان لێکرد.

بزوتنەوەی کوردی هەر لەناوەڕاستی شەستەکانەوە بەو کۆمەکەی ئێران دەچوو بەڕێوە کە دەیویست عیراقی پێ لاوازکات چونکە هەندێک ناکۆکی سنور و مافی کەشتیوانی هەبوو لەگەڵی. مستەفا بارزانیش لەپاداشتی ئەو یارمەتییە جموجۆڵی کوردستانی ئێرانی بۆ سڕکردبوون، تەنانەت گەیشتە ئەوەی ئەو کادیرە کوردیانە بکوژێت یان بیانداتەوە دەست ئێران کەچەکیان دژ بە شا هەڵگرت. ڕاپۆرتێکی(٧) دەزگای نهێنگای ئەمریکا « CIA » دەڵێت، شا لەمانگی دیسەمبەری[9] ١٩٧٢دا بەغدای ئاگادارکردووە کە ئامادەیە یارمەتی لە کورد ببڕێت ئەگەر عێراق قایلبێت لەگەڵ ئەودا ڕێکەوێت. ڕاپۆرتی پێک « Pike » بۆ کۆنگرێسی ئەمریکی ڕوون کردووەتەوە کە سەرکردایەتی بزوتنەوەی کوردی لەنێوان ساڵانی ١٩٧٢ـ ١٩٧٥دا بەنهێنی کۆی شانزە ملیۆن دۆلار یارمەتی لە واشنتۆن وەرگەرتووە. ئەوەی ڕاستی بێت تەنانەت شالیارگەی دەرەوەی ئەمریکایش ئاگای لەو سەنگ و سەوایە نەبووە کە نهێنگای ئەمریکی لە بەرزترین پلەدا بەهۆی دوو بەڕێزی وەک نیکسۆن و کیسنجەر ئەنجامی داوە. وەنەبێت لەو ڕوانگەی ئەمریکیەدا دامەزرانی دەوڵەتی سەربەخۆ بوویێت بۆ ئەوان، بەڵکوو تەنها دەیانویست ئەو عیراقەیان پێ لاواز بکەن کە لەساڵی١٩٧٢وە بوو بە هاوپەیمانی سۆڤیەت. هەمان ڕاپۆرت ئەوەیشی ئاشکرا دەکات؛ بارزانی ئەوانی ئاگادار کردووە کە بەهیچ جۆرێک باوەڕی بە شا نییە، بەڵام ئەمریکا ئەو بەڵێنەی پێداوە کە ئێران کوتوپڕی یارمەتیان لێ نەبڕێت.

٦ مارسی ١٩٧٥ ڕێکەوتننامەی جەزایر لەنێوان ئێران و عێراق مۆرکرا و بووە هۆی هەرەسی بزوتنەوە چەکدارییەکەی مستەفا بارزانی ڕابەری بوو، چونکە بناغەی ئەو لەشکرە کوردییە

پێکهاتبوو لە یەکانەی کلاسیکی بۆیە زۆریان پێویست بە کۆمەکی ئابووری و ئازووقەیی ئێران بوو.

هەندەی نەبرد، لە ساڵ و شتێکدا ڕژێمی عێراق کەوتەوە ڕەوتی بەعەرەبکردنی ناوچە کوردییە نەوتی و سنورییەکانی وەک کەرکوک، خانەقین، سنجار و هتد...، و چەند سەدهەزار کوردی لێ گواستنەوە بۆ باشوری عێراق. هەروەها زۆری تری گواستەوە بۆ ئەو هەرێمە ئۆتۆنۆمییە تەسکەی بەغدا داوی بەکورد. مووچەخۆری کوردی گواستەوە بۆ عیراقی عەرەبی و لەبری ئەوان کاربەدەستی عەرەبی دڵسۆز بە ڕژێمی دەهێنێتە شوێن. ناوی شار و گوندە کوردییەکان دەگۆڕێت (لەمڕۆ بەدواوە بە کەرکوک دەوترێت تەئمیم[10]). سنوری دەسەڵاتی ناوچە ئۆتۆنۆمییەکەی داوەتی بە کورد بریتییە لەدەزگای فرمانگوزاری « مجلس التنفیذی » کەڕاستەوخۆ بەغدا دیاریيان دەکات و دەزگای ڕەوش ڕشتی « مجلس التشریعی » کە بۆ داڕشتنی یاسای ناوچەیە، ئەویش بەوپێیەی ڕژێم بۆی دیاری دەکات. بەڵام ئەوی هەیانبێت تەنها کەمێک مافی کولتورییە.

هاوینی١٩٦٧ لەپڕ و لەقەوارەیەکی تەسکدا جەنگ لەشێوەی پارتیزانیدا هەڵگیرسایەوە. ڕژێم لەشکری بەگشت لایەکدا بڵاوکردەوە. بە گوندی ستراتیجی نۆێ « ئۆردوگای زۆرەملێ » زۆر خشتخشت ئەو هەرێمەی کوردی بۆ چاکتر کۆنترۆڵی خۆی دابەشکرد، و هاوشان بەوانە کۆشی هەندێک شوێن ئاوەدان بکەنەوە و کارگە و پیشەسازی بچوکی تێدا دامەزرێنن.

بزوتنەوە نەتەوایەتییەکەی کوردی عێراق بەو کارەساتە دووچاری لێکبچڕانی قورس بوو، و دیاردەیشی لە بچڕبچڕی بیر و بۆچوونی ئەو سێ لایەنەدا دەرکەوت کە هەریەکەو بە جۆرێک ڕەخنەی نیمچە بەجێ لە هۆکارەکانی ئەوشکستە دەگرن کە گەیاندنی بەم ڕێگە تووشە. لایەنەکانیش بریتین لە پارتی دیموکراتی کوردستان "بەڕێوەبەرایەتی کاتی"، یەکێتی نیشتیمانی کوردستان و پارتی دیموکراتی کوردستان " کۆمیتەی ئامادەیی"[11].

10 ـ F ـ لە دەقەکەدا بە هەڵە ـ El Taamin نوسراوە، (التامیم) دروستە کە بە واتای Nationalization دێت، واتەخۆماڵی کردنی کۆمپانیای نەوتی.

11 ـ پاشان هەندێک گۆڕانکاری بەسەر ئەوبارەدااهات، بەپێویستی دەزانم لەکورتەیەکدا ڕوونیکەمەوە.
یەکەم: لەئەنجامدا باڵێک لەپارتی دیموکراتی کوردستان جودابووەوە، پارتی گەلی دیموکراتی کوردستانیان پێکهێنا. سکرتێری پارت لەبری گشت ئەندامانی سەرکردایەتی ڕەخنە و تێبینی زۆری سەبارەت بە کەموکووڕی زۆری پارتی دیوکراتی کوردستان ـ عیراقی کۆکردەوە لە پەڕتووکێکدا بەناوی "البدیل الثوری" کە بەراپۆرتی کۆنگرەی دامەزرادنی پارتەکەیان دەژمێردرا. پاش شانزەساڵ ناحەزی و ڕەخنە لەیەک گرتن، لەبەر بەرنەکەوتنی کورسی لە یەکەمین پەرلەمانی هەڵبژێردراوی باشووری کوردستاندا، پارتی گەلی دیوکراتی کوردستان خۆی هەڵوەشانەوە، و سکرتێر و ئەندامانی سەرکردایەتییان (ئەوەی لەگەڵدا مابوو) بەچاو نووقاوی و گوێ داخراوی گەڕانەوەی سەر کورسی نزمتر لەوەی کە پانزە ساڵ لەوەوبەر بەڕەخنەوبۆڵە جێیانهێشت.سەرکردایەتی پارتی دیوکراتی کوردستانیش لەبەرئەوەی یەکێتی نیشتیمانی کوردستان ئەوانە

کەموکووڕی بزوتنەوەی نەتەوەیی کورد[12]

هۆی شکستی ئەو بزوتنەوەیەی کورد ناسروشتی پەیمانەکانی نەبووە بەلکو ئەوەی ئەوان بیریان لێنەکردبووەوە بێڕەوشتی و بێبباری هاوپەیمانەکان بوو کە تەنها لە ئارامی و دەسکەوت بۆ هێزەکانی خۆیان دەگەڕان. لاوازی ئەوان دەگەڕێتەوە بۆ خودی هەنگاوی تەسکی بزوتنەوەکە. دیارە بزوتنەوەکە نەتەوەیی ڕەسەن بوو، بەلام نەیتوانی(بەلکو نەکۆشا) ڕادیکالانە لەشکری

نەقۆزێتەوە (چونکەهەلبژاردنی پەرلەمانی پێویستی بەژمارە ودەنگ بوو)، بێ دەربڕینی پەشیمانی لەهەلوێستی نەیاری پێشوویان باوەشی بۆ کردنەوە.

دووهەم: پاش هەرەسی شۆڕشی ئەیلول(١٩٦١ـ١٩٧٥) دروشمی سۆشیالیستی لە کوردستان بوو بەباو. هەندێک لەئەندامە کۆنەکانی پارتی شۆڕشگێڕی کوردستان ـ (کە سکرتێر و تاخمێک ئەندامی نووسینگەی ڕامیاری لە ئاگرپەستەکەی سالی ١٩٦٤ بەدواوە لە پارتی جودابوونەوە و پارتێکیان لەژێر هەمان ناونی "پارتی دیوکراتی کوردستان ـ عیراق "مەکتەبی سیاسی" دامەزران و پاشان لەسالی ١٩٦٦دا ناوی پارتەکەیان گۆڕی بەو ناوەی سەرەوە. پاشان لەسەرەتای سالی١٩٧١دا، واتە پاش ڕێکەوتننامەی١١ی ئازاری ١٩٧٠ ئەو پارتە خۆی هەلوەشانەوە و ئەندامانی" هەریەک بەپلەی خۆیەوە گەڕانەوە ناو ڕیزەکانی پارتی دیموکراتی کوردستان) ـ لەگەل کۆنە کۆمۆنیستەکانی کۆمەلەی ڕەنجدەراندا، بالێک بە ئەستێرەی سوور و بالێکیش بەداس و چەکوش و بیر و باوەڕی چەپییەوە لەگەل بالی "شۆڕشگێڕان"دا کەبریتییە لەڕێکخراوی بەگ و ئاغا و سەرەک خێل و سەرمایەدارانی کورد وەک چەند ڕێکخراوێک یەکێتی نیشتیمانی کوردستانیان پێکهێنا (ئەوانیش پاش ڕاپەڕینەکەیی گەلی کورد لەباشووری کوردستان، یەکێتییەکەیان کرد بە پارتی یەکێتی... ئەوەی شایانی باسبێت، لای ئەمانیش ڕێکخراوی ئالای شۆڕش پاش نزیکەی شەش سال ناحەزی وگێرمەکێش، وەک پارتی گەل گەڕانەوە ناو یەکێتی). پارتی سۆشیالیستی کوردستان (پاسۆک) و حیزبی سۆشیالیستی کوردستان (حسک)یش گوایە بە بیروباوەڕی نەتەوەیی تێکەل بەکەمێک ڕەوشی سۆشیالیستییەوە، هەروەک پارتی گەلی دیوکراتی کوردستان بە ئەستێرەی سوور و بیروبۆچوونی کۆمۆنیستییەوە کە پێشتر وایان داناوو لەلایەک چۆک بەپارتی دابدەن و لەلایەکی تریشەوە جەماوەری پارتەکانی تر لەخۆ کۆکەنەوە. ئەنجام هیچبوو.

خۆزگە ڕۆژێک ئەهات کوردیش وەک نەتەوەی تر فێری ڕەوشێکی ڕامیاری ڕاستەقینە دەبوو و سەرکردەکانیشی لە واتای ستراتیجیەتی دوور لە خۆپەرستی دەگەیشتن. « و ».

12 ـ F ـ نوسەر مەبەستی لەهۆی "هاوپەیمانی ناسروشتی" بارزانی و بزوتنەوە کوردییەکەیەتی لەگەل حەمەڕەزا پەهلەوی و دەزگای ئاسایشی ئەمریکا، کە ئەنجامەکەی بەبڕیاری جەزایری سالی١٩٧٥و هەرەسی بزوتنەوەی کوردی تەواو بوو. زۆر لە ڕامیار و شارەزایان بۆ ئەوە دەچن کە ئەگەر ئەوبزوتنەوەیە لەبری هاوپەیمانی شا و دەزگای ئاسایشی ئەمریکا پەیمانی لەگەل بزوتنەوە نەیارەکانی ناو ئێرانی دژ بەشا ببەستایە ئەنجامی ناگەیشتبەوڕۆژە.

سەرنج ـ بەلێ ئەو تێبینیە زۆر ڕاستە، بەلام ئایا ڕەخنەگران ڕوداوی ناو گۆڕەپانیان بەڕاستی بەرچاوگرتوە؟ یان چاوی لای پەیمانی ئابوری و لەشکری یەکێتی سۆفیەتیان لگەل ڕژێمە یەک لەدوای یەکەکانی عیراق هەلنایەت. ئەی چاویان لەوە نەبوو کە بزوتنەوە دژبە شەشەم هێزی چەکداری جیهانی(ئەو ڕۆژەی عیراق) دەجەنگی. ئەو جەنگەی پسپۆڕی سۆڤێتی لە ڕەواندزەوە سەرپەرشتکاری کوورە و گڕی ناپالم و فوسفۆری "فڕۆکەوانە هیندییە خاوەن بیر و بۆچوونی پێشکەوتنخوازانە"ی دەشتی دیانە و شاخەکانی بلە و بارزان و حەسەن بەگی سالی ١٩٧٤ بوون؟. « و»

نەتەوەییەی گۆشەکا بە ئایدیۆلۆجی شۆڕشگێڕانەی ڕوو لەنەتەوایەتی پەیوەستیان بکات لەگەل جەماوەر. بەلکو بە پێچەوانەوە، لەشکری یەکجار کلاسیک و دووربوو لەجۆش و هەستی میللەتی پەنابەریان، زالبوونی باری خێلەکی و هەلوێستی وشک و خۆ دەولەمەندکاری کادرەکانی سپا، گشت ئەوانە بوونە هۆی درێژەدان بە هەلوێستی کۆنباو. بەلێ ڕاستە بزوتنەوەی تری وەک ئەوان بە هەمان ئەو خالانەوە سەرکەوتووە، بەلام مەرج ئەو باری جیۆپۆلۆتیکییە دژوارەی بزوتنەوەی کوردی تێدایە ئەو پێویستی بە زۆر لەوە پترە. ئایدیۆلۆجی شۆڕشگێڕانە و نوێباو دووربوون لەبیری سەرکردایەتی بزوتنەوەی کورد، و ئەویش دەگەڕێتەوە بۆ دیدەنی ئەو نەوەیەی سەرکردەکانیانی لەنێودا پەروەردە بووە.

بزوتنەوەی نەتەوایەتی کوردی ئەم سەدەیە لەچاو بزوتنەوەی گەلانی مەزنتری ناوچەکە هەمیشە درەنگتر دەرکەوتووە. دیارە ئەویش دەگەڕێتەوە بۆباری ئابوری، کۆمەلایەتی، ڕامیاری و کولتوری کۆمەلگەی کوردی. بەوەی کویستانین هەروەک گشت کۆمەلی شاخنشینی تر تاڕادەیەک پاشکەوتوون، شارەزایان کەمتر تێدا هەلدەکەوێت. بوونەتە ژێرهەرەسی ڕەوتە کولتووری و جیهانییە دوور و درێژەکەی فارس[13] و بە شێوەیەکی زۆریش تورکەوە، و ئەودواکەوتنە لەچاو بزووتنەوە نەتەوایەتییەکانی تری نێو ئیمپراتۆری عوسمانی نێوان جەنگی جیهانگیری یەک زەق دیارە، چی لەبەلکان بێت یا ئاسیای بچوک. نووسەری کورد"کەندال [(٨)]" بەڕێکوپێکی ناتوانایی بزوتنەوەی کوردی لەقۆستنەوەی هەلی بەتالایی نێوان سالەکانی ١٩١٨ـ ١٩٢٠ی پاش هەرەسی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی ڕوون کردوەتەوە. شۆڕشە کوردییەکانی نیوەی یەکەمی ئەم سەدەیە هەر لە قالبی یاخیبوونی کلاسیکیدان.

بارودۆخ لە عێراق جیاوازبوو چونکە کورد تا سالانی ١٩٦٨ـ ١٩٧٠ ڕوویەڕووی دەولەتێکی نوێ بوو هێشتا چاک ڕەگی دانەکوتابوو، بەلام ئەو بارە لەگەل ڕژێمی سەدام حوسێندا جیاوازە کە پاش بەریتانیا بە بناغەنەری دەولەتی عێراق دەژمێردرێت. جگەلەوە کورد لە عیراقدا سوودی لەوە وەرگرتووە کە ڕێژەیان دەگاتە ١ لە ٣ ی کۆی دانیشتوانی ولات (ئەویش بەرانبەر بە ١ لە ٤ یان ١ لە ٥ ی تورکیا و ١ لە ٦ ی ئێران).

دووهەمین شەپۆلی نەتەوایەتی ڕۆژهەلات دەگەڕێتەوە بۆ ڕۆژانی پاش جەنگی جیهانگیری دوو. کۆماری مەهاباد بەگشت کەموکووڕیەکیەوە کە ئەمڕۆ بە تووشی دەزانن ڕەنگدانەوەی ئەو گوژمەبوو. لەوڕۆژەدا پڕۆژەیەکی نەتەوەیی خاوەن بیر و بۆچوونی کلاسیک و ناپاک و هەر لەسەر ئایدیۆلۆجییەتی کۆن دەڕۆیشت. بەتایبەتی لەناو چینەکانی کۆمەلدا. ئەوەبوو زۆر بەئاسانی و لەبەر چەند هۆی تر «F ـ ئەو کۆمارە بێ هێچ جۆرە بەرگرییەک » ڕوخا.

تا ئێستایش بزوتنەوە نەتەوایەتی کوردی نێوان سالانی ١٩٥٨ـ١٩٧٥ی عێراق تالاوی

---

13 ـ کاک برایی یونسی " فارس "ی لێ پەڕاندووە.

دواکەوتوویی کۆمەڵگەی کوردی دەڕشێتەوە. لەتواتای سەرکردایەتی ئەواندا نەبووە وەک بزوتنەوە شۆڕشگێڕییەکانی تر[٩] لە بەرزییەوە بڕوانن کۆمەڵی خۆیان و سەرنجی چینەکان بەلای خۆیدا ڕاکێشنێت.

ئەگەرچی باری جیۆپۆلیتیکییان ئاڵۆزە، خاڵی تری گرنگ هەن نشوستی بزوتنەوەی نەتەوایەتی کوردمان بۆ دەرخات: کاریگەرترینیان ئەو پاشکەوتەییەیە کە لەکۆنەوە بۆیان ماوەتەوە و زۆری کار کردووەتە سەر چارەنووسی نەتەوە و تا بێت دەردی کۆمەڵایەتییان گرانتر دەکات. تائێستا بیر و هۆش و هەڵوێستی کۆنباویان نەگۆڕیوە بە ڕوانگەی تری نوێ. بەڵکوو تەنها ئەوەی دەینوێن لاسایی کردنەوەی هەندێک دروشمی نوێیە بێ لەوەی پەیڕەوی بە ڕەوشەکانیەوە بکەن. ڕەوشتیان هەروەک دوێنێیە، بەڵام ئەوی ئێستا فێرییبوون فێڵ و تاکتیکە لەشێوەی زانستی ڕامیاریدا بەکاری دەهێنن. لەبری بتەوکردنی بناغەی گرۆی شۆڕشگێڕ، پیاو لەدووی خۆ دەخەن، و کار و کۆششیان هەر دروشمە.

ئەو چەندوچۆنەی بزووتنەوەی شۆڕشگێڕی کوردی نیوەی دووهەمی ئەم سەدەیە لێی دوربوو توێژاڵی ڕۆشنبیرانی وردەبۆرجوای نوێخوازە. ئەوانە کە پەیدایش بوون هیچیان دەسەڵات نەبوو. دەبوو ئەوانە بەهاوکاری جەماوەر ڕووڵی سەرەکی و کاریگەر ببینن.

ئەی باشە، پاشەڕۆژ چی؟ ـ لەوانەیە بەهۆی لێک نزیکبوونەوەی دەستەی ڕۆشنبیرانی کورد لەئێران[14] و تورکیا ڕاستی ئەم بارە سستەی ئەمڕۆ تێپەکەوتوون ماوەیەکی تریش نادیاربێت. لە عێراقیشدا کە بار تێدا زۆر ئاڵۆزترە لەوانەیە هەر وەک خۆی بمێنێتەوە. لەوە دەچێت لاوازترین گریانی سەربەخۆیی کوردستان یا تەنها بەشێکی بێت. بەڵام ئەوتۆیش بەدووری نازانین لە داهاتوویەکی دووردا بەهۆی ئاڵۆزی باری هەرێم و دەستتێوەردان و گرۆگێچەڵی جیهانییەوە بۆیان هەڵکەوێت[15]. پێدەچێت هەندێکی تر بێتە سەر ئەوە مافی کولتوری و پێناسەی کوردییە. خۆ ئەگەر بڕوانینە بنچینەی مێژوویی و ڕێوڕەوشی ڕامیاری هەرێم ئەوا بۆمان ڕووندەبێتەوە کە ئەویش بێ شەڕ و لێکدان نایەتەدی، و دەبێت بزوتنەوەی نەتەوایەتی کورد لەپێناو وەدەستهێنانی مافی کولتوری و پێناسەی نەتاوایەتیدا ستراتیجیەتێکی دووسەرە بگرنەبەر، چی لەسەر ئاستی هەرێم

14 ـ F ـ ئەم پەرتووکە پێش سەرنگوومی شا نووسراوە. « دەبێ چیبێت ئەو بارەی بە بۆچوونی کاک برایم، پاش سەرنگوومبوونی شا لەئێران سەرشانی کوردی سووک کردبێت ؟. ـ و »

15 ـ پاش پێروسترۆیکا و هەرەسی کۆمونیستی لە سۆڤیەت، وڵاتانی ژێر ڕکێفی ئەو سەربەخۆ کران. چەرخەڵە و دەستتێوەردانی یەکجار زۆر لەباکووری ئاسیا و ڕۆژهەڵاتی ئەورووپا بوو. دەوڵەتانی بەلکان گەڕانەوە سەر نەخشەی هەشت گرێ لەمەوبەریان. دیواری بەرلین ڕووخا و دوو ئەڵمانیا بوونەوە بەیەک. بەڵام بەداخەوە (بەسایەی سەری سرکردە برا کوژەکانەوە) "سەرەڕای ئەو مقۆمقۆی سەربەخۆکردنی ئەو بەشەی پاش جەنگی کەنداو بەرگۆێ دەکەوت" کورد نەک هەر لەقەوارە ناهەموارەکەیدا مایەوە بەڵکوو، تێکچوونی باری ئابووری لە باشووری کوردستان دیەها ساڵ کۆمەڵگەی ئەوبەشەی دواخست. « و »

یان لەسەر ئاستی جیهان، و پەیوەندی دۆستانە ببەستن لەگەڵ کۆمەڵ و هێزە دیموکرات خوازەکانی ناوچە تا لەم قۆزاخەیەی ئێستایان دەربازبن.

پاش ئەو پێشەکی باسی نەتەوەی کوردی ژێر دەسەڵاتی ئیمبراتۆری عوسمانی کردنە و بۆ پتر ڕوونکردنەوەی باری مێژوویی ئەو، باسەکانی داهاتوومان سەبارەت بە چارەنووسی نەتەوەی کوردە، هەر لەکۆتایی جەنگی جیهانگیری یەکهەمەوە تا هەرەسی بزوتنەوە کوردییەکەی ساڵی١٩٧٥ کە مستەفا بارزانی لەعێراق بەڕێوەی دەبرد. پوختەی بەرهەم ڕوونکردنەوەی باری ژیانی کۆمەڵگەی کوردییە لە تورکیا، ئێران، عێراق و سوریا و هەندێکیش لەیەکێتی سۆڤیەت. ئەوە لەلایەک، و لەلایەکی تریشەوە خاوەنی بەرهەمەکان خۆیان لەڕۆشنبیرانی کوردن و بەچاوی ڕەخنە لە بزوتنەوە نەتەوەییەکەی خۆیان دەڕوانن. تاکە بەرهەمی بیانی تێکەوتبێت ئەوەی، أ. ڕۆزفیلدی ئەمریکاییە کە بەکورتەیەک باسی کۆماری مەهابادی دەکات و تا ئێستا نەکراوە بە فەرەنسی

جیرارد چالیاند
لیۆمانوار، ڤیلدیۆ لا بلوبر ١٩٧٧

تێڕوانین

١ـ لێرەدا هەندێک لەو تێبینیانە دێنمەوە یاد کە ژمارەی ڕۆژی ٩٧٦/٣/١٧ لیمۆندی فرەنسی لەژێر ناونیشانی کورد و مافی کەمە نەتەوەکان. هەروەها ژمارەکانی ١٢ تا ٩٧٦/٧/١٨ ی نۆڤل ئوبزێرڤاتور لەژێر ناونیشانی کەمایەتیە ئاژاوەچییەکان، بلاوی کردوەتەوە.

٢ـ بەتایبەتی برگەی ١ و ٥٥ لە پرۆتۆکۆلی UN سەبارەت بە مافی چارەنووس و بەپێی بریاری ژمارە ٧/٢٦٢٥ ی کۆمەڵەی گشتی نەتەوە یەکگرتووەکان ڕۆژی ٢٤ ـ ١٠ ـ ٩٧٠.

٣ـ تاخمی ڕەگەزی ژێردەست هەیە ئەوکاتە ڕووی خۆش لەمیللەتی خاوەن دەسەلاتیان دەبینن کەمافی کولتور، زمانی زگماکی، مێژو و فەرهەنگی خۆیان پشتگوێ دەخەن. ئەوەی لەسەر ئێمەیە ئامۆژگاری ئەو کۆمەڵە ڕەگەزییانە بکەین لەدژی ئەو جۆرە بە ئارەزوو تواندنەوەی زمانی دایک و فەرهەنگ و کولتور بوەستن. تەنها بەو ڕێگەیە باری کولتووری جیهان پێشدەکەوێت و دەبێتە بەهرە بۆ مرۆڤایەتی.

٤ ـ Declaration universalle des droits des peuples ، جەزایر، ٤ی جونی ١٩٧٦ (بەشی ٦ مافی کەمایەتییەکان خاڵەکانی ١٩و ٢٠) ماسبیرۆ، پاریس.

٥ ـ چگە لەدەوڵەتی کۆلۆنیال کراو، داگیرکردن لەلایەن دەولەتێکی ترەوە یان ڕژێمە ڕەگەزپەرستەکان ـ لێرەدا کەمایەتیەکان بە شێوەیەکی یاسایی تر دەگرێتەوە. کۆنفرانسی خاچی سوری جیهانی سەبارەت بە مافەکانی مرۆڤ لەکاتی ئاشتی و جەنگدا . جونێڤ مانگی ٩٧٧/٤ ـ ڕۆژنامەی لیومۆند ٩٧٧/٦/٩.

٦ـ ڕۆجێ لیسکۆن، مامی ئالان، کۆمەڵێک بەرهەمی ڕۆژهەلاتی، ئەنیستیتیۆی فەرەنسی لە بەیروت، بەرهەمە کوردیەکان، بەرگی دوو ساڵی ١٩٤٢.

٧ـ ڕاپۆرتی پایک، ڕۆژنامەی The Villege Voice، نیویۆرک ٢٣ ـ ٢ـ ٩٧٦ بلاوکرایەوە

٨ ـ لەنوسینێکیدا بەناوی «کوردستانی تورکیا ».

٩ ـ ڤییێت منە، یان NLF ڤێتنام، P.A.I.G.C ئامیکار کابرالی، ڕێکخراوی ئازادی خوازی گەلی ئەریتیریا و هتد....

www.koskikurd.com

١

کورد لەئیمپراتۆریەتی عوسمانیدا

کەندال

بێ ئاوڕدانەوە لەزەمینەی ژیانی
مێژویی سەد ساڵ لەمەوبەری کورد
باری ژیانی ئەمڕۆی لێڵ دەنوێنێت ...

لەعوسمانی ئینتەرناسیۆنالیەوە
بۆ بیری نەتەوەیی

لەناوەندی سەدەی نۆزدەوە ئیمپراتۆرییەتی عوسمانی بەرەبەرە ڕوو لە هەڵوەشان بوو چونکە تادەهات لەشۆڕشی پیشەسازی سەدەی نۆزدە دووردەکەوتەوە، و لە ناوخۆیشدا کێشە وگرفتی (سپای مەزنی بەخەرج، و سەرکردەی وشک و بێتواناى ئەو قۆناغە ببوونە کۆسپ لەوەی ڕووبکەنە سەرمایەداری، و بەهۆی گیری ئەو کاربەدەستانەی بیری زانستی و فەلسەفییان وەک بەردی وشک) ڕووبەڕووی قەیسەرەکانی روس و نەمسا بوون.

پرۆتۆکۆلی بازرگانی کەل و نا بەرانبەری " نوێسازی (ڕێکخستنەوەکانی ساڵی ١٨٣٩) و پێشنیاری ئینگلتەرا " گوایە بۆ سەرلەنوێ هەڵسانەوەی ئیمپراتۆری، بەگشتی بوونە هۆ بۆ زووتر چۆک پێدانیان.

هەندەیان پارەی دەوڵەتان لەسەربوو، گەنجینەی ئابووری ئیمپراتۆری لە ساڵی ١٨٧٨ بەدواوە هەندە نابووت بوو سەرئەنجام کەوتە ژێر چاودێری لیژنەیەکی ئەورووپی بۆ کاروباری « وامە گشتییەکانی عوسمانی». ئەندامی هەمیشەیی ئەو لیژنەیە بریتیبوون لەکاربەدەستی دەوڵەتانی (ئینگلتەرا، فەرەنسا، ئەڵمانیا، نەمسا و ئیتالیا). بانکی عوسمانی کە دامەزراوێکی تایبەت و

بە سەرمایەی ئینگلیزی و فەرەنسی دەچوو بەڕێوە، کەوتە چاپ و لێدانی سکەی پارە، و گشت پیشەسازییەکانی کانزایی و هێڵی شەمەندەفەر، و بازرگانی دەرەوە و هتد ... بوون بە پرۆژەی ئەورووپایی. ڕاوێژکارە بیانییەکانی سپا سەروکاری لەشکریان بۆ دەکردن. باڵوێزی بەریتانی "لۆرد ستراسفۆرد کانینگ" لەئەستەمبوڵ کرا بە سەرپەرشتکاری کۆمیتەی "شایاندنی کاروبار و ڕێکخستن " کە بەئارەزوی خۆی شالیاری لادەبرد و هینی تری لەشوێن دادەنا.

چونکە نەتەوە داخلەدڵەکانی بەڵکان بەچاوی هێزێکی ستەمکار و باجگر لە ئیمبراتۆری عوسمانییان دەڕوانی ئەو هەڵوێستی دەستێوەردانەی هێزی بیانییان بەهەل زانی و لەشکریان پێکەوەنا بۆ شۆڕشی نەتەوەیی، و لە دیوی ئەودیوی ئیمبراتۆریەتیشەوە کوردان ڕاپەڕین.

لەئەنجامی دەست تێوەردانی بیانی و بەرەبەرە کۆلۆنیال کردنیان، و هەروەها بەهۆی قرچۆکبوونی کۆشکی مێژوویی ئاوێتە، و بەهۆی پەرەسەندنی هەستی نەتەوایەتییەوە، نەوەیەکی نوێی بەرگر و ڕەوشت توند لەژێر ناوی (نەتەوەی عوسمانی)دا دەرکەوت، و خولیای ئەوەبوون؛ چۆن بتوانن ئیمبراتۆرییەت نوێ بکەنەوە؟ و چۆن ئەو دەسەڵات و ستەمەی کاربەدەستان لەسەر خۆ لادەن؟. ساڵی ١٨٦٥ (نامیق کەمال و ضیا پاشا) و چەندانی تر لە بزوتنەوەیەکدا بەناوی "عوسمانییان " و پاشانیش " عوسمانییانی نوێ" ناویان دەرکرد. خەباتی ئەوان لەپێناو چەسپاندنی دەستوورێکی(چاک) و بەتوانای ئەوتۆ بوو یەکسانی و سەربەستی بۆ نەتەوەکانی ناو ئیمبراتۆریەت دابینکات، و ئیمبراتۆرییەت لە مەترسی لێکبچڕان دوورخەنەوە، و بیگەیێننە ئاستی زانیاری ڕۆژئاواییەکان.

بزووتنەوەی" دەستوری" کەوتە کۆکردنەوەی ئەندام لەنێو ئەفسەرانی لاو و ڕۆشبیردا[1] ، ئەوەبوو ساڵی ١٨٩٠ ناویان گۆڕی بە بزوتنەوەی لاوانی تورک. بۆرجوای عوسمانی کە بناغەی کۆمەڵایەتی ئەو بزووتنەوەیەبوو لەبەر نایەکسانی و جیاوازی بیروباوەڕ نەیتوانی درێژە بە خەبات بدات؛ و بەرژەوەندی تایبەت وایلێکردن ببن بە سێ بەشی سەرەکی:

١ـ بازرگانی گرێکی و ئەرمەنی، دەڵاڵانی کرستیانی لایەنگری فەرەنسا و ئینگلتەرا. ئەمانە زۆر خۆش گوزەران بوون.

٢ـ بیروکراتە (کۆمیرادۆرە)[1] عوسمانییەکان، بریتیبوو لەو ئەفسەر و کاربەدەستانەی بەسوودی کۆمیسیۆن و بەخشیشی دەزگای بیانیەکان دەژیان. گوزەرانی ئەمانە لە دەستەی سەرەوە نزمتربوو.

٣ـ چینی بۆرجوای پێکهاتوو لەبازرگانی بچووکی تورک، کە بەرژەوەندییان نەگونجاوە لەگەڵ دەسەڵاتی بیانی، و هەندێک بازرگانی جولەکەی بێبەش لەو دەسەڵاتە. ڕژێم گشت ئەمانەی

F ـ1 ـ لەدانیشتوانی ناوچە بوون. هەرچەندە یاسا پەیوەندی لەگەڵ بیانییاندا قەدەغەکردبوو، ئەوان ببونە دەڵاڵ لەنێوان کۆمپانیا بیانییەکان و هاوڵاتیان.

پشتگوێ خستبوو.

سود و بەرژەوەندی ناجۆر و لەگەڵ یەک نەگونجاو « F ـ لە ١٩٠٢دا » بووە هۆی دووبەرەکی لە نێوان لاوانی تورک. حەز بە سەربەخۆیی ڕامیاری و ئاسایشی ئەو دوودەستەیە(واتە لەناوبردنی ستەمکاری) لە ئارەزووی شازادە (صباح الدین)دا ڕەنگی دایەوە کە لە پاشدا بوو بە ڕێبازی پارتی(ئازادی و بەرەی نیشتیمانی). ئەو کۆمەڵە ئامانجیان لیبرال کردنی تورکیا بوو لەژێر چاودێری بەریتانیا بە مەرجێک نەڕواننە ڕەگەز و ئاین و دەسەڵات بدرێتە دەست کەسانی بەتوانا، واتە لەو ڕۆژەدا زەمینە خۆشبوو بۆ بۆرجوای ڕەگەزە جۆراوجۆرەکانی نامووسوڵمان و بەشێوەی سەرەکی دەسەڵات بکەوێتە دەست ئەوان.

بەلام ئامانجی بۆرجوای موسوڵمان ئابووری نەتەوەیی و دەوڵەتی دەستووری بوو، ئەو دروشمەی سەرەتا پەسەندی باڵە فراوانەکەی بزووتنەوەی لاوانی تورک بوو کەیەکیتی لاوانی تورک پاش دەرچوونی شازادە سەباح و یارانی ئەو گەڕانەوە سەر ناوە کۆنەکە، واتەکۆمەڵەی یەکێتی و ڕابوونی عوسمانی(Osmani Ittihat Va Terekki Cemiyeh)[2]، و "پرۆژەکانی ئیسلامی، بانکی ئیسلامی، کارگەی ئیسلامی، بازاڕی ئیسلامی" بوو بە دروشمی باو. کە ئیتیحادییەکان شوێنی خاوەنبیرانی "نەتەوەیی عوسمانی" یان گرت و بوون بە عوسمانیانی نوێ "نەتەوەی ئیسلامی" یان وەک مەبەست دەردەبڕی تا لەئەنجامی ئەو بگرەوبەردەیە ناوی " نەتەوەی تورک" چەسپا . ئەو یەکێتی خوازانە بیریان لەپاراستنی یەکێتی نەتەوە موسوڵمانەکانی ناوئیمبراتۆریەتی عوسمانی دەکردەوە، و لەڕووی سەربەخۆیی ڕامیارییەوە هەندە توندڕەوبوون نەیاندەویست بەهیچ کلۆجێک بیانی دەستیان تێکەڵ بکات. زۆر لەڕۆشنبیرانی کورد، عەرەب و ئەلبانی لەڕیزەکانی ئیتیحاد و تەرەقیدا چالاکانە شانبەشانی ئەندامە تورکەکان تێدەکۆشین. ئەو ڕێکخراوە بۆ ڕوخاندنی سوڵتان عەبدولحەمیدی دوو(کەنیشانەی جەور و ستەمی ڕۆژهەڵات بوو) پەیمانی تاکتیکی لەگەڵ سۆشیال دیموکراتی ئەرمەن و بولگارەکان بەست و ئەنجومەنێکی پەرلەمانییان هەڵبژارد تا سەربەستی و یەکسانی گشت گەلانی ناو ئیمبراتۆریەتی پێ دابین بکەن.

سوڵتان کەهەرگیز باوەڕی بە ڕێوڕەوشی یەکێتی گەلان نەبوو، کەوتە سەر ئەو باوەڕەی تەنها دروشم پانئیسلامی دەتوانێت لەو دواچارەکی سەدەی نۆزدەهەمەدا یەکێتی ئیسلامی ناو ئیمبراتۆرییەت بپارێزێت، و ئەو نەتەوە ئیسلامیانە لە قەوارەیەکی ئیسلامی کۆبکاتەوە و بەسەرۆکایەتی خودی خەلیفە کە هەر (سوڵتانەکەی جارانە). بەوجۆرە دەیویست بەرە لەهەڕەشەی کرستیانەکان بگرێت. ئەڵمانیا کە دەمێکبوو دەیویست دەسبگرێت بەسەر ئاسیای بچووک و وڵاتی نێوان دوورێدا و هێڵی شەمەندەفەر بگەیێنێتە بەغدا[3] بەهەڵپە ڕووی لەپشتگیری ئەو کۆمەڵە ئیسلامیە کرد.

ئیتیحادییەکان لەجولی ١٩٠٨دا بەکودەتایەکی سپا دەسەلاتیان گرتە دەست. ئەوە سەرەتا بوو بۆ ئەو شۆڕشە بۆرجوازیەی" تورک" کە پاش پانزە ساڵ ئاژاوە وگێرمەکێش چەسپا، و تێیدا مستەفا کەمال سەرکەوت. سەرەتا بە دەستکەوتی یەکجار مەزن دەزانرا و گشت نەتەوەکان پیرۆزیان کرد لەو دامودەزگا ئیمپریالییەی ئەو دەستورەیان بڕیاردرا کە پڕبو لەنوخشەی برایەتی و یەکێتی[٤]. پێنج مانگ پاش ئەوە هەڵبژاردن کرا و پەرلەمان کۆبوەوە و بڕیاری هەندێک سەربەخۆیی و دیموکراسیەت درا بۆنەتەوە ناتورکەکان. لەوانە بەتایبەتی ئازادی چاپ وخوێندن بوو بەزمانی زگماکی. ئەو قۆناغی ئازادیەی کە هیچکات ئیمبراتۆریەت بەخۆیەوە نەیدیوە زۆر زوو بەسەرچوو. زۆری پێنەچوو بزووتنەوەی ئەلبان کە دەیانویست پەرلەمانی سەربەخۆی خۆیان هەبێت لەناوبرا، و زۆر لەلاوانی نەتەوە ناتورکەکان کە لەوەوبەر پڕباوەڕبوون بە " شۆڕشی یەکسانی" و خۆیان لەپێناویدا بەخت دەکرد، بەکۆمەڵ ڕیزەکانی ئیتیحادیان بەجێدەهێشت و بیریان لەوە کردەوە ئیتر بۆئازادی نەتەوەکانی خۆیان بکۆشن. ئەلبانیا و بولگاریا لە جەنگەکانی هەرێمی بەلقانی ساڵی ١٩١٢ـ ١٩١٣ بەدواوە سەربەخۆییان وەدەست هێنا، و پاشان لەولاوە ڕاپەڕین کەوتە نیوەدورگەی عەرەبی.

کەبێپێزی دەستور و"ئامانجی نوێ" ئاشکرا بوو و ئەفسانەی یەکێتی عوسمانی شکستی هێنا، توندڕەوی باڵی کێشا بەسەر هەڵوێستی کۆمیتەی ئیتیحاد و تەرەقیدا و گشت کۆمەڵە و چاپەمەنی و خوێندگەی نەتەوە ناتورکەکانیان قەدەغە کرد. ئیتیحادییەکان کە تەنها نەتەوەییانی تورک بوون مانەوە پانتۆرانیزمییان کرد بە ئایدیۆلۆجی(هەرچەندە پێش ئاشکراکردنی ئەو بیرە لەپراکتیکدا تا ئەو ئاستەی پەیوەندیان بڕی لەگەڵ نەتەوەکانی تر هەر بەکاریان دەهێنا). بەو گوژمەی بەزۆری لاسایکردنەوەی یەکێتی گەلانی جەرمانی بوو، دەیانویست ئیمبراتۆریەتی تورانی مەزن دامەزرێنن هەر لە تورکیای ئەورووپییەوە بگرێتەوە تا دەگاتە لەوەڕگا تەختەکانی ئاسیای ناوەند[٥].

سولتان ڕەشادیش کە پاش سولتان عەبدولحەمید هاتە سەرتەخت و بانگەوازی بۆ یەکێتی ئیسلام دەکرد، ڕوانگەی پانتۆرانیزمی نەتەوەییانی تورکی پەسەندکرد. ئەوەی کۆسپ بوو لەڕێی ئامانجی نەتەوەییانی تورک(کە تائێستایش خەونی پێوە دەبینن) ئەرمینیا و کوردستانە کە ناتورک ڕەگەزیان تێدا دەژی و نیوان تورکیا و ولاتانی تۆران(ئازەربایجان، ئۆزبەکستان، تورکمانستان، گورجستان وهتد...)یان لێ گرتوون. سەرانی ئیتیحاد جەنگی جیهانگیری یەکیان بە ڕێگەچارە ئەو کێشەیە زانی: کاتی هەڵگیرسانی جەنگ ئەوانە تێکبشکێنن تەنانەت ئەگەر بە قەلاچۆکردنیشبێت، خۆ ئەگەر هەر نەتوانرا ئەوا بە کۆمەڵ ڕایانگوێزن و تێکەڵ بەخێڵە تورکەکانیان بکەن تا دەتوێنەوە[٦]. بەلام ئەوی لە ڕوانگەی ئەواندا ئەرمەنی لە کورد جوداکردبێتەوە تەنها ئەوەبوو کە ئەوان کریستیانن و هەر دەبوو قەلاچۆ بکرێن، بەلام کورد

پەرتەوازە بکرێن، خۆ ئەگەر پێویستیشی کرد ئەوا هەر لەناوببرێن.

[ئەی کامەتا بزووتنەوەی نەتەوایەتی کوردی پێش جەنگی جیهانگیری یەک، و گشت ئەوانەیش لەئارادابوون؟][2]

سەرچاوەی بزوتنەوەی نەتەوایەتی کورد

ئەگەرچی پێشتر بیری نەتەوایەتی کوردی کەوتبووە ناو ڕیزی ڕۆشنبیرانی کوردەوە، بەلام تاڕادەیەک بناغەی نەتەوایەتی کوردی لەکوردستاندا نوێیە و دەگەڕێتەوە بۆ چەندین هۆی مێژوویی لەسەرووی گشتەوە ئەو بارودۆخە تایبەتە بوو کە کوردستانی ناو ئیمبراتۆری عوسمانی تێکەوتبوو.

دۆخ و شوێنەواری کوردستان

بەرایی پەیوەندی کورد و عوسمانی دەگەڕێتەوە بۆ سەرەتاکانی سەدەی شانزە کەئەوسا گشت میرنشینەکانی کوردستان لەجەنگی هەمیشەییدابوون دژ بەشاکانی فارس کە مەبەستی داگیر و خستنە سەر خاکی خۆی بوون. ئەوەبوو لەجەنگی چالدێراندا(لە باشوری کوردستان) ساڵی ١٥١٤ سەرکردەکانی کورد لایەنی سوڵتان سەلیمی عوسمانی "ستەمکار"یان گرت و بوونە هۆی سەرکەوتنی. ئەوجا سەلیمی ستەمکار پەیمانی لەگەڵ سەرکردە سەرەکییەکانی کورد بەست. لەدەقی پەیماننامەکانیاندا دەرکەوتوە کە لەبەر هەندێک هۆی ئاینزایی کوردی سوننی پاڵ دەدەن بە سوڵتانی عوسمانی سوننییەوە(نەک شای ئێرانی شیعە)[3].

پرۆتۆکۆلی کورد و عوسمانی دان بە بوونی شانزە میرنشینی مەزن و بچووکی سەربەخۆی کورد(کوێرد هوکویەتلەری)[٧] و پەنجا[4] شارۆچکە "سەنجەق"ی کورد و هەندێک سەنجەقی عوسمانیدا دەنێت. میرە بەناوبانگەکانی باشووری کوردستان سەربەستیی بەوە ناوچەکانی دەسەلاتی خۆیان وەدەستهێنا: بۆخۆیان خاوەن سکەی پارە بوون و لەوتاری ڕۆژانی هەینی مزگەوتدا ناودەبران، و بۆ هیچ جۆرە کارێک ڕوویان لە سوڵتان نەکردووە. سەرانە و باجیشیان نەداوە. بەلام ئەوتۆیش هەر ملکەچی ئەوەبوون(لەگشتی گرنگتر ئەوەبووکە) هەرگیز نابێت لە"بابی عالی" هەڵگەڕێنەوە و بیر لەسنوور گۆڕین بکەنەوە، و سەرئەنجام لەسەریانبوو میری هاوسێ ڕێز لەسنووری دەسەلاتی یەکتر بگرن. بێگومان ئەو خاڵەی دوایی بۆ ئەوەبووە نەتوانن

2 ـ فارسی و ئینگلیزییەکە ئەو دێڕەی تێدا نیە، دەشێت ڕەخنەی خودی ڕێکخراوی فەلەستینی فەتح بێت.» و «
F ـ3 ـ ئەوە بەزۆری لەئەنجامی هەڵوێستە هەڵەکەی شا ئیسماعیلی سەفەوی بوو کە لەبری دڵنەوایی، سەرانی کوردی بۆ وتوێژ بانگ کرد و پاشان لەزیندانی هاویشتن.
E ـ4 ـ ... پەنجا سەنجەقی کوردی و ... . F ـ ... پانزە سەنجەقی کوردی و ....

بیر لە دامەزراندنی دەوڵەتێکی چەق بکەنەوە لە کوردستان.

هەرچ ناوچەیەک سەختەبوایە بۆ جموجۆڵی لەشکر، دەکران بەسەنجەقی کوردی و بەگێکی کـوردی " بەزۆری سـەرەک خێڵ " دەکـرا بە بەرێوەبەری و دەچوە ژێر فـەرمـانی بابی عـالی. لەسنووری دەسەڵاتیاندا سەربەست و ئازاد و سالارییان بۆ نەوە بەجێهێشتووە. دەبوو بەگی کورد لەپاداشتی ئەوباوەڕ و پلەو پایانەدا چاپووک لەپێناو ئیمبراتۆرییەتدا بجەنگن، بەتایبەتی دژ بە شای فارس. سەنجەقەکانی (باکوور و هەرێمی نێوان دوو زێ و شارۆچکەکانی وەک؛ دیاربەکر، سیعرەت، ماردین و خارپوت و هتد ...) کە نزیکەی سێ یەکی کوردستانی عـوسمانی دەگرتەوە ڕاستەوخۆ لە ژێر ڕکێفی یاسای عوسمانیدا بوون.

کوردستانی فیودالی

هەردوولا ئەو سـستێمـەیان تاسـەرەتای سـەدەی نۆزدەهەم پاراست، و بەشـێکی زۆر لە کوردستانی عوسمانی کە بەو چەند میرنشین و سەنجەقی سەربەخۆیە لێک داپچڕابوون تا ڕادەیەک بەسەربەستی دەژیان، و ئەنجامی ئەو سەربەستیەیش لە گۆشەی فەرهەنگ و کولتووری ئەوکاتەدا ڕەنگی داوەتەوە. لە باری فەرهەنگ و کولتوورەوە ئەمانە دەرکەوتووبوون: لە تەسەوفدا (باتی)، و باری ڕەوانی(جەزیری و بـایەزید)، نیشتیمـانپەروەری(خانی و کۆیی)، و بیری شۆڕشگێڕی (فەقێ تیرانی) و هەروەها هەندێکیش بوون بۆ بابەتی تر.

هەندێک شاری وەک بەتلیس و جەزیرە و هەکاری کە بەهێزترین پایتەختی میرنشینەکان بوون بەمەڵبەندی فەرهەنگ و کولتوور دەژمێردران، چونکە لەوێدا ڕێز لە وێژەر و زانا و هونەرمەند گیراوە، جارجارە شارەزایان لێ چووەتە فستیڤالی فەرهەنگ و هونەر لە ڤوستەنتینە بۆ دەرخستنی بەرهەمیان ؛ لەوانە هەندێکی وەک (فزولی، نەبی، نەفی وکەسانی تر).

میـرە کـوردەکـان چەشـنی شاکـانی هاوچەرخ، کۆشـک و تەلاری مـەزنیـان بووە، و هەروەک ئەوانیش ژیاون. ئەوە لەخـۆیدا بەرپەرچی ئەو بۆچوونە دەداتەوە کـە [ئەو تابلۆیەی مـۆزەخـانەی "ئیـبـیکال"ی فـەرەنسا نیشـانی دەدات[5]] لە مارکۆپۆڵۆ بەدواوە کەوتووەتە سەردەمی هەندێک گەڕیدەی ئەورووپایی و مژدەدەرەی ئاینی ئەوان کە گوایە کورد دەوارنشینی کێوی و دز و جەردەن.

لەو سەردەمـەدا کـە بەچەرخی زێڕینی فـیـوداڵی کـوردی و چەرخی گـەشەکـردنی فـەرهەنگ و کولتوور دەناسرێت، کورد پەنجەرەی کراوەی نەبووە بۆ سەر جیهانی دەرەوە. میرە کوردەکانی لەبەر پاراستنی تەخت و تەلار، ئاسۆی بیریان لەسنووری ناوچەی دەسەڵاتی خۆ تێنەپەڕیوە و هەمیشە دووربوون لە پایتـەخـتـەکـانی ترەوە، و هیـچکات بیـریان لەوە نەکـردووەتەوە نەتەوە لەژێر یەک دەسـەڵاتی چەقی کـوردیدا کـۆبکەنەوە، بەڵکو هەردەم " هەریەکـە و لەناو ئەمـارەتی خۆیدا " بۆ

5 ـ ئەو دێڕی ناو کەوانەیەی لەفارسی و ئینگلیزییەکەدا نییە. « و »

پاراستنی تەختی و دەسەڵات بەگژ یەکدا دەچوون. لەلایەکی ترەوە پەیماننامـەکەی بـابی عـالی تەگـەرەیەکـبـوو لەڕێی یەکگرتنیـان، و سـوڵتـان بەزیرەکی بیـزەنتـیـانەیی خـۆی هەردەم ئاگـری دووبەرەکی لەنێویان خۆش کردووە. فرامۆش کردنی فەرمانی سوڵتانیان لەلا تاوان بوو چونکە خـەلیـفـە "سـێـبـەری خـودابووە لەسەرزەوی". خـۆ لەلای مـیـرە ئاینـدەۆسـتەکـان ئەوە هەر هیچ چەندوچوونی لەسەر ناکرێت چونکە (ئەگەرچی خۆیشیان بەکورد زانیبێت) هەر هەستی ئومە « ئیسلامی »یان زاڵبووە بەسەر هەستی نەتەوایەتیدا. دیارە هەر ئەو هەستەیش تایبەتمەندی ئەوانی دەپاراست.

پێویستە لە هۆی ئەو "ئەزۆکی"یە بکۆڵینەوە کە میشکی کوردی تووشبووە و ناهێڵێت هەستی نەتەوایەتی بکاتە هەوێن بۆ پێکەوەنانی دەوڵەتێکی نەتەوەیی بۆکورد. پێـویستـە لەهۆکـار و هەلومەرجی بەرژەوەندی تایبەت(ئارەزووی میر و سەرکردە و سەرانی ئاینی) قـووڵتر، لەبناغەی کۆمەڵایەتی ـ ئابووری کوردستانی ئەم سەردەمە بکۆڵینەوە. لەوکاتەدا کومەڵ بەزۆری جوتیار و ئاژەڵداری بوون. سـیسـتـێمی ژیان هەر خـێـڵـەکی بووە، و زۆرجـار سـەرک خـێـڵـی دەبووە بەدەسەڵاتترین هۆزی ناوچە یان بە سەرکاری سەنجەق، هەروەها میرەکانی دەبوو بە سەرکردەی کۆمەڵە کۆنفیدرالییەکان هەر لەو بابەتە سەرۆکە کلاسیکییانەبوون.

ئاشکرایە کە هۆز گەورەترین کۆسپ بووە لەڕێی زاینی هەستی نەتەوایەتیدا و تەنانەت هێز و دەسەڵاتی ئاینیش ڕەنگدانەوەی سرووشتی ئەو هەڵوێستەیە. کەهەر ئەویشە بەبۆچوونی ئێمە هۆی شکـسـتی گـشـت شـۆڕش و بزوتنەوە چەکـدارییـەکـانی سـەرەتای سـەدەی نۆزدە لەکـوردسـتـاندا بەئامـانجی دامـەزراندنی دەوڵەتی کـوردی سـەربەخـۆ و یەکگرتوو هەڵگیـرساوە، و سـەرئەنجـام جاشـیـتی تیـدا هەڵکەوتووە، و دووبەرەکی نێـوان هێـزەکـانی کـورد و هەندێک بیر و بۆچوونی خێڵەکی بووەتە هۆی لەناوبردنیان.

ئاژەڵداری کە بناغەی سەرەکی ئابووری هۆزی لێ پێکدێت بە درێژایی چەندین سەدە لەناوچە شاخاوییەکانی کوردستان بووە بەپیشە. بنار و لاپاڵی شاخ و دۆڵ و دەرە سەختەکانی کوردستان هەندە گونجاونین بۆ کێلان(ئـەوی لێی بـەپیتبێت پانتاییەکانی نێوان دوو زێی دیجلە و فوراتە). گەڕان بەشوێن لەوەڕگای چاکدا گـەرمیـان و کوێستـان دەوێت، و بڕینی شاخ و دۆڵی سەخت، و ڕاگرتن و پەروەردەی ئاژەڵی زۆر پێویستی بەژیانی هەرەوەزییە بۆیە هەمـیشـە پێویسـتییـان بە هاوکاری یەکتر بووە. لێرەدا، پێداویستی و سۆزی خزمایەتی و پەیوەستی خوێن ئەندامانی خێڵ لێک نزیکدەکاتەوە. پاشانیش هۆز لەبەر مانەوە و بەهێزبوونی نەخشە و پلان و سستێمی تایبەت بۆخۆ دادەنێت و مەرجە بەگشتی پەیڕەوی بکەن.

ئاژەڵداری پێویستی بەشارەزایی ئەوتۆ نییە و تەکنیکی ئەو پیشەیە هەندە پێشکەوتوو نییە پێویستی بەزانیاری پتربێت. لەوە بترازێت، ئەگەر یەکێک لە ئەندامانی خێڵ ئارەزووی چوونە

بەرزانسـتی هەبێت ئەوا دەبێت لەهۆز دابـبـڕێت چونکە مـاوەی خـوێندن هەندە درێژە بۆی تەواوناکرێت، و ئەویشی مـاوەی چوونە فـێرگەی هەبێت تەنهـا نەوەی شـارسـتـانی وجوتـیـارە گوندنشینەکانە. خـێـڵی کـێـونشـین دوورن لە ئاڵوگۆڕی جـیـهـانـی دەرەوە و ئەو دوورکەوتنەوەیە یەکانگیری سرووشتیان دەکات. مرۆڤی خێڵەکی کەهەردەم دووچاری باری ژیانی دژوار و ئەرکی وزەی بێ بەزەیی سروشتن، ساکارانە تامەزرۆی بارسوکی جیهان دەبن و بەئاواتی ژیانی ڕۆژێکی ڕوونتـر دەژین. باوەڕیان بە هەرچیـبـێت خـۆیانی لەسـەر بەکـوشت دەدەن، و هەروەها پاراسـتنی ئابڕووی هۆزیان لا پیرۆزە. هەندێک دیاردەی مانەوی[6] لە خوو و ڕەوشتی مرۆڤی خێڵەکیدا بەدی دەکرێت. خۆ ئەگەر یەکێکیان بییەوێت بەڕاستی سوێن بخوات ئەوا یەکسەر دەڵێت " بەشەرەفم". هەمـیشـە ئەو جـۆرە کـارە و ئەنجـامـەکـانی دووریان دەخـاتەوە لەوەی لەپێناو ڕزگـاری نەتەوەدا پەنابـبەنە بەر تاکـتـیک و پلانی لایدە و وردی ئەوتۆ کـە لەوانەیە ڕاسـتـەوخـۆ سەربگرێت. ئەو ناهەمواریە زاڵبووە بەسەر گشت بزووتنەوە کوردییەکانی سەدەی نۆزدە و زۆربەی ئەوانەی سەدەی بیستیش.

وشـەی" من "یان لا باونیـە، بەڵکوو هەر " ئێـمـە"(واتە خـێڵ)یان لەسـەر دەمـە. مـرۆڤی خێڵەکی کوتوومت گرێدراوە بە سیستێمی هۆزەوە و بۆینییە لەخۆوە هیچ بڕیارێک بدات چونکە ئەوە مـافە تەنها بۆ سەرکردەکانە. ئەوان لەپێشدا خۆ بە ئەندامی هۆز دەزانن ئەوجا مسـوڵمان، یا یەزیدی و فەلە، و پاش گشت ئەوانەیش خۆ بە کورد دەزانن. گشت هۆز و خێڵەکانی تر ئەگەرچی لە هەمان ئاین و نەتەوە و خۆیشـین لەخێڵی خۆی بە نزمتر دەزانن، و ئەندامانی ئەوان لەوی خۆ بە کەم دەسەلاتتر دەزانن، و هەندێک جار بەمێمل و داگیرکەریشیان ناودەبەن.

لەڕابوردوودا بەو سیسـتێمە کۆمەڵایەتییە چەشـنی دەوڵەت بوون؛ خاوەن پرۆگرامی تایبەت بۆ بەرهەم، ئاسایشی ناوخۆ و هێزی بەرگری. جارجارە سەرۆکی هۆز دەبێتە پێشەوای ئاینیش و لە هەمان کاتدا فەرماندەی گشت گوزەرانەکان. فرماندەرە و بڕیاری ئەو بە یاسا دەژمێردرێت. ڕێ و ڕەوش لای ئەوان دەروونییە و دەبێت گشت ئەندامێکی خێڵ ملکەچیبێت، بۆیە ڕەوش و نەریتی کـۆمـەڵایەتی ملکەچی ئەوەیان دەکـات یەکپـارچە و دەست لـەناودەسـتی یەک دوای سـەرکردەیان بکەون، و ئەویش وەک دیوارێک بەرزە لەنێوان ئەوان و جیهانی دەرەوە. بەبێ فـەرمانی سـەرۆک بۆ کەسیان نییە بەشداری چالاکی تایبەتکات.

ناهەمواری لەوەدایە کە هەندێک سـەرۆکی لەخۆیایی هەردەم لەسەر شوێن و لەوەڕگە گاهێک

6 ـ مانی ـ خاوەن ڕەوشی، دژایەتی ڕوناکی و تاریکیە.

« مـانی، خـاوەن کـێـشی ئاوێتـەیە لەکـێـشی زەردەشـتی، جـوو و کـرسـتـیـانی. ئەرژەنگ ناوی پەرتووکەکەیەتی. لەسەردەمی شاپووری یەکەمدا پێغەمبەرێتی خۆی ئاشکرا کرد. گیرا و پاش گوروونی پێستی دەموچاوی بەبەر دەروازەی شاردا هەڵواسرا. هەندێک لەڕەوشەکانی ئەو ئاوێتە بووە بە بیروباوەڕی کاکەیی و یەزیدی و چەند ئاینزایەکی تری ناو کورد » ـ و

لەگەڵ خزم و خێش و جارجاریش لەگەڵ هۆز و خـێـڵی دراوسێ دەکـەونە شەڕ و شۆڕ و تۆڵە و ناکۆکی ناوخۆ و هتد .... ئەوکاتە بیر لەڕێکەوتن دەکەنەوە کە هەست بکەن ناویان دەزڕێت، بەڵام لەوێشـدا هەر پەتی ئاشـتـیـان لەلا کورتە و بەبچـووکـترین گلەیی ئابڕویان دەڕووشێت و دەست دەدەنە چەکی تۆڵە[7] لە یەکـتـر و قـەڵای پووشـینی دۆسـتـایەتی دەخـەنە بەر ڕەشـەبا. جـارجـارە هەڵدەکـەوێت یەکـێـک لەو دوو خـێـڵـە پەت بـپـچـڕێت و لەدژی ئەویـتـر پاڵدەدات بەهێـزی داگیرکەرەوە، و لەسەرشتی بێبایەخ دەبن بەدژمنی باوک کوشتەی یەک. مێژوی کوردستان پڕە لەوجۆرە ئاژاوە « براکوژی » و «جاشێتی» یە.

بەهەڵەداچوونە ئەگەر باوەڕ بەوەبکەین کە توانا هەبێت مێشکی ئەوتۆ بەردینی خێڵـەکی بە هۆشی نەتەوایەتی گۆشەبکرێت.

ڕاپەڕینەکانی سەدەی نۆزدە

کۆمـەڵی کـوردی پارچە پارچە و لێکدابڕاوی ژێر بار و دەسـەڵاتی خێڵـەکی لە قـەوارەیەکی دینامیکی ناوخۆیی سڕدا دەخولایەوە. و لەسـەرەتای ئەم سـەدەیە بەدواوە هەندێک توخمی نوێ لەو کۆمەڵە سڕە نزیک بوەوە، کە یەکەمیان دەست تێوەردانی ڕژێمی عوسمانی بوو لەکاروباری میرە کوردەکان.

بابی عالی لە ئەوروپا ڕوو لەنشوستی بوو. دەسەڵات هێشتنەوەیش بەسەر ئەوێدا پێویستی بە هێزی سپایی تر و خەرجی پتربوو کە ئەو لەباریدا نەمابوو، بۆیە ڕووی کردە کوردستان کە بە تاکە یەدەگی نا ماندووی دەزانی، و لێرەدا مافی میرە کوردەکانی پێشێل دەکات.

هەر لەساڵی ١٨٣٥وە بیانیان بەبۆنەی کۆڕی ئاینی، باڵوێزخانە و خوێندگەوە جێپێی خۆیان کردەوە، و بەدرێژایی ئەوسەدەیە کوردستان بوو بە گۆڕەپانی جەنگی نێوان تورک و ڕوسی ساڵانی (١٨٢٨ـ ١٨٣٠ و ١٨٧٧ـ ١٨٧٨) و هەروەها جەنگەکانی تورک و فارس. تالان و چەپاوڵی سەربازانی داگیرکەرە لەناو کورداندا بوە هۆی پەیدابوونی نەفرەت و دژایەتی عوسمانی.

ڕووداوەکانی دوایی؛ کردنەوەی دەروازە بۆسەر جیهانی دەرەوە، و سەرکەوتنی محەمەد عەلی پاشا لەمیسر و هتد ... کـاری کـردە سەر ئەو مـیرە کـوردانەی تەخت ودەسـەڵاتـیـان کـەوتە بەر مـەترسی. لە پێناو پاراستنی تایبـەتمەندی کـلاسیکی وەک سـەرپێچی لە باج و سـەرباز نەدان

7 ـ هـەروەک لـەباشوری کـوردسـتـان پاش ڕاپەڕینی سـاڵی ١٩٩١، گـاهێک لـەسـەر ئاودیوکـردنی "دەزگـا و کەرەستەی لە مـیری جێماو" و فرۆشتنی لە ئران و تورکیـا، تاوێکیش لەسەر ناوچـەی دەسـەڵات و باجی گومرگ و هتد ...، لەنێوان دوو(گوایە) پارتی خاوەن ئایدیۆلۆجی و بیری نەتەوەیی نوێدا ڕوودەدا. وا بۆ حەوت ساڵ دەچێت، بەناوبژی زلهێزە (لەڕابوردوودا) دابەشکەرانی کوردستـان و ڕژێمە داگیکەرەکـانیش ئاشت ناکرێنەوە، هیچ پشوویەکی ئاشتیـان مانگ ناخایێنێت، وا زیانی گیانییان لەوانەی جەنگی دژ بە ڕژێمە یەکلەدوای یەکەکانی عیراق تێپەڕی. « و»

بەبابی عالی نزیکەی پەنجا شۆڕش هەڵگیرسا، لێرەدا تەنها باسی هەندێک لەگرینگەکانیان دەکەین.

دەبێ بنەماکانی ئەو ڕاپەڕینانە چی بووبن؟ لەپێش گشت پێویستە بۆ ئەوەبچین کە لەپێناو کوردستانێکی سەربەخۆدابوون. بەڵام هەرچی سەرکردەی فیوداڵ بوو هەرخولیای پاراستنی پلە و پایە و فراوانکردنی ناوچەی دەسەڵاتی خۆ بوون. بێگومان پێویستە لێرەدا هەندێک لە بزوتنەوە جوتیاری و چینە دڵگەرمەکانی گەل و هەروەها هەندێک[8] میرنشینی سەربەخۆ لەو دەستەیە جوداکەینەوە. زەقترین نیشانەی فیوداڵی کورد میرنشینەکانی بابان، سۆران، هەکاری، بادینان (ئامیدی) و بۆتان بوون و سەرچاوەی سەرەکی بوون بۆ ڕاپەڕین[٨]. کەم ئازمونی ڕامیاری و نەبوونی نەخشەی یەک بەرەیی و ستراتیجی لەشکر. نەبوونی کۆمەکی دەرەکی، و لەگشت ئەوانە گرنگتر خۆبەستنەوە بە بیری خێڵەکی، بەگشتی بوونەتە هۆی سەرەکی ناکۆکی ناوخۆ و لەیەکتر بوون بە جاش. هەرچەندە مەترسی لەسەر گشتلایەکیان وەکیەکبوو، ئەوجایش هەر سەرانی کورد تاکتاکە و نابەدڵ لەڕووی ئەو مەترسییانە دەوەستان کەسوڵتان دەیویست بەو لەیەک بەردانەیان پتر خۆیان بەسەردا بسەپێنێت.

شۆڕشی بابان

یەکەمین شۆڕشی گرنگی سەدەی نۆزدە لە ساڵی ١٨٠٦یە بەرابەری ئەوڕەحمان پاشای میری بابان، کاتێک سلێمان پاشای مەزن لە سەدەی شانزەدا دەسەڵاتی بەسەر خواروی کوردستان (بەشی عێراقی ئەمڕۆ)دا گرت بڕیاری دامەزراندنی ئەو میرنشینەی دا، لەسەدەی حەڤدەدا زۆری پەرەسەند و لەنیوەی دووهەمی سەدەی هەژدەدا ڕۆڵێکی ڕامیاری گرنگی لەو بەشەی جیهان بینی. بابانەکان هۆزێکی پڕئاوات و جەنگاوەر بوون و ناوچەی خۆیان لەسەر ئەستۆی ئیمپراتۆری عوسمانی و فارس فراوانکرد. سەرەڕای جەنگاوەری حەز بە ژیار بوون. لەگەڵ کردنەوەی خوێندگەی نوێ و مەڵبەندی زانستی زۆردا، بناغەی شاری سلێمانی (پایتەختی کوردستانی عێراق)یان دانا وکردیان بەپایتەخت و نیشانەی سەرکەوتن. پاش مردنی برایم پاشای بەبە کە بناغەنەری شاری سلێمانییە، سەرانی عوسمانی لەترسی بەهێزبوونی ئەوان خالید پاشای نەوەی هۆزێکی دژی خستە جێ. ئەوڕەحمان پاشای برازای برایم پاشا ئەوەی بە ناڕەوا و نیشانەی نشوستی خۆی زانی، سەردارە تورکەکەی سەنجەقی کۆیەی بە خەنجەر کوشت و زاڵبوو بەسەر لەشکری خالید پاشادا. ئەوجا پاش سێ ساڵ بەرەنگاری لەشکری عوسمانی هۆزە کوردەکانی دژ بە بابانەکان بوون بە جاش، و سەرئەنجام لە کۆتایی ساڵی ١٨٠٨دا ئەوڕەحمان پاشا هەڵهات بۆ ئێران.

---

8 ـ F ـ هەندێک شۆڕشی خودجۆشی جوتیاری میرنشینە سەربەخۆکان.

هەمانکات عوسمانییەکان بە پەلپی بەرگرتن لەپلان و دەستدرێژی ڕوس لەشکریان بە باشووری کوردستاندا بڵاوکردەوە. لەسەرەتای ساڵی١٨١٥وە تالانی و ڕاوڕووتی هێزە داگیرکەرەکان بوونەهۆی چەند ڕاپەڕینێک لە ناوچەکانی ئەرزڕوم و وان کە دانیشتووان بەزۆری دەیانویست ژیان و گوزەرانی خۆیان بپارێزن، لەو شۆڕشەدا کوردی ئێران و ئەرمەنیش بەشداربوون. هەروەک کە ساڵانی ١٨٢٨ ـ ١٨٢٩ جەنگ لە نێوان تورک و ڕووسەکاندا هەڵیدایەوە دووبارە سەرگەردانی و ماڵوێرانی پاڵی بەوگەلەوە نایەوە بۆ ڕاپەڕین، بەڵام چونکە ڕاپەڕینەکانیان ساویلکانە و بێ ئامانج دەستپێدەکرد، هەرزوو دەشکان.

میر محەمەد و دەسەڵاتی بەسەر کوردستاندا

چەقی قورسایی شۆڕشە کوردییەکان هەمیشە لەزنجیرە شاخەکانی خوارووی کوردستان بووە. پاش بابانەکان ناوی میر محەمەد دەرکەوت کە میری ناوچەی سۆران بوو، هەر لە زێی گەورەوە تا مەرزەکانی سنووری ئێران. دەیویست بۆ سەربەخۆکردنی کوردستان کەڵک لەئاژاوە ناوخۆییەکانی ئیمپراتۆری عوسمانی وەرگرێت. وەک نەوەیەکی سەلاحەدینی مەزن خەونی بەوەوە دەدی کە کوردستانی ئازاد و یەکگرتوو بکات بەمایەی شانازی بۆ بنەچەکەی. هەلی بۆ ڕەخسا چونکە لەشکری عوسمانی وەک لەجەنگە درێژ خایانەکەی ڕوسدا ماندووبوو دەبوو لەلایەکی ترەوە خۆیان لەبەرەنگاری ئاژاوەی ناوخۆ و جەنگی محەمەد عەلی جێگری شای میسردا ببیننەوە.

میر محەمەد چاوی لە تاقیکردنەوەکانی محەمەد عەلی کرد و لەرەواندزی پایتەختدا چەند کارگەیەکی تەقەمەنی، تفەنگ، فیشەک و تەنانەت تۆپیشی کردەوە. بەوجۆرە بوونە خاوەنی پتر لە دووسەد تۆپ کە تائێستا هەندێک نمونەیان لەرەواندز و مۆزەخانەی بەغدا ماون. هەمانکات میر لەشکرێکی چەکداری پێکەوەنا کە هەر بە تەواوبوونی مەشق کەوتە ئازادکردنی بەشەکانی کوردستان. تا کۆتایی مانگی ئایاری ١٨٣٣ توانی بەلەشکرێکی دەهەزار سوارە و بیست هەزار پیادەی گورجوگۆڵ و مەشق چاکەوە دەست بەسەر گشت خوارووی کوردستان(سۆران و بادینان و موسڵ)دا بگرێت تا دەگاتە مەرزەکانی سنوری میری بۆتان. لەوێ بەدرخان بەگی سەرکردەی زۆر بەهێزبوو. میر محەمەد نەیویست بەجەنگ ئەو ناوچەیە بخاتە ژێر دەسەڵات خۆی، بەڵکو دەیویست گشت سەرکردە کوردەکان یەک بگرن و دژ بەدەست تێوەردانی عوسمانی لە کاروباری ناوخۆیی ئەواندا بوەستن. هەر لەبەر ئەوەی نەبێت بە ئاژاوەی ناوخۆیی، لەمیری بۆتانی ویست لە دژایەتی بەبابی عالیدا ببێتە هاوپەیمانی، بەڵام چونکە ئەویش هەمان ئاواتی ئەوەی بوو ببێت بە شای گشت کوردستان[٩]، ئەوجۆرە هاوپەیمانییەی بەسەرکەوتنی میری سۆران دەزانی، ناقایل بوو، بەڵام برایەکی خۆی وەک نیشانەی هاوپەیمانی وەک نماینده نارد بۆلای میری ڕەواندز. هەروەها میر چەند نوێنەرێکی نارد بۆلای کوردانی ئێران تا کۆمەکی بکەن.

بابی عالی لەو چالاکییانەی میر محەمەد دەستەوەستان نەبوو. سوڵتان فەرمانی بە لەشکری سیواس دا بەسەرکردایەتی ڕەشید پاشا، و پاش ئەویش بە هێزەکانی والی موسڵ و والی بەغدا یەک بگرن بۆ لەناوبردنی میر. جەنگی نێوان کورد و تورک بەدرێژایی هاوینی ساڵی ١٨٠٤ دژواربوو. " ڤۆن مولتکە(١٠)، کە کاپتنێکی لاو بوو لەوکاتەدا وەک فرماندە لەگەڵ هێزەکانی عوسمانیدا بوو، نوسیویەتی دەڵێت؛ جەنگ یەکجار دژواربوو، بەرگری کوردەکان دلێرانەبوو، دەبوو سەربازی عوسمانی بۆ گرتنی یەک تەپۆلکە سێ تاچل ڕۆژ بجەنگن". بە درێژایی ئەو جەنگە پێشمەرگەکانی بەرگری میللی پاڵپشت بوون بۆ لەشکری میر تا هێزە ماندوەکانی عوسمانیان بەزان و پاشەکشەیان پێ کردن.

میر سوودی لەو بێدەنگیە وەرگرت و ڕوویکردە ئازادکردنی کوردستانی ئێران. لە مانگی ئوکتۆبەری ١ ٨٣٥ بەدواوە لەگشت لایەکەوە هێرشی برد و نەوستا تا گەیشتە بەر مەرزەکانی ئازەربایجانی باشور. دانیشتووان لەگشت لایەک وەک ڕزگارکەر پێشوازییان لەو لەشکرەی کورد دەکرد(١١). کەپاش چەند تێهەڵچوونێک بۆ هێزەکانی فارس دەرکەوت ناتوانن بەر لە هێرشی کوردان بگرن هانایان بۆ ڕووسی" پارێزگار" یان برد.

سەرەتای هاوینی ١٨٣٦ دەنگی مەترسی هێرش عوسمانییەکانی لەناوچە دراوسێکانەوە بۆ سەر ڕەواندز بەرگوێ کەوت. کەمیر زانی لەهەمان یەک کاتدا بەرگری لەهێزەکانی فارس و عوسمانی پێناکرێت، و بەتایبەتی ترسی لەوەی پاش زۆرتر بوو گەڕایەوە بۆ ڕەواندز و دەیویست سوود لەناکۆکی نێوان عوسمانی و فارس وەرگرێت، پلانی بۆ ئەوە کێشا کە نوێنەری خۆی بنێرێت بۆ لای شای ئێران و تێیبگەیێنێت، ئەگەر بێتو لەجەنگی دژ بە بابی عالیدا لایەنی بگرن ئەو ئێران بە سەرپەرشتکاری خۆی پەسەند دەکات و باجی ساڵانەیشیان دەداتێ. بەڵام دەرباری شای ئێران هەندە گێل نەبوون، نەیاری ئیمبراتۆری عوسمانیان زۆر لە "مەترسی کورد" بە بێزیانتر دەزانی، ئەو پێشنیارەیان پەسەندنەکرد.

کۆتایی مانگی یولیۆی ١٨٣٦ دیسان جەنگ لە نێوان کورد و عوسمانیدا هەڵگیرسایەوە. پێشتر میر محەمەد سەنگەرەکانی دەرەوەی پایتەختی بەهێزکرد، ئەوجا بەسەرکردایەتی ئەحمەد بەگی برای لەشکرێکی کوردی چلهەزار جەنگاوەری نارده بەرنگاری هێزی تورک و دلێرانە ناچاری کشانەوەیان کردن، ئەوجا سەرانی عوسمانی کەوتنە فێڵ و تەڵەکە و بەناو خێڵە کوردەکاندا بانگەوازی "ئاشتی نێوان برایانی ئاینی"یان هەڵدا.

مەلا و پیاوە ئاینییەکانی نزیک بە میر و هەمانکات لەناو کۆمەڵدا دەنگ ڕۆیشتوو کەوتنە داوی ئەو بانگەوازە، یەکێک لەوانە مەلایەکبوو بەناوی خاطی[9] " کە نووسەرانی کورد بە جاشی

9 ـ F ـ خاطی؛ بەبۆچوونی وێژەری بەناوبانگی کورد، ماموستا هەژار " خەتی" ڕاستە، چونکە خەت گوندێکە لەنزیک شاری ڕەواندز.

ناودەبەن" فەتوایەکی دا کە خاوەنبیرانی ئاینی بە ئاسایی دەزانن، گوتی؛ ئەوی لەڕووی لەشکری خەلیفە بجەنگێت مولحیدە «واتە لەئاین وەرگەڕاوە». هەرچەندە میر زۆر بەئاین بوو بەڵام هەند گێل نەبوو باوەڕ بە فەتوای مەلای خەتێ بکات و ئامادە نەبوو وتووێژ لەگەڵ پاشای عوسمانی بکات. بەڵام نەیشیوێرا هیچ لەپیاوە ئاینیەکان بکات چونکە لەوانەبوو دڵی هاووڵاتییانی پێ برەنجێت.

سەرئەنجام کە ڕوانی کەسی لەدوا نەماوە ناچار چۆکی دادا و بە خاوخێزانەوە ڕەوانەی ئیستەنبوڵ کران. لەوێ سوڵتان محەمەدی دووهەم پیرۆزبایی هەڵوێستی دلێرانەیی لێکرد، و خەڵاتی دایە و لەبارەی برایەتی و یەکێتی برایانی ئاینییەوە هەندێکی ئامۆژگاری کرد؛ و لەهەمان ئەوکاتەدا لەشکری سوڵتان پاش خوێنڕێژی و تاڵانکردن گڕیان لە شار و گوندەکانی کوردستان بەردەدا.

پاش شەش مانگ ئاوارەیی لە ئیستەنبوڵ، سوڵتان ڕێگەیدا میر بگەڕێتەوە بۆ کوردستان، و لەڕێی گەڕانەوەیدا ساڵی ١٨٣٧ پیاوەکانی سوڵتان لە تەرابزون چوونە سەر ڕێی و کوشتیان.

لەهەمان ئەوکاتەیدا میر محەمەدی پاڵەوانی مێژوویی ماڵاوایی لەجیهان دەکات، ئاگری شۆڕش و بەرگری لەکوردستان هەر بڵێسەی بوو؛ لەباشووردا ـ ئەرزنجان، بایەزید و ئەرزڕووم. لە ناوەند ـ شاری بەتلیس و گوندەکانی نزیکی، پاش تاڵانکردن بەتۆپخانەی عوسمانی وێران دەکران. تەیمور بەگ و ڕەجەب بەگی سەرکردەیان بەدیل گیران و لەسێدارە دران، ئەوجا شۆڕشی بێ سەرکردە لەخۆوە خامۆش بوو. بەڵام بەدرێژایی ساڵی ١٨٣٧ لەڕۆژئاوادا[10] هۆزە کوردەکانی ڕیشوکوتان و بەکرانی پاسور(ئێستا پێی دەگوترێت گولپی دیاربەکر) لەجەنگێکی دژواردا بەرەنگاری هێزەکانی عوسمانی بوون. کوورەی جەنگ بەرەبەرە بەرەو باشوور دەچوو. عوسمانیەکان پێش هێرشی سەر بۆتان کەوتنە پاکسازی و هێمن کردنەوەی ناوچەکانی خواروی کوردستان کە ئەمجارە بە ڕابەری ئەحمەد بەگی ڕەواندز، برای میر محەمەد وسەعید بەگی بادینان (ئامێدی) شۆڕش سەری هەڵدابوەوە.

ڕاپەڕینی بەدرخان بەگ

ساڵی١٨٠٢ لە جزیرەی پایتەختی بۆتاندا بەدرخان بەگ لەبەهێزتری بنەماڵەی فیودالی کوردی ئەو هەرێمە لەدایک بوو، هەر لەکۆنەوە ئەوان لەسەرانی هۆزی بوختی بوون، ئازاترین هۆزی هەرێم و حەز بەچەک و ئەسپی چاک(١٢)"بوون. لە سەدەی چواردەهەمەوە ببونە سەرکردەی ئەو میرنشینە(ئەگەرچی جارجارە هەندێک ڕووداوی وەک هێرشی تەیمورلەنگ و تورکەکانی ئاققۆینلوو دەسەڵاتی لەدەست دەرکردوون) لەجەزیرەدا خاوەن کۆشک و تەلاری پوختە

10 ـ F ـ لەڕۆژهەڵات. دیارە مەبەست ڕۆژهەڵاتی کوردستانی عوسمانیە.

ودەرکەوتوویوون. بەدرخان سالی ١٨٢١ پاش باوکی دەسەلات دەگرێتەدەست، و لەشکرێکی بەهێز و خاوەن دیسپلینی لەهۆز و خێڵەکانی هەرێم پێکەوە دەنێت و پەیوەندی لەگەل نوراللە بەگی میری هەکاری و مەحمود خانی ناوچەی موکوس (کوردستانی ناوەند) بەهێز دەکات. هەردەم چاوەڕوانی هەل بووە.

هەلی ئەو شکستەی قۆستەوە کە عوسمانییەکانی(١٣) لەنیزیب[11] تووشیبوون و هەر زۆرزوو کەوتە کار و کۆشش تا لەکۆتایی سالی ١٨٤٠دا دەستی گرت بەسەر گشت کوردستانی عوسمانیدا. لەگەل بەگەکانی فارس (هەرە باشوری کوردستان) و میری ئەردەلان (کوردستانی ئێران)دا یەکیان گرت. "سەفراستیپان"ی ئەرمەنی دەگێڕێتەوە کە ناوبانگی ڕەوشی دادپەروەری بەدرخان بەگ هەر لەناو کورداندا نەبووە بەڵکو ئەرمەنی، ئاسوری، کلدان و تیرە و نەتەوەکانی تریشی گرتبووەوە، دیانەکان زۆریان سوود لە سەربەستی ئاینی ئەو سەردەمە وەرگرتبوو، تەنانەت لەناو جزیرەدا کەنیشت و پەرستگای تایبەتی خۆیان بووە، و هیچکات خۆیان لە کورد جودا نەکردووەتەوە ". گەڕیدەیەکی ڕوسی پتر لەو هەڵوێستانە زۆر بە سۆزەوە باسی ڕێکوپێکی و ئاسودەیی ناوچەی دەسەلاتی بەدرخان بەگ دەکات و دەلێت کە؛ جیاوازی ئەوان لەگەل ناوچەکانی ژێر دەسەلاتی دوو ئیمپراتۆریەتی فارس و عوسمانی زۆر زەق دیاربووە(١٤).

دادپەروەری بەدرخان بەگ بناغەیەکی کۆمەلایەتی ئەوتۆ بتەوی ڕەخساندووە بووتە هۆی نەهێشتنی ناکۆکی و گێروگرفتی ناوخۆ. بەلام ئەو دادپەروەرییە هەندە کارێگەر نەبوو بۆ لەناوبردنی جەنگ و ناکۆکییەکانی ناو کۆمەلی فیودالی، بەڵکو لەوپەڕی تەنگانە و جەنگی دژ بەهێزەکانی عوسمانیدا "کە عوسمان پاشای لەنگ سەرکردەی بوو" ناکۆکی و دوژمنایەتییان کەوتەوە ناو. جەنگ تاکو هاوینی سالی ١٨٤٧ی خایان. هەمانکات نمایندەکانی ئینگلیز و ئەمەریکا بەفیتی سولتان کەوتنە هاندانی خێلە فەلەکانی کوردستان دژ بە بەدرخان بەگی سەرکردەی کورد و بۆیان چوەسەر، چونکە فەلەکان لەگەرمەی جەنگدا سەربازی خۆیان کێشایەوە و لەباج دانیش بە بەردخان بەگ یاخیبوون(١٥).

جەنگ پێینایە سالی سێیەم و لەئاسۆدا هیچ ڕێگەچارەیەکی لەشکری بەدی نەدەکرا. ئەو برسێتی، ماندووبوون، دەرد و نەخۆشییەی کەوتە ناویان لەسوودی عوسمانییان دەگەڕا، چونکە ئەوان گشت یارمەتییەکیان تایبەتکارانە پێدەگەیشت و لەلایەکی تریشەوە دەرگای فێلوتەڵەکە و گێرەشێوێنییان هەر لەسەرپشتبووە. ئەوەبو لەکۆتایی هاوینی ١٨٤٧دا لەنگ توانیویەتی یەزدانشێری برازای بەدرخان (فەرماندەی بالی ڕۆژهەلاتی هێزەکەی کورد) لەوان هەڵگێڕێتەوە، ئەوجا ڕێگەی چوونە ناو جەزیرە بۆ لەنگ خۆشبووە(١٦). پاش هەڵگەڕانەوەی برزا کە نزیکەی

---

11 ـ F ـ (Nizip یان NIzib) ، شارێکە سەر بەئوستانی گازی ئەنتاب، ئەو جەنگە لە ٢٤ی جونی ١٨٣٩دا بوو ....

نیوەی لەشکرەکەی لەگەلدا دەبێت بەدرخان ناچاردەکات پایتەخت بەجێبهێلێت و ڕوویکاتە قەلای ئێرووح کە لەوێ بەرگری ئاسانتربووە. تا لەتوانایدابووە بەرگری کردووە و سەرئەنجام ناچارا خۆی بەدەستەوەداوە. لەگەل گشت خزم وخێشی ئاوارەی ڤارنا«لە بولگارستان »کراون و لەوێوە هەلیانداون بۆ کاندیا(لە دورگەی گریت) و لەوێیشەوە گوێزرانەوە بۆ شام و سالی ١٨٦٨ لەوێ گیانی دەسپێرێت.

سەرکردایەتی عوسمانی یەزدانشێریان کرد بەپارێزگاری هەکاری. بابی عالی لە سالی ١٨٤٩دا "شەریف بەگ"ی میری بەدلیسی دوورخستەوە بۆ ئیستەنبول و والیەکی عوسمانی خستە شوێن. بەوجۆرە عوسمانییەکان گشت میرنشینە سەربەخۆکانی کوردیان گێڕایەوە ژێر ڕکێفی خۆیان. ئەو جەنگە داگیرکەرانەیەی عوسمانی نزیکەی چل سالی خایاند.

پاش لەناوچوونی میرنشینەکانیش هەر کۆشش لەپێناو سەربەخۆیی کوردستان مابوو. لە پاش چەند سالێک بزوتنەوە بەرابەری هەمان ئەو یەزدانشێرەی بەهۆی هەندێک ناکۆکی و بەرژەوەندی تایبەتەوە لەمامی هەلگەڕایەوە، سەریهەلدایەوە.

لەترسی ئەو ناوبانگەی لەناو کوردەکاندا پەیدایکرد، بابی عالی لە سالی ١٨٥٠وە دەسەلاتی پارێزگارێتی هەکاری لێ کێشایەوە. کە لە سالی ١٨٥٣دا ئیمپراتۆرییەت دووچاری جەنگی ڕوس بووەوە، سولتان بانگەوازی "جیهاد"ی بەناو موسولمانانندا هەلدا بەلام بەشێکی زۆر لەگەلی کورد نەچون بەدەنگ ئەو جەنگە پیرۆزەی سولتانەوە، و وەکتریش سیخوڕەکانی قەیسەری ڕوس نەیانتوانی بە بەرتیل و خەرجی زۆر دەمیان چەورکەن و بیانکەن بەلایەنگیری هێزی خۆیان.

یەزدانشێر

یەزدانشێر دەیویست جەنگی ڕوس و تورک بکاتە هەل و بێزاری هاوولاتییانی بکات بە پەیژە بۆ گەیشتن بەئاواتی سەربەخۆیی کوردستان و خۆی ببێت بە شا. سالی١٨٥٥ توانی بەهێزێکی دووهەزار جەنگاوەرییەوە شاری بەتلیس بگرێت و والیە تورکەکەی لێدەرپەڕێنێت و یەکێکی کوردی لەشوێن دانێت. پاشان بەرەو موسل دەکەوێتە ڕێ و بێ ئەرکی زۆر داگیری دەکات. هەروەک بەدەسکەوتی جەک و تەقەمەنی زۆر لەو مەلبەندە عوسمانییە گرنگە توانی لەشکرێکی سی هەزار جەنگاوەری پێکەوەنێت. بەو لەشکرە بڕیاری گرتنی سیرەت دەدا کە لەکوردستاندا ناوەندی مەلبەند و بنکەی بەهێزی بەشێک لە لەشکرەکەی ئیمپراتۆری عوسمانی بوو، هەروەک هێزەکانی بەغدایش بۆکۆمەک لەوێ دەبن هەر زۆر زوو ئازادی دەکا. بەماوەی چەند مانگێک ناوچەیەکی فراوانی نێوان بەغدا و گۆمی وان دەکەوێتە ژێر دەسەلاتی یەزدانشێر، و ئەو سەرکەوتنانە ئاوات و شادی لە دلی دانیشتواندا زیندوو دەکاتەوە. لەهەرچلایەک ئەوەی دەستی چەکی بگرتبا دەهاتە ناو ڕیزی هێزەکەی یەزدانشێر تا لە سالی ١٨٥٥دا ژمارەیان گەیشتە

سەدهەزار[١٧].

ڕوس بەرلە زستان لەشکر دەگێڕێتەوە بۆ بنکە زستانییەکانی، بەوکارە پشوو بۆ بابی عالی دەڕەخسێت کە تێیدا بتوانێت ڕووی لەشکرەکەی بەرەو بزوتنەوە چەکدارییەکەی کوردستان وەرگێڕێت. بەریتانیا و فەرەنسا لەوجەنگەدا دەبن بە لایەنگیری ئیمبراتۆری عوسمانی، چونکە بەباشیان نەزانیوە کوردستان سەربەخۆبێت، نبا ببنە لایەنگری ڕوس.

لەکۆتایی ساڵی١٨٥٥دا نەمرود ڕەسسام کە یەکێکبوو لە مژدەبەرانی بەریتانی لەموسڵەوە بە پارە و دیاری زۆرەوە ڕوودەکاتە سەرکردایەتی گشتی بزوتنەوە و دەیەوێت وەک ناوبژیکەر پەسەندیکەن. هەرجارەی بە تەنها سەری لە یەکێک لە سەرەک خێڵە کوردەکان دەدا و دەیویست بە بەرتیل بیانهێنێتە سەر ئەوە بارەی یەزدانشێری بۆ قایلکەن تا کێشەی سەربەخۆیی کوردستان لەگەڵ تورکدا بە وتوویژ چارەسەرکات و ئینگلیزیش دەبێتە ناوبژیکەر.

بەرتیلی بەریتانی کاردەکاتە سەر هەندێک سەرۆک خێڵ و دەست لە بزووتنەوە دەکێشنەوە. لەولایشەوە یەزدانشێری شۆڕەسوار و دلێر، بەڵام فری بەسەر دیپلۆماسییەتەوە نەبوو، زۆرزوو باوەڕی بە ڕەسسام و پیاوەتی "بەریتانیای خاوەن ژیار" دەکات. هەروەها بێهوودە چاوەڕوانی وەڵامی ئەو نامەیە دەبێت کە ناردبووی بۆ سەرانی ڕوس[١٨] تا کۆمەکی بکەن، چونکە ڕووداوەکانی میسر و یۆنان خستبوونیە سەر ئەو باوەڕەی سەربەخۆیی وڵات بێ کۆمەکی یەکێک لەزلهێزەکانی ڕۆژئاوا درووست نابێت.

یەزدانشێر لەگەڵ ڕەسسامی مژدەدەر چوون بۆ ئیستەنبوول تا لەژێر چاودێری ئینگلیزدا وتوویژ لەگەڵ نمایندەکانی بابی عالی بکەن، بەڵام هەر بەگەیشتنە پایتەختی عوسمانی دەیگرن و لە زیندانی گیردەکەن. لەشکرەکەیشی تا ماوەیەک بەو کێوانەوە دەستخەڕۆ دەبن تا سەرئەنجام بڵاوەیان لێدەکەن.

بزوتنەوەی (شێخ عوبێدوڵلا) ساڵی١٨٨٠

دوا بزوتنەوەی گرنگی کورد لەسەدەی نۆزدەهەمدا ئەوەی ساڵی١٨٨٠ بوو بە ڕابەری شێخ عوبێدوڵلا کە کوردەکانی عوسمانی و کوردەکانی ئێران بەسەریەکەوە ڕاپەڕین. شێخ عوبێدوڵلا کوڕی ئەو "شێخ تەها"یەیە کە خالفین بە (مەزنترین ڕابەری ئاینی کوردان)ی ناودەبات. عوبێدوڵلا پاش مردنی باوکی بوو بە خاوەن گشت سامان و تەنانەت ڕەوشی نەقشبەندیش کە بووە هۆی بتەوکردنی ناوبانگ و پلەوپایەی، و ئەویش بە نۆرەی خۆی بوو بە " ڕابەری ئاینی لە کوردستان".

لەسێپتەمبەری ١٨٧٩ دا[12] ڕژێمی ئێران دەیویست کوردانی خوی و ورمێ باجی بدەنێ.

12 ـ F و E ـ ... دیسەمبەری ١٨٧٢ ....

کوردەکان بەئاشکرا بەریەرچی ئەوەیان دایەوە و گوتیان باجی ئەوان تەنها بۆ شێخە کە ساڵی ١٨٣٦ شای قاجاری ئەو مافەی داوە بەباوکی. ڕژێمی ئێران لەسزای باج نەدان لەشکری ناردەنەسەر. شێخ ئەوەی بە دەستدرێژی زانی بۆ سەر مافی ئەو و ویستی بابی عالی بۆی تێکۆشێت و بارمتەکەیانی بۆ لە فارس وەربگرێتەوە. عوسمانییەکان والی ئەرزڕومیان نارد بۆ تاران تا خواستی شێخ بەجێبهێنێت، بەڵام کۆششەکەی بێهوودە بوو چونکە شا گوێنەدایە خواستی شێخ.

ئەو ڕووداوانە بێتوانایی شێخی نواند. ئەوجا بۆئەوەی عوسمانیەکان بکات بە پاڵپشتی خۆی لەجەنگی دژ بە فارسدا، شێخ سووکە هێزێکی نارد بۆ یارمەتی ئەوان لەجەنگی ڕوس و تورکییەکەی ساڵانی ١٨٧٧ و ١٨٧٨ی مەرزەکانی باکووری کوردستان.

جەنگ ماڵوێرانی و برسێتییەکی ئەوتۆی لەکوردستاندا بەرپاکرد بەدرێژایی چەند سەدە بوو کورد ئەوجۆرە نەبوونییەی بەخۆوە نەدیبوو. سەرباز و کاربەدەستی عوسمانی کە بابی عالی نەیتوانیبوو خەرج و مووچەیان بداتێ، کەوتبوونە گیان میللەت و خۆراک و مووچەیان داگیر دەکردن. لەگشت لایەکەوە دەستدرایە چەک. کە دەرسیم، ماردین، هەکاری و بادینان و هتد... کەوتنە ژێر باری نەبوونی و ناهەمواری پەیڕەویانی شێخ هانایان بۆ ئەو هێنا کە نەتەنها ڕابەری ئاینیان بێت بەڵکوو دەبێت لەوبارەیان ڕزگارکات. شێخ نوێنەری خۆی نارد بۆ ئیستەنبوڵ تا سنوورێک بۆ ئەو ناڕەواییانە دابنێن و زیانەکانیان بۆ ببژێرن، لەولایشەوە خۆی بۆجەنگ ئامادە دەکرد و لە هەردوودیوی سنور جەنگاوەری کۆدەکردەوە.

بۆ دۆست و هاوکار پەیداکردن نوێنەری خۆی نارد بۆلای شەریفی مەککە و خدێوی میسر و هەروەها بۆ لای کونسولەکانی ڕوس لە وان و ئەرزڕوم تا هەستی دەوڵەتی قەیسەر بزانێت بەرانبەر بەکێشەی کورد. بەڵام ڕوسیا کەتازە لەژێر باری جەنگی ئیمبراتۆری عوسمانی دەرچووبوو، و لەلایەکی ترەوە گرفتاری خاپوور کردنی بزوتنەوەی تورکمانەکان بوو. ساڵی ١٨٧٩ یاریدەری کونسولی ئینگلیزی لە وان چوو بۆ دیداری شێخ عوبێدوڵلا[١٩]، و پاش ئەو سەردانە بەناوی یارمەتی ئەو ناوچانەوە کە برسێتی تێدا بڵاوبووبوەوە چەک و تەقەمەنی ئینگلیز گەیشت بە هێزەکانی شێخ، و وایان دەربڕی کە عوسمانی لەوە بێئاگان، بەڵام لەڕاستیدا کاربەدەستان چاکیان ئاگا لەوەبوو دەیانویست شێخ عوبێدوڵلا بکەن بەگژ فارسدا.

سەرەتای مانگی ئۆگوستی١٨٨٠ دووسەد و بیست سەرۆک و پێشەوای ئاینی کورد بە سەرۆکایەتی شێخ عوبێدوڵلا لەشاری شەمدینان کۆبوونەوە تا نەخشە بۆ بزوتنەوە دانێن[٢٠]. پاش بیرکردنەوەی زۆر بەوەگەیشتن[13] کە لەهەمان یەککاتدا بەرنگاربووی هەردوک لەشکری عوسمانی و ئێران جێی مەترسییە بۆیە بڕیاردرا سەرەتا لە هێزەکانی ئێرانی بدەن.

13 ـ F ـ شێخ زۆرزوو ئەو بیری لەهەمان یەک کاتدا لێدانەی ....

ئوکتۆبەری ۱۸۸۰ دەستیان بەهێرش کرد. زۆرزوو ژمارەی چەنگاوەرانی کورد گەیشتە هەشتا هەزار، و دەستبەجێ سابلاغ (مەهاباد)، میاندواو و مەراغەیان ئازادکرد، و لەتەبرێزی پایتەختی ئازربایجان نزیک بوونەوە. بەڵام چونکە دیسپلین لەرێزی جەنگاوەراندا نەبوو، بە سەرکەوتن بایی بوون و لەبەر ڕاوڕووت گرتنی تەوریزیان لەدەسچوو، خۆ ئەگەر بهاتبا و ئەو شوێنە ستراتیجییەیان بگرتبا ئەوا زۆری کاردەکردە سەر ئەنجامی جەنگ. شا ترسی لێنیشت و زۆر پەرۆش لە بابی عالی خواست سنورێک بۆ کردەوەکانی شێخ دابنێت. لەولایشەوە ناوبانگ و سەرکەوتنەکانی شێخ عوبێدوڵلا و ئارەزوی پێکەوەنانی دەوڵەتی کوردستان، زۆر چاک ئەو تورکانەی هەراسانکردبوو کە تاوەکوو ئەو ڕۆژەیش وایان دەزانی شێخ بەگوێرەی دڵی ئەوان بەرۆکی فارس دەگرێت. کەوتنە کۆکردنەوەی هێز لە کوردستان و هێزەکانی کوردیان گەمارۆدا. کە شێخ ڕوانی هێزەکانی کەوتونەتە نێوان دوولاقە و تەڵەی هەردوو هێزی عوسمانی و شا و هەروەها خێڵە کوردەکانی نەیار بە شێخ. شێخ فەرمانی بۆ سەرکردەکانی لەشکرەکەی دەرکرد لەناو ئێران بکشێنەوە.

بابی عالی هیچ توندی بەرانبەر بەخودی شێخ عوبێدوڵلا و دەستوپێوەنی بەکار نەهێنا، چونکە دەیانزانی جارێکیتر بۆلێدانی ئێران پێویستیان پێدەبێت. سوڵتان عەبدولحەمیدی دوو لێیان کەوتە فێڵ و تەڵەکە و سۆزی باوکانەیی خۆی نیشاندا، کەوتە دیاری ناردن بۆ سەرانی کورد و خواستی شێخ سەردانی بکات.

بەگەیشتنی شێخ عوبێدوڵلا بۆ پایتەختی عوسمانی جەنگی دیپلۆماسی توند لە نێوان دوو ئیمبراتۆرییەتی ئێران و عوسمانیدا هەڵگیرسا. باڵوێزی عوسمانی لەتاران دەیویست ئێران زیانەکانی هێرشی سالانی ۱۸۷۰و ۱۸۷٦ و۱۸۸۱ بۆ شێخ ببژێرن. ئێرانیش بەڕێنمایی ڕوس دەیویست ئەوان زیانی هێرشەکەی شێخ عوبێدوڵلا بۆ سەر هەرێمی ئازربایجان ببژێرن. کەئەوان لەساڵی ۱۸۸۲دا گەرمەی جەنگی دیپلۆماسییان بوو شێخ عوبێدوڵلا لە ئیستەنبوڵ هەڵهات.

ئەو پێشەوا کوردە نەیویست چیتر خۆی هەڵخەڵەتێنێت و بۆ ڕزگارکردنی گەلەکەی خۆ بە ئەگەری کۆمەکی سوڵتانەوە ببەستێت، بۆیە بڕیاریدا لەوەبەدواوە خۆ لەژێر چنگی عوسمانی ڕزگارکات، و بۆ ئەوە دەبێت ڕووس بکاتە یاریدەر یان هەرنەبێت بێلایەن بوەستێت. بەڵام چونکە ڕوسیا لە پاداشتی "پارێزگاری" ئێراندا دەستکەوتی چاکی دەبوو و هەروەها بەو دەسەڵاتبازییەی سەرلەنوێ پەیوەندی لەگەڵ تورکیا بۆی ڕەخساندبوو، هەرگیز ئامادە نەبوو نێچیر بەرەڵاکات و دوای سێبەرەکەی بکەوێت. لەلایەکی تریشەوە بابی عالی کە بێئاگانەبوو لەو سەنگ و سەوای شێخ لەگەڵ ڕوس، لە ئوکتۆبەری ۱۸۸۲دا لەشکری ناردە سەر و گرتی. شێخ عوبێدوڵلا پاش چەند ساڵ ژیانی ئاوارەیی خۆی و خاوخێزانی لە مەککە گیانی سپارد، و بە نەمانی ئەو کۆتایی هات بە دوا بزووتنەوەی چەکداری فیودالی کوردی سەدەی نۆزدە.

ڕەوشی پانئیسلامی عەبدولحەمیدی دوو "سوڵتانە سوور"

پاش بەسەرچونی بزوتنەوە چەکدارییەکانی فیودالی کوردی سەدەی نۆزدە، ئالی عوسمان دەیانویست خۆ لەسەرانی ئەو گەلەی ژێردەستە نزیک بکەنەوە تا تێکەڵ بە سیستێمێ بن و سوودیشی لێوەرگرن. عەبدولحەمیدی دوو کە سوڵتانێکی یەکجار ژیر و بەتوانابوو زۆر نەرم خۆی لەو دەرەبەگانەی کورد نزیکدەکردەوە کە هێشتا دەماری دژایەتی ڕژێمیان لەمێشکدا مابوو. بەگفت و وتاری ئیسلامییانە ئاغایانی تا ئەو ڕادەیە دڵنیا دەکرد زۆر دڵخۆشبن بەو نیشان و مەدالیا و خەرج و موچەیەی سوڵتانی عوسمانی پێی بەخشین(وایان دەزانی لەبەر ڕێزگرتنە لە دلێری و پیاوەتی ئەوان). بەحری بەگ(کە یەکێکبوو لەکوڕانی بەدرخان) کرا بەیاریدەری سەرۆک دیوانی سوڵتان، نەوەکانی ئەوڕەحمان پاشای بابان خرانە سەر کار و پیشەی چاکی دەزگای میری و زانکۆ. هەروەک ساڵی ۱۹۰۸ شێخ عەبدولقادری کوڕی شێخ عوبێدوڵلا کرا بەسەرۆک ئەنجومەنی سەنای عوسمانی و پاش ئەویش بووە سەرۆک ئەنجومەنی ڕاوێژکارانی دەوڵەت. بەوجۆرە دوولاقەی دەرکی کۆشکی ئیمبراتۆری بۆ ئەو سەرکردە ئاوارانە خرایە سەرپشت، و هەروەها سەرەک خێڵ و پیاوە ناودارەکانیش لەو بەهرە و پلە و ناسناوی ئیمبراتۆرییە[14] بێبەش نەبوون.

دیدەنی عەبدولحەمیدی دوو ئەوەبوو کە تیتوەگلانی فیودالی کوردی بە دەزگای دەوڵەت دوا قۆناغە بۆ سەپاندنی دەسەڵاتی عوسمانی وەک دەوڵەتی چەق و سیستێمی ئەرستوقراتی عوسمانی گشتلا دەگرێتەوە. دەیویست لەو هەڵوێستی دەسەڵات بە چەقکردنەیدا گشت سەرۆکە کوردەکان لە یەک ئەنجومەنی میریدا کۆکەنەوە تا سوود لەوزەی جەنگاوەری کورد وەرگرن بۆ لێدانی ڕوس بە تایبەتی، پاش ئەو سەرکوتکردنی بزوتنەوە میللییەکانی(ئەرمەنی، عەرەب، ئەلبان و تەنانەت خودی کوردیش) کەجارجارە لەدژ جەور و ستەمی عوسمانی دەبزوان.

لە دوارۆژەکانی نۆڤەمبەری ۱۸۹۰دا بوو کە ڕۆژنامەکانی ئیستەنبوڵ فەرمانی ئیمبراتۆرییان بە دروستبوونی هێزی تایبەتەکانی سوارەی کوردیان لەژێر ناوی (حەمیدیە) بڵاوکردەوە، سەرەتا چەندین تیپی حەمیدیە لە ناوچەکانی ئەرزڕوم و باشوری ناوچەکانی وان و بەتلیسی نزیک بە سنوری قەوقاسی ڕوسی کرانەوە چونکە زۆر بزوتنەوەی کوردی دژ بە بابی عالی تێدا هەڵدەگیرسا. هەروەک لەو ناوچەیەدا ئەرمەنی دەژیان و بزوتنەوەکەیشیان لەوپەڕی چۆش وهەڕەتدابوو.

بەپێی ئەو فەرمانە سوڵتانییە دەبوو گشت خێزانێکی ئەو ناوچەیە یەک سوار بەئەسپی خۆیەوە بنێرێت بۆ ئەو هێزە، یانیش یەک سەرباز بدات بە "نیزامیە" واتە لەشکری دەوڵەتی. شێوەی

14 ـ مەبەست ناسناوی عوسمانی وەک پاشا، بەگ، چەلەبی و هتد....

دامەزراندنی تیپەکانی حەمیدییە لەسەر شێوەی خێڵەکی پێکدەهات.

دەبوو چەکی ئەو تیپە سوارانە لەسەر دەوڵەتبێت و ساڵی یەکجار لەژێر فەرماندەی ئەفسەری تورکدا وانەی ڕاهێنانی تایبەتی لەسەر ببینن، و بەڵێنبوو ئەو حەمیدییانە پاش ڕاهاتن چەکدارکرێن، بەڵام هەرگیز ئەو مەرجە نەهاتەدی، ئەوە لەخۆیدا نیشانەی بێباوەڕی کاربەدەستی تورک بوو بەپیاوەکانی. دەبوو ئەو هێزی «جاشپۆلیس»انە[15] دەسبەجێ بەدەرچوونی فرمانی سوڵتانی ئامادەی جەنگبن.

ئەو پلەی ئەفسەری و ناسناوی پاشا و ڕێوشوێن و مووچە و دیارییە چاکانەی دەدرا بە سەرۆک خێڵەکان لەبەرچاو چینی جوتیاری لادێ زۆر بەشکۆتری دەبوون چونکە ئیتر ئەوان بوون دەمڕاستیان لەلای میری، و پشت ئەستوورن بە سایەی سوڵتان و ڕژێم. ئەوانیش هەرگیز گەرد لە سۆزیاندا نەبوو بۆ خودی عەبدولحەمیدی " بەهرەوەر"یان. بە فرمانی ئەو و فەرماندەیی ئەفسەرانی تورک (بەتایبەت سپاسالار، زەکی پاشای سامناک کە خۆی نەخشەکێشی حەمیدیە بوو) یەکەمین چالاکییان لە ساڵانی ١٨٩٤ـ ١٨٩٦دا سەرکوت کردنی بزوتنەوەکەی کورد[16] بوو کە چوونە خوێنی دەیەها هەزار کەس. پاشان سوودیان لەو (کازاخییانە)وەرگرت کە کردیانن بەگژ کوردانی ناوچەی دەرسیم و خوارووی کوردستانی دژ بە سێستێمی سوڵتان ڕاپەڕین. و هەر ئەوانیش بوون لەژێر فەرمانداری برایم پاشادا بەرەنگاری بزوتنەوە میللییەکەی عەرەب بوون.

ئەو تیپانە تا پاش کودەتای "لاوانی تورک"یش هەرمابوون، هەرچەندە میللەت زۆریان کۆشی ئەوانە هەڵوەشێن، بەڵام ئەوەی گۆڕا تەنها ناویان بوو کرا بە "تیپە خێڵەکییەکانی سوارەی سووک". چونکە لەلایەکەوە دەترسان سەرەک خێڵەکانیان لێ زیزبێت، وەکتریش مەبەستیانبوو لەکاتی پێویست بەکاریان بهێننەوە.

لەوکاتەیکدا لایەک لە فیوداڵی کوردی تێکەڵ بە میری و ڕیزی تیپەکانی سوارەی حەمیدییە بوون، عەبدولحەمیدی دوو لەساڵی١٨٩٢دا دوو خوێندنگەی لە ئیستەنبووڵ و بەغدا بۆ کردنەوە و ناوی " خوێندنگەی هۆزەکان"ی لێنا تا منداڵی سەرەک خێڵەکانی کورد و عەرەبیان تێدا بە خۆشەویستی سوڵتان پەروەردەکرێت. هەرچەندە ئەو خوێندنگانە تەمەن کورتبوون، چونکە تا سەرەتای بیستەکانیان بڕکرد، بەڵام بێگومان مەبەستی خۆیان پێکا و سۆز خودی سوڵتان و خەلافەتی ئەویان خستە دڵی زۆر لەخوێنکارانی کوردەوە.

---

15 ـ کۆن لەخوارووی کوردستاندا بەوجۆرە چەکدارانەیان دەگوت جاش پۆلیس. هەر لەزۆرکۆنەوە ڕژێمە داگیرکەرەکانی کوردستان ئەوجۆرە چەکدارە کاتییەیان بەکرێ دەگرت بۆ سەرکوت کردنی بزوتنەوە ئازادیخوازەکان. لەسەرەتای شۆڕشی ئەیلولەوە ناوی پڕبەپێستی خۆیان لێنا و بوو بە(جاش)، واتە ئەوەی بەکرێ بۆ دوژمن برای خۆی دەکوژێت. « و »

16 ـ F و E ـ ... بزوتنەوەی ئەرمەنی .... « ئەمیان ڕاستە ـ و »

عەبدولحەمید لەو تاکتیکی بەرانبەر بەکوردەیدا سەرکەوت؛ لە بزووتنەوەی شێخ عوبێدوڵڵا بەولاوە لە هیچ جۆرە جموجۆڵێکی چەکداری تر سەری هەڵنەدا "بزوتنەوەکانی دەرسیم و موسڵ(خوارووی کوردستانی ئەمڕۆ)هەر ناوچەیی بوون". نەتەوەییانی کورد کە دەبوو لەوکاتەدا بەگشتی ڕاپەڕن، ئەو ئەرکەیان جێهێشت بۆ هەندێک جینی ڕۆشنبیر. ئەو میللەتە تاوانی ناهەمواری خۆی لەچارەی (پیری پیرۆز و خواناسی وەک بابە حەمید) نەزانیوە بەڵکوو تاوان دەپخستە ئەستۆی ئەو کاربەدەستە خوانەناسە و بێبڕدانانەی فەرمانی ئەویان بەڕاستی بەجێنەهێناوە.

بەرایی ڕێکخراوە نەتەوەییەکانی کورد

هیچ یەکێک لەبزووتنەوە چەکدارییە کوردییەکانی سەدەی نۆزدە خاوەن پەیڕەو و پرۆگرام، یا ڕێکخراوی ڕامیاری نەبوون. بیری پێکەوەنانی ڕێکخراوی ڕامیاری و جەماوەر کردنە ڕابەری بزووتنەوەی میللی، بەچەشنی گشت لایەکی تری جیهان، لاوانەی خوێندکار لەوڵاتە پێشکەوتووەکانی ئەورووپاوە هێنایانە ڕۆژهەڵاتی ئیسلامی. " ئینتلیجنسیا" نوێی کورد کە لەدوا گرێکانی سەدەی نۆزدەدا دەرکەوتن تاڕادەیەک ئەو ڕۆشنبیر سەرەتاییانەی کورد بەەن کە لەناو چینی ئەریستۆکراتدا سەریان هەڵداوە، "واتە نەوەی میرە دەستبەسەرەکانی ئیستەنبووڵ و منداڵی ئەو سەرەک خێڵانەی لەخوێندنگەی خێڵەکی و خوێندنگەی ئەکادیی سپاییانەی ئیمبراتۆریدا پەروەردەکران کە لە ساڵی ١٨٧٠ بەدواوە دەرگایان بۆلاوانی کورد خرایە سەرپشت".

ئەو خاوەن تایبەتمەندییانەی لە ئیستەنبولی کۆتایی ئەم سەدەیەدا جۆش بوون بە گڕوتاوی بیری شۆڕشگێڕانە، قۆناغی میللییەتگەری تا ئەوڕادەیەی کارتێکردن ئایدیۆلۆجی بۆرجوازییانەی ئەورووپا هەستی نەتەوایەتییان بزوێنێت. هەروەک ڕۆشنبیری نەتەوەکانی تر، چی بەئاشکرا وچیش بە نهێنی ڕوویان لەچاپەمەنی و ڕێکخستنی کۆمەڵە دەکرد.

تا "کوودەتای" لاوانی تورکیش چالاکی پێشڕەوانی بزووتنەوەی نەتەوایەتی کورد هەر لەناو کۆڕ و کۆمەڵی جیاجیادا بوو. هەندێک لەوان خەباتیان لەڕیزەکانی کۆمەڵەی " ئیتحاد و تەرەقی " دا بوو[٢١]. مەحەتی بەدرخان بەگ لە سەرەتای ساڵی ١٨٩٨دا یەکەمین ڕۆژنامەی کوردی دەرکرد و ناوینا کوردستان. ئەو ڕۆژنامەیە بە دوو زمانی کوردی و فارسی دەردەچوو و بە تایبەتی تەرخانکرابوو بۆ پەروەردە و کولتوور و لەبزواندنی بیر و هۆشی نەتەوایەتی کوردیشدا دەستی باڵای بوو. لاپەڕەکانی بوونە جێخامە بۆ گشت نووسەرێکی کورد. پاش مەدحەت بەگ عەبدولڕەحمانی برای گرتییە ئەستۆ. هەڵوێستی ڕامیارانە و ئاستی خەباتی بەڕێوەبەرانی ڕۆژنامەی کوردستان بووە هۆی گواستنەوەی، سەرەتا بۆجونێڤ و لەوێوە بۆ لەندەن و پاشان بۆ فۆلکستون لە(ئینگلتەرا). پاش" کودەتای لاوانی تورک" دووبارە لەژێر چاودێری ئورەیا بەدرخان

بەگ لەئیستەنبووڵ سەریهەڵدایەوە. سەرلەنوێ پاش جەنگی جیهانگیری یەک لەئیستەنبووڵ هەڵکەندرا و چوە قاهیرە، و لەوێ مانگی دوو ژمارەی لێ دەردەچوو[٢٢].

یەکەمهەمین نەخشە و شێوازی ڕێکخستن پاش دەسەڵات گرتنە دەستی تاخمی لاوانی تورک بوو. لەوێدا سەرانی کورد بەو ئومێدەی سیستێمی نوێ دان بەمافە نەتەوایەتییەکانی گەلی کورددا بنێت، تا ماوەیەک هاوکاریان بوون. میرعەلی بەدرخان بەگ و جەنراڵ شەریف پاشا و شێخ عەبدولقادر کە کوڕی شێخ عوبێدوڵلا و سەرۆک ئەنجومەنی عوسمانی بوو باروودۆخی ئەوڕۆژە(بەهاری تورکیای نوێ)یان بەهەل زانی کۆمەڵەیەکیان بەناوی " تەعالی و تەرەقی کوبردستان " پێکەوەنا و ڕۆژنامەی "کوبرد تەعالی و تەرەقی غەزەتاسی"یان وەک ئۆرگانی ئەو بەزمانی تورکی بلاو دەکردەوە، و جەمیل بەگ بووە بەرپرسی. ئەو ڕۆژنامەیە یەکەمین بلاوکراوەی کوردی[17] ئاشکرا و بەرفراوانبوو لەبیروبۆچوون و باس و لێکۆڵینەوەی زمانەوانی، کولتوور و فەرهەنگ و یەکێتی کورد بدوێت و لەناو کوردە ئاوارەکانی ئیستەنبووڵدا زۆر پەسەند و دڵگیربووە.

هەر لەوبارەوە "پایزی ١٩٠٨" کۆمەڵەیەک بۆ پەرەپێدانی فەرهەنگی کوردی لەژێر ناوی "کوبرد نشر و معاریف جمعیت "دا پێکهات. پێدەچێت ئەوە بەش بووبێت لەکۆمەڵەی" تعالی و ترقی کوردستان ". ئەوانە لەئیستەنبوول یەک خوێندنگەیان بەناوی "چەمبەرلی" کردەوە.

ئەوکۆمەڵەیە هێشتا بەتەواوی شێوەی ڕێکخراوی ڕامیاری خاوەن کلێشەیەکی ستراتیجی و پەیڕەو و پرۆگرامی دیاریکراوی نەگرتبوە ئەستۆ. ئەندامانی بریتیبوون لەهەندێک ڕۆشنبیر و نیشتیمانپەروەری ئاوارەی خاوەن بیروبۆچوون و ئامانجی جۆراوجۆری لێکنەچوو. ئەو کۆمەڵە دەیویست بەشێوەی زانستی ڕامیاری لەناو چینەکانی کۆمەڵ(بەڕۆشنبیرکردنی باربەرە کوردەکان) زەمینە بۆ بزووتنەوەی ڕامیاری کورد خۆشکەن. پاش یەکەمین هەنگاوی چاپوک و دڵگیر ـ دەشێت بە شنەی شەماڵی سەرکەوتنە کوتوپڕەکەیان بایی بووبن ـ لەسەر پلەوپایەی ڕابەری ناکۆکی کەوتە نێوان سەرکردەکان(لەلایەک بەدرخانی و لەلایەکەی ترەوە شێخ عەبدولقادر و شێخە نیهرییانی لایەنگری ئەو) کەوتنە بەباکردنی ناکۆکی کۆن و ئەو فیودالانەی کورد کەوتنەوە تانووت لەیەکتر تا گەیشتە بەوەی یەکتر بەجاش ناوبەرن[٢٣]. شێخیان لێ داپچڕا و بۆخۆی ڕۆژنامەی " هەتاوی کورد"ی دەرکرد. بزووتنەوەکە بەو دووبەرەکییە یەکجار زۆر لاواز بوو.

کاتێک جموجۆڵی کوردایەتی لەئیستەنبووڵ ڕوو لەسستی بوو کوردستان ڕووی لەڕابوونی ڕامیاری نوێ دەکرد. لاوانی تێکۆشەر و ڕۆشنبیری شارە سەرەکیەکان کۆڕ وکۆمەڵەی کوردییان

17 ـ E ـ یەکهەمین بلاوکراوەی کوردی ... ، و F ـ یەکهەمین بلاوکراوە بەزمانی کوردی ...،

18 ـ F ـ وشەی Carbonaro کۆی Carbonari یە واتای خەڵوزچیان دەبەخشێت، لەناوی ئەو ڕێکخراوە شۆڕشگێرانەیە وەرگیراوە کەساڵی ١٨١١ بۆ یەکگرتنەوەی ئیتاڵیا دروستبوو.

پێکدەهێنا. لەگشت چالاکتر کۆمەڵەکانی بەتلیس، دیاربەکر، موش، ئەرزڕووم و موسڵ بوون. بۆ غوونە کۆمەڵەکەی موش پەیوەندی بەهێزکرد لەگەڵ هۆزەکانی ئەو ویلایەتە[٢٤]. کەساڵی ١٩٠٨ کۆمەڵەی بەتلیس پێکهات حەوتسەد ئەندامی بوو، و لەماوەی چەند مانگێکدا ژمارەیان گەیشتە چەندین هەزار[٢٥]. ڕێکخستنی ئەو کۆمەڵانە چەشنی ئەوەی لاوانی تورک (کە ئەوانیش لاسایی" کاربوناری[18]" ئیتالیاییان دەکردەوە) نیمچە لەشکری بوو. ئەوەی ڕاستیپێت هەر ئەو کۆمەلانە بوون سەرتای دەرکەوتنی ڕێکخستن و بزووتنەوەی ڕامیاری نوێی ناو کۆمەڵگەی کورد.

پاش سەرگرتنی کوودەتای مارس ـ ئەپریلی ١٩٠٩ و لاچوونی عەبدولحەمید، لاوانی تورک کەوتنە سەر ئەوباوەڕەی کە ئەوان هەندە بەهێزن چیتر پێویستیان بە هاوکاری ڕۆشنبیری نەتەوە ناتورکەکان نیە بۆیە دەستیاندایە هەڵوێستی ڕەگەز پەرستانە. گشت کۆمەڵە و خوێندگە و بلاوکراوە ناتورکییەکان قەدەغەکران و بەرپرسیارەکانیان زیندانی یان سزای مەرگ دا. ئەوبوو کۆمەڵەی کوردی، ڕۆژنامە و خوێندگەی چەمبەرلی و گشت ڕێکخراوە کوردیەکانی تریش بەرکەوتن. بەوە تێکۆشەرە ناودارەکانی کورد کەوتنە زیندانەوە، و هەندێکیان چالاکی کرد بە نهێنی، و چەندێنیش(وەک بەدرخانییەکان) دیسان ڕوویان لەهەندەران کردەوە.

تەنانەت لەکاتی (بەهاری تورکیای لاو)یشدا کوردستان بزووتنەوەی چەکداری تێدابوو؛ ئەوی دەرسیم تا کۆتاییی١٩٠٩مایەوە، بەڵام بزووتنەوەی گرنگ ئەوەی موسڵ بوو کە شێخ مەحمودی بەرزنجی لە سلێمانی هەلیگیرسان " دەساڵ پاش ئەوە ناوی «مەلیکی کوردستان »ی لەخۆنا" و تەنگوچەڵەمەی بۆ ئینگلیزی داگیرکەر نایەوە. ئەو دەیویست هەرنەبێت بەهاوکاری دانیشتوانی هەرێم و خێڵە بارزانی و زێبارییەکان گشت هێز و دامودەزگا عوسمانی لەگشت ئەو هەرێمەی کوردستاندا ڕامالێت و خۆی بیبات بەڕێوەی. لەشکری چوار و پێنجی عوسمانی چل[19] گوندیان تالانکرد، بەڵام نەیانتوانی بەسەر هێزەکانی بەرزنجیدا[20] زاڵبن. سەرئەنجام نیمچە ڕێکەوتنێکی پووچ (بەکردنی یەکێک لەخزمانی شێخ بە پارێزگاری سلێمانی) جەنگی بۆ ماوەیەکی کەم ڕاگرت. ئەوەبوو پاش چەند مانگ سڕبوونی چالاکی نیشتیمانپەروەرانی کورد، بەسەرۆکایەتی شێخێکی تر(شێخ عەبدولسەلام) ئەمجارە بەرزانییەکان دەستیان دایەوە چەک و ئەو هێزە عوسمانییەیان شکاند و ڕاوینا کە هاتبوو سەرکوتیانکات. سەرەتای ساڵی ١٩١٠ بزووتنەوەی چەکداری گشت ناوچەکانی خوارووی کوردستانی گرتەوە. هەروەک دەنگدانەوەی ڕاپەڕینی بەتلیسییەکانیش بەڕابەری سەلیم عەلی(خەلیفە) و موسا بەگ شۆڕشی چەکدارییان هەڵگیرسان. بەڵام کە بەرزانییەکان ناوچەی خۆیان لە کارمەند و سەرباز پاک کردەوە لەشوێنی خۆیان بەبزوان،

19 ـ F ـ تورکەکان سپای چوار وشەشیان ناردە ناوچەکە و هێرشیان بردەسەر بیست گوند ...
E ـ ...... هێرشیان بردە سەر چل گوند بەڵام پەییان بەهێزەکانی مستەفا بەرزنجی نەبرد ....

20 ـ F و E ـ ... مصطفی بەرزنجی ... ـ « دیارە هەڵەی خودی نووسەرە ـ و »

و بزووتنەوەکەی بەتلیسی لەبەر بێ کۆمەکی تووشی شکست بوو.

لەکاتی ڕێکخستنی نهێنییەیاندا، تێکۆشەرانی کورد و نیشتیمانپەروەرانی ئەرمەنی و عەرەب پەیوەندییان لەگەڵ یەک بتەوکرد، و بڕیاربوو گشتیان پێکەوە بەرنگاری هەڵوێستە دیکتاتۆرییانەی "إتحاد" ییەکان بن. لەوکاتەدا نەتەوەییانی کورد زۆر بەسۆزەوە لە شۆڕشە عەرەبییەکانی یەمەن و عیراقی عەرەبی(بەغدا و بەسرە) و شاخی جەزیرە (سوریا)یان دەڕوانی. نوێنەرانی ئیمام یەحیای شێخ سەعید کەڕابەری شۆڕشی یەمەن بوو، بەکوردستاندا دەگەڕان و پیتاکیان بۆ بەرێوەچوونی بزووتنەوەکەیان کۆدەکردەوە(٢٦).

لێکنزیکبوونەوەی بزووتنەوە نەتەوایەتییە ناتورکییەکان کارێکی ئەوتۆی کرد "إتحاد"ییەکان هەڵوێستی نەرمتر بنوێنن. ساڵی ١٩١٢ مافی بەئاشکرا کارکردن درا بە کۆمەڵەی کوردی " هیوای کورد" کە ساڵی ١٩١٠ کۆمەڵێک خوێنکار و ڕۆشنبیری کورد پێکیانهێنابوو و بە نهێنی کاریدەکرد. ئەوە بەیەکەمین کۆمەڵەی ڕامیاری کوردی بتەو و ڕێکوپێک دەژمێردرێت. بەڕێوەبەری ئەو کۆمەلەیە خەلیل حەسەن نوتکی " ئەندامی پەرلەمانی عوسمانی" بوو،و ئەندامانی کۆمەڵە بریتی بوون لەو کوردە ڕۆشنبیرانەی بەر زیندان یا ئاوارەیی نەکەوتبوون. دوکتۆر شوکرۆ محەمەد سەگبان بوو بە ڕەوتبینی سەرەکی و پاش ماوەیەک بو بە لایەنگری ئەو تاخمەی دەیانویست کورد ئاوێتەکەن لەگەڵ کۆمەڵگەی تورکی(٢٧). ئەو کۆمەڵەیە سەرەتای ساڵی١٩١٣ گۆڤارێکی[21] بەهەردووک زمانەکانی کوردی و تورکی لەژێر ناوی(ڕۆژا کورد)دا بڵاو دەکردەوە، و ساڵی ١٩١٤ناویان گۆڕی بە(هەتاوی کورد)، ئامانجی ئەوان ڕێکخستنەوەی تایبی کوردی و بڵاوکردنەوەی بیری نەتەوەیی و هوشیارکردنەوەی نەتەوەی کورد بوو.

چالاکی ئەو کۆمەڵەیە بەزۆری لەناو چینەکانی لاو و ئەو کرێکارە کوردانەدا بوو کە خەرجی ئەویان کەوتبووە سەرشان. لقیان لەزۆر شاری کوردستان و لەناو کوردە ئاوارەکانی ئەورووپادا کردەوە. بەڵام کوتوپڕ لەگەڵ هەڵگیرسانی جەنگی جیهانگیری یەکەم و بەو بۆنەیەوە کە گشت کارگەرانی(هەتاوی کورد) بوون بە سەرباز، چالاکی بەپێز و بەهرە و پڕئاواتی ئەوان پسا.

لەکۆتایی ساڵی١٩١٢دا لەئیستەنبوڵ ئەنجومەنی دۆستانی کوردستان دامەزرا و ئامانجیان ڕاکێشانی سەرنجی ئەندێشەی گشتی بوو بۆ کێشەی کورد. هەروەک لەکۆتایی ساڵی١٩١٢دا لوتفی فکری " ئەندامی کورد لەپەرلەمانی ئیمپراتۆری" لەتاخمی "إتحاد"ی یەکان جودابووەوە و پارتی " موجەدید "ی پێکەوەنا. ئەو لە پرۆگرامەکەیدا دەیویست ئیمپراتۆری عوسمانی بکرێت بە سیستێمێکی"عیلمانی" (واتە ئاین لە دەوڵەت جوداکرێتەوە)، و نووسین بکرێت بەلاتینی و مافی ژنان پارێزراوبێت و هتد.... ئەو چەپکە چاکسازییە دڵێرانەیە (بەگوێرەی کات و ڕۆژی خۆی) لەهەندێک کوردی ناو بازنگەی ڕۆشبیران بەولاوە نەیتوانی سەرنجی کەسی تر بەلای خۆدا

21 ـ F ـ E ـ ... ڕۆژنامەیەکی ......

ڕاکێشێت (ڕۆشنبیرێکی تری کورد کەناوی عەبدوڵا جەودەت بوو خۆی بە لایەنگری ئەو کۆمەڵەیە نیشاندا، هەمان ئەو بۆچوونانەی لەگۆڤاری "اجتهاد"دا بڵاوکردەوە). هەمان ئەو بیر و بۆچوونەبوو کەپاش پانزە ساڵ مستەفا کەمال سەپاندی.

بەشێوەی گشتی، خولی پێش جەنگ[22] هەلی بۆ ئینتلیجنسیای کوردی تازە پێگەیشتوو ڕەخسان تێیدا ڕێگەی ڕەوشی ڕامیاری خۆ تاقیکەنەوە، بەڵام هەندەی پێنەچوو جەنگ بەشی زۆری ئەو ڕەنجەی بەبادان.

ساڵانی پێش جەنگی جیهانگیری یەکەم

نیشتیمانی تورکان نەتورکیایە ... ...
نە تورکستان،
نیشتیمانمانە سەرزەمینی پانوبەرینی بێپایان؛
تـوران !
(زیا گۆکئاڵپ)

سەرئەنجام بەئاواتی هێنانەدی ئەو توورانەی گۆکئاڵپ گۆرانی بۆ هەڵبەست، یەکێتی سێقۆڵی (ئەنوەر ـ تەلعەت ـ جەمال) ئیمپراتۆری عوسمانی بەکێشکردە ناوەندی کوورەی جەنگ.

ئەو سێیە، لەپێناو وەدیهێنانی ئامانجی تۆرانیزمییاندا جەنگیان بە هەلزانی و چوونە خوێنی پتر لەیەک ملیۆن ئەرمەنی وحەوتسەد هەزار مرۆڤی کورد. تەنانەت بەدبەختی ئەو گوندنشینە تورکانەیشی گرتەوە کە بەهەڵەداوان ڕەوانەی کوورەکانی ئەو جەنگە دەکران کەسوڵتان « ڕەشاد»ی خەلیفەیان فەتوای پیرۆزبوونی دابوو.

دەبێت هەڵوێستی کوردان چی بووبێت بەرانبەر بەو جەنگی سێ[23] ساڵەیە؟. بێگومان زۆر لەوانەی باوەڕیان بەپیرۆزی بانگاشتنەکەی خەلیفە بوو چوون بە دەنگییەوە، بەڵام هەندێک چینی کۆمەڵ خویان تێنەگەیاند، بەتایبەتی هۆزەکانی خوارووی کوردستان و دانیشتوانی ناوچەی دەرسیم. هەروەک هەندێ هۆزی باکوور بوونە هاوکاری لەشکری ڕوس بۆ لێدانی هێزی عوسمانی. هەندێک ڕۆشنبیری دەوڵەمەندیش بەهەچ شێوەیەک بوو خۆیان لە بەشداری ئەو جەنگە ڕزگارکرد و کەسانیش هەبوون ناچار بۆ ڕزگاربون بە خاوخێزانەوە هەڵهاتنە بۆ ناو خاکی ڕوسی دراوسێ.

22 ـ F و E ـ خولی پێش ١٩١٤...
23 ـ F و E ـ جەنگی چوار ساڵە

لەڕاستیدا ئەو بەڵێنی یارمەتییە مادییانەی ڕووسی تزاری دەیدانی بۆ ئەوەبوو کوردستان بەگشتی کێشکاتە ژێردەسەلاتی خۆی[٢٨]. ئەوانیش بەهەمان شێوەی هێزە ئیمپریالیستەکانی تری وەک (ئینگلتەرا و فەرەنسا) هەر بۆ داگیرکردنی خاک دەچوونە بنکلێشەی ناودارانی کورد، تورک، عەرەب و ئەرمەنی و هتد ... و بۆ ئەو مەبەستەیش کوردیان لەسوودی خۆ دەبزوان.

ئەو زلهێزانە بەدرێژایی سالآنی جەنگ خۆلیای سەنگوسەوای دابەشکردنی سەروسامانە بەرتالآن کەوتووەکەی ئیمپراتۆری عوسمانی بوون، و ڕۆژهەلآتی عەرەبی و خاکی ئەرمەن و کوردیان بۆ ببوو بە سەردێری باسی ڕۆژ.

لەناوەندی مایسی ١٩١٦دا دوو شالیاری دەرەوەی فەرەنسا و ئینگلتەرا پەیماننامەیەک مۆردەکەن، و پاش ئەوانیش دەوڵەتی لە سێپتەمبەری ١٩١٦دا ئەو پەیماننامەیەی لە مۆردەکات و پاش هەندێک دەستکاری تر ناوی دەنێت " پەیمانی سایکس ـ پیکو". ئەوجا بەندەکانی ئەو بوونە سەرچاوە بۆ پەیماننامەی سیڤەر کە ڕۆژهەلآتی ناوەڕاستیان لەنێوان ئینگلتەرا و فەرەنسا[٢٩] پێ بەشکرد.

سالآنی پێش جەنگ

هێزە هاوپەیمانەکان سالی ١٩١٨ لە مەدراس پەیمانی کۆتایی جەنگیان مۆرکرد و تێیدا ڕێکەوتن لەسەر دابەشکردنی سەروسامانە لەپاشماوەکانی ئیمپراتۆرییەتی عوسمانی. ئەو هەرزەگۆییەی کۆمەلی تورکی بەرەو بیری تۆرانی برد، بووەهۆی لەدەستدانی خودی تورکیا. کەشتی جەنگی بەریتانی لە بسفۆردا کەوتنە تەراتێن. هێزەکانی بەریتانی، فەرەنسی، ئیتالی و گرێکی سێ لەچواری سەرزەمینی تورکیان داگیرکرد، تەنها ئەوی بەدەست ئەوانەوە مایەوە ناوچە بێ ئاو و لەوەڕەکانی ئەنادۆلی ناوەند و هەندێک لە کەنارەکانی دەریای ڕەش بوو.

چاکترین هەلی بۆ کورد هەلکەوتبێت تێیدا بتوانن دەولەتی میللی خۆیان دامەزرێنن نێوانی ئوکتۆبەری ١٩١٨ و جونی ١٩١٩ بوو. خۆ لە جونی ١٩١٩وە تا کۆتایی سالی١٩٢١یش هەر دەکرا ئەوکارەیان بۆ سەربگرێت، چونکە کاتە بۆشاییەکی ڕامیاری تەواوی تێدا هەلکەوت؛ و "إتحاد"یەکان ڕوو لەنەمان بوون و دەسەلآتی سولتانیش لە کۆشک و تەلاری خۆی بەولاوە بڕینەکردووە. چی هێزی عوسمانی کەمابوو ڕوو لەنەمان، و ئەفسەرانی بێ ورە و سەر لێشێواو بەگشتی نیگەران و بۆ چارەنووسی خۆیان دەگەڕان، چونکە لەشکر بڕیاری ئاشبەتالی دا و لە قەراولەکانی سەلتەنەتی بەولاوە چیتر لە لەشکردا نەما. لە ڕوسیایش کە پەیمانی سایکس ـ پیکو بڕیاریدا کوردستانیان بداتێ، دەسەلآت کەوتە ژێردەست سۆڤیەتچییەکان، و ئەوانیش چاویان لەدوای خاکی دەولەتانی دراوسێ نەبوو. هەروەک باری سوپای ئێران زۆر لە لەشکری عوسمانی لەبارتر نەبوو.

هەرگیز هەلومەرجی ئەوتۆ هەلناکەوێتەوە بۆ ڕزگارکردنی کوردستان لەژێر چەپۆکی هێزی دەرەکی. ئەگەرچی ئەوسا ئینگلیز و فەرەنسا ناقایلبوون بە دامەزراندنی ئەوتۆ دەولەتێک بەلآم بە بوونی هیچیان پێ نەدەکرا، و کشانەوەی هێزەکانیانە لە ئورفە و ئەنتاب چاکترین نموونەن بۆ ئەوە. هەمیشە ئەو دوو هێزە چاویان لەئەنجامی کار دەبڕی، و هیچ گومانیش لەوەدانییە کە ئەگەر بەڵێنی سەروکاری ئەوتیان پێ بدرایە ئەوا زۆر بێقرە و ئاشتیخوازانە لەگەلیان دەگەیشتنە ئەنجام. سەرئەنجام لە دەزگا بەریتانییەکاندا بەلگەنامە زۆرن بینوێنن کە ئەوان ناقایل نەبوون بەدامەزرانی دەولەتێکی کوردی، بەلآم کورد خۆی ئەو هەلە مێژوییەی لەدەستخۆ دا. تاکو ئەو ڕۆژانەیش هۆشی ئەوکۆمەلە هەر لەوئاستەدا بووە کەتەنها سەرکردە بڕیاری چارەنووسیان بدات، و ئەوانیش هەستی فیودالی، یا ئاینییان لاگرنگتربووە لەپێداویستی ڕۆژ.

بەهۆی ڕقەبەرایەتی کۆنی سەرکردەوە تاخم تاخم لە دەدوانزە پارت وکۆمیتەدا پەرتەوازە بوون و توانای ڕاگرتنی ئەو ڕۆلەیان پێ نەبوو. پێکەوەنانی دەولەت لەتوانای ئەوان بەدەربوو؛ چونکە بایی ئەوکارەیان بیر و هۆشی ڕامیاری پێنەبووە، ئەوەیشی پێبووبێت ئەو ڕۆشنبیرە ڕادیکالآنەبوون کە لەڕاستیدا بە ڕۆشنبیری "عوسمانی" دەژمێردران و پەروەردەی فەرهەنگی عوسمانی بوون، هەرچ فەلسەفە و باری پۆلیتیکی لەوان هەلکڕابێت ئەوەبوو کەبوو.

خالی گرنگ ئەوەیە کە ژیانی " ئاوەرەیی" بەچەشنێک ئەوتۆ کاریکردبووە سەر بیر و هۆشی ئەو خوێندکار و ڕۆشنبیرە عوسمانییانە، لەناوکۆمەلی خۆیشیاندا نامۆبوون و لەناویاندا وەک بیانی دەردەکەوتن. ڕادەی سوود وەرگرتنی ئەوان لە کولتووری ئەورووپایی هەر هەندەبوو کە لەدواکەوتوویی گۆمەلگەی خۆیان بگەن نەک لە هۆکار و میکانیزمی مێژوویی و ئابوورییەکانی بیبوونە هۆی ئەو دواکەوتنە. ئەو بیرتەسکانە(ئەوانەی کە تا دوێنێ بە پشتیوانی ناوی خودا هەلدەسووڕان و پاشان بە ڕەوڕەوەی ئەوروپایی پێیان گرت) خەونیان بەوەوە دەدیەوە کە بای شەمال مژدەی ئازادییان بۆ بهێنێت، و پڕباوەڕیش بوون بەوەی کە ئەوانیش و کۆمەلگەکەیشیان بێ خۆ بگرنە ژێر بالی "هێزێکی پێشکەوتوو" ڕزگار نابن. ئەوانە لەو تاخمە ڕۆشنبیرەن کە ئیمپراتۆرییەتی نیمچە کۆلۆنیالکراو پەروەردەی کردن؛ ئەو ئیمپراتۆرییەتەی وایان دەزانی ڕێگای پێشکەوتن هەر لەبەردەرکی بالوێزخانەی زلهێزەکانەوە دەستپێدەکات، و مرۆڤ تەنها ئەوکاتە دەگاتە پلەی شالیار و پاشا کە بالوێزێکی ئەورووپایی پشتگیریبێت.

ئازادی کوردستان، لەدیدەنی خوێدکار و ڕۆشنبیرە عوسمانییەکاندا(قوتابیانی ئەوفێرگەیە) ڕاست و دروست بەدەست هێزەکانی بەریتانیا و فەرەنسا بووە " بە تایبەتی بەریتانیا". واتە مایەی سەرسووڕمان نییە کە ئاشکرابوو بەشی زۆر لەدەستەی دامەزرێنەرانی کۆمیتەی دۆستانی ئینگلیز، کەخودی سولتان" خەلیفە" سەرپەرشتکاری دەکرد، لەو تاخمە ڕۆشبیرانەی کوردبن.

بارودۆخی ناوخۆی کوردستان و گۆڕانکارییەکانی زۆر جێی سەرنج بوون. هەر لەوکاتەوە

میرنشینی سەربەخۆ نەماوە، سەرەکردەکانی خێڵ دەسەلاتی و هێز و توانای رامیارییان لەسەتداوە، و پچرپچر و لاوازبوون. هیچ رابەرێکی کلاسیکیش نەماوە بتوانێت تەنانەت نیوەی ئەو هێزە لەخۆی کۆکاتەوە کە بەدرخان یا یەزدانشێر ماوەی چەند گرێیەک لەوەوبەر بوویان.

دەوڵەتانی رۆژهەلاتی ناوەڕاست(عیراق، سوریا، لوبنان، ئوردون و هوانی تر) زایدەی شۆڕشی بۆرجوازی، یا هیچ چۆرە شۆڕشێکی تر نین. بەڵکو بەپێچەوانەوە ئیمپریالیزمی بەریتانی و فەرەنسی لەبەر بەرژەوەندی تایبەتی خۆ و پێداویستی رۆژگار دروستیان کردن. گومان لەوەدا نییە کە ئەگەر بەریتانیا و فەرەنسای کۆلۆنیال بیانویستایە دەوڵەتی کوردی دادەمەزرێت، ئەوا دەبوو. خۆ ئەگەر لەلای ئەوان مەبەستبوایە ئەوا رادەی هۆشیاری پێشەوایانی کورد هیچ لەوانەی سەرانی کیشوەرە عەرەبەکان کەمتر نەبوو. ئەوی شایانی باسە، و بەڕاستی، وەک پێشتر گوتمان، تاوێک ئینگلیز مەبەستی دامەزرانی دەوڵەتێکی ئەوتۆی هەبوو بۆ کورد.

با سەرەتا ئەو رێکخراوە کوردییە جیاجیایانە بخەینە بەرباس کە پاش پەیمانی مەدراس پەیدابوون. یەکهەمیان "ئیستقلالی کوردستان"(سەرخۆبوونی کوردستان) کە سەید عەبدوڵای کوری شێخ عەبدولقادر دایمەزران، و دەیویست تەنها لەرێی هەندێک پەیوەندی دیپلۆماسی تایبەتەوە ئامانجی بزووتنەوە نەتەوایەتییەکەی کورد بەدیبهێنێت. لە قاهیرەیش ثورەیا بەدرخان بەگ "کوَرد إستقلالی جمعیتی "(کۆمەڵەی سەربەخۆیی کورد)ی پێکەوەنا، و دەستی بالای بوو لەجۆشدان بە یەکهەمین راپەڕینی کوردی ناوتورکیای کۆماری. بەڵام گرنگترینی ئەو کۆمەڵانە "جمعیتی تعالی کوردستان" (کۆمیتەی رابوونی کوردستان) بوو کە مەلاسەعید و خەلیل خەیالی مۆتکی و حەمزە بەگی موکوس دایانمەزران[٣٠] . ئەوان دەیانویست خالەکانی رەوشی ویلسن کەدانرا بۆ بڕیاردانی چارەنووسی گەلانی ناو ئیمبراتۆری عوسمانی بکەن بە سەرچاوە بۆ دابینکردنی مافی چارەنووس نەتەوەی کورد. ئەندامی ئەو کۆمیتەیە بەزۆری کوردە ئاوارەکانی ئیستەنبول بوون. لە کۆنگرەی یەکهەمیدا شێخ عەبدولقادریان کەتازە لەدوورخراوەیی مەککە گەرابووەوە هەلبژارد وەک سەرۆک. ئەمین عەلی بەگی کوری بەدرخان و جەنراڵ فوئاد پاشا بوون بە یاریدەر و جەنراڵێکی تر کەناوی حەمدی[24] پاشا بوو، بووە سکرتێری گشتی.

پاش بەستنی کۆنگرە، بەمەبەستی روونکردنەوەی ئامانج یەک کۆمیتە لەرابەرە سەرەکییەکانی ئەوکۆمەلەیە درووست بوو و لە پایتەختی ئیمبراتۆریدا چوونە لای کۆمسیۆنەکانی ئەمریکا، ئینگلتەرا و فەرەنسا.

جیاوازی بیر لەسەر پرسی سەربەخۆیی کوردستان گیرەوکێشەی زۆر خستە ناو کۆمەڵە. زۆربەی ناکۆکی لەنێوان "لاوانی رادیکال " کە سەربەخۆیی یەکجارەکی کوردستانیان دەویست، و سەرانی کۆمەڵەدابوو بەسەرکردایەتی شێخ عەبدولقادر کە تەنها بە ئۆتۆنۆمی لەقەوارەی

24 ـ F و E ـ ... حەمید پاشا ....

عوسمانیدا قایلبوون، کە ئەویش لەخۆیدا چوارچێوەیەکی شەقوشڕ بوو، بەڵام ئەو دەیویست شانبەشانی برا تورکەکان بکۆشن تا دروستیکەنەوە. شێخ عەبدولقادر دەیگوت:. (لەم رۆژی تەنگانەیەدا پشتکردنە تورک، یان بە بڕیاردانی سەرخۆکردنی کوردستان لەپشتەوە زامدارکردنیان رەوشتێکی کوردانە نیە. من سوورم لەسەر ئەوەی ئەمرۆ دەبێت وەک پێویست پشتیان بگرین. خۆ خۆیشتان چاک ئاگاتان لەوەیە کە تورک قایلن بەوەی کوردستان لەژێر سایەی سولتاندا سەربەخۆ بکرێت. هەروەها ئەوەتان لاڕوونە کە ئەگەر تورک بەڵێن شکێنبن ئەوا کورد "بەزەبر" دەتوانێت مافی خۆی وەرگرێت). ئەوەبوو پاش چەند ساڵ تورک لەبەڵێن پەشیمان بوونەوە و میللەتی کورد ویستی بەزەبر ماف وەرگرێت، بەڵام سەرنەکەوتن و مستەفا کەمال هەمان ئەو شێخە رەوشتپاکەی رەوانەی بەر پەتی سێدارەکرد.

ئەوجا لاوە خوێنگەرمەکانی کۆمەڵە بەکوردستاندا بلاوبوونەوە تا لق و بەشی رێکخراوی تێدا بکەنەوە و خۆ بە هاونیشتیمانیان بگەیێنن. دەستەیەکیان پاش چەند مانگی کەم توانی خێڵەکانی نێوان مەلاتیە و سیواس بۆ بزووتنەوەی چەکداری گۆشەکەن. لەناوەندی ساڵی١٩١٩وە رێکخستن کەوتە ناوچەیەکی فراوانی هەرێمی کوچگیری و بوو بە مەڵبەند بۆ کوردستانێکی ئازاد، بەڵام بەهۆی دابڕانیان لە بەشەکانی تری کوردستان، مارسی١٩٢١ لەشکری کەمالی شکاندنی و فەرمانی لەسێدارەدانی ١١٠ کەسی دەرکرد، بەڵام مستەفا کەمال، کە هێشتا لەژێر مەترسی هەرەس رژێمەکەی دەرنەچووبوو دەیویست سەرنجی کوردانی ناوچەی دەرسیم بەلای خۆیدا رابکێشێت و خۆی لە ئاژاوەی سەرانی کورد دووربخاتەوە، فەرمانی لێخۆشبوونی بۆ ئەوانە دەرکردن.

جیاوازی بیروبۆچوونی نێوان "ئۆتۆنۆمی" خوازان و لایەنی ئازادی خواز بووە هۆی دوو بەرەکی و دستبەجێ تاخمی دووهەم کۆمەڵەیەکی تریان پێکەوەنا. ئەوە هاوکاتبوو لەگەڵ پێکهاتنی(پارتی نەتەوەیی کوردی) کە هیچ زانیارییەکمان لەبارەی چالاکی و پەیڕەو و پرۆگرامی ئەوەوە نییە. بەڵام سەبارەت بە کۆمیتەکەی دیاریەکر کە سەرلەنوێ[25] ساڵی١٩١٨ بەپێشنیاری جمیل پاشازادە دامەزرایەوە، پەیوەندی زۆر نزیکی لەگەڵ کۆمیتەی خۆیبوونی چالاک و بەناوبانگدا بوو. لەنێو چەند سەد ئەندامەکەیدا نزیکەی بیست رۆشنبیر هەلکەوت کە هەر لەسەرەتاوە سەرگەرمی جۆرەها چالاکی رۆشنبیرانەبوون. لەو ئاستەدا کۆمیتە ویستی هێزێکی بەرگری پێکهێنێت بەڵام کەمالیستەکان هەندە بەهێزبوون توانییان لەناویاندەن.

پەیمانی سیڤەر(١٠ـ ٨ ـ ١٩٢٠)

لەیاداشتنامەکانی "لوید جۆرج"ی سەرۆک شالیارانی بەریتانیای ئەوسا هاتوە دەڵێت:(تا

25 ـ E ـ همانە . F ـ ... کۆتایی ساڵی ١٩١٩ ....

بەتەواوی دەست بەسەر عیراق و سوریادا نەگرین ناتوانین بڕیار بۆ بەستنی کۆنگرەی ئاشتی بدەین)[٣١]. گرنگترین قۆناغ بەسوود بۆ ئینگلتەرا ئەوەبوو کە چوار ڕۆژ پاش مۆرکردنی پەیماننامەی ڕاگرتنی جەنگ ویلایەتی موسڵ (کوردستانی عیراقی ئەمڕۆ)ی داگیرکرد، کە بەگوێرەی ڕێکەوتننامەی سایکس ـ پیکۆ دەبوو بۆ فەرەنسا بێت. ئینگلیز پێشتر ئەو هەرێمە نەوتییەی کوردستانی پشکنیبوو دەیزانی چەند بەپیتە، لەکاتی وتووێژیشدا بۆیان دەرکەوت کە زۆر بە ئاسانی ئەویان دەستاکەوێت و پێویستیان بە دەنگی دانیشتوانی هەرێم دەبێت، لە سەرەتای ساڵی ١٩١٨وە ئینگلیز کەوتە خۆ نزیککردنەوە لەسەرانی کورد. سێر پێرسی کوکس[26] "کە پاشان بوو بەیەکەمین نمایندەی دەرباری شای بەریتانی لە عیراق" مانگی جوونی ١٩١٨ بۆ گفتوگۆ لەگەڵ شەریف پاشا "کە پاشان بوو بەسەرەک لیژنەی ڕاوێژکارانی کورد لە کۆنفرانسی ڤێرسای" چوو بۆ مەرسیلیا و لەوێ پێکەوە لەسەر پێکهێنانی کوردستانی ئۆتۆنۆمی[٣٢] یان سەربەخۆ دوان.

کەڕوسیا بوو بە سۆڤیەتی لە ٣٠ ئۆکتۆبەری ١٩١٧دا[27] بانگەوازیان ئاڕاستەی گەلانی ڕۆژهەلات کرد، تێیدا باوەڕیان بە پەیماننامەکانی ڕوسیای تزاری سەبارەت بە دابەشکردنی دەوڵەتی ئێران و ئیمبراتۆری عوسمانی پووچەڵکردەوە. ئەوجا لایەنەکان لەسەر بەشە هەرێمەکانی ڕوسیا کەوتنە گێرمەکێش. کە ئەمریکا لە سەرکەوتنی هێزی هاوپەیمانەکاندا دەستی باڵای بوو نەیویست بێبەشبێت. یەک ڕاپۆرتیان لەڕێی کۆمسیۆنی" کینگگران "ەوە ئاراستەی کۆنفرانسی ئاشتی کرد تێیدا دامەزراندنی دەوڵەتێکی ئەرمەنییان پێشنیارکرد لەسەر ئەو هەرێمە فراوانەی بەڵێن بوو بدرێت بەڕوسیای تزاری و دەوڵەتێک بۆ تورک لەسەر بەشێک لە ئەنادۆڵ و پایتەختی ئیستەنبوڵ بێت[28]، و هەروەها دەوڵەتێک بۆ کورد لەسەر چواریەکی ئەو هەرێمەی زۆر لە دانیشتوانی کوردن، و گشت ئەو دەوڵەتانە بخرێنە ژێر چاودێری ئەمریکاوە.

ئەگەرچی فەرەنسا لایگرانبوو بەڵام ناچار لەسەر مێزی کۆنفرانسی ئاشتی قایلکرا بەوەی دەوڵەتێکی کوردی دامەزرێ بەومەرجەی لەسەر هیچ یەکێک لە ناوچە کوردییەکانی سەرمەرزی سوریا یان هەرێمی نێوان کیلیکیا[29] و لێوارەکانی ڕۆژئاوای فوراتی نەبێت کە بەگوێرەی پەیمانی

26 ـ E ـ هەمانە . F ـ سیر پێرسی سایکس. « ئەمەیان هەلەیە ـ و »
27 ـ E ـ ... ٣ی ئۆکتۆبەری ١٩١٧ .... F ـ ... ٣ی مایس ١٩١٧ ....
« بەڵام م. س. لازاریف؛ لە" المسالە الکردیە"، وەرگێڕانی(د. عەبدی حاجی)، لاپەڕە ٣١، چاپی بەیروت ١٩٩١، دەڵێت: بانگەوازەکەی ئەنجومەنی نمایندەکانی یەکێتی گەلانی ڕوس" بۆ گشت جەماوەری کرێکاران لە ڕوسیا و ڕۆژهەلات" ی ڕۆژی ٢٠ نۆڤەمبەر(٣ی دیسەمبەر)ی ساڵی ١٩١٧، و ... » ـ و
28 ـ E ـ ... دەولەتێکی تورکی لەگەڵ ئیستەنبوڵ و پایتەختەکەی بکەوێتە بەشی ئەنادۆڵ ... « بەڵام فارسییەکە باسی دامەزراندنەی دەوڵەتی تورکی فرامۆش کردووە » ـ و
29 ـ F و E ـ ... کیلیکیای فەرەنسی ....
« فارسییەکە لە پەراوێزدا نوسیویەتی: Cilicia، واتە ئەرمەنستانی بچووک.» ـ و

سایکس پیکۆ کرابوون بەبەشی ئەو. لەولاشەوە نوێنەرانی کورد و ئەرمەنی بە مۆرکردنی ڕێکەوتننامەیەک ڕۆژی ٢٠ی دیسەمبەری ١٩١٩ کۆتاییان بە ناکۆکی نێوانیان هێنا. بەناوی کوردەوە جەنراڵ شەریف پاشا و لایەنی ئەرمەنیش بوغوس پاشا پەیماننامەکەیان مۆرکرد.

ئەوانەی بەشداربوون لەکونفرانسی سیڤەر (شارۆچکەیەکە لە کەناری پاریس) بریتیبوون لە؛ بەریتانیا، ولاتە یەکگرتوەکانی ئەمەریکا (وەک چاودێر) فەرەنسا، ئیتالیا، ژاپۆن، ئەرمینیا، بەلجیکا، یونان، حیجاز (عەرەبستانی سعودی ئەمڕۆ)[30]، پۆلۆنیا، پورتوگال، ڕۆمانیا، دەوڵەتی سرب ـ کروات ـ سلۆڤینیا (پاشان یۆگسلاڤیا لەوان پێکهات[31])، چیکوسلۆڤاکیا[32] و تورکیا، و دەستەیەک نوێنەری کوردیش بەشێوەی چاودێر بۆ ڕاوێژ و ڕوونکردنەوەی هەندێک گیروگرفتی نێوان لەگەڵ ئەرمینیا بەشداربوون. ئەو پەیماننامەیەی ڕۆژی ٢٠ی ئۆگستی ١٩٢٠ لەسیڤەردا مۆرکرا[٣٣] بریتیبوو لەچوارسەد و سی و سێ[33] بەند.

ئەوی خوارەوە دەقی بڕگەکانی ٦٢ و٦٣ی بەشی٣ی ئەو پەیماننامەیە سەبارەت بەکوردستان:

بڕگەی ٦٢:

کۆمسیۆنێک پێکدێت لەنوێنەری سێ دەوڵەتی بەریتانیا، فەرەنسا و ئیتالیا، و نووسینگەیان لە ئیستەنبوول بۆدەکرێتەوە. دەبێت لەڕۆژی مۆرکردنی پەیماننامەوە تا شەش مانگ لەسەر ڕۆشنایی بڕگەی ٢٧ خاڵەکانی ٢ و ٣ی بەشی دووهەم، بکەونە نەخشەکێشان بۆ دیاریکردنی هەرێمێکی ئۆتۆنۆمی کە لە هەرێمی نێوان کەناری ڕۆژهەلاتی ڕۆباری فورات و خوارووی مەرزەکانی باشووری ئەرمینیا (پاش دیاریکردنی) و باکووری مەرزی تورکیا لەگەڵ سوریا و میسۆپۆتامیادا پێکبێت کە زۆربەی دانیشتووانی کوردنشینن. گەرهاتو جیاوازی بۆچوونیان لەسەر خاڵێک کەوتە نێوان ئەوا هەرلایەک کێشەکە ڕووبەڕووی دەرباری دەوڵەتی خۆی بکاتەوە.

پێویستە لەو پلانەکەدا گەرەنتی پاراستنی مافی ئاسوری و کلدان وکەمەنەتەوە و ئاینییەکانی تری دانیشتووی ئەو هەرێمە بەرچاوگرن. بۆیە پێویستە یەک کۆمیسیۆن پێکبێت لە نوێنەرانی بەریتانیا، فەرەنسا، ئیتالیا، ئێران وکورد بۆ کۆڵینەوە و بڕیار و "ئەگەر پێویست بوو" چوونە

30 ـ م. س. لازاریف لەلاپەڕە ٢٠٠ پەراوێزی ٤ ی سەرچاوەی پێشوودا دەڵێت؛ ئەوی پاشێن «واتە حیجاز» نە بەشداری کرد و نە پەیمانی سیڤەری مۆرکرد، چونکە ئینگلیز و فەرەنسا " کە لەکۆنفرانسی سایکس ـ پیکودا بەڵێنیان پێ دابوون " لێرەدا ئارەزووی دامەزرانی دەوڵەتی عەرەبی سەربەخۆیان نەبوو، ... . بڕوانە وەرگێڕانە ڕوسیەکەی پەیمانی ئاشتی سیڤەر و بەڵگەنامە مۆرکراوەکانی لوزان. میللەر، سازبوونی دیپلۆماسی بۆ پەیمانی سیڤەر، لاپەڕە ٢٠٣ ـ ٢٠٧. » ـ و
31 ـ پاش پێرسترۆیکا و هەرەسی سیستێمی کۆمۆنیستی سۆڤیەت، کۆماری یۆگسلاڤیا هەڵوەشا وکروات، سلوڤینیا، بۆسنیا هێرسگۆڤینا و مەکەدۆنیا لەسربیا جودابوونەوە. « و »
32 ـ هەروەها ئەمانەیش بوونەوە بە دوو کۆماری چیک، و سلۆڤاک. « و »
33 ـ E ـ هەمانە. و F ـ ... ٤٣٢ بەند.

شوێنی مەبەست و دەستکاری سنووری نێوان تورکیا و ئێران بکەن بەو شێوەیەی لەگەڵ بڕیارەکانی ئەم پرۆتۆکۆلەدا بگونجێت.

برگەی ٦٣:

دەوڵەتی عوسمانی لە ئێستاوە بەڵێن دەدات کە بڕیاری هەردوو کۆمسیۆنی یەکەم و دووەمی لەبرگەی ٦٢ی ئەم بڕیارنامەیە دیاریکراو، تاماوەی شەش[34] مانگ لەڕۆژی ڕاگەیاندنیەوە پەسەند و جێبەجێکات.

برگەی ٦٤:

ئەگەر کوردی ئەو هەرێمەی برگەی ٦٢ی ئەم پەیماننامەیە دەیگرێتەوە لەماوەی یەک ساڵ لەڕۆژی دەرچوونی ئەم پرۆتۆکۆلەوە بتوانن بەڵگە نیشانی فیدراسیۆنی نەتەوەکان بدەن کەڕێژەی زۆری دانیشتوان سەربەخۆیی دوور لەدەوڵەتی تورکیایان دەوێت، و کۆمیسیۆنی ڕاوێژکاران ئەو سەربەخۆییە بە شایستە دەزانن و بڕیاری پێبەخشینی دەدەن، ئەوا تورکیا هەر لەئێستاوە بەڵێن دەدات بڕیارەکانی ئەو کۆمیسیۆنە جێبەجێکات و دەستبەرداری گشت جۆرە مافی خۆیبێت لەو هەرێمە. چەندوچۆنی ئەو دەستبەرداربیەیش دەبێت بە پەیماننامەیەکی نێوان تورکیا و هێزە هاوپەیمانەسەرەکییەکان دیاریکرێت.

گەرهات و ئەو ڕێکەوتنە بوو، ئەوا هێزە هاوپەیمانە سەرەکییەکان هەرگیز ناقایل نابن بەو دەوڵەتە کوردیە سەربەخۆیەی دیاریدەکرێت بۆ کوردی ئەو هەرێمەی کوردستان کەئێستا بەشە لە ولایەتی موسڵ.[٣٤]

پێش چوونە سەرباسی ئەو سنوورەی برگەی ٦٢ دیاریکرد، و پێش نواندنی سیما و ئەگەری چارەنوسی کوردستانیش بەو شێوەیەی پەیماننامەکە دەریدەخات، پێویستە چارەنووسی هەرێمی موسڵی کوردی و دینامیکیەتی دابڕینی چارەنووسی بەشەکانی تری کوردستانمان لێ ڕوونبێت. دەڵێت ئەو ویلایەتە نەوتییە کاتێک دەخرێتە سەر دەوڵەتی کوردستان کە زۆربەی دانیشتوان ئارەزووکەن، و خەونی لە تورکیا جودابوونەوەیش کاتێک دێتەدی کە ئەنجومەن "سەربەخۆییان پێ ڕەوا ببینێت" ئەگینا دەبێت لە بەریتانیای مەزن بپارێنەوە تا بفەرموێت ببێت بە سەرپەرشتکاری.

بەڵام سنوری سەپێنراوی ئەو کوردستانە سەربەخۆیەی پیشبینییان کرد و بەڵێنبوو لەسەر خواستی دانیشتووانی ـ ناوچە بەزۆری کوردنشینەکانی ئەدیامان، مەلاتیە، ئیلبێستان، دارندە و دەرنەک کە دەکەونە ڕۆژئاوای فورات ـ بگرێتەوە، بەڕاستی لە ١٠ی ئۆگستی ١٩٢٠دا بەپێی ڕێکەوتننامەی نێوان ئینگلیز، فەرەنسا و ئیتالیا خرانە سەر " بەشە تایبەتەکەی فەرەنسا"، وسەرەڕای ئەوە لەلای باشوورەوە نە تەنها کویرد داغ (شاخی کورد) و بەشێک لە لەوەڕگاکانی

34ـ F و E ـ ... بڕیاری کۆمسیۆنی ناوبراو و دوو کۆمسیۆنی لە برگەی ٦٢دا پێشنیارکراو لە ماوەی سێ مانگدا ....

جەزیرە بەپێی برگەی ٤٧(بەشی ٢، ڕستەکانی ٢ و٣ ـ کە زۆر دوور و درێژە بۆیە ناینووسین) خرانە سەر سوریای ژێردەستی فەرەنسا و ئێستایش بوون بەبەش لە سووریا، بەڵکوو شارەکانی کلیس، ئەنتاب، بەردچیک، ئورفە، ماردین، نەسیبین و جەزیرەی بن عومەر(جزیرە)یشیان خستە سەر هەمان پارچە[٣٥]. ئەو دوو هەرێمە فراوانەی بڕیاربوو ڕاستەوخۆ یا ناڕاستەوخۆ بخرێنە سەر بەشی فەرەنسا، نزیکەی سێیەکی کوردستانی عوسمانی دەگرتەوە.

هەرچی " نەخشەی سنووری باشووری ئەرمینیایە کە دەبوو پاشان بیکێشن" لەڕاستیدا پێشتر بەپێی بەندی ٨٩ی پەیماننامە(بەشی حەوت[35]: ئەرمینیا) دیاری کرابوون، و مۆرکەرانی لەسەر ئەوە ڕێکەوتن " تورکیا و ئەرمینیا و لایەنەکانی تری مۆرکەری پەیمان ڕێبکەوتن لەسەر ئەوەی هێڵی مەرزەکانی نێوان تورکیا و ئەرمینیا لە ولایەتەکانی ئەرزڕووم، ترابزوون، وان و بەتلیس بخرێنە بەر دادوەری سەرۆکی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا، و بەڵێن درا لایەنەکان گشت بڕیارێکی سەبارەت بە بەخشینی گۆێ ئاوێکی دەریایی بە ئەرمینیا و ڕامالینی چەک لە ناوچە مەرزییەکانی تورک پەسەند کەن[٣٦]. " دادوەرییەکەی سەرۆک ویلسن بەپێچەوانەی ئەو ڕەوشەوەبوو کەخۆی پێشتر بۆ چارەنووسی گەلانی دیاری کرد. بەبێ پرسی دانیشتوانی هەرێم و بێ ڕوانینە تیرە و ڕەگەز بەشێکی فراوانی ناوچە کوردیەکانی بەخشی بەو دەوڵەتەی ئەرمینیا کە بڕیاربوو ئەمریکا ببێتە سەرپەرشتکاری، لەوانە ناوچە بەزۆری کوردنشینەکانی؛ موش، ئەرزنجان، بینکول، بەتلیس، وان، ئاگری(کەرەکلیسە) ، ئەکدیر و ئەرزڕووم بوون، کە بێگومان ئەمیش سێیەکەکەی تربوو لە کوردستانی عوسمانی.

کەوابێت بەپێی ئەو پەیماننامەیە "کوردستانی سەربەخۆ "دەیکردە وڵاتێک دوو لەسێی خاک لێقتێکراو، و ئەویش(ئەگەر کوردستانی ئێرانی لێ لابدەین) دەکاتە دوولەسێی بەشە زەوی زۆر بەپیت و جی لەوەڕە ئاساییەکانی ئاژەڵداران. ئەویشی دەمایەوە بەشێکی کەمبەرهەم بوو لە ناوچەکانی خەرپووت، دەرسیم، سیرەت، هەکاری و دیاربەکر کە پایتەختی ویلایەت و موسڵ کە ناوەندی ئابووری بوو. نەوتریش وا ئینگلیز سەروکاریەتی. خۆ ئەگەر بهاتبا و بڕیارەکانی ئەو پرتۆکۆلە سەریگرتبا ئەوا کوردستان دەبوو بەپێنج پارچەی ژێردەستی ئینگلیز و فەرەنسا[36]: باشوور دەخرایە سەر سوریا، ڕۆژهەلات بۆ ئێران، باکوور بۆ ئەرمینیا و خودی کوردستانیش دەکەوتە ناوەند. ئەرێ جێگەی سەرسووڕمان نییە چەندین نەوە لە نەتەوەییانی کورد پشت ببەستێ بە هەلومەرجی پەیماننامەیەکی ئەوتۆ نارەوا گوایە لەبەرئەوەی پرۆتۆکۆلێکە پرس و مافی نەتەوایەتی گەلی کورد دەسەلمێنێت !؟.

35ـ F و E ـ ... (بەشی شەش: ئەرمینیا)....

36ـ F و E ـ ... فەرەنسا لەڕۆژئاوا ....

پەیمانی سیڤەر کە بڕیارەکانی بووە مایەی لەتووپەتکردنی نیشتیمانی تورکیا، وەنەبێت تەنها ناڕەوایی بێت و بۆ نشوستی گەلی تورک ئەنجام درابێت، بەڵکو بە هەمان شێوە سەرشانی نەتەوەی کوردیشی گرتەوە.

هەر لەگەڵ هەرەس و لەتووپەت بوونی ئیمپراتۆری عوسمانیدا، گشت گەلانی بندەستی ئەو توانیان دەوڵەتی سەربەخۆی خۆیان دامەزرێنن. ئەوی مایەوە تەنها گەلی کورد بوو کە هۆی سەرەکی دەگەڕێتەوە بۆ بێتوانایی ڕامیاری و نیوەسەدەیەک پاشکەوتەنی[37] پێشەواکانی بوو کە کوردستان دابەشکرا بەسەر سێ ڕژێمی تازە پێکهاتووی تورکیا، عێراق و سوریا.

37ـ F و E ـ ... پاشکەوتەی مێژوویی ....

تێڕوانین

١ ـ بۆ پتر زانیاری لەسەرەتای هۆشیاربوونەوەی ژیان و ڕۆڵی ڕامیاری کۆمەڵانی ژێردەستی تورک، بڕوانە(سەرهەڵدانی بزوتنەوەی لاوانی عوسمانی) لە نوسینی س. ماردین ١٩٦٢، و (لاوانی تورک: هەڵگیرسێنەری شۆڕشی ١٩٠٨)ی نوسەر ئی ئی. ڕەمشاو، و (لاوانی تورک) بیلگی یانڤی لە ڕوسیەوە کردویەتی بەتورکی، ئەنقەرە ١٩٧٤.

٢ ـ سەرەتا فەلسەفەی پێداویستی ڕۆژ، زۆری کار کردە سەر یەکێتی خوازان و پاشانیش سەر کەمالیستەکان.

٣ ـ بڕوانە ـ زلهێزەکان و هێڵی شەمەنەفەری بەغدا ـ ماکمیلان ١٩٢٣.

٤ ـ ئاگادارێک بەسەرسامیەوە دەیگێڕایەوە کە لەو ڕۆژەدا، لەگۆڕەپانی سانت سۆفیا و سەر پردی گالاتا، گریک و بولگاری، کورد و ئەرمەنی تێکڕژابوون و وەک برا باوەشیان بەیەکدا دەکرد. ئەفسەرانی کوردی لاو وتاریان بۆ کۆمەڵ دەخوێندەوە و هەر دەیانوگوت و دەیانگوتەوە؛ کریستیان و موسوڵمان و جوو؛ گشت وەکیەک بران و لەمڕۆ بەدواوە ناحەزی نەما و پێویستە پێکەوە و بەگشتی بۆ یەکێتی عوسمانی بکۆشن. ژۆان هاسلیپ ــ سوڵتانی سامناک، عەبدولحەمید ـ هاشیەت ١٩٦٠ لاپەڕە ٢٤١.

٥ ـ سەیر لەوەدایە، کوردێکی دیاربەکری "ضیا گوێکئالپ" کە یەکێک بوو لە قوتابیانی زانکۆی دورکهایم، لەلێکۆڵینەوەیەکی کۆمەڵ ناسی و زمانەوانیدا بۆ خۆبردنەپێش گوتوویەتی؛ کورد(کە لەوێیشدا خۆی وەک یەکێک لەوان نیشانداوە) زۆرگران فێری شارستانییەت دەبن. لەوەیش سەیرتر ئەوەیە کە نەتەوەییانی تورک ئەو بە ڕابەرێکی پیرۆزی تورکیای نوێ دەزانن و زۆری ڕێز بۆ دەردەبڕن. « F و E ـ(بڕوانەکویرد عەشیرەتلەری حەقیندە ئیجتیماعی تەدقیقلەری، ئەنقەرە، ١٩٧٥). »

٦ ـ نەخشەکێشی پلانی ڕاگوێزانی کوردەکان، ئەنوەر پاشا و تەلعەت پاشا بوو کە هەردووک لە سەرانی "ئیتیحادی" بوون و لە کوشتاری ئەرمەنیدا دەستی باڵایان بوو. فرمانێکی دە بڕگەیی بەمۆری سوڵتان موحەممەد ڕەشادی پێنج دەرچووە تێیدا دەڵێت؛ لەبەر" پێداویستی جەنگی پیرۆز" بەڕەوای دەزانن کوردەکان بگوێزرێنەوە بۆناو خێڵە تورکەکانی ناوەندی ئاسیای بچوک و دەبێت ڕێژەیان لەوگوندە تورکییانە لە ٥٪ بەرزتر نەبێت. لەکاتی جەنگیشدا حەوسەد هەزار کوردیان گوێزایەوە بۆ ئاسیای بچوک (بڕوانە کوشتاری کوردان لە تورکیا ـ چاپخانەی خۆیبوون ـ ئەنجومەنی میللی کورد ـ قاهیرە ـ ١٩٢٨).

٧ ـ ناوی ١٧ میرنشینە کوردییەکەی سەدەی حەڤدە کە پرۆفیسۆر شەرەفەدین توران لە پەرتووکێکدا بەناوی " ١٧ بەشە سەربەخۆکانی ناو ئیمپراتۆری عوسمانی سەدەی حەڤدە (زانکۆی ئەتاتورک،١٩٦١ یللیگی) ئەنقەرە ١٩٦٣، لاپەڕەکانی ٢٠٥ ـ ٢٠٧. ئەمانەن: جەزیرە، خەزرو، ئیگیل، « F و E ـ پالو، کیگی، گینس » ، بەتلیس، خیزان، هەکاری، مەحمودی، شارەزوور، میهریوانا، ئامێدی، ئاستی، تەرجیل و میهرەبان. « F و E ـ " مێژووی ئیمپراتۆری عوسمانی"ی جوزێف ڤۆن هامر (پاریس ١٨٦٣). تەنها ناوی هەرێمی

دیاربەکر دەبات و دابەشی دەکات بەسەر ١١ سەنجەقی عوسمانی و ٨ سەنجەقی کوردی و ٥ میرنشیندا . ـ و».

٨ . کوردانی ئیمبراتۆری عوسمانی سەدەی نۆزدە ـ لاپەڕە ٥٠ ـ ج جەلیلی ـ مۆسکۆ ١٩٧٣ .

٩ ـ کورد وکوردستان، آ. سفراستیان ـ هارڤل پرێس ـ لەندەن ١٩٤٨ لاپەڕە ٥٢ .

١٠ ـ F و E ـ نامەکانی سەبارەت بە ڕۆژهەلات، ڤۆن مولتکە ـ پاریس١٩٧٢ ـ لاپرِە ٢٤٣ .

١١ ـ دانیشتووانی کورد لەتێران بەم چەند وشەیە سکالای دەردی خۆیان دەردەبڕن بۆ گەڕیدەیەکی ئینگلیز، کەدەڵێن(ڕۆژانە تا هێزمان تێدابێت کاردەکەین و بەهیچ ناگەین، کرێی ڕۆژانەمان بەشی نانی ڕۆژ ناکات، ژن و پیاو، گەورە و بچووک نیوە ڕووت، پێ پەتی و هەمیشە برسین) هـ. سی راولسون. « F و E ـ لەیاداشتەکانی،گەشتێک لەتەبریزەوە بەکوردستاندا بۆ شوێنەوارە کۆنینەکەی تەختی سلێمان، گۆڤاری ڕۆیاڵ جیۆگرافی سۆسیتی، بەرگەکانی ١٠ و ١ ، ١٨٤٠، لاپەڕە ١٤ »

١٢ ـ شەرەفنامە.چاپی تورکی، ئیستانبوڵ ١٩٧٥ ، لاپەڕە ١٤٨.

١٣ ـ ساڵی ١٨٣٩ لەشکری عوسمانی بەدەست هێزی ئیبراهیم پاشای کوڕی محەمەد عەلی بەزین.

١٤ ـ ف. دیتیل(لەیاداشتی گەشتێکی ساڵەکانی ١٨٤٢ـ ١٨٤٥ بۆ ڕۆژهەلات؛ کورد و بەدرخان بەگ ـ کۆششی لەپێناو کوردستان) « F و E ـ ...: نوسینی، ئۆ. دیتل، لاپەڕە ٢٠٥ ، پەنا بەباسەکەی ئا. خالفین (کۆشش لەپێناو کوردستاندا » ، مۆسکۆ ١٩٦٣ ، لاپەڕە ٥٤.

١٥ ـ ن . ئا. خالفین ـ سەرچاوەی سەرەوە ـ لاپەڕە ٥٦ .

١٦ ـ ج . جەلیلی ـ سەرچاوەی سەرەوە ـ لاپەڕە ١٤٧ .

١٧ ـ ن . ئا. خالفین ـ سەرچاوەی سەرەوە ـ لاپەڕە ٧٤ .

١٨ـ نامەکە زۆر درەنگ گەیشت، پاش بلاوەپێدانی بزوتنەوەکەی یەزدانشێر» بە گوێرەی سی ف خالفین، سەرچاوەی سەرەوە » لیخۆتین کە لەکاتی جەنگدا فەرماندەی تیپی رووس بوو دەڵێت؛ سەبارەت بە جەنگی هاوبەشی دژ بەبابی عالی چەندین نامەی جۆراوجۆری لە یەزدانشێرەوە پێگەیشت(ڕووس لە تورکیا نێوان ساڵەکانی ١٨٥٤ و ١٨٥٥) د. جەلیلی لاپەڕە ١٦٨ و ١٦٩ .

١٩ ـ ن. خالفین، بە ئەرشێفی شالیارگەی دەرەوەی ڕوس، سەرچاوەی پێشوو، لاپەڕە ١١٨ .

٢٠ ـ پ. ی. ئوریانێف لەژێر ناونیشانی "Kurdy v Voinakh Rossii s Persiei i Turt-siei v Techenie XIX Stoletia " (تەفلیس، ١٩٠٠) لاپەڕە ٢٨٨ کە لەنووسینی خالفین وەرگیراوە، لاپەڕە ١٢٦سەرچاوەی سەرەوە. « تێبینی: ئەمەیانم لەفارسی و ئینگلیزییەکە وەرگرت چونکە لەعەرەبییەکەدا نیە. ـ و »

٢١ ـ ئیسرائیل نوعمانی نوسیویەتی " تێکۆشەرانی کورد ساڵی ١٩٠٧ بەشداری کۆنفرانسی لاوانی تورکیان کرد لە پاریس، لەوێدا نوێنەری گشت ڕێکخراوە ئازادی خوازەکانی گەلانی ناتورکی ناو ئیمبراتۆری عوسمانی بڕیاریان دەرکرد کە دژ بەستەمکارییەکەی سوڵتان

عەبدولحەمید لەگەڵ لاوانی کورد «F ـ لاوانی تورک» دا یەک بگرن ". ڕۆژنامەی ڕۆژهەلاتی نزیک ژمارە ٣ لاپەڕە ٢٨٠ « F ـ" بزوتنەوەی کورد ومسافی چارەنووس" لە بلاوکراوەکانی گۆڤاری ڕۆژهەلاتی ناوەڕاست ژمارە ٣ ساڵی ١٩٦٦ لاپەڕە ٢٠٨ »، دوو تێکۆشەری نەتەوەیی کورد؛ عەبدولڕەحمان بەدرخان، بەرپرسیاری ڕۆژنامەی کوردستان و حیکمەت بابان، بەشداری کۆنفرانسی پاریسیان کرد.

٢٢ ـ دکتۆر بیلتس شیر جۆرج « ؟ » ، المساله الکردیه ـ قاهیره ١٩٣٠ لاپەڕە ٥٠ «F ، دکتۆر بلچ شیرکوه ». ڕاستیەکەی بلەچە شێرکۆ یە.« و »

٢٣ ـ ب. نیکیتین . کورد ، چاپەمەنی ناسیونال، کلانکسیک ـ پاریس ١٩٥٦.

٢٤ ـ م . لازاریڤ. کێشەی کورد، موسکۆ ١٩٧٢ لاپەڕە ١٤٧.

٢٥ ـ هەمان سەرچاوە.

٢٦ ـ هەمان سەرچاوەی پێشوو.

٢٧ ـ لەچاپخانەکانی زانکۆی فەرەنسیدا ساڵی ١٩٣٣ یەک نامیلکە هەبوو لەژێر ناونیشانی (کێشەی کورد و باری کەمایەتییەکان) لەوێدا دکتۆر سەگبان ڕاستەوڕاست دەڵێت:"ڕووداوەکانی ئەودواییە سەلماندی کەپێکهاتنی دەوڵەتی کوردی دەبێتە هۆی کارەساتی ناهەموار و دژ بە بەرژەوەندیە تایبەتیەکانی گەلی بچووک ".

٢٨ ـ ئەرشیفی شالیارگەی دەرەوەی ڕوسی(بوزلوستوف، کوستینتینوپل) ١٩٠٧ ـ ١٩١٣ بەڵگەنامەی ژمارە ١ ـ ٣ سازونۆڤ ، چاریکۆڤ ـ لەلایەن لازاریف "سەرچاوەی پێشوو".

٢٩ ـ بۆ پتر زانیاری سەبارەت بە سایکس ـ پیکۆ، بگەڕێرەوە بۆ(دابەشکردنی تورکیای ئاسیایی) لەسەر ڕۆشنایی بەڵگەنامە نهێنیەکانی دەرەوەی ڕوسیای تزاری، لە پلاوکراوەکانی دەزگای شورەوی ساڵی ١٩٢٤ ، 1.1 ئادەمۆف.

٣٠ ـ پاشان ناوی مەلا سەعید بوو بە(بدیع الزمان سید نورسی) کە ڕشتەیەک باسی فەلسەفی و ئاینی نووسیوە لەژێر ناونیشانی(کتیبات النور) و هەر ئەوە دانەری ڕەوشی (نورجویان) کەئەمڕۆ پتر لەسەدهەزار کەس پەیڕەوی پێدەکەن، بەتایبەتی لەئەنادۆلی کوردیدا « F و E ـ ئەنادۆلی تورکی » . ـ و

٣١ ـ لازاریف، سەرچاوەی پێشوو، لاپەڕە ٣٢٨.

٣٢ ـ گەشێک بەناو دلێراندا ـ دان ئادەم سمیث(بۆستن، تورینتۆ ١٩٦٤) لاپەڕەکانی ١٩٢و١٩٣.

٣٣ ـ بۆ پتر وردبوونەوە لەناوەڕۆکی پەیماننامە، بگەڕێرەوە بۆ ڕستەی گشتی پەیمانەکان، لایپزغ ١٩٢٤ ، زنجیرەی ٣ لاپەڕە ٦٦٤ـ٧٧٩. « F و E ـ ... تەواوی نوێکۆکراوەکانی بڕیار Nou-veau Recueil General des Traites (لایبزیگ ١٩٢٤) T.XII,3rd Series لاپەڕەکانی ٦٦٤ـ٧٧٩.»

٣٤ ـ هەمان سەرچاوەی پێشووە، لاپەڕەکانی ٦٦٧ـ ٦٦٨.

٣٥ ـ هەمان سەرچاوە، لاپەڕەکانی ٦٦٨ـ ٦٦٩.

٣٦ ـ هەمان سەرچاوە، لاپەڕەکانی ٦٨٣ـ ٦٨٤.

٢

کوردستانی تورکیا

گەندال

تێڕوانینێکی هەمەلایەنە

هەرێم و دانیشتوانی

کوردستانی تورکیا لەنێو هەرێمە کوردییەکاندا پان و بەرینترینیانە و دانیشتوانی پترن. بەندەری ئەسکەندەرۆنە و شاخەکانی تورس سنووری ڕۆژئاوای پێکدێن و یەکێتی سۆڤیەت «ئەرمینیا» و ئێران سنووری ڕۆژهەڵاتن، و زنجیرە شاخەکانی بونتیک[1] سنووری باکوورن و سنووری باشووریش هێڵە سنوورییەکەی نێوان تورکیا و سوریا و عیراقە. بەکۆی ڕووبەری ٢٣٠٠٠٠کم٢ (دەکاتە ٣٠٪ کۆی ڕووبەری تورکیا) و هەژدە پارێزگا (ویلایەت) لەڕۆژهەڵات و باشووری ڕۆژهەڵاتی ئەنادۆڵی تورکی[(١)] لێ پێکهاتووە.

کوردستانی تورکیا پارچە زەوییەکی شاخاوی سەختە(بەرزی ئارارات ٥١٦٥ مەتر و چێلو ٤١٣٨ مەتر و سۆیان و جودی نزیکەی ٤٠٠٠ مەتر دەبن). ڕوبارە مەزنەکانی ئاراس و دیجلە وفورات و لقەکانیانی پێدا دەڕوات. کەشوبای کیشوەرییە و پلەی گەرمای تێدا نایەکسانە[(٢)]. ناوچەکانی ڕۆژئاوای[2] لەساڵدا نیوەی بەفر دایاندەپۆشێت، بەڵام پێدەشتەکانی ئورفە و ماردین و دۆڵی دیجلە مامناوەندیترن.

خوڕبوونی ئاوی ڕوبارەکان و جیاوازی بەرز و نزمی بەپێی وەرز ڕێی هاتووچۆی کەشتی نادەن. بەڵام وزە و توانای یەکجار زۆر و بەکەڵکی ئەلیکتریکییان لێ پەیدا دەبێت کە دەگاتە

1 ـ لەکۆندا بەدەریای ڕەش گوتراوە پونتوس ئەکسیلیوس Pont Euxin. المنجد، لویس معلوف ـ « و »

2 - F و E ـ ناوچەکانی باشوور. « و »

گەلێکی بەژەوەرە و نیشتمانی پەرت

نزیکەی ٩٠ ملیار کیلۆوات[٣].

چڕی ڕووەک و دارستانی لەبەر کەمتەرخەمی و کەمشارەزایی و بەربەبەر لێبڕین ونەڕواندنەوەی وەک جاران نییە و ڕوو لە نەمانە[3]. هەندێک شاخی داپۆشراون بە داربەڕوو، گوێز و مازوو. هەروەها لە پێدەشت و دۆڵەکانیدا چنار، سپیدار، «سەرو» و سنۆبەر و داری بەری(ڕەز و میوە)ی میدیترانەیی « هەرێمی دەریای سپی» زۆرن. جانەوەری کێوی وەک ورچ، گورگ و ڕێوی تێدا زۆرن، و لە ئاوەدانیەکانیدا هەندێک ئاژەڵی وەک: کەمتیار و بەراز و بزنەکێوی هەن.

سەرژمێری ساڵی ١٩٧٠[4]ژمارەی دانیشتوانی کوردستانی بە ٧٧٥٥٧٠٠ کەس نیشاندا[٤]، لەوانە ٦٢٠٠٠٠٠ی، واتە ٨٢ ٪ کـــورد و ئەویدی توردک بوون (ئەوانەیش بریتـــیـــبـــوون لەفەرمانبەر و مووچەخۆری سپایی و ئەو یۆغسلافی و بولگارییە دوورخراوانەی بەپیێزترین زەوی کوردستانیان پێ بەخشین) و(لە پارێزگاکانی ماردین، سیرەت و غازیەنتاب) عەرەب دەژین و نزیکەی ٨٠٠٠ تا ٩٠٠٠ ئەرمەنی (لە دیاربەکر و قارس) بوون.

مرۆڤی ناکورد لەشار و شارۆچکە کوردییەکاندا زۆرن. لەپارێزگاکانی مەرەش، غازیەنتاب، مـەلاتیـە و ئەرزڕووم کـە ناوچەی مـەرزی وڵاتی کـورد پێکدێنن لەگـەڵ ئەنادۆڵی تورک نشین (بەپێچەوانەی هەرێمی ڕۆژهەلات و ناوەندەوە کە ڕێژەی کوردیان تێدا پترە) زۆرترین ژمارەی ناو ئەو تێکەڵە چەند ڕەگەزیە کوردن.

وەکـتـریش دەبێت بۆ دەرخـسـتنی ژمـارەی تەواوی کـورد لەتوکـیـا ، ژمـارەی کـۆمـەڵە کۆچپێکراوەکانی کورد بۆ ناوچەکانی ئەنادۆڵی وەک جیهانبیلی، هەیانا، کویردۆگە، توکەت، سـانکیـری و هتـد ...، وهەروەها دەبێت ئەو هەزاران کوردەی کـۆچیـان کـردووە بۆ شـارە تورکـە پیشـەسازیەکانی تر لەیاد نەکەین کە تەنها لە ئیستەنبوڵدا نیوملیۆن کرێکاری کورد دەژی. سەرژمێری ساڵی ١٩٧٠ دەریدەخات کەژمارەی کوردی دەرەوەی کوردستان دوو تا دوملیۆن و نیو دەبن[٥].

واتە بەپێی ئاماری ساڵی ١٩٧٠ ژمارەی ئەوانەی بەزمانی کوردی دەدوێن گەیشتووەتە ٨.٥ ملیۆن کەس، کە دەکاتە ٢٣.٨ ٪ی کۆی ٢٥,٧ملیۆن هاووڵاتی کۆماری تورکیا. لەئێمە ڕوونە کەئەو ٨.٥ ی لەئاماری ساڵی ١٩٧٠مان وەرگرتووە زۆر تەواو نییە، و بەبۆچوونی ئێمە لەنێوان ٨ تا ١٢ ملیۆندایە. گومان لەوەدا نییە کە گشتکات ڕژێمی تورک ژمارەی کورد کەمتری نیشان دەدات، بەڵام لایەنە نەتەوەییە توندڕەوەکانی کوردیش زۆری پێ لێدادەگرن.

3ـ (لەجەنگی دژ بە بزووتنەوەی ئازادیخوازی کورددا، ڕژێم دوانزە ملیۆن هێکتار جەنگەڵی لە کوردستان سووتاند) "یەشار کەمال" بۆ ڕۆژنامەکانی "دێر شپیگل"ی ئەڵمانی و"داگس نیهێتتەر"ی سویدی ـ گۆڤاری گزینگ، ژمارە ٧، لاپەڕە ٥٤ساڵی١٩٩٥، سوید). « و »

4- F و E ـ ٧٥٥٧٠٠٠کەس.

لەسەرووی ئەوانەیشەوە بەشی یەکجار زۆری کورد لەترسی زەبروزەنگی پتر لە نیو سەدە، دوودڵن لەوەی خۆ بەکورد بنووسن. بەوەی لەکاتی سەرژمێرەکەی ساڵی ١٩٦٥دا بۆم ڕەخسا وەک سەرژمێر لەگەڵدابم، ئەو دیاردەیەم بەچاوی خۆ دی؛ کە لەیەکێکم دەمپرسی: بەچی زمانێک دەدوێیت؟ زۆرجار وەڵامی ئەو بێچارە و بێدەسەڵاتەی زۆربەی ژیانی لەناو کۆلیتێکی بە تەنەکە هەڵچنراوەدا بردووەتە سەر بەتووڕەییەوە دەیگوت: دەبنووسە تورک و لە سـەرئێشـەمان دوورخەرەوە!.

ڕێژەی دانیشتوانی کورد لەکوردستاندا هەر سەردەکەوێت. نێوان ساڵەکانی ١٩٤٥ و ١٩٦٥[5] ناوەندی سەرکەوتنی ڕێژەی دیوگرافی کوردستان ٢,٨٨ ٪ بوو بەرانبەر بە٢,٦٥ی تورکیا. ڕێژەی مەرگ "بەتایبەتی لەنێو منداڵان" لە٢,٢٥ ٪ی ساڵی ١٩٦٠وە دابەزی تا لەساڵی ١٩٧٠دا بوو بە ١.٤ ٪ ، بۆیە ڕێژەی هەرزەکار تا دێت بەرزدەبێتەوە. ئەو ناوەندی ڕێژەیە لەنێوان ساڵەکانی ١٩٦٥وە تا ١٩٧٠ گەیشتە ٢.٨٨ ٪ . زانیارییەکانی دەست ئێمە کەوتن بێ چەندوچۆن نیشانیداوە کە ئەو ڕێژەیە هەر لەبەرزبوونەوەدایە، بەڵام ئەوتۆیش هەر لەوەناچێت کوردستان بە پارچەیەکی ئەوتۆ چڕ بژمێردرێت، چونکە چڕی دیۆگرافی ئەوناوچەیە ساڵی ١٩٧٠ لە ١ کم٢دا ژمارەی دانیشتووان لە ٣٣ کەس تێنەپەڕیوە (لەگشت تورکیا ٤٣.٩ کەس بوو). چڕی دانیشتووان لەهەرێمێکەوە بۆ هەرێمێکی تر جیاوازن: هەرچی هەرێمەکانی باکوور و ڕۆژئاوایە بەرزترن لەوانی ڕۆژهەلات(لە هەکاری ٩ کەس لەیەک کیلۆمەتر دووجادا دەژی). جارجارەیش لەهەندێک ناوچەی کوردستاندا هەڵدەکەوێت ڕادەی ناوەندی چڕی دانیشتوانی لەناوەندی چڕی دانیشتووی گشت تورکیا بەرزتربێت.

کۆمەڵی کورد بەزۆری گوندنشینن. لەساڵی ١٩٦٥دا ٢٧.٨ ٪ی ئەو کۆمەڵە لە ١٤٦ شارۆچکە و ١٨شاری کوردیدا دەژیان کەئەمڕۆ ژمارەی دانیشتووانی تەنها شەش لەو شارانە(غازی ئەنتاب، دیاربەکر، ئەرزڕووم، مەلاتیە، خەرپووت و ئورفە) پتر لەسەدهەزار کەسن، و ڕێژەی ٧٢.٢ یش[٦] لە ١١١٢٠ گوند و ٩٧١٧ لادێ (گوندی بچووک پێکهاتوون لە هەندێک ماڵی کەم)دا دەژین. تا ساڵی ١٩٦٠یش نزیکەی ٧٠ تا ٨٠ هەزارکەسی نیمچەکوچەری لە دەواردا دەژیان، بەڵام ئەمڕۆ ژمارەی ئەوانە لە ٣٠ هەزار کەس تێناپەڕێت.

بەهۆی میکانیزەکردن و پێشکەوتنی کار و پیشەی کشتوکاڵیەوە کۆمەڵی جوتیار بەزۆری ڕووی لەشارکرد. بەو لەپڕ بەرزبوونەوەی ڕێژەی دانیشتوانە لەشاردا شیرازە تێکچوو تا ئەو ڕادەیەی بێکاری و تەنگەبەری حەوانەوە و کەمتر دەسکەوتنی خانوو بۆیان بوو بە کێشەی بێچارەسەر، و کەپر و کۆلیتی تەنەکەی بە کەنار شارەکاندا بڵاو کردەوە.

5- E ـ هەمانە و F ـ ... ١٩٤٧ تا ١٩٦٥.

پەروەردە و ئامۆژ

مەزنترین ئاسۆری کوردستان نەخوێنەوارییە. وا پتر لە نیوسەدە بەسەر دامەزراندنی سیستێمی کۆماری عیلمانیدا تێدەپەڕێت هێشتا ٧٢٪ی مرۆڤی شەش ساڵ و بەرەوژووریان نەخوێنەوارن. بە بەراورد لەگەڵ نەخوێنەوارانی گشت تورکیا کە ٥١ ٪ ی دەنیشتوان دەبێت. بەشە تورکیەکەی کۆمار بەتەنها ٤١.٤ ٪ی بەردەکەوێت، واتە نەخوێنەواری لەکوردستان دوو بەرانبەری بەشە تورکیەکەیە.

بەشی هەرەزۆری گوندە کوردەکانی ئەمڕۆ بێ خوێندگەی سەرەتایین، ئەگەر بەهەڵکەوت لەگوندێکیشدا هەبێت ئەوا تاکە یەک ماموستا وانەی پێنج پۆل دەڵێتەوە، کەئەویش تەنها بەتورکییە. ئەوجا لەو پەنجا و چەند خوێندگەی ئامادەییەی لەکوردستاندا هەن کەموکووڕی خوێندن یەکجار زۆرن. کاتی تاقیکردنەوەی بەکالوریا خوێندکاران دەکەونە ژێر هەمان هەلومەرجی خوێندکارە خۆشبەختەکانی ئیستەنبوڵ و ئەزمیر و هتد.... بۆیە جێی سەرسووڕمان نیە ئەگەر خوێندکاری کورد کەمتر بگاتە خوێندنی بەرز. لەکۆی ١٨ زانکۆ و ١٧٥ ئامۆژگای بەرزدا ساڵی ١٩٧٥ تاکە یەک زانکۆ (لە ئەرزڕووم) و یەک کۆلیجی پزیشکی (لە دیاربەکر) و چوار ئامۆژگای پیشەسازی و ئامۆژ لەگشت کوردستان کراوەتەوە. لەوانەیشدا هەر خوێندکاری کورد لەو بنکانەدا کەمن.

زمانی فێرگە تەنها تورکییە. لەساڵی ١٩٢٥وە زمانی کوردییان لێ قەدەغە کراوە و لەچاپدان و بڵاوکردنەوەی پەرتووک و ڕۆژنامە و گۆڤاری کوردیش قەدەغەن[6]. ئەگەرچی سزای قورسیان لەسەرە هەر بەزمانی کوردی چاپەمەنی نهێنی بڵاودەکەنەوە. زۆربەی چاپ بەو تایپە لاتینیە دەنووسنەوە کەجووتەبرای بەدرخانی « جەلادەت و کامەران » لەگرتی سێیەمی ئەم سەدەیەدا بۆ شێوەزمانی کوردییان گونجاندووە. ڕاستی ڕێڕەوی نوێ ئەوەیە کە: ڕۆشنبیرانی کورد تا ئەم دواییانەیش هەر بەزمانی تورکی هەست و بۆچوونیان دەربڕیوە. وەنەبێت نووسەر و وێژەران لەترسی قەدەغەکردنب نەوێرن بەرهەم بە کوردی بنووسن و لەچاپدەن، بەڵکو لەبەر ئەوەیە کە هەندە ئاشنای زمانی زگماکی قەدەغەکراویان نین. ڕۆشنبیری کورد گرنگی زۆریان بەخشیوە بەکولتووری تورک؛ بەناوبانگترین چیرۆک نووسی تورکیا (یەشار کەمال)[7] کوردە و لەگشت

6 ـ پاش حەفتا ساڵ قەدەغەبوون، لەبەر پێداویستی چوونە ناو یەکێتی ئەوروپایی و نواندنی ڕووی دیموکراسی، تورکیا بڕیاری لەناوخۆی خۆیاندا بەکوردی دوانی بۆکوردان ڕاگەیان بەڵام لەخوێندگە وکاری دەزگای دەوڵەت هەروەک پێشوو بەتورکییە، و تاکو ئێستا ڕێگەی هیچ جۆرە چاپەمەنی بەزمانی کوردی نەدراوە. تەنانەت گەر کوردێک بۆ سەردان لەهەندەرانەوە بە ڕێگەی تورکیادا بچێتەوە بۆ باشوور یان ڕۆژهەڵاتی کوردستان، دەیپشکنن و ئەگەر چاپەمەنی کوردی پێبێت، ئەوا گێچەڵ پێ دەکەن و هەڵدەکەوێت زیندانیشی بکەن. « و »

7 ـ لە تەمەنی ٧٢ ساڵیدا بە تاوانی(بیر و بۆچوونی تیرۆریستی) لەسەر دوا بەرهەمی(بیری ئازادی و تورکیا) گیرا و چەند جارێک کێشی دادگا کرا، کۆڕ وکۆمەڵانی کولتووردۆست و هەروەها ڕێکخراوە ئازادیخوازەکانی جیهان ڕەخنە و خواستی ئازادکردنیان ئاراستەی تورکیا کرد، پاش چەند مانگ گیرمەکێش، دادگای >>>

سات و شوێندا خۆی ئەوە دووپات دەکاتەوە. بەرهەمی ئەو وەرگێڕدراوە بۆ پتر لە بیست زمانی بیانی. لەوانە؛ حەمەدۆک، کاریتە و هتد.... هەروەها دوو وێژەری بەناوبانگی وەک جاهید سدقی تارانچی و ئەحمەد عارف. هونەرمەندی جیهانی سینەمای بەناوبانگ، یلماز گوێنای[8] دەرهێنەر(ریڤیسوێر) تارمایی کوردبوونی خۆی لەناوەڕۆکی فلیمەکانیدا نواندووە. هەروەها زۆر لەگۆرانیبێژە بەناوبانگەکانی تورکیا؛ هەر لە رەحیمی، ڕوحی سوو تا دەگاتە رەحیم سالتوک[9] و هتد ... کوردن (و بەزۆری شیعەن)[10].

بیر لە ڕەگەزکردنەوە لەساڵی١٩٦٥ بەدواوە بووە بە باو. ئەو هەستە بەزۆری لەناو بەشی زۆری ڕۆشنبیرانی کورد بڵاوبوەتەوە. ئاساییە کە نەخوێنەوارەکانیان" لەزمانی زگماکی بەولاوە هیچ زمانی تر نەزانن". ئەو میللەتە کۆمەڵدۆستە ئەمڕۆ ڕووی لەوەناوە بناغەیەکی ڕۆشنبیری وکولتووری کوردی هەڵکەوتوو بۆخۆی دابینکات.

ئاین

نزیک لە٩٩٪ی کورد موسوڵمانن و نزیکەی ٣٠ هەزار دیان(نەستوری یان ئاشووری) و ٤٠ تا ٥٠ هەزار یەزیدی[٧] هەن(بەهەڵەداچوویان بەوان دەڵێن شەیتان پەرست).

کورد زۆری موسوڵمانی سوننیە و لەسەر کێشی شافعی. چەند هەزار شیعەیش هەن (قزلباش، یان عەلەوییەکانی پەیڕەوکاری زاواکەی پێغەمبەر) لە دەرسیم، خاپوور و مەرەش.

لەزۆر گوندی کوردستاندا خوێندگەی قورئان(حوجرە) هەن، کە لەوێدا منداڵ بە زمانی عەرەبی فیری ڕەوشی ئاین دەبێت. بەشێک لەماموستاییانی ئاینی(مەلا) خوێندکارەکانیان فێری کولتوری کلاسیکی کوردی وەک؛(بەرهەمەکانی ئەحمەدی خانی، مەلای جزیری، باتێ، «فەقێ» تیرانی، باباتاهیر «ی هەمەدانی» ، «حاجی قادری» کۆیی و هتد...) دەکرد ـ بێگومان ئەویش بەدزی کاربەدەستانی تورکەوە.

ڕۆشنبیری لادێ، واتە مامۆستای ئاینی(یان مەلا) ڕۆڵی تایبەتیان هەیە لەناو کۆمەڵی لادێی کوردیدا. تاکو دەساڵ لەمەوبەر بەپیتاکی ناوکۆمەڵ، یا بەرەنجی شانی خۆیان دەژیان. بەوەی

<<< ئاسایشی ئیستەنبول ڕۆژی ١ی دیسەمبەری ١٩٩٥ بڕیاری سەربەست کردنی دا بەڵام لەڕۆژی ٧ی مارسی ١٩٩٦دا دادگای بەرزی تورکی، یەک ساڵ و هەشت مانگ زندانی بۆبڕیەوە !!. « و »

8 ـ یلماز گوێنای، لەساڵی١٩٦٣وە لەسەر هەستی نیشتمان پەروەری و بەهۆی فلیمەکانیەوە جارێک "یەک ساڵ و نیو"، جارێکی تریش" ٢٧ مانگ"بەند کراوە، دواجاریش بە تاوانی کوشتنی دادوەرێک ٢٤ساڵ زیندانی بۆبڕاوەتەوە و پاشان بۆی کراوە بە ١٨ساڵ. ساڵی١٩٨١ لەکاتی مۆڵەتیدا بۆ سەردانی کەسوکار، هەڵهات و ژیانی ئاوارەیی گرتەبەر. هەمان ئەوساڵەی فلیمی "ڕێگا"ی لە سویسرا تەواوکرد، خەڵاتی "کان"ی سینەمای پێ بەخشرا. پاش خەباتێکی زۆر لەزەمینەی فلیمی نیشتمانپەروەریدا، ساڵی١٩٨٤ کۆچی دوایی کرد. (تەیفور ـ گۆڤاری گزینگ، ژمارە ٦ ساڵی١٩٩٥، سوید.). « و »

9 ـ ئەمڕۆیش ئیبراهیم داتلیساس و هەندێک لاوی ترن « و »

10 ـ دیارە مەبەست لەو خێڵە کوردانەیە کە لە سەر ڕەوشی کاکەیین. « و »

نێوان ساڵەکانی ١٩٥٠ و ١٩٦٠دا ئاگایان لە ئێش و ئازاری نەتەوە و شێوەی ژیانی کۆمەڵانی لادێ بوو، ڕۆڵی پێشکەوتوخوازانەیان دەبینی. دژبوون بە هەڵوێستی کاربەدەستانی میری و لایەنگیری هاونیشتمانی خۆیانبوون. ڕژێمی تورک لە ساڵی١٩٦٥ بەدواوە ئەوانەی تڕۆکرد و مەلای مووچەخۆری سەر بەدەزگای ئاسایشی (MIT) تورکی و لەئامۆژگای دەوڵەتدا ڕاهێنراوی خستنەجێ تا ببنە هێڵی بلاوکەرەوەی پروپاگندە بۆ ڕژێم .

تائێستایش ڕەوشی ئاینی (تەریقەت) لەگشت کوردستاندا باوە. ئەو ڕەوشە تا دەرکەوتنی سیستێمە فرە پارتییەکەی ساڵی ١٩٢٦[11] زۆر بەتوندی بەربەرەکانێ دەکرا، بەڵام لەوەبەدواوە کۆششی ئەوان سوودی هەبوو بۆ پارتەکان. هەرچی شێخ و پێشەوا ئاینییە ناودارەکانی(ڕەوشی قادری و نەقشبەندی) بوو کەوتنە بەر بەهرە و چاودێری کاربەدەستانی دەوڵەت و هەروەها پارتەکان و پێی بووژانەوە، چونکە لەوانەبوون کاتی دەنگدان بۆ هەڵبژاردن زۆر بەوان کۆکرێتەوە، و تەنانەت لەناو ئەوانەدا هەڵکەوت بگەنە ئەندامەتی پەرلەمان.

ئەو دەسەلاتە ڕامیارییەی نوێیەی شێخانی ئاینی پەیدایانکرد بوو بە سەربار بۆ دەسەلاتی ڕەوانی پێشوویان ـ جگە لەوکەسانەی خۆیان هەر خاوەن ناوبانگ و دارایی و زەویوزاری زۆر بوون ـ زۆری بەهێزتر کردن بەرانبەر بە کۆمەڵی لادێ. بەڵام لەوەتەی باری ژیانی ئابووری و کۆمەڵایەتی میللەتی کورد ڕوو لە گۆڕان کردووە بەرەبەرە ئەو دەسەلاتە لەکزیدایە. پێشەوای ئاینی ناوبانگ و دەسەلاتەی جارانی نیە چونکە لەمرۆ بەدواوە میللەت وەک داردەستی ڕژێمیان لێی دەڕوانن.

شیعەی(عەلەوی)یش وەک سوننی ڕەوشێکی تایبەتە. دەدە و پیر لەلای ئەوان هەمان وەک شێخە[12].

تەندروستی

ئەگەرچی هەلێکە و بۆ دەولەمەندبوون هەلدەکەوێت، بەڵام پزیشک بەدەگمەن ئارەزووی کار دەکات لەو هەرێمەی ڕۆژهەلات(کوردستان ـ یان ـ مەحرومیەت بۆلگەسی) کە دەوڵەت بە دەستوور گەمارۆی ئابووری داوە. پاش بەسەربردنی سێ ساڵ کار لەڕۆژهەلات (کە لەدەزگاکانی میریدا پێیدەڵێن " شەرق خدمەتی")، پزیشکی تازە سەرکارکەوتوو و پزیشکی ڕیزەکانی سپا تامەزرۆن بۆ گواستنەوەیان بۆ شارە تورکییە مەزنەکانی لە کولتوور و ژیاردا پێشکەوتووتر و

11 ـ « فارسییەکە لەپەراوێزدا دەڵێت » ـ دەشێت هەڵەی چاپ بێت، دەبوو١٩٤٦ بێت ـ م.
12 ـ "دەدە"ی تورکی و "پیر" ی کوردی و"شێخ"ی عەرەبی هەر یەک واتای هەیە. تاکو ئێستا لەناو زۆر هۆز، یان کێشی ئاینی ناو کورداندا لەبری شێخ هەر پیر بەکاردێت، وەک: پیری شالیار، پیرەمەگروون، پیری شەوکێل و هتد...ـ و.

خۆشگوزەرانترن. سەرئەنجام ئەوهەڵوێستە نابەرانبەرییەکی ناجۆر دەنوێنێت لەباری تەندروست گوزاری هەرێمە جۆراجۆرەکانی کۆمار. لە تورکیادا ساڵی ١٩٧٠ بۆ گشت دە هەزار کەس ٤.٣ پزیشکی هەبوو، بەڵام کوردستانەکەی بەرانبەر بەهەمان ژمارە تەنها یەک پزیشکی[٨] بەرکەوتووە. کەواتە ژمارەی پزیشک بۆهەزار هاوولاتی تورکیا ٤.٣ جار بەرزتربووە لەهەمان ژمارەی کوردستان. ئەو ناتەواوی و نابەرانبەرییە هەر لەبەرزبوونەوەدایە، چونکە ساڵی ١٩٦٥ لە تورکیا ژمارەی پزیشک بۆ هەزار کەس بوو بە ٣.٦ جار بەرزتر لەکوردستانەکەی. ئەو سەرووخوارکردنە لەخۆیدا نیشاندەری نابەرانبەری بەشەکانی کوردی و تورکی ئەو دەوڵەتەن.

بنەی کۆمەلایەتی و ئابووری

بەشی سەرەکی کۆمەڵگەی کوردی هێشتا گوندنشینن و ٧٢.٢٪ یان بە داهاتی بەروبوومی کشتوکاڵ و ئاژەڵ دەژین. ئەوەی لەوان کەوتبێتە سەر کار لە کارگە و پیشەسازیدا تەنها ٥.٥٪[13] دەبن، و بەشەکەی تریش لەشاردا کەوتوونەتە کۆڕی بازرگانی و کار و پیشەی سەربەخۆ و جۆرەها خزمەتگوزاری تر[٩].

مایەی سەرەکی ژیانیان ئاژەڵداری کلاسیکە. بێگومان کوردستان مەڵبەندێکی پەروەردەکاری گا و مەڕ و بزنە و سەرچاوەی بەروبوومی ئاژەڵە بۆ ئەو کیشوەرە.

بەدەگمەن گۆڕان و پێشکەوتن لە شێوەی تەکنیکی کشتوکاڵیاندا دەبینرێت، و تائێستا وەک سەدەکانی ناوەڕاستە بەرانبەر بە بەشەکانی تری تورکیا: ٣٩٪ی گاسنی جووتی تورکیا لە کوردستاندا بەکاردێت، و ئەگەرچی مەکینە و ئامێری نوێی کشتوکاڵی کەوتوەتە ئەو هەرێمە کوردییە، هێشتا ڕێژەی لە ٣٪ی دایە[١٠]. بەڵام بەپێی پێداویستی ڕۆژ و بەرزبوونەوەی خەرج و سەنگوسەوای بازاڕی تورکیا و بوونی کۆلکە ئاغای کورد بە جوتیاری سەرمایەدار، باری میکانیزە کردنی جوتیار لە پەرەسەندندایە. لە نێوان ساڵانی ١٩٦٥ و١٩٦٧دا، ژمارەی تراکتۆری کوردستان ساڵانە ٤٦٪ بەرز دەبووەوە. تەکنیکی کلاسیک و نابەرابەری دابەشکردنی زەویوزار بەو پێیەی لەخوارەوە بوونەتە هۆی ناتەواوی باری کشتوکاڵی ئەو هەرێمە کوردییە.

کۆمەڵی گوندنشین	جی‌ی دانیشتوان	مافداریتی کێڵان
جوتیاری زەوی نەکێڵراو	٣٨٪	--٪
زەویداری بچووک(١ ــ ٥٠دونم)	٤٥.٤٪	٢٧٪
جوتیاری دەوڵەمەند(٥١ ــ ٢٠٠دونم)	١٤.٢٪	٤٠٪
بەگ وئاغا وشێخ وهتد...(سەروی ٢٠٠دونم)	٤.٢٪	٣٣٪

13 ـ E ـ هەمانە. و F ـ ٢.٥٪.

واتە یەک لەشەشی زەویداران دەبنە خاوەنی سێ لەچواری زەویوزار، بەڵام ڕێژەی ٣٨٪ی جوتیار خاوەنی تاکەیەک پارچە زەوی نین. چاوخشاندنێک بە دیکۆمێنتەکانی ئاماری زەویوزاری تورکیا نابەرانبەری دابەشکردنی زەویان بۆ دەخاتە ڕوو، کە لەساڵی ١٩٢٦ بەدواوە، واتە لەو کاتەوە کە تورکیا شێوە یاسای سویسری خسووەتەگەڕ، پتر پەسەندکردنی ڕەوشی خاوەندارێتی تایبەت بوەتە هۆ پتر بەرزبوونەوەی ئەو دیاردەیە .

لەپاداشتی خزمەت بەڕژێمدا، بەگ، ئاغا، شێخ و سەرانی هۆز گەیشتوون بەوەی بەرەبەرە دەسگرن بەسەر زەویە گشتیەکان و وەقفی میریدا[14] وکاربەدەستان لەئاستی ئەواندا خۆ نابینا نیشاندەدەن، سەرەڕای گشت ناکۆکی ڕژێمی ئەنقەرە لەگەڵیاندا بۆ پتر دەسەڵات سەپاندن بەسەر کۆمەڵگەی کوردەواریدا چاوپۆشی لەو هەڵوێستی فیودالانی کورد دەکەن وهەرگیز بیر لە چەسپاندنی یاسای سازکردنی کشتکاری ناکەنەوە.

ئائێستا نەبوونی جوتیاری زەبوون بەخاوەن زەوی نەبوەتە هۆی ئاژاوە لەنێوان چینی گوندنشین (٨٣,٤٪) و تاخمە خۆش گوزەرانەکەی بوون بە یاریدەر و داردەستی کاربەدەستان. ئەگەرچی هەست بەهاوخوێنی و نەریتی ئاینی و خێڵەکی بووەتە هۆی دواخستنی ژیانی ڕۆژانەیان، هێشتا پەیوەندی ڕەشۆکی لەگەڵ ئاغا هەروەک پێش ماوە و ئەو جۆرە پەیوەندییە پەردەی کێشاوە بەسەر ناکۆکییەکانی ناو خێڵ و دەیانشارێتەوە. ناکۆکییەکی تا چەند گرێی لەمەوبەر پێیانەوە دەرکەوتبێت هەر دزی و ماڵبڕینی یەکتربووە. لەوە ناچێت ئەو ڕەخنە و سکاڵانەی لە کۆتایی شەستەکانەوە دەیگرن لەکاربەدەستان، " بەتایبەت لەچینی دەسەڵاتداری لادێ" باڵی بهێڵێت بەئاسایی بڕین.

وەک تەکنیک و کەرەستەی کۆن و باری زەویدارێتی کورد ڕوی کلاسیکی خۆی زەق دەردەخات، تارادەیەکیش ڕێچکەی بەرەو دەرەوەچوون ئەوانی گرتووەتە بەر، و وردەوردە خۆی دەخنێتە ناو بازاڕ و سەرمایەی تورکیاوە. بەرهەمهێنانی پەمو، چەوەنەری شەکر، توتن و ڕەوانەکردنی ئەوانە بۆ بازاڕی تورکی و بازاڕەکانی تری دەرەوە، شوێنی بەرهەنهێنانی سەوزە و دانەوێڵەی لەوەوبەریان دەگرێتەوە.

ئەگەرچی سەرمایەداری کەوتووەتە ناوکۆمەڵی لادێی کوردییەوە، بەڵام هێشتا نەگەیشتووەتە ئەو ڕادەیەی باڵ بکێشێت بەسەر کاری کشتکاریاندا. لەڕاستیدا کوردستان یەکێکە لەو نیشتمانانەی جیهانی سێ کە لەهەمان یەک کاتدا دیاردەی چەندین چەرخی پێوە دیارە. بێگومان تێپەڕبوونی کەری باستانی جوتیار بەتەنیشت دوا مۆدێل ئوتومبیلی مارسیدسی ئاغایدا، چاکترین نمونەیە.

14 ـ وەقف، واتە زەوی یا خانوبەری خەلاتکراو بەمزگەوت یان تەکیەی ئاینی. زەوی میری، ئەو پارچەزەویەی بەناوی کەسەوە تۆمار نەکرابێت لەتاپۆدا بەمیری ناودەبرێت. « و » .

لەزاراوەی ئابووریدا ئەو دیەنە ئەوە دەگەیێنێت کە شێوە سەرەکییەکانی بەرهەم لەلای فیوداڵ "ڕادەی دەسکەوتی کارە بەرانبەر بەڕادەی بەرهەم" و تەنانەت پیادەکردنی کەمێک لەڕەوشی کۆنی کۆمەڵانی سەرەتایی و ... خستنەگەڕی شێوەی نوێی وەدەسهێنانی بەروبومی سەرمایەیە. بێگارکردنی شێخ و پێشەوایانی ئاینی بە جوتیار تائێستایش لەگەرمەیدایە؛ پەیڕەوکار بە بەهرەی بیرۆزی دەزانن کە ئەگەر لە باخ و کێڵگەی شێخدا بێکرێ کاربکەن و بەرهەمی بۆ کۆبکەنەوە و زۆرپتر ...، و وەک جوتیاریش هەر ملکەچی عوشر (یەک لەدە) بدەن بەئاغا.

ئاغا خەرج و پاشەکەوتی خۆ لەڕەنج و بەرهەمی جوتیار گەلاڵە دەکەن و لەشارە مەزنەکاندا دەیدەن بەزەوی و خانوبەرە، ئوتومبیل و کارگە و قازانجەکەیشی دەخەنە تەنکەی باخەڵی خۆیان.

ساڵی ١٩٦٤[15] بەپێی ئەو ڕەوشی یاسایی کارەی لەتورکیادا هەیە، لەکۆی ٤٣,٢٦٣ کارگە و دامەزراو تەنها ٢٤٢٧ی لە کوردستاندا بوو. ئەگەر ئەوە هەڵسەنگێنین ڕێژەی دەکاتە ٥.٦٪ [(١١)] و زۆربەی زۆریان بریتیبوون لە پیشە دەستیە ئاساییەکانی وەک دروسکردنی سابون، ڕۆن، ژێرڕاخەر و هتد.... لەگەڵ لەوانیشدا هەندێک کارگەی شەکر لە "ئیلازیک[16] مەلاتیە" و چیمەنتۆ لە "قارس و ئەرزڕووم " و چەند کارگەیەکی چاکردنی توتن لە "بەتلیس و مەلاتیە[17]" و کارگەی چنین لە دیاربەکریشمان لەیاد نەچێت. وەکتریش دەوڵەت سەرپەرشتی کاروپیشەی کانەکانی خستووەتە ژێر دەستی خۆی. خاکی کوردستان پڕە لە کانزای وەک فۆسفات، خەڵوزی بەردین، مس، ئاسن و کرۆم و هەروەها نەوت.

کرۆمی کانەکانی شاری ماردین (نێوان دیاربەکر و ئیلازیک) یەکێکە لەکانە هەرە گرنگەکانی جیهان، بە دەرهێنانی ٨٣٢٠٠٠ تەن[18] لەوجۆرە کانزایە ساڵی ١٩٦٧ تورکیا لەپاش یەکێتی سۆڤیەت بوو بە دووهەمین کیشوەری بەرهەمهێنەر. ڕاپۆرتی O.C.D.E لەمەڕ تورکیا دەریخستووە کەساڵی ١٩٧٣ دوو ملیۆن تەن لەو کانزایە دەرهێنراوە و بەشی زۆری لێ ڕەوانەی ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا کراوە. ساڵی١٩٦٧ ڕادەی بەرهەمی ئاسن لەکانەکانی دیورگی گەیشتە نزیکەی یەک ملیۆن و نیو تەن[(١٢)] (بەرزی پلە و زۆربوونی ئەو بەرهەمە کارێکی ئەوتۆی کرد ئەو شارە کوردییە بخرێتە سەرشاری سیواس کەڕێژەی زۆر لەدانیشتوانی تورک زمانن). ئەو بەرهەمە پاش دەرهێنان لە کوردستانەوە ڕەوانەی کارگەکانی ئاسنی تورکی(ئیرگلی و کەرەباغ)ی سەرلێواری دەریای ڕەش دەکرێن. لەزۆر کۆنەوە مس لە کانەکانی گوندی ئیرجانی نزیک بە دیاربەکر دەردێت، و ساڵی ١٩٧٠نزیکەی یەک ملیۆن تەنی لێ دەرهاتووە.

15 ـ F و E ـ ... ١٩٤٦ ...
16 ـ E ـ هەمانە. و F (خارپوت و مەلاتیە).
17 ـ E ـ هەمانە. و F ـ (بەتلیس).
18- F ـ هەمانە. و E ـ ٩١٥,٠٠٠ تەن.

گەنجینەی کانە نەوتە دۆزراوەکانی ئەو هەرێمە بەرانبەر بە بەرهەمی ئەفسانەیی ژێرخاکی کوردستانی ئێران و عیراق زۆر نییە. لەڕاستیدا تێبینییەکانی کۆمپانیا فرەمیللەتی و هاوبەشییەکەی شێل، مۆبیل و BP کەپاش پشکنینی ئەو پارچەیەی جیهان دەریانبڕی، گوایە تاکە یەک دڵۆپ نەوت لەتورکیا نابینن، پووچەڵ بوو. لە شەستەکاندا، واتە ئەوکاتەی کۆمپانیای نەوتی میللی تورک T P A O توانی بە کەرەستەی ئاسایی نەوت لەکانەکانی ڕامان، گازان (ناوچەیەکە لەسیرەت) و دیاربەکر بدۆزنەوە. توانای دەرهێنانی نەوتیان ساڵی ١٩٧١ گەیاندە چوار ملیۆن تەن، و بەشی زۆریان لەناوخۆدا بەکارهێنا.

جگە لەکاروپیشە و بەرهەمهێنانی کان، دەوڵەت ئەو ڕێگە ستراتیجییانەی تورکیای سازکرد کە دەیبەستن بەعیراق و ئێرانەوە، و هەروەها گرنگی داوە بە چاکردنی ڕێگای چالاکیەکانی لەشکر لەکوردستان، و بەوانە شارە سەرەکیەکانی کوردستانیان کردووەتە بنکەی سپایی. "دیاربەکر، مەلاتیە، ئیلازیج و وان" یان بە هێڵەکانی شەمەنەفەری تورکی "ئیستەنبوڵ ـ ئەنقەرە ـ مەلاتیە ـ دیاربەکر ـ گردەلان ـ وان" و "ئەنقەرە ـ سیواس ـ ئەرزڕووم" پێکەوە گرێداوە. لەگەڵ ئەویشدا لەوشارانە فڕۆکەخانەی کیشوەری و سپاییان کردووەتەوە.

بەشی زۆر لەو بووجەی ساڵانەیەی دەوڵەت تەرخانی دەکات دەچێت بۆ لایەنی کاروپیشەی دەرهێنانی کانزایی و پرۆژە ژێرخانەکانی. ساڵی ١٩٦٨لەکوردستاندا تەنها ١.٩٣٪ی کۆمپانیای باسنور و پرۆژە ژێرخانی تورکی کاریکردووە(١٣). دووربوونی کوردستان لەبەندەری دەریاییەوە، و سستی ئاڵوگۆڕ و بچووک بوونی بازاڕی شارەکانی، و هەروەها ناتەبایی باری ڕامیاری تاڕادەیەک کاریکردووەتە سەر ئەو هەرێمە کوردییە بەدەگمەن کەسێک هەڵدەکەوێت سەرمایەی تایبەتی تێدا بخاتەکار، خۆ ئەگەر هەڵیشکەوتبێت ئەوا لە پرۆژەکانی خانوبەرەدا بووە بۆ فەرمانبەر و ئەفسەرانی تورک و بۆرجوای کورد تازە پێگەیشتوو.

لەئەنجامی پەرەپێدانی کارگوزەرانی "کانزایی" هاوهەنگاو بە ئاوەدانکردنەوەی خانوبەرە، چینێکی کرێکار درووست بووە ئەمڕۆ ڕێژەیان دەگاتە ٥.٥٪ی دانیشتوانی کوردستان (واتە ٤٪ی چینی کرێکاری تورکیا). بەوەی ئەو چینە سوودیان لە بیمە« ضمانات »ی کۆمەلایەتی کار و کرێی ڕۆژانی پشوو و توانای مانگرتن وەرگرت، خۆیان بەخاوەن ماف زانیوە. شایانی باسیشە کە لەساڵانی دواییدا هەندێکیان هەستی چینایەتی کەووەتە دڵ.

بەشی زۆر لە دانیشتوانی گوندە شاخاوییەکان و خێڵە نیمچە کۆچەرییەکان بەرووبوومی ئاژەڵی وەک خوری، مووی بزن، ڕۆن، پەنیر و هتد ... دەگۆڕنەوە لەگەڵ چەرچی و دوکانە دەسگێڕەکانی بەکۆڵ یا بەباری وڵاخ دەگەنە ناوچەکانیان، بە شەکر و چا، خشڵ و کەرەستە، شتومەکی یاری و هەندێک جار پەسەوزە و مێوە. کڕین و فرۆشی بازرگانە دەستڕۆیشتووەکانی دیاربەکر و ئەرزڕوم ڕاستەوخۆ لەگەڵ دەوڵەتانی دراوسێی وەک یەکێتی سۆڤیەت و ئێراندایە. یانەی بازرگانییەکانیان

زۆر کاران.

ڕەوتی بازرگانی نێوان کوردستانەکەی و تورکیا شێوەی ئاڵوگۆڕکردنی نێوان هاووڵاتی لەگەڵ کەسانی نامۆ دەنوێنێت، واتە چەشنی وڵاتی کۆلۆنی کراو، بێ چەندوچۆن بوونەتە عەماری سپێر بۆ بازاڕی وڵاتی داگیرکەر.

بازرگانی دەستڕۆیشتوویان ئەوانەن کە بەرانبەر بەرووبوومی هەرێمی کوردستان سوود بە میترۆپۆلی تورک دەگەیێنن، و زەویداری مەزنیش ئەوانەن کە گشت پرۆژە و سامانی بانکەکان دەقۆزنەوە " بانکی چی، پاکی پاشکەوتەن". لەکۆی ١٩٨١ بەشە بانکی تورکیدا ساڵی١٩٦٥ تەنها ١٧٩[19] بەش " واتە ٠.٩٪"ی لە کوردستاندا بووە، ئەویش بەهۆی دەستکورتی دانیشتووانی هەرێمەوە پاشەکەوتی ئەوتۆیان نەبووە. پاشەکەوتی سپێردراوی کوردستان لە ساڵی١٩٦٥دا تەنها ٤٧٩ ملیۆن لیرەی تورکی بوو (نزیکەی ١٤٠ ملیۆن فرەنکی فرەنسی) بەرانبەر بە ١٥٢٠٢ ملیۆن لیرە دەکات بۆ سەرتاسەری تورکیا. نابووتی سیستێمی وام «قرض ـ credit » کە شایانی ناوبردنیێت ئەوەیە کەبووەتە مایەی زیان بۆ بەرهەمداری بچووک و مامناوەند و زەمینە خۆشکربووە بۆ دەرکەوتنی چینی سوود خۆر کە "بە سوودی ٥٠ ـ٦٠٪" پارە دەسپێرن بەجوتیار.

هەرچەندە دەزانن کارێکی دژوار و جێی مەترسیە(سەرتاسەری سنووری تورکی مینڕێژ کراوە) بەشی زۆر لەجوتیاری دەستکورتی گوندە سنوورییەکان قاچاغ دەفرۆشن. ڕانە مەڕ دەپەڕێننەوە بۆ "سوریا" و داودەرمان و تووتن بۆ "عیراق و ئێران" ، جارجارەیش تلیاک بۆ[20] " ئێران". ئەو قاچاغچیانە هەندێکجار لەگەڕانەوەیاندا چای سیلان "کە لەوڵاتانی دراوسێ هەرزانترە" و شاڵی دیەشقی و جۆرەها کاڵای ئەمریکایی و هۆنکۆنگ " کە لەتورکیا نین" دەهێنن و بەهەرزان دەفرۆشن بە دوکاندار. هەر بەگەیشتنە بازاڕی شارە گەورەکانی وەک دیاربەکر، ئورفە، عێنتاب و بەتایبەتی ئەنقەرە، لەپیشانگە مەزنەکاندا دادەنرێن و بەئاشکرا لەبەرچاوی کاربەدەستانی میرییەوە گرانفرۆشی دەکەن.

بەشی زۆر لەدانیشتوانی شار دوکاندار و هونەرپیشەن. هونەرپیشەکانی دیاربەکر، ماردین، میدیات و ئەرزڕووم ئیشی دەستی وەک وردەکارییەکانی زێڕ و زیو و کریستاڵ دەکەن. کاری مسگەری و نەخشکەنی سەر مس لەدیاربەکر زۆرن(١٤)، هەروەها تەون و چنینی بەڕە و فەرش و جاجمیش بەزۆری لەشارەکانی سیرەت، عێنتاب، دیاربەکر و وان هەن.

لە ١٪ ی دانیشتووانی خودی کوردستان مووچەخۆری دەزگا و نووسینگەکانی دەوڵەتن، و کاری بێبایەخ نەبێت بە کوردی نادەن.

19- E ـ هەمانە . و F ـ ١٨٩ بەش ...

20 ـ F و E ـ ... تلیاک (دووبارە بۆ ئێران).

کوردستان لەژێر دەسەلاتی ڕژێمە بۆرجواکانی تورکیا

لەسەرەتای سەدەی بیستەمدا بەهۆی گیر وگرفتەکانی لیبیا و جەنگەکانی بەلکان و جەنگی جیهانگیری یەکەمەوە گەلی تورک ڕوەو لەبرسیێتی و ولاتیان لەژێر مەترسی کاتوساتی داگیرکردنی زلهێزەکان بوو. لەو بارودۆخەدا یەک نەوە دەرکەوت چاپوک و شارەزا بە نوێترین تاکتیکی جەنگی. ئەو کادیرانە بە دیدەنییەکی زۆر نیشتمانپەروەرانەوە چاویان بڕییە ڕێگەچارەی ڕزگاری گەل. لە نێو ئەوانەدا هەندێکی وەک مستەفا کەمال پاشا، عیسمەت پاشا، عەلی فوئاد پاشا، کازیم کەرەبەکیر پاشا هەلکەتن.

لەڕاستیدا ئەنادۆل ڕووی ناهەمواری بوو. ئەو گەلە سوور دەیزانی ولاتەکەی کەوتووەتە ژێر مەترسی داگیرکەرانەوە ئەوجا ورتەیان لێوە نەدەهات. وادیاربوو خۆیان دەستی چارەنووس. لەکوردستانیش کەهێشتا مەترسی داگیرکردنی لەسەر نەبوو، بە بیستنی ئەو دەنگەی گوایە شەش ویلایەتەکەی "ئەرزڕووم، قارس، بەتلیس، وان، ئەرزنجان و مووش" دەخرێنە سەرئەرمینیا، سەرکردە و پێشەوایانی ئاینی گرژ بوون و بڕیاری پێکهاتنی هێزی بەرگری میللییان دەرکرد. بەتایبەتی ئەو کاتەی وتە کەوتە نێوان کوردانی قارس[١٥] کەگوایە کوردەکانی کۆماری ئەرمینیا کەوتوونەتە ژێر باری ئازار و ئەشکەنجەی زۆر، چونکە ناهەمواری و پەرێشانی کوشتار و سەربڕینی کاتی ژێردەستەیی سەلتەنەتی عوسمانی کاری زۆر کردبووە سەر نەوەی ئەرمەنی، و هێزە پڕقینەکەی بەرگری میللییان بیر لە تۆلە دەکەنەوە، بۆیە لەترسی ئەو هەلچوونەیان هەرگیز کوردەکان قایل نەبوون بەکەونە ژێر دەسەلاتی ئەوان. بەلام لەڕاستیدا لای سەرانی کورد ئەوە نەبوو بەلکو هۆیەکی کاریگەرتر هەبوو؛ کاتێک ئەرمەنییەکان ئاوارە و پەرتەوازە بوون زۆر لەمان دەستیان بەسەر دارایی و سامانیاندا گرت، بۆیە قایل نەدەبوون بکەونە ژێر دەستی ئەو فەلانە چونکە دەبوو ئەوسا سەر و سامانە تالانکراوەکانیان بۆ ببژێرن. بەلام ئایا دەبوو سەرانی کورد ئەو نەویستنە بخەنە بری تێکۆشان بۆ ئازادکردنی تورکیایەکی تورکی و دروست کردنی کیشوەری هاوبەش لەگەل ئەو تورکانەی خۆیان پتر لەیەک سەدە دژ بە جەور وستەمی ئەوان دەجەنگێن؟.

ڕابەرە نیشتمانپەروەرەکانی تورک زوو ئەوەیان کەوتە مێشک کە لە سەرانی کلاسیکی کورد بگەیێنن کە تاکە ڕێگا بۆ دوورکەوتنەوە لەجەوری ئەرمەنی ئەوەیە شانبەشانی برا ئاینییەکانی تریان تێبکوشن بۆ دامەزرانی دەولەتێکی ئیسلامی ژێر سایە و دەسەلاتی خەلیفەی پیرۆز. هەندێک لەسەرانی تورک، لەسەرووی گشتیانەوە مستەفا کەمال، چاویان لەوە بڕیبوو کە مەرج نییە ڕێگای ڕزگاری میللەت بە سەرپەرشتکاری ئەمریکا یا لە ژێر چاودێری ئینگلیزەوە دەست پێبکات، بەلکوو لەڕێگەی ڕێکخستنی بزوتنەوەی ڕزگاریخوازییەوە دەبێت و تێکهەلچوونیش لە کوردستانەوە.

جەنگی ئازادی تورکیا (١٩١٩ـ١٩٢٣) و کورد

فەرید پاشای سەرۆک شالیاران مانگی مای ١٩١٩ یەکەپیاوی باوەڕپێکراوی سولتانی(ئەو جەنراڵەیی لە جەنگەکانی دەردەنێلدا ناوبانگی دەرکرد) لەسەر خواستی ئینگلیز نارد بۆ ئەنجامدانی هەندێک فرمان لە ئەنادۆل. ڕاسپاردەکە ئەوەبوو جەنراڵ ببێتە هاوکاری یۆنانییەکانی "دەیانویست لەتەرابزون دەولەتێک دامەزرێنن بۆ پساندنی ئەو پردی هاوکارییەی سۆڤیەتییەکان لە کوردستان بوویان لەگەل پارتی سۆشیال دیموکراتی سەر بە بەلشەفیکەکان[١٧]. ئەو پیاوە کە ناوی مستەفا کەمال بوو، ئامادەیی دەربڕی بۆ ئەنجامدانی فرمان بەو ئاواتەی ئامانجی سەربەخۆیی تورکیای پێ بهێنێتە دی.

هەر کە پێیخستە سەر خاکی کوردستان خۆی ئەوتۆ نیشان دا کە " ڕزگارکەری کوردستان" و پارێزەری " سولتانی گیرۆدەی بندەستی داگیرکەران" و " ئەو خاکەیە کە گاوری چەپەل دەیانەوێ دەستی بەسەرداگرن" و ڕایسپاردن " یەکێتی موسولمانان(کورد و تورک) بپارێزن تا داگیرکەر لە خاکی ئیسلامی نەهێلن".

مستەفا کەمال لەو ڕۆژانەدا نەیویستووە باسی نەتەوایەتی تورکی بکات، بەلکوو ئەوەی لەسەردەمی ئەو بوبێت هەر پاراستنی برایانی کورد و تورک بووە، واتە تێکۆشان لەپێناو نەتەوەی عوسمانیدا.

یەکەمین ئامانجی ڕامیاری و دیاری چالاکییەکانی کەمالیست پێکهاتنی "ئەنجومەنی ولایەتەکانی ڕۆژهەلات" بوو لە کوردستان، کە ڕۆژی ٢٣ی جۆنی ١٩١٩[21] لەئەرزڕووم بەسترا بەئامادەبوونی ٥٤ نوێنەر لەپێنج ولایەتی کوردییەوە (ئەرزڕووم، بەتلیس، وان، موش و ئەرزنجان) کە مەترسی ئەویانبوو بخرێتە سەر ئەرمینیا (لەوڕۆژەدا ولایەتی شەشەم "واتە قارس" بەشێکبوو لەکۆماری قەوقاسی ڕۆژهەلات [22]). جێگای نوێنەری ولایەتەکانی دیاربەکر، خارپووت، دەرسیم و سیرەت و هتد ... چۆل دیاربوو ـ ئەگەرچی ئەوانە ویلایەتی کوردیش بوون بەلام مەترسی ئەوەیان لەسەرنەبوو بخرێنە سەر ئەرمینا. دیاربوو ئەو کوردانە لەوە گەیشتبوون کە پاراستنی خەلیفە و سنووری دەسەلاتی ئەو ئەوە ناهێنێت خۆیانی بۆ لەسەر بەکوشت بدەن.

پاش ڕاوێژی زۆر و جارجارەیش قڕە و تێکهەلچوون، بڕیارەکانی کۆنگرەی ئەرزڕووم دەرچوو. بە؛ بەوپەڕی تواناوە بەرگری لەوەی ویلایەتە ئیسلامییانە بکرێت کە نیازە بخرێتە سەر ئەرمینیا، و خاکی موسولمانان بپارێزن لە کەوتنە ژێدەست گاوری چەپەل." هەروەها کۆنگرە هەلبژاردنی مستەفا کەمال بە ڕابەری بزووتنەوەکەیان کرد بە بڕیار.

21 - F و E ـ لە ٢٣ جولی تاکو ٦ی ئۆگوستی ١٩١٩ ....
22 ـ F و E ـ ... ڕۆژئاوا.

کۆنگرەی ئەرزڕووم یەکەم وگرنگترین سەرکەوتنی ڕامیاری بوو بۆ مستەفا کەمال[۱۸]. بە سەرپەرشتی ئەفسەرانی تورک و فەرماندەیی کازیم کەرەبەکیر پاشا لەکورد هێزیان پێکهێنا و ڕەوانەی جەنگی دژ بەهێزە بەلشفیکەکانی گورجستان و تاشناقەکانی ئەرمەنستان کران. هێزەکانی کورد لەو قۆڵەوە یەکەمین سەرکەوتنی جەنگی ئازادی تورکیایان بۆ وەدەست هێنان. ئەنجامی ئەو سەرکەوتنە بووە مایەی تەواوکردنی پەیمانی گومرو(لینینەکانی ئەمرۆ)[۱۹]. پاش لادانی مەترسی لەسەر قۆڵی ڕۆژهەڵات. بۆ ڕزگارکردنی ئەنادۆڵیش ئەو هێزە کوردییە درێژەی بە جەنگدا و تا دوا قۆناغی ئازادی دەستبەرداری نەبوون.

پاش مانگێک کۆنگرەی سیواس[23] بڕیاری پێکهێنانی کۆمیتەی بەرگریکردن لە مافی ئەنادۆڵ و تیهراس و پێکەوەنانی هێزی بەرگری میللی دەرکرد. کۆنگرە لە ٤ تا ١١ی سیپتەمبەری ١٩١٩ی خایاند و تێیدا "کۆمیتەی نوێنەرایەتی گشتی" هەڵبژێردرا و بڕیاریاندا مستەفا کەمال ببێت بە سەرۆک. پاشان ئەم بڕیارەیشیان دەرکرد؛ " لەبەر ئەوەی ئیستانبووڵ تاکو ئەمڕۆ لەژێر چنگی بیانیدایە، دەبێ گشت دەزگا و نووسینگە و دامەزراوە میللی و سپاییەکانی دووردەست بخرێنە ژێر دەسەڵاتی کۆمیتەی ناوبراو و ئەو کۆمیتەیە لەبری دەزگا یاساییەکانی کیشوەر دەبێت بەخاوەن گشت ماف ودەسەڵاتێکی یاسایی.

دامەزراوە میللی و سپاییەکان بەگشتی خۆیان لە ئیستەنبووڵ دابڕی تا لە ٢ی ئوکتۆبەری ١٩١٩دا ئەوی پاشێن ڕووخا و کابینەی نوێی دەوڵەت لەگەڵ مستەفا کەمال کەوتنە وتووێژ. پڕۆتۆکۆڵی ئاماسیابوو بە ئەنجامی و تووێژی مۆرکراویان، کە تێیدا نەخشەی هەڵبژاردنی ئەنجومەنی یاسانانسی دەوڵەت و هەندێک بار و هەڵوێستی تری ڕۆژ، و دۆزی نەتەوەییان دەستنیشانکرد. بڕگەی یەک لە پڕۆتۆکۆڵی ژمارە ٢ بەشێوەی کشی لاستیکی[24] دێتە سەرباسی مافی ئۆتۆنۆمی بۆ کورد؛ دان بەمافی نەتەوایەتی وکۆمەڵایەتی کورددا دەنێن. و سەرکردە سەرەکییەکانی کوردیشیان لەو بڕیارە ئاگادارکرد.

پاش لەوەی ئەنجومەن بەزۆری دەنگ ناوی ئەندامانی" قیوای میللی"ی سەر بە مستەفا کەمالی دیاریکرد. بڕوانامەی یەکەمین کۆنگرەی تایبەتی ڕۆژی ٢٨ی جەنیوەری ١٩٢٠ ناونانی "میثاق میللی" بوو، کە دووپاتکردنەوەی هەمان بڕیارەکانی کۆنگرەی ئەرزڕووم و سیواسە، و پاشان کرا بەدەستوور بۆ تورکیای نوێ. ئەو بڕوانامەیە زۆر ڕاستوڕەوان و پەنا بە دیدەنی ڕوون و بتەو هێزەکانی هەرێم و جیهان هەڵدەسەنگێنێت. هەروەک بە ڕەوشی دۆزی نەتەوەیی بەجێ ئامانجی پانتورانیزمەکانی پووچەڵکردەوە.

23 ـ F و E ـ مانگێک پاش کۆنگرەی ئەرزڕووم ....
24 ـ F و E ـ بەندی ١ ی ئەو پڕۆتۆکۆلە لە شێوە دارشتنێکی لێڵدا ....

نیشانەی توورەیی هێزە هاوپەیمانەکان دژ بەو هەڵوێستە نیشتمانپەروەرانەیەی ئەنجومەن بڕیاری داگیرکردنی ئیستەنبوڵ و لە ٦ مارسی ١٩٢٠ هەڵوەشاندنەوەی ئەنجومەنەکەی بوو. لە ٢٨ی ئەپریلی ١٩٢٠دا ئەنجومەن توانی بە پشتیوانی "کۆمیتەی نمایندەکان" لەژێر ناوی ئەنجومەنی نیشتمانی تورکی مەزندا[25] کۆببێتەوە و دامودەزگای ئەو دەوڵەتە دیاریکات کە پاشان بوو بە تاکە هێزی ڕەوا و خاوەن دەسەڵات.

یەکێک لەکارە سەرەکییەکانی ئەو ئەنجومەنە ئاگادارکاردنی جیهانیان بوو لەوەی؛ دەزگا ڕەوا و یاساییەکانی تورکیا دان بەهیچ یەکێک لەبڕیار و ڕێکەوتننامەکانی دامودەزگای ئیستەنبوڵی داگیرکراودا نانێن و بەناڕەوای دەزانن. ئەو بانگەوازە هەرزەگۆیی و بێبناغە نەبوو چونکە ئەو کارە چەند هەفتە پاش مۆرکردنی پەیماننامەی سیڤەر ڕوویدا.

بەو هێرشە مەزنەی لە ٩ی سیپتەمبەردا کردیانە سەر پاشماوەی ئەو هێزە گریکییەی سێ ساڵ بوو بە چەک و پارمەتی ئیمپراتۆری بەریتانیا هەرێمێکی فراوانی لە ئیجە و ئەنادۆڵ داگیر کردبوو، کۆتاییان بە جەنگی ئازادی تورکیا هێنا. پاش دوو مانگ و نیو لەسەر ئاستی بنچینەی ڕامیاری و دیپلۆماسی نیشتمان بڕیارەکانی ڕێکەوتننامەی لۆزانیان بەگشت جیهانیان ڕاگەیاند.

سەرانی لەشکر بەدرێژایی جەنگ بۆ چەسپاندنی دامودەزگای تورکی دەکۆشان و دژبوون بە دەرکەوتن یا پێکەوەنانی گشت جۆرە کۆڕ و کۆمەڵەیەکی کوردی. لە ساڵی ١٩٢١دا بزووتنەوەی "کوچگیری" یان تواندەوە، و لەساڵی ١٩١٩ پشەوە کۆمەڵەی دیاربەکریان داخست. کورد تەنها جەنگی جۆرجیا و ئەرمینیای بۆ نەکردن، بەڵکو لە ڕۆژئاواش دژ بە گریکەکان بۆیان جەنگین، چونکە وایان دەزانی بەڵێنەکەی مستەفا کەمال دەیانکات بەخاوەن دەولەتی سەربەخۆ؛ "وەک برا لەگەڵ تورکاندا بژین بەیەکسانی"، بەڵام کورد پاش جەنگ خۆی بێ لەشکر و ڕێکخراو بینییەوە. ئەو تاکە لەشکرەی ئەوان بوویان لەژێر فرمانی ئەفسەرێکی تورکی نەتەوەییدا بوو. مستەفا کەمال لە ٢١ی نۆڤەمبەری ١٩٢٢دا، واتە سێ مانگ پاش سەرکەوتنی، لە کۆبوونەوەی ئەنجومەندا دەڵێت "ئەو دەولەتەی ئێستا لە دامەزرانی بووینەوە کیشوەری تورکە". دەستبەجێ لەکوردستانی گیرۆدە بە تەسکبینی و بێ ڕابەری ڕامیارزانەوە، دەنگ و ڕاپەڕینی توند و تیژ بەرز بوونەوە و وڵاتیان کرد بەگۆڕەپانی زنجیرەیەک شەڕوشۆڕ تا سەرئەنجام لەساڵی ١٩٣٩ بەدواوە بەیەکجاری خامۆش کرا[26].

زەمینەخۆشکەری بتەو بۆ جەنگی ئازادی تورک یەکێتی ئەو گەلە بوو کە سووربوون لەسەر پاراستنی خاک لە ژێردەستکەوتنی داگیکەری گرێکی داخلەدڵ و حەزبەتۆڵە. ئەنجومەنی ئابووری لە فیبریوەری ١٩٢٣دا، واتە پێش مۆرکردنی ڕێکەوتننامەی لۆزان کۆنگرەیەکی لە ئەزمیر بەست

25 ـ E ـ ... تورکیا بەیوگ میللەت مەداسی ...
26 ـ لەکۆتایی ئەم بەشە بڕوانە(بزووتنەوە نەتەوایەتییەکانی کوردی تورکیا ساڵانی ٨٠). «و»

و تێیدا ڕێڕەوی ئابووری تورکیای دیاریکرد و هەروەها بناغەی بۆ هاوپەیمانی نێوان بۆرجوا و فیودالی کیشوەری تورکی داڕشت و بەسەرمایەی بیانیشدا چوونەوە. ئەو کۆنگرەیە مافی خۆپیشاندان و ڕەوشی چاکسازی زەوی کە نمایندەی کرێکاران پێشنیاریان کردبوو پەسەند نەکرد[٢٠] ، ئەوجا هێزەهاوپەیمانەکان کە لەوەوبەر دەترسان بزووتنەوەکەی مستەفا کەمال ببێت بە لایەنگری شۆڕشی سۆڤیەت، دڵیان دامرکایەوە.

[لەڕاستیدا بزوتنەوەی مستەفا کەمال بە دواقۆناغی شۆڕشە بۆرجوازییەکەی ساڵی ١٩٠٨ دەژمێردرێت کە یەکودەتای "إتحادی" یەکان هەڵگیرسا. ئەوانەی لە کۆمیتەی "إتحاد و ترقی" دابڕان و پاشان یەکیانگرتەوە وردەوردە بوون بەبەردی بناغە بۆ بزوتنەوەکەی مستەفا کەمال. خودی ڕەوشی " ئابووری میللی خستنە ڕێر دەسەڵاتی بۆرجوای تورک" گرنگترین خاڵ بوو لای ئیتیحادییان، و پاشانیش بوو بەردی بناغە بۆ ڕژێمی کەمالیست][27].

پێویستە ئەوەیش لەبیرنەکەین کەشۆڕشی سۆڤیەتی ڕۆڵی باڵای لە سەرگرتنی بزووتنەوەی تورکیدا بینی، لەکاتێکدا کۆمۆنیستانی تورک کەوتبوونە لەژێر مەترسی کوشتن و ئەشکەنجە(بەتایبەت ئەوکاتەی مستەفا سۆفی سکرتێری پارتی کۆمۆنیستی تورک و هاوڕێیانی کوژران) ڕوسیا لێنینی کۆمەکی بە بزووتنەوەی کەمالی دەکرد. ئەوە لەکاتێکیشدا کە خودی ڕووسیای سۆڤیەتی ڕووبەڕووی برسێتی و ناهەمواری هێزەکانی لەشکردی سپی بوو[٢١] . تا خۆی لە بەرهەڵستی چەپڕەوان دوورخاتەوە، مستەفا کەمال پارتێکی لەسەر چەشنی پارتی کۆمۆنیست دامەزراند و نوێنەری لێ ناردن بۆکۆنگرەی باکۆ، ئەوجا ئەویشی لەسەرەتای ساڵی ١٩٢٥دا وەک ڕێکخراوە پیشەیی و چەپڕەوەکانی تر هەڵوەشاندەوە.

بۆئەوەی تورکیای کەمالی خۆی نەخاتە ئامێزی سۆڤیەتچییان و ئەمان دەستخەڕۆبن، هێزە هاوپەیمانەکان زۆر بەنەرمی لێی چوونە پێش و بەدروستبوونی دەوڵەتی تورکی سەربەخۆ قایلبوون. لەبەر ئەوەی بۆرجوای تورک لەڕووی ئابوورییەوە دەستکورت بوون و کە ئەو دەوڵەتە لەگشت ڕوویەکەوە ناچاربوو باری ئابووری خۆی هەر بە ڕۆژئاواوە دەستێت، و وەکتریش دەگونجا تاڕادەیەک ببێتە هەرێمی کارێتە لەنێوان ڕوسیای سۆڤیەتی و وڵاتانی ڕۆژهەڵاتی خواروو[28] کە ڕۆژئاوا دەستی بەسەردا گرتن. لێرەدا شایانی باسە کە مۆرکردنی پەیماننامەی "هاوکاری دوستانە"ی ٢٠ ئۆکتۆبەری ١٩٢٠[29]ی فەرەنسا لەگەڵ ڕژێمی ئەنقەرە بێ ئامانج نەبوو ـ واتە

27 ـ دیارە لە دەقە عەرەبییەکەدا ئەو بڕگەی ناو دوو کەوانەیە لەچاپ کەوتووە. « و »

28 ـ F و E ـ ...ڕۆژهەلاتی ناوەڕاست ...

29 ـ F ـ ...٢٠ی ئۆکتۆبەری ١٩٢١... ـ و E ـ ... ٢ی ئۆکتۆبەری ١٩٢١.... « دەبێت لێرەدا مەبەست کام ڕوداوەبێت چونکە لە لاپەڕەکانی پێشەوەدا بۆمان دەرکەوەت کە هێزی هاوپەیمانەکان لە١٦/٤/١٩٢٠دا ئیستەنبولیان داگیرکرد و بڕیاری تێکدانی "ئەنجومەنی نمایندەکان"یان دەکرد، ئەوجا "ئەنجومەنی میللی >>>

گەلێکی پەژمووردە و نیشتمانی پەرت

یەکساڵ پێش سەرکەوتنی ئەورژێمەی تورک.

دابەش وکۆلۆنیال کردنی کوردستان

مۆرکردنی پەیماننامەی لۆزان ڕۆژی ٢٤ جونی ١٩٢٣[٢٢] لەلایەن نوێنەرانی ئیمپراتۆری بەریتانیا ، فەرەنسا ، ئیتالیا ، یابان، یۆنان، ڕۆمانیا ، دەولەتی سرب و کروات لە لایەک و لای دووهەمیش تورکیا بری ئەوەی گرتەوە کە دان بە بوونی تورکیادا ناوە وەک دەوڵەتێک لەجیهان، و هەمانکات بوو بە پرۆتۆکۆلێک بۆ دابەشکردنی خاکی نەتەوەی کورد وەک چوار هەرێم بەسەر(تورکیا ، ئێران، عیراق و سوریا). پەیمانی سیڤەر وەک سەری میللەتی تورکی شۆڕکرد، بۆ کورد بوو ڕەگی تاوانی یەکجار قووڵ. ئەوەی لۆزان بۆ تورکی دابینکرد سەرکەوتنی بێپێچوپەنابوو بەلام بۆ نەتەوەی کورد یەکەم هەنگاوبوو بەرەو قۆناغی کۆیلەیەتی نوێ. بەپێی[30] ڕێکەوتننامەی فەرەنسا و بەریتانیا کەپێشتر باسکرا، ناوچە کوردییەکانی جزیرە و کورداغی دەکەونە باشووری ئەسکەندەرۆنە خرانە سەرهەرێمی سوریای ژێر چاودێری فەرەنسا.

لەلۆزاندا بێلەوەی کورد ئاگایلێبێت وتووێژی لەسەر گەرم بوو، بەتایبەت باسی نەوتەکەیان. لەوێدا بەریتانیا تەنها خۆی بەپارێزەری ژیان و مافی سەربەخۆیی کورد نیشانداوە(پێویستە ئەوانیش وەک نەتەوەکانی تری هەرێم ببنە خاوەن دەوڵەتی سەربەخۆی خۆیان) و هیچیتر. لەولایشەوە دەستەی نمایندەکانی ئەنقەرە دووپاتیان دەکردەوە کە(ئەنجومەنی میللی مەزن، ئەنجومەنی هەردوو، کورد و تورکە) و تێیدا (نماینده یکورد شانبەشانی نمایندەی تورک دادەنیشێت) و(لە دەوڵەتی تورکیدا کورد و تورک وەکیەک خاوەن مافن) ئەوجا (با کورد و تورک بە دوو زوبانی جیاواز بدوێن. جیوازی نیوان زوبانیان هەندە گرنگ نیەیە چونکە ئەوان لەڕووی نەژادی و ئاینی و خو و ڕەوشتەوە بەیەک کۆمەڵ دەژمێردرێن)[٢٣].

کورد لەپڕ لەلای هەردووک لایەنی دژی وەک " تورکیا و بەریتانیا " زۆر خۆشەویستبوو و هەریەکەو سۆز و پشتگیری خۆی بۆ دەردەبڕی، بێگومان پەرۆشی دەربڕینی هەردوولا بۆ قۆستنەوەی کوردانی و ویلایەتی موسڵی پڕ کانەنەوت بوو.

هەر کە لەشکری بەریتانیا موسڵی داگیر کرد، لوید جۆرج و کلیمەنسو بەیەک گەیشتن بۆ چارەسەرکردنی ناکۆکی نێوان. نوێنەری بەریتانی هاوتا فرەنسیەکەی قایلکرد کە دەست لەوبەشەی

>>> تورکی مەزن" لە٢٨ی ئەپریلی ١٩٢٠ لە ئەنقەرە پێکهات و دەوڵەتی نوێی بەڕەوا ناساند. ئەوە لەلایەک، وەکتر لەشکری تورک لە ٩/٩/١٩٢٠دا کەوتە جەنگەوە بۆ دەرکردنی لەشکری یۆنان لەوڵات. لەشوێنێکی تریشدا دەرکەوتووە دەڵێت: ٢١ی نۆڤەمبەری ١٩٢٢(سێ مانگ پاش سەر کەوتن) لەئەنجومەندا مستەفا کەمال، گوتی" ئەو دەوڵەتەی ئێستا بناغەمان کوتا کیشوەری تورکە". ـ و »

30 ـ F و E ـ ... بەپێی بڕگەی ٨ لە ...

موسڵ هەڵگرن کەپەیمانی سایکس ـ پیکۆ دابووی بەوان و "کیلیکیا[31]"یان لەبری بدەنێ. چونکە کلیمەنسۆ نەیزانی موسڵ لەسەر کانە نەوتێکی زۆر گرنگە پێشنیارەکەی بریتانیای پەسەندکرد.

کە فەرەنسا زانی لەموسڵدا نەوت هەیە، دەسبەجێ کلیمەنسۆیان ناردەوە بۆ گفتوگۆ لەگەڵ لوید جۆرج. ئەوجا لەکۆنفرانسی "سان ڕیمۆ" ٢٤ی ئەپریلی ١٩٢٠و پێداچوونەوەی لە ٢٣ی دیسەمبەردا ڕێکەوتن لەسەر ئەوەی " بەریتانیا بەڵێن دەدات بەوەی دەوڵەتی خاوەن شکۆی بەریتانی لە ڕێژەی ٢٥ ٪ی نەوتی خاوی دەرهێنراو لەچاڵەکانی نێوان دوو زێدا بکات بە بەش بۆ فەرەنسا. ئەگەر کۆنتراتی دەرهێنانیش درا بەکۆمپانیایەکی تایبەت ئەوا بەریتانیا بەڵێن دەدات ڕێژەی ٢٥ ٪ی بەش بۆ فەرەنسا یا ئەو کەسەبێت کەئەوان دیاریدەکەن[(٢٤)].

ڕۆژنامەکانی ئەمریکا زۆر بەتووڕەییەوە هێرشیان لەو ڕێکەوتنە کرد و دامودەزگای ئەو دەوڵەتیش بەو "دابەشکردنە ناڕەوایە" زۆر پەشۆکان وخۆیان بە بەشخوراو زانی. ئەمریکا پاش گێرمەکێشی سەخت کرا بەخاوەن ٢٠ ٪ی سەرمایەی کۆمپانیای (تورکیش پیترۆلیۆم) کە هەرێمی موسڵ و میسۆپۆتامیادا بوو بە تاکە خاوەنمافی نەوت دەرهێنان، و وەک تاکە کەس لە لۆرد کوریزونی[(٢٥)] سەردەستەی ڕاوێژکارانی بەریتانیا بۆ کۆنگرەی لۆزان بەولاوە کەسی تری تێدا نەبوو بە خاوەن بەش. ئەوەبوو لەمانگی مایی ١٩٢٣دا بەئامادەبوونی نوێنەرانی ئەمریکا، فەرەنسا و بەریتانیای هاوبەشی(تورکیش پیترۆلیۆم)[(٢٦)] بۆ دوا بڕیار کۆبوونەوە. تورکیا خۆی کرکردبوو بەو ئاواتەی ئەنجامی ناکۆکی نیوان ئەمریکا، فەرەنسا و بەریتانیا لەسوودی ئەو بگەڕێتەوە، بەڵام سەرئەنجام ناچار سەری بۆ بڕیاری زلهێزەکان شۆڕکرد و هەر هەندەی لەتوانابوو چارەنووسی موسڵ بخاتە بەر ڕاوێژی "کۆمسیۆنی کۆمەڵەی نەتەوەکان".

کۆمسیۆنی کۆمەڵەی نەتەوەکان کەوتە کۆکردنەوەی دەنگ لەناو"دانیشتووانی هەرێم"، بەڵام کاتی بڕیاردان هیچ گوێنەدرایە خواستی ئەوگەلەی دەیویست ببێتە خاوەن کیشوەری کوردی سەربەخۆ. لە٥ی جونی ١٩٢٦وە هەرێمی موسڵیان خستە سەر عیراقی[(٢٧)] ژێر چاودێری بەریتانیا.

بەمۆرکردنی پەیماننامەکە لە٤ی جولای ١٩٢٣دا کۆتاییان بەکۆنگرەی لۆزان هێنا و ئەنجامەکەی ئەوەبوو؛ بەشێکی زۆر لەخاکی کورد بەر تورکیا کەوت. کورد بەهیچ جۆر ناوی نەکەوتە ناو ئەو پەیماننامە، و باسی مافی نەتەوایەتیشیان هەر ئەوەبوو کە دەڵێت؛ "مافی کەمایەتییەکان پارێزراو دەبێت" (بەشی سێ لە بەندی ٣٧ ـ ٤٤).

نابێت بەهیچ جۆرێک تەگەرە بخرێتە ڕێی ئازادی کەسانی ناتورک لە بەکارهێنانی ئەو زمانەی دەیانەوێت لەهەڵسووڕان و ئاڵوگۆڕی بازرگانی و پەیوەندی تایبەتدا بکاریهێنن، هەروەها دەبێت بتوانن لەکۆڕ و کۆمەڵەی ئاینی و چاپەمەنی و ڕۆژنامە و کۆڕە تایبەتەکانی خۆیاندا

31 ـ F ... سیلیسیا ... . و E ـ Cilicia ...

بەکاریهێنن.

ئەگەرچی زمانی دەوڵەت دیاریکراوە، دەبێت زەمینەی شایستەی ئەوتۆ خۆشکەن تا نەتەوە ناتورکەکان بتوانن لە دادگاکانی تورکیا بەزمانی خۆیان بدوێن[(٢٨)] ـ بەندی ٣٩.[32]

تورکیا لەبەندی ٣٧دا " بەڵێنیداوە بڕیارەکانی بەندی ٣٨ تا ٤٤ی ئەم پەیماننامەیە بکات بە یاسای بنەڕەتی خۆی و هیچ ڕەوش و یاسا و پرۆگرام و هەڵوێستێکی تری لەبری، یا دژ بەوان نەگونجێنێت. هەروەها هیچ یاسا و هەڵوێستێک نەبێت ئەوانە هەڵوەشێنێتەوە.

بەڵام کەبڕوانینە بەندەکانی ٤٠ تا ٤٥ بۆمان دەردەکەوێت کە ئەوان "کەمایەتی نامووسوڵمانەکان"ی وەک ئەرمەنی، یۆنانی و هتد...یان خستووەتە جێی مەبەست. کەوابێت ئەوەی ئەوان دەریدەخەن، کوردیش وەک تورک یەکسان و بەشدارن لە حوکومڕانی تورکیا. بەڵام لەڕاستیدا ئەو تورکە ڕەگەزپەرستانەی ئەنقەرە نایانەوێت ناوی کورد بخەنە ناو کۆڕی ئەو کەمایەتییانەی بڕیاربوو مافپارێزراوبن. بەوجۆرە کورد نەتەنها وەک" هاوتا و یەکسان" نەماوەتەوە بەڵکو پاش چەند ساڵێک بیرکردنەوەیان لە مافی پێناسەی کەسایەتیشی لێ قدەغەکرا.

ئەو کوردستانەی پێش جەنگی جیهانگیری یەک تەنها دووپارچەی لێکدابڕاو و کراو بە بەش لە ئێران و ئیمپراتۆری عوسمانی، بەڵام پاش بەسەرچوونی جەنگ هێزە کۆلۆنیالیزمەکان دابەشیانکردن بەسەر چوار ڕژێمی پڕ هێزی ڕۆژئاوای ئاسیا؛ تورکیا، ئێران، عیراق و سوریا[33].

شۆڕشی مەزنی دە و بیستەکان

نزیک بەکۆتایی ساڵی ١٩٢٢ چەند نمایندەیەکی کوردی وەک یوسف زیا لە شاری بەتلیس و کۆلۆنێل خالید بەگی شاری جبران کۆمیتەیەکیان بەناوی "ئیستقلالی کورد" پێکەوەنا و لەشارە سەرەکییەکانی کوردستانی وەک (دیاربەکر، بەتلیس، ئورفە، سیرەت، ئیلازیج و هتد...) لقیان کردەوە. هەندێک ئەفسەری پایەبەرزی وەک ئیحسان نوری پاشا لەوانەبوو کەتا ئەو ڕۆژەیش دڵسۆزانە لە ڕیزەکانی" هێزی میللی"دا چالاکبوون، و هەروەها خوێندکار و هونەرپیشە و کرێکار و بازرگانی زۆر بوونە ئەندامی ئەو کۆمەڵەیە. لەکوردستان مەترسی ئەوە هەبوو ڕەفتاری ڕژێمی نوێیش هەروەک "إتحاد"یەکانی پێشوو بێت. ئەو ترسە وای لە شێخ و پێشەوا ئاینی کورد کرد لەساڵی ١٩٢٣ بەدواوە خۆ گرێدەن بەو کۆمەڵەیەوە (لەوانە[34] شێخ شەریفی پالو، شێخ عەبدوڵلای ملکان و هتد ...).

32 ـ F و E ـ بێ ڕوانینە زمانی دەربار، پێویستە هۆی گونجاو بڕەخسێنێ بۆ هاوولاتی ناتورکی ناو تورکیا تا بتوانن زمانی خۆیان لەدادگادا بەکاربێنن.

33 ـ ئەی هەرێمی نەخچەوان کەخرایە سەر ئازربایجانی سۆڤیەت. ئەوەی هاوڕێ ستالین دانیشتوانی پەرش و بڵاوکردەوە، بۆ لەیاسدانیە؟ یان چاوەڕوانی پێرستۆیکابوون ! « و ».

34 ـ F و E ـ لەوانە ... و شێخ سەعیدی پیران و ....

لەڕاستیدا مستەفا کەمالی کۆنە"إتحاد"ی (کە لەکودەتای ١٩٠٨دا دەستی بالای بوو) یەکێکبوو لەو ئیتیحادییانەی پڕاوەڕبوون بەوەی بێ قەلاچۆ کردنی ئەرمەنی و ئاوێتەکردنی کوردان بەکۆمەڵگەی تورک، ئامانجی میللەتی تورکی یەکپارچەی نایەتەدی. " گۆیکئالپ"یش ئەوکەسەبوو کە ئاواتەخوازی دامەزرانی دەوڵەتێکی مۆدێرنی تورکی بوو لەسەر بنەڕەتی میللەتی یەکپارچە و هەرگیز لێک دانەپچڕاو.

هەر ئەوڕۆژەی خەلافەت هەڵوەشایەوە، واتە لە ٣ی مارسی ١٩٢٤دا گشت خوێندگە و کۆڕ و کۆمەڵ و چاپەمەنی کوردی هاوکات لەگەڵ بنکە و خوێندگە ئاینیەکاندا، بەیەک بڕیار قەدەغە کران. ئەوە بووە هۆی لێک دابچڕانی یەکجارەکی کورد و کەمالیستەکان.

کوردستان لەنێوان ساڵەکانی ١٩٢٥ ـ ١٩٣٩دا بوو بە گۆڕەپان بۆ زنجیرەیەک بزوتنەوەی چەکداری. جوتیار دژبە جەور و ستەمی هێزە کانی سپای تورک ڕاپەڕین. سەرەتا[35] شۆڕشی چەکداری بە سەرۆکایەتی شێخ سەعید هەڵگیرسا، پاشان لە ڕامان و ڕەشقولتان (نێوان دیاربەکر و سیرەت) ڕاپەڕینی چەکداری بوو. ڕاپەڕینی دانیشتوانی هینی، ورتو، سولان[36] و کنج دژ بەتورک لە ١٩٢٦ تاکو ١٩٢٧ی خایاند. هەروەها ساڵی ١٩٢٨ شۆڕش کەوتە ساسۆن، کوێزلیک و برواری، و لەساڵانی ١٩٢٨ تا ١٩٣٢ سیستەمێکی شۆڕش بنکەی لە ئارارات گرت. پاش گشت ئەوانە، لەساڵی ١٩٣٦وە تا ١٩٣٩ دانیشتوانی ناوچەی دەرسیم بەرەنگاری هێزەکانی سپای تورک بوون. ئیتر لەو شۆڕشەی سێخ سەعید ڕابەری دەکرد و هەروەها شۆڕشەکەی ئارارات بەولاوە گشت ئەوانی تر بەسەرهەڵدانی ناوچەیی دەژمێردرێن.

بزووتنەوە شۆڕشگێڕانەکەی ساڵی١٩٢٥

هەر لەیەکەم ڕۆژی دامەزراندنیەوە "کۆمەڵەی خۆیبوون" خۆی بۆ شۆڕشێکی فراوان ئامادە دەکردبوو. ساڵەکانی ١٩٢٣ و١٩٢٤کەوتنە کردنەوەی بنکەی چەکداری و پەیوەندی بەستن لەگەڵ سەرەک خێڵ و پێشەوا ئاینی و کوردی ئاوارەی ئیستەنبول و حەڵەب.

لەکۆتایی هاوینی ١٩٢٤دا یوسف زیای نمایندەی بەتلیس چوو بۆ ئیستەنبوول تا پەیوەندی ببەستێت لەگەڵ ئەو تورکانەی نەیاربوون بەڕژێمی کەمالی، و لەپارتی " ترقی پەرڤەر جمهوری فیرقاسی"دا کۆبیونەوە. پاش چەند ڕۆژێک لەگەڕانەوەی بۆ ئەرزیرووم بڵێسەی ئاگری شۆڕش لەباکووری بەتلیس هەڵگیرسا. کە ڕژێم بە جموجۆڵەکەی یوسف زیای زانی، فەرمانی گرتنیان دەرکرد بەو بۆنەیەوە کەگوایە برازایەکی ئەو لەگەڵ بزوتنەوەدایە. ڕژێمی تورک دەیویست بەگرتنی سەرانی شۆڕش بزوتنەوەکە بتوێنێتەوە. لە ئوکتۆبەری ١٩٢٤دا یوسف زیا و کۆلۆنێل خالید بەگی

35ـ E ـ هەمانە. و F ـ لە ١٩٢٥دا ...
36ـ F و E ـ و بنکۆل ...

لێپرسراوی هێزی بەرگری و هەندێک سەرکردەی تر گیران و لەبەتلیس برانە پێش" ئەنجومەنی لێکۆڵینەوە و سزا"ی تایبەت بە سپا.

ئەوجا کە ئەو ئەندامانەی سەکردایەتییەیان لێ دوورکەوتەوە شێخ سەعید کرا بەڕابەر، و بەگۆشەکردنی جوتیار بۆ هەڵگیرسانی شۆڕش و ڕزگارکردنی ولات لەژێر چنگ و لە ستەمی تورک، کەوتنە گەڕان بەناوچەکانی ئیلازیج (خارپوت)، دیاربەکر، گونج و داراهێنی. ئەو کارە لەلای شێخ و هەروەها لای هێزەکانی ڕژێمی تورک کە لەنزیکەوە ئاگایان لەجموجۆڵ بوو، بوو بەتاقیکردنەوەی هێز و بازوو. هەرچی مەبەستی ڕژێمی تورک بوو شۆڕش پێش لەکاتی خۆی بوروژێنێت و بزووتنەوە بەکاڵوکرچی بکەوێتە چالاکی. ئەوبوو دەستەیەک سەربازی تورک ڕژانە ناو گوندی پیران (کە مەڵبەندی شێخ سەعید بوو) و گوتیان کە بەفرمان هاتوون بۆ دەستگیرکردنی چەند کەسی نزیک بە شێخ. وەک: ن دەرسیمی[٢٩] دەیگێڕێتەوە" شێخ سەعید لەئەفسەری فەرماندەی دەستەکە دەخوازێت ئەو فرمانە ئەنجام نەدەن چونکە پەشیمان دەبنەوە"، لەولاوە گوندنشین هەڵچوون و گشت ئەندامانی دەستەیان کوشت. شێخ بەرەو باکوور کەو تەڕێ تا نەهێڵێت شۆڕش پێش لەکاتی خۆی و بەکاڵوکرچی هەڵگیرسێت بەلام پێش لەوەی بگاتە گوندی داراهینی، کوردان بەبیستنی ڕوداوی گوندی پیران گشت فەرمانبەر و هەروەها ئەندامانی سپایی شاریان دەستگیر کرد، شێخ هیچی بۆ نەمایەوە لە ڕۆژی ١٤ی فەبریوەری ١٩٢٥دا بە"فرمان" داراهینی کرد بەپایتەختی کاتی بۆ کوردستان[٣٠] و خۆی بە"فرماندەی گشتی لەشکر بڕیاردا. لەڕۆژی ٢٦ی فەبریوەریدا لایەنگرانی شێخ شاری خەربوتی ستراتیجیان گرت و گشت چەک و جبەخانەیان لێ داماڵی.

هێزە کانی کورد بە ماوەی یەک مانگ دەستیانگرت بەسەر هەرێمێکدا داکاتە سێیەکی کوردستانی تورکیا و هەروەها دیاربەکریان گەمارۆدا. بەشەکانی تری ئەو هێزە کوردییە ناوچە باکوورەکانی "گۆمی وان" یان ئازادکرد و ڕوویانکردە ئارارات. ئەوە لەلایەک، و لەولایشەوە کشان بەرەو بەتلیس. پێش لەوەی هێزی کورد بگاتە شار، ڕژێم کوردە دیلەکانی(یوسف زیا و کۆلۆنێل خالید بەگ و هاولانیان) لەسێدارەدا.

تورکیا لەلایەن خۆیەوە کەوتە چەکدارکردنی هاوولاتییان و بەشی زۆر (نزیکەی ٨٠,٠٠٠ کەس)ی لەوان لە ئەنادۆڵەوە(پاش قایلبوونی فەرەنسا) بە هێڵی ئاسنی نزیک سنووری سوریادا نارد بۆ هەرێمەکە[٣١] و ئەو هێزە کوردییەیان پێ گەمارۆدا کە دیاربەکری سەرەڕای شوورەی بەرز و بەرگری یەکانەی تۆپخانەکانی سپا بەگیرهێنابوو. سەرئەنجام شۆڕش لەناوەندی مانگی ئەپریلدا تواییەوە و هەندێک لەسەرکردەکانی بەردەست هێزی تورک کەوتن و ئەوانیتر ڕوویان لەئێران کرد و پەنایان برد بۆ سەرکردەی بەهێزی کورد"سمکۆ"، و هەندێکی تریان پەنای برد بو کوردی عیراق.

ئەو شۆڕشە یەک شەپۆل جۆشی دەروونی ئەوتۆی ڕەخسان، کۆمەلانی کوردی بۆ چاودێرانی

تورکی بسەلمێنن کە ئەوان خاوەن یەکێتی بتەون. ئەوجا قۆناغی سەرکوتکەرانە یەکجار سەخت و خوێناوی بوو. لە١٤سێپتەمبەری١٩٢٥دا شێخ سەعید و پەنجا و چوار کەس لە هاوڵاتی لە دیاربەکردا کران بە سێدارەوە، و هەر بۆ لەیادنەکردنی ئەو پەندە ،ڕژێمی تورکە چەند هەزار گوندنشینی بێلەوەی ناویان دیاریکات، کوشت و سەرنگوم کرد. هەروەک سەدەها گوندی لەسەر نەخشەی وڵات کوژاندەوە. لەپایزی هەمان ساڵیشدا لەخەرپووت چوارسەد کوردی نیشتمانپەروەر لە سێدارە داران و هەروەها سەد کەسیش لە هینی و هتد ......

لێشاوی قەڵاچۆکردن تەنانەت ڕیزەکانی تورکی نەیار بە ڕژێمیشی گرتەوە. لەو یاسایەدا خاڵی کارا "پاراستنی ئاسایش" کە بۆ بەرگری لە هەڵگیرسانی شۆڕشی کورد داڕێژرا دەڵێت؛ "گشت جۆرە توانا و پلان بەکاربێت بۆ قەدەغەکردنی گشت ئەو ڕێکخستن، هەڵوێست، بیروبۆچوون و چاپەمەنییانەی دەبنەهۆی ئاژاوە و تێکدانی ئاسایشی سیستێم و یاخیبوون و پاشخستنی بارە گشتییەکانی وڵات". وەنەبێت ڕژێم بەخستنەکاری ئەو یاسایە تەنها چاپەمەنی و ڕێکخراوە چەپییەکانی قەدەغەکردبێت بەڵکو، سانديكای کرێکاران و تەنانەت پارتی "تەرەقی جمهوری" کە ڕێکخستنێکی بۆرجوازی نەیاربوو قەدەغەکرا. زۆر جەنراڵی لەشکر بە دژ تاوانبار کران، یەکێک لەوان کەرە باکیر پاشای بەناوبانگیان تاوانبار کرد بە نامە گۆڕینەوە لەگەڵ شێخ سەعید. لەسێدارە دانی هەندێک جەنراڵیان لەبەر ئەوەبوو کە پێشتر لەریزی "إتحاد"یەکاندا کاریانکردووە. "ه. س ئارمستڕۆنگ"ی پەیوەستکاری سپایی بەریتانی پێشوو لەتورکیا ، دەڵێت: "سامناکی و بەرەڵڵایی دادگاکانی بەناو ئازادی ڕژێم[٣٢] لەو ئاستەدابوو کە تەنها لەسەر وشەی بۆچی، یان سووکە ڕەخنەیەک سزای مرۆڤ بدەن".

[لەوکاتەیدا ڕژێمی مستەفا کەمال کوردانی بەتاوانی پێکەوەنانی دەوڵەتی کوردی سەربەخۆ تاوانبار دەکرد، بزوتنەوەکەی کوردیشیان بە پاشکەوتنخواز و گێڕانەوە دەسەڵات بۆ کاتی خەلافەت و بنەماڵەی ئالی عوسمان بۆ سەڵتەنەت ناو دەبرد. و بەجیهاندا بڵاویانکردەوە کەگوایە بەریتانیا بەمەبەستی لەناوبردنی تورکیای نوێ پشتی کورد دەگرێت. ئەو پڕوپاگندەیە کاری خۆی کرد. بەڵام ئایا ئەوە هیچ سەرچاوەی ڕاستی بوو؟ بەڵێ ڕاستە بزووتنەوەکەیاندا هەندێ دروشمی ئاینی بەکار هێنرا بەڵام ئەبێت ئەوەیش لەیاد نەکەین کە مستەفا کەمال خۆی لە جەنگەکانی ئازادی تورکیادا سوودی لەو جۆرە دروشمە ئاینییە وەرگرت. کەواتە دەبێت ئەوەی ئەویش هەر بۆ خەلافەت بووبێت و تێکۆشانەکەیشی بۆ ئاین؟ ئەگەرچی کەسانی بەناوبانگ و گرنگی وەک فەوزی پاشا و کەرە باکیر پاشای مسوڵمان و دڵسۆز و ئاین دۆستیش کەوتبووە ناو بزوتنەوەکەیەوە، خۆ خردی مستەفا کەمالی سەرکردە هیچ ڕوویەکی بزووتنەوەی ئاینی نەبوو، بەڵکو ئامانجی سەرەکی ئەو لە بەکارهێنانی ئەو ڕواڵەتە تەنها بۆ سەربەخۆیی میلل بوو. کەواتە ئەو بزووتنەوەیەیش کە شێخ سەعید ڕابەری دەکرد هەمان چەشن بوو. ئەگەر بە هەڵکەوت کاری

جەنڕاڵێک سپێردرابێت بە پێشەوایەکی ئاین ئەوە هیچ لەڕەوشی بزووتنەوە ناگۆڕێت کە ئامانجی دیاریکراوی ئەو سەربەخۆیی کوردستان و لەسەر ڕەنجی شانی خودی کۆمەڵانی کورد هاتبێتە کایەوە.

مرۆڤ بۆ ی هەیە بپرسێت، ئایا لە ئەنادۆڵدا لەو بابەتە شۆڕشە ڕوویندا وە کە شێخ سەعید ڕابەری دەکرد؟ بەڵێ سەردەمێک، واتە لە ١٩٣١دا دیهاتییانی مەنەمەن بەپێشەوایی شێخێکی تورک بزوان بەڵام کەس تاوانی ئازادی و جوداکردنەوەی ئانادۆڵی نەخستە پاڵ.] [37]

دەبێت ئامانجی ئەو بزووتنەوکەی شێخ سەعید ڕابەریبوو، چی بووبێت؟ دۆسێکانی دادگای ئازادی هیچ جۆرە گومانێکیان لەسەر ئەو بزووتنەوەیەی شێخ سەعید نەهێشتووە لەسەر ئەوەی تاکە مەبەست، دامەزراندنی دەوڵەتێکی کوردی بوو. هەرچیش تاوانبارکردنی تورکیایە کە دەڵێن ئینگلتەرا دەستی لەهەڵگیرسانی ئەودا هەبوو، تائێستایش ڕژێمی کەمالی ئەوەی پێ نەسەلماوە، بەڵکو بە پێچەوانەی ئەوەوە ڕوون و ئاشکرایە کە ئەوان بە هاوکاری فەرەنسای ئیمپریالی ڕێگەی هێڵە ئاسنەکەی باکووری سنووری سوریایان بەکارهێنا بۆ سەرکوت کردنی ئەو شۆڕشەی کورد.

لەوێدا کاکڵەی کێشە هەر دۆزی نەتەوایەتی بوو، و کەسانی ڕاستگۆی وەک نیهرۆ کە هەرگیز گومانی ئیمپریالیستی لێناکرێت ئاگاداری ئەو ڕاستییەبوون کە ئەوە بزووتنەوەیەکی نەتەوایەتی بووە و بەس. ئەو دەڵێت: "بەوجۆرە ئەو تورکانەی ماوەیەک لەمەوبەر بۆ سەربەخۆیی خۆیان دەکۆشین کەوتنە قەڵاچۆکردنی کورد کە ئازادی خۆی دەوێت. بەڕاستی سەیرە یەک ناسیۆنالیزمی بەرگر لەمافی خۆ کەهەستایەوە ببێت بە ناسیۆنالیزمی هێرشبەر، و تێکۆشان لەپێناو سەربەستی خۆیدا هەڵگێڕێتەوە بۆ چالاکی قەلاچۆکردنی کەسانی تر"[٣٣].

شۆڕشی شاخی ئارارات

پاش شکستی شۆڕشەکەی ساڵی١٩٢٥ هەندێک سەرەک خێڵی جەنگاوەری "وەک یادۆی پاڵتۆیی و عەلی یونسی سامسۆنی" بەرگری هاووڵاتییانیان لەزەبر و زەنگ و ئەشکەنجەی هێزە کەمالیستەکان گرتە ئەستۆی خۆ. چەکدارەکانی سەر بەوان زیانی سەختیان لە هێزە هێرشبەرەکانی تورکی کەمالی دا.

ڕژێمی تورک، بەمەبەستی ملکەچکردنی کورد بۆ یاسا، ڕاگوێزانی بە تاکەچارە زانی و بە پێی پلانی دیاریکراو لە وەرزی زستانی ساڵەکانی ١٩٢٥ـ١٩٢٨دا نزیکەی یەک ملیۆن کوردی لەناوچەی خۆیان دوورخستەوە[٣٤]. بەو زستانە و بەهۆی کەمخۆراکی و دەرد و قۆناغی دوور ڕێگای سەختی ئەنادۆڵ نزیکەی دە هەزار کەسیان لێ مرد.

37 ـ عەرەبییەکە دوو بڕگەی ناو کەوانەی فرامۆش کردووە، بۆیە لە وەرگێڕدراوە ئینگلیزی و فارسیەکەم وەرگرت.

« و »

کوردەکانی پاش شۆڕشی ١٩٢٥ هەڵهاتن بۆ عیراق و ئێران، بەرەبەرە چوون بەدەنگ بانگەوازی ئەو "کۆمەڵەی خۆیبوون"ەوە کە ماوەیەک لەوەوبەر کۆمەڵێک کوردی ڕۆشنبیری لە لوبنان پێکیانهێنا و بنکەیان لەشاخی ئارارات بۆ دامەزران.

ئەنجومەنی دامەزرێنەری خۆیبوون بانگەوازی بۆ بەشدارکردنی نوێنەر ئاراستەی گشت کۆڕ و کۆمەڵە ڕامیارییەکانی کوردی وەک "جەمعیەتی تەعالی کوردستان و کۆمیتەی نیشتمانی کورد[38]" کرد، و لەمانگی ئۆگوستی ١٩٢٧دا لەشاری بحەمدوونی لوبنان کۆنگرەیان بەست و بەگشتی دەنگ بڕیاری یەکگرتن درا[(٣٥)]. ئەوەی شایانی باسە، بۆ سەلماندنی دۆستایەتی ئەرمەنی لەگەڵ کورد، " ڤاهان بابازیان"ی ڕابەری ئەرمەنی بەنوێنەرایەتی پارتی تاشناق هات بۆ ئەو کۆنگرەیە.

بۆ کوردانی ناسیۆنالیست ئەو هاوکارییە دۆستانەیە زۆر گرینگ بوو چونکە پەرۆش چاویان بڕیبووە ڕێگەی کۆمەک و پاڵپشت بۆ بەبزوتنەوەکە. لەولایشەوە ئینگلتەرا دەستی لە نەوتەکەی موسڵ گیر کردبوو، و پەیوەندی نێوان فرەنسا و ئەنقەرەیش یەکجار بتەوبوو. ئەوجا ئەو دوو زلهێزە پروپاگندەیان بڵاو دەکردەوە کە گوایە دوورنییە ڕۆژئاوای پێشکەوتوو دەستی یارمەتی بۆ کوردان درێژکات، لێرەدا بێگومان مەبەستی ئەو هێزە ئەوروپاییانە ئەوەبوو خۆ لەکوردانی نەتەوەیی نزیک بکنەوە تا لەئاڵوگۆڕی داهاتووی لەگەڵ ئەنقەرەدا بیانکەن بە دەسمایەی سەنگ و سەوا. دیاربوو پارتی داشناقی ئەرمەنی یارمەتی چاکی لە هێزە ئەوروپاییەکانەوە پێ دەگەیشت چونکە کاکڵەی تێکۆشانی ئەوان تەنها ئازادکردنی ئەرمینیای تورکی نەبوو بەڵکو ئەوان باسیان لە بەشەکەی ئەرمینیای سۆڤیەتیش دەکرد کە ساڵی ١٩٢٠ لێی دەرکران، بۆیە چالاکی ئەوان سوودی دەگەیاند بە نەیارانی سۆڤیەت. لەتورکیا[39] پارتی داشناق بنکەی جەماوەری ئەوتۆی نەبوو، بەڵام خۆیبوون وەک ڕێکخراوێکی نەتەوەیی پشتئەستوور بوو بەو کۆمەڵە و دەیتوانی لەوێ بزوتنەوەی جەکداری فراوان بگێڕێت، بەڵام خاوەن دارایی ئەوتۆ نەبوو.

سەرئەنجام سەرانی کورد و ئەرمەنی ڕێکەوتن لەسەر کردنەوەی مەڵبەندی بزوتنەوەکە لەشاخی ئاراراتی نزیک بەسنووری ئەرمینیای سۆڤیەتی. دیارە ئەوە پێشنیاری لایەنی ئەرمەنی بوو. هۆیەکی بەهێز و کاریگەری تر بۆ دیاریکردنی ئەو ناوچەیە: بە ئاسانی هاتوچۆکردنیان بوو بۆ ئێران کەبەڵێن یارمەتی دابوو بە بزوتنەوەکەی کورد. شا مەبەستی بوو تورکیای کەمالی لەڕێگەی ئەو بزوتنەوە کوردییەوە لاوازکات، و لەلایەکی تریشەوە توانی بەوە ئەو بزوتنەوە کوردییە ڕاگرێت کە لەئێران بەڕابەری "سمکۆ"ی پێشەوایی کورد ددانی جیرکردبووەوە.

ئەو هێزەی جەنراڵ ئیحسان نوری پاشا لەساڵی ١٩٢٩دا پێکیەوەنا، توانی دەست بەسەر

38- F و E - ... و کۆمیتەی ئیستیقلالی کورد ... .
39- F و E - ... لە کوردستان ... .

ناوچە شاخاوییەکانی ئارارات بگرێت، هەر لە باکووری وانەوە تاکو بەتلیس. ڕژێمی تورک هەر لەسەرەتاوە ترسی لەو پلانەی" کوردی و ئەرمەنی" پەیداکرد بۆیە قایلی وتووێژبوو لەگەڵ سەرکرانی کورو و خواستی توانی بەجێبهێنا کە سەربەستکردنی سەرەک خێڵە کوردکان و گەڕانەوەیان بوو بۆ ناوچەی خۆیان. هەر بەبەربوونیان هەندێک لەو سەرکردانە گەڕانەوە ناو شۆڕش و ئەوانی دی بەباشیان زانی پەنا بیەن بۆ سوریا. ئەو جەنراڵەی کورد وەک لەلایەکەوە نەخشەی بۆ فراوانکردنی ناوچەی دەسەڵات دەکێشا، لەلایەکی ترەوە دەیویست بە مەستی کاتکوشتن درێژە بە وتووێژ بدات لەگەڵ ڕژێم، و هەمانکات دامودەزگای دەوڵەتی بە سەرکردایەتی برایم پاشای حسکی تەللۆ لە ناوچە ئازادکراوەکاندا دادەکوتا و ئاڵای کوردستانی لەسەر هەڵدەکرد.

ڕژێمی تورک لەمانگی مایسی ١٩٣٠دا بۆی دەرکەوت کات لەسوودی کورد دەڕوات پێی شپرزە بوو، ئەوەبوو لە١١ی جولیدا دوو لەشکر بەسەرکردایەتی ساڵح پاشا هێرشیان برد. پاش مانگێک تێکهەڵچوونی سەخت دەسکەوتی هێزەکانی کورد ١٧٠٠ سەربازی دیل و ٦٠٠ پارچە چەکی پێز و ٢٤ دانە تۆپ بوو، هەروەها توانییان ١٢ فڕۆکەی جەنگی بەردەنەوە.

وەک چاوەڕوان دەکرا، زەمینەی وتووێژ بۆ ئەنقەرە خۆشبوو لەگەڵ تاراندا. شا یارمەتی لەکورد بڕی و ماوەیدا هێزەکانی تورک لەناو خاکی ئێرانەوە پشت لە جەنگاوەرانی کورد بگرن. بۆ ڕەوایی بەخشین بەو کارە، تورکیا و ئێران لە ٢٣ جەنیوەری ١٩٣٢دا ڕێکەوتننامەیان مۆرکرد کە تێیدا ئێران دەستی لەسەر تەواوی بنارەکانی شاخی ئارارات هەڵدەگرێتت و بەرانبەر بەوە بەشی زۆر لە ناوچە سنوورییەکانی " وان " وەردەگرێت. ئەو شۆڕشەی کورد تاکو هاوینی ١٩٣٠ درێژەی بوو، پاشان هەندێک لەڕابەرانی هەڵهاتن و ئەوانیشی کەگیران لەسێدارەیاندان. "ل ڕامبۆ دەگێڕێتەوە کە: پتر لەسەد خوێندکاریان بە زیندوویی لێ خستوونەتە ناو گوێنی و دەمی گوێنییەکانیان هەڵدوریوە و هەڵیانداونەتە ناو ئاوەکەی وان". بەدرێژایی پێنج ساڵ زەبر و زەنگ دەستیان لەکەس نەپاراستووە. چەند مانگ پاش نەمانی شۆڕشیش هەر فڕۆکەی ڕژێم بوو بۆمبارانی گوندی کوردی دەکرد.

ڕۆژنامەی دەرباری تورکی ڕۆژی ٢٩ی جولای ١٩٣١ دەقی یاسایەکی بڵاو کردەوە تێیدا میری لە گشت ئەو فەرمانبەر و لێپرسراوە ناوچەیی و سەربازانە خۆشبوو کە لەکات و بەبۆنەی نەهێشتنی ئاژاوەی کوردستانەوە تاوانی کەوتووەتە ئەستۆ، بەپێی یاسای ژمارە ١٨٥٠ هیچ بەتاوانی ناژمێرن، و یاساکە دەڵێت:

گشت کوشتار و تاوانێکی تری لەو بابەتەی لە ٢٠ی ئۆگستی ١٩٣٠یەوە[40] تا ١٠ ی دیسەمبەری ١٩٣٠ لەدەست تاکە کەس یان کۆمەڵێک ڕوویدابێت بەهۆی پشکنین و چالاکی

40- F و E - ... لە ٢٠ی جونی ١٩٣٠ تا ١٠ی دیسەمبەری ١٩٣٠...

سەرکوتکردنی یاخیبووانی ناوچەکانی ئەرجیس، زیلان، ئاگریداغ(ئارارات) و ناوچەکانی نزیکیان، و هەروەها هەرێمی ژێر چاودێری یەکهەم و ناوچەی پولونوری هەرێمی ئەرزنجاندا، ڕوویدابێت لەدەست فەرمانبەری میری یان لێپرسراوانی هەرێم و یان لەدەست سەرباز و پاسەوان و هەروەها هاووڵاتییانی هاوکار بەناوبراوانی سەرەوە و بەرگری میللی، ئەوا یاسا لێیان خۆشدەبێت. (بڕگەی یەکەم).

هەرێمی پشکنینی یەکەم بریتیبوو لەسەرتاسەری ئەم ویلایەتانەی کوردستان: دیاربەکر، خارپوت (ئالازیج)، بەتلیس، موش، هەکاری، ماردین و سیرەت. هەرچەنە ئەو شۆڕشەی ئارارات کە لەناوچەیەکی دیاریکراو تێنەپەڕی تا هاوینی ١٩٣٠ بەتەواوی توایەوە. وەنەبێت "ڕۆڵی گێڕانەوەی هێمنی بۆکوردستان"یان تەنها لەناوچەی بزوتنەوەکەدا گێڕدرابێت بەڵکو دڕندەیی تورکانی کەمالی و کوشتوبڕ و شار و گوند وێرانکردنی ئەوان گشت وڵاتی کوردانی گرتەوە.

لەئۆکتۆبەری ١٩٣٠دا کاتی کردنەوەی هێڵی ئاسنی سیواس، عیسمەت پاشای سەرەک شالیاران گوتی: ئەو ئاژاوەیەی پێنج ساڵە لەهەرێمی ڕۆژهەڵاتماندا بە پلانی دەرەکی درێژەی هەیە، ئەمڕۆ نیوەی هێزی خۆی لەسەدەستداوە. ئەوی بۆی هەبێت لەم وڵاتە مافی ڕەگەز و پێناسەی کەسایەتی بخوازێت تەنها نەتەوەییانی کۆمەڵی تورکی یەکگرتووە، هیچ ڕەگەزێکی تر ئەو جۆرە مافەی بۆ نییە[٣٦].

مەحمود عیزەت بۆزهورت[41] ی شالیاری دادیش یەکسەر پاش ئەو هەمان ئاواز دووبارە دەکاتەوە و دەڵێت: ئێمە لە سەربەستترین وڵاتی گیتیدا دەژین کە بێی دەگوترێت تورکیا. منی نمایندەتان لەم زەمینەیە گونجاوتر نابینێت بەڕاستی ڕازی دڵی خۆی دەربڕێت. کەواتە هیچ هەستی خۆمتان لێناشارمەوە کە؛ سەردار هەر تورکە، و هەر بەتەنها ئەوە سەروەری ئەم وڵاتە. ئەوانەی لەڕەگەزی پاکی تورک نین لەم وڵاتەدا تەنها یەک مافن، ئەویش کۆیلەیی و بەنۆکەر بوونیانە[٣٧].

پێویستە بەشێکیش لەتاوانی بەلێشاو کوشتاری پاش شۆڕشی ئارارات بخەینە سەرئەستۆی ڕابەرانی کورد، واتە خۆیبوون کەشۆڕشیان پێش لەکاتی خۆی و بێ دابینکردنی زەمینەی ڕامیاری و هێزی بەرگر و دارایی و ئابووری هەڵگیرسان. کورتبینی ڕامیارانی خۆیبوون بوەتە هۆ بۆ لێک نزیکبوونەوەی "تورکیا و ئێران" و "تورکیا و سۆڤیەت". ئەگەر بڕوانینە " تراجیدیای گێڕانەوەی ئاسایش" کە نە تەنها لەناوچەکانی شۆڕشدا ڕوویدا بەڵکو لەگشت کوردستاندا بوو، دەمانخاتە سەر ئەو باوەڕە، کە ئەنقەرە ویستبێتی ئارارات بکات بەتاکە پەڵپ بۆ ئەنجامدانی پلانە

41- F. Bozhurt (گورگە بۆز). سەیر لەوەدایە کەبەشی دووهەمی ئەو ناوە کوردیە. چونکە "بۆز" خاکی یان گەنم ڕەنگ دەگەیێنێت. ـ « من پێموایە ئەو ناسناوە بەگشتی کوردیێت چونکە ئێستا تورک لەبری(ح ،خ) (H)ی لاتینییان بەدەمدا دێت بۆیە ئەو"hurt " ـە لەبری "خورت"ی کوردیە نەک "قورت"ی تورکی. "قورت" بە " Kurt " دەینووسن. کەواتە ئەو ناسناوە بەگشتی "خورتەبۆز" دەگرێتەوە نەک " گورگە بۆز". »

وێرانکارانەی خۆی.

وەک لەڕۆژئاوا بەدەگمەن ڕۆژنامەکان ناوی کوردستانیان دەبرد، سۆشیالیستی نێونەتەوەییش لەکۆبوونەوەی زوریخدا بەبۆنەی دەربڕینی یەکێک لەنوێنەرانی پارتی داشناقی ئەرمەنییەوە کە ئەوکارەساتەی خستەڕوو، لە ٣٠ ئۆگستی ١٩٣٠دا هەڵوێستی خویان بەم بڕیارەی خوارەوەی دەرخست.

کۆمیتەی فرمانگوزاری سۆشیالیستانی نێونەتەوەیی سەرنجی جیهانیان ڕادەکێشن بۆ ئەو بەلێشاو کوشتارەی ڕژێمی تورک لە کوردی دەکات. ئەوان بەتەنها کوردانی ئازادیخواز ناکوژن، بەڵکو ئەو کوردانەیش قەلاچۆ دەکەن کە هیچ ئاگایان لەبزووتنەکەوە نییە. وا کورد بەهەمان دەردی ئەرمەن دەچێت و ئەندێشەی گشتی جیهانی سەرمایەداریش هیچ ڕەخنەیەک دژ بەو کارە دڕندە و خوێناویانە دەرنابڕێت[٣٨].

ئەو(دڕندەیی خوێنڕێژی)یەی سۆشیالیزمانی نێونەتەوەیی ناویدەبەن پاش دەرچوونی یاسایکەی ٥ مایسی ١٩٣٢ بۆ ڕاگوێزان و پەرتەوازەکردنی کوردان قۆناغێکی تری گرتەبەر.

پەنا بەو نەخشەیەی شالیارگەی ناوخۆ کێشابووی و لەلای ئەنجومەنی شالیاران پەسەندبوو، تورکیا کرا بە چوار هەرێمی ئاوەدان:

١ـ هەرێمی یەک؛ گشت ئەو ناوچانە دەگرێتەوە کە دەبێت کەسانی خاوەن کولتوور و زمانی تورکی تێدا چڕ بکرێت. (بێگومان مەبەست لەهەرێمی کوردستانە).

٢ـ هەرێمی دوو؛ گشت ئەو ناوچانە دەگرێتەوە کە پێویستە ئەوی تێیدا نیشتەجێ دەکرێت کولتووری تورکی بەسەردا بسەپێت. (کولتووری نەتەوایەتی تورک).

٣ـ هەرێمی سێ؛ ئەو ناوچانە دەگرێتەوە کە کۆچبۆکراوانی خاوەن کولتووری تورکین و سەربەست و بێ کۆمەکی دەوڵەت تێیدا ژیان دابین دەکەن. (واتە بەپیتترین زەوی و ئاوەدانییەکانی کوردستانی بەخۆڕایی داراو بەو تورکانەی کۆچیان بۆکرد).

٤ـ هەرێمی چوار؛ ئەو ناوچانەی گرتەوە کەدەبوو بەهۆی کێشەی تەندروستی، ئابووری، کولتووری، ڕامیاری و ستراتیجییەوە چۆڵکرێت و ببێتە زەوی میری و گشت جۆرە ژیان و هلسوڕانێکی تێدا قەدەغەکرێت. (ئەم دواخالە ناوچە زۆر سەختەکانی کوردستان دەگرێتەوە)[٣٩]

بەگوێرەی ئەو یاسایەی ئیتیحادییەکان کاتی جەنگی جیهانگیری یەک نووسبوویان و ئەمان خستیانە گەڕ، دەبوو کورد ڕاگوێزرێن و بەناوچەکانی ئەنادۆڵدا پەرتەوازەکرێن، پاشانیش کوردستان بەتورک ڕەگەز پڕبکەنەوە." بەو مەرجەی ڕێژەی کوردی ئاوارە لەو شار و گوندانەی بۆی ڕادەگوێزرێن لە ١٠ ٪ی دانیشتوان تێنەپەڕێت". هەروەها نابێ " لە هیچ گوند یان شەقامێکدا کۆبوونەوە و کۆڕ و ئاخمی خاوەن زمانی تایبەت(ناتورک) پێکبێت".

لەزستانی ١٩٣٢بەدواوە سەدەها هەزار خێزان لەلانە وخاکی خۆ هەڵکەندران و دڕندانە لەژێر زەبری سەربازدا بەکێشکران بۆ بیابانەکانی ئەنادۆڵ. ئەوەی ڕێی لەڕژێمی ئەنقەرە گرتبێت بۆ ڕامالینی گشت کورد لە کوردستانەکەی، کەموکووڕی ئابووری بوو. هۆی لەو کاریگەرتریش بۆ ڕاگتنی ڕاگوێزان ئەوەبوو کەسالی ١٩٣٥ لە دەرسیم شۆڕشێک دژ بەڕاگوێزان بەرپا بوو. دەرسیم کە لە سییەکاندا دوا مەڵبەندی کوردستان و لەسالی١٩١٥وە کەوتبوە ژێر باری جەنگ، ناچاربوون بەرگری لەخۆ بکەن چونکە ئەو بەشە تایبەتە لە ناوچە سەختەکانی هەرێمی چوار بوو کەدەبوو هەر چۆڵکرێت.

بەرگری میللی لە دەرسیم

لەڕاستیدا دەرسیم و شاخەکانی لانەی سەختی هەڵۆ، و هەمیشە ناوچەیەکی سەربەخۆ بووە، دانیشتوانی نە لەگەڵ هێزەکانی سوارەی حەمیدی بوون و نە بەشداری جەنگەکانی ڕوس و ترکی و هەروەها جەنگی جیهانگیری یەکەمیان کرد. ئەگەرچی پێنج نماینەدەیان لەئەنجومەندا هەبوو هەر بەشداری جەنگی ئازادی تورکیا نەبوون. بەپێی نەخشە و پلانی تورکیا بۆ بەش لەدوای بەش گێڕانەوەی هێمنی بۆ هەرێمی کوردستان، لە پەلاماردانی دوا مەڵبەندە خۆڕاگرەکەی دەرسیم متبوون.

بڕیاری گەمارۆدانی ئەو ناوچەیە لەسالی ١٩٣٦درا. ئەلب دۆغانی فرماندەی نوێی سپا لەو ناوچەیە کەوتە دانان و ڕێکخستنی بنکە و ڕێگەویان بۆ لەشکر و بەهۆی دەزگا تایبەتییەکانیەوە بە دانیشتووانی ڕاگەیاند کە دەبێت ژمارەی ٢٠٠،٠٠٠ تفەنگ بۆمیری کۆبکەنەوە.

هەر کە بەرگوێ دانیشتوانی دەرسیم کەوت گێڕانەوەی هێمنی بۆ کوردستان بە چیجۆرە کوشتن، باجی زۆر، کاری بێگار و ڕێگە خۆشکردن بۆ چالاکی لەشکر و زۆر کاری تر بووە، بڕیاریاندا تا دوا هەناسە خۆڕاگرن.

میری فرمانی بۆ لایەک لە سپای تورک دەرکرد تا خۆ ئامادەکەن بۆ جەنگ و بەشی زۆری لێ ناردن بۆ ناوچەی دەرسیم. عیسمەت پاشای سەرەک شالیاران سەردانی سەنگەر و کەرتەکانی لەشکری کرد. تاقیکردنەوەی هێز و بازوو لە بەهاری ١٩٣٧دا دەستپێکرد، بەڵام ئەمەیان تا ئەوکاتە لەهیچ یەکێک لە جەنگەکانی تری کوردستان نەدەچوو. لەهیچ قۆڵێکی تردا بەوجۆرە هێزی دوو لەشکر ڕووبەڕووی یەک نەبوونەتەوە، چونکە کۆمەڵ بەگشتی پڕپاوەربوون بەڕاستی و ڕەوابوونی ئامانجیان و دەیانزانی ئەوە جەنگی مانونەمانە، بۆیە لەسەرتاسەری ناوچەدا کەوتنە جەنگی پارتیزانی. هەرچەندە هێزەکەی تورک بەفڕۆکەی بۆمبهاوێژ و تۆپی قورس گازی شیمیایی بەسەردا هەڵدەڕشتن، سپای تورک تاکو هاوینی ١٩٣٧یش هیچ جۆرە سەرکەوتنی وەدەست نەهێنا.

شۆڕشی بێ سەرکردە (چونکە ڕژێم ئەوانی بەنامەردی لەناوبردبوو) تادەهات پڕتاو دەبوو. میری ناچار تاهاوینی ١٩٣٨ سێ سپا و بەشی زۆری هێزی ئاسمانی لە ناوچەیەکدا کۆکردەوە پانتاییی بەرانبەرە بە تەنها یەک پارێزگابوو لە فەرەنسا. دانیشتووانی دەرسیم کە لەسالی ١٩٣٦وە گەمارۆ درابوون توانییان بێ کۆمەکی و یارمەتی هیچ لایەک[٤٠] بەرانبەر بەو هێزە مەزن و ئاگرە چڕە بوەستن و بێ ئازووقە و تەقەمەنی تا ئۆکتۆبەری ١٩٣٨ خۆیانگرت.

تادەهات خوێنڕێژی زۆر لەسەرکەوتنی لەشکری توند و بە زەبرتر دەبوو چونکە ئەو لەشکرە تورکەی دووچاری شکستی سەر و سامان بوون، مرۆڤیان دەخنییە ناو ئەشکەوت و گونج و گڕیان تێبەردەدا. سەرباز گەمارۆی بێشە و دارستانیان دەدا و گڕیان تێبەردەدا بەگشت ئەو کەسانەیەوە کە خۆیان تێدا شاردوەتەوە. زۆر کەس بە کۆمەڵ خۆیان کوشت و ژمارەیەکی زۆر ژن و کیژ خۆیان هەڵداوەتە ناو ڕوباری مونزورەوە[٤١].

دەرسیم بووە وێرانەترین ناوچەی کوردستان. بەگوێرەی بڵاوکراوەکانی پارتی کۆمۆنیستی تورکی، لەماوەی سیانزەساڵ شۆڕش و بەرگریدا نزیکەی یەک ملیۆن و نیو کورد بەر کوشتار و ئاوارەیی کەوتوون[٤٢].

لەلای ڕژێمە "پێشکەوتنخواز"ەکەی ئەنقەرە زۆر گران نەبوو کە تاسالی١٩٦٥ هاتووچۆی بیانیانی لەو بەشەی وڵاتدا قەدەغەکات کە دەکەوێتە پشت فورات و تا سالی١٩٥٠ ئابلوقەدراو و هەر لەژێر فرمانی سپادابوو. زمانی کوردییان قەدەغە کرد و وشەگەلی وەک "کورد" و "کوردستان" یان لە پەرتووک و فەرهەنگیشدا سڕییەوە و لەبری «کورد» دەیاننووسی تورکی کێوی.

هەندێک دەربارەی کەمالیزم

لەوانەیە مرۆڤ چەشنی نیهرۆ سەری لەوە سووڕمێنێت کەچۆن مافپارێزێکی ناسیۆنالیست لەخۆ بگۆڕێت و ببێت بە چەوسێنەر. چۆن ئەوانەی تاکو دوێنێیەکی نزیک سووک و ڕسوا کراوبوون. ئەوانەی بە کۆشش و ڕەنجی شان ئازادییان بۆخۆ بچڕی، لەخۆ بگۆڕێن و بێن بەستەمکار.

لەخولی ڕژێمی ئیمپراتۆرییەوە تا سەرەتای ئەم سەدەیەیش سووک لە وشەی "تورک"یان دەڕوانی واتای ئەو وشەیە تەنها "دەشتەکی بێ داب و نەرێت"ی گەیاندووە. وەک بەکارهێنانی وشەی تورکی قەدەغەبوو، تورکچێتیش بەڕێڕەوێکی شۆڤێنیستی و بیری کوشندە ناودەبرا، جونکە مەترسی کارکردنە سەر ڕێبازی عوسمانییان لێدەکرا. هەر ئەو سووک لەڕەگەزیان ڕوانینە زەمینەی بۆ نەتەوەییانی خۆشکرد تا بگەنە دەسەڵات و لاف و گەزافی "تورکیای مەزن"ی ستەمخواز. ئەوی پێناسەی بەتورک بەخشی و کردی بە ئایدیۆلۆجی بۆ دەوڵەتی نوێ، سەرکەوتنی بیری

کەمالی بوو. ئەو باری سووک و ڕسواییەی لەژێریاریدا دەناڵێن سەروبن وەرچەرخا و بوو بە هەستی خۆپەرستی دڕوارتر و کەوتنە بەکارهێنانی دژ بە نەتەوە ناتورکەکان. سەرانی نەتەوەیی ئەنقەرە بەوە دەنازن کە "دلێرتر و مەردترین نەژادی سەرزەمین تورکە"[42]. گەلێک لەو جۆرە وتانە گراون بەدروشم و تاوەکو ئەمڕۆیش بەسەر دیواری خوێندگە و سەربازگە و دەزگاکانی وڵاتەوە زەق دەنوێن.

کە بەپێویستیان زانی ئەو دروشمە شۆڤێنییانەیان بسەلمێنن، لەساڵی ۱۹۳۰ بەدواوە کەوتنە هەڵبەستنی "ئەفسانەی مێژووی تورک"، بەڵگەی زۆریان پەیدا کردووە بیسەلمێنێت کە تورک لە ڕەچەڵەکی " گورگە بۆر"ی دۆڵی " ئەرگەنەکۆنی" ئاسیای ناوەندە و ئەویش بەڕەگەز دەچێتەوە سەر ئاری (ئەوە باوەڕە لەسییەکانی ئەم سەدەیە بەدواوە پەیدابووە). ئەنیستیتیۆی مێژوویی تورک" ئەو چیرۆکەی ڕێکیخستووە و سەلماندوویەتی کەژیاری "سۆمەر، میسر، بابل، لیدی، ئایۆنی و هیتی" و زۆری تر لەباوباپیرانی تورک جێماون. هەروەها دەیسەلمێنن کە ئەتیللا، جەنگیزخان، هۆلاکۆ و هتد ... تورک بوون. ئەمڕۆ هەندێک بابەتی بیانی ئەوتۆیان بۆ وانەکانی خوێندگە پەیداکردووە گشت جۆرە گومان و تارماییی لەسەر ئەفسانە هەڵبەستراوەکەی وانەی "مێژوی گشتی" ڕادەماڵێت.

ئەوجا کورد، بەپێی هەمان " چیرۆک" دەیسەلمێنن کە لە ڕەگەزی تۆرانن و پێنج هەزارساڵ بەر لە ئێستا لە ئاسیای ناوەندەوە دابەزیون. ئەو زمانەیش کە ئەمڕۆ پێی دەدوێن، تێکەڵەیە لەوشەگەلی تورکی کۆن بە فارسی، عەرەبی و ئەرمەنی، چونکە ئەوانە هەر لەکۆنەوە " کێوی ژیاون" و لە کۆمەڵ و ژیاری دوورن بۆیە زمانی زکماکی خۆیان لەیادکردووە و زمانی "فارسی کە هاوسێیانە" کاری تێکردوون. تەکین ئەلپ، کە یەکێکە لە تیۆری نووسانی تورک دەیسەلمێنێ کە؛ هەر لە یەکهەم هەنگاوەوە کەمالیستان دژی نەتەوایەتی تورکیان کردووە بە ئامانج. ئەوەیە ڕاستی نەتەوەی بەرەڵلا و سەرگەرم و شەڕخوازی کوردی کەوتووەتە بەردەست.

بەوەی کورد تاکە نەتەوەی ناتورکی گرنگ و مەزنی ناو مەرزی تورکیایە دەبێت هەر وەک (قول و جوولەکە و قەرەج) بژین و هەمیشە لەڕیزی ئەو " ڕەگەزە نزمانە" دابن کە ناسیۆنالیزمی تورک زاڵە بەسەریاندا.

دەبێت بەڵگەی بەهێزتر چیبێت لەو" دەسەڵاتە مەزنەی تورک" بۆی لواوە بەسەر ئەوانەدا کە"لەڕگەزی پاکی تورک نین"؟ یان ئەگەر ڕوانگەی ناجۆر و ناواژەی وەک "کوردی کێوی و دواکەوتوو" و "هەرگیز ڕەوڕەوە نییە پێشیانخات" نەدۆزنەوە بۆ گەورەترین نەتەوەی ناتورک لەتورکیا کە کوردە، دەبێ چی تیۆرییەکی تر بدۆزنەوە تا "شکۆ و دلێری و پێشکەوتوویی

42- F و E - لەوتەکانیدا مستەفا کەمال دەڵێت:" نرخی تاکە یەک تورک بەگشت جیهانە" و "دەبێت مرۆڤی ئێمە شانازی بەوەوە بکات کە ئەو تورکە".

میللەتی تورک"ی پێدەربخەن؟ دەبێت لە هێرشی لەسپا بەولاوە چیتر بەدەست سەرانی ئەنقەرەوە هەیە هەستی شکۆ و پایە بەرزی نەتەوەی تورکی پێ خوتووکەبدەن؟ ئایا بەزەمینەی زانست و هونەر؛ یا بەو ئابووریە پەرپووتەی* زەمینەی خۆشکردووە بۆ سەپاندنی دەسەڵاتی چینی بۆرجوای چەپەڵ بەسەر بەشە زۆر برسییەکەی میللەتێکدا کە لەژێر باری سوود و سەرانەدان بە ئاغا و سووخۆری، و باج و بەرتیل بەپیاوانی میری دەناڵێت؟.

لەوبارودۆخەدا کە دەیانویست خۆ بسەلمێنن، نەتەوەییانی تورک پەنایان بۆ هێزی سپا برد، و لەشکریش ئەوەبوو کەدەیویست بە جەنگی داگیرکردنی کوردستان شکۆی خۆی بسەپێنێت بەسەر هەستی گشتیدا تا ئەو ڕادەیەی دەست بخاتە ناو گشت زەمینەیەکی ژیانی کۆمەڵایەتی و ڕامیاری تورکیا وەک ئەوەی ئەمڕۆ هەیە.

سەرانی نەتەوەیی تورک وەک جەنگخوازبوون نەیشیانوێراوە هێرش بەرنە سەر دەوڵەتانی دراوسێی (کە پارێزراوبوون لەلایەن بەریتانیا و فەرەنسا، یان یەکێتی سۆڤیەتی بەهێزەوە)، دەماری ئارزووی شەڕخوازییان بە گەلی کورد دادەمرکێنن و دەیانەوێت لەقەوارەی خۆیاندا بیانتوێننەوە. هەرچەندە ئامانجی سەرەکی ئەوان کۆلۆنیالکردنی کوردستان بوو، لەگەڵ ئەویشدا هەر ویستوویانە بەو بۆنەیەوە لە "کۆمۆنیست و لیبراڵەکانی" نەیاریش بدەن. "زاڵبوونی لەشکری تورک " بەسەر "کێوییەکانی" کوردستان دەنگیدایەوە. دەمبەدەم ڕۆژنامە و ئامێرەکانی پروپاگندە باسی سەرکەوتنەکانیانی بڵاودەکردەوە و مەترسییەکی ئەوتۆیان خستە دڵی هاونیشتمانییانەوە هەرگیز کەس نەوێرێت بیر لەکودەتا بکاتەوە. من پێموایە هەر زەمینەی ئایدیۆلۆجی و بەرژەوەندی ڕامیاری بوە هۆی گشت ئەوە ئازار و ئەشکەنجەیەی میللەتی کوردستان بەدرێژایی ساڵانی ۱۹۲۵ـ ۱۹۳۹ چەشتی.

بڵاوبوونەوەی ناوبانگی کەمالیستان و خودی مستەفا کەمال ئەتاتورک کە ناوی ئەویان لێسوا، لەدەرەوە[43] بەهەندێک چیرۆکی ئەفسانەیی سواغدراو بە ڕەنگی پاڵەوانی و شۆڕشگێڕی بێبهاوتا و پێشکوتنخواز، بە دەیەها پەرتووکی بێبایەخ بوو (جگە لەوی لۆرد کینروس "سەرهەڵدانی یەک میللەت" و تاڕادەیەک پەرتووکەکەی بینوا میشان "مستەفا کەمال یا مەرگی ئیمبراتۆر") کە بەتایبەتی ڕەشکراونەتەوە بۆ دەرخستنی ناوی کەمێک سەرکردەی(قارەمان)ی جیهانی سێهەم "، بەتایبەتی ئەوانەی دژبوون بە مارکسیزم چونکە بیرێکی بیانییە ". ناچار تا لە پەیڕەوییانی بگەیێن کەئەوان لەسەر "ڕەوتی سێهەم دەڕۆن" دروشمی "ناسەرمایەدار" و "پێشکەوتنخواز "یان بەرزکردەوە. دیارە ئەدوارد هیریوی سەرەک کۆماری پێشووتری فەرەنسا بەر

* - دیارە ئابووری ئەمڕۆی تورکیا لەوکاتە چاکتر نیە. ئەوەی ئاشکرایە لەساڵی ۱۹۸۸دا سەد دۆلاری ئەمریکی دەیکردە کەمتر لە نیو ملیۆن لیرەی تورکی، بەڵام دە ساڵ پاش واتە لەساڵی ۱۹۹۸دا هەمان سەد دۆلار وردەکرایەوە بەنزیکەی ۳۸ ملیۆن لیرە. - و -

43- F - لەرۆژئاوادا بەگشتی.

فریوی ئەو ئەفسانەیە کەوتووە بۆیە پێشەکی بۆ پەرتووکەکەی تەکین ئەڵپ نووسیوە و تێدا دەڵێت: "ئەم شۆڕشەی تورک نموونەی ڕەسەنی تێکۆشان و ئەنجامی نەخشەی هونەرمەندییە. دوورە لە هەڵەشـۆیی و ئارەزووی نابەجـێی مـرۆڤ. نەزیانی مـاددی بووە و نەبووەتە هۆی دوژمنایەتی ناو کوڕ و کۆمەل، و ناحەزی و تۆڵە"« ! ».

بێگومان هەرزەگۆیی نییە گەر چمکێک لەسەرپۆشی "پێشەوا"ی کەمالیستان هەڵدەینەوە و لەسیستێمی چینایەتی و مۆدە ڕامیارییەکەی بکۆڵینەوە. لەڕاستیدا جەنگی ئازادی تورکیا لەسەرشانی دەرەبەگ و سەرمایەدار و بازرگان و خاوەن کارگە و پیشەساز ئەنجامدرا، هەر ئەوانەبوون دەلالی نێوان کاربەدەستانی دەوڵەت و میللەتی ڕەشۆک. سیستێمی دەوڵەتی نوێ و دەسەلات کەوتە ژێردەستی ئەو بۆرجوا نوێخوازانەی لە کۆنگرە ئابوورییەکەی ئەزمیری ساڵی ١٩٢٢ بەشداربوون، و کەمالیزمیشیان کرد بە تاکە پەردە بۆشاردنەوەی دووکەڵەکەی.

سەرانی تورک هیچیان پرتەوبۆڵە نەکرد لەسەر ئەوەی سەرمایەداری و پەیڕەو پێکردنی بیێتە ڕێڕەوی ئابووری و کۆمەلایەتی، بەڵکو تەنها لەوەیان دەکۆڵییەوە چۆن تاو و هێز ببەخشن بەچینی بۆرجـوای تورک تا وولاتی پێ بەڕێوەچێت. هەندێک دەیویست ئابووری بدرێتـە دەست کـەرتی تایبەت، و دەوڵەت هەر بەتەنها هاوکاری گەشەپێدان و بەڕێوەچوونیان بێت. هەندێکی تریان لەو باوەڕەدابوون کە چینی بۆرجوا هێشتا زۆر لاوازە و شایانی ئەوەنین ئابووری گشت وڵاتیان بخرێتە ژێردەست و ئەوەیان بەچاک دەزانی خودی دەوڵەت بەشێک بەرێت بەڕێوە. سەرئەنجام گەیشتن بەوەی لەخولی ساڵانی ١٩٢٣ تا ١٩٢٩ پەیڕەوی بەپێشنیاری یەکهەم بکرێت و لە١٩٣٠یشەوە تاکو ١٩٣٩ بە پێشنیاری دووهەم.

ئەوی لەوخولەی کەرتی تایبەتە ڕچاودەکرا، جەنراڵ و ناودارانی جەنگی ئازادی بوون بەئەندام لەکـۆڕ و سـاندیکا بازرگـانییـەکـان و هەروەها بەڕێوەبەری بانک و کـارگـە و لێپرسـراوی کۆمپانیاکانی هاوردن و بلاوکردنەوەی کالای دەرەکی. هەر بە تەنها سەرمایەی خودی مستەفا کەمال ٢٥٠.٠٠٠ لیرەی تورکی بوو (کە ئەوکاتە دەیکردە نزیکەی شەش ملیۆن فرەنک) لەگەڵ چەند دەستڕۆیشتووی تری ڕژێمدا خستبوویەکار و بانکی بازرگانی تورکیا لەساڵی ١٩٢٤دا بەو سەرمایە کرایەوە. دیارە ئەوە تاکە بەشی ئەتاتورک نەبوو[٤٣]. ئەوجا بیروکراتەکانی تری جەنگی ئازادی وکاربەدەستانی سپا و میری چاویان لەپێشەوا کرد و وەکوو هار کەوتنە هەڵپە بۆ زۆرزوو خۆدەوڵەمەندکردن.

وەک لەکاتی نشوستییە کرتووپڕییەکەی ئابووری تورکیای ساڵی ١٩٢٩دا دەوڵەمەند زۆربوو، بێدەرەتان زۆرتر بوون. ئەوەبوو سیستێمێکی ڕامیارییان داڕشت بۆ بەمیری کردنی ئابووری وڵات. هەندێ کارگەیان کردەوە و لەگەڵیدا هەنێک ڕێگەوبان بە کۆمەکی دەوڵەت کرایەوە. بەڕاستی سوودی ئەو سیستێمە تەنها بۆ کەرتی تایبەت بوو، بۆیە خوێندکارانی کەمالیست ئەو

چەرخەیان ناونا (دەڤریم) «واتە ڕۆڵی من» کە لەڕوویەکەوە شۆڕش و لەڕوویەکی ترەوە چاکسازی دەگەیێنێت، و ئەوەی بەڕاستی سوودی لەو بەرنامەڕێژییە بینی ئەو کەرتە تایبەتە بوو کە ئیسماعیل جیم ناوی ناون " بەختەوەران " کە چەندکەسێکی تایبەت بوون لە بازرگانە مەزنەکانی ئیستەنبوول، دەرەبەگ و سەرمایەدارانی ئەنادۆڵ، کادیرانی سپایی پارتی ئیستیقلال، ئەندامانی پەرلەمان و بیروکراتە پایە بەرزەکان. ساڵانە زۆر ئاشکرا و بەناوی باجەوە، گوایە بۆ چاککردنی ڕێگەوبان ٥ تا ١٨ لیرەیان لە گشت هاوولاتییەک سەندووە بێلەوەی گوێ بدەنە ڕادەی دەرامەت، و مامناوەندی ئەو باجە بۆ خێزانی جوتیارێکی پێنج کەسی دەیکردە نزیکەی ٦٠ لیرەی تورکی، لەکاتێکدا یەک تەن گەنم بە ٤٠ لیرەی بووە. کە بەشی زۆری لادێیی نەیانتوانیوە ئەوباجە بدەن، دەبوو یەکێک لەسێ ڕێگە بۆ خۆ هەڵبژێرن: بێگاری (بەخۆڕایی کارکردن لە تیپی هەرەوەزی تایبەت بەمیری)، یان قـوژبنی بەندیخانە و یانیش یاخیبن و بە جەردەیی بژین. کەواتە لە سیستێمی کەمالیدا " نەچین هەیە و نە تایبەتمەندی". بەختی جوتیاری ئەنادۆڵ (دوور لەباسی کوردی چەوساوە وکۆڵەوار) هەر چەشنی کاتی ڕژێمەکەی عوسمانی پێشوو، نە یاسای سازکردنی زەوی بۆ هەبوو، نە خوێندگە. بەلام لەبری گشت ئەوانە کەوتبوونە ژێر باری باجی زۆر بە دەوڵەت و سەرانە و سوویش بەئاغا و دەوڵەمەندەکان.

ئەوەی پێبوترێت " گۆڕانکاری کەمالی" تەنها ساڵنامەی گریگۆری، شێوەی نوێی کاتژمێر « 24 – 0 »، جلوبەرگی ئەوروپایی، پەیڕەویکردن بەشێوە یاسای میللی سویسرا، یاسای دادوەری ئیتالی و ڕەوشی دادوەری فرەنسی، و بەکاریان دەهێنان بوو بۆ پاراستنی بەرژەوەندی بۆرجوای تورکی نوێ کە بەرانبەر بە ڕۆژئاوا خۆیان بە دواکەوتوو دەزانی و دڵیان بەوە خۆچبوو کە خاڵ بەخاڵ و موو بە موو وەک مەیموون لاسایی چینی بۆرجوای ئەوان بکەنەو، نەک لاسایی باری هۆش و ڕادە و چۆنێتی بیرکردنەوەی بۆرجوایانی ئەوان. تاکە مەبەستیان لا ئەوەبوو وەک ئەوان بنوێن.

گرنگترین کۆششی کەمالی لەساڵی ١٩٢٤دا هەڵوەشاندنەوەی خەلافەت و بڕیاردانی کۆمار بوو. بەلام پێویستە ئەویش لەیادنەکەین کە دەسەلاتی خۆدی مستەفا کەمال لەگشت یەکێک لە سوڵتانە عوسمانییەکانی سەرەتای سەدەی نۆزدە بەرزتر بوو.

کەڕژێمێک نەیتوانی وەک پێویست باری ئابووری بگۆڕێت، و لەوەیش بەدەر بە پێچەوانەی ڕێ و ڕەوشی میللەت هەڵسووڕێت، دەبێت میللەت چۆنی باوەڕ پێ بکات. هەرکە بۆ هاوولاتیان ڕەخسابێت نەیاری خۆیان بەڕژێم نیشانداوە. سەرەتا بیروکراتەکانی "شارستان" مستەفا کەمالیان وەک بت دەپەرست. پارتی لیبرالی (سەربەست فیرقەسی) کە مستافا کەمال لەساڵی ١٩٢٩دا بە یاریدەی نزیکترین دۆست کە "فەتحی ئۆکیار"ی(سەرەک شالیارانی پێشووتر) بوو دایانمەزراند تا ڕادەی تووڕەیی کۆمەڵی پێ بپێون، هەندە کارابوو پاش چەند مانگێک زۆر خێرا

قەدەغەکرا.

لەڕووی ڕامیاریشەوە، زۆر چاودێر و مێژونووس دەریانبڕیوە کە ڕواڵەتی ئەو ڕژێمە کەمالیستە فاشیستانە بوو. بەڵام لەڕاستیدا هەر بەتەنها ئەو ناوە نەبوو بە پێناسەی بەڵکوو؛ لەساڵی ١٩٣٠دا ناوی" ڕابەری هەمیشەیی"(میللی چیف) لە مستەفا کەمال نرا کە و ئەویش چەشنەکانی "فوهرەر" و "دوچێ" دێنێتەوە یاد. ئەوەبوو پاش ماوەیەک ئەو ناوی (میلی چیف)لە بەعیسمەت پاشای جێگریەوە نووسا. دەبوو دانان و هەڵوەشاندنەوەی کابینەی دەوڵەت بەپێی خواست و ئارەزووی ڕابەر بێت و ڕادەی دەسەلاتی ئەندامانی کابینەیش بەڕادەی ملکەچیان بێت بۆ فرمانەکانی ئەوبوو.

"پارتی گەلی کۆمارخواز " کە تاکە پارت بوو لەسەر تەخت، دەیویست خۆی وەک نوێنەری گشت چینەکانی گەل نیشاندات بەڵام لەڕاستیدا تەنها بۆ پاراستنی بەرژەوەندی بۆرجوای تورک و دەزگا بیروکراتە بەرزەکانی میری و سپا بوو، و زۆر توند چنگی لە تەختی ڕژێم گیرکرد. لە ساڵی ١٩٣٦ بەدواوە ڕژێمی تورک کەوتە پتر و پتر خۆ نزیککردنەوە لەهێزە فاشیستەکان و سەرۆک کۆماری " پێشەوا " بوو بە سەرۆکی پارت و سەرەک شالیارانیش بە یاریدەدەری سەرۆک و هەمانکات شالیاری ناوخۆ کرا بەسکرتێری گشتی، و پارێزگاری ویلایەتەکان بوون بە لێپرسراوی لقەکانی پارتی هەرێم.

وەنەبێت دیەنی فاشیزمییان تەنها ئەوەبووبێت بەڵکوو؛ مانگی جونی ١٩٣٦ دەوڵەتی تورک یاسا فاشستیەکەی ئیتالیای مۆسۆلینی گرتەبەر، و هەروەها لە ئیتالیاوە دوو ڕەوشی یاسایی تری هێنا تا " دامو دەزگا دەوڵەتیەکانیان پێ لە مەترسی ڕێکخراوە کۆمۆنیست و گێرەشێوینان بپارێزن "، و هەروەها خۆپیشاندان و پێکەوەنانی سانديکا پیشەییەکانی قەدەغەکرد. بەو جۆرە بەریان بۆ خاوەن کار بەرەلاکرد کرێکار لە ڕۆژێکدا بە ١٣ساتی کار بچەوسێننەوە. ئەو وردە بۆرجوا و چینی ناوەندەی ببوونە بەردی بناغەی کۆمەلایەتی بۆ ئەو سیستێمە فاشستە دەستیان بەیەکجاری لە کەمالیستی کێشایەوە و ڕژێم کەوتە بەردەست بۆرجوای تورکی نوێیار و ئەو چینە بیروکراتە بەرزەی بریتیبوو لە پۆلیس و پیاوانی سپا کە ببوونە پاڵپشت بۆ ڕژێم. بەوجۆرە بەرودوای ڕژێم بوو بەسیستێمێکی دیکتاتۆری میلیتاریستی بورجوازی.

ساڵانی ئارام[44]

لە هەرەسی شۆڕشەکەی دەرسیم بەولاوە هیچ بزووتنەوەیەکی تری ئەوتۆ چەکدار و فراوان نەبوەتەوە. ئەو خوێنڕێژی، پەرتەوازەبوونی هاوولاتییان، سپاردنی کار و گوزەرانی هەرێم بە سپا

44 ـ لەعەرەبییەکەدا(ساڵانی پشکۆ)یە. دیارە ئەوی ئینگلیزی و فارسیەکە دروستە. ـ « و »

و دامەزرانی بنکەی چاودێری زۆر بەجۆرێک دانیشتوانی ئەو بەشە کوردییەی هەراسان کرد، چیتر نەوێرن بیر لە سەربەستی و بزوتنەوەی چەکداری بکەنەوە.

ڕاپۆرتی "عوسمان مت"ی پەیامنێری ڕۆژنامەی" سۆن پۆست"ی تورکی کەپاش سەردانی ساڵی ١٩٤٨ی بۆ ئەو هەرێمە نووسی، چاکترین بەڵگەنامەیە بۆ دەرخستنی ئەو شارستانییەتەی[45] دەستوپێوەنی سپای تورک کردوویەتی بەدیاری بۆ نەتەوەی کورد، تێیدا دەڵێت:

"چوومە تونجەلی(دەرسیمی پێشوو) ڕوانیم ناوچەیەکی وێرانە و لەباجگر و حەسحەس بەولاوە هێشتا هیچ کاربەدەستێکی تری میری ڕوی تێنەکردووە، ویستم لەگەڵ هەندێک بدوێم و لە چۆنێتی ژیانیان بکۆلمەوە، کەچی بەداخەوە کەسی پێش خولی یاخیبوونم تێدانەدین. نەکار و پیشە ماوە، نە زەوی کێلراو و نە بازاڕ. تووشی هەچ کەس بووم بێکار و لەوڕۆژە بەدواوە خۆیان قایل کردووە بە پەروەردەی ئەو چەند سەر مەڕ و بزنەیەی بۆیان ماوەتەوە و پێی دەژین. تائێستا دیاردەی شارستانیەت ڕووی نەکردووەتە ئەوناوە، نە خوێندگەی تێدایە، نە نەخۆشخانە. مرۆڤی ئەوێ نازانن "دەرمان" چییە. دەبێت ئەوە چی بگەیێنێت کە ئەگەر لەلای دەرسیمییەک ناوی "کاربەدەستی میری" بهێنیت یەکسەر واتێدەگات باسی باجگر و حەسحەسی بۆ دەکەیت. وەک ئێمە هیچمان بۆ ئەو دەرسیمیانە نەکردووە گشت شتێکیشیان بەخۆڕایی لێدەستێنین. هیچ بەوە ناگوترێت ڕەفتار کە ئێمە لەگەڵ ئەوانی دەکەین(٤٤).

لەپاش جەنگی جیهانگیری دوو کە تورکیای تێنەکەوت، ڕژێمەکەی "ڕابەری نەتەوەیی" عیسمەت پاشا ئینۆنۆ بەپێویستی زانی ئەو شەپۆلی نەیاری و خۆپیشاندانە دامرکێنێت کە لەئەنجامی نەبوونی، برسێتی و بێدەرەتانی ساڵانی ١٩٤٠ تا ١٩٤٥ پەیدابوو، بۆیە هەندێک هەڵوێستی نەرمی نیشاندا. کە ئەو ڕژێمە زانی هێزەکانی فاشیزمی شکان، ناچار خۆی لە ئینگلتەرا و ئەمریکا نزیک کردەوە تا یارمەتی ئابووری و تەقەمەنی بدەن تا بەرگەی لە جەختی ڕوسیای سۆڤیەتی بکات. جا بۆیە دەبوو هەندێک ڕواڵەتی دیموکراسییانە بنوێنێت.

ساڵی ١٩٤٦ چەند پارت دروستبوون و هەندێک چاپەمەنی پێشکەوتنخواز دەرکەوتن. چەند مانگ پاش دامەزرانی پارتی سۆشیالستی کارگەر و جوتیاران ژمارەیەکی چاک لایەنگری لێ کۆبوونەوە. ئەو کوتووپڕ پەرسەندنەی لەدیسەمبەری ١٩٤٦دا بۆ بوەهۆی قەدەغەکردنی. تورکیا لەساڵی ١٩٥٠دا ئازادترین هەڵبژاردنی بەخۆوە دی. گوژم و شەپۆلی گەل لەپڕ پارتی دیموکراتی گەیاندە سەر مێزی دەسەلات. ئەو پارتە چوار ساڵ لەوەوبەر لەلایەن عەدنان مەندەریسی خاوەن زەوی و خانووبەرە بەهاوکاری جەلال بایاری سەرەک شالیارانی کاتی ئەتاتورک پێکهات و پاشان بوو بە ئۆرگانێک بۆ سەرمایەداران و تاخمێک لەو بیرۆکراتانەی لە ڕژێم جودابوونەوە. پشتگیری میللەت لەو پارتە بۆ لەباربوونی پرۆگرامی سەرکردەکانی نەبوو، بەڵکو تەنها بۆ ئەوە بوو کە

F_45 ـ دیارییە شوومەکەی ....

کۆتایی بێنن بە ڕژێمە ستەمکارەکەی کەمالی. ئەوەبوو سەرکەوتنی پارتی دیموکرات بوو بە سەرکەوتنێکی بنەڕەت بۆ بۆرجوای تورک و هەندەی پێ بەهێز بوون بتوانن خۆ لە ژێر دەسەڵات و فرمانی بیروکراتەکانی سەر بە سپا ڕزگارکەن.

بێگومان دەسەڵاتی پەرلەمانی فرەپارتی و سەرکەوتنی پارتی دیموکرات لە تورکیادا بەگشتی و لە کوردستان بەتایبەتی" کە بنکەی سەرەکی ئەو پارتە بوو" تا ڕادەیەک زەبر و زەنگی پۆلیس و هێزی سپای کەمتر کردەوە، و تورک و کورد وەکیەک بوونە خاوەن مافی دەنگدان و دەیانکۆشی ناکۆکی نێوانیان بشارنەوە تەبا بۆیان ببێتە هۆی دۆڕانی هەڵبژارن، بۆیە ڕێگەیاندا بەو سەرکردە دەسبەسەرەکانی کورد (ئاغاکان) لەئاوارەیی بگەڕێنەوە ناو نیشتمان و سەر زەوی و زار و دارایی داگیرکراویان. لای دیموکراتەکان زۆر مەبەستبوو ئەوانە بەلای خۆدا ڕاکێشن. زۆر لەو فیودالانە گەیشتنە ئەندامەتی پەرلەمان و شالیاریشیان تێدا هەڵکەوت. ئەوجا وردە وردە لە کوردستان خوێندگە و ڕێگەوبان و نەخۆشخانە کرانەوە.

ئیمپریالیزمی ئەمریکی لەپرۆژەی مارشالی ساڵی ١٩٤٨ەوە دەیکۆشی خۆ بخنێتە ناو تورکیا. تورکیای مەندەریس وامێکی زۆری لەدەرەوە خواست. ئەو بورجوا تورکەی دووربوون لە شارەزایی تەکنیکی و دەیشیانویست ببوژێنەوە ناچار پشتیان بە یارمەتی دەرەوە بەست. سەرئەنجام لە ساڵی ١٩٥٧دا کەوتنە سەر لێواری باری شکست[46].

لە پاداشتی یارمەتییەکانی ئەمریکا، هەزاران سەربازی تورکی(بەشی زۆریان کورد بوون) ڕەوانەی جەنگی کوریا کران، هەروەها لە ١٨ی فەبریوەری ١٩٥٢دا خۆیان بەست بە پەیمانی بەغدا (N.A.T.O) وە و بۆیبوون بە بەرایی سەنگەر لەڕووی باشووری یەکێتی سۆڤیەت. هەروەها لەڕێکەوتنەکەی ٢٦ی فەبریوەری ١٩٥٤ بەدواوە ڕێگەیاندا بە ئەمرکا چەند بنکە و ناوەندی گوێهەڵخستن لەسەر خاکی تورکیا دامەزرێنێت کەبەشی زۆری کەوتنە کوردستانەوە. ڕژێمی مەندەریس بۆ بەرەنگاری کۆمۆنیستان و کورد ساڵی ١٩٥٥ لەگەڵ عیراق و تێران و پاکستان ئەو پەیمانەیان بەست کەناونرا "پەیمانی بەغدا". ئەو پەیمانە خرایە بری پەیمانەکەی سەعدئاباد کە هەمان بەشداران[47] ساڵی ١٩٣٧ هەیانبوو بۆ هەمان ئەو مەبەست. ئەوەبوو لە ١٤ی ئەپریلیشدا بەریتانیا هاتە ناو ئەو پەیمانەیانە. ئەگەرچی کار و فرمانی بەرگری خرابووە ژێر دەسەڵاتی ئەمریکا و "دەبوو سپاسالاری پەیمان لەوان بێت" و لەگشت چالاکییەکیاندا بەشدارکرێت، بەڵام دیارە بەچاکیان نەزانیبوو لەڕووی ڕامیارییەوە ڕاستەوخۆ تێیدا بەشبن. کە عیراق پاش شۆڕشی جولای ١٩٥٨ لێیدەرچوو ناوی پەیمان بوو بە سەنتۆ (پەیمانی وڵاتانی چەق)

F_46 ـ شکست بە دەرامەت و ئابووری(نیمچە ئابووت)

F_47 ـ لەوکاتەدا دەوڵەتێک بە ناوی پاکستان هێشتا دانەمەزرابوو، هاوپەیمانەکانی هەرێم ئەوسا تەنها عیراق،و ئێران و تورکیا بوون.

کە دەبوو "پێکەوە بەرگری لە مەترسی دەسدرێژی سۆڤیەت بکەن و ئامادەبشبن بۆ لێدانی ئەو جۆرە گێرەشێوێنیە ناوخۆییانەی مەترسی دەخەنە سەر ئاسایشی یەکێک لەو هاوبەشانە ". یەکەمین چالاکی "ڕاستەقینە"ی هاوپەیمانەکان لێدانی شۆڕشە کوردیەکەی جوانڕۆی ناو ئێران بوو کە لەسەرەتای ساڵی ١٩٥٦دا هێزەکانی عیراق و ئێران پێکەوە لێیاندا.

ئەوتاوە دیموکراسیە بۆ کورد نیشانەی سەرەتای هەڵتەکاندنی بناغەی دەرەبەگی لادێ بوو. لەوێدا وردەوردە "فیوداڵ"ی کورد وەک خاوەن زەوی و زار " نەک وەک کورد" تێکەڵ بوو بەکەرتی سەرمایەداران و دەنگی چاکیان پێ کۆدەکردەوە. زۆر لەو سەرەک هۆز و بەگ و شێخ و ئاغایانە باریانکرد بۆ شار و لەوێ زەوی و خانووبەرەیان کڕی و بوون بە قۆنتەراتچی و بازرگان، بێکارەکانیش بە سوودی سەرمایە دەژیان. منداڵیان دەنارده بەر خوێندن لە زانستگە و خوێندگەکانی تورکیا و کۆلیجی ئەمریکایی. ئەوانە پاش تەواوکردنی خوێندن ڕوویان دەکردە کۆڕەکانی (شەرق ـ دۆغوچولیک)، واتە ئەوەی بووژانەوە ئابووری ڕۆژهەڵات، کە ناوێکە ڕژێم لەبری کوردستان بەکاریدێنێت.

سەرەتای دەرکەوتنی ئەوەی بووژاندنەوە دەگەڕێتەوە بۆ ڕۆژانی پاش شۆڕشی یۆلیۆی ١٩٥٨ی عیراق کەتاماوەیەک ناوی بەکۆماری هاوبەشی کورد و عەرەب دەرکرد. ڕادیۆ کوردیەکەی بەغدا و پاشانیش ڕادیۆی قاهیرە و ئیزگەی یێریڤان کڵپە وگڕی بیری میللییان لەکوردستانی تورکیا هەڵگیرسان. ئەوانەیان لەوە گەیاند کەهاونیشتمانی کوردی وڵاتی دراوسێ خاوەن هەمان مافی هاونیشتمانی ترن. بەوکارە پەردەی بێدەنگی لەسەر کوشتار و ڕوداوەکانی ساڵاتی سی لابرا.

گرۆیەک لە "هەڤاڵاتی بوژانەوەی ئابووری"[48] لەپایزی ١٩٥٨دا ڕۆژنامەیەکی بچووکیان لەژێر ناوی وڵاتی پێشکەوتوو(یلیری یورت) بڵاوکردەوە نووسینەکانی بە زمانی تورکی بوو و تایبەت بوون بە ڕونکردنەوەی دواکەوتوویی باری ئابووری هەرێمی ڕۆژهەڵات و کەموکوڕییەکانی نەخۆشخانە و خوێندگە و ڕێگەوبان و هتد .... خوێنەری ئەو لەناو کۆڕی ڕۆشنبیراندا زۆر بوو.

ئەوەبوو لەمانگی دیسەمبەری ١٩٥٨دا[49] ڕژێمی مەندەریس نەتەنها کارگێڕی ڕۆژنامە بەڵکو ئەوانەیشیان لەگەڵیدا گرت کەسیخوڕەکانی (M.I.T) ناوی بە (کویردچی) دەبرد. ژمارەی پەنجا کەسیان لێ گیرا.

ئەوگرتنە تەنها گێچەڵبوو ڕژێم دەیویست سەرنجی کۆمەڵی پێ وەرچەرخێنێت لە نشوستی باری ئابووری و شکستی لیرە "کە ئۆکتۆبەری ١٩٥٨ نزمبووەوە بۆ ٢٢٠٪" و هەروەها لەڕادەبەدەر بەرزی نرخی کاڵا. گشت ئەوانە بوونەهۆی تووڕەیی زۆری بەتایبەت ناو بیروکرات و مووچەخۆرەکانی خاوەن دەرامەتی دیاریکراو و کاربەدەستانی سپا کە لەسایەی ئەو ڕژێمەدا زۆر

F_48 و E ـ مەڵبەندی سەرەکی ئەو گرۆی "ڕۆژهەڵاتچیانە" (دۆگوجی) لە دیاربەکر بوو ....

F_49 و E ـ دیسەمبەری ١٩٥٩.

تایبەتمەندییان لەدەستدا. ئەوەبوو بەکێشەی قوبرس و هەمان کات بڵاوکردنەوەی دەنگی جموجۆڵی "ئاژاوەچی و گێرەشێوێنانی کورد" تاماوەیەک سەرنجی کۆمەڵیان لە کێشە ئابوورییەکان وەرگێڕا.

هەرچی کاربەدەستانی سپا بوو کە لەساڵی ۱۹۵۰بەدواوە دەستیان لەکاروباری میری و باری ڕامیاری وڵاتدا نەمابوو، توانیان لەو سیستێمە ڕاپەڕن و زۆر توند دەستی لێوەشێنن و " ڕووی دیموکراسی ڕاستەقینە و ڕەوشی شۆڕشگێڕانەی کەمالیزمی پێشوو" ڕزگارکەن.

کودەتای ۲۷ مای ۱۹۶۰ بەتۆڵەی ئەو کاربەدەستە بیروکرات و کەمالیستانەی سپا دەژمێردرێت کەخۆیان ناونا (ئایدن)ـ واتە ڕۆشنبیر. کوودەتاچییان تاخمێک بوون بەناوی "کۆمیتەی یەکێتی نیشتمانی" ماوەی ساڵ و نیوێک دەسەڵاتیان بەسەر وڵاتدا بوو. پاش هەڵبژاردنی ساڵی ۱۹۶۱ ڕێگەدرا کابینەی ئاسایی دەوڵەت دامەزرێتەوە[50].

وەنەبێت میللەت بەتەنها پیرۆزبایی لەو کودەتایە نەکردبێت، بەڵکو تەنانەت دژیشبوون پێی، بەتایبەت کورد کە لە گەڕانەوەی کەمالیست دەترسان. یەکەمین هەڵوێستی ئەو کۆمیتەیە گرتنی ٤٨٥ کەسی ڕۆشنبیر و ناوداری کورد بوو کەچوار مانگیان لەسەربازگەیەکی شاری سیواس بردەسەر و ٥٥ کەس لەوانەی لەناو کۆمەڵدا زۆر بەناوبانگ و دەست ڕۆیشتوو بوون هەڵدران بۆ شارە ڕۆژئاواییەکانی تورکیا و ماوەی دوو دانە ساڵ بە دەستبەسەری مانەوە. ٤٩ زیندانی[51] کورد بەر بڕیاری لێخۆشبوونەکەی پاش کوودەتا نەکەوتن. یەکێکیتر لەفرمانە سەرەکیەکانی کۆمیتەی یەکێتی نیشتمانی" بەتورک کردنی" ناوی شار و گوندە کوردیەکان بوو. هەروەها بڕیاردرا "بەشی ناوخۆیی" بۆ خوێندگەکانی ئەو هەرێمە کوردییە بکەنەوە تا منداڵی کورد لەوردساڵییەوە لەکەسوکار دوورخرێنەوە و "تورکانە گۆشەکرێن" (بەڵام ئەنجام بەپێچەوانەی مەبەست دەرکەوت، چونکە زۆر لەوانە تا ئەوکاتەی پێدەگەیشتن بایاندەدایەوە سەر ڕێ و دۆزی کوردایەتی) . کارەکانی تری ئەوتاخمە لەکوردستان کردنەوەی نیو دەرزەن ئێزگە بوو بەزمانی تورکی تا هاووڵاتییان دوورخەنەوە لەگوێگرتنی ڕادیۆ کوردییەکانی وڵاتانی دراوسێ.

فەرمانێکی تری کۆمیتە پیادەکردنی "یاسای نیشتەجێیی کردن" بوو کە دەسەڵات دەبەخشێت بەمیری جۆرە کەسانێکی پێ دوورخاتەوە کەلێکۆڵینەوە دەریدەخات ئاژاوەچی، یان تێکدەری بەرژەوەندی گشتین. ئەوجا کەوتنە گواستنەوەی زۆرکەس لەگەڵ خاوخێزانی" تا خزمی پلەی چوار" بۆ هەرێمێکی تری کیشوەر. ئەو یاسایە تەنها کوردی دەگرتەوە.

١٦ی نۆڤەمبەری ۱۹۶۰[52] "واتە دوو مانگ پاش هەڵگیرسانی بزوتنەوە چەکدارییەکەی

50 ـ هەڵوێستێکی تری نزیک لەو بابەتە پاش هەڵبژاردنی دیسەمبەری ۱۹۹٦یش ڕویدا. بڕوانە پێشەکی وەرگێڕ. « و »

51 ـ E ـ هەمانە. و F ـ ٥٩ کەس ....

52 ـ شۆڕشەکەی باشووری کوردستان لە۱۱ی سیپتەمبەری۱۹٦۱دا هەڵگیرسا. « و »

کوردی عیراق کە مستەفا بارزانی ڕابەری بوو" سەرکردەی کودەتاچییان هەڕەشەی لەکوردی تورکیا دەکرد کە نەکەن تەنانەت بیر لەوە بکەنەوە هەڵوێستی وەک هاوتاکانی وڵاتی دراوسێ بنوێنن؛ " ئەگەر تورکە کێوییەکان هێمنی ڕانەگرن ئەوە سپا هیچ دەست لە بۆمبارانکردنی گوند و شارەکانیان ناپارێزن و لەگەڵ زەوییان تەخت دەکات و خۆیشیان لەخەڵتانی خوێن هەڵدەکێشێت و وڵاتیان لێ دەکەکات بەگۆمی خوێن".

هەرچەندە ئەو ڕژێمە نوێیەی لەساڵی ۱۹٦۱دا[53] دەسەڵاتی گرتەدەست هەندێک هەڵوێستی دیموکراسیانەی نیشاندا و مافی ئازادی ئەندێشە، چاپەمەنی، کۆڕ بەستن و کردنەوەی کۆمەڵەی پیشەیی بە ڕەوا ناساند. ساڵی۱۹٦۳ بە یەک دەستووری لیبرالانە قەدەغەبوونی مانگرتن و کۆڕ و کۆبوونەوەی جێیگومان و گێرە شێوێنی و ناوچەگەری و کۆمەڵ تێکدەری دووپات کردەوە. لەگەڵ گشت ئەوتۆیش هێشتا کورد تۆزێکی سوودی لەو ئازادی و دەموکراسییەتە بەرکەوت.

چینی ناوەندی ڕونبین و پڕئاوات کەوتنە سەرپێ، و هەروەها چینی کرێکار تادەهات لەڕووی ڕامیارییەوە پێش دەکەوت و بە ژمارەیش پتر دەبوون. ئابوورییە هەو کردووەکەی ژێتمی مەندەریس بوە هۆی ئاڵۆزی و ڕوو لەنشوستی کردنی چینی بۆرجوای بچووک. بناغەیان ڕۆشنبیرانی کورد لەکوردستان پتەوبوو. گشت ئەوانە پێکەوە بیبوونە هۆی ئەوەی بەڵێنی دەستوور تەنها تێبینی سەر کاغەز نەبێت. لە هەفتەی دووهەمی مانگی فەبریوەری۱۹٦۱دا سێ پارتی نوێ تر هاتنە سەر شانۆ؛ عەدالەت پارتی(A.P) ، یەنی تویرک پارتی(Y.T.P) ، و تاخمێک ئەندامی سانديكا پیشەییەکانی تورک، ئیش پارتی(T.I.P)یان پێکەوەنا.

لە هەڵبژاردنی ساڵی ۱۹٦۱دا هیچ یەک لەپارتە ڕامیارییەکان دەنگی ئەوتۆی نەبوو، جگە لە عەدالەت پارتی کە زۆرترین دەنگی بەرکەوت و بەوە شوێنی پارتە دیموکراتەکەی مەندەریسی گرت. دەنگەکانی کوردستان بەزۆری چوون بۆ ئەو پارتە و پارتی تورکیای نوێ کە یەکێک لە سەرکردەکانی(دوکتۆر یوسف عەزیزئۆغلو) کورد بوو. کابینەی نوێی هاوبەشی پێکهات و سپا سەرۆکایەتی دەوڵەتی سپارد بە عیسمەت ئینۆنۆی پیر کە یەکێکبوو لەخۆیان.

لەخۆلی نوێدا گۆڤاری بارش دونیاسی(جیهانی ئاشتی) کە بۆرجوا لیبراڵەکانی دەریانکرد، ساڵی ۱۹٦۲ بەشێک لە لاپەڕەکانی تەرخانکرا بۆ نووسینە زمانەوانی و کولتووری و فۆلکلۆرییە کوردییەکانی موسا عەنتەر. لەبەرئەوەی ئەحمەد حەمدی بازار بوو بە بەڕێوەبەری گشتی گۆڤار، و ئەو یەکێک بوو لە کۆنە هاوڵاتی مستەفا کەمال و دامەزرێنەر و یاریدەری سەرۆک یانەی یەکێتی نیشتمانی بازرگانانی تورک و یەکێتی ژوورەکانی بازرگان و پیشەسازانی تورک، ڕۆژنامەکەیان پێ دانەخست. ئەوجا ڕۆشنبیرانی " چەپ "ی کەمالیست کەوتنە تانووت و توانج و بەکەمتەرخەم تاوانبارکردنی ئەو چینەی بۆرجوا. سەرئەنجام بوو بە شەڕە قسەی گەرم لەنێوان گۆڤاری بارش

53 ـF ـ یاسا سەرەکییەکەی ۱۹٦۱. و E ـ یاسا ی نوێی ۱۹٦۱ ... .

دونیاسی و گۆڤاری(یون)ی کەمالیست. کۆمەڵێک ڕۆشنبیری ئیستەنبوول (نەوەی بووژانەوەی ئابووری)ی سەر بە دوکتۆر عەزیزئۆغلو لە سیپتەمبەری هەمان ساڵدا گۆڤاری مانگانەی(دیجلە و فورات)یان دەرکرد بە هەردووک زمانی کوردی و تورکی. ئەگۆڤارە لەنێو گەنجانی "نەوەی بووژانەوەی ئابووری"[54]دا زۆر پەسەند و سەرکەوتوو بوو. پاش چەند ژمارەیەک ئەو سەرکەوتنەیان بۆ بووە هۆی قەدەغەکردنی. دوو گۆڤاری ترکە ناویان(دەنگ) و (ڕێیا نوێ) هەر پێش دەرکەوتن قەدەغەکران.

بەدەسکێشانەوەی عەدالەت پارتی لە٢٥ی جونی١٩٦٢دا کابینەی هاوبەش هەڵوەشایەوە و دووبارە عیسمەت پاشا کابینەی تری پێکهێنایەوە. شالیارگەی تەندروستی سپارد بە دوکتۆر عەزیزئۆغلو کە نوێنەری دیاربەکر و سەرۆکی پارتی تورکیای نوێ بوو. لەو ماوە کورتەی فرمانیدا دوکتۆر عەزیزئۆغلو لەکۆی گشت ڕژێمەکانی پێشوو پتر نەخۆشخانە و فێرگەی لەکوردستان کردەوە، بۆیە لەناو کۆمەڵی خۆیدا ناوبانگی دەرکرد و خۆشیان دەویست. ئەوجا شالیاری ناوخۆ "ه . و. بیگ ئاتا"ی هاوکاری کە یەکەپیاوی ئینۆنۆ بوو، لە کۆڕێکدا تاوانی ناوچەگەری خستەپاڵ و ناچاری کرد سەنگەری دژ بە ئۆردووی کەمالیستان چۆڵ بکات و دەست لەکار بکێشێتەوە.

خولی(بووژانەوەی ئابووری)[55] هەنگاوێکی تری نوێی بۆ کورد ڕەخسان. کوردی وڵاتی دراوسێ لەپێناو سەربەستی نەتەوەییدا بزوتنەوەی چەکدارییان هەڵگیرسانبوو. رادیۆیش هەر باسی کورد و کوردستانی دەکرد. تەنانەت ڕۆژنامە تورکییەکانیش کە لەو خولەی ئازادی چاپەمەنییدا دەژیان کە میری بڕیاریدا، بۆ بەرزکردنەوەی ڕادەی فرۆش ڕیپۆرتاجی دوورودرێژیان لەسەر"بزوتنەوە کوردییەکەی بارزانی" دەنووسی. ئەوانە و بەتایبەتیش بزوتنەوە کوردییەکەی عیراق هەستی کوردایەتی لەلای ئەو کوردانە زیندوو کردەوە کە بەهرەوەربوون بەو خولی ئازادی چاپ و ڕەفتارە دیموکراسی و کومەلایەتییەکانی ناو تورکیا و ڕادیکالانە ڕویان لە ڕێکخراوە چەپیەکان دەکرد.

"یەنی ئاکیز" (ڕێبازی نوێ) یەکەمین گۆڤاری سۆشیالیستی کوردی بوو لە ساڵی ١٩٦٦دا لە ئەنقەرە بەچاپ گەیشت. محەممەد عەلی ئەسلانی بەڕێوەبەری پارێزەرێکی ئاراراتی بوو، پاشان بوو بوسەرۆک پارتی کار لە تورکیا. لاپەڕەکانی ڕۆژنامەی تەرخانکرد بۆ باسی تیۆری لەسەر کێشەی کورد و پشتگیری لە ئەگەری یەکگرتن لەنێوان هەردوو چینی کرێکاری کورد و تورک تا پێکەوە ڕووبەڕووی ستەمکاری کاربەدەستانی تورک و هەروەها کورد بێن، و بکۆشن سیستێمێکی سۆشیالی ئەوتۆ بێتە کایەوە سەربەستی و ئازادی و یەکسانی و خۆشگوزەرانی بۆ

54- F و E - ... لەنێو خوێندکارانی شاردا ....

55- F و E - (ڕۆژهەلات چێتی)....

هەردووک گەلی کورد و تورک دابینکات. لەوەتەی کۆماری تورکی کەوتە "باسی گەلی کورد" یەنی ئاکیش یەکەمین بڵاوکراوەی ئاشکرای ڕۆژهەلاتییان بوو. ئەوەبوو سەرکەوتنی ئەو ڕۆژنامەیە و باوەڕ پەیداکردنی لەناو کۆڕ و کۆمەڵی لاو و ڕۆشنبیردا، و ئەو تەکانەی نوێیەی بەخشی بە بزووتنەوەی نەتەوایەتی کورد، بۆرجوای تورکی هێنایە سەر ئەوەی ئەو گۆڤارە مانگانەیەی بە دوو زمانی تورکی و کوردی دەردەچوو لە چوارەمین ژمارەیدا داخەن و سەرۆکەیەیشی بگرن چونکە بەکارهێنانی وشەی" نەتەوی کورد" بە بۆچوونی ئەوان، هەست و دۆزی نەتەوایەتی بۆرجوای تورک دەڕووشێنێت، و هەستی جوداخوازی لەلای کورد دەبزوێنێت.

کەواتە وەک ئازادی چاپەمەنی بۆ کورد نەبوو، هەرنەبێت لەخولی "سەربەستی" نوێدا ڕێز لەهەندێک کێش و پێوانەی یاسایی دەگیرا و چیتر وەک سیسێتمەکەی ئەتاتورک کەسیان ڕەوانەی بەر پەتی قەنارە نەکرد لەسەرئەوەی دەریبڕن کە "کورد هەیە". ئەوەبوو تێکۆشەری کورد دەیتوانی بەئارەزووی خۆی ئەوە بنووسێت کە دەیەوێت، بەڵام دەبوو قایلبێت بەو چەند ساڵ زیندانییەی بۆی دەبڕایەوە. ئەوجا کەمال بودیللی نوێنەدی ئورفە یەک پەرتووکی لەژێر ناوی" کویردجە گرامەر" (واتە ـ ڕێزمانی کوردی) بەچاپ گەیاند. بەهۆی ئەندامەتی پەرلەمانەوە یاسا ئەوی پاراست، بەڵام لەچاپدانی "برینا ڕەش" و "فەرهەنگا کوردی ـ تورکی" موسا عەنتەری چەندین جار گەیاندە بەر مێزی داد. هەروەها محەممەد ئەمین بوزئەرسەلان لەسەر بڵاوکردنەوەی "ABC کوردی" و "مەم وزین"ی ئەحمەدی خانی. بەکوردی کراوی دوو پەرتووکی ئینگلیزی[56] ـ "ڕەچەڵەکی کورد" لە نووسینی ماک کاروس و "کۆمارە کوردییەکەی ساڵی ١٩٤٦ی مەهاباد" لە نووسینی، و. ئینگلتون ـ کەوتنە بەرباس. "لەگشتی سەرنجکێشتر دوو پەرتووکی کۆمەڵایەتی کۆمەڵناسی تورک ئیسماعیل بێشکچی "کوێچبە ئەلیخان ئەشیرەتی" (هۆزە دەوار نشینەکەی ئەلیخان) کەنامەی دوکتۆراکەیەتی و "دۆگو ئەنادۆلێنین دوبزینی"(دۆز لەئەنادۆڵی ڕۆژهەڵات) بوو، لەئەنجامی بڵاوبوونەوەیان ساڵی ١٩٧١ دوانزە ساڵ زیندانی بۆ بڕایەوە.

ئەوجۆرە بڵاوکراوانە و کۆششی لاوانی کورد و ڕۆشنبیرانی کوردی ئەندام لەناو پارتی کار، و هەروەها پەرەسەندنی بزوتنەوەی نەتەوایەتییەکەی کوردی عیراق، لێپرسراوانی لەشکر و میری ئەنقەرەی هەراسانکرد. ئەوەبوو ڕژێمی ئەنقەرە لە ساڵی ١٩٦٦دا چەند کەرت هێزی کۆماندۆی دژ بە پارتیزانی بە کوردستاندا بڵاو کردەوە تا دیهاتیانی پێ بترسێنن نەبا کەس بیر تەنانەت لەچەندوچۆنی هەڵسوڕانی کوردی عیراق بکاتەوە.

کوردایەتییەکەی سەرەتا ئەو ڕۆشنبیرانە خولیایبوون کە لەناوەندی بۆرجوا و فیودالەوە هەڵقوڵان، لە شەستەکان بەدواوە کەوتە نێو لاوانی"بوژانەوەی ئابووری" و وردە بۆرجوای شار و لادێ و تەشەنەی کرد و ڕێچکەی برد بەرەو کۆمەڵگەی جوتیاری بێدەرەتان. بەگشتی ئەوانە وەک

56- F و E - ... ئەو دوو بەرهەمەی بەکۆششی دۆغان شێخ حەسەنانلی بڵاوکرایەوە.

پێویست گوێڕایەڵی ئەو کەسە دەبوون کە باسی نشوستی ئابووری هەرێمی ڕۆژهەڵات و نایەکسانی هەرێمە کوردیەی بەرانبەر بە ئەنادۆڵی ڕۆژئاوا، و بێکارییە هەمیشەییەکەیانی بۆ دەکردن. بێدەسەڵات بوونی ڕژێم لەچارەسەرکردنی گیروگرفت و درێژ خایاندنی ئەو قۆناغەی لەساڵی ١٩٦١وە هەنگاویان بۆ نا کوتووپڕ زەمینەی خۆشکرد بۆ پەرەسەندنی ڕادیکاڵی لەناو کۆمەڵی کوردەواریدا.

بزوتنەوەی دیموکراسی و سۆشیالیستی لە تورکیا (١٩٦١ـ ١٩٧٠)

ئەگەرچی باری دەرەکی وەک بزوتنەوە کوردییەکەی عیراق و ئێزگە کوردییەکانی ڕادیۆی وڵاتانی دراوسێ و سەرهەڵدانی بزووتنەوەی ئازادیخوازی گشت لایەکی جیهان ڕاستەوخۆ کاری کردە سەر بووژانەوەی هەستی نەتەوایەتی کورد. لە ساڵی ١٩٦١یش بەدواوە تەشەنەکردنی بزوتنەوەی دیموکرات و سۆشیالیستی ناوخۆی خودی تورکیا زەمینەخۆشکەربوو بۆ چەسپاندنی کاکڵەی بیری کۆمەڵایەتی و ڕامیاری و ئایدیۆلۆجی ناو کورد، و هەر ئەو باروودۆخەیش کادری شۆڕشگێڕ و پێشکەوتنخوازی کوردی گۆشەکرد.

هەرچۆنبێت پارتی کاری تورکی تاساڵی ١٩٦٨ ڕۆڵی سەرەکی خۆی بینی لە ڕێکخستن و بەرەوپێشچوون و چەسپاندنی دیموکراسییەتی دژ بە فاشیزم و ئیمپریالیزم. ئەوپارتەی سەرەتادا تاخمێک ئەندامی ئەو سانديکاى کرێکارانەی بە ڕابەری ناوداری پێشکەوتنخواز محەمەد عەلی ئابیار دامەزرا، توانی گشت وزەیەکی پێشکەوتخوازانە زیندووکاتەوە کە ساڵەهای ساڵ بوو لە تورکیا قەتیس مابوو. پارتی کاری تورکی لە سەرەتای دەرکەوتنیدا هەر وەک پارتێکی کرێکاری بوو. ئەندامە سەرەکییەکانی بریتیبوون لەو ڕۆشنبیرانەی بەتایبەتی لە بنەماڵە بۆرجوا لیبراڵ، یان ئوروستکراتەکانەوە هاتبوون، لەوانەبوون کەخوێندنیان لەدەرەوە تەواوکردبوو و بەتەواوی شارەزای چەندین زمانی بیانی بوون. زۆریان تێدا بوو بێلەوەی فری بەسەر سۆشیالیزمییەوە هەبێت نەیاربوون بە سیستێمی ژیانی ئەو ڕۆژە. لە جانتای ئەوانەدا هەندێک دەستنووسی لە بەرهەمی فەلسەفی و ڕامیاری و ڕۆمان هەبوو کە چەند ساڵ لەوەوپەر لەزمانی فەرەنسی، ئینگلیزی، ئەڵمانی، ڕوسی و یۆنانییەوە وەریانگێڕابوو بەڵام ستەمکاری ڕژێم ماوەی نەدەدان لە چاپیدەن، ئێستا لەسایەی سیستێمی نوێدا توانای چاپیان بۆ ڕەخسا.

کە سیناتۆر نیازی ئاگریناسلی لە فەبریوەری ١٩٦٣دا بوو بە ئەندامی پارتی کار، هەر لەسەرەتای دامەزرانی پەرلەمانی تورکییەوە تا ئەو ڕۆژە یەکەمین پارتی سۆشیالیست بوو ئەندامی هەبێت لەناو پەرلەمان. بەگوێرەی یاسای بنەڕەتی نوێ، هەچ پارتێک ئەندامی بوو لەپەرلەمان و سەرۆکانی زانکۆ و سەرەک کۆمار، بۆیان هەبوو پێشنیار ئاراستەی ئەنجومەن بکەن بۆ چاوخشاندنەوە بەندە کۆن و نوێکانی دەستووری وڵات. بەوە پارتی کاری تورکی توانی بەهۆی

نمایندەکەیەوە نزیکەی شەست خاڵی یاسا بگۆڕێت.

کە کەوتنە وتوویژ لەسەر دوو بەندی ١٤١ و ١٤٢ی یاسای سزایی کە لە ئیتالیای فاشیزم وەرگیرا بۆ لێدانی کۆمۆنیست و کوردی "جوداخوز"، ئەمان بە تەگەرەیان ناوبرد لەڕێی چەسپاندنی بناغەی دیموکراسیەت، ئەنجومەنی یاسادانەر بە سەرکەوتنی هەشت دەنگ بەسەر حەوت دەنگی ئەواندا ڕێی لابردنی نەدان بەڵام بڕیاردرا سنووری دەسەڵاتی بکرێت بە؛ " چیتر خوێندن، باس، لێکۆڵینەوە و ڕاهێنان لەسەر کۆمۆنیستی و ئانارشیزم « گێرەشێوێنی » بەو دوو بەندە تاوانبار ناکرێن ". ئەوجا زۆر بەفراوانی بەر بۆ چاپخانە ئاوڵە بوو بەرهەمەکانی مارکس، ئینگلس، لینین، هێگل، ستالین، ماو، کاسترۆ، هۆشی منە، نکرۆمە، فانون، گیڤارا، ڕۆزا لوکسمبۆرگ، ئۆگست بێبل، « F ـ بریشت »، نازم حیکمەت و کەسانی تر بەچاپ بگەیێن و بیخەنە بەردەستی ئەوانەی تا ئەوڕۆژە هەر ناوی نەبیستبوون، تەنانەت(ئایدن) ڕۆشنبیران کە هیچیان لە زمانی بیانی نەزانیوە.

هەوی ئابووری و بێکاری ساڵانی شەست[57] بوە هۆی نەخوێنەواری و برسی کۆمەڵی ناو تورکیای پاشکەوتوو. ئەوانەی هەندێکیان حەز لەخوێندن بوو، واتە خوێندکار و ڕۆشنبیرەکانی تامەزرۆی خوێندن بوون و لەچەند ڕۆمانی سەدەی نۆزدە بەولاوە چیتریان دەستنەکەوتووە زاخاوی مێشکی خۆیانی پێبدەن بەگشتی ڕوویان کردە ئەو بەرهەمە نوێیانە. لە ساڵی ١٩٦٥ بەدواوە زانکۆ تەنانەت یەک لەپێنجی کۆی ئەو خوێندکارانەی وەردەگرت کەپلەی ئامادەیی و ئازموونی تایبەت بە زانکۆییان دەبڕی. وەرنەگیراوەکان، بەتایبەتی لایەنە زۆرەکەی بەرەی چینی بۆرجوای بچووک بێکار دەمانەوە. بەوە خوێندگە نزمەکانی پێش لەزانکۆ بوون بە کانگای دەرکەوتنی کادری شۆڕشگێڕ.

هەندەی نەبرد بنکەی سۆشیالیستی و کۆڕی زانست لە کۆلیجەکان پەیدابوون. لەساڵی ١٩٦٥ بەدواوە ئەو کۆڕانە لەکۆمەڵەیەکی ئەندێشەیی ئەوتۆدا یەکیان گرت زوور نزیک بوو لەبیر و بۆچوونەکانی پارتی کار کەپاشان (یەکێتی لاوانی شۆڕشگێڕ)ی لێ پێکهات و بوو بە مەڵبەندێک بۆ گۆشەکردنی شۆڕشگێڕی ناو چینەکان. بەنرخترین شت لەلای زۆربەی ئەو لەلاوانە " هاوپەیوەستی بووژانەوەی ئابووری" گەل بوو، بۆیە تێکۆشان لەپێناو گەلدا بوو بەوپەڕی مایەی شانازی. لاوان بەگشتی لەسەر یەک ڕێ نەبوون، بەڵکوو تاخمێک ڕوویانکردە (M H P) "پارتی بزووتنەوەی میللی" کە کۆلۆنێل تورکیش دایەزران و تێکەڵی کردن بە پۆخڵەواتی ڕژێم و بەڵێنی بە"میللەتی مەزنی تورک" دا بەرەو پێشکەوتنیان بڕانێت. ئەوجا پیاوکوژانی ئەو پارتە فاشیستە بوونە قامچی دەستی ڕژێم بۆ لێدانی لاوانی پێشکەوتنخواز. هەروەها پارتە پانئیسلامییەکانی دژ بە "ڕژێمی سەرمایەداری و زانستیاری" هەنێکیان لەو لاوانە کێشکرد

57 ـ E ـ هەمانە. و F ـ ساڵەکانی دەیەی سێهەم ....

بەلای خۆدا.

بەکۆششی یەکێک لەو یانەی لاوانە، لەکوردستان بەش بۆپارتی کاری تورکی کرایەوە و زۆر لەکرێکار و پیشەساز و بازرگانانی بچووک تێکەڵ بەو پارتە بوون. بێگومان ئەو کارە بێ گێچەڵ و گیروگرفتی دەزگاکانی پۆلیسی ئاسایش نەچووسەر کە بۆ بەربەرکانێی ڕێکخراو و بیری کۆمۆنیستی بەکێشوەردا بلاوکرابوونەوە.

لە هەڵبژاردنی ساڵی١٩٦٥دا پارتی کار " لەکۆی ٤٥٠ کورسی" پانزەی[58] بەرکەوت و بۆ ئەو بوو بە بنکە.

بەلام ئەنجامی چارەنووسی گشت بزووتنەوەی دیموکراسی و دژ بە ئیمپریالیزمی هەر ناکۆکی و لێکبچڕانە. کۆڵینەوە لە بارودۆخی ڕاستەقینەی ولات و جیاوازی نەخشەی ستراتیجی شۆڕشگێڕانەی نێوان "پەرلەمانی" و " لێنینیست"ەکان، واتە نێوان خواستارانی شۆڕشی دیموکراسی نەتەوەیی و ئەوانی شۆڕشی سۆشیالیستی بووە هۆی دووبەرەکی. لەساڵی ١٩٦٨دا لێک بچڕان ئاشکرا بوو، و پارتی کاری تورکی بەرفراوانتر ڕووی لەبیری شۆڕشگێڕی سۆشیالیستانە کرد، و لەولایشەوە خواستارانی شۆڕشی دیموکراسی نەتەوەیی لە میهری بیللی کۆبوونەوە. پاش ئەوە چەند کەرتێکی تریان لێ بووەوە، و لەوانە دووگرۆی بوون بە ماوی.

باڵە سۆشیالیستەکەی وردەبۆرجوا بەرەبەرە ڕوو لەسەرکەوتن بوون و ئەو کادیرە بۆرجوایانە و ئەبیاری پێشەوایانیان دوورخستەوە کە بە باڵی پەرلەمانتاری زۆر خاو و خلیچک ناودەبران.

ئەگەرچی لەوڕۆژەدا کرێکار بارستایی و تایبەتمەندی ئەوتۆی لەناو ئەو پارتەدا نەبوو بەلام ئەوان هەر باسی کرێکاریان لەسەردەم بوو. لەساڵی١٩٦٧دا تاخمێک لەو چالاکانەی لایەنی پارتی کاری تورکییان دەگرت بوون بە بەشێک لەو بزوتنەوەیەی تورکیش کەچەقێکی سەر بە ئامریکا و ڕژێم بوو، ئەو (یەکێتی کرێکارانی شۆڕشگێڕ"D.I.S.K")یان پێکەوەنا کە ئەمڕۆ خاوەنی پتر لە نیو ملیۆن ئەندامە. هەروەک ساڵی ١٩٦٧ هەندێک لە کوردە تێکۆشەرەکانی سەر بە پارتی کاری تورکی لە شارە مەزنەکانی کوردستاندا کۆڕ و کۆمەڵیان دژ بەستەم و قەلاچۆکاری نەتەوەیی بەست و بانگیان بۆ ژیانی دیموکراسی کورد هەلدا. سەرەتا ساڵی ١٩٦٩ لە ئەنقەرە و ئیستەنبوڵ، و پاشان لەشارە کوردیەکاندا" ڕێکخراوی لاوانی شۆڕشگێڕی کورد ـDDKO " دەستی بالای هەبوو لە دامەزرانی بنکەی ڕاهێنانی" هەلوێستی شۆڕشگێڕانە لەهەرێمی ڕۆژهەلات". تێکۆشەرانی ئەو کۆمەڵەیە وەک لە بزوتنەوە نەتەوایەتییەکەی کورددا ڕۆڵێ سەرەکییان بوو، لە پارتی کاری تورکیشدا ئەندام، یان لایەنگیر بوون.

ناکۆکی ناوخۆیی پارتی کاری تورکی لەسەرەتای ساڵی ١٩٦٩وە بەرەو هەرەسی دەبرد. بەڕاستی تا ئەوکاتە کاری گرنگیان ئەنجامدا، و لەڕووی ئایدیۆلۆجیەوە هەنگاوی چاکیان لەسەر

58 ـ E ـ هەمانە. و F ـ ... ٣٥ کورسی ....

ئاستی تورکیا دەنا، یەکێک لەوانە لێکۆڵینەوەکەی کۆنگرەی چوارهەمی مانگی ئۆکتۆبەری ١٩٧٠ بوو کە لەسەر کێشەی کورد بوو. ئەوجا ئەو لێکۆڵینەوەیە بووە مایەی قەدەغەکردنی.

هەرچەندە بزوتنەوە شۆڕشگێڕییەکەیان بچڕبچڕ بوو، هەر کاری چاکیان دژ بە ئیمپریالیستی ئەنجامدا و تادەهات بەرەوپێش دەچوون و ئەندامیان پتر دەبوون. ئەوکاتەی ڕژێم توانای بەرگری لەباردا نەما ڕێگەی ترساندنی گرتەبەر، و ماوەیدا میلیشیا چەکدارەکانی کۆلۆنێل تورکیش بەبەرچاوی پۆلیسەوە هەلکوتنە سەر "زانکۆ سوورەکان" و چەند تێکۆشەری لێ بکوژن و لەسەر چەقی ڕێدا فڕێیاندەن. لە ساڵی ١٩٦٩وە تا (١٢ی مارسی) ١٩٧١ سی و پێنج کەسیان کوشت. ئەگەرچی تاوانباران دەناسرانەوە، تەنانەت یەکێکیش نەدرا بەدادگا. ئەوەی کاری کردە سەر لاوان ڕوویکەنە ڕاهێنان لە سەر چەک، و مەشق لەژێر چاودێری ڕێکخراوە فەلەستینییەکان، لەبەر هەلوێستی دڕندانەی ڕژێم، و نەمانی باوەڕ بوو بە گۆڕانکارییەکی کوتوپڕی شۆڕشگێڕانە، بۆیە تاخمێک لەلاوان کەوتنە سەر ئەو باوەڕەی، تاکە ڕێگە بۆ گۆڕینی سیستێم دەستدانە چەکە. ئەوجا لەوتۆ بارودۆخەدا دوو دەستە پەیدابوون، "بەرگری میللی ئازادیخوازانی تورکیا(T.H.K.O)" کە دێنیز گێزمیش پێکەوەینا، و ماهیر شایان "پارتی ئازادیخوازی میللی تورک (T.H.K.P)"ی پێکهێنا و کەرتە چەکدارەکەیشی ناونا "بەرایی ئازادیخوازانی میللی تورک(T.H.K.O)".

بەرزبوونەوەی ڕادەی چالاکی کرێکار، و سەرهەلدانەوەی بزوتنەوە نەتەوایەتی کورد و بیری ڕادیکالی لاوان، میری و دەسەلاتدارانی سپای هەراسان کرد بەو ڕادەیەی "چەپڕەوان"ی کەمالی کەوتنە ئەوباوەڕەوە تاخمێک ئەفسەری پلەی کۆلۆنێل"ی خاوەن بیروباوەڕی چەپی" کوودەتایەک بگێڕن. سەرئەنجام بە مەبەستی زەمینە خۆشکردن بۆ چەسپاندنی هەندێک باری ئابووری، ڕامیاری و یاسایی سەخت کە نەیانتوانیوە لەکاتی ئاسایدا بیسەپێنن، و بۆ بێشخستنی کوودەتاکەی ئەفسەرانی کۆلۆنێل، ڕۆژی ٢١مارسی ١٩٧١ سپا کوودەتای کرد بەسەر ڕژێمی دیمیرئێلدا و بڕیاری حوکومڕانی لەشکری بەسەر ولاتدا سەپاند. مافی مانگرتن هەلسپێردرا، و گشت کۆمیتەکانی بووژانەوەی ئابووری و یەکێتییە پیشەییەکانی مامۆستایان و لاوان و پارتی کاری تورکیش هەلوەشانەوە.

هەزاران کەس گیران و لەژێر چاودێری(ئەو ئەفسەرە تورکە ئەمریکاییانەی لە پاناما ڕاهێنرابوون) لە مەلبەندەکانی دژ بە یاخیبووناندا ئازار و ئەشکەنجە دەدران. پتر لەهەزارکەسیش لە کوردستان گیران و لە ئۆردوگایەکی سپایی دیاربەکردا کۆکرانەوە و پاشان ڕەوانەی بەندیخانە کران. لە ٧٥٪ی[59] گیراوان لادێیی بوون، هەندێکیان بە هاوکاری لەگەڵ پارتی دیموکراتی کوردستان تاوانبار کران و ئەوانی تر بە تاوانی لایەنگری ڕێکخراوی نهێنی جوداخوازانەی ناو

59 ـ E ـ هەمانە. و F ـ ٥٠٪ ....

کۆمەڵەکانی لاوانی شۆڕشگێڕ. هەروەها جوتیارەکان تاوانبارکرابوون بە ناردنی پارە و ئازووقە بۆ بارزانی. لێکۆڵینەوە دوو ساڵی خایاند. سەرئەنجام لە دەساڵ زندانی بەرەوژوور بۆ پانزە کەسیان بڕایەوە و ئەوانیتر لە شەش مانگەوە تا دە ساڵی زیندان.

لەهەمان ئەو کاتەدا بەندیخانە پڕبوون لەو نووسەر و فەرهەنگ دۆستانەی هەر یەکە و لەسەر بەرهەمە گێرەشێوێنییەکەی حەوت ساڵ و نیو زندانی لەگەڵ بێگاری قورسیان درا بە تەنگەدا. ئەو دیکتاتۆرە فاشیستانە ئاست و ڕادەی مووچەی مانگانەیان وەک خۆی هێشتەوە بەڵام نرخی کالاّیان لە سوودی بۆرجوای پیشەساز و بازرگانە دەوڵەمەندەکان بەرزکردەوە. بەو هەڵوێستە یاسا سەرەکییەی ساڵی ١٩٦١ پووچەڵ بووەوە.

لەژێر فشاری زۆر توند و یەکدەستی گەل، و هەروەها گلەیی و پەژارەی ئەندێشەی گشتی جیهانی (بەتایبەت بازاڕی ئەوروپای یەکگرتوو "C.E.E" کە بۆرجوایان تورک حەزیان لە ئەندامەتی ئەوە) و نشوستی باری ئابووری. گشت ئەوانە داروودەستەی ڕژێمیان ناچارکرد بڕیار بۆ هەڵبژاردنەکەی ساڵی ١٩٧٣بدەن. ئەوەی لەو هەڵبژاردنە سەرکوەتنی مەزنی وەدەستهێنابێت "پارتی کۆمارخوازی میللی " بوو بەسەرۆکایەتی بولەند ئەجاوید کە ئەوسا لەبەرەی نەیاردا بوو. ئەوان کابینەی هاوبەشیان لەگەڵ "پارتی ڕزگاری میللی(M.S.P)"ی ئیسلامی پێکهێنا و یولیۆی ١٩٧٤ بڕیاری لێخۆشبوونی گشتییان دەرکرد. پاش هێرشەکەی سەر "قوبرس" کە گوایە بۆ ڕاگرتنی ئاسایش بوو. ئۆکتۆبەری ١٩٧٤ ناکۆکی تەواو کەوتە نێویان و پەیمان هەڵوەشایەوە.

هەر کە دیمیرێل دەستی لەکورسی گیربووەوە دەستبەجێ هێزی کۆماندۆیی لە کوردستان خستەوە گەڕ. میلیشیا ی خوێنڕێژ و پۆلیسی ئاسایش لە٣١ی مارسی ١٩٧٥وە تاکو ئەپریلی ١٩٧٦ لە شارەکاندا شەست کەسیان کوشت[٤٥]. پایزی ١٩٧٤ پارتە چەپڕەوەکان کەوتنەوە چالاکی، و بلاّوکراوەی چەپی دەرکەوتنەوە. زۆر دەرکەوتوو لەنێو ئەواندا گۆڤاری " ئوزگوێرلیک یۆلو" (ڕێگەی چارەنووس) بوو کە مانگی جولای ١٩٧٥ کۆمەڵێک ڕۆشنبیری کوردی مارکسی لە ئەنقەرە بە دوو زمانی(کوردی و تورکی) بلاّویان کردەوە. ئەو گۆڤارە ڕامیاری و کولتوورییە تەرخانکرا بۆ ڕوونکردنەوەی گشت ڕواڵەتەکانی کێشەی کورد، چی لە تورکیا و چی لە بەشەکانی تری کوردستان، و لەگەڵ ئەویشدا هەندێک باسی باری چەپڕەوی تورکیای دەکرد. لەمارسی ١٩٧٦دا گۆڤارێکی تر لەژێر ناوی"ڕزگاری" دەرکەوت بەڵام چونکە وتارەکانی پڕ لە هێرشی توند بوو بۆ سەر کەمالیست، هەر لەژمارەی دووهەمیەوە قەدەغەکرا.

چەوساندنەوەی میللی و جۆرەکانی

هەرچ بنەیەکی مێژوویی بیری نەتەوایەتی بکەوێتە ژێر دەسەلاّتی میللەتێکی تر ئەوا بەر چەوساندنەوەی میللی دەکەوێت. دەتوانین وشەی چەوساندنەوە بە کۆمەڵێک هەڵوێستی

نایەکسانی باری ڕامیاری، ئابووری و ڕۆشنبیری ناوبنێین کە نەتەوەی ژێردەست لە دەستی نەتەوەی حوکومڕانی دەیچێژێت. بەشێک لە تایبەتمەندییەکانیی خودی ئەو چەوساندنەوەیە دەستگیر بوون و هێشتنەوەی دەسەلاّتی ئابووری، ڕامیاری و ئایدیۆلۆجی میللەتی حوکومڕانە بەسەر میللەتە ژێر دەستیەوە. ئامێری بەکارهاتوو بۆ ئەو جۆرە چەوساندنەوەیە هەندە گیروپێچە، کەرەستە و وزەی بنچینەی کارەکانی دەبن بە دوان؛ یەکەمیان ئایدیۆلۆجییە بە مەبەستی پووچەڵکردن و سڕینەوەی پێناسە نەتەوایەتی میللەتی ژێردەست، و ئەویتر زەبر وزەنگە بۆ دامرکاندنەوەی گشت " گێرەشێوێنێک"ی ئەو.

گشت هۆکارە سەرەکییەکانی دەستەی حوکومڕان بۆ دەست هەڵنەگرتن لە کوردستان، پۆلیتیکییە(دەیانەوێت دەوڵەتی ئاواتکراوی تورکی مەزنیان بە بەروبوومی مرۆڤ و سروشت بکەن بەزلهێز لە هەرێمدا) . جا ئەوی پاشینیان بۆ بووەتە کۆلۆنییەکی سەرچاوەی کەرەستەی خاو(چەندین جۆر کانزا و بەروبوومی ئاژەڵ و کشتوکاڵ) و وزەی کاری هەرزان بۆ کارگە و بەرهەمی تورکی لێ دەسدەکەوێت، بۆیە ڕژێمی ئەنقەرە سوورن لەسەر ئەوەی بەهەرچ نرخێکبێت دەسبەرداری ئەو" ڕاوکە تایبەتە" نابن کە بووەتە بڕبڕەی پشتی ئابووری تورکیا.

مۆنۆپۆل کردنی ئابووری و گواستنەوەی بەروبوومی کوردستان بۆ بنکە تورکییەکان بەهۆی پرۆژەکانی میرییەوەیە. هەندێک ڕۆشنبیری چەپڕەوی تورک دەڵێن کەخودی تورکیا دەوڵەتی پاشکەوتوو بێت چۆن دەگونجێت بە کۆلۆنیالیزم ناوبرێت. ئەو ئاخمە دوو باری جیاوازی وەک ئیمپریالیزم و کۆلۆنیالیزمیان لەلا تێکەڵ بەیەک بووە. ئەوان خۆیان وا نیشان دەدەن کە ئاگایان لێنییە و نازانن کە هەرچەندە کۆلۆنیالیست لەژێر سایەی ئیمپریالیستیدا تەشەنە بکات هەر ئەوە ناگەیێنێت کە لەئەنجامی ئەو دروست بووە. « چی لەڕابوردوودا و چیش ئەمڕۆ، وەک لێنین ئاماژەی پێداوە، داگیرکردنی ولاّتان تەنها هەلوێستێکی تایبەت نییە بە هێزی ئیمپریالیستی. بۆنموونە پورتوگال کە وەک تورکیا دواکەوتووە و تا ئەمڕۆ هەر وەک ئەو لەژێر دەسەلاّتی ئیمپریالیستاندایە، تاکو ئەمدوایییانەیش زۆر کیشوەری تری وەک (ئەنگۆلا، مۆزەمبیق، غینیابیساو)ی داگیر کردبوو.»[60]

بۆ ڕەوایی بەخشین بە " کۆلۆنی کردنی کوردستان" بەڵگەیەکی تری جوگرافییان گرتووەتە دەم کە ئەویش پێکەوە لکانی زەوی هەردوو هەرێمی کورد و تورکە، بەڵام ئەوە لەخۆیدا زۆر نابەجێیە و بێگومان یەکێکیشە لە تایبەتمەندییەکانی کۆلۆنیالستی. مەگەر قەوقاز و کازاخستان کە دوو

60 ـ ئەو چەند دێڕی ناو کەوانەیەم بەگوێرەی فارسی و ئینگلیزییەکە نووسی، چونکە دیارە ئەوی عەرەبییەکە ناتەواوە کە دەڵێت: ... ئەمڕۆ تەنها هێزی ئیمپرایالیستن (وەک لێنین دەڵێت) ولاّتانیان داگیر کردووە و دەیشیکەن. ئەوا پورتوگال کە خۆی دەوڵەتێکە لە سەرهەڵداندایە و دەستی بەسەر تورکیادا گرتووە، تا ماوەیەکی لەمەوبەر زۆر کۆلۆنی وەک (ئەنگۆلا، مۆزەمبیق و غینیا بیساو)ی لەژێردەست بوو. ـ » و «

هەرێمی لکاو بە ڕوسیای تزارییەوە نەبوون بەکۆلۆنی ڕوسیای تزاری؟.

یەکێک لەو تایبەتمەندیە سەرەکییانەی ئەمڕۆ لەکوردستاندا هەن، بەگوێرەی نەخشەی دیاریکراو، ڕامالینی پاشەکەوت و بەروبوومیەتی بۆ میترۆپۆلی تورک، و هەر ئەویشە دەبێتە هۆی ڕادەی کەلێن و نابەرانبەری نێوان پێشکەوتنی باری ژیانی بەشە کوردی و تورکییەکەی کۆمار. ئەو نابەرانبەرییە زۆر لەو ڕەوشە ئاساییانە دەترازێن کە ئیمپریالیست بۆ ڕادەی جیاوازی باری ژیانی دوو بەشی دەولەتێک دەیکێشن. ئەو نابەرانبەریە ڕەنگدانەوەی ڕاستی پەیوەندی نێوان ئیمپریالیست و ژێردەستەکەیەتی.

لەوەتەی کۆماری تورکی هەیە میکانیزمێکی سەرکوتکەری بۆ گەلی کورد دامەزراندووە. زۆر بەسەر پەیمانە بێگەرد و ساویلکەکەی ئەو گەلەدا تێنەپەڕی کە کاتی جەنگەکانی ئازادی بە "میللەتی برا" و " هاوبەش" ناودەبرا، ڕژێم کەوتە سڕینەوەی گشت دیاردەیەکی بوونی کورد. و بۆ لەناوبردنی پێناسەی کورد ڕوویان لە هەلبەستنی جۆرەها تیۆری زمانەوانی و مێژووی ساختە نا " تا بیسەلمێنن" کورد لە ڕەگەزی تورکن. ئەوجا تیۆریە هەلبەستراوەکانیان وەک ڕەوش کرد بە بەلگە و وانەی خوێندن لەخوێندگە و زانکۆ و فێرگە سەربازیەکان، و لەئێزگەی ڕادیۆ و ڕۆژنامە و چاپەمەنی و گشت دەزگای پڕوپاگندەیاندا بلاویان دەکردەوە.

بۆ مۆنۆپۆل کردنی ئەو بیروبۆچوونە دەولەتییەیان ڕژێمی ئەنقەرە فرمانی دەرکرد بەوەی گشت جۆرە بلاوکراوەیەکی سەبارەت بەکورد"جگە لەوانەی خودی میری" قەدەغەن، و بۆ لەناوبردنی ئەوانەیش کە هەبوون کەوتنە کۆکردنەوەی گشت باس و بەرهەمە مێژویی، ڕۆشنبیری، چیرۆک و تەنانەت گەشتنامەکانی لەوەوبەر بەزمانی تورکی بلاوکرابوونەوە. لە هەچ بەلگەنامەیەکدا باسی کورد و نیشتمانەکەی بووبێت بەهەچ زمانێک نوسرابێت لەپەرتووکخانە گشتی و تایبەتییەکان کۆکرانەوە و لەناوبران. هەرجۆرە بەرهەم و لێکۆلینەوەیەکی تەنانەت تۆسقالێک بەرپەرچی تیۆریەکانی ڕژێم بداتەوە زۆر بەتوندی لێدراوە. ئەوە و ڕۆشنبیری تورکیش[61] لەو بارەوە کەمی نەکرد.

لەوماوەی نیوسەیەدا کە نەتەوەی کوردیان لەجیهانی دەرەوە دابڕی، ڕژێمەکانی ئەنقەرە دەیانویست بە ئەشکەنجە و ترس و ستەم ئەو بیر و بۆچوونانەیان بەسەردا بسەپێنن کە پسپۆری کۆمەلناسی تورک، ئیسماعیل بێشکچی ڕوونی کردوەتەوە، دەلێت:" ئەوەی بلێت (من کوردم) تاوانێکی ئەوتۆ قورسی دەخرێتە ئەستۆ سزاکەی تەنها مەرگ و لەسێدارەدانە".

ئەو ستەمکارییەی بووەتە ئەنجام بۆ هەلوێستە دڕندانەکەی میللەتی کوردی پێ قەلاچۆ دەکەن، بە شێوەیەکی گشتی لە زەمینەی ڕۆشنبیری و پۆلیتیکیاندا دیارە.

---

61 ــ E وF ـ ڕۆشنبیری تورک ....

ستەم و بەربەستکردن لە زانست

یەکێک لەشێوەکانی ستەم بەرانبەر بە گەلێک کە دەیەوێت پێناسەی نەتەوەیی خۆی لەڕووی کولتوورییەوە بسەلمێنێت، هەلوێستی لەناوبردنی کولتوورییە کە زامی زۆر دژوار و قوولترە لە گشت شێوەکانی تری نابەرانبەری باری دەرامەت و بووجە و بەرهەمی ئابووری. ئەمڕۆ لە کوردستانی تورکیا ئەو جۆرە ستەمە بالی کێشاوە بەسەر باری فەرهەنگی گەلدا، بەتایبەتی زمان. ئەو هۆیە کوردی لەسەر خاکی خۆی کردووە بەنامۆبێت.

وەک زمان ئامێرێکی سەرەکییە بۆ یەکانگیربوونی کۆمەل، هەروا دەشێت ببێت بەمایەی نیشان بۆ گورز و تواجی ئەوانەی دەیانەوێت ئەو کۆمەلەی پێ لەتکەن. ڕژێم توانای خۆی بەکارهێناوە، ڕاستەوخۆ لەڕێی قەدەغەکردنی زمان و خوێندن و پێنووسین و هەروەها ڕاگرتنی پەرەپێدانی. و ناڕاستەوخۆ بە سەپاندنی زمانی میللی خۆی بەسەر گەلی ژێردەستیدا(لەخوێندگەدا بەرهەمی کولتووری و شێوەکانی تری ڕاگەیاندن و کەرەستەی پێشخستنی زانستی کۆمەل و زۆری تر ... هەر بە زمانی نەتەوەی خاوەن دەسەلات دەخوێندرێت).

لەوکاتەوە کەمالیستان دەسەلاتیان گرتوەتە دەست زمانیان لە گەلێک قەدەغە کردووە کە زۆر کەم(ڕێژەی ٣ تا ٤ ٪) شارەزای زمانی تورکین.

کاربەدەستی تایبەتیان لەشارە کوردیەکاندا تەرخانکرد بۆ چاودێری چەسپاندنی ئەو بڕیاری قەدەغەکردنە. لەوەدا بەدبەختی ڕووی ئەولادێییە زەبوونانەی گرتەوە کە بەرووبوومیان دەهێنا لەشار بیفرۆشن، چونکو بەوی زمانی تورکی نازانن دەبوو لەسەر بەکارهێنانی گشت وشەیەکی کوردی پێنج قرووش[62] باج بدەن (خۆ ئەگەر مەڕێکیان فرۆشتبێت ئەوا دەبوو پەنجا قرووش بێت)[٤٦]. ئەوانە " گەرچی باوەڕیشیان پێنەکردوون " ناچار ڕوویان دەکردە کەسانی تورکیزان. لەگشت سەردانێکی شاردا هەندەیان سەرانە دەدا جاروابوو لەنرخی کالای فرۆشیان تێدەپەڕی، بۆیە بەرەبەرە پێیان لە چوونەشار بڕی. ئەگەر هەر زۆر پێویست نەبوایە ڕێگەی شاریان نەدەگرتووەتەبەر چونکە تووشی گێرەوکێشەی لایەدی دەبوون. ڕژێم بە مەبەستی زۆر زوو " بە ئەورووپایی بوون" بە پێویست زانی " کلاوی کۆماری" لەسەر هاوولاتیان بکات. خۆ ئەگەر لادێییەک کلاوە کلاسیکیەکەی لەبیر کردبێت و "کاسکێت"ی لەبری نەکردبێتە سەر ئەوا " کفر ـ تاوانی مەزن"ی کردووە و دوور نەبوو لەسەر ئەوە سزای قورس بخوات. مشتە توونتی ناو کیسەی بەر پشتوێنی "یاساغ[63] "ە و دەبوو باجی زۆری لەسەر بدات[٤٧].

---

62 ــ E وF ـ پێنج پیاستەر ....

63 ـ F ـ ئەو هەلوێستە تاڕادەیەک لە باروەزعی کوردستانی کاتی ڕەزاشا دەچێت، مرۆڤ بەو ئەنجامێک دەگەێنێت کە هەردووک ڕژێم لەدەستکردی یەک لابن.

ئەوجۆرە ستەمە، و بەتایبەتی قەدەغەبوونی زۆرشت لەکورد بووەهۆی سەرپێچی کردنی جوتیار لە یاسا و بوونیان بە دوژمنی پیاوی میری.

ئەوی تۆسقاڵێک هۆشی لەسەردابێت ناکەوێتە سەر ئەو باوەڕەی بە جەربەزەیی و پۆلیس زمانێک لەناوبەرێت کەچەند ملیۆن کەس پێی دەدوێن. گومان لەوەدا نییە کەخودی سەرانی میری زۆریان باوەڕ بەوە نییە ئەو پرۆژەیەیان سەربگرێت، بەڵام لایەنی رامیاری و لێپرسراوانی دەوڵەت هەر بەکەللەڕەقی لەسەر ئەو بیرەن و زۆر جار بۆ شاردنەوەی ڕاستی پەنا دەبەنە بەر هەڵبەستنی درۆ و دەلەسە. کاتێک سەرپەرشتکاری گشتی هەرێمی ڕۆژهەڵات یا هەچ لێپرسراوێکی بەرز ڕووی لە هەرێم فرمانداری ناوچەیەک دەکات، بەگشت کاربەدەست و کوێخاکان ڕادەگەیێنن کە تا گەڕانەوەی ئەو میوانە پێویسە هیچ تورکی نەزانێک بەدەرەوە نەبێت. کەواتە میوان تەنها چاوی بە شارێکی چۆڵ دەکەوێت بەڵام "پێشکەوتوو(چونکە تووشی هەرچی دەبێت، تورکی زانە)".

ڕەوشی فێرکردن لە خوێندگە کوردییەکانی لادێدا هەر بە تورکیە و زۆریشی بایەخ پێ نادەن. هەرچەندە خوێندنگەیان تەنها بۆچەسپاندنی بیر و بۆچوونی ڕژێمە، بەڵام وەک پیاوانی بەرزەکانی ڕژێم چاکی دەزانن کە "درەنگ یان زوو" ژمارەیەکی " کەم یان زۆر" لە خوێندکارانیان لێ دەبن بە گۆڕکەنی ڕژێم.

هەروەک زۆر جار کاربەدەستانی تورک وسەرکردە کلاسیکەکانی کورد لەسەر دەسەڵات پێ بەخشینیان تووشی گێرەوگرفتی توند وتیژ دەبن، بەڵام ئەوتۆیش هەر نایانەوێت هیچ جۆرە کردەوەیەکی ئابووری ئەوتۆ بکەن سیستێمی ژیانی ئاسایی کورد بگۆڕێت(چاکترین ڕێگە بۆ ڕاکێشانی هەستی کورد خۆ نزیککردنەوەیە لە سەرکردەکانی). لەڕاستیدا ڕژێمی تورک هەڵوێستی دژ بە پێشخستنی ڕۆشنبیری ناو وڵاتی کوردە. مارشاڵ" فەوزی چەقماق"ی دەستەڕاستی ئەتاتورک گوتوویەتی؛ " کردنەوە خوێندگە لەڕۆژهەڵات دەبێتە هۆی هوشیارکردنی دانیشتووی ئەو شارانە و زەمینە خۆشدەکات بۆ دەرکەوتنی جۆرەها دۆزی نەتەوەیی کوردی جوداخواز".

لەساڵی ١٩٥٠وە سیستێمە پەرلەمانیە فرەپارتییەکان فشاریان خستبووە سەر ڕژێمی تورک هەندێک ئەرک لەسەر ئەوان کەمکاتەوە. ڕێگەیان دانێ زمانی کوردی کپکراویان بە نیوەناچڵ لەناوخۆی خۆیاندا بەکار بهێنن، بەڵام بەکارهێنانی بۆ چاپەمەنی هەر قەدەغەیە.

ئەو نیمچە بەکارهێنانەی زمان تاکو ئەم دواچارەکەی سەدەی بیستیش هەر ماوە. سەرەڕای گشت ئەو کۆششانە ـ بەتایبەتی زۆرەملێکان ـ هێشتا پتر لە سێچارەکی مرۆڤی کورد لە تورکیا فێری زمانی تورکی نەبوون. لە ماردین ڕێژەی ٩١ ٪ی دانیشتوان تاکە یەک وشەی تورکی نادوێن، هەروەها لە سیرەت ٨٧ ٪ ، هەکاری ٨١ ٪ ، دیاربەکر ٦٧ ٪ ، بینگۆل ٦٨ ٪ ، بەتلیس ٦٦ ٪ و هتد...[٤٨] . ئەوەیە ڕادەی بە تورکی کردنی زمانی هەرێمەکەی کوردستان.

ئەوە دەساڵە [64] کۆمەڵێک ڕۆژنامەنووس و کارگێڕی سانديكا پیشەییەکان و ڕامیارانی بەناوبانگی تورک لەگێژاوی ئەو ڕاستییەدا دەتلێنەوە کە هەرێمی ڕۆژهەڵاتی تێکەوتووە و بوەتە هۆی نیگەرانی ئەوان؛ چۆن دەبێ لەو هەرێمەدا کە پارچەیەکە لە وڵاتی تورک، چەند ملیۆن هاووڵاتی زمانی تورکی نەزانن؟.

پێویستبوو پاش تێگەیشتنی ئەو ڕاستیە بە ئایدیۆلۆجییە داتاشراوەکانی دەوڵەتدا بچنەوە و لەسەر بناغەیەکی دیموکراسییانە دان بە مافە ڕەواکانی میللەتی کورددا بنێن و ئیتر دەست لە جەور و ستەم هەڵگرن. بەڵام بەداخەوە زۆریان پیستر کەوتوونەتە هاندانی کاربەدەستان بۆ بدۆزنەوەی ڕێگە و پلانی "زانستییانەتر" و گونجاوتر بۆ "بە تورک کردن" و دواخستنی ئەو کۆمەڵە.

کەللەڕەقی و شۆڤێنیستی بیری نەتەوایەتی تەسک، کەمە بۆ ناوی ئەو هەڵوێستە. پێشەوا ڕامیارەکانی تورک ئەوە بە بناغەی ئایدیۆلۆجی کەمالیستی دەزانن و دەیانەوێت بە دانسقە نەڕووشێت. جا بۆیە وەک خۆیان دەڵێن؛ ئەگەر دان بەڕاستی بوونی کورددا بنێن و پێناسەی تورکی لێ داماڵن، ئەوجا گومان لەوە ناکرێت کە بیر لە ئازادیش دەکەنەوە. کەواتە هەر دەبێت بە زەبر ئەو بارە ڕاگرن.

مرۆڤی کوردیان ناچار کردووە لەدەزگا دەوڵەتی و دادگاکاندا بەزمانێک بدوێت کە هیچی لێنازانێت، بۆیە هەر دەبێت بۆ بچووکترین کار ڕووبکاتە زمانزان. خۆ لە خوێندگەدا تورکی نەزانین هەر زۆریان دوادەخات، و لە سەربازگەدا دەبێتە هۆی پێڕابواردن و لەش داوەشین.

کۆلیج و زانکۆ هەن لەتورکیا خوێندنیان بەزمانی فرەنسی، ئەڵمانی و ئینگلیزییە بەڵام تاکە یەک قوتابخانە نیە بەزمانی کوردی، واتە بەو زمانەی چواریەکی هاووڵاتیان پێی دەدوێن. چاپەمەنی و قەوانی زۆر بە نزیکەی نیوە دەرزەن زمانی ناتورکی دەستدەکەوێت بەڵام کوردی لەو ئازادی چاپ و تۆمارکار کارییانە بەدەرن. ئەو چەند نووسەرە ئازایەی لە دەدوانزە پەرتووکدا باسی کوردیان نووسیوە تاوەکوو ئەمڕۆ لەژێر ئازار و ئەشکەنجەدان و کارەکەیان بە نایاسایی دەژمێرن. سەرەڕای گشت ئەوانەیش ڕژێمەکەی ئەنقەرە بە مەبەستی بەرگرتن لە سەرهەڵدانی ڕۆشنبیری کورد، هاوردنی گشت جۆرە چاپەمەنی و کاسێتی کوردی دەرەوەیشی قەدەغە کردووە بۆ ناو وڵات[٤٩].

ئەو کوردانە کە لەناو نیشتمانی خۆیاندا وەک بیانی لێیان دەڕوانن وا هەست دەکەن وڵاتیان لێ گۆڕاوە، یانیش بە واتایەکی فراوانتر، کۆلۆنیالیستانی تورک دەکۆشن وڵاتیان لێ بکەن بە هەندەران. بەدرێژایی کاتی داگیرکردنی تاکوو ئەمڕۆ تورک ناوی شار و شارۆچکە کوردییەکان دەگۆڕن بە ناوی تورکی. ئەو ناوی کوردستانەی لەسەدەی سیانزەهەمەوە ناوە بۆ نیشتمانی کورد،

---

64 ـ و F ـ هەمانە. و E ـ لەسڵانی حەفتادا ....

یەکهەمین وشەی قەدەغەیە چونکە واتای یەکبوونی نەتەوەی کوردی لێکدابچڕاو دەگەیێنێت، بۆیە لێیان بووە بە وشەیەکی گێرەشێوێن، و تورکیا لەبری ئەو ناوینەوە ئەنادۆلی ڕۆژهەلات. هەروەک بەشەکانی تر دەڵێن باکووری عیراق و ڕۆژئاوای ئێران[65].

مێژووی مرۆڤایەتیش زەمینەیەکی ترە داگیرکەر دەیانەوێت دەستی تێوەردەن بۆ لەناودانی. پێی دیدەنی سیستێمی کۆلۆنیالیستی، داگیرکەر گشت دیاردەیەکی ڕاستی مێژوویی گەلی ژێردەستی لەناودەبات و لەبری ئەو لەبەر ڕۆشنایی مێژووی میللی خودی هێزی داگیرکەر چیرۆکی درۆ بۆ میللەتی ژێردەست دادەڕێژێت. جا بەگوێرەی هەمان ڕەوش ڕژێمەکەی تورک نەخشەی کێشا بۆ پاککردنەوەی پەرتووکخانەکان لە گشت بەرهەمێکی مێژوویی کورد، و گشت ژیار و شوێنەوارە مێژووییەکانی سەردەمی میرنشینە کوردییەکانی هەڵتەکاند و زۆربەی زۆری ئەو شوێنانەی کرد بە سەربازگە (بورجی بەڵەک، یا "کۆشکی یاریزلی" کە بەدرخانییەکان لە جزیرەی بۆتان و لەسەر لێواری دیجلە دروستیان کردبوو، بە هەمان شێوە لەناوچوو).

ڕژێم گشت جۆرە توێژینەوەیەکی مێژوویی و کۆمەڵناسی سەبارەت بەکۆمەڵی کوردی قەدەغە کرد، و هەمان کات تیۆری مێژوویی ئەوتۆ گونجاوی نەخشان تێیدا دەیسەلمێنێت کە کورد بەرەگەز تورکن. تا ساڵی ١٩٧٠یش دەبوو تەنها ئەو توێژینەوانە بڵاوکرێنەوە کە تیۆری ئەوان دەسەلمێنێت[٥٠]. بەچکەی کورد کە زۆری بەهۆی کەمتەرخەمی ئەمدواییانەی دەسەڵاتدارانی چەقی تورکیاوە زمانی تورکییان لەبیرکرد، لە قوتابخانەدا فێری ئەوەبوون کە ئەوان لە" ڕەگەزی پاکی تورکن[66]" و وەک تورکەکانی تر لەنەوەی " گورگەبۆری مێرگەکانی ئاسیای ناوەندن "(لە ئێرانیش کورد فێری دەکەن کە لە "ڕەگەزی پاکی ئارین" و برای "فارس").

بۆرجوای تورک وایدەردەخەن کە پڕباوەڕن بە تورک بوونی کوردی ناو تورکیا. باشە ئەگەر کوردی ناو تورکیا تورک بن، دەبێت کوردەکانی عیراق(و شوێنەکانی تریش) هەر وەک ئەوان بن، چاکە بۆ ڕژێمی تورک دژبوو بەو بزوتنەوە چەکدارییەی بارزانی ڕابەری دەکرد بۆ وەدەستهێنانی ماف بۆ کوردی عیراق، ئەوە لەکاتێکدا بێ چەندوچۆن هێزی سپایان بۆ پشتگیری کۆمەڵێکی چەند هەزاری تورک نارد بۆ قوبرس؟ لەڕاستیدا، خۆدی سەرانی دەوڵەتەکەی تورک باوەڕ بەو « ڕاوەڕێوی» یە هەڵبەستراوەی خۆیشیان ناکەن.

وەک گەلی کورد لەسەر خاکی خۆی نامۆ و بۆخاکەکەی بووەتە بیانی، دەرکی جیهانی

65-F - * کوردستان لە ئێران، هەر کوردستانە. م - « تێبینی؛ پێشتر ئەم پرسیارەم لە کاک ئیبراهیم کردووە " ئەرێ کرماشان، جوانڕۆ، سەرپولی زەهاو، (سابلاخی پایتەختی کۆمار کە یەک ساڵ ئالای کوردی بەسەردا شەکایەوە و لەدڵی گشت کوردێکی نیشتمان پەروەردا بوو بە دروشم)، خوی، ورمێ، نەغەدە، شنۆ و هتد ... کە باکوور و باشووری ئوستانی کوردستانن لە ئێران بە کوردستان ناودەبرێن؟ - و »

66 - دەشێت هەڵەی چاپ بێت کە وەرگێر بە پێچەوانەی فارسی و ئینگلیزییەکەوە دەڵێت؛ ... هەرگیز لە " نەژادی پاکی تورک" نین و نەوەی " گورگەبۆری ئەنادۆڵ" یش نین .... « و »

دەرەوەیشی لێداخراوە. بەشێکی زۆریان هیچ لەو پەیام و بڵاوکراوانە ناگەن کە بەزمانی خۆدی ڕژێم بڵاو دەکرێنەوە و ئەوان هیچی لێنازانن. هیچیان ئاگا لە ڕووداوەکانی لەخۆ دوورتر نییە. ئەویش بێگومان هۆیەکی ترە بۆ دواکەتنی باری کولتووری.

بۆ گشت یەکێک لە ئەندامانی نەتەوەی داگیرکەر هەیە چی گەندەڵی هەبێت بیکات و بیڵێت بە نەتەوەی کورد، تا ئەو ئاستەی بەئاشکرا و لەڕادە بەدەر چەوتییان بەکاردێنن بۆ قەلاچۆکردنی گەلی کورد، بەڵام هیچ کوردێک مافی وڵامدانەوەی نییە.

ڕۆژنامە و گۆڤارەکانی بەرەی ڕاستڕەو و ڕاستی شۆڤێنی تورک (میللی یۆل، یەنی ئیستەنبول، ئوتوکێن و هتد...) پتر لەبیست و تاریان دژ بەکورد بڵاو کردەوە کەس لەڕووی یاساییەوە تاوانبار نەکرا. بۆ نموونە بڕواننە ئەم پارچە بڵاوکراوەیەی خوارەوە کە نیهال ئاتسزە لە ژمارەی مانگی جوونی ١٩٦٧ی گۆڤارە نیشتمانی "ئوتوکەن"دا بڵاوکراوەتەوە:.

گەر ئەوان(واتە کورد) هەر دەیانەوێت بەو زمانە سەرەتاییە بخوێنن کەژمارەی وشەکانی لەچوارسەد، پێنجسەد تێناپەڕێت، و ئەگەر ئەیانەوێت ببنە خاوەن دەوڵەتی سەربەخۆی خۆ و چییان بوێت تێیدا بڵاویکەنەوە، ئەوا با بارکەن بۆ شوێنێکی تر. ئێمەی تورک ئەو خاکەمان بەخوێنی لەش گرت و گۆرجی، ئەرمەن و گرێکە بیزەنتییەکانمان لێ دەربەڕاند ... . بۆ هەرکوێ دەچن با بچن، ئەوە ئێران، پاکستان یا هیندستان؛ بابڕۆن بۆلای بارزانی. با ڕوو بکەنە سازمانی نەتەوە یەکگرتوەکان لە ئەفریقا وڵاتێکیان بۆ دیاریکات. نەوەی تورک زۆر هێمنن، بەڵام کە بگاتە تینیان وەک شێر قیڕاندیان ئەوا کەس خۆیانی لەبەر ناگرێت. با لە ئەرمەنی بپرسن ئێمە کێین ئەوجا خۆیان لە زەبری ئێمە دەپارێزن.

گشتمان دەزانین چۆنیان ئەرمەنی لەناودەبرد. نووسەری وتار هەڕەشەی هەمان چارەنووس لە کورد دەکات بێ لەوەی کەس ورتەی لەلێو بێتە دەر. بەڵام ئەگەر خوێندکارێکی کورد نامیلکەیەک بنووسێت و تێیدا سزادانی کەسانی گێرەشێوێن و ئاژاوەچی نێوان دوو نەتەوە بخوازێت ئەوا بۆی دەکەن بە تاوان و دەبرێتە بەر مێزی دادگا و ئەوەی لەسەر دەکەن بە تاوان کە " دەیەوێت بوونی نەتەوی کورد دەرخات و هەستی یەکێتی نەتەوەیی پێ بڕووشێنێت".

دەیانەوێت ڕۆشنبیری کورد سووک و ئاسان زمان وکولتوور لەبیرکەن و ببن بە تورک. هیچ هاووڵاتییەک لە کوردستان بێ بڕیاری پۆلیسی ئاسایش "میت" ناخرێتە سەر کاری میری. ڕژێم ماوەنادات کورد لەو هەرێمەی خۆدا دامەزرێن بەڵکوو پتر دەکۆشن لە کوردستانیان دوورخەنەوە.

ستەمی پولیتیکی

لێنین دەڵێت:"بوونە کۆسپ لە ڕێی درووستبوونی دەوڵەتی نەتەوەیی، یەکێکە لە جۆرەکانی سەرکوتکردنی میللی".

بۆرجوایانی تورک بنکەیەکی یاسایی ئەوتۆیان دارشت هیچ ماوە نادات بە کۆمەڵگەی کوردی، یانە و کۆمەڵە و پارت پێکەوەنێن. بەندی ٥٧ لە یاسای سەرەکی تورکیا دەڵێت:"پێویستە پەیڕەو و پرۆگرام و هەڵویستی پارتە ڕامیارییەکان گونجاوبن لەگەڵ باری دیموکراسی و نا ئاینی کۆمار کە داڕێژراوە لەسەر ڕەوشی ئازادی مرۆڤ و پاراستنی یەکپارچەیی نەتەوە و نیشتمان".

بەڵام بەندی ٨٩ ی ئەو یاسایەی تورک لە بەشی کۆڕ و کۆمەڵ و پارتی ڕامیاریدا هیچ جۆرە تارماییەکی بەسەر ئەو ڕەوشی" تێکنەشکانی یەکێتییە " نەهێشتووەتەوە: " بۆ هیچ پارتێکی ڕامیاری نیە پشتگیری لە بوون و یارمەتی پەرەپێدان و بڵاوکردنەوەی کولتوور و زمانێکی ناتورکی بدات. هەروەها بۆیان نیە لە چەند و چۆنی دروستبوونی کەمایەتی سەر خاکی تورکیا بکۆڵنەوە چونکە دەبێتە هۆی تێکشکانی بناغەی نەتەوایەتی".

خۆدی ڕشتەی ئەو یاسایە ناڕاستەوخۆ دەریخستووە کە لەسەر خاکی تورکیا نەتەوەیتر هەن کە خاوەن زمان و کولتووری ناتورکی بن. بەوەی کە گریک و ئەرمەن و جوولەکە بەر بەهرەی پشتگیری پەیمانی لۆزان کەوتن، کەواتە ئەوەی ئەو هەڵوێستە ڕەگەزپەرستانەیە بیگرێتەوە هەر کوردە.

زۆرجار ئەو کوردەی کەمترین مافی کولتووری یا ڕامیاری بخوازێت بەو بەندە یاساییانە تاوانبار دەکرێت کە بۆ پاراستنی دامودەزگا " ئابووری و کۆمەڵایەتی" یەکان داڕێژران، بەتایبەتی بەندەکانی ١٤١و ١٤٢ی یاسا سزایی تورکی(٥١). سزای زیندانی پێنج تا پانزە ساڵ دەبڕێتەوە بۆ ئەوانەی زیان بە ڕەوشی پۆلیتیکی و یاسایی کیشوەر دەگەێنن.

ستەمی فیزیۆلۆجی

تا سەرەتای پەنجاکانیش کوردستان لەژێر فشاری زەبر وزەنگدا بوو، پاشان وردە وردە رووی لەهێمنی کرد. ئەوجا ڕژێم دەیویست بە دیاری و بەخشیش سەرکردە کلاسیکەکانی کورد لەخۆ نزیک بکاتەوە، بەڵام کە ئەنقەرە بۆی دەرکەوت بەوە دەسەڵاتی ئەو سەرکردانە پتر دەبێت، ڕوویکردە جۆرێکی تری ستەم.

بە باوەڕی ڕژێم، گشت جۆرە نەرمی نواندن و دان پێدا نانی تەنانەت کەمترین مافی نەتەوایەتی و کۆمەڵایەتی دەبنە هۆی لاوازی خۆی و جودابوونەوەی ئەوان، بۆیە ڕەوش و دەستوریان لە ئاستی ئەو بارەدا ڕشت کە هەیە.

بزوتنەوە ئازادیخوازییەکەی١٩٦١ی کوردی عیراق هەر زۆر کاربەدەستانی تورکی تۆقاند. پاش دەسخەڕۆبوونی ڕژێمی تورک لەو کۆمەکی لەشکری هاوبەشی لەگەڵ ئێران و عیراق (بۆ چالاکیەکانی دیجلە)، ڕوویکردە کۆمەڵێک پلانی تایبەتی تر. لەساڵی ١٩٦٦ بەدواوە لەژێر ناوی "کۆماندۆز"دا چەند کەرتێکی دژ بە پارتیزانی کردەوە و ڕاستەوخۆ خستنیە ژێر فرمانی

شالیاری ناوخۆ. ئەو کۆماندۆزانەی پسپۆری ئەمریکایی ڕاهێنابوون بۆ جەنگی پارتیزانی، لە ساڵی ١٩٦٩وە بەخۆ و گشت جۆرە چەکی قورس و زرێپۆشەوە گوندە کوردییەکانیان دەپشکنی، و ئەنجامی چالاکیان بەمجۆرە بوو:

پاش گەمارۆدانی گوند بە زرێپۆش و لە ئاسمانیشەوە بە هەلیکۆپتەر گشت دانیشتوانی گوندیان (بێلەوەی ئاگایان لە هیچ بێت) لە گۆڕەپانی گوندەکەیان کۆدەکردەوە و پاشان بەرەو ئۆردوگایەکی پێشتر بۆ ئەو مەبەستە ئامادەکراویان ڕادەماڵین. لەئۆردوگا زۆریان لێدەکردن چەکەکانیان دەرخەن، خۆ گەر جوتیارێک بهاتبایەتە زمان و بیگوتبا چەکی نیییە ئەوا پاش دارکارییەکی زۆر و لەزەوی گەوزاندن بە ڕاکەڕاکە دەیانپساند. گشتیان بەزەبری سەرباز ڕووت دەکردەوە و زۆر جار دەستدرێژیان لە ژنەکان دەکرد. ئەوەی گومانیان لێبوایە بەقاچ هەڵدەواسرا. جار بووە پەت لەگونی پیاوەکان ببەستن و سەری پەتەکەی بدەنە دەست ژنێک تا بە کۆڵانەکانی گۆندا بەکێشیکات. بەو جۆرە ئەشکەنجەیە زۆریان لەناوچوو.

لەڕاستیدا ئەو چالاکییانە کاتێک پەرەیسەند کە کورد و ڕژێمی عیراق ڕێکەوتننامەی ١١ی مارسی ١٩٧٠یان مۆرکرد، گوایە بۆ کۆتایی هێنان بە جەنگ و کوردستانەکەی کردن بە هەرێمی ئۆتۆنۆمی. بێ چەند و چۆن و لەجاران توند و تیژتر کۆماندۆزی تورک کەوتنە گیانی کورد بۆئەوەی دانیشتوان بتۆقێنن نەبا بە مێشکیاندا بێت چاو لە کوردی عیراق بکەن.

چونکە چالاکییەکانی کۆماندۆزی لەو خولی فاشیزمەی پاش کودەتای سپا کە لە ١٢ی مارسی١٩٧١ بەدواوەبوو، لەڕادە بەدەر توند و تیژ بوو ناونرا " قڕەکورد" و بست بەبستی ناوچەکانی کوردستانی گرتەوە. چەندین هەزار لادێیی ڕاونران و بەر گرتن و ئەشکەنجە کەوتن. لە نێوان ساڵەکانی ١٩٧١ ـ ١٩٧٣[67] لیژنەکانی لێکۆڵینەوەی سپایی دیاریەکر تاوانی "جوداخواز"ی خستەپاڵ پتر لە هەزار کورد.

تەنانەت ئەمڕۆیش کە لەژێر سایەی "سیستێمی پەرلەمانی و دیموکراسی" دان کۆماندۆز لە کوردستانەکەی هەر زۆر کارایە. تا کۆتایی دیسەمبەری ١٩٧٥[68] لە ناوچەی هەکاری نزیک بە مەرزی ئێران، نزیکەی دەهەزار سەرباز مابوون.

ئەو تیپە کۆماندۆزانە بەشێکن لەو هێزە نوێیەی ڕژێمی تورک گەلی کوردی پێ سەرکوت دەکات، و سەرئەنجام ئارامی"هەرێمی ڕۆژهەلات" بۆ سپا دابین دەکات. ڕادەی ئەرکی داگیکەر بەدەر ئەو هەرێمە کوردییەوە هەندە زۆرە سەرنجی بێئاگاترین گەڕیدەی دەرەکی ڕادەکێشێت.

ئۆردوگا، سەربازگە، فڕۆکەخانەی سپا ویەکانەکانی زرێپۆشی زۆریان بەسەر ڕێگەوبان و بەر دەرکی شارە کوردییەکاندا بڵاوکردووەتەوە بۆ پشکنین. بە نمایشی حەفتانەیان[69] بۆ "

67 ـ E ـ هەمانە. و F ـ ساڵانی ١٩٧٢ و ١٩٧٣.

68 ـ F و E ـ لەئۆکتۆبەرەوە تاکو دیسەمبەری ١٩٧٥.

69 ـ F و E ـ گشت ڕۆژێک ...

بەرزکـردنەوەی ئاڵای گـۆڕەپانێکی ناوەندی شـار، لەو شـوێنەی پەیکەر یا نیـوە پەیکەری ئەتاتورکی لێیە) دەیانەوێت سەرنجی دانیشتوان ڕاکێشن بۆ ئەوەی لەشکریان هەر هەیە و بەهێز و دڕە. لەخوێندگە، نۆردوگا و ڕۆژنامەکاندا هەمیشە باسی" قارەمانی ئەو لەشکرەی تورک" دێننەوە یاد کە هەرگیز نابەزێت. گشت ئەوانە بۆ ئەوەن لە کوردانی بگەیەن کە گشت کۆششێکی ئازادی ئەوان بێ هوودەیە و بیری " جوداخوازی"یش کارەساتی لەدوا دەبێت.

بزوتنەوەی نەتەوایەتی کورد لەتورکیا[70]

وەرچەرخان لەباری نەتەوایەتی کوردیدا

ئەو گۆڕانکارییەی گەلی کورد لەم دوو گرێیەی دواییدا[71] بەخۆیەوە بینی، زۆری کار کردە سەر بناغەی کۆمەڵایەتی کۆنی: فیودالی تێکشکا، ژیانی کۆچەری (ڕەوەند) نەما و تەنانەت ژمارەی نیمچە دەوارنشینانیش ئەمڕۆ لە چەند هەزار تێناپەڕن. دانیشتوانی لادێ بەهۆی پێشکەوتنی تەکنیکی بواری کشتکاری کەم بووەوە و سەدەها هەزاریان ڕوویکردە شارە کوردییە مەزنەکان و هەندێکیان ڕوو لە شارە پیشەسازیەکانی تورک دەکەن.

ئەو شارستانییە نوێیانە لە ئاوارەییدا تێکڕا لەخانوی بەتەنەکە هەڵچنراودا دەژین و زۆری بێکارن، یان بەدەگمەن کاردەکەن. هەندێک بەهۆی پێشکەوتنی کشتکاری پیشەییەوە لە کوردستان وەک کرێکار لە کێڵگەی " پەمو، توتن و چەوەندەری شەکر" دا ڕەنجبەری دەکەن، و بەوە ژمارەی کرێکارانیان بەرزکردوەتەوە. ئەو کرێکارانە لەگەڵ وردە بۆرجوادا بوونەتە کاراتر و دەست ڕەنگینترینی چینی کۆمەڵگەی کوردی، و ئەوانە بەهۆی کەوتنە ناو جیهانی کرێکاران و پەیوەندی بە مەڵبەندە ڕۆشنبیریەکانەوە زوویان کشایە ناو کۆڕی ڕامیارییەوە.

گۆڕانی دۆزی نەتەوایەتی کورد

ناسیۆنالیزمی کورد لەکۆششی نوێسازی و دۆخ گۆڕیندان. دۆزی نەتەوایەتی کە پێشان ئاغا و سەرانی کلاسیک دەیانبینی و بەپێی بیر و بۆچوونی خۆ بەرەو جیهان و بارودۆخی ڕامیاری دەبزوان، لەم دواییانەدا گۆڕا و بزووتنەوەی بۆرجوازی شوێنی گرت. ئەمڕۆ وزە و دینامیکیەتی ئەو بوارە کەوتووەتە دەست وردە بۆرجوای شار و لادێ. ئاغای کورد کە زۆریان تاماوەیەک

F_70 ـ بزووتنەوەی میللی کورد لەتورکیای ئەمڕۆ. و E ـ بزووتنەوەی نەتەوایەتی کوردی تورکیا لە ١٩٨٠ دا...

F_71 ـ لە بیست ساڵی دوایدا .... و E ـ لەنێوان ساڵەکانی ١٩٦٠ ـ ١٩٨٠ ....

لەمەوبەر ڕابەری بزوتنەوەی ئازادیخوازی میللییان دەکرد، بەرەبەرە تورکی داگیرکەر ڕێبازی پێ گۆڕین. لەبەر نزیکبوونەوەیان لەڕژێم و ڕووکردنە بەرژەوەندی تایبەت لەناو کۆمەڵی کوردەواریدا ناوبانگیان سووک بوو. سەرئەنجام ئەوانە بوون بە تەگەرە لەڕێی گەشە و بەرەوپێش چوونی بزوتنەوەی نەتەوایەتی.

هەرچی بۆرجوای کوردیشە کە لە ساڵانی دواییدا[72] ڕووی لەبوژاونەوە کرد، بەو بۆنەیەوە کە هیچ جۆرە کێشەیەکی ئابووری قورسی لەگەڵ ڕژێمی ئەمڕۆ نییە و لەگەڵ هاوتا تورکەکەیدا ناکۆکی نییە، بۆ ئەوان بووەتە هۆی دابینکاری زەمینەی ئاڵوگۆری هەرێم. بەوجۆرە بۆرجوای کورد جێ پێی خۆی لەناو پارتە تورکییەکاندا کردووەتەوە، بۆیە ئەگەر دژیش نەبن بە بزووتنەوەی نەتەوایەتی کورد ئەوا زۆر بە ترس و لەرز لێی دەچنەپێش.

دوورە پەرێز وەستانی ئەوانەی ئەندامی ئەو چینەی کۆمەڵن و ڕۆژێک لەڕۆژان ڕۆڵی کارایان بووە لەسەر شانۆی ڕامیاری کورد، ئەوە ناگەیێنێت کە هەندێکیان بیر لە " ئابڕووی نەتەوەیی" ناکەنەوە[73] و توانای پشتگوێ خستنی بەرژەوەندی تایبەتیان نابێت بۆ پشتگیری لە بزووتنەوەی میللی.

[چەشنی وڵاتە ژێردەستەکانی تر، چارەنووسی بزووتنەوەی میللی ئەمڕۆ لە کوردستانی تورکیا بەدەست وردە بۆرجوایە، چونکە زۆر چاک ئاگایان لە ستەمی میللی هەیە و دەیشزانن لەو بارە ئابووریە قرچۆکە هیچ دەسناکەوێت، بەڵکو سەربەخۆیی میللی گشت شتێکیان بۆ دابین دەکات.]*

ڕاپەڕینی پڕچۆش

وەڵامی بەربەرەکانێی ڕژێم لەلای نەوەکانی پێشووی کورد هەر دەستدانە چەک و تێکهەڵچوونی لەشکری بووە. ئەوی ئەمڕۆ بۆ دەستەپیاوانی کورد دەرکەوتووە ئەوەیە کە ئەگەرچی شۆڕشی چەکداری بەتینترین قوناغە لەدژی ڕژێم، بەڵام تاکە ڕێگەچارە نییە. ئەوی ئەمڕۆ ئاشکرایە، مەرجی سەرکەوتنی ئەو جۆرە بەرەنگارییە پێویستی بە جۆتێک کۆششی دوور و درێژی پۆلیتیکی هەیە زاخدرابێت بە توانای گۆشەکردن و دامرکانی مرۆڤ و سوود وەرگرتن لە ئەزموونی ڕامیاری ورد. ئەو بیر و هۆشە کەمکەم لەئەنجام و هاوتابوونی سەرهەڵدانی بزوتنەوە دیموکراسی ناو تورکیا پەیدابوو. هەروەها دەرکەوتنی هەستی نەتەوایەتی گەلی کورد ئەنجامی ئەو

F_72 ـ هەمانە. و E ـ ...١٩٧٠کان ....

73 ـ بەپێچەوانەی فارسی و ئینگلیزییەکەوە، عەرەبییەکە نووسیویەتی: ... جگە لەوانەی تائێستا بە " ئابڕووی نەتەوەیی" هەڵخەڵەتاون. « و »

* ـ لە پێداچوونەوەدا بۆ چاپی دووهەم، ئەو بڕگەی نێو دوو کەوانەیەم لە فارسی وئینگلیزییەکەدا بەرچاو کەوت. ئەوەی جیاوازیێت ئەوەیە کە لە ئینگلیزییەکەدا لەبری ئەمڕۆ نووسراوە، ... لەکۆتایی ١٩٧٠کاندا .... « و »

بەهرەیە بوو کە لە بزوتنەوە نوێیەکەی کوردی عیراق وەریانگرت.

لەوەتەی لەسەر دواکەوتنی هەرێمی کوردستان، یەکەمین کۆبوونەوە لە بەهاری ۱۹٦۳دا لە سلیڤان بەستراوە، سالانە کۆڕ و مانگرتن و خۆپیشاندانی زۆر لە شار و شارۆچکە و گوندەکانی کوردستاندا ساز دەکرێ دژ بە: بێدەرەتانی، بێکاری، گرانی و هەڵوێستی کۆماندۆز و هتد ....

پاش ماوەیەک لە سستی خولی" فاشیزمی پەرلەمانی" (واتە مارسی ۱۹۷۱تا دیسەمبەری ۱۹۷۳) بە شێوەیەکی زۆر بەربلاو و ڕادیکاڵ و میللییانە کەوتنەوە کار. ئەگەرچی تووشی ستەم و ئەشکەنجەیش بووبن هەر مانشێتیان لەسەر پەرچەم (جارجارە بە کوردی) بەرز کردووەتەوە، جارجارەیش وتاریان خوێندووەتەوە، یان دروشمی وەک "ئازادی بۆ کورد" و " ئازادی بۆ گەلانی تورکیا" و " بابەسبێت قەلاچۆکردنی میللی" یان لەسەر دیواری شارە کوردی و شارە مەزنەکانی تری تورکیا دەنوسی.

وەنەبێت خواستی پێناسەی کوردی تەنها لە کۆڕ و کۆبوونەوە وخۆپیشاندانی کوردیدا بەرزکرابێتەوە، بەڵکو لەمدواییانەدا ئەو خواستە باڵی کێشا بەسەر گشت کۆڕ و کۆبوونەوەی پارتە تورکیەکانیشدا. لەسالی ۱۹۷٤ بەدواوە ئەگەر پارتێکی تورکی کۆڕ و کۆبوونەوە لە شارێکی کوردیدا ببەستێت ئەوا زۆربەی جەماوەر هاواری "ئازادی بۆ کورد" دەکەن و بەوە کۆبوونەوە ئاڵۆزدەبێت، یان هەر بڵاوەی پێ دەکەن(٥٢).

هاوکات لەگەڵ هەنگاوە مەزنەکانی میللەتی شار، جارجارە سەرهەڵدانی هەندێک ڕووداوی مژدەدەری لادێ پشتگیری و بەرزبوونەوەی هۆشی ئەوان دەردەخات. لێرەوە هەندێک نەریتی ناجۆری ژیانی لادێ کە دەمێکبوو سۆزی باوکسالاری سەرکردە و ڕەوشی ئاینی نەیهێشتووە دەرکەون، بەرەبەرە سەری هەڵداوە و هەندێک جار زۆر توند و تیژە بووە. لەهەندێک جێ ڕویداوە جوتیار دەست بەسەر زەوی ئاغادا بگرن بۆئەوەی دابەشکرێت بەسەر خۆیاندا، و بۆیە زۆرجار ڕووبەڕووی ئەو سەربازانە دەبوون کە دەهاتن بۆ داکۆکی کردن لەخاوەن زەوی. ئەگەرچی ئەوە سەرەتای دیاردەیەکە، بەلام لە هەرچ شوێنێک سەریگرتبێت ئەوا جوتیاری بێ زەوی پێ دڵگەرم دەبێت. دوورنییە گێرەوکێشەی نێوان جوتیار و ئاغا لەسەر زەوی زۆر زوو تەشەنە بکات، ئەگەر ڕژێم پەلە نەکات لە داڕشتنی سیستێمی چاکساسی زەوی ، کە دەمێکە نەخشەی بۆ کێشاوە.

هەنگاو بەرەو ڕێکخستن

وەنەبێت چوونە سەر شانۆی پۆلیتیکی وردە بۆرجوا تەنها ڕەوش و شێوەی بەرەنگاربوونی رامیاری و هەندێک بناغەی ڕێکخستنی نوێتری هێنابێتە کایەوە، بەڵکوو لەڕاستیدا ئەوان بەوە بناغەی ڕێکخستن و گۆشەکردنی میللییان کرد بە دوو مەرج بۆ سەرکەوتنی بزووتنەوەی ئازادیخوازی میللی، و ئەویش لە باری پۆلیتیکی کوردیدا کارێکی نوێ بوو.

ئەوەی تا ئێستا توانایان بەسەردا شکابێت، بەڕادەی کەم بلاوکردنەوەی بیر و باوەڕە کە بەهۆی هەندێک ڕێکخستنەوە بوو لەژێر ناوی "ڕێکخراوە دیموکراسییە میللییەکان"، و ئەوانەیش بریتیبوون لە (یەکێتیەکانی وەک لاوان، مامۆستایان و هتد ...). بەلام ڕووی پۆلیتیکی ڕاستی ئەو بارە تائێستا لەئاستی پەلەقاژەدایە بۆ دۆزینەوەی ڕێوشوێن. کاکڵەی پرسی ئەمڕۆ لە تێکۆشەرانی کوردی تورکیا ئەوەیە کەئایا دەشێت ئەوان لەناو پارتێکی چەپی تورکی ماوە پێدراوەوە دەست بەچالاکی بکەن، یان چاکترە بەرەبەرە پارتێکی نەتەوەیی کوردی پێکبهێنن، ئەگەرچی نهێنیشبێت. ئەوە پرسیارە تا ئەمڕۆ بێ وڵامە و چەندوچۆنیشی هەر لەسە ماوە[74] ٩٦.

74 ـ بە نامەیەکی مامۆستا هۆمەر شێخموس ئەم زانیاری " ناو و سالی دامەزرانی پارت و ڕێکخراوە کوردیەکانی باکووری کوردستان "م پێگەیشت. سوپاس بۆ هاوکاری. « و »

پارت و ڕێکخراوە سەرەکیەکان	سالی دامەزران
پارتی دیموکراتی کوردستان لەتورکیا	۱۹٥۹ یەکسەر گیران ـ دووهەمجار ۹٦٥
پارتی کرێکاری کوردستان KIP	۱۹٦۹
پارتی سۆشیالیستی کوردستانی تورکیا PSKT	۱۹۷٤
بزوتنەوەی ڕزگاریخوازی کوردستان KUK	۱۹۷۹
پارتی پێشهەنگی کرێکاری کوردستان PPKK	۱۹۸۰
پارت و ڕێکخراوە بچووکەکان	
ڕزگاری Rizgari	۱۹۷٥
کاوە Kawe	۱۹۷٦
ئالای ڕزگاری Ala Rizgari	۱۹۷۸
پارتی کرێکارانی کوردستان PKK	۱۹۷۸
کۆمەڵەی ئازادی کوردستان KAK	۱۹۸۰
پارت وڕێکخراوە بچووترەکان(لەهەندەران)	
یەکبوون Yekbun	۱۹۷۹
بزوتنەوەی سۆشیالیستی کوردستان KSR	۱۹۸٦
یەکێتیی سۆشیالیستی کوردستان YSK	۱۹۸٦
پارتی گەلی کوردستان PGK	۱۹۸۷

پارت و ڕێکخراوەکانی ئەمڕۆ لەکاردان ئەمانەی خوارەوەن، و پێکهاتوون لەهەندێک کەرتی دابچڕاو لەڕێکخراوی دووبەرەکی تێکەوتوو، یان بە یەکجاری هەڵوەشاو:

۱ ـ پارتی سۆشیالیستی کوردستانی تورکیا PSKK

۲ ـ پارتی کرێکارانی کوردستان PKK ـ (لەمای ۲۰۰۲دا لەسەر بڕیاری کۆنگرەی ۸ ناوی کرا بەKADEK واتە " کۆنگرەی ئازادی و دیموکراسی کوردستان" ـ وەرگێڕ).

۳ ـ پارتی یەکێتی سۆشیالیستی کوردستان PYSK (پێکهاتوو لەکەرتێکی KAK + باڵێک لەناوەندی KUK + سۆشیالیستانی KUK-S + باڵێک لەکاوە + باڵێک لە KIP + باڵێک لە YSK + ڕێکخراوی تێکۆشین).

٤ ـ پارتی کرێکاری کوردستان KIP (بچووکترە لەجاران).

<<<

گشت جۆرە دیموکراتیزەکردنێکی باری ژیانی میللی تورک و دامودەزگا رامیاری و ڕۆشنبیرییەکانی ناو تورکیا هەنگاوی بەرەوپێش چوونن بۆ مرۆڤی کورد. جا کە لە شەستەکاندا تاکە ڕێکخراوی ماوەپێدراو " پارتی کرێکارانی تورک" بوو، وهەر ئەو بوو پێشهەنگی ڕێبازی دیموکراسی وسۆشیالستی، بۆیە زۆربەی تێکۆشەرانی کورد چوونە ڕیزی ئەو پارتە و بەوە هەلیان بۆ هەلکەوت خۆ لە پێشکەوتووترین ڕۆشنبیرانی تورک نزیک بکەنەوە، و لە نزیکەوە بڕواننە تێن و ڕادەی دەسەلات. وەک ئەندام لەڕیزی پارتی کرێکارانی تورکی ماوەپێدراودا دەروازەی گفتوگۆیان لەگەڵ کەسانی کۆمەڵی خویان بۆ کەوتە سەرپشت.

ئەو کوردانەیش کە بیریان لە پێکەوەنانی پارتی نەتەوەیی کردبووەوە توانیان بیر و بۆچوونی خۆیان ڕاگەیێنن. ئەوەبوو لە دەساڵەی دواییدا[75] نزیکەی نیو دەرزەن ڕێکخراوی کوردی پوختە دەرکەوتن، بەلام بەزۆری تەمەن کورت و کەم دەسەلات بوون. و بەهۆی نەبوونی کادر و کاڵ و کرچی هەلوێستی رامیارییەوە زۆرجار دووچاری گیروگرفتی قەدەغەکردن دەبوو، بۆیە هەندەیان مەردم لێ کۆنەبوونەوە. ئەوی خۆی ڕاگرتبێت تەنها " پارتی دیموکراتی کوردستانی تورکیا" بوو[76]. ئەو پارتەی لەساڵی١٩٦٥دا دووکەس دایانمەزراند ; یاساناسی ئورفەیی فایق باچاک (ساڵی ١٩٦٦ بەپیلانی پۆلیسی ئاسایش « M.I.T »ی تورک کوژرا)، و ژمێریاری دیاربەکری "سەعید ئێلچی" (ساڵی ١٩٧٠ لە کوردستانی عیراق کوژرا و تائێستایش هەر بزرە). ئەویش چەشنی پارتە کوردییە نەتەوەییەکانی عیراق و سوریا پەسەند بوو لەلایەن ڕۆشنبیرانی لادێ و کەمێک وردە بۆرجوای شار. لە ساڵی ١٩٦٩دا گیروگرفتی سەختی ناوخۆیی بووە هۆی دابچڕانی تاخمێک کادیری، و بە سەرکردایەتی دوکتۆر سیڤان[77] ڕێکخراوێکی تریان لەژێر ناوی "پارتی دیموکراتی کوردستان لە تورکیا" پێکەوەنا. ئەمان پتر چەپڕەوبوو و ئامانجیان سەربەخۆیی گشت کوردستان بوو.

جگە لە پارتی پولیتیکی نهێنی، پێویستە باسی چالاکی "بزووتنەوەی ڕۆشنبیرانی هەرێمی ڕۆژهەلات D.D.K.O"[78]یش بکەین کە ڕێکخراوێکی نارامیاری و ماوەپێدراو بوو، لەو ماوە

٥ ـ پارتی دیموکراتی کوردستانی تورکیا ـ هەڤگرتن KDP - Hevgirtin (پێکهاتوو لە PDK + بالێک لەناوەندی KUK + بالێکی ڕزگاری + بالێکی ئالای ڕزگاری)
ـ لەسەرەتای نەوەتەکانی سەدەی بیستدا پارتی رەنجی گەلHEP دامەزراوە. پاش قەدەغە کردنی، پارتی دیوکرات DEP ماوەیەک کەوتوەتە کار و بەقەدەغەبوونی ئەویش لەساڵی ١٩٩٤دا پارتی دیوکراتی گەل HADEP دامەزراوە ـ بڕوانە هەفتەنامەی هاولاتی ژمارە ٧٤ی ڕۆژی ٢٧ / ٥ / ٢٠٠٢ ـ وەرگێڕ
75 ـ F ـ هەمانە. و E ـ ... لە حەفتاکاندا ....
76 ـ F ـ هەمانە. و E ـ ... تا ١٩٧٨ خۆیڕاگرت ....
77 ـ F و E ـ ...(Divan) ... « " دوکتۆر شڤان " دروستە ـ و »
78 ـ F و E ـ ... ڕێکخراوی " لاوانی شۆڕشگێڕی کورد " ....

کورتەدا (بەهاری١٩٦٩تا کۆتایی ١٩٧٠) چالاکی شایانی باسی هەبوو لەناو کوردان و توانی لاوانی کورد لەخۆ کۆکاتەوە.

ئەو ڕێکخراوە "ڕۆشنبیری"یە بە کۆڕی ڕۆژنامەگەری، شەوچەرەی زانستی و پەرشکردنی نامیلکە و پۆستەر و هتد ... سەرنجی جەماوەری بەلای باروداخی ژیانی کۆمەلایەتی، ئابووری و ڕۆشنبیری هەرێمی ڕۆژهەلاتدا ڕاکیشا. بەو هەلوێستە پەیامی کارەسات و ڕووداوە ناهەموارەکانی ناوچە جۆراوجۆرەکانی کوردستان بەناو کومەلدا بلاو دەکردەوە. لە ئەپریلی ١٩٧٠وە مانگانە بە ٣٠,٠٠٠ نامیلکەی قەوارەی دەیان لاپەڕە دەگەیاندە بنکە رامیاری و ڕێکخراوە پیشەیی و ڕۆشنبیریەکانی گشت شار و شارۆچکەکانی تورکیا[٥٣].

کۆششیان بێوچان بوو بۆ هۆشیارکردنەوەی میللەت و بەلگەی ڕوون و زیندوو لەبارەی دەستدرێژییەکانی تیپی کۆماندۆز بۆ سەر لادێی کورد گەیاندن بە کۆڕ و کۆنگرەی ڕۆژنامەگەری و پیاوانی میدیا و ئەندێشەی گشتی ناوەندە لیبرال و دیموکراسیەکانی تورک. ئەوەبوو چینی خۆێندکارانی تورک و ڕێکخراوەکانی پیشەیی وەک کرێکار و مامۆستایان. هەروەها پارتی کاری تورکی دەنگی ناقایلی خۆیان دەربڕی بەرانبەر بەو جەختەی خراوەتە سەر " میللەتی هەرێمی ڕۆژهەلات".

کە تێکۆشەرانی "یانەی شۆڕشگێڕانی ڕۆشنبیرD.D.K.O" ڕوویان دەکردە لادێ تا لەباری ژیانی ئەوێ بکۆلنەوە، لە دانیشتوانی لادێیان دەگەیاند کە بەپێی "دەستور" ئەوانیش وەک گشت هاوولاتیبەکی شار خاوەن مافی سەربەستین، و هانیان دەدان یەک بگرن.

بەوە ڕژێمی تورک زۆر شلەژا و مانگی ئۆکتۆبەری ١٩٧٠، واتە شەش مانگ پێش کودەتای سپاییان بڕیاری بەندکردنی سەرکردە چالاکەکانی ئەو " یانەی شۆڕشگێڕانی ڕۆشنبیر D.D.K.O "ی دەرکرد.

لەسەرەتای ١٩٧٥وە لەشارە کوردیەکاندا سەرلەنوێ ڕێکخراوی لاوان دروست بوونەوە و بەزۆری ناودەنران"کۆمیتەی ڕۆشنبیرانی میللیH.K.D "، ئەو کۆمیتانە کەوتنە گۆشەکردنی ئەندام و دەستی یارمەتییان درێژکردن بۆ جوتیاری لادێ و ئەو کرێکارانەی پێویستییان بەیارمەتی بوو لە دەزگا دەولەتیەکاندا کار و باریان هەلسوورێت، و ئەوانەیش کە کێشەیان لەگەڵ ئاغای گوند دەبوو. لەو ڕێکخستنی لاوانەیش بەولاوە، کرێکار و مامۆستا و هەندێک لە پیشەساز و وردە بۆرجوا ڕوویانکردە ڕێکخراوە پیشەییە پێشکەوتنخوازەکانی تورکی وەک (DISK و TOB ـ DER)، بەلام تا ئەوکاتە یەکێتی جوتیاران هێشتا دەرنەکەوتبوو.

بەلام لەسەر ئاستی ڕامیاری بوو، زۆر لەخەباتگێڕانی کورد ڕوویان لەپارتی کۆمارخوازی میللی " سۆسیال دیموکرات" کرد کە لە ڕوانگەی ئەواندا کاراتربوون لە وەدەستهێنانی دیموکراسیەت. بەو ناکۆکیە زەڤەی کەوتە نێو چەپڕەوانی مارکسی تورک (کە لەگشت کەرتەکانیدا

ژمارەی چاکی کورد هەن) باوەڕ و ناوبانگی کز بوو، و هیچ ڕێگەیەکی تریان بەدەستەوە نەماوە.

پارتە پۆلیتیکییەکانی تورک و کێشەی کوردی

سالی ١٩٧٦[79] پتر لە بیست پارت و ڕێکخراوی ماوەپێدراو و قەدەغە هەبوون لەژیانی پۆلیتیکی ناو تورکیا. دەمانەوێ لێرە بەشێوەی گشتی باس لە هەڵوێستی هێزە پۆلیتیکە سەرەکییەکانی تورکیا بکەین بەرانبەر بەکێشە کورد.

هەروەها بەکورتی، دەتوانین پارت و ڕێکخراوە ڕامیارییەکانی ناو تورکیا دابەشکەین بەسەر چوار گرۆدا: بۆرجوا لیبراڵ، بۆرجوایانی نەتەوەیی، تورانییەکان (شۆڤێنیستانی ڕاستڕەو)، و سۆشیالیست و کۆمۆنیستان.

هەڵوێستی پارتە بۆرجوا لیبراڵەکان

تایبەتمەندی سەرەکی لای ئەم تاخمە ڕێکخراوە، کاری سەربەخۆ و نەبەستنەوەی ئەوە بە ڕەوڕەوەی سیستێمێکی ئابووری دەوڵەت. خۆبەستنەوەی ئەم تاخمە بە ڕەوشی کەمالیستییەوە تەنها لەبەر زویرنەکردنی سەرانی سپایە. هەر بەتەنها ئەوانن دەیانەوێت چینی زەویداری کورد تێکەڵ بە گێژاوی ڕامیاری تورکیا بکەن تا دەسەڵاتی سەرمایەدارییان بەکوردستاندا بڵاوبێتەوە[80].

پارتە دیوکراتەکەی مەندەریس؛ هەر بە گەیشتنە سەر تەخت، سالی ١٩٥٠[81] خۆی لەسەرانی کلاسیک و ناوداری کورد و بازرگانان نزیک کردەوە. گرێدانی کوردستان بە بازاڕی تورکییەوە بووە مایەی گەشەکردن و گۆڕانی هەندێک هەڵوێستی وشکی ڕژێمەکانی پێشوو. بەرنامە دیوکراسییانەکەی ئەو ڕژێمە دیوکراسییە[82] لەتورکیا بەرپای کرد فشاری لەشکر و گوێزانەوەی کۆمەڵی لەسەر کورد لادا، و گڕ و گێچەڵی دامودەزگای دەوڵەتی لەسەر کوردستان کەمکردەوە. ئەگەرچی ئەو ڕژێمە دیوکراسییە دانی بەمافی کولتووری کورددا نەنا، و جارجارە لە کۆڕ و ئاهەنگی ڕامیاریدا خورتەوبۆڵەی "جوداخوازی" بەدەمدا دەهات، و ئەگەرچی هەر ئەمانیش بوون پەیمانی بەغدایان بەمەبەستی خۆ پاراستن لە ئەگەری هەڵگیرسانی شۆڕشی کورد لەگەڵ دەوڵەتانی تری داگیکەری بەشەکانی تری کوردستان مۆرکرد، کەمێک قەدەغەیان لەسەر بەزمانی کوردی دوان هەڵگرت.

79 ـ E ـ هەمانە. و F ـ سالی ١٩٦١ ...
80 ـ E ـ هەمانە. و F ـ ... لە تورکیا ...
81 ـ E ـ هەمانە. و F ـ سالی ١٩٧٠ ...
82 ـ E ـ هەمانە. و F ـ ... بەرنامەی پارتی دیوکراتی تورکیا...

عەدالەت پارتی: سالی١٩٦١ دامەزرانی ئەم بۆ درێژەپێدانی ڕێوشوێنی پارتە دیوکراتەکەی مەندەریس بوو کە "کەمالیستانی نوێ" ٢٧ی مای١٩٦٠ بەکودەتا لایانبرد. ئەو پارتە(عەدالەت پارتی) لەسالی ١٩٦٥بەدواوە[83] (جگە لە دوور کەوتنەوەی نێوان مارسی١٩٧١ و ئوکتۆبەری ١٩٧٤) بە شاسواری لیبراڵ دیوکراتەکان دەژمێردرا. ئەو پارتە کە ببووە ئۆرگان بۆ پیشەساز و سەرمایەدارانی تورک، خۆی لە نەتەوەکان نزیک دەکردەوە، بۆیە ئاغا و بازرگانە دەستدارەکانی کوردی لەخۆ گرت. هەرچەندە دژبوو بەگشت جۆرە دیاردەیەکی نەتەوایەتی کورد، لەلاوە پرۆژەی ئاوەدانکردنەوەی "هەرێمی ڕۆژهەڵات" کە دەمێک بوو ڕژێمە بیروکراتەکانی پێشوو دەستیان لێ هەڵگرتبوو، گرتەئەستۆ و بەوە لەناو میللەتی کورد پشتیوانی پەیداکرد. ئەوەی ڕاستیبێت لە هەڵبژاردنەکەی سالی ١٩٦٥دا لە کوردستان دەنگ بۆ پارتی عەدالەت و دەمیرێڵی سەرۆکی زۆر بەرزبووەوە[٥٤].

پارتی عەدالەت لەبڵاوکراوەکانیدا پێی لەسەر ئەوە داگرت کە" ئەوەی لەسەر خاکی تورک دەژی تورکە و ئەوەیشی خۆی بەتورک نازانێت و لەتورکیا هەست بە بێزاری دەکات، دەرکی سنووری بۆ خراوەتە سەرپشت" (دیمیرێل سالی ١٩٦٧ ئەوەی لەوتارێکی شارە کوردییەکەی ماردین گوت). کە لە سالی ١٩٧٠ بەدواوە عەدالەت پارتی ئەو دەنگەی جارانی نەما، چیتر نەیتوانی بە تەنها کابینەی دەوڵەت بگرێتەدەست. لە کۆتایی سالی ١٩٧٤وە وەک هاوبەشی سەرەکی لەناو بەرەیەکی نەشازدا بەناوی " بەرەی نیشتمانی" (دژ بە چەپڕەوەکانی سەر بە جیهانی کۆمۆنیستی) دەسەڵاتیان گرتەوە دەست[٥٥].

پارتە دیوکراتەکەی بوزبیلی و پارتی خەلاسی میللی: دیوکراتیک پارتی کە بەشی دابڕاوە لەپارتی عەدالەت و خۆی بە نوێنەری چینی ناوەند نیشاندا و ئێستا لەڕیزی بەرەدایە توانی لەهەڵبژاردنی سالی١٩٧٣ چل کورسی بۆ ئەندامانی دابینکات. لەو کاتەوە و بەبۆنەی بەرەوپێشچوونی ڕەوشی فرەلایەنەی سیستێمی پولیتیکی تورکیا ڕۆژ لە دوای ڕۆژ لەبەرانبەر پارتی عەدالەت ڕووی لە کزی بوو.

هیچکات ئەو پارتە هەستی خۆی بەرانبەر بەکێشەی کورد دەرنەبڕیوە، نە لەپەیڕەو و پرۆگرام و نە لەوتەی سەرکردەکانیدا، بۆیە لەکوردستاندا شوێن پێی نەبوو. تاکە ئاواتی ئەو ڕاگرتنی بارودۆخی ڕۆژ و درێژەپێدانی ئەو بارە بوو کە بەتایبەتی سڕینەوەی پێناسەی کوردی دەگەیێنێت.

بەڵام پارتی سۆشیالیستی میللی (P.S.N) کە بە هەڵبژاردنی تورکیای سالی ١٩٦٧

83 ـ E ـ هەمانە. و F ـ ... ١٩٧٥ بەدواوە ...

گەیشتە پەرلەمان و بە بەرکەوتنی ٤٩ کورسی[84] پلەی سێیەمین پارتی هێنا. بانگەوازی بۆ "برایەتی گشت مسولمانان " دەکرد و دژایەتی خۆی دەربڕی سەبارەت بە بەکارهێنانی وشەگەلی وەک کورد و تورک هتد... ، ڕاستی ئەو واتایە ئەوە دەگەیێنێت کە ڕەخنەیان نەبوو لەزەمینەی دەسلاتی تورک و درێژەپێدانی هەلوێستی سەرکوتکەرانەی بەرانبەر بە کورد.

هەلوێستی پارتە بۆرجوا میللییەکان

پارتی گەلی کۆمارخواز: ئەم لەنێو پارتە ناسیۆنالیستەکاندا گرنگترینیانە و ڕەگی دەگەڕێتەوە بۆ لاوانی تورکی نێو "کۆمیتەی ئیتیحاد و تەرەقی" سەر بە گەلالەکردنی ئابووری نەتەوەیی و سەرمایەی نەتەوەیی. لە ڕوویەکی تریشەوە دۆزی نەتەوایەتییان لەو ئاستی ئابوورییەدا نەوەستا، بەلکو بە ناوی ئەو ناسیۆنالیستیەوە دەگێڕا کە کارەساتەکەی قەلاچۆکردنی ئەرمەنییان هەلگیرسان، و نەخشەیشیان بۆ لەناوبردنی کورد کێشا.

سالی ١٩٢٣ مستەفا کەمال ئەوی دایەزراند و تا سالی ١٩٥٠ تاکە خاوەن دەسەلاتی گۆڕەپانی ڕامیارییان بوو، و هەر ئەوبوو خاوەن نەخشە و هەلوێستی دژ بە کورد کە پێشتر باسمانکرد. کە کەوتە خانە و دەستەی نەیاران، ڕوویکردە شارە کوردییەکان تا بن هیچ بەخۆداچوونەوە و گەڕانەوە بۆ خالە هۆکارەکەی یەکێتی خاکی نیشتمان دەیویست دەنگی تێدا کۆکاتەوە.

بۆ ئەوەی خۆ لەگەل بارودۆخی نوێدا بگونجێنێت ئەو پارتە پیرلەیەی دەمێک سال بووە دەسکەلایەکی پۆلیکی بەدەست بیروکراتەکانی دەولەت و سپا و هەروەها هەندێک چینی بۆرجوای تری تورک، ناچار ڕوویکردە ئایدیۆلۆجییەکی تری نوێ. بەوجۆرە تاخمێک لاو لەناو "ڕێڕەوی چەپی ناوەند[85] "ەوە دەرکەوت و لەو بولەند ئەجاویدە گردبوونەوە کە لەسالی ١٩٦٣وە دەسەلاتی سەپاند بەسەر گشت پارتەکە. خۆ دوورخستنەوەی ئەجاوید لە هاوکاری کاربەدەستانی دەولەت و سپای "سەردەمی نوێ" و ڕۆلی "خولی فاشیزمی پەرلەمانی" و تێکۆشان لەپێناو گەڕانەوە بەرەو دیموکراسیەت، ناوبانگی ئەوی لەناو کۆمەلدا کرد بە پێشەوای خۆشەویست و لە هەلبژاردنی ئوکتۆبەری ١٩٦٣دا پارتەکەی سەرخست. بەلام ئەوتۆیش هەر هەندەی دەنگ نەهێنا بەشی زۆر (کۆی ٢٢٦) کورسی پەرلەمانی بەرکەوێت تا بە تەنها کابینەی دەولەتی بگرێتە دەست.

84 ـ E ـ هەرچی PNS بوو لە ١٩٧٦دا ... بە ٩٤ کورسییەوە .... و F ـ لە سالی ١٩٧٩دا پارتی نەجاتی میللی بە ٤٠ کورسییەوە ....

85 ـ E و F ـ " Ortanin Solu ".

پارتی گەلی کۆمارخواز کە ئەمڕۆ[86] نێونراوە پارتی سۆشیال دیموکرات و دەیەوێت نچێتە ناو بەرەی سۆشیالیزمی نێونەتەوەیی، بەلێنیدا ئەندێشە ئازادکات و ماوەبدات بەوەی پارتی کۆمۆنیستی تورکی بەئاشکرا کاربکات و بۆ دیموکراسی کردنی باری ئابووری و ڕامیاری ولات بکۆشێت. لە مانافێستی هەلبژاردنی (ڕۆژانی درەخشان)دا بەلێنی دا "هەنگاوی گونجاونان هەلهێنێت بۆ پەرەپێدانی باری ئابووری هەرێمی ڕۆژهەلات، و چارەسەرکردنی کەم و کووڕی پاشماوەی سالانی پێشوویش بگرێتە ئەستۆ. بەلام لەوێدا بەتەنها یەک و شەیش ئاماژە بە ئەگەری" مافی کولتووری گەلی کورد" نادات. بەلام سەبارەت بە هێرش کردنە سەر قوبرس و بەناوی داکۆکی کردن لەمافی تورکی قوبرس و داگیرکردنی دوو لە پێنجی[87] خاکی ئەو دوورگەیە، بەڕاستی دەیسەلمێنێت کەهەرچەندە پارتی گەلی کۆمارخواز ڕەنگی سۆشیال دیوکراتی لەخۆ هەلسوییێت هەر بە پارتی ناسیۆنالیست ناودەبرێت. وەکتر، ئەوپارتە بوە کۆسپ لەڕێی بڕیاری میری بۆ سەپاندنی دەسلاتی سپا بەسەر هەرێمی ڕۆژهەلاتدا، و پەرلەمانتارانی " کە هەندێکیان کوردبوون و لە سالی ١٩٧٣وە لەڕیزی ئەودا کاردەکەن " پێشنیاریان بۆ پەرلەمان بەرزکردەوە تا سنوور بکەنەوە بۆ ئەو خێزانە کوردانەی لەدەست دڕندەیی ڕژێمی عیراق هەلدێن و لەناو تورکیا پەنایان بدەن. خۆ ئەگەر ئەو هەلوێستەی پارت لەبەر کۆکردنەوەی دەنگ و هەلبژاردنیش نەبووبێت، ئەوە ناگەیێنێت کە ئەو پارتە وازی لە هەلوێستی دژایەتی سەخت هێنابێت کە بە لەلایەنی کەم تاکو ئەم سالانەی دواییش بەرانبەر بە کورد هەر بوویەتی.

جمهوریەت ئیعتیماد پارتی: ئەمیش پارتێکی ڕامیاری خاوەن بیروباوەڕی نەتەوەییە، بەلام لەبواری پولیتیکدا هەندە گرنگ نییە. ئەندامانی لەو تاخمە ڕاستڕەوەکەی پارتی گەلی کۆمارخواز جودابوونەوە چونکە ڕوو لەبەرەی چەپ بوو. ناوبانگی بە ئالچاغ دەرکرد، چونکە لەخولی "فاشیزمی پەرلەمانی"دا خۆی وەک ئاوێنەی دیموکراسی دەنواند بۆسپا و دەزگاکەی سیخوڕی « M.I.T ». هەلوێستی ئەو پارتە زۆر بەرانبەر بە کێشەی کورد وشک، و دژ بوو بە گشت دیاردەیەکی نەتەوایەتی کورد « ... »[88].

کەمالیستانی "چەپ ": ئەگەرچی چەپڕەوانی کەمالیست لە پەرلەماندا زۆریان بایەخ پێنەدراوە، بەلام بوونیان لە زەمینەی پۆلیتیکی تورکیا دەرکەوتووە. ئەوانە خۆ ئەوتۆ نیشان دەدەن کە دژمنی سەرمایەدار و هەروەها کۆمۆنیستین:" کۆمەلە کادرێکی یەکجار سەرکەوتوو و

86 ـ F ـ هەمانە. و E ـ ... لە حەفتاکاندا ناوی سۆسیال دەموکراتی لەخۆنا ....

87 ـ E ـ هەمانە. و F ـ ... یەک لە پێنجی ....

88 ـ F ـ ... چونکە"کیشوەر بەگشتی دەخاتە ژێر مەترسی لێکبچڕان". و E ـ " هەڕەشە لە ئاسایشەی کۆمار دەکات".

خاوەن گشت جۆرە ئازادی تایبەت و دوور لە فشاری ناوخۆ، بە پشتیوانی دەوڵەت سەرپشک کراون تا لەپێناو پێشخستنی وڵاتدا دەست تێکەڵ بە گشت کارێکی ئابووری و کۆمەڵایەتی بکات". بۆ پتر شارەزابوونی هەڵوێستی ئەو تاخمە، بڕوانە پەرتووکی "د. ئاوچی ئوگلە"ی سەرۆکیان (تورکیانێن دویزینی، بێگلی یاینەڤی. ئەنقەرە، لاپەڕە ٥٨٩- ٧٤٠).

هیچ دوورنییە تاخمێک ئەفسەری قاڵبوو بە بیر و بۆچوونی کەمالیستی ناو هێزەکانی سپا هەستن بە کودەتا و لە وڵاتدا دەسەڵات بگرنەدەست. ڕوودانی ئەو جۆرە کارەساتە دەبێتە هۆی پەرێشانی میللەتی کورد لە تورکیا، چونکە "ڕۆشنبیرانی باڵی چەپ" هیچ باوەڕ بە پێناسەی کوردی ناهێنن و تا بتوانن زەبر بەکاردێنن بۆ سەرخستنی ئەو باوەڕەیان.

هەڵوێستی ڕاستڕەوانەی پانتورانیزمی شۆڤێنی

هەرچەندە جەنگی جیهانگیری یەکەم پڕۆژە پانتورانیستەکەی "ئیتیحاد و تەرەقی" پووچەڵ کرد، ئەو بۆچوونە لەنێو ڕاستگەرانی نەتەوەیی ناو تورکانی ڕیزی سپادا هەر مابوو. ئەگەرچی یەکگرتنی ئەوانە لە ڕێکخراوێکی پولیتیکیدا نییە، بەڵام بیروباوەڕیان لەڕێی چەند ڕۆژنامە و گۆڤار و پەرتووکەوە بڵاو دەکەنەوە.

لە ساڵی ١٩٦٥وە کۆلۆنێل توپرکیش کە لە جەنگی جیهانگیری دوو بە دواوە ناوبانگی بە هاوبیری فاشیزمی دەرکرد، توانی ئەو تاخمە لەڕیزی پارتێکی ڕامیاری ماوەپێدراودا کۆکاتەوە. کۆلۆنێل ئەلپ ئەرسەلان کە لەساڵی ١٩٤٦دا گیراوە و لەسەر "فاشیزمی و ڕەگەز پەرستی" تاوانبارکراوە هەر کە بەربوو گەڕایەوە بۆ ڕیزی سپا. ئەو لەکاتی کودەتاکەی ئایاری ١٩٦٠دا یەکێکبوو لە سەرانی بەشی هێزە تورکییەکەی ناتۆ و دەستی باڵای لە کودەتاکەدا بوو. هەر بەبوونی بە ئەندامی ئەنجومەنی یەکێتی میللی(M.B.K) و ڕاوێژکاری سەرۆک شالیاران، ویستی بە هاوکاری دە کەس لە هاوڵاتی دەسەڵات بگرنە دەست، بەڵام ئەوەبوو پلانەکەیان سەری نەگرت و کۆلۆنێل و هاوڵاتی لە ئەنجومەن دەرکران، و لە سیپتەمبەری ١٩٦٠دا هەڵدران هەریەک و بۆ باڵوێزخانەیەکی دوور لە وڵات.

هەر بە گەڕانەوەی تورکیش لە ساڵی ١٩٦٣دا سەرلەنوێ پلانی بۆ کودەتا ڕێکخست و دیسان بۆ ماوەیەکی کورت گیرا. پاش ئەو شکستە بڕیاریدا پارتێکی فاشیستی لە چەشنی هەمان ئەوانی ئەوروپا پێکەوەنێت. پیاوەکانی ئەو بە پلان خۆیان خنیە ناو " پارتی کۆماری میللی جوتیاران (C.K.O.P)" و لەماوەی چەند مانگێکدا توانیان سەرکردایەتی ئەو پارتە هەڵوەشێنن و لە ئەنجامی کۆنفرانسێکی ئاسایی کۆلۆنێل هەڵبژێرن بە سەرۆک. هەر کە بوو بە بەسەرۆکی ئەو پارتە ماوەپێدراوە کۆنە، دەستوبرد ناوی پارتی گۆڕی بە پارتی کاری[89] میللی (میللی یەتچی

89- F و E - ... پارتی بزووتنەوەی میللی ....

هەرەکەت پارتی).

کۆلۆنێل خۆی وەک قارەمانی ڕزگاری نەتەوەی تورک لەدەست ڕوس و چین نیشاندا، و وەک پارێگاری دوابستی دەوڵەتی سەربەخۆی میللەتی تورک لە داوی کۆمۆنیست و کوردی جوداخواز. پارتی " میللی هەرەکەت "(P.A.N) لەساڵی ١٩٦٧وە لاوانی لەچەند ڕێکخراوی میلیشیایی چەکداردا ڕێکخست. ئەگەرچی لە بڕگەی دووهەمی یاسای تورکیدا هاتووە کە: بۆ هیچ جۆرە ڕێکخراو و پارتێک نییە چالاکی چەکداری و کاری میلیشیایی بنوێنن، ئەوجا ئەو پارتە نەتەوەییە ساڵانە بە ئاشکرا سەدەها لاوی ڕادەهێنا بۆ بەکارهێنانی چەکی قورس.

بێگومان چاوپۆشی کاربەدەستان لەو چالاکیە نیمچە لەشکریە بێ پەڵپ نەبوو. لەڕاستیدا ئەوەی چەکدارانی ئەو پارتە کردوویانە یاسا بۆ هیچ پۆلیسێکی بەڕەوا نەبینیوە؛ ڕاوەدوونانی لاوانی پێشکەوتنخواز و ڕێکخستنی خۆپیشاندان بۆ ئاژاوە نانەوە تا کاربەدەستان ناچارکەن کە دەسەڵاتی وەڵات بخرێتە ژێردەستی سپا، و زۆریتر .... ئەوانە کەخۆیان ناوناوە " گورگە بۆر"[90] هەردەم گەمارۆی بەش و کۆلیجەکانی " زانکۆی سوور" دەدەن و هێرش دەبەنە سەر بەشەکانی ناوخۆیی خوێندکاران. ساڵی ١٩٦٦ پتر لەدووسەد خوێندکاری پێشکەوتنخوازی کورد و تورک بەدەستی ئەوان کوژران. زۆرجار ئەو کارە بە بەرچاوی پۆلیسەوە ئەنجام دراوە. ئەو تاوانبارانە زۆریان ناسراوبوون بەڵام هەرگیز نەبینرا یەکێکیان لێ بدرێت بە دادگا. ئەوپارتە لە پەرلەماندا تەنها دوو کورسی بوو، بەڵام ناوبانگی ڕامیارییان لەناو گشت وڵاتی تورکیا و دەسەڵاتیان لە دەزگاکانی دەوڵەتدا زۆر زەقتر بوو لە هەرە دەنگبەرزەکانی هەڵبژاردن.

هەڵوێستی دژ و دڕندانەی "میللی هەرەکەت پارتی" بەرانبەر بە کورد لەو ڕادەیەدایە کە هەرگیز نابێت دان بە بوونی کورددا بنرێت و سوورە لەسەر (بەتورک کردنی ئەو بەشە میللیەی تورکیا کە هەرگیز مایەی لێدابڕانی نییە)، واتە دەبێت کورد بنبڕکرێت.

هەڵوێستی پارت و گرۆ سۆشیالیستەکان

پانزە ساڵبوو وشەی سۆشیالیست لە تورکیا قەدەغەکراو بوو، بەڵام ئەمڕۆ ناونیشانێکی بابەتییە. هەر لەڕادیکالانی وردەبۆرجواوە تا "نەتەوەییانی چەپڕەو" و لەو نێوانەیشدا بۆرجوایانی لیبراڵ خۆیان بەوناوە دەنوێنن. ئەمڕۆ لەتورکیا پێنج پارتی ماوەپێدراو لەگەڵ دوو پارت و پتر لە دە "لایەن" و "هێز" و "بزوتنەوە"ی نایاسایی هەن، هەر یەکەیان خۆی بەخاوەن بیروبۆچوونی مارکسی دادەنێت و هەر گشت یەک لەوانە بەلای کەمەوە هەفتەی یەک گۆڤار دەردەکەن و بەزۆری

90- F - (بۆزهورت)- لەپەراوێزیشدا دەڵێت(لەدەقەکەدا نووسراوە Bozkurt، لەڕاستیدا ئەوە نادروستە).
« فەرموو بڕوانە تێبینی " ٣٨ " ی ئەم بەشە. ــ و »

ڕۆژنامە و دەزگای چاپی خۆیان هەیە زۆرتر بەکاریدێنن بۆ تانووت و توانج لەیەکتر. گرنگی ئەوجۆرە بیرە بەزۆری لەناو خوێندکاران بڵاو دەبێتەوە. ئەو فرەلایەنییە زۆرجار بووەتە هۆی دەرکەوتنی جۆرە بیر و باوەڕی دەرەکی ئەوتۆ دەگمەن خۆ لەپێداویستی ڕاستەقینەی تورکیا بگەیێنێت. کە کێشەیەکی قووڵی وەک کێشەی کورد دێتە ئاراوە هەر لەئاستی خۆیدا هەڵواسراو دەمێنێتەوە چونکە گشت لایەک تا بتوانن خۆ لەو کێشە داغە دوور دەگرن، نەبا بە سزای ئەو بسووتێن. یانیش لەترسی هەڕەشەی شۆڤێنییە ڕەگ کوتاوەکانی"تورکیای مەزن" کەوادەزانن گشت کارێک بە هەڵسوێنی ناوناتۆرەی وەک "نەتەوییانی بۆرجوا" و "شۆڤێنی" لەو کەسانەی دەڵێن پێویستە خودی گەلی کورد سەرپشک بکرێت بۆ بڕیاری مافی چارەنووس. تاخمێکیش هەن دەڵێن نابێت لەمکاتەدا نێوان هێزە دیموکرات و شۆڕشگێڕەکان بەو جۆرە کێشانە ئاڵۆزکەین، و هەروها دەڵێن هەرکات سۆشیالیستی بەسەر گشت تورکیادا سەپا، ئەوا گەلی کورد بە تەواوی سەربەستی و مافی خۆی دەگات.

پارتی کۆمۆنیستی تورکی: ئەوەی سەرەوە لەڕاستیدا بیر و بۆچوونی پارتی کۆمۆنیستی تورکیشە. هەرچەندە لە بڕگەی سەرەکی پڕۆگرامی ساڵی ١٩٢٠یدا مافی ئۆتۆنۆمی بۆ گەلان تۆمارکراوە، و لە بڵاوکراوەکانیدا قەلاچۆکردنی کوردی بەتاوان دەرخستووە. ئەوا نیو سەدە بەسەر دروستبوونیدا تێپەڕی و تائێستا ئەو پارتی کۆمۆنیستەی تورک خۆینەداوە لەئۆقرەی کێشەی نەتەوایەتی کورد و تەنانەت پێشنیاریشی نەکردووە بۆ دیاری کردنی مافی چارەنووسی.

ڕۆشنبیرێکی کۆمۆنیستی وەک" نازم حیکمەت" لەنووسنەکانیدا زۆر پەرۆش لەسەر گەلانی کوبا و هیند و ئەندەنووسیا دەکاتەوە (بێگومان مایەی شانازیە مرۆڤ پشتگیری خۆی لەگەلانی چەوساوە بنوێنێت) بەڵام تاکە یەک دێڕی لەسەر خەباتی دوور ودرێژی گەلی کوردی دراوسێ و هاوخەبات و دژ بەهەمان ڕژێم تورکی بۆرجوا نەنووسیوە.

پارتی کرێکارانی تورکی: "تویرک ئیش پارتی" کە تا ساڵی١٩٧١ماوەپێدراو بوو، تاکە ڕێکخراوی سۆشیالستی چەپە توانیبێتی خۆی ڕاگرێت و دەستی باڵای بووبێت لە بڵاوکردنەوەی بیری سۆشیالیزمی و چەسپاندنی دیموکراسیەت لەتورکیا. دینامیکیەتی کێشەکە کاریکردە سەر ئەم پارتە و بەرەبەرە لەڕاستی باری ژیانی گەلی کوردی گەیشت، و سەرئەنجام هەڵوێستی خۆی بەرانبەر بەو پرسە نیشاندا. مەخابن لەباری ڕاستی ژیانی کورد گەیشتن هەندە ئاسان نییە. زەمینە خۆشکەر بۆ ئەو هەڵوێستە تاخمێک خەباتگێڕی کوردی ناو پارتی کار بوو توانییان کاربکەنە سەر چەپڕەوەکانی هێشتا پڕباوەڕبوون بە بیری نەتەوایەتی تورکی لەوەوبەر.

نۆڤەمبەری ١٩٧١ ئەو کۆششە هاتەبەر کە پارتی کاری تورکی لە کۆنفرانسی چوارهەمدا چەندین بڕیاری سەبارەت بەکورد دەرکرد: " کورد گەلێکە لە هەرێمی ڕۆژهەڵاتی تورکیا دەژی ...

ـ هەڵوێستی دڕندانەی کاربەدەستانی فاشیستی ڕژێم بۆ تواندنەوی گەلی کورد بووەتە هۆی خوێنڕێژییەکی زۆر ..."

جگە لەویش هۆی سەرەکی دواکەوتنی هەرێمی کوری بە بەراورد لەگەڵ ئەوانی تورکنشیندا بەزۆری دەگەڕێتەوە بۆ نایەکسانی بووجە کە کاربەدەستە فاشیستەکان بەوپەڕی شارەزاییەوە لەبەشی ئابووری یاسای گشتیدا بۆ ئەو هەرێمە کوردییەیان داناوە. جا پەنا بەو دیاردانەی "کێشەی هەرێمی ڕۆژهەڵات" لە ئاڵۆزکردنی پرسی ئاوەدانکردنەوەی ئەو هەرێمە، کە زایدەی یەک زنجیرە بیر و بۆچوونی فاشیزمی نەتەوەییانی چینی دەسەڵاتدار بەولاوە چیتر نییە.

سەرەڕای گشت ئەوانە، پێشنیاری کۆنگرە ئەوەبوو کەپارت پشتگیری لە گەلی کورد بکات "لە خەباتیدا بۆ وەدەست هێنانی ماف، بەوپێیەی یاسای بنەڕەتی دەیدات بە گشت هاونیشتمانییانی وڵات، و هەروەها پشتگیری لە گشت خواست و ئارەزووە دیموکراسیانەکانیان دەکات.

گرتنەبەری ئەو جورە هەڵوێستە بۆ بارودۆخی ناو تورکیا زۆر دلێرانەیە. ئەوە یەکەمین جارە لە مێژوی کۆماردا پارتێکی ماوەپێدراو و لەپەرلەمان ئەندام، لە تورکیادا مافی گەلی کورد بەرەوا بزانێت. ئەو هەڵوێستە ملی پارتی کاری تورکی خستە بەر تیغی تەور. "ڕژێمە پرهێزەکەی" نیهاد ئێریم کەسپا هێنایە سەر تەخت، لە مانگی جوونیدا بەتاوانی پشتگیری لەچالاکی کورد و بیروبۆچوونی جوداخوازی بڕیاری تێکدانی ئەو پارتەی دەرکرد و سەرانی هەڵدایە قوژبنی زیندان کە سزایان، کەم تا زۆر گەیشتە ماوەی دوانزە ساڵ زیندانی و کاری سەخت. پاشان بە فرمانی لێخۆشبوونە گشتییەکەی جولای ١٩٧٤ ئازادکران.

ساڵی٩٧٤ خاتو "بەهیسی[91] بوران" و هەندێک لە سەرانی پێشووی "پارتی کاری" تورکی لەژێر هەمان ناوی پێشدا دووبارە پێکیانهێنایەوە، بەڵام ئەمجارە لەناو بەرەی چەپڕەوی تورکیادا تاکە پارتی ماوەپێدراو نەبوو، چونکە پێش سەرهەڵدانەوەی پارتی کاری تورکی، هەندێک لە کادیرە کۆنەکانی ئەو کە پێش ساڵی ١٩٧١ نزیکبوون لەپارتی کۆمۆنیستی تورکی، "پارتی کاری سۆشیالیستی تورک (T.S.I.P)"یان پێکەوەنا، و کەسانێکی تر "وەک عەلی ئەبیار* " پارتی سۆشیالیست (S.P)یان پێکەوەنا، بۆیە پارتی کاری تورکی لەتەنها چەند شاری تورکی مەزن بەولاوە بنکەی سەرەکی بەدەستەوە نەما، و ئەو باو و ناوبانگەی پێشتر هەیبوو لەنێو ساندیکای کرێکار و مامۆستایاندا بەرەبەرە ڕوو لەکزی بوو تا سەرئەنجام لەسوودی پارتی کۆمۆنیستی تورکی گەڕایەوە.

سەرانی ئێستای "پارتی کاری تورکی" چیتر ناوێرن خۆ لەباسی کێشەی کورد بگەیێنن. بەپێی

91ـF ـ ... پایزی ١٩٧٤ خانم بەهیجە بوران .... و E ـ ... کۆتایی ١٩٧٤ ...

* ـ لە فارسی و ئینگلیزییەکەدا نییە ـ وەرگێڕ

تیۆری خاتو "بوران" و سەرانی تری پارتی کار؛" پێویستە گشت بزوتنەوە ،یان لایەنێک، ئەگەرچی خۆی لەهاوتاکانی بە پێشکەوتنخواز و دیموکراسی و ڕاستتر بزانێت، هەر دەبێ خۆی ملکەچی پێداویستی ئەو جۆرە خەباتەکا کەچینی کرێکار وهاوپەیمانانی لەپێناو سۆشیالیزم دەیگێڕن[٥٥]" «...[92]»

پارتی سۆشیالیست: ئەو پارتە سۆشیالیستەی محەممەد عەلی ئەبیار و هاوڕێ لیبرال سۆشیالەکانی سالی ١٩٧٤ پێکیانەوەنا ، پارتێکی تەواو مارکسی نەبوو، بەلکو ئەوی لێی کۆبوونەوە ڕۆشنبیری لیبرال بوون و دیارە هەندێک لە ڕێکخراوە پیشەییەکانیش ببونەپالپشتی. بەوەیشەوە کە ئەبیار یەکێکبوو لەوانەی کە لە سالانی چلەوە لەبواری پاراستنی مافی مرۆڤدا ناوبانگی بوو، پارتی سۆشیالیست هێشتا ئەو ناوبانگەی دەرنەکردبوو. ئەو پارتە لەپێناو مانەوە و قەدەغەنەکردنی خۆی لە کێشەی کورد نەگەیاند، بەلام بێدەنگیش نەبوو بەرانبەر بەو " قەلاچۆ کردنە سیستێماتیکەی یەکانە کۆماندۆزەکان لە هەرێمی ڕۆژهەلات دەیگێڕن" .

پارتی سۆشیالیستی کرێکارانی تورکی: ئەم پارتە لە ١٩٧٤دا بۆ کۆکردنەوەی "گروپ و بالە سۆشیالیستەکان " دروستبوو. تا کەوتەنە سەرکار زۆری کۆسپ هاتەڕێ. ئەو پارتە ماوەپێدراوەی تەنها لە چەند شاری مەزنی تورکیدا بنکە و کەمەکێک ئەندامی ناو دەستەی ڕۆشنبیر و ژمارەیەک کرێکاری ناو ڕێکخراوە پیشەییەکان هەن، و خۆیان بەبالی چەپی پارتی کاری تورکی ناودەبەن. وەک دوو گۆڤاری بناغەییەکەی(ئیلکە) و کۆمەلی (کیتلە)ی پارت زۆر لەسەر باری ڕامیاری و باسی ئەملاولا دەنووسن، بەلام تاکە یەک ڕیپۆرتاجیان لەسەر کێشەی کوردی تورکیا نیە[٥٧].

گروپە ماوییەکان

لێرەدا دیسان دێینەوە باسی هەندێک لەو تاخمانەی پێش کەخۆ بەخاوەن بیری "ماوی" دەزانن و جارجارە(بەهەمان توندی و لەسەر شێوەی ڕێکخراوە شۆڤێنییە ڕاستڕەوەکان) هێرشی لایدە دەکەنە سەر ڕێکخراوە چەپییەکانی تورک و تانووتی وەک "پاشکەوتە" و "دژ بە شۆڕش" و "سۆشیال فاشیزم" و زۆریتریان پێدەلێن.

F_92 ـ ... کوردانی چالاک کرزگرۆ پارتی کاری تورکیان بەجێهێشت. و E ـ تێکۆشەرانی کوردی سۆشیالیست ریزەکانی TWP یان بەجێهێشت.

پارتی کاری تورکی: تاکە ڕێکخراوی ماوییە کەسالی ١٩٧٤ بە سەرۆکایەتی میهری بیللی کە لەناوەندی شەستەکانەوە دەیویست بە بیری "بزووتنەوەی سۆشیالیستی میللی[93] بەرانبەر بە (بزووتنەوەی سۆشیالیستی پارتی کرێکارانی تورکیا) بگرێت. لاوان لە شەستەکاندا دوای تیۆرییەکانی ئەو کەوتن، بەلام پاشان تاخم تاخم ئەندامی لێی بچڕا و چەند گرۆی بچووکی "ماوی توندڕەو" و هەندێکیش " گیڤارایی" و بالی تریان لێ دروست بوو.

بیللی دەیویست بیری ئەیاری خۆی بە پرسی مافی چارەنووسی کورد بپۆشێت: "پێویستە لەپێشدا بە کورد شۆڕش هەلگیرسێنین[94] ئەوجا کە سەرکەوتین مافی کولتوورییان دەدەینێ. چارەسەری مارکسییانەی ڕاست بۆ ئەو کێشەیە هەر ئەوتۆ دەبێت".

" پارتی جوتیار و کرێکارانی شۆڕشگێری تورکی T.I.I.K.P" ماوەپێنەدراو ڕێکخراوێکی تری ماوی بوو کە دوغو بیرینجیک سەرۆک و خاوەن گۆڤاری (ڕووناکی شۆڕشی پرۆلیتاریا[95]) بوو. ئەم پارتە زۆر لە پارتەکەی میهری بیللی بەکارتر و زۆرتر کاتی تەرخانکرد بۆ لێدانی ساندیکا پێشکەوتووەکان و ڕێکخراوی مامۆستایان و پارت و ڕێکخراو دیموکراسی و سۆشیالیستەکانی تر.

سەراپا هەلوێستی ئەم پارتە سەبارەت بە کێشەی کورد چەند تیۆری دژبەیەک و بێ سەروبەرن. دەشێت ئەویش بەزۆری لەبەر زووبەزوو وەدستهێنانی ئاوات و کاری تاکتیکی بێت. ئەو پارتە لە تیۆری پرۆتۆکۆلیدا " دان بەمافی چارەنووسی میللەتی کورد و دامەزرانی دەولەتی سەربەخۆیاندا دەنێین؛ ئەگەر خۆیان بیانەوێت[٥٨]) ـ برگەی ٥٢". بەلام وەکتر خۆی بە پێشهەنگی کرێکارانی هەردوو میللەتی کورد و تورکی ناو تورکیا[٥٩] ناودەبات" و پێشنیاردەکات "کێشەی کورد لەچوارچێوەی کۆمارێکی دیموکراسی میللیدا چارەسەرکەن" تا هەردوو میللەت پێکەوە و یەکسان بژین[٦٠] . ئەو پەیمانە تەنها تیۆری سەر کاغەزە، چونکە هەلوێستی ڕۆژانەی کادیرانی پارت زۆر دژە بەگشت جۆرە ڕێکخستنی ڕامیاری و پیشەیی کورد و بە ناوی پاراستنی یەکپارچەیی خاکی تورکیا لەمەترسی "سۆشیال ئیمپریالیست[96]" دیسان دەلێن دەبێت لەشکری تورک زۆر توندتر چنگ لە کوردستان گیرکات.

ڕێکخستنی تر: دەرکەوتووترین ڕێکخستن لەنێوان تاخمە نهێنی و نیمچە نهێنیەکانیشدا "

F_93 و E ـ ..."شۆڕشی دیموکراسی میللی" ....
F_94 و E ـ "لەپێشدا دەبێت هاوکارمان بێن بۆ شۆڕش و ...".
F_95 و E ـ پ. د. ئایدینلیک.
F_96 ـ مەبەست یەکێتی سۆڤێتە ـ م.

لەشکری ڕزگاری گەلی تورکیا (T.H.K.O)" بوو بە ڕابەری دەنیز گێزمیش[97] (ساڵی ١٩٧٢ لەسێدارە درا) خەباتی پارتیزانی لەناو شارەکاندا دەکرد. چالاکی ئەم پارتە خەبات بوو لەپێناو سەربەخۆیی و ڕزگارکردنی تورکیا لە ئیمپریالیستی. کۆکردنەوەی میللەتانی ناو تورکیا لەبەرەیەکی یەکگرتوودا فرمانی ڕامیاری ڕاستەوخۆی ئەو قۆناغە بوو. گەرچی ڕێکخراوی "لەشکری ڕزگاریخوازی گەلی تورکیا" دانیناو بەودی لەتورکیا کورد هەیە و خەباتە میللییەکەیانی بە ڕەوا زانیوە، بەڵام چارەسەری کێشەکەی هەڵدەسپێرێت بۆ پاش سەرکەوتنی شۆڕش. زۆر لە ئەندامانی ئەم تاخمە، بەتایبەتی چینی لاوان و خوێنکارانی زانکۆیان کورد بوون، و خودی دەنیز گێزمیش یەکێک بوو لەوان.

بەڵام "بەرەی ڕزگاری میللی تورکیا" ڕێکخراوێکی میلیشیایی یەک پارت بوو بەهەمان ناو (F.P.L.T) و ئامانجیان گەمارۆدانی شارە مەزنەکان بوو بەدێهاتی. سەرەتا ماهیر شایان بوو بە سەرکردەی(ساڵی ١٩٧١ بەهۆی بەشداربوونی لە چالاکیەکی لەشکردا کوژرا). ئەمیش وەک "ڕێکخراوی لەشکری میللی بۆ ڕزگاری تورکیا" نهێنی بوو. خەبات لەپێناو ڕزگارکردنی تورکیا لە چنگ ئیمپریالیزم و پاراستنی لە"چاوەچنۆکی سۆشیال ئیمپریالیستەکان" فرمانی شۆڕشگێڕانەی ڕاستەوخۆی ئەم بەرەیە بوو. جارجارە و بەپێی پێداویستی بزوتنەوە، بڵاوکراوە بەزمانی کوردی چاپ دەکەن بەڵام تەنها یەکجاریش باسی مافی کورد و دیاری کردنی مافی چارەنووس، یا گەڕان بۆ ڕێگەچارەی کێشەی ئەوی تێدا نەبووە(٦١).

وا بۆ پانزە ساڵ دەچێت بزوتنەوەی سۆشیالیستی و دیموکراسی لەناو تورکیا هەنگاو هەڵدێنێت بەڵام هێشتا هەر لەناو کۆمەڵانی ڕۆشنبیر و هەندێک یانەی بۆرجوازییانی بچووک و تا ڕادەیەکیش پرۆلیتاری پیشەسازدا باوە. هێشتا زۆر هەنگاوی تری دەوێت تا ڕواڵەتی شایستە بەخۆوە ببینن، و بتوانن خۆ بەسەر بارودۆخی ئەو وڵاتەدا بسەپێنن.

کالوکرچی گشت لایەنەکانی چەپ بەرانبەر بە پرسی نەتەوایەتی کورد زۆر زەق دیارن، ئەو چەپە هێشتا کەم یان زۆر قاڵە بە بیروبۆچوونی ڕەگەزپەرستانە و شۆڤێنستی ئەو ئایدیۆلۆجییەی لەچینە دەسەڵاتدارەکانی پێشووی تورک جێماوە.

هەرچکات سستی پێشکەوتنی ڕادەی هۆشیاری چینەکانی گەلی کورد(کە تا ئێستایش پێشێلی پۆستاڵی داگیرکەرە) بەراوردکەین لەگەڵ هەنگاوە خێراکانی هەستی نەتەوایەتی، ئەوا چەپی تورک ئەنگ بوونی دەگێڕنەوە بۆ ئەمی پاشین، بەڵام کەدێتە سەر باسی خەبات لەپێناو گەشەپێدانی باری نەتەوایەتی میللەتی ژێردەست کە هەنگاوی پێویستە بۆ پێشخستنی ڕەوڕەوەی خەباتی سۆشیالیستی، هەر بۆ ئەمی پاشین بە ئەنگ دەبینن.

ئەوانەی بەتەنگ ئازادی میللەتەوە دێن، نە تەنها بۆیان نییە بە هۆشیار ـ کردنەوەی ئەو

F-97 ـ لەچالاکییەکی دژ بەڕژێمدا گێزمیش کوژرا ـ م.

کۆمەڵەی کورد دڵتەنگبن کەتائێستا گیرۆدەی داوی کولتووره دواکەوتووەکەی سەدەکانی ناوەڕاستە، بەڵکوو پێویستە بەو قۆناغە شادبن، چونکە سەرهەڵدانی هەستی نەتەوایەتی ناو گەلی چەوساوە، ئارەزوو ڕزگاربوونیان پێ دەبەخشێت، نە تەنها لەکۆتی ئابووری و ڕامیاری، بەڵکوو لەکۆتی کولتووریش کە لەخۆیدا هەنگاوە بەرەو پێشکەوتن.

هیچ ئەوە بەسەیر نازانین کە خاوەنبیرانی چەپی"مارکسی" تورک نیشانی دەدەن بەرانبەر بەکێشەی کورد. ئەوان بە شێوە بۆچوونی مارکسی تایبەت تاوانی "بۆرجوا نەتەوەیی" و "شۆڤێنیزم" دەخەنە پاڵ ئەو شۆڕشگێڕە کوردەی خواست و تێکۆشانی بۆ لێک نزیککردنەوە و بەهێزکردنی خەباتی بزووتنەوەی تورک و کوردە، و قایل نین خەبات بۆ مافی چارەنووسی نەتەوەی خۆیان هەڵسپێرن بۆ کاتێکی نادیار.

پێویستە گشت پارتێکی خاوەن بیروبۆچوونی مارکسی ببێتە پاڵپشت بۆ نەتەوەی چەوساوە لەخەباتدا بۆ دامەزرانی دەوڵەتی نەتەوەیی و دیاریکردنی هۆکانی دابینکەری ئازادی. پێویستە مارکسیانی چەپڕەو، لەڕێڕەوی دژایەتییاندا هاوکات لەگەڵ ڕێزگرتن لەڕەوشی ئایدیۆلۆجی، چاوپۆشن لە هەندێک وردە خاڵی تاکتیکی کەهاندەرن بۆ پشتگیری گشت جۆرە کەرەستەیەکی لاوازکاری ئەو ڕژێمە و دەست بخەنە ناودەستی هاوخەباتی دژ بەو داروودەستە بۆرجوازییەی تورک. هیچ گومان لەوەدا نییە کەخەباتی ئازادیخوازانەی گەلی کورد بنکەکانی ئابووری، ڕامیاری، هێزی سپا و ئایدیۆلۆجی چینی دەسەڵاتداری تورک هەڵدەتەکێنێت. واتە تێکۆشانی ئەوان سوودی دەبێت بۆ ڕێڕەوی سۆشیالیستی. خەباتی دژ بە شۆڤێنیست و هەڵوێستی ڕەگەزپەرستانەی میللەتی داگیرکەر، دژ بە چەوسانەوەی میللی و تێکۆشانە لەپێناو وەدیهێنانی مافی چارەنووس کە لەخۆیدا بەشی بوختە و بتەوە بۆ گەشەپێکردنی بزووتنەوەی سۆشیالیستی و دیموکراسی گشت تورکیا.

ئەنجامی باس: خەباتی ڕزگاریخوازانەی میری کور و بەدرخان پاشا هاوکات بوو لەگەڵ بزووتنەوەی ڕزگاریخوازانەی گریک و بولگارەکان بەڕابەری[98] بولیڤار و سان مارتان. لە هەمان

98 ـ F و E ـ میری کۆر و بەدرخان جەنگی ئازادییان هاوکات لەگەڵ یۆنانی و بولگارەکان و بولیڤار* و سان مارتین** هەڵگیرسان .... ـ و فارسییەکە لە پەراوێزدا نووسیویەتی:

* Simon Bolivar سەردار و شۆڕشگێڕی ئەمریکای باشووری لە کاراکاس لەدایک بوو، قارەمانی جەنگەکانی ئازادی(١٧٨٣ ـ ١٨٣٠) دژ بەڕژێمی ئیسپانییە ـ م.

** San Martin (خۆزێ)، شۆڕشگێڕی ئەمریکای باشووری لەئەرجەنتین لەدایک بووە (١٧٧٨ ـ ١٨٥٠)وە ـ م.

تێبینی: ناسیۆنال ئینسیکلوپیدیای سویدی، چاپی ستۆکهۆلم، بەرگی ٣ لاپەڕە ١٤٤ و بەرگی ١٦ لاپەڕە ٢٥٥. بەم جۆرە باسی ژیانی ئەو دووە دەکا: * سیمۆن بۆلیڤار ١٧٨٣ ـ ١٨٣٠ پێشەوا و قارەمانی ئازادی ئەمریکای لاتین، ناوی(El Libertador) یان لێنا. ئەو لە ڤەنزەوێلا لەخێزانێکی کریۆلی بەسامان و قاوەچێنی کاراکاسی لەدایک بووە. لاوی بێ دایک و باوک ساڵانی ١٧٩٩ ـ ١٨٠٢ بۆ >>>>

ئەو کاتەوە کورد ئارەزووی سەربەخۆیی بە پتر لە سەد بزووتنەوەی چەکداری دەربڕیوە. سەرەتا دژ بە ئیمپراتۆرییەتەکانی شا و سولتان، و پاشان دژ بەو دەوڵەتانەی خاکی کوردیان لەپاش جەنگی مەزن[99] بەسەردا بەشکرا.

شکستی گشت ئەو شۆڕشانە زنجیرەیەک هۆکاری دەرەکین(بە تایبەتی باری جیۆپۆلیتیکی کوردستان کە دەکەوێتە ناوەندی هەرێمێک گشت لایەکی جیهان چاوی تێ بڕیوە، و هیچ ڕێگەی کراوەی بۆسەر دەریاوە نییە، و لەگشتلاوە گیراوە بەو چەند دەوڵەتە پاشکەوتەیەی بوونەتە داگیکەرین) و هەروەها چەند هۆکاری ناوخۆیی تر(ڕاڵبوونی هەستی خێڵەکی تا سەرەتای پەنجاکان. نەبوونی دەسەڵاتێکی چەق. ناکۆکی و دوو بەرەکی ناوخۆی دەرەبەگەکان. دابڕان لە جیهانی دەرەوە، بەتایبەتی بزربوونی چینی ڕۆشنبیری نوێ کە لەگێژاوی ڕۆژ بگات و خاڵی ئەزموونی شایستەیان لێ هەڵێنجێت بۆ سوودی میللەت کورد). خۆ ئەگەر بهاتبا و کوردستان بەو ژێرخانە ناوخۆییەیشەوە کۆلۆنی بەریتانی یان فەرەنسا بوایە زۆر دەمێکبوو بەسووکترین قوربانی سەربەخۆ بوو.

بە نەمانی ژیانی دەوارنشینی و کزبوونی ئاژەڵداری کلاسیک، و پەیدابوونی سەرمایەداری

ئامۆژ چووە ئیسپانیا، فەرەنسا و ئیتالیا. پاش گەشتێکی تری بۆ ئەوروپا و وڵاتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا لەساڵی ١٨٠٧دا گەڕایەوە بۆ ڤەنزویللا. ئەو گەشتانە گرنگبوون بۆ گەشەپێدانی باری ڕامیاری بۆلیڤار. بەوەی هەڵوێستی ناپلیۆنی یەک و یەکبوونی وڵاتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا کاری تێکرد، دەماری سەربەخۆیی کەوتە مێشک. پێشڕەوتی ئەمریکای لاتین کاری تێکرد و لەپڕ خۆی لەنێو کۆڕی ڕامیاریدا دیەوە.

ئەپریلی ١٨١٠ پرۆژەی ئازادکردن لەژێردەستەیی ئیسپانیا کەوتە ڤەنزەویللا و ساڵی دوایی سەربەخۆیی ئەو وڵاتەیان بڕیاردا. هێزی سەر بە شا لەناکاو ئەو یەکەمین کۆمارەیان تێکدا و لە١٨١٢دا بۆلیڤار هەڵهات بۆ کۆلۆمبیا، لە ئۆگستی١٨١٣دا هێرشی بردە سەر کاراکاس و خۆیکرد بەدیکتاتۆری ڤەنزەویللا. جەنیوەری ١٨١٤ دووبارە دەسەڵات کەوتەوە دەست ئیسپانییەکان. پاش بڕینی ڕێگەی زەلکاوی چڕ و دوور و درێژی هێزەکەی بۆلیڤار گەیشتە کۆلۆمبیا. لە ئۆگستی ١٨١٩دا ئیسپانەکان بەیارمەتی بەکرێگیراونی بەریتانی و ئایرلەندی هێرشیان کردەسەر. هەرهەمان مانگ بۆگۆتای گرت و مانگی دیسەمبەر کردی بە پایتەختی کۆلۆمبیا. ئەوجا بەتەواوی لە ١٨٢١دا ڤەنزەویللا و ١٨٢٢ ئیکوادۆر و١٨٢٤ پیرۆ و ١٨٢٥ بۆلیڤیای ئازادکرد. بۆلیڤار بوو بەسەرۆکی پیرۆ و دوو ساڵی تێدا مایەوە. دوا ساڵەکانی "El Libertador" دژواربوو، سەرەتا پیرۆ و پاشان بۆلیڤیای لەژێردەست دەرچوو، پاش ئەوانیش کۆلۆمبیا و ساڵی ١٨٣٠ دەسەڵاتی بەسەر هیچ لایەکدا نەما و هەمان ساڵ لە شاری سانتارتای کۆلۆمبی مرد.

** San Martin (خوزێ)، سەردار و شۆڕشگێڕی ئەمریکای باشووری ئەرجەنتینی (١٧٧٨ ـ ١٨٥٠) ئەو هەستەی لەئیسپانیا پەیداکرد، و بەشداری جەنگی ڕزگاری ئیسپانی دژ بە ناپیلیۆن کرد. ساڵی١٨١٢ خۆی تێکەڵ بەبزوتنەوەی ڕزگاریخوازی ئەمریکای باشوور کرد. بە لەشکرێکی کەمژمارەی جەنگاوەری لێهاتووەوە ساڵەکانی ١٩١٧ ـ ١٩١٨ شیلی و ١٨٢١ پیرۆی ڕزگارکرد. هەمان ساڵ ناسناوی پارێزەری پیرۆی بۆبڕایەوە، لەو پایەیەدا مایەوە تا لە ١٨٢٢دا Simon Bolivar سەرکەوتنی پۆلیتیکی بەسەردا هێنا. پاشان تا دوارۆژی ژیان ئاوارەیی ئەوروپای بۆخۆ هەڵبژارد. « و »

99 ـ F و E ـ ... پاش جەنگی جیهانگیری یەک ...

بەرەبەرە بناغەی فیودالی هەڵتەکا. لەناو چینی نوێدا وردەوردە دەستەی شۆڕشگێڕ هەڵدەکەوت، و چینی جوتیاریش پاش شار لەئاستی کولتووره سرپووەکەی کۆنیان ڕاپەڕین و دەستیان تێکەڵ بەکۆڕی ڕامیاران کرد. ئەنجامی چاوەڕوانکراو لەو ڕاپەڕینە بەرفراوانە ئەوەبوو: کۆمەڵی کوردەواری باشتر لەژیان گەیشت و زانییان کە ئەوان میللەتی بندەست، چەوساوە و پلیشاوەی ژێر هەرەسی جەور و ستەمی بیانین. خۆ ڕاگرتن لەبەر زەبری سەرکوتکەرانەی دەسەڵاتدارانی تورک زۆر ستەمە. هەروەک هەستی کوردایەتییان بە بزووتنەوە چەکدارییەکەی کوردی عیراق زۆر بتەوبوو و ئامانجی لێکدانەوە و سەربەخۆیی کوردستان لەوانیشدا زیندووبووەوە. کەواتە ئێستا مەرجەکانی ڕێکخستن بۆ بزوتنەوەیەکی نەتەوەیی ئازاردیخوازانەی نوێ و شۆڕشگێڕانە لە کوردستانی تورکیا گەڵاڵەیە.

پێموایە بەپێی ئەم بارودۆخەی ئەمڕۆ هەیە، تاکە ڕێگەچارە بۆ دیموکراتیزەکردنی ڕژێمی تورکیا و بەرپاکردنی سیستێمێکی فیدرالی ئەوەیە پەیوەندی نێوان هێزەکانی ڕۆژ بتەوکرێت بۆ خەباتێکی ڕامیاری، ئەویش دەبێت بەڕابەری پارتێکی کوردی شۆڕشگێڕ و یەکگرتوو و هاوکار لەگەڵ بەرەی پێشکەوتنخوازی تورکی .

بەوەی کۆمەڵگەی کورد لەتوکیا بە کەمایەتی ناژمێردرێت، چونکە چواریەکی ژمارەی هاووڵاتیانی تورکیا پێکدێنن، پەسەندترین سیستێم بۆ ئەوان دەوڵەتێکی فیدرالی کورد و تورکە. بەڵام تەنها قایلبوونی کورد بەو جۆرە فیدرالییە بەسناکات چونکە مەرجی یەکگرتن دەبێت بەئارەزووی هەمەلایەنەبێت. کەواتە قایلبوونی تورک لێرەدا مەرجی سەرەکیە، بەڵام لەبەرئەوەی بیری نەتەوایەتی و شۆڤێنیستی تورکیای مەزن (کە ڕەگ و ڕیشە مێژووییەکەی دەزانین)، ئەوجۆرە قایلبوونە زۆر دووردەخاتەوە.

بەهەرحاڵ، گەلی کورد مافی دیاریکردنی چارەنووس و داڕشتنی نەخشەی گونجاوی بۆ جۆری ژیانی بەخۆی ڕەوا دەبینێت لە هەرێمێکدا کە هەزارەها ساڵە تێیدا دەژی. ئەو مافە کە هەرگیز چەندوچۆنی لەسەر نییە، پێویستە سەرەتا بەشێوەیەکی پراکتیکی لەخۆیان بەولاوە کەس نەکەن بەخاوەن مافی ئاڵوگۆڕ پێکردنیسان، و پاشان ئەوەی دەکەوێتە سەر هێزە دیموکراسی و پێشکەوتنخوازەکانی جیهان، بە ڕەوش ڕامیاری و ماک و دەروون بینە پشتگیریان. هەروەک خەبات لەپێناو پۆلۆنیای ئازاد و سۆشیالیستی[100] سەدەی پێشوو بووە هۆی پێشخستنی گشت ئەورووپا، دەشێت ئەمڕۆیش خەبات لەپێناو کوردستانێکی یەکگرتوو و سەربەخۆ و سۆشیالیست[101] ببێتە هەوێنی پێشکەوتنی سەرتاسەری ڕۆژهەڵاتی نزیک[102]، چونکە ئەوە

100 ـ F و E ـ ... پۆلۆنیای ئازاد ...

101 ـ E ـ هەمانە ـ و F ـ ... کوردستانی ئازاد و یەکگرتوو و سەربەخۆ ...

102 ـ F و E ـ ... ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست ....

لەخۆیدا هۆکارە بۆ هەڵتەکاندنی ئەو سیستێمە پاشکەوتووانەی زاڵن بەسەر هەرێمدا. کەواتە بەپێی ئەو بیر و بۆچوونە خەباتی گەلی کورد لەپێناو ڕزگاری نەتەوەدا ئەگەرێکی پێویست و بەئەنجامە بۆ ڕێبازی بزوتنەوەی دیموکراسی و ئازادی گەلانی جیهان.

دەبینین لەم دوا چارەکەی سەدەی بیستەمەدا پێشنیاری ماف بەخشین دەکرێت بە چەند هەزار کەس لەدانیشتوانی ئەم دوورگە یان ئەویتر، بەڵام میللەتی کورد کە ژمارەیان پترە لەژمارەی دانیشتووانی زۆر نیشتمانی ئازادی سەر ئەم ئەستێرەیە، تاکە کۆمەڵگەی مەزنی ناو مرۆڤایەتین تائێستا بێ ماک و مافی نەتەوەیی بژین. هیچ زەمینەیەکی ڕامیاری یان ئابووری یا ئایدیۆلۆجی بەدەستەوە نییە ببێتە هۆی پاکانە بۆ ئەو جۆرە نابەرانبەری و ستەمە.

پاریس / جەنیوەری ۱۹۷۷

تێڕوانین

١ ـ ئەگەر ئەو ناوچانەی بخرێنە سەر کە دەوڵەتی تورک بەزۆرەملی خستنیە سەر پارێزگاکانی سیڤاس و مەرەش، ڕاستی کۆی پێوانەی ڕووبەری ئەو هەژدە پارێزگایە دەکاتە ٢٢٠٧٣٥ کم٢. ناوی هەژدە پارێزگاکە ئەمانەن: ئادیامان، ئاگری، بینگۆل، بەتلیس، دیاربەکر، خارپوت(یلازیگ)، ئەرزنجان، ئەزڕووم، غازی ئەنتاب، هەکاری، قارس، مەلاتیە، موش، ماردین، سیرەت، دەرسیم(تونجەلی)، ئورفە و وان.

٢ ـ جارجارە پلەی گەرما لە پارێزگاکانی قارس و ئەرزڕووم لە ٤٠ تێدەپەڕێت و زستان دێتەوە خوار بۆ ٣٠ پلەی ژێر.

٣ ـ تاکە پرۆژەی سوودی هەبێت بۆ وزە "بەنگاوی کیبان"ی سەر فوراتە.

٤ ـ ئەنجامی سەرژمارەکەی ساڵی ١٩٧٠ی بڵاوکراوە لەلایەن دەزگای ئاماری نیشتمانی ئەنقەرەوە، ژمارەکانی سەرەوەمان لە سەر ڕۆشنایی زانیارییەکانی ئەو دەزگایە داناوە.

٥ ـ "پەرتەوازەبوونی" کورد بەزۆری لە ئەنجامی ڕاگوێزانی ئەو گوندە کوردییانە دەردەکەوێت کە لە کرێی دووهەم و سێیەمی ئەم سەدەیەوە تا ئەمڕۆ کۆچی بە کرێکار کردووە بۆ شارە تورکنشینەکان. لە ساڵانی جەنگی جیهانگیری یەکدا ڕژێمی تورک نزیکەی ٧٠٠٠٠٠ کوردی ئاوارە کرد بۆ ئەنادۆڵ، و پاش بزووتنەوە کوردییە چەکدارەکەی ساڵی ١٩٢٥یش، واتە زستانی ساڵی ١٩٢٦ـ ١٩٢٧ ڕژێمی کەمالی نزیکەی یەک ملیۆن ژن و پیاو و منداڵی ئاوارەکرد. پاشان بەشێک لەوان گەڕانەوە بۆ نیشتمانی خۆیان، و هەندێکیان ئاوێتە بوو، بەڵام بەشی زۆریان لە ئاوەرەییەدا زمان و خوو و ڕەوشتی کوردانەی خۆیەن پاراستووە.

٦ ـ توێژینەوە گرنگەکەی پسپۆری کۆمەڵناسی تورک ئیسماعیل بێشکچی (دژ لە ئەنادۆڵی ڕۆژهەڵات ـ بنەی کۆمەڵایەتی ـ ئابووری و ڕەگەز) و بەراوردک ردنی لەگەڵ بڵاوکراوەکانی دەزگای ئاماری نیشتمانی توردک سەبارەت بە سەرژمێری ساڵانی ١٩٦٥ و ١٩٧٠. ماموستا بێشکچی لەسەر ئەم توێژینەوە کۆمەڵایەتییەی کورد دوانزە ساڵ بەندکرا. ـ « دەقە فارسیەکە، لەبری "بێشکچی" نووسیویەتی "بیسیکسی". ـ و »

٧ ـ مەسحەفا ڕەش دەریدەخات کە کێشی یەزیدی ئاوێتەیەکی سەیرە لەئاینی مەزدی (ئاینی پێشووی کورد و فارس،" پەیڕەویانی زەردەشتی") و ئیسلام و کێشی سۆفی و براهمایی و هتد .... بڕوانە ر. لیسکوت ـ لێکۆڵینەوە لەبارەی یەزیدییەکانی سوریا و شاخی شەنگار. بەیروت ١٩٣٨.« سەرچاوەی ئەو ناوە "یەزدی"یە، واتە پەیڕەوکارانی یەزدان، نەک یەزیدی کە عەرەب بە پەیڕەویانی یەزید بن معاویەیان ناودەبەن. ـ و »

٨ ـ ئەنجامی سەرژمێری سالی ١٩٧٠ بۆ سەرانسەری تورکیا تاکە یەک پزیشک نیشان دەدات بۆ ٢٣٠٠ هاوولاتی، بەلام لەشارە مەزنەکاندا یەک پزیشک بۆ ١٠٠٠ کەس. ئێمە ڕێژەی کوردستانمان لەسەر ئەو دیاردانەی سەرەوە داناوە.

٩ ـ سەرچاوەی پێشووی إ. بێشکچی، لاپەرە ٦٣. ڕێژەی سەدی گونجاو لەگەل ژمارەی هاوولاتیانی تورکیا بۆ هەمان(سالی ١٩٦٦)مان دەسنەکەوت. پلانی پێنجانەی سێهەم بۆ سالانی ١٩٧٣ ـ ١٩٧٥ « F و E ـ ١٩٧٣ـ ١٩٧٧» کە نوسینگەی پلانڕێژی میللی بلاویکردەوە ئەم ئەنجامەی خوارەوەی سەبارەت بەسالی ١٩٧٢ دەرخستووە: ٦٥٪ لە هاوولاتیان جوتیار و ١١٪ کرێکارن، و ٢٤٪یش لە بەشەکانی تری خزمەتگوزاریدا کاردەکەن.

١٠ ـ سەرچاوەی پێشوو.

١١ ـ سالنامەی ئاماری تورکی، ١٩٦٤ ـ ئەنقەرە.

١٢ ـ O.N.P، لاپەرە ٢٧١.

١٣ ـ D.D.K.O دەعواسی دوز یازی ،کەمال یاینلەری، ئەنقەرە ١٩٧٥، لاپەرە ١٧٣.

١٤ ـ هەمان.

١٥ ـ نەخشکەنی سەر مس هونەرێکی دێرینی کوردییە، و بەهۆی هەندێک هونەرپیشەی ڕۆژهەلاتییەوە گەیشتە ئەوروپا. لە ڤینیسیا پێشانگەی تایبەت هەن زۆریان لەو نموونانە تێدایە کە هونەرکاری سەدەی پانزە دەنوێنن و لە دامێنیدا ناوی هونەرمەند " مەحمود کوردی" هەلکەندراوە. بڕوانە توماس بوا " ناسینی کورد" چاپخانەی خەیات، بەیروت ١٩٦٥، لاپەرە ٣٠.

١٦ ـ لە ١٩١٦وە تا ١٩٢٠ چوارجار ناوچەی قارس کەوتووەتە بەر هێرش و بگرە و بەردەی ڕوس و دەولەتی عوسمانی، و ماوەی سال و شتێک کەوتە لەژێر دەسەلاتی کۆماری قەوقاسی ڕۆژئاوا کەهەمانکات ناوچەکانی باتۆم و هەندێک ناوچەی تەفلیس و ئیریڤانی کەوتبووە بندەست.

١٧ ـ بڕوانە ڕۆبرت دۆن" جیهانی پڕ ژین"، نیویۆرک ١٩٥٦. (کە سەرەتا سۆڤیەتییان لە قارس دەرکەوتن، کار لەوەدابوو دلۆپێک ڕۆن لەو هەرێمە کوردییەی دراوسێدا جێبهێلن (واتە تێیدا بلاوبنەوە).

١٨ ـ بۆ زانیاری پتر لەبارەی جەنگەکانی ئازادی تورکیا و گەلێک بەلگەنامەی تر بڕوانە "شۆڕشی ئەنادۆل"، بەرگەکانی ١ و ٢ لە نووسینی سەباحەدین سیلیک، ئیستەنبوول ١٩٦٣.

١٩ ـ وتووێژی لە ٦ی نۆڤەمبەری ١٩٢٠دا بەسترا بەلام پێش تەواوبوونی گۆڕان لە ئەرمینیا ڕوویدا و داشناق دەسەلاتی بەدەستەوە نەما و کاروباری ولات کەوتە دەست مارکسیانی

ئەرمەنی. هەرێمی قارس کە لەسالی ١٨٧٨وە کەوتبووە ژێر دەسەلاتی ڕوس گەڕایەوە بۆ تورکیا و لەبری ئەو هەرێمی گومرو (کە زۆر لە دانیشتووانی ئەرمەنی بوون) درایەوە بە ئەرمینیا.

٢٠ ـ بۆ پتر ئاشنابوون بەم باسە، بڕوانە(ئەنجومەنی ئابووری ئەزمیر بۆ سالی ١٩٢٧) لە نووسینی کویندوز ئۆکجینی تورک، ئەنقەرە ١٩٦٨، و پەرتووکی فرەنسی (تورکیای سەر ڕێی داخراو) لە نووسینی ک. ب. خەربوتلو ـ ئەنترۆپۆل، پاریس ١٩٧٥.

٢١ ـ بەپێی وتەگەلی جەنڕال عەلی فوئاد جیبەشویی نوێنەری مستەفا کەمال بۆ مۆسکۆ دەیگێڕێتەوە: کۆمەکی سۆڤیەت بریتیبوو لە بایی دە ملیۆن ڕۆبلی زێڕ چەک و تەقەمەنی پێویست بە سێ تیپی سپای تورک. هەروەها ڕوس بایی یەک ملیۆن ڕۆبلی زێڕ کەرەستە و تەقەمەنی تری پێویستیان لە بەرلین کڕی بۆ ئەو چەکە ئەلمانییانەی لەکاتی ئیمبراتۆری عوسمانییەوە بەدەست لەشکری تورکەوە مابوو.

٢٢ ـ بۆ خوێندنەوەی دەقی ئەو پەیماننامەیە بڕوانە گۆڤاری(ڕۆژگار) ژمارەی ڕۆژی ١ی نۆڤەمبەری ١٩٢١ و (کۆکراوەی نوێی پەیمانەکان).

«F و E ـ ... بڕوانە، کۆمەلە پەیمانی نوێ Nouveau Recueil General des Traites بەرگی ١٢ ڕستی ٣).

٢٣ ـ کۆنگرەی لۆزان، لە نووسینی(شالیارگەی دەرەوەی فەرەنسا)، وتەکانی عیسمەت پاشا لە کۆڕی ڕۆژی ٢٣ی جەنیوەری ١٩٢٣دا.

٢٤ ـ کۆمەلە پەیمانی نوێ، لاپەرە ٥٨٠.

٢٥ ـ لۆرد کورزون، پێش جەنگی جیهانگیری یەک جێگری شا« ی بەریتانی» بوو لە هیندستان.

٢٦ ـ بەشەکانی تورکیش پیترۆلیۆم(کە پاشان بوو بە کۆمپانیای نەوتی عیراق) بەمجۆرە بوو: ٢٣,٧٥٪ کۆمپانی ئەنگلۆ ساکسۆن پیترۆلیۆم(شێل لیمیتد)، ٢٣,٧٥٪ کۆمپانی دی ئارسی (ئینگلۆ فارسی) لیمیتد، ٢٣,٧٥٪ بۆ دەولەتی فەرەنسا، ٢٣,٧٥٪ بۆ کۆمپانیای ئەمریکی(نیەرئیست کۆرپوریشن) و ٥٪یش بۆ کولبنکیان (لەپاداشی دەلالی و (وەرگرتنی فرمان لە بابی عالی بۆ دەرهێنانی نەوت لە چالەکانی میسۆپۆتامیا لەلایەن کۆمپانیای تورکیش پیترۆلیۆم). بڕوانە، نیکۆلیسکۆ، سەرچاوە نەوتەکانی عیراق، مودێرن پرێس، پاریس ١٩٣٢.

٢٧ ـ کێشەی موسل لە کۆڕی ٣٥ هەمینی فیدراسیۆنی نەتەوەکان (جونێڤ)، لۆزان ١٩٢٩ « F ـ هەمانە. و F ـ ... لۆزان ١٩٢٥ »

٢٨ ـ بڕوانە لویس لی فۆر، کۆی " مافە گشتییەکانی نێونەتەوەیی"، دالوز (پاریس ١٩٣٤) لاپەڕەکانی ٧٦٢ ـ ٧٦٣.

٢٩ ـ دەرسیم لەمێژووی کوردستاندا. نوسینی دوکتۆر ن. دەرسیمی(حەلەب ١٩٥٢) لاپەڕە ١٧٦.

٣٠ ـ سەرچاوەی پێشو، لاپەڕە ١٧٦ ـ ١٧٧.

٣١ ـ ل. ڕامبوت (کورد و ماف) نوسینگەی سیرف، پاریس١٩٤٧، لاپەڕە٢٦.

٣٢ ـ هـ. سێ ئارمستڕۆنگ، لەنوسینیدا بەناوی ـ مستەفا کەمال (وەرگێڕانە فرەنسییەکەی پەرتووکی ئینگلیزی لەژێر ناوی "گورگە بۆر") ئایوت ١٩٣٣. لاپەڕە ٢٣٥. لەسەر باسی تیرۆرەکانی پاش کودەتایدا دەڵێت: کوردستانیان بە ئاگر و خوێن دایەبەر، پیاوانیان بە ئەشکەنجە لەناودەبرد، دێهاتیان دەسوتاند، کێڵگە و باخیان وێران دەکرد، ژن و منداڵیان دەفڕان یانیش دەیانکوشتن. وەک ئەوەی سوڵتان بەسەر یۆنانی و ئەرمەنی و بولگاری هێنا، تورکانی کەمالیش زۆر دڕندانە کەوتنە خوێنڕشتنی کورد.

٣٣ ـ جواهیر لال نیهرۆ،" چەند رتوسکەیەکی مێژووی جیهان "، ئەڵلاتاباد١٩٣٥ بەرگی دوو، لاپەڕە ١١٠٨

٣٤ ـ ل. ڕامبۆت، هەمان سەرچاوەی پێشوو، لاپەڕە ٢٩.

٣٥ ـ ڕابەرە سەرەکییەکانی خۆیبوون لەخێزانە فیوداڵە هەرە بەناوبانگەکانی کورد بوون. هەروەک ژمارەیەکی زۆر ڕۆشنبیری کوردیش چوونە ڕیزی ئەو کۆمەڵەیە کە ئازادکردنی کوردستانی لەژێردەستەیی تورکیا کردبوو بەئامانج. سەرانی خۆیبوون بریتیبوون لەمانەی خوارەوە: قەدری جەمیل پاشا، جەلادەت عەلی بەدرخان بەگ، حەسەن ئاغای حاجۆ، ئیحسان نوری پاشا، کەریم جمیل پاشا [دوکتۆر ئەحمەد نافیز، عارف عەباس. جەلادەت بەدرخان بەگ و کامەران عەلی بەدرخان بەگی برای کە بزوتنەوەی ڕۆشنبیری کوردییان خستەگەڕ و دوو گۆڤاری "هاوار و ڕوناهی" کە لە دیمەشق و بەیروت دەردەچوون بەشێکبوو لەو چالاکییە گرنگەیان، و هەروەها چەندین ڕۆژنامە و پەرتووکی کولتووری کوردی تری وەک "ڕۆژا نوێ، و ستێر" یان بڵاوکردەوە. نووسینی کوردی بەلاتینیش شاکاری ئەو دوو بەهرەوەرەیە. « تێبینی: لە وەرگێڕانە فارسی و ئینگلیزییەکەدا، لەبری " کەریم" نووسراوە " ئەکرەم جەمیل پاشا "، و لەبری ناوی " دوکتۆر ئەحمەد نافیز" ناوی " مەمدوح سەلیم، و عارف عەباس" دەرکەوتوون.

ـ و »

٣٦ ـ ڕۆژنامەی میللیەت، ژمارە ١٦٣٦ ڕۆژی ٣١ی ئۆکتۆبەری ١٩٣٠.

٣٧ـ هەمان سەرچاوە، ژمارە ١٦٥٥ ڕۆژی ١٦ی سێپتەمبەری ١٩٣٠.

« E ـ هەمانە. و F ـ ... ژمارە ١٦٦٥ .... ـ و »

٣٨ ـ ل. ڕامبۆت، لاپەڕە ٣١.

٣٩ ـ بۆ خوێندنەوەی تەواوی ئەو بەندە یاساییانە بگەڕێرەوە بۆ (لەبارەی کێشەی کوردەوە،

یاسای ڕاگوێزان و پەرتەوازەکردنی کورد) زنجیرەی ٨ لە گۆڤاری هاوار، دیمەشق ١٩٣٤.

٤٠ ـ لەوکاتەدا ڕژێمی تورک دەریبڕی کە: " کۆمەکی یەکێتی سۆڤیەت بوە هۆی خۆڕاگری دەرسیمییەکان".

٤١ ـ ئەو بەسەرهاتانە لە پەرتوکەکەی دوکتۆر، ن. دەرسیمیدا بە دوور و درێژی ڕوونکراونەتەوە.

٤٢ ـ پارتی کۆمۆنیستی تورکی ـ پەیدابوونی، ڕێکخستن و ڕێبازی ـ لاپەڕە ٢١.

٤٣ ـ ئیسماعیل جیم لە(تویرکیەدە گریکالمیزلیگین ئۆلسومو، چاپی ئیستەنبول ١٩٧٣)دا سەرمایەی تایبەتی ئەتاتورک بەمجۆرە دەژمێرێت: ١٥٤٧٢ هێکتار زەوی کشتوکاڵ، یەک کارگەی بیرە، کارگەیەکی شیرەمەنی بەتوانای ڕۆژانەی ٣٠.٠٠٠ لیتر شیر و یەک کارگەی ماست، یەک کارگەی مەی (ساڵانە ٨٠.٠٠٠ لیتر خواردنەوەی ئەلکولی دەدات)، چەندەها چێشتخانە و قومارخانە و ئوتێل، نزیکەی پەنجا خانوو] . ئەوانە خودی ئەو وتانەی مستەفا کەمال دەسەلمێنن کە ڕۆژانە دەستەی دەسەڵاتدار دووپاتی دەکەنەوە " ئێمە میللەتێکین نە چینمان تێدایە و نە خاوەن تایبەتمەندین".

« * F ـ ... دوو مۆڵگای گا ... و دوو کارگەی ماست ....

E ـ ... ٣٨.٢١٦ ئەکری زەوی کشتوکاڵ، دوو مۆڵگای گا بەتوانای ڕۆژانەی ٦٤.٠٠٠ پینت شیر و دوو کارگەی ماست، یەک کارگەی مەی (ساڵانە ١٧٠.٠٠٠ پینت خواردنەوەی ئەلکولی دەدات)، چەندین ڕیستۆران، کازینۆ و قومارخانە و نزیکەی پەنجا خانوو لەگەڵ زۆری تر »

٤٤ ـ سۆن پۆستە، ئەپریلی ١٩٤٨.

٤٥ ـ ڕۆژنامەی لیمۆندی فرەنسی، ١٠ی ئەپریلی ١٩٧٦.

٤٦ ـ " هەرێمی ئەرزینجان لە ساڵی ١٩٣٢دا". بە پێنووسی "عەلی کەمالی" شارەوانە تورکەکەی ئەوشارە کوردییە. لەگەڵ ئەوەدا کە سۆزی باوکانەی خۆی دەردەبڕێت، لەوپەرتووکەدا باسی باری ژیانی ناهەمواری چینی جوتیاری ساڵانی سی دەکات.

٤٧ ـ بەگرووی ڕێگرتن لە قاچاغ و بە میری کردنی ئالوگۆڕی توتن و جگەرە، ڕژێمی تورک جوتیاری کوردی ناچارکردووە بەرهەمی تەنها بفرۆشن بە مەڵبەندی میللی، و بۆ هیچ تووتنەوانێکی کورد نییە بەشی تەنانەت کەمیش لەو تووتنە بۆ کێشانی خۆی گلداتەوە: خۆ ئەگەر کەمەکێک لە بەرهەمەکەی خۆی بەکوردێک بکەن ئەوا تووشی قورسترین سزا دەبێت. بەڵام لەهەمان ئەو کاتەدا توتنەوانەکانی هەرێمی ئیجە و لێواری دەریای ڕەش سەربشک کراون بۆ فرۆشی بەرهەمی تووتنیان بە نووسینگەی میللی تووتن، یان بەبازرگانی تایبەت، بەڵام هاوتا کوردەکانیان هەر دەبێت بەو نووسینگەی تووتنەی بفرۆشن و بە هەمان ئەو نرخەی ئەوان دیاری دەکەن.

٤٨ ـ ڕۆژنامەی "حوڕیەت" ٢١ی یۆلیۆی ١٩٦٦. « E ـ F ـ جمهوریەت ٣١ یۆلیۆ ١٩٦٦»
٤٩ ـ فەرمانی کۆماری ڕۆژی ٢٥ی جەنیوەری ١٩٦٧، کە لە ژمارەی ڕۆژی ١٤ی فەبریوەری ١٩٦٧ ی ڕۆژنامەی دەرباری کۆماری تورکی بڵاوکرایەوە.
٥٠ ـ لە تورکیا دوو پەرتووکی تایبەت بەکێشەی کورد بڵاوکرانەوە؛ (لە گشت ڕوویەکەوە تورک بوونی ڕەچەڵەکی کورد) لە نووسینی فەخرەدین قزڵ ئۆغلو، و بڵاوکراوەی شالیارگەی پەروەردە. و (هەرێمی ڕۆژهەڵات و مێژووی ڤارتو)، لەنوسینی شەریف فیرات.
٥١ ـ ئەو بەندانەی تێکۆشەرانی کورد و تورکە پێشکەوتنخوازەکانی پێ بەند دەکەن لە یاسای سزایی ئیتالیای مۆسۆلینی وەرگیراوە. بۆ پانزە ساڵ دەچێت لایەنە پێشکەوتنخوازەکان بۆ لابردنی دەکۆشن. ئەو یاسا سزاییەی تورک بەم شێوەیە؛
بەندی ١٤١: ئەوی بیەوێت کۆمەڵەیەک پێکبهێنێت، یان ڕابەری بکات بە مەبەستی زاڵبوونی چینێکی تایبەت و گۆڕینی باری ئابووری و کۆمەڵایەتی وڵات، لە ٨ تا ١٥ ساڵ زیندانی بۆ دەبڕدرێتەوە.
بەندی ١٤٢: ئەوی بیەوێت پروپاگدە بڵاوکاتەوە بۆ زاڵکردنی چین، یان کۆمەڵێکی دیاری بەسەر کۆمەڵانی تردا، یان زیان بگەیێنێت بەچین یان کۆمەڵێک، یانیش بۆ تێکدانی دەزگا، یان چەند سازمانی کارای وڵات بکۆشێت، یان بیەوێت ڕەوش و یاساکانی وڵات تێکدات، ٥ تاکو ١٥ ساڵ زیندانی بۆ دەبڕدرێتەوە.
٥٢ ـ لە جونی ١٩٧٥دا "کولۆنێل تورکیش" سەرۆک پارتی بزوتنەوەی نەتەوەیی (ڕاستڕەوی شۆڤێنی) و یاریدەری سەرۆک شالیاران ویستی لە دیاربەکری پایتەختی مێژوویی کوردستان و مەڵبەندی نەتەوایەتی کورد گرەو لەسەر بەستنی کۆڕێکی دەنگوەرگرتن تاقیکاتەوە بۆ هەڵبژاردن، ئەگەرچی چەند هەزار کەس لەیاران و پاسەوانانی ئەو لەژێر چاودێری پۆلیسدا کۆببونەوە، توانای تاسەر درێژەپێدانی کۆبوونەوەکەیان نەبوون.
٥٣ ـ بۆ خوێندنەوەی نۆ ژمارەکە و هەندێکی تر لەبڵاوکراوەکانی " ڕێکخراوی لاوانی کورد" بڕوانە ئەرکیفی ڕێکخراوی ناوبراو (DDKO dava dosyasi)، ئەنقەرە ١٩٧٥.
٥٤ ـ پارتی عەدالەت لەسەرتاسەری تورکیا ڕووی لەنشوستیە. ساڵی١٩٦٥ ئەو پارتە ٥٣٪ی دەنگی کۆکردەوە و لەکۆی ٤٥٠ کورسی پەرلەمان ٢٦٠ دانەی بەرکەوت. هەڵبژاردنی ئوکتۆبەری ١٩٦٩ ژمارەی کورسیەکانی دابەزین بۆ ٢٥٦. بەڵام شکستی مەزنی لە هەڵبژاردنی ئوکتۆبەری ١٩٧٣ بەدواوە بوو کە لەپلەی یەکهەمین پارتی وڵات هاتەخوار چونکە تەنها ١٧٠ کورسی پەرلەمانی بۆ مایەوە و پلەی پێشەوایی بۆ پارتی کۆمارخوازی میللی تورک (P.R.P) چۆڵکرد کە ئەجاوید سەرۆکایەتی دەکات.
٥٥ ـ ئەندامی بەرە لەگەڵ پارتی عەدالەت، پارتی خەلاسی میللی بە سەرۆکایەتی پرۆفیسۆر

ئەربەکانی خاوەن ڕێڕەوی ئاینی، و پارتی ئیعتیمادی کۆمارخواز بەسەرۆکایەتی فەیزی ئۆغڵوی خاوەن بیری ڕاستڕەو، و پارتی کاری میللی بەسرۆکایەتی کۆلۆنێل تورکیش.
٥٦ ـ هەفتەنامەی ڕێڕەو « Yuruyu »ی پارتی کاری تورکی، ژمارە ٥٢.
٥٧ ـ ئەوتۆ بوو باری ڕاستەقینەی پارتی یەکێتی(بیرلیک پارتیسی) کە بۆنی شیعەگەری لێدەهات و لەم ساڵانەی دواییدا وەک سۆشیالیست خۆی دەرخستوە.
٥٨ ـ ڕشتەنامەی پارتی کرێکار و جوتیارانی شۆڕشگێڕی تورک، ئیستەنبوڵ ١٩٧٥ لاپەڕە ٣٧٠. ـ « F و E ـ بڕوانە Davasi Savunma ی پارتی ...»
٥٩ ـ هەمان سەرچاوە، لاپەڕە ٣٧٣.
٦٠ ـ هەمان سەرچاوە، لاپەڕە ٣٧٨ و ٣٧٩.
٦١ ـ هەروەها مەبەست لەو دوو تاخمەیە کە خۆ بە پەیڕەوکاری "ترۆتسکی" دەزانن، هیچ دۆزی ئاشکرایان سەبارەت بەکورد نەبووە.

٣

کوردستانی ئێران

دوکتۆر
عەبدولڕەحمان قاسملو*

کورد و ڕەچەڵەکی لەئێران

کورتەیەکی جوگرافی

ڕووبەری کوردستانی ئێران خۆ دەدات[1] لە ١٢٥٠٠٠ کم٢. درێژی ئەو هەرێمە بە درێژایی شاخی ئارارات تا باشووری زنجیرە شاخی زاگرۆسە. مەرزەکانی نێوان تورکیا و ئێران، عێراق و ئێران لەلای ڕۆژئاواوە بوونەتە سنوور لە نێوان کوردستانی ئێران و کوردستانی تورکیا و هەروەها کوردستانی عێراق، لە ڕۆژهەڵاتەوە دەلکێت بە گۆمی ورمی(ڕەزائیە)وە. ناوچەیەکی شاخاوییە و شارەکانی لە بەرزی (نزیکەی هەزار مەتر)دا جێگیر بوون.

باری دۆخ لەکوردستان وشکاڕوو(کیشوەرییە)[2] و ڕێژی بارانی سالانە دەگاتە ٤٠٠ میللی

---

* ـ ئەو ئەکادیمییە کوردە، مامۆسابوو لەخوێندنگەی بەرزی ئابووری (١٩٦٠ ـ ١٩٧٥). پەرتووکی (کوردستان و کورد)، لەندەن ١٩٦٥ وپەرتووکی (گیروگرفتی پێشکەوتنی ئابووری وڵاتە دواکەوتووەکان)، پراگ ١٩٦٩ لە نووسینی ئەوە.

« تێبینی: ڕۆژی ١٩٨٩/٧/١٣ لە ڤییەننا، کە لەگەڵ هاوڵەکانیدا چاوەڕوانی تاخمێک نوێنەری ڕژێمی ئاخوندی تاران بوون بۆ وتووێژ، تیرۆر کران. ـ و »

1 ـ E ـ لە ٥٠٠٠٠ میل دووجا.

2 ـ E ـ هەمانە.

« لە"کوردستان و کورد، وەرگێرانی عەبدوڵا حەسەنزادە، ١٩٧٣ چاپی بنکەی پێشەوا" دا نووسەر دەڵێت؛ ئاو و هەوای پێدەشتەکانی کوردستان نیستیوائییە » ـ و

گەلێکی پەژموردە و نیشتمانی پەرت

لیتر[3]، بەلام ناوەندەکەی لە دۆڵ و مێرگەکاندا دەگاتە ٢٠٠٠ـ ٣٠٠٠ میللیلیتر[4]. جیاوازی نێوان بەرزترین پلەی گەرمای هاوین و نزمترین سەرمای زستان خۆ دەدات لە ٧٠ تا ٨٠ پلە[5]. زستانان پلەی سەرما لە سەقز دادەبەزێت بۆ (-٣٠)[6] و هاوین پلەی گەرما لەکرماشان بەرزدەبێتەوە بۆ (+٤٥)[7]. لەچاو ناوچەکانی تری ئێراندا کانیاوی کوردستان کەمتر وشک دەبن چونکە چەند رووباری تێدایە: ڕووبارەکانی قزڵ ئوزون(سفید ڕوود)، زێی بچووک (لقێکە لە دیجلە)، هەروەها ڕووبارەکانی جەغەتوو و تەتەهوو. ڕووبەری گۆمی ورمێ دەگاتە ٦٠٠٠ کم٢ و گۆمی زرێبار تاکە دەروازەیەی کوردستانی ئێرانە بۆ سەر دەریا[8].

شاخی کوردستان داراوین و بە پتر لەچوار ملیۆن هیکتار جەنگەڵ ناوچەکانی گۆمی و رمێی تاکو لوڕستان دادەپۆشن، داربەڕووی یەکجار زۆرن و نزیکەی چواردە جۆر تەختەیان لێ پەیدا دەبێت. دارستانەکان چڕ نین چونکە لەبەر نەبوونی سووتەمەنی دانیشتووی ناوچە شاخاویەکان دار دەسووتێنن و ئەوە بووەتە هۆی زیانی زۆر لەو سامانە کە هیچ نایەتەوە بری.

ناخی دەستکاری نەکراوی زەوی کوردستانی ئێران بەپیتە. نەوت لەناوچەی کرماشان دەردێت، و بە هاوبەشی میری لەگەڵ چەند کۆمپانیای نەوتی بیانیدا کەمتر لەنیو ملیۆن تەن نەوت بۆ بەکارهێنانی ناخۆیی دەردێنن.

دەوڵەت کوردستانی ئێرانی کردوە بەسێ بەشەوە، بەلام تەنها پارێزگای سنە(سەنەندوج)ی ناوناوە کوردستان. بە بەشی باکوور دەڵێن ئازربایجان و بە بەشی باشووریش کرمانشاه، بەپێی ڕەگەز پێویستە هەرێمی لوڕستانیشی بخرێتە سەر کە خوڕڕەم ئاباد پایتەختیەتی.

دانیشتوان: ڕەگەزپەرستی ڕژێمەکان کارێکی کردووە ژمارەی ڕاست بۆ دانیشتوانی کوردمان لەو دەوڵەتانەی تێیدا دەژین بێ دەستکاری دەسکەوێت.

ئەوەی ڕژێمی ئێران دەریدەبڕێت کورد(لە ڕەگەزی ئێرانی ڕەسەنن)، و بەدەستی ئەنقەست وشەی "ئێرانی" لەبری وشەی" فارس" بەکاردێنێت، هەرگیز ژمارەی دانیشتوانیان بەپێی ڕەگەز نادەن بەدەستەوە. ژمارەی ئەوانەی ئەمڕۆ بەزۆری لە هەرێمی کوردستانی ئێراندا دەژین ئەوتۆیە:

لیستەی ژمارە ١: ژمارەی دانیشتوان لەئێراندا

E ـ 3 ـ مەگەر چونها بگاتە ٨ ئینچ.

E ـ 4 ـ دەگاتە ٤٠ ـ ٦٠ ئینچ

E ـ 5 ـ نزیکەی ١٠٠ی فەرنهایت.

E ـ 6 ـ بۆ ٢٢ی فەهرنهایت.

E ـ 7 ـ بۆ ١١٠ی فەهرنهایت.

E ـ 8 ـ گۆمی ورمێ کە پانتایی دەگاتە ٢.٥٠٠ میل٢، لەگەڵ گۆمی زرێڤار مەزنترین چاڵاوی ئەو بەشەی کوردستانن.

ساڵ	ئێران بەگشتی	کوردستانی ئێران	ژمارەی کورد	کورد لەئێران
١٩٧٠	٢٨.٢٥٨.٨٦٠[9]	٨٠٣.٨٦٠،	٤.٥٢١.٢٨٠	١٦٪
١٩٧٥[(١)]	٣٢.٤٤٠.٠٠٠	٥.٥١٤.٨٠٠	،١٩٠.٤٠٠	١٦٪

سەرچاوە: سەرژمێریی نەتەوەیی دانیشتوان و ناوچە، نۆڤەمبەری ١٩٦٦ تاران. - ڕاپۆرتی مانگانەی ئامار، ئوکتۆبەری١٩٧١ UN ، نیویۆرک.

لە ڕێژەی ٢٨٪[10] دانیشتوانی کوردستان ٤٧٠.٠٠٠ ئازەری و ٢٣٥.٠٠٠ فارسن، بەرانبەر بەوە ژمارەی ٤٠٠.٠٠٠ کورد[11] لەچەند شوێنی ناوچەکانی خوراساندا بەکۆمەڵ دەژین، بەتایبەتی لە قوچان و دورگەز[(٢)].

دەتوانین بە بەراورد لەگەڵ کۆی دانیشتوانی گشت وڵات لیستەیەک نیشاندەین بەچڕی دانیشتوانی کوردستانی ئێران.

لیستەی ژمارە ٢: چڕی دانیشتوانی کوردستانی ئێران[12]

	ڕووبەر بە کم٢	پانتایی	ڕێژەی دانیشتووان لە ١ کم٢ـ ساڵی ١٩٧٠	ڕێژەی دانیشتووان لە ١ کم٢ـ ساڵی ١٩٧٥
ئێران	١.٦٤٠.٠٠٠	١٠٠	١٧	٢٠
کوردستانی ئێران	١٢٥.٠٠٠	٧.٦	٣٨	٤٤

چڕی دانیشتوان لەکوردستان ئێران بەگوێرەی گشت وڵات دووبەرانبەرە، واتە وەک لەسەرەوە دەرکەوتووە، کوردستانی ئێران دەکاتە (٧.٦)ی خاکی ئێران کە (١٧٪) لە ڕادەی چڕی گشت ئێراندا دەگرێتەوە.

لیستەی ٣: دابەشبوونی دانیشتوان بەسەر ٤ ناوچەی کوردستانی ئێران(١٩٦٦)

	ڕێژەی ٪ شارنشین	ڕێژەی ٪ دێ نشین
مەهاباد « سابلاخ »	٥	٧٥
سەقز	١٩	٨١
سەنەندوج « سنە »	٢٧	٧٣
کرماشان	٤٩	٥١
کودستانی ئێران	٣٠	٧٠

E ـ 9 ـ ٢٨.٢٥٨.٨٠٠.

E ـ 10 ـ ١٢.٨٪.

E ـ 11 ـ ٤٠٠.٠٠٠ کورد لە هەرێمی خوراسان.

E ـ 12 ـ

	ڕووبەر بە م٢	٪ پانتایی	ڕێژەی دانیشتوان بۆ یەک م٢ ساڵی ١٩٧٠	ڕێژەی دانیشتوان بۆ یەک م٢ ساڵی ١٩٧٥
ئێران	٦٤٠.٠٠٠	١٠٠	٤٤	٥٠
کوردستانی ئێران	٤٩.٠٠٠	٧.٦	٩٨	١١٢

ئێران ٥٠ ٥٠

سەرچاوە: گریمانی کراو بۆ سالّی ١٩٧٥.

سەرژمێری گشتی سالّی ١٩٦٦ تاران، و ڕاپۆرتی مانگانەی UN، نیویۆرک ١٩٧١.

ژماری دانیشتوانی شار بێتام بەرزدەبنەوە: لەچوار شاری سەرەکیدا ئەوتۆیە.

لیستەی ژمارە ٤ : پەرەسەندنی ژمارەی دانیشتوان

	١٩٥٦	١٩٦٦	*١٩٧٦	ڕێژەی سەدی
مەهاباد « سابلاغ »	٢٠.٣٣٢	٢٨.٦١٠	٤٢.٠٠٠	٢٠٨
سەقز	١٢.٧٢٥	١٧.٨٣٤	٧٦.٠٠٠	٢٠٤
سەنەندوج « سنە »	٤٠.٦٤١	٥٤.٥٨٧	٤٢.٠٠٠	١٨٧
کرمانشاه « کرماشان »	١٢٥.٤٣٩	١٨٧.٩٣٠	٣٠٠.٠٠٠	٢٣٩

* ـ ژمارەکانی سالّی ١٩٧٦لە گریمانی خودی نووسەرە[13] .

ناوەندی ژمارەی ئەندام لەناو خێزانی کوردی ئێران، بەرزە. لای شارنشینان پێنج و بەرەوژوور و لە لادێ شەش و بەرەوژوور دەبێت.

ئەو لەخێلّ دابڕانەی لە سەرەتای ئەم سەدەیەدا دەستیپێکرد وا لەدواقۆناغدایە. ئەوەی لەکوردستانی ئێراندا کاری کردبێتە سەر تێکدانی پوورەی هۆز، لەپڕ پەرە سەندن و جۆشی بازاری ناوخۆیە کە بەرزی سەرمایە و پەیدابوونی یاسای سازکردنی زەوی (گەرچی لە کوردستان زۆر کارا نییە) و بە کۆمەلّ کۆچی بە جوتیار کرد بەرەو شار. بەلّێ گشت ئەوانە هاوکات بوون لەگەلّ هەندێک چالاکی تری کۆمەلاّیەتی و ڕۆشنبیری. گومانی لەوەدا نییە کە پشتوێنەی خێلەکی هەرماوە و تا ماوەیەکی دوورتریش دەمێنێت، بەلاّم بنچینە کلاسیکیەکەی هۆزگەری و ناسناوی وەک میر و بەگ و ئاغای سەروکاریان و ئەو قەوارەیەی بیوە پشتوێن بۆ بێکەوەلکانی هۆز ڕوو لەنەمانە.

وەک لێرە بەدواوە ناتوانین کۆمەلّی کوردی ئێران بەکۆمەلّی خێلەکی ناوبەرین، نایشگونجێت ناوی خێلّەکی گەڕۆک(دەوارنشین)یان لێنێین. چیتر لە کوردستان خێلّی گەڕۆک هەلّناکەوێت، و توانەیشی هەن نیمچەگەڕۆکن ـ بەزستان لە گوند ژیان دەبەنە سەر و وەرزی بەهار لەگەلّ پەز ڕوو لە لەوەڕگەی کێو دەکەن.

ئاین: ئاینی باو لە کودستان ئیسلامە و ٩٨٪ی دانیشتوانی موسولّمانن، و ئەو ٢٪ی تری فەلە (ئاسووری وئەرمەنی) و جوولەکەن. ڕێژەی زۆی (٧٥٪) موسولّمانەکانیان سوننین و بەشەکەی تری(٢٥٪) شیعەن "لە هەرێمەکانی کرماشان و لوڕپستان دەژین"[14] .

Author`s estimat. ـ E ـ 13

لەکوردستانی ئێراندا پێشەوای ئاینی لەسەر ڕەوشی سوننین و هەمیشە بەناوبانگ و خاوەن دەسەلاّت بوون. قادری و نەقشیەندی دوو ڕێگەی سەرەکین، پەیڕەوییانی پیر «شێخ» بە مورید و دەروێش و سۆفی ناودەبرێن و دەبێت گشت موریدێک لایەنی کەم سالّی یەک جار سەر لە پیر بدات و خەلاّتی بۆ بەرێت تاکو بەختەوەری بکات. لەوە بەرزتر لەناو کوردە سوننیدا هیچ پلەیەکی ئاینی نیە. لە پیر بچووکتر مەلایە کە بەلّگەنامە لە مەلایەکی لەخۆی بەناوبانگتر (دێرینتر)وەردەگرێت. کە مەلای لاو دەکەونە لادێ، لەخەلاّتی پەیڕەوییانی بەولاوە هیچ دەرامەتێکی تری نابێت، و لەبەر ئەوەی ئەوانەی جوتیارن بەزۆری کەم دەرامەتن ناچار دەبێت مەلا وەک ئەو جوتیارانە کاربکات، بەتایبەتی ئاژەلداری. وەک ئەو هاوژینەی کوردی لادێ، تاکە ڕۆشنبیرە و ئاگای لە ژیانی تالّ و ناهەمواری ئەوانە، و لەلایەکی ترە زۆرجار هەلّدەکەوێت ئەو تاکە خوێندەواری نێویانبێت، دەستی بالاّی دەبێت لە بزوتنەوەی ڕزگاریخوازی نەتەوەکەی. بۆیە لەم سالاّنەی دواییدا ڕژێمی ئێران کۆششیوەتی مووچەی مانگانە بۆ پیاوەئاینییەکان(مەلا) ببڕێنێتەوە تا لە سوودی خۆی هەلّیانسووڕێنێت.

زمان و کولتوور: کوردی بەشێکە لەو زمانە ئێرانیانەی لقن لەزمانی هیندۆ ئەورووپی. ئەگەرچی ئەودووە خزمەزمانیشن هەر زمانی خوێندگە فارسییە. ئەوەی بووبێتە هۆی پێشخستن و بتەوکردنی ڕیشەی نەتەوایەتی، پاراو مانەوەی زمان و کولتووری کوردییە. کۆماری مەهاباد لەو تەمەنە کورتەیدا هەنگاوی زلی هەلّهێنا. هەرچەندە ئێران زمانی کوردی لەسی سالّی دواییدا قەدەغە کردووە، کوردی ئێران زۆریان سوود لەو بلاّوکراوە کوردییانەی کوردی عیراق وەرگرتووە کە لە١٤ی یولیۆی ١٩٥٨ بەدواوە زۆر پێشکەوت.

ئاشکرایە کە گۆڕینەوەی زانیاری و باری کولتووری کوردی لە نێوان کوردی تورکیا و کوردی ئێراندا تاڕادەیەک نییە، چونکە پیتی خوێندنی دوولادا جیاوازن. لە فێرگەکانی ئێراندا تەنها بەزمانی فارسی و بە پیتی عەرەبی دەخوێنن، بەلاّم لەوانی تورکیا تەنها بەزمانی تورکی و پیتی لاتینی. چیتر بەشی زۆر لە لاوانی کوردی تورکیا شارەزای پیتی عەرەبی نابن و ناتوانن چاپەمەنی و نووسراوە کوردییەکانی لە ئێران و عیراق بەچاپ گەیشتوو بخوێننەوە. ڕێژەی ڕۆشنبیرانی پلەی ئامادەیی، یا زانکۆ بەگوێرەی ژمارەی دانیشتوان زۆر کەمن، هەر ئەوانیشن بتوانن دەقی بەلاتینی نووسراو بخوێننەوە. بەلاّم ئالوگۆڕ و پەخشی چاپەمەنی لە نێو کوردی عیراق و کوردی ئێراندا بارێکی کەی هەیە. نەتەنها لەبەر ئەوەی کە هەردوولا پیتی عەرەبی

14 ـ لەگشت کوردستاندا ئایزا هەن، خۆ بەموسولّمان نازانن. لەوانە بەتایبەتی(کاکەیی) کە لە ئێران پێیان دەوترێت عەلی ئیلاهی، یان وەک خۆیان بەخۆ دەلّێن"ئەهلی حەق". تاکو ئێستا ژمارەی تەواوی ئەوانە بەدەستەوە نەدراوە، بەلاّم لەئێراندا دەیەها هەزار دەبن ولەشارەکانی مەرەند وهەمەدان ودەوروبەری کرماشان وئازربایجانی غەربی وهەورامان و... دەژین. « و»

بەکاردێنن بەڵکو زۆربەی زۆری کوردی عیراق و ئێران بە هەمان دیالێکتی سۆرانی دەدوێن کە زمانی ناوچەکانی باشووری کوردستانە.

جگە لەزنجیرەی بڵاوکراوە، ساڵانی شەست و حەفتاکان لە کوردستانی ئێراندا پەرتووک و گۆڤاری تریش بەنهێنی چاپکرا. دیارە هۆی پاراو بوونی زمان و لە نووسیندا بەکارهێنانی وشەی پەتی لای کوردی ئێران دەگەڕێتەوە بۆ چاپەمەنیەکانی کوردی عیراق.*

ڕوویەکی تری کاریگەر بۆ پێشخستنی زمان و کولتووری کوردی (ئەگەرچی لە ئێراندا خوێندنی قەدەغەیە و تەنانەت یەک خویندگەیش نیە بۆ زمانی کوردی) دەگەڕێتەوە بۆ بوونی ئەو چەند ئێزگەی ڕادیۆیەیە کە پرۆگرامی کوردی بڵاو دەکەنەوە، و گرنگترینیان ئێزگەکەی کرماشانە. بڵاوکردنەوەی پرۆگرام لە ئێزگەی ئێرانەوە کاری دووسەرەی دەبێت. لەسەرێکەوە ڕژێمی ئێران بەوانە پڕوپاگندەی شا دەگەیێنێتە گوێی کوردی عیراق و تورکیا، و لەسەرێکی ترەوە دەیانەوێت زمانی کوردی وەک دیالێکتێکی ناوچەیی زمانی فارسی بنوێنن. بەڵام لەلایان "خۆشبێت یان ترش" ئەو ڕاستەوخۆ خوێندنەوە و بڵاوکردنەوەی هەڵبەستە بەزمانی کوردی لەسەر شەپۆلی ئاسمانی دەبێتە هۆ بۆ بڵاوکردنەوەی کولتووری کوردی و بەرزکردنەوەی هەستی نەتەوایەتی ناو کوردان.

بەوەی زمانی کوردی قەدەغەیە و زمانی دەربار فارسییە، زۆر ڕۆشنبیری کورد بە فارسی دەنووسن و بەرهەم بڵاو دەکەنەوە. ڕۆمانەکەی (مێردی خاتو ئاهوو) کە بە یەکێک لە سەرکەوتووترین ڕۆمانەکانی کولتووری فارسی ئەم ساڵانەی دوایی دەژمێردرێت، یەکێکە لە بەرهەمەکانی کوردێکی کرماشانی کە لە زینداندا کاتی گیرانی بەهۆی چالاکی ڕامیارییەوە نووسیویەتی. ڕۆڵ و ڕووداوەکانی ئەو ڕۆمانە بەگشتی لە کوردستانی ئێرانە، و ژیانی کۆمەڵی کوردی پێش جەنگ دەخاتە ڕوو.

هەروها سروود و هەڵبەستی هونەرمەندە لاوەکان بەنهێنی دەخوێنرێنەوە، لێرەدا پێویستە پەنجە بۆ (هێمن)یش ڕابکێشین کەبێگومان یەکە وێژەری هاوچەرخی کوردستانی ئێرانە و نامیلکەی (تاریک و ڕوون) کەساڵی ١٩٧٤دەرکەوت بێهاوتا سەرکەوت.

بڵاوکراوەی کوردی لەپێشکەوتندایە. ئەوەی ئەمڕۆ بەرفراون بێت کولتووری پولیتیکییە، بەتایبەت گۆڤار و ڕۆژنامە. ژمارەیەک لەو پەرتووک و بڵاوکراوانەی باسی کێشەی کورد دەکەن و ئەمڕۆ بازاڕیان گەرمە لەساڵی ١٩٧٠ بەدواوە بە نهێنی لەچاپ دراون. بەڵام هەرچی ئەوجۆرە چاپەمەنییەی پێ بگیرێت ساواک (پۆلیسی ئاسایشی ئێران) دەیانگرێت و تاڵاویان بەقوڕگدا دەکات.

خوێندەواری: چونکە بەکوردی خوێندن قەدەغەیە، منداڵی کورد ناچارە دەکەن هەر لەساڵی

* ـ لەپێداچوونەوەدا ئەم بڕگەیەم لەسەر ئینگلیزییەکە چاک کرد. « و »

یەکەمی خوێندگەوە فێری زمانێکی بیانی ببێت، کە فارسییە. هەروەک خوێندگە کەم کەرەستەکان زۆر لەپێداویستی هەرێم کەمترن، و ناوەندی ژمارە لەپۆلێکدا دەگاتە چل قوتابی. لە خوێندگەکانی لادێدا ژمارە زۆر لەوە بەرزترە. هەڵدەکەوێت لە فێرگەیەکی تاکە یەک مامۆستاییدا ژمارەی خوێندکار بگاتە ٢٥٠ـ ٣٠٠ قوتابی. دەیەها هەزار منداڵی شار و لادی گەیشتوونەتە تەمەنی خوێندگە بەڵام چوونە ئەوێیان بۆ هەڵناکەوێت. لیستەی خوارەوە ڕێژەی سەدی نەخۆیندەوار دەردەخات.

لیستەی ژمارە ٥: ڕێژەی سەدی نەخوێندەوار لە تەمەنی دە ساڵ و بەرەوژوور[15]

پارێزگا	دانیشتووان بەگشتی		شارنشینان		لادێ نشین	
	گشتی	هەر ژن	گشتی	هەر ژن	گشتی	هەر ژن
مەهاباد « سابڵاغ »	٨٥٫٦	٩٤٫٥	٦٢٫٥	٨١٫٦	٩٤٫٠	٩٩٫١
سەقز	٨٦٫٩	٩٥٫٣	٦٢٫٦	٨١٫٤	٩٣٫١	٩٨٫٧
سەنەندوج «سنە»[16]	٨٢٫٤	٩٠٫٥	٥٥٫٧	٦٩٫١	٩٢٫١	٩٨٫٣
کرماشان	٧٠٫٧	٨١٫٨	٥٣٫٢	٦٦٫٠	٨٩٫٢	٩٨٫٣
کوردستانی ئێران (بەگوێرەی گریمانییەکانی١٩٧٥)						
بەگشتی	٪٧٠	٪٨٠	٪٤٠	٪٦٠	٪٨٥	٪٩٥

کەواتە پتر لە ٧٠٪ کۆی دانیشتوان و پتر لە ٨٠٪ی ژن لەساڵی ١٩٧٥دا نەخوێندەوار بوون. لەوبارە نەنگتر ئەوەیە کە دوو منداڵ لەکۆی پێنج(لەنێو کوردا یەک لە چوار) تەمەنی حەوت تا پانزە ساڵ ناچنە بەر خوێندن.

باشە دەبێت کامەبێت ڕووی ڕاست ئەگەر ئەو لیستەیە لەگەڵ دروشمەکەی شا براوردکەین کە دەیلێن و دەیلێنەوە گوایە، هەنگاوی ئێران گەیشتووەتە نێو دوولاقەی دەروازەی "ژیانی مەزنی"، هەروەها مقۆمقۆی دابینکردنی ئازادی ژن بووەتە بنێشتەخۆشەی دەم پیاوانی سەر بەڕژێم.

تەندروستی: لەشارەکاندا دەزگای تەندروستی زۆرکە، و لەلادێ ئەوە هەر کاری پێناکرێت. ساڵی ١٩٦٦ بۆ گشت ٤٨٠٠ کەس یەک پزیشکی بووە. زۆر ناوچە هەن دانیشتوانی پترن لە ٢٠٠٠٠ کەس و تاکە یەک پزیشکیان تێدانیە (ناوەند لە وڵاتانی ئەورووپا بۆ گشت ٤٠٠ کەس یەک پزیشکە)، ئەوبارە بێگومان تائێستا هیچ گۆڕانکارییەکی بەسەردا نەهاتووە. بگرە لەگەڵ گشت ئەو سازگاری بارودۆخ و ئاوی پاک و زۆرەدا گرانەتا، سیل، هەوکردنی سییەکان،

15 ـE ـ ...، ١٩٦٦.

16 ـE ـ سەنەندج ٨٢٫٤ ٩٠٫٥ ٥٥٫٧ ٦٩٫١ ٩٢٫٩ ٩٨٫٨

تەراخۆما و هتد ... لە کوردستان زۆرە.

باری ئابووری: وەک قازانجی سەرمایە لەنێوان هەردوو جەنگی جیهانگیردا بوو بە ناوەخنی ئابووری، و هەروەها داهات لە دەیان ساڵی دواییدا بەرز هەڵچوو، کوردستانی ئێران هەر وەک ناوچەیەکی کشتکاری ماوەتەوە. بەشی زۆر لە دانیشتووان کرێکاری یان کشتکارییان کردووە بە پیشە، چونکە ئەو لایەنانە بوونەتە گرنگترین چاوگەی داهاتیان. لیستەی خوارەوە دابەشبوونی کارگەران بەسەر بەشە جۆراوجۆرەکانی ئابووری دەردەخات.

لیستەی ژمارە ٦: پیشەی دانیشتوان بەپێی ڕێچکە ئابوورییەکانی ساڵی ١٩٦٦

	کشتکاری و کان	پیشەسازی و ئاوەدانکردنەوە	خزمەتگوزاری
مەهاباد « سابلاغ »	٦٧.٨	١٠.٧	٢١.٥
سەقز	٧٠.٥	٨.٨	٢٠.٧
سەنەندوج « سنە »	٦٣.١	١١.٤	٢٥.٥
کرماشان	٤٦.٩	١٦.٩	٣٦.٢
کوردستانی ئێران (بە گریمانی ١٩٧٥)	٦٥ ـ ٧٠	١٠	٢٠ ـ ٢٥

ئەو ئەنجامانەی سەرەوە پێویستییان بە هەندێک ڕوونکردنەوە دەبێت. واتە بەر لەگشت پێویستە (جگە لە دەرهێنانی نەوتەکەی کرماشان) ئەوە ڕوونکەینەوە کە پیشەسازی بەرهەمدەر بەڕاستی نەکەوتووەتە کوردستانەوە. ئەوجا کاراترین بار لە زەمینەی "پیشەسازی و ئاوەدانکردنەوەدا" بەشی کارکردنە لە پیشەسازی نوێ کە کەمتر لە ٥ ٪ی دانیشتوانی خستووەتە سەرکار.

٨٠ ٪ی ئابووری نەتەوەیی دەگەڕێتەوە بۆ بەرهەمی کشتوکاڵ کە بە تایبەت لە ٤٥ ٪ی ئەو ئابوورییە لە بەرووبوومی ئاژەڵدارییەوەیە، و لە ٣٥ ٪ی تری لە دەسکەوتی زەوی و زار.

بەرانبەر بە ٨٠ دۆلار بووجەی یەک هاووڵاتی کوردستان بۆ ساڵی ١٩٦٦، و ١٥٠ دۆلارمان کردووە بە گریمانی بۆ ساڵی ١٩٧٥. بەپێی دەرخستنی لێپرسراوانی میری، ناوەندی ئابووری تاکە کەس بۆ ساڵی ١٩٧٥ لەگشت ئێراندا گەیشتووەتە ١٣٤٠ دۆلار.

مەزنترین هۆی کاریگەر بۆ بەرزبوونەوەی کوتووپڕی ئابووری نەتەوەیی، لەپڕ بەرزبوونەوەی بەرهەمی نەوت و لەساڵانی دواییدا یەکجار زۆر بەرزبوونەوەی نرخیەتی. ئەوی لەو میلیارەها دۆلار قازانجەی وەک بەش بۆ کوردستانی ئێران تەرخان کرابێت هەر زۆر کەمە. لەکۆی دەیەها پرۆژەی پیشەسازی مەزن کە لە ئێراندا کراونەتەوە، تاکە یەکێکیشیان لەکوردستاندا نەبووە. جگە

لەو هێڵی شەمەندەفەرە ستراتیژییەی ئێران دەبەستێت بە تورکیاوە، تاکە یەک کیلۆمەتر هێڵی ئاسن لەکوردستاندا نیە، و لەنەخشەی داهاتووی میری ئێرانیشدا نیە هیچ هێڵێک بەوێدا بکێشێت. هەروەها ڕێگەی قیرتاو تەنها ئەو ڕێگە ستراتیژییەیە کە بەدرێژایی سنووری عیراق لەژێر دروستکردندایە، ئەویش بە مەبەستی بەستنەوەی باشووری کوردستان بە باکوورییەوە.

هەروەک باری گوزەران لە کوردستان زۆر نزمە. بەپێی سەرژمێرەکەی ساڵی ١٩٦٦ پتر لە ٥٠ ٪ی خێزان "ئەوی بینیمان خێزانی پێنج تا شەش کەسی" لە تاکە ژوورێکدا دەژین(٣) و پتر لە ٨٠ ٪ی خانوبان بە گڵ دروستکراوە، و زۆر لەو خانوانە نە ئاوی پاکیان تێدایە بۆ خواردنەوە، و نە ئەلیکتریکیان بۆ چووە. ناوەندی کاری حەفتانەیەن لە پەنجا و چوار سات تێدەپەڕێت.

ئەگەر بڕوانینە ئابووری ئێرانی دوای سەرەتای ئەم سەدەیە دەبینین، لەگرتێکانی دواییدا ئابووری ئێران زۆر خێرا پەرەی سەند، و ئابووری کوردستانەکەی بووە بە تەواوکەری ئابووری بۆ ئەو. لەگەڵ گشت ئەو گۆڕانکاریانەی ڕوویداوە هێشتا ئێران لەڕیزی ئەو وڵاتانەدایە کە ڕوو لە بووژانەوەن، و کوردستانیش کە لەنێو چوارچێوەی ئەودایە هەر بە ناوچەیەکی زۆر دواکەوتوو ماوەتەوە.

خێڵاتی کورد و ئایندەی: بەوەی ژیانی خێڵایەتی کورد لەڕووی کۆمەڵایەتی و ئابوورییەوە گەیشتووەتە ئەوپەڕی کزی، چاکوایە ئاوڕێک لەچۆنێتی ژیانی خێلەکی کورد بدەینەوە (کۆمەڵی لادێیش هەر بەستراوە بەو هۆزانەوە). لەناوەندی سەدەی نۆزدەهەمدا خێڵە گەڕۆکەکان سێیەکی دانیشتوانی کوردستان بوون، و بەپێی پەیڕەوی خێڵانی کۆچەری گشت ئەندامانی هاوبەشن لە خاوەندارێتی زەوی، و ڕاسپێر و چاودێریان هەر سەرەک خێڵە. خێڵ (هۆز) لە کوردستان پێکدێن لە (تایەفە، بەر، تیرە) و ئەو کۆمەڵانەش دابەش دەبن بە چەند (هۆز، عێل و بنەماڵە)[17]. بەگ پێشهەنگی هۆزە و (ئاغا)[18] سەرۆکی تایەفە. دەسەڵاتی پێشهەنگی بەگ و ئاغا بێسنوورە، و بڕیاری بەگ لەگشت ڕوویەکەوە بەجێیە. وەکتر بڕیاری ڕاوێژکارانی خۆیی (ڕیش سپی) کاردەکەنە سەر بڕیارەکانی. پاش مردنی بەگ کوڕی گەورەی شوێنی دەگرێت، گەر بێ نەوە بێت یان لە بنەماڵەکەیدا نێرینەی نەبێت، ئەوا ڕیش سپییەکان سەرکردەیەکی تر لەناو هۆز هەڵدەبژێرن. جاروایە ژنی هەڵکەوتوویان لێ دەبێت بەسەرکردەی هۆز.(٤)

سەرکردە ناوبژیکەری گشت ناکۆکییەکە، و پەسەنکاری زەماوەند و هتد.... نە خاوەن زەوییە و نەکێڵگە و زار، بەڵام پێشهەنگی گشتە. هەندێک لە تایبەتمەندی ـ یەکانی ئەو: لەلایەن

17 ـ بەپێی دراوسێتی و ژیان لەگەڵ عەرەبدا، وشەگەلی وەک عەشیرەت و تایەفە (طوائف) لە زۆر شوێندا جێگەی هۆز، خێڵ(عێل) و تیرەی گرتووەتەوە. « و »

18 ـ لەنێو زۆر لە هۆزەکانی ڕۆژهەڵاتی کوردستاندا لە بەگ مەزنتر پلەی(خان)ـە.« و »

وەرزێرانەوە بەشێک لەخوری و بەروبوومی زەوی بۆ دەچێت. لەناو هەمان یەک خێڵدا سێ بەرەی سەرەکی ڕچاو دەکرێت؛ خودی سەرکردە و خزمانی؛ لەناو خێڵدا خاوەن چاکترین پلە و پایەن. ئەوجا دەستوپێوەن کە بریتین لە خزمەتکاران(خزلام) و کاربەدەستە جۆراوجۆرەکانی تر. پاشان کۆی ئەندامانی تری خێڵ. هەروەها لەناو گشت[19] خێڵێکدا چەندین جۆر ڕابەری ئاینی هەن؛ وەک "شێخ (پیر)" بۆ سەروکاری ڕەوش (تەریقەت)، "مەلا " وەک مامۆستای ئاینی، و هەروەها سەید کە لە "نەوەی پێغەمبەرن". لەناویاندا پیاوی ئاینی خاوەن هەندێک تایبەتمەندین. بەپێی پلە و پایە جیاوازی مەزن هەیە لەنێوان ئەندامانی خێڵدا، و ئەو نایەکسانیە دەگەڕێتەوە بۆ بەرز و نزمی ڕادەی دەرامەت (بەگوێرەی کەم و زۆر دارایی سەری ئاژەڵ). تەنانەت لەناو ئەو خێڵانەیشدا کە ڕەوشی خاوەندارێتی بووجەی تایبەت نییە، هەر ئەو جۆرە نایەکسانییە ڕۆڵی خۆی دەبینێت، چونکە هەڵدەکەوێت هەندێک ئەندامی خێڵ خاوەنی چەند سەری کەم پەز بن، بەڵام سەرۆک و هەندێکی تریان خاوەن ڕانە بزن و مەڕی زۆرن.

ڕەوشی ئاڵوگۆڕی بەرهەم بەکاڵا لەنێو خێڵە نیمچە شارستانییەکان و خێڵە دەوارنشینەکاندا زۆر باو بوو، چونکە خێڵە بەتایبەتی ئاژەڵدارەکان نەتەنها ماست و کەرە و پەنیری زۆر وەبەرهەم دێنن بەڵکو، خاوەنی پێست، خوری و مووی بزن و زۆر بەرهەمی تریشن. هەروەها هەندێک خێڵ هاوکات لەگەڵ پەروەردەی ئاژەڵدا پیشەسازی وەک دارتاش، ئاسنگەر، دەواردروو، بەرگ دوروو و تەونچی و زۆری تریان تێدا هەڵدەکەوێت، بۆیە ئەوجۆرە ئاڵوگۆڕە زەمینەی هەوار (لە کوێستان) بۆ خێڵ دەڕەخسێنێت، و داڵدەی زستانیش لە(گەرمیان). هەر بەوجۆرە لەسەر ڕێی گەرمیان و کوێستاندا ئەندامی خێڵ دەتوانن بەگۆڕینەوەی بەرهەم، کاڵای پێویست بکڕن. لەسەرەتای سەدەی بیستهەمەوە بە پارە کڕین و فرۆش کەوتە ناو کوردان. وەنەبێت گشت کات سەرمایە و دارایی سەرۆک خێڵ بەپێی خاوەندارێتی سەری پەز بووبێت، بەڵکوو بەپێی چەندی دارایی لیرەی زێڕ و زیوی ئەو بووە.

هەلومەرجی ئاڵوگۆڕ و بەرکەوتنی لەوەڕگا، هەستی بەشێک لە خێڵە کوردە مەزنەکانی بۆ بیرکردنەوە لە نیشتەجێ بوونی یەکجارەکی بزواند.

لەنێوان هەردوو جەنگی جیهانگیردا ڕژێمی ئێران لەشکری بۆ نیشتەجێکردنی کوردان خستەگەڕ. ئەنجامی ئەو کارە یەکجار ناهەموار بوو؛ چەندەها جار ئەوان بوونەتە هۆی لەناوچوونی تەواوی چەندان خێڵ، لەکۆی دوو هەزار کەس لە هۆزی جەلالی (کە هەواریان دەکەوێتە سەر مەرزەکانی ئێران و تورک و ڕووسیا) بەزۆر ڕاگوێزراو بۆ ناوەندی ئێران. ساڵی ١٩٤١ تەنها چەند سەد کەس لەوان گەڕایەوە. بەوەی جەنراڵ ئەحمەدی ئاغاخان لە قەلاچۆ کردنی خێڵەکانی لوڕستاندا ناوبانگی دەرکرد، بۆیە ناونرا " لوڕ کوژ ". هۆزی گەڵباخیش دووچاری هەمان دەرد بوو

19 ـ مەرجنیە لەناو گشت خێڵێکدا سەید یان شێخ هەبن، بەڵام بوونی مەلا گونجاوە.» و »

کە گواستیانەوە بۆ ؟مزان[20] و ئیسفەهان و زەوییەکانیان بەخشین بە کەسانی تورک زمان؛" ئەو ئازار و ئەشکەنجە زۆرەی لەڕێی ڕاگوێزاندا چەشتیان کارێکی ئەوتۆی تێکردن ڕوو بکەنە گرد وکێوەکان و بۆ چەند مانگ جەنگی شێوە پارتزانی تێدا بکەن(٥).

ئەو بەزۆر ڕاگوێزانە بۆرجوایانی ئێران بەسوود بوو، چونکە کۆمەڵی نیشتەجێ پێویستی بەوە دەبێت ئەوان بازاڕی"گەرم و دامەزراو"یان بۆ بخەنە گەڕ. کە ڕژێمی ئێران کڕین و فرۆشی سەرمەرزەکانی قەدەغەکرد، خێڵەکی ناچاربوون ڕووبکەنە بازاڕەکانی ناو وڵات. لەلایەکی ترەوە نیشتەجێبوون سوودی گەیاند بە خاوەن خانووبەرەی ئێرانی، تەنانەت کوردەکانی کوردستانیش چونکە هەڵکەوتی ئەو زەمینەیە بەسوود بوو بۆ دامەزرانی جوتیار و بەستنیان بەزەوییەوە. هەروەها سەرانە و باج سوودی زۆر دەگەیێنن بە میری و کاربەدەستانی، و بۆ باجگران ئەو کارە زۆر ئاسانترە چونکە چیتر بۆ کۆکردنەوەی کێواوکێو دوای خێڵەکی گەڕۆک ناکەون، و لە گۆندەکاندا کاریان بە ئاسانی دەگاتە ئەنجام. لەلایەکی تریشەوە ئەرکی پاسەوانی و ژێر چاو گرتنی بازاڕە مەرزییەکان و کۆچی خێڵەکی کەمتر کردەوە. قاچاغ و ئاڵوگۆڕی کاڵای بیانی کەمبوونەوە، و چەسپانی یاسای گومرگی بووە هۆی بەرزبوونەوەی داهاتی میری. ژیانی نیشتەجێ بوون سەرنووسینی لاو و ڕەوانەکردنی بۆ سربازی زۆر ئاسانتر دەکات وەک لە ناو خێڵەکییانی گەڕۆک.

دابەشکردنی کوردستان، سنووری بەتایبەتی نێوان تورکیا و ئێران تەگەرەی خستە ڕێی گەرمیان وکوێستان کردنە کلاسیکەکەی کۆچەرییان. چەسپاندنی ئەو یاسایە بەیەکجاری ڕێگەی تەنانەت لە خێڵە نیمچە گەڕۆکەکانیش گرت و توانای ئەمدیواودیوی سەر سنووری نەهێشتن. تەنانەت نەخشەکێشانی سنوور بووە هۆی لێک بچڕانی هەندێک خێڵ بۆ دوو یان جەند پارچەی جیاجیا لەسەر زەوی دوو یان سێ دەوڵەت (وەک دابەشبوونی هۆزی هەرکی بەسەر ئێرا و عیراق و تورکیا، یان هۆزی شوکاک بەسەر ئێران و تورکیا)[21]، هەندێک لەو هۆکارانەی ببوە هۆی دواکەوتنی هۆزە کوردە کۆچەرییەکان بۆ نیشتەجێبوون، ئەمانەن؛ زەمینە و بارودۆخی لەبار بۆ پەروەردەکردنی ئاژەڵ (لەوەڕگەی پاراو، کەژ و ئاوی گونجاو و هتد...)، کەم بوونی زەوی بەراو، و لەپاش گشت، ئارەزووی سروشتی کە خۆ دزینەوەیە لەباج و سەرانەی دەوڵەت و هەست بە سەربەخۆیی. ئەوجا چەسپانی دەسەڵاتی دەوڵەت ژیانی کۆچەری لەناوبرد. لە لیستەی خوارەوەدا ژمارەی زۆر خێرا بەرزبووەوەی دانیشتووانی لادێی ئەم دواییانە دەردەخەین.

20 ـ E ـ هەمەدان.

21 ـ بەدەگمەن هۆزی کورد دەبینین بەر کەرتبوونەکەی کوردستان نەکەوتبێت. ئەوە هەورامان و گشت هۆز وتیرەکانی، هەرەوها جاف، کەلوڕ، کاکەیی و هەندێک هۆز وتیرەی لوڕ، هەروەها مەنگوڕ و مامش و هتد ... بەمدیوئاودیوی سنووری عیراق و ئێراندا دابەشبوون، و دابەش ـ بوونی تیرەکانی جەلالی بەسەر عیراق و ئێران و تورکیا و یەزیدی لەنێوان عیراق و سوریا و تورکیا. وهتد.... » و »

لیستەی ژمارە ٧ : « نموونەی»گوندەکان و ژمارەی دانیشتووانیان

پارێزگا	ژمارەی گوند			لادێ نشین		
	١٨٥١	١٩٥١	١٩٧٦	١٨٥١	١٩٥١	١٩٧٦
بانە	٨	١٦١	٢٠٣	١,١٢٥	١٥,٠٠٠	٢٨,٠٨٠
مەریوان	١٤	١١١	٢٩٠	١,٠٤٠	١٧,٨٠٠	٤٨,١٧٧[22]
خوڕڕەم ئاباد	٩	١٢١		٦٠٥	٢٩,٥٠٠	--

ئەمڕۆ لەکوردستانی ئێران پتر لە ٧٥٠٠ گوند هەن زۆر بچووکن (ژمارەی دانیشتووانی دەگاتە[23] ١٥ تا ١٠، (بەلام گوند هەن دانیشتووانیان لە ١٠٠٠ تا ٢٠٠٠ خێزان بن). لەگوندی مامناوەندیدا نزیکەی ١٠٠ تا ١٥٠خێزان دەژی[24].

وەنەبێت سەرکردەکانی چارەکی دووهەمی ئەم سەدەیە تەنها لەوەرگەکانیان لێ داگیر کردبن، بەڵکوو دەستیشیان گرتووە بەسەر ئەو زەویە بەپیتانەدا کە بەکەڵکی کێڵان دێن، و بەو کارە خۆیان خستووەتە ڕیزی فیودالییەوە. ئەو پارچە زەویەی کە لەپێشدا سەرکرد بۆ گشت هۆزی تەرخان دەکرد، وردەوردە باری گۆڕا و بوو بەهێنی خودی سەرەک خێڵەکان.

چەسپاندنی یاسای سازکردنی کشتکاری ئەم دوو گرێیەی دوایی، دەربەگی لەشێوە فیودالی ترازاند. لەنێو کۆمەڵگەی کوردی ئەمڕۆی ئێراندا سەرمایە و بووجەی بازاڕ بووە بە پیشەی باو. بناغە کۆمەلایەتیە کلاسیکەکەیان گۆڕیوەتەوە بە ژێرخانێکی نوێتری ئەوتۆ کە ببێتە هۆی پێشخستنی کۆمەڵ. هەرچەندە ژێرخانە ئابوورییەکەی ئەوان بەماوەیەکی کەم بوو بە هۆی گۆڕانی مێژوویی و قووڵ، بەلام هێشتا بیر و بۆچوونی کۆنیان لەسەردا ماوە.

ژێرخانی کۆمەلایەتی: بەپێی توانا، ڕوونکردنەوەی بنکە کۆمەلایەتییەکەی کوردی پێش چەسپاندنی یاسای سازکردنی کشتکاری، بەم لیستەیەی خوارەوە دەردەبڕین.

لیستەی ژمارە ٨: بنەی کۆمەلایەتی لادێی کوردی

	ڕێژەی سەدی دانیشتووانی لادێ		پانتایی زەوی
	ساڵی ١٩٦٠	گریمانی بۆ ١٩٧٥	خێزان بە هێکتار[25]
زەویداری گەورە	٠,٣	—	پتر لە ٣٠٠
زەویداری ناوەنجی	٠,٦	٠,٨	٣٠ ــ ٥٠
زەویداری بچووک	١,٥	٢,٥	٥ ــ ٢٠
جوتیاری ناوەنجی	٣	٣٢	١ ــ ٣
جوتیاری بێ زەوی	٧٢	٢٤ ــ ٢٦	...
ڕەنجبەران	١٠	٢٣ ــ ٢٦	...
چینەکانی تر	١٢,٦	٤١,٧[26]	...

22 ـ E ـ ٨٤,١٧٧.
23 ـ E ـ لە ٥ تا ١٠ خێزانە.
24 ـ E ـ لە ٩٠٪ی کۆمەڵی کوردەواری ئێران لە گوند دا دەژین.
25 ـ E ـ (acres). « ئەوەیش یەکسانە بە نزیکەی ٠,٤ هێکتار. بۆیە فرەی پێوانەکانی جیاواز نیشان داوە. ـ و »

پێویستە ئاگامان لەوەبێت کە فرەگەلی گریمانی « E ـ دیارکراو بۆ ساڵی ١٩٧٥ » بۆچوونی ئێمەیە لەسەر ڕۆشنایی کۆڕانکاری ژێرخانی کۆمەلایەتی. دیاردەی ئەو بارەیش ئەوە دەگەیێنێت کە چینە زەویدارە گەورەکەی خاوەنی پتر لە ٦٠٪ی زەوی کێڵراو بوون لەڕووی ئابوورییەوە بزربوون. هەرچیش زەویدارە ناوەنجییەکانە توانیویانە سوود لە یاسای سازکردنی کشتکاری، و هەروەها بەهۆی بارە ڕامیارییە تایبەتەکەی کوردستانەوە، بەهرە لەچاوپۆشیەکەی میری وەرگرتن و زەوی خۆیان بپارێزن. وەکتریش دابەشبوونی زەویەکانی خاوەن زەوی زۆر، جینی زەویدارانی بچووکی بەهێزکرد، بەتایبەتی چینی جوتیارانی ناونجی کە لەمڕۆ بەدواوە بە نوێنەری زۆربەی زۆری دانیشتووانی لادی دەژمێردرێن. دیاردەیەکی زەقی تر، زۆر خێرا بەرزبوونەوەی ژمارەی ڕەنجبەرە کە لەگەڵ جوتیارانی بێ زەوین و کۆی ٥٠٪ی دانیشتووانی لادی دەگرنەوە.

لەڕاستیدا نەبوونی پرۆژەی کارگەی گەورەوە لەکوردستانی ئێران بوەتە هۆی سستی پێشکەوتنی پرۆلیتاری کارکەر، بەڵکوو بەپێچەوانەوە، کۆچی لادێیی بەرەو شار بێکارییەکی یەکجار زۆری تێدا پەیداکردوون، و ئەوی بەر کوردستانی ئێران کەوتبێت لەو جۆرە پرۆژە پێشەییانەی لە زۆر ناوچەی جۆراوجۆری ئێراندا کراونەتەوە، تەنها تۆسقاڵێکن.

بۆرجوای کارکەر لەناو کورداندا زۆر کەمن. هاوکات لەگەڵ پێشکەوتنی شارستانی، جینە ناوەندەکانی کورد بەسترانەوە بە دەزگا خزمەتگوزارییەکانی میرییەوە کە تایبێت لەناو دانیشتووانی شارەکاندا ژمارەیان پتر و پتر دەبێت، و هەر ئەوانەیشن بوونەتە هێزێکی ئابووری گرنگی ناو کۆمەڵ. ئەمانەن چینی بۆرجوا کە لەبری سەرمایەداران بوونەتە بنەی کۆمەلایەتی سیستێمی ئەمڕۆی کۆمەڵگەی کوردی ناو کوردستانی ئێران.

تێڕوانینی مێژوویی

لەجەنگی چالدێرانەوە تا جەنگی جیهانگیری دوو

لەجەنگی چالدێراندا (کە ناوچەیەکە لەکەناری باکووری ڕۆژئاوای گۆمی ورمێ) ڕۆژی ٢٢ی مانگی ئۆگستی ١٥١٤ لەشکری سوڵتان سەلیمی عوسمانی لەشکرەکەی شا ئیسماعیلی

26 ـ E ـ ١٤,٧.

سەفەوی بە هاوکاری کورد بەزاند. ئەو ڕێکەوتە بە یەکەمین سەرەتای دابەشکردنی هەرێمی کوردان دەژمێردرێت لە نێوان ئێران و ئیمپراتۆری عوسمانی.

پاش ئەو جەنگەی چالدێران و بەدرێژایی سەدەی شانزە، هەریەک لەو دوو وڵاتە دەکۆشان دیسپلینی دەوڵەتی بەسەر ئەواندا بسەپێنن. میرنشینەکانی کورد دژبوون بە کەوتنە ژێر دەسەڵاتی چەق، ئەوەبوو جوامێری و خۆڕاگرییەکەی ساڵی ١٦٠٨ی میرخانی برادۆستی لەقەڵای دەمدەمدا بوو بە ئەفسانەیەکی مێژوویی. بە فرمانی شا عەباسی سەفەوی ئەو بزووتنەوەیە لەناوبرا و لەشکری قزلباشەکان ئەو سوڵتانەی کوردیان لەناوچەیەکی ڕۆژئاوای گۆمی ورمێدا کوشت. شا عەباس لە ساڵی ١٦٣٩دا لەگەڵ سوڵتان موراد ڕێکەوت، و هەرلەوێدا کوردستانیان لەنێوان خۆیاندا بەش کرد، و لەوکاتەوە هیچ گۆڕانێک بەسەر سنووری ئەو بەشانەی کوردستان نەهاتووە. لەماوەی چوارسەد و شەست ساڵی پاش جەنگی چالدێرانەوە تا ئەمڕۆ، هەڵچوونی کوردی ئێران بەرانبەر بە داگیرکەرانی ئەسفەهان (پایتەختی پێشووی ئێران) و تاران دانەمرکاوە. هەرچی میر نشینە کوردییەکەی ئەردەڵان بوو سەربەخۆیی خۆی تا ساڵی ١٨٦٥ ڕاگرت.

مەزنترین بزووتنەوەی چەکداری کوردی کۆتایی سەدەی نۆزدە بەڕابەری شێخ عوبێدوڵا بوو کە لە ساڵی ١٨٨٠دا هەڵگیرسا، ئەوشۆڕشە گشت هەرێمی نێوان گۆمی ورمێ و شاری وانی ئازادکرد. ئەوە یەکەمین بزووتنەوەی کوردی بوو بە مەبەستی لێکدانەوە و ئازادکردنی گشت هەرێمەکانی کوردستان بێت. ئەو شۆڕشە بەپلان و دەست تێکەڵکردنی هەردووک لەشکرەکەی تورک و فارس لەناوچوو.

لەماوەی جەنگی جیهانگیری دووهەمدا کوردستانی ئێران ببوو بەگۆڕەپانی جەنگ لە نێوان دوو لەشکرەکەی تورک و ڕوس، و بەمەبەستی لاوازکردنی هەستی نەتەوایەتی کورد، تورکیا سۆزی ئاینی کوردانی دژ بەناموسوڵمانەکان (بەتایبەتی ئەرمەن) دەبزواند.

هەڵوەشانی ئیمپراتۆری عوسمانی کاری زۆری کردە سەر تینی بزووتنەوەی ناو کوردانی تورکیا و هەستی بزواندن بۆ سەپاندنی پێناسەی نەتەوەیی و تێکۆشان لەپێناو سەربەخۆییدا. بەرپەرچ و کاردانەوەکەی پاش پەیماننامی سیڤەری ساڵی ١٩٢٠، و یاخیبوونی کوردی عیراق بەسەرۆکایەتی شێخ مەحموود، و هەروەها لاوازبوونی ڕژێمی تاران، بوونە هۆی یاخیبوونێکی بەرفراوان لە باکووری کوردستانی ئێران. لە نێوان ساڵەکانی ١٩٢٠ و ١٩٢٥دا سمکۆ (ئیسماعیل ئاغا)ی سەرۆک هۆزی شوکاک توانی دەست بەسەر تەواوی ناوچەکانی ڕۆژئاوای گۆمی ورمێدا بگرێت، و دروشمی ئازادی کوردستانی تێدا هەڵکات.

سمکۆ، ساڵی ١٩٢٣ سەردانی شاری سلێمانی کرد و چاوی بە شێخ مەحموود کەوت و لە پەیوەندی نێوان هەردووک بزووتنەوە دوان. بەڵێنی درۆی ئینگلیز سمکۆی تووشی هەڵەی یەکجا گەورە کرد چونکە بەرە و لایەنی ئەو بەکوشتنی مار شەمعونی سەرۆکی ئاشوورییەکانی ناوچەی

ورمێی هەر یەکجار زۆر لاواز بوو.

ڕەزا خان، کە پاشان ناونرا ڕەزا شا، ساڵی ١٩٢٥ لەئەنجامی کودەتایەکی ڕامیاری، و بەیارمەتی ئینگلیز، دەستی گرت بەسەر دەوڵەتدا و دەیویست دیسپلینی یاسایی بسەپێنێت. ئەوجا سپاییانی ئێرانی لە ٢١ی جونی ١٩٣٠دا سمکۆیان بەناوی "وتوویژ"ەوە بانگ کرد بۆ شاری شنۆ و لەوێ کوشتیان. [چەند ساڵ پاش ئەوە، لەساڵی ١٩٣١دا یاخیبوونێکی چەکداری تر هەڵگیرسا، ئەمجارەیان لە باشووری کوردستانی ئێران، کە بە ڕابەری جەعفەر سوڵتان بوو]*.

کۆمارە کوردییەکەی مەهاباد

٢٠ی ئۆگستی ١٩٤١ لەشکری هاوپەیمانییەکانی سۆڤیەت، ئەمریکا و بەریتانیا گەیشتنە ئێران. گۆڕانکاری بەسەر دەسەڵاتی دیکتاتۆریزمی ڕەزاشادا هات و لە ئەنجامدا سیستێمی هەندا لاواز بوو دەسەڵاتی نەما بەسەر باشووری داگیرکراو لەلایەن ئەمریکا و ئینگلیزەوە، و باکووریش لەلایەن سۆڤیەتییەکان. لەوێدا پارتە ڕامیارییەکانی وڵات هەندێکیان ئازادی دیموکراسیانە بەرکەوت.

ناوچەی مەهاباد، نە ڕۆژئاوایی و نە سۆڤیەتییەکان دەستیان بۆ برد. وەک هەر لە کۆنەوە نەریتی بزووتنەوەی کوردایەتی لەوناوچەیەدا هەبوو، کوردەکانی ناوچەی مەهاباد ئەو هەلە نائاساییە بۆ هەلکەوتوویان قۆستەوە و یەکەمین ڕێکخراوی ڕامیاری کوردییان لە سێپتەمبەری ١٩٤٢دا لەوێ پێکەوەنا و ناویان نا کۆمەڵەی ژ.ک (ژیانەوەی کوردستان) کە ئامانجەکانی خڕ نەتەوەیی بوو. سەرکردەکانی ئەو ڕێکخراوە هەندێک ڕۆشنبیری دەرچوو لە ئامۆژگا ناوەندییەکانی شار بوون.

کۆمەڵە، لەماوەیەکی کەمدا لەناو جەماوەری شار و لادێ پەسەند و پشتگیری کرا. پێلەوەی کۆمەڵە هیچ پەیڕەو و پرۆگرامێکی ئامادەکراو و بناغەیەکی ئەوتۆ بتەو و دیارکراوی هەبێت، بوو بەنیمچە باوەڕپێکراو، و ئەپریلی ١٩٤٣ سەرکردایەتییەکی نوێیان بۆخۆ هەڵبژارد.

بەرفراوانی و گرنگی بزوتنەوە دیموکراسییەکەی لەکوردستان سەریهەڵدا زۆر پێشتر بوو لە ئاستی کادیرەکانی کۆمەڵە. دەبوو ئەوان بە پرۆگرامی ڕامیاری ئەوتۆ هەڵسووڕێن بگونجێت لەگەڵ پێداویستییەکانی ڕۆژگار، و هەروەها پێویستی بە کادری خاوەن دیدەنی ڕامیاری پتر و بەرفراوان و ڕێکخراوی گونجاو و بەتوانا بۆ سەرکردایەتی دەیەها هەزار ئەندام.

ئەوەبوو لە ئۆگستی ١٩٤٥دا پارتێکی نوێ پێکەوەنرا لەژێر ناوی "پارتی دیموکراتی کوردستان" و ئەندامانی کۆمەڵە بەگشتی بوون بە بەشێک لەو. قازی محەمەدی ڕۆشنبیر و دەرکەوتوو و خاوەن ناوبانگێکی ڕامیاری و ئاینی بەرز بوو بە یەکێک لەدامەزرێنەرە

* ـ لە پێداچوونەوەدا ئەم دوا دێڕانەم لەسەر ئینگلیزییەکە ڕاستکردەوە. ـ وەرگێڕ

سەرەکییەکانی. پارتی دیموکراتی کوردستان (P.D.K) پرۆگرامی خۆی بەم هەشت خاڵە سەرەکییە بڵاوکردەوە:

١ـ پێویستە گەلی کورد لەئێراندا خۆی کاروباری ناوخۆیی خۆی بەڕێوەبەرێت و لە چوارچێوەی سنووری ئێراندا ببێتە خاوەن مافی ئۆتۆنۆمی.

٢ـ پێویستە بکرێت بەخاوەن مافی خوێندن بەزمانی زگماکی، و هەروەها دەبێ لەکاری ڕۆژانەی دەزگا و نووسینگەکانی ئەو ناوچە ئۆتۆنۆمییەی کورد بەزمانی کوردی بێت.

٣ـ بەگوێرەی ئەو نەخشەیەی وڵاتی لێپێکهاتوە، پێویستە لە هەرێمەکانی کوردستاندا نوێنەر هەڵبــژێردرێت بۆ ئەنجــومــەنەکــان، و ئەوان بتــوانن کــاروباری کــۆمــەڵایەتی و گــشت کــارە ناوخۆییەکانی تر بەڕێوەبەرن.

٤ـ پێویستە فەرمانبەرانی هەرێم لەخودی هاوڵاتییانی کوردبن.

٥ـ پێویــستــە بۆ دابینکردنی ئاییندەی هەردوولا، بەپێی یاســایەکی گــشــتی ڕێکەوتن ســازکــرێت لەنێوان جوتیار و خاوەن زەویدا.

٦ـ خەباتی پارتی دیموکراتی کوردستان لەپێناو بتەوکردنی یەکێتی و برایەتیدایە لەگەڵ گەلی ئازەری و گشت کەمایەتییەکانی لە ئازربایجان دەژین(وەک ئاسووری و ئەرمەنی و هتد...).

٧ـ پارتی دیموکراتی کوردستان گونجاندنی بارودۆخ بۆ پێشخستنی باری کشتکاری و ئابووری و پەرەپێدانی فێرکردن و باری تەندروستی بە ئەرکی سەرشانی خۆی دەزانی، و دەکۆشێت بە سوود وەرگرتن لە بەرهەمە سروشتییەکانی کوردستان باری ژیانی ماددی و ڕەوانی گەلی کورد خۆشکات.

٨ـ پارتی دیموکراتی کوردستان ئازادی کار دەخوازێت بۆ گشت ڕێکخراوە ڕامیارییەکانی ئێران تا ببێتە هۆی خۆشی و بەرەوپێش چوونی وڵات.

بەوەی لە پرۆگرامیدا ڕەنگدانەوەی ئامانجەکانی گەلی کورد دەردەکەوت، زۆربەی دانیشتووان زۆر خێرا پێی قایل بوون و بوون بەلایەنگری. بۆنە و هەڵکەوتی جۆراوجۆری ڕۆژگار لە کوردستان و هەروەها لەئێران بوونە هاندەر بۆ ڕابوونی هێزە دیموکراتخوازەکان. لە کۆبوونەوەیەکی گەلی زۆر مەزندا کە نمایندەی گشت ناوچەکانی لە سەقز بەرەوژوور تێیدا بەشداربوو، ڕۆژی ٢٢ی جەنیوەری ساڵی ١٩٤٦ بانگی یەکەمین کۆماری کوردی درا، و بە گشتی دەنگ قازی محەممەدی سەرۆکی پارتی دیموکراتی کوردستان کرا بە سەرەک کۆمار.

تەمەنی ئەو کــۆمــارە ســاڵی پڕنەکــردەوە، بەڵام خــاوەن وزەیەکی بێهــاوتای ئەوتۆ بوو، زۆر لە ئامانجەکانی پرۆگرامی پارتی دیموکراتی کوردستــانی تێدا هاتەدی. زمانی کوردی کرا بە زمانی یاســایی خوێندن و دەربار. چەندین گۆڤار بەڕێکوپێکی دەرکەوتن، لەوانە گــۆڤاری "کــوردســتــان" ئۆرگانی پارتی دیموکراتی کوردستان، و گۆڤاری "هەڵاڵە" بۆ ژنان و "گڕوگاڵی منداڵان" بۆ منداڵ و

هتد.... هەروەک ژن بەشداری لە یەکەمین شانۆی کوردیدا کرد. بازرگانی لەگەڵ یەکێتی سۆڤیەت زۆر خێــرا پەرەیســەند، و باری ئابووری مژدەی خــۆشی بۆگــشت دەهێنا. ئەگــەر زەویدار لە هەچ لایەکی کوردستان هەڵبهاتبا بۆ هاوکاری لەگەڵ تاران « بیوونایە بەجاش»، ئەوا زەوییەکانیان دەدران بە جوتیاری کورد و ئەو خێزانە بارزانییانەی لە ئەنجامی مەترسی چەوساندنەوە لەدەست ڕژێمی عیراق هەڵهاتبوون و پەنایان بۆ کۆماری مەهاباد هێنابوو. بەڵام وەک ئازربایجان یاسای سازکردنی کشتکارییان دەرنەکرد، و هەر بەوپێیەی لەپرۆگرامەکەی پارتی دیموکراتی کوردستاندا بوو، کــاربەدەســتــانی کــۆمــار کــۆششی زۆریان کــرد بۆ ڕاگرتنی ئاســتی بەرژەوەندی "دەرەبەگ" و هەروەها بەرژەوەندی جوتیاران.

بەڕێوەبەرایەتی دەزگا بەرزەکان کە لەوەوبەر سپێردرابوو بەفارس و ئازەری، لابران و کوردیان خرایە جێ. هەروەها لەشکری میری ئێرانی و پۆلیسییان هەڵوەشاندەوە و لەشوێنیان لەشکری نیشتمانی و هێزی پێشمەرگە(٦) درووست بوون.

ئاڵای کۆمــار پێکهات لە سێ ڕەنگ (سوور، سپی و سەوز) و خۆریکی لەناوەڕاستدا بوو، ئارمەکەی بریتی بوو لە پەڕێک (کە سیمبۆلە بۆ زانست و کولتوور) چەقیبوە لە خۆر[27] (کە سیمبۆلە بۆ سەربەستی) و پەرژینەکەی گوڵە گەنم بوو. هەڵبەستێکی بەناوبانگیش کرا بە سرودی نیشتمانی:

"ئەی ڕەقیب هەر ماوە قەومی کورد زمان
ناشکێنێ دانەری تۆپی زەمان
کەس نەڵێ کورد مردوە، کورد زیندووە
زیندووە قەت نانەوێ، ئاڵاکەمان"

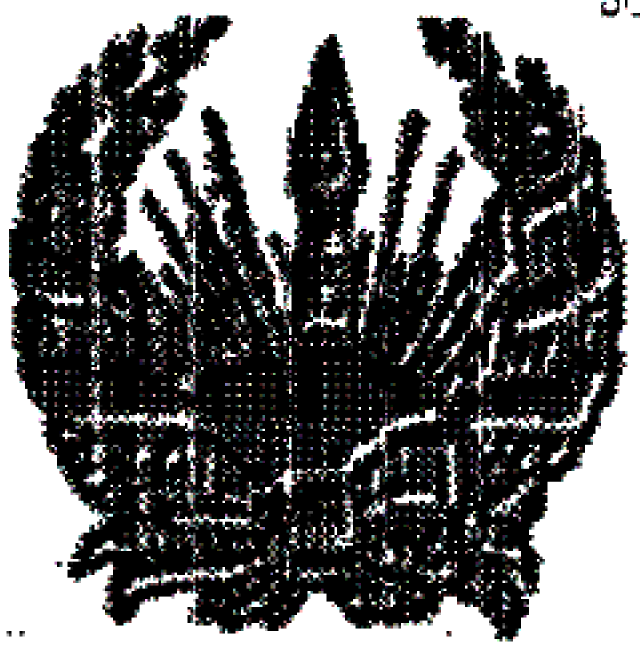

لەکابینەکەیاندا سیانزە شالیار هەبوو، دوان لەوان بوون بەشــالیــاری جــەنگ و دەرەوە. دیارە بەوەی هێشــتــا پەرلەمــان هەڵنەبژێردرابوو، ئەنجــومــەنی یاسادانانیان لەکاردا نەبوو، و لەگشت بڕیارێکدا مۆری سەرەک کــۆمــار بڕی یاســا دەکــەوت. بەڵام دەسەڵاتی دادوەری لەژێر فرمانی ئەنجومەنی باڵا و دەســەڵاتی شــالیــاری دادوەریدا بوو. دەزگــاکــانی کــۆمــار دەســتیــان کــرد بەکردنەوەی بەڕێوەبەرایەتی ونووسینگە بۆ ناوچەکان. لەڕاستیدا هێشتا بڕیار

27 ـ بەڵکو بریتیبوو لە یەک ئوچی چەقیبو لە کەرتێکی ئەختەر .... » و «

بۆ ئاوەندی کردنی دەسەلات دەرنەچووبوو، ئایا مەبەست سپاندنی دەسەلاتی ئۆتۆنۆمی بوو بۆ هەرێم یان کۆماری سەربەخۆ؟ لە هەندێک شوێن بەو دامەزراوە نوێیە گوتراوە (دەوڵەتی جمهووری کوردستان) و وەکتریش چەشنی ئازربایجان(حکومەتی میللی کوردستان[28])یان بۆ بەکارهێناوە.

28 ـ (بڕوانە گزینگ، ژمارە ١٣ ـ لاپەڕە ٤١ و ٤٢) مامۆستا مەحموودی مەلا عیزەت لە ـ یوبیلی ئاڵتوونی جەمهووریەتی کوردستاندا دەڵێت:ـ حکوومەتی میللی کوردستان: لە ڕۆژی ڕاگەیاندنی دامەزرانی جمهوریەتی کوردستان، لەکۆبوونەوە مێژووییە بیست هەزار نەفەر یەکەی دووی ڕێبەنداندا،ل ەناو داوا و ڕاسپاردەکاندا، ناوی قەوارەکە بەمجۆرە هاتووە؛ <... ئەمڕۆ ئارەزووی عمومی خۆمان ئیزهار دەکەین و لەکۆمیتەی مەرکەزی حیزبی دیموکرات و ئەنجومەنی خۆمان خواهیش دەکەین وئیختیاری دەدەینێ:
١ـ لەو جێگایانەدا کەئێستا کوردی تێدا دەژی بە ئیستیقلالی تەواو بگات.
٢ـ ئینتیخاباتی مەجلیسی شورا دەستپێبکەن.
٣ـ حکومەتی میللی کوردستان و وەزیران وئیدارەکانی ساز بکەن ... هتد>. [بڕوانە ڕۆژنامەی کوردستان، ژمارە ٨، ٢٨ـ ١ـ ١٩٤٦.].
... لەناو سەرجەمی ناوە حکوومەتی ودەوڵەتییەکاندا، ئەم ناوە بەشێوەیەکی فراوان بەکار هێنراوە و زاڵبووە بەسەر ناوەکانی تر، ... زۆربەی زۆری وتاربێژانی ڕۆژی ڕاگەیاندنی دامەزراندنی جەمهوریەتی کوردستان لە دووی ڕێبەنداندا(جمهوری کوردستان)یان بەزار گوتووە و لەڕۆژنامەی کوردستاندا نوسراوە [ژمارەی وتاربێژان ٢٣ کەس بوون، بڕوانە ڕ.ک، ژمارە ١٠، ١٩٤٦/٢/٤.]. ـ لەو سوێندە مێژووییەی کە پێشەوا و هەموو لێپرسراوان و پێشمەرگەکان سوێندیان پێخوارد، ناوی قەوارەکە بەجمهووری کوردستان براوە و نووسراوە [ڕ.ک ژمارە ١٤، ١٩٤٦/٢/١٣. دەقی سوێندەکە لەبەشی دووهەمی ئەم باسەدا دەبینرێ.] .بەوپێیەی مامۆستا مەحموود لەبەشی دووهەمی لێکۆڵینەوەکەی(گزینگ، ژمارە ١٤ لاپەڕە ٣٩ و٣٧)دا، ئەوە ڕوون دەکاتەوە کە ئامانجەکە هەر"خودموختاری" بووە لەچوارچێوەی دەوڵەتی چەقدا کە ئێرانە، و "ئیستیقلالی تام" بوو لەئازربایجانی "خودموختار". بێگومان لێکۆڵینەوەکە مەودای کورتکردنەوەی تێدا نیە، بۆیە ناچارم چەند وتار یان هەڵوێستی لێ وەربگرم، وخوێنەری هێژا سەرپشک بکەم لە تێگەیشتنی ئەنجام (یانیش گەڕانەوە بۆ خودی سەرچاوەی ناوبراو کە زانیاری پتر دەبەخشێت).
... دیداری ڕۆژنامەنووسیەکەی خاوەنانی ڕۆژنامەی « ئێران ما » و« فرمان »ی تارانی لەگەڵ پێشەوادا ئەنجامیان دا... کاتێ لێی دەپرسن: « لە تاران دەڵێن کوردان بەرەهبەری جەنابت جوێبوونەوە وئیستیقلالی کوردستانیان دەوێ؛ ئایا ڕاستە؟» لەوڵامدا دەڵێ: « خێر ڕاست نیە، لەبەر ئەوەی کەایە لەدەوڵەتی ایران اجرای اساسیمان دەوێ و دەمانەوێ بە خودموختاری لەژێر بەیداغی ایراندا بژین وخودموختاریشمان وەگیرکەوتووە.» [بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە ڕ.ک ١ و٢، ١١ و١٣ـ ١ـ ١٩٤٦.]... ئەو سوێندەی لەوڕۆژەدا لەبەردەم «قورئانی موقدس ونەقشە و ئاڵای کوردستان»دا پێشەوا و هەموو لێپرسراوان و ئامادەبووان سوێندیان پێخوارد. جۆری لەڕاگرتنی بەلانسی سیاسی لەگەڵ ئازەربایجاندا وەبەرچاو دەگرێ کە بەمجۆرەبوو: «ئەمن بەخودا ،بەکەلامی عظیمی خودا، بەنیجتیمان بە شەرافەتی میلی کورد ،بە ئالای مقدسی کوردستان سویند دوخوم کە تا آخر هەناسەی ژیانم و ڕژاندنی آخر تنوکی خوینم بەگیان و بەماڵ لە ڕێی ڕاگرتنی سەربەخویی و بەرزکردنەوەی ئالای کوردستان تێ بکوشم و نسبەت بە رئیسی جمهوری کوردستان ویەکیتی کورد وآزەربایجان مطیع و وەفاداریم» [ڕ.ک ژمارە ١٤، ١٣ـ ٢ـ ١٩٤٦]... باش وایە ئاماژە بۆ ئەو تەلگرافەی پێشەوا بکەین دەربارەی پێکهێنانی ئینتیلاف کە بەم جۆرەیە:
تاران ـ جنابی ئەشرەف قیوام رەهبەری حیزبی دیموکراتی ایران.
ڕوونوس ـ جنابی آغای دکتور کشاورز رەهبەری حزبی تودەی ایران. >>>>

لە٢٣ی ئەپریلی ١٩٤٦دا هەردووک کاربەدەستانی میری کوردستان و ئازربایجان پەیماننامەیەکی حەوت خاڵییان پێکەوە مۆرکرد:

١ ـ هەریەک لەو دوو ڕژێمە، بەپێی پێویست نمایندەی خۆیان بۆلای یەکتر بنێر.
٢ ـ لەو ناوچانەی هەرێمی ئازربایجاندا کە دانیشتووی کوردی پترن بەڕێوەبردنی دەدرێتە دەست کورد، و هەروەها بەپێچەوانەوە.
٣ ـ هەردووک میری لیژنەی ئابووری تایبەت پێکدێنن و بەسەرپەرشتی سەرۆکی هەردووک وڵات کار ئەنجام دەدەن.
٤ ـ بەپێی پێویست و بۆ پاراستنی هەردووکلا، پەیمانی بەرگری لەنێوان ئازربایجان و کوردستان دەبەسترێت.
٥ ـ گشت جۆرە و تووێژی لەگەڵ تاران دەبێت بەبڕیاری هەردووکلابێت.
٦ ـ پێویستە میری ئازربایجان کارسازیکات بۆ بڵاوکردنەوەی زمان و کولتووری زیندووی دوو نەتەوە لەنێو کوردەکانی هەرێمدا، هەرودها بەپێچەوانەوە.
٧ ـ ئەوەی ببێتە هۆی ئاڵۆزکردنی دۆستایەتی مێژوویی و هاوپەیمانی ویەکێتی دیموکراسییانەی نێوان دوو گەل، لەلایەن هەردووک میرییەوە سزا بدرێت.

واتە لەڕووی پۆلیستیکی ناوخۆییەوە دوو دەربار خاوەن یەک دیدەن نەبوون. هەرچی داردەستەی ئازربایجانە کەوتنە کارسازی ئابووری و کۆمەلایەتی ئەوتۆ هاوتابێت لەگەڵ ئامانجی نەتەوەیی، و لەبەرچاو گرتنی خواستی کرێکار و جوتیار. بەڵام ئەوی کوردستان هەمیشە بانگی لەیەکسانی نێوان چینەکانی کۆمەڵ دەکرد بێ جیوازی. بەوەی کۆمولگەی کورد لەڕووی کۆمەلایەتی و ئابوورییەوە زۆر دواکەوتووتر بوون، ئامانجیان لەوانی ئازربایجان کەمتر دەهاتە دی.

بەڵام سەبارەت بەسنووری نێوان دوو دەوڵەت، چەندجاریان وتووێژ لەسەر ناوچەیەکی ڕۆژئاوای گۆمی ورمێ کرد، بەتایبەتی لەسەر شاری خوی، سلمی (شاپور)، ورمێ (ریزائیە) و میاندواو، بەڵام لەبەهاری ١٩٤٦دا ئەو ئاکۆکیانە کەوتنە پلەی دووهەمەوە، چونکە دەبوو

>>> ڕوونوس ـ جنابی آغای صالح رەهبەری حزبی ایران.
ڕوونوس ـ تەبریز جنابی آغای پیشوەری رەهبەری فرقەی دیموکراتی آزربایجان.
ڕوونوس ـ تاران آغای پادگان معاون صدری فرقەی دیموکراتی آزربایجان.
بەاحترامەوە حزبی دیموکراتی کوردستان آمادەیی خۆی بو ائتلاف دەگەل احزابی آزادیخواز (دموکرات ایران، تودە ایران، دیموکراتی آزربایجان، حزبی ایران) رادەگەینی و ئەم ائتلافە موجب سعادت و عظمت ملت ایران دەزانم وبەم وەسیلە جناب آغای صدر قازی لەلایەن حزبی دیموکراتی کوردستانەوە بو گفتوگوی پیویست و امضای ائتلاف نامە بە نمایندەیی معرفی دەکەم.
رەهبەری حزبی دیموکراتی کوردستان / محمد قاضی
[ڕ.ک ژمارە ٨٥، ٢١خەرمانان ١٣٢٥(١١ـ ٩ـ ١٩٤٦).] « و »

لەپێشدا بەرگری لەمانەوەی دوو دەوڵەت بکەن، بەتایبەتی بەرانبەر بە ڕژێمی تاران کە بەپاڵپشتی ئەمریکایی و ئینگلیز هەڕەشەی لێ دەکردن. پایەخدان بە پەیماننامە مۆرکراوەکەی نێوان کورد و ئازەری لەسەرووی گشتەوەبوو. واتە لەخۆڕایی نەبوو تاران هەندە نیگەران بێت بەرانبەر بەو پایان و دۆستایەتیە.

پارتی دیموکراتی کوردستان یەکێک لەدامەزرێنەرانی ئەو"بەرە"یەبوو کە لەگەڵ پارتی توودە و پارتی دیموکراتی ئازربایجانی و سێ پارتی پێشکەوتنخوازی تر یەکیان گرت، و بەوە کوردستانی ئێران بوو بە بنکەیەکی دیموکراسی لە ئێران.

لەهەمان ئەوکاتەدا کەکوردستانی ئێران بوو بەچەقی یەکێتی و پشتگیری نێوان گشت پارتەکانی کوردستان. بەگەرمی پێشوازییان لەگشت نیشتمان پەروەرەکانی کوردستان دەکرد، هەروەها لەچەند هەزار بارزانی و نمایندەکانی کوردی عیراق و تورکیا و سوریا کە لەمەهاباد دا بە گەرمی پێشوازییان لێ دەکرا. میللەتی کورد بەگشتی وەک سەرچاوەی ئاوات لەکۆماری مەهابادیان دەڕوانی وەدەیانویست ببێت لە کوردستاندا بە هەوێنی ئازادی، واتە بۆگشت کوردستان. بەڵام لەوڕۆژەدا زەمینە پۆلیتیکی ئێران، بەتایبەتی ئەو بارەی سنووری دەسەڵاتی هێزە هاوپەیمانەکانی سەپاندبوو(ناوچەکانی لە سەقز بەرەوخوار سەخت کەوتبوونە ژێر دەسەڵاتی هێزەکانی ئینگلۆ ئەمریکی) ماوەی بە کۆمار نەدەدا دەست بەسەر دەوروبەری سەقز، سنە و کرماشاندا بگرێت. ناوچەی دەسەڵاتی کۆمار لەشاری سەقزەوە بوو تا گشت بەشی باکووری کوردساتنی ئێران، کە ژمارەی دانیشتووانی دەیکردە نزیکەی یەک ملیۆن کەس.

بەگوێرەی ڕێکەوتننامەکەی تاران دەبوو هێزە هاوپەیمانەکان بەشەش مانگ دوای تەواوبوونی جەنگ ئێران بەجێبهێڵن. بەڵام هێزەکانی سۆڤیەت باکووری وڵاتیان پاش چەند مانگ پاش چۆڵکردنی هێزە ئینگلۆ ئەمریکییەکە بەجێهێشت. پاش ماوەیاکی کەم هەردووک دەوڵەتی ئێران و سۆڤیەت ڕێکەوتن لەسەر ئەوەی سۆڤیەت ببێت بەخاوەن بەش لە بەرهەمی نەوتەکەی باکووری وڵات. بۆیە لە کۆتایی مانگی مای ١٩٤٦دا تاکە یەک هێزی سۆڤیەتی لەسەرخاکی ئێران نەما.

پایزی ساڵی ١٩٤٦ ڕژێمی ئێران گوڕی بەستەوە بۆ ئەوەی لە سەرتاسەری ئێراندا زەمینە خۆشکات بۆ هەڵبژاردن. تاران زەمینەی هەڵبژاردنی " ئازاد"ی بۆ خۆش نەکرا بێ ناردنی هێزی چەکدار بۆ کوردستان و ئازربایجان.

لەمانگی دیسەمبەردا لەشکری ئێران ڕوویکردە ئازربایجان. بزوتنەوەی ئازری بێ هیچ جۆرە بەرگرییەک ڕووخا و سەرکردەکانی پەنایان برد بۆ یەکێتی سۆڤیەت. پاش ڕوخانی "حکومەتی میللی ئازربایجان" ڕۆژی ١٧ دیسەمبەری ١٩٤٦ لەشکری ئێران گەیشتە ناو مەهاباد. لێرەیش ئەو لەشکرەی ئیمراتۆر تووشی هیچ بەرگرییەکی چەکداری نەبوون. جگە لە بارزانییەکان کە کشانەوە بۆ ناوچەکانی نەغەدە و شنۆ، ئیتر لێپرسراوانی کۆمار و لەسەرووی گشتەوە قازی

محەمەد لەشوێنی خۆ نەجوولان.

لەهەمان ئەوکاتەدا کە جەندرمە بەبەرچاوی جەنرالەکانی شا وە هەزاران دیموکراتخوازی ئازەرییان دەکوشت، ئەو لەشکرەی ئێران دەیویست لەکورستاندا هێمنی ڕاگرێت. بارزانییەکان چاوەڕوانی ئەنجامی و تووێژی سەرکردەکانیان بوون لەتاران بەسەرۆکایەتی مەلا مستەفا، بەڵام هەندەی نەخایان و لەکۆتایی مانگی دیسەمبەردا قازی محەمەد و لێپرسراوانی تری کۆمار گیران. وتووێژی مەلا مستەفایش سەرینەگرت، لە٢٢ی فەبریوەری ١٩٤٧دا لەشکری ئێران بەرەو ناوچەی نەغەدە کشایەوە، پاشان بارزانیەکان بەرەنگاری ئەو هێرشە ئیمپریالیە بوون و زیانی زۆر لێدا و چەند سەرباز و ئەفسەریان لێ بەدیل گرتن، ڕووەو سنووری ئێران و عیراق کشانەوە. لە ١٣ی ئەپریلدا بارزانیەکان ئاودیوی سنووری عیراق بوون.

لەکاتێکدا هێزەکانی ئێران چەکیان لەشانی لایەنگرانی کۆمار دادەماڵی، تاکە چەکدار ئەو خێڵانە مانەوە کە سەر بەڕژێمی تاران بوون و بەشداری جەنگی دژ بە بارزانیەکانیان دەکرد. پاش لێکۆڵینەوەیەکی سەرپێیی لەدادگایەکی ئەرتەشیدا بڕیاری لەسێدارەدانی قازی محەمەد و سەدری قازی برای و سەیفی قازی ئامۆزای دەرچوو، بەڵام چونکە قازی لەناو میللەتدا خۆشویست بوو دامودەزگای ئێران بۆ ماوەیەک بڕیاری خنکاندنەکەی سپایان دواخست. لەپڕ، بەرەبەیانی ٣٠ی مارسی ١٩٤٧ قازی و هەڤاڵەکانی لەگۆڕەپانی چوارچرای مەهاباد بەو قەنارانەوە بینران کە ئەرتەشیانی ئێرانی ئابلۆوقەی دابوون.

بارزانییەکان، بەتایبەتی ژن ومنداڵیان بەسەرۆکایەتی شێخ ئەحمەدی ڕابەری ڕەوانی ئەوان گەڕانەوە بۆ عیراق. لە ٢٧ی مایدا نزیکەی پێنجسەد جەنگاوەر بە ڕابەری مستەفا بارزانی کە باوەڕی بە بڕیاری لێخۆشبوونەکەی بەغدا نەبوو، بە شاخی ئاراراتدا پەڕینەوە بۆ ناو خاکی سۆڤیەت.

لەهۆی سەرنەگرتنی ئەو بزوتنەوە کوردیە کۆڵینەوە پێویستە، ئەگەرچی چوونە ناو ئەو باسە لەقاڵبی تاقیکردنەوەکەیشمان دووریخاتەوە. هەروەها زۆر پێویستە کەموکووڕییەکانی بزووتنەوەش بخەینە ڕوو، بەتایبەتی کەم توانایی سەرکردە و کەمتر هەڵکەوتنی کادری پۆلیتیکی و سپایی شارەزا و دلسۆز (کە بێگومان لەو ماوەی یانزە مانگەدا ڕاهێنان و ئامادەکردنی ستەمە) بەگشت مەودایەکیانەوە دیار بوو. هەروەها پێویستە کارایی ڕۆڵی دەرەکیی لەبیرنەکەین، و ئەویش کە ڕژێمی تاران بە پاڵپشتی هێزە ئەنگلۆ سەکسۆنیەکان (بەتایبەتی ئەمریکا) بڕیاری بنبڕ کردنی بزوتنەوە پێشکەوتنخوازەکانی ئازربایجان و کوردستانیان دەرکرد. پێویستە ئەوەیش بهێنینەوە یاد کە لایەنگرتنی پۆلیتیکی سۆڤیەت ئەو ڕژێمە هەڵپەکەرەی تارانی گەیاند بەئامانج. لەلایەکی ترەوە گەر بێینە سەر بەراوردکردنی ڕادەی قرچۆکی ڕامیاری و سپایی ناو ڕژێمی تاران بەرانبەر بە کۆمارە میللەتویستەکەی کوردستان، دەبوو هێزەکانی کورد خۆڕاگربن

چونکە ئەگەری سەرکەوتنیان دوور نەبوو، چاکترین بەڵگەیش خۆڕاگری بارزانییەکانە.

خولی بیست ساڵ لە مێژوو

ڕوخانی کۆمار سەرەتابوو بۆ نشوستیی پۆلیتیکی، چونکە بەشی زۆر لەکادیر و لێپرسراوانی پارتی دیموکراتی کوردستان وکۆمار لەسێدارەدران و بەندکران، بەلام پشووی لاوان درێژخایان نەبوو، چونکە ئەوان هەر لە ساڵی ١٩٤٨وە کەوتنە بڵاوکردنەوەی نامیلکەی نهێنی کوردی بەناوچەی مەهاباددا.

٤ی فەبریوەری ١٩٤٩ ویسترا لەدانشگای تاراندا شا بکوژن. ، ڕژێمی تاران بە فیتی کۆمپانیای ئۆیلی ئەنگلۆ ئیرانی ئەوەی بۆ بوو بەهەل، ئەوەبوو کارەسات کوردستانی ئێرانیشی گرتەوە کە سەدەها تێکۆشەر و لایەنگرانیان گیران و یەکی چەندەها ساڵ زیندانییان بۆ ڕایەوە.

بەلام گەیشتنی دوکتۆر مصدق بۆ سەر تەختی حوکومڕانی تاران بوو بەهاندە بۆ پارتە پێشکەوتنخوازەکان و بزواندنی. لەهەڵبژاردنەکەی ساڵی ١٩٥٢دا، واتە شەش ساڵ پاش کەوتنی کۆمار نزیکەی ٨٠ تا ٩٠٪ی دەنگی شاری مەهاباد و ناوچە جۆربەجۆرەکانی درا بە نوێنەری پارتی دیموکراتی کوردستان، ئەوەبوو ڕژێم ئەو هەڵبژاردنەی هەڵوەشاندەوە و پیاوێکی ئاینی لەتاران کرد بە نوێنەدەی مەهاباد.

لەهەمان ساڵدا جوتیارەکانی بۆکان بەسەرپەرشتی پارتی دیموکراتی کوردستان ڕاپەڕین دژ بە جەوری "دەرەبەگ" و پیاوە(جەندرمە)کانیان و هەرای یاخیبوون زۆر بەزوویی لەناوچەکانی نێوان بۆکان و مەهاباد پەرەیسەند. بەلام بەفرمانی شا و هاوکاری "دەرەبەگەکان" هێزە یاخیبووەکەی جوتیاران لە ناودرا.

کاتێک کابینەی مصدق هەنگاوی دەنا بۆ خۆماڵیکردنی دامەزراوە نەوتیەکانی کۆمپانیای ئۆیلی ئەنگلۆ ئیرانی بەڕێوەی دەبردن، و هەروەها پاش خۆماڵیکردن، کوردستانی ئێران بووە پاڵپشت بۆ مصدق. کاتێک لە ٣ی ئۆگستی ١٩٥٣دا هەستی میللەتیان بەمەبەستی تەسک کردنەوەی سنووری دەسەلاتی شا دەپالاوت، لەپێنج هەزار دەنگی شاری مەهاباد تەنها دوو کەس لایەنگری شا بوون. چەند ڕۆژێک دوای ئەوە، واتە ١٩ی ئۆگستی، بەکودەتایەکی پۆلیتیکی کە دەزگای نهێنگەی ئەمریکی(C.I.A)پلانی بۆ ڕێکیخست، کابینە نیشتمانپەروەرەکەی مصدق هەڵوەشایەوە.

هەڵە و بێ توانایی بڕیار و دوودڵی سەرکردایەتی توودە کە بەهێزی سەرەکی بزووتنەوە دیموکراتخوازەکانی ئێران دەژمێردرا، و دوودڵی دەزگاکەی مصدق و لە ڕۆژی کودەتادا نارێکی هێزە نیشتمانپەروەرەکان، بوونەهۆی بەئاسانی سەرکەوتنی لایەنگرانی پیلان. هەروەها کە پۆلیس ڕێکخراوی ئەفسەرانی توودەیی لێ ئاشکرا بوو، هێزە نیشتمانپەروەرەکان دوابەدوای یەک

چۆکیان دادەدا.

نهێنگای ئەمریکی خۆیکرد بەسەرپەرشتکاری کودەتا پۆلیتیکییەکەی دژ بە شۆڕش تا ئێران بکەوێتە ژێدەستی ڕژێمێکی پاشگەڕی سەر بەئیمپریالیستەکان. ئەو خۆماڵیکردنی نەوتەیش هەڵوەشایەوە کە سیمبۆل بوو بۆ تێکۆشانە بێوچانەکەی گەلی ئێران. هەروەها گشت ڕێکخراوە دیموکراسی و نەتەوەییەکان لەناوچوون، و هەزاران تێکۆشەری دیمۆکراتخواز و نیشتمانپەروەر بەندکران و سەدەها تێکۆشەری هێڵی ڕامیاری نەیاری جۆراوجۆر لەسێدارە دران. ئیتر لەوڕۆژە بەدواوە زەبروزەنگ ودەسەلاتی لەشکر بەسەر ئێراند زاڵبوو.

لە ٢٣ی فەبریوەری ١٩٥٥دا پەیمانی بەغدا لەنێوان ئێران، عیراق، تورکیا و پاکستاندا مۆرکرا، و لە٤ی ئەپریلیشدا ئینگلتەرا هاتە ناو پەیمانەوە، بەلام وەک وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا تێیدا نەبوو بەئەندام بەلام هەمیشە لەگەڵ لیژنە جۆربەجۆرەکانیدا بوو. لەلایەکی ترەو ئەم پەیمانەیش وەک پەیمانەکەی سەعدئابادی ساڵی ١٩٣٧ بۆ بەرنگاربوونی بزووتنەوە کوردیەکان بوو.

تەنانەت پاش کودەتا پۆلیتیکییەکەی ١٩ی ئۆگستیش (دجوارنی؟) «جوانڕۆیی»یەکان کە تاخمێکن لە خێڵە کوردەکانی باکووری کرماشان و نزیک بە مەرزی ئێران، لەناوچەکەی خۆیاندا سەربەخۆییان ڕاگرتبوو، شاخە سەختەکان هەستێکی هەمیشەیی نیشتمان پارێزی پێ بەخشیبوون، بەلام پاش ئەوەی ڕژێمی شا بایی بوو بە لەناوبردنی بزوتنەوە دیموکراتخوازەکەیان، بە هاوکاری هاوڵە مۆرکەرەکانی پەیمانی بەغدای لە ٤ی فەبریوەری ١٩٥٦دا هێرشی قورسیان کردە سەر دوا مەڵبەندی سەربەستی کوردانی ئێران، و چەند هەزار سەرباز لەگەڵ فڕۆکە وتانکدا کشان بەسەر گوندە کوردییەکاندا، لەولایشەوە ڕژێمەکەی نوری سەعید بە هەڵەداوان هات بۆ کۆمەکی ئەو لەشکرە ئیمپریالیستە. جوانڕۆ زۆژ دلێرانە بەرەنگاری بوون بەلام توانای دووهێز نابەرانبەر بوو، کە زانیان گەمارۆ دراون ناچار گۆندەکانیان بەجێهێشت و ڕوویانکردە کێوە. ئەوجا بە گڕی گوللە تۆپ قەلا بەناوبانگەکەی جوانڕۆیان کرد بەکۆی زوخاڵ.

شۆڕشی١٤ی یولی ١٩٥٨ لەعیراق نەتەنها بەهێزترین بنکەی سەر بە ئیمپریالی هەڵتەکاند، بەڵکوو ڕێگەیشی بۆ هێزە پێشکوتنخواز و ڕێکخراوە کوردییەکان ئاواڵە کرد. بێگومان ئەو شۆڕشەی ١٤ی یۆلیۆ لە ئێراندا دەنگی دایەوە، بەتایبەتی لەکوردستانی ئێران؛ و لەناو کوردی ئێراندا زۆر زوو بزوتنەوە تەشەنەی کرد.

لەپایزی ١٩٥٩دا ڕژێمی تاران لەوە تۆقیبوو کە بزوتنەوەی دیموکراتخوازی پەرە بسەنێت، بۆیە کەوتە ڕەشبگیر و لەشار و گوندەکاندا سەدەها کرێکار، جوتیان وپیاوی ئاینی گیران. بڕیاری لەسێدارەدان بۆ چوار تێکۆشەر دەرچوو، سیانیان ئەندامی کۆمیتەی ناوەندی پارتی دیموکراتی کوردستان بوون. پشتگیری ئەندێشەی گشتی ڕۆژهەلاتی ناوەڕاست و بەتایبەتی عیراق، شای

ناچارکرد سزای لەسێدارەدان لەسەر ئەوانە بگۆڕێت بە زندانی هەمیشەیی.

بزوتنەوەی چەکداری سالآتی ٦٧ـ ١٩٦٨

مانگی سپتەمبەری ١٩٦١ لەکوردستانی عیراق شۆڕشی چەکداری هەلگیرسا. ئەگەرچی پرۆگرامێکی ئەوتۆ ڕوونی نەبوو هاوولاتییانی کورد لە عیراق بوون بە لایەنگری و هەستی کوردی ئێرانیشی بۆ بزوا. لەڕاستیدا ئەوەی پشتگیری ئەوان بسەلمێنێت ئەو یارمەتی ماددی، کەرەستە و جلوبەرگ و تەقەمەنیە بوو کە لە ئەفسەرانی ئەرتەشی ئێرانیان دەکڕی و لەگەلّ ئازووقەی تردا بۆ کوردستانی عیراق ئاودیو دەکرا. ئەو یارمەتیانەی پارتی دیموکراتی کوردستان ئامادەی دەکردن تاکو سالّی ١٩٦٦ گرنگییەکی زۆری بەخشی بەژیانی ئەو بزووتنەوەیەی مستەفا بارزانی دەیبرد بەڕێوەی.

ڕاستەوخۆ یارمەتی شا بۆ بارزانی تاکە مەبەستی لە لاوازکردن ڕژێمی بەغدا نەبوو کە هەرگیز شا لەتاوانی ڕوخاندنی سیستێمی شاهانەی هاشمی نەیبەخشین، بەلّکو مەبەستی شا ئەوەبوو ڕاستەوخۆ دەست تێکەلّ بە بزووتنەوە نەتەوایەتیەکەی کورد بکات. دەیویست بەکۆمەکی ئێران بزوتنەوەکەی بارزانی بەخۆوە ببەستێتەوە، و بەرەبەرە بزوتنەوەکە بەهێزتر بکات تا دەگاتە ئەو ڕادەیەی بزوتنەوە کوردی بێ هاوکاری ئەو توانای بەرەوپێشچوونی نەمێنێت.

هەروەک ڕووەکەی تری ڕژێمی تاران زۆر لەوانی پێشوو کەمبایەختر نەبوو، کە دەیویست بە هاوکاری بارزانی بزوتنەوەی کوردی ئێران سست بکات و تەنانەت لە بزوتنەوەی عیراقیشی جودا بکاتەوە. کە شا ڕادەی یارمەتیەکەی بەرزکردەوە، لەبارزانی خواست ببێتە هاوکاری ڕژێمەکەی ئەو دژ بە گشت چالاکییەکی ڕامیاری کوردی ئێران. پێشنیارە بەناوبانگەکەی سستکردنی چالاکیەکانی پارتی دیموکراتی کوردستانی ئێران لێرەوە هەلّقولا کە سەرکردایەتی بزوتنەوە نەتەوایەتیەکەی عیراق بلاّوی کردەوە. پێشنیارەکە ڕوو لە تێکۆشەرانی پارتی دیموکراتی ئێران بوو، کە گوایە دلّگیر نەبن بە پێداویستی "سست"بوونیان و نەکەن ڕژێمی تاران زیزکەن چونکە هەڕەشەی بڕینی یارمتی لەبارزانی دەکات. هەرچ یەکێک لە تێکۆشەرانی پارتی دیموکراتی کوردستانی ئێران سەرپێچی ئەو پێشنیارە بکات لە کوردستانی عیراقدا وەک "مرۆڤی نابەجێ" لێی دەڕوانن، و گشت کارێکی دژ بەڕژێمی شا لەلایەن پارتە دیموکراتەکەی ئێرانەوە بەکاری دژ بە"شۆڕشی کوردی" دەژمێردرێت. ئەوە لەکاتێکدا سەدەها تێکۆشەری کوردی ئێران لەناو ڕیزەکانی پێشمەرگەدا دژ بە لەشکرەکەی ڕژێمی بەغدا دەجەنگین[29].

29ـ ئەگەر بەهەشتی " قاسملو" سالآنی ١٩٩٦ ـ ١٩٩٧ لەژیاندابوایە و لە هەمان پلەی لێپرسراوی خۆیدا بوایە ئەوجۆرە ڕەخنەیەی لەسەرکردەی لایەنە دۆستەکەی ئەوڕۆژەی دەگرت کە ئەوڕۆ لەگەلّ نەیارە کلاسیکەکەیدا سەنگەریان گۆڕیوەتەوە، و بەپێچەوانەوە لایەنی ڕەخنەلێگیراو ئەمڕۆ دۆستە بە هەڤالآنی پارتەکەی دوکتۆر قاسملوو.
<<<<

سەرەتای سالّی ١٩٦٧ ، زۆر لەو سەرکردە و تێکۆشەرانەی پارتی دیموکراتی کوردستانی ئێران کە چیتر توانای چاوپۆشییان نەما لەتاکتیکی هاوکاری نێوان بارزنی و ڕژێمی تاران، عیراقیان بەجێهێشت و گەڕانەوە بۆ ئێران. ماوەیەکی زۆر پێش گەڕانەوەی ئەوان بەو چەندجار تێکهەلّچوونی چەکدارییەی نێوان جوتیار و جەندرمەی شا، زەمینەی خۆشکرد بۆ ئەوکەسانەی دەیانویست چەک هەلّگرن. هەر زۆر بەخێرایی نەخشە کێشرا بۆ یاخیبوون لە هەرێمی نێوان مەهاباد، بانە و سەردەشت. کۆمیتەیەکی شۆڕشگێری لە پارتی دیموکراتی کوردستان پێکهات بۆ سەلماندنی لێپرسیاری بزووتنەوە. لە زستانی سالّی ١٩٦٧وە بۆماوەی هەژدە مانگ جەنگی پارتیزانی بەرپا بوو، لەئەنجامدا ئەو جەنگاوەرانە کەوتنە نێوان دوو ئاگرەوە، ئاگری هێزەکانی ئێران و ئاگرێکی تری هێزەکانی بارزانی. لاوانی نەشارەزا و دوور لە یارمەتی دەرەکی ئازا و چالاک دەجەنگین، بەلآم زۆریان لەناو چوون. لەوانەی بەدەستی هێزەکانی ئێران کوژرا و لەناوچوو، شەریف زادە (ئەندازیاری ئەلیکتریک و میکانیک)، عەبدولآی موعینی (قوتابی)، مەلا ئەفسار (پیاوی ئاینی و ئەندام لە کۆمیتەی شۆڕشگێڕ) بوون. لەپایزی سالّی ١٩٦٨یشدا کە سولەیمانی موعینی برای عەبدولا دەیویست لەعیراقەوە بگەڕێتەوە بۆ ئێران، هێزەکانی بارزانی گرتیان و بەفرمانی مستەفا بارزانی بەگوللە کوژرا و لەشەکەیان ڕەوانەکرد بۆ ڕژێمی ئێران و ئەوانیش لە چەند شارێکی کوردستانی ئێراندا بەدانیشتوانیان نیشان دەدا.

بزوتنەوە بە نەمانی سەرکردەکانی شکستی هێنا وتێکۆشەران ناچاربوون ڕوویکەنەوە عیراق و لەوێیش لەترسی بەردەستکەوتنی پێشمەرگەکانی بارزانی خۆیان شاردەوە، و پتر لە چل تێکۆشەری پارتی دیموکراتی کوردستانی ئێران کوژران یا گیران و پیاوانی بارزانی ئەوانیان دایەوە دەست ڕژێمی ئێران.

<<< بڕینی کۆن کولانەوە خزمەتی دۆزی نەتەوایەتیم ناکات. و هەرگیز مەبەستم شۆردنەوەی تاوانی یەکێک و تاوانبارکردنی یەکێکی تر نییە، بەلّکوو دەمەوێت بیسەلمێنم کە بەداخەوە لە لای ڕامیارانی کورد ستراتیجییەتی دیاریکراو نییە، و هەمیشە بەپێی مێز و سات و چڕوچاوی بەرانبەرەکەیان بڕیار دەدەن. بۆیە لێرەدا تەنها هەندەم لە توانادایە بیلێم کە؛

١ـ هۆی سەرەکی دەسپێکەری ناکۆکی لەنێوان هەردوو پارتی دیموکراتی کوردستانی عیراق و ئێران لەوەدابوو کە سەرکردایەتی "پارتی دیموکراتی کوردستانی ئێران" خۆی گرێدا بەو بالّەی(لە ١٩٦٣ ـ ١٩٦٤ بەدواوە) لەپارتی دیموکراتی کوردستانی عیراق جیابوونەوە و سەرانی ماوەیەک بوونە پەنابەر لە هەمەدان، و پاش گەڕانەوە، سالّی ١٩٦٦ خویان ناونا "پارتی شۆڕشگێڕی کوردستان" و بوون بە هاوپەیمانی ڕژێمی عیراق.

٢ـ نموونەیەکی بابەتی؛ کەریمی حوسامی کە تا دوو سالّ لەوەوبەر لەگشت وتار و بیرۆک نووسینیدا لەمەڕ کوشتنی سلێمانی موعینی، بارزانی تاوانبار کردووە و بەنۆکەری شای ناو بردوە بەلآم لەبیرەوەری بیستهەمین سالڕۆژی کۆچی دوایی بارزانیدا لە ستۆکهۆلم، چوە سەر شانۆ گوتە و پەسەندنامەی ئاراستەکراوی یار ونەیارانی بارزانی دەخوێندەوە، لەوێدا "جەلال تالەبانی" سەرکردەی پارتی شۆڕشگێڕی ناوبراوی بە یەکێک لە نەیارەکان ناوبرد. ـ « و »

کوردستانی ئێران و بزوتنەوەی نەتەوایەتی کوردی عیراق ٦١ ـ ١٩٧٥

هەڵوێستی کۆتکردنی بزوتنەوەی پارتی دیموکراتی ئێران هەر درێژەی بوو، و هەمان ئەو هەڵوێستەی سەرکردایەتی بزوتنەوەی کوردی عیراق لەساڵی ١٩٦٦وە گرتبوویە بەر تاکۆ ڕێکەوتنی ١١ی ئازار(مارس)ی ١٩٧٠هەر مابووی. پاش ئەو ڕێکەوتنەی تێیدا بڕیاری ئۆتۆنۆمی بۆ کوردستانی عیراق درا، هەڵوێستی سەرکردایەتی پارتی دیموکراتی کوردستانی عیراق بەرانبەر بە تێکۆشەرانی پارتی دیموکراتی کوردستانی ئێران دۆستانەتر بوو، و لە چوار ساڵی دواییدا پەیوەندی نێوان دوو پارت ڕوو لە باشی بوو، بەڵام ماوەدان بە کوردی ئێران بۆ بیرکردنەوە لە هەڵوێستی ڕامیارانەی بەرفراوانتر نەکەوتە ئاراوە، یانیش ئەوەی لە باس دوور بوو، نەخشەکێشان بوو بۆ جەنگی پارتیزانی. لەهەمان ئەو کاتەدا کە شا سەخت دوژمنایەتی لەگەڵ کوردی ئێران دەکرد، سەرکردەکانی پارتی دیموکراتی کوردستان بە دۆستی ژمارە یەکیان دەژمارد.

ڕژێمەکەی شا ببووە سەرچاوەی ئازووقە وتەقەمەنی بۆ کوردی عیراق، بەڵام زۆر دڕندانەش دەیکێشا بەسەر گشت کار و پێداویستییەکی کوردی ئێراندا. سەدەها ئەندامی پارتی دیموکراتی کوردستانی ئێران لەزیندانەکانی شادا دەیناڵاند. هەردووک سەرکردەی وەک غەنی بلوریانی و عەزیز یوسفی کە هەریەکەی پتر لە بیست ساڵە و تا ئێستایش لەزینداندان.

١٩ی دیسەمبەری ١٩٧٢ لەسنە پێنج کوردی نیشتمانپەروەر لەسێدارە دران، و٢٢ی مارس لەشاری بانەدا بەڕۆژی نیوەڕۆ کە قادری وێردی "ئەندامی کۆمیتەی ناوەندی پارتی دیموکراتی کوردستان" لەکۆبوونەوە دەهاتە دەر، پۆلیس کوشتی. لە ١٥ی ئەپریلی ١٩٧٢یشدا لەشاری سنە دوو ئەندامی پارتی دیموکراتی ئێران بە دەستڕێژی گوللە کوژران. هەروەها لەهەمان شاردا لاوێکی حەڤدە ساڵی لەبەر هۆی پۆلیتیکی کوژرا.

کۆتایی ناهەمواری ئەو بزوتنەوەیەی بارزانی دەیبرد بەڕێوە دەریخست کە ئەگەر وێرانکاری لێ پەیدا نەبێت، ئەوا خۆکوژی چاوەڕوانی ئەو جۆرە میکافیلییەتەیە کە لە بەریەرەکانێی ڕامیاریدا بەکاردێت، و بیروباوەڕی نەتەوایەتی بۆ دەبێتە قوربانی هەندێک ئامانجی تاکتیکی و سەرپێیی.

باری ئێستا وئایندەی کوردستانی ئێران

هەڵوێستی ڕژێمی شا لەکوردستانی ئێران

لەچارەکی سێهەمی ئەم سەدەیەی ئێراندا گۆڕانکاری زۆر لەباری ئابووری، کۆمەڵایەتی و ڕامیاری ڕۆیداوە. نابەجێی نابینین ئەگەر کورتەیەک لەو ڕواڵەتە سەرەکییانە بخەینە ڕوو کە لەئێراندا ڕوویداوە.

دەنگدانەوە و بەشانوباڵدا هاتنی زۆر زوو پەرەسەندنی ئابووری لەڕۆژنامەکانی ئۆرگانی ڕژێمدا دەسکەوتی تاکە چینی دەسەڵاتدار بەرزدەکەنەوە، بەتایبەتی ئەو چینە تازە پێگەیشتوەی بەستراوەتەوە بە سەرمایەی بیانی و خێزانی "پەهلەوی" و دینامیکیەتی گشت ئەو بەشە گرنگانەوە کە ئابووری نەتەوەیی دەبەن بەڕێوە. چینەکانی گەل، بەتایبەتی جینی زەحمەتکێشی شار و لادێ، زەبوون و بێدەرامەت دەژین، و بەشێکی زۆری هاووڵاتیان تاکو ئەمڕۆ نەخوێندەوار و بێبەشن لە بەهرەی تەندروستی.

لەبنەڕەتدا ئەو فەلسەفەی "شۆڕشی سپی" یەی شا ئەنجامی دا نەخشەکەی لە ئەمریکا کێشرا، و لە شار و لادێدا ڕێگەی بۆ هەڵچوونی سەرمایەداری کردەوە تا بازاڕی پێ بخەنە گەڕ و بنکەی کۆمەڵایەتی بۆ ڕژێم پێ بتەوکەن، بەتایبەتی دروستبوونی بۆرجوای بچووک و گرنگی لادێ. ئەو جۆرە بووژانەوەیە وڵات لە مەترسی تەقینەوە دووردەخاتەوە بەتایبەتی گەر بەشی زۆر لەو جوتیارانە بن کە پێش داڕشتنی یاسای کشتسازی بێزەوی بوون.

هاوشان لەگەڵ خێرا هەڵچوونی سەرمایەداریدا هەندێک لەناو کۆمەڵگەی ئێراندا ناجۆری پێگەیشت. پەرەسەندنی ئەو بۆرجوایەی پێدەڵێن "نەتەوەییانی گرێدراوە بەسەرمایەی بیایەوە" ڕژێم کردوونی بەخاوەن تایبەتمەندی زۆر. لەساڵانی دواییدا بەتەنها قازانجی نەوت ساڵی لە ٢٠ ملیار دۆلار تێپەڕیوە. بەگوێرەی ئەو گاز و مس هتد ... یەی ئێران هەیەتی مرۆڤ دەخاتە سەر باوەڕی ئەوەی لە بووجەی ئێراندا هیچ کەموکووڕی نەبێت، ئەوجا تەرازووی بووجەی ئێران بۆ ساڵی ١٩٧٧ـ ١٩٧٨ (سەرەتای ساڵی ئێرانی ٢١ی مارسە) چەند ملیار ڕیاڵی کورت هێناوە (یەک فرەنک دەکاتە ١٥ ڕیاڵ).

لەبری ئەوەی یاسای کشتسازی کێشە کۆمەڵایەتیەکانی لادێ نەهێڵێت، تووشی کێشەی ئابووری تری کردن. کشتکاری تووشی سستی هەمیشەی کرد، و پترکڕینی ئازووقە و خۆراک بەهۆی بەرزبوونەوەی ژمارەی هاووڵاتیانەوە بووەتە هۆی بەرزبوونەوەی ئاستی ژیانی ئەو خێزانە

E_30 ـ ظففار، هەرێمێکی شاخاویە لەعومان، ساڵەکانی شەست و سەرەتای حەفتاکانی سەدەی بیست بزوتنەوەیەکی دژ بەسوڵتان قابووس تێدابوو، ـ « و «

مامناوەندیانەی بەشێک لەقازانجی نەوتیان بۆ بۆ دەچێت، و ئەوە بوەتە هۆی گۆڕینی ژێرخانی بازرگانی ئێران لەگەڵ دەرەوە. تا چارەکە سەدەیەک لەمەوبەر یەکێک بوو لەو وڵاتانەی بەرهەمی کشتوکاڵی دەنارده دەرەوە، ئێستا ئازووقەی خۆراک لەدەرەوە دەکڕن.

میکانیزم کردنی کار و پیشەی کشتکاری لەزۆر شوێندا بوەتە هۆی بڵاوە بێدانی کۆمەڵی لادێ، و جوتیار بەکۆمەڵ ڕوو لەشاردەکەن. لەشارەکاندا ژمارەی بێکار هەر لەبەرزبوونەوەدایە، و تادێت ژیانی ئابووری و کۆمەڵایەتی تێدا قورستر دەبێت، و بەرانبەر بەو گۆڕانانە هیچ جۆرە گۆڕانێکی هاوشان لەباری ڕامیاری نیە. لەکاتێکدا بۆرجوا و چینەکانی ناوەڕاست دەبنە خاوەنی توانای ئابووری بەرز و بناغەی کۆمەڵایەتییان بەرزدەبێتەوە، هەمان چینی کرێکار بە کێشی یەک ملیۆن کریکاری کارگەوە لەمڕۆ بەدواوە هێزێکە بارستایی خۆی هەیە، بەڵام دەسەڵاتی ڕامیاری هەر بەدەست خودی شا یە، هەر ئەوە دەستی گرتووە بەسەر سێ دەزگای وەک ئەنجومەنی یاساڕشت، دادگوستەری و خزمەتگوزاریدا. هەرچی سپا و پۆلیس و جاندارم و ساواکیشە ئەوا ڕاستەوخۆ لەژێر چاودێری خۆیدا وڵات دەپارێزن. لەوەیش بترازێت تێوەگلانی سپاکەیەتی لە" ظفار" [30] سەلماندی کە ڕژێمی شا لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا ڕۆڵی پۆلیس دەبینێت. هەروەک ئێران بەشێک بوو لە پەیمانی سەنتۆ، لەگەڵ ئەمریکایشدا پەیمانی لەشکری بە دووسەر کاریگەری مۆرکردوە. هەروەها چەندهەزار ڕاوێژکاری ئەمریکی هەن بۆ ڕاهێنانی لەشکر و پۆلیس و جاندارم.

ئەوەی شا دەیەوێت دروستکردنی مەزنترین لەشکرە لە ڕۆژئاوای ئاسیا، بۆیە ئێران بووەتە مەزنترین وڵاتی کڕیاری چەک لەوڵاتە یەککگرتوەکانی ئەمریکا. بەپێی ڕاپۆرتی ساڵی ١٩٧٦ کە دراوە بە ئەنجومەنی پیران لە ئەمەریکا دەرکەوتوە کە ئێران لەماوەی پێنج ساڵدا (١٩٧٢-١٩٧٦) ١٠٤٠٠ ملیۆن دۆلاری داوە بە وڵاتە یەککگرتوەکانی ئەمەریکا[٧].

لەساڵی ١٩٧٢دا ١٥٠٠٠ تا ١٦٠٠٠ ڕاوێژکاری لەشکری ئەمریکی لە ئێران بوو، ساڵی ١٩٦٧ ئەو ژمارەیە گەیشتە ٢٤٠٠٠ ڕاوێژکار، و بەگوێرەی نەخشە ئەمریکایی دەبوو ساڵی ١٩٨٠ ژمارەی ڕاوێژکارانی[٨] لەئێران بگاتە ٥٠،٠٠٠ تا ٦٠،٠٠٠ کەس. پسپۆری ئەمریکی لەهەمان ڕاپۆرتدا نوسیویانە کە وڵاتە یەککگرتوەکان لەبەر سێ هۆ ئەو جۆرە گرنگییە دەدەن بە ئێران: باری جوگرافی، نەوت و توانای دابینکردنی گواستنەوەی سەربەستی ئەو بەکەنداوی فارسدا بۆ وڵاتانی ڕۆژئاوا، و لەبەر ئەو بازرگانیە گرنگەی هەیەتی لەگەڵ وڵاتە یەککگرتوەکان و هەروەها لەبەر ئەوەی بتوانن بایەخ جۆری بەرووبوومیان بدەن.

دیکتاتۆریەتی شا گەیشتووەتە لووتکە، چونکە هیچ تروسکاییەکی سەربەستی ودیموکراسیەتی لێ نابینرێت. هەرچی ڕێکخراوی پۆلیتیکی نەیار و کۆمەڵەی کرێکاران، کۆمەڵە پیشەیی و تەنانەت ئاینیەکانیش هەن گشتی قەدەغە کراون، مێدیا و وشەی سەربەست هەر بەتەواوی نەماوە. هەر خودی شا ئەندامانی پەرلەمان و ئەنجومەنی پیران و هەروەها ئەنجومەنی

یاسادانەری ئێران هەڵدەبژێرێت، و پەسەنکردنی فرمانی دادیش هەر خۆیەتی. لەشا بەولاوە بۆ کەس نییە دەست بۆ سنوری دەسەڵاتی ساڤاک (ئێنگەی ئێران) بەرێت.

هەمان ئەو باسەی ئێران قورستر سەپاوە بەسەر کوردستانەکەیدا، بەڵام لەگەڵ گشت ئەوانەش تایبەتمەندی تر هەن بەسەر باری کوردستانەوە.

کوردستان لەگشت بەشێکی تری ئێران پتر زەدەچێژی دەسەڵاتی لەشکرە. دەسەڵات بەگشتی کەوتووەتە ژێردەست ئەفسەرانی ئەرتەش و پۆلیس و جاندارم، بەتایبەتی باڵەکانی ساڤاک کە زۆر بەقورسی چاو دەبڕنە گشت جموجۆڵێکی دانیشتوان. کەجوتیارێکی کورد سەردانی گوندی دراوسێی بکات ئەوا دەبێت کوێخای هەردوو ئاوایی ئاگادارین، چونکە پێویستە سەردانی گشت نەناسێک بە جاندارم بکات. و لەپاش ڕێکوتنە کوتوپڕەکەی عیراق و ئێرانی جەزایر (٦ی ئایار ١٩٦٥؟)[31] کە بوو بەهۆی هەرەسی بزوتنەوەکەی بارزانی، ئاوەدانییە کوردنشینەکانی سەرمەرز لەگشت ڕوویەکەوە خرانە ژێر چاودێری.

چەوساندنەوەی نەتەوەیی لەگشت کوردستانی ئێراندا بەرپایە، و هەرگیز ڕژێمی شا نایەوێت بوونی گەلی کورد وەک گەلێکی نافارس و بەش لەنەتەوەیەکی بڵاوە بوو بەسەر چەند خاکێکی دراوسێیدا بناسێت، و بچووکترین ئارەزووی مافی نەتەوەیی بە قورسترین شێوەکانی زەبر پێشێل دەکرێت، و هەڵوێستی "لێک گرێدان" کە لەئامۆژگای ڕەزا شا دا نەخشەی بۆکێشرا هێشتا لەئارادایە.

ئەو چەوساندنەوەی نەتەوەییە لە هەرێمکانی بلوچ، عەرەب و ئازەریدا کەمترە. هەرچەندە لە نیوە بەرەوژووری هاووڵاتیانی ئێران لەنەتەوە نافارسەکانن، هێشتا ڕژێمی شا دانی بەمافی هیچ یەکێک لەوانەدا نەناوە. ئایا دەشێت کێشەی نەتەوەیەک چارەسەرکرێت کە نەناسراوە؟

هەڵوێستی هێزە ڕامیارییەکانی ئۆپۆزیسیۆنی ئێران وکێشەی کورد

کوردستانی تورکیا دواکەوتووترین بەشی وڵاتە. و کوردستانی عیراق لە ڕابوردوودا بووژاوەترین ناوچەی عیراق بوو، ئەویش بەبۆنەی بەرهەمی نەوت، و هەروەها بارە سروشتییە زۆر لەبارەکەیەوە بوو. بەڵام لەوەتەی کەوتوونەتە جەنگی وێرانکار و پاشکۆی ئابووری تێکدەشکێت، دینامیکیترین بەش لەناو گشت کوردستاندا ئەمڕۆ کوردستانی ئێرانە.

نەهێشتنی "فیوداڵ" و بتەوکردنی پەیوەندی لایەنەکانی بەرهەمی سەرمایە و گۆڕینی بناغەی کۆمەڵایەتی بوەتە هۆی هەڵتەکاند ئەو کۆمەڵگە کلاسیکەی هەر لە بنەڕەتەوە سست بوو. کەواتە ئەو ئابوورییەی کوردستان کە تاڕادەیەک دابڕاو بوو لە ئابووری ئێران، لێرە بەدواوە هەر بەتەواوی یەکانگیری بووە. گۆڕانی بناغە کۆمەڵایەتییەکەی ئەو کۆمەڵگەیە زەمینەی بۆ گۆڕانکاری زۆر

31- E- ٦ی مارسی ١٩٧٥.

خێراتر خۆشکرد، وەک هەمیشە کوردستانی ئێران بە دواکەوتووترین هەرێمی ئێران ژمێردراوە، بەڵام لەلایەکی ترەوە، پێشکەوتووترینە لەناو بەشەکانی گشت کوردستان.

هەرچەندە کورد لە تورکیا وعیراق[32] تاکە گەلی چەوساوەی وڵاتن، هێشتا خاوەن کەمێک تایبەتمەندی خۆیی هەن، بەڵام لەئێرانی فرە نەتەوەدا جگە لەکورد، ئازەری و بلوچ و عەرەبیش هەن، گەر بمانەوێت پایەیان بۆ دیاریکەین ئەوا کورد لەپاش ئازەری (نزیکەی دە ملیۆن کەس دەبن) بە دووهەمین نەتەوەی چەوساوە دەژمێردرێن. پێویستە ئەویش لەیاد بگرین کە جێگیربوونە بەرفراوانەکەی بۆرجوای ئازەری لەکەلێنی ڕژێمدا، هەستە نەتەوایەتییەکەی کوردی زۆر زەقتر دەرخستوە، بۆیە ڕژێمی ڕەگەزپەرستی شا، کورد بە گەورەترین مەترسی دەزانێت بۆ سەرخۆی.

وەک ژمارەی دانیشتوان و پانتایی هەرێمەکەی ئێرانی کەمترە لەوانەی تورکیا و عیراق[33]، بەڵام نەتەوە نافارسەکان پترن لە نیوەی ژمارەی هاووڵاتییانی گشت ئێران و لەئاستی پرسی « پێناسەی » نەتەوایەتیدا گرنگی تایبەتی دەدەن بە ڕوانینە ئایندەی ئێران ... بۆیە پێویستە بۆ ڕوونکردنەوەی ئەو بارە بەتایبەت لەو هەڵوێستانە بڕوانین کە پارت و ڕێکخراوە نەیارەکان « ئۆپۆزیسیۆنەکان »ی ئێران بوویانە بەرانبەر بە پرسی نەتەوایەتی لە ئێراندا بەشێوەی گشتی و کێشەی کورد بە تایبەتی.

هەڵوێستی پارتی توودە: ئەم پارتە ساڵی ١٩٤١دامەزرا، ئەگەرچی مارکسییە وکۆشیویەتی ببێت بە پارتێکی جەماوەری و گشت جینێکی دانیشتوان بگرێتە خۆ، بەڵام هەڵوێستی دیاریکراوی سەبارەت بە کێشەی کورد نیە. بەڵێ ڕاستە ساڵەکانی ١٩٤٥ ـ ١٩٤٦ پارتی توودە بشتگیری بزوتنەوە نەتەوەیی و دیموکراسییەکەی ئازربایجان و کوردستانی کرد، بەڵام لەوەبەدوا هەرچەندە بیری خۆی ئاشکرا کردبێت کە ئەو بنبڕ پارتێکی مارکس ـ لێنینییە، ئەوجا تادێت هەڵوێستی کۆنسەرڤاتانەتر دەبێت.

پارتی توودە لە پرۆگرامە نوێیەکەی ساڵی ١٩٧٥یدا تەنها لەدوو بەند بەولاوە چیتری سەبارەت بە پرسی نەتەوەیی ناو ئێران تێدا نەبوو. لەکۆتایی بڕگەیەکی کورتدا لەمەڕ چینە کاربەدەستەکان دەڵێت: " ئەو چەوساندنەوەیەی لە ئێراندا هەیە دژ بەو نەتەوانەی لێی دەژین، جۆرێکە لە هەڵوێستی ئەو چینە کاربەدەستانەی ئێران کە دژن بە دیموکراسیەت. ئێران کیشوەری فرە نەتەوەییە و زۆر باری هاوبەش ئەو نەتەوانە لێک نزیک دەکاتەوە. لەچەند سەدە لەمەوبەرەوە ئەو نەتەوانە بوونەتە خاوەن یەک چارەنووسی هاوبەش و هاریکاری نێوانیان بوەتە مایەی کولتووری ئێرانی پڕ پیت و گرنگ، و گشتیان پێکەوە قوربانی زۆریان داوە لە پێناو سەربەستی و ئازادیدا. بەرژەوەندی گەلانی ئێران لە ئەنجامی بەربەرکانێی هاوبەشی ئەوانە دژ بە ئیمپریالیست و کۆنەپەرستی. ئەو گەلانە بە مافی ڕەوای خۆیان نەگەیشتوون، و قەلاچۆکردنی نەتەوەیی بووەتەگەرە لەڕێی یەکگرتنیان و کۆسپ لەڕێگەی پێشکەوتنی ڕامیاری و ئابووری و کولتووری وڵات(٩)".

لەم پرۆگرامەدا باسی هیچ جۆرە چەوساندنەوەیەکی نەتەوەی فارس نییە، دیارە لەڕووی مافی نەتەوایەتییەوە بۆ ئەوە چووبێتن کە کورد و بلوچ خۆیان لە هەمان زەمینەی فارسدا ببیننەوە. باسی پرۆگرامەکە لەوەدایە کە گەلانی ئێران دووچاری یەک چارەنووسی هاوبەشن. لێرەدا پرسیار ئەوەیە کەئایا گەلە چەوساوەکانی ئێران ئەو ژیانە هاوبەشەیان بە ئارەزوو بۆخۆ دەستنیشان کردووە، یان بەزەبر سەپێنراوە بەسەریاندا. سنوورە نێونەتەوەییەکەی ئێران دەستمایەی گەلێک گێرمەکێشە، ئایا دەگونجێت سنوورێک بەسروشتی دابنرێت کە بووەتە هۆی کەرتکردنی پێناسەی کەسایەتی نەتەوەکانی وەک ئازەری، بلوچ، کورد وعەرەب؟ لەئەنجامدا دەبێت ئەوە چ کولتوورێک بێت کە ئەوانە باسی لێ دەکەن؟ ئەو کولتوورەی ئەمڕۆ لە ئێراندا بەرپایە تەنها بەکولتووری نەتەوەی داگیرکەر ژمێردراوە، واتە هینی فارسە؛ ئەوە نە کولتووری کوردبووە و نەهی گەلانی تر، بەڵکوو ئەوان کولتووری ئەو گەلانەیان پێشێل کردووە. هەروەک مێژوویان گۆڕیوە و ناویان لێناوە کولتووری کۆنی فارس.

توودە، بەندی دووهەمی ئامانجەکانی لەژێر ناونیشانی چارەسەرکردنی کێشەی نەتەوایەتی بەمجۆرە داڕشتووە: "بەدیهاتنی ڕژێمێکی کۆماری نیشتمانی و دیموکراتخواز بۆ دابینکردنی ئەو یەکێتییەی گەلانی ئێران نەخشەیان کێشاوە و ئارەزووی دەکەن. پشتگیری ڕاستەقینە بکەوێتە نێو گەلانی ئێران بەپێی ڕەوشی یەکسانی و دۆستایەتی گونجاو لەگەڵ پێداویستی پووچەڵکردنی جۆرەکانی چەوساندنەوەی نەتەوایەتی، و سەرئەنجام ئەو ڕژێمە دەبێت بەپێی ئەم خاڵانەی خوارەوە بۆ چارەسەرکردنی کێشەی نەتەوایەتی بکۆشێت:

ئا ـ بەدیهێنانی مافی چارەنووسی تەواو بۆ ئەو گەلانەی لەئێراندا دەژین.

ب ـ دان بنێت بەمافی کەمەنەتەوەکانی لەئێراندا دەژین وگشت مافێکی نەتەوایەتی و کولتوورییان پێ ببەخشێت."

بەرچاوگرتنی ئەو پرۆگرامە لەگەڵ بەڵگەنامە و وتارەکانی تری پارتی توودەی سەبارەت بە

---

32 ـ E ـ بێگومان نووسەر وەک گشت ڕابەرەکانی تری پارتە کوردییەکان باسی بەشی خراوە سەر سوریا و پارچەکەی نەخچەوان ناکات. ـ « و »

33 ـ E ـ دیارە نووسەر" لوڕ" و هەرێمەکەیانی لەگەڵ نەژماردوە ئەگینا چی ژمارەی دانیشتوان و چی پانتایی زەوی ڕۆژهەڵاتی کوردستان کەمتر نییە لەباشووری کوردستان. چاوخشاندن بە خشتەکانی ژمارە ١٣و ١٤ی جوگرافیای کوردستان، عەبدوڵڵا غەفور، ستۆکهۆلم ـ ١٩٩٦ـ دەریدەخات کە ساڵی ١٩٨٦ ژمارەی دانیشتوانی هەرێمی ڕۆژهەڵات (نزیکەی ٩.٢ ملیۆن) بووە و باشوور لەساڵی ١٩٨٧دا (نزیکەی ٤.٣٨ ملیۆن) بووە. ـ « و »

کێشەی نەتەوایەتی هەنگاوی فراوان و پێشکەوتووانەن لەتۆمارکردنی پێشنیار بۆ مافی چارەنووس. بەڵام هەرگیز ئەو پرۆگرامە خۆ لەکێشەی گەلانی چەوساوەی ناو ئێران ناگەیێنێت. کەواتە هێشتا گەلانی چەوساوەی ئێران بە میللەت نازانن. پرۆگرامەکە باسی مافی چارەنووس دەکات بەڵام جودابوونەوە نا.

ئەوەی پەیوەندی بەمافی چارەنووسەوە بێت لەو پرۆگرامەدا ڕوونە. و سەبارەت بە چەسپاندنی دسەڵاتە نەتەوەییەکەی بەندی دوو، ڕۆڵی سەرەکی لای پارتی توودە بەندە بە "پاراستنی تەواوی خاکی نیشتمان و پاراستن و پشتگیری سەربەخۆیی ڕامیاری و ئابووری وڵات". باشە دەشێت مرۆڤ لەهەمان کاتدا بۆ مافی چارەنووس و هەروەها پاراستنی یەکپارچەیی تەواوی خاکی نیشتمان بکۆشێت؟. ئەوا هاتوو یەکێک لەگەلە چەوساوەکانی ئێران بیەوێت سوود لەو مافی چارەنووسە وەربگرێت و بیر لە جودابوونەوەی خاکی خۆی بکاتەوە لە ئێران و دەوڵەت بۆخۆی دامەزرێنێت، دەبێت ئەوسا هەڵوێستی پارتی توودە چیبێت و چی بەندێک لە پرۆگرام دەگۆڕن؟.

بەرەی نیشتمانی: کەساڵی ۱۹۵۰ دوکتۆر موصەددەق بەرەی نیشتمانی پێک هێنا ناوی کەوتە سەرزاری جیهانی ناوەند. لەدەرەوە بوون بەسێ کەرتی(ئەمریکی زۆر کۆنسەرڤاتیڤ، ناوەندی ئەورووپایی، خاورمیانەیی مارکسی زۆر ڕادیکال). بەرەی نیشتمانی هەرگیز دانی بەوەدا نەناوە کە لەئێراندا پرسی نەتەوایتی هەیە، و تەنانەت تۆسقاڵێکیش باسی چەوساندنەوەی نەتەوەیی نەکەوتووەتە پرۆگرامە نوێکەی ساڵی ۱۹۷۲یان. لە بەراوردکردنی جیاوازی خۆ هەڵقورتاندنی ئەوان لەو کێشە نەتەوایەتی لەگەڵ خۆ هەڵقورتاندنی ڕژێمی شا بۆ هەمان بار ئەمڕۆ تەنها یەک خاڵە. تەنها ئەو خاڵەیە کە ئەگەر دەزگاکانی دەربار بیانەوێت لە بڵاوکراوەدا ئێران بە تاکە یەک نەتەوە بسەلمێنن ئەوا وشەی "میللەتی ئێران" بەکاردێنن، بەڵام چاپەمەنییەکانی بەرەی نیشتمانی دەڵێت "گەلانی ئێران".

ڕێکخراوی جەنگاوەرەکانی موجاهیدینی گەلی ئێران: ئەم ڕێکخراوە «موجاهدینی خەلق» ساڵی ۱۹۷۰ پێکهات و لەهەمان ئەو کاتەوە کەوتنە جەنگی پارتیزانی ناو شارە مەزەکان، بەتایبەتی تاران. سەرەتا لەشێوەی ڕێکخراوی ئیسلامیدا دەرکەوت، و ماوەیەکیش ئیسلامی و مارکسیزمیان لەگەڵ یەک ئاوێتە کرد. پاشان بوون بەدوو ڕێکخراوی: مارکسی و ئیسلامی. لایەنە مارکسییەکەیان لەوکاتەوە زۆر چالاکە و چەند لێکۆڵینەوەی گرنگی سەبارەت بەگشت لایەنێکی ژیانی ڕامیاری ئێران بڵاوکردووەتەوە. ئەوانەشێوەی بزوتنەوەی چەکداری ناو ئێرانیان کرد بەڕێباز. زۆر ئاسایی دەنوێنێت کە ڕێکخراوی ئەوتۆ سەرنج بداتە گەلە چەوساوەکانی ئێران و بەتایبەتی کورد، بێگومان هەل و هەڵکەوتی نەتەوەیی و جوگرافی هێزی دەروونی گرنگن بۆ

بزوتنەوەی چەکداری دژ بە شا. هەر ئەو سەرنجە موجاهیدینی ئاشناکرد بە بزوتنەوەی گالانی چەوساوە لە ئێران، چونکە ئەوان هێشتا پرگرامی ڕوون و دیاریکراویان ئامادە نیە.

ڕێکخراوی جەنگاوەرانی فیدائیینی خەلق لە ئێران : مانگی فەبریوەری ۱۹۷۱ لەجیاکانی باکووری ئێراندا جەنگی پارتیزانی هەڵگیرسا. وەک لەلادێ جەنگی پارتیزانی کەڵکی نەبوو، کۆماندۆ مارکسییەکان لەشارە مەزنەکاندا کۆبوونەوە و ڕێکخراوی (فیدائیین)یان پێکەوەنا. سەرکردە و ڕاوێژکارانی ئەم ڕێکخراوە هەر لەسەرەتاوە دەربڕینی تایبەتیان هەبوو بۆ پرسی نەتەوەیی. یەکێک لە دامەزرێنەرانی ڕێکخراوی فیدائیین(أ. س فەرحانی)[۱۰] لەو هەڵسەنگاندنەیدا کە ساڵی ۱۹۷۱[34] بڵاو کرایەوە، لەژێر ناونیشانی (ئەوەی پێویستە شۆڕشگێڕ بیزانێت) پەنجەی بۆ ئەوە درێژکرد کە دەبێت ئازایانە ڕووبەڕووی پرسی نەتەوایەتی ببنەوە، و دەڵێت: "کوردستان خاوەن تایبەتمەندی جیاوازی خۆیەتی، و کورد توانای سەربەخۆیی دەبێت ئەگەر دەنگدانی گشتی بۆ بکرێت".

لەژمارەی دووهەمیدا گۆڤاری(۱۹ی بەهمەن)دا چەند شیکردنەوەی زۆر گرنگی بڵاوکردوەتەوە و تایبەتمەندی بەخشیوە بە تاقیکردنەوەیەک لەژێر ناونیشانی(چۆن بزوتنەوەیەکی چەکداری توانای لەخۆکۆکردنەوەی جەماوەری دەبێت) و بۆ یەکەمهەمین جار "چەوساندنەوەی نەتەوەیی" شیدەکاتەوە. لەوتارە تایبەتەکانی لەمەڕ بزووتنەوە چەکداری گەلانی چەوساوە "و لەوبارەی گەلی کوردی تێکەوتووە" بیر و بۆچوونی ئەوتۆیان دەربڕیوە کە تائێستا لەکولتووری مارکسییەکانی ئێراندا قەدەغەیە[۱۱]: "سنوور، کورد و گەلانی چەوساوەی تری ئێرانی کەرت کردووە، و بزووتنەوەی ئەو گەلانە بەستراون بە بزوتنەوەکانی دەرەوەی سنووری ئێران، و لەدوا گرێکانی ئەم سەدەیەدا ئەو گەلانە چەندجار دژ بە ڕژێمی چەق ڕاپەڕیون. گرنگی بزوتنەوەی نەتەوایەتی گەلانی چەوساوە و لەسەروو گشتیانەوە کورد لە بواری بزووتنەوەی شۆڕشگێڕیدا ئەم لایەنانەی تێدا ڕەنگ دەداتەوە:

١- کاتێک ئەو جۆرە بزووتنەوانە ڕووبەڕووی ڕژێمێکی سەر بە ئیمپریالیست دەبنەوە، ئەوجا هەڵوێستی دژە بەئیمپریالیستی دەگرنە بەر و ئەو شێوە خەباتەیان ڕوویەکەی شۆڕشگێڕانەی ئەوتۆ بە بزووتنەوەکە دەبەخشێت لەگەڵ جەماوەری جەوساوە و دژ بەڕژێمدا بەرەیەکی یەکگرتووی دژ بە ڕژێم پێکبێت.
٢- ئەو بزووتنەوانە لەپلەی یەکدا بەپشتگیری جەماوەری جەوساوە دەبنە هێزێکی گرنگی دژ بە دوژمن.
٣- بەڕواڵەتە جەماوەرخواز و بە کۆمەکی کەرتەکەی تری گەلی ئەودیوی سنوور ئەگەری

.۱۹۷۰ _E_34

لەناوچوونی بزووتنەوە کەم دەبێتەوە. هەروەها زۆر خێرا دەست تێوەردانی لایەنە نەیارەکانی هەرێم و جیهانی لە بزووتنەوەکە زەمینەی پان و بەرینتر خۆش دەکات بۆ هەڵوشانی گشت توانایەکی ڕژێم.

٤ـ یەکگرتنی گەلانی ئێران دژ بە دوژمنی هاوبەش، و بەرگری لەئاسۆی تەسکی بۆرجوا و وردە بۆرجوا دەبنە بەردی گۆشە بۆباری نەتەوایەتی وڕێکخستن و هاوکاری گەلانی ئێران لەچوارچێوەی کۆمەڵێکی سەربەست ودیموکراتدا. بزاوی شۆڕشگێری ئەوەی لەسەرە هەنگاوە پێشکەوتووانەبێت بۆ ئەو یەکێتییە.

پێویستە گشت ئەو توخمانەی پەیوەستن بەگەلی کورد و گەلانی ترەوە، لەپلەی یەکەمدا توانایان بۆ ڕێکخستنی بزوتنەوەی ڕزگاریخوازی نەتەوە بەکاربهێنن و هەروەها یەکێتی بۆ بزووتنەوە ئازادیخوازەکانی گەلانی ئێران دابین بکەن. توانای ئەو توخمانە لەناو گەلەکەی خۆیدا پتر سوود دەبەخش دەبێت وەک لەناو کۆمەڵدا بەگشتی(...). زەمینە ئایدیۆلۆجییە پێشکەوتنخوازییەکەی کورد هۆیەکی گرنگە بۆ بەستنەوەی ئەو بزووتنەوە شۆڕشگێڕییە بە بزووتنەوە نەتەوایەتییەکەی گەلی کوردەوە. بزووتنەوەی چەکداریمان لە بزووتنەوە نەتەوەییە چەکدارەکەی گەلی کورد وگەلانی تر ڕادەبینێت کە ببنە هێزێکی مەزن و ڕۆڵی مسۆگەر بۆ دیاریکردنی ئاستی ئەم نیشتمانەمان".

ڕێکخراوی (فیدائیین)، جگەلەوەی ڕەسەنترین ڕێخراوی ناو کیشوەرە، خاوەن هەڵوێستی شۆڕشگێڕانەی دیاریکراویشە. بزوتنەوە دیموکراتخوازە نەتەوەییەکەی کورد دەتوانێت لەئایندەدا لەگەڵ ڕێکخراوی فیدائیین یەک بگرێت.

لەکۆتاییدا پێویست بە باسکردنی یەکێتی قوتابیانی ئێرانیش هەیە. ئەو ڕێکخراوەی کە هەزارەها قوتابی لەڕیزیدایە، بەتێڕوانینی ڕژێمی شا لە یاسا یاخیبوون و گەلێک تەگەرەی تری سەخت بوەتە هۆی دووبەرەکی ڕیزەکانی. هەڵوێستی ئەوانیشمان لا گرنگە چونکە شەپۆلی رامیاری زۆریان لەنێودا هەیە. ئەو یەکێتییە دانی ناوە بەبوونی چەوساندنەوەی نەتەوایەتی و ئامادەیی خۆی دەربڕیوە بۆ نەهێشتنی بکۆشێت.

پارتی دیموکراتی کوردستان ـ ئێران (P.D.K): لە ١٦ی ئۆگستی ١٩٤٥دا پارتی دیموکراتی کوردستانی ئێران لە مەهاباد پێکهات و پاش ساڵێک لە دامەزراندنی لەژێر فشاری جەماوەر و لەبەر ناوبانگی کۆماری مەهاباد، ڕۆشنبیرانی کوردی عیراق لقێکی پارتی دیموکراتی کوردستانیان پێکەوەنا. پاشان بێ لەوەی لە پرۆگرامدا هاوبەش بن و سەر بە یەک سەرکردایەتی بن، ئەو ناوەیان بۆخۆ پەسەندکرد و بەوە بوو بە دوو پارت لەژێر هەمان ناو.

بەڵام لەو چەند ساڵەی پێش بەیاننامەی ١١ی ئازاری ١٩٧٠ پارتی دیموکراتی کوردستانی

عیراق پشتی لە ڕەوشی پێشکەوتنخوازی[35] کرد و بوو بەپارتێکی نەتەوەیی سرف و ملکەچ بۆ فرمانەکانی بارزانی. لەوماوەیەدا چالاکی پارت لە ئێران سڕکرا و لە بڵاوکردنەوەی هەندێک چاپەمەنی بەولاوە کە لەژێر ناوی کۆمیتەی ناوەندیدا دەردەچوو، ئەویش تەنها لەگیروگرفتی کوردستانی عیراق دەدوا هیچ ئاوڕی لە باری کۆمەڵایەتی ـ ڕامیاری لەمەڕ ئێران بەگشتی نەبووە. کۆنگرەیش لەدووهەم بەولاوە کەساڵی ١٩٤٦[36] لە سێبەر و زەمینە تەسکەکەی بارزانیدا بەسترا چیتر نەبووەتەوە. جا بەو بۆنەیەوە هەندێک نوێنەر لەخۆ ڕابینی بەشداری ئەو کۆنگرەیە بکەن.

پاش١١مارسی ١٩٧٠ڕۆژگار وەرچەرخا و پارت کۆنگرەی سێهەمی لەمانگی جونی١٩٧١دا بەست و پرۆگرامی نوێ و هەڵوێستی نوێی بۆ پارت دیاری کرد. کۆنگرەی چوارهەمیش مانگی سێپتەمبەری ١٩٧٢* بەسترا، و لەوێدا یادانەوەی بۆ مێژووی پارتی دیموکراتی کوردستانی ئێران تۆمارکرد. لەگەڵ ئەویشدا هەندێک گۆڕانکارییان تێداکرد. بەشداربووانی کۆنگرە پرۆگرام و هەڵوێستی کۆنگرەی پێشوویان بڕیاردایەوە. لەو کۆنگرەیەدا چل و دوو** نوێنەری ڕێکخراو و پارتی لە دەرەوە و ناوەوەی وڵات بەشدار بوون. لەنێوان بەشداربوواندا پێکهێنەری پارت و گەلێک لاوی تر هەبوون. ڕاوێژ و دەنگدان بەگشتی لەسەر ڕاپۆرتی کۆمیتەی ناوەندی بوو کە بریتیبوو لە چاوخشاندنەوە بەسەر گشت قۆناغەکانی مێژووی پارت، و هەروەها نەخشەیان کێشا بۆ ڕێڕەوی گشتی و هەڵوێسی ئایندە. ئەوجا لە هەڵبژاردنێکی نهێنیدا بەشداربووان ئەندامە نوێکانی کۆمیتەی ناوەندی و ئەندامانی یەدەگیان هەڵبژارد.

لەڕاستیدا، پارتی دیموکراتی کوردستانی ئێرانی تاکە ڕێکخراوی ئۆپۆزیسیۆنی ڕامیارییە لە کوردستانی ئێراندا توانیویەتی درێژە بەچالاکی بدات. لەساڵانی دوایشدا دیسان جەماوەری گەلی کوردستانی لێی کۆبووەوە. چونکە لەو وڵاتەدا ڕەسەن و خاوەن خەباتی پتر لە سی ساڵ بوو، لەناو گشت ڕێکخراوە چەپییەکانی ئێراندا بوو بە خاوەن ڕێز، بەڵام ئاغا هوێدای سەرەک شالیارانی شا بە پارتێکی "داردستی بیانی" ناودەبات.

ئەمانەن هەندێکن لەبڕگەکانی پرۆگرامی پارتی دیموکراتی کوردستانی ئێران: "پارتی دیموکراتی کوردستانی ئێران پێشڕەوی گەلی کوردە لەسەر ئاستی کوردستانی ئێران، و شانبەشانی هێزە پێشکەوتنخوازەکانی ئێران دژ بەڕژێمی شای کۆنەپەرست و بۆ ڕزگاری گشت ئێران تێدەکۆشێت، و هەروەها لە پێناو وەدەستهێنانی مافی چارەنووسی بۆگەلی کورد(...).

35ـ ئەمیش یەکێکە لە وشە بریقەدار و بەتاڵەکانی پێش پێرسترۆیکا، کە بووە هۆی نەبوان یارانی دۆزی نەتەوەیی و خاوەن بیری سۆشیالیستی ناو بزووتنەوەکانی کورد. « و »

36ـEـ ١٩٦٤.

*ـEـ ١٩٧٣.

**ـEـ ... چل و نۆ نوێنەر .... « وەرگێر »

دروشمە ستراتیجییەکەی پارتی دیموکراتی کوردستان، بەدیهێنانی ئۆتۆنۆمییە بۆ کوردستانی ئێران لەچوارچێوەی ئێرانێکی دیموکراتدا. دەبێت سنووری دەسەلاتی میری کوردستانی سەربەخۆ و خۆدموختار گشت کوردستانی ئێران بگرێتەوە، و زیندووکردنەوەی سنووری کوردستانی ئێران دەبێت گونجاوبێت لەگەڵ بارودۆخی مێژوویی و جوگرافی و ئابووری بەوپێیەی زۆربەی زۆری میللەتی ناوچە پەسەندی دەکەن. گشت کارێکی پەیوەست بە پۆلیتیکی دەرەوە و بەرگری نیشتمانی و پرۆژەی ئابووری درێژخایان کە تایبەتبێت بە گشت ئێران لەدەسەلاتەکانی میری ئێراندا دەبێت، و لەوکارانە بەدەر، ئەنجامدانی کارەکانی ڕژێمی چەق دەگەڕێتەوە بۆ ژێر دەسەلاتی میرییە نەتەوەییەکەی کوردستانی ئازاد و خودموختار.

پێویستە سیستێمە نەتەوەییەکەی کوردستانی ئۆتۆنۆمی کوردی بکات بەزمانی دەربار و هەروەها بە زمانی خوێندن بۆ گشت پلەکانی فێرگە، و زمانی فارسیش لەهەمان ئەو دەزگایانەی سیستێمی نەتەوەیی کوردستانی ئازاد و خودموختاردا ببێتە هاوشانی زمانی دەربار، کە کوردییە، و هەروەها لە پۆلی چوار سەرەتایی و بەرەوژوور لەگەڵ زمانی کوردیدا بخوێندرێت. کەمە نەتەوەکانی لەکوردستان دەژین بکرێن بە خاوەن هەمان مافی هاوولاتییانی کورد، و منداڵیان لە قوتانخانە بەزمانی نەتەوەیی خۆیان بخوێنن، و بۆ گشت یەکێک لەو کەمایەتییانە هەبێت ڕۆژنامە و گۆڤار و چاپەمەنی تایبەت بەزمانی خۆ دەرکەن. پێویستە ئاین لە دەسەلاتی دەوڵەت جودابکرێتەوە و پێداویستی ئاینەکان و پەرستنیان ئازادبێت. و بیری جوداخوازی ڕەگەز و ئاین بەپێی یاسا قەدەغە بکرێت(...).

ئەگەری سەرکەوتن؛ لەوانەیە کورد کەژمارەیان خۆدەدات لە پانزە ملیۆن[37] تاکە نەتەوەبن تائێستا هیچ زەمینەی نەتەوەییان بۆ نەبووە. لەزۆر هەلکەوتدا کورد لەسەرکەوتن نزیکبوەتەوە، بەلام هەر جارەی کۆششیان لەبەر ئەم هۆ یان ئەویتر ڕەنجبەبا بووە. هۆ زۆرن بۆ ڕاگرتنی ئەو کارامەییەی کورد بەدرێژی هەزار ساڵی مێژو بوویەتی. هیچ دەروازەیەکیان بۆ سەر دەریا نیە، لەسەدەکانی ناوەڕاستەوە لەو شاخانەی بەمیللەتانی تر ئابڵوقەدراو دوور نەکەوتوونەتەوە، بەروبوومی ژیاریان زۆر بەئاسانی بۆ نەڕەخساوە. لەڕاستیدا ئەوانەن هۆی پتر دواکەوتنی کۆمەڵەی کوردی لەچاو کۆمەڵی گەلانی دراوسێی. ئەوانە و پاشانیش دابەشبوون لە نێوان دوو دێوی وەک تورک و ئێران، و پاش جەنگی جیهانگیری یەکەمیش بوو بە چوار بەشی سەر بە چوار دەوڵەت، و گشت یەکێک لە بەشەکانی کوردستان دوورەدەست و لەگەڵ یەک جیاوازن. ئایا نەتەوەی کەرتکراو دەتوانێت هەمان پێکەوە دژ بە چەند ڕژێمێک بجەنگێت؟ ئەی ئەوە ڕاست نیە

37ـ ساڵی ١٩٧٥ پتر لە ١٧ ملیۆن بوو. بڕوانە جوگرافیای کوردستان، عەبدوڵلا غەفور، چاپی سوید، نەخشەی ژمارە ١١، لاپەرە ١٤٩. «و»

کە چەندەها ڕاپەڕینی کورد بوە بەقوربانی تاکتیکی هاوبەش لەنێوان ئەو ڕژێمانە؟. هەرەس لەدوای هەرەس، بوەتە سەرچاوە بۆ تەیەکی نەستەق کە دەڵێن: کورد هیچ دۆستێکی نیە. لەڕاستیدا کورد دۆستی زۆرە بەلام، دەبێت لەناو بنەماڵەی خۆیاندا بۆیان بگەڕێین، لەپێش گشتەوە لەو ولاتانەدا کە ئەوان تێیدا دەژین. تاقیکردنەوە مێژووییەکانی گشت کوردستان و بەتایبەتی کوردستانی عیراق دەریدەخات کە تێکۆشانی گەلی کوردی دابڕاوە لەو گەلانەی لە ولاتیدا دەژین، هیچ ئەنجامێکی سەرکەوتن نادات بەدەستەوە. و بەوەی کوردی ئێران لەبازنگەی پۆلیتیکی ئێراندا دەژین، تێکۆشانیان وەک ئەندام بەستراوەتەوە بەتێکۆشانی گەلەکانی تری ئێرانەوە. و بەبێ ڕووخاندنی شا نە کورد دەبێت بە خاوەن مافی چارەنووسی نەتەوەیی، نە دیموکراسیەتیش لە ئێران بەرپادەبێت. پێویستە ڕێک و ڕەوان بلێین، دوستەکانمان زۆر لێوە نزیکترن وەک لە «برا»کوردەکانی عیراق و تورکیا. لەڕاستیدا دوژمنی هاوبەش لەیەک بەرەی یەکگرتوودا کۆیکردووینەتەوە. بێگومان، چەپی ئێران (هەروەها چەپی تورکیا و عیراق)لەگشت بۆچوونەکانیاندا سەبارەت بەپرسی نەتەوایەتی هەمیشە هاوبیری بزووتنەوەی کورد نەبوون، بەلام پێویستە ئەوە نەبێت بەتەگەرە لەڕێی هاوکاری و یەکخستنی کار و لەبەر هۆیەکی بێبایەخ کەگوایە بزوتنەوەی پێشکەوتنخوازەکەی لەئێران دۆستی نیە. هەروەها لە تورکیا، لەعیراق و لەسوریایش. گەلانی ئێرانی، تورک وعەرەب دوژمنی کورد نین بەڵکوو دۆستی ئەون.

پاش لێکدانەوەی قووڵ، پارتی دیموکراتی کوردستانی ئێران بۆ گەیشتن بەئامەنجەکانی، ڕێڕەوی تێکۆشانی چەکداری گرتەبەر. ئەو شێوە تێکۆشانە چەکدارییەی هەر ڕژێمە دیکتاتۆرییەتەکەی شا بەسەریدا سەپاند. لەڕاستیدا چارەی تر نیە بۆ وەدیهێنانی کارسازی شۆڕشگێرانە، لەکاتێکدا نە دیموکراسییەت و نە مافی نیشتمانی گەلانی چەوساوە لەلای ڕژێمی شا شوێن پێی هەیە. و لە پێناو یەکگرتندا دەبێت، بەلای کەمەوە پرۆگرامێکی هاوبەش دابڕێژرێت. ئەوەی پارتی دیموکراتی کوردستان پێشنیاری دەکات ئەمانەن:

١ـ هەڵتەکاندنی ڕژێمە دیکتاتۆری سەر بەئیمپریالییەتە.
٢ـ دروستبوونی ڕژێمێکی دیموکراسی و نیشتمانی.
٣ـ دابینکردنی ئازادی دیموکراسی بۆ گەلانی ئێرانە بەگشتی.
٤ـ بە ڕەوا ناسینی مافی چارەنووسی گەلە چەوساوەکان لەچوارچێوەی سنووری دەوڵەتی ئێراندا.
٥ـ دەستی یارمەتی درێژکردن بۆ گشت بزوتنەوەیەکی ئازادیخواز و نیشتمانی و مافی چارەنووس بۆ گەلان.
٦ـ دامەزراندنی ڕژێمێکی دیموکراسی و نیشتمانپەروەرە لەسەر ڕەوشی ڕێزگرتن لە گشت لایەک، ڕێزگرتن لەسنووری دەسەلاتی نەتەوە و دەست وەرنەدان لە کاروباری دەرەوەیدا، و پەیوەندی دۆستایەتی بتەوکرێت لەگەڵ گشت ولاتە سۆسیالیستەکانی دژ بەئیمپریالییەت.

گشت دیموکراتخوازان، و گشت ئەوانەی مافی مرۆڤ دەپارێزن دۆستی ئێمەن. و پێویستە بزووتنەوە نیشتمانپەروەرەکانی وڵاتانی ئازاد لەجیهانی سێهەم و وڵاتانی سۆشیالیست و ئەندێشەی گشتی جیهانی ببنە پاڵپشت بۆ وەدەستهێنانی مافی چارەنووسی گەلی کورد.

تێڕوانین

١ ـ سەرژمێری ساڵی١٩٧٥یان بەپێی ئەو گریمانییە داناوە کەڕادەی ناوەندی بەرز بوونی ژمارە لەناو دانیشتووانی گشت وڵات بەڕادەی ٢.٨ ٪ بێت. ئەو ڕێژەی ١٦ ٪یە بەپێی سەرژمێری ڕژێمە کەساڵی ١٩٦٦ ئەنجامدرا و ژمارەی دانیشتووانی هەرێمی کوردستانی بەوپێیە بەرچاوگرت. بەڵام کە ڕێژەی سەدی ساڵی١٩٧٥یان لێکداوەتەوە هیچیان لە ژمارەی دانیشتووانی کورد بەرز نەکردووەتەوە، بەڵکوو بەپێچەوانەوە بوو. هەر بەو بۆنەیەوە ڕێژەی شارنشینی کورد کەدەیکردە (٣٠ ٪ی دانیشتووان بەرانبەر بە ٥٠ ٪ی کۆی ئێران بە گشتی) دەبوو ڕادەی پەرەسەندن لەکوردستانی ئێران لە٢.٨ ٪ بەرزتر بنوێنێت.

٢ ـ ئەمانە لەسەدەی حەڤدەدا بەفرمانی شاعەباسی سەفەوی گوێزرانەوە بۆئەوەی سنووریان لە مەترسی خێڵەکانی باکوور پێ بپارێزن.

٣ ـ گەڕیدەی فرەنسی، هینری بەندیس ـ ١٨٨٧ نووسیویەتی:"دوان لەو ژوورانەم پێوا، لە یەکەمدا (٣.٥ مەتر درێژ و٣ مەتر پان و دوو مەتر بەرزبوو) ژن و پیاوێک و دوو کەر دەژیا. دووهەم (کە ٥ مەتر درێژ و٣ مەتر پان و دوو مەتر بەرز بوو) پیاو و ژنێک، کچ و زاواکەیان، دوو منداڵ و جووتێک مانگا و دوو کەر و چوار بەرخ دەژیا". (هینری بەندیس ـ کوردستان، میسۆپۆتامیا و کیشوەری فارس ـ پاریس ١٨٨٧ لاپەڕە ٢٥١). وا نەوەت ساڵە بارودۆخ دەگۆڕێت هێشتا گۆڕانی ئەوتۆ بەسەر ئەوجۆرە گوزەرانەی ئەواندا نەهاتووە.

٤ ـ وەک عەدیلە خاتوون بەر لەجەنگی جیهانگیری یەکەم بوو بەسەرۆکی هۆزە مەزنەکەی جاف.

٥ ـ آ. لامبتون، لەپەرتووکی(زەویدار وجوتیارانی وڵاتی فارس)ـ لەندەن ١٩٥٣ ، لاپەڕە ٢٨٥.

٦ـ بۆ یەکەمجار وشەی "پێشمەرگە" لەمەهاباد بەکارهات، واتای چەکداری لەشکر دەگەیێنێت.

٧ ـ فرۆشی کەرەستەی جەنگی ئەمەریکی بە ئێران، ڕاپۆرتی سپاسالار بۆ ئەنجومەنی پیرانی ئەمریکی، جولی ١٩٧٦.

٨ ـ هەمان سەرچاوەی پێشوو.

٩ ـ پرۆگرامی توودەی ئێران ـ دیسەمبەری ١٩٧٥، لاپەڕە ١٨.

١٠ـ ساواک ئەو بڕیارەی ئەوی لە١٥ی مارسی ١٩٧٥دا بڵاوکردەوە. « ئەم خاڵەم لە ئینگلیزییەکە وەرگرت. چونکە لەعەرەبییەکەدا نەبوو. ـ و »

١١ ـ گۆڤاری"١٩ی بەهمەن" نمایشێکی تیسۆری. جەنیوەری ١٩٧٥ ل ٩٧ ـ ١٠٢

٤

کۆماره کوردییەکەی مەهاباد

ئارچی ڕۆزفیلد

کوردستانی سەربەخۆ . . . پەیدابوونی لەسەر پارچەیەکی بچووکی ئێران، خەونی نەتەوەییانی کوردی هێنایە دی، و ئەو سەربەخۆییە لەمانگی جەنیوەری ساڵی ١٩٤٥ـەوە تا مانگی دیسەمبەری ساڵی ١٩٤٦ی خایاند[1].

سەرهەڵدان و ژیانی ئەو کۆمارە کوردییە بچووک و کەم تەمەن و ڕەهێڵە ئاسایە بەشێکە لەمێژووە ئاشکرا و هاوچەرخی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست. بە بوونی بابەتی سەیر پەرشکراو بەسەر جەنگە خێلەکییەکان، ئیمپریالیزمی و سیستێمی کۆمەڵایەتی لێکجیاواز، جوامێری چەرخەکانی ناوەڕاست و بوونی نەتەوەییانی پۆختەوە زۆر جوان وێنە ئاڵۆزەکەی کورد نیشان دەدەن، کە ئەوە وێنەی گەلێکە هەرگیز یەکگرتنەوەی نابێت، گەلێکی دابەش بەسەر پێنج نەتەوەدا کە هیچیان بەسۆزەوە لە ئامانجی نەتەوایەتی ئەوان ناڕوانن.

سیپتەمبەری ساڵی ١٩٤١[2] هێزەکانی بەریتانیا و سۆڤیەت خۆیانکرد بە ئێراندا و بوون بە

---

1 ـ E ـ ...دیسەمبەری ١٩٤٥ تا دیسەمبەری ١٩٤٦.

2 ـ زۆر لەپێشترەوە هێزی ئینگلیز لەئێراندا بووە ـ بڕوانە(تاریخ ایران زمین. دکتر محمد جواد مشکور. تهران ١٣٦٦) لاپەرە ٣٧٩، کەدەڵێت:ـ " ئینگلیز دەستبەجێ پاش شۆڕشی ڕووس دەستیانگرت بەسەر کاروباری ناوخۆیی ئێراندا. کاتێک بینییان باکووری ئێران ئازادکراوە و لەوانەیە ئەڵمانەکان لەڕێگەی قەوقاز و دەریای ڕەشەوە دەست بکێشنە ناو ئەو ناوچەیە و ڕێگە بەرەو هیندستان بۆخۆ داببینکەن. یەکسەر لەڕێگەی بلوچستانەوە هێزی خۆیان گەیاندە خوراسان و لەولایشەوە، واتە لەڕۆژئاوای ئێرانەوە خۆی گەیاندە هەمەدان و قەزوین و ڕەشت و بەسەروکاری جەنراڵ دەنسرت وێل لە١٩١٨دا لەڕێگەی ئەنزەلییەوە هێزەکانی بەرەو باکۆ ڕەوانەکرد". هەروەها لەلاپەرە ٣٨٠ دا دەڵێت:ـ "لەبەر لاوازبوونی ڕژێمی چەق و دەسەڵاتی توندی ئینگلیز بەسەر ئێران و ئاڵۆزی باری ئابووری وڵات، یاغی بوولن لەگشت گۆشەیەکی وڵاتەوە دەستیان بەگێرەشێوێنی کرد و لەناو دەولەتی ئێراندا دوڵەتیان دادەمەزران. "صەولە الدولەی قشقایی" لەباشوور و سمایل ئاغای سمکۆ لە کوردستان، و ئیحسانوڵلا خان و میرزا کوچک خانی جەنگەڵی لەگیلانەوە و لەمازندەران ئەمیر مونەیەدی مازندەرانی و لەماکۆ ئیقبالولسەڵتەنەی ماکۆیی و لە خوزستان شێخ خەزعەل و لە بلوچستان دۆست محەمەدخان و زۆر کەسی تر یاخیبوون و خواستاری خودموختاری بوون. « و »

پاڵپشتی ئەو ڕژێمەی کە ڕەزاشای پەهلەوی زۆر بەزەحمەت پێکیەوەنا. لە هەمان ئەو وڵاتەدا کە سەربازی ئێرانی چەکەکانیان دەفرۆشت یان تووڕ دەدا بۆ ئەو خێڵە گەڕۆکانەی تا ئەوسا بەکێوە سەخەکانی ئێرانەوە مابوون. ڕەوش و نەریتی کۆن تا ئەو ڕۆژانەیش لە ناخی ئەواندا هەر مابوو. شای پێشویش زۆری کۆشی دەستیان بەسەردا بگرێت. ئەو خێڵە کوردانەی کە شاخەکانی سەر سنووری عیراق و تورکیا یان داگیر کرد لەوانەبوون کەهەلی هەرەسەکەی ئێرانیان قۆستەوە، و هەر لەشاری ماکۆی لاپاڵی باکووری شاخی ئاراراتەوە کەوتە ژێر دەسەڵاتی ئەوان تا قەسری شیرین کە دەکەوێتە سەر ئەو شارێیەی کرماشان دەبەستێت بە بەغداوە.

لەباکووردا، بنکە سۆڤیەتییە بەهێزەکانی ڕەزائییە، شاهپوور، خوی و ماکۆ دامەزرابوون. ئەو هۆزە کوردانەیان گەمارۆدا کە لەشاخەکانی ڕۆژئاوای گۆمی ورمێ دەژیان. بەوەی ڕژێمێکی ئەوتۆ بەهێز لە ئێراندا نەبوو، سۆڤیەتییەکان ڕاستەوخۆ پەیوەندییان بەست لەگەڵ هۆزی جەلالی لە باکوور، شوکاک لە ڕۆژئاوای شاپوور و خێڵەکانی هەرکی لەڕۆژئاوای ڕەزائییە.

سۆڤیەتییەکان سەرۆکی ئەو هۆزانەیان سەرپشک کرد بەوەی کاروباری تایبەتی خۆیان ئەنجام بدەن، و جگە لە ڕاگرتنی ئاسایش و بەخشینی دانەوێڵە بە لەشکری سوور بەولاوە چیتریان نەویست. و لەبەشی خوارەوەی ناوچە کوردییەکەی نزیک شارێی کرماشان و بەغداوە (یەکێک لە گرێ گرفتەکانی نێوان هاوپەیمانە ڕۆژئاواییەکان و یەکێتی سۆڤیەت) هێزی بەریتانی توانی دەسەڵات بەسەر هۆزە کوردەکانی ئەو ناوچانەدا بگرن.

لەهەرێمی نێوان ئەو دوو بازنگە داگیرکراوەی هێزی ئێرانی چۆڵیان کرد و لێی هەڵهاتن، کورد توانی سەربەخۆیی بۆخۆ دابینکەن. چەقی سەرەکی گێژاو دوو بوو. یەکەم لەناوچەی مەریوان و شاخەکانی هەورامان بوو کە مەحموود خانی کانی سینانی[3] دەستی بەسەردا گرت، و دووهەم لە ناوچەی بانە ئەو حەمەڕەشید خانەی ماوەیەکی زۆربوو بۆ عیراقیان دوور خستبووەوە، میرنشینییەکی لەسەقز و سەردەشت دامەزراند. ڕژێمی ئێران ماوەیەک دانی بە نیمچە لێپرسراوەتی ئەو دوو سەرەک هۆزەدا نا لەو ناوچانەی خۆیاندا. بەڵام پاشلەوەی لەشکری ئێرانی خۆی ڕێکخستەوە ئەو دووانەیان بۆ عیراق دەرپەڕاند. لەپایزی ١٩٤٥دا سەرلەنوێ ناوچە باشووریەکانی خوار هێڵی سەقز ـ بانە ـ سەردەشت کەوتنەوە ژێر دەسەڵاتی ڕژێمی ئێران. ئەوجا ئەو هەرێمەی لەشکری ئێران دەستی لێهەڵگرت بریتیبوو لە ناوچەیەکی بچووکی نێوان ئەو هێڵە و بنکەکانی هێزی سۆڤیەت لە ڕەزائییە، شاری گرنگی ئەو هەرێمە هەر مەهاباد بوو، ئەوەی لەپێشدا پێی دەگوترا ساوجبولاغ « سابلاغ » و تەنها چەند کیلۆمەترێک لە گۆمی ورمێوە دوورە.

3 ـ پێدەچێت مەبەست " مەحموود خانی کانی ساران " بێت. « و »

دروستبوونی کۆمەڵە

لەشاری مەهاباد کەهاوپەیمانەکان توخنی نەدەکەوتن، بزووتنەوەیەکی نەتەوەیی کوردی لەوانی پێشوو زۆر نوێتر دەرکەوت. لە ١٦ی ئۆگستی ١٩٤٣دا[4] تاخمێک لاوی کورد کە زۆریان بازرگانی بچووک و فەرمانبەری شار بوون، کۆمەڵەیەکیان بەناوی (کۆمەڵەی ژیانەوەی کورد) واتە کۆمەڵەی لاوانی کورد[5] پێکەوەنا. لەبەر ئەوەی کارەکەیان بەنهێنی ڕاگرن ئەو پارتەیان بە ژمارەی کەمتر لەسەد ئەندام دەستپێکرد و زنجیرەی ڕێکخستنیان کرد بەشێوەی شانە، و لەگەڵ ئەوەیشدا کۆبوونەوەی هەفتانەیان هەرگیز لە هەمان یەک ماڵدا دووپات نەکردووەتەوە. ڕێکخستنی کۆمەڵە کوتوومت نەتەوەیی بوو چونکە کەسیان بە ئەندام نەکردووە ئەگەر لەدایک و باوکێکی کورد نەبوایە(ئەو مەرجە کەسانێکی نەدەگرتەوە کە دایکیان ئاسووری بوو، ئەوەیش لەخۆیدا نیشانەی دۆستایەتی بتەوی نێوان کورد و ئاسووریی دەنوێنێت).

کۆمەڵە زۆر بەزووی پەرەیسەند، نەتەنها لەئێران بەڵکوو لەوڵاتانی تریش، چونکە کوردەکان پتر باوەڕیان بەهێزی ئەو پارتە نوێیە بوو وەک لەپارتە کلاسیکە کوردییەکانی تر. لەو شارانەی عیراقی وەک موسڵ، کەرکووک، هەولێر، سلێمانی ڕەواندز و شەقڵاوە، و تەنانەت لەتورکیایش کە گشت جۆرە چالاکییەک تاوانە و لە یاسادا بڕیاری مەرگی لەسەرە، لقێکی ئەو پارتە کرایەوە. سەرەک خێڵەکانی نزیک بە مەهابادیش نوێنەری خۆیان نارد بۆ هاوکاری، وەڵامی ئەوان ئەوەبوو کەئێستا پێویستیان بە کۆمەک نییە بەڵام لەوانەیە لەداهاتوودا ڕوویان تێ بکەن. هیچ توانایەک نەبوو دەنگوباسی بەربڵاوی چالاکییەکانی کۆمەڵە لە بەرگوێکەوتنی ئەو دوو هێزە سەرەکییە بگێڕێتەوە کە چاویان بڕیبووە هەرێم. بەریتانییەکان لەسەر کانەنەوتەکانی کەرکووک کە ناوچەیەکی کوردییە دامەزرابوون و زۆر بەوردی لە پەرەسەندنی ئەو بزووتەوەیەیان دەڕوانی. تەنانەت ڕاوێژکارە ڕامیارییەکەی شاری موسڵیان جارجارە سەردانی مەهابادی دەکرد، هەمانکات هاوکاریان لە ڕەواندز، کەرکووک، هەولێر و سلێمانی بۆ پەیدابوو. بەڵام لەتوانای بەریتانیەکاندا نەبو ببنە هاندەری ئەو ئامانجە کوردییە بێئەوەی عەرەبیان لێ بڕەنجێت، بۆیە خۆیان لە خواستی نەتەوەییانی کورد کەڕکرد.

4 ـ ... کۆمەڵەی (ژ.ک) کە نوێنەری هەستی نەتەوایەتی پێشکەوتنخوازانە ودیموکراتیکی گەلی کورد بوو لەڕۆژی ٢٥ی گەلاوێژی ١٣٢١ی هەتاوی بەرانبەر ١٦ی ئووتی ١٩٤٢ی زاینی بەچەشنێکی ڕەسمی بە هاندان و بەشداری سێ ئەندامی ناوبراوی هیوا و ئەم کەسانە پێکهات: .... ـ د. عەبدوڵلا مەردۆخ(کۆمەڵەی ژیانەوەی کورد و کۆمەڵەی هیوا)، گزینگ، ژمارە ١٤، زستانی ١٩٩٧. « و »

5 ـ دیارە وەرگێڕی عارەبییەکە لەمەبەست نەگەیشتووە، چونکە ناوی کۆمەڵە بەعەرەبی دەبێتە "جمعیە البعث الکردیە"، نەک "جمعیە الشبیبە الکردیە". « و »

دزەی سۆڤیەتییان

بار لەلای سۆڤیەتییان جیاوازبوو، سەرەتا لەبیری ئەواندا نەبوو لەنێو کوردان هیچ جۆرە چالاکییەک ببینن، تەنها ئەوجارە نەبێت کەساڵی ١٩٤٢ روویان لە ئاغا زۆر ناودارەکان کرد کە سەردانێکی شاری باکۆ بکەن. لەهەمان بەهاری ئەو ساڵەدا کاتێک کوردەکان هێرشیان دەبردە سەر هەندێ گوندی نزیک بە گۆمی ورمێ، سۆڤیەتییەکان دەیانویست لەشکر وجاندارمی ئێرانی بهێننە سەر (هەر وەک لەوەوبەر جگە لە چالاکی، گشت جۆرە کۆمەکی تریان دەکردن).

بەڵام پاش ئەوەی بۆ سۆڤیەتییەکان روونبووەوە ئەوان چی جۆرە هەلیان بۆ ڕەخساوە. بە درێژایی ساڵی ١٩٤٤ ئازربایجانیان پڕکرد لە ئەفسەری ڕامیار و کەسانی بەکرێگیراوی سۆڤیەتی کە زۆریان لە موسوڵمانانی ئازربایجانی سۆڤیەتی بوون. چالاکییەکانی کوردستانیش کە بەفرمانی "کاپتن جەعفەرۆف"ی قونسولی سۆڤیەتی لە ڕەزائییە، و لێپرسراوی نزیکەی ١٠٠,٠٠٠ کوردی سۆڤیەتی بوو زۆر بەسەربەستی بە جلوبەرگی کوردییەوە بەناو خێڵ و گوندە کوردییەکاندا دەگەڕا.

چالاکی سۆڤیەت لەمەهاباد دەگەڕێتەوە بۆ ئەو کاتەی دوو بەکرێگیراوی سۆڤیەتی تێدا دەرکەوت، یەکێکیان پێی دەگوترا عەبدولاتۆف و ئەوی دی هادیۆف، ئەوانە بەناوی جامبازی و وڵاخ کڕین بۆ لەشکری سوور لەماهاباد سەریان هەڵدا. دیارە یەکەم ڕووبەڕووبوونەوەی ئەوان لەگەڵ کەسانی بزووتنەوەی کوردیدا بەهەڵکەوت بوو. دەگێڕنەوە کە "عەبولاتۆف" لەلای مەی فرۆشێکی ئەرمەنی چاوی بە پیاوێک جلوبەرگ کوردی دەکەوێت ئەوجا عەبولاتۆف پیرۆزبایی جلوبەرگە نەتەوەییەکەی لێدەکات[1]، ئەو سەرنجە لە مێشکی پیاوە کوردەکە دەدات کە بەهەڵکەوت یەکێک دەبێت لە دامەزرێنەرانی کۆمەڵە. پاش وتووێژ کوردەکە دەپرسێت کە ئەگەر کوردەکان پارتێک پێکەوە بنێن ئەوا سۆڤیەتییەکان ئامادەن چەکیان بدەنێ. ئەوجا بە پرسیارێک عەبولاتۆف خۆ لە پرسیاری بەرانبەرەکەی دەدزێتەوە و دەڵێت: ئێوە لەچی دەترسن؟ لەوڵامدا کوردە دەڵێت: لە خانەکانمان، پاشان شێوەی وڵامەکەی عەبولاتۆف شێوە جوێنێک دەنوێنێت بە خانەکان. ئەوجا کابرای کورد نەیبات و بە یەکێک لەلێپرسراوانی دەناسێنێت و ئەویش بە سەرەرۆکەکانی تری کۆمەڵەی دەناسێنێت.

ئەوسا پەیوەندی تەواویان لەکەڵ هێزەکانی سۆڤیەت بەست و یەکێک لە سەرانی کۆمەڵە کە رووسی باش دەزانی لەپارتدا بوو بە لێپرسراوی کاروباری پەیوەندی نێوان. هەرچەندە بەپێی پەیڕەوی پارت دەبوو لەگەڵ هەرسێ زلهێزەکان بێلایەن بن، بەڵام کۆمەڵە لەوکاتەوە بەناچاری لەئاسمانی سۆڤیەتەوە گلا.

کە دەزگای پەخشی سۆڤیەت بۆ پروپاگندەی جیهانی(V.O.K.S)کەوتەکار، چەند بنکەی

کولتووری هاوبەشی " ئێرانی ـ سۆڤیەتی" لە هەرێمەکانی ئێراندا کردەوە. بەوەی کۆمەڵە پەرەی سەند و ناوبانگی دەرکرد، چیتر بەگۆنجاویان نەزانی ئەندامەکانی لەماڵان کۆبوونەوە ئەنجامدەن، کاربەدەستانی سۆڤیەتییان ڕاسپارد یەکێک لەو کۆمەڵانە لە مەهاباد بکەنەوە بۆ ئەوەی هیچنەبێت کۆبوونەوەکانیان لە سەرنج دوور بخەنەوە. سۆڤیەتییان دەستبەجێ قایلبوو بەوەی نەتەنها بڕیاری کردنەوەی بەشێک لە کۆمەڵەی هاوپەیمانی ئێرانی ـ سۆڤیەتی بدەن بەڵکوو بڕیار درا کۆمەڵەیەکی کولتووری هاوبەشی کوردی ـ سۆڤیەتی (ئەنجومەنی فەرەنگی شوورەوی)یش دابمەزرێت. دەستبەجێ یانەی کۆمەڵە پڕ بوو لەوکوردانەی وەک نیشانەی پێشوازی لە پارێزەرانی نوێیان ١٠ بالە تووتنی کوردییان بە دیاری نارد بۆ قارەمانانی لێنینگراد.

ئەپریلی ١٩٤٥، لەکاتی گێڕانی ئاهەنگێکی یانەدا کۆمەڵە خۆی ئاشکراکرد. کۆنسوولی سۆڤیەتی و سەرۆکی ڕێکخراوی جیهانی سۆڤیەتی بۆ بڵاوکردنەوەی پروپاگندە[6] لەوێ میوانی باشکۆ بوون. بەشی زۆر لە پرۆگرامەکانی ئاهەنگ ئۆپێرا بوو، لەنێوانیشدا شانۆگەری (دایکی نیشتیمان)[7] یان نیشاندا کە تێیدا سێ جەردە ڕێ بەو دایکێک دەگرن. بێگومان جەردەکان عیراق، ئێران و تورکیای دەنواند و سەرئەنجام ڕۆڵەکانی دایکیان ڕزگار دەکەن. دانیشتووان کە لەوەبەر دیمەنی ئەنگی ئەوتۆیان نەدیبوو زۆر دۆشداماو، و تەنانەت کاسانی لەیەک زیزیش دەست لەملانی یەکتر بوون و سوێندیان بۆ یەکتر دەخوارد کە پێکەوە تۆڵەی ئەو دایکە بسەننەوە کە کوردستانە.

هەر لەو ئاهەنگەدا بڕیاردرا قازی محەممەد کە پاشان بوو بەسەرۆکی دەوڵەت بکەون بە ئەندامی پارت. دیارە ئەوەیش لەبەر دڵڕاگرتنی سۆڤیەتییەکان بوو کە زۆر دەمێکبوو بۆ یەکێک دەگەڕان جێگەی باوەڕ و هاوبەشی بیریان بێت. کاتێک توانای خێڵەکییەکان بۆ سۆڤیەت ئاشکرابوو، خۆیان لەسەرانیان نزیک کردەوە تا سەرکردایەتی بزووتنەوە نەتەوەییەکەیان بدەنە دەست. ئەوەبوو لەنێو سەرۆکەکاندا سێ کەسی بەناوبانگیان بەشایستەی ئەو فرمانە دەزانی: قەرەنی ئاغا (سەرەک هۆز) و سەۆکی خێڵی مامش کە خاوەن ڕێزی تایبەت بوو لەنێو ئەو کۆمەڵە فیدرالییەی خۆی بەش بوو تێدا، عومەر خانی شەریفی سەرۆکی هۆزی شوکاک کە یەکێک بوو لە "سەرۆکانی پێشووی" کوردستان، و پاشان میر ئازادی دەبورکی یەکێک بوو لەو ڕادیکاڵە گیرانەی ڕژێمی ئێران بۆ پاراستنی ئاسایشی ئەو ناوچەیە کردبووی بە سەرتیپی جاندارم. بەڵام وڵامی ئەو کۆشش و توێژینەوەیە لە هەر یەکێک لەولایەنانەوە لێڵ دەگەڕایەوە بۆ سۆڤیەتییەکان.

سۆڤیەتییەکان ڕوویان لەقازی محەممەدکرد، چونکە قازی سەرۆکایەتی ئاینی مەهابادی

---

6 ـ E ـ ... و لێپرسراوی VOKS لە ئازربایجان ....

7 ـ ... هەروەها شانۆگەری دایکی نیشتیمان، کە ناوی کۆمەڵەی (ژ.ک)ی بە شار و گوندەکانی موکوریان ناساند، لەلایەن کۆمەڵەی هیواوە نووسرابوو و بۆ (ژ.ک)یان نارد.ـ د. عەبدوڵلا مەردۆخ ـ گزینگ، ژمارە ١٤، زستانی ١٩٩٧. « و »

لەبنەماڵەوە بۆ مابووەوە. ئەو لە بنەماڵەیەک بوو لەشاردا خاوەن ڕێزی تایبەت. زۆریان هاتوچۆی ماڵی کرد، تەنانەت زۆریشیان لە ڕژێمی ئێران کرد کە سەیفی قازی برای[8] لەبری میر ئازاد لەو هەرێمەدا ببێت بە نمایندەی ڕژێمی ئێران و بە سەرتیپی جاندارم. دەگێڕنەوە کە تا ئەوکاتەی نوێنەریان چوو بۆ لای قازی محەممەد و پێشنیاری هاتنە ڕیزیانی لێکرد، نزیکەی ساڵێک بوو کۆمەڵە هەبوو بەڵام ئەو ناوەی بەرگوێ ئەو نەکەوتبوو. سەرکردەکانی کۆمەڵە بڕیاریان دابوو ئەو بەشدار نەکەن چونکە لەهێز و ڕەوشت توندییەکەی دەترسان، و لەلایەکی تریشەوە لەوە دەترسان ئەو ڕێزەیان لەنێواندا نەمێنێت کە هەر لەکاتی لاوییانەوە لە خۆی و بنەماڵەکەیان گرتووە، چونکە دەیانزانی پاش ماوەیەک دەست بەسەر دەسەڵاتی پارتدا دەگرێت و سەرئەنجام کۆتایی بەڕواڵەتە دیموکراسییەتەکەی دێنێت. بەڵام کاتێک بەپێی پێداویستی سۆڤیەتییان قایل بوون بە وەرگرتنی، ئەوەی لێی دەترسان ڕوویدا. واتە لەو پارتەدا بەتەنها خۆی بوو بەخاوەن دەسەڵات.

ئەندامەتی قازی زۆر بەخێرایی باری ڕامیاری کوردی کرد بەلایەنگری ئەو ڕەوشە ڕامیارییەی سۆڤیەت کە لەهاوینی ساڵی١٩٤٥بەدواوە دیاردە شەڕانییەکەی بۆ ئەملاولا دەرکەوت. پارتی توودە کەزەمینە خۆشکەر بوو بۆ ئەوەی سۆڤیەت بکشێننە ناو ئێران، سەرەتا بە بەرەی چەپی گشت گەلی ئێران دەژمێردرا بەڵام وەک لە ناوچەکانی تری ئێراندا سەرکەوتنی وەدەست هێنا لە کوردستان نەیتوانی ڕەگ داکوتێت[٢]، بۆیە لێرەدا سۆڤیەت بیری لە پلانێکی نوێ و ئاواتی لکاندنی بەشەکەی باشووری ـ ڕۆژئاوای ئێرانی بەخاکی خۆوە دەکرد. هەر بەو ئامانجە لەبری پارتی توودە لە ئازربایجاندا پارتێکی سەربەخۆخوازیان دروستکرد. بۆ ئەوەی ئەو پارتە توانای بڕیاری هەڵگیرساندنی شۆڕش و سەربەخۆیی ناوچەکە و لکاندنی بە یەکێتی سۆڤیەتەوە هەبێت، بێلەوەی پارتی توودە تووشی گێژاو و نشوستی ببێت لە ناوچەکانی تری ئێران. لەسەر داوای سۆڤیەت پارتی توودە «لەو هەرێمەدا» هەڵوەشایەوە وسەرلەنوێ لەژێر ناوی پارتی دیموکراتی ئازربایجاندا دامەزرایەوە، زمانی دەرباریان کرد بە تورکی و خواستیان لەئێران جودا ببنەوە.

لەوانەیە هەر زۆرکەم هەڵکەوتبێت کوردێکی دانیشتووی ئازربایجانی ڕۆژئاوا کە شاری مەهابادیش دەگرێتەوە ببنە ئەندام لەپارتێکدا کە ڕێڕەوی بیری نەتەوەیی تورکی بێت. بۆیە پێداویستی دروستبوونی پارتێکی نوێ لەپرۆژەکەی سۆڤیەتی نزیک دەکردنەوە. ئەوەبوو[9] کاپتن نماز عەلییێڤ کەفەرماندەی بنکە سۆڤیەتییەکەی شاری میاندوئاو بوو ناردی بەدووی سەرەک خێڵە بەناوبانگەکانی شاری تەورێز و هەروەها بەدوای قازی محەممەد و سەیفی قازیدا تا سەردانی قونسوولی سۆڤیەتی بکەن. کاتی گەیشتن یەکسەر بەو کوردە دۆشداماوانە گوترا ڕوویکەنە ئێستگەی شەمەندەفەر و بەپەلە گشتیان سواری فارگۆنێکی ئەو شەمەندەفەرە کرد کە

8 ـ ئامۆزای. ـ «و»

9ـE ـ لە ١٢ی سیپتەمبەردا ... .

ڕوو لە باکۆ بوو. بەگەیشتنیان، بردنیانە خانوویەکی خۆشی یەکێک لە گەڕەکەکانی کەناری باکۆ، بە درێژایی ئەو سێ ڕۆژی میواندارییەیان لە گەشت و ڕابواردن و ئاهەنگی شانۆ و ئۆپێرادا بوون. ڕۆژی چوارەم پێیان گوتن کە دەچنە سەردانی باقیرۆفی سەرەک کۆماری ئازربایجانی سۆشیالیستی سۆڤیەت، کە بە وتارێک باسی ستەمدیدەیی ژێر سایەی ڕژێمی شای بۆ کردن وڕایگەیاند کە کاربەدەستانی سۆڤیەت پشتگیری ئەو پارتە دیموکراتە نوێیە دەکەن کە ئامانجی ڕزگارکردنی چەوساوەکانە، و زۆر بەکوڵ هانیدان بەشداری تێدا بکەن. لەهەمان کاتدا هێرشی بردە سەر پارتی توودە و ناوی برد بە کۆمەڵێک دەمەوەری نەزۆک، و بە بۆچوونی ئەو لە عیراق کۆمەڵە بە نەخشەی دەزگای نهێنکەی بەریتانی دامەزراوە و هەر داردەستی ئەوانیشە[10]. پاش ئەوە پێیان ڕاگەیاندن کە هەرگیز باسی ئەو سەردانە نەدرکێنن. ئەوجا کوردەکانیان سواری ئەو شەمەدەفەرە کرد کە دەچوو بۆ تەورێز و لەوێیشە ئوتوموبێلی تایبەت بە لەشکری سوور گەیاندنیانەوە شوێنی خۆیان.

پارتی دیموکراتی کوردستان

پاش ماوەیەکی کەم نیازی ئەو گەشتە دەرکەوت. هەر لەگەڵ گەڕانەوەیدا قازی محەممەد کۆبوونەوەیەکی بە ناودارانی کورد کرد و پێکهێنانی پارتی دیموکراتی کوردستانی پێ ڕاگەیاندن و پڕبەدڵ خۆشحاڵی بەشداربوونیانی ڕاگەیاند[11]، و لەکورتەیاکدا ڕوونیکردنەوە کە ئامانجی پارت

10 ـ بڕوانە د. عەبدوڵلا مەردۆخ، سەرچاوەی پێشوو ـ بەهاری ساڵی ١٩٣٩ چەند ڕووناکبیر و قوتابی کورد کەپێشتر لەڕاپەڕینی شەشی ئەیلولدا بەشداریان کردبوو، لەشاری کەرکووک لە کۆبوونەوەیەکدا لەسەر بنچینە و پاشماوەی دوو کۆمەڵەی پێشتر بەناوی کۆمەڵەی ئازادی کورد و کۆمەڵەی دارکەر، بەنهێنی(کۆمەڵەی هیوا)یان پێکهێنا و هیوای سەربەخۆیی کوردستانی گەورەیان هەبوو و خەباتیان دژ بە فاشیزم دەکرد. ... هەتا کۆتایی ساڵی١٩٤٣ حزبێکی پێشکەوتنخواز و بەقەوەت ترین هێزی سیاسی ئەوسای بزووتنەوەی ڕزگاری نیشتیمانی کوردستان بوو و هەر لەو ماوەیەدا کاری کردە سەر کوردەکانی تورکیا وئێران و سووریاش. کۆمەڵەی هیوا لەسەرەتای دامەزرانییەوە بە شک و گومانەوە کەوتە پێش چاوی کومونیستەکانی عیراق و ئەوان پێیان وابوو دەبێ دەستی ئینگلیسییەکان لەدروستکردنی دا لەکاردا بووبێ٢٨. « لەپەراوێزدا » ٢٨ ـ لە سەردەمی ستالیندا هەموو دژ و کۆمەڵە و ڕاپەڕینێک لە قالب و چوارچێوەی بیری ستالیندا نەبایە بە ئینگلیسی ناو دەبرا. ـ « و »

11 ـ د. گوڵمووراد مورادی. لە گزینگی ژمارە ١٥، بەهاری ١٩٩٧دا دەڵێت: ... لێرەدا یان خەبەردەرەکان خۆئاسایی هەڵەیان کردووە یان ئاغای ڕۆزفێلت بەهەڵە بیستوویەتی. یەکم: ڕاگەیێندراوی دامەزرتنەرانی حیزبی دیموکرات تەنیا ٧٢ کەس مۆریان کردبوو (بڕوانە: کەریم حیسامی کۆماری دیموکراتی کوردستان یان خودموختاری، ل٥٦). دووهەم: لەکتێبی ئیوانۆف،" تاریخ نوین ایران" (ل١١٣)دا هاتووە:« لەنێوان ٢٥ تا٢٨ی ئۆکتۆبری ساڵی ١٩٤٥ یەکەمی کۆنگرەی حیزبی دیموکراتی کوردستان لە شاری مەهاباد ناوندی ئوستان پێکهات». بەوپێیە لەوانەیە ئارچی ڕۆزفێلت بۆ مەقبوول کردنی تێزەکەی یەکەمین کۆنگرەی حیزبی بە پێکهاتنی لەقەڵەم دابێ و یان ...؟. هەروەها بۆ ڕاستی ئەم باسە و چیتری لەم بارەوە گوتراوە بگەڕێرەوە بۆ بەشی سێهەمی ئەم پەرتووکە، لەنووسینی، د.قاسملو. « و »

وەک ناوەکەی دەریدەخات بناغەنانی دیوکراسییەتە لەسەر شێوی سیستێمی ئەمریکی. ئەوەبوو زۆریان قایلبوون. قازی محەمەد و پەنجا[12] کوردی ناودار پەیمانیان مۆرکرد و بلاوکرایەوە. لەوێدا ئاشکرا بوو کە: ئاواتی گەلی کورد "گەلک وەرگرتنە لەهەلی ڕزگاربوونی جیهان لەدەست فاشییەت و خۆ دوورگرتن لە پەیمانی ناتۆ"، هەروەها ڕوونیانکردەوە کە ئامانجی کورد وەدەستهێنانەوەی ئەو مافە ڕەوا و مرۆڤانەیەیەتی کە ڕەزا شا لێی گرتوون. و بەلیستەیەک ئەم داخوازییانەی خوارەوەیان دیاریکرد؛

١ـ پێویستە گەلی کورد لەئێران سەربەست بژی، وکاروباری بەڕێوەچوونی ناوخۆیی بدرێتە دەست خۆی و لەنێو چوارچێوەی سنووری ئێراندا خۆدموختار بکرێت.

٢ـ پێویستە کوردی ببێت بەزمانی خوێندن و هەروەها لە نوسینگە وەزگاکاندا ببێت بە زمانی دەربار.

٣ـ پێویستە بەزووترین کات بەو پێیەی ڕەوشی یاسا دیاریکردووە هەڵبژاردن بۆ ئەنجومەنی هەرێمی کوردستان بکرێت، بۆ ئەوەی سەرپەرشتی گشت کاروبارێکی میری و باری کۆمەلایەتی بکات.

٤ـ پێویستە یەک باری یاسایی بەرچاو بگیرێت بۆ جوتیار و خانەدانان و دواڕۆژی گشت لایەکیان مسۆگەر بکرێت.

٥ـ پێویستە گشت کاربەدەستانی دەوڵەت «ناوچەی ئۆتۆنۆمی» بەرەگەز کوردبن.

٦ـ پارتی دیوکراتی کوردستان دەکۆشێت بە کەلکوەرگرتن لە بەرووبوومە جۆربەجۆرەکانی کوردستان باری ژیانی دارایی و ئابووری گەلی کورد ڕێکخات، و یارمەتی پێشکەوتنی کشتکاری و بازرگانی بدات و باری تەندروستی و خوێندن بەرزکاتەوە.

٧ـ ئاواتەخوازین گشت گەلانی ئێران بتوانن بۆ سەربەستی بکۆشن تاکوو ولاتیان پێشبکەوێت.

ئەوجا هەر لەسەر ڕەوتی سۆڤیەتی بەوتەی" بژی سەربەخۆیی ودیوکراسییەتی کورد"کۆتاییان بە بەیاننامەکەیان هێناوە.

بەوجۆرە پارتی نوێ کۆمەڵەی هەڵوەشانەوە و پارتی دیوکرات ئەندامەکانی گرتنەخۆ. ئەو سەرەک خێلانەی هەر لەسەرتاوە هەندێک سلیان لە کۆمۆنیستی دەکردەوە پەیوەندییان بەو پارتە نوێیەوە کرد، و زۆریان پەیمانیان لەسەر خواستی ئەو ئەفسەرە ڕامیارییانەی سۆڤیەت مۆرکرد کە بەناوچەکانیاندا دەگەڕا. ئەو ڕقە شاراوەیەی بەرانبەر بە هەڵوێستی قازی محەمەد بوویان، ئەگەر بەلێنی هاوکاری مەلا مستەفا و بەرزانییەکان نەبوایە کە لەناکاو لەعیراقەوە گەیشتن، لەگەل خێلە نەیارەکاندا تووشی گێژاوی قووڵ دەبوو.

هەروەک لەکاتی عوسمانیدا بارزانییان بەیەکێک لەهۆزە بزێوەکان ژمێردراون. لە بیستەکاندا

12 ـ E ـ لەگەل ١٠٥ لە سەرانی کورد،

شێخ ئەحمەدی بارزانی، کەدروشم بوو بۆ بارزانییان، زۆرجار دژبە بەریتانیا بزاوە و چەندین جار ناچاری کردوون هێزی ئاسمانی شاهانەی دژ بەکار بهێنن. سەرئەنجام شێخ ئەحمەد و مەلا مستەفای براچووکی لەگەل هەندێک هاوکاری سەرەکییاندا، پێشان دوورخرانەوە بۆ باشووری عیراق و پاشانیش بۆ سلێمانی. ئەوەبوو لە١١ی جونی ١٩٤٢دا مەلا مستەفا کە پاشان لەبری کاکی بوو بەسەرک هۆز، توانی هەلبێت و ڕووبکاتەوە ناوچەی بارزان.

لەبوارێکی تردا سەرگوروشتەی ئەو ڕووداوە دەگێڕینەوە کە لەنێوان ڕژێمی عیراق و مەلا مستەفا ڕوویداوە، و چۆن توانیویەتی لەسالی ١٩٤٥دا دوو جار لەشکری عیراقی ببەزێنێت. وەکتریش زیرەکی شالیاری ناوخۆی عیراق کە چۆن توانی بەپارە خێلە کوردەکانی تر دژ بەو چەکدارکەن و ئەویان پێ ناچاریکەن بارزان جێبهێلێت. هەندە بەسە کەبلێین لە ١١ی ئۆکتۆبەری ١٩٤٥دا مەلا مستەفا و شێخ ئەحمەد و نزیکەی هەزار جەنگاوەری چەکداردا لەگەل خێزانییان لەبرێکی دژواردا سنوری ئێرانیان بڕی و گەیشتنە باشووری شنوێ. هەندێک وردە فەرمانبەر و مامۆستای عیراقی بەڕەگەز کوردیان وەگەل کەوت و هەروەها چەند هەلهاتووی ڕیزەکانی سپا و جەندرمە (دەرەک)ی عیراقیش کە دوانزەیان ئەفسەر بوون. ئەفسەرەکان پلەبەرز بوون، و لەوجۆرەیشیان تێدابوو کە لەئینگلتەرا ڕاهێنرابوون و کاربەدەستی ئەنجومەنی بەرزی لەشکربوون لە عیراق بوون.

بە گەیشتنە ناو ئێرانی، مەلا مستەفا چاوی بەهەندێک ئەفسەری سۆڤیەتی کەوت، لەوانە جەنرالی سەرتیپی هێزە سۆڤیەتییەکەی ئازربایجانی ڕۆژئاوا بوو. لەویان خواست بچێتە ژێر ڕکێفی قازی محەمەد و کوردەکانی هەرێمیان ڕاسپارد کە دالدەی ئەو بارزانییە بێ دەرامەتانە بدەن. لە کۆتایی مانگی ئۆکتۆبەردا ژمارەی هێزی مەلا مستەفا بە پەنابەر و ئەو خۆبەختکەرانەی لەعیراقەوە لەگەلیدا هەلهاتن پەرەیسەند، و ژمارەی ئەو هێزە گەیشتە نزیکەی سێ هەزار جەنگاوەری چەکدار بە تفەنگ و چەکی ڕیز و ئەو تۆپە بەریتانییانەی لەجەنگی دژ بە لەشکری عیراقدا دەستیان کەوتبوو.

کۆماری میللی کورد

بەکرێگیراوانی سۆڤیەت لەسەرەتای نۆڤەمبەرەوە تا دیسەمبەر بەناو خێلەکاندا بلاو بوونەوە تاکو هانی خۆئامادەکردنیان بدەن بۆ جەنگی ئازادی کە لەئانوساتدا هەلدەگیرسێت، و فەرمانیان دا بە سەرۆکەکانیان لەمەهاباد کۆببنەوە، خێلەکان یەکیانگرت، ئەوی لەگەل نەبوو تەنها هۆزەکانی مامش، مەنگوڕ و دەبوکری بوون. باری ڕژێمی ئێران لە ناوچەکانی تری ئازربایجاندا

تادەهات ئاڵۆز دەبوو. ئەو دیموکراتە چەکدارانەی هەندێکیان لەئازربایجانی سۆڤیەتی و قافقازەوە هاتبوون هێرشیان دەکردە سەر سەرباز و جاندارمە ئێرانییەکانی چیتر نەیانوێراوە لە بنکەکانی خۆیان دوورکەونەوە. شۆڕش لەگشت هەرێمدا بڕیار درا، و لەشکری سوور بەری لەگشت ئەو کاروانانە دەگرت کە دەوڵەتی چەق بۆ یارمەتی هێزە قەتیسماوەکانی باشووری دەنارد. سەرئەنجام لە ١٠ی دیسەمبەردا دیموکراتەکان هێرشیان بردە سەر سەربازگەی تەوریز و ناچاریان کردن خۆ بەدەستەوە بدەن. ئالەوکاتەوە بەرەی ئازربایجانی ڕۆژئاوا کەوتە ژێر دەسەڵاتی دەستەی گەلی ئازربایجانی تازەپێهاتوو.

ڕووخانی تەوریز، قازی محەمەدی خستە سەر کەڵکەڵەی بڕیاری ئازادکردنی ئەو ناوچەیەی کە زۆر دەمێکبوو سەربەخۆبوو. لە١٥ی دیسەمبەردا کۆبوونەوەیەکی سەربەست لەشاری مەهاباد بە ئامادەبوونی سەرەک هۆز و لێپرسراوانی پارتی دیموکراتی نوێ بەسترا، مەلا مستەفا و سێ ئەفسەری سۆڤیەتی کەگشتیان چەکی ڕیزیان لەخۆدابوو بە جیپێکی لەشکر گەیشتنە ئەوێ و قازی محەمەد بە شکۆمەندییەوە ناوی لەکۆماری گەلی کورد نا و ئاڵای کوردی هەڵکرد، و بڕیار بۆ دامەزرانی ئەنجومەنی نیشتیمانی دا و سیانزە ئەندامی بۆ دیاریکرا، لە٢٢ی جەنیوەری ١٩٤٦دا قازی محەمەد هەڵبژێردرا بۆ سەرۆکایەتی کۆماری نوێ، و محەمەد حوسێن خان (سەیفی قازی) ئامۆزای کە لە لێپرسراوێتی جاندرمی هەرێمدا ناوباگی دەرکرد بوو بەشالیاری جەنگ. پلەی جەنراڵییان بەخشی بە سەیفی قازی، مەلا مستەفا، عومەر خانی شوکاک، حەمە ڕەشید خانی بانە (کە زۆر نەبوو لەگەڵ پیاوەکانی خێڵەکەیدا لە عیراق گەڕابوونەوە) و زێرۆ بەگی هەرکی(٣)، ئەوجا پۆشاکی ئەفسەری ڕووسی تەواویان لەبەر کرد لەگەڵ پێڵاوی زل و سەرشانی ڕەق و کاسکێت بەقەیتانی سوورەوە(٤).

سیستێمی نوێ کە تەنها دەسەڵاتی بەسەر ناوچەیەکی بچووک لە شارەکانی مەهاباد، بۆکان، نەغەدە وشنۆیدا دەشکا، چاودێری ڕەوانەکرد بۆ ئازربایجان تا بەشداربن لەکۆنگرەی ئەنجومەنی نیشتیمانی ئازربایجان و هەروەها پێشنیاری ئەنجومەنێکی بچووکی بۆ خۆیان کرد. مەلا مستەفایشی ڕەوانەی باشوور کرد بۆ هێرش بردنە سەر بنکەکانی ئێران لە سەقز و بانە و سەردەشت. ئەوە لەکاتێکدا کە وەک بەفر لەلایەکەوە ئەوانی لێکدابڕیبوو ڕێگەی بنکەکەی سنەیشی لێ گرتبوون.

پەیوەدی لەگەڵ تەوریز وتاران

لەباکووردا گرتنی ڕەزائیە لەلایەن دیموکراتەکانی ئازربایجانەوە بووە هۆی ناکۆکی. بەڵێ، وەک زۆربەی دانیشتووی تەختاییەکانی ڕۆژئاوای گۆمی ڕەزائیە و بەشی ژووروی شاری ڕەزائیە تا ماکۆ تورکی ئازەری بوون، بەڵام لەسەر گشت ئەو تەپۆلکانەی دەیانڕوانییە سەر تەختاییەکانی

ناوچەکە، خێڵی کورد دەژیا. هەروەها دانیشتووانی میاندواو کە دەکەوێتە باکووری[13] ڕۆژهەڵاتی گۆم تێکەڵەی هەردوو لان ... هەردووک دەستەی مەهاباد و دەستەی تەوریز وەک یەک چاویان بڕیبوە ئەو ناوچانەی پاشان بوو بەهۆی ناکۆکی هەمیشەییان. هەرچی عومەر خان و هۆزەکان بوو هەندە گوێ نەدەدایە دیموکراتی ئازربایجان و هەمیشە دەستدرێژییان دەکردە سەر ئەو گوند و شارانەی بڕیاربوو بکەوێتە ژێر دەسەڵاتی دەستەی تەوریز. سۆڤیەتییەکان لە ئەپریلی ١٩٤٦دا قازی محەمەدیان بانگکرد بۆ تەوریز تا کۆتایی بهێنن بەو ناکۆکییە، چونکە لەبنەڕەتدا دەبوو ئەو دوو دەوڵەتەی سەر بەیەک چەقن خۆ لە یەک بەرەدا بگرنەوە. ئەوە لەو کاتێکدا دیموکراتەکان لەسەرێ بوون بۆ ڕێکەوتن لەگەڵ ڕژێمی تاران و چارەسەرکردنی کێشەی هەرێم.

وتووێژ لەنێوان پێشەوەری سەرۆکی دیموکراتەکانی ئازربایجان و قازی محەمەد و سۆڤیەتییەکان پێکهات و لە ٢٣ی ئەپریلی ١٩٤٦دا ڕێکەوتننامەیەک لە نێوان نوێنەرانی کورد و ئازربایجان مۆرکرا. ئەو پەیماننامەیە بوەهۆی تۆقاندنی تاران. چونکە لەڕاستیدا خودی پەیماننامەی نێوان دوو سیستێمی دیموکرات، و بڕگەکانی ئەو چەشنی دوو میللەتی سەربەخۆی نواندن، کە خاوەن مافی گۆڕینەوەی نماینده و بەیەک هاوپەیمان بن. ئەوەی خوارەوە بڕگەکانی پەیماننامەکەیانە:

١ـ لەکاتی پێویستدا هەردووک سیستێم نوێنەر لەگەڵ یەک دەگۆڕنەوە.

٢ـ شالیارێک لەئازربایجان تەرخانکرێت بۆ هەڵسووڕانی کاروباری کەمایەتی کوردەکانی هەرێم، و بەهەمان شێوە شالیارێک لەهەرێمی کوردستاندا بۆ کەمایەتی ئازەری ئەو هەرێمە.

٣ـ کۆمیتەیەکی هاوبەش پێکدێت بۆ چارەسەرکردنی کێشە ئابووری نێوان دوو میللەتی هاوپەیمان و بڕیاری دامەزرادنی ئەو کۆمیتەیە دەگەڕێتەوە بۆ سەرۆکی هەرددوک کۆماری میللی.

٤ـ هێزی چەکداری دوو میللەتی هاوپەیمان بەپێی ڕێکەوتننامە لەکاتی پێویستدا بۆیان هەیە یارمەتی لەیەکتر بخوازن.

٥ـ پێویستە لەگشت ڕێکەوتنێکی لەگەڵ تاران بەرژەوەندی هەردووک دەوڵەتی نیشتیمانی کورد و ئازەری بپارێزێت.

٦ـ دەبێ دەستەی نیشتیمانی ئازربایجان هاندەرێت بۆ بەکارهێنانی زمانی کوردی و بەرەوپێش چوونی کولتووری کوردی لەناو کوردانی ئازربایجان. هەروەها دەستەی نیشتیمانی کورد دەبێت هەمان هەڵوێستی هەبێت بەرانبەر بە ئازەرییەکانی لە کوردستان دەژین.

٧ـ دەبێ دوو سیستێمی هاوپەیمان سزای گشت ئەو کەس، یان کۆمەڵانە بدەن کە دەیانەوێت دۆستایەتی مێژوویی و برایەتی دیموکراسیانەی کورد وئازەری تێکدەن(٥).

دیموکراتی ئازربایجان ناچارکرا لە تاراندا بۆ ڕێککەوتن لەگەڵ ئەحمەد کاوانی سەرەک شالیارانی ئێران بکەونە وتووێژ. بەپێی ڕێکەوتننامەی نێوانیان، دەبوو گشت ئازربایجان، واتە

13 ـ E ـ ... باشووری ڕۆژهەڵاتی ....

بە بەشە کوردییەکەیەوە بگەڕێنەوە و وەک جاران ناوی ئێرانی لێ بنێنەوە. بەڵام سەرکردەی دیموکراتەکان لەو هەرێمەدا ببنەوە خاوەن هەمان پلەی کە لە دەستەی دیموکراتدا بوویانە. ئەگەرچی کوردەکان بەهۆی ئەندام بوونی سەدری قازی برای قازی محەممەد لە دوا ئەنجومەنی سەنای ئێراندا بەشێک لەو ڕێکەوتننامەیە دەیگرتنەوە، هەر دژی وەستان. ئەوان بیریان لەوەدەکردەوە کە کەس خواستی ئەوانی هەڵنەسەنگاند، بەڵام دیموکراتەکانی ئازربایجان سەرپشک کران لەسەر مافی ڕاگرتنی ئەوبارەی پێی گەیشتبوون بێ لەوەی هیچ بناغەیەکی ڕەوا بەر سیستێمەکەی قازی محەممە بکەوێت و باری کوردان لە کەمایەتی ناو دەوڵەتی ئێرانەوە دەگۆڕا بۆ کەمایەتی لەناو دەوڵەتی تورکی «خودموختار»ی ئازربایجان.

سەرئەنجام قازی محەممەد خۆی هەستا و چوو بۆ تاران تا ڕەخنەکەی بەسەرەک ئەنجومەنی شالیاران ڕاگەیێنێت، و لەوی خواست بیکەن بەسەرکاری ئەو هەرێمە کوردییە نوێیەی پێکهات لە ناوچە کوردییەکانی ئازربایجان و هەروەها ناوچە کوردنشینە زۆر گرنگترەکەی سنوورە لەگەڵ ئەوانەی ژێر دەسەڵاتی ئێران. ئەگەر ئەوە بچوایەتە سەر ئەوا لە سنووری ڕوسیاوە دەیگرتەوە تاکوو ناوقەدی ڕێگەکەی کرماشان و سنە[٦]. ئەو هەرێمە کوردییە خاوەن سووکە سەربەخۆییەک بوو، و کاربەدەستانی لەدانیشتووانی خودی ناوچەکە بوون، و سەربازی لەشکری ئەوێیش هەر لە دانیشتووانی خودی ناوچە بوون. سەرەک ئەنجومەنی شالیارانی ئێران پێشنیارەکەی قازی محەممەدی پەسەندکرد، بەڵام مەرجی تەواوی پەسەندکردنەکەی خستە ئەستۆی دوکتۆر جاویدی سەرکردەی دەستەی دیموکراتی ئازربایجان. دوکتۆر جاوید بەو پرۆژەیە ئالۆزبوو کە دژی بوو. بەوجۆرە ناکۆکی بێ بن کەوتە نێوان کورد و دیموکراتەکانی ئازربایجان.

وەک لەلایەکەوە بڕیاری ئاگربەست هەبوو لەنێوان ڕژێمی چەق و کورد و ئازەریدا، لەلایەکی ترەوە تەقە و لێکدانی هەندێک ناوچە لەجەنگی ڕاستی دەچوو. کە سۆڤیەتییەکان لەسەرەتای ئایاردا[٧] بڕیاری لە ئێران کشانەوەیان دا، ئێرانییەکان بەتەواوی پەنایان بردە بەر هێزی سپا و تیپی چواریان بەسەرکردایەتی جەنرالی توندڕەو، هومایۆنی کە زۆرنەبوو لەفرمانە قورسەکەی چەککردنی عەرەب* گوێزرابووەوە بۆ کوردستان و سەنگەری بەرانبەر بە کوردەکان لێدا. هومایۆنی لە ناوەندی ئەپریلدا ڕێگەی کردەوە بۆ هەرچی زووتر هێزی یارمەتی گەیاندن بە شارەکانی سەقز، بانە وسەردەشت.

دەگێڕنەوە کە ڕووسەکان بەڵێنی فڕۆکەی جەنگی و تانک و چەکی قورسیان دابوو بەکورد، هەروەها توانای ڕەوانەکردنی پەنجا لاوی کوردیان دانی بۆ خوێندن و ڕاهێنان لەسەر کاروباری ڕامیاری و لەشکر. لێرەدا قازی محەممەد پەرۆشی بەرەنگاربوونی هێزەکانی ئێرانی بوو، چونکە هێزەکەی جەنراڵ هومایۆنی بەسەر ئەو تەپۆلکانەوە بوو کە دەیانڕوانیە سەر ئەوان و جێی مەترسی

* ـ E ـ باشووری ڕۆژهەڵاتی ....

بوو. هێزی گرنگ بەرانبەر بەوان بارزانییەکان بوو، بەڵام لەگەڵیاندا هەندێک جەنگاوەری خێڵی بچووکی کورد هەبوون هەر خۆیان بۆ تاڵانی ماتدابوو، و هەروەها حەمەڕەشید و پیاوەکانی لەتیبوون[٨]. **

لەکاتێکدا جەنراڵ هومایۆنی پتر و پتر هێزی لەو ناوچەیەدا کۆدەکردەوە، قازی محەممەد و سۆڤیەتییەکان فشاریان خستەسەر عومەر خانی سەرۆکی هێزی شوکاک و هەرکییەکانی هاوپەیمانی تا لە باکوورەوە دابەزن بۆ یارمەتی، سەرەتا عومەر خان بەو بیانوەی ئەسپەکانی لەوەڕگەی زۆر دوورن و ئەوتۆ زوو پێیان نایەنەوە، قایل نەبوو بەڵام لەسەرەتای مانگی ئایاردا زۆری لێکرا پیاوەکانی خێڵ ڕەوانەی جەنگ بکات.

لە مانگی مای ١٩٤٦دا کۆمەڵیک جەنگی قورسیان بەخۆوە بینی کە تەنها بە هەندێک ژمارەی کەم جەنگاوەر دەگێڕا، بەڵام هیچ یەک لەو جەنگانە سەرکەوتنی لەدوا نەبوو، لە سەرەتای ئەو مانگەدا کوردەکان لووتی ئێرانییەکانیان شکاند، کە کوردەکان ڕووبەڕووی پەلێک لەو لەشکەری ئێران بوون کە بەرەو سەقز دەکشا، بیستیان لێ کوشتن و نزیکەی سی کەسیان لێ بەدیل گرتن و دەستکەوتیان دوو چەکی ڕیز و چوار هەزار فیشەک بوو. کوردەکانی ئەوانیان لێ گلدانەوە و ئەوانی تریان ڕەوانەی تەوریز کرد.

بەڵام کوردەکان لەو هێرشەدا شکان کە لە نزیک سەقز کردیانە سەر ئەو ڕێگەیەی دەچێت بۆ مەهاباد. هێرشی ئەوان بە مەبەستی دابڕینی بوو لە ڕێگەی سنە. هەروەها ماوەیەکی کەمیش پاش گرتنی ئەو تەپۆلکانەی دەڕواننە سەر سەقز شکان، و لەشکرەکەی ئێران لەو تەپۆلکانەیان ڕاماڵینەوە و لەسەر هەندێکیان سەنگەری سەرگیراویان کوتا و لە هەر یەکێکدا سی تا چل سەربازیان دانا. ئەوەبوو لەپاشدا بڕیاری ئاگربەست درا و ئەفسەری پەیوەستی(إرتباط)یان[٩] گۆڕییەوە. بەپێی بڕیاری ئاگربەست دەبوو هەردوولا لەشوێنەکانی خۆیان بمێننەوە، و کوردەکان مافی پشکنینی ئەو ئوتۆمۆبیلانەیان درایە کە لەسەقزەوە دەچن بۆ بانە و سەردەشت. واتە بۆیان هەبوو نەهێڵن چەک و تەقەمەنی بگاتە بنکەی ئێرانیەکان لەو ناوە. هۆزەکانی شوکاک و هەرکیش بەرەو باکوور گەڕانەوە.

قازی محەممەد وکوماری کوردی

پاش ئەو ماوەی ئاگربەستە کە بێ ئاژاوە نەچووەسەر، قازی محەممەد پەرژینی ئاسنینی شکاند و بە سەردانی هەندێک چاودێری نا سۆڤیەتی قایل بوو. وەک بەریتانییەکان بۆیان نەبوو سەردانی ئەو کۆمارە بچووکە بکەن، چونکە قازی محەممەد لێیان بەقین بوو لەسەر دەرکردنی بارزانییەکان لەعیراق، و هەروەها لەبەر بڵاوبوونەوەی پروپاگندەیەی سۆڤیەتی دژ بە بەریتانیا، و

** ـ ئەمەیشم بەگوێرەی ئینگلیزییەکە دەسکاری کرد ـ و

هۆی هەندێک ڕووداوی پێشتری کوردەکان کە وایان دەزانی ئەوان کوشتەی دەست و هەڵوێستی بێباری بەریتانیان. لەولاوە چوار ئەمریکی و یەک فەرەنسی لەکاتی جیاجیادا دەبوونە میوانی قازی.

لە ڕوانگەی ئەو چاودێرانەدا پرۆژەکەی کۆماری کوردی دەکرا بژی. ئەوجا وەک ژێرخانێکی یاسایی نەبوو، دەستەی قازی محەمەد هەر وەک پێش دەچوو بەڕێوە، ئەوەی تێیدا گۆڕا تەنها ناوی شالیارەکانی بوو لە" وزیر" ەوە بۆ "رئیس"[14] . بەتایبەتی خودی قازی محەمەد بوو بە سەرۆکی پارت (پێشەوای پارتی دیموکراتی کورد) . دێهات لەلایەن ئاغا و سەرەک خێڵەکانەوە دەبران بەڕێوە و یاریدەرەکانیان لەو جەنگاوەرە خوبەختکەرانەی ناوچەبوون کە هەر بە جلوبەرگی کوردییەوە بوون، بەڵام لەژێر فەرماندەی ئەو ئەفسەرانە کە مەهاباد بە جلوبەرگی چەشنی سۆڤیەتی داینابوون. خودی مەهابادیش، لەوەوبەر لە شارەکانی هەرێمی فارسی لەخۆدا هێمن، ڕەنگین و خۆش هەڵگیرساو. جادەکانی پڕبوون لە کوردی جلوبەرگ نەتەوەیی لەبەر و لەمڕۆ بەدواوە ئازاد لەچنگی سەرباز وجاندارمە ئێرانییەکانی لەوێ دایانکوتابوون.

هەرنەبێت، جوامێری قازی محەمەد لەدڵی ئەوکەسانە دەرناچێت کە تاکە یەک جار شانسی دیتنیان بەرکەوتووە، و هەروەها لەدڵی ئەوانەیشدا کەپێی دەزانن چۆن بە ئاسانی خۆی کرد بە دروشم بۆ نەتەوەییانی کوردی گشت لایەک. پیاوێکی کورتەباڵای تەمەن پەنجا ساڵ، پاڵتۆ کۆنێکی سەربازی لەبەر، ڕوو پەرستکاری ڕیش تەنک، بە نەخۆشی گەدە ڕەنگ زەرد بوو. نە جگەرەی دەکێش بوو و نە مەی خور، و یەکجار کەم خۆر. دەنگی یەکجار نەرم و بەسۆز بوو. لەسەرخۆ بوو بەڵام هۆشیار. ئاگای لەگشت گەلانی جیهان هەبوو، چەندین زمانی وەک ڕووسی و ئینگلیزی و ئەسپیرانتوی (زمانێکی جیهانییە) زانیوە، نووسینگەکەی پڕ بوو لە پەرتووکی ڕێزمان و کۆمەڵە هەڵبژاردەی هەڵبەست و وێژە و بەرهەمی هونەری بە چەندین زمانی بیانی نووسراو.

پیاوێکی پڕباوەڕی بێ هاوتا و پشت ئەستوور بە توانا و لەخۆبووری خۆی، و هەروەها بێ فیز و زیرەکی لێهاتوو: ئەوی ئەو دەویست خودموختاری بوو لەچوارچێوەی دەوڵەتی ئێراندا. دەیگوت ئەو هاوبیرە لەگەڵ زۆر لەو کوردانەی باوەڕیان بەوەیە کە وەک کورد لە هەمان ئەو ڕەگەزە ئێرانیەن کە خودی فارسی دەچێتەوە سەر، بۆ وەک ئەوسا ناکەن کە لەکۆندا ماد و پارس لەکۆمەڵێکدا یەکیان گرتبوو. خودی قازی باوەڕی بەوە بوو کە کورد لە نەوەی مادە و دەیویست ناوی یەکێک لەو مادانە لە مەهاباد بنێت کە "تێیدا دەژیان" .

وەک کەس ناتوانێت دیاردەی ئامانجی نەتەوایەتی کوردی قازی محەمەد و لایەنگرانی بشارێتەوە، ئەوەیش ناشاردرێتەوە کە ئامانجی ئەوان کردنی مەهاباد بوو بە چەقێکی کولتووری و ناوەندی بزووتنەوەی نەتەوایەتی کورد لەبری سوریا و سلێمانی کە لەودواییانەدا دەستی باڵایان لەوڕووەوە هەبوو. ئەوان زۆریان کۆشی جۆش بە ژێرخانی کولتووری کوردی ببەخشن. لەفێرگەدا مامۆستا دەمووەدەست دەقە فارسییەکانی وەردەگێڕا، و پێش لەناوچوونی کۆمار پەرتووکی خوێندکارانی پۆلەکانی سەرەتاییان بەنووسینی کوردییەوە دەرکرخست. هەروەک چەند ڕۆژنامە و بڵاوکراوەی ڕامیاری بە شێوەی زنجیرەی مانگانە لەژێر ناوی "کوردستان" بڵاوکرانەوە، لەوانە دوو گۆڤاری ڕۆشنبیری تایبەت(هاوار) و (هەڵاڵە)[١٠] بوو. ڕۆژنامەکانیان بەگشتی لەو چاپخانەیە دەگەیاند بەچاپ کە لەشکری سوور بەخشی بە پارتی دیموکراتی کوردستان. بوونی دوو لاوی وێژەر لەکۆڕی یاریدەرانیدا دەیسەلمێنێت کە قازی محەمەد زۆری بایەخ بە کولتوور و زمانی کورد داوە، هەروەک کەمبوونی کاغەز نەبووە تەگەرە لەڕێی بڵاوکردنەوەی پەرتووکدا.

هەرچەندە لەتەمەنە کورتەکەی کۆماردا کۆششێکی ئەوتۆ نەبوو بیانگەێنێتە ئاستی دوو ناوەندە کولتوورییە کوردییەکەی تر کە زۆر ئازادانە فێری نووسین خوێندنی ئەو زمانە دەبوون. بارە ڕامیارییەکە مەهابادی کرد بە ناوەندێک کوردی ئەوتۆ، گشت لایەک ڕووی تێبکات. لەیانە کولتوورییە کوردییەکانی بەیروت، ئیستەنبول و بەغدا، هەروەها لە کێوە سامناکەکانی ئاسیای بچووکەوە بەگشتی چاوی پرسیان بڕیبووە ئەو هەلە کە دەشیا بۆ قازی بچێتە سەر، یان دەستخەڕۆی بکات. گرۆی جۆربەجۆری کورد هەرکەسە و بەشێوەیەک، نەتەنها لە بەغداوە، بەڵکوو لە سوریا و تورکیایشەوە نامەیان دەنارد. بزوتنەوەکە زۆری کارکردبووە سەر ئەو لاوانەی بەتایبەتی باوەڕیان لەق بوو بە پارتە ناشیونالیستە کۆنەکانی هێچیان پێنەکراوە. تاخمێک لە عیراق کۆشیان پارتێکی چەپڕەوی نهێنی بە ناوی "ڕزگاری" لەسەر ئەو چەشنە پێکبێنن.

هەستی نەیاربوون بە سۆڤیەت

دوو پارتە کۆنەکەی، (هیوا) لەعیراق و(خۆیبوون) لەسوریا هیچ سۆزیان بەرانبەر بە قازی محەمەد نیشان نەدا چونکە ئەو خۆی بەسۆڤیەتەوە هەڵواسی بوو. ترسی کوردان لەسۆڤیەت زۆر بوو، تەنانەت خۆشنەوستنیشی لەبەر چەند هۆیەک بوون؛ لەسەروو گشتەوە کورد لەبەر ئاین دۆستی لە هەڵوێستی سۆڤیەت بەرانبەر بەئاین دەسڵەمێنەوە. وەکتریش زۆر لە کوردەکان چاویان بەو پەنابەرانە دەکەوت کە لەسۆڤیەتەوە هاتبوون، یان لەگەڵ سەربازانی موسوڵمانی ناو لەشکری سوور دەدوان. مەگەر چۆنها یەکێک لەناو ئەو پەنابەر، یان موسوڵمانانەدا هەڵکەوتبێت وێنەیەکی شیرین ژیانی گەلە ڕۆژهەڵاتییەکانی ژێر سێبەری ڕژێمی سۆڤیەت بنوێنێت. هەروەک، پێویستە ئەوەیش بهێنینەوە یاد کە ڕووسەکان لە سەدەمی تزارییەوە دوژمنی کلاسیکی کورد بوون. لەکاتی جەنگی جیهانگیری یەکەمدا لەشکرەکەی سۆڤیەت[15] بەشێکی زۆری لە

14 ـ E ـ دەبێت مەبەست « رئيس الديوان » بێت. ـ « و »

15 ـ E ـ هێزەکانی رووسی ....

کوردستان کرد بەگۆڕەپانی هەندێک لە جەنگەکانی، و وێرانەیەکی زۆری لەپاشخۆ جێدەهێشت کە دیاردەی تاکو ئەمرۆ لەزۆر گوند و دۆڵدا هەر ماون. لەخودی مەهاباد دا بۆ ماوەی چەند ڕۆژ فرمانیان پێبوو کە تەقە لە گشت ئەو کەسانە بکەن لەسەر جادە دەردەکەون، و هەروەها ئەو شارەیان تالان کرد وسوتاند. واتە هیچ یەکێک لەو کارانە لە مێشکی کوردەکاندا نەکوژابووەوە کە لەکاتی هەڕەشەدا " ئەوە رووس هات" تاکە وشەی سەرزاریان بووە بۆ کرکردنی منداڵیان.

سۆڤیەت زۆری کۆشی ئەو ناکۆکیە نەهێڵێت، و بەزۆری"ئۆتۆنۆمی کوردان"ی ناو یەکێتی سۆڤیەتی دەکرد بە بەڵگە، هەروەک ئازایەتی ساماندۆف ناو "پاڵەوانی لینینگراد"یان وەک بەڵگە دەخستە ڕوو کە کۆلۆنێلێکی لەشکری سوور و بەڕەگەز کورد بوو. ناکرێت بڵێین لەوەدا سەرکەوتووبوون، چونکە گومانی لەوەدا نییە کە زۆر لە دانیشتوان و زەویدار و بازرگان و پێشەوایانی ئاینی خۆیان لێ دوور دەگرتن، و تەنانەت لە قازی محەمەدیش کە هیچ کەس دەست تێکەڵ نەبوونی ئەویان لەگەڵدا نالێت. چی دیوار بەهارەگای حکوومەتەکەیەوە بوو بە پروپاگندەی سۆڤیەتی داپۆشرا بوو، و ڕۆژنامە و گۆڤاری ئەو حکوومەتە پڕبوون لە بەرهەمی سۆڤیەتی وەرگێڕدراو بۆ کوردی، و هەڵبەستی وێژەرانیان هەر بەشانوباڵی ستالین و لەشکری سووردا هەڵیانداوە.

وەکتر، ئەگەر لەگەڵ ئازربایجاندا براورد بکرێت، سیخوڕی سۆڤیەتی بەئاشکرا لەکوردستان نەبینراون. لەهەندێک شوفێری لۆری دانیشتووی شاری ئێرانسوو بەولاوە ئەوی دەبینرا چاودێری دەوڵەتی سۆڤیەت و دەوڵەتانی تری سەر بەو بوون، لەو ناوچەیەدا هاووڵاتیبیانی سۆڤیەتی نەدەناسرانەوە و سیخوڕیش ئەوا هەر نابێ ئاشکرابێت. دەگێڕنەوە کە لەمەهاباد یەک نمایندەی سۆڤیەت هەبوو، بەڵام دەوڵەتی کوردی بەرپەرچی ئەو باسەی داوەتەوە(١١). هەرچی "هاشیمۆف"ی کونسوڵەکەی سۆڤیەتی شاری ڕیزائییە و عەلی ئەکبەرۆفی یاریدەری بوون جارجارە سەریان لە مەهاباد دەدا.

وەک لەئازربایجان ئاژاوەچی زۆر بوون و کەسیش گوێی نەداونەتێ، هیچ بەندێکی پۆلیتیکی لە زیندانەکەنی کوردستاندا نەبووە، ئەگەر هەڵیشکەوتبێت لەوانەیە تەنها یەک یان دووجار بووبێت، چونکە ئەمان هێشتا بیریان لە نەیار کوشتن نەکردبووەوە، ئەوتۆیش هەر هەندێک لەکوردانی دژ بە سیستێم هەڵهاتن بۆ تاران. بە ئاشکرا لەسەر جادەکانی مەهاباد گوێیان لەئێزگەی ڕادیۆکانی ئەنقەرە و لەندەن دەگرت، بەڵام بیستنی ئەودوانە لە تەوریز سزای مەرگی لەدوابوو، جا ئەگەر ئەو ئازادی و هێمنی و لیبرالییە لەلایەن قازی محەمەد و ڕژێمەکەیەوە بووبێت یان لەبەر خێڵەکانی هاوکاری بووبێت کە ئەشکەنجەخواز نەبوون، ئەوا ئەنجام ئەوە دەگەیێنێت کە سیستێمێکی گەلویست بوو، هەر هیچ نەبێت لەلایەن هاووڵاتیبانی مەهەبادەوە کە شانازییان بەو بارەوە دەکرد کە چیتر نایانگێڕنەوە ژێر چەپۆک و ئەشکەنجەی ڕژێمەکەی چەق

لەئێران.

هۆزەکانی نەیار

لەو کۆششەدا کە سۆڤیەت دەیویست ئارادەیەک نادیاربێت، نەیتوانی هۆزەکان و سیستێم لێک نزیک بکاتەوە. سەرەڕای ئەوەی هۆکاری مێژوویی و کۆمەڵایەتی و ئاینی ئەو خێڵانەی کردبوو بە نەیار بەو دەوڵەتە کە سۆڤیەت پاڵپشتییەتی، هۆی تری ئابووری زۆر بەهێز هەبوون. بنەڕەتی دەستمایەی ژیانی ئەو خێڵانەی کورد لەسەر بەرووبوومی توتنە، بەڵام لەئێستا بەدواوە، لە بازاڕەکانی تری ئێران دابڕان و ژیانیان لێ سەخت بوو، وەکتریش جارجارە ناچار دەکران ئەو ئازووقە کەمەی بەدەستیانەوە مابوو لەگەڵ ئەو بارزانییانەی بەشکەن کە مووچەی ژیانیان بەدەستەوە نەمابوو، بۆیە هەر زۆر دەمێک بوو توانای بە میوان ڕاگرتنی ئەوانیان نەمابوو.

خێڵەکانی باکوور هەر زۆر بێزاربوون چونکە کوڕی خوالێخۆشبوو قەرەنی ئاغا، و مام عەزیزی سەرەک خێڵی مامش[16] و بایەزید ئاغای مەنگوڕی کە هاوپەیمانی بوو، هەر زۆر بە ئاشکرا دژایەتی خۆیان بە قازی محەمەد دەردەخست، ئەوکارە یاریدەری کونسوڵی سۆڤیەتی ناچارکرد لە ڕیزائیە بەرەوخواربێتەوە و هەڕەشەی ئەوەیان لێ بکات کە بارزانییەکانیان دەکات بەگژا. هەرچی مام عەزیز بوو لەسەر دژایەتی خۆی مایەوە، و بارزانییەکان بەڕاستی هەڵیانکردە سەری، ئەوجا ئەو لەگەڵ هەندێک پیاوی خێڵ هەڵهاتن بۆ عیراق. لە باکووری ڕیزائیەیش ئەو عومەر خانی شوکاکەی بە سەرۆکی دواڕۆژیان دەزانی دەستی لە پلەی شالیاری جەنگی سیستێمی قازی هەڵگرت و کشایەوە بۆ زیندوخت کە پایتەختی شاخاوی ئەو بوو لە باشووری ڕۆژئاوای شاپوور. تاکە خێڵ قازی لە مەهاباد پێ پشت ئەستوور بووبێت خێڵی قادر بەگ بوو کە ژمارەی چەکداریان نەگەیشتووەتە هەزار کەس، و لەناوچەی شنۆیش بەشێک لەخێڵی زیرازای کەم ژمارە بوو. تەنانەت مەلا مستەفا و بارزانییەکانیش سۆزی جارانیان بۆ قازی نەما کە چیتر نەیتوانیوە بیانژێنێت[17].

16 ـ (مام عەزیزی کوڕی قەرەنی ئاغای مامش). بڕوانە، شۆڕشی ساباڵاخ، عەلائوددین سەججادی، مامۆستای کورد ژمارە ٣٠ و ٣١ی ١٩٩٦، لاپەڕە ٥٢، دێڕی ١٧. وەرگیراو لە (عەلائوددین سەججادی: شۆڕشەکانی کورد وە کورد و کۆماری عیراق، ٢٦٥٩ی کوردی ـ ١٩٥٩ی فەرەنگی، چاپخانەی مەعاریف، بەغدا. « و »

17 ـ دوا وتووێژی نێوان پێشەوا و مەلا موستەفا :ـ هەر لەبەر دەرگاکەی سەرجادەکە، مەلا موستەفا چووە پێشی بەڕێز پێشەوا و فەرمووی:ـ « حەزرەتی پێشەوای فەرماندە ـ تکام ئەوەیە کە لەگەڵمان لەمەهاباد دەربچیت. ئەگەر بەتەنێ بێنم حەوت ساڵ ئالاکەت لەسەر سەرم هەڵدەگرم. مانەوەت لێرە مەترسی لەدوایە. حکومەتی ئێران لەسێدارەت دەدا». پێشەوا فەرمووی:ـ « مەلا موستەفا لە هەموو سەردەمێکدا سەلماندووتە کە تۆ دڵسۆز و کۆڵنەدەری، نیشتیمان پەروەر و خەباتگێڕی، مەرد و وەفاداری. چاک دەزانم کە حکومەتی ئێران لەسێدارەم دەدا، بەڵام من کە لەخۆشیدا لەگەڵ خەڵکی مەهاباد دا بووم، ئەوا لە ناخۆشیدا بەجێیان ناهێڵم. مردن و ژیانم لەگەڵ ئەواندایە، گەر ئێستا بەجێیان بێڵم عەشیرەتەکانی مەهاباد بەردبارانمان دەکەن. »»»

ئەوجا قازی بێ پاڵپشت و بەتەنیا[18] ڕووبەڕووی ڕژێمی ئێران مایەوە کە تا دەهات دڕتر دەبوو. هەرچەندە سۆڤیەت بەڵێنی دابوو کە بە ئازووقە و چەک یارمەتی بدەن، بەڵام لە پاییزی ١٩٤٦دا نە چەکی قورسی بوو نە چەکداری ڕاگاتوو و تەنانەت لەشکرەکەیشی هەندە کارا نەبوو. کەزانی ئەرتەشی ئێران ڕۆژبەڕۆژ خۆ ئامادە دەکات، قازی نامەیەکی ئاراستەی هۆزەکان کرد تێیدا دەریخست کە سۆڤیەت بەڵێنی پێداوە یارمەتی کورد بدات و لەوانی خواست خۆیان بۆ بەرگری لە لەشکرەکەی ئێران ئامادە بکەن، بەڵام هۆزەکان قایل نەبوون.

گەڕانەوەی دەسەڵات بۆ ئێران

وەک بەسەرهاتەکان خێرا هەڵدەسووڕا، ڕژێمی ئێرانیش پێی لەوە داگرتبوو کە دیموکراتەکان[19]

<<< بە کوشتنی خۆم ڕازیم ئەوەک مەهاباد بەوێرانی ببینم، فەرموو با بچین بۆ خانەقای ئەهری [مزگەوتی « عەباس ئاغا »] ئەگەر میللەت بیر و ڕای وابوو کە جێیان بهێڵم، ئەوا مانعم نیە، ئەگەنا دەمێنمەوە تا لەشکری ئێران دێتە ناو مەهابادەوە ». پاشان ڕووی لەمن کرد و فەرمووی:« ماشینەکەی منیش بەرن و سوودی لێ وەربگرن ». ... ـ "عەقید بەکر کەریم حەوێزی" بیرەوەرییەکانم بەشی ٤(گزینگ، ژمارە ٤، هاوینی١٣٧٣ ـ ١٩٩٤) « و »

18 ـ وا دیاربوو قسەکردنەکانی قوام و سادچیکۆف لەمۆسکۆ جێگەی خۆی بەتەواوی گرتبوو، بۆیە ڕووسەکان لەشکری خۆیان لە ئازرباجان کشاندەوە، بێجگە لەوە کە لەشکریشیان کشاندبووەوە تەمێی پێشەوەریشیان کردبوو، کە بەجۆرێکی هێمنی لەگەڵ ئێران بسازێتەوە!، وادیاربوو سەرەتا پێشەوەری گوێی بەو ئامۆژگارییە نەدابوو، بۆیە هاتبوو لەگەڵ حکوومەتی قازیدا ئەو پەیمانەی ١٦ی تشرینی یەکەمەی بەستبوو، کە ڕووسەکان زانییان پێشەوەری بە دەستیاوی قازی وا هەر چووەتە کۆڕی شەڕەوە و بەربەرەکانێی حکوومەتی ئێران ئەکا، بۆ جاریدووەم سەرلەنوێ بەجۆرێکی توند و تیژ وڵامیان بۆ ناردەوە کەنابێ بەربەرەکانێی ئێران بکا و نەبێ دەست لە شەڕ هەڵگرێ!. هەر لەبەر ئەمەبوو کە بە جۆرێکی کوتووپڕ لە شەوی کانوونی یەکەمی ١٩٤٦دا لەناکاو، بەلاغێکی لیژنەی مەرکەزیی حیزبی دیموکراتی ئازربایجان، دەرچوو کەنەبێ شەڕکردن لەگەڵ حکوومەتی ئێراندا بوەستێنرێ و ئیتر جەنگیان لەگەڵ نەکرێ!.. کە ئەم بەلاغە بیستر(ا)، هێزی کوردی دەمی خۆی گەیاند بەقیادەی گشتی بۆ ئەوە بزانێ چ باسە؟!، "قیادەی موشتەرەک" وڵامی دایەوە کە "ئەم شەڕی ئێمە وحکوومەتی ئێرانە نەبێتە هۆی شەڕێکی تری گشتی عالەمی، لەبەر ئەوە پێویستە کە ئیتر جەنگ نەکرێ!..."... عەلائوددین سەججادی، سەرچاوەی سەرەوە. « و »

19 ـ لە ڕێکەوتنەکەی ١٦ی ئوکتۆبەری ١٩٤٦ بەدواوە، بە هێزە هاوبەشە(کوردی ـ ئازەری)یە کەم تەمەنەکە گوترلوە. بڕوانە عەلائوددین سەججادی، سەرچاوەی پێشوو. ـ هەروەها بۆ پتر ڕوونکردنەوەی ئەو ناو و ڕووداوانە پەنا دەبەمە بەر ئەم باسەی خوارەوە کە لە هەمان سەرچاوەی سەرەوەدایە: ... لەبەر ئەوەی گرتنی زەنگان بۆ ئێرانییەکان بەرانبەر بەئازربایجان کاریگەرییەکی زۆری هەبوو، هێزی ئێرانی هەموو کۆششێکی خۆی لەو قۆڵەوە خستبووە سەر گرتنی ئەوێ. لە ٨ی کانوونی یەکەمی ١٩٤٦دا حکوومەتی ئێران بە پشتیوانی فڕۆکەکانی ئەمریکی لە هەردوو قۆڵەکەوە دەستی کرد بە شاڵاوهێنان، لە ڕۆژی ٩دا کوتووپڕ هێزی ئێران لە سەقز کشایەوە. کشانەوەی ئەو هێزە دوو مەبەستی تێدا هەبوو، یەکەم ئەوە بوو کە ئەیویست هەر بەهێزی هەوایی و فڕۆکەی ئێران و ئەمریکی بکەوێتە ناوەوە، چونکە ئەیزانی بە هێزی سەر زەوی باشاری کوردەکان ناکا و پاشەڵی پیس ئەبێتەوە!، دووەم ئەیەویست ئەو هێزی قۆڵی سەقزە زۆر بە خێرایی بگەێنێتە خەتی تێکانتەپە .... هەرچەندە حکوومەتی ئێران لە ٢٤ی تشرینی دووهەمی ١٩٤٦دا زەنگانی >>>

دەست لەسەر ناوچەی ریجان[20] هەڵگرن چونکە ئەو هیچکات بەش نەبوە لە ئازربایجان. هاوکات لەگەڵ ئەو خواستەی ئێرانییەکان هێزی لەشکریان بۆ خستە ڕێ. دیموکراتەکان بە چۆڵکردنی ئەو ناوچەیە قایل نەبوون، ئەوجا پێش بەسەرنەچوونی نۆڤەمبەر لەشکری ئێران سەرانسەری ئەو ناوچەیەی گرت. ئێرانییەکان پاش نیوەشەوی ١٠ی دیسەمبەر هێرشیان کردە سەر بنکەی دیموکراتەکان لە دەربەندی کافلانکۆی کە دەکەوێتە باشووری شاری میانە. دیموکرات بە تاکە یەک شەو و ڕۆژ لە بەرگری کەوت و سەرکردەکانی هەڵهاتن بۆ سۆڤیەت. داگیرکردنەوەی تەوریز ساڵی بەسەردا تێپەڕیبوو کە هێشتا کاوان[21]ی سەرەک شالیارانی ئێران ڕۆژ نا ڕۆژێک ئەو نامەی خۆ بەدەستەوەدانەی سەرکرانی دیموکراتی دەهێنایەوە یاد کە لەوانەوە پێی گەیشتبوو، هەروەها دەیگوت گوایە ئەو بڕیارەکەی بە سەیفی قازی سپاسالاری لەشکری کورد ڕاگەیاندووە، و پێی گوتووە کە فرمان بدات بە هێزەکان تا جەنگ ڕابگرن.

لە ڕێکەوتی ١٣ی دیسەمبەردا سەدری قازی برای قازی محەممەد کە ئەندامی پەرلەمانی ئێرانی بوو بەهۆی بەیەک گەیاندنی براکەی لەگەڵ ئێرانیەکان لە مەهابادەوە گەیشتە میاندواو تا جەنراڵ هومایۆنی ئاگادارکات لەوەی کورد ئامادەن بەشێوەی ئاشتیخوازانە پێشوازی لە لەشکرەکەی بکەن. بڕیاری جەنراڵ ئەوەبوو کە فرمان بە لەشکرەکەی ئەدات لەگەڵ دەرچوونی بارزانییەکاندا ئەوان بچنە ناو هەرێمی مەهاباد. ئەوجا بە فەرمانداری ڤغاری کۆلۆنێلی ئێرانی خێڵەکانی سەر بە ڕژێمی ئێرانی وەک هۆزی دەبورکی، مامش و مەنگوڕ کە لە عێراقەوە گەڕابوونەوە لە پێشدا نارد. ئەوەبوو نزیک بە مەهاباد نوێنەرێکی قازی محەممەد ئەو هێزەی ڕاگرت و پێی ڕاگەیەندن کە بەپێی ڕێکەوتنیان لەگەڵ جەنراڵ هومایۆنی دەبێت هێزەکانی لەشکر دەست بەسەر شاردا بگرن نەک پیاوانی خێڵەکی کە لەوانەیە ببنە هۆی ئاژاوە. لەوێدا ئەو هێزە بێ جەنگ گەڕایەوە، و لە ١٥ی دیسەمبەری ١٩٤٦دا پاش کشانەوەی بارزانییەکان لەنەغدە، لەشکرەکەی ئێران چووە ناوەوە و بەوە کۆتایی بەو کۆمارە کوردیە هات کە ساڵێک بوو دامەزرابوو.

ئاهەنگ بۆ پێشوازی لەو لەشکرە سازکرا و قازی محەممەد لەگەڵ سەرانی ئەو لەشکرە سەردانی یەکتریان کرد. بەڵام لە ١٧ی دیسەمبەردا تاخمێک کورد گیران، و ڕۆژێک پاش ئەوان قازی محەممەد و سەیفی قازی و زۆری تریشیان ڕەوانەی زیندان کرد. لە حاجی بابە شێخ بەولاوە کە پلە ئاینی ڕزگاری کرد و هەندێک لەو کوردانەی لە لادێ خۆیان شاردبووەوە، ئیتر کەس لە ئەندامانی

<<< لە دەست ئازربایجان هەڵپرووکاندبوو، بەڵام ترسی هەرە زۆری ئەو لە قۆڵی تیکانتەپە و هەوشارەوە بوو، کە ئەگەر لەوێدا هێزی کوردی وئازەری بگەنەوە بەیەک تازە ئەو ناتوانێ باشاریان بکا. لەبەر ئەم ترسە ئەو پیلانە عەسکەرییەی ڕێک خستا. « و »

20 ـ E ـ زنجان ....

21 ـ E ـ ... قەوام ....

حکوومەتەکەی قازی لەگرتن دەرباز نەبوو. سەرەڕای گرتن و سزادانی سەرکردەکانی کورد ئەوەیش بوو کە دەبوو هەریەکەی چەند پیاوی خێڵەکی لەماڵیدا دادەمەزرین و دەبوو خێزانی ئەوان بەزۆر خۆراکیان بدەنێ. ئەوە لەئێراندا هەر لەکۆنەوە باوبووە کە بێ بڕیاری دادگا ئەو جۆرە سەرانەیە بدرێت بەسەردا. لە ٣٠ی دیسەمبەریشدا کە سەدری قازی لە تاران دەگەڕایەوە گرتیان و بردیانەوە بۆ مەهاباد و لەتەنیشت براکەیەوە زیندان کرا. ئەوە لەکاتێکدا کە ئەو بە درێژایی ئەو ساڵە تەنها ئەو جارە کە ئەویش لەسەر پێشنیاری خودی ڕژێمی ئێران فرمانی ناوێژی بەجێهێنا ئیتر هیچ تارانی بەجێ نەهێشتبوو. بانگەوازی ئەرتەش ئەوەبوو کە هەچکەس سکاڵای لەدەست ئەو گیراوانە هەیە بیبخاتە پێش، و پاش ڕوانینە ئەو سکاڵانە دادگا سزای مەرگی بۆ قازی محەمەد و سەیفی قازی و سەدری قازی بڕیاردا. لە بەرەبەیانی ٣١ی مارسی ١٩٤٧دا لە گۆڕەپانی مەهاباد هەرسێکیان هەڵواسرابوون.

ئەوجا ڕژێمە سپا بەسەریدا زاڵەکەی ئێران نەخشەی بۆ لەناوبردنی گشت جۆرە دیاردەیەکی سیستێمی قازی محەممەدی دانا و چاپخانە کوردییەکەی داخست و خوێندنی زمانی کوردی قەدەغەکرد و گشت پەرتووکی بەو زمانە نووسراوی بە ئاشکرا سووتاند. بۆ ئەوەش زەبری خۆی بۆ خێڵەکان دەرخات، پانزە کەسی[22] لە هۆزی فەیزوڵلابەگی و گەوڕکی ناوچەی سەقز لەسێدارە دا.

ئەو دیمەنە زەقەی لە کارەساتی داگیرکردنەوەی مەهاباد بەجێما لێرەدا پێویستی بە باس هەیە. هەر بەدەرکەوتنی هەرەسی دیموکراتەکان دەستبەجێ جوتیار، کرێکار و بازرگانانی بچووک لەگشت لایەک، جگە لە ئازربایجان، کەوتنە سەرپەڕینی ئەوانەی سەر بەدیموکرات بوون. ئەوە بەرپەرچدانەوەیەکی ساویلکانە بوو لەخۆیدا ڕادەی ناحەزی دانیشتووانی دەردەخست بەرانبەر بەو سیستێمە. بەلام وەکتر، لە مەهاباد گشت هەڵوێست بەهێمنی چووەسەر. ئەوە دیاردەیەکی تایبەتە، پێویستی بە لێی بڕوانین دەکات. وەک بەرگوێ دەکەوێت لەئازربایجان پۆلیسی ئاسایش بە زەبر و هەمیشە بۆ گشت جۆرە ڕووداوێک لەناکاو دەکەوتنە سەرپێ، بەڵام قازی هەرگیز پەنای

22 ـ بەڵکوو لەو ژمارەیە پتر بوون. بڕوانە عەلائوددین سەججادی، سەرچاوەی پێشوو، کە دەڵێت: لەپاش خنکاندنی ئەمانە « واتە پێشەوا و سەیف و سەدر» لەڕۆژی٧ی نیسانی ١٩٤٧دا چەند قەنارەیەکی تریان لەدەشتی ناو شاری ساباڵاغا دامەزراند و ئەمانەی خوارەوەشیان خنکاند: ١ ـ ڕەئیس حامید مازووچی ٢ ـ ڕەئیس ڕەسووڵ نەغەدەیی ٣ ـ مولازیم عەبدوڵڵا ڕەوشەنفیکر ٤ ـ مولازیم محەممەد نازمی، ... ... لەناو شاری بۆکانیشدا ئەمانەی خوارەوە ئیعدام کران:١ ـ عەقید عەلی بەگی شیرازی ٢ ـ عەقید محەممەد ئەمینی کەسنەزانی ٣ ـ ئەحمەد خانی فارووقی، خۆی و دوو برای کە ئەمانە لە عەشرەتی فەیزوڵلا بەگی بوون ٤ ـ ئەحمەد خانی کەڵتەگە ٥ ـ مەحموود خانی تورکمانکەندی ٦ ـ محەممەد خانی باباخان بەگ لەسەرۆکی عەشیرەتی فەیزوڵلابەگی ٧ ـ محەممەد بەگی شێرزادی لە سەرۆکی عەشیرەتی فەیزوڵلابەگی ٨ ـ ئاغا سدیقی بازی بلاخی لەدانیشتووانی سەقز ٩ ـ عەلی ئاغای ئەموتە لە سەرۆکەکانی گەورک ١٠ ـ ڕەسووڵ ئاغای میرەدێ لە سەرۆکەکانی عەشیرەتی گەوڕک. ئەوانەی کەوا بە فرمانی عەسکەری ئیعدام کران تا پەنجا کەسێک ئەبوون، ... « و »

بۆ ئەوجۆرە زەبرە نەبرد. ڕاستی ئەو باسەیش ئەوە دەیسەلمێنێت کە دەگێڕنەوە: هەرنەبێت سیستێمەکەی قازی لە پایتەختدا زۆر گەلخواس بوو.

بەڕاستی لە باکووردا، عومەر خان و خێڵەکەی بندەسەڵاتی، دەستیان تێکەڵ بەو جۆرە ڕووداوە نەکرد و ئەوە هەلێکی دا بە لەشکر پشت بەو جۆرە بەڵێنە نەبەستێت، پرۆژەی لێکدانی بەشەکانی ئازربایجانیان بەو ڕانەگەیاند، و لە کاتێکدا خان بڕیاریدا هێز کۆبکرێتەوە و هێرش بکەنە سەر دیموکراتەکان جەنگ ڕوو لە دامرکاندا بوو. عومەر خان و هەندێک سەرکردەی تر فڕکانی نامەی لایەنگیرییان بۆ سەرکردەی ئێرانی نارد، بۆیە گشتیان لەناوەندی دەوڵەتدا پەسەند کران، جگە لە زیرۆ بەگ کە پیاوەکانی لە بالانیشی نزیک بە ڕیزائیە بۆسەیان بۆ چەند سەربازی ئێرانی نابووەوە، ئەوە لەکاتێکدا زیرۆ بەگ خۆی یەکێک بوو لەوانەی بۆ وتووێژ لەگەڵ جەنرال هۆمایۆنی دانیشتبوو. ناچار زیرۆ لەگەڵ هەنێک لە پیاوەکانی و چەند ئاشوورییەک هەڵهاتن بۆ شنۆ و پەیوەندییان کرد بە مەلا مستەفا و ئەو بارزانییانەوە کە لەگەڵ ڕژێمی چەقدا کەوتبوونە باری ئاگر بەستی کاتی. سەرئەنجام مەلا مستەفا بە پێچەوانەی بڕیارەکەی سەرانی ئێران کە دەبوو پیاوەکانی چەک دانێن و بگەڕێنەوە بۆ عیراق، کەوتەوە جەنگ. بارزانییەکان لە جونی ١٩٤٧دا توانییان بەزەبر ڕێگە ببڕن و بەرەو باشوور ڕوو لەماکۆ بکەن. واتە هەندەیان نەمابوو سنووری یەکێتی سۆڤیەت ببڕن.

پایان

که ئێران مەهابادی داگیرکرد، کۆتایی هات بە دوا کۆشش بۆ دامەزرانی دەوڵەتێکی کوردی. ئەویش وەک کۆششەکانی پێشوو، نەبوونی یەکێتی ناوخۆیی خۆیان هۆی تایبەت بوو بۆ سەرنەگرتنی ئەو دەوڵەتە. یەکێک لەو دیاردانەی بە دوو سەرە کاری کردە سەر نەتەوەی کورد ئەوەیە کە دەبوو کار بە شارستانیانی زۆر ڕۆشنبیرتر بسپێرن. دەبوو ئەوان بن ئەندام و لایەنگیر، نەک ئەوەی هەمیشە بۆ هێزی بەرگری پشت ببەستن بە خێڵاتی و سەرکردەی بیرتەسکی ئەوتۆ کە لە تاڵانی بەولاوە بیر لەهیچیتر ناکەنەوە، و سەرئەنجام دەبێتە هۆی لاوازبوونی دەسەڵاتی دەوڵەت. گومان لەوە ناکرێت کە لەساڵی ١٩٤٦دا هۆزە کوردییەکانی نەیار بە ڕکێفی دەوڵەتەکەی ژێر دەسەڵاتی قازی محەممەد کە لە هەمان ڕەگەزی خۆیانە بوو خۆیان بە بێدەسەڵات تر دەزانی لەکاتی ژێر دەسەڵاتی دەوڵەتی چەق. ئەو هەستە، و هەروەها بێباوەڕی کە لە ئەنجامی پەیوەستبوونی قازی محەممەد بە سۆڤیەتەوە بوو، تارادەیەک ڕووی بەو هۆزانەی وەرگێڕا بەرەو لەشکرەکەی ئێران.

هۆی سەرەکی وبنەڕەت بۆ ڕووخانی کۆمار، نەبوونی هاوکاری پراکتیکی سۆڤیەت بوو.

دەستی بیانی دزەی کردە ناو ئەو پارتە نەتەوەییە بەهێزەی دەیتوانی پتر ڕۆشنبیری کورد لەخۆ کۆبکاتەوە. ئەو بیانییانە لەپێناو بەرژەوەندی تایبەتی خۆدا پارتیان بزواند و پاشان بەر هەرەسیان خست. ئەو دەوڵەتە بچووکەی لەژێر چاودێری لەشکری سووردا درووست بوو مانەوەی ئەبوو ئەگەر ئەو لەشکرە نەکشایەتەوە. کشانەوەی ئەوان چرای ئاواتی کوردانی خامۆش کرد و هێچ ئەما ئێرانییەکان لێی بترسن، ئەوجا هەلی خۆڕاگرتنیش بۆ بزووتنەوەکەی قازی محەممەد بەدەستەوە نەما.

ئەو ڕووداوە تەگەرەیەکی ترسناکی خستە بەر سەرهەڵدانی نەتەوی کورد، و ئیتر نەکۆمەڵە ما، نە پارتی دیموکراتی کوردستان. هەرچەندە زۆر سەرکردەی کارا گیانی سپارد یان بەر زیندان و دوورخستنەوە کەوتن، هێشتا ئەوە ناگەیێنێت کە نەتەوەی کورد لەناو چوویێت. چینە پێشکەوتنخوازەکانی نێو نیشتیمان کۆڵەکە بوون بۆ کۆمار. چی بە ژمارە و چیش لە لایەنی گرنگییەوە تادەهات ئەو چینە بە ئاشکرا بەرەوپێش دەچوو، و بەپێچەوانەوە جینی نەیاریان تێدا ڕوو لەنەمان بوو. پێویستە ئەوەیش لەیاد نەکەین کە هەرچەندە ناشینالیستی کورد لە زۆر شوێن سەری هەڵداوە، تا ئەم دواییانەیش لەناو کۆمەڵدا نەناسراوبوون، چونکە مرۆڤی کورد بە شێوەی سەرەکی لەژێر ڕکێفی سەرکردەی ئاینی و سەرەک خێڵدان. هەرگیز بۆ کورد هەڵنەکەوتووە لە دەوڵەتێکی ئاسوودەی تایبەت بە خۆدا کۆبنەوە و نەیشبوونەتە خاوەن فەرهەنگی کۆنی خۆ. شاخەکانیان لێ بووەتە کارێتە و لێکی جودا کردوونەتەوە. هەمیشە بۆ گەڕان لەشوێن فەرهەنگ و ئابووری ڕوویان لە پایتەختی جیاواز کردووە.

ئەگەر بهاتبا و لەو کیشوەرانەی تێیدا دەژین سووکە ئۆتۆنۆمییەکیان هەبوایە و نەتەوەی تریان بەسردا نەکردایە بەئاغا، ئەوسا ئەو دەوڵەتانە گشت جۆرە ڕێزێکی لێ دەبینین، چەشنی ئەو ڕێزەی سویسرا لە گەلێکی چەند ڕەگەزی دەیبینێت.[23] ئەوەتا وڵاتە عەرەبییەکان کردووەتە لەو بارە دەکەن، خۆ ئێرانیش دەتوانێت ئەو جۆرە هەڵوێستە بگرێتە بەر و ببێتە هۆی بتەو کردنی یەکێتی نێوان دوو نەتەوە، بەو مەرجەی دەستی بیانی تێنەکەوێت.*

23 ـ کامەیە ئەوەی وڵاتە عەرەبییەکان ڕووی لێ دەکەن؟!. وا پەنجا سالی ڕەبەق بەسەر بڵاوبوونەوەی ئەم وتارەدا تێپەڕی ئەوجا لە (قەززافی) سەرۆکی لیبی بەولاوە لەلای گشت یەکێک لەڕژێمە عەرەبییەکان تەنانەی بیرکردنەوە لە ئۆتۆنۆمیش بە(خیانە قومیە) ناو دەبەن. کامەیان، چی لایەنگرانی (قیبلەی ئازادی گەلانی هەڵوەشاو، یان ئەوانی سەر بە بنکەی سەرمایەداری ڕۆژئاوا) سەرزەنشت و تەنانەت لەبن لێویشەوە ڕەخنەیان لە سەددام گرت بۆ گازکوژی و ئەنفالەکانی دەیەها " بەڵکوو سەدەها" هەزار کوردی بێچارە. « و »

تێڕوانین

* ـ تێبینی چاپ: ئار چی ڕۆزیفیلد (پاشبەندی سپایی باڵوێزخانەی ئەمریکی لە تاران) مارسی ١٩٤٦ تا جەنیوەری ١٩٤٧. لەو ماوەیەدا کەوتە لێکۆڵینەوەیەکی تایبەت بە دۆزی کورد. ئەو یەکێکبوو لەو چوار ئەمریکاییەی لە ماوەی ژیانە کورتەکەی کۆماری کورد دا سەریان لەوێ داوە. جیاوازییەکەی نا ئاسایی لەنێوان شێوە و بووچوونە ڕامیارییەکانی ئەم بەشە و بەشەکانی تری پەرتووکدا دەبینرێت، ئەویش دەگەڕێتەوە بۆ نەبوون یان بزربوونی بەڵگەی بتەو سەبارەت بە کۆماری مەهابادی " تەمەن ڕەشەبایی" ئەوەی هەڵپەی بۆ دەکرد، لەوەتەی جەنگی جیهانگیری یەکەمەوە بەدیهێنانی دەوڵەتێکی کوردی ئاسەربەخۆ بوو بوو.

ئەم لێکۆڵینەوەیە بۆ یەکەم جار لە The Middle East Journal ژمارە ١، ٣ی جولی ١٩٤٧ دەرکەوت. « بەگوێرەی ئینگلیزییەکە ـ و »

١ ـ جلوبەرگی کوردی بریتییە لە مشکییەکی ڕیشووداری ئاوریشمی و شینباو، چۆخەی چنراو و ڕانکێکی بۆری فشی خوری « مووی بزن ـ و» و پشتوێنێکی ئەرخەوانی بەشێوەی سەیر پێچراو کە دارجگەرە و کیسەی تووتن و خەنجەرێکی چەماوەی درێژی پێدادەکرێت. کە ڕەزا شا جلوبەرگی نەتەوەیی لەبەرکردنی وەک گشت ئێرانییەکی تر لە کوردەکانیشی قەدەغەکرد ئەوان لەماڵەوە هەروەک درووشم بۆ شانازییان بەنەتەوەوە هەڵیانگرتووە، تا ئەوکاتەی هاوپەیمانەکان لەئێران پەیدابوون ئەوجا لەپڕ بەو بەرگەوە دەرکەوتنەوە. لەڕاستیدا ئەو خێڵانەی لەشاخ و کێوە دوورەکاندا دەژیان هەرگیز وازیان لەو بەرگەی خۆیان نەهێناوە. کوردان هەندەیان دڵ بە پۆشاک خۆشە سزا بەریان لێناگرێت. کوردێک پێیخۆشە هەرچی پوولی پێیە بیدات بە پشتوێنێکی جوان نەک ژەمێک (کەباب)ی خۆشی پێ بخوات. جلوبەرگ لێ قەدەغەکردن بوو بەهۆی پتر تووڕەییان لەڕەزاشا و هەروەها لەڕژێمەکەی.

٢ ـ بۆ زانیاری پتر لەسەر پارتی توودە، بڕوانە جۆرج لینزۆڤیسکی " بزوتنەوەی کۆمۆنیزمی لە ئێران" Middel East Journal ژمارە ١ لاپەڕە ٢٩ تا ٤٥. « ئەم خاڵە لەچاپە عەرەبییەکەدا ناخوێنرێتەوە بۆیە لەئینگیزییەکەم وەرگرت ـ و »

٣ ـ زیرۆ بەگ سەرکردەی تاخمێک چەتەبوو، لەپێشدا لەگەڵ سمکۆی سەرکردەی شۆڕشی هۆزی شوکاک دابوو. پاش شکست هاتن بە ناوبراوی دووهەم و لەناوبردنی بەدەستی ڕەزا شا، زیرۆ توانی هەڵبێت بۆ عیراق. دووبارە ساڵی ١٩٤١ گەڕایەوە و لە دۆڵی یاراندوزدا ناوبانگی دەرکرد. بەوەی زۆرجار لەگەڵ ئەفسەرانی ڕامیاری سۆڤیەت دەبینرا پێدەچێت بەکرێگیراوی

پڕدەسەلاتیان بوو بێت. ئەگەرچی لەناو خێڵی هەرکیدا هەندەی بایەخ نەبوو، بەپەیوەندی بە سۆڤیەتییەکانەوە هەلی ڕۆل بینینی لە بزووتنەوەکانی کوردستاندا بۆ ڕەخسان.

٤ ـ ئەندامانی تری کابینەی شالیاران ئەمانە بوون؛ حاجی بابەشێخ، پێشەوای ئاینی ناوچە بوو کرا بە سەرۆک شالیاران، صدیق حەیدەری بەشالیاری کارگوزەرانی و مێدیا، مەناف کەریمی بە شالیاری فەرهەنگ، محەممەد ئەمین موعینی بە شالیاری بازرگانی، ئەحمەد ئیلاهی بە شالیاری ئابووری، سەعید محەممەد تەها بە شالیاری تەندروستی و خەلیل خوسرەوی بە شالیاری ناوخۆ. لەو شالیارانە تەنها یەکێکیان لە دامەزرێنەرانی کۆمەڵە بوون، ئەوانی دی لە جینی بۆرجوا، یان چینی پایەدارانی کۆمەڵی وەک بازرگان و کاربەدەستی میری و خاوەن زەوییەکان بوون.

« مامۆستا عەلائوددین سەججادی لە " شۆڕشی سابلاخ "دا ناوی ئەم شالیارانەیشی هێناوە؛ کەریمی ئەحمەدی بۆ "پۆست و تەلگراف"، حاجی ڕەحمانی ئێلخانیزادە بۆ "ڕاوێژ"، ئیسماعیل ئێلخانیزادە بۆ "ڕێگەوبان"، مەحموود وەلیزادە بۆ "کشتوکاڵ" و حاجی مستەفا داودی بۆ "بازرگانی" (لێرەدا محەممەد ئەمین موعینی بە "شالیاری کیشوەر" دەرکەوتووە). مامۆستای کورد ـ ٣٠ و ٣١ی هاوین و پاییزی ١٩٩٦. ـ و »

٥ ـ لەلایەن دیموکراتەکانی ئازەربییەوە پێشەوەری، بیریا، دوکتۆر جاوید و سەدیق بادیجان پەیماننامەکەیان مۆرکرد، و لەلایەن کوردانیشەوە قازی محەممەد، سەعید عەبدوڵای گیلانی، عومەر خانی شوکاک، زیرۆ بەگی هەرکی و ڕەشید بەگی هەرکی مۆریان کرد.

٦ ـ سەنەندوج(سنە) پایتەختی ئەو هەرێمەی کوردستانە کە لەکۆندا میرنشینی ئەردەلانی سەربەخۆ بوو، سەقز و بانە سەر بەو بوون بەلام سەردەشت بۆ هەڵسووڕانی کاروباری میری خرابووە سەر ئازربایجان. وشەی "کوردستان "لەم باسەی ئێمەدا تەنها ئەوناوچەیە دەگرێتەوە کە لەژێر دەسەلاتی قازی محەممەد دابوو و هیچ بەشێکی ناکەوێتە نێو ئەو هەرێمەی کوردستان.

٧ ـ لەشکری سوور لە٩ی ئایاری ١٩٤٦دا ئێرانی بەجێهێشت. «تێبینی : وەک ڕۆژەکەی ناتەواوە، لەبری " آیار آذار بێت، واتە مارسی سێهەمین مانگی ساڵ نەک ئایار کە پێنجەمینە". دوکتۆر ئەمیر حەسەنپوور لە"ستالین، قەیرانی شۆڕش و ڕوخانی کۆماری ئازربایجان و کوردستان" دا دەڵێت: ١) بەشەکانی ئەرتەشی سوور لە تاریخی ٢٤ی مارسی ١٩٤٦ەوە، واتە یەکشەمۆ چواری فەروەردینی ١٣٢٥ لە ماوەی مانگ و نیوێک تەواوی خاکی ئێران چۆڵ دەکەن. ـ بڕوانە گزینگ، ژمارە ١٣، پاییزی ١٩٩٦. ـ و »

٨ ـ کوردەکان گومانیان لە حەمەڕەشید خان و هێزەکەی بوو*، جونکە لەبەر ئەوەی بیکەنەوە بە سەرکاری بانە هەر بەنهێنی وتووێژی لەگەڵ ڕژێمی ئێراندا مابوو. هەروەک کوردەکان و ئێرانییەکانیش گومانیان لەوەبوو کەپەیوەندی لەگەڵ بەریتانییەکاندا هەیە. لە مانگی ئۆگوستی دا بەرگوێی کەوت کە دەیانەوێ لەمەهاباد بیکوژن هەلهات و گەڕایەوە بۆ عیراق.

« * ـ عەقید بەکر کەریم حەویزی لەبیرەوەرییەکانیدا دەڵێت: ... ڕۆژێک ماشێنێک لە سەقزەوە بەرەو سەرا دەیەوێت بڕوات. لە کاتی پشکنیندا لە گیرفانی یەکێک نامەیەک دەدۆزنەوە کە لەسەرلەشکر هومایۆنی یەوە بۆ حەمەڕەشیدخان نووسرابوو، هەروەها هەندێک کەلوپەل وشەکر وچایشی بەدیاری پێدەبێت بۆ نێوبراو. کابرایان هێنا بۆلام بۆ قاراوا. هەرچەندە نامەکە بەئاسایی نووسرابوو، بەلام ئاشکرا تێبینی ئەوە دەکرا کە نهێنییەک لە نێوان هەردووکیاندا هەبوو. هومایۆنی ئومێدی سەرکەوتنی بۆ خان دەکرد. وێنەیەکی نامەکەم نووسییەوە وپاشان نامە وشتوومەکەکانم دایەوە دەست کابرا کە بیگەێنێتە دەست حەمەڕەشید خان ... ... ماوەی دە ڕۆژێک تێپەڕی کردبوو. ڕۆژێک لە پۆستەکەوە کابرایەکی پیری سەرسپی، مێزەر سپی، پشتێن سەوزی باڵا بەرزیان هێنایە بنکەی قاراوا(شێخ مەلا حوسێنی ناوبوو) ...... زۆر بەوردی پشکنیبوویان و شانەیەک بە سەر و ڕیش و مووەکانی بن باخەڵیدا دێن و هەر لەبن باخەڵیدا نامەیەکی لوولدراو وەک کاغەز جگەرە دەدۆزنەوە، کاتێک کەکردمەوە، دیتم وەڵامی حەمەڕەشیدخانە بۆ هومایۆنی. ... نامەکشم ناردە خزمەت حەزرەتی پێشەوا ... پاش ئەوەی حەزرەتی پێشەوا نامەکەی بەدەست دەگات، حەمەڕەشید خان لەفەرماندەیەتی دەخات. ... دوابەدوای ئەوە حەمەڕەشی خان یش نامەیەک بۆ پێشەوا دەنووسێ کە لەوێدا بەرگری لەخۆی و لە ڕابووردووی دەکا ... مەلا مستەفا ئاگاداری کردم کەدەیەوێت بچێتە سەرا بۆ دیدەنی حەمەڕەشیدخان. ... ئەو ڕۆژە مەلامستەفا بەخۆی وسی چەکدارەوە چووە سەرا. شەو کە گەڕایەوە لەگەڵ یەکدا دانیشتین و فەرمووی « ئەو کابرایە ڕووخاوە، ئەڕواتەوە عیراق ڕێگای بۆ چۆڵ بکە، نامەوێ کوشتاری لێ بکرێ، هەرچەندە کە دەزانم تاوانەکە گەورە وئاشکرایە» ... ناچاربووم کە ڕێگەی چوونە دەرەوەی لەسەرا بۆ چۆڵ بکەم. ئەویش بەرەو عیراق ڕۆیشت. ... (گزینگی ژمارە ٣، بەهاری ١٩٩٤). » و »

٩ ـ "کۆلۆنێل" محەممەد نانەوازادە کە یەکێکبوو لە دامەزرێنەرانی کۆمەڵە و لە دەرباری کوردیدا کرابوو بە ئەفسەری پەیوەندی « نێوان هێزەکان »، لەڕووداوی تێکشکانی فرۆکەیەکدا لەسەر شاری بانە بەربووەوە و گیانی سپارد.

١٠ـ لە خولی کۆمەڵەدا ڕیزێک چاپەمەنی ڕامیاری وەک (گەلاوێژ)، بەتایبەتی (نیشتیمان) بە وێنەیەکی ستالین لەسەر بەرگەکەیەوە وەک ئۆرگانی پارت دەرکەوت و لە عیراق و ئێراندا بڵاو دەکرانەوە.

١١ ـ دەگێڕنەوە کە ئەسەدۆف ناوێک دوا ڕاوێژکاری سۆڤیەتی بوو لەمەهاباد و تاکو دوا ڕۆژەکانی کۆمار لەوێ مایەوە، پاشان خۆی گەیاند بە کونسولییەتی سۆڤیەتی لە تەورێز.

٥

کوردستانی عیراق

عیسمەت شەریف وانلی*

ئامـاژە

لەوەتەی زلهێزەکـان بەناجۆر سەنگوبەردی کێشـەکانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستی پاش جەنگی جیهانگیری یەکەمیان دەسکاری کردووە. نەتەوەی کورد گیرۆدەی گشت جۆرە چەوساندنەوەیەکی نەتەوەیی ناو چەند دەوڵـەتی جـۆراوجـۆر بووە. تـاوێک بە هەڵـوێسـتی دڕندانەی لایەنی وەک تورکیای کەمالی، و گاهێکیش وەک ئێران بە فـێڵ و تەڵەکە دەیانتوێنێتەوە. جۆری چەوساندنەوە لەلای دەوڵـەتەکـانی بوونەتە سەرکـاری ئەوان بەگـوێرەی ئـارەزووی ڕۆژئاوا هەریـەکـەو خـۆی بە دیموکرات یان سۆشیـالیسـت ناو دەبات، دیارە لەجەوهەردا لێک جودان. بڕوانە عـیـراق کە لە ئەنجـامی ڕێکەوتنەکـەی جەزایری ٦ی مـارسی ١٩٧٥بەدواوە خـۆی گـرتووەتەوە و بە هاوکـاری ڕژێمی ئێران بۆ بەعـارەب کـردنی کـوردان کـەوتووەتە گـواستنەوەیان بۆ ناوچە عـارەبییـەکـان، و عارەبیان لەشوێن دەچێنێت.

هەر چەند سـاڵ جـارێک چەقی بزووتنەوەی کـوردی دەکـەوێتـە لایەک: لە نێـوان سـاڵەکـانی ١٩٢٥ تا ١٩٣٨[1] لەکوردستانی تورکیا بوو[2]، ئەوجا لە ١٩٤٣ تا ١٩٤٥ کوردستانی عیراق و پاش ئەویش لە ساڵی ١٩٤٦دا بەدامـەزرانی کۆمارە دیموکراتەکـەی مەهاباد کـەوتە کـوردستـانی ئێران، و سەرلەنوێ ١٩٦١ تا ١٩٧٥ وەرچەرخایەوە نێـو کـوردستـانی عـیراق[3]. شـۆڕشـەکـەی کـوردستـانی عـیراق کە لە سـیپتـەمبەری ١٩٦١ەوە تا مـارسی ١٩٧٥ی خایەند، دیاردەیەکی ڕامـیـاری و سـەربازی درێژخـایان بوو. لەشێـوەی لەناوچوونیدا نەبێت ئەو لەمـێـژووی کـوردا

* ـ پارێزەرە لەجونێڤ، نوێنەری بزووتنەوەی کوردی عیراق بوو لە ئەورووپا. نووسـەری پەرتووکی "کـوردسـتـانی عیراق مەڵبەندی نەتەوەییە" چاپخانەی ئەلباکونێر، نۆشاتێل، ساڵی ١٩٧٠.

1 ـ E ـ هەمانە. و F ـ ١٩٢٥ تا ١٩٣٤.

2 ـ F ـ دیارە "شۆڕشەکەی شێخ مەحموود" لەبن پێنووس ترازاوە. م .

3 ـ لەنۆتایی حەفتاکانیشەوە تائەمڕۆ کە دوا ساڵەکانی سەدەی بیستە لە هەرسێک ئەو پارچانەدا بزووتنەوە هەن بەڵام بەداخەوە، لەبەر ناکۆکی نێوان هەرگیز ناپەرژێنە سەر لێک گرێدانی خەباتی دژ بە داگیکەران. « و »

درێژخایانتر و گرنگترینی بزووتنەوەکان بووە.

باری جوگرافی و دیمۆگرافی

کوردستانی عیراق بەکوردستانی باشوور ناودەبرێت، و تاڕادەیەک لەوڵاتی کورداندا کەوتووەتە ناوەند، چونکە وەک بازنگەی زنجیر بووەتە هۆی بەیەک گەیاندنی کوردستانی تورکیا، یان ئەوی پێیدەگوترێت باکوور، بە ڕۆژهەڵاتەوە، کە لای ڕۆژئاوا و ڕۆژئاوای باشووری دەگرێتەوە. هەروەها هاوسێیە بە هەرێمی جەزیرەی سووریا کە بەشی زۆر لەدانیشتووانی کوردن. وڵاتێکی بەپێنە و پێکدێت لە کۆمەڵە شاخی تاڕادەیەک داراوی، لەناو کوردستانی ئێرانەوە کەوانەیی لاپاڵی زنجیرە شاخی زاگرۆس دەگرێتەوە تا شاخەکانی کوردستانی تورکیا. بەرزترین لووتکەی زنجیرە شاخەکانی هەڵگورد حەسارۆستە کە دەگاتە٣٧٢٧مەتر[4] و دەڕوانێتە سەر ڕێگە ستراتیجییەکەی نزیک بە مەرزی ئێران پێیدەڵێن ڕێگەی هامیلتون. ئەوجا ئەو شاخانە تاڕووەو باشوور و ڕۆژئاوا بیبینەوە ڕوو لە نشێوین تا دەگەنە دەشتاییەکانی هەولێر و هەریر، و شارەزوور[5] و کەرکووک. زنجیرە شاخە ڕووت و نزمەکەی(جەبەل حەمرین) ئەو دەشتانە لەگەڵ بەشی خوارووی میسۆپۆتامیا جودا کردووەتەوە و بووەتە سنوورێکی سروشتی نێوان وڵاتی کوردان و عارەبستان.

کەش وهەوای کوردستاندا پتر باراناوی، بای پێدەشتەکان میدیترانەیی و شاخەکانی سارد و بەفراوین. چەندین ڕۆبار پێیدا دەڕوات: دیجلە، زێی گەورە، زێی بچووک و دیالە کە کورد پێی دەڵێن سیروان. سپیدار هەندێک لەدۆڵەکانی دادەپۆشێت، و بێشەی داربەڕوو بەتایبەت ئەو شاخانەی بادینان دەپۆشن[6] کە دەکەونە لای باشووری سنووری تورکیا، بەرووبوومی هەروەک بەشەکەی تری کوردستان بریتییە لە: تووتن، دانەوێڵە، ترێ، میوە، پێست، خوری گۆشتی بزن و مەڕ، هێلکە و شیر.

هەندێک جێی کوردستان پڕە لە کان، بەتایبەتی ئاسن و کرۆم کە هیچ سوودی لێ وەرناگرن، و نەوت کە بەپیتترین بەرهەمە بۆ ئەو دەوڵەتانەی بەدەگمەن سوودیان هەیە بۆ گەلی کورد.

گومان لەوە ناکرێت کە هەمیشە ڕژێمەکان لە ئاماردا سەرژماری کورد بە کەم نیشان دەدن. دەشێت ڕژێمەکەی بەغدا ئاماری تەواوی بەدەستەوە نەبێت یانیش نایانەوێت کۆی کۆمەڵە ڕەگەزییەکانی کۆماریان لێ پێکدێت بەڕاستی نیشان بدات[7]. لەو پەرتووکەماندا

4 ـ E ـ ... ١٢.٢٢٥ پێیە.

5 ـ F ـ « لە پەراوێزدا » گوایە لەبنەڕەتدا ئەوناوە"سیەئەرژوور" بووە(لەشێوەزمانی پەهلەوی باشووردا پیتی سین وەک شین هاتووەتە سەرزار) ــ م.

6 ـ بەداخەوە لە ڕاپەڕینی١٩٩١ بەدواوە لەبەر بێ سوودمەدەنی پاکیان بەڕەگەوە هەڵکەند.« و»

7 ـ ئەویش و ئەویتریش. ئەوەی من ئاگام لێبوویێت کە وەک سەرژمێر لەئۆکتۆبەری ١٩٧٦دا بەر کەرتی سەنگەسەر کەوتم. لە ڕەزگە و مارەدوێ و گوندەکانی بناری قەندیل، لە پیر و پەککەوتە بەولاو: >>>>

کەساڵی ۱۹۷۰ [۱] بڵاوکرایەوە، بەگوێرەی سەرچاوەی درووست کۆشیومە خۆ لەکەموکوورییەکان لابدەم، و بەگەڕانەوە بۆ سەرژماردنەکەی ساڵی ۱۹۵۷ و بەراوردکردنی لەگەڵ تێکڕا دانیشتووانی کوردستانی عیراق بە کەمایەتییە ناکوردەکانیشەوە کردوویەتیە ۲۷،۲٪ی[8] کۆی گشت کۆمار، چونکە ژمارەیان ساڵی ۱۹۵۷ کردووبوویە ۶،۵۳۷،۱۰۹ کەس[9].

بەو گۆڕانەی پاش ڕێکەوتنی ۱۱ی مارسی ۱۹۷۰ عیراق بوو بە ۱۶ پارێزگا، لەوانە چوار دەکەونە کوردستانەوە: پارێزگاکانی سلێمانی، هەولێر، دهۆک و کەرکووک. "هەرێمی خودموختاری" پێکهات لە سێ پارێزگاکەی پێشەوە کە لەڕاستیدا پارێزگای دهۆک بریتییە لە تەنها کەرتێکی هەرێمی بادینان. هەروەک هەندێک بەشی تری کوردستان خراونەتە سەر پارێزگای تر: بۆ نموونە شارۆچکە کوردییەکانی ئاکرێ و شێخان و شەنگار و ناوچە کوردنشینەکانی زەممار (تەللەعفەر و تەلکۆچەک و فیشخابور کە لە باکووری ڕۆژئاوای مووسڵن) بوونەتە بەش لە پارێزگای نەینەوا (مووسڵ) کە دەبوو گشت ئەو ناوانە لەسەر بادینان (دوهۆک) بن. هەروەها شارۆچکەی کوردی هەن لەسەر پارێزگای دیالەن وەک: مەیدان و قۆرەتوو و خانەقی و مەنەلی. بەدرەیش کە ناوچەیەکی بچووکی کوردنشینە خراوەتە سەر پارێزگای واسط.

پاش ئەو ڕوونکردنەوەیە پێویستە چاوێک بە ئاماری ساڵی ۱۹۷۵ی عیراقدا بخشێنینەوە، و لەسەر ڕۆشنایی ژمارەکانی دەزگا ئامارییەکانی عیراق، یان هەرنەبێت بە ڕوانینە ڕێژەی دانیشتووانی ئەو شارۆچکە کوردییانەی خراونەتە سەر ئەو پارێزگایانەی لایەکیان دەکەوێتە ناو کوردستان. بۆ ئەوە ئێمە ناچارین بەبۆنەی بەعارەب کردن و ڕاگوێزانەوە لەپارێزگای کەرکووک و پارێزگاکانی تر کە بەشیان دەکەوێتە کوردستانەوە، چاو لەو ژمارانە بپۆشین، و هەروەها لە

<< پیاومان بەرچاو نەکەوت، چونکە سەرەتای سەرهەڵدانەوەی بزووتنەوەبوو و ئەوانیش لەگەڵ کوێخا حەمەدی مەلا ئەوڕەحماندا بۆ کێو هەڵهاتبوون. (ئەگەرچی جارجارە سەرپێچی فرمانی میریمان دەکرد) بۆمان نەبوو کەسی لەماڵنەبوو ناونووس بکەین. واتە لە سێپتەمبەری ۱۹۶۱ بەدواوی تاکو ئەمڕۆ، ڕێژەیەکی زۆری کورد هەمیشە بەشاخەوە بووە و بەر سەرژماردن نەکەوتوون. لەلایەکی تریشەوە، ڕژێمە دیکتاتۆر و ڕەگەز پەرستە یەک لەدوای یەکەکانی عیراق بەگشت جۆرێک فێڵ و تەڵەکە لە ژمارەی تەواوی کورد دا دەکەن. هەمیشە لە هێڵی (شەنگار ـ کەرکووک ـ خانەقین)دا، سەرەڕای ئەوەی کوردەکانیان لێ گواستووەتەوە و عەرەبیان هێناوەتە شوێن، زۆربەی ئەوانەی تریشیان تۆقاندووە تا خۆیان بەکورد نەنووسن. ئەویشمان لەیاد نەچێت کە گشت ئەوانەی بە خاوخێزانەوە لە (منطقه کوردستان للحکم الذاتی) پاش هەرەسەکەی شۆڕشی ئەیلوول گوێزرانەوە بۆ خوارووی عیراق، ناویشیان لە پەڕاوەکانی (نفوس) دەگوێزرانەوە بۆ ئەو شوێنانەی تێیدا نیشتەجێ کران لەعەرەبستان بۆئەوەی نەتەنها ژمارەیان وەک کورد دەرنەکەوێت، بەڵکوو هەر نێو عەرەبدا بیانتوێننەوە. ئەوجا کەم نەبوو ژمارەی کوردەکانی (بەتایبەتی فەیلی) کە بەناوی (تبعیه إیرانیه) لەعیراق دەرکران. » و «

8 ـ F و E ـ ۲۲٪.

9 ـ F و E ـ کۆی ۶،۵۳۸،۱۰۹.

ژمارەی ئەو کوردانەی بوونە پەنابەر لە ئێران. بۆیە ئەوانە پێویستیان بە ڕاستکردنەوە هەیە.

ئا ـ پارێزگاکانی بەتەواوی لە کوردستاندان:

سلێمانی	a ۶۵۳،۰۰۰
هەولێر	b ۵۶۴،۰۰۰
دوهۆک	c ۱۶۸،۰۰۰

کۆی دانیشتوانی هەرێمی حوکمی زاتی لە ڕێکەوتی ۳۱/۵/۷۵ دا کردوویەتیە ۱،۳۸۵،۰۰۰ کەس.

کەرکووک	d ۶۴۱،۰۰۰
ناوەندی کۆ	۲،۰۲۶،۰۰۰

ب ـ شارۆچکە کوردییەکانی زۆر لە ڕێژەی دانیشتووانی کوردن و بوونەتە بەش لەو پارێزگایان دەکەونە کوردستان:

ئاکرێ (پارێزگای نەینەوا)	e ۹۰،۰۰۰	
شێخان (پارێزگای نەینەوا)	f ۵۰،۰۰۰	
شەنگار (پارێزگای نەینەوا)	g ۴۵،۰۰۰	«F و E ـ ۵۴،۰۰۰»
زەممار (پارێزگای نەینەوا)	h ۵۰،۰۰۰	
ناوەندی کۆ (لەگەڵ بادینان)	۲،۲۷۰،۰۰۰	«F و E ـ ۲۴۴،۰۰۰»
قۆرەتوو، مەیدان، خانەقی، مەنەلی (دیالە)	i ۱۸۰،۰۰۰	
ناوچەکانی باکووری ڕۆژهەڵاتی بەدرە (دیالە)	j ۵۰،۰۰۰	
ناوەندی کۆ	۲،۵۰۰،۰۰۰	
بۆ بەلانس ڕاگرتن بەژمارەی پەنابەر و ڕاگوێزراوان	k ۳۰۰،۰۰۰	
کۆی دانیشتووانی گشت کوردستانی عیراق	۲۰۰،۰۰۰	

---

a و b ـ ئەم ژمارانەمان مانگی ئۆگستی لە پارێزگاری سلێمانی وەرگرت.

c ـ ساڵنامەی ئامار، شالیارگەی نەخشە، بەغدا ۱۹۷۵، ل۳۴. و بەراوردی ڕژێم بۆ سەرژمێری دهۆک لە ساڵی ۱۹۷۵.

d ـ ژمارەمان مانگی ئۆگستی لەپارێزگاری کەرکووکەوە پێگەیشت.

e ـ ئۆگستی ۹۷۵ ئەم ژمارەیە لەپارێزەری موسڵەوە پێگەیشت.

f و g و h ـ بەراوردی خۆیی.

i ـ پێویستە بڕوانینە ئەو ڕاپۆرتەی میری سەبارەت بە سەرژمێری گشت دیالە کە ساڵی ۱۹۷۵ ـ ۴۹۶،۰۰۰ کەس بوون. سەرچاوەی پێشوو، سەرژماردنەکەی ساڵی ۱۹۷٤.

j ـ بەراوردی خۆیی .

k ـ دوو هۆ بۆ ئەم ڕاستکردنەوەیە هەیە: لەلایەکەوە، ئەو کوردانەی لەکۆتایی ١٩٧٥دا پەنایان بۆ ئێران برد بە گریمانی ١٠٠,٠٠٠ کەس نووسراوە، (بەغدا دەڵێت ئەوان لەئۆگستی ١٩٧٥دا ٩٣,٠٠٠ کەس بوون). لەلایەکی ترەوە، ئەو کوردانەی ڕژێمی بەغدا دووری خستنەوە بۆ عیراقی عارەبی لە کۆتایی مانگی مایسی١٩٧٥دا ژمارەیان گەیشتە ٢٠٠,٠٠٠ کەس، ئەوە گریمانییەکە ئێمە بەزۆری دەزانین.

ئەو ژمارانەی دانیشتووی پارێزگاکانی سلێمانی، هەولێر و کەرکووک نیشان دەدەن، بەرێز کردوویەتییە ٦٥٣,٠٠٠ و ٥٦٤,٠٠٠ و ٦٤١,٠٠٠[10] لە ئۆگستی ١٩٧٥دا لەخودی پارێزگاری ئەو شارانەمان وەرگرت کە لە سەردانەکەی لەسەر خواستی ڕژێمی بەغدا کردمان بۆ عیراق، زۆر بەرزتر دەردەکەون لە ژمارە بەراورد کراوەکانی٥٥٥,٠٠٠ و ٤٩١,٠٠٠ و ٦٠٠,٠٠٠ کە لەڕاپۆرتی شالیاری نەخشەڕێژی عیراقدا بۆ ئاماری ساڵی١٩٧٤ هاتووە. بەڵام ژمارەی ڕاست هەر ئەوانەی پێشوون. [هەروەک پێویستە ئەوەیش بەرچاوگرین کە لە نۆڤەمبەری ١٩٧٥دا دەستکاری سنووری هەرێمی ئۆتۆنۆمییان کرد و هەندێکیان فراوانتر کردووە][11]

ژمارەی دانیشتوانی گشت عیراق بەپێی ئاماری ساڵی١٩٦٥[٢] کردوویەتییە ٨,٢٦١,٠٠٠ کەس و بەپێی بەراوردی ڕژێم بۆ ساڵی١٩٧٥[٣] گەیشتووەتە ١١,١٢٤,٠٠٠. واتە ئەگەر ژمارەی کورد کە لەهەمان ساڵدا ٢,٩٠٠,٠٠٠[12] بوویێت کە دەکاتە ٢٧.٧ ٪[13] دەبوو کەمتربێت لەو ٢٧.٢ ٪ یەی ئێمە بەگوێرەی ئەو سەرژماردنەی «بەراوردەی» بۆ ١٩٧٥دامانناوە.

ئەگەر بمانەوێت ژمارەی کۆی گشت کوردی عیراق لێکدەین ئەوا دەبێت ژمارەی ٢٥٠,٠٠٠ کەس (کەمایەتی کوردستان) لەکۆی٢,٩٠٠,٠٠٠ دەرکەین و نزیکەی ٣٠٠,٠٠٠ کوردی شاری مووسڵ و ١٠٠,٠٠٠کوردی تریش[14] کە لەشارە جۆراوجۆرەکانی تری خوارووی عیراق دەژین بخرێنە سەر ئەو ژمارەیە دەگەیێنێتە ٣.١ ملیۆن[15] کەس بۆ گشت کۆمار. واتە ٢٨ ٪ی کۆی گشت دانیشتووان[٤]. ئەو ڕێژەیە کەمێک دەکەوێتە سەرووی ٢٧.٥ ٪ کە ئێمە لە پەرتووکی(کوردستانی عیراق مەڵبەندی نەتەوەییە)دا پێیگەیشتووین. لەوانەیە جیاوازی ژمارەی دانیشتووی شارەکانی عیراقی عارەبی لە گەڵ ڕێژەی کوردەکانی دانیشتووی ئەو ناوچانە

---

10 E ـ هەمانە. و F ـ ٦٦١,٠٠٠.

11 ـ نە ئینگلیزی و نە فارسییەکە ئەو تێبینی نێو دوو کەوانەیەی تێدایە. « و »

12 F و E ـ ٢,٨٠٠,٠٠٠

13 F ـ ٢٦.٧ ٪ . و E ـ ٢٦.٠٧ ٪.

14 F و E ـ... گەر لەکۆی ٢,٨٠٠,٠٠٠ کەس ٣٠٠,٠٠٠ کوردی پایتەخت و ٥٠,٠٠٠ کورد لە مووسڵ و ١٠٠,٠٠٠ کوردی تر کە لە خوارووی عیراق دەژین دەربکەین ....

لەڕاستییەکەی کەمتر بەراورد کرابێت[٥]. ئەوجا با ئەوەیش لەیاد بگرین کە لەساڵی ١٩٧٤دا ژمارەی دانیشتووانی بەغدا ٢,٨٠٠,٠٠٠ کەس و مووسڵ ٥٠٠,٠٠٠کەس بوو. ژمارەی یەدەگی لەو ٣.١ ملیۆن[15] کەسە گرنگن بۆ نزیک کردنەوەی لە ژمارەی ڕاستی چونکە هەڵوێستی بەعارەبکردن و ڕاگوێزان لە عیراقدا هەر هەیە[٦].

بەگوێرەی بەراوردی ئێمە پانتایی کوردستانی عیراق دەکاتە ٧٤,٠٠٠ کم٢.[16]

پارێزگا	پانتایی گشت*	پانتایی بەشە کوردییەکە	ئەونەی هەرێم
سلێمانی	١١٩٩٣ کم٢	١١٩٩٢ کم٢	١١٩٩٣ کم٢
هەولێر	١٥٣١٥ =	١٥٣١٥ =	١٥٣١٥ =
دهۆک	٩٧٥٤ =	٩٧٥٤ =	٩٧٥٤ =
کەرکووک	١٩٥٤٣ =	١٩٥٤٣ =	:: ::
نەینەوا	٣٨٠٧٠ =	١١٠٠ =	:: ::
دیالە	١٥٧٤٢ =	٥٥٠٠ =	:: ::
واست	١٤٨١٤ =	٨٩٥ =	:: ::
گشت کوردستانی عیراق	٧٤٠٠ =	٧٣٠٦٢ =**	:: ::

---

* ـ ئەنجامی ساڵنامەی ئامار، ١٩٧٤ لاپەڕە ٣٤.

** ـ پانتایی "هەرێمی ئۆتۆنۆمی" تاکو مانگی نۆڤەمبەری ١٩٧٥.

کوردستانی عیراق بە ٧٤,٠٠٠ کم٢ دەکاتە ١٧ ٪ی خاکی عیراق ٤٣٨,٤٤٦ کم٢[٧]. جیاوازی نێوان دوو ڕێژەی پانتایی زەوی وباری دیمۆگرافی کە ٧١ ٪[17] بەرانبەر بە ٢٦ ٪ بۆ کوردستان چونکە لە بیابانەکانی عیراقی عارەبیدا کەس ناژی، بەتایبەتی هەرێمەکانی باشووری ڕۆژئاوای ڕوباری فورات. لە ١ کم٢دا چڕی دانیشتووانی کوردستان ٣٩.٤ دەبێت بەرانبەر بە ٢٢.٢ کەسی عیراقی عارەبی و ٢٥.٣ کەسی گشت کۆمارە[18].

بەوەی"هەرێمی ئۆتۆنۆمی" بووە بە نمای گشت کوردستانی عیراق، لەتوانامانداهەیە بڵێین جوتیارانی هەرێم لە ٥٥ ٪ی دانیشتووان دەبن. لەڕاستیدا " دەوارنشین" کە تا ئێستەیش ڕۆژئاواییەکان وا دەزانن هەر بەوان دەگوترێت کورد، چیتر لە کوردستان باو نییە، بەڵام ڕێژەی ئەوان کە نیمچە دەوارنشین لەو کۆمەڵەدا دەگاتە نزیکەی ٠.٠٥ ٪ و بەهاران ڕانەکانیان بەرەو

---

15 F و E ـ ... بۆ ٣ ملیۆن ....

16 E ـ ٢٩,٠٠٠ میل ٢، و « گشت ژمارەکانی تریشی بەمیل ژماردووە. ـ و »

17 F و E ـ ١٧ ٪.

18 E ـ ... ١٠١ کەس لە١ میل٢ بەرانبەر بە ٥٧ی عیراقی عەرەبی و ٦٥ی گشت کۆمارە.

کوێستان دەڕانن بۆ لەوەڕ و لەگەڵ سەرمای زستاندا دەیانگێڕێتەوە ناو گوند.

گرنگترین شاری کوردستان کەرکووکە و دەکەوێتە ناوەندی ناوچە نەوتییەکان. سالی ٩٦١ پێش لەوەی جەنگ هەلگیرسێت ١٥٠.٠٠٠کەس بوو لەوانە ٦٠٪ کورد و ٤٠٪ تورکومان بوون. میری لەپێناو پەرشکردنی عارەب لەوێدا[19] ڕوالەتی کوردی بە هەندێک لەشارۆچکەکانی سەر بەوێ نەهێشت، و ئێستا[20] دانیشتووانی گەیشتوونەتە ٢٥٠.٠٠٠ کەس.

ئەربیل« هەولێر » و سلێمانی مەزنترین دوو شارن کە تەواوی دانیشتووانی کوردن، و لە ڕووی بلاو کردنەوەی ڕۆشنبیری و فەرهەنگی نەتەویەتییدا گرنگترین مەلبەندی ولاتن. سلێمانی کە سالی ١٩٧٥ دانیشتووانی ١٦٠.٠٠٠کەس بوو(٨). مەلبەندی ژیارە بۆ کوردستانی باشوور، و دەکەوێتە ناوچەیەکی شاخاوی پڕ کشتوکاڵ. کۆمەلی کارای لە کۆگاکاندا لاوانیان پۆلپۆل ڕوو لە زانکۆکەی[21] دەکەن، و بە وزەی بازرگانی، ڕێگەوبانی جوان و ڕێکوپێک و پاقژ و شنەی سازگاری شەمالی هاوینی بووەتە مایەی خۆشەویستی کوردان بەگشتی.

وەنەبێت گرنگی هەولێر کە پایتەختی "هەرێمی حوکمی زاتی"یە لەڕووی ڕۆشنبیری و ئابووری و بازرگانی و چڕی کارخانەوە لە سلێمانی کەمتربێت، بەلام ڕوالەتی ژیاری ئەو لەسلێمانی کەمترە و ڕەوشی کۆنی پتر تێدا دەبینرێت.

شاری تریش هەن گشت دانیشتووانی کورد بن وەک؛ کۆیسنجاق کە سەر بە پارێزگای هەولێرە و ژمارەی دانیشتووانی خۆ دەدات لە ٧٠.٠٠٠(٩)کەس، و خانەقین کە ناوەندێکی بازرگانی گرنگە و لە ڕابوردوودا ناوبانگی بەوە دەرکرد کە کە دەکەوێتە سەر شارێی بەغدا و کرمانشا و تەپۆلکەی ئێرانی، بەلام ئەمڕۆ بەهۆی هەلوێستی بەعارەبکردنەکەی ڕژێمەوە مەترسی هەیە چکەسیتی «Identity» لەدەست بدەن.

هەروەها لەو ولاتەدا شاری بچووکی تر زۆرن ژمارەی دانیشتووانیان بگاتە ١٠.٠٠٠ تا ١٥.٠٠٠ کەس، لەوانە شاری ئەحمەدی[22] کە لەکۆندا شارێکی زۆر جوانی بە خانووبەرەی کۆن و شوێنەواری خۆش بەناوبانگ بووە.

زەمینەی مێژووی

لەکاتی جەنگی جیهانگیری یەکەمدا بەریتانیا دوو ویلایەتەکەی بەسرە و بەغدای، واتە

19ـ F و E ـ ... بەمەبەستی کەمکردنەوەی ڕێژەی کورد، و عەرەب هێنانە شوێنی کەوتنە بەعەرەبکردنی ناوچەکە.

20ـ E ـ ... سالی ١٩٧٥ گەیشتە ....

21ـ F ـ لەکۆتایی حەفتاکاندا گوێزرایەوە بۆ هەولێر و ناونرا" زانکۆی سەلاحەددین"، بەلام کاتێک پاش ڕاپەڕین لەڕژێم دابڕان، دووبارە بە هەندێک کۆلێجەوە کرایەوە.

22ـ F و E ـ عیمادیە، « ئامێدی ».

میسۆپۆتامیای نشێو کە جوگرافیزانی سەدەکانی ناوەڕاست پێیان دەگوت "عیراقی عارەبی"، لە عوسمانی داگیر کرد. هەمان ئەو دوو ویلایەتە کە "حوسێن" شەریفی مەککە بە نامەیەک لە١٥ی جولی ١٩١٥دا خواستنی بخرێنە سەر ئەو دەولەتە نوێیەی دەیویست دامەزرێنێت(١٠)، و لەندەن بە نامەیەک، لە ٢٤ی ئۆکتۆبەری ١٩١٥دا بەلێنیان پێدا لە پاداشتی ئەو شۆڕشەی دژ بەعوسمانی هەلیگیرساند(١١) پێی ببەخشن.

کە دەولەتیان لە دوو "ویلایەتی بەغدا و بەسرە" پێکهێنا دەبوو عارەبەکان بەڕەوای بزانن چونکە بۆ جێ بەجێ کردنەوەی بەریتانیای مەزن و بەرژەوەندی تایبەتی بەو لەو شوێنەدا ئەوەی پێویست بوو(١٢). بەریتانیا تا پاش ڕێکەوتنی مودروسی نێوان هێزە هاوپەیمانەکان و تورکیای سولتانیش کە ٢٠ی[23] ئۆکتۆبەری ١٩١٨ بوو نەیانویست ویلایەتی مووسلی عوسمانی کە بەشێکی هەر لەژێر چنگی خۆیاندا بوو داگیرکەن. سالی ١٩١٩ سلێمانییان بەتەواوی لەدەست دەرچوو، ئەوە چونکە سەرکردەی زۆر بەناوبانگی هەرێم، شێخ مەحموودی بەرزنجی هێزی لە ناوچەیەکی فراواندا کە دەگەیشتە کوردستانی ئێران، کۆکردەوە. "سێر ئارنۆلد ویلسون"ی لەوکاتەدا یەکە ئەفسەری ڕامیار بوو لە بەغدا، لەمەڕ ئەو بزوتنەوەیەی لەشکری بەریتانی دائیرکان دەلێت؛ کوردەکان نە دەیانەوێت بگەڕێنەوە ژێر دەسەلاتی میری تورک و نە ژێر دەسەلاتی میری عیراق "هەروەک" لەنێو گشت پێنج کەسدا چواری کوردستانی باشوور لایەنگیری پلانەکەی شێخ مەحموودن بۆ "ئازادی کوردستان". هەروەها ویلسۆن سەبارەت بە گشت نەتەوەی کورد دەلێت: "لەنێو کورداندا بیرکردنەوە لە کوردستان بووە بەباو ... و کوردان بەگشتی پڕبەدل دەخوازن لە ژێرچنگی تورک دەربازبن(١٣).

بۆ ئەوەی دەست بەسەر نەوتەکەی خوارووی کوردستاندا بگرن، بەریتانیای ئیمپریالی ئارەزووی کوردی بۆ سەربەخۆیی نەتەوە پشتگوێ خست، و سوور بوو لەسەر پێکەوەنانی دەولەتێکی بریتی لە سێ ویلایەتی بەسرا، بەغدا و مووسل، و هەروەها بەریتانیا ئەو ناوە عارەبیە کە"عیراق"ـە(١٤) لەو دەولەتە نا و "یەک پاشای عارەب" کە فەیسەلی کوڕی شەریفی مەککەی خۆیان لەوەوبەر دووریان خستبووەوە، کرد بە شا بەسەریەوە. ئارنۆلد و یلسۆن لەمانگی ئەپریلدا لە بەردەم کۆمیتەی تایبەت بە ڕۆژهەلات ئامۆژگاری ڕژێمی لەندەنی کرد (گوتی گشت ئەو بەشانەی کوردستان کە دەکەونە ناو ویلایەتی مووسل، و گشت بەشەکانی تری سەرووی ئەو ویلایەتەی ناویان نەکەوتووەتە نێو لیستەکەی دەولەتی ئەرمەنی داهاتوو، بەتایبەتی بەراوەکانی زێی گەورە) بخرێنە سەر عیراق. هەروەها نەکات لەندەن خۆی بە هیچ بەلێنێکی سوود بەکورد گەێنەر ببەستێتەوە. "بەلام واچاکە خودی کوردان سەرپشک بکەن بە یەکێک لەشێوەکانی خودموختاری، و هەندەی لەتوانادابێت نەهێلین لە"کۆنگرەی ئاشتی"دا ئەو پرسە بکەوێتە بەر

23ـ F و E ـ ٣٠ ئۆگستی ١٩١٨.

باس[١٥].

ڕاسپاردەکـان جێگیـر نەبوون. سەرۆکی وڵاتە یەکگرتووەکـانی ئەمـریکا، وەدرۆ ویلسـون لە پێشنیارەکەیدا بۆ کۆمەڵەی میللەتان سەبارەت بەچارەنووسی نەتەوە ناتورکەکانی ناو ئیمپراتۆری عوسمانی و جودابوونەوەیان، ئازادکردنی سێ وڵاتی دەستنیشان دەکات کە بێ کەرتکردن بخرێنە ژێر چاودێری کۆمەڵەی وڵاتانەوە. ئەوانەی سەرۆک ویلسون دەستنیشانی کردن بەڕیز؛ ئەرمینیا، کوردستان و دورگەی عارەبی بوون[١٦].

لەوێدا کورد دەستەوەستان نەبوو، چونکە جەنراڵ شەریف پاشا یەکێک بوو لەو ئەفسەرە کوردە پایەبەرزەکانی لەشکری عوسمانی و لەوەبەر باڵوێزی تورکیا بوو لە ستۆکهۆڵم، بۆ پشتگیری لە داخوازییەکـانیان ڕەوانەی کـۆنگرەی ئاشتی کرا و سوودی خۆی گەیاند. بەڕاستی پەیماننامەی سیڤەر کە لە ڕێکەوتی ١٠ی ئۆگستی ١٩٢٠دا لەنێوان دەوڵەتی قوستەنتینییە و هاوپەیمانەکان مۆرکرا، بەشی سێیەمی لەژێر ناوی کوردستاندا (بەندەکانی ٦٢، ٦٣، ٦٤)ڕاسپاردە بوو بۆ دامەزرانی کـوردسـتـانێکی سەربەخۆ کـە تاماوەیەک بخرێتە ژێر چاودێری نێونەتەوەیی سەر بەکۆمەڵەی وڵاتان. دەبوو ئەو دەوڵەتە بریتی بکرێت لە بەشی هەرەزۆری کوردستانی عوسمانی پێشوو (تورکیا، عیراق و سوریای ئەمڕۆ) و کۆمیسیۆنێکی نێونەتەوەیی سنووری ئەو لەگەڵ ئەرمینیای چاوەڕوانکراو جودا بکاتەوە. پاشان ئەو بڕیارە وەک خۆی ئەما و بەندی ٦٤ی ئەو پەیماننامەکە شێوەیەکی نوێی تری گرتەخۆ کەدەڵێت:" کوردەکانی ئەو ناوچانەی کوردستان کە بەشێ لە ویلایەتی مووسڵی ئەمڕۆدا سەرپشک دەکرێن بۆ چوونە ژێر ڕکێفی ئەو دەوڵەتە".

بەڵام هەڵوێستی ڕامیارییانەی لەندەن لەسەر زەوی بە پێچەوانەی ئەو پەیمانەی سیڤەر بوو کە مۆریان کرد. ئەنجامی پرسەگورگانەکەی لە ٢٣ی ئۆگستی ١٩٢١دا کۆمیسارە بەریتانییەکەی بەغدا، سێر پرسی کۆکس هەڵیبەست و فەیسەڵی کە تەنانەت عیراقیش نەبوو، پێی دامەزران وکردی بە شای عیراق (بە ویلایەتی مووسڵەوە) کەوتە ڕوو. هەروەک سێر پێرسی کۆکس لەو ڕاپۆرتەیدا بۆ کۆمیتەی سەرپەرشتکاری سەر بە کۆمەڵەی میللەتان، دەریبڕیبوو کە:" کوردان لەوە دەترسن؛ کە ئەگەر بەغدا بکرێت بە سەرپەرشتکاری بنکە ئابووری و پیشەسازییەکانی عیراق ئەوا ئەوان بێبەش دەبن. ناوچەی سلێمانی سوورن لەسەر ئەوەی بەشداری لە هەڵبژاردنەکەی شای عیراقدا نەکەن، و کوردی کەرکوک نایانەوێت دەنگ بۆ ئەو شازادەیە بدەن و ئەوەی ئەوان دەیانەوێت ڕژێمێکی بەرەگەز کوردە (...)، و تاڕادەیەک گشت سلێمانی نایانەوێت بەهیچ جۆرێک بچنە ژێر ڕکێفی دەوڵەتی عیراق"[١٧].

لەساڵی ١٩٢٢دا کاری یەکجار گرنگ ڕوویدا. لە تورکیا مستەفا کەمال سەرکەوت بەسەر پاشکۆی ئەو ڕژێمە عوسمانییەی قوستەنتینیە کە پەیمانی سیڤەری مۆرکرد. بزوتنەوەی کەمالی لە ئەرزیڕوم سەریهەڵدا و بەهاوکاری گەلی کورد لەسەرکەوتنێکەوە بەرەو سەرکەوتنی تر دەچوو.

تێکۆشانی ئەو کاتەیان بۆ کۆمارێکی نوێبار بوو لە تورکیا، تێیدا تورک وکورد پێکەوە و یەکسان بژین و ڕێز لە "مافی نەتەوایەتی" یەکدی بگرن. کەمالیستەکان بەپەیمانی سیڤەر قایل نەبوون چونکە سەبارەت بە تورکیـای تەنها تورک، ئەو مافە ڕەوایەیی دیاری کرا بۆ نەتەوە و گەلە ناتورکەکانی ناو ئیمپراتۆری و دەبوو بە هەنگاو بۆ ئازادبوونیان، بە ناڕەوا بینی، و تورکی هەندە سووک نیشـان دەدا کە بخرێتە ژێر چاودێری و ژێر باری داگیـرکـردنی لەلایەن لەشکرەکـانی بەریتانی، فەرەنسی و گرێکییەوە. ئەوەی بەریتانیای تۆقاند ئەو دروشمی برایەتی تورکی - کوردیە بوو کە کەماکیستەکان بەرزیان کردەوە و بەو ناوەوە ویلایەتەکەی مووسڵی پێشوویان دەویستەوە "بیگێڕنەوە بۆسەر تورکیا". ئەوجا بەریتانیای مەزن دەیویست خۆ لەو تەگەرە مەزنە دەربازکات کە لەکـۆنگرەی سانڕیمۆ (١٩ـ ٢٦ی مارسی ١٩٢٠) هێزە هاوپەیمانەکـان ئەویان کـرد بەهێـزی سەرپەرشتکار بەسەر عـیراقـەوە. بەیاننامە هاوبەشەکەی ٢٤ی دیسەمبەری ١٩٢٢خۆیان و دەوڵوەتی شا فەیسەڵیان گەیاند بەر ڕاوێژی کۆمەڵەی میللەتان، و تێیدا گوتبوویان بوو کە کوردی عیراق بۆی هەیە دەوڵەتێکی کوردی سەربەخۆ لەچوارچێوەی سنووری عیراقدا دابمەزرێنێت. نەخشەکێشەرانی ئەو بەیاننامەیە مەبەستیان بوو ئەو ویلایەتەی گێرمەوکێشەی لەسەربوو بخەنە گەڵ سنووری عیراق تا مافی بەرهەمهێنانی نەوتەکەی خوارووی کوردستان بە دامودەزگای لەندەن ڕەوابێت.

"دەوڵەتی خاوەنشکۆی بەریتانی و دەوڵەتی عـیراق مـافی کـورد لە دامـەزرانی دەوڵەتێک لەچوارچێوەی سنووری عیراقدا بە ڕەوا دەبینن، و هەردوولا ئاواتەخوازن کە گرۆ کوردیەکانی جیاجیا بتوانن زوویەزوو لەنێوخۆیاندا لەسەر شێوە و سنووری دەسەڵاتی ئەو دەوڵەتە پێکبێن، و نماینده و بەرپرسیار بنێرن بۆلای دەوڵەتی خاوەنشکۆ و دەوڵەتی عیراق[١٨] تا لەسەر ڕێکخستنی هاوکاری ئابووری و ڕامیاری نێوان بدوێن.

بڵاوکراوەکەی ٢٤ی دیسەمبەری ١٩٢٢یش شاری سلێمانی نەکێشایە ژێر باری قایلبوون، چونکە وەک دەرکەوت ئەوان نەیاندەویست بچنە ژێر ڕکێفی شای عیراق و هەر سووربوون لەسەر تێکۆشان بۆ دامەزرانی کوردستانێکی ئازاد و یەکگرتوو.

هەر بە بەربوونی شێخ مەحموودی بەرزنجی لەزیندان گەڕایەوە بۆ سلێمانی کە شوێنی لەدایک بوونیەتی و دیسان هێزەکانی لە هەردووک لای سنووریانەوە لەگەڵ فارس (کوردستانی ئێران) کۆ کردەوە و دووهەمین کابینەی خۆی ڕێکخست و دەوڵەتی پێکنایەوە. بۆئەوەی نەیاری خۆی بۆ شا فەیسەڵ دەربڕێت ناوی" شای کوردستان"ی لەخۆنا. بزووتنەوە دامرکا[24] و سەرئەنجام بەوە قایلبوون کە ئەو ڕژێمە کوردییە لە چوارچێوەی عیراقدا بەوپێیەی بەیاننامەی دیسەمبەری ١٩٢٢ بڕیاری داوە ببێت بە دەوڵەتێکی سەربەخۆ.

24ـ F و E ـ لەساڵی ١٩٢٣دا ....

سەرکەوتنی کەمالیست کاری ئەوتۆی کردە سەر هاوپەیمانەکان ڕوو لە کۆنگرەی لۆزان (١٩٢٢ ـ ١٩٢٣) بکەن و پاشان پەیمانی ئاشتی نوێیان لەگەڵ تورکیا بەست و خستیانە بری پەیمانی سیڤەر. نە کورد لەوێدا نوێنەری بوو، نە ئەرمەنی و عارەب. کەمالیستەکان لەوێ نیگەران شێوەنیان بۆ لەبندەست دەرچوونی وڵاتانی عارەبیان دەکرد، بەڵام لەسەر گێڕانەوەی مووسڵ هەر سووربوون. لەندەنیش خۆی وەک هێزی سەرپەرشتکار نیشاندەدا و هۆی ناکۆکی نێوان ئینگلیز و تورک کەوتە سەر "کێشە بەناوبانگەکەی مووسڵ" کە چارەنووسی کوردی پێەو لکابوو.

عیسمەت ئینۆنۆ و لۆرد کۆرێزۆن کە سەرۆکی دوو لیژنەی وتووێژ تورک و ئینگلیز بوون هەریەکەو لەبەر بەرژەوندی لایەنەکەی بە پێچەوانەی هەستی ڕاستەقینەی خۆیانەوە بۆ کورد دەپاڕانەوە.

کێشە لەلای لەندەن و هەروەها لای لایەنەکەی تر (ئەنقەرە)، لەسەر دواڕۆژی کوردستان نەبوو، بەڵکوو لەبەر مەبەستی تایبەت بەولایەدا دایان دەشکاند. ئەو "کێشەیە" تا چی ڕادەیەک ئەو کێشەیە گرنگ و کارا بوو بێت ئەوا بۆ دوو پایتەخت لە ناکۆکی سەر سنووری کۆماری تورکیا و وڵاتە عارەبییەکەی عیراق[25] نەترازاوە.

کۆنگرە ئەو ناکۆکیەی بۆ چارەسەرنەکرا و کاریان ئاراستەی ئەو پەیمانەی لۆزان کرد کە لە٢٤ی جونی ١٩٢٣ مۆرکرا و خرایە بری پەیمانی سیڤەر و تورکیای کۆماری پێ بوو بە هێزێکی نێونەتەوەیی و مەرج ئەوەبوو کە ئەنقەرە پەیڕەوی بکات بەهەندێک بەندی لەمەڕ پاراستنی مافی مرۆڤ و زمانی کەمەنەتەوەییە ناتورکەکان، واتە ئەوەی هەرگیز نەهاتەدی. بەندی ٣ لە بڕگەی ٢دا دەستنیشانی مەرزی نێوان تورکیا و عیراق دەکات بە درێژایی" هێڵێک کە کۆمەڵەی میللەتان بڕیاری لەسەر دەدەن".

ئەنجومەنی کۆمەڵەی میللەتان بڕیاریدا لیژنەیەک بنێێرن بۆ ڕوونکردنەوەی ڕاستی لەسەر ویلایەتی مووسڵ. لیژنەکە لە جەنیوەرییەوە تا مارسی ١٩٢٥ لەو ویلایەتەدا مانەوە کە ناکۆکبوونسەری، و لە ١٦ی جولایدا ڕاپۆرتیان بۆ جونێف بەرزکردەوە(١٩). بڕیاری لیژنە دەرچوو، بەڵام هەندێک ڕاسپاردەی خستە بەردەم ئەنجومەن تا ئەو بڕیاری لەسەر دەربکات.

ڕاپۆرتەکەی سەبارەت بەکورد دەڵێت؛ ڕێژەی هەرەزۆری دانیشتوان لەوانە و بەگشتی لەسەر درێژایی ئەو هێڵە دەژین کە دوو گرۆی ڕەگەزی کورد و عارەب جودا دەکاتەوە. هەروەها ڕاپۆرتەکە درێژەی پێدەدات و دەڵێت؛ نە عارەبن و نەتورک، ئەوان بە زمانێکی ئاریایی دەدوێن و هەستی نەتەوایەتییان هەندە زۆرە کە ئاشکرا بەلای کوردایەتیدا دەشکێتەوە. وەکتریش لێکۆڵینەوەکان دەریدەخەن کە لەو ناوچەیەی ناکۆکی لەسەرە جگە لەعارەبە ڕۆشنبیرەکانی

25 ـ F ـ (کەشالیارگەی کۆلۆنییەکانی بەریتانی نمایندەی بوو). و E ـ (ئۆفیسێری کۆلۆنیالی بەریتانی نوێنەرایەتی دەکرد).

مووسڵ، هیچ هەستێکی وەک نەتەوایەتی عیراق دەرناکەوێت. پەیوەندی نێوان کورد و عارەب لەق دەنوێنێت. هەروەها بەرچاوگرتنی چارەنووسی ئاسووری و کلدانەکان بەپێویست دەزانن. ئەمەی خوارەوە دەقی پێشنیاری ڕاسپاردەکەی لیژنەیە بۆ چارەسەرکردنی ئەو کێشە ڕەگەزیە.

" ئەگەر بمانەوێت لەسەر ڕۆشنایی باری ڕەگەز بگەینە ئەنجام، ئەوە دەمانگێڕێتەوە بۆ خواستی دامەزراندنی دەوڵەتێکی کوردی سەربەخۆ، چونکە کورد پێنج لە هەشتی دانیشتوان پێکدێنن، و ئەگەر لەچارەسەر بڕوانین ئەوا دەبێت یەزیدییەکانیش کە کوردی زەردەشتی ناوچەکەن، و هەروەها ئەو تورکانەی زۆر بە ئاسانی لەگەڵ کورد دەگونجێن بخرێنە سەر ژمارەی پێشوو، ئەوا ئەنجام ڕێژەی کورد دەگەێنێت بە حەوت لە هەشتی دانیشتووانی ئەو ویلایەتە".

لیژنە ڕایسپارد، لەبەر پاراستنی باری ئابووری عیراق پێویستە "بەگوێرەی ئەم مەرجانەی خوارەوە" ویلایەتەکە بخرێتە سەر ئەو دەوڵەتە:

١ ـ تا نزیکەی ٢٥ساڵ ئەو وڵاتە بخرێتە ژێر چاودێری کۆمەڵەی میللەتان.

٢ ـ پێویستە کاتی دیاریکردنی کاربەدەست بۆ بەڕێوەبردنی نووسینگەکانی وڵات خواستی کوردەکان بەرچاو بگیسرێت، و لە گشت بوارەکانی دادوەری، فەرهەنگ و فێرگە وخوێندگەکانەدا زمان بکرێت بەکوردی.

کە ڕاپۆرتەکە لەسیپتەمبەری١٩٢٥دا خرایە بەر لێکۆڵینەوەی خولی سی و پێنج هەمینی ئەنجومەنی کۆمەڵەی میللەتان لە جونێف، نوێنەرانی تورک لەگەڵ ئەوانی ئینگلیز کەوتنە پلاری قسە لەیەکگرتن. ئەوەی شایانی باسە لە هەمان ئەو کاتی مشتوومڕەدا لەشکرەکەی تورک تازە بە چەپۆکی خوێناوییەوە لە جەنگی سەرکوتکردنی ئەو بزووتنەوە کوردییە دەگەڕایەوە کە بە ڕابەری « شێخ » سەعیدی پیران دەیانویست باکووری کوردستان ئازادکەن، و لەشکری ئینگلیزیش لە هەمان ئاستدا بوو بەرانبەر بە بزووتنەوەی دووهەمی شێخ مەحموود کە دەیویست باشووری کوردستان ڕزگاربکات.

ئەنجومەنی کۆمەڵەی میللەتان لەکێشەکە بێدەنگ بوو تا لەخولی سیوحەوتی ڕۆژی ١٦ی دیسەمبەری ١٩٢٥دا بڕیاری بۆدەرکرد بەریتانیا کە بەپێی ئەم مەرجانەی خوارەوە ویلایەتەکە بلکێنێت بەعیراقەوە؛

أ ـ " وەک هێزی سەرپەرشتکار، لە دەوڵەتی بەریتانیا دەخوازن چۆنێتی کارنامە و هەڵوێست بۆ ئەو شێوە سەربەخۆییەی لیژنەی ڕوونکردنەوەی ڕاستی لە ڕاپۆرتی کۆتایی کاری خۆیدا بۆ کوردی ڕاسپارد، ئامادە و پێشکەش بکات بە ئەنجومەنی کۆمەڵەی میللەتان.

ب ـ پێویستە هەمان دەوڵەت (پەیاننامەیەکی نوێ و مۆرکراوی لەگەڵ عیراق بۆ درێژەدان بە ماوەی سەرپەرشتکاری تاکو ٢٥ساڵ نیشان بە ئەنجومەن بدات "بەمەرجێک" دەبێ عیراق پێش بەسەرچوونی ئەو ماوەیە لەکۆمەڵەی میللەتاندا بووبێت ب ەئەندام).

سالی ١٩٢٦ عیراق یاسایەکی لەپراکتیکدا لاوازی بەناوی "یاسای زمانە ناوچەییەکان" دەرکرد. بەوپێیە ماوە درا بەکوردی عیراق کە لە فێرگەدا بەزمانی خۆیان بخوێنن، بەلام خوێندن لە مەودای فێرگە سەرەتاییەکانی تەنها پارێزگای سلێمانی و هەندێک ناوچەی شاری هەولێر بەولاوە چیتر نەبوو. ئەوە زەمینەی بۆ هەندێک پسپۆر خۆشکرد پەرتووکی کوردی چاپ بکەن، و ڕێگەی بەشداربوونی کردەوە بۆ هەندێک بالوێزی بەرەگەز کورد بکەونە ناو کابینەکانی دەولەت.

لە جونی ١٩٣٠دا پەیمانی نێوان ئینگلیز و عیراق کۆتایی بە سەرپەرشتکاری بەریتانیا هێنا و بەناو مەملەکەتی عیراقیان سەربەخۆ کرد بێ لەوەی هیچ باس لە چارەنووسی کورد بکرێت. دەستبەجێ شاری سلێمانی بەڕابەری شێخ مەحموودی بەرزنجی ڕاپەرینەوە[26]، و ناوچەی بارزانیشی هاتە پالی. ئەوە لە کاتێکدابوو کە عیراق سالی ١٩٣٢ لە کۆمەلەی نەتەوەکاندا بە ئەندام وەرگیرا. دیسان هێزی بەریتانی ڕاگرتنی ئاسایشی هەرێمی کوردستانی گرتەوە ئەستۆ.

شۆڕشگێڕان بەلێنەکانی ئۆتۆنۆمی کوردستان[٢٠]یان هێنایەوە یادی کۆمەلەی نەتەوەکان، بەلام کۆمیتەی سەر بە کۆمەلەی نەتەوەکان لە کۆبوونەوەی ٢٨ی جەنیوەری[27] ١٩٣٢یدا لەخۆی ڕانەبینی " توخنی خودموختاری کەمایەتییەکانی عیراق بکەوێت".

٨ی جونی١٩٣٧ ڕۆژی مۆرکردنی پەیمانی سەعدئاباد بوو لەلایەن دەولەتانی تورکیا، ئێران و عیراق، کەبڕگەی حەوتهەمی دژ بوو بە" دامەزران و چالاکی گشت ڕێکخراو و کۆمولەیەک ئامانجی تێکدانی سیستێمی ئەو دەزگایانە بێت"، واتە ڕووی ڕاستی مەبەست لە بزووتنەوەی کورد بوو.

دیسان سالی ١٩٤٣ موستەفا بارزانی لە بارزان بزوا و شۆڕشەکەی زۆر زوو پەرەی سەند. کە لەشکری عیراق شکستی هێنا ناچارکرا ناوچەیەکی فراوان لە پارێزگای هەولێر و هەرێمی بادینان چۆل بکات. لە ١٩٤٥دا هێزە ئاسمانییەکەی شای بەریتانی پاشەکشەی بەهێزەکەی مستەفا بارزانی کرد بۆ ناو کوردستانی ئێران، کە لەو سالەی ١٩٤٦دا کۆمارێکی دیموکراتخوازی خودموختار لە مەهاباد چاوی پشکووت و موستەفا بارزانیش بەشداری دامەزرانی بوو. بەلام کۆماری بچووک پاش سالێک ڕووخا و مانگی جونی ١٩٤٧ بارزانی و پوختەیەک لە یارانی خۆیان گەیاندە یەکێتی سۆڤێت[28]، ئەو ڕووداوی "کشانەوەی پێنجسەد کەسە " لەمێژووی نوێی بزووتنەوە نەتەوایەتی کورددا بوو بە خال. یەکێتی سۆڤێت پێشوازی لە بارزانی و یارانی کرد کە هەندێکیان لەوەوبەر لە ڕیزەکانی لەشکری عیراقیدا بوون، و مافی پەنابەرییان پێ درا. موستەفا بارزانی و پیاوانی ماوەی یانزە سال لەیەکێتی سۆڤێت مانەوە.

26 ـ F ـ ... دژی ڕاپەڕی ....
27 ـ E ـ هەمانە. و F ـ ... جولی ....
28 ـ E و F ـ بەناو ڕیزەکانی دوژمندا کە چەندین جار لەوان پتر بوون بڕی و بەناو کێوەکانی باکووری کوردستاندا ڕێگەیان بڕی بۆ ....

جەنگی ئازادی ١٩٦١ ـ ١٩٧٥

لە سالی ١٩٦١وە تا ڕێکەوتنی مارسی ١٩٧٠

لەجەنگی جیهانگیری دووهەم بەدواوە سێ پارتی چەپڕەوی[٢١] سەرەکی و نەیار بە سیستێمی شاهی و دەسەلاتی بەریتانیا بەسەر عیراقدا پەیدابوون. ئەو سێ پارتەی بەنهێنی کاریان دەکر بریتیبوو لە: پارتی کۆمۆنیستی عیراقی کە عارەب، کورد و کەمایەتییەکانی تر بە تێکەلی کاریان تێدا دەکرد؛ و پارتی دیموکراتی کوردستان ـ عیراق، گشت ئەندامانی کوردن؛ و پارتی دیموکراتی میللی بە ڕابەری چادرچی کە کۆمەلێک ڕۆشنبیری چەپڕەوی عارەب بەهۆی تێکۆشەری خودی ڕابەرەکەیەوە لەو کۆبوونەوە.

سالی ١٩٤٦دا لەسەر خواستی موستەفا بارزانی پارتێک بەناوی دیموکراتی کوردستان دروست بوو هەر بەچەشنی پارتی دیموکراتی کوردستان ـ ئێران. گوایە لەپرۆگرامیدا "باوەڕ بە مارکسی ـ لینینزم " خالێک بوو. بێ گومان ئامانجی دووری ئەو تێکۆشان بوو لەپێناو ناساندنی پێناسەی نەتەوەیی و دابینکردنی مافی چارەنوس بۆ گەلی کوردی چەوساوە. بەلام ئامانجی ڕاستەوخۆی ئەو قۆناعەی لەمەڕ عیراق ئەوەبوو، تێکۆشن بۆ ڕزگارکردنی لەبندەست بوونی ئیمپریالیەت و کۆنەپەرستی، و دیموکراتیزەکردنی. ئەوجا وەدەستهێنانی ئۆتۆنۆمی بۆ کوردستانی عیراق لە چوارچێوەی دەولەتی عیراقی کورد وعارەبدا. جگە لەو "ئۆتۆنۆمییەی کوردستان" خالەکانی تری پرۆگرام لەلای پارتی دیموکراتی کوردستان سەبارەت بە عیراق هەر هەمان ئامانجەکانی پارتی کۆمۆنیستی عیراقی و پارتی دیموکراتی میللی بوو.

هەریەک لە پارتی دیموکراتی کوردستان و پارتی کۆمۆنیستی عیراق دەکۆشان خۆ بکەنە پارتی جەماوەر، و بوویشن. هەردووک ئەوانە خۆیان بە مارکسی ـ لینینی دەردەخەن، و بەوەی پارتی کۆمۆنیست لقی لەکوردستاندا کردەوە و ئەندامی کورد تێدا کارا بوون ـ سەرکردایەتیشیان پێکهاتووە لە تێکەلەیەکی نەتەوەیی ـ و بەوەی سەرچاوەی ئەندامانی هەردووک پارت لە هەمان چینی کۆمەل بوون، لەکوردستاندا بەربەرەکانێی زۆری یەکتریان دەکەن، و زۆر دەمێک بوو پارتی کۆمۆنیستی عیراق، تەنانەت تا پایزی سالی١٩٦٠ لەوەدا سەرکەوت.

پارتی کۆمۆنیستی عیراق، پارتی دیموکراتی کوردستانی تاوانبار دەکرد بەوەی " هەستی ڕگەزایەتی لەناو وردە بۆرجوایی کورد دەبزوێنێت" و لەسەر نەیاری بە "شا عارەبەکەی" عیراق و "داخوازی داهاتی نەوتی کوردستان" و "خۆ دوورگرتن لە چالاکی پارتەکانی بەرەی عیراقی" سەرزەنیشت دەکرد. لەولایشەوە پارتی دیموکراتی کوردستان گلەیی لە پارتی کۆمونیستی عیراق

دەکرد کە گوایە خۆ لە باری نەتەوایەتی گێل دەکات و خۆی لە پێناسەی نەتەوایەتی کورد دەدزێتەوە. لەڕاستیدا هەڵوێستی پارتی کۆمۆنیستی عیراق ئەوتۆ بوو تا لە سالّی ١٩٥٦ کە کۆنگرەی دووهەمیان گرت و هەندێک بڕیاری گرنگیان دەرکرد:

بەندی یەک ـ ئەو هەرێمەی گەلی عارەبی عیراقی لەسەر دەژی، بەشێکی تەواوکەرە لە نیشتیمانی عارەب. یەکانگیر بوونی قەوارە ڕامیارییەکەی عیراق وڵاتێکی عارەبی پێکدێنێت چ لەسەر ئاستی نەتەوایەتی یان ئاستی جیهانی یەکێکە لە ئەندامانیی کۆمەڵگەی عارەب.

بەندی دوو ـ ئەم سنوورە نێونەتەوەییەی ئێستای عیراق کە ئیمپریالزم کێشاویەتی بەشێک لەخاکی کوردستانی دەگرێتەوە.

بەندی سێ ـ بەوپێیە عیراق پێکهاتووە لە دوو نەتەوەی سەرەکی؛ عارەب و کورد. نەتەوەی کوردی عیراق بەشێکە لەو نەتەوە کوردە کە کورستان خاکیەتی و کەرتکراوە لەنێوان تورکیا، ئێران وعیراق[29]دا. کورد نەتەوەیە و خاوەن گشت تایبەتمەندییەکانی نەتەوەیی هەیە. (هەرچەندە ئیمپریالییەکان لێکیان دابڕین) میللەتێکن خاوەن مێژوو و خاکی هاوبەش؛ زمانیان یەک و دەتوانن ئابووری نەتەوەییان لەپێناو ئازادی و یەکگرتنەوەدا لێکبدەن.

کە عەبدولکەریم قاسم ڕۆژی ١٤ی جولی ١٩٥٨ لە شا هەڵگەڕایەوە و بانگی سیستێمی کۆماری هەڵدا، کارەکەی تەنها کودەتای ڕامیاری نەبوو بەڵکوو شۆڕش بوو. بەرەی دیموکراتخواز بەگشتی لەگەڵیا بوون. تەنانەت پارتی دیموکراتی کوردستانیش. ڕۆژی ٢٧ی جولای لە بڕیاری کارنامەی دەولەتە کاتییەکەیدا سەربەستی و دیموکراسییەتی چەسپاندەوە، بەتایبەتی:

"یەکگرتنی هاونیشتیمانیان بتەوی کۆمەڵگەی عیراق دەگەیێنێت، و ماف و سەربەستی هاونیشتیمانییان دەپارێزێت. عارەب و کورد لەم نیشتیمانەدا هاوبەشن، و یاسا مافی نەتەوایەتییان لە چوارچێوەی عیراقێکی یەکگرتوودا دەپارێزێت" (بەندی سێ).

ئەوە یەکەمین جاربوو دەرباری یەکێک لەو دەولەتانەی بەش لە کوردستان داگیر دەکەن دان بنێن بە "مافی کورد"دا. قاسم پارتی دیموکراتی کوردستانی بەڕەوا ناساند، و کاتێک موستەفا بارزانی لە سۆڤێت گەڕایەوە وەک قارەمان پێشوازی لێکرد، و ڕێگەی بە دەرچوونی ١٤ گۆڤار و ڕۆژنامەی کوردی دا کە یەکێک لەوانە "خەبات"ی ئۆرگانی پارتی دیموکراتی کوردستان، و گۆڤارێکی تری ئۆرگانی ئەو پارتە بوو[30]، هەروەها ژین، هەتاو، ئازادی ـ گۆڤاری نیوە ئۆرگانی پارتی کۆمۆنیستی عیراق بوو.

لەبەدبەختی عارەب و کورد، ئەو لیبرالیەتە زۆری نەخایاند. کە دەستی قاسم لەتەخت گیربوو،

29 ـ دیارە پێزی ئایدیۆلۆجی بەشەکانی سۆڤێت وسوریای لەمێشکی نووسەردا سڕیونەتەوە.» و »

30 ـ F و E ـ کوردستان ....

بووە دیکتاتۆرێکی سپادۆست و لەگشت پیاوەتییەکانی پێشووی پاشگەز بووەوە، یەک لەدوای یەک کەوتە لێدانی پارتەکان. پارتی کۆمۆنیستی عیراق کە هەمیشە نایاسایی بووە، لە ١٤ی جولی ١٩٥٩[31] بەدواوە قەدەغە کرایەوە. ئەوجا نۆرەی کورد لە ١٩٦٠دا هات. میری تاخمێک دەرەبەگی لە بارزان چەکدارکرد و کردنی بەگژ بنەماڵەی سەرۆک کورد و پارتی دیموکراتی کوردستاندا. قاسم ئەوجۆرە سەربەخۆییەی کوردی بەڵ نەبوو کە لەپرۆگرامەکەی پارتدا هەیە، ئەوەبوو کە "خەبات"ی ئۆرگانی پارت ئەو وتارەی ئێمەی بلاوکردەوە کە ئۆکتۆبەری ١٩٦٠ لە کۆنگرەی خوێندکاریانی جیهانی لەبەغدا خوێندمانەوە[٢٢]، برایم ئەحمەد کە سکرتێری پارت و سەرنووسەری " خەبات " بوو بەتاوانی " گێرەشێوێنی نێو هاوولاتییان " برایە پێش دادگا و هەروەها هەندێک سەرکردەی تر گیران و هەندێک تریش ناچار دووبارە کەوتنەوە خۆشاردەوە. ڕۆژنامە کوردییەکان یەک لە دوای یەک داخران. گۆم ئەوکاتە قووڵ بوو کە ڕۆژنامەی " الثورە"ی عارەبی، کە سەرنووسەرەکەی دۆستێکی زۆر نزیکی قاسم بوو، چەندین وتاری بلاوکردەوە تێیاندا خواستی لەعیراقدا بەتەواوی ئاوێتە کردنی گەلی کورد دەردەبڕی. کە جەنرال بارزانی سەرۆکی پارتی دیموکراتی کوردستان بەغدای بەئاسوودە نەزانی، پایتەختی جێهێشت و ڕوویکردەوە بارزان و لە ١٣ی سێپتەمبەری ١٩٦١دا بەر بۆمبارانی فڕۆکە کەوت. لەڕاستیدا سەرەتای بۆمبارانی ناوچەکانی کوردستان ٩ی سێپتەمبەری ١٩٦١ بوو. ئەوجا نووسینگەی ڕامیاری پارتی دیموکراتی کوردستان و سەرۆکەکەی بڕیاریان دا نەخشەیەک بکێشن بۆ بەرگری کردن لەمیللەت.

پاش بزووتنەوەکەی کۆماری مەهاباد ئەوە دووهەمین شۆڕشی کوردستان بوو، بەلام بە بەراورد لەگەڵ بزووتنەوە کلاسیکیەکانی ماوەیەک لەوەبەر، لەقۆناغی جەنگی جیهانگیری دوو بەدواوە بەگرنگترین قۆناغی دیموکراسی بزووتنەوەی شۆڕشگێڕانەی نەتەوەی کورد دەژمێردرێت.

ئەم تایبەتمەندییانەی شۆڕشی سالّی ١٩٦١ شایانی تێڕوانین هەن:

١ـ بزووتنەوەکەی کوردی خاوەن ئامانجی نەتەوەیی نیوترال بوو، ڕادەی چالاکییان تەنها لە چوارچێوەی کۆمارێکی نوێدا دابینکردنی ئۆتۆنۆمی بوو بۆ کوردستانی عیراق.

٢ـ وەک ئامانجی بزووتنەوەکە کوردی بوو، هەروەها عیراقیش بوو. لەڕووی جوگرافییەوە تەنها عیراقی دەگرتەوە و دەستی تێکەڵ بە کوردستانی تورکیا و ئێران نەکرد. بەئامانجیش هەر عیراقی دەگرتەوە چونکە بەشێک لە تێکۆشانی بۆ چەسپاندنی دیموکراسیەت بوو لە چوارچێوەی عیراقدا.

٣ـ خاوەن "ڕەوشی کۆمەلایەتی پێشکەوتوو" بوو، چونکە ئەوەی لە پەیڕەو و پرۆگرامی پارتی دیموکراتی کوردستاندا تۆمارکراوە، بەهرەیە بۆ عیراق بەگشتی و بۆ جینە چەوساوەکانی

31 ـ F و E ـ ... و لە هەمان ١٤ی جونی ١٩٥٨وە .... « بەڵی پاش کارەساتەکەی کەرکوک لە یەکەمین یادی سالڕۆژی کوودەتاکەی تەمووز واتە١٤/٧/١٩٥٩ بەدواوە بوو. ـ و »

کوردستان بەتایبەتی.

٤ـ بزووتنەوەیەکی میللی و نیشتیمانی بوو، بۆیە گشت چینەکانی کۆمەڵ لەو سەرکردایەتی ڕامیاری و لەشکرەی پارتی دیموکرات و سەرکردەیەی کۆبوونەوە.

٥ـ پارتی دیموکراتی کوردستان بوە بەردی بناغە بۆ باری ڕامیاری و لەشکر و دامودەزگایان. شۆڕش لەساڵی ١٩٦١دا سەرەتا وەک بزووتنەوەیەکی ساکار بۆ بەرەنگاری لەبۆمبارانەکانی قاسم هەڵگیرسا بەڵام زۆر بەزوویی خۆیگرت، لەشکری شۆڕشگێڕی کوردستانی پێکهات و پەرەیسەند؛ سێپتەمبەری ١٩٦١ ژمارەی چەکداران نزیکەی هەزار بوو بەڵام لەکاتی ڕووخانی قاسمدا گەیشتنە ٢٠,٠٠٠، و لە ساڵی ١٩٧٥دا ژمارەیان گەیشتە ٥٠.٠٠٠چەکدار. ناوچەی دەسەڵاتی شۆڕش ڕۆژبەڕۆژ فراوان دەبوو. ساڵەکانی ١٩٦٤ـ ١٩٧٥ نزیکەی ٣٠,٠٠٠ تا ٤٠,٠٠٠ کم٢« E ـ ١٢,٠٠٠ تا ١٥.٠٠٠ میل٢» ڕزگارکرا و بەشێوەیەکی فراوان دەزگای تایبەتییەکانی خۆیان تێ دامەزراند. شۆڕش لە ساڵی ١٩٦٤دا ڕەوش و یاسای دارشت و دەزگای کارگوزاری، نووسینگەکانی باری کۆمەڵایەتی کردەوە. هەروەها گومرگ، داد و دارایی، نووسینگەی پەیوەندی بەدەرەوە، بەرگری ئاسایشی نەتەوەیی کە بریتیبوو لەدەزگایەک بۆ ڕاگرتنی ئاسایش پێیدەگوترا "پاراستن"، و زۆری تر کرانەوە.

ماف و توانای کورد بۆ ڕێکخستن و بەرگری لای جەنراڵ قاسم بێبایەخ بوو. ئەو جەنگە وزەی سپایی جەنراڵ قاسمی لاوازکرد و پێدەچێت باری ڕامیاریشی بێهێزتر کردبێت. زۆر تایبەت سەر لەپارتی کۆمۆنیست شێوا و لەبەر لایەنگرتنی قاسم بوو بە دژی بزووتنەوە، بەڵام پاشان وردەوردە پاشگەز بووەوە. "کۆمیتەی ناوەندی پارتی کۆمۆنیستی عیراق" لەڕاپۆرتێکی زۆر گرنگدا لەمەڕ "ڕێگەچارەی ڕەوا دۆزینەوە بۆ کێشەی کوردی عیراق" مارسی ١٩٦٢ ڕەخنەی لە جەنراڵ قاسم گرت بەوەی "کێشەی کورد پشتگوێ دەخات و دان بە بوونی کوردستاندا نانێت" و هەروەها ڕووی ڕەخنەیشیان کردە "بۆرجوایانی کورد کە بەرژەوەندی نەتەوەیان دەخەنە سەروو بەرژەوەندی گشت. واتە نەتەوەکەیان دەخەنە گێژاوێکەوە سەرگەردان و بێکەس بمێنێتەوە". پارتی کۆمۆنیستی عیراق لەسەر ئەوە وەستان کە "لە بارودۆخی ئەمڕۆدا شێوەی ڕەوا بۆ چارەسەرکردنی ئەو کێشەیە، دیموکراتیزە کردنی یەکێتی کورد و عارەبە، و دەبێت ئامانجی لامەرکەزی بۆ کوردستان لە چوارچێوەی کۆماری عیراقی یەکگرتوودا بێت".

ئەوەی سوودی لەو بارە وەرگرت، پارتی بەعس بوو کە وەک دوژمنی کورد بوو لەهەمان کاتدا دوژمنی پارتی کۆمۆنیستیشە. لە فەبریوەری ١٩٦٣دا هەندێک ئەفسەری ناو لەشکری عیراق جەنراڵ قاسمیان کوشت و ڕژێمکی خوێنڕێژیان دامەزراند کە سەرقافڵەی قوربانی ئەو گەیشتە ٧٠٠٠ کۆمۆنیست. پاش قۆناغێکی کورتی ئاگربەست لەگەڵ کورد، دەستبەجێ پاش وەرگرتنی ئەو چەکەی بە پەلە لە لەندەنی خواست، پارتی بەعس بووژایەوە. ڕژێمەکەی عەبدولسەلام عارف

و ئەحمەد حەسەن ئەلبەکر، کە هەردووکیان جەنراڵ بوون یەکێکەمیان وەک سەرەک کۆمار و دووهەمیش سەروک شالیاران، لە ١٠ی جونی ١٩٦٣دا جەنگی کوردیان دەستپێکردەوە. لە سلێمانی ٢٨٠ هاووڵاتی کوژران و بەکۆمەڵ لە یەک چاڵدا ژێرخاک نران. لە کەرکووک دەستیاندایە هەڵوێستی بەعارەب کردن و دەرکردنی کورد و عارەبیان دەهێنایە شوێن.

یەکێتی سۆڤێت لە ئاژانسی تاسدا ڕوونکردنەوەیەکی بڵاوکردەوە تێیدا دەڵێ "یەکێتی سۆڤێت ناتوانێت چاو لەو کارەساتانە بپۆشێت کە ئەمڕۆ لە عیراق بەرپا بووە، چونکە هەڵوێستی عیراق بەرانبەر بە کورد باری ئاشتی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست ئەخاتە ژێر مەترسییەوە"(٢٣).

سەرەڕای ئەوبارەیش عیراق جارێکی تر ڕووبەڕووی جەنگاوەرانی کورد بووەوە، و هەرچەندە هێزێکی سپای سووریا هاتن بۆ کۆمەکی ڕژێمی بەعس، ئەوانیش لە بادینان شکستیان هێنا.

مارشاڵ عەبدولسەلام عارفی سەرەک کۆمار کە بەعسی نەبوو بەڵکوو تەنها هاوکاریبوو لەگەڵ ئەوان، لە١٨ی نۆڤەمبەری ١٩٦٣دا ئەحمەد حەسەن ئەلبەکری سەرەک شالیاران و گشت هاوڵە بەعسییەکانی بێکەوە ڕامالی. ڕژێم لە ١٠ی فەبریوەری ١٩٦٤دا ئاگربەستی لەگەڵ جەنراڵ بارزانی مۆر کرد، و کۆتاییان بە قۆناغی دووهەمی جەنگی کوردستان هێنا.

مارشاڵی سەرەک کۆمار لە ٤ی مارسی ١٩٦٥دا بە "هێرشی بەهار" جەنگی هەڵگیرسانەوەو و پاش ماوەیەکی کەم لەڕووداوی کەوتنە خوارەوەی هەلیکۆپتەردا مرد و عەبدولڕەحمانی برای بوو بەجێگری. جەنگی کوردستان هەر درێژەی بوو. جەنگ تاکو ١٥ی جونی ١٩٦٦[32] خایاند تا ئەو ئاستەی لە هێرشی "هەندرێن"دا عیراق شکستی هێنا. عارفی دووهەمیش بڕیاری ئاگربەستی دەرکرد.

پارتی بەعس لە ١٧ی جولی ١٩٦٩دا[33] بە کوودەتایەکی لەشکر تۆڵەی لە بنەماڵەی عارف کردەوە و جەنراڵەکانی بەعس ناوی "شۆڕشی ١٧ی تەمووز"یان لەو نا، و جەنراڵ ئەحمەد حەسەن ئەلبەکر کە پێشتر لە ١٩٦٣دا سەرەک شالیاران بوو کرا بە سەرەک کۆمار، و سەددام حوسەین بە یاریدەری سەرۆک. ڕژێمی نوێی بەعس لە ئەپریلی ١٩٦٩دا چوارهەمین جەنگی کوردستانی دسپێکردەوە. جەنگی دژوار لەدەشتی هەولێر و دەشتی کەرکووکە ڕوویدا و بوو بە هۆی دەرکردن و قەلاچۆکردنی جوتیارانی کوردی ئەوناوە.

ئەو کاتەی بەکر دەیویست خۆی بە "پێشەوای ڕەوانی" پارت نیشانداتت و ئاوڕیش لە چەپڕەوان بداتەوە، هێشتا جەنگ لەئارادا مابوو. بە ناردنی نوێنەری تایبەتی خۆی "عەزیز شەریف" بۆ لای جەنراڵ بارزانی، ڕێکەوتنەکەی ١١ی مارسی ١٩٧٠یان کرد بە ئەنجامی تووێژە نهێنییەکانیان.

32ـ F ـ هەمانە. و E ـ ... تا ١٥ی جونی ١٩٦٥...

33ـ F و E ـ ... ١٧ی جولی ١٩٦٨... .

۱۱ی مارسی ۱۹۷۰ و "خولی کۆچوبار"

وەک ڕێکەوتنەکەی ۱۱ی مارس بە خەباتی دوورخایانی گەلی کورد و لەشکرە شۆڕشگێڕەکەی و وتووێژی گیر لەگەڵ لایەنی دژدا هاتە ئەنجام، نەیانکرد ئەو ڕێکەوتننامەیە بە مۆری هەردووک لاوە بۆ گەلی عیراقی ئاشکراکەن، بەڵکوو لە شێوەی ڕاگەیاندنێکی "ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش"دا بلاوکرایەوە کە ئەویش سێبەرە بۆ "سەرکردایەتی هەرێمی عیراق "ی پارتی بەعسی فەرماندە. بێگومان پێشەکی ئەو بلاوکراوە دوور و درێژە باسی و تووێژی نێوان ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش و "سەرکردایەتی مستەفا بارزانی سەرۆکی پارتی دیموکراتی کوردستان" دەکات، و ئەوە دەنوێنێت کە"هەردوو پارت ڕێکەوتنامەیەکیان لەسەر ئەم بەندانەی خوارەوەی مۆرکردووە و ئەنجامەکەی دەبێت بە بڕیار "(٢٤). بەڵام شێوەی دارشتن و لەپانزە بەندا پالاوتنی ئەو بەبڕیاری ئەنجومەنەی سەرکردایەتی شۆڕش دەرچوو، هەروەها بلاوکراوەکە ئەوەی نیشاندا کە کۆنگرەی حەوتی سەرکردایەتی هەرێمی پارتی بەعسی عارەبی بەستراو "کۆتایی سالی ۱۹٦۸و سەرەتای سالی ۱۹٦۹" هەندێک ڕامانی گرتووەتە ئەستۆ کە ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش بەم پێیەی خوارەوە ئەنجامیان دەدات:

- دان بەوەدا بنێن کە میللەتی کورد هەیە.
- زانکۆیەک لە سلێمانی بکرێتەوە و هەروەها ئەکادیمییەکی زانستی.
- دەزگایەکی گشتی بۆ ڕۆشنبیری کوردی بکرێتەوە.
- لە "خوێندگە، ئامۆژگا، زانکۆ، یانەی مامۆستایان، کۆلیجی جەنگ و کۆلیجی پۆلیس"دا زمانی کوردی بخوێنرێت.
- ڕێگە بە کردنەوەی کۆمەڵە بدرێت بۆ نووسەر و هونەرمەندانی کورد، و بەرهەمەکانیان بلاو بکرێنەوە.
- ماوەی بلاوکردنەوەی پرۆگرامە کوردییەکانی تەلەفزیۆنی کەرکووک درێژتر بکرێت، و ئێزگەیەکی تایبەت بە زمانی کوردی لەو شارەدا دابمەزرێت[34].
- بڕیار بەوە دەربچێت کە بۆ هاوولاتییانی کورد هەبێت جەژن و ئاهەنگی دێرین خۆیان پیرۆز بگێڕن.
- یاسایەک بۆ "ئۆتۆنۆم کردنی دەزگا ناوخۆییەکان" دابڕێژرێت و بەتایبەتی "کردنەوەی نووسینگەیەک لە کەرکووک".
- فەرمانی لێخۆشبوون دەرچێت بۆ گشت ئەو سەرباز و فەرمانبەرانەی بەشداربوون لە ئاکۆکی باکووردا.

34ـ فارسییەکە ئەم خاڵەی فرامۆش کردووە.

هەروەها ئەوتۆی نیشاندا کە ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش بڕیاری کۆشش بۆ خستنەگەڕی "وەک یەک بەرەوپێشچوونی دوو نەتەوەی عارەب وکورد" دەدات.

هەروەها بلاوکراوەکە دەڵێت: بۆ "بتەو و بەرفراوان کردنی کارنامەکان" دەبێت ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش و پارتی دیموکراتی کوردستان بەرپرسی خۆیان دەربڕن لە ئەنجامدانی پانزە بەندی تۆمارکراوی ڕێکەوتننامەکە، کە ئەمەی هەرە گرنگەکانیەتی:

بەندی ۱: لەو ناوچانەی زۆربەی دانیشتووانی کوردن، زمانی کوردی شانبەشانی زمانی عارەبی بکرێت بە زمانی دەربار، و خوێندن لەو ناوچانەدا بکرێت بە کوردی، و لە گشت خوێندنگە کوردییەکاندا عارەبی بخوێنرێت. بەرانبەر بەوە لە گشت هەرێمەکانی تری ولات (واتە لە عیراقی عارەبیدا) بەوپێیەی یاسا دیاری دەکات زمانی کوردی ببێت بە زمانی دووهەمی فێرکردن.

بەندی ۲: برا کوردەکان لەگەڵ برایانی عارەبیاندا "بێ هیچ جیاوازی لەنێوان کورد و ناکورد" بەشدار دەکرێن لە بەڕێوەبەرایەتی دەوڵەت و دەزگاکانیدا، تەنانەت لە فرمانە بەرزەکانی وەک شالیار و سەرکردایەتی لەشکریش.

بەندی ۳ گرنگی دەدات بە ڕاستکردنەوەی ئەو کەموکوڕییەی لە ڕابوردوودا باری زانست و کولتووری کوردی گرتبووەوە، و دەکۆشن بەگشت جۆرە کەرەستەی تایبەت پەرە بە خوێندنی کوردی بدەن.

بەندی ٤ لەوە دەدوێت کە: کاربەدەستان، بەتایبەتی فەرمانبەری پایەدار و بەڕێوەبەری وەک سەرۆکی پۆلیس و ئاسایشی ئەو ناوچانەی زۆربەی دانیشتووانی کوردن، بکرێن بەکورد.

لە بەندی ٥ دا: میری عیراق پێی ڕەوایە کە " بۆ گەلی کورد هەیە ڕێکخراوی سەربەخۆ و تایبەت" لەسەر هەمان شێوەی ڕێکخراوە عیراقییەکان پێکەوەنێت بۆ خوێندکاران، لاوان، ژنان، مامۆستایان.

بەندی ٦، بڕیارێکە بە بێ هەلومەرج گشت ئەو "کرێکار، فەرمانبەر و کارگەرانی فرمانگوزاری و لەشکر" کە لە جەنگی پێشوودا لایەنگیری کورد بوون بگێڕنەوە سەر کاری خۆیان.

لە بەندی ۷ دا: پێشنیارکراوە لیژنەیەکی تایبەت لە شالیارگەی کاروباری باکوور پێکبێت بۆ لەگشت بارێکەوە "بووژاندنەوەی هەرێمی کوردی"، بەتایبەتی باری ئابووری و "پاشکەوتوویی سالانی پێشوو" لەبەرچاو بگیرێت و "بوودجەیەکی تایبەت"ی بۆ دیاری بکرێت.

بەندی ۸؛ تایبەتە بە "گێڕانەوەی پەنابەری عارەب و کورد بۆ شوێنی خۆیان" واتە دەبێت ئەو عارەبانەی ڕژێم سالانی جەنگ لە کوردستان چاندنی، بگێڕنەوە و شوێنەکانیان جێبهێلن بۆ ئەو کوردانەی لێی دەرکراون.

بەندی ٩ ؛ تایبەتە بە "یاسای چاککردنی کشتووکاڵ لەکوردستان" و بە تایبەتی دابەشکردنی زەوی بەسەر جووتیاردا.

بەوەی بەندی ١٠ زۆر گرنگە لێرەدا دەقەکەی دەنووسینەوە.

ـ پێویستە دەستووری کاتی بگۆڕدرێت بەم پێیەی خوارەوە:

١ـ گەلی عیراق پێکهاتووە لە دوو نەتەوەی سەرەکی؛ عارەب و کورد. یاسا لە چوارچێوەی یەکێتی عیراقدا مافی گەلی کورد و کەمە نەتەوایەتییەکان دەپارێزێت.

٢ـ ئەم بڕگەیە بخرێتە سەر بەندی چوارەمی دەستوور؛ "زمانی کوردی و زمانی عارەبی لە ناوچە کوردییەکاندا دەبن بە زمانی دەربار".

پێویستە ئەو خاڵانەی سەرەوە لە ڕشتەی دەستووری داهاتوودا دەرکەون.

بەپێی بەندی ١١، دەبێت شۆڕشی کورد "ئێزگەی ڕادیۆ" و "چەکە قورسەکانی" ناوچەی دەسەڵاتیان بدەنە دەست میری.

مەرج لە بەندی ١٢ دا ئەوەیە؛ "دەبێت یەکێک لە یاریدەرانی سەرۆکی کۆمار کورد بێت"

بەندی ١٣ [35]؛ پاشان لە سەر ڕۆشنایی جەوهەری ڕێکەوتننامەکە دەستکاری سنووری هەرێمەکانی وڵات دەکەن.

بەندی ١٤؛ تایبەت بوو بە هەلومەرجی " داهاتی کانەنەوتەکان"ی هەرێمە ئۆتۆنۆمییەکەی کورد:

"پاش ڕاگەیاندنی ئەم بلاوکراوەیە، و بەهاوکاری لەگەڵ "کۆمیتەی باڵا" کە پێکدێت، دەبێ بکەونە یەکخستنی بەڕێوەبەرایەتی ئەو ناوچانەی لە دەزگاکانی ئاماردا دەردەکەوێت کە زۆربەی دانیشتوانی کوردن.

میری دەکۆشێت پەرە بەو بەڕێوەبەرایەتییە یەکانگیربووە بدات، و هەل بۆ گەلی کورد برەخسێنێت کە هەرچی پتر بۆ سەربەخۆیی نەتەوەیی بکۆشێت، واتە ئۆتۆنۆمی وەربگرێت. تاکوو چەسپاندنی ئەو بەڕێوەبردنە خۆبەخۆییە، کۆمیتەی باڵا و لێپرسراوانی هەرێم پێکەوە، کاروباری میللی کورد ڕێکدەخەن.

بەوەی ئۆتۆمی لە چوارچێوەی کۆماری عیراقدا دەبێت، گشت بەروبوومی کانەکانی هەرێم دەخرێتە ژێر دەسەڵاتی کاربەدەستانی کۆمار".

سەرئەنجام لە بەندی ١٥ دا دەڵێت؛ "دەبێت ڕێژەی نوێنەرایەتی گەلی کورد لە پەرلەماندا بەرادەی ژمارەی دانیشتوانی هەرێمە کوردییەکە بێت بەرانبەر بە دانیشتوانی گشت عیراق ".

35ـ ئەمە یەکێک بوو لەو خاڵە گرنگانەی لەپاشدا بووە هۆی ناکۆکی نێوان سەرکردایەتی کورد و ڕژێم. ئەوەی لەیادمێت پاش هەرەسی شۆڕشی ئەیلوول، لەوتارێکیدا سەددام گوتی؛ بە ئیدریس بارزانیمان گوت "کەلار"تان ئەدەیتی لەبری "خانەقین"، "چەمچەماڵ" یش لەبری "کەرکووک" ئەوان پێی قایل نەبوون (بێگومان ئەوە لە دوا چاوپێکەوتنیدا بوو کەدەکاتە نزیکەی چوار ساڵ پاش مۆرکردنی ڕێکەوتننامەی ١١ی ئازار).«و»

هەردوولا مۆرکردنی ڕێکەوتننامەکەی ١١ی مارسیان بە ڕووداوێکی مێژووی ژمارد و جەژنیان بۆ گێڕا. بەغدا پێشوازی کرد لە دەستەیەک نوێنەری کورد، و جەنراڵ ئەحمەد حەسەن ئەلبەکری سەرەک کۆمار و سەرۆکی ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش لەوتارێکی تەلەفزیۆنی عیراقدا ڕووبەڕووی ئەو تاخمە کوردە گوتی: "وا گەلی کورد و عارەبمان بوونەوە بە خاوەن یەکێتی خۆیان. بناغەی پەیوەندی نێوانمان لەمڕۆ بەدواوە بتەوتردەبێت و هەرگیز لەقبوونی نییە". لە هەمان کاتدا جەنراڵ بارزانی لەڕادیۆی کوردستانەوە وتارێکی بلاوکردەوە، و لەو برووسکەیەدا کە ئیدریسی کوڕی لە تەلەفیزیۆنی عیراقیدا خوێندییەوە، پیرۆزبایی لە "ژێری" سەرانی بەعس کرد و بەڵێنی بە سەرۆک بەکر دا کە " گەلی کورد دەبێتە پشتیوان بۆ تێکۆشانە ڕەواکەی گەلی عارەبی دژ بە دوژمنان".

شۆڕشی کورد کە دەیویست نیازپاکی خۆی نیشاندات، کەوتە هەڵوەشاندنەوەی دامودەزگاکانی ساڵی ١٩٦٤ بەدواوەی، بەتایبەت ئەنجومەنەکەی سەرکردایەتی شۆڕش و نووسینگەی کارسازدان. ئەوەبوو تەنها ڕێکخراوی پارتی دیموکراتی کوردستان مایەوە کەگوایە دەبوو لەوڕۆژە بەدواوە ببێت بە هاوکاری بەعس.

عیراق کابینەی گۆڕی و پێنج کورد لە ئەندامانی پارتی دیموکراتی کوردستان و هەڵبژاردەی سەرکردەکەی لەوەدا بوون بە شالیار. بەهەمان شێوە لێپرسراو و فەرماندە بۆ ناوچەکانی تری کوردستان دامەزرا، بەڵام هەر لە سەرەتاوە تەگەرە کەوتە ڕێی ئەو "کۆمیتەی باڵا" یەی دەبوو بەپێی بەندی چواردەی ڕێکەوتننامەکە بە ژمارەیەکی یەکسان پێکبێت لە نوێنەرانی پارتی بەعس و پارتی دیموکراتی کوردستان بۆ جێبەجێ کردنی ڕێکەوتنەکە: دەبێت سنووری دەسەڵاتی هەرێمی کوردستان کام ناوچانە بگرێتەوە؟ چ جۆرە دەزگایەکی تێدا بکرێتەوە؟ کامە بێت بووجەی؟ کام بەرهەمانە دەبنە سەرچاوەی دارایی بۆ ئەو؟ ئەوجا دوو پارت لەئەنجامی وتووێژ ڕێکەوتن لەسەر دوو خاڵی گرنگ کە باسیان لەیاداشتنامەکەی سەرکردایەتی شۆڕشدا نەبوو. مەرجی سەرەکی ئەنجامدانی گشت کار بوو لەماوەی چوار ساڵدا. دووهەم ئەوەبوو کە بلاوکردنەوەی بڕیاری ئۆتۆنۆمی کوردستان لە ١١ی مارسی١٩٧١ تێنەپەڕێت. ئەوەیش گرێدرا بەئاییندەی ئەو ناوچانەیە* کە ناکۆک بوون لەسەری، چونکە بەعس ئامادە نەبوو نەلەکاتی دیاریکراودا سەرژماردنی تێدا بکرێت و نە کاتی تری بۆ دیاری دەکرد، چونکە بەغدا زۆر چاک دەیزانی زۆربەی دانیشتووانی کەرکووک بە کورد دەردەچن.

١٧ی جولی دەستووری" کاتی"یان بڕیاردا (واتە لەساڵی ١٩٥٨وە چوارەم) بەڵام گۆڕینکارییەکانی بەندی دەی تێدا نەبوو. لە بەندێکی تایبەتدا کوردی بەرپرسیار کردووە بەڵام مافەکانی بۆ نادیار هێشتووەتەوە.

*ـ F ـ E ـ ناوچەی کەرکووک .... «و»

باری ئەنگ ئەوەیە کە بەعس نایەوێت کەس بکات بەهاوکاری دەسەڵاتی. بەندی پانزە دەڵێت: دەبێت کورد بەشداری "پەرلەمان" بێت، بەڵام بە چی جۆرە دەسەڵاتێک؟ لەوەتەی ساڵی ١٩٥٨وە، واتە وا بۆ بیست ساڵ دەچێت کۆمار دامەزراوە هیچ پەرلەمان یان تەنانەت هەڵبژاردنیشی بۆ نەکراوە، چونکە هەرچ یەکێک لە ڕژێمە دیکتاتۆرییە یەک لەدوای یەکەکان بەبێ دەنگی گەل وەرگرتن هاتوونەتە سەرکار و بەئارەزووی خۆ لەبری پەرلەمان "یاسا" و "دەستوور" دەگۆڕن. دەستوورەی ساڵی ١٩٧٠ هەر بەتەنها ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕشی بەعس دەکات بە خاوەن دەسەڵاتی یاسادانان.

ئەوی ڕاستی بێت لەپراکتیکدا دەسەڵاتی یاسایی بەهیچ یەکێک لە پێنج شالیارە کوردەکان نەدرا، بەڵکوو بەر لەگشت بڕیار لەلایەن سەرانی ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕشەوە دەردەچێت. محەمەد عەبدولرەحمان «سامی» کە ئەندامی نووسینگەی ڕامیاری پارتی دیموکراتی کوردستان شالیارێکی نوێی بوو بۆ "کار و باری باکوور "(ئەو ناوەی بەغدا لەبری کوردستان بەکاری دەهێنا)، پاش کۆششی یەکجار زۆر توانی کەمەکێک لە بەندی یەکەمی ڕێکەوتننامەکەی ١١ی ئازار جێبەجێ بکات کە ئەویش لەساڵی ١٩٧١وە کردنی کوردی بە زمانی ئامۆژ بوو لە بەشێک لە خوێندنگە سەرەتاییەکانی هەندێک لەو ناوچانەی زۆربەی دانیشتوانی کوردن ـ وەک کەرکووک و خانەقین ـ بەرکەوتن، بەڵام ئەو تایبەتمەندییە پارێزگای دهۆک و شارۆچکە کوردییەکانی (نەینەوا) مووسڵی نەگرتەوە. هەروەک بە پێچەوانەی ناوەرۆکی هەمان بەندەوە، زمانی کوردی نەکرا بە زمانی دەربار.

بێگومان ئەوتۆیش پارتی دیموکراتی کوردستان هەر قایل بوو، دیارە بەو ئاواتە کەچەرخی ڕۆژگار وردەوردە بیانگۆڕێت، بەڵام لەپاداشتی ئەوە دەرکەوت بەعس لەو قۆناغی سیستێم گۆڕینەدا «ئازاری ٩٧١ بۆ ٩٧٤» ناوچە کوردییەکانی نەتەنها کەرکووک، بەڵکوو خانەقین و شارۆچکە کوردییەکانی مووسڵ (بەتایبەتی زومار، شێخان و سنجار) بەعارەب دەکات و تەنانەت ئەو کوردانەیش کە لە عیراقی عارەبیدا دەژین*.

کۆتایی سیپتەمبەری ١٩٧١ کوتووپڕ و زۆر بەتین ڕژێمی عیراق هەڵوێستێکی تری هێنایە گۆڕێ: ئەویش بۆنەیەوە کە ئێران چەند دوورگەیەکی لە ناو کەنداوی فارس (یان عارەبی ـ فارسی)دا داگیرکردووە، کەوتنە دەرکردنی ٥٠،٠٠٠ کەسی گوایە بەڕەگەز ئێرانی لەعیراق، لەوانە ٤٠،٠٠٠ کەسیان کورد بوون، واتە ئەو کوردە "فەیلیبانەی"[36] لە چەندین پشتیانەوە لەپایتەخت و ناوچە مەرزییەکانی خوارووی خانەقین نیشتەجێ بووبوون. ئەوانەیان ناچارکرد گشت کەرەستە و زەوی و خانووبەرەیان بەجێبهێڵن و زووبەزوو لەعیراق دەرچن. ئەوانە تاکو ئەمڕۆیش لەوبەری سنوور لە ئۆردوگای پەنابەراندا دەژین، بەتایبەتی لە ئیلام.

یەکانەکانی تۆپخانەی عیراق لە ٩ی فەبریوەری ١٩٧٣دا بۆردومانی گوندی "یوسفان"ی سەر بە شاروچکەی سنجار، و لە٢٦ی فەبریوەریشدا زۆر بە دڕندانە پشکنینی خانو بەخانووی ناوچەکەیان کرد بوە هۆی هەڵهاتنی هەزاران دانیشتووی یەزیدی بۆ بادینانی ژووروووی نزیک بە زاخۆ. ئەوە سەرەتای کاروان بوو بۆ ئاوارەیی. ڕۆژی ٦ی مارس جوتیارەکانی گوندی "قەرە"[37] ناچارکران زەوی و زاریان بۆ خێڵێکی عارەب جێبهێڵن و خۆیشیان دەرکردن. لە ٧ی مارسدا هەمان ڕووداو لە گوندی "قازانبولاغ"ی ئەو پارێزگایە دووپات بووەوە، و ٢٦ی مارس سەرە گەیشتە سەر گوندی "دیناترو"ی دەشتی ئاکرێ. ١٥ و ٢٢ی مای گوندەکانی شێخان و ٢٤ی مای و ٨ و ٢٨ی جونی ١٩٧٣ گوندەکانی شارۆچکەی خانەقین دووچاری ئەوتۆ ناهەمواری بوون. فەبریوەری ١٩٧٤ چوارسەد خێزانی کرێکار و تەکنیک کار لەکۆمپانیای نەوتی کەرکووک دەرکران و عارەبیان هێنانە شوێن.

ئەوەی بەزۆری بوە هۆی ئاکۆکی نێوان، ئەو دوو کۆششە بۆکە سیخوڕەکانی "موخابەرات"ی عیراقی پلانیان بۆ کێشا تا جەنراڵ بارزانی لەناوبەرن، هەروەها ئەو هەڵوێستە گێرەشێوێنییانەی دەیانویست ڕیزەکانی پارتی دیموکراتی کوردستانی پێ تێکدەن. لەلایەکی تردوە کۆششی ئاڵۆزکردنی ئەوان لەگەڵ پارتی کۆمۆنیستی عیراق بوو.

* ـ F ـ E ـ لەبەغدا دەژین .... « و »

36 ـ کۆمەڵێکی پێکهاتوو لە چەند تیرەیەکی کوردی لوڕ(هەروەک لە گشت لایەکی جیهاندا بارزکێچ کەوتووەتە نێوان هۆز و تیرەی ئەمدیو و ئەودیوی سنوور) ئەمانە پێش لە هەرەسی دەوڵەتی عوسمانی و تا پاش لەناوچوونی و سەرەتای بناغە کوتانی دەوڵەتی شای عیراق لە ئێرانەوە ئەمدیوی عیراق بوون، و لەکاتێکدا ڕژێمی عیراق پێناسە(جنسیه عیراقیه) داهێنا بۆ هاوولاتییانی، ئەمانە بەڵگەنامەی عوسمانییان بەدەستەوە نەبوو بۆیە لەوێدا لەبری (تبعیه عوثمانیه) بۆیان دەنووسین (تبعیه إیرانیه) واتە "بنەڕەتی ئێرانییە"، ››››
ئیتر لەوە بەدواوە بە عیراقی ژماردنیان ستەم بوو، چونکە جەنراڵ قاسمیش ماوەیەک پاش کوودەتاکەی یاسایەکی بۆ گشت پەڕیوەی هاوولاتییانی وڵاتە عەرەبییەکانی تری ناو عیراق دەرکرد کە بۆیان هەیە پێناسەی عیراقی وەبگرن. بەڵام لەوێدا هیچ ئاوڕدانەوە نەبوو بۆ هاوسانە کوردەکانیان. تادەهات ژیان لەو تاخمە تاڵ دەبوو تا سەردەمی "جەنراڵ عارف" و پاشانیش "بەعس" ئەو یاسایەیان گەیاند بەوەی: بۆ هەج ئەفسەر یان فرمانبەرێکی لەشکر و پۆلیس نییە هاوسەری بیانی هەبێت، و ئەوەیشی ئێستا هەیەتی دەبێ لەو ڕیزەدا نەمێنێت، ئەوەبوو هاوکارێکم (هاشم الدوري، عەرەب و ئەندامێکی چالاکی بەعس بوو، چونکە هاوسەرەکەی کوردی خاوەن پێناسەی "تبعیه إیرانیه" بوو بەپێی ئەو بڕیارە لەڕیزی سپا دەرکرا). واتە کورد با لە چەند پشتەوە چاوی لەسەر ئەو پارچە خاکە پشکووتوبێت و گرێمان باپیرە گەورەی پەڕیوەی ئەمدیو بووبێت لەلای ئەوان هەر بیانییە. وا بۆ بیستوپێنج ساڵ دەچێت کێشەی ئەو خێڵە کوردە یەکلا نەبووەتەوە کە ئایا عیراقین یان ئێرانی. عیراق لەسەر ئەوە دەرکردوون کە بەڕەگەز ئێرانین و ڕژێمی کۆنی شاهنشایی ئێران و ئەم ڕژێمە ئاخوندییە موسوڵمانەی ئێستایش بە عیراقییان ئاودەبات. نە گەورەکانیان وەک هاوولاتی ئێرانی مافی کار و هەڵسووڕانیان هەیە، نە منداڵ لە خوێندندا بە باشی دەگەنە پلەی شایستە. کاتێکیش ئەندامانی ئەو خێڵە هەڵدێن بۆ هەندەران مافیان وەک پەنابەرانی میللەتانی تر نابێت چونکە پێناسەیان نادیارە و توانای خو ساغکردنەوەیان نییە، ئایا چی لایێن و لەبەرچی هەڵهاتوون. ـ « و »

37 ـ F ـ E ـ سەر بە کەرکووک ....

یەکەم کۆشش بۆ لەناوبردنی سەرۆکی کورد ئەوەبوو کە ٢٩ی سیپتەمبەری ١٩٧١ لەبارەگاکەی دۆڵی چۆمانی نزیک بە ڕێگەی هامیلتوندا ئامادەی پێشوازی لەو تاخمە مەلایە بوو کە بەغدا ناردبوونی[38]. کۆششی دووهەمیش ئەوەبوو کە لە ٦ی جولی ١٩٧٢دا نازم گزاری سەرۆک دەزگای ئاسایش پلانی بۆ کێشا[39].

جەنرال بەکر لە ١٥ی نۆڤەمبەری ١٩٧١دا بە ناوی ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕشەوە بانگی لە پارتە ڕامیارییەکانی تری کرد تا لەگەڵ بەعس بەرەیەکی نیشتیمانی پێشکەوتنخواز پێک بهێنن، بەڵام بە سەرکردایەتی ڕامیاری ئەو. پارتی دیموکراتی کوردستان، لەلایەکەوە، وەکیەک کردنی دەسەڵاتی ڕامیاری لایەنەکانی بەرەی کرد بە مەرج بۆ بەشداربوونی خۆی، و لەلایەکی ترەوە دەیویست بڕیار دەرکەن بۆ هەڵبژاردنی تەواوی سیستێمێکی پەرلەمانی و چەسپاندنی دەستووری هەمیشەیی[٢٥].

لەهەمان وتارەکەی ڕۆژی ١٥ی نۆڤەمبەریدا، بەکر پێشنیاری کرد ئەنجومەنی نیشتیمانی داهاتوو بە سەد ئەندامەوە دامەزرێت (کە ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش ناویان لێبنێت و ناوی بەشەکەی تر بەجێبهێڵن بۆ هاوپەشەکانی ئایندەی بەعس).

38 ـ ئەو ڕووداوە لەخودی حاجی ئۆمەراندا بوو نەک لە چۆمان. لەو ڕۆژەدا بەعس شەش مەلای ئاگا لە پلانەکەی تێکەڵ بە هەندێک سیخوڕی ڕاهێنراو کردبوو بۆ ئەو مەبەستە ناردنی بۆ لای مستەفا بارزانی. گشتیانی بە جلوبەرگی پیاوی ئاینی و گوایە نوێنەری موسوڵمانانی شاری بەغدا بوون، تا لە بارزانی بپاڕێنەوە بە مەرجەکانی بەعس قایلبێت و گەلی عیراق لە کارەساتی جەنگێکی تر دووربخاتەوە. بە یەکێک لە مەلاکان گوترابوو کە لە کاتی سوێن و پاڕانەوە لە بارزانی بچێتە پێشەوە و پەنجە بە دوگمەی ئەو "دەنگگر Ricorder"ەدا بنێت کە بەندە بە پشتوێنی ژێر کەواکەیەوە، بەڵام کاتێک مەلای ساویلکە پەنجەی پیداناوە دەستبەجێ تەقییەوە و پریشک بەشی زۆر لە تاخمەکەی خۆی لناو هۆڵەکە دەکوژێت، بەڵام بارزانی تەنها پریشکێکی بچووک ناوچەوانی زامدار دەکات، و مەلای "حاجی ئۆمەران" کە لەتەنیشت بارزانییەوە دانیشتبوو هیچی بەرناکەویت. ئەوجا پیاوە" جێمس بۆند ئاسا"کانی بەعس (واتە یاوەرانی مەلا) لەدەرەوە دەکەونە خۆیان تا بە ئوتۆمبێلێکی(شۆفرلێتی ئیمپالا، مودێل ٩٦٣) کە دەزگاکانی بەعس لە ژێر هەریەک لەشەش گلۆپی پشتەوەی یەک مووشەکیان توند کردبوو تا جێمس بۆندەکان لە حاجی ئۆمەرانەوە خۆیانی پێ بگەیێننە یەکێک لە سەربازگاکانی دەشتی دیانە، بەڵام کوڕانی بارزانی و پێشمەرگە پاسەوانەکان لەیەکێک بەولاوە(کە بۆ بەڵگەی ناپاکی بەعس گلیاندایەوە) نەیانهێشت کەسیان بەساغی دەرچن. پاشان دەرکەوت ئوتۆمبیلەکەیش هینی ئەوە کوڕە کوردە(حەمەی سارۆ) بوو کە ساڵێک لەوەوبەر لاشەکەی بە مردوویی لەسەر ڕێگەی دیلتاوای خوار بەغدا دۆزرایەوە، بەڵام ئوتۆمبیلەکەی تا ئەوڕۆژە بێ سەروشوێن بوو. « و »

39 ـ دەزگای سیخوڕی بەغدا لاوێکی دانیشتووی خواروی ڕۆژئاوای کوردستان(سوریا)ی بەناوی "ئیبراهیم گاباری" بۆ ئەو مەبەستە ڕاهێنا تا بەشێوەی ڕۆژنامەنووس بچێتە پێش و لەکاتی وتووێژدا جانتا دیپلۆماسیە مین کراوەکەی لەڕووی بارزانیدا بتەقێنێتەوە، بەڵام هەر کە نازم گزار ئەو کارەی پێ ڕاسپارد تاکو ڕۆژی ئەنجامدان، ئەو هەنگاو بە هەنگاو سەیدا "سالح یوسفی" (ئەندامی نوسینگەی ڕامیاری پارتی دیموکراتی کوردستان و لێپرسراوی لقی یەکی بەغدا)ی لەو پلانە ئاگادار دەکرد. سەرئەنجام ئیبراهیم گاباری لە ڕێکەوتەی سەرەوەدا بەخۆی و جانتاوە ڕوویکردە بارەگای بارزانی و لەوێ سوپاس و خەڵات کرا و ڕووڕەشی بۆ گزار و سەرکردایەتی بەعس مایەوە.« و »

پاش چەند ڕۆژێک مستەفا بارزانی ناوی نماینده‌کانی خۆیانی لادا، و سەرلەنوێ دووپاتی کردەوە کە "ڕەنگی کوردێتی" پارێزگای کەرکووک هەرگیز لە گۆڕین نایەت و بەعارەب کردنی ئەوی لەلایەن "مشتێک کاربەدەستی بەغدا"وە تاوانبار کرد. هەروەها بە "ناڕەوایی ڕژێم" و ئەو" باری ئەشکەنجەیەی کۆمۆنیستانی عیراقی تێیکەوتووە" تووڕەبوو و گوتی؛" دەرگا دەکەمەوە بۆ گشت ئەو کەسانەی پەنامان بۆ دێنن"[٢٦].

ئەوە لەڕاستیدا ئاماژەبوو بۆ پەنادان بە کۆمۆنیستان، چونکە لە ساڵی ١٩٦٣وە نەتەنها ببوون بە داڵدە بۆ سەرکردە و ئەفسەرەکانی پارتی کۆمۆنیستی عیراقی هەڵهاتوو لەدەست قەسابخانەکەی بەعس، بەڵکوو تەنانەت مستەفا بارزانی ماوەی دابوون چەند کەرتێکی چەکدار پێکبهێنن. هەرچەندە ئەو گرۆ کۆمۆنیستە کورد و عارەبە جەکدارانە بەڕابەری سەرکرایەتییەکەی کورد لەناو ڕیزەکانی لەشکری شۆڕشگێڕی کوردستان(هێزی پێشمەرگە)دا کەم یان زۆر سەربەخۆ بوون، تاکو ڕێکەوتننامەی ١١ی مارسی ١٩٧٠ ئەو گرۆ چەکدارانە لە جەنگدا مانەوە. ئەوجا پارتی بەعس لە پارتی کۆمۆنیستی عیراقی خواست لەگەڵیدا "بەرەی نیشتیمانی پێشکەوتنخواز" پێکبهێنێت، و پارتی کۆمۆنیستی عیراق ئەوەی پەسەند کرد.

هەر لەسەرەتای ساڵی ١٩٧٢وە پەرەبەرە ناکۆکی لە نێوان پارتی دیموکراتی کوردستان و پارتی کۆمۆنیستی عیراق دەردەکەوت، ئەوەبوو ١٧ی جولی ١٩٧٣، واتە لە"یادی ساڵڕۆژی شۆڕش"ی بەعسدا "بەرەی نیشتیمانی پێشکەوتنخواز" بە سەرکردایەتی ڕامیاری پارتی بەعس پێکهات، و پارتی کۆمۆنیستی عیراق (کۆمیتەی ناوەندی) تێکەڵ بەو بەرەیە بوو شانبەشانی پارتێک بەناوی دیموکراتی کوردستانی «لەپارتی» دابڕاو بەسەرۆکایەتی عەزیز عەقراوی "کە پاش ئەوە کرا بە شالیاری وڵات". لە پاداشتی جوونە ناو بەرەوە جانتایەکی کابینە بەخەڵات بەر پارتی کۆمۆنیستی عیراق کەوت، و پاشان بۆیان کرد بە دوو شالیار کە هیچیان دەسەڵاتی بڕیاردانیان نەبوو. پێویستە ئەوەیش بخەینە ڕوو ئەو کارە بوە هۆی دووبەرەکی نێو ڕیزەکانی پارتی کۆمۆنیستی عیراق؛ زۆر لەوانەی لەگەڵ ڕەوشی سۆڤێت بوون لەو پارتەدا بەناوی "سەرکردایەتی ناوەندی"یەوە لایەنی پارتی دیموکراتی کوردستانی گرت[40].

ئەو هەڵوێست گۆڕینە کاری نەکردە سەر پەیوەندی نێوان سەرکدایەتی شۆڕشی کورد و تاران (بێگومان باسکردنی ئەوبارەمان ئەوە ناگەیێنێت کە هەڵوێستی پارتی دیموکراتی کوردستان مایەی ڕەخنە نییە). دەمێک بوو پارتی کۆمۆنیستی عیراقی ئاگای لەو پەیوەندیە هەبوو، چونکە جەنگاوەری ئەوان لە کوردستاندا شانبەشانی پارتی دیموکراتی کوردستان دەجەنگێن و برینداری

40 ـ F و E ـ زۆربەی لەگەڵ ڕەوشی سۆڤێت بوو، واتە هێڵی "کۆمیتەی ناوەندی" بوو بە لایەنگیری بەعس، و ئەوانەی لەسەر ڕەوشی چین بوون، ناونرا "سەرۆکایەتی ناوەندی" هەر بە لایەنگیری پارتی دیموکراتی کوردستان مایەوە.

41 ـ F و E ـ نۆڤەمبەری ١٩٧٣ ....

قورسی هەردوولا وەک یەک دەبران بۆ ئێران و لە بیمارستانەکانی تاران بەهەمان شێوەی هەڤالانی پارتی دیموکراتی کوردستان چاودێری دەکران.

یەکێتی سۆڤێت لە ٩ی ئەپریلی ١٩٧٢دا "پەیمانی هاوکاری و دۆستایەتی" لەگەڵ ئێران مۆرکرد. ساڵی ١٩٧٣[41] چەکدارەکانی پارتی کۆمۆنیستی عیراق(کۆمیتەی ناوەندی) کە لەکوردستان هێشتا لەناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی لەشکری شۆڕشگێڕی کوردستان مابوون ڕووی چەکیان کردە ئەو پێشمەرگانەی تا ئەوڕۆژە هاوپەیمانیان بوون، بەتایبەتی لە دەربەندیخان. ئەو ڕووداوە بە دووجۆر دەگێڕنەوە: لەلایەکەوە پارتی دیموکراتی کوردستان تاوانی ئەو کارە دەخاتە ئەستۆی کۆمیتەی ناوەندی پارتی کۆمۆنیستی عیراق کەگوایە ماوەیەکی کەم پێش کارەساتەکە یارمەتی و تەقەمەنی ڕژێمی پێگەیشتبوو. ئەوی دواییش سوێند دەخۆن کە ئەوان کەوتبوونە ژێر ئەشکەنجە و هێرشیش کراوەتە سەریان[42].

کە کەرتەکانی کۆمیتەی ناوەندی پارتی کۆمۆنیستی عیراق لەهێزی پێشمەرگەی پارتی دیموکراتی کوردستان هەڵگەڕانەوە، ئەمانی دوایی لە ناوچەی دەربەندیخانیان دەرکردن و تا ناو سەربازگاکانی ڕژێم هەڵیانبڕین، ئەوەبوو لە نێوان دیسەمبەری ١٩٧٣ تا فەبریوەری ١٩٧٤ پارتە کۆمۆنیستەکانی جیهان پارتی دیموکراتی کوردستانیان دایە بەر هێرشی ڕەخنە و تاوانباریان دەکردن بەوەی لە کوردستاندا کۆمۆنیست قەلاچۆ دەکەن[٢٧].

ئەو بەڵێنانەی بەعس دای بە بزووتنەوەی کوردی، لە قۆناغی سیستێم گۆڕیندا بەڕاستی نەیبردنەسەر، و بێگومان هەڵگەڕانەوەی کۆمیتەی ناوەندی پارتی کۆمۆنیستی عیراقیش لە ناوبراوی پاشین هەر بەزۆری ئەوان بوو. گشت چەکی بەغدایش "بەداخەوە" سۆڤێتی بوون. باشە لەوتۆ بارودۆخ و بە ئاشکرا نزیک ـ بوونەوەی هەڕەشەی جەنگدا لە درێژەپێدانی دۆستایەتی بارزانی و تاران بەولاوە جی ڕێگەیەکی تری هەبوو؟ یان دەشێت بزووتنەوەی کوردی زۆری پەلە

41 ـ F و E ـ نۆڤەمبەری ١٩٧٣ ....

42 ـ F و E ـ گومان لەوەدا نییە کە لەوکاتەوە پەیمانی بەرەیان لەگەڵ بەعس مۆرکرد و بەڵێنی دوو کورسی کابینەیان وەرگرت، ئەندامانی کارای سەربە کۆمیتەی ناوەندی پارتی کۆمۆنیست بێلەوەی کەس ڕێگەیان لێبگرێت بەرەبەرە لەناوچە ڕزگارکراوەکانی کوردستان بزردەبوون و لەشارە کوردیەکانی ژێر دەسەڵاتی بەعسدا سەریان هەڵدەدا(تا ڕۆژی پێکدادان گشت ئەوانەی دەربازبوون) و لە جنارە، دەربەندیخان، سلێمانی، دووزخورماتو، بانیخێلان و زۆر شوێنی تر بە سەرپەرشتی دەزگا سیخوڕییەکەی بەعس بنکەیان بۆ کرایەوە بۆ کرایەوە (میللەت ناوینابوون؛ مۆڵگا) و مووچەی مانگانە بۆ چەکدارەکانیان بڕایەوە. هێرشی بەرووداویان هەر ئەو کەلەسەرەوە باسکرا، لە دوو قۆڵی دووزخورماتو و کفری ـ دەربەندیخان و زەڕایەنەوە ڕوویانکردە سەر بنکەکانی پێشمەرگە لەقەرەداغ. ئەوان وایان دەزانی زۆر زوو بەڵێنەکەی سەرکردایەتیان بۆ بەعس دەهێننەدی؛ بەوەی نیشتیمانپەروەر و ڕۆشنبیرانی کوردستان چیتر باوەڕیان بەپارتی نەماوە و گشتیان بەلای ئەماندا لادەدەن و ئەمسان دەتوانن بەماوەیەکی کەم پارتی دیموکراتی کوردستان لەو هەرێمە دەربەڕێنن و جەماوەری کورد دەکێشنە ژێر ڕکێفی بەرەکەیانەوە. ئەوەی شایانی باسبێت، لەو هێرشەدا تەنانەت دوو هەفتەیش خۆیان بۆ نەگیرا ـ « و »

کردبێت لە بەرپەرچدانەوەی ئەو تەندەری چوونە ناو بەرەی نیشتیمانییەوە "بە سەرکردایەتی بەعسی" پێشکەوتنخواز؟ بابڵێین وابوو، ئەی دەبێت پاش ئەو زۆر خێرا تەشەنە کردنەی بەعارەب « و بەعس»کردن هیچ ڕێگەچارەیەکی تریبان بۆ مابێتەوە؟

قرچۆک و مۆنۆپۆل کردنی ئابووری کوردستان

بەعس دەیەوێت هەڵوێستی دەستگرتن بەسەر ئابووری کورد و بیری ڕەگەزپەرستانەیی خۆی بە دەربڕینی ڕواڵەتی پێشکەوتنخوازی بشارێتەوە. پارتی دیموکراتی کوردستان دوو بەڵگەنامەی بڵاوکردەوە ناوەڕۆکیان گرنگی زۆر دەنوێن. بەڵگەنامەی یەکەم "گەیاندنی کێشەی کوردە بەرێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان" کە ٦ی جونی ١٩٧٤ خرایە بەردەستی سەرۆکی گشتی ئەو ڕێکخراوە. ئەوی دووهەم نامیلکەیەکی بچووکە سەبارەت بە "لێکۆڵینەوە لەسەر کێشەی کوردی عیراق"ی ئاراستەکراو بۆ کۆنگرەی مافی کەمە نەتەوەییەکان، کە لە نێوان ٢٥ی جۆنی تا ٨ی جولی ١٩٧٨ لە شاری ئۆهرید (یۆگسلاڤیا) بەسترا[٢٨].

ئەو دوو بەڵگەنامەیە لەو ڕەوشە ڕەگەزپەرستانەییەی ڕژێم دەدوێت کە لە قۆناغی سیستێم گۆڕیندا بەگوێرەی پلانی داڕێژراو کوردی "بەدزییەوە تیرۆر" دەکرد، هەروەک بەڵگەنامەی یەکەم وێنەی ٣٥ ڕووداوی سەخت نیشان دەدات کە ڕژێم لەنێوان ٩ی[43] جۆنی ١٩٦٣تا ٨ ی مایسی ١٩٧٥ دژ بە هاوولاتییانی ئاسایی ئەنجامداوە. بۆ نموونە دوان لەوانە ڕووندەکاتەوە کە ڕۆژی ١٩ی ئۆگوستی ١٩٦٩ لەئەنجامی هێرشێکی سپای عیراق بۆ سەر گوندی "داکان"ی سەر بە ناوچەی "سلێمانی[44]" کە دەکەوێتە ٣٠ یان ٤٠ کیلۆمەتر سەرووی مووسڵ، و ٦٧ منداڵ و ژن و پیری کە بریتیبوون لە گشت دانیشتوانی گوند خۆیان خنیبووە ناو ئەشکەوتێکەوە (ئەو نێرینانەی دەستیان چەکی گرتبێت هەڵهاتن بۆ ناو پێشمەرگە) ، ئەوجا سەرباز داریان لەبەر ئەشکەوتەکەدا هەڵچنی وگڕیان تێبەردا، تاکە یەک کەس لەو کوردانە بەزیندووی دەرنەچوو. مانگی سیپتەمبەری١٩٦٩یش تانگی ئەوان گوندی "صوریا"ی ناوچەی زاخۆی گەمارۆدا و بەگوللە تۆپ تەختیان کرد، گشت ئەو دانیشتوانەی لەوێدا کوژران دیانی سەر بە کەنیشتی کلدانی بوون. ئەگەرچی ئەوە لەلایەکەوە تۆقاندن بوو، وەکتریش سزا بوو بۆ ئەو دیانانەی لە کوردستاندا وەک هاوولاتی موسوڵمان و یەزیدی هاوکاری شۆڕشیان دەکرد.

نایەکسانی لە زەمینەی فێرگەدا ئامۆژگاکانیشی گرتبووەوە. ١٣ی سیپتەمبەری ١٩٧١ لە پارێزگای بەسرای عارەبیدا لەناو گشت هەزار کەسدا ١٢٠ خوێندکار چوەتە بەر خوێندن، بەڵام لەپارێزگای هەولێر کە پڕ و بەبەرهەمە تەنها ٧٠ خوێندکار بوو. لەگشت زانکۆ جۆربەجۆرەکانی

43 ـ E ـ هەمانە. و F ـ ... ١٩ی جونی ٩٦٣ ... .

44 ـ F ـ سەر بەشێخان .... و E ـ سەر بە شێخان، لە سەرووی مووسڵ بە ٢٥ میل ....

عیراق، بە زانکۆی سلێمانیشەوە ڕێژەی خوێندکارانی کوردستان بۆ ساڵی ٩٧٠ـ ٩٧١ نەگەیشتە ٦.٤٪ ، و ساڵی ٩٧١ ـ ٩٧٢ بە ٦.١٪[45]. لە ١١ی مارسەوە تا ٣١ی دیسەمبەری ١٩٧٠ پتر لە ١٠٠[46] دەزگـای خـوێندن (ئەگـەرچی عـارەبیش بوون) لە پارێزگـای دهۆک و شـارۆچکە کوردییەکانی پارێزگای نەینەوا داخرا. کەساڵی١٩٧١ خوێندگەی کوردی لەخانەقین کرایەوە، ڕژێم فشاری خستە سەر کەسوکاری خوێندکارانی کورد و هەروەها زۆریان ئازاری خوێندکار دەدرا تا ئەو ڕادەیەی پتر لە ٤٠٠ خوێندکار خوێندگەی کوردی جێهێڵێت و خویان گواستەوە بۆ خوێندگە عـارەبییـەکـان. لەنێـو ئەوانەی دەنێـردرانە دەرەوەی عـیـراق بۆ خـوێندن ٣ ـ ٤٪ یان بەرەگـەز کوردبوون. مەگەر چۆنها ڕێژەی خوێندکاری کورد لەکۆلیجی سپا و کۆلیجی پۆلیسدا گەیشتبێتە ٢٪ ، بەڵام کۆلیجی "ئەرکان" ئەوە ئەفسەری کورد هەر وەرناگرێت. هەڵوێست لەکۆلیجی هێزی ئاسمـانیشدا هەر هەمانە، هۆی ئەوەیش ئاشکرایە، چونکە هەر شارۆچکە و گوندی کـورد دەبنە نیشانە بۆ فرۆکەوانی بۆمبهاوێژی عیراقی.

« جوداخـوازی تەنانەت نووسینگە بەرزەکانی وڵاتیشی گرتووەتەوە. لەنێو ٥٠٠ دیپلۆمـاتی پایەبەرزی شـالیارگەی دەرەوە کـە نزیکەی ٨٠ لەوان باڵـیـۆز بوون، تەنهـا دە کـوردیان تێـدابوو، لەوانەیش تەنها یەکێک گەیشتبووە پلەی باڵیۆز.»[47]

ئەو جوداخوازییە تەنانەت بەخشینی (جنسیەعیراقیە) یشی گرتووەتەوە، چونکە بە هەزاران کورد هەن لە چەند پشتـەوە لەعیـراقدا دەژین هێشتـا ڕژێم قایل نییە پێناسەی هاونیشتـیـمانێتی عیراقیان بداتێ.

یاسای ژمارە ٦٣ی[48] عیراق بۆ ساڵی١٩٦١ و گونجاندنەکانی پاش ئەو، کەسانی لەهەمان شێوە بەڵام عارەبی پەرپوەی وڵاتە عارەبییەکان بە"بیانی" ناژمێرێت، گەرچی لە مەراکشی سەری ئەوسـەری جیـهـانی عـارەبیـشـەوە هاتبن، بەڵام ئەوە لەئاستی پەرپوەی کوردانی لە بەشـەکـانی کوردستـانی تورکیا، سوریا یان ئێرانی دراوسێی عیراقەوە هاتوو نەگونجاوە. فەبریوەری ساڵی ١٩٧٤ یاسایەک لە ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕشەوە دەرچوو، بەگشت جۆرێک لە دەزگـای گشتیدا کارکردنی خوێندکاری عیراقی خاوەن ژن یان مێردی بیانی قەدەغە دەکات، جا بۆیە ئەو کـەسـانە ناگـرێتـەوە کـە خـاوەن هـاوسـەری بەرەگـەز عـارەبن، بەڵام بەرەگـەز کـوردی نا عـیـراقی دەگرێتەوە.

سەرئەنجام، جوداخوازی باری ئابووریشی گرتەتەوە. لەماوەی چوار ساڵی سیستێم گۆڕیندا، لە

F_45 و E ـ بە ٦.٤٪ ....
F_46 و E ـ ... ١١٠ دەزگا.
47 ـ دیارە عەرەبییەکەبڕگەی نێوان دوو کەوانەی لەچاپ خستووە، بۆیە لەفارسی و ئینگلیزییەکەم وەرگرت« و »
F_48 ـ هەمانە. و E ـ ژمارە ٣٦ ....

٧ تا ١٢٪ بەولاوەی هەرێمی کوردی بەر ئەو بووجەیەی عـیراق نەکەوت کە بۆ جێبەجێکردنی پرۆژە دیاریکراوەکان دانرا. لەکۆی سەد و پەنجا پرۆژەی پیشەسازی تەنها چوار بۆ کوردستان بڕیار درا. ئەگـەرچی کانەکـانی ئاسن کـوردستـاندان، بەڵام کـارگەی ئاسن توانەوە لەعـیـراقی عـارەبی دەکرێتەوە. ئەو نەوت پاڵێوەی لە ١٩٧٠دا بۆ کەرکووک بڕیاردرا، بەخەرجی لە ٢٠٪ بەرزتر لە "حەمام عەلیل"ی عیراقی عارەبی دامەزرا. هەرچی باری ڕێگەوبانیشە ئەوا لەنێو کۆمەڵەکانی کـوردەواریدا هەر زۆر ناڕێکن. وەک شـاری هەولێـر لەو ڕێگەیە دادەبڕێن کـە بڕیاربوو لەنێـوان کەرکووک و مووسڵدا بکێشرێت، گومان لەوەدا نییە کە بە مەبەستی بەعارەبکردنی ناوچەکە بیبێت. وەکتریش دەیانەوێت بەو پرۆژە ئاودێرییەی بۆ کەرکووک دەرچوو ئاو بگەێننە زەویەکانی خوارووی کەرکووک کە بۆ نیشتەجێکردنی عارەبیان تەرخان کردووە[٤٩].

یەکێکیش لە گرفتەکانی تری جوتیاری کورد کێشەی تووتنە کە لە کوردوستان (بەتایبەتی سلێمـانی) زۆر دەچێنرێت، و لەشوێنەکانی تری عیراق چاندنی نییە. لەبەر دەسگرتن بەسەر سەنگوسەوای فرۆشتنیدا مێری مەرجی ناڕەوای خستووەتە سەر چەند و چۆنێتی پانتایی زەوی و نرخی فرۆشی[49]. بەدەگمـەن خودی کوردەکان دەتوانن لە ١٥٪ بەرهەمی تووتنی خاکی خۆیان بخۆن. بەشی زۆر لەو تووتنە لە عـیراقی عارەبیدا بەکاردێت، یانیش بە نرخی گران دەینێرن بۆ کوێت و سعوودیە. ئەرێ دەشێت ئەو ڕۆژە بێت کە مێری بەلانس و تەرازووی ئەو بارە ڕابگرێت و کەمتر بەرهەمی ناوخۆ داگیرکات؟ لەخۆڕایی نەبوو کە پارتی دیموکراتی کوردستان لە پرۆگرامی ساڵی ١٩٧٠یدا دەیویست ڕێگەچارە بۆ کێشەی تووتن و هەروەها دارستانەکان بدۆزرێتەوە.

ساڵی ١٩٨٠[50] پاش دەرچوونی یاسای ژمارە ٨٠، عیراق پتر دەستی گرت بەسەر ئەو ناوچە نەوتییانەدا کـەهێشتـا کۆمـپانیا بیـانییەکان نەوتیان لێ دەرنەهێنابوو، بەتایبەتی کۆمـپانی (I.P.C). پێویستـە لەوەیش بگەین کە لەهەمـان ئەو ساڵەی کۆمپانیای نەوتی نیشتـیمـانی (عیراق) کرایەوە، بەپێی پرۆتۆکۆلی مۆرکراو لەگەڵ کۆمپانیای (E.R.A.P) سنووری بۆ دیاری کرابوو، تەنانەت تا ئەوکاتەی بەعس لە ١ی جونی ١٩٧٣دا[51] کۆمپانی بیانییەکانی خۆماڵی کرد، ئەوجا ئەوانە سەرفراز بوون، بەڵام بەوجۆرەیش هەر توانییان دەست بەسەر ٦٥٪ی بەرهەمدا بگرن چونکە کۆمـپـانیاکـان ئەو بڕیارەی عیراقیـان پشتگوێ خست. « سەرئەنجام کۆمـپانیا نەوتییـەکان بەو مـەرجەی ١ی مـارسی ١٩٧٣ عیراق قـایل بوون »[52]. کە جەنگی ئۆکتۆبەری ١٩٧٣ی نێوان عـارەب و ئیسـرائیل هەڵگیـرسا، ڕژێمی عـیـراق بەشی وڵاتە یەکگرتووەکانی

49 ـ تاکە کڕیاری تووتن مێری خۆیەتی و جوتیاری کورد بۆی نییە بەبازرگانی بفرۆشێت. تووتنچی یان بازرگانی هەمان هەرێمی کوردستان بە چەند قات گرانتری دەکڕنەوە لەو نرخەی جوتیارە بەمێری دەفرۆشێت. « و »
50 ـ F ـ E ـ ساڵی ١٩٦٤
51 ـ F ـ E ـ ... جونی ١٩٧٢ ....
52 ـ دیارە عەرەبییەکەبڕگەی نێوان دوو کەوانەی لەچاپ خستووە، بۆیە لەفارسی و ئینگلیزییەکەم وەرگرت« و »

ئەمریکا و هۆڵەندا[53] و کۆمەڵێک لە کۆمپانیاکانی تری کە هەر مابوون خۆماڵی کرد، و بەوجۆرە ۸۵٪ی بەرهەمی نەوت کەوتە ژێر دەستی ئەو.

ئەگەرچی پارتی بەعس بە دروشمی "نەوتی عارەب بۆ عارەبە" ئەوەی شاردەوە کە بەشی زۆری ئەو نەوتە هینی کوردە، بەڵام خودی خۆماڵیکردنەکە کارێکی بەجێ بوو و تێیشیدا سەرکەوتن. لێرەدا پرسیارێک دێتە پێش کە ئایا دەسکەوتی ئەو نەوتە چەندبێت، و چەندی لە کانەکانی کوردستانەوە دەردێت و داهات و خەرجی چۆن دەبێت؟ دیارە زۆربەی نەوتی کوردستان لە کانەکانی ناوچەی کەرکووک (کە گرنگترین سەرچاوەی نەوتە بۆ عیراق) و کانەکانی خانەقین دەردێت، و هەروەها لە عێنزالە کەدەکەوێتە باکووری ڕۆژئاوای مووسڵ و نێوان شەنگار و شێخان. ئەو نەوتە بە سێ لوولە بەخاکی سووریادا تێدەپەڕێت و دەگاتە بەندەرەکانی بانیاسی سووری و تەرابلوسی لوبنان. هەرچیش نەوتی کانەکانی ڕومێلە و زوبێری تەنیشت بەسرای عیراقی عارەبییە بە سێ لوولە دەگاتە سەر بەندەری فاو لەسەر کەنداو.

وەک لەساڵی ۱۹٦۱دا توانای گواستنەوەی ئەو سێ لوولەیەی نەوتی کانەکانی کوردستان دەگەێنێتە دەریای سپی ناوەڕاست پتر بوو لە(٤٠ملیۆن تەن) سێ بۆرییەکەی تری عیراقی عارەبی ساڵانە نزیکەی "١٠ملیۆن تەن" نەوتی خاو دەگەێننە بەندەری فاو[٣٠]. ئەوە لەکاتێکدا وزەی بەرهەمهێنانیان لە ڕادەی ئاسایی بەرزتر کردووە. بەوجۆرەیش هێشتا بەپێی ڕۆژ بەرهەمی نەوتی کانەکانی کوردستان دەگاتە ۸٠٪ی نەوتی عیراق، و داهاتی ئەو خۆی دەدات لەسەد ملیۆن جونێهی ئیستەرلینی[54] کە دەبێتە ٦٧٪ ی داهاتی گشت وڵات. ئەوە لەهەمان ئەو کاتەدا کە دەسکەوتی فرۆشی نەوت دەکاتە نزیکەی ۹٠٪ی گشت بەرهەمی بۆ دەرەوە نێردراو(کە ساڵی ۱۹٥٦ کردیە ۹۲٪ و ساڵی ۱۹٥٧ کردیە ۸۸٪). بەوجۆرە داهاتی عیراق تەنها لە بەرهەمی نەوتی کانەکانی کوردستان بۆ ئەوڕۆژە کردوویەتیە نزیکەی۸٠ ملیۆن جونێهی ئیستەرلینی، کە دەکاتە ٥٣.٦٪ی گشت داهات، و "ئەو نەوتەی کورد" دەکاتە ٧٢٪ ی کۆی گشت کاڵای نێردراوی وڵات بۆ دەرەوە.

"ڕاپۆرتە ڕامیارییەکەی کۆنگرەی هەشتی سەرکردایەتی هەرێمی عیراقی پارتی بەعسی عارەبی سۆشیالیست" کە ۸ تا ۱۲ی جەنیوەری ۱۹٧٤ لە بەغدا گیرا دەریخست کە داهاتی نەوت لە ساڵەکانی ۱۹٦۹ و ۱۹٧٤ نزیکەی سێ قات بووجەی نەتەوەیی بەرزکردووەتەوە. هەمان ڕاپۆرت ڕوونی کردەوە کە بەرزبوونەوەی بووجەی نەتەوەیی عیراق لەنێوان ۱۹٧۲ و ۱۹٧٤دا لەبڕی ۱۲۱۸ ملیۆن دینار خۆیدا لە ۲٥٥٠ ملیۆن دینار. بێگومان بەرزبوونەوەی ئەو بڕەیە لەبەر سەرکردنی نرخی نەوتە، چونکە نرخی یەک بەرمیل نەوتی خاوی ڕەوانەکراو بۆ دەرەوە

53 ـ E و F ـ کۆمە›ەی کۆبەنکێان ....

54 ـ ئینگلیزیەکە جونێهەکانی کردووە بە دۆلار(۱ جونێه = بەنزیکەی ۲ دۆلار). « و »

لە ۲.۸ دۆلارەوە (بەگوێرەی پێویستی کڕیار) گەیشتە ۱۱.٥[55] یان ۱۲ دۆلار.[٣١]

بەگشتی، کەمتر لە ۳٠٪ی سوودی نەوتی عیراق بۆ بووجەی وڵاتە،و بۆ ئەوە بەعس دەڵێت گوایە بەشە زۆرەکەی تری خەرجە بۆ بواری پرۆژە و سەرمایەی کاری بەشە گشتیەکانی وڵات، بەڵام هیچ باسی خەرجی چەک و تەقەمەنی ناکەن.

ئەی دەبێت داهاتی نەوت لە۱۹٧٥دا گەیشتبێتە چەند؟ ـ بێگومان لەساڵی ۱۹٧٥دا عیراق بەرمیلێک نەوتی خاوی فرۆشتووە بە ۱۱.۲٥ دۆلار. واتە بەو پێیە کۆی فرۆشی گەیشتووەتە ۲۸۳٤ میلۆن دینار، کە دەکاتە ۹٥٧۱ ملیۆن دۆلار. ئەی دەبێت نەوتی دەرهاتوو لەکانەکانی کوردستان بۆ ساڵەکانی ۱۹٧٤ و ۱۹٧٥ کردبێتیە چەندی بەرهەمی گشت عیراق؟ ـ فاینانشاڵ تایم بۆ ئەوە دەڵێت[٣٢]؛ نزیکەی ٧٠٪ی هەر لە کانەکانی کەرکووک دەرهاتووە، و ئەگەر ٥٪یش بۆ کانەکانی عێنزالە و خانەقین دانێین ئەوا کۆی بەرهەمی تەنها کانەکانی کوردستان دەکاتە ٧٥٪ ئەوە لەکاتێکدا کە بەرهەم لەچاو دە ساڵی پێشووی بەکەم لێکدەینەوە و بەرهەمی کانەکانی بەسرە بە بەرزتر لەبەرچاوگرین. لێرەدا دەتوانین بڵێین کە لە دەسکەوتی نەوتی کوردستانی بۆ دەرەوە نێردراو لەساڵی ۱۹٧٤دا کردوویەتییە نزیکەی ٥٧٦۲ ملیۆن دۆلار و ساڵی ۱۹٧٥یش ٧۱٧۸ ملیۆن دۆلار لەوە خراوەتە سەر بووجەی عیراق.

بێگومان چوار قات سەرکەوتنی نرخی نەوت بووە هۆی سەرکەوتن و بەرەوپێش چوونی بووجەی نەتەوەیی. ساڵی ۱۹٧٤ دەرامەتی یەک کەسی عیراقی گەیشتە ۹٧٠ دۆلار[٣٣]. بەڵێ. نەخشەیان بۆ ئاوەدانکردنەوە کێشا، بەڵام سوودی هەر بۆ عیراقی عارەبی بوو. ئەوەی لە بووجەی ساڵانی ۱۹٧٤ و ۱۹٧٥ بەر کوردستان کەوت تەنها جەنگ و ماڵوێرانی بوو. هیچ گومان لەوەدا نییە کە دەسکەوتە زۆرەکەی بەروبوومی کوردستان ڕژێمی عیراقی لەخۆ بایی کرد و بوو هۆی هەڵگیرسانەوەی پێنجەهەمین جەنگی کوردستان.

لە پرۆژەی ئۆتۆنۆمییەوە بۆ جەنگ

ئەگەرچی نێوان زۆر ئاڵۆزبوو هەر ئەوەی مەبەستی پارتی دیموکراتی کوردستان بوو کێشەی ئۆتۆنۆمی لەگەڵ بەعسدا بەپێی ڕێکەوتننامەکەی ۱۱ی ئازاری۱۹٧٠ چارەسەرکەن. لە۱٧ی جەنیوەری ۱۹٧٤دا لیژنەی پێکهاتوو لە نوێنەرانی پارتی دیموکراتی کوردستان و لێپرسراوانی ڕژێم لە بەغدا کەوتنە وتووێژ. هەر لەسەرەتاوە ناکۆکیان لەسەر چەند خاڵێکی سەرەکی کەوتە نێویان، لەوانە "دیاریکردنی سنوور و ڕادەی دەسەڵاتی یاسایی دەزگاکانی ئۆتۆنۆمی، ئایندەی کەرکووک، هەڵبژاردن، هەڵوێستی بەعارەب کردن، سەربەخۆکردنی بووجەی کوردستان و ڕادەی بەشی لە داهاتی نەوتی کوردستان".

55 ـ F ـ گەیشتە ۱۱.۲ یان ۱۲ دۆلار. و E ـ گەیشتە ۱۱.۲٥ یان ۱۲ دۆلار.

تا ئەو ڕۆژەی بەعس ڕایگرت وتوویژ هەر لە بازنگەی بەتاڵدا هەڵدەسووڕا. پارتی دیموکراتی کوردستان لە ٢٢ی[56] فەبریوەریدا لیژنەیەکی تری بۆ دووبارە وتوویژ ڕەوانەی بەغدا کرد بەڵام ڕژێم پێشوازی لێ نەکردن. سێ ی مارس "بەرەی نیشتیمانی پێشکەوتنخواز" ئاگادارییەکی دەرکرد بەوەی لەماوەیەکی کەمدا ڕژێم دوور لە دەستێوەردانی پارتی دیموکراتی کوردوستان یاسای تایبەت بە ئۆتۆنۆمی دەردەکات (ئەوە سەرپێچی بوو لەڕێکەوتنەکەی ١١ی مارسیان). لە دوا کۆششدا بۆ دوورکەوتنەوە لە جەنگ، ڕۆژی ٨ی مایسی ١٩٧٤ سەدام حوسێن لە بەغدا پێشوازی لە ئیدریس بارزانی کوڕی جەنرال مستەفا کرد. سەددام حوسێن لەو کۆڕەدا دەڵێت[57]؛ با میری دەرکردنی یاسا یەکلایەنەکەی بۆ ماوەی ساڵێک(تاکو ١١ی مارسی ١٩٧٥) دوابخات چونکە ئەو بارەی تێیدان هەرچەندە ئاڵۆزبێت لە جەنگ چاکترە. بەڵام پێشنیارەکە پەسەند نەکرا و لە ١١ی مارسی ١٩٧٤ دا "ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش"ی پارتی بەعس "یاسای حوکمی زاتی بۆ هەرێمی کوردستان" بڵاوکردەوە(٣٤). ڕۆژێک پاش ئەوە نووسینگەی ڕامیاری پارتی دیموکراتی کوردستان ڕوونکراوەیەکی لەژێر ناونیشانی " ئاستی پارتی دیموکراتی کوردستان و حوکمی زاتی(٣٥) " بڵاوکردەوە تێیدا پەردەی لەسەر گشت خاڵەکانی باسکراو لەو وتوویژدا هەڵمالی، بەتایبەت خاڵەکانی هۆی ناکۆکی.

لەکاتی دیاریکردنی سنووری "هەرێمی ئۆتۆنۆمی"دا گرنگترین خاڵی گیر کێشەی دواڕۆژی کەرکووک و هەڵوێستی بەعارەب کردن کەوتە نێوان لایەنەکانی وتوویژ. بەندی ١ ی ڕێکەوتنەکە دەڵێت:

a ـ هەرێمی ئۆتۆنۆمی کوردستان لەم یاسایەدا بە" هەرێم" ناودەبرێت.
b ـ هەرێم ئەو شوێنانە دەگرێتەوە کە زۆر لەدانیشتووانی کوردن، و بەپێی بەندەکانی ڕێکەوتننامەی ١١ی مایس سەرژماردنی گشتی دەبێت بە بنەما بۆ دیاریکردنی سنووری هەرێم. تا سەرژماردنێکی گشتی تر لەسەر سەرژماردنی ساڵی ١٩٥٧ دەڕۆن.
c ـ هەرێم لەچوارچێوەی دەسەڵاتی یاسایی و باری پۆلیتیکی و ئابووری کۆماری عیراق پارچەیەکی فرمانداری سەربەخۆ پێکدێنێت. پارێزگاکانی هەرێم بەپێی یاسا دیاری دەکرێن و لەسەر ئەم یاسایەی ئێستا دەڕۆن.
d ـ هەرێم پارچەیەکە لەعیراق. دانیشتوانیشی بەشێکن لە گەلی عیراق.
« e ـ شاری هەولێر دەبێتە پایتەخت بۆ هەرێمی ئۆتۆنۆمی.»[58]
f ـ دامودەزگای سیستێمی ئۆتۆنۆمی بەشێکە لە دەزگاکانی کۆماری عیراق.

وەک خاڵە سەرەکییەکەی بەندی ١٤ لە ڕێکەوتننامەکەی ١١ی مارسی نێوان بەعس و پارتی

56 ـ E ـ هەمانە. و F ـ ٢٧ی فەبریوەری ....
57 ـ F و E ـ ئیدریس بارزانی پێشنیاری بۆ سەددام حوسێن کرد و گوتی ... .
58 ـ لە عەرەبییەکەدا نەبوو، بۆیە لە ئینگلیزی و فارسییەکەم وەرگرت. ـ « و »

دیموکراتی کوردستان ئەوەبوو کەسەرژماردنی گشتی بیێت بە بنەما بۆ دیاریکردنی سنووری دەسەڵاتی هەرێمی ئۆتۆنۆمی. دەبوو سەرژماردن بکەوێتە پێش دیاریکردنی سنووری دەسەڵات، ئەگینا دیاریکردنی سنوور بەبێ سەرژماردن کارێکی نارەوایە، بەڵام بێ چەندوچوون بەعس لە ١١ی مارسی ١٩٧٤دا هەر بەو پێیە گەیاندیە ئەنجام کە خۆی دەیویست. ئەو هەڵوێستە بەتەواوی پێچەوانە بوو لەگەڵ بەندی سێ لە بەشە نهێنیەکەی ١١ی مارس کە بڕیاربوو سەرژماردن لە ماوەیکی ئەوپەڕی ١١ی مارسی ١٩٧١دا بیێت. پارتی دیموکراتی کوردستان ئەم خاڵانەی خوارەوەی بۆ بەخشینی باری ڕەوا بە سەرژماردنەکە پێشنیارکرد.

أ ـ گشت ئەو کوردانەی لە١٩٦١ بەدواوە دەرکران ودوورخرانەوە بگەڕێنەوە بۆ ناوچەکانی خۆیان و سەرژماردنیان لەوێبێت.
ب ـ ئەو بەشە فرمانداریيانەی ڕژێم پاش ڕێکەوتننامەی ١١ی مارس بە مەبەستی تەسک کردنەوەی هەرێمەکەی ئۆتۆنۆمی کردوونیەتەوە، لە سەرژماردن بەدەر بکرێن.
ج ـ ئەو فێڵە هەڵوەشێتەوە کە بە مەبەستی بەعارەبکردن گێڕایان و باری ڕەگەزی کۆمەڵانی گەلیان پێ چەواشەکرد.
د ـ بۆئەوەی بارووداخ بۆ هەڵبژاردن گونجاوکەن، ناوچەکانی پارێزگای کەرکووک و ئەو ناوچانەی لە پارێزگاکانی نەینەوا و دیالە بوونەتە هۆی ناکۆکی، با پارتی دیموکراتی کوردستان و پارتی بەعس" بە فەرمانداری هاوبەش" بەڕێوەی بەرن.
و ـ سەرئەنجام، سەرژماردن بە سەرپەرشتکاری میری و پارتی دیموکراتی کوردستان ئەنجام بدرێت.

سەرەتا میری قایل بوو بە پێشنیاری فەرمانداری هاوبەش بۆ پارێزگای کەرکووک و فەرمانداریەکانی خانەقین و شەنگار، بەڵام پاشان سەژماردنەکەی هەڵسەپارد بۆ ماوەیەکی نادیار و هێچ هەنگاوی نەنا بۆ هاوبەش کردنی فەرمان لەو ناوچانەی ناکۆکبوون لەسەری، و هەڵوێستی بەرانبەر بە "هاووڵاتی کورد و تورکومانی کەکووک" هەر ڕەگەزپەرستانەبوو. میری لەکاتی وتوویژەکەی جەنیوەری ١٩٧٤دا نیازی خۆی ئاشکرا کرد کە لەکۆی شەش ناوچەی کوردنشینی کەرکووک واز لە دوان دەهێنێت، کە ئەویش شارۆچکەکانی چەمچەماڵ و کەلاری نزیک بە سلێمانی بوون، بەڵام هەرگیز دەسبەڵگر نەبوو لە شارۆچکە کوردنشینەکانی پارێزگای نەینەوا و دیالە.

سنوورە دیاریکراوەکەی بەعس کە ئەوڕۆژە بەزۆر سەپاندی بەسەر هەرێمدا هەر پارێزگاکانی سلێمانی، هەولێر و دهۆکی گرتەوە کە پانتایی دەگاتە ٣٧٠٦٢ کم^2 لەکۆی ٧٤٠٠٠ کم^{2}ی پانتایی گشت کوردستان[59].

59 ـ E ـ ١٤.٤٥٤ میل٢ لەکۆی ٢٩.٠٠٠ میل٢.

لەکاتی وتووێژدا پارتی دیموکراتی کوردستان هەر سووربوو لەسەر ئەوەی بەشە بووجەی " هەرێمی ئۆتۆنۆمی" بەگوێرەی ڕێژەی دانیشتوانی کوردستانبێت بەرانبەر بە دانیشتووانی گشت کۆمار، و ئەوبەشە لەبووجەی گشتی وڵات و بووجەی نەتەوەیی بۆ ئاوەدانکردنەوە دەرچێت (واتە بە داهاتی نەوتیشەوە). لێرەدا دیاریکردنی بەشی کورد لە بووچەی پاش لادانی خەرج بۆ سوپا و پرۆژەی ئەو لایەنە گشتییانەی سوودیان هەیە بۆ نەتەوە، نەرمی داخوازییەکانی پارتی دیموکراتی کوردستان دەسەلمێنن. ئەوجا میری داخوازییەکانی پارتی دیموکراتی کوردستانی پشتگوێخست و هەر ویستی دیاریکردنی بووجەی هەرێم لەژێر دەسەلاتی خۆیدابێت.

خاڵێکی تری هۆی ناکۆکی کێشەی ڕەوا و یاسایی بوونی فەرمانی دەزگا و دەستووری بوونی یاساکان بوو. ئەوەی بەعس دەیویست ئەوەبوو کە دەسەلاتی دەستووری دەزگاکانی هەرێمی ئۆتۆنۆمی بکەوێتە ژێر چاودێری دادگای توێژانەوەی تایبەت و هەر خۆی سەرۆک و ئەندامانی بۆ دیاریکات. پێکبێت لە یەک لیژنەی هاوبەش نیوەیان سەرکردایەتی ئەنجومەنی یاسارشتی کوردستان دیاریکات و نیوەکەی تر ئەنجومەنی یاسارشتی عیراقەوە.[60]

بەعس ناقایلبوو بە گشت جۆرە پێشنیارێکی زەمینە خۆشکەر بۆ بەراستی بەشدارکردنی نمایندەی کورد لە ئەنجومەنی یاسارشتی عیراقدا. ئەوەی پارتی دیموکراتی کوردستان دەیویست ئەوەبوو کە ئەنجومەنی نیشتیمانی عیراق لە١١ی مارسی ١٩٧٤وە تاماوەی شەش مانگ بە هەڵبژارنێکی ئازاد دیاریکرێت، ئەویش بە مەرجێک ئەرک و دەسەلاتی بە گشت میللەتی کۆمارەوەبێت و بەوە کۆتایی بهێنن بە"خولی سیستێم گۆڕان". ڕژێم بەوە قایل نەبوو، چونکە ئەوی ئەوودەیویست تەنها ئەنجومەنێکی عیراقی خاوەن دەسەلاتی باسنوور بوو بە سەرپەرشتکاری ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕشی کە خودی بەعسە.

ڕژێم قایل نەبوو پۆلیس و هێزەکانی ئاسایش بخاتە ژێر دەسەلاتی دەزگاکانی هەرێم، وکاروباری خۆماڵیکردن و کاروباری پێناسە و دەزگا یاساتاسیەکانیش هەر بە هەمان شێوە. هەروەها ڕژێم قایل نەبوو هیچ جۆرە کاروبارێکی ئاودێری و پیشەسازی بکەوێتە ژێر دەسەلاتی دەزگا تایبەتییەکانی هەرێم.

لەکۆی هەشتا ئەندام بۆ ئەنجومەنی "هەرێمی ئۆتۆنۆمی" کە ناونرا " ئەنجومەنی یاسارشتی" سەرەک کۆماری عیراق شەستی لێ دیاریکردن، و هەرئەو لە ٢٤ی سیپتەمبەری ١٩٧٤دا فەرمانی یەکێکی بۆ سەرۆکایەتی" ئەنجومەنی کارگوزاردن" دەرکرد کە "هاشم عەقراوی" ئەندامی دابڕاو بوو لەپارتی دیموکراتی کوردستان و تا ئەو ڕۆژە شالیاری شارەوانییەکان بوو[٣٦].

60 ـ F و E ـ پێشنیاری پارتی دیموکراتی کوردستان ئەوەبوو ئەو سەرپەرشتکارییە بخرێتە ژێر دەسەلاتی لیژنەیەکی هاوبەش کە نیوەیان سەرکردایەتی ئەنجومەنی یاسارشتی کوردستان دایبنێت و نیوەکەی تر لەلایەن سەرۆکی ئەنجومەنی یاسارشتی عیراقەوەبێت، و دادگای توێژانەوە ببێت بەسەرپەرشتکار.

دیاریکردنی ئەو بۆ سەرۆکایەتی ئەنجومەنی کارگوزاردن لەسەر ڕۆشنایی پاکانەی یەکێک لە سەرکردە کلاسیکەکان بوو کە ناوی بابەکر ئاغای پشدەرییە و هیچکات لە بزووتنەوەی کوردیدا ڕۆڵی ڕامیاری نەبووە. کوردی سێهەم "تەها مەعروف"ی ئەندامی پەرلەمان و کۆنە دیپلۆماسی بوو لەو ڕۆژەدا کرا بە یاریدەری سەرەک کۆماری عیراق.[61]

٥ی ئۆکتۆبەری ١٩٧٤ پەرلەمانی "بەناو، نمایندەی گەلی کورد" لە هەولێری پایتەختی هەرێم یەکەمین کۆنگرەی بەست و لەوێدا تەها مەعروف ئامادەبوو لەبری جەنرال بەکری سەرۆکی هەردووک ئەنجومەنی "یاسارشت" و "کارگوزاردن"ی عیراق و بەڕێوەبەری گشتی سەرکردایەتی پارتی بەعسی (پێشڕەوی شۆڕش) لە هەرێمی عیراق. لەلایەکی ترەوە، چەند مانگ پێش ئەو کاتە هێزەکانی کورد و ئەوانی سوپای بەغدا کەوتبوونەوە بگرەوبەردەی جەنگی پێنجهەم لە کوردستان. هەر لەکاتی دوا وتووێژی پارتی دیموکراتی کوردستان و میریدا بوو کە ئەمەی دوایی بە ئاشکرا و بێلەوەی گوێبداتە نرخ و ئەنجام، یان بە هەڵوێستی لایەنەکەی بەرانبەر، بڕیاری جەنگی دا و "لەشکری هەشت"ی لە هەولێر دامەزران و ئەو تەها شەکەرچییەی کرد بە سەرلەشکر کە ناوبانگی خوێنڕێژی لە جەنگەکانی ساڵی ١٩٦٣دا دەکرد.

پاش دەرکردنی کۆمەڵێک تەکنیکی و کرێکار لە کۆمپانیای نەوت، بەزۆر و بە ڕۆژی ڕووناک چوارسەد خێزانیان لەشاری کەرکووک و گوندەکانی نزیکیان دەرکرد بۆ شوێنی نادیار. هەروەک لە ٢١ی فەبریوەریدا کوردەکانی کفری "شاری کورد و تورک نشین"ی سەر بەپارێزگای کەرکووکیان دووچاری هەمان چارەنووس کرد. پاشانیش خانووی ئەوکەسانەیان بە شۆفڵ تەختکرد[62]. لەهامان ئەو کاتەدا ڕژێم ڕۆژنامەی کوردی "برایەتی" کردەوە[63]. فەرمانی ژمارە ١٧٦ی ئەنجومەنی

61 ـ لەبەر هەندێک لێکنەچوون، لێرەدا دەقی فارسی و ئینگلیزییەکە دەنووسمەوە ـ « و »
لە بنەڕەتدا سەرەک کۆمارەی عیراق ٧٢ کەسی لەکۆی ٨٠ ئەندامانی ئەنجومەنی بەناو یاسارشتی هەرێمی " حوکمی زاتی " دانا. "هاشم عەقراوی" یەکێک بوو لە ئەندامانی دابڕاو لە پارتی دیموکراتی کوردستان، لەکاتێکدا شالیاری کاروباری هەرێمی ئۆتۆنۆمی بوو، سەرۆکایەتی"ئەنجومەنی کارگوزاری"شی پێ سپێردرا. ئەوەی کرا بە سەرۆکی ئەنجومەنی یاسارشتی ناوی " بابەکر ئاغا پشدەری"یە، یەکێکە لەسەرۆک خێڵە کلاسیکییەکان و هیچکات ڕۆڵی ڕامیاری لە بزووتنەوەی کوردیدا نەبووە. کوردی سێهەمیش، واتە "تەها محێدین مەعروف" کە کۆنە دیپلۆماتی بێ لایەنە کرا بە یاریدەری سەرەک کۆماری عیراق.

62 ـ ئەوەی من ئاگاداری بوویێتم، لەشاری کەرکووکدا میری دەستی دەگرت بەسەر خانووی گشت ئەو کەسانە و هەروەها خانووی کەسانی هەڵهاتوو، و("بەناوی مەزادەوە" بە پارەیەکی یەکجار کەم، کە نەیکردووەتە ٢٥٪ نرخی خۆی) دەیدا بە خێزانێکی عەرەب. کۆتایی ئەو شانۆگەرییە بەوە دەگەیشت کە گوایە(ئەو خێزانانە کەمدەرامەتن و دەبێت ڕژێم پارەی خانووەکەیان بۆ بدات ئەوجا لەسەریان تاپۆ دەکردن) . لەناوەندی هەشتاکاندا منداڵ و ژن و پیری زۆریان لەشار و گوندەکانی کەرکووکەوە بێ پۆشاک و کەرەستەی خەو دەیانخستنە ناو لۆری و لەسەر جادەی (سلێمانی ـ دووکان)ی بەرانبەر بە سورداش کە سنووری دەسەلاتی لەشکری کورد بوو دایدەگرتن و پێیان دەگوتن: فەرموون بچن بۆلای کەسەکانتان تا بتانحەوێننەوە. ـ « و »

63 ـ F و E ـ داخست.

سەرکردایەتی شۆڕش لەڕۆژی ٢٤ی فەبریوەریدا ڕوونیکردەوە کە: ئەو ڕێکخراوەی بەشداری کۆڕی "بەرەی نیشتیمانی پێشکەوتن خواز" ناکات، قەدەغەی دەکەن. لەپلەی یەکەمدا مەبەستیان پارتی دیموکراتی کوردستان بوو، پاشانیش پارتی کۆمۆنیستی عیراق (سەرکردایەتی ناوەندی)، و باڵە چەپەکەی بەعسی عیراق کە پەنان برد بۆ دیمەشق.

لە ١١ی مارسدا مبری پانزە ڕۆژی بۆ مستەفا بارزانی دانا تێیدا یاسای ژمارە ٣٣ پەسەند بکات، بەڵام ڕادیۆی "دەنگی کوردستان" بەرپەرچی ئەو هەڕەشەیەی بڵاوکردەوە و دەریبڕی کە "گەلی کورد تا بەدیهێنانی دوا ئامانجی نەتەوەیی دەجەنگێت". پاش بەسەرچوونی ئەو ماوەیە لەڕۆژی ٢٦ی مارسدا تێکهەڵچوونی سەخت ڕوویدا ئەگەرچی هێشتا پێداویستییەکانی هێرش بە باشی نەگەیشتبوە سوپای عیراق. لە ١١ی مارسەوە تا ١٥ی ئەپریل هەستی نیشتیمانپەروەری پاڵینا بە نزیکەی ١٠٠.٠٠٠ کوردەوە کارویپیشە و خانو و دارایی خۆیان لە شارە کوردیەکانی بندەستی لەشکری بەعس و ئەو شوێنەی مەترسی داگیرکردنی لێدەکرا بەجێبهێڵن و ڕوویکەنە ناوچە ڕزگارکراوەکان، و هاتنە سەر ئەو کۆمەڵەی ژمارەیان خۆی دەدا لە یەک ملیۆن و نیو. زۆر لەوانە بەشداری چوار جەنگەکەی پێشووی کوردستان نەبوون. هەندێک هۆشیار و ڕۆشنبیری کۆمەڵ چاویان لەو پێنج شالیارە کرد کە کابینەی عیراقیان جێهێت و خۆیان گەیاندە سەرکردایەتی پارتی دیموکراتی کوردستان کە لە دۆڵی چۆمان[٣٧] بوو. ئەوجاجەنگی پێنجهەمی کوردستان هەڵگیرسا.

جەنگی پێنجهەم لە کوردستان

بەدرێژایی قۆناغی جەنگ ڕژێمی بەعس تاکە یەک تاویش هەڵوێستی بەعارەبکردنی نەخستەلاوە. ناوچە نزیکەکانی "بادینانی ئازاد"ی وەک شێخان تۆپ باران کرد و لەناوچەکانی زومار، دەشتی کەرکووک و شەنگار تاکتیکی تایبەتی بەکارهێنا. هەزاران دیهاتی بەکۆمەڵ لەچنگ درندەیی پۆلیس و فشاری سەرباز هەڵهاتن و ڕوویانکردە بادینانی سەرووی نزیک بە ئەحمەدی[64] و دۆڵی چۆمان، ڕۆژبەڕۆژ لێشاوی مرۆڤ هەندە زۆر دەبوو ناچار سەرکردایەتی لەشکری کورد بەیارمەتی شێروخورشیدی سووری ئێرانی پۆلپۆل ئاودیوی ئێرانی دەکردن. ئەوە بوە سەرەتا بۆ کێشەی پەنابەرانی کورد لە ئێران.

لەسەر خواستی ئێمە لیژنەیەکی سەربە نووسینگەی پاریس بۆ ڕێکخراوی مافی مرۆڤی جیهانی پێکهات لە پارێزەران: پاتریک بۆدوان و خاتو میتری مینیون، و نووسەری فرەنسی دومۆنیک ئەید[65]، لەو ڕێگەیەی حاجی ئۆمەران کە پێی دەڵێن "ڕێگەی هامیلتۆن" و نزیکە بە

64 ـ F و E ـ ئامیدی.

65 ـ F و E ـ ... لە ٣١ی ئۆکتۆبەرەوە تاکو ١١ی نۆڤەمبەری ١٩٧٤ سەردانی دۆڵی چۆمانیان کرد، ئەو >>>>

مەرزی ئێران گەیشتنە کوردستان. ئەو لیژنەیە سەردانی دۆڵی چۆمانی کرد، و ئەم تێبینییانەی لە ڕاپۆرتیکدا دەربڕی:

"دیمەنی جەنگ لەنزیک سنوورەوە بەچاو دەبینرێ. هەر لەو دۆڵەدا کە پێی دەڵێن مەرز شوێنێک بۆ پەنابەران کراوەتەوە نزیکەی ٢٥.٠٠٠ کەسی تێدایە. لەبەر نارێکی و بێکەرەستەیی ناکرێت ناوی ئۆردوگای لێبنێین. لە ڕووتەنییەکی ئەمدیواودیوی ڕێگەکەدا لێرەو لەوێ بەکەلوپەلی وەک پەڕۆ و پەتۆ دەواریان هەڵداوە. وەرز سارد و بە باوبارانە. بەوە دڵیان خۆشە و بەفر نابارێت. زۆر ساڵ لەو وەرزەدا ئەو شوێنە بێ بەفر نییە. هەندێک لەو مرۆ زەبوونانە لە شار و گوندی بادینانی سەرووەوە هاتوون، جاروایە بەحەفتە[66] چاو دەبڕنە ڕێی یەکێک لەو حەوت لۆرییەی شێروخورشیدی سووری ئێران تا بیانگوێزێتەوە بۆ ئۆردوگایەک لەدیوی ئێرانی نزیک بە سنوور. ئەو گۆڕستانە نوێیەی لە نزیک ئۆردوگاکەوە کراوەتەوە ڕۆژ لەدوای ڕۆژ پانوبەرینتر دەبێت چونکە لەبەرەبەیانی گشت ڕۆژێکدا دە تا سی مردو کەزۆریان منداڵ و پیرن لەوێ دەنێژن. شەوانی ماوەی چاوەڕوانی، شەکەتی، بێهێزی، کەمخۆراکی و سەرما ئەوان دەکوژێت".

ئەو کۆچی بەکۆمەڵە لە ئەنجامی ئابڵوقە ئابوورییەکەی سەددام حوسێن بوو کە خستییە سەر کوردستان. لەسەر خواستی ئێمە تیپێکی پێکهاتوو لە سێ پزیشکی فرەنسی: دوکتۆر جاک پیرس، بیرنارد کوشنەر و ماکس ریکامێ سەر بە ڕێکخراوی (پزیشکانی بێ سنوور) هاتە کوردستان، و سەریاندا لە دۆڵی چۆمان و بەرەو قووڵاییش شۆڕبوونەوە تا گەیشتنە دەرگەڵە و ڕانەگای نزیک بە بنکەکانی بێتواتە. ئەو تاخمە لە ماوەی ١٣ی سیپتەمبەر تا ٢ی ئۆکتۆبەری ١٩٧٤ ئەمانەیان بەرچاو کەوتووە[67]:

"نە ناوەندێکی تەندروستی تێدایە و نەخانوو و دیوار بە پێوە هەن، نە چادریان هەیە و نەکەرەستەی تەندروستی، ئەوەی بەدی بکرێت تەنها کۆمەڵە خێزانی چاو لە ڕێی نێو بار و پەتۆی شڕە.

دەبێت ئەمانە لە کوێوە هاتبن؟ لە ناوچە دوورەکانی باکوورەوە، لە قەڵادزێ و هتد ... و هەروەها لە بادینانی ڕۆژئاوە کە تاوتاوە بۆردومان دەکرێت. زۆر لەو پەنابەرانە دوودڵن لە بەجێهێشتنی خاکی عیراق و لەملاولای نزیک بە بازاڕ، یان بە سەرچاوەیەکی ئازووقەی سەر ڕێی گوندەکانی دۆڵ هەڵیانداوە و بوونەتە خاڵی نیشان بۆ بۆمبباران. هەر خانووی گڵ

<<< تاخمە پێکهاتبوون لە نووسەری فرەنسی ـ دومۆنیک ئود ـ و دوو پاسانامی فرەنسی ـ پاتریک برێوتین و تێری مینیون ـ ... .

66 ـ F و E ـ بە مانگ ....

67 ـ F و E ـ ... سێ پزیشکی فرەنسەوی بەناوی ژاک برە، برنارد کوشنە و ماکس رکامیە ١٣ی سیپتەمبەر تا ١٢ی ئۆکتۆبەر لە ناوچەکەدا مانەوە ...

دەبڕێت لێرەولەوێ بەرزدەبنەوە و گوندی پەڕێنی لێ دروست دەبێت (...).

ئەوەی زۆربێت، نەخۆشییەکانی؛ سیل، گرانەتا، سووریژە، هەوکردنی پەردەی مێشک و هەوکردنی سییە کە ڕۆژانە چەندین مرۆڤیان لێ دەخات و بێگومان کەمخوێنی و هەروەهاخواردنی کەم پتر دەردیان گران دەکات.

بەوەیشەوە هەر دەردی نەخۆشەکانی ناو کۆمەڵ سووکترن لەوانەی پێشمەرگە و بریندارانی ناو کۆمەڵ، چونکە بەدەگمەن لە کوردستان توانای نەشتەرگەرییان دەبێت. نیازە هۆڵێک بۆ نەشتەرگەری بکرێتەوە بەڵام کەرەستەی ئەوتۆیان بەدەستەوە نییە جێی باوەڕبێت. زۆر لەو بریندارانەی پێویستیان بە نەشتەرگەری پەلە هەیە جاروایە نیو ڕۆژ بەسەر پشتی وڵاخەوە دەبن یان بە جێب دەیانگەیێنن بەو تاکە ئەمبولانسەی دەیانبات بۆ نەخۆشخانەی پیرانشهر «خانە» یان ڕەزائیە «ورمێ» (...)، خۆ بریندارێ سەر و سنگ یان ناو سک مەگەر چۆنها شانسی هەبێت و بگاتە تیمارخانە".

ژمارەی پانابەری کورد لە ئێران تا ساڵی ١٩٧٤ گەیشتە ١٤٥,٠٠٠، بەڵام تا لە مایسی ١٩٧٥دا جەنگ تەواوبوو ژمارەیان گەیشتە ٢٥٠,٠٠٠ تا ٣٠٠,٠٠٠ پەنابەر.

بەڕاستی هەرچی هێز لای بەغدا بوو بۆ ئەو جەنگە تەرخانکرا؛ هەشت لەشکر (نزیکەی ١٢٠,٠٠٠ چەکدار) بەیاریدەی ٧٠٠ تا ٨٠٠ ـ ٩٠٠ تانگ[68] و ٢٠ دەستە تۆپخانەی گەڕۆک، و هێزی ئاسمانی (نزیکەی ١١٠٠٠سەرباز) کە دارای چەند سەد فڕۆکەی جەنگی بوو، هەندێک لەوان بۆمهاوێژ(لەجۆری تۆبۆلێف ٢٢ و مێگ ٢٣)، هەروەک لەهێزی پۆلیسدا نزیکەی ٢٠,٠٠٠ هەبوو[69] بەرانبەر بە گشت ئەوانە ٥٠,٠٠٠ جەنگاوەری پێشمەرگە بوو. لەگەڵ ئەوەیشدا چەند هەزار کەس هەبوون وەک بەرگری میللی کە ئەوانە نەخرانە جەنگی دژ بە هێزەکانی سەددام بەڵکوو بۆ ئاسایی کردنی باری ژیانی کۆمەڵ و پاراستنی ئاسایشی ناوخۆ تەرخان کران. سەرەڕای نابەرانبەری هێز، بەتایبەتی لایەنی چەک و کەرەستەی جەنگی، لەبار بوونی سروشتی ناوچە و پشتگیری کۆمەڵ کارێکی ئەوتۆی کرد بەدەگمەن پێشمەرگە شوێن لەدەست دەدا.

وەرزی وشکی ئۆگستی ١٩٧٤زەمینەی خۆشکەرد بۆ یەکانەی زرێپۆشی لەشکری عیراق خۆ بگەیێننە لاپاڵی شاخ و وردەوردە بەشاخدا هەڵگەڕێن و یەکتیپ لەوان ڕەواندزی[70] داگیرکرد.

68 ـ F و E ـ ... لەکۆی ئەو ٩٠٠ تانگەی سپای عیراق ....

69 ـ دیارە نووسەر جاشە چەکدارەکانی بە پۆلیس ژماردووە. « و »

70 ـ « وەرگێڕی فارسییەکە لەپەراوێزدا دەڵێت»ـ (ڕەواندوز) نادروستە؛ شێوەی دروستی ئەو واژەیە(رواندز)ـە، واتە دز یان دژی بزێو یانیش گەڕۆک. سەرگوزشتەیەک لەسەر لێوان هەیە دەڵێت: لە سەرەتای ئیسلامدا عەرەبەکان چەندجارێک لەو شوێنەدا تێکهەڵچوون لەگەڵ (کوردان) ئێرانی و پاشەکشەیان پێکردوون؛ هەر کە لەبەرەبەیاندا بەرچاوی عەرەب ڕووندەبووەوە دەیانڕوانی جەنگاوەری ئێرانیان دزەیان کردووەتەوە نێو >>>

هەرچەندە دۆڵەکانی سپیلک وگەلی عەلی بەگ و زنجیرە شاخە سەختەکەی کۆرکی لووتکە بەرز وەک شووورەن بۆ ئەو شارە، هەر کە چەند پارچە تۆپی دوورهاوێژ و زرێپۆش شکێن گەیشتە دەستییەک تاخمێک کوردی ئازا[71] توانییان ئەو شوێنە بگرنەوە. شاری ڕەواندز بەو چەندجار گرتن و لێسەندنەوەیە یەکجار وێران بوو.

بەغدا دەیویست بەگرتنی ڕێگەکەی هامیلتۆن بادینان لە بەشەکانی تری کوردستان دابڕێت بەڵام بۆی نەچوەسەر. کوردەکان بۆ بەرگری لەخۆ لەلای باکووری ڕۆژهەڵاتەوە بەرانبەر بە بنکەکانی خۆیان ڕێگەیەکیان تا شاخی گەلاڵە کردەوە. سەرهەڵدانی مەترسی ئازووقە لێبڕان لە بادیناندا لێشاوی پەنابەری زۆر کرد. لە مەرزی سوریاوە تاکو مەرزی ئێران کە بەپێ دەکاتە دوو هەفتە ڕێ، زۆر منداڵ و پیر لەو ڕێگە بەفراویە مردن.

لەو کوورەیەدا هێزەکانی پێشمەرگە سەخت بەڵام بێپەروا جەنگیان گایاندە بەر دەروازەی شارەکانی مووسڵ، هەولێر، خانەقی و پێدەشتەکانی کەرکووک.

جەنگی پێنجەمی کوردستان بە سەنگوسەوایەکی نێونەتەوەیی، و بە نرخی زۆرگران کەوتە سەر ئەستۆی مرۆڤی کورد. هەڵەی سەرەکی لەوەدا دەگەڕێتەوە بۆ سەرکردایەتی کورد.

لەنێو هەر پێنج جەنگەکانی کوردستاندا ئەمەیان خوێنین و دژوارترین جەنگ بووە. بڵاوکراوەیەکی سپای عیراق دەریبڕی کە لەماوەی (مارسی ١٩٧٤وە تا مارسی ١٩٧٥)[72] زیانییان گەیشتووەتە؛ ١٦٤٠ کوژراو(لەوانە ٦٦ ئەفسەر) و ٧٩٠٣ بریندار(لەوانە ٨٨ ئەفسەر[73]) بووە(٣٨). لایەنی کورد زیانی پتربوو چونکە بەزۆری دانیشتووانی ئاسایی بوون بە قەڵخانی جەنگ، و سەرەڕای ئەوەیش کۆچی زستان لەڕێگای بەکۆمەڵ هەڵهاتندا بەرەو ئێران زۆری لێکوشتن.

ڕێکەوتنی جەزایر و هۆکارەکانی کارەسات

با تاوێک ماوە بەخۆ بدەین و پەستی و نەفرین دەربڕین بەرانبەر بەو زەمینە و هۆکارانەی بوونە هۆی هەڵگیرسانەوەی جەنگ و گەلی کوردیان تووشی ئەو گێژاوە نالەبەرە کرد. ئەوجا بەرانبەر بە پەیوەندییەکانی سەرکردایەتی بزووتنەوە و ئەو ستراتیجییەتەی کە بووی. با نەفرەت لە ئەنجامی ئەو کردارانەی بەغدایش بکەین کە پاش سەرکەوتن لەکوردستان دەیگێڕێت.

بۆ گەیشتن بە مەبەست، بەعس لە ١٩٧٠وە تا ١٩٧٥ پەنای برد بۆ یاریدەر و هاوپەیمانی

<<< سەنگەرەکانی پێشوویان، بۆیە ئەوشوێنە بوو بە دز ڕەوان، یان بە ڕەواندز ناوبانگی دەرکرد. « و »

71 ـ F و E ـ ... دەستەیەک کوردی ناو شار ....

72 ـ F و E ـ لەماوەی پێنجەمین جەنگدا ....

73 ـ E ـ هەمانە. و F ـ ١٨٨ ئەفسەر.

جۆراوجۆری دەرەکی تا لە ئالۆزی ئەوبارە ڕامیارییە دەربازێت. پاش دابینکردنی بەڵێنی هاوکاری پارتی کۆمۆنیستی عیراق (کۆمیتەی ناوەندی) و یارمەتییە سپاییەکانی سۆڤیەت، سەددام جەنگی هەڵگیرسانەوە. جەنگ لەو ئاستەدا بڕایەوە کە پێی ئێرانی شا و وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و کیسنجەر و سەرەک بومیدیەنی تێوەگلا.

یەکەمین سەرکەوتنی ڕامیاری ئەو یاری شەترەنجە بەو "پەیمانی هاوکاری و دۆستایەتییەی عیراق و سۆڤیەت" بوو کە ٩ی ئەپریلی ١٩٧٢ دەستپێکرد[74]. یارمەتی سۆڤیەت بە تەقەمەنی و دەستەی ڕاوێژکاری سپایی بەو مەبەستە بوو کەشتییەکانی بگەنە بەندەرەکانی عیراق.

سۆڤیەت هاوپەیمانییەکەی ساڵی ١٩٧٢ی بە هەنگاوی دژ بە بزووتنەوەی کوردی نەزانی، چونکە لە دەیدەنی سەرانی سۆڤیەتدا کە تا ئەوڕۆژەیش زۆریان سۆز بۆ خەباتی میللەتی کورد دەردەبڕی، ئەو پەیمانە تەنها لەبەر بەرژەوەندی خۆیان نەبوو بەڵکوو وایان دەزانی بەوە پشتی بەغدا دەگرن لە بەربەرەکانێی دژ بە مۆنۆپۆلی کۆمپانیا نەوتییەکان. وەکتر ئاواتی ئەوان ڕێکەوتنی پارتی دیموکراتی کوردستان و بەعس بوو. مۆسکۆ بێئاگا نەبوو لەو کۆمەکەی شا بۆ بزووتنەوە کە پاشان لە ١١ی مارسی ١٩٧٥دا لێبڕین[75]. سۆڤیەتییەکان زۆرچاکیان ئاگا لەو زەمینەیە بوو، چونکە هەر کوردەکان خۆیان بەر بەبەر گشت ناکۆکی خۆیان و بەعسیان پێ دەگەیاندن. بێجگە لەو گلەییانەی بەڕێگەی دیپلۆماسی دەگەیشت، کوردەکان هەمیشە لەسەر ئاستی پارت خۆیان پێگەیاندوون، بەتایبەتی لە سەردانەکەی ساڵی ١٩٧٠ بەبۆنەی یادی لەدایکبوونی لینین، و کە لەساڵی ١٩٧١دا پارتی دیموکراتی کوردستان نماینەدەی نارد بۆ کۆنگرەی پارتی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی، و هەروەها ئەپریلی ١٩٧٢ کە کۆسیجین سەردانی بەغدای کرد، و هەر لەهەمان ساڵدا کە لەسەر خواستی خودی سۆڤیەت دیداری مۆسکۆیان کردەوە.

لەوانەیش بەولاوە ئەوان پەیمانیان لەگەڵ لایەنێک بەست دۆستایەتییەکەی هاوکاتبوو لەگەڵ ئاشتی کوردستان. ئەوبوو ئاژانسی ئەزڤێستیا هەڵوێستیراگوێزانەکەی ساڵی ١٩٦٣ بەدواوەی بە (هیتلەرییانە)ناودەبرد[76]. سۆڤیەت پاش مۆرکردنی پەیمان نە دەسەڵاتی بەکارنەهێنا بۆ کارکردنە سەر بەعس تا دەست لەو هەڵوێستە هەڵگرێت، و نە قوربانییانی ئەو هەڵوێستە پێ قایل کرا. پرچەک کردنی ئەو خاوەن هەڵوێستە لەلایەن سۆڤیەتەوە وەک دیپلۆمی (ڕەوشت پاکی پێشکەوتنخواز) بەخشین بوو بەوان، و داخستنی دەروازەی جیهانی بوو لەڕووی بزووتنەوەی کوردی. ئەوە کوردی ناچارکرد دەستی یارمەتی لە شا پانکاتەوە، کە ئەوە لەخۆیدا پەیمانێکە دژ بەسروشت.

74 ـ E ـ هەمانە. و F ـ ... ١٩ی ئەپریل ....

75 ـ F و E ـ ... پاش ڕێکەوتننامەی ١١ی مارسی ١٩٧٠....

76 ـ F و E ـ ... لەکاتێکدا ئاشتی بوو لەکوردستان دەستی دایە ڕاگوێزانی بەکۆمەڵ، و هەر لەسەر ئەو هەڵوێستەبوو کە ١٩٦٣ ئەزڤێستیا بە " هیتلەرانە"ی ناوبرد، ...

سەرانی سۆڤیەت پاش مۆرکردنی پەیمان لەگەڵ عیراق ویستیان جەنراڵ بارزانی سەر لە مۆسکۆ بدات، و ئەو کەتوانای جێهێشتنی کوردستانی نەبوو لیژنەیەکی لە پارتی دیموکراتی کوردستانەوە لەبری خۆی نارد و کۆتایی ئۆگستی ١٩٧٢ چاویان کەوت بە "سوسلۆڤ"ی ئەندامی نووسینگەی ڕامیاری پارتی کۆمۆنیستی سۆڤیەت و سەرەتای مانگی سپتەمبەر "ئۆلیانۆڤسکی بینی[77] کە لە پارتدا لێپرسراوی هاوکاری "بزووتنەوە میللییە نیشتیمانی و ڕزگاریخوازەکان" بوو. لیژنەی نوێنەر گلەیی خۆی دەربڕی و خواستی یەکێتی سۆڤیەت بە شکۆی خۆی کاربکاتە سەر ڕژێمی عیراق تا وتووێژ لەگەڵ ئەماندا بخەنەوە گەڕ، سوسلۆڤ لە وەڵامە چەند گۆشەییەکەیدا بۆیگێڕانەوە کە هەمیشە چارەسەرکردنی کێشەی مەرزی نێوان دوو نەتەوە زۆر گرانە. کە پۆنۆماریۆڤ لەکۆتایی ١٩٧٢دا سەردانی بەغدای کرد کورد هەمان گلەییان پێدا ڕەوانەی مۆسکۆ کردەوە بەڵام ئەویش بێهوودە بوو. ئەوجا لەگەڵ گەیشتنی چەکی سۆڤیەت بە عیراق، بارزانی هاوکاری شای پەسەندکرد.

ئەو ڕووداوە چۆنبوو؟ لێرەدا پەنا دەبەینە بەر زانیاری تایبەت بە ڕۆژنامەکانی ئەمریکا(٣٩) و جیهان(٤٠) بەگشتی. "ڕاپۆرتی پایک" کرا بە سەرچاوە بۆ بڵاوکراوەکانی لیژنەی لێکۆڵینەوەی ئەنجومەنی پیرانی ئەمریکا لەسەر ئەو جمووجۆڵە نهێنیانەی ئاژانسی نهێنگەی ئەمریکا ڕۆژی ١٩ی جەنیوەری ١٩٧٦ دەریکرد و ١٦ی فەبریوەری بەنیوەناچڵ بڵاوکرایەوە (٤١). بەڵام ئەو زانیارانەی پێشتر بە نیویۆرک تامز گەیشتبوو[78]. پەنا بەو ڕاپۆرتە و سێ باسی پێشوو و هەروەها دیاردەی ڕاستی ڕووداوەکان ئەم باسەی خوارەوەمان بۆ کۆبوەتەوە.

مستەفا بارزانی و یاوەرانی نزیکی ناچارکران بۆ وەرگرتنی کۆمەکی سپایی لە شا، بەڵام بەهیچ جۆرێک باوەڕیان پێنەبوو. چونکە ترسیان بوو لەوەی لە گەرمەی جەنگدا پشتیان بەربدات گەرەنتیان دەویست. ئەوە پاش مۆرکردنی پەیمانەکەی سۆڤیەت و عیراقی ١٩٧٢ بوو. پاش ئەوەی نیکسۆنی سەرۆکی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لە کۆبوونەوەی سەرانی مۆسکۆدا چاوی بە لیونید بریجینێڤ کەوت، لە ٣٠ی مایسی ١٩٧٢دا سەردانی تارانی کرد و شا کێشەکەی بۆ ڕوونکردەوە و خواستی ئەو لە کۆمەکی کورداندا ببێتە هاوکاری تا بتوانن تەنگوچەڵەمە بۆ عیراقی دراوسێی دژ بنێنەوە(٤٢). ڕاپۆرتی پایک دەیگێڕێتەوە کە وەک کورد چەندین جار باوەڕ بە شا نەکردنیان دەرخستووە، بەڵام باوەڕیان بە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا زۆر بوو(٤٣). ڕاپۆرتەکە لەسەرەتادا دەڵێت (خواستی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا ئەوەنەبوو ڕاستەوخۆ، یا ناڕاستەوخۆ دەست لەکارێک وەردات شۆڕشی پێ درێژخایان بێت و پاشان ببێتە مایەی

77 ـ F ـ دووبارە لیژنەیەکی تر سەرەتای سیپتەمبەر،... و E ـ پاشانیش بە ئەلیانۆڤیسکی ...

78 ـ F ـ ... دەقی دەستکاری کراوی ئەوی لە فەبریوەریدا بڵاوکردەوە؛ بەڵام زانیارییەکانی کە پێشتر ئاشکرا بوو نیویۆرک تایمز توانی پێش کات بڵاویکاتەوە.

دەرکەوتنی بیری جوداخوزای تا هەل بۆ یەکێتی سۆڤیەت بڕەخسێنن تەنگوچەڵمە بۆ دۆستەکانمان بنێنەوە)(٤٤)، بۆیە(لە کۆبوونەوەیەکی یەکجار نهێنی و بێهاوتای ڕژێمی ئەمریکیدا "جۆن ب. کونیللی" شالیاری ئابووری کۆن دەستی باڵای بوو لە قایلکردنی سەرۆکی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا)(٤٥). پرۆژەی کۆمەکی ئەمریکا بە کورد "بەرودوا دەیکردە ١٦ ملیۆن دۆلار" سەرئەنجام(لەکۆبوونەوە یەکی تایبەتی نێوان شا و دوکتۆر کیسینجەر) کەوتە بەر بڕیاری سەرۆکی ئەمریکا(٤٦)، ئەنجامدانی ئەو کارەیان سپارد بە ئاژانسی نهێنگەی ئەمریکا، بێلەوەی شالیارگەی دەرەوەی ئەمریکا ئاگای لەو بڕیارە نهێنیەبێت. بارزانیش ئەگەرچی پەیوەندی لەگەڵ سەرۆکی ئەمریکی و شالیاری دەرەوەی هەبوو هیچ ئاگای لەو ڕاسپاردە و ئەنجامە نەبوو.

ئاشکرایە کە قاسەی شا لە ١٩٧٣ بەدواوە بە سەرکەوتنی نرخی نەوت پڕ بوو چیتر پێویستی بەو ١٦ ملیۆن دۆلار کۆمەکی نیکسۆن و کیسینجەر نەبوو، بەڵام دەیویست بەوە باوەڕی سەرکردە پیرەکەی کورد بەلای خۆدا ڕاکێشێت. لەڕاستیدا ڕاپۆرتی پایک زۆر ڕوونە؛" ئاشکرایە کە هەر لە سەرەتاوە پلانی کۆمەکی ئێمە لەبەر سوود گەیاندن بوو بە(شا)ی هاوپەیمانمان چونکە هاوکارە لەگەڵ دەزگاکەی نهێنگای ئەمریکا و هەستی بە مەترسی دراوسێکەی نەکردووە[79] ". لەلایەکی ترەوە ڕاپۆرت دەڵێت؛" هەمان ئەو یارمەتییانەی بۆ شامان تەرخانکرد توانای دواخستنی ئەو کۆمەکەی نەبوو کە دەشیا بە شتێکی زۆر سیمبۆلی دابنێین[80]. بەڵگەنامەکانی بەردەستی لیژنە(لیژنەی لێکۆڵینەوە) ئەو ڕاستییە دەسەلمێنێت کە هەڵوێستی وڵاتە یەکگرتووەکان تەنها وەک پاییاوەڕ بووە و ئەوەی نیشانداوە کە شا پشتیان بەرنادات.

ئەو پێچوپەنایە هەر لەسەرەتاوە ئەمریکایی ـ نیکسۆن ـ بوو. ڕاپۆرتی پایک ڕوونی دەکاتەوە؛ "چی سەرۆک و چیش دوکتۆر کیسنجەر و هەروەها سەرۆکی وڵاتی بیانی(شا) نەیانویستووە کۆمەککراوەکەمان (کورد) توانای سەرکەوتن وەدەست بهێنێت. ئەوەی ئەوان دەیانویست تەنها خۆ ڕاگرتنی کورد بوو لە بەرانبەر دوژمنکاری تا ئەو ڕادەیەی هێزی وڵاتی دراوسێ(عیراق) نابووت دەبێت". بەپێی یاداشتنامەی ٢٢ی مارسی ١٩٧٤ی ئاژانسی نهێنگەی ئەمریکا، ڕاپۆرتی پایک ئاشکرای کرد کە "شا کۆمەکی کوردانی وەک قاقەزی یاری بەدەستەوە گرت تا لەقوماری بەرانبەر بە هاوسێکەیدا بیخاتە گەڕ". هەروەها ئاژانسی نهێنگەی ئەمریکا درێژە بەوتار دەدات و دەڵێت؛" ئێمە لەو باوەڕداین شا پێیخۆش نەبووە دەوڵەتی سەربەخۆ(ی کوردی) دروستبێت. ئاواتی ئێران و هەروەها وڵاتە یەکگرتووەکان ئەوەبوو ئەنجامی بارودۆخی گیری کورد بەلایەکدا پشکێنن و ئەوان بە کەمتر لەیەکێک لەشێوەکانی سەربەخۆیی

79 ـ F و E ـ "... و هەستی بە هەڕەشەی دراوسێکەی دەکرد ...".

80 ـ F و E ـ ..."کۆمەکی ئێمە بەرانبەر بەیارمەتی خودی شا هەر زۆر هیچ بوو. بۆیە دەبێت وەک شتێکی سیمبۆلی لە هاوکارییەکەی ئێمە بڕوانرێت."...

دەستبەردار نەبن تا ئەو ئاستەی لاوازی عیراق لەسوودی ئەوانبێت. چی ئێران و چیش وڵاتە یەکگرتووەکان حەزیان بە هیچ جۆرە چارەسەر نەبووە بۆ ئەو کێشەیە(٤٧). بەو تاکتیکە هینری کیسنجەر دەیویست " تەنها عیراق لەگشت جۆرە جموجۆڵێکی جیهانی دووربخاتەوە"(٤٨). داڕێژی ڕاپۆرتی پایک هەڵوێست بەم چەند وشەیە دەنوێنن:" هیچ لەو هەڵوێستەی ئێمە بە کۆمەککراوەمان ڕانەگەیێنرا کە پڕجۆشبوون بۆ جەنگ. ئەو جۆرە پرۆژەیە ئەگەرچی لەقاڵبی کۆمەکی نهێنیشدا بێت، کارێکی چەپەڵە". بارزانی ئاگای لەو ئاڵچاغییەی[81] کیسنجەر نەبوو کە بەبۆنەی زەماوندیەوە دیاری پێشکەش کرد، و ئەو کارە هەندە نهێنی بوو تەنانەت لە وڵاتە یەکگرتووەکانیشدا پۆشراو بوو(٤٩).

گرنگی لەوەدایە کە ٢٢ی مارسی ١٩٧٤ دەکاتە ئەوڕۆژەی یاداشتنامەکەی ئاژانسی نهێنگەی ئەمریکی تێدا بڵاوکرایەوە و هەڵوێستی ئەمریکای ئیمپرالی پێ دەنوێنێت، لە هەمان ئێوارەی ئەو ڕۆژەدا مارشال ئەندرێ گریشکۆی شالیاری بەرگری سۆڤیەتی دەگاتە بەغدا و ڕۆژنامەی نیویۆرک تایز بڵاوی دەکاتەوە کە مارشال "پرۆژەیەکی پێیە بۆ ئاشتکردنەوەی هاوکارەکەیان لەگەڵ کوردە شۆڕشگێڕەکان" بەڵام "بارزانی لەسەر خواستی ئێران و وڵاتە یەکگرتووەکان ئەوە پەسەند ناکات"(٥٠).

بەگوێرەی ئەو ڕۆژنامانە، کۆمەکی ئێران و وڵاتە یەکگرتووەکان بە کورد کەمەکێک بوو لە؛ تفەنگ، چەکی ڕیز، بابەتە لەکارخراوەکانی تۆپی فڕۆکەشکێن و تۆپی سست(٥١). بەوەیش هەر پێشمەرگە خۆی لەبەر هێرشەکانی هاوینی ١٩٧٤ی عیراقدا ڕاگرت. ئەوانە وایان لەسەددام حوسێن کرد بە پرۆژەی ترەوە بۆ چارەسەری کێشە لە شا نزیکبێتەوە، ئەوجا سەددام لەڕێی نماینەدەکانیانەوە بۆ کۆنگرەی عەربی[82] مانگی ئۆکتۆبەری ١٩٧٤ لە ڕەبات"(٥٢) پرۆژەکەی زۆر بەنهێنی بۆ میسر و جەزایر ڕوونکردەوە.

ئێکسپرێس دەڵێت؛

" هەلی لەبار هەڵکەوت بۆ ئەو پرۆژەیەی کیسنجەر کە سەرقاڵ دەیکۆشی هێزەکانی میسر و ئیسرائیل لە سینا لێک دووربخاتەوە. لەوێدا سوریا بەو ڕێکەوتنە زۆر قەڵس بوو، بۆیە دەبوو لەکۆڕ دوور بخرێتەوە تا نەپێتە هۆی کوورەبەستنی نەتەوییانی عارەب. کیسنجەر و ئەنوەر ساداتی سەرۆکی میسر لەوباوەڕەدابوون کە ئەگەر یارمەتی عیراق بدرێت بۆ ڕزگاربوونی لەو چقڵی دڕکە کە کوردە، ئەوسا بەغدا لەپاداشتی چاکەی میسر نابێتە تەگەرە لەڕێی ڕێکەوتنی ئەوان و ئیسرائیل. ئەوجا ئەشرەف مەروانی دیپلۆماتی میسری کەوتە گەشت لەنێوان بەغدا و

81 ـ F ـ ... بەرزانی ئاگای لە هەڵوێستی خۆویستی کیسینجەر نەبوو(بەو بڕیارە تەنانەت کە کچە نازدارەکەی مێردیکرد .... و E ـ ... بەرزانی ئاگای لە سەگێتی کیسینجەر نەبوو کە تەنانەت دیاری نارد بۆ ....

82 ـ E ـ هەمانە. و F ـ کۆنگرەی میللەتانی موسوڵمان ....

تاران. تاران ئاشکرایکرد کە ئەگەر بێت و دەستی بۆ لە هەندێک ناوچەی کەنداوی فارسی هەڵگرن ئەوا پشتی کوردەکان بەردەدات. خاڵێکی تری شاراوە کەوتە باسەوە، کە دەڵێت، پێویستە بەغدا بەئاشکرا بیری نەیاری بە تاران دەرنەبڕێت و خۆی لە هەڵوێستی سوریای دژ بە ڕێکەوتنەکەی سینا دوور بگرێت. "محەممەد یەزید"ی باڵیۆزی جەزایر لە لوبنان، هاوکاری بوومیدیەنی بە سەددام ڕاگەیاند و ئەنجام نزیک نواند"(٥٣).

سەرئەنجام کاتی بەشداربوونیان لە "کۆنگرەی ئۆپیک"ی جەزایر، لەسەر پەیمانەکەی ٦ی مارسی ١٩٧٥ دوان و ڕێکەوتن. شا بەڵێنی دانێ مەرزەکانی سەر سنووری کوردستانی لەگەڵ عیراق دابخات و چیتر نەهێڵێت "گێرەشێوێنەکان" ئەو کوردانەی تا دوێنێ لە ڕۆژنامەکانیاندا بە قارەمان، کوردی برا (جەنگاوەرانی ئاریایی و سەرەنێزەی میللەتی ئێران) ناودەبران. لەپاداشتی ئەوانە دەسکەوتی چاکی بەرکەوت؛ لەوڕۆژە بەدواوە هێڵی سنووری عەبادان دەگەڕێتەوە بۆ ناوەندی "شەتتولعارەب" بەپێی نەخشەکەی پرۆتۆکۆلی ئێران و عوسمانی ساڵی ١٩١٣ لە قوستەنتینیە کە ئینگلیز بە ڕێکەوتننامەی ساڵێ ١٩٣٧ هەڵیوەشاندەوە و کردی بە بەشێک لە ئاوی عیراق.

وتووێژی جەزایر سەریگرت و پەیماننامەی عیراق و ئێران ڕۆژی ١٣ی جونی ١٩٧٥ لەبەغدا لە لایەن شالیاری دەرەوەی هەردوو وڵاتەوە مۆرکرا، هەروەها "بووتەفلیقە"ی شالیاری دەرەوەی جەزایریش مۆری کرد. ڕۆڵی جەزایر لێرەدا تەنها وەک وڵاتێکی بێلایەن و پایباوەڕ لەنێوان هەردوو وڵاتی عیراق و ئێران ڕەفتاری کرد(٥٤). بوومیدیەن میهرەبانی نواند و ئەفسەری سپای جەزایری نارد تا لە دیوی ئێرانەوە بە هاوکاری ئەفسەری عیراقی و ئیرانی سەرپەرشتی ڕێوڕەوتی داخستنی سنووری کوردستان بکەن.

لەکۆتایی فەبریوەری ١٩٧٥دا، واتە چەند ڕۆژ پێش مۆرکردنی ڕێکەوتنەکەی جەزایر، سەرکردایەتی شۆڕشی کوردی بەو سەنگوسەوایەی تاران، بەغدا، قاهیرە و جەزایر نیگەران بوو، تاخمێکی بە نوێنەرایەتی پارتی دیموکرات چوون بۆ میسر و ساداتی سەرۆکیان پێشوازی لێکردن، و ئەوەیان لێ خواست کە ئەگەر هاتوو ڕێکەوتن کەوتە نێوان تاران و بەغدا " میسر پاراستنی مافی نەتەوەی کورد لەبەرچاو بگرێت". سەرۆکی میسری دڵنیای کردن بەوەی هیچ جۆرە سەنگوسەوای لەو بابەتە لەئارادا نییە. هاوکات لە گەڵ گەیشتنەوەی ئەو دەستەیە بۆ کوردستان لە ڕادیۆدا دەنگی ڕێکەوتنی جەزایر بڵاوبووەوە.(٥٥)

شا ئاوتی خۆی لەبەر چەند هۆیەک بە ڕێکەوتنی جەزایر بەدیهێنا. خاڵی سەرەکی ئەوەبوو کە بینایی بە دیتنی کوردستانی سەربەخۆ هەڵنەدەهات، و لەپلەی دووهەمدا بەو ئاڵوگۆڕەی کورد توانی عیراق لە سۆڤیەت دابڕێت. سەرئەنجامیش ئەو خواستەی بوو کە ببێت بە پیاوە زلەکەی کەنداو. هەرچەندە مەزنییەکەی ئەو تەنها ڕۆڵی جەندرمەیی و نۆکەری بوو بۆ ئیمپریالیست،

فەرموو ئەوە ظەففار.

ڕاپۆرتی پایک ئەوتۆ باسی سەنگوسەوای شا لەگەڵ سەددام و مەبەستەکەی دەکات: " زۆر لەمێژ بوو ئەژانسی نهێنگەی ئەمریکا دەیزانی کە هاوپەیمانەکەمان (شا) کاتێک پشتی ئەو گرۆ نەتەوەییە (کورد) بەردەدات کە لەگەڵ دوژمنەکەی (عیراق) لەسەر کێشەی سنوور ڕێکەون". ئەژانسی نهێنگەی ئەمریکا لە یاداشتنامەی ١٧ی ئوکتۆبەری ١٩٧٢یدا دەڵێت: "هاوپەیمانەکەمان (شا) پاش دوو مانگ لە پێشنیارەکەیدا سەبارەت بە کۆمەکی کوردان بە ئێمە دەڵێت، لە ڕێگەی شالیارێکی دەرەوەی سێهەمدا دوژمنەکەی خۆی بەئاشکرا ئاگادار کردووە کە ئەگەر بێتوو ئەو ئامادەبێت ڕێکەوتننامە کۆنەکەی لەمەڕ سنووری هەردوولا هەڵوەشێنێتەوە ئەوسا ئەم قایلە بە گێڕانەوەی ئاشتی بۆ هەرێم".

پێویستی بەوە نییە کە ئێمە بڵێین پرۆژەکانی شا سەبارەت بە عیراق لەپێشدا پەسەندی کیسنجەر بووە، چونکە ئەو دوو پیاوە لەوەوبەر لەسەر ئەوە ڕێکەوتبوون کە کورد تەنها " کارتی قومارن" یان تەنها پوولی خەرجە. بەڵام ساڵی ١٩٧٢ سەددام نەیویست لەگەڵ دراوسێکەیدا ڕێکەوێت، هەروەها ئۆگستی ١٩٧٤یش کە دیپلۆماتە عیراقی و ئێرانییەکان لە ئیستەنبووڵ لە سەر خواستی شا کۆبوونەوە هەندەی ئارەزوو دەرنەبڕی. ئاواتی سەددام هێشتا ئەوەبوو بە هێز و بازوو گرەو بباتەوە و هێرشە مەزنەکەی سپا بخاتە مانگی ئۆگستی.

گویراس لەوتەیەکیدا کە لیومۆند بڵاویکردەوە دەڵێت؛ شا بەمەبەستی پتر لە جاران بەخۆوە بەستنی لەشکری کورد، پایزی ١٩٧٤ڕادەی یارمەتی بۆ بەرزکردنەوە و گشت جۆرە پێداویستیەکانی دەشتی ڕەواندز و دۆڵی چۆمانی خستەنە بەردەست " کە بریتی بوو لەمووشەکی زۆر پێشکەوتوو تا زرێپۆش و باتری تۆپ لە کێشی ١٥٥ملم (کارخانەی ئێران)". بەڵام هەرگیز نەیهێشتووە کوردەکان لە بەشی سێ ڕۆژ پتر تەقەمەنیان لەبەردەستبێت؛ لێرەوە دەرکەوت کە ئێران دەیویست بەکۆمەکی سپایی زۆر قورس کورد بخاتە ژێر چاودێری خۆی تا نەتوانن جبەخانە بکەنەوە و هێزی پێشمەرگەیان توانای چالاکی درێژخایانی بێت (...). ئەو ڕۆژنامەنووسە "ئینگلۆ ساکسۆن[83] "یانەی لەکاتی ڕێکەوتنەکەی جەزایردا لە کوردستان بوون دەڵێن: شای ئێران مەرجەکانی پەیمانی زۆر لەوە دڕندانەتر ئەنجامدا کە بەغدا خەوی پێوە دەدی. لەماوەی هەمان هەشت ساتی پاش باوەش بەیەککردنی جەزایریان، لۆرییە سپاییەکانی ئێران تۆپە ١٥٥میلیمەکانیان بەرەو سنوور بەکێش دەکردەوە، زۆری نەبرد کاروان زۆر خێرا ملی ڕێگای هامیلتۆنی گرتەبەر (بەڵام ئەمجارەیان ئاوەژوو) چەک و تەقەمەنی و ئازووقە بەرەودوا دەگەڕایەوە.(٥٦)

پەیماننامەی جەزایر یەکێک بوو لەو هەڵوێستە " یان پەیمانە پیرۆززانەی[84]" هەمیشە لەنێوان

83ـ F و E ـ ... ئینگلیزی و ئەمریکی ....

84ـ F و E ـ ... " پەیمانی ناپیرۆز " ....

دەوڵەتانی سەرەکی خاوەن بەشی کوردستان ڕوودەدات. ئاشکرایە کە پەیمانی جەزایر بنەیەکی بوو کە پێی دەڵێن پەیمانی بەغدا.

ئەوەی ڕاستبێت لە بەغدا هەڵویست نەگۆڕاوە. لە پەیمانی لەندەنی ساڵی ١٩٥٥ەوە بۆ پەیمان لەگەڵ مۆسکۆ ساڵی ١٩٧٢ تا ڕێکەوتن لەگەڵ تاران ساڵی ١٩٧٥ گشتی لە پێچوپەنای ڕامیاری بەولاوە چیتر نەبووە، و بەگشتی لەپێناو تاکە یەک ئامانجدایە. خۆ بەهێزکردن و سوود لەتەکنەلۆجیا و چەکی ئەم و ئەو وەرگرتن تا دوژمنی ناوخۆیی پێ سەرکوتکات. لەلای ئەوان گرنگ نییە « گورِ بەستنەوە » بەهێزی تەکنەلۆجیای چلایەک بێت، سۆشیالیست یان سەرمایەدار، چیان لێک جیایە؟ بێگومان جگە لە هاوپەیمانانی ئێران کە ئەویش ڕووبەڕووی هەمان دوژمنی ناوخۆ بووە، کە ئەویش گەلی کورد و کۆمۆنیستانی ناوخۆیە.

سەرەتای جەنگی پێنجهەمی کوردستان سەددام حوسێن لە ڕۆژی ٨ی ئەپریلی ١٩٧٤دا بەبۆنەی ئاهەنگی ساڵڕۆژی دامەزرانی پارتی بەعسەوە وتارێکی خوێندەوە و تێیدا بە گەرمی بۆ تورکیای دوپات کردەوە کە نەوتی عیراقییان بە نرخێکی هەرزان پێدەگات. هەروەها گوتی؛ ئێمە تورکیامان خستووەتە پلەی یەکەم، واتە یەکێکە لە وڵاتانی دۆست نەک ئەوانەی پلەی دوو. هەر بەوپێیەی تائێستا نەوتمان بۆ ڕەوانەکردوە گشت خواستێکی داهاتووشیان پەسەندکراوە[٥٧]. لەبەرئەوە تورکیا بەدرێژایی جەنگ سنووری خۆی و عیراقی توند داخست. پاش کارەساتی ٦ی مارسی ١٩٧٥ زۆر لە کوردان پەنایان بۆ تورکیا برد بەڵام دەرکران.

ڕێکەوتنەکەی جەزایر ناهەمواری و سەرسامی لە کوردستان بەرپاکرد، مستەفا بارزانی لە تاران بوو[85] ، و کاتێک شا لەجەزایر گەڕایەوە سێ ڕێگەی خستە بەر؛ "پێش کۆتایی ئەو مانگە خۆ بدات بەدەست هێزەکانی عیراقەوە لێخۆشبوونی بەغدای بەردەکەوێت" یان بۆی هەیە "وەک پەنابەرێک لەئێران بمێنێتەوە"، یانیش "ئەگەر ئەوان درێژە بەجەنگی خۆ دەدەن ئەوا بەپێی پەیمانی نێوان سنووریان لەژێر چاودێری ئێران و عیراق و جەزایر لێ دادەخرێت".

بەرزانی لەتارانەوە بروسکەیەکی جوفرەی نارد بۆ کوردستان و ڕایسپارد کە کۆمیتەی ناوەندی پارتی دیموکراتی کوردستان کۆبێتەوە و بڕیارێک بدەن. لە٧ی مارسدا کۆمیتە لەحاجی ئۆمەران بێ ئامادەبوونی سەرۆک کۆبووەوە و لەوێدا ئەندامان خاوەن بیری جیابوون، بەڵام لەگەڵ ئەویشدا

85 ـ فارسییەکە لەپەراوێزدا دەڵێت؛ بارزانی لەتاران نەبوو، ئەویان بانگکرد بۆ تاران. ئەمجارە ئەرتەشبود نەصیری معلوم چووە پێشوازی بۆ فرۆکەخانە و بەپێچەوانەی جارانی، بە(ئاقای بارزانی) ناوی برد ـ لەبری (جەنراڵ بارزانی) کە پێشتر بوو ـ و ئاگاداری کرد کە لەکاتی گفتوگۆدا لەگەڵ ئاعالیحەضرەت شاهنشای ئاریامیهر گوێڕایەڵی وتەکانی بێت و (ڕەوشت بنوێنێت). م ـ بەڵام ئێوارەی ١٢ی نۆڤەمبەری ١٩٩٧ دوکتۆر مەحموود سۆرانی لەسەر ڕووبەری تەلەفزیۆنی Med TV دەرکەوت و لەوبارەوە گوتی: ٢٧ی فەبریوەری ١٩٧٥ پێکەوە لەگەڵ (موحسن دزەیی، شەفیق قەزاز و هەژار)چوین بۆ تاران. لەوەڵامی پرسیارێکی تردا گوتی: کە شا گەڕایەوە لەگەڵ مەلامستەفا چوین بۆلای. « و »

بڕیار دەرچوو کە بەکەمترین جەنگاوەری خۆبەختکەرەوە درێژە بە جەنگ بدەن. وەک جەنگ زۆر بەگەرمی هەڵگیرسایەوە، لەڕاستیدا سەرکردایەتی پارتی دیموکرات بە ئاواتەوە چاوەڕوانی گەڕانەوەی سەرۆکیان دەکرد تا بڕیارەکەیان پەسەند بکات.

کاتێک جەنراڵ بارزانی لە ١١ی مارسدا گەڕایەوە کۆبووەوە لەگەڵ سەرکردە ڕامیاری و سپاییە سەرەکییەکان، و ئەو کۆبوونەوەیە دوو ڕۆژی خایاند. پاش لەوەی چاوپێکەوتنی لەگەڵ شا بۆ باسکردن، بارزانی پیرۆزبایی لەو(بڕیارە دروستە)ی ئەوان کرد. کەواتە جەنگ درێژەی دەبێت.

بەڵام لەڕاستیدا بارزانی دوودڵبوو. ڕۆژی ١٧ی مارس لەڕێگەی نووسینگەی ڕاماری پارتی دیموکراتی کوردستانەوە بروسکەیەکی ئاراستەی حەسەن ئەلبەکری سەرۆک کۆمار کرد و تێیدا پێشنیاری بۆ وتووێژ کرد و هەروەها دەربیڕی کە ئەوان؛ بۆئەوەی چیتر خوێن نەڕێژرێت ئەوان بە بەندەکانی یاسای عیراقی سەبارەت بە ئۆتۆنۆمی کوردستان قایلن. وەڵامی[٥٨] بەغدا بروسکەیەکی ڕۆژی ١٨ی مارس بوو هەر نەگەیشت[86].

ئێوارەی ١٨ بۆ ١٩ی مارس نووسینگەی ڕامیاری و سەرکردە ڕامیار و لەشکرییەکان کۆبوونەوەی فراوانیان بەست و مستەفا بارزانی لەلای خۆیەوە بڕیاری ڕاگرتنی جەنگ وکشانەوە بۆ ناو ئێرانی پێ ڕاگەیاندن، هەروەها گوتی ئەوەی دەیەوێت بمێنێتەوە بۆ جەنگ ئەوا ئازادە. بڕیارەکەی بارزانییان پەسەندکرد و سەرانی پارت و لێپرسراوانی لەشکر بەگشتی بۆ ئاوارەیی دوایکەوتن، تەنانەت ئەوانەیش کە سووربوون لەسەر درێژەپێدانی جەنگ.

٢٢ی مارس کۆچ و ڕەو ڕووی لەئێران کرد. سەرەتا بەڕێوەبەرایەتییەکان پێش لە ئاودیوبوونی سنوور گشت قاقەز و فایلیان سووتاند، و پێشمەرگە چەکەکانیان دەشکاند و چەکی قورسیان تووڕدەدایە ناو گۆم و چۆگەی ئاو. ئەوجا بارزانی و خێزانەکەی و لێپرسراوانی پارت و سەرکردەکانی لەشکر ٢٧ی مارس لەو سنوورە پەڕینەوە کە تا ماوەیەک ڕێگەی بۆ "هەردوو دیو" کراوەبوو بۆئەوەی کوردان بتوانن بەسەربەستی هاتوچۆکەن، بەتایبەتی کەسانی ڕەشۆکی. زۆر لەوانەی پەڕینەوە پەیوەندییان دەکردەوە بەسەرکردایەتی ئاوارەبوویانەوە. هەیشبوو لەوانەی پێشتر پەنابەر بوون لەئێران دەگەڕانەوە بەرەو عیراق. سەرەڕای ئەمدیو بوونەوە، ژمارەی کوردی عیراقی لەئێراندا لە ١٥٠٫٠٠٠ کەسەوە سەرکەوت بۆ ٣٠٠٫٠٠٠ کەس و لەوانە ٢٥٫٠٠٠ تا ٤٠٫٠٠٠ کەسی پێشمەرگەبوون.

وەک گشت کەسێک بۆ دیاریکردنی چارەنوسی خۆی ئازادکرا، لەلای چەند هەزار پێشمەرگە، گەڕانەوە و کەوتنە ژێر دەسەڵاتی سپای عیراقییان لە ئاوارەیی بە پەسەندتر زانی، و چەند هەزاریش بەو وڵاتەدا بڵاو بوونەوە و خۆیان دەشاردەوە تا خۆ بەدەستەوە نەدەن و نە دەیشیانویست ڕووبکەنە ئاوارەیی. تاخمێک لەوانە پێشمەرگەی هێزی عیسا سوار بوون لە بادینان، کە ئەو

86ـ F و E ـ بەغدا بنبڕ پەسەندنەکردنی پێشنیارەکەی بە بروسکەی ڕۆژی ١٨ی مارس وەڵام دایەوە.

لێپرسراوەیان بڕیاری چوونە ئاوارەی ئێرانی پێ ڕاگەیاندن لێی هەڵگەڕانەوە و کوشتیان.

ئەوەی لە نێو سەرکردەکاندا بڕیاری گەڕانەوەیدا بۆ لای هێزی عیراق سالح یوسفی بوو کە لەساڵی ۱۹۷۲وە یەکێک بوو لە چەپڕەوانی ناو نووسینگەی ڕامیاری و سووکە نەیار بە دەستخستنە ناو دەستی شا و ئەمەریکاوە، بەڵام هیچی لەدەسەڵاتدا نەبوو.

دەبێت بارزانی لەبەرچی لە١١وە بۆ ١٨ی مارس بیری خۆی گۆڕی؟ ئایا دەشێ وەڵامەکەی بەعس کە وتووێژی بەپەسەند نەکرد لەگەڵیان دیمەنێکی جەنگێ بێهوودەی تری خستبێتە بەرچاو؟[٥٩]. لەوانەیشە خۆ دزینەوەی ئەمریکا کاری کردبێتە سەر جەنراڵ بارزانی، چونکە بە نامەیەک « F و E ـ لە ١٠ی مارسدا » یارمەتی لە کیسنجەر خواست و بەڵێنەکانی هێنایەوە بیر، بەڵام ئەو هەر هیچ وەڵامی نەدایەوە. ئەوەبوو نهێنگای ئەمریکا بەو هەڵوێستە زۆر قەڵس بوو، نەک لەبەر ئەوەی کورد (دوستێک)یان دۆڕاند، بەڵکوو ئەوان نیگەرانی ئەوەبوون کە لەوانەیە بۆنوبەرامی بەڵێنەکانی سەرۆکایەتی ئەوان بڵاوبێتەوە*. لە ٢٢ی مارسدا پیاوەکانی ئەژانسی نهێنگای ئەمریکا "کۆلبی" کە لێپرسراوی ئەوڕۆژەی بوو ئاگادار کرد بەوەی کیسنجەر هیچ وڵامێکی بروسکەکەی بەرزانی نەداوەتەوە، و کە لێیان پرسیوە ئەو لە وەڵامدا گوتوویەتی: " کاری دەزگای نهێنی مژدەبەری[87] نییە"[٦٠].

لەوانەیە هۆی تریش هەبن کاریان کردبێتە سەر ئەو سەرکردایەتیەی کورد بەو جۆرە ڕێی کشانەوە بەرەو ئێران بگرنەبەر: چۆن بتوانن خۆراک بۆ ئەو حەشاماتە دابینکەن کە پەنای بۆ ئەواز هێناوە، بەتایبەتی ئەوانەی لە دۆڵی چۆمان و شارۆچکەکانی بادیناندا کۆببوونەوە؟ چۆنیاز بپارێزێت؟ و سەرەڕای گشت ئەوانە چۆن بتوانێت چەک و تەقەمەنی تەواو بۆ جەنگی پارتیزانی درێژخایان و دژ بە لەشکرێکی بەهێز و مۆدێرنی وەک سپای عیراق پەیداکات و لەچلایەکەوە؟

ئەگەر بەوجۆرە بڕوانینە کێشەکە و لەبەشە نادیارەکانی نەکۆڵینەوە ئەوا ئەو هۆکارانەمان لێ بزردەبێت کە کورد خۆی زەمینەی بۆ بەرپابوونی خۆشکرد، و ئەوە دەگەێنێت کە هەڵەی دەستەی سەرکردە بشارینەوە، و خۆمان لە پێویستی سەرشان دەدزینەوە. گرنگترینی ئەوانە دوو هەڵەی ڕامیارییە: هەڵەی سەرەکی نەشارەزایی پۆلیتیکی بووە کە سەرکردایەتی لە ساڵی ۱۹۷۲ واتە پێش جەنگی پێنجەمی کوردستان لەبەر دابینکردنی کەرەستە بۆ جەنگی میللی و ئازادی نەتەوە ڕووی کردەوە ئەمریکا و شای بەکرێگیراوی سەرەکی ئەو لە هەرێم. هەڵەی کوشندەیش لە کەلەندەری پۆلیتیکیدا ئەو کشانەوەی پاش جەنگی پێنجەمی کوردستانیان بوو بەرەو ئێران، واتە خودی سەرکردەکان ئەو شۆڕشیان هەڵتەکاند.

دوو هەڵەیە بەدوای یەکدا ۱۹۷۲ و ۱۹۷۵ لەئەنجامی بارودۆخی ناهەموار جیهانی

* ـ F و E ـ ... لەوانەیە کورد بۆنی بەڵێنەکانی نیکسۆن ئاشکرا و بڵاوکەنەوە ...

87 ـ E ـ هەمانە. و F ـ (... نامە هێنان و بردن ...)

پەیدابوون: لەڕاستیدا پەیمانی سۆڤیەتی ـ عیراقی لەلایەک و لەلایەکی تر ئەوەی ئێران و عیراق تارادەیەک تاوانیان پێ سووک دەبێت. ئەگەرچی ئەوانە تاوان لەسەر شانی کەس لانەدەن، هەڵەی دەستەی سەرکردایەتی دەخەنە ڕوو.

بەتەنها تاوانی ئەو هەڵانە خستنە ئەستۆی جەنراڵ بارزانی یان بنەماڵەکەی کاری نابەجێیە، چونکە گشت دەستەی سەرکردایەتی لەوەدا بەشدارن[88]، بێگومان مستافا بارزانی و منداڵ و خێزانەکەی لە سەرووی گشتەوەن، ئەوجا نووسینگەی ڕامیاری و دەزگا نهێنییەکەی پێی دەگوترا پاراستن[٦١]. لە١١ی مارسی ۱۹۷۰ بەدواوە زۆربەی زۆری پلە بەرزەکانی شۆڕش بۆ ئەوان بوو بەڵام وەنەبێت ئەوانیش کەمتەرخەم بووبن. بێگومان دەرخستنی ئاڵوگۆڕی نێوان بەغدا و تارانی پێش ڕێکەوتنەکەی جەزایر بۆ نووسینگەی ڕامیاری دەکەوێتە ئەستۆی دەزگا نهێنییەکەی کورد "پاراستن"[89].

مستەفا بارزانی کە ئەوەی بنەماڵەیەکی خانەدانە نە تەنها سەرۆکی پارت بوو بەڵکوو ئەو قارەمانی میللیش بوو، و سەرکردەی بەرزی بێهاوتا و ببوە ڕوانگە بۆ گشت ئەندامانی پارتی دیموکراتی کوردستان[90]. کەساڵی ۱۹٦۳ بەعس کۆمۆنیستانی قەلاچۆ دەکرد، بە پێچەوانەی

88 ـ ئەم باسەی خوارەوە دەیسەلمێنێت کە جگە لەپێشمەرگەی زەبوون کە هەردەم بێ هیچ ئامانج و ئەنجامێک گورگانخوار کراوە کەسیتر بێتاوان نییە. بەڵێ ڕاستە، پێویستە دەستەی سەرکردایەتی پارتی تەنانەت لە پێش هەڵگیرسانی شۆڕشی ئەیلولەوە تا هەرەس کەم یان زۆر تاوانبار بکرێن. فەرموون ببیسن چۆن بنەوانی چوگەی پەیوەندی نێوان شا و مەلا مستەفای هەڵبەستراوە.

ئەڵچاخترین خۆفرۆشی سەرانسەر مێژووی کورد کە ئەفسەرێکی پایەداری دەزگای سیخوڕی ساواک و لەسالانی پەنجا و شەستدا "پاشبەندی سپایی باڵوێزخانەی ئێران" بوو لە بەغدا، لە بیرەوەرییەکانیدا لەژێر ناونیشانی، عیسی پژمان،(نهێنی یەکانی بەستنی پەیمانی ۱۹۷٥ی ئەلجەزایر). وەرگێڕانی ناسر ئیبراهیمی، لاپەڕەکانی ٦٣، ٦٤ و ٦٥ دا دەڵێت: ... دوای چەند ڕۆژێک عیسا زەبیحی بەرپرسی لقی حزب « واتە لقی١ پ.د.ک » لەبەغدا کە ... لەگەڵ رابیت « واتە ئەندامی پەیوەندی» هاتنە لام. بەو نیشانەی کە لەگەڵ عومەر دەبابە دامانناب‌وو، بەڵێنی بنبڕی مەلا و ڕابەرانی پێ ڕاگەیاند ... لەچاوپێکەوتنی دوایی ڕاگەیەنرا کە دوو کەس بەناوی عومەر دەبابەو عەلی عەسکەری لە ئەندامانی کۆمیتەی سیاسی ... ناودێر کران ... لەگوندێکی نزیک قەلادزە ... هەرتک کەسم چاوپێکەوت و دوای کەمێک حەسانەوە بەگورجی بەسواری ئەسپ ... لەماوەی پێنج ڕۆژدا کە ئەو دووکەسە لەتاران بوون، لەتەواوی ئەو مەبەستانەی کە لەگەڵاڵەکەدا هاتبوون بەڵێنی هاوکارییان داو هاتینە سەر ئەوە کەمن برۆمە باکوور لەگەڵ مەلا مستەفا و ڕابەرانی دیکە دیدار و وتووێژ بکەم و لەگەڵ خۆشم چەک و کەلوپەلی پێداویستی و پول و دراویان بۆ بەرم.

هەروەها لە لاپەڕە ٦٨دا سەبارەت بەپەیوەندییەکانی پاش هەڵگیرسانی شۆڕش دەڵێت: ... لەبنکەی حیزب « مەبەستی ئەشکەوتەکەی مالوومەیە » سەرهەنگ مەنصور بەناوی نوێنەری تەواو ئیختیاری ساواک بە سەرانی حیزب بەتایبەتی برایم ئەحمەد کە سکرتێری گشتی و بەرپرسی بەڕێوەبردنی ئەم کارانە بوو ناسێنرا، دەزگای بێسیم دامەزرا و یەکەم پەیوەندی لەگەڵ سەرۆکی ساواک لەتاران گیرا و ....

89 ـ F و E ـ چەند بەچەند پێش مۆرکردنی ڕێکەوتننامەی جەزایر پەیوەندی نێوان بەغدا و تارانی بە نووسینگەی ڕامیاری ڕاگەیاندبوو.

90 ـ F و E ـ ... بۆ گشت ئەوانەی لەپارتدا نەبوون.

هەڵوێستی نووسینگەی ڕامیاری پارتی دیموکراتی ئەوڕۆژە(٦٢) «F و E ـ ماوەیدان بێنە کوردستان، و لەناوجەرگەی شۆڕشی کوردیدا چەک هەڵگرن ». ساڵی ١٩٦٤ لە پێنجەمین[91] کۆنگرەی پارتدا ئەو سەرکردایەتی گۆڕی.

کۆی دەسەڵاتی ڕاستەقینە لەناو سەرکردایەتی شۆڕشدا نەبینراوە[92]. تەنها چەند کەسێکی دیار بۆیان بوو بڕیاربدەن لەسەرووی گشتەوە بارزانی خۆی، بەڵام هەرگیز ناگونجێت گشت دەستەی سەرکردایەتی لە تاوانی هەڵە ڕامیارییەکەی ساڵی ١٩٧٢دوربخەینەوە. کۆششی هاوپەیمانێتی لەگەڵ شا و وڵاتە یەکگرتووەکانی چەند ئەندامێکی نووسینگەی ڕامیاری ئەنجامیان داوە، و گشت ئەندامانی نووسینگەیش "ئاگاداری ئەو نهێنیە" بوون و لە سالح یوسفی بەولاوە کەسی تر لەڕووی ئەوەدا نەوەستا. دیارە سەرکردایەتی باوەڕی بە شا نەبوو بەڵام باوەڕی بە "گەرەنتی"یە ئەمریکیەکەی نیکسۆن و کیسینجەر کرد. پاش ماوەیەکی کەم ئەنجامی ئەو سووکە گەرەنتیە دەرکەوت، و دیار بوو ئەنجامەکان باسنوور بوون چونکە کوردەکانیان وەک "کارتی قومار" بەکار دەهێنا. مرۆڤ خۆی لە ئاستێکی ئاڵۆزدا دەبینێتەوە؛ کورد گەلێکی چەوساوەیە و دووچاری جەنگی ئازادی نەتەوە بوو، بەڵام سەرچاوەی کۆمەکی لایەنی ئیمپریالیست و بەکرێگیراوەکانی بوو، و چەوسێنەریان پشتی بەست بە کۆمەکی میکانیزم و ڕەوشی قەڵای سۆشیالیستی و هێزە دیموکرات خوازەکان.

ئەرێ دەبێت دەستەی سەرکردایەتی هیچ کۆشێتیان لەگەڵ بەعسدا نەکەونەوە جەنگ؟ بەوەی کە بۆمان ڕوون بووەتەوە وەڵامی ئەو پرسیارە بەڵێ دەبێت، بەڵام ئایا گشت هەڵوێستێک لەێمە ڕوونە؟

لەڕاستیدا سەرکردایەتی لەلای خۆیەوە " ئۆتۆنۆمی"یەکەی بەعسی ١١ی مارسی ١٩٧٤ی پەسەند نەبوو. بەڵام ئەگەر گەرەنتی ئەمریکا و کۆمەکی ئیمپریالیست[93] پشت ئەستووری نەکردایە، گومان لەوە دەکرێت کە ئەوان پەنایان بۆ هەزار و یەک پێچوپەنا نەدەبرد تا لەسەرچاوەی هێزەوە بکۆشن ماوەی وتووێژ درێژ بکەنەوە؟

ئایا دەشێت سەرکردایەتی وەک پێویست کۆشێتی گرەوی جەنگ بباتەوە؟ لە وەڵامدا دەڵێین نا، ئەوان لەوڕووەوە هەڵەی مەزنیان زۆرکرد. جەنگی میللی دژ بە ڕژێمێکی بەهێز و بتەو نابێت تەنها لە گۆڕەپانی جەنگدا بێت، بەڵکوو دەبێ جەنگ بە ئابووری، ڕامیاری، ڕەوانی و میدیایی بکرێت. پێویستە گشت جۆرە توانای بۆ گۆشەکرێ. گیر و توندوتیژی نواندن هاوکات لەگەڵ

91 F ـ و E ـ شەشەمین.

92 ـ تاکو ئەمڕۆیش لە هیچ پارتێکی کوردیدا ئەوە دەرنەکەوتووە، و بەدەگمەن ئەو ڕواڵەتە لە پارتەکانی جیهانی سێهەم و تەنانەت ئەورووپای ڕۆژهەڵاتیشدا دەرکەوتبێت. ـ « و »

93 F ـ و E ـ شا … .

پەرستیاری سادە[94]. لەڕاستیدا ئەوانە مەرجی تایبەتن بۆ گەلی کورد کە هەمیشە باری جیوپۆلیتیکی تایبەت سەپاندوویەتی بەسەریا.

گەرەنتیەکەی « ئەمریکا[95] » هەندەی لەخۆ بایی کردبوون ناحەز خۆیان بە سەرکەوتوو دەزانی. بەڵام وزەی "گەرەنتی" کاری نەکردە سەر وەرچەرخانی ڕووی ئەندێشەی گشتی چەپڕەوانی عارەبی عیراق بۆلای ئەوان، و هەروەها نەبووە هۆی وەرچەرخانی ڕووی ئەندێشەی گشتی جیهانی عارەب و پشتیوانی ڕژێمەکانیشی. ڕاستە، پارتی کۆمۆنیستی عیراقی لایەنی بەعسی گرت، بەڵام بزووتنەوە ئەو کوردە کۆمۆنیستانەی دۆڕاند کە هاوشانی بزووتنەوەی نەتەوایەتی ئەوان جەنگین. ئەو "فاخر مێرگە سووری[96]"(٦٣) یەی دەزگای نهێنی پاراستن بەتاوانی بوون بە سیخوڕی بەعس کوشتی یەکێک بوو لەو کوردە کۆمۆنیستانە و شۆڕشی لەزۆر جەنگی قورسدا سەرخست. ئەویوو قارەمانی جەنگی مایسی ١٩٦٦ لە هەندرێن. ئەویان لەگەڵ جەندکەسی خێزانەکەی بەبێ پرس و داد کوشت، بێ لەوەی هیچ بەڵگەیەک نیشان بە دادگای شۆڕش بدەن.

ڕێگەیان بۆ بەعس ڕەخسان "پشتگیری چەپڕەوان" بەلای ئەواندا بشکێت و لەسەر ئاستی ناوخۆ و دەرەوە سوودی لێ وەربگرن. هیچ نەکۆشان کێشەکەیان بە میللەتانی جیهانی سێهەم بگەیێنن. پشتیان کردە ڕاوێژ و دۆستایەتی هێزە سۆشیالیست و پێشکەوتووەکانی ئەورووپا"ی ڕۆژئاوا"[97]. کوردەکانی لە ئەورووپان دەیانەوێت ئەوە قۆرتە بەشتی پڕووپووچ داپۆشن.

لەناخدا ئۆردووی کورد لەسەر ئاستی ستراتیجییەتی کۆمەڵایەتی و ڕامیاری[98] شۆڕش و هەروەها لەسەر ئاستی پەیوەندی نێوان مرۆڤەکانی، لەرادە بەدەر باوەڕ بەخۆ کردنی لێپرسراوانی ئەو نەگبەتییەی تووشکردن. هەندە بە "گەرەنتی"یەکە[99] بایی بوون خۆیان وەک خاوەن دەوڵەت نیشان دەدا؛ بە شالیارگەی بچووک و دەزگا و نووسینگەی زۆر دیاردەی ناکۆکی و بیروکراتی

94 ـ لەوەتەی دروستبووە P.K.K لەسە ئەو شێوەیە دەجەنگی و ڕژێمەکەی بەرانبەری تادێت دڕندەتر دەبێت، و نە قەڵای سۆشیالیسی(پێش پێرسترۆیکا) هیچی بۆ کردن نە زلهێزەکانی ڕۆژئاوا کە تاوتاوە بەگیریان دێن. ئەمجارەیان بەدرێژایی مانگی ئۆکتۆبەر و ئێستایش نۆڤەمبەری ١٩٩٧ لەشکری تورکی لەگەڵ ژمارەیەکی زۆر تۆپ و تانک و فڕۆکەی بۆمبهاوێژ بە بەرچاوی دەزگای میللەتانی یەکگرتوو و زلهێزەکانەوە (سنووری نێونەتەوەییان بۆ بڕیوە) لەخوارووی کوردستاندا قەلاچۆ دەکرێن. جارجارە لایەکیان ورتەیەکی بۆ دەکات و پەڵپی ئەوە دەردەخەن کە تورک لەسەر خواستی لایەنێکی کوردی (واتە پ.د.ک) ئەوکارە ئەنجام دەدات. کەواتە هەڵوێستی تورک بەڕەوا دادەنێن. « و »

95 ـ بەگوێرەی فارسی و ئینگلیزییەکە. « و »

96 ـ لەزۆر شوێنی عەرەبی و فارسییەکەدا ئەو ناوە بە ڕێنووسی هەڵە نووسراوەتەوە. دروست (فاخر مێرگەسووری)یە « و »

97 ـ لە ئینگلیزی و فارسییەکەدا نییە « و »

98 F ـ و E ـ کۆمەڵایەتی ـ ئابووری … .

99 F ـ و E ـ گەرەنتییەکەی ئەمەریکا … .

لەناویاندا بڵاوکردەوە[100]. لەبەر کەمکردنەوەی بێکاری، ژمارەیەکی زۆریان خنیبووە ناو لەشکری شۆڕشگێڕەوە تا ئەو ڕادەیەی بۆریان کرد. لە ئاستی هاتووچۆی نێوان سەنگەرەکانی پێشەوە و بنکەکانی ئازووقە و کەرەستە و نەخۆشخانەکاندا زۆر کەمتەرخەم بوون.

خۆ قەوارەی ئابووری هەر کەس بیری لێنەکردەوە چونکە کار دەڕۆیشت. چی پێویست بە پوختەکردنی زەوی کشتوکاڵ دەکات کە جەنگ لەئارادایە؟ بەڵام ئەوتۆیش هەر لە پەیڕەو و پرۆگرامی پارتدا مابوو. کە شا گەنم و برنجیان بە لۆری بۆ بنێرێت ئیتر چی پێویست بە چاندنی دەکات؟ خۆ پارە زۆر بوو بەڵام هیچ بیریان لەوە نەکردەوە تووتنی جوتیار بکڕنەوە، باوجو بۆچی، خۆ جگەرەی ئەمریکی هەیە. سەرئەنجام بەرهەم دەمایەوە و بۆگەنی دەکرد و گشتی لەکیسی جوتیار دەچوو.

لەسەرتای قۆناغی پێنجەم جەنگی کوردستانەوە ئەوان بە شێوەی ناڕاستەوخۆ زەمینەیان بۆ سەددام حوسێن خۆشکرد وڵات بکات بە (وەک ئەمی پاشین پێی دەڵێت) دوو "سەنگەر". سەرەتا گشت کادری هەرێم و ناوچەکان و ڕێکخراوەکانی "لاوان، خوێندکاران و ژنان"یان بەکێش کرد بۆ دەرەوە، واتە ناوچەکانی سنووری دەسەڵاتی خۆیان، و کارێکی ئەوتۆیان کرد گشت پسپۆری زانیاری و تەکنەلۆجی و خوێندکاران دوای ئەوان بکەون. گشت ئەوانەیان لە باڵەک (دۆڵی چۆمان) کۆ کردەوە و زۆربەی زۆری ئەو کادیرانە بێکار بوون و لەتوانایشدا نەبوو فەرمانی گونجاو لەگەڵ توانای خۆیانیان پێ بسپێرن. زۆریشیان بەسەر دەزگاکاندا سەپاند. بەوجۆرە توانای کاری شۆڕشگێڕانە و نهێنی لە شارەکاندا کەم بووەوە[101].

100 ـ لەوڕۆژەدا بەوانەیان نەگوتووە شالیارگە بەڵکوو چەشنی ئەوانەی میری لە هەولێری پایتەختی هەرێمی ئۆتۆنۆمی کردیەوە، پێیان دەگوترا (ئامانەتی ...) و بەرانبەر بەگشت دەزگا و نووسینگەیەکی کارگوزاری پارێزگا کوردییەکانی ژێر دەسەڵاتی ڕژێم، لە شۆڕشدا هاوچەشنی بوو و هەمان ناوی هەڵگرتبوو.
من ئەمەیانم زۆر لا سەیرنییە بەڵکوو لەوە سەیرتر ئەوەیە کە ئەمڕۆ لەخوارووی کوردستان ڕوودەدات؛ لەگشت یەکێک لەو دەزگا و نووسینگانە سێ دانە هەن. بۆ نموونە، ڕژێم لەژێر ناوی (مجلس التنفیذی، و المجلس التشریعی لمنطقه کردستان للحکم الذاتي) بە کۆڵێک لێپرسراوی خۆفرۆشەوە لە کەرکووک مایەتی. کورد لەڕاپەڕین بەدواوە پەرلەمانی هەرێم و دەزگا کارگوزارییەکانی کوردستانی لە هەولێر دامەزران. زۆری پێنەچوو براکوژی کەوتە نێوان پارتە سەرەکییەکان و پاش شەڕ و لێکدانی ناو پایتەختی هەرێم کۆپی ئەو پەرلەمان و دەزگایانە لە سلێمانیش کرانەوە. واتە لە سنووری دەسەڵاتی گشت یەکێک لە ڕژێمی بەعس و دوو زلهێزەکەی کوردستان (پ د ک ـ و ـ یەکێتی نیشتیمانی کوردستان) واتە سێ کۆپی لە هەمان شێوە دامەزراو لەشارەکانی هەولێر و کەرکووک و سلێمانی هەن. تاکە جیاوازی لە ئەوانەی ڕژێمی بەعس ناویان (مجلس التشریعی و مجلس التنفیذی) و (أمانه عامه ...) و لەهەولێر و سلێمانی پێیان دەگوترێت (پەرلەمان) و(وەزارەت)ـ « و»
101 ـ کورد دەڵێت " تێر ئاگای لە سکی برسی نییە". هەرچەندە نووسەر تاکو ڕۆژی هەرەسیش یەکە >>>>

لەڕادەبەدەر زەق دەرخستنی چالاکی و بۆمباران کردنەکانی عیراق[102]، ئێزگە کوردییەکەیان دانیشتووی شارەکانی تۆقاند تا بەکۆمەڵ ملی ڕێ بگرنە بەر، و دەیەها هەزارکەسیان لەشوێنی خۆ هەڵکەند و جادەیان بۆ ئێران پێ خۆشکردن. ئەو سەرکردایەتییە گوایە بۆ چارەسەرکردنی کێشە لە یەکەم گۆڕمدا ۱۵۰۰۰۰ کەس، لەسەرووی گشتەوە کەسوکاری پێشمەرگەی ئاودیوی ئێران کرد و بەو هەڵوێستە زەمینەی بۆ هێزی ئاسمانی عیراق خۆشکرد تەنگ بە پەنابەرانی کورد لەئێراندا هەڵبچنێت. ئەوانەی پاشان شا گیریدان و بوون بە بارمتەی ژێر دەستی. لێشاوی کۆچی بەکۆمەڵیان هەر هەبوو نەیانکرد بەریان لێبگرن و ئەو مەردمە بگێڕنەوە سەر کار و پیشەی خۆ. لە سەرەتای ساڵی ۱۹۷۵دا سێیەکی دانیشتووانی کوردستان کە دەیکردە نزیکەی ۱.۵ ملیۆن کەس[103] کۆچی کرد. ئایا ئابووری بەرگەی جەنگ دەگرێت کە زۆربەی جوتیار دێهات چۆڵکەن؟ یان کە ئەوان نەتوانن گەلی کورد دامرکێنن و سوود لەو بەشی زۆر سەرمایە گیانییە وەرگرن، ئیتر گرەوی جەنگ چۆن دەبرێتەوە؟

لەوانەیش بەولاوە، وا دەوڵەت دادەمەزرێت و پارە زۆرە. ئەوەیشیان لەخۆ ڕادەبینی ئەمونەو دوای خۆخەن، هەڵەشۆیی کشایە کار و پیشە. بەرتیل خواردن لەناویاند بڵاوبووەوە. ژمارەی خۆسەپێنەر بەسەر دەزگای بەرز و تەنانەت ڕیزەکانی لەشکر و پارتیشدا زۆر بوون، بەڵام شانسیان لەوەدابوو کە کار دەڕۆیشت.

وەک هەر بەتەکنیکی کلاسیک دەجەنگین لەشکرەکەیان بەکۆشش بوو. بەڕاستی کەم نەتەوەی چەوساوە هەن لەجەنگی ئازادی نەتەوەییدا شان بدەن لە شانی کورد. بەڵام ئەوە بە گوێرەی گریمانییەک کە دەڵێت: کۆمەکی بیانی هەر هەبوو[104]. هەر کە دەستیان گەیشت بە چەکی قورس

<<< دەمڕاستی ئەو قۆناغەی شۆڕش بوو لەهەندەران، بەڵام لێرەدا بەباوێشکی کەسانی تر دەمی داچەقاندووە. هەرچەندە درێژی ژیانی لەئەورووپا بەسەر بردووە، بەڵام خۆ بستوویەتی بەعس کێیە و چ ئەشکەنجەبازە. کێ گەرەنتی ژیانێکی ئاسوودەی دەدا بەو لێشاوەی ڕێژەی زۆری سەربەست و ئازاد بەئارەزووی خۆ لەترسی دڕندەیی بەعس ڕایکردە دەرەوە. ئایا ئەوە لەیادچوو کەساڵی ۱۹۶۳ بەعس لەسەرەتای کوودەتاکەیدا بە ئەندامانی پارتی کۆمۆنیستی کرد. یان ڕەشبگیر گرتنی کۆمەڵانی کورد و بەکۆمەڵ زیندە بەچاڵەکەی شاری سلێمانی. «و»
102 ـ دەبێت نووسەر ئەوەی نەبیستبێت کە ڕژێمی بەعس جەنگی پێنجەمی کوردستان بەبۆمباران کردن و کوشتنی ژن، پیر، منداڵی و کەسانی بێچەکی شارەکانی هەڵەبجە و قەڵادزێ دەستپێکرد. « و »
103 ـ وتەیەکی نەستەق هەیە دەڵێت: چەوت دانیشە و ڕاست بدوێ. ـ پێشمەرگەبووم لەناو یەکێک لەو دەستانەی دەمانکۆشی لێشاوی جوتیارە هەڵهاتووەکانی دەشتی شارەزووری پاش بۆردومانی هەڵەبجە (ئەپریلی۱۹۷٤)بگێڕینەوە بۆ گوندەکانیان کە لەناوچەی ئازادکراودا بوو، و ڕێکامان لێ دەکردن بەوەی ئاگونجێت ئەوان لەبری بەرهەم وەدەستهێنان بن بەنانخۆر و ئەوە زۆر دەکەوێت لەسەر شۆڕش. وەک کەسیان نەگەڕانەوە و هەندێک بەرچاو تەنگ و لەڕێیان نەگەیشتوو جوێنی دەدا و دەیگوت(بەڵێ دەتانەوێت بارمەتی شێروخورشید تەنها بۆ کەسوکاری خۆتان بێت و ئێمەیش بەبرسێتی دەگێڕنەوە بۆ ژێر ئاگری بەعس، و...» و »
104 ـ F و E ـ بەڵام ئەوی ئەو بۆچوون وگریمانییە پۆچەڵکاتەوە لێنەبڕانی کۆمەکی دەرەکی بوو.

ئەو کوردانە هێرشی سەختیان کردە سەر لەشکری عیراق، جەنگی بەرانبەری ئەوان لەجەنگی نێوان دوو دەوڵەت دەچوو، و کوورەی جەنگ کەوتبووە ئەو دۆڵەی چۆمانەوە کە لەسەر ڕێی هامیلتۆنە و سەرکردایەتی و دەزگا جەنگییە گرنگەکان و بەشێکی جبەخانە و کۆمەڵی دانیشتوانیش کە تادەهات پتر دەبوو لەخوار ئەوانەوەبوو.

بەو چەکە کۆنە[105] یەکجار زۆرەی شا بەرەنگاری دوژمنێکی هەر زۆر پڕچەک بوون. بۆیە لەبەر نەبڕینی چۆڕاوگەی کۆمەکی شا، کوردە نەیارەکانی لەدەست شا هەڵهاتوو بۆ مەڵبەندی هاونەتەوەییا لەبری گرتنە خۆ دەدانەوە دەست ئێران.

دوا هەڵەی ڕامیاری سەرکردە ئەوەبوو کە کشانەوە بەرەو ئێران. ئەمبیستووە نموونەیەکی جەنگی ئازادی میللی تر بگات بەو شێوە دڵتەنگی و نیگەرانییە، کە هێشتا مرۆڤیان تێدا مابێت بیەوێ درێژە بەجەنگ بدات و کەرەستەی تەواوی ئەو کارەیش لەبەردەستدا هەبێت. خۆ پەیڕەو وپڕۆگرامی پارت ئەندامانی بۆ ئەو زەمینەیە گۆشەکرد کە هێشتا لەپێزدا مابوو، بەڵام ئەگەر سەرکردایەتی ئەوە بە دروشم و تاکتیکی بێنرخ بزانێت، ئەنجام هەر ئەوە دەبێت.(٦٤)

کردەوەی بەغدا لەکوردستان

ڕەوتی کۆیلەکردن

١٨ی ئۆگستی تا ٦ی سیپتەمبەر لەسەر خواستی ڕژێمی عیراق چووین بۆ ئەوێ تا ڕاستەوخۆ لەگەڵ هاوولاتیبانی کوردی عیراق بدوێین و گفتوگۆی ڕامیاری لەگەڵ لێپرسراوانی عیراقی بکەین سەبارەت بە "سەربەخۆیی هەرێمی کوردستان "و" فراوانکردنی سنووری دەسەلاتی "و" سڕینەوەی پەڵەی جەنگی نزیکەی چواردە ساڵی نێوان براکان " و" پشتوێنەی برایەتی کورد و عارەب بەتینتر بکەینەوە". پێش سەردانەکەمان لەگەڵ لێپرسراوانی عیراقی ڕێکەوتبووین و ئەوەیان پەسەند کرد کە ئێمە بتوانی لەناو گشت کۆماردا بەسەربەستی بگەڕێین تەنانەت لە کوردستانیش. هەندە نەرم و نیان لێم هاتنە پێش سەربەستیان کردم لەوەی بتوانم هەرچ کەسم بوێت لەگەڵ خۆمی بەرم."١"

خۆشبەختانە، بەڕێز "بەشیر بومیعزە" کەماوەیەک ئەندامی نوسینگەی ڕامیاری بەرەی ئازادی جەزایر (FLN) و چەندین جار لەکابینەکانی بینبیللا و بومیدیەن شالیار بووە، و ئێستا لە بەرەی ئۆپۆزیسیۆنی جەزایرە، بڕیاری دا لەتەکمابێت. بومیعزە پڕئاوات بوو لەوەی ئاشنایەتی ئەو لەگەڵ بەغدا ببێتە هۆی ڕێکخستنی "گفتوگۆ ڕامیاری"یەکانی ئێمە و ڕژێم، و ببێتە یاریدەر بۆ بەتینکردنی برایەتی کورد و عارەب. لە جونێڤیشەوە بەڕێز "جان کلۆد لۆتهی" ویستی بەناوی

105 ـ E ـ چەکی پەککەوتە .... و F ـ چەکی نوێ ....

کۆمیتەی جیهانی بۆ پاراستنی مافی مرۆڤ(IFHR) لە تەکمان بێت، بێگومان تا لەگۆشەی تایبەت بەمافی مرۆڤەوە لە بارودۆخی ئەو گەلە بڕوانێت. سەرئەنجام باوکی ڕەوانی "یوسف پاری" کەشیشێکی کڵێسەی کلدانی و لە سلێمانی لەدایک بووە، بوو بە هاوڕێمان[106].

پاش لەوەی سێ ڕۆژمان لە بەغدا بەسەربرد و تێیدا چاومان بە دوو شالیارە کوردەکەی بەغدا و هەروەها شالیاری دادوەری کەوت. بەرەبەیانی ڕۆژی ٢١ی ئۆگستی بەو دوو ئۆتۆمۆبێلەی شالیارگەی ڕاگەیاندن لەگەڵ دوو فەرمانبەری خۆیان بۆ ئەو مەبەستەیان ئامادەکرەبوو لە بەغدا دەرچووین. ئەو دووە "أ " و "ب" ئەندامی پارتی بەعس بوون. سەرچڵی گەشتەکەمان شاری خانەقین بوو. لەوێوە بەڕیز چوینە دەربەندیخان، سلێمانی، کەرکووک و هەولێر کە پێنج ڕۆژ تێدا ماینەوە، ئەوجا لەوێوە بە هەلیکۆپتەر چووینە شارەکانی ڕەواندز، دۆڵی چۆمان و هەندێک دیهاتی ئەو پارێزگایە، و لەگەڵ لێپرسراوانیان باسی بارودۆخمان کرد و لەسەر " ڕەوشی ئۆتۆنۆمی" دواین. لە کۆتایی سەردانەکەی هەولێرمان ڕۆژی ٢٧ی ئۆگستی "جان کلۆد لۆتهی" ئێمەی جێهێشت و ڕۆشتەوە بۆ بەغدا و لەوێیشەوە بۆ سویسرا[107]، چونکە بۆی دەرکەوت هێشتا چەسپاندنی مەرجەکانی مافی مرۆڤ وەک پێویست نییە. ٢٨ی ئۆگستی بەرەو مووسڵ و بادینان کەوتینە ڕێ و بەتایبەتی چوینە شێخان، ئاکرێ، دهۆک، سوارەتوکە، سەرسەنگ و ئامیدی. ٣٠ی ئۆگستی گەڕاینەوە بۆ بەغدا و دوا پێنج ڕۆژمان لەوێ تەرخانکرد بۆ وتووێژ لەگەڵ لێپرسراوانی بەعس و بەڕێز بومیعزە لەگشت دانیشتنەکانەدا بەشدار بوو."٢"[108]

٢٠ی ئۆگستی چاومان بە شالیاری دادوەری "دوکتۆر منذر الشاوی" کەوت کە ئەویش وەک سەرەک کۆمار و یاریدەرەکەی لە عارەبەکانی تکریتە. دوکتۆر منذر الشاوی ـ فرەنسی چاک دەزانێت ـ وەک شالیارێکی بێلایەن و نا پۆلیتیک خۆی بە ئێمە ناساند. خۆی تەکنیکییە، بەڵام بووە بە یاساناس. چونکە یەکێکە لە ئەندامانی ئەو کۆمیتەی یاسای ئۆتۆنۆمی کوردی داڕشت، لێمان پرسی؛ بۆ دەوڵەت ڕێز لەو یاسایەی خۆی ناگرێت کە دەڵێت: پێویستە سەربەخۆیی گشت ئەو ناوچانە بگرێتەوە کە ڕێژەی زۆری دانیشتووانی کوردن؟ لە وەڵامدا گوتی " ئەوە پرسیارێکی ڕامیارییە و پێویستە لە شالیارە پۆلیتیکییەکانی بپرسن" و هەروەها گوتی" هەندێک ناوچەی وەک کەرکووک هەن تێکەڵەیەکی ڕەگەزی تێدا دەژی و سەپاندنی ئەو یاسایەی بەسەردا ستەم دەبێت". وەک پێمان ڕاگەیاند کە هەمیشە دانیشتوانی کورد لەو پارێزگایە پتربوون، لێمان پرسی؛ "کە کورد خۆی لە عیراقدا کەمایەتییە، باشە بۆ ناکرێت عارەبی پارێزگای کەرکووکیش

106 ـ لەکۆتایی بڕگەی پێشوو نمرە "١" دانراوە و ئەم بڕگەیە لە پەراوێزدا نووسراوەتەوە بەڵام لە فارسی و ئینگلیزییەکەدا هەر لەگەڵ خودی باسەکەن بۆیە منیش وەک ئەوانم لێکرد. « و »

107 ـ F و E ـ ئێمەی بەجێهێشت بۆ بەغدا و لەوێوە ٢٧ی ئۆگستی چووە بۆ سویسرا.

108 ـ نمرە "٢" لەکۆتایی ئەم بڕگەیە دراوە و لە پەراوێزدا دەڵێت: (دەقی پاش ئەم باسی سەردانەمانە و بەڕێز بومیعزە دیویەتی. « و »

وەک ئەوان بن و لە سنووری هەرێمی کوردستانی ئۆتۆنۆمیدا بژین کە ئەو پارێزگایە دەبێتە بەشێک لەو؟ ئەمجارەیش پرسیارەکەی بە پۆلیتیکی ژمارد و خواستی لە شالیارە پۆلیتیکییەکانی بپرسین. ئەوجا لەپرسیارێکی تردا گوتمان؛ یەزیدییەکان کوردن و ئاینێکی تایبەتیان هەیە، و شەنگار ناوچەی ئەوانە و هیچ تێکەڵەیەکی تێدانییە، " بۆ نەخراونەتە ناو هەرێمی ئۆتۆنۆمی کوردستانەوە؟" وەڵامەکەی مایەی سەرسووڕمان بوو، گوتی "یەزیدییەکان بەشێکن لە عارەبی ئەمەوی! " بەڵام ڕاستی ئەوەیە کە مەڵبەندی یەزیدییەکان نزیکە لەچاوگە نەوتییەکانی عێنزالەوە.

٢١ی ئۆگستی شارەوانی خانەقین لەکۆشکی شارەوانیدا ئاهەنگی پێشوازی بۆ تاخمەکەمان ڕێکخست. کە ویستمان بۆ سەرنج وەرگرتن بە ناوشاردا بگەڕێین گشت لێپرسراوان کە ژمارەیان دەگەیشتە نزیکەی پانزە ویستیان لەگەڵ ئێمە بێن، بەڵام پاش گفتوگۆی دوور و درێژ ماوەیان داین سەربەست بە ناو شاردا بگەڕێین و بەگوێرەی بەڵێنەکەی ڕژێم لەگەڵ دانیشتوان بدوێین، بەڵام دەبوو لەگشت شوێنێک بگرەوبەردەی زۆر لەگەڵ لێپرسراوانی ناوچە بکەین.

[لە ٢٦ی ئۆگستیدا ئاغای هاشم عەقراوی "سەرۆکی ئەنجومەنی کارگوزاردن بۆ هەرێمی ئۆتۆنۆمی" ئێمەی وەرگرت. ئەم پیاوە لەم دواییانەدا گرۆ ڕامیارییەکەی "پارتی دیموکراتی کورد"ی بەجێهێشت کە خۆی ناوی نابوو. ئەو پارتە لەکاتی جەنگی پێنجهەمی کوردستاندا لە پارتی دیموکراتی کوردستان جودا بووەوە[109]. ئەو پارتە چەند بەشێکی لە بەغدا کردبووەوە و خۆی بە بەرە میللییەکەی بەعسەوە بەست. چەند ڕۆژ لەوەوبەر چوینە دیداری سەرۆکی گشتی ئەو پارتە "ئاغای عەزیز عەقراوی". من لەسالانی هەشتاوە ئەو پیاوەم چاک ناسیوە. کە بەتەنها پێکەوە دانیشتین بۆم دەرکەوت ئەو زۆر کفت و دڵشکاوە و کەوتووەتە ژێر ئازاری ویژدان.

هاوکاری پێشوو، واتە سەرۆکی ئەنجومەنی کارگوزاردن بۆ "هەرێمی ئۆتۆنۆمی" شتێکی تر بوو: لەوم پرسی کە ئایا پەیوەندی بەپارتێکی تایبەتەوە هەیە، گوتی گشت ئەندامانی ئەنجومەنی کارگوزاردن لەپارتەکانیان "دەست دەکێشنەوە" و "بێ لایەن" دەبن. کاتێک ڕاگوێزان و بەسەرهاتی "کالور خارما لوجە[110]"مان لێپرسی وەڵامی دایەوە وگوتی:" دەوڵەتە پێشکەوتووەکەمان ڕەوش و یاسا ئۆتۆمی کوردستان و مافی مرۆڤی کوردی بە تەواوی ناساندووە

109 ـ ئەوسا بەش نەبوو لەپارتی جودابێتەوە بەڵکوو هاشم عەقراوی و عەزیز عەقراوی وەک تاکە کەس هەڵهاتن. پاشان ڕژێم هەندێک کوردی خۆفرۆشی لە بەغدا بۆکۆکردنەوە و بەکەمتر لەسەد کەس ڕێکخراوێکی بۆ پێکەوەنان و ناوی پارتی دیموکراتی کوردستانی لێنا و بەشداری بەرە کارتۆنییەکەی خۆی کرد. « و »

110 ـ پێمووایە مەبەست لەوناوە (کەلوڕی ـ خڕ بالووشە)بێت. یەکەمیان ناوی گوندێک بوو لەدەشتی حەساری سەرووی کەرکووک، بەعس لەو سەردەمەدا تەختی کرد، و دووهەمیان ناوی چۆگەلەیەکی نزیک بەو گوندە بوو. ئەگینا (لەچەندکەسی دانیشتووی ئەو ناوچەیەم پرسیوە) گوند بەو دەقی ناوەی سەرەوە لەو دەڤەرەدا نەبووە. ـ « و »

... گرنگ نەمەیانە." کە زۆرمان لێکرد وەڵامی پرسیارمان سەبارەت بەیەزیدییەکان و خانەقین بداتەوە، ئەو هەمان وەڵامی دووپات کردەوە. لەڕاستیدا ئەو پتر خۆی بە دەقی یاساوە بەستبوو نەک ژیانی مرۆڤ و چارەنووسیان، و بەئاشکرا پێچەوانای دەکرد تا ڕواڵەتی ڕاستی ئەو بارە بسەلمێنێت کەخۆی باسی دەکات.

لەڕاستیدا دەسەڵاتی سەرۆکی ئەنجومەنی کارگوزاردن لە سرووبەر پارێزگارێک تێناپەڕێت، و هەرێمی ئۆتۆنۆمیش جۆرە ڤیلێتیکە سێ پارێزگایان پێ بەسەریەکەوە خستووەتە ژێر دەسەڵاتی ڕژێمی چەق.

لەکاتی ئاساییدا ئەو سێ پارێزگایە ڕاستەوخۆ لەژێر دەسەڵاتی شالیارگەی ناوخۆی عیراق بوون و گشت کارێکی گەورە یان بچوکیان بۆ دەچووە سەر. وەک دەسەڵات لەو دەستەیە سەندرایەوە ئەوان بێ دەربڕینی هیچ جۆرە ڕەخنەیەکی پۆلیتیکی هەر لەسەرکاری خۆیانن. وەکتر ئەو فەرمانەی دەسەڵاتدارانی "سیستێمی ئۆتۆنۆمی" ئەنجامی دەدەن ئەگەر لەگەڵ باری ڕاستیدا بەراورد بکرێت هەر زۆر ناحەز دەردەکەون. لەبری ئەوەی خواست و ئاواتی نەتەوەیی مرۆڤی کورد بگرنە بەرچاو، ئەو دەستە لاواز و بووجەڵەیە بەریەرچی ئەوە دەدەنەوە کە بەعس ئەوان بەکاردێنێت بۆ درێژەدان بە هەڵوێستی " بەعارەبکردنی هەرێم".][111]

"بابەی ڕەوانی" پاری و نوێنەرەکەی مافی مرۆڤ چوون بۆ سەردانی کەنیشت، من و بومیعزەیش چوینە ناو بازاڕ و ڕیزە دووکانی سەرجادە. خودی خانەقین[112] ناوچەیەکی نەوتییە. خانەقین و دەوروبەری بەشی تەواوکەرن لەکوردستانی عیراق بەڵام نەخراونەتە سەر "هەرێمی ئۆتۆنۆمی". کەلەناوشاردا هەندێک پرسیارمان لەچەند خوێندکارێک کرد دوو شتمان بۆ ڕوونبووەوە؛ یەکەم، لەهەرەسی شۆڕشە چەکدارییەکەی کوردستان بەدواوە خوێندنی کوردی لەو شارەدا نەما وگشتی بوو بە عارەبی و ناوی خوێندگەکانیان گۆڕیوەتە سەر هەندێک ناوی مێژوویی عارەبی. دووهەمیان ئەوەیە کەزۆر لەدانیشتووانی کوردی خانەقین وگوندەکانی کرێکار و فەرمانبەر و تەکنیکی بوون لەکۆمپانیای نەوتی ئەوێ، ڕژێم گشتی گواستوونەوە بۆ عیراقی عارەبی و بەسرە، وعارەبی هێنایە شوێنیان. هەمان پرسیارمان لە دوکانداری بازاڕ کرد ئەوانیش هەمان جۆرە وەڵامیان هەبوو. لەناو بازاڕدا نزیکەی سەد کەسمان لێکۆبووەوە، یەکێکیان نزیک بووەوە و خۆی بەئێمە ناساند؛ ئەوە یەکێک بوو لەو مامۆستا عارەبانەوی سێ و چوار مانگ لەوەوبەر گوێزرابووەوە بۆ یەکێک لە خوێندگەکانی ئەوێ، و هاتە زمان و گوتی: دەستەی بارزانی خۆفرۆش بەزۆر خوێندنی کوردی سەپاند بەسەر ئەم شارەدا، و پاش هەرەسی ئەو دەستەیە ماف

111 ـ برگەکانی نێوان ئەو دوو [کەوانەیە]م لە فارسی و ئینگلیزییەکە وەرگرت چونکە دیارە عەرەبییەکە فرامۆشی کردوون. ـ « و »

112 ـ F و E ـ ... شارێکی کوردنشینە و دانیشتوانی تەنها بەکوردی دەدوێن ....

گەڕایەوە بۆ خاوەنەکانیان و خوێندن لە خوێندگەکاندا کرایەوە بە عارەبی. تێمانگەیاند کە دانیشتووان کوردن و زمانی عارەبی نازانن دەبێت وەک پێویست خوێندن بکرێت بە زمانی زگماکی خۆیان، و هەروەها گوتمان، ئەو پرسیارەمان لە دوکاندار و کەسانی تر کردووە هەمان وەڵامی خوێندکاریەکانیان داوینەتەوە. مامۆستا لەسەری ڕۆیشت و گوتی: "بەڵگەمان بەدەستەوەیە کە دانیشتووان خویان پێشنیاریان بۆ ئەو گۆڕینە کردووە. زۆر نامەی کەسوکاری خوێندکارانمان لەبەردەستدایە تێیدا دەخوازن خوێندن بکەینەوە بە عارەبی".

کە لەکاتی نیوەڕۆدا ویستمان بگەڕێینەوە بۆ کۆشکی شارەوانی " أ "مان لێ نزیک بووەوە و گوتی: "هەرچ باڵوێزێکی بیانی یەک لەسەدی ئەو بابەتەی ئێوە ئەم بەیانییە پرسیوتانە بکات ئەوا دەستبەجێ لەوڵات دەردەکرێت. حکومەتەکەمان گەرەنتی بە ئێوە داوە سەربەست بگەڕێن، نە گەرەنتی ئەوەی هاوولاتییانمان لێ هانبدەن". ئەوجا گوتی: "گەشتەکەمان بەوجۆرە ناچێتەسەر، من ناچارم تەلەفۆن لەگەڵ سەرکردایەتی هەرێم(ی پارتی بەعس) بکەم و ڕەوتی نوێیان لێ بپرسم". ئەوتۆیش هەر گەشتەکەمان درێژەی بوو.

هەمان وەک پارێزگای سلێمانی لە پارێزگای کەرکوکیش ـ بە چەمچەماڵەوە کە دەکەوێتە بیست کیلۆمەتری لای ڕۆژئاوای شاری کەرکووک[113] ـ کۆمەڵە خانوی نزم و تازە بە چیمەنتۆ دروستکرومان بینی، گەڕەکی بچووک، یان گوندی ستراتیجی چۆڵیان لەمدیواودیوی جادە دروستکردووە تا جوتیارانی گوندی ناوچە شاخاوییەکانی تێدا کۆکەنەوە. کە لە دەربەند بازیان وەستاین " ٦ " بە پێویستی زانی هەندێکمان بۆ باسکات: "حکوومەتی شۆڕش" بەڕێوەبەرایەتی نیشتەجێ ـ کردنی لادێی"ی کردووەتەوە. کاری ئەو دەزگایە کۆکردنەوەی لادێییە لەوجۆرە گوندەدا تا بتوانێت خزمەتگوزاری نوێی وەک پێداویستییەکانی تەندروستی و کۆمەڵایەتی و تەکنیکییان بۆ دابینکات". هەروەها گوتی:" چونکە حکومەتی شۆڕشگێڕمان دەیەوێت دەستی پارمەتی بۆ چینی جوتیاری کورد درێژکات، بڕیاری داوە ئەو پڕۆژەیە لەباکوورەوە دەستپێکات، بەڵام خودی پڕۆژەکە بۆ گشت عیراقە".

بەلانسی سروشت و مرۆڤەکانی لەهەزاران ساڵ لەمەوبەرەوە ئەو گوندانەی کوردی لەباوەش شاخدا بەدیهێناوە. گشت گوندێکی کوردی چۆگە یان ڕوباری ئاو و کێڵگە و نیزار و گۆڕستانی نزیکە و لەزۆر شوێندا جەنگەڵی دارەڕووی خۆی هەیە. گوندە ستراتیجییەکان بە گەرمای هاوین وەک تەنوور سوور دەبنەوە و سەرمای زستانیش دەیانتەزێنێت. ئەوەی ئەمان دەیکەن جۆرە دەستێوەردانێکی سەختە لاباری ژیانی کۆمەڵ و دەبێتە هۆی تێکدانی بەلانسی ژیان.

[هەمان ئەو ڕۆژە چوینە گوندێک بەناوی هاشمیە، بە لێخوڕینی یەک چارەک لەخانەقینەوە

---

113 ـ F ـ ... ٢٠ کیلۆمەتر ڕۆژهەلات. و E ـ ... ١٥ میل ڕۆژهەلات. « لەڕاستیدا چەمچەماڵ بەجادە لەکەرکووک نزیکەی ٥٠ کیلۆمەترە و دەکەوێتە لای ڕۆژهەلاتی. ـ و »

دوورە. گشت دانیشتوانی گوند کورد بوون؛ کوڕی کوێخامان لەماڵی خۆیان بینی. بەتەمەن سی ساڵ دەبوو. لە بەسراوە هاتبووەوە ماوەی پشوو لەگەڵ کەسوکاردا بەرێتەسەر. گوتی:" لەم پێنج ساڵەی دواییدا لە کۆمپانیای نەوتی خانەقین کارم دەکرد و لێرە لەگەڵ دایک وباوکم دەژیام بەڵام چەند مانگ لەمەوبەر گوستمیانەوە بۆ بەسرە". کە ئەو نمرەگەلی بەدەمدا دەهات "جان کلۆد لهوتی" نماینەدەی کۆمیتەی جیهانی بۆ پاراستنی مافی مرۆڤ زۆری لێقۆستنەوە؛ بەتەنها لە خانەقین ٥٠٠٠ کورد دوورخراونەتەوە بۆ عیراقی عارەبی گویا یەبەر جێگیر کردنیان لەسەر کار وگوزەرانی نوێ. بەڵام ئەوانە لەخۆدا دەبنە نموونەی سەرنجکێش بۆ هەڵوێستی بەعس و " ئاستی ڕەوشتی مرۆڤی ئەو هەرێمەی ئۆتۆنۆمی".]

٢٣ی ئۆگستی، ڕێکخراوی مامۆستایانی کەرکووک لە بارەگاکەیاندا پێشوازی لەم تاخمەمان کرد. سەرۆکی یەکێتییەکە ناوی ئەکرەم حەردان بوو، مامۆستایەکی عارەبە و بەلای ڕاستییەوە یاریدەرە کوردەکە و لای چەپیشەوە تورکومانەکە دانیشتبوون، بە درێژایی گفتوگۆ ئەوانە بێدەنگ بوون. حەردان بۆی باسکردین کە پێش ڕێکەوتنەکەی ١١ی مارسی ١٩٧٠ لە فێرگەکانی پارێزگادا تەنها زمانی عارەبی خوێندراوە، بەڵام لەساڵی ١٩٧١وە شالیارگە خوێندنی بە زمانی کوردی و تورکیشی بە گوێرەی ڕێژەی دانیشتووان و ئارەزوویانی خستەپاڵ. لێم پرسی: "کە دەزانین لایەنی زۆری دانیشتووانی ئەمشارە کوردن و پاش ئەوان تورکومان دێت، چۆنە ژمارەی خوێندگە عارەبییەکان پتر پەرەی دەسێنن؟". ئەو وەڵامێکی تەکنیکی دایەوە:" ئەو نەخشەی گۆڕانکارییەی ساڵی ١٩٧١ کێشامان هێشتا تەواو نەبووە".

پاش نیوەڕۆی ڕۆژی ٢٣ی ئۆگستی لە کەرکووک دەرچوین و بەرەو باکوور ڕوومان لە ئەربیل «هەولێر» کرد. زانیمان ئەو ناوچەیەی پێیدا دەڕۆین تا کەناری ئاڵتون کۆپری کە دەکەوێتە سەر زاب «زێ»ی بچووک و پارێزگای کەرکووک لە "هەرێمی ئۆتۆنۆمی" جودا دەکاتەوە، کەوتووەتە ژێر باری بەعارەب کردن. زۆربەی گوندەکانی نزیک بە جادەمان بینی چۆڵ بوون، و جارجارە شۆڤڵ و بلدۆزەرمان لێ دەبینی. بیست خولەک لەکەرکووک دوورکەوتبوینەوە کە بەشوفێرەکەمان گوت تا ئەو گوندەمان بگەێنێت کە چەند سەد مەتر لەجادەوە دووربوو. نزیکەی سەد مەتر دوور لەئاوەدانی ئوتۆمبیلەکەمان وەستا و چەند منداڵ و هەندێک گەنجمان لێ کۆ بووەوە، کورد بوون و بەزمانی نەتەوەیی خۆیان دەدوان. هەندێک لە منداڵەکان عارەبی لە گەورەکان چاکتر دەزانی. لەوەدەچوو لە خوێندگە وەک زمانی دووهەم بیخوێن. تەمەنیان لەبەچکەی بەر خوێندن تێنەپەڕیوە کە دەکاتە دوانزە تا چواردە ساڵ. یەکێکیان پەرتووکی خوێندگەی بەپیتی کوردی چاپکراوی لەبن باخەڵ بوو. دەشێ ئەوانەی ساتێک لەمەوبەر حەردان گوتنی ڕاستبن و ئەوەی سەبارەت بە "بەعارەب کردن" بەرگوێی ئێمە کەوتووە هەرزەگۆیی بێت؟ هەرە گەورەکەیان کە کوڕێکی شانزە ساڵ بوو گوتی ئەو پشمەرگەبووە. گوتیان گوندی ئەوان دەکەوێتە ٢٥ کیلۆمەتری باکووری کەرکووک و

ناوی "کالور ـ خارما لوجەیە" و ئەو دەشتەی دەکەوێتە نێوان کەرکووک و(هەرێمی ئۆتۆنۆمی) بەگشتی کوردن، بەڵام لەوە دوودڵ بووین کە"کوردەکان نەوێرن بەڕاستی دڵی خۆیانمان بۆ بکەنەوە" چونکە ئەو دوو ئۆتۆمبێلە مەزنەی بەئێمەیە ناوی شالیارگەی ڕاگەیاندنی پێوەیە. بۆمان باسکردن کە ئێمە دەستەیەکی نێونەتەوەیین و بۆ ئەوان هەیە بێ ترس ڕاستی وتەی ئەو خوێندکارانەمان بۆ ڕوونکەنەوە کە دەڵێن:" کاربەدەستان ئاگاداریان کردین کە گوندەکامان دەڕووخێنن و دەبێت کۆچوبارمان ئامادە کەین. ئێمە ٩٠ خێزانین و گشتمان کوردین. دەیانەوێت بمانگوێزنەوە بۆ بەسرا. زەوییەکانمان دەدەن بەو عارەبانە کە لە باشوورەوە دەیانهێنن و لەم شوێنە گوندی نوێیان بۆ دەکەنەوە". لەڕاستیشدا لەوبەری جادەکە بەچەند سەد مەتر بەنگەڵەیەکی کار بەسەر گردێکەوە دیاربوو. خوێندکارەکان گوتیان:" یەک دەرزەن گوندیان لە تەپۆلکەکانی زورگزرا و لە ناوچەی کتکە، گورزەیی و دوویز چۆڵکردووە". کە ڕوومان لە ئوتۆمبێلەکانمان کردەوە منداڵەکان دوامان کەوتن، و یەکێکیان گوتی:" نامانەوێت لێرەمان دوورخەنەوە، دەمانەوێت هەر لەم گوندکەی خۆماندا بژین". ئاوڕمان لە" أ " دایەوە ئەو چاوی خۆی لێ شاردینەوە.

ئەوەی لە هەولێری پایتەختی هەرێمی ئۆتۆنۆمیدا سەرنجی ڕاکێشاین یەک تابلۆ ڕووبەری کۆشکی شارەوانی داپۆشیبوە «F و E ـ لەپێشدا بە عارەبی و پاشان بە کوردی » لێی نووسرابوو " ڕێی بەعس ڕێگەمانە". باشە وەک لە عیراقی بەعسدا پارتێک هەیە بەناوی پارتی دیموکراتی کوردستان و یەکێکە لەلایەنەکانی پەسەندکراوی بەرەی نیشتیمانی و ئاغای عەزیز عەقراوی لێپرسراوی گشتی ئەو شالیاری دەوڵەتە، بۆ دەبێت ڕێگەی ئەو بەلای کەمەوە ڕێی کوردستانی ئۆتۆنۆمی نەبێت. هەرچ شوێنێکی کوردستان کەمێک بایەخدار بووبێت ڕێکخراوەکەی بەعسی عارەبی زۆر خەست و زەقتر دەردەکەوێت. بەزۆری ئێمەیان دەبردە نووسینگەی خۆیان و هیچ جارێک هەڵنەکەوت بمانبەنە نووسینگەی یەکێک لە لایەنەکانی تری بەرەی نیشتیمانی پێشکەوتنخواز.(نە لە کوردستان نووسینگەی پارتی کۆمۆنیستمان بینی و نە لە بەشەکانی عیراقی عارەبی. یەکێک لە بەعسییەکان خۆی تێهەڵقورتان و وەڵامی داینەوە و گوتی: کێ کۆمۆنیست؟ ئێمە لەبەر ناوبانگی هەندێک لە سەرکردەکانی و هەروەها لەبەر هەندێک کاری تایبەت لەبەرەدا وەرمانگرتوون، بەڵام ڕێگەیان نادەین نووسینگە بکەنەوە و بیروباوەڕی خۆ بڵاوکەنەوە یان هیچ جۆرە چالاکییەکی تریان هەبێت. پاش مردنی ئەو سەرکردانەی ئەمڕۆشیان ناوی ئەو پارتە دەچێتە توێی مێژووەوە.)

لێرەبەدوا تاخمەکەمان بوو بە سێ کەس چونکە دوێنی ئێوارە "لوتهی" جێیهێشتین و گەڕایەوە بۆ بەغدا. بەرەبەیانی ٢٨ی ئۆگستی لە هەولێرەوە جادەی مووسڵمان گرتەبەر. ٢٠ تا ٣٠ کیلۆمەترمان مابوو بگەینە مووسڵ بەتەنیشت هەندێک گونددا تێپەڕین ناویان گوڕیبوون. بۆ نموونە ناوی حەمدانییەی عارەبییان لە گوندی قەرەقۆش نابوو.

پارێزگاری مووسڵ «F و E ـ فلەیح حەسەن » خۆی لەگەڵ ئێمە هات و بردینی بۆ شارۆچکەی بەعشیقا کە کەمێک بەلای ڕۆژهەڵاتی مووسڵەوەیە، و تێدا یەک تێکەڵەی ڕەگەزی دەژی. کردینیان بە هۆڵێکدا نزیکەی ١٥ گەنجی لێ دانیشتبوو، پارێزگار ئەوانی بەئێمە ناساند و گوتی:" ئەمانە یەزیدین و بەشێکن لە ئەمەوی ـ یەکان! ؟" «F و E ـ کە ئێمە باوڕمان بەو دیەنە نەکرد پارێزگار گوتی لە خۆیان بپرسن؛ گشتیان بەیەک دەنگ بە عارەبی گوتیان: ئێمە یەزیدی و عارەبی ئەمەوین » کە لەگەنجەکانمان پرسی دەشێت ئەوان ئەندامی بەعس بن: لە وەڵامدا گوتیان بێگومان. ئەوجا بۆ ئەوەی ئەو دیەنەمان بۆ بسەلمێنن پیرێکی یەزیدییان هێنا. پیری یەزیدی لە کوردی بەولاوە تەنانەت یەک وشەی عارەبی نەزانی، پێمانگوت کە پەرتووکی پیرۆزی یەزیدییان بە کوردی نووسراوەتەوە، پیر هەر بە کوردییەکەی خۆی سووربوو لەسەر ئەوەی کە ئەوان عارەبن.

[هەندەی نەپرد بە دەشتی ئاکرێدا لێتماخوری. لێرەدا ڕووبەڕووی دیەنێکی سەیر بووین. گشت کۆمەڵی جوتیاری گوندەکانی ئەو ناوچەیە بە فرمانی پارێزگار کۆکرابوونەوە و بە درێژایی ٧٠ کم و پانی ٣٠ کم (E ـ ٤٥ و ٢٠ میل) وەستابوون و لەبەر درووند بۆ سەرداني ئێمە بەهەردوو دیوی جادەکەدا ڕیز بوون. دەیەها هەزار لادێیی کوردیان بە درێژایی ئەو دەشتە ڕاگرتبوو. ئەو کۆمەڵە لە بەرەبەیانەوە لەوبەر قرچەی هەتاو چاوەڕوانی ئێمە بوون. کە ئێمە گەیشتین کاتژمێر لەیانزە تێپەڕی و بەلایکەمەوە دوو ساتی تری خایاند تا ئەو کۆمەڵگەیەمان جێیهێشت. دیاربوو ئەو دیەنە ناپەسەندە پارێزگاری شاد کردبوو، چونکە ئەو ئەوجۆرە کارەی لێپرسراوان بە مرۆڤی دەکەن بە ناشیرین نازانن. ئەوجا بەشیر بومیعزە ویستی دڵی ئێمە بداتەوە گوتی:" لە ناوچە عارەب نشینەکانیش ئەوجۆرە هەڵوێستە هەر هەیە".

بەئێمەیان ڕاگەیاند کە گشت ئەو کوردانەی لەکاتی جەنگدا پەنایان بۆ مووسڵ هێنابوو ئێستا لە دەشتی ئاکرێ لەگەڵ خێڵەکانی(وەک هەرکی) کە چەکیان بۆ ڕژێم هەڵگرتبوو نیشتەجێ کراون. هەندەی نەمابوو ئەوە بەڕاست بزانین چونکە هەندێک لادێیی ئەوێ دەیانگوت ئێمە هەرکین. بەڵام لەوەستانێکی کەمدا یەک کوڕی لادێیی بەدزییەوە لەو دەشتە پارچەکاغەزێکی خنیە گیرفانم، و پارێزگاری خانەخوێمان هەستی پێکرد. کە چوینەوە ناو ئۆتۆمبێلەکە دەیویست کاغەزەکەی بدەمێ. نامیلکەکە ئەوتۆبوو؛ " ئێمە کە پینجسەد خێزانی دانیشتووی شێخان و عێن سوفنی بووین، لەجەنگاوەرانی شۆڕش بوین و سەرئەنجام لێخۆشبوونەکەمان پەسەند کرد و گەڕاینەوە لای ئەمان، ڕژێم دەستی بەسەر زەوییەکانماندا گرت و ئێمەیان گواستەوە بۆ ئەم دەشتەی ئاکرێ. ئێمە لێرە هیچ مووچە و سەرمایەیەکی ژیانمان نییە. ئەوەی ئێمە دەمانەوێت تەنها دادپەروەرییە". دیسان پارێزگار خواستی نامەکەی بدەمێ. پاش لەوەی بەڵێنم لێ وەرگرت کە هیچ زیان بەو سکالا کارە نەگەیێن نامەم نیشاندا، بەڵام ئەوم لای خۆم گلدایەوە، و تا ئێستا هەر لەلامە.

شێخان و عێن سوفنی ناوچەی عارەبێن و کوردەکان(بەتایبەتی موسوڵمان)ی لێ دەردەکەن و یەزیدی و فەلەی تێدا دەهێڵنەوە بەمەرجێک دەبێت بڵێن ئێمە عارەبین. تەنانەت ئەو هەڵوێستی بەعارەبکردنە دانیشتووانی دەشتی ئاکرێیشی گرتووەتەوە. کێشەی ئەوناوچەیە لەوێوە دەستیپێ کرد کە خرایەسەر نەینەوای فلەیح حەسەن، و لەوانەیە هێشتا زۆر لەوەبارە بەدتری چاوەڕوانیان بێت. کاتێک ئێمە لەو دەشتەبووین پارێزگار بۆی گێڕاینەوە کە دانیشتوانی ئەو ناوچەیە قایل نین خوێندن لە خوێندگە سەرەتاییەکاندا بە زمانی کوردی بێت. گوایە "ژمارەیەک زۆر سکاڵای پێگەیشتووە تێیدا دەخوازن خوێندنیان بۆ بکەنەوە بە عارەبی".

کە گەیشتینە ئاکری سەدکەس چاوەڕوانی ئێمە بوون و بەیەک ڕیز ئاڵا بەدەست لەبەردەم بارەگاکەدا وەستابوون، بەشی زۆریان منداڵی کورد بوون هەر کە دەرگای ئوتۆمبێلمان کردەوە گشتیان بە کوردی و بەعارەبی بانگیان بە ستایشی بەعس دەکێشا. ئەمیش یەکێکی تربوو لەو دیمەنانەی ئێمەی سپاسگوزاری پارێزگار کرد.

بەیانی ڕۆژی ٢٩ی ئۆگستی مووسڵمان بەرەو دهۆک جێهێشت، کە دەکەوێتە بادینان. بۆ پاش نیوەڕۆ گەیشتینە بەر ئەو تاشەبەردەی عیمادیە «ئامێدی» کە دەڕوانێتە سەر دۆڵێکی جوان و دڵگیر. من بێلەوەی هیچم مەبەست بێت گوتم: "ئەم قەڵایەی ئامێدی سەردەمێک مەڵبەندی میرنیشنی کوردی بوو"، دیاربوو ئەو کوردانەی لەوێبوون مێژووی ئەو شارەیان دەزانی ئەویان سەلماند، بەلام " أ "ی پاسەوانی فریشتەمان بۆچوونی تری هەبوو. ئەو بە جۆرە چیرۆکێکی مێژوویی ئامێدی بەستەوە بە(پیلانی هەڵبەستراو لەلایەن دوژمنە ئیمپریالیستەکانی عیراقەوە).

بەڕاستی من خۆم پێنەگیرا و تووڕەیی خۆمم دەربڕی. چۆن دەبێت ئەو مێژووەی کوردی سەدەکانی ناوەند بە هەڵبەستراوی ئیمپریالیستی سەدەی بیستهەم بزانن؟ لەبەرچی کوردی عیراق ئاشنای ئەو مێژووەیان نەبن کە لەپێش مێژووی عیراقەوە بوویانە و شانازی پێوە نەکەن؟. لە " أ "م پرسی، " ئەرێ دەزانیت کە بەریتانیا ساڵی ١٩٢١ عیراقی دروست کرد و هەر ئەو ئەم بەشەی کوردستانی خستووەتە سەر؟ ئەوجا " أ " ناچار پەسەندی کرد کە بەڵێ کورد ئەو مێژووەی هەیە.

بەلام دەبێ ئەو پەرتووکانەی ڕژێمی بەغدا بۆ خوێندگەی دەنووسێتەوە چی بڵێین؟

لەگەڵ بوومیعزە لەبەغدا دووجار تاریق عەزیزی "ئەندامی سەرکردایەتی هەرێمی عیراقی پارتی بەعس" و "شالیاری ڕاگەیندن"مان بینی. هەروەها نەعیم حەدداد" کە ئەندامی سەرکردایەتی هەرێم" و "شالیاری لاوان" و "ڕازگری گشتی بەرەی نیشتیمانی پێشکەوتنخواز"ـە یەکجار بینی. چاویشمان کەوت بە زەید حەیدەر کە سووریایی و ئەندامی سەرکردایەتی نەتەوەیی و لێپرسراوی نووسینگەی دەرەوەی پارتە. ئەمانە زۆر بە ڕێزەوە لە ئێمەیان دەڕوانی. لەوانەمان خواست کە دەست لە گوێزانەوە و بەعارەبکردنی هەرێم هەڵگرن، و ڕێگە بدەن کوردی ڕاگوێزراو

بگەڕێنەوە شوێنی خۆ، و هەروەها ئەو عارەبانەی لە کوردستان چێنراون بگێڕنەوە شوێنی خۆ. ئەوجا خواستمان سنووری هەرێمی ئۆتۆنۆمی فراوانتر بکەن بەڕادەیەک ئەو گوند و شارە کوردییانە بگرێتەوە کە ڕێژەی کوردیان تێدا زۆرە، و گرنگیش بە ئەگەری چارەسەرکردنی کێشەی کەرکووک بدەن.

جەنابی تاریق عەزیز دەیویست بەڵگە بۆ ڕاگوێزانەکەنیان بهێنێتەوە کەگوایە لە بوارێکی تەسکدا بووە و تەنها "ناوچەی نەوتی" و "لەبەر پاراستنی پشتوێنەی ئاسایش" و "پێداویستی بازاڕی کار و ناوخۆ" بووە. لەبەڵگە دۆزینەوەدا بۆ چاندنی عارەب لەکوردستان دەڵێت: "سلێمانی هەمیشە عیراق بووە و ئەویش خاکی منە، خۆ ئەگەر من بەوێت لەوێ دانیشم کەس بۆی نییە ڕێم لێبگرێت". سەبارەت بەئۆتۆنۆمی و فراوانکردنی سنووری دەسەڵاتیش گوتی: "گرنگ ئەو مافەیە کەدراوە، کێشی "ئۆتۆنۆمی" کیلۆمەتری چوارگۆشە نییە". تاریق عەزیز و هەڤاڵانی دانیان بەوەدانا کە "کارەکە بێ کەموکووڕی نییە" بەلام "گشت کەمووکوورییەک چارەسەری دەکرێ". ئەوجا ڕێکەوتین لەسەرئەوەی جارێکیتر بەیەک بگەینەوە تا بەنووسراو ڕێگەچارەی ئەوبارە بخەینە بەردەست پارت وڕژێم.

نەعیم حەدداد زۆر بەڕووخۆشییەوە پێشوازی لە ئێمەکرد، و ئەوەی بە یەکەمین دیداری برایانە بۆ دەربڕین. کۆسپی چی؟ ئەوانە هەر هیچ نین، خوێندگەکانی خانەقین"، ئەوا خوێندنی کوردییان بۆ دەگەڕێتەوە". ڕاگوێزان، "پێداویستییەکی کاتی بوو ڕایدەگرین و چارەیشی بۆ دەدۆزینەوە" و هەروەها گوتی، تازە شالیاریان لە سەردانی ئێران گەڕاوەتەوە و "مژدەی خۆشی لەبارەی پەنابەرە کوردەکانی لە ئێرانن هێناوەتەوە، و بۆی گێڕاینەوە کە "تواتیویەتی ٥٠٠٠٠ کەس لەو پەنابەرانە بخاتە سەر بیری گەڕانەوە و لەماوەی دوو مانگدا دێنەوە بۆ عیراق"، بەلام دوو مانگ بەسەر نەچوو بیستمان کە ئەو گەڕانەوەیە لەڕاستیدا بە زۆرەملێ بووە. لە دوکتۆر زەید حەیدەری "پەیڕەوکاری میشێل عەفلەق"مان پرسی، کە ئایا سەرکردایەتی نەتەوەیی پارتی بەعس باوەڕی بەوە هەیە، گەلی کورد بەشێکە لەو میللەتە دابەش و کۆیلەکراوە، و هەر ڕۆژێک دێت بە مافی چارەنووسی خۆ بگەن. هەروەها بۆمان ڕوونگردەوە کە خودی دانی بەوەدا ناوە چارەسەری کێشەی کورد لە عیراق دوو خاڵی سەرەکین بۆ بتەو کردنی پەیوەستی نێوان بزووتنەوەی نەتەوایەتی عارەب و کورد؟ ئەو گوتی ئەمانەم بۆ بخەنە سەر قاقەز چونکە تەنها کۆنگرەی نەتەوایەتی بەعس دەتوانێت وەلامی ئەو پرسیارانە بداتەوە. تا ئێستایش من هەر چاوەڕوانی وەلامم.

تاریق عەزیز سەرنجی بۆ گرنگی ئەو خاڵە ڕاکێشاین کە عیراق بەدەستوور دەریبڕیوە کە کورد یەکێکە لەو دوو نەتەوەیەی کۆمار پێکدێنن، و بە ئۆتۆنۆمیش مافی بنەڕەتی ئەوان چەسپاوە

"ئەوە لەکاتێکدا هیچ یەکێک لە ئێران و تورکیا کە کوردیان پتر تێدایە ئەو مافەی نەدراوەتێ، و تەنانەت لە سوریایش کە فرمێسکی سوسماری بۆ کوردی ئێمە دەڕێژێت ئەو مافەیان نییە".

ئەوەی شایانی باسبێت:

ئا ـ بەڕاستی ئەو مافی نەتەوایەتییەی کۆماری عیراق لە دەستووری خۆیدا بۆ کوردی دیاری کردووە گرنگە، و ڕاستییشە کە هیچ یەکێک لە وڵاتانی دراوسێی هەندەیان بۆ کوردی لای خۆیان نەکردووە.

ب ـ گرنگی لەوەیشدا هەیە کە منداڵانی کورد لە هەرێمی ئۆتۆنۆمیدا بەزمانی دایک بخوێنن، و لە زانکۆی سلێمانی بەشێک بۆ خوێندنی کوردی کراوەتەوە.

پ ـ هەرچەندە ئەوەی بە کوردی عیراق دراوە شتێک نییە لێیان قەدەغەکرابێت، بەڵکوو لەساڵی ١٩٢٥دا فیدراسیۆنی نەتەوەکان ئەو ئۆتۆنۆمی و مافی نەتەوەییەی بۆ دیاریکردوون. هەروەها ڕژێمی عیراق و هێزە سەرپەرشتکاری لە ساڵانی ١٩٢٢ و ١٩٢٥دا ئەوەیان پەیڕەو کردووە. بەڵکوو ئەوەی کورد ماوەی نیو سەدەیە بۆی دەکۆشێت هەندێک مافە لە ڕژێم کە لەوەوبەریش هەر بوویان. لە کۆندا ڕژێمی سەرپەرشکار خوێندگەی سەرەتایی بەزمانی کوردی کردبووەوە بۆ شارەکانی سلێمانی و هەولێر.

ت ـ هەرچەندە مرۆڤ ئەو لایەنە باشە بەرچاو بگرێت کە سەرانی بەعس زەق باسی دەکەن، ئەنجامی پرس هەر ئەو دەبێت؛ ئایا ئەو لەتکردنە بەکوێ دەگات کە نیوەی کورد مافی هەبێت و نیوەکەی تری پشتگوێ خرێت، ئایا ئەو ئۆتۆنۆمییەی بەو نیوەیە دراوە نابێتە هۆی لەناوبردنی مافی نیوەکەی تر؟

ج ـ گشتمان دەزانین کە ئەو ئۆتۆنۆمییەی بە نیوەی کوردی عیراق درا بۆ لەخشتە بردنیەتی، چونکە ئەگەر دەسەڵات بەسیستێمێک نەدرێت و دارایی بۆ دیاری نەکرێت، بەهیچ شێوەیەک خواستی گەل نایەتەدی(٦٦).

ح ـ پرۆژەی ئابوورییان بەجۆرێک نەخشەکێشاوە، عیراق بەدارایی کورد دەوڵەمەند بکەن، بەتایبەتی بەغدا. وزەی ئەلیکتریکی دوو پەنگاوەکەی دەربەند و دووکان کە لەخاکی کورددایە بە زۆری بۆ بەغدایە. پرۆژەکانی هەرێمی ئۆتۆنۆمی بریتین لە تەنها کارگەکانی جگەرەی سلێمانی و هەولێر، کارگەی چیمەنتۆ، کارگەی فەرش چنین، یەک مریشک و ئاژەڵداری، کارگەی جگەرە و بەردی مەڕمەڕ.

هەرنەبێت تا ئەپریلی ١٩٧٦ نزیکەی ٢٠٠,٠٠٠ کوردیان لە ناوچەکانی کوردستانەوە ڕاگوێزاوە، و بەشی زۆری لەباشووردا بەناو خێڵە عارەبەکانی فوراتی خواروو بەڕێژەی سێ تا پێنج خێزان بۆ یەک گوند بڵاو کراونەتەوە، بەتایبەتی لە پارێزگاکانی ذیقار (ناسریە)، قادسیە (دیوانیە)، موثەننا (بیابانێکی نزک بە سەماوە)، ڕومادی (لەڕۆژئاوای بەغدا) و چۆڵاییەکانی

دەورووبەریان، هەروەها بۆ پارێزگای میسان (عیمارەی نزیک بەسرا). هەر لەناو کوردستاندا ٣٠,٠٠٠ تا ٤٠,٠٠٠یان لە شوێنی خۆیان هەڵکەندووە و هەندێکیان لە قووڵایی ڕۆژهەڵاتدا دامەزراندووە.

٢٠٠,٠٠٠ کورد(٦٧) بەکۆمەڵ لەسەر ئەم شێوەیەی خوارەوە ڕاگوێزراون:

١ ـ لە هەندێک ناوچەوە کە گشت دانیشتووانی کوردن. یان ئەو ناوچانەی ڕێژەی زۆربەی دانیشتووانی کوردن "و بەر هەرێمی ئۆتۆنۆمی نەخراون"ـ وەک ناوچە نەوتییەکانی کەرکووک، خانەقین و عێنزالە ـ هەروەها ناوچە مەرزییەکانی شەنگار، پارێزگای هەولێر، زومار و ناوچەکانی قۆرەتوو، بەمۆ و مەیدانی سەرووی خانەقین.

٢ ـ ئەو پێشمەرگە و شۆڕشگێڕەکانی پاش ڕاگەیاندنی "یاسای لێخۆشبوون" گەڕانەوە بۆ لای هێزەکانی عیراقی و بە بنەچە دانیشتووی ئەو ناوچانە بوون کە بەر "هەرێمی ئۆتۆنۆمی"نەکەوتوون، یان لە ناوچە بەعارەبکراوەکان بوون.

٣ ـ پەنابەری "ڕەشۆکی، یان سەرباز" کە بەویستی خۆ، یان بەزۆرەملێ گەڕانەوە، و لە بەدبەختی ئەوان ناوچەی دانیشتنیان بەر بەعارەبکردن کەوتبوو.[114]

٤ ـ ئەوکارە لەناو هەرێمی ئۆتۆنۆمیشدا ئەنجامدرا، بەتایبەتی لەهەندێک شاروچکەی مەرزی بادینان کە بۆ چالاکی سپا بە ستراتیج دەژمێردرێن. بۆ نموونە ناوچەکانی زێبار، بارزان، ئەترووش (باکووری سلێمانی[115]) و زاخۆ. لەدەروازەی پارێزگای هەولێریشدا کە بوو بەپایتەختی هەرێمی ئۆتۆنۆمی هەزاران کوردی دەشتی مەخموریان ڕاگوێزا. مەبەست لە ڕاگوێزانەکانی سەر سنوور چۆڵکردنی ناوچە مەرزییەکان بوو تا هیچ جۆرە پەیوەندییەکی مرۆڤی و کەرەستەیی نەهێڵن لە نێوان ئەوان و کوردستانی تورکیا و ئێران.

بەعس لە ١٨ی نۆڤەمبەری ١٩٧٥دا هەردوو شاری کەلار و چەمچەماڵی لەوەوبەر بەشاری کوردی بڕیاردابوو، لە کەرکووک دابڕی و خستنیە سەر پارێزگای سلێمانی تا بکەونە ناو سنووری "هەرێمی ئۆتۆنۆمی". کەواتە پلانی بەعارەب کردنی کەرکووک هەر لەئارادایە. هەر هەمان ڕۆژ شارۆچکەی کفری(بە ٥٠,٠٠٠ کوردەوە) کە پێناسە کوردی لەو دوو شاری پێشوو کەمتر نییە، خرایە سەر پارێزگای دیالە و ئەویش وەک خانەقین لەسەر ڕێی "بەعارەبکردن"ـە.

بە فرمانێکی(٦٨) ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش لە ٨ی فەبریوەری ١٩٧٦دا لەکۆی شەش بەش تەنها دوو بەشی بە پارێزگای کەرکووکەوە هێشتەوە کە ئەویش بریتیبوون لەشاری کەرکووک خۆی و شاری حەویجە[116]، و ناوی بوو بە "پارێزگای تەئمیم". شەشەمین شار "دووزخورماتوو"

---

114 ـ عەرەبییەکە ئەم خاڵەی شێواندووە، بۆیە لەبەر فارسی وئینگلیزییەکەم نووسیەوە. « و»

115 ـ F و E ـ ... (لەباکووری شێخان).

116 ـ پارێزگای " تەئمیم "یان بریتی کرد لەشاری کەرکووک خۆی و دوو شارۆچکەی حەویجە (عەرەب <<<<

بوو بە ڕێژەی زۆری کورد و ڕێژە کەمی تورکومان و عارەبییەوە لەویان داپڕی و خرایە سەر حەڤدەهەمین پارێزگای عیراق کە تازە پێکهات لە هەندێک شارۆچکەی دێرینی عارەبی سەر بە پارێزگای بەغدای وەک شارەکانی سامەڕا، بەلەد و تکریت. تکریتیان کرد بە ناوەندی ئەو پارێزگا نوێیە و ناویان لێنا (پارێزگای سەلاحەددین)، ئەوجا بڕوانە فشەی ڕۆژگار کە ناوی ئەوتۆ قارەمانی کورد، قارەمانی موسوڵمانانی سەدەکانی ناوەند بەکاربهێنن بۆ تواندنەوەی ئەو گەلەی ئەوتۆ قارەمانی نایەوە.

بە خستنەسەری چەمچەماڵ (٥٧،٠٠٠ کەس و٢٣٢٩کم٢) وکەلار (٣٣،٠٠٠ کەس و٢٧٤٧ کم٢) ژمارەی دانیشتووانی هەرێمی ئۆتۆنۆمی لە ١ی مایسی ١٩٧٦دا لە ١.٣٨٥.٠٠٠کەسەوە سەرکەوت بۆ ١.٤٧٥.٠٠٠ کەس ـ بێجگە لە ڕاگوێزراوان ـ واتە ئەو ژمارەیە دەکاتە ڕێژەی ٥١٪ی دانیشتوانی کوردستانی عیراق و ڕێژەی ٤٧.٦٪ی کوردی عیراق بەگشتی. پانتایی خاکیشی لە ٣٧.٠٦٢ کم٢ـوە بەرزبووەوە بۆ ٤٢.١٣٨کم٢ کە دەکاتە نزیکەی ٥٧٪ی پانتایی کوردستانی عیراق.

ڕژێم شالیارگەی کاروباری باکووری نەهێشت، و ئەکادیمی کوردی و بەڕێوەبەرایەتی خوێندگە کوردییەکانی سڕکرد، و گشت دیاردەیەکی مێژووی و جوغرافی کوردی لە پەرتووکی خوێندنگەکاندا کوژاندەوە. پێشتر خوێندنی کوردی لە خانەقین هەڵگیرا، ئێستایش وا لە کەرکووک و ئاکرێ و ناوچەکانی بادینان لە لابردندایە. چیتر وەک زمانی دووهەم لەعیراقدا لە زمانی کوردی نارِوانن، و کولیجی کولتووری کوردی زانکۆی بەغدایان داخست، و خوێندنی کوردییان لەزانکۆکانی عیراقدا نەهێشت. « F و E ـ بێجگە » لە سلێمانی: هەشتایان لە مامۆستایانی ئەوێ گواستەوە بۆ سەرکاری تر لە عیراقی عارەبی و دەستەی بەڕێوەبەرایەتی زانکۆکان بەگشتی بوون بە عارەبی بەعسی.

سەرەڕای کۆششی زۆر لەسەر ئاستی نێونەتەوەیی، هەر کۆمەڵەی نەتەوە یەکگرتووەکان خۆی لەپرسی نەتەوایەتی کوردستانی عیراق دزیوەتەوە گوایە لەبەر ئەوەی کێشەکەی ناوخۆییە. ئەو هەڵوێستەیان ڕێی لە بەغدا نەگرت کە ڕاپۆرتی لەژێر ناویشانی (گێڕانەوەی ئاشتی و چەسپاندنی یەکێتی میللی پاش چارەسەرکردنی کێشەی کورد لەباکووری وڵات) بەرزکردەوە بۆ "ئەنجومەنی نەهێشتنی بیری ڕەگەزپەرستی" سەر بە کۆمەڵەی نەتەوە یەکگرتووەکان کە ڕۆژی ٢ی ئەپریلی ١٩٧٦ لەجونێف بەسترا. داروودەستەی بەعس لەو ڕاپۆرتەدا هەرەسی کوردی لەساڵی ١٩٧٥[117]یان بە "چارەسەی کێشە"کە ژماردووە. ئەوەی سەرما لێی سووڕدەمێنێت ستایشی

<<< نشین) و ئاڵتوون کۆپری (ڕێژەی زۆری کورد و کەمەکی تورکومان)بوون ، و لەو چەند ساڵەی دواییدا هەندێک عەرەبیان گوێزایەوە بۆ گوندەکانی دەورووبەری. « و »

117 ـ E ـ هەمانە. و F ـ ... ساڵی ١٩٧٤.

کومەڵەی نەتەوە یەکگرتووەکانە کە دەڵێت: "گشت ئەندامانی ئەنجومەن ئەو ڕاوورتە بە پڕوپوختە دەزانن و گونجاوە لەگەڵ ڕەوشی بڕگەی ٩ی کۆمیسیۆن. کۆڵێک بەشانوباڵی یاسای ئۆتۆنۆمی هەرێمی کوردستاندا هاتوون "گوایە" لەبەر ئەوەی لەلایەکەوە ئەو بڕیارە ئاستی دەستوورە کاتیەکەی عیراق دەگۆڕێت، و لەلایەکی ترەوە دیارە ئاسوودەیی دەخاتە نێوان دوو ڕەگەزی سەرکی ئەو وڵاتە کە عارەب و کوردن. واتە لێرە بەدواوە نەتەوەی دووهەم بوو بەخاوەن مافی نەتەوایەتی و دەزگای پۆلیتیکی خۆی و لەمافدا بوو بە هاوتای نەتەوە زۆرەکەی کە عارەبە[٦٩].

بەڕاستی ئەوە مرۆڤ قوشقی بکات هەڵوێستی ئەو کۆمیتەیەیە کە پێیدەڵێن پارێزەری مافی مرۆڤ. ستایشی هەڵوێستی ئەو عیراقە دەکات کە تائێستا مافی مرۆڤی تێدا پێشێل دەکرێت.

جەنگی پێشمەرگە سەرهەڵدەداتەوە

لە سەرەتای مانگی مایسی ١٩٧٦وە ڕێکخراوی چەکداری کورد کەوتنەوە لێدانی بەکانەکانی سپای عیراق. سەرەتای جەنگ لە بادینان، بەتایبەتی لە ئامێدی، دهۆک و زاخۆ سەریهەڵدا. هەمان کات پەیامی جەنگ لە شاخەکانی باڵەک، زینوێ، ڕانیە، سیدەکانی سەرووی ڕەوان[118] و سووڕداشی سەرووی سلێمانییەوە بڵاوبووەوە. بۆمبهاوێژەکانی عیراق چەندین جار چوونە سەر بادینان و سورداش و ناوچەی ڕەواندز، و بۆردومانی بنکەکانی پێشمەرگەیان دەکرد لە دایانە و کێوەکانی بەمۆ ـ مەیدان ـ قۆرەتوو کە دەکەونە ناوچەکانی نێوان خانەقین و سلێمانی. واتە ئەو ناوچەیەی ڕژێم دانیشتووانی لێ ڕاگوێزا بوو.

هەرچەندە جەنگ کەوتە ئەو مەڵبەندەوە کە میری چەند بەشێکی لەشکرەکەی تێدا توند کردبوو، لە ناوەندی مانگی جونی ١٩٧٦وە پێشمەرگە هێرشی دەکردە سەریان و هەر ئەوسا کۆمپانیایەکی نەوتی زەمبووریان گرتیبەردا و جبەخانەی چەکی کەرکووکیان تەقاندەوە.

ئەمجارە پارتیزانەکانی کوردستان بێ پرسوڕا لەو لایەنانەی کە هەبوون، هەر لەخۆوە دەستیان دایەوە چەک. ئەمجارە دوو لایەن ویستیان هەلی ئەو بەتاڵایی ڕامیارییە بقۆزنەوە کە لەئەنجامی کشانەوەی هێز بۆ ئێران درووست بوو. هەردوو لایەن "مارکسی ـ لینینی"ین.

یەکهەمیان " یەکێتی نیشتیمانی کوردستان"ە، جەلال تالەبانی و هاوڵاتی لە دیمەشقەوە بەڕێوەی دەبەن. دووهەم "سەرکردایەتی کاتی" پارتی دیموکراتی کوردستان کە ئەندامانی لەنێو سەرکردە ئاوارەکانی پێشوو هەڵبژاردووە و هەندێک لەوانەی ئێرانیان جێهێشت و لە ئەورووپای ڕۆژئاوا دەژیان.

یەکێتی نیشتیمانی کوردستان سەخت نەیارە بە بارزانی و دەستەی سەرکردایەتی پێشوو، و تاوانباریان دەکات بەوەی خێڵەکییانە شۆڕشیان دەبرد بەڕێوە و پیاوی ئیمپریالیست بوون.

118 ـ دەشێ ئەوە " ڕەواندز"بێت. « و »

بەهەمان شێوە هێرشی دەبردە سەر "سەرکردایەتی کاتی" پارتی دیموکراتی کوردستان و تاوانباری دەکردن بەوەی "ئێستایش پەیوەستی شان". هەرچی سەرکردایەتی کاتی پارتی دیموکراتی کوردستانیشە هەڵوێستی ئەمڕۆی ڕادیکاڵانەیە. بەڵام مەرج کردەوەیە.

ئەوەی تەگەرەبێت لەڕێی چالاکی چەکدارانی پارتیزان[٧٠]، نە دووبەرەکی بوو، و نە دوودڵی چینە ڕامیارەکەی کورد. جۆشی ئەو تاخمە و دەنگدانەوی بزووتنەوە لە هەندەران، پاڵینا بە سەددامەوە تا لەکۆتایی مانگی جونی ١٩٧٦دا سەر لە کوردستان بدات و بڵاوکراوەیەکیان پێ ڕابگەیێنێت[٧١]. لەوێدا هاتە سەر باسی "هەڵوێستی ڕاگوێزانی ناوچە ستراتیجی و سنوورییەکان" و پەڵێنی دانێ کە کۆتایی بەو بارە بهێنێ چونکە ئەو مەبەستی خۆی پێکاوە: "ئێستا یەکێتی نیشتمان بتەو بووە و هەرێمیش ئاسوودەیە". بڕیار دەرچوون بەوەی گشت جۆرە هەڵوێستی لەو بابەتە نەمێنێت. ئەوە گرنگی زۆر بەخشی و سەرئەنجام ئاواتی ژیانێکی خۆشتر بەخشێت بە دانیشتووان.

ڕەوشتی بەعسی عیراق

ماوەی نێوان نووسینی دێڕەکانی سەرەوە کە کۆتایی مانگی ئۆگستی بوو لەگەڵ نووسینی ئەم دێڕانە کە کۆتایی مانگی جەنیوەرییە دەکاتە پێنج مانگ. لەو ماوەیەدا و «بەتەواوی» لە ئۆکتۆبەری ١٩٧٦دا دەستە تکریتییە حوکومڕانەکەی بەغدا ویستیان لە ماڵی خۆمدا لە لۆزان بمکوژن[119]. کاتێک دەستە حوکومڕانی بەغدا ساڵی ١٩٧٥ بانگیان کردم بۆ عیراق ئومێدیان ئەوەبوو بەلای خۆیاندا ڕامکێشن، بەڵام کە نەخشەکەیان بۆ نەچووەسەر بایاندایەوە بۆ باری تاوانکاری و ویستیان بە بێدەنگ کردنی من ترس بخەنە دڵی کەسانی ترەوە.

ڕۆژی ٢ی ئۆکتۆبەری ١٩٧٦ تەلەفۆنێکم بۆکرا بۆ ماڵەوە. زۆرم لا سەیر بوو، زانیم ئەوی لەگەڵم دەدوێت "نەبیل التكريتي"یە کە تاکو جەنیوەری ١٩٧٥ سەرەک کۆنسوولی عیراق بوو لە جونێڤ و پاشان گوێزرایەوە بۆ بەغدا بە پلەی باڵیۆز لەڕیزی ڕاوێژکارانی بەعس بۆ کاروباری دەرەوە. نەبیل گوتی بەفرمانێک هاتووە بۆ سازمانی میللەتە یەکگرتووەکان لە جونێڤ و چەند ڕۆژی لێ دەمێنێتەوە و وەک دۆستێک دەیەوێت من ببینێت. نەبیل تکریتیش کە ئامۆزای سەددامە، وەک ئەحمەد حەسەن ئەلبەکر و سەددامی یاریدەدەری بە بنەماڵە تکریتین، و پێش سەردانەکەی ساڵی ١٩٧٥ی عیراقمان لە باڵوێزخانەی پاریس لەگەڵ ئەو ڕێکەوتم. ئەوکاتەی لەبەر باری پۆلیتیکی تەگەرە کەوتە بەر سەردانەکی عیراقم، ئەو دڵنیای کردم کە "وەک پارێزەر، لەلای ڕژێم پشتگیری ئێمە دەکات تا برایەتی کورد و عارەب بتەوتربێت".

قایلبووم بەوەی لەماڵی خۆم پێشوازی لە خۆی و ئەو دوو پیاوە بکەم کەگوایە نوێنەری

119 ـ E و F ـ ... لەڕۆژی ٧ی ئۆکتۆبەری ١٩٧٦دا سەرانی بەغدا ....

دیپلۆماسی ئابووری عیراقن، وکاتژمێر سێی ڕۆژی ٣٠ی مانگی ئۆکتۆبەر نەبیل تکریتی و هاوڕێکانی گەیشتن. خۆم و هاوسەرەکەم و ئەو دوو پەنابەرە کوردەی لە لۆزان دەژیان "دوکتۆر کوردۆ نورجان و دوکتۆر ف ڕەزا" بانگم کردبوون وەک دوو کورد ئاگایان لە وتووێژمان بێت. نەبیل پێش چوونە دەرەوە وای نیشاندا کە هەندێک خورمای تازەی لە بەغداوە بۆ هێنابووم بەڵام لە جونێڤ لێی بەجێماوە و گوتی " لەبەر ئەوەی سبەی بە سواری فڕۆکە دەگەڕێمەوە بۆ بەغدا، پاکەتەکەت بۆ دەنێرم".

لە ٧ی ئۆکتۆبەردا یەکێک لە دوو دیپلۆماتەکەی نەبیل لە زەنگی دەرگای دا، پیاوم کردە ژوورەوە و لەبری نەبیل تکریتی هەندێک گفتی خۆشی دەربڕی، لەوم پرسی ئەگەر قاوە یان خواردنەوەیەکی تر ئارەزوو دەکات، ئەو پیاوکوژەی کەلەبەری خاونووەکەمی چاک دەزانی گوتی "قاوە". چوومە ژووری چێشخانە قاوەی بۆ جوشکەم، لەگەڵ بادانی دوگمەی هێتەردا شڵپەی گوللە گوێچکەی کاس کردم. کاکی دیپلۆماسی زۆرنزیک بە دەمانچە دوو "گوللەی ٧.٦٥ملم"ی نا بەسەرمەوە، یەکێکیان پەناگوێی چەپی گرتم، و ئەویدی لای خوارووی شەویلەی هەڵتەکاندم. پزیک لەسەر ڕاپۆرتەکەی نووسیوە کە (تەنها وزەی شانس ئەم گیرۆدەیەی لەمەرگی ئەو تاوانکارییە قورسە ڕزگار کردووە).

پایان[120]

کۆلۆنیال کردنی گەلانی زەبوون

زۆر لەو دەوڵەتانەی جیهانی سێهەم کە سنوورە دەسکردەکانی ئیمپریالییان بۆ جێماوە زۆر لە کۆلۆنیالیستە کلاسیکییەکانی پێشوو قورستر "گەلانی کەمایەتی" ژێردەستیان دەچەوسێننەوە و بەئەنجامی بەربەرەکانێی زۆر ناهەموارتریان دەگەیێن. وەک ئابوورییان داگیر دەکەن، کەم دەرامەتی کارێکی ئەوتۆیان پێدەکات چەشنی "دەسەڵاتداری پاشکەوتە" کەمتر بیر لەهەڵوێستی دیموکراسیانە بکەنەوە، دوورین لە بیری شوڤێنیستی و قەلاچۆکردن. کورد لەڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا گیرۆدەی ئەو دەردەیە.

هەمیشە ئەوەی خواستی بزووتنەوەی کوردی بووبێت تەنها مافی چارەنووسی نەتەوەییە، بەڵام هەرگیز بەتەواوەتی جەنگی لەو پێناوەدا نەکردووە. پارتی دیموکراتی کوردستانی عیراق هەر بۆ چارەسەرکردنی کێشەی کورد لە چوارچێوەی عیراقدا خەباتی کردووە و ئەو سەربەستییەی ئەو دەیەویست تەنانەت جۆرێکیش نییە لە ئۆتۆنۆمی ناوچەیی.

کاتی ئەوە هاتووە کێشەی کورد لەقاڵبی ئازادی نەتەوەیی و مافی چارەنووس و سەربەخۆیی

120 ـ لە فارسی و ئینگلیزییەکەدا ئەم ناونیشانە نییە. « وەرگێڕ »

نەتەوەییدا بخرێتە بەرچاو. ڕۆژی ئەوەیشە دەزگایەکی پۆلیتیکی جەنگیان هەبێت.

بەکارهێنانی مافی چارەنووسی نەتەوەی کورد، مافێکی ڕەوا و بەجێیە بۆ دامەزراندنی دەوڵەتی نەتەوەیی سەربەخۆ و یەکگرتوو. ئەوە مافێکە بێ چەندوچوون بازی بەسەردا نادرێت، و نابێت هیچ کەسێک یان ڕێکخراوێکی کوردی، یا هیچ نەوەیەکی کورد دەسبەرداری ئەوەبێت. هیچ هێزی چەوسێنەر و ڕژێمێک ناتوانێت ئەو مافە لەمێشکی کوردان بسڕێتەوە. ئەو مافە تەنها هینی ئەو گەلە لەت و پەرتکراوەی ئەمڕۆ نییە، بەڵکوو مافێکە نووساوە بەتەوێڵی گشت یەکێک لەو پارچانەوە کە دابەشن بەسەر دەوڵەتانی هەرێمدا. گشت یەکێک لە بەشەکانی کوردستان ئەو مافەیای هەیە لەدواڕۆژی خۆیان بدوێن، ئایا بە هاوژیان لەگەل میللەتی ئەو دەوڵەتانەی ئەمڕۆ لەچوارچێوەی سنووریدا دەژین، یان ئارەزووی جودابوونەوەیان هەبێت[٧٢] و بیانەوێت بەتەنها بژین. یانیش لەگەڵ گەلی یەکێکی تر لەبەشەکانی کوردستاندا یەک بگرن.

خۆ ئەوەنییە مافی چارەنووسی کورد تەنها جودابوونەوە بگەێنێت. زۆر شێوە هەن ئەو پرسە چارەسەر بکەن. لەوانە سەربەخۆیی میللی، فیدرالی لەنێوان دوو (یان چەند)میللەت، و هەروەها ئۆتۆنۆمی لە چوارچێوەی سنوورێکی میللیدا.

ئەو شێوە ئۆتۆنۆمی ناوچەییە سادەیەی پارتی دیموکراتی کوردستان لە قۆناغی شۆڕشدا دەیویست کێشەی کوردی عیراق نابڕێنێتەوە. ئەو جۆرە ئۆتۆنۆمییە یەگێتی گەلی عیراق وەک خۆی دەهێڵێتەوە. ئەو هیچ ڕێگەیەک بۆ کوردی عیراق دابین ناکات کەگەلی عەرەبی عیراق وەک هاوتا ئەو بخنێتە نێو دەزگاکانی دەوڵەت و بەشداری باری پۆلیتیکی ناوخۆ و دەرەوەی بکات. لەباربردنی ئەو جۆرە ئۆتۆنۆمییە لەلای دەسەڵاتدارانی چەق زۆر ئاسانترە لەوەی دیکتاتۆر دەست تێکەڵ بە هەڵوەشاندنەوە، یان پێشێل کردنی بکات.

ئەگەر گەلانی هاوسێی ئەو هەرێمە نەیانەوێت سنووری دەوڵەتیان بەهۆی دامەزرانی کوردستانێکی سەربەخۆوە تێکبدەن، ئەوا دەبێت بیسەلمێنن کەئەوان دەتوانن لەگەڵ گەلی کورد هاوسان بژین، نەک بەرووبەرومی هەڵلووشن، یان لێیان دوورەپەرێز بوەستن. ئەوانە دەتوانن بە تێگەیشتن لە پێناسەی نەتەوەیی ئەو گەلە و دابین کردنی مافیان، و هەروەها بوونە پشتیوانیان دژ بە هەڵوێستی"کۆلۆنیال کاری گەلانی زەبوون" کە پیشەی پیاوانی ڕژێمیانە بەرانبەر بە مرۆڤی کورد، ئەو مرۆڤانە بکەن بە پشت و پەنا بۆ خۆ. دواڕۆژ و چارەنووسی گەلی کورد بەزۆری بەستراوە بە هەڵوێستی ئەوانەوە.

هەچکات گەلی سەردەستە ئارەزووی یەکگرتنی ئازادی کرد لەگەڵ گەلی کورد دەبێت ئەوە لەبەرچاوگرێت کە ئەو جۆرە یەکێتییە تەنها بە یەکسانی نێوان دوو نەتەوە دێتەدی. پێویستە ئەوەیش بزانێت کە کوردان لەپلەی یەکەمدا سەریشکن بۆ بڕیاردانی " یەکگرتن لەنێو خۆیاندا" و هەروەها بۆ لابردنی ئەو سنوورە نێونەتەوەییەی وڵاتەکەیانی پەرت کردووە.

تێڕوانین

١ ـ پەرتووکی، کوردستانی عیراق مەڵبەندی نەتەوەییە، ئەلباکانییێر، نۆشاتێل ١٩٧٠ لاپەڕە ١٤٩، بڕوانە پەیداکارییەکەی زانستی ڕامیاریمان بۆ زانکۆی لۆزان، کێشەی نەتەوەیی لەکوردستانی عیراق: لێکۆڵینەوە سەبارەت بەشۆڕشەکەی سالی ١٩٦١.

« F ـ کوردستانی عیراق، مەڵبەندی نەتەوەییە، لاباکۆنێ، (نوشاتێل، ١٩٧٠) ل ٤١٩. E

ـ ١ ـ Le Kurdistan Irakien EntiteNationale La Baconniere, نیشاتێل، ١٩٧٠، لاپەڕە ٤١٩. »

٢ ـ سەرژماردنی ئامار لەساڵی ١٩٦٥دا ٣٥,٠٠٠ کم٢ ی لەو ناوچەیە نەگرتەوە کە لەژێر دەسەڵاتی لەشکری شۆڕشگێڕدابوو.

٣ ـ ساڵنامەی ئامار بۆساڵی ١٩٧٤، لاپەڕە ٣٤. ئەگەر ئەو «لەهەردوو سەرەوە» گوێزەگوێزەی ڕژێمی بەعس بەدانیشتوانی دەکات و ئەنجامەکەیشی سەر و سیمای کورد دەگرێتەوە، بخەینە لاوە، یان بەواتایەکی تر، بۆ سەنگ و سەوا بڕوانینە ئەو تێکەڵبوونەی تاخمە ڕەگەزییە جۆراوجۆرەکانی وڵات کەساڵی ١٩٦١ بەخۆیەوە دی، دەبێت لەکۆی ٢,٩٠٠,٠٠٠کەسی دانیشتووی کوردستان بۆ ساڵی ١٩٧٥ بەئاسایی ٢٥٠,٠٠٠ کەس بکات، کە ٨,٦٪ی ناکورد دەگرێتەوە و ١٣٠,٠٠٠کەس لەوان، کەدەکاتە ٤٥٪ ئەو ژمارەیە تورک زمانن وپێیان دەگوترێت تورکومانی عیراق و بەشێوەی سەرەکی لەشارەکانی پارێزگای کەرکووکدا بەتێکەڵی لەگەڵ کورد دەژین، نزیکەی ١٠٠,٠٠٠کەسی عەرەبی (گەڕۆک) دەوارنشین و نیشتەجێ کراون لەسەر لێواری ئەو هێڵە کوردی ـ عەرەبییە بەتێکەڵی دەژین، بەتایبەتی لەحەویجەی کە دەکەوێتە بەشی ڕۆژئاوای کەرکووک. هەرچیش ئاسووری وکلدانەکانی کوردستانن گشتیان بەکوردی دەدوێن* و بەڕادەی هاووڵاتییە موسوڵمانەکان بەشدارن لە بزووتنەوە نەتەوەییەکەی ئەو وڵاتە، بۆیە پێویستە بەکوردی فەلە(مەسیحی) ناوببرێن. وەک کلدانەکانی لەعیراقی عەرەبیدا بەعەرەب دەژمێردرێن. ژمارەی ئەو ئاسووری و کلدانانەی کوردستان دەگاتە ٦٠,٠٠٠ کەس، کە ١٢,٠٠٠یان لە پارێزگای هەولێر دەژین و بەشە زۆرەکەی تری لەبادینان.

« * ـ بەڵێ بەکوردی دەدوێن، بەڵام زمانی خۆیان هەیە ـ و »

٤ ـ دەرباری بەریتانی لەساڵی ١٩١٩دا ژمارەی دانیشتووانی ویلایەتەکانی عیراقی وەک بەسرە، بەغدا و مووسڵ کە لەوکاتەوە عیراقیان لێ پێکهاتووە هەڵسەنگاندووە بە ٢,٧٥٠,٠٠٠. لەوە ٧٨٨,٠٠٠ی لە مووسڵ بوو کەدەکاتە ٢٨,٦٥٪ی کۆی گشت دانیشتووان. دەتوانین ب ئاڵوگۆڕی ژمارەی عارەبی و تورکومانەکانی مووسڵ لەبری ئەو

کوردانەی لەویلایەتی بەغدا دژین ژمارەی کورد وەدەست بهێنین ـ بڕوانە ئارنۆڵد ویلسون، لەپەرتووکی ویلایەتەکانی مۆسۆپۆتامیا ، ئۆکسفۆرد، لەندەن، بەرگی دوو، لاپەڕە ١٣.

٥ ـ ساڵنامەی ئاماری ئەورووپی، بەرگی دوو، لاپەڕە ٧١٤.

٦ ـ شالیاری ناوخۆیی عیراق ژمارەی کورد بە ١٥٪ ناودەبات (بڕوانە، عیراق، ڕێنمای گەشتگوزاری، نووسینگەی گەشتگوزاری، بەغدا ١٩٧٥، لاپەڕە ٩٥)، لە(پەرتووکی عیراقی نوێ، پاریس ١٩٦٣)دا بیرنارد ڤیرنێ ٧٠٪ی عارەب و٢٨٪ی کورد و ٢٪ی ڕەگەزی تری بۆ دانیشتووان لێکداوەتەوە.

٧ ـ بە بەراوردکردنی ساڵنامەی ئاماری ساڵی ١٩٧٤ ئەو نمرە نوێیانەی ئاماری عیراق بەرانبەر بەژمارەکانی فەرهەنگی (لاروس ١٩٦٧) کورت دەهێنن، لەمەیاندا ژمارەکان ٤٤٤.٤٤٢کم٢ بۆ عیراق و هەروەها بەڕیز بۆ پارێزگاکانی سلێمانی و هەولێر و کەرکووک ١٢.٠٠٠ و ١٥.٧٠٠* و ٢٠.٠٠٠ کم٢ نیشان دەدات. «* ـ ئەم نمرەیەیان لەفارسیەکەدا دەرنەکەوتووە ـ و »

٨ ـ پارێزگاری سلێمانی ئەم نمرەیەی لەمانگی ئۆگستی ١٩٧٥دا پێدایین.

٩ ـ ئەو ژمارەیە لە پارێزگاری هەولێرەوە گەیشتە دەست نووسەر. « لە عەرەبییەکەدا بەرچاو نەکەوتووە. بەگوێرەی فارسی و ئینگلیزییەکە نووسیمانەوە ـ و »

١٠ ـ بۆ دەقی ئەم نامەیە بڕوانە پەرتووکی، دابەشکردنی ڕۆژهەڵاتی نزیک، چاپی پاریس ١٩٣٨، لاپەڕە ٧٧، لەنووسینی ج. بیشون.

١١ ـ هەمان سەرچاوە. «F و E ـ لاپەڕە ٨٠ . ـ و »

١٢ ـ هەمان سەرچاوە و(نامەکەی نماینەدەی لەندەن بۆ شەریف حوسێن).
«F و E ـ ـ لاپەڕە ٨٠ و بەرەوژوور. ـ و »

١٣ ـ ئارنۆڵد ویلسون لە، میسۆپۆتامیا لەنێوان ١٩١٧ ـ ١٩٢٠، لەندەن، لاپەڕەکانی ١٠٣، ١٢٧، ١٩٢«١٢٩»، ١٣٤ و بەتایبەتی ١٣٧.

١٤ ـ بڕوانە وتاری "لۆرد کۆرزۆن" سەرۆکی نماینەدەکانی بەریتانی بۆ کۆنگرەی لوزان، کۆڕی ٢٣ی جەنیوەری ١٩٢٣، کورتەی ژمارە ٢١.

١٥ ـ ئارنۆڵد ویلسون، لاپەڕە ١١٧.

١٦ ـ هـ. د. هال، وڵاتانی ڕاسپێردراو، پارچەکانی ژێر چاودێری لەندەن ١٩٤٨، لاپەڕە ٣٧. «
Cf. H.D.Hall,Mandates, Dependencies and Trusteeships (London, 1948 ...), p.37 » ـ و

١٧ ـ ڕاپۆرت سەبارەت بەدەرباری عیراق، ئۆکتۆبەری ١٩٢٠ تا مارسی ١٩٢٢.

١٨ ـ ڕاپۆرتی "تایبەت بە پێشکەوتنی عیراق"یان نارد بۆ کۆمەڵەی وڵاتان.

١٩ ـ کێشەی سنوور لەنێوان تورکیا وعیراق. ڕاپۆرتی بەرزکراوە لەلایەن لیژنەی پێکهاتوو بە بڕیاری ڕۆژی ٣٠ سیپتەمبەری ١٩٢٤. بۆ کۆمەڵەی میللەتان، ئەنجومەنی وڵاتانی ئەندام. بەڵگەنامەی ساڵی ٩٢٥ « C 400M.147 ـ و »

٢٠ ـ کۆمەڵەی نەتەوەکان، ڕۆژنامەی دەربار، ژمارەی جولی ١٩٢٣ « F و E ـ ١٩٣٢ » لاپەڕە ١٢١٢ ـ ١٢١٦.

٢١ ـ بڕوانە نامیلکەی جوانەمەرگ جان پییێر ڤینو، لەژێر ناونیشانی کۆڵینەوەی زانستی لەباری کۆمەلایەتی و مێژووی بزووتنەوەی نەتەوایەتی کورد (ساڵی ١٩٢٠ تا ئەمڕۆ)، پاریس ، سۆربۆن ١٩٦٩< بڵاونەکراوەتەوە>. هەروەها بڕوانە جان ئو ـ کوردان، شۆڕشی بێدەنگ. بوردو ١٩٦٨.

٢٢ ـ لەو وتارەدا کە بەناوی یەکێتی خوێندکاریانی کوردستانەوە خوێندمانەوە، ئەوەمان دووپات کردەوە؛ وەک عیراقی عەرەبی پارچەیەکە لە نیشتیمانی عارەبی، ئەوتۆیش کوردستان «ی عیراق » وەک بەشە لە عیراق، پارچەیەکیشە لە نیشتیمانی کورد. ئەوە ڕەخنەیەک بوو لە بڕگەی دووی سیستێمەکەی قاسم گیرا کە دەیگوت:" وڵاتی عیراق بەشێکی تەواوکەرە لە نیشتیمانی عەرەب".

٢٣ ـ ڕۆژنامەی لۆمۆند ژمارە ١٤ی جولی ١٩٦٣. ٣ی جولی ١٩٦٣ نوێنەری کۆماری مەنگۆلیای میللی لە کۆبوونەوەی خولی ١٨ی ئەنجومەنی گشتی میللەتانی یەکگرتوو ویستی " هەڵوێستی قەلاچۆکردنی کورد لە لایەن عیراقەوە لە کارنامەکەیاندا تۆمارکرێت". و لە ٩ی جولی ١٩٦٣دا شالیاری دەرەوەی سۆڤێت " گرۆمیکۆ" لە مۆسکۆ سەرنجنامەی دایە دەست باڵوێزەکانی عیراق، تورکیا ، ئێران و سوریا کە نەکەن ئەو سێ ڕژێمەی بۆ هاوکاری عیراق خۆ تێکەڵ بە جەنگی کوردستان بکەن.

٢٤ ـ گشت زانیاری و باسی سەبارەت بەو بڵاوکراوەیە و دەقی ڕێکەوتننامەکەی ١١ی مارسمان لە وەرگێڕانە فرەنسییەکەی ئەو نامیلکەیە وەرگرتووە کە سەرکردایەتی پارتی بەعسی عیراق بڵاوی کردەوە لەژێر ناونیشانی " چارەسەر کردنی کێشەی کورد لە عیراق".

٢٥ ـ بڕوانە "پەیماننامەی کاری نیشتیمانی بەرەی نەتەوەیی پێشکەوتنخواز"ی پێشنیارکراو لەلایەن "ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش"ەوە، ڕۆژنامەی الجمهوریەی ئۆرگانی ڕژێم، ژمارەی ڕۆژی ٦ تشرین ١٩٧١. « F و E ـ ١٦ی نۆڤەمبەری ١٩٧١ »

٢٦ ـ ڕۆژنامەی لوریان لێوجوری فرەنسی، چاپی بەیروت، ژمارە ١٨ی نۆڤەمبەری ١٩٧١.

٢٧ ـ کۆنفرانسی جیهانی پارتە کۆمۆنیستەکان ، براگ، جەنیوەری ١٩٧٤.

٢٨ ـ ئەو ستەم دیدەییەی لەو دوو بەڵگەنامەیەدا دەرکەوتوون و گرەنییەکانی ڕژێمیش لە "ڕاپۆرتی بەنرخی ژمارە ٣"دا لەژێر ناونیشانی "کورد" دووبارە بڵاوکرایەوە، ڕوونکردنەوەیە

سەبارەت بە(ڕاستی باری ژیانی کەمایەتییەکان) لەندەن ١٩٧٥. هەروەها بڕوانە (قەلاچۆکردنی جوو) بەزمانی ئەڵمانی، هامبورگ ١٩٧٤. « F و E ـ بڕوانە ڕاپۆرتی زۆر بەنرخ کەناوی "ڕاپۆرتی کۆمیتەی بەرپرسی کەمایەتییە نەتەوەییەکان"ی سەبارەت بەکورد، ژمارە ٢٣ (لەندەن ١٩٧٥). هەروەها بڕوانە "پوگروم"((واتە قەلاچۆکاری)) ژمارە ١٥(بە ئەڵمانی)، هامبورگ ١٩٧٤»

٢٩ ـ هیچ یەکێک بەڕادەی ئەو پڕۆژەیە کە خودی ڕژێم بۆ " ئاوەدانکردنەوەی باکووری عیراق"ی پاش جەنگی چوارهەم پێشنیاری ئاراستەی ڕێکخراوی میللەتە یەکگرتووەکان کرد، ڕوونتر پەردەی لەسەر ئامانجە چەپەڵەکانی ڕژێم هەڵنەماڵیوە. ٢٠ی مایسی ١٩٧٠بەغدا ئەوتۆ پڕۆژەیەکی لەبەشی هونەری ڕێکخراوی میللەتە یەکگرتووەکان خواست و ئەوان لیژنەیەکی تایبەتی سەر بە ئەنجومەنی ئابووری و کۆمەڵایەتییان نارده کوردستانی عیراق. ئەو لیژنەیەی یۆنیسکۆ لە ٩ تاکو ٢٨ی نۆڤەمبەری ١٩٧٠ « F و E ـ ئۆکتۆبەری » لە کوردستان بوون و مانگی جەنیوەری ١٩٧٠ « F و E ـ ١٩٧١ » لە دوو بەرگدا ڕاپۆرتێکی ئامادەکرد، تێیدا ئەوەیان ڕوونکردەوە کە بەهۆی جەنگەوە ٣٠٠ گوند لەپانتایی ٧٠,٠٠٠ کلم[٢] تێکدراوە و ٤٠,٠٠٠ خانوو وێران بووە و ٣٠٠,٠٠٠ کەس بێ داڵدە ماونەتەوە. هەروەها لەو ناوچە وێرانکراوانەدا خۆراک کەمە، بەتایبەتی پرۆتینی. هەروەها لیژنە درێژەی بەڕاپۆرت دەدات و دەڵێت؛ بۆ ئاوەدان کردنەوەی باکووری عیراق پێویستە بە پلانە ئابوورییەکاندا بچنەوە. لیژنە ڕایسپارد کە بەپێی نەخشەی دیاریکراو یارمەتی پارەیان لە "بانکی نێونەتەوەیی"یەوە بۆ کۆمەکی کوردستان بنێرن، بەڵام عیراق هەر هیچ ئاوڕی لەو جۆرە پڕۆژانە نەداوەتەوە.

٣٠ ـ ب. ڤێرنێ، عیراقی ئەمڕۆ، لاپەڕەی ٣٨٧ ـ ٣٨٩.

٣١ ـ لۆمۆندی فەرەنسی، فەبریوەری ١٩٧٦.

٣٢ ـ فاینانشاڵ تایم، لەندەن، ٢٠ی ئۆگستی ١٩٧٤.

٣٣ ـ لۆمۆند، فەبریوەری ١٩٧٦ـ بەپێی ڕاپۆرتەکانی ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان. و هەر لەهەمان ژمارەدا ناوەندی دەرامەتی یەک کەسی لەو وڵاتانەی خوارەوە درخستووە: ئێران ١٠٦٠دۆلار، تورکیا ٦٩٠دۆلار و سوریا ٤٩٠ دۆلار.

٣٤ ـ ئەو دەقەی خوارەوە لە بۆ فرەنسی وەگێردراوەکەی شالیارگەی ڕاگەیاندنی عیراقی وەرگیراوە (کە بە چەند زمانێکی بیانی بلاوکراویەوە). ڕۆژنامەی دەربار« الوقائع »، ژمارە ٣٣، بەغدا ١٩٧٤.

٣٥ ـ لەگۆڤاری کوردستان (ئۆرگانی پارتی دیموکراتی کوردستان)دا ژمارە ١ی ساڵی ١٩٧٤ بڵاوکرایەوە.

٣٦ ـ ئینسکلۆپیدیای جیهانی و پاشکۆکانی بۆ ساڵی ١٩٧٥، پییێر روندو. "بەشی تایبەت بە

کورد".

٣٧ ـ ئەوەی لەشارەکانی کوردستانەوە هەڵهاتن، نزیکەی ٥٠٠٠ پۆلیس و ٢٥٠ ئەفسەر، ٣٠ ئەکادیمی و پسپۆر، ٦٠٠ خوێندکاری زانکۆی سلێمانی، ٧٠٠ پزیشک (کە پێشتر نیو دەرزەن نەبوو)، ١٥٠ ئەندازیار، ٤٢٠٠ مامۆستای خوێندگە و ١٠٠ پایەداری لەشکر.

٣٨ ـ بڵاوکراوە لە لۆمۆندی ژمارە ٦ی مای ١٩٧٥.

٣٩ ـ ولیام ساڤیر دوو لەو باسانەی نووسیوە (فرۆشگا نهێنییەکەی مستەر فۆرد) و(بەچکەی فرۆشگای نهێنی) کە بەدوای یەکدا لە ڕۆژنامەی نیویۆرک تایمزی ٥ تا ١٢ی فەبریوەری ١٩٧٦ بڵاوکرایەوە.

« F ـ بڕوانە دوو وتارەکەی و. سافایر لەژێر ناونیشانی(فریودانە نهێنیەکەی ئاغای فۆرد) و (کوڕی فریودانی پەنهان ئاغای فۆرد) ... »

٤٠ ـ لەنووسینی جیکوڤاتی(کوردیان چۆن فریودا)لە گۆڤاری ئێکسپرێسی ژمارە ٨ لە ١٤ی مارسی ١٩٧٦دا بلاکرایەوە.

٤١ ـ بەگوێرەی ڕاپۆرتی پایکی لەمەڕ کێشەی کورد، بڵاوکراوە لە گۆڤاری ذی ڤیلیج ڤۆیس، نیویۆرک، ژمارەی ڕۆژی ٢٣ی جەنیوەری ١٩٧٦.

٤٢ ـ بڕوانە یەکهەم باسی ساڤیر.

٤٣ ـ ڕاپۆرتەکەی پایک لەبری ناوی شا "سەرۆکی وڵاتی دۆستمان" بەکاردێنێت و لەبری عیراق "وڵاتی دراوسێی دۆستەکەمان" و لەبری مستەفا بارزانی دەڵێت "سەرکردەی نەتەوە"، بەڵام ئێمە لەبەر ڕوونکردنەوە و چاکتر تێگەیشتنی باس ناوەکانی خۆیان دێنین.

٤٤ ـ وشەکانی نێو دوو کەوانە هەمان وتەی نووسەرن لە بڵاوکراوە نێوەناچڵەکانی ڕاپۆرتدا شاردرابوونەوە بەڵام گۆڤاری ذی ڤیلیج ڤۆیس بڵاویکردەوە.

٤٥ ـ ڕاپۆرتی پایک.

٤٦ ـ هەمان سەرچاوە.

٤٧ ـ یاداشتەکانی ڕاپۆرتی پایک.

٤٨ ـ ڕاپۆرتی پایک.

٤٩ ـ هەمان سەرچاوە.

٥٠ ـ یاداشتنامەی دووهەمی ولیەم ساڤیر.

٥١ ـ یاداشتی جیدوفانی، ئێکسپرێس. F ـ گیکووانی . و E ـ Guikovaty´s

٥٢ ـ هەمان.

٥٣ ـ « F و E ـ هەمان. »

٥٤ ـ « F و E ـ بۆ وەرگێڕانی دەقی تەواو بڕوانە بەغداد ئۆبزێرڤەری ٢٣ی جونی ١٩٧٥. »

٥٥ ـ لە زۆر سالەوە جەزایر ئازاد بووە، و گشتمان دەیزانین بەربەرەکانی کابیلیا و ئەوراس چەند بۆ ئەو گرنگ بوون. بۆ تائێستا مافی کولتوورییان نەدراوەتێ. ئایا دەگونجێت مافی چەند ملیۆن بەربەر پێشێل بکەن، و ئاوەژوو باسی سەربەخۆیی گەلی سەحارای ئیسپانی بکەن کە سەدهەزار کەس نابن و تا ڕادەیەکیش مافیان پارێزراوە؟ « لەعەرەبییەکەدا ئەمخالە شێوێنراوە، بۆیە لەبەر فارسی و ئینگلیزییەکەم نووسیەوە. ـ و »

٥٦ ـ "نێچیر لەبری سێبەر" وتارێکی ڕۆژنامەی لوموند، ژمارە ٣ی ئەپریلی ١٩٧٥. « F ـ "ڕاو سێبەر". و E ـ " La Proie pour I'ombre ".

٥٧ ـ "پێشنیار سەبارەت بەڕووداوەکانی ڕۆژ" « F و E ـ سەددام حوسێن »، الثوره (ئۆرگانی پارتی بەعس)، بەغدا، لاپەڕە ١٢٣ بەزمانی فەرنسی بلاویکردەوە.

٥٨ ـ بۆ دیتنی دەقی ئەو دوو بروسکەیەی بەغدا بلاوی کردووەتەوە بڕوانە لوموند ژمارەی ڕۆژی ٢١ی مارسی ١٩٧٥.

٥٩ ـ بەو پێیەی کەسانی سەر بەیەکێتی نیشتیمانی کوردستان(کۆمیتەی ئامادەیی تایبەت لەناو پارتی دیموکراتی کوردستان کە نەیاربوون بەخێلی بارزانی و سەرکردایەتی کاتی پارت) درکاندوویانە کەوا، سەرکردایەتی لە ٦ی مارسی ١٩٧٥دا پێش کشانەوەیان بۆ ئێران ئەمانەیان بوو؛ نزیکەی ٦٠.٠٠٠ چەکدار (بە بۆچوونی ئێمە ٥٠.٠٠٠) و هەرێمێکی فراوان دەیکردە ٤٠.٠٠٠ کم٢ (بە بۆچوونی ئێمە ٣٠.٠٠٠) و بەلای کەمەوە ١٥ملیۆن فیشەکی تفەنگ و چەکی ڕیز و پتر لە ٥٠.٠٠٠ مووشەکی هاوەن یا بازۆکا، و پارەیش دەیکردە نزیکەی ٢٢ ملیۆن دیناری عیراقی (واتە ٣٥٠ ملیۆن فرەنکی فرەنسی ئەمڕۆ)*، سەرکردایەتی تەنها پارەکەی لەگەڵخۆی برد بۆ ئاوارەیی.

* ـ « F ـ ...(٣٥ ملیۆن پاوەند)... و E ـ ...(٧٠ ملیۆن دۆلار)... »

٦٠ ـ ڕاپۆرتی پایک و نیویۆرک تایمز، ٤ی فەبریوەری ١٩٧٦.

٦١ ـ بە کوردی واتای " بەرگری"، "ئاسایش" یان "هێمنی" دەگەێنێت.

٦٢ ـ مەبەست "برایم ئەحمەد" و "جەلال تالابەنی" یە.

٦٣ ـ تاوانی کوشتنی فاخر مێرگەسووری زۆر قورس نەبوو چونکە ئەویان لە بەندیخانەدا کوشت. سەرچاوەی نزیک بە یەکێتی نیشتیمانی کوردستان ڕوونی کردووەتەوە کە لە ١٩٧٣دا ١٢ کورد و عەرەبی ئەندام لە کۆمیتەی ناوەندی پارتی کۆمۆنیستی عیراق کە لەیەکێک لە وڵاتە سوشیالیستەکانی ئەورووپا دەگەڕانەوە بۆ عیراق، هاتنە کوردستان و هەمان پاراستن کوشتنی، ئەوان چاوەڕوانی ئەوەبوون وەک سالی ١٩٦٣ بەخێرهاتنیان لێبکرێت. پاراستن ئەوانی لەنزیک مەرزی سوریا کوشت. پاراستن کۆپییەک بوو لە ساواکی ئێران. « سەرەتا دەمەوێت ئاماژە بەوە بدەم کە ئەم خالە لەعەرەبییەکەدا زۆر وشک و ئالۆز دیارە بۆیە لەبەر فارسی و

ئینگلیزییەکە نووسیمەوە. ـ ئەوجا من دەلێم؛ ئەگەر وەک چاودێرێکی بێلایەن لەو ڕووداوانە و ئەوانەی پاش ئەو قۆناغەیش بڕوانین، بزربوونی هەلوێستی ستراتیجی ڕامیارانەی باری پۆلیتیکی کوردیمان بۆ دەردەکەوێت، چونکە؛

یەکهەم ـ من دەلێم؛ ئەو سەرچاوەیەی (کەنازانم کێیە) لەو ڕۆژەدا فرمێسکی سوسماری ڕشتووە بۆ هەلمالینی پەردە لەسەر هەلەکانی قۆناغی شۆڕشی ئەیلوول (کەنالێم کەمبوون)، لەوانەیە خۆی بەشداری قڕکرەشوبعیەکەی مانگی مای ١٩٨٣ی قڕناقەوپشتئاشانی کردبێت کە(یەکێتی نیشتیمانی کوردستان) لێیدان ودەقاتی ژمارەی سەرەوەی لێکوشتن. هەر لەوێدا نەوشیروان مستەفای سەرکردەیان بەپێشمەرگەکانی گوتبوو: ئەوەی دیل لەگەل خۆیدا بهێنێتەوە بێشەرەفە.

دووهەم؛ ئەو دوانزە کادیرە پێشکەوتووەی"لیژنەی مەرکەزی" پاراستن نەیکوشتن بەلکوو عیسا سواری لێپرسراوی هێزی بادینان کوشتنی کە جۆنێتی کوشتنی خۆی لەسەرەوە باسکراوە. ئەوجا ئەوانیش لەوکاتەدا بەناوچەیەکی دەسەلاتی بزووتنەوەدا تێپەڕین کە "ڕفاق"ی ئەوان ڕووی چەکی بەعسی تێکردبوون و پێشمەرگەیان دەکوشت. ... (ئەمیش پێشتر باسکراوە).

سێهەم ـ ئەگەر مرۆڤ ژیرانە سەرهەلبسەنگێنێت و لەژیان بڕوانێت تێدەگات؛ ئەمن و ئیستیخبارات، ساواک و ئیتیلاعات، K.G.B و C.I.A و گوستاپۆ و هتد ... ئەوجا پاراستن (کە ئەمڕۆ خۆیان پێیدەلێن، ئاسایش) هەریەکن و بۆ پاراستنی دەسەلاتی سیستێمەکەی پێویستن. تەنانەت ئەو"دل چۆلەکەکان"یش کە بگەنە پایەی دەسەلات بۆ پاراستنی خۆ ئەو بەشە هەر دەکەنەوە. ـ و »

٦٤ـ لەلایەکەوە ئەوەی کەوتبووە سەرشانی بارزانی بەکەمتر دەزانی لەچاو ئەوانەی لە سەرشانی "ڕۆشنبیرانی" کۆمیتەی ناوەندی پارتی دیموکراتی کوردستان بوو، ئەوان نەیانتوانی لەکاتی پێویستدا وەک پایەداری پارت ڕۆلی پێویست ببینن. کە کارەساتەکە ڕوویدا پارت هەرەسی هێنا و ئەندامانیان تاساند و وەک لەشی بێسەر بەجێیانهێشتن.

٦٥ـ کە گەیشتینە سلێمانی زانکۆ داخرابوو چونکە ڕۆژی پشوو بوو. یەکێک لە مامۆستایانی پێی ڕاگەیاندین کە لە زانکۆدا ئەم کۆلیجانە هەن؛ زانست، کشتوکال، ئاندازیاری « F و E ـ پزیشکی »، یاسا و پۆلیتک و ئابووری. زانکۆ ٢.٩٠٠ خوێندکار هەیە، ٥٦.٠٪ی کوردن و ٤٣٪ عەرەب « F و E ـ ٦٥٪ی کوردن و ٣٥٪ عەرەب »، و ڕێژەی سێیەکی خوێندکاریان کچن. وانە زانستییەکان بەئینگلیزین و زانیارییە مرۆڤایەتییەکان هەریەکەو بەگوێرەی بەشەکەی بە کوردی و عەرەبی دەخوێندرێن. خوێندکارانی عەرەبیش لەزانکۆ فێری خوێندنی کوردی دەبن. « مەگەر چۆنها خوێندکارێکی عەرەب بەئارەزوو چوویێتە کۆلیجی کولتووری

کوردی، ئەویش هەر لەسەردەمی ڕژێمی شا فەیسەڵەوە لەزانکۆی بەغدا هەبوو. ئەگینا لەکۆلیجەکانی تردا هەرگیز خوێندن بەکوردی نەبووە. ـ و »

٦٦ ـ بڕوانە ڕاپۆرتی کریس کۆجێرا لە لیمۆند دیپلۆماتیک، ئۆگستی ١٩٧٧.

٦٧ ـ سەرچاوەی عیراقی دەڵێت ٦٠,٠٠٠ کەس.

٦٨ ـ بڕوانە دەقە ئینگلیزییەکەی گۆڤاری "بەغداد ئۆبزێرڤەر"، ٩ی فەبریوەری ١٩٧٦.

٦٩ ـ ڕاگەیاندنە چاپییەکەی سازمانی میللەتە یەکگرتووەکان، جونێڤ، ٥ی ئەپریلی ١٩٧٦.

٧٠ ـ لە ٩ی جونیدا سێیەمین ڕێکخراوی رامیاری کوردی لەژێر ناوی "یەکێتی دیموکراتی کوردستان"* دەرکەوت، ئامانجەکانی بریتیە لە ناوەندی ئامانجی دوو ڕێکخستنەکەی یەکێتی نیشتمانی کوردستان و سەرکردایەتی کاتی پارتی دیموکراتی کوردستانی. "یەکێتی دیموکراتی کوردستان*" خۆی بەسۆشیالیست نیشاندا، ئامانجیان ئەوەبوو هەرسێ ڕێکخراوی ڕامیاری کوردستان لە بەرەیەکی دیموکراتی عەرەبی کوردی فراواندا لێکدات دژ بە "تاخمە دیکتاتۆرە تکریتییەکەی بەعسی عیراق". لەسەر ئاستی نەتەوەییش "یەکێتی دیموکراتی کوردستان*" دەیکۆشی یەکێتییەکی ستراتیجی گشتی لەنێوان دوو نەتەوەی کورد وعەرەب بتەوکات، و سەرئەنجام ئەو یەکێتییە ببێتە هاندەر بۆ (کۆنگرەی نەتەوەیی کورد) و پاشان بکوشن لەچوارچێوەی عیراقی دەرکەن تا نمایندەکانی ئەو میللەتە بتوانن چارەنووسی دیاریکەن. ئەو بۆچوونە لەلای کوردان زۆر پیرۆزە، و لەوەوبەر باسمان لێکردووە. ڕژێمی عیراق بڕیاریدا زۆر لەوانەکانی وەک جوغرافی و مێژوو "کە تا ئەوسا لە خوێندگە ناوەندییەکانی ئەو هەرێمە کە ناونرا هەرێمی ئۆتۆنۆمی" بە کوردی دەخوێنرا بیکەنەوە بەعەرەبی. ئەوە نەخشەی "گونجاندنی کولتووری"یە هاشم عەقراوی سەرۆکی ئەنجومەنی کارگوزاردن" پێشنیاری کرد و دەیویست "ڕادەی ڕۆشنبیری میللەتی کوردی پێ بەرزبکاتەوە"«ا». هەروەها کەبەشی خوێندنی کوردییان لە زانکۆی بەغدا لابرد ویستیان زانکۆی سلێمانیش بکەن بەعەرەبی.

« * ـ F و E ـ.. "یەکێتی دیموکراتی کورد" .... ـ و »

٧١ ـ یادهاوەرییەکانی گۆڤاری العراق، بەغدا، ٥ی جولی ١٩٧٦. پاش لەوەی بڕیاری ڕاگرتنی ڕاگوێزان لە ٥ی جولی ١٩٧٦ دەرچوو، لە ٢١ی ئۆگستی ١٩٧٦دا سەددام خۆی بەدرۆ خستەوە کە بڕیاری "پشتوێنەی ئاسایشی" دەرکرد چونکە دەبێ بەدرێژایی سنوور و بە قوولایی ٢٠ کیلۆمەتر دانیشتوانی لێ دەرکەن. ئەوەیش دیاردەیەکی ڕوونە کە ڕژێمی عیراقی نەخشەی کێشاوە بۆ تواندنەوەی دووهەمین میللەتی سەرەکی ئەو کۆمارە.

٧٢ ـ واتە پێویستە بینە خاوەن ئەو مافەی جۆری ڕژێمی ئەو هەرێمە تایبەتەی ئەوان زۆربەی دانیشتووانی پێکدێن بەدڵی خۆ دیاریکەن، و لە بەرووبوومی خاکی خۆ و ڕەنجی شانی خۆیان بژین، و ئازادکرێن لە شێوەی ژیان و هاوتایی لەگەڵ میللەتە مەزنترەکەی هاوسێیان.

٦

کورد لە سووریا

مستەفا نازدار*

ئەگەرچی لە کولتوری عەرەبی ئیسلامی سەدەکانی ناوەڕاستدا زۆرجار و بە جیاجیا باسی کوردی سوریا و "جەزیرە" دەرکەوتووە، بەلاّم لە کولتووری نوێیاندا زۆر کەم دێنە سەر ئەوجۆرە باسە.[1]

دەرباری سووریا زانیاری هەلّە سەبارەت بە ژمارەی کوردی ئەوێ دەردەخات، بۆیە جێی باوەڕ نین. ناچار دەبێت تابتوانین بەگوێرەی هەندێک سەرچاوەی جیاجیا لەوبارە بکۆلّینەوە. تا بتوانین ژمارەی کوردی ناو کۆماری سووریا بە ٨٢٥،٠٠٠ کەس دابنێین، کە ڕێژەی ١١٪ی کۆی ٧،٥ملیۆن[2] دانیشتووی گشت کۆمار دەگرێتەوە بۆ سالّی ١٩٧٦، و دابەش بوونیان بەمجۆرەیە:

کۆمەلّ	نیشتگە
٢٩٠،٠٠٠	کورد داغ[3]
٣٠،٠٠٠	چیای سەمعان و عەزاز
٦٠،٠٠٠	عین العەرەب
٣٦٠،٠٠٠	جەزیرەی ژووری
١٠،٠٠٠	جەزیرەی خواری
١٠،٠٠٠	حەلەب
٥،٠٠٠	حەما
٣٠،٠٠٠	دیمەشق
٣٠،٠٠٠	شارەکانی تر
٨٢٥،٠٠٠	کۆی گشت

دوو لەسەر سێ بەشی کوردی پایتەخت[4] لە(حی الاکراد) دەژین کە دەکەوێتە دامێنی چیای

* ـ ناسناوی نووسەرێکی کوردە، نایەوێت ناوی خۆی دەرخا.

قاسیون، و بەشی سێهەم بە گەڕەکەکانی تری شاردا بڵاون. بێجگە لە کوردی ناوچە عەرەبییەکان (واتە دوا پێنج ڕیزی تابلۆی سەرەوە[1]) بە بۆچوونی ئێمە، ئەوان لەسێ شاری کوردی یان بەزۆری کوردنشینی باکووردا کۆبوونەتەوە، و ژمارەیان دەگاتە ٧٤٠.٠٠٠ کەس. واتەڕێژەی ١٠٪ی دانیشتوانی گشت کۆمار.

بەرزاییەکانی کورد داغ "واتە، چیای کورد" دەکەوێتە بەشی باکووری ڕۆژئاوای شاری حەڵەب و سنوورە لەگەڵ پێدەشتەکانی ئەنتاکیا و ئەسکەندەرۆنە. دانیشتووانی کورداغ دابەشن بەسەر ٣٦٠ گوندی ئاوەدان و دوا هەرێمی شاخاوی ڕۆژئاوای کوردستان پێکدێنن لەناو سووریا. بەرووبوومی ئەو ناوچە شاخاوییە بەزۆری بریتییە لە دانەوێڵە، ترێ، هەنجیر و توو، و وەک ناوچە بەرزەکانی تری کوردستان داربەڕووی لێ دەڕوێت، و بەوەی نزیکە لە دریای سپی ناوەڕاستەوە دار زەیتوونیشی تێدا دەڕوێت. جگە لەو ٢٩٠.٠٠٠ کوردەی لێرە دەژین ئەتوانین ٣٠.٠٠٠ی ترکە لە چیای سەمعان و عەزازدا دەژین بخەینە سەر، چونکە لەنێوان ئەو دوو چیایە و بەرزاییەکانی کورداغ تەنها دۆڵی ڕوباری عفرین هەیە، و لە باکووریشەوە خۆدەدات لە زنجیرە چیای تووروسی ناو کوردستانی تورکیا.

ناوچەی عێن ئەلعەرەب (یان، عەرەب پینار) دەکەوێتە باکووری ڕۆژهەلاتی شاری حەڵەب و ڕۆژهەلاتی ئەو پارچەیە کە ڕۆباری فوراتی تێدا دەڕژێتە ناو خاکی سووریا. ناوچەکە بەگشتی کوردییە و ١٢٠ گوندی تێدایە. جوغرافیزانەکانی عەرەبی موسوڵمان «ی F و E ـ سەدەکانی ناوەڕاست » ناوی ئەو ناوچەیەیان بەو مەبەستە ناونەبردووە کە بەشبێت لە سووریا (شام)، بەڵکوو مەبەست جەزیرەی نێوان دوو ڕوباری دیجلە و فورات بووە کە بەشی ژووروی میسوۆپۆتامیا دەگرێتەوە، و هەروەها "عیراق" کە ئەو وشەیە بەعەرەبی میسۆپۆتامیای خواروو، یا پێدەشتەکانی نێوان دوو زێ دەگەیێنێت، لە بەغداوەیە تا تکریت، و گشت خوارووی کوردستان (واتە باکووری عیراقی ئەمڕۆ) بە سەرزەمینی عەجەم (ئێران)[2] ناوبردووە.

بەشی ژووروی پارێزگای جەزیرە کە کۆی نزیک بە ٤٥٠.٠٠٠ کەسی تێدا دەژی نزیکەی ٣٦٠.٠٠٠یان (٥) کوردن و بە گرنگترین پارچەی وڵات دەزانرێت. لەو هەرێمەدا کە زۆربەی کوردن نزیکەی ٧٠٠ گوندی سەراپا کورد هەیە(چونکە عەرەبەکانی ئەوناوە بەدووی کۆچەرین) و ڕوویەری ٢٨٠ کم٢ بەدرێژایی سنووری تورکیا داگیردەکات. هەر لە "ڕاس العین"ی ڕۆژئاواوە تا دەگاتە باکووری مەرزی (کوردستانی عیراق) کە بەشی زۆر دەکەوێتە ناو ئەو دەنووکە مراوییەی باکووری ڕۆژئاوا کە لەهەندێک شوێندا ٢٠ تا ٦٠ کم دەچێت بەقووڵاییدا[3]. سەردەمێک لەکاتی

١ ـ E ـ هەمانە. و F ـ (شار و ناوچەکانی تری ناو تابلۆی سەرەوە)...

2 ـ وشەی (عەجەم)ی عەرەبی تەنها ئێرانی ناگەیێنێت، بەڵکوو بە گشت ناعەرەب زمانێک دەڵێن (ئەعجەمی). « و »

3 ـ F ـ هەمانە. و E ـ... ڕوویەری ١٧٥ میل ... ولە ١٢ تا ٣٦ میل قووڵە ... .

عوسمانیدا ئەو ناوچەیە لەوەڕگەی وشتری عەرەبە کۆچەرییەکانی شەممەر، تای و بەکارا، و هەروەها ڕانەمەڕ و ئاژەڵی ئەو کوردە نیمچە دەوارنشینانەی میللی، داکوری و هاویرکان بووە کە لە چیاکانی تووروسەوە دادەبەزین و سزتانیان لەوێ بەسەر دەبرد. لە ١٩٢٠وە خێڵە کوردکانی کە هەندێکیان جوتیار و گوند نیشینی کوێستان بوون، پاش شکستی شۆڕشەکانی دژ بە تورکیای کەمالی هاتوونەتە خوار و لەو بەشەی جەزیرەدا نیشتەجێ بوون و لەگەڵ خێڵە عەرەبە دەوارنشینەکان پێکهاتوون تا بەهاوسێتی ژیان بەرنەسەر. هەرچەندە عەرەبەکان هەر بەکۆچەری مانەوە بەلام بەڵێنیان بەوان دابوو کە ئاژەڵەکانیان دوور لە نیزار و کێڵگەی ئەوان ڕابگرن. هەر زۆر زوو بەهرە وکارامەیی جوتیاری کورد کەوتەکار و شار و گوند پێدەشتەکانی گرتەوە و کێڵگەی گەنم لەدامێنی بیابانەکانی دەقرتاند. بازاڕی ئاڵوگۆڕ تێکەوت. بە چەندین دەیەی ساڵ جەزیرە بوو بە مەزنترین سایلۆی گەنم لە سووریا.

دانیشتووانی بەشی خوارووی جەزیرە و پایتەختەکەی کە شاری "حەسەکە"یە، لە ١٠٠.٠٠٠ کەس تێناپەڕن و بەشی زۆریان عەرەبی کۆچەرین، چونکە ژمارەی کورد لەوێ هەر ١٠.٠٠٠ کەسن و لەوانە نزیکەی ٥.٠٠٠ تا ٧.٠٠٠ کەسی یەزیدین و لەناوچەی گۆمی خاتوون دەژین. ئەو تاخمە یەزیدییە هەمان ڕەگەزی یەزیدییەکانی چیای شەنگاری کوردستانی عیراقیان هەیە.

ئایا دەشێت ئەو سێ پارچەیە[4] کوردستان بن؟ کوردستانی سووریا بن یا تەنها ناوچەگەلی سوورین و کوردی تێدا دەژی؟

ئەگەر چاو لە ڕوونکراوەی جوغرافیزانە ئیسلامییەکان وەرچەرخێنین، ئەوا لەسەر ئاستی نێونەتەوەیی ئەو پارچانە وەک دیمەشق بەشێکن لە خاکی سووری. بەڵام لەسەر ئاستی ڕەگەز، ئەو سێ پارچەیە بەدرێژایی سنووری تورکیا لکاون بە بەشی باشووری سنووری کوردستانی تورکیاوە.

بەشە کوردنشینەکەی جەزیرەیش لکاوە بە سنووری کوردستانی عیراقەوە. ئەو سنوورەی سووریا و تورکیایە بە پێی پرۆتۆکۆلی لەندەن لە ٩ی مارسی ١٩٢١دا لە نێوان فەرەنسا (ئەوسا سووریا لەژێر سەرپەرشتی فەرەنسا بوو) و تورکیای کەمالی بەسترا بۆ دیاریکردنی سنوور، بەپێی سنووری ڕەگەزی نێوان کورد و عەرەب نەبوو بۆیە سێ پارچەی کوردنشین بەر سووریا کەوتووە، بەلام گیرفانێکی عەرەبی لەلای باکوور و سەرووی حەڕان، و هەروەها ناوچەیەکی تێکەڵەی کوردی ـ عەرەبی لە ڕۆژهەلاتی شاری "کیلیس"یان بۆ تورکیا جێهێشتووە. سەرەڕای ئەوەیش تورکیای کەمالی ساڵی ١٩٣٨ سەنجەقی ئەسکەندەرۆنە و پێدەشتەکانی ئەنتاکیای بۆ خۆی لە سووریا بچڕی کە دانیشتووانیان بریتییە لەتێکەڵەیەکی کوردی ـ عەرەبی و تورکی، و ناویان ناوە هاتای.

4 ـ F و E ـ کورد داغ و عین العەرەب و جەزیرەی ژووری بەشن لە کوردستان ...

دانیشتووی عەرەب نێوان ئەو سێ ناوچەیەی باسمانکران لێک جودادەکاتەوە. بەوجۆرە کوردستانی سووریا بووە بەچەند بەشی جیاجیا، و سەرئەنجام پێیان دەگوترێت (ناوچە کوردنشینەکانی سووریا). گرنگ ئەوەیانە کە ١٠٪ی دانیشتووانی سووریا کوردن و بەکۆمەڵ لە سێ پارچەی دیاریکراوی باکووری وڵات دەژین، بەڵام مافی چکەسایەتی نەتەوەیی و کولتوورییان پێنەدراوە.

کوردی سووریا لەبنەڕەتەوە جوتیارن. زەمینەی کشتکاری لە کورداغ زۆر نییە بەڵام لەدوو بەشەکەی تردا چڕە[5] و جگە لەکشتکاری کار و پیشەی تریش لەوێدا هەن. بۆ نموونە؛ پەروەردەی ڕانە مەڕ و بزن، شیر و بەرووبوومی و ئەوانەی لەو درووست دەبن، چنینی بەڕە و «لەکورداغ[6] » ڕۆنی زەیتوون و خەڵووز درووست دەکەن و بۆ حەڵەبی دەنێرن. بەڵام ڕێژەی ئەوانەی لە شارەکان دەژین نزیکەی ٢٠٪ کورد دەبن و سەقالی ئاڵوگۆڕ و هەندێک ئیشی دەستن. لە سووریا شەش شاری کوردنشین هەیە، چواریان کەوتووەتە جەزیرە؛ لە قامیشلی ٤٠.٠٠٠ کەس، عامووده ١٥.٠٠٠ کەس، درباسیە ١٥.٠٠٠ کەس دەژی و ئەم سێ شارە دەکەونە سەر سنووری تورکیا، و لە"دێرک" کە دەکەوێتە سەر سنووری عیراق ٦.٠٠٠ کەس دەژی، لە عەین عەرەب کە بووە بە ناوندی ناوچەیەک بە هەمان ناو ٨.٠٠٠ کەس دەژی و لە عەفرین کە بە پایتەختی کورداغ دەژمێردرێت ٢٠.٠٠٠ کەس دەژی.

کورد لەسووریای سەدەکانی ناوەڕاست

ڕینێ دیسسو لەپەرتووکی (تۆپۆگرافیای مێژوویی سووریای دێرین)دا دەڵێت: هەر لە کۆنەوە کورداغ و پێدەشتەکانی ئەنتاکیا مەڵبەندی ژیانی کورد بوون[٦]. و کلۆد کاهێن، کە مامۆستای زانستە ئیسلامییەکانی زانکۆی سۆربۆنە، لەو پەرتووکەیدا کە تەرخانی کرد بۆ گریمانی تایبەت بە لێکۆڵینەوەی سەبارەت بە (سووریای باکووری سەردەمی خاچپەرستان و ئەمارەتی فرەنجەکانی ئەنتاکیا) دەڵێت: شاری "حەما" مەڵبەندی میر عەلی بنوەفا بوو کە بە(عەلی کوردە) ناسراوە، و ساڵی ١١١٤ مردووە[٧]، و لەپاش خۆی دوو کوڕی بە ناوی ناصر و کورد شا[7] جێما(ئەو ناوە شای کوردان دەگەیێنێت). ئەوانە بوون بە بەندە لەلای ئەتابەگی(تورکمان) میری سەلجووقییانی دیمەشق[٨]. بێجگە لە حەما بنەماڵەی عەلی کورد حوکمڕانی ڕافانیا[٩]یش بوون کە ناوچەیەکی

5 ـ F و E ـ ... لەکورداغدا چڕە بەڵام لە دوو بەشەکەی تردا چڕنین.

6 ـ لە فارسی و ئینگلیزییەکەم وەرگرت. « و »

7 ـ E ـ ... ناصر و کوردشا (خۆدی ئەو ناوە شای کوردان دەگەیێنێت) بوون بە ژێردەستی تۆغتەکین ی میرە تورکومانەکەی سەلجووقییانی دیمەشق .... و F ـ ... ناصر و تورانشا بوون بە بەندەی تۆغتەکین ی میری سەلجووقیانی تورکومان لە دیمەشق .... « تێبینی؛ لە گشت شوێنێکی ئەم بەشە عەرەبییە لەبری "توغتەکین"ی فارسی و ئینگلیزییەکە "ئەتابەگ"ی نووسیوە. ـ و »

شاخاوییە لە نێوان حەما و دوو شاری تەرابلوس و لاذقییە. مامۆستای زانستە ئیسلامییەکانی زانکۆی لیۆن، نیکیتا ئیلسیف لەبەرهەمە ئەمرکەیدا سەبارەت بە ژێرخانی کۆمەڵایەتی سووریای کاتی (نوورەددینی میری مەزنی سووریا کە هاو سەردەمی خاچپەرستان بوو) نووسیویەتی؛ ئەگەر چینەکانی ئەو کۆمەڵە بخەینە بەر لێکۆڵینەوە و توێژینەوە ئەوا یەک هەرەمان بۆ دەردەخات، سپاییانی تورکی ئۆروستکرات و کوردی شارستانی لەسەر لوتکەدان، جونکە شوێنی گرنگی وەک نمایندەکانی دەوڵەت و سەرکاری دارایی بەدەست ئەوانەوە بووە. لەو "بیانی"یانە بەدەر کۆمەڵێکی تر موسوڵمانی خاوەن شکۆ لەشاردا ژیاون، بەتایبەتی ئەوانەی نەوەی پێغەمبەرن[١٠]. جگە لە کورد، تورک یان تورکومانەکانی سەر بە نوورەدین زەنکی و " ئاتابەگ[8] "ی هەندە نەبوو کۆچیان بۆ ئەوێ کردبوو. سپای عەرەب بە گشتی کە زۆربەی کۆمەڵ لەوان بوو، کەوتنە ئاستی شکست و دەبوو بۆ پاراستنی وڵات لە هێرشی خاچپەرستان فەرمان لە سەرکردەی کورد یان توردک وەرگرن.

«قەڵای دڵێران» ئەو سەنگەرە بەناونانگەیە کەوتە ژێردەستی خاچپەرستان و تاکوو ئەمڕۆ لە تەنیشت شاری مصیاف بەرز دەنوێنێت. ئەوە کورد دروستی کردووە. لەڕاستیدا کلۆد کاهێن نووسیویەتی دەڵێت: " سەرەڕای عەرەب، ئەو یەکێتی پۆلیتیکییەی لەئەنجامی یەکگرتنە دوابەدواکانی باکووری سووریا و جەزیرە درووست بوو، وەنەبێت تەنها مەمالیکی کوردی پێشخستنێت، بەڵکوو بوونە هۆی دەرکەوتنی ئەو چەند کۆلۆنییە سپاییەی کورد کە مێژووی یەکێکیان دەگەڕێتەوە بۆ سەدەی یانزە. کوردەکانی حوصن الاکراد(١١)یان لەو سەدەیەدا درووستکرد و باشان ناونرا قلعه الحصن[١٢].

خاچپەرستان پێش گرتنی قودوس (ئۆرشەلیم) زۆر بەئاسانی کەناری دەریایان گرت، بەتایبەت ئەنتاکیا و تەرابلوس. ناکۆکی موسوڵمانانی سووریای کرد بە دوو بەش "کورد و تورکومان لەیەکتریان دەکوشت" و لەلایەکی تریشەوە "ناکۆکی نێوان شیعە و سوننی هەر هەبوو"، ئەوجا لەپڕ دوژمنی هاوبەشیان لێ پەیدابوو؛ فرەنجی دەرەکی و لەناویشەوە حەشاش[9]ـەکان[١٣].

خەلیفەی عەباسی لە ڕەوش بەولاوە هیچ دەسەڵاتێکی تری بەدەستەوە نەبوو. میرە موسوڵمانەکانی نێوان دووزێ و ئێران بیریان لەوەکردەوە فریای سوورياییەکان بکەون، بەڵام ئەمان لەوە ترسان ئەو میرانە دەست بەسەر وڵاتەکەیاندا بگرن. بۆ خۆ دوورخستنەوە لە گێژاوە، میرە تورکومانەکانی حەڵەب و دیمەشق پەیمانیان لەگەڵ فرەنجەکان بەست.

بەوجۆرە مانەوە تا لەساڵی ١١٤٨دا بۆ یەکەمین جار موسوڵمانەکان سەرکەوتن بەسەر فرەنجەکان و "نوورەددین زەنکی"، میرە تورکومانەکەی مووسڵ بڕیاری جیهادی دەرکرد. وەک

8 ـ F و E ـ ... سەر بە نوورەددین زەنکی(کە لای خاچپەرستان هەر بە نوورەددین ناسرابوو) و تۆغتەکین ...

9 ـ F ـ حەشاشین یان حەشیشین(لە حەشیشە وەرگیراوە) ناوێکە لە ئیسماعیلییەکانی سەر بە "حەسەن صەباح" نرابوو. وشەی Assaasin ناساوە و بۆ پیاوکوژان بەکاردێت. م.

ئیلسیف دەیگێڕێتەوە "نوورەددین بوو بە فەرتماندەی ژمارەیەکی زۆر لە میرانی کورد و تورک، و لەشکرێکی ئاوێتەی پێکهێنا لەو کورد و تورکانەی سوورییاییەکان بەبیانی دەزانین"[١٤].
نوورەدین زەنکی خۆی لەمووسڵ مایەوە و بە فەرماندەیی دووبرای کورد لەشکری ڕەوانەی سووریا کرد. نەجمەدین ئەیوب و شێرکۆی برای لەخێڵی ڕەوەند بوون. ئەو دووە باوک و مامی سەلاحەدینی قارەمانی داهاتوو بوون. سەلاحەدینی لاو لەگەڵبوو کە شێرکۆ و نەجمەدین حەلەبیان گرت و ئەتابەگییەکانیان لە دیمەشق دەرکرد. نەجمەدین بوو بە جێگری شا لە سووریا و لەهەمان کاتدا شێرکۆ بوو بە سپاسالاری لەشکر. گرتنی میسر لە سوودی نوورەددین زەنکی بوو کە کۆتایی بە دەسەلاتی خەلیفەی فاتمی نەیار هێنا. شێرکۆ لە قاهیرە مرد و سەلاحەدینی برازایان هەڵبژارد بۆ سەرکردایەتی لەشکری ئیسلام، و تورکومانەکانی خزم و خێشی نوورەددین زۆر بەوە قەڵسبوون. سەلاحەددین بەتەمەنی سیوحەوت ساڵی بەرەنگاری نوورەددین بوو. چیتر ناوی "تورکی ـ کوردی" بە لەشکرەکەیەوە نەما و لەوە بەدواوە بوو بە لەشکری " کوردی ـ تورکی" و زۆربەی سەرکردەکانی لەشکر بوون بە کورد. سەلاحەددین گەڕایەوە بۆ سووریا و خەلیفەی عەباسی ناسناوی "سوڵتان"ی پێبەخشی، و هەر ئەوسا فرەنجەکان بەزین کە ساڵی ١١٨٧ لە قودس دەریکردن. سەلاحەددین زووتر بەڵێنی دابوو لیبیا، سوودان، حیجاز و یەمەن بگرێت، و میرەکانی دیاربەکر و مووسڵ پەیوەستی خۆیان بۆ دەربڕی. لە فەلەستینیش سەرکەوت بەسەر هاوپەیمانانی سێهەمین هێرشی خاچپەرستان بەسەرکردایەتی فیلیپ ئۆگستی شای فەرەنسا و ڕیچارد شێردڵی شای ئینگلیز و سپای فرێدریک "بەربەرۆس"ی ئیمپراتۆری جەرمانیا. ٤ی ئۆکتۆبەری ١١٨٩ سوڵتان سەلاحەددین سەرپەرشتی لەشکری موسوڵمانانی کرد بۆ جەنگی عەککا. لەشکر چواردە سەرکردەی هەبوو نیوەیان کوردبوون[١٥]. [تورانشای کورد کە شای میسر و سووریا و هەروەها جێنیشینی سەلاحەددینی مەزن بوو، توانی سان لویسی شای فەرەنسا بەدیل بگرێت، بەڵام یەکێک لە مەمالیکەکان کە ناوی بیبرس بوو لێی تووڕەبوو کوشتی.][10]

بنەمای "یاسایی" و "ئایدیۆلۆجی" بۆ چەوساندنەوە

پەیوەستی نێوان کورد و عەرەب « F و E ـ کاتی سەلتەنەتی عوسمانی »وەک یەک لە قەوارەی ئوممەت(المؤمنین)دا دۆستانە بوو. پاش دەرچوونی هێزەکانی ئینگلیز و فەرەنسا کەساڵی ١٩٤٦ وڵات سەربەخۆیی وەدەستهێنا گەرد لە نێوان کورد و عەرەبدا نەبوو. بەڵام کە سووریای ئازاد

10 ـ F ـ ... سەلاحەددین پێشنەوە بەکوشتبچێت بەدەستی یەکێک لە بەندەی کوردەکانی خۆی بەناوی تورانشا، کە شای میسر و سووریا و یەکە نیشتەجێی ئەو بوو توانی سان لویسی شای فەرەنسا بەدیل بگرێت.
E ـ ... پێشنەوە بەدەستی یەکێک لە بەندەکانی خۆی لەساڵی ١٢٤٩دا بیکوژێت، تورانشا ئەو دوا شا کوردەی میسر و سووریا و نیشتەجێی سەلاحەددینی مەزن، توانی سان لویسی شای فەرەنسا بەدیل بگرێت.

کەوتە ژێردەستی بۆرجوای عەرەب کە خاوەن زەویوزارە زۆرەی بوون، و بوون بە بناغە بۆ بەرەی نیشتیمانی، بیری عەرەبچێتییان کەوتە مێشک و مافی کوردیان وەک کەمە نەتەوە نەپاراست، و چەشنی دەوڵەتە عەرەبییەکانی تر کەمافی نەتەوایەتی و ئاینیان لە: بەربەری باکووری ئەفریقا، قیبتییەکانی میسر، مارۆنییەکانی لوبیان، دورزی و عەلەوی سووریا داگیرکرد، ئەمانیش مافی نەتەوایەتی کوردیان پێشێل کرد. بەڵام کوردی سووریا ڕاستەوخۆ بەر قەلاچۆکردن نەکەوتن. وێژەری کورد "جگەرخوێن[11]" ١٩٤٦ تا ١٩٦٢سەربەست بەرهەمەکانی بەلاتینی و"بەزمانی زگماکی" خۆی دەنووسی. هەروەک خوێندنی منداڵ لە شارە کوردنشینەکانی قامیشلی، عامووده و عفرین بە زمانی عەرەبی بوو، بەڵام پەرتووکی فێرکردنی زمانی کوردی ئازاد بڵاودەبووەوە.
کۆمەڵێک ڕۆشنبیر، کرێکار و جووتیاری کورد ساڵی ١٩٥٧ پارتی دیموکراتی کوردی سووریایان لەسەر شێوەی پارتی دیموکراتی کوردستانی عیراق پێکهێنا، و پەیڕەو و پرۆگرامیان بە خاڵەکانی، خەبات لەپێناو داپینکردنی پێناسە بۆ کوردی سووریا وەک گرووپێکی نەتەوەیی، و بەدیهێنانی مافی کولتووری داڕشت، و ئەوەیشیان لەبەرچاوگرت کە لەگەڵ پارت و ڕێکخراوەکانی تردا خەباتکەن بۆ چەسپاندنی یاسای سازکردنی زەوی و وەدیهێنانی ڕژێمێکی دیموکراسی لە دیمەشق. سەرانی پارتی دیموکراتی کورد لە سووریا ساڵی ١٩٥٩ گیران، واتە لەوکاتەدا کە لەگەڵ میسر یەکیان گرت. ئەوسا کۆلۆنێل عەبدولحەمید السەڕاج ڕاستەوخۆ فەرمانی لە جەمال عەبدولناسر وەردەگرت.
مانگی سێپتەمبەری ١٩٦١ سووریا لە میسر جودابووەوە و دووقۆڵی قودسی و عەظم دەسەلاتیان بەسەر بۆرجوایانی خاوەن زەویوزاری زۆردا پەیداکرد. ئەو ڕژێمە هەڵوێستی چەوساندنەوەی نەتەوەیی دژ بە کورد گرتەبەر و تاوانی سەنگەری دژ بە عەرەب گرتنیان دەخستە ئەستۆیان. هەروەها تاوانی ئەوەیان خستنە پاڵ کە پلان دەگێڕن بۆ پەیوەندی بەستن لەگەڵ کوردی عیراق کە لە جونی ١٩٦١وە[12] دژ بە عیراق ڕاپەڕیون و دەخوازن لەچواچێوەی عیراقدا سەربەخۆیی وەدەستبێنن.
لە ٢٣ی ئۆکستی ١٩٦٢دا[13] میری "یاسای ژمارە ٩٣"[14]ی دەرکرد بە مەبەستی ئەنجامدانی سەرژمێری دانیشتووانی جەزیرە کە گوایە، کوردەکان بە قاچاغ لە کوردستانی تورکیاوە دەڕژێنە جەزیرە و بەوە ناوبانگە عەرەبییەکەی لەناو دەبەن. نۆڤەمبەری هەمان ساڵ سەرژمێر کرا و پاش دەرکەوتنی ئەنجام نزیکەی ١٢٠٠٠٠ کوردی جەزیرەیان بە "بیانی" ژمارد و مافی چکەسێتی

11 ـ "جیفوڕکسوین" ... "دوور لە زوبانی زگماکی". ـ هەڵەی وەرگێڕن. « و »
12 ـ F و E ـ ... سێپتەمبەری ١٩٦١ ....
13 ـ F و E ـ ١٦٩١ ....
14 ـ E ـ هەمانە. و F ـ «نییە».

سووریییان لێ سەندنەوە، و بەناوی پاراستنی هەرێم لە مەترسی "بەکوردی بوون" و "فریای ڕواڵەتە عەرەبی هەرێم کەوتن" ڕژێم پلانەکەی "پشتوێنەی عەرەبی" خستەگەڕ کە دەبوو بەوپێیە گشت کوردی ناوچەکانی جەزیرەی هاوسێ بە سنووری تورکیا لەوێ ڕاگوێزن و عەرەبیان بخەنە شوێن، و کورد بگوێزنەوە بۆ باشوور. ئەوجا بەڕاستی گشتیان پەرتەوازە کردن. دووریش نییە دەرکەوتنی نەوت لە قەرەچۆغ، کە دەکەوێتە ناوەندی جەزیرە پەیوەندی ئەنجامدانی ئەو جۆرە هەڵوێستەوە.

لە مارسی ١٩٦٣دا پارتی بەعس کە میشێل عەفلەق دایمەزراند، دەسەڵاتی گرتە دەست. کە سۆشیالیزمی ئەو پارتە ئاشکرابوو دەرکەوت بەزۆری بەلای نەتەوایەتیدا دەشکێت، و ئەوە باری کوردان زۆر نالەبارتر کرد.

لەسێپتەمبەری ١٩٦٣دا[15] پارتە بەعسەکەی دیمەشق "لێکۆڵینەوە نەتەوایەتی و کۆمەڵایەتی و ڕامیاری"یەکەی محەممەد طەلەب هیلالی بڵاوکردەوە کە لەسەر پارێزگای جەزیرە نووسیبووی، سەرئەنجام خاوەنەکەی لە بەڕێوەبەری پۆلیسی پارێزگای جەزیرەوە بەرزکردەوە بۆ پارێزگاری ئەوێ و پاشان لەکابینە بەعسییەکەی ئاغای "زعەین"دا بوو بە شالیاری ئازووقە، و چەندین ساڵ لەو پۆستەدا مایەوە و چەندەها شوێنی تێدا گۆڕی.

هیلال لەوێدا کۆشیویەتی "زانستییانە" و پەنا بە بەڵگە و سەرچاوەی "کۆمەڵناسی"یانە بیسەلمێنێت کە کورد "میللەت نیین". ئەو لەکۆششەکەیدا بەوە گەیشتووە کە گەلی کورد؛ لە کۆمەڵێکی بێ مێژوو، بێ ژیار، بێ زمان، بێ ڕەگ و ڕەچەڵەکن. و لە تاخمێک نەگریس، کەللەڕەق، شەڕانی و تێکدەر پەولاوە چیترنین، و هەمان خووڕەوشتی گەلانی شاخاویان هەیە. هەروەها کورد نەتەوەیەکە "لەسەر پاشینە و ژیاری میللەتانی تر دەژین و بەهیچ جۆرێک بەشدانین لە ژیار و مێژووی میللەتانی تردا "(١٦).

هەروەک گشت مرۆڤێکی نەتەوەیی ڕەگەزپەرست، سەرەتا هیلال پلانێکی دوانزە خاڵی لەسەر کوردی جەزیرە پێشنیارکردووە(١٧): ١) ڕەوشی لێکدابچڕین، واتە ڕاگوێزان و پەرتەوازەکردنی کوردان. ٢) "کوێرەوەری"، واتە ڕێگەی فێربوون و کولتوور گرتن لەکورد، تەنانەت ئەگەر بیشبێ بە عەرەب. ٣) "برسی کردن"، ڕێگەی کار و پیشە گرتن لەوانەی جێی مەبەستن. ٤) "تاوانبار گێڕانەوە"، واتە دانەوەی ئەو کوردانەی بەشداربوون لەشۆڕشەکانی کوردی باکوور بدرێنەوە بەڕژێمی تورک. ٥) سوود وەرگرتن لە هەڵوێستی "دووبەرەکی نانەوە" و لێکبچڕینی کوردەکان لە یەکتر. ٦) هەڵوێستی "پشتوێنەی ئاسایش" گرتنەبەر، هەمان وەک ئەو پشتوێنەی لەساڵی ١٩٦٢دا ئەنجام درا. ٧) نیشتەجێکردن، واتە بەمەبەستی پەرتەوازەکردنیان " کەسانی تەواو عەرەب و ڕەگەزپەرستیان تێدا بچێنن " بۆ دیدەوانی. ٨) "زەبری لەشکر"، کردنەوەی بنکەی

15 ـ F و E ـ نۆڤەمبەری ١٦٩٣ ....

سپایی لە ناوچەکانی پشتوێنەی ئاسایشدا بۆ لێکدابیڕنی کورد و چاودێری پرۆژەی نیشتەجێ کردنی عەرەب کە دەوڵەت بڕیاری دابوو. ٩) "کۆمەڵگەی هەرەوەزی"، واتە کردنەوەی "کێڵگەی هەرەوەزی" بۆ عەرەبە نیشتەجێکراوەکان و چەکدارکردن و ڕاهێنانیان لە بەکارهێنانی. ١٠) مافی چکەسایەتی و دەنگدان نەدرێت بەهێچیەکێک لەوانەی زمانی عەرەبی نازانن. ١١) گواستنەوەی "عولەما" «واتە مەلا»ی کورد بۆ باشوور و "عولەمای عەرەب بهێننە شوێنیان". ١٢) سەرئەنجام پروپاگندەی ناجۆر لەسەر کورد بڵاوکەنەوە بەناو عەرەبدا.

جەخت و زەبری زایدەی ستەم

جگە لە ڕاگوێزانی زۆرەملێی ساڵانی شەست، زۆر هەڵوێستی تری لەو بابەتانەی سەرەوە یان گرتەبەر. ئەو "سەرژماردن"ەی باسمانکرد لەناو کوردانی ستەمدیدەدا "سووریایی نەبوونی" ١٢٠،٠٠٠ کوردی دەرخست. وەک لەسەر خاکی خۆیان بە بیانی و گومانلێکراو ژمێردران، فەرمانی سەربازیشیان هەر لەسەر لانەچوو. ئەگەرچی سەربازەکانیان بەشداری جەنگی جۆلان کردن، بەڵام لەمافی پێناسە و چکەسایەتی بێبەشن. نە توانای مارە و شووی یاساییان هەیە، و نە بیمار بردنە نەخۆشخانە. خۆ ئەوانە منداڵیشیان لە خوێنگەدا ناونووس ناکرێن.

ناوی جوانی وەک "باخە نموونەییەکانی میری لە جەزیرە"یان بە لەباتر زانی لە ناوی پرۆژەی ئاسایش کە چەندساڵ لەوەوبەر دەستیان دایە، و لەژێر چەتری "سۆشیالیزمی" و "چەسپاندنی یاسای کشتسازی"دا کۆشیان ١٤٠،٠٠٠ جوتیاری کورد لە هەرێمەکە دەرکەن و عەرەبیان بخەنە شوێن. ساڵی ١٩٦٦ ویستیان ئەو پلانە ئەنجامدەن کە تاکو "کورداغ"ی دەگرتەوە، بەڵام ئەو جووتیارە کوردانەی فرمانی ڕاگوێزان دەیگرتنەوە گوێیان پێنەدا. لە ساڵی ١٩٦٧یشدا بە جووتیارانی ناوچەی پشتوێنەی ئاسایشیان ڕاگەیاند کە زەوییەکانیان بووە بە هینی دەوڵەت، و میری چەند دەزگایەکی تایبەت بۆ چاندنی "باخچەی نموونە"ی ناردە هەرێم. بەڵام ماوەیەکە جەنگی ئیسرائیل ئەو پرۆژەیەی ڕاگرتووە.

پاش دروستکردنی پەنگاوی "تەبگە" لەسەر فورات بیریان لەوەکردەوە لەبری زەوی و گوندی ئەو جوتیارە عەرەبانەی ژێر ئاو دەکەوێت بیانگوێزنەوە بۆ سەر زەوی کوردەکانی جەزیرە. ساڵی ١٩٧٥ میری لە ناوچەی پشتوێنی ئاسایشی نێوان "عامودا"ی سەر فورات و "دێرک"ی ڕۆژهەڵات[16] تا دەگاتە قامیشلی ٤٠ "باخچەی نموونە"ی کردەوە و ٧٠٠٠ خێزانە جووتیاری عەرەبی تێهێنا و چەکداری کردن. بۆ ئەوەی جیهانیان سەرنجی نەدەنێ ئەو پرۆژەیەیان بەئەسپایی ئەنجامدا: کوردانیان دایە بەر هێرشی داگیرکردن و جەردەیی و چەپاوڵی پۆلیس. لەکاریان دەرکردن. دەستیان گرت بەسەر پەرتووک و بەرهەمە کولتوورییەکانی بە کوردی نووسراو، و لە

16 ـ F و E ـ عامودە لە ڕۆژئاوا و دێرک لە ڕۆژهەڵات، ... .

شوێنە گشتییەکاندا کاسێت و قەوانی گۆرانی فۆلکلۆری کوردییان لەناو دەبرد[17] ، تەنانەت ناوی شارۆچکەی کوردی وەک دێرک کرا بە "المالکیە"ی عەرەبی، و چەندین ساڵە سەرانی پارتی دیموکراتی کوردی ـ سووریا بە تاوانی "دژایەتی لەگەڵ عەرەب" خراونەتە زیندان[١٨]. لەهەمان دە ساڵی دواییدا نزیکەی ٣٠.٠٠٠ کورد ناوچەکانیان جێهێشت و بۆ کارکردن گەیشتنە لوبنان و شارەکانی ناوەوەی وڵات. هەروەها چەپاوڵییەکەی میری زەمینە خۆشکەر بوو بۆ ئەوەی زۆر کورد ئەو ناوچەیە جێبهێڵن و لە حەڵەب نیشتەجێ بن.

ڕاستە کە چەند نمایندەیەکی ئەنجومەنی نیشتیمانی کوردن، بەڵام نوێنەری کورد نین، چونکە بەپێی ڕەوشی میری گشت هاوڵاتییانی سووریا عەرەبن. گشت دەزگاکانی ڕاگەیاندنی کۆماری عەرەبی سووری خۆ لە بوونی کورد (یان هەچ گرۆیەکی ناعەرەبی تر) گێل دەکەن، و بەوەی کۆمارەکەیان "عەرەبی"یە دەبێت کوردەکانیش هەر "عەرەب"بن.

بەڵام "سەرۆک حافز ئەسەد" لە ساڵی ١٩٧٦وە بە بڕیار پرۆژەی ڕاگوێزانەکەی ڕاگرت و فەرمانی داوە کە هیچ شتێک لاقەنەکرێت. بەوە تاڕادەیەک پەژارە لەسەر دڵی کوردانی جەزیرە لاچووە، و درووستکردنی گوندی عەرەبی لەسەر خاکی ئەوان وەستاوە[18] . لەوە بەدواوە ئێزگەی ڕادیۆ کەوتە بڵاوکردنەوەی گۆرانی و مۆسیقای کوردی. لە وڵاتەدا کوردەکان لەجاران پتر هەست بە ئاسایش دەکەن. ئایا دەبێت ئەوە سەرەتای هەڵوێستی چاک بوونی ژیانی کوردی سووریا بێت[١٩] یان دەشێت پلانێکی تەکتیکی بێت و بەهۆی ناکۆکی نێوان دیمەشق و ڕژێمەکەی بەغداوە سەری هەڵدابێت؟

---

17 ـ بەبۆنەی بوونی بنکەکانی پارتی کرێکارانی کورد(P.K.K) لە "بقاع"ی سووری و ناکۆکی ئەو ڕژێمە لەگەڵ ڕژێمی عیراق، ساڵی ١٩٨٨ ئەو جۆرە قەوان و کاسێتانەم بەرچاو کەوت بە ئاشکرا لە سەر جادەکانی دیمەشق و شاری تری سووریا دەفرۆشران.

18 ـ F و E ـ بەڵام گوندە عەرەبییەکانی لەوەوبەر دروستکرابوون و ئەو کەسانەی لە دۆڵی فوراتەوە گوێزرانەوە بۆ ئەوێ هەر دەمێنن.

تێڕوانین

١ ـ لە بیست و سییەکانی ئەم سەدەیەدا، ڕۆژهەڵاتناسی فەرەنسی، کە یەکێکبوو لە ئەفسەرە پایەدارەکانی سپای فەرەنسی لە سووریا، جێدەستی خۆی لەو بارەوە جێهێشت. لەوانە لێکۆڵینەوەی سەبارەت بە هەندێک "پەند و وتەی کوردی" (گۆڤاری Revue des ctudes islamiques ، پاریس ١٩٣٧، بەشی ٤، لاپەڕە ٥٠ ـ ٣٠٧) و هەروەها لێکۆڵینەوەیەکی جوانی لەسەر یەزیدییەکان هەیە. نووسینەکانی "باوکی ڕەوانی، تۆماس بوای"یش لە چەند پەرتووکێکدا ڕابوونی کورلتووری نێوان کوردەکانی سووریای دەردەخات. هەروەها "پییێر ڕۆندۆ"ی ڕۆژهەڵاتناس کە ماوەیەک ئەفسەری فەرەنسی بوو لە سووریا، باسێکی دڵگیری لەژێر ناونیشانی "خێڵە کوێستانییەکانی ئاسمای پێش" بۆ جێهێشتین (ڕاپۆرت لەبارەی ڕەچەڵەکناسی ڕۆژهەڵات لەلایەن ئەنیستیتیۆی فەرەنسییەوە لە دیمەشق، بەرگی ٦ ساڵی ١٩٣٧، لاپەڕەکانی ١ ـ ٥٠ کەباسێکی کۆمەڵناسی تێدایە لەسەر خێڵە کلاسیکەکانی کورد. هەروەها (La France mediterranienne et africanine پاریس، سیری ١٩٣٩، بەرگی ٢، بەشی ١، لاپەڕەکانی ٨١ ـ ١٢٦) باسێکی تری ئەوی تێدایە لەژێر ناونیشانی "کوردی سووریا" و بەرهەمێکی تری بڵاونەکراوەی لەوبارەوە هەیە لەژێر ناونیشانی "کوردەکان"، ١٩٣٧، پەرتووکخانەی ناوەندی CHAEM زانکۆی پاریس.

٢ ـ بەگوێرەی گریمانی دەزگای ئاماری سووری، لەساڵی ١٩٧٥دا ٧.٣٤٦.١٠٤ کەس بووە و بە بۆچوونی ئەوان ساڵی ١٩٨٠ دەکاتە ٨.٦٢٣.٠٤٤ کەس.

٣ ـ ژمارەی کوردەکانی "کورداغ"مان بەپێی ژمارەی نمایندەکانی ئەنجومەنی میللی سووری داناوە کە چوار کەسن. کە هەریەکەی نوێنەری ٦٠.٠٠٠ کەسە و دەنگ بۆ نوێنەری پێنجەم کەمێک کورتی هێناوە.

٤ ـ ژمارەی دانیشتووانی گشت دیمەشق(و دەوروبەری) بەپێی گریمانی سەرژماردن بۆ ساڵی ١٩٧٥کردوویەتییە ٨٣٦.٦٦٨ کەس. (F و E ـ دەکاتە ٨٣٦.٦٨٨ کەس).

٥ ـ بەپێی گریمانی ساڵی ١٩٧٥ ژمارەی دانیشتووانی جەزیرە لە ساڵی ١٩٧٥دا ٤٤٥.٨٩٩ کەسی بۆ دیاریکراوە. « F و E ـ کردوویەتە ٥٤٥.٨٩٩ کەس ».

٦ ـ ڕینێ دیسسو (دیاردە مێژوویییەکانی سووریای کۆن و باشوور)، پاریس، ساڵی ١٩٤٧، لاپەڕە ٤٢٥. « F ـ ر . دوسو ... ...، گوتنەر (پاریس ١٩٢٧) لاپەڕە ٤٢٥ .

٧ ـ کلۆد کاهین (باکووری سووریا) ئەنستەتیۆی فەرەنسی لەدیمەشق، پاریس، ساڵی١٩٤٠، لاپەڕە ٢٨٢، بڕگەی ٢٧. « فارسی و ئینگلیزییەکە نووسیویانە، ... لاپەڕە ٢٧٢ ... » ـ و

٨ ـ سەرچاوەی پێشوو.

٩ ـ سەرچاوەی پێشوو لاپەڕە ٢٧٣، بڕگەی ٢٨.

١٠ـ نیکیتا ئیلیسێف، نورەددین ...، ئەنیستەتیوتی فەرنسی لە دیمەشق، دیمەشق ١٩٦٧، بەرگی سێ، لاپەڕە ٨٣٥.

١١ـ لە عەرەبییدا بە قەلا«ی بەرگری» دەگوترێت "حصن" و "الاکراد"یش کۆی کوردە. واتە ئەوە "قەلای دلێرانە" و ئێستا پێیدەلێن "حصن الاكراد".

١٢ـ کلۆد کاهین، لاپەڕە ١٨٦.

١٣ـ کلۆد کاهین، لاپەڕە ١٩٢.

١٤ـ ئیلیسێف، بەرگی ٣،لاپەڕە ٧٢١ـ ٧٢٢.

١٥ـ مینۆریسکی،"لێکۆڵینەوە لە مێژووی قەوقاز "و پاشکۆکەی"، تێبینی لەسەر کوردەکانی کاتی ئەییوبیان)، لەندەن، ساڵی ١٩٥٣.

١٦ـ طەلەب هیلال (لێکۆڵینەوە لەسەر پارێزگای جەزیرە ...) دیمەشق ١٩٧٣ «F و E ـ ١٩٦٣ » لاپەڕە ٣ ـ ٥.

١٧ـ سەرچاوەی پێشوو، لاپەڕە ٤٥ ـ ٤٨.

١٨ـ لەنێویاندا، دەهام میرۆ، کەنعان ئاجید، نازم میرخان(پارێزەر).

F و E ـ لەوانە داهام، میرۆ، کەنعان عاقد، و نازم میرکانی یاساناس. سازمانی ئەمنستی نێونەتەوەیی ژیانی دوانە سەرەکیەکەی گەرتە ئەستۆ.

« پێمواپە ڕاستی ناوەکان بەمچێیەبن: (دەهام و داهام = دەحام) و (ئاجید و عاقد = عەگید) و (میرکان = میرخان). ـ و»

١٩ـ ئەوە لە سووریا ڕچاو دەکرێت کە بۆ نواندنی سوشیالیست و هاوچەرخ بوونی خۆی، دەست لە هەڵوێستی قەلاچۆکردنی کورد هەڵدەگرێت و بەشێوەیەکی دەستووری دان بە مافی نەتەوایەتی و زمانیاندا بنێت و لەنێو گەلی سووریدا بایەخ بەکولتوورەکەیان بدەن.

٧

کورد لە یەکێتی سۆڤیەت

کەندال

بەڕاستی ئەگەر وردبینەوە لەدابەشبوونی ڕەگەزی هەرێمەکانی ناو سنووری یەکێتی سۆڤیەت کە ئەملاولا ناکۆکن لەسەری، و پەیماننامە مۆرکراوەکەی ساڵی١٩٢١ بەرچاوبگرین کە دەوڵەتی کەمالی و دەزگاکانی ئەرمینیای سۆڤیەتی سنووری نوێی نێوانیانی پێ دیاریکرد، و هەروەها گێڕانەوەی پارێزگەی قارس "بە بەشی زۆری موسوڵمانیەوە"(کە لەراستیدا ئەوانە کورد بوون) بۆ تورکیا لەبری دانەوەی شارۆشکەی کومرو(لێنینەکانی ئەمڕۆ) بۆ ئەرمینیای سۆڤیەتی. هیچ هەرێمێکی دراوسێ بەکوردستان نابینین زۆربەی دانیشتووانی کوردبن.

وەک هەرێمێکی تایبەت بەکورد لەناو سنووری یەکێتی سۆڤیەتدا هەڵنەکەوت. کۆمەڵگەی کوردی، یان بەشێوەیەکی ڕوونتر، ئاوارەبوویان تێدایە وەک ئەوانەی ئەنادۆڵی تورکی هەڵدران بۆ کۆمارەکانی قەوقاس و ئاسیای ناوەندی وەک ئەرمینیا، ئازربایجان، کورجستان، کازاخستان و قەرقیز و تورکومانستان.

گرووپی ئەو ئاوارە و پەرشبووانە کەم و لەیەک نەچوون، و چونکە لە زەمینەی جوگرافی و کولتووریی جیاوازدا گۆشەکراون دوو هۆی سەرەکی پەیدابووە بۆ لەیەک جوداکردنەوەیان: یەکەم - هەرچەندە کوردی یەکێتی سۆڤیەت، بەتایبەتی کوردانی ئەرمینیا بەژمارە کەمن بەڵام لەژیانی کولتووری کوردیدا خاوەن پلەی گرنگ و پایەی بەرزن، و لەدڵی هاو نیشتمانیانی کوردستاندا جێگیر بوون. هۆی دووهەم ئەوەیە کە دیدەنی گۆڕان لەژێر باری سیستێمی سۆڤیەتدا کەوتە ناو کۆمەڵێکەوە، ڕۆژێک لە ڕۆژان دواکەوتووترین گرۆی ناو کوردان بوون. بۆ ئاشنابوونی ئەو بارە (پەنام بردووەتە بەر سەرچاوەکانی میسری) کە لە دوو سەردانی ئەمدواییەمدا بۆ قەوقاز (ئەرمینیا و گورجستان) و کازاغستان و قەرقیزستان کۆمکردنەوە. بەڵام لەبەر ئەوەی بەداخەوە ماوەی سەردانی ئازربایجان وتورکمانستانم نەبوو، زانیاریم سەبارەت بەوانە هەر ئەوەیە کەئەمونەو باسی دەکەن.

دانیشتووان

ژمارەی کوردی ئاوارە بە گوێرەی ئاماری سەرژمێری ساڵی ١٩٧٠ لە ئەرمینیا کردوویەتە نزیکەی ٣٧.٤٨٦ کەس. یەک لەسێ[1]ی ئەو ژمارەیە لە یەریڤان دەژین و ئەوانی دی دابەشبوون بەسەر ٢٢ گوندی دوو شارۆچکەی کوردی "ئالاکوێز" و "تالین" [2] و چەند گوندێکی ئاوێتەی کوردی ـ ئازەری وکەمتر کوردی ـ ئەرمەنی. هەمان ئاماری سەرژمێر دەریخستووە کە ٢٠.٦٩٠ کورد لە گورجستان هەن، و زۆربەیان لەشاری تەفلیسدا لەگەڕەکی کوردان دەژین[(١)]. بەشی زۆر لە کوردی گورجستان و ئەرمینیا یەزیدین.

باریان لە ئازربایجان جیاوازە. ئەو پەنجا گوندەی شارۆچکەکانی گوڵباجار، لاچین، کویاتلی، زەنکلەر و نەخچەوان تا کۆتایی سییەکان بە گشتی کورد بوون، بەڵام ئێستا وەک تێکەڵەیەکی ڕەگەزی دەریدەخەن، و دەزگاکانی ئامار ژمارەی کورد یەکجار ناتەواو دەردەخەن. ساڵی ١٩٢٦ ژمارەی کورد لەوێ ٤٢.٠٠٠ کەس بووە، بەڵام ساڵی ١٩٥٩ ژمارەکانی ئامار پووکاوەتەوە بۆ ٣.٠٣ کەس، و ساڵی ١٩٧٠ بوون بە ٥٤٨٨ کەس. ئەوە لەخۆیدا دیاردەیەکی دژ بە ڕەوشە ئاسایییەکەی پەرەسەندنی دیمۆگرافییە. گریمان کوردی موسوڵمان بەهۆی ژنوژنخواز و خزمایەتی ناو ئازەرییەکانی برای ئاینیدا توابنەوە، هێشتا مێشک هەرزەگۆیی ئەوتۆ ئەنجام و ژمارەی ئاماری پێ پەسەند ناکرێت.

تا دە ساڵیش لەمەوبەر[3] کاربەدەستانی کۆمار بێ چەندوچۆن بەرانبەر بە کۆمەڵگەی کوردی موسوڵمان (لەلای ئەوان، ئازەری) هەر شۆڤێنییەتی تورکیای مەزنیان بەکار هێناوە کە سەرئەنجام پێویستە "بەلای کەمەوە تا کۆتایی ئەم سەدەیە" بتوێنەوە. ئەوە درێژەی هەمان بیری ڕەگەزپەرستییە کە ساڵی ١٩٢٩ بە مەبەستی هەڵوەشاندنەوەی کۆمارە ئۆتۆنۆمییەکەی کوردستان پەیدا بوو کە ساڵی ١٩٢٣ لەهەرێمی لاچین، گوڵبەجار ونەخچەوان دامەزرا و "تیشک و ڕۆشنی دایەوە بەسەر گشت گەلی کورددا"[(٢)]. چۆنێتی و مەبەست لەو هەڵوەشاندنەوەیە تائێستا

1 ـ E ـ هەمانە. و F ـ دوو لە سێی ئەو ژمارەیە ... .

2 ـ E ـ ... (Kurdskij rajon) ....
« کوردستانسکی ئویەزد، لەپێنج دایەرە، یا مەڵبەندی سەرەکی پێکهاتبوو کەئەوسا ناویان کەڵبەجەر، کوردحاجی، موردداخانلی، قەرەقشلاغ و قوتورلی بوو. بەپێی سەرژمێری ساڵی ١٩٢٦ ژمارەی کوردی "کوردستانسکی ئویەزد" بریتی بوو لە٣٧ هەزار و ١٨٢ کەس، کە بەسەر یەکەوە لەسەدا حەفتاو دووی دانیشتووانی ناوچەکەیان پێکهێنا. بەڵگەنامەی ڕەسمی تر هەیە کە بیستەکان لەسەدا ٩٩.٢ی دانیشتووانی لاچین و لەسەدا ٩٩.٥ی دانیشتووانی کەڵبەجەری بەکورد لەقەڵەم داوە" ـ نامیلکەی (پێریستڕۆیکا و کورد)، دوکتۆر کەمال مەزهەر. هاوکاری، ژمارە ١١٣٨، ڕۆژی ١٩٨٩/١٢/٢٥. » ـ و

3 ـ F ـ هەمانە. و E ـ تاکو نزیکەی ساڵی١٩٦٥ ... .

دەرنەکەوتووە[4].

لەبەر نادروستی ژمارەکانی ئامار ناچارین بە بۆچوونی خۆ ژمارەی دانیشتووی کوردزمان لە ئازربایجانی سۆڤیەتیدا دیاریکەین. بەو پێیەی سەرچاوەکانی کوردی سۆڤیەت دەیگێڕنەوە، ژمارەیان لەنێوان ١٥٠.٠٠٠ و ٢٠٠.٠٠٠ کەسدایە.

دیاردەی ئەوتۆ ناجۆر لە تورکمانستان کە کۆمارێکی تورک و موسوڵمانی تری سۆڤیەتە هەیە. ژمارەی کورد لەسەر خاکی تورکمانستان بەگوێرەی ئاماری سەرژمێری ساڵی ١٩٢٦ کردوویەتە ٢٢.٠٠٠ کەس، بەڵام پاش سی ساڵ براورد کراوە بە ٢٠.٠٠٠ کورد[(٣)]. ئاماری ساڵی ١٩٧٠یش تەنها ٢٩٣٣ کەسی لێ دەرخستوون. باشە کە کوردی ئەوێ بەدرێژایی ئەو ساڵانە بەر هیچ کۆچ و ڕاگوێزان نەکەوتبن، زۆر ستەمە ئەگەر باوەڕ بەوە بکرێت کە ئەوانە "لەخۆڕا بە تێکەڵ بوون لەگەڵ ئەوان توابنەوە". واتە هیچ گومانی لەوەدا نییە کە کاربەدەستی تورکومانستان ویستبێتیان بە دوو شێوە هەڵوێستی ڕەگەزپەرستانەی سەرەکی باری کورلتووری ئەو نەتەوەیە بسڕنەوە تا هیچ ژێرخانێک نەبێت پێناسەی کورد بوونیان بسەلمێنێت. هەڵوێستی دووهەمیش ئەوەیە کە لە دیکۆمێنتەکانی دەزگا و نووسینگەکانی ئاماردا ئەوانیان بە تورکمان نووسیوە.

سەرچاوی کوردی ژمارەی ئێستای گرۆی کوردزمانی تورکومانستان کە بەکۆمەڵ لە

4 ـ دیارە تائێستایش(واتە پاش پێرێسترۆیکا) کەس لەترسی تانووتی مارکسیبیانی کورد بە تایبەتی و ڕۆژهەڵاتی بەگشتی ناوێرێت لەڕاستی ئەو جۆرە کارەساتە بکۆڵێتەوە، یان پەردە لەسەر ڕاستی ئەو مەتەڵە هەڵماڵێت. ئەگینا لەککەی ڕگەز پەرست، پاشکەوتە، نۆکەری ئیستیعماو و جۆرەها ناووناتۆرەی تری لەدوا دەنێن. ئەگەرنا، بۆ مامۆستایەکی هێژای وەک "دوکتۆر کەمال مەزهەر" کە یەکێکە لەمێژونووس و فەرهەنگدۆستە پایەبەرزەکانی کورد، و هەر لەسەرەتای نووسینیەوە زۆر خاڵی مێژوویی شاراوەی نەتەوەکەی دەرخستووە. ئێستا داخی دڵی خۆی دەردەبڕێت و دەڵێت: (والدیارە ئەو ستالینەی هەموو بە هەستێکی زۆر خاوێنەوە عەودالی بڕیار و هەنگاوەکانی بووین و کە ڕۆژی پێنجی مارتی ساڵی ١٩٥٣ کۆچی دوایی کرد بەکوڵ بۆی گریاین فیرعەونێک بوو بۆ خۆی. ... پریشکی ئەو ئاگرە دۆزەخی بەکوردی ئازەربایجانیش گرتەوە ساڵی ١٩٣٩ بڕیاری هەڵوەشاندنەوەی "کوردستانسکی ئویەزد" دەرچوو. زۆری نەخایاند لیژنەیەکی تایبەتی بۆ لێکۆڵینەوەی بارودۆخی نەتەوەیی ناوچە کوردییەکانی ئازربایجان بەسەرۆکایەتی أ. بوکشیان دامەزرا.). گۆمانی تێدا نییە کە تا سەرهەڵدانی پێریسترۆیکا نەیوێراوە سەبارەت بە هەڵەکانی یەکێتی سۆڤیەت پێ لەجەرگی خۆ بنێت، و ئەمڕۆ، لەکۆتایی نامیلکەی (پێریسترۆیکا و کورد)دا ئەمەیش دەڵێت: حەز دەکەم لەدوا وشەی ئەم کورتە وتارەدا بڵێم ئەم قسانەی من لێرەدا کردوومن لەمندالدانی پێریسترۆیکەوە نەهاتوونەتە دەر، بەڵکو دەوروبەری سی ساڵ لەمەوبەر، دوای ئەوەی ساڵی ١٩٦١ لەگەڵ دوکتۆر ڕەحیمی قازی خۆیدا چوومە ناوچە کوردەوارییەکانی ئازەربایجانی شوورەوی. بە هەستێکی خاوێن و دڵسۆزەوە بەشی زۆریم کردە وتارێک و ناردم بۆ کاک ئەحمەد زرنگی سەرنووسەری ڕۆژنامەی "ژین". لەبەر هەر هۆیەک بێ، لێرە یا لەوێ « ؟ »، وتارەکەم نەگەیشتە جێی خۆی [بەڵام لەسەر ئەو "کفرە" گەورەیەم کاتی خۆی سزایەک درام دەرووغی هەڵتەکاند]. بەوەی باشە دوکتۆر عیزەددینی هاوڕێم بیری تیژە و ئەوەی لەم بارەیەوە ڕووی دا چاکی بیرە، لەم ڕۆژانەدا لەهەولێری ئازیز پێکەوە یادمان دەکردەوە.

عیشقئابادی پایتەخت و شارەکانی باکیر، بەیرام عەلی و شارۆچکەکانی گۆیگ تەپە، کاخکە، قەرەقەلا، تیچین و شوێنی تر[٤] دەژین بە ٥٠.٠٠٠ کەس ناودەبا.

کوردی کازاخستان لە هەندێک کۆمەڵگەی نزیک بە شاری چیمکنت و شارۆچکەی جەمبوول و کەناری ئەلمەئاتە دەژین، و بەگوێرەی دیاردەکانی ئاماری ساڵی ١٩٧٠ ژمارەیان کردوویەتە ١٢.٣١٣. هەروەک ٧.٩٧٤ کورد لە قەرقیزستان دەژی، بەتایبەتی ئەون لە شارۆچکەی ئوچە کۆبوونەتەوە. زۆرم لا سەیر بوو کە بینیم لەگشت ئەو بیابانە بەرفراوانەدا ئەوان ئەو شوێنە شاخاوییەیان هەڵبژاردووە بۆ لەوەڕی ئاژەڵەکانیان کە "بەدەگمەن هەڵدەکەوێت".

تابلۆی خوارەوە ئەو ژمارانەی کورد دەردەخات کە لەبەردەست کوردی کۆمەڵەکانی یەکێتی سۆڤیەتدا هەن.

کۆی کورد لە کۆمارەکانی سۆڤیەتدا

کۆمار	ژمارەی کورد (١٩٧٠)
ئەرمینیا	٣٧.٤٨٦
ئازربایجان	١٥٠.٠٠٠ (بە کەمترین گریمانی)
جۆرجیا	٢٠.٦٩٠
کازاخستان	١٢.٣١٣
گورجستان	٧.٩٧٤
تورکمانستان	٥٠.٠٠٠ (بە کەمترین گریمانی)
کۆی گشت	٢٧٨.٤٦٣

تێڕوانینی مێژوویی

دوو زەمینەی مێژوویی و سەرەکی هەن تارادەیەک هۆی پەرتەوازەبوونی کوردی سۆڤیەتمان بۆ ڕوونکاتەوە؛ لە نیوەی دووهەمی سەدەی هەژدەهەم بەدواوە هەندێک خێڵی کورد دەیانویست بەرەبەرە سنووری لەوەڕگا کۆنەکانی دەشتی "ئیڤان[5]" فراوانتر بکەن، و پاشان کەوتنە ناو ئازربایجان و لە باکۆ نزیک بوونەوە. بە بەر بەبەر بڵاوبوونەوەیان گوندی کوردی لێرەولەوێ پەیدابوو. دیاربوو کاربەدەستانی تزاری ڕووس ئەو نیشتەجێ بوونەی کوردانیان پێ خۆشبوو، چونکە دەیانزانی چی جۆرە جەنگاوەرن و دەیانویست لەکاتی پێویستدا دژ بەدوو ئیمپراتۆرییەتی عوسمانی و فارسی بەکاریان بێنن. پاشان بەهۆی جەنگەکانی (١٨٢٨ ـ ١٨٢٩، ١٨٥٣ ـ ١٨٥٦، ١٨٧٧ ـ ١٨٧٨)ی نێوان ڕووس و تورک و هەروەها شۆڕشە کوردییەکانی سەدەی نۆزدەهەمی ئەو هەرێمەوە جێ بەکوردان لێ بوو. کورد بە لێشاو پەنایان بۆ ڕووسیای تزاری برد و

F ـ 5 ـ دەشتی ئەرمەنستان .... و E ـ دەشتی یەریڤان ....

لەوێ دامەزران. بەزۆری یەزیدییەکان(کە کوردی خاوەن کێشێکی زەردەشتی تایبەتن) لەبەر جەور و ستەمی کاربەدەستی عوسمانی و سەرکردە کلاسیک و ئاینییەکانی کورد هەڵدەهاتن.

هەروەها سەرەتای سەدەی بیستهەمیش کۆچی کور هەر بوو. سەرەتای جەنگی جیهانگیری یەک ژمارەی کوردەکانی پارێزگای یەریڤان گەیشتە ٤٠.١٥٩ کەس، ٣١.٥٪ لەوان نیشتەجێ و ٦٨.٥٪یشی گەڕۆک بوون[٥].

کێش و ئاین دەستی باڵای لە دامەزرانی کوردی ئەم پارچە یان ئەویتردا هەیە. وەک یەزیدییەکان زۆر دەمێک بوو زەبر و ئەشکەنجەی موسوڵمانانیان چەشتبوو، بەچاکیان زانی لە ئەرمینیا و گورجستانی کرستیان ئایندا نیشتەجێبن، چونکە کەمتر گێرەمەکێشی ئاینییان لەگەڵ دەکردن، و کوردی موسوڵمانیش ڕوویان کردە ئازربایجانی موسوڵمان و بەدەگمەن دەچوونە گوندەکانی ئەرمینی ئازەری نشین.

تەنانەت لە ژێر سێبەری سیستێمی سۆڤیەتیشدا ڕەوشی ئاینی جیاواز کاری کردووەتە سەر چونێتی و ڕادەی پێشکەوتنی کۆمەڵانی کوردی موسوڵمان یان یەزیدی. ئەگەرچی ژمارەی یەزیدییەکان کەمتربوو، بەڵام هەر ئەوان پتر پەیوەستی پێناسەی کوردی خۆیان بوون، و لە پاراستنی تایبەتمەندییە نەتەوایەتییەکانیاندا زۆر گیر بوون تا ئەو ڕادەیەی کۆششی کۆمەڵانی گورجی و ئەرمەنی نەیتوانیوە بیانتوێنێتەوە. بەڵام بار لەلای کوردانی موسوڵمان کە زۆرتر دووچاری تواندنەوە بوون پێچەوانەی نواند، و هەرچەندە بەژمارە پتربوون لە زەمینە و باری کولتووری سۆڤیەتیدا ئەوان لەپلەی دووهەمدان.

لە ساڵی ١٩١٥ بەدواوە کۆچی کورد کەم بووەوە، و بارودۆخی جەنگی جیهانی و سامناکی ڕژێمەکەی تاشناکی ئەرمەنی کە تا ٢٠ی نۆڤەمبەری ١٩٢٠ دەسەڵاتی لەسەر یەریڤاندا گیربوو. هەروەها وەرچەرخانی باری جەنگەکانی ناوخۆ، و پڕوپاگندەی یاوەرانی سولتان و مستەفاییە «کەمالیست»کانی دەیانگوت گوایە: بەلشەفیک خو و ڕەوشت و ئاین بەخێزان ناهێڵن، و زۆر باری تر ... کاری ئەوتۆی کرد هەندێک لە کوردە کۆچکردووانە بگەڕێنەوە. ئەوەبوو ساڵی ١٩٢٢ لە خودی یەریڤاندا تەنها ٨٦٥٠ کورد مایەوە.

سەرەتا سیستێمی سۆڤیەتی وەک تیغی دوو سەرە کاری دەکردە سەر بناغەی کۆمەڵایەتی کوردەکانی قەوقاس. لەلایەکەوە لەیەکی دابرین و چیتر ژیانیان وەک ئەوانە نەما کە ئەمڕۆ کوردی تێدایە: کوردی کۆچەری نیشتەجێ کرد و وردەوردە کردنی بە کشتکار. منداڵانیان خستنە بەر خوێندن. ژیانێکی نەتەوایەتی نوێی لەناو کۆمەڵی جیاواز و پەرتبووەکان بەرپاکرد. لەلایەکی ترەوە ئەو کوردانەی لە کوردی کوردستان دابڕی، و سنوورە گیرەکەی لەخۆیدا بۆیان بوو بە کارێتەی نێوان دوو جیهان کە ئەوتۆیش هەر بەیەکتر بیانی نەبوون.

بەڵام کوردی ئاسیای ناوەند کە بەگشتی موسوڵمانن ئەوەنییە لە یەک مەڵبەندەوە هاتبن.

کوردی تورکومانستان لەو خێڵە کوردانەن کە شاکانی ئێرانی لە سەرەتای سەدەی پانزەهەمەوە بەزۆر ڕەوانەی ئەوێی کردن تا سنووری ڕۆژهەڵاتی ئیمپراتۆرییەتەکەی خوراسانیان بۆ بپارێزن(٦). (کوردانی بۆ ئەفغانستان ئاوارە کران و ژمارەیان دەگاتە چەندین دەهەزار هەر لەهەمان ڕەچەڵەکن).

وەکتریش، ڕاگوێزانی کوردانی کازاخستان و گورجستان ڕووداوێکی نوێن. لە ڕاستیدا ساڵەکانی ١٩٣٧ ـ ١٩٣٨ چەند هەزاریان لە کوردی قەوقاس بە گێرەشێوێنی سەر سنوور تاوانبارکرد و هەڵیاندانە ئەو دوو کۆمارەی ئاسیای دوور.

باری کۆمەڵایەتی و ئابووری

بە پێچەوانەی هاو نیشتمانییانی کوردستانیان کە میللەتانی سەرکاریان بە ناپەدڵی لێیان دەڕوانن و لە باری بەد و ناجۆردا دەژین. لەچاو ئەواندا کوردی سۆڤیەت لە هاوولاتیە هەرە سەرکەوتووەکانی ئەو سیستێمەن. کرێکار و ڕەنجدەر بەوپەڕی تواناوە لە(کۆلخۆز و سۆڤخۆز)دا بە هەرەوەزی کاردەکەن و خاوەن ئاژەڵی تایبەت و کێڵگەی خۆن. بارودۆخی ناوچەیان لەبار و ژیانیان خۆشە.

لەیەکهەم ڕوانینە خانووبەرەدا پێشکەوتوویان دیارە: خانووی نوێ و دیواری بە بەردی داتاشراو، یان خشتی سوورە. زۆریان گەرمایی سەنترالّ و هەندێک لەوان تەلەفۆنی هەن، و لەگۆشەیەکیشدا تەنووری کلاسیکی خۆیان دامەزراندووە بۆتا نانی خۆماڵی لێ دروست کەن، و زۆری تر .... لە کۆمەڵە هەرەوەزییەکاندا؛ گوندی جادە بەرین و ڕووناکن. زۆری بەجادەی قیرتاو دەگاتە شار. ئاوی پاک و ئەلیکتیک و تەلەفۆنیان لەشارەوە بۆدێ. فرۆشگای خۆراک، قوتابخانەی ناوەندی یان ئامۆژگا، ناوەندی پزیشکی یا ناوەندی تیماری ئاژەڵیان تێدایە و ئەندازیاری کشتوکاڵیان هەیە. لە یانە کولتووریەکانیاندا پەرتووکخانەی گشتی و سینەمای هەیە و هەندێکیان یاریگایشی تێدایە[6].

پێویستە ئەوە بەرچاوگرین کە کوردی شاریان دوچاری هیچ جۆرە نەویستی و جیاوازی نەتەوەیی نەبوون، و ئەگەر ژیانیان لەگەڵ هاوولاتییانی هاوتایان بەراورد بکەین ئەوا هیچ کەموکووڕی ئابووری یان کۆمەڵایەتییان پێوە دیارنابێ. تەنانەت لەکۆماری ئەرمینیای پێشکەوتوودا بەرێژە ڕۆشنبیر لەناو هاولاتیانی کورددا پترن وەک لەئەرمەنی ولەپارت و

6 ـ دیارە نووسەر لە باری ژیانی ئەوانەی ئەرمینیاوە ڕوانیوەیەتەباری ژیانی گشت کوردی یەکێتی سۆڤیەت. گومان لەوەدا نییە کە باری ژیانی کوردانی ئەرمینیا لەبارتر بووە. لەوێدا پیاوەتی سیستێمی سۆڤیەتی نەبووە بەڵکوو پیاوەتی خودی گەلی ئەرمەنییە، ئەگینا ئەوانەی پاش پێرۆسترۆیکا لەڕووسیاوە هەڵهاتن بەپێچەوانەوە باسی ئەو بەهەشت و ژیانە خۆشەی کوردی کۆمارە موسوڵمانەکانی سۆڤیەت دەکەن. « و »

لەدەزگاکاندا خاوەن پلە و پایەی بەرزیان هەیە. مەگەر چۆنها ڕێژەی کورد لەئەرمینیا بگاتە ١٪ی دانیشتوانی کۆمار، ئەوتۆیش هەر یەک ئەندامی کورد لەکۆمیتەی ناوەندی پارتی کۆمۆنیستی ئەرمینیا[7] هەیە. لە ئەنجومەنی سۆڤیەتی باڵا و ئەنجومەنی نەتەوەکانی سۆڤیەتیش کورد هەن، و سێ لەوان گەیشوەتە پلەی بریکاری شالیارەکانی(گواستنەوە، ئابووری لادێ وداد)(٧)

کەم یان زۆر باری ژیانیان لە کۆمارەکانی تریش هەر هەمانە، و سەرەڕای ڕێژەی نزمیان هەر کورد پلەوپایەی بەرزیان هەیە(بۆ نموونە شالیاری ئاودێری کازاخستان کوردە) و کوردی زۆر هەن لەزانکۆکانی کازاخستان وانە دەڵێنەوە.

باری کولتووری

پێشکەوتنی بارەی کولتووری کۆمەڵگەی کوردی لەیەک دوور، و هەندێکیان دابڕاو، و لە بارودۆخی جیاوازدا دەژیاو هەریەکە و بەشێوەیەکن. بەڵام بەشێوەی گشتی ڕێڕەویان جیواز نییە. دیارە ئەویش دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی؛ هەر لە ساڵانی سییەوە نەخوێندەواریان بنبڕکردووە، ئەوە لەکاتێکدا سەرەتای شۆڕشی ئۆکتۆبەر تەنها ڕێژەی ١٪ خوێندەوار بوو. زۆریان لەگەڵ کردن منداڵ ڕەوانەی بەر خوێندن بکەن و گەورە و هەرزەکاران فێری خوێندن بن. سەرەتا مامۆستا و کادیرەکانیان بە کۆرسی شەش مانگی خەست ئامادە دەکرد. کە ئەو پرۆژەیە سەریگرت و پسپۆڕیان تێدا پەیدا بوو، بەزۆر خوێندنی چوار ساڵیان بەسەردا سەپاندن. ئەوجا خوێندنیان بۆ کردن بە حەوت ساڵ و پاشتر بە دە ساڵ.

دیموکراتیزەکردنی خوێندن بۆ گشت و ماوەدان بە فێربوون بێگومان لە بەهرە بایەخدارەکانی سیستێمی سۆڤیەتییە. "قەلاچۆکردنی نەخوێندەواری" نێوان ساڵانی ١٩٣٠ تا ١٩٣٧ لە گەرمەیدابوو، بەڵام گشت شوێنێک وەکیەک نەبوو. بۆ فێرکردنی نەخوێندەوار لە ئەرمینیا و گورجستان و تارادەیەک خوێندن و نووسین لە ئازربایجان بەکوردی نەبوو، بەڵکوو ساڵی ١٩٢١ یەکهەمین ئەلفوبێی کوردییان بە پیتی ئەرمەنی نووسییەوە و ئەویان بەگونجاو زانی تا ١٩٢٩ کە ساڵی بەکارهێنانی پیتی لاتینی بوو بۆ زمانی کوردی و لە ١٠ قوتابخانەی سەرەکی ئەرمینیا و گورجستاندا کەوتنە بەکارهێنانی(٨).

ساڵی ١٩٣٧ لەکۆماری ئەرمینیا ژمارەی قوتابخانەی کوردی گەیشتنە ٢٧. هەروەها لە یەریڤاندا یەک (ئامۆژگای تەکنیکی بۆ ڕاهێنان لەسەر ئاستی گشت قەوقاس) کرایەوە بۆ پێگەیاندنی مامۆستا، و ئامۆژگای کرێکارانی سەر بە ئەنستیتیوتی ڕۆژهەڵاتناسی لینینگراد

7 ـ بۆ هەڵبژاردن و بەرزبوونەوەی پلە لە پارتێکی ئومەمی وەک پارتی کۆمۆنیست دەبێ بە گوێرەی ڕەگەز و نەتەوەی ئەندامانی بێت یان بەپێی چالاکی و ڕادەی زانیاری؟ خۆ بەدرێژایی بوونی پارتی کۆمۆنیستی عیراق، زۆربەی سەرکردە و ئەندامەکانی کۆمیتەی ناوەندی کوردبوون، چیمان لێ هەڵکراندن؟ « و »

لەژێر چاودێری "ئۆربیلی" ئەکادیمیستدا یەکەمین تاخمی پسپۆری زمانی کوردی دەرخست و خستیانە زەمینەی پەرەپێدانی کولتوور و زانستی نەتەوەیی خۆیان[٩]. لە سییەکاندا تاڕادەیەک گشت وانەی خوێندنی قوتابخانە کوردییەکان بوون بە کوردی، و پتر لە سی پەرتووک لەجۆری پەرتووکی وانەیی (ماتماتیک، جوگرافیە، کشتوکاڵ، فیزیک، زانیاری سروشتی، پەروەردەی ئاژەل و هتد ...) لە ئەرمینیا بەچاپ گەیشتن. هەروەها هەندێک کورتە چیرۆک و هەڵبەستی لە ئەرمەنی و ڕووسییەوە وەرگێڕدراو بلاوکرانەوە، و هەندێکیش بلاوکراوەی ڕامیاری و زانیاری لەسەر ژیاننامەی مارکس، ئینگلس و لینین، و مەنافێستی سەرەکی کۆمۆنیست و فەرهەنگی "ئەرمەنی ـ کوردی" بەچاپ گەیشتن. یەکەمین بەرهەمی کولتووری کوردی سۆڤیەت ئەوی عەرەبی شامۆ بوو کە سالی ١٩٣٥ پالاوتەی بیری خۆی بە چیرۆکی (شوانی کورد)دەربڕی و لە ١٩٣٦دا کۆمەلێکی چیرۆک و داستان و لاوکی خۆمالی چاکی وەک(فۆلکلۆرا کرمانجا) بەچاپ گەیاند[8].

لە ئازربایجان، کاتی کۆمارە (تەنها لەسەر قاقەز ؟) سەربەخۆکەی کوردستان (١٩٢٣ ـ ١٩٢٩) هیچ جۆرە پەرتووکێک بەکوردی بلاونەکرایەوە، و هیچ خوندگەیەکی کوردی تێنەکەوت، و پرۆژەی قەلاچۆکردنی نەخوێندەواری بە زمانە تایبەتەکەی ئازەربایجان بوو. مەگەر چۆنها کوردی بخوێنرایە. یەکەمین پەرتووکی کوردی باکۆ سالی ١٩٣٠ لەچاپدرا ئەویش ئەلفوێی کوردی بوو، لەوەبەدواوە سالی یەک یان دوو پەرتووک بەزمانی کوردی دەردەچوو تا بەهەلکەوت لە سالی ١٩٣٧دا یەک دەرزەن پەرتووک دەرکەوتن[١٠].

لە تورکمانستان، ئەو کۆمەلە مەزنەی کورد نەیتاونی چیتر لەو چەند پەرتووکە بێبایەخەی سالانی ١٩٣٣ ـ ١٩٣٥ بەولاوە بەچاپ بگەیێن. لەوێیش تورکی(کسە زمانی دەربارە) لە ئازربایجان فورستر بەکاردێن بۆ پرۆژەی قەلاچۆکردنی نەخوێندەواری. شایانی باسە کە لە سالی ١٩٣٨وە* تاکە یەک پەرتووکی کوردی لە تورکمانستان و هەروەها ئازربایجان دەرنەکەوت و هیچ خوێندگەیەکی کوردیش لەسەر خاکی ئەو دوو کۆمارە نەکراوەتەوە[9].

لەئەرمینیا کە لەژیانی کوردی سۆڤیەتدا بە ناوەندێکی کولتووری دەژمێردرێت هیچ پەرتووکی کوردی لەنێوان سالانی ١٩٣٧ و ١٩٤٦ دەرنەکەوت[10]. ئاشکرایە سۆڤیەت لەوماوەیەدا

8 ـ ناوی عەرەبی شامۆ، و (فۆلکلۆرا کرمانجی)ـم لەسەر فارسی و ئینگلیزییەکە نووسیوە چونکە عەرەبییەکە ئەوانەی بەهەلە نووسیوەتەوە. « و »

* ـ دیارە وەرگێڕی فارسییەکە لێرەدا لێی چەواشە بووە، لەبری سالی ١٩٣٨ی ئەم برگەیە و ١٩٣٧ تا ١٩٤٦ی برگەی پاشی نووسیویەتی (١٩٣٧ تا ١٩٤٨) و دوا سێ دێری ئەم برگەیە و نزیکەی دوو دێری برگەی پاشی لێ پەڕاندووە. « و »

9 ـ ئەمە لەخۆیدا ولامە بۆ تێبینی ژمارە ٦ی ئەمبەشەمان. « و »

10 ـ E ـ هەمانە. و F ـ ... ١٩٣٧ تا ١٩٤٨.... « ئەرمینیای دەستنیشان نەکردووە. ـ و »

هەلویستی (بایەخدان بە نەتەوایەتی)خامۆشکرد. کار لەوەدا نەبوو پێداویستی جەنگ کاریکردبێتە سەر ئەو بارە. وەکتریش ماوەیەک پاش جەنگ بەرهەمی کولتووری نەتەوە ناڕووسەکان لەچاو ماوەی پێش ١٩٣٨ یەکجار نزمبوو. ئەوەبوو کورد نەیتوانی سالانە لەیەک یا دوو « E و F ـ دوو یان سێ » پەرتووک بەولاوە لەچاپدەن، ئەویش گشتی لەبارەی ڕێزمان، وێژە و فۆلکلۆرەوە بوو. ئەوجا "بۆ پتر زرنگ کردنی مندالی کورد" کەوتنە بەکارهێنانی ئەلفوبێی "سیریلک[11]" ئەویش "لەبەر چەواشە نەکردنی مندالانی کورد کە دەبوو لەو مەلبەندانەی تێیدا دەژین لە گورجستان یان ئەرمینیا خوێندنیان بە پیتی گورجی یان ئەرمەنی بێت". دەبوو لە خوندگەی کوردیدا تەنها ڕێزمان و کولتووری کوردی بە زمانی کوردی بخوێنن، و وانەکانی تر هەر بە ڕووسی یان ئەرمەنی و گورجی.

پاشان لەسەردەمی "خرۆشیێف"دا هەندێکیان بایەخدا بەباری نەتەوایەتی و"کەوتنە چارسەرکردنی هەلە و ناجۆرییەکانی سەردەمی ستالین". ئەوەبوو سالی ١٩٥٧ دوانزە پەرتووک بە زمانی کوردی دەرکەوتن، یەکێک لەوانە فەرهەنگێکی ٣٠٬٠٠٠ وشەیی کوردی ـ ڕووسی بوو لە نووسینی ئا. ئو. فاریزۆف ـ ئەوە لەخۆیدا نابەرانبەری ئەوبارە دەردەخات بەرانبەر بە سالی ١٩٥٦ کە تەنها یەک پەرتووکی ڕێزمانی تێدا دەرکەوت.

کۆی گشت ئەو بەرهەمانەی لە کۆمارەکانی یەکێتی سۆڤیەتدا بە زمانی کوردی دەرکەوتن لە ١٩٢١وە تا ١٩٦٠ تەنها ٢٣٨ پەرتووکن و بە دانە ٣٧٠٬٠٠٠ یان لێ چاپ کراوە[١١]. وەک ئەوەی ژمارەیەکی یەکجار کەمە، بەلام بە لەرچاوگرتنی سەرەتای مێژوویی ئەو هەنگاوەی کورد لە سۆڤیەت و بەراورد کردنی لەگەل ئەو دە پەرتووکەی چەند ملیۆن کوردی تورکیا بە درێژایی نیو سەدە توانیویانە بینووسن زوور بایەخدارە.

کوردی ئەرمینیا و گورجستان و تارادەیەکیش کوردەکانی کازاخستان و قەرقیزستان ئەمڕۆ خاوەن مافی کولتوورین، و لە گوندە کوردییەکاندا زمان و کولتوور بە کوردی دەخوێنن. بەلام لە گوندی تێکەلدا مەرجە ژمارەی قوتابییان لە پێنج پترین ئەوجا بۆکەسووکاریان هەیە وانەیان بە زمانی زگماکی و کولتووری خۆیان بۆ بخوازن، و ئاوات بێتەدی. پەرتووکی گشت وانەکان لەدەزگای چاپەمەنی ئەرمینیاوە دەردەچێت. و بەهەمان شێوە بەرهەمی وێژەر و پەرتووکەکانی ئەندامانی بەشە کوردییەکەی یەکێتی نووسەرانی ئەرمینیا و گورجستان. لەو بلاوکراوانەدا بایەخی تایبەتیان داوە بە هەلبەست، هەروەها ژمارەیەکی زۆر لە بەشی فۆلکلۆری و چیرۆک و لێکۆلینەوە و شانۆگەری و زۆری تریان تێکەوتووە.

11 ـ E ـ هەمانە. و F ـ ... لاتینی ... « "Cyrillic" شێوە تایبەتێکی نووسینە لەکۆندا پیر "سیریل" دایهێناوە، تا ئێستایش شێوەی نوێکراوی ئەو لە سربیا و بولگارستان و ولاتانی یەکێتی سۆڤیەتی لەمەوبەر بەکاردێن. » ـ و .

لە مارسی ١٩٣٠وە ڕۆژنامەیەکی نیوە حەفتەیی لە یەریڤان بە قەوارەی چوار لاپەڕە لە ژێر ناوی "ڕێیا تازە" وەک ئۆرگانی پارتی کۆمۆنیستی ئەرمەنی دەرکەوت، و سەرەتا ٦٦٠ دانەی لێ چاپدەکرا. لە ساڵی ١٩٤٦ بەدواوە پیتی ئەو چاپەمەنییەیان کرد بە سریلیکی و ئێستا ٥.٠٠٠ دانەی لێ بەچاپ دەگا[١٢]، و لە ١٩٥٦ بەدواوە ڕادیۆی یەریڤان کەوتە بلاکردنەی پرۆگرامێکی کوردی بەرز (ماوەی بلاوکردنەوەی ئێستای لەڕۆژێکدا ٩٠ خولەکە) لەگشت کوردستان دەبیسترێ و بووەتە هۆی هاوپەیوەستی کۆمەڵگەی کوردانی یەکێتی سۆڤیەت.

کار تەنها لەوێدا نەوەستاوە کە کولتووری چاک و لەبار بۆ کوردانی سۆڤیەت ڕەخسابێت، بەڵکوو زۆرجار لە ئەنستیتیۆکانی ڕۆژهەلاتناسی لینینگراد، مۆسکۆ، یەریڤان، و تاڕادەیەکیش باکۆ، تفلیس و تاشقەند وانەکانی مێژوی زمان و کولتووری کۆنی کورد بە کوردی دەگوترێنەوە. ئەوە لەخۆیدا بەهرەیەکی مەزنە بۆ کولتوور. چالاکی جەنگاوەرانی کوردی عیراق زۆری کار کردووەتە سەر بەرهەم و کۆششە زانیارییەکەی خوێندکارانی کوردی ئەوێ.

لەوانەیە مرۆڤ ئەوەی بکەوێتە دڵ کە:ئایا دەشێت کوردانی سۆڤیەت پاش شەست ساڵ دووری لە نیشتیمان جگە لەزمان هیچ مایەیەکی تری هاوبەشیان لەگەڵ هاونیشتیمانییەکانیاندا مابێت؟ گومان لەو ڕاستییە ناکرێت، کە لەو ماوەیەدا کومەڵەیەکی تایبەت و خاوەن بیروهۆشی تایبەتیان لێ پەیدابووە، دلێری بەناوبانگیش لەناو ئەواند هەڵکەوتووە، بۆ نموونە یەکێکیان کوڕی سەرەک خێڵی کوردی دوورخراوەبوو بۆ سیبیریا و ناوی فەریق پۆلاتبیگۆف. ئەو لاوە وێژەر و شۆڕشگێڕە لەکاتی جەنگی ناوخۆییدا بوو بە سەرکردەی لەشکری سووری سیبیریا و کاتی جەنگ بەدەستی سپییەکان کوژرا، ئەمڕۆ لە کوردستان کەس نازانێت ئەوە کێیە[١٣]. بەهەمان شێوە زۆر نووسەر و وێژەری بەناوبانگ لەناو کوردی یەکێتی سۆڤیەت هەن «لەکوردستان نەناسراون».

ئەوە شتێکی سروشتییە کە گشت جۆرە پاشکۆ بەرهەمێکی کولتووری کۆن بوونەتە ڕشتە و ئەو کۆمەڵەی بە نیشتمانی سەرەکی خۆیەوە بەستووەتەوە. منداڵ، یان نەوەی منداڵانی "ئاوارە" و "دوورخراوە"کان ناوی گشت ئەو گوند و لەوەڕگە شاخاوییانەیان لەبەرە کە باوباپیرانیانی لێوە هاتوون، و دەیشزانن ئەوان سەر بە چ خێڵێک بوون. خو و نەریتی ـ بەتایبەتی جلوبەرگی کوردی کۆچەری ـ سەرەتای ئەم سەدەیە کە ئێستا لەکوردستان گۆڕاوە، لای کوردانی سۆڤیەت هەر باو و پیرۆزە، چونکە ئەوان وادەزانن لەیادکردنی ئەوانە دەبێتە هۆی تواندنەوەیان. ئەگەرچی زۆر پەیوەست و سپاسگوزاری سیستێمەکەیانن، بەڵام ئەو کوردانە هەر پەرۆشی پەیامی "کوردستان"ـن، و هەر چاویان لەڕێی گەڕانەوەیە و بەئاواتەوەن ڕۆژێک بێت چمکێک لەئەرکی پێشخستنی ئەو بگرنە ئەستۆ. کوردی سۆڤیەت هەمیشە گوێ لە ئێزگەی پێشمەرگە کوردانی عیراق (دەنگی کورستانی ئازاد) دەگرن، و پەیوەندی بەهێزیان هەیە لەگەڵ ئەو خوێندکارە

کوردانەی لە عیراق و سووریاوە هاتوونەتە زانکۆکانی سۆڤیەت. من هەستم بەوەکرد کە لە هەمان ڕۆژی خۆیدا ڕووداوە جۆربەجۆرەکانی کوەردستان دەبیسن.

سەرەڕای گشت ئەوانە، وێنەی بارزانیم لە ماڵە کوردی ئەوێدا بینی؛ "زۆریان لەو کۆمۆنیستە پایەدارانەی قەرقیزستانی هاوسنوور لەگەڵ چین بوون تا دەگاتە گورجستان". کە لەیەکێک لەو کوردە کۆمۆنیستانەم پرسی: چۆنە وێنەی بارزانی هەڵدەواسن؟ وەلامی دایەوە و گوتی: بێگومان ئێمە دەزانین کە بارزانی هیچی بەسەر ڕەوشە شۆڕشگێڕانەکەی کۆمۆنیستییەوە نییە، ئەو کەسێکی کۆنسەرڤاتیڤە بەڵام لەدڵی ئێمەدا وەک دروشمێک جێی خۆی کردووەتەوە، ئەو دروشمەیش کوردایەتییە. کاتێک مرۆڤ سەردەکات بەماڵماندا یەکسەر دەزانێت هاتووەتە ناو ماڵەکورد". هەروەها لەسەری ڕۆیشت و گوتی: دیارە لەم ماوەی سەردانەتاندا ئەوەتان بیست کە هەرهەمووومان ماوەی چەندڕۆژ پرسە و ماتەمینیمان بۆ شکستی شۆڕشەکەی کوردی عیراق دانا.

لەپایانی باسدا دەتوانم دەریبڕم کە کوردەکانی سۆڤیەت، ئەو ئاوارە، دوورخراو و ئازار چەشتووانەی کۆمەڵگەی کوردی ڕابوردوو، ئەمڕۆ بەختەوەرترین و ڕۆشنبیرترین کۆمەڵی گەلی کوردن. هەرگیز پێشکەوتنی ئابووری کارێکی ئەوتۆی نەکردوونەتە سەر تا ببن بە "ڕووس"، یان پێناسەی نەتەوەیی خۆیان بزرکەن. لەڕاستیشدا نەدۆڕانی ئەو پێناسەیە تەنها لەلای ئەوانەی ئەرمینیا و گورجستانە.

گەربێت و دەسەلاتدارانی سۆڤیەت کارێک بکەن کوردەکانی ئازربایجان و تورکمانستان هەمان شێوە مافی کولتووری کوردانی ئەرمینیا و گورجستانیان بدرێتێ، ئەوا باری ژیانی کوردی سۆڤیەت زۆر چاکتر دەبێت. زۆریش چاکتر ئەوەبوو کاربەدەستان ئەو کۆمەڵە کوردە پەرشوبلاوە لەیەک شوێندا کۆبکەنەوە. خۆ ئەگەر کۆمارێکی ئۆتۆنۆمیشیان بۆ پێکەوە نەنێن، بەلایکەمەوە بوونیان لە هەرێمێکدا بەژمارە زۆربوونیان لەخۆیدا گرنگی دەبەخشێت.

تێڕوانین

١ـ ئەو کوردانەی لەگەڵیاندا دواین دەربانبڕی کە ساڵی ١٩٧٥ لە ئەرمینیا ژمارەیان نزیکەی ٤٨,٠٠٠ بووە و لە گورجستان ٣٥,٠٠٠. هۆی جیاوازی نێوان ژمارەی ڕاستی ئەوان و دیاردەکانی ئامار ئەوەیە کە زۆری کوردە یەزیدییەکان باری نەتەوایەتی خۆیان بە یەزیدی نووسیوە نەک کورد، و کوردە موسوڵمانەکانی دێهاتی ئازربایجانیشیان بە ئازەری.

٢ـ ئا ، بۆکشپان، (کوردانی ئازربایجان) باکۆ، ١٩٣٢ ، لاپەڕە ٨.

٣ـ ت، ک باکییێف، (زمانی کوردانی تورکمانستان) مۆسکۆ ١٩٦٢ لاپەڕە ٣.

٤ـ هەمان سەرچاوە.

٥ ـ ک.م چاتۆییێف(کورد لەئەرمینیای سۆڤیەتی) یەریڤان، ١٩٦٥، لاپەڕە ٢٢.

٧ ـ مەبەست بەتایبەتی سەردەمی شا ئیسماعیلە(١٥٠٢ ـ ١٥٢٤) تا سەردەمی شا عەباس (١٥٨٧ ـ ١٦٢٩) و نادر شا (١٧٣٦ ـ ١٧٤٧*). هەر بەتەنها شا عەباس ١٥,٠٠٠ کوردی هەڵداوەتە خوراسان. ـ بڕوانە پەرتووکی باکییێف لاپەڕە ٣. « * ـ E ـ هەمانە. و F ـ ١٧٧٤ »

٨ ـ "مەحموودۆڤ"ی کۆنە شوان، پاریدەری شالیاری گواستنەوە و نووسەری پەرتووکی "مێژووی کورد و کوردستان"ـە بە زمانی ئەرمەنی، هەروەها ئەندامی بەشی کوردی یەکێتی نووسەرانی ئەرمینیا. سەمەندی سیابەند کە پاریدەری شالیاری ئابووری لادێیە، کوڕی باریەرێک بوو، بەوەی لەجەنگی "مینسک"دا پارێزگاری لە مۆسکۆ کرد و دلاوەری نواند، ناوی قارەمانی یەکێتی سۆڤیەتی پێدرا". دەستی نووسینی کوردی هەیە، و ئەندامە لە کۆمیتەی هونەرە جوانەکانی کورد.

٨ ـ پێڕستی پەرتووکە کوردییەکانی سۆڤیەت، ١٩٢١ ـ ١٩٦٠، یەریڤان ١٩٦١ لاپەڕە ١٠، بەکوردی و ڕووسی.

٩ ـ هەمان پەرتووک.

١٠ـ بۆ پتر وردبوونەوە بڕوانە پێرست«ی ناوبراو».

١١ـ هەمان سەرچاوەی پێشوو.

١٢ـ ک.م. چاتۆییێف، لاپەڕە ١٤٣.

١٣ـ لەنێو بەرهەمە زۆرەکانی لەسەر ژیانی ئەو شۆڕشگێڕە نووسراون دوو لە تازەترینی دەخەینە ڕوو؛ سالنیکۆڤ فیودۆر لیستکین (فەریق پۆلادبێگۆڤ)، مۆسکۆ ١٩٧٦، لاپەڕە ١٢٧. و پەرتووکە کوردییە گرنگەکەی سندی نووسیویەتی، "هەواری"، یەریڤان١٩٦٧، لاپەڕە ٣٩٤.

بەشی دوو

وەرگێڕانی لە ئینگلیزییەوە
ئەنداز حەویزی

پێشەکی

کاتی وەرگێڕانی بەشەکانی ـ ٨، ٩، ١٠، ١١ ـ ئەم پەرتووکە لە ئنگلیزیەوە بۆ کوردی، بیرم کشا بەرەو...

کورد و کوردستان لە سەدەی ٢١دا

وەک هەموو نەتەوەکانی تری جیهان، نەتەوەی کوردیش چاوەڕوانی سالی ٢٠٠٠ و سەدەی ٢١ دەکات. ئەم چاوارِوانیەش یەکێکی وەک منی زادەی نیوەی دوەمی سەدەی بیستەم، سێ جەنگ دیدە، سێ جار ئاوارەیی، سێ جار پەنابەری، چل سال ئیهانەتکراو، دابڕاو لە ڕەگ و ڕابوردوو، دوورە ولات و بێدەولەت، ناچاری ئاوەڕدانەوەیەک دەکات لە خەباتی سد سالەی کورد. بۆ من،چەندین پرسیاری وەک چیمان کرد؟ چۆنمان کرد؟ بۆ کێمان کرد؟ و بۆ چیمان کرد؟ لە باوەشی چاوەڕوانیی سالی ٢٠٠٠دا خەملیوە و ئارەزووی پرسڤی دوور لە ئارایش و لیتلی دەکەن. تۆ بلێی لە کۆتاییەکانی سەدەی بیستەمدا وامان لێ بێت کە بەر لەوەی ئەنگوست بۆ خەلکی تر ڕاکێشین و کورتەکی تەپوتۆزاویمان بەسەریاندا داتەکێنین، بتوانین ڕووی ئەنگوست لە خۆمانکەین و خۆمان هەلسەنگێنین؟

١

کوردستان، کە بەشێکی میسۆپۆتامیا، ئەناتۆلیا و زنجیرە چیای زاگرۆس دەگرێتەوە، بێشکەی چەندین ژیاری گرنگ و دێرینی مێژووی کۆنی مرۆڤ بووە. تایبەت مەندی تۆپۆگرافیای ئەم ناوچەیە بە چیای بەرز و ڕوباری بەرینیەوە هەمیشە ولاتەکەی بەش بەش کردووە، و لە هەربەشێکیدا هۆزێک و ژیارێک و داستانێک دەبینینەوە، کە لە هەمووی مەزنتر یەکەم دەولەتی فیدرالی ئەو هۆز و ژیارانە بوو، دەولەتی ماد.

دەولەتی ماد، کە ئەنجامی پرۆسێسێکی ٣٠٠٠ سالەی مێژوو بوو، چەند دیاردەیەکی نوێی بە مێژووی ناوچەکە بەخشی:

١ ـ یەکەم فیدراسیۆنی هۆزانەی سەرتاسەری خۆویستانە بوو، کە هەموو زاگرۆس و ئەناتۆلیا و میسۆپۆتامیای گرتەوە و نەخشەیەکی دیاری جوگرافی دروستکرد، بەناوی ولاتی ماد.

٢ ـ بەدیهێنانی زمانی هاوبەشی نەتەوەیی،کە لە ڕێگەی چینی موغان و دینی زەردەشتییەوە هەموو بەشەکانی کوردستانی دێرینی گرتەوە.

٣ ـ بەدیهێنەری نەتەوەیەکی نوێ بوو، لە تێکەلە فرە هۆز و ژیارەکانی ئەو سەردەمە، بەناوی

نەتەوەی مـادەکـان. کـە تاکـە نەتەوەبوو لە ئەنجامی پرۆسـەی پێک تێکەڵبـوونی هەمـوو ڕەگەزەکانی ناوچەیەکی جوگرافی وەها مەزنی وەک وڵاتی ماد پێکهات. چونکە بەر لە ماد لە ڕۆژئاوای ئاسـیـادا چەندین ئیمپراتۆریەت پێکهاتووە، بەڵام هیچیان نەبوون بە جامی پێک تێکەڵ بوونی ژیار و زمان و دیینە جیاوازەکانی دانیشتوانی وڵاتەکە وەک دەوڵەتی ماد کە ئەنجامی پرۆسێسەکەی زمانێکی نوێ و دینێکی نوێ و نەتەوەیەکی نوێ بوو.

ئەم دەوڵەتە، واتە دەوڵـەتی مـادەکـان، دوا (دەوڵەتی نەتەوە) بوو لەو ناوچە مـێـژووییە گرینگەدا، تا کۆتایی هاتن بە جەنگی جیهانی یەکەم . لەبەر ئەوەی پاش دەوڵەتی مادەکان، زەمانی دیناستییەکان، واتە دەوڵەتی خێزانی، دەستی پێکرد. وەک دیناستی هەخامەنشەکان، سلوکیەکان، و پارث ... هتد. تا سەرهەڵدان و پەیدا بوونی دەوڵەتی مادی دووهەم کە لەمێژوودا بە دەوڵەتی ساسانی ناسراوە. گرنگی دەوڵەتی ساسانی لەوەدابوو کە (پادشای موغ) سەرۆکی بوو، واتە یەکەم دەوڵەتی دین بوو لە ناوچەکەدا کە تێیدا ڕابەری دین، سەرۆکی دەوڵەتیش بوو. ئەم مۆدێلی دەوڵەتی موغانە، بەمیرات، بۆ دەوڵەتە ئیسلامیەکان مایەوە و پاش خەلیفە ڕاشدیەکان، دیسان(هەر وەک سەردەمی ساسانیەکان) پادشایەتی(خێزانی دینی)، واتە ئەو خێزانەی کە بەناوی دینەوە فەرمانڕەوایی دەکات، پەیدا بووەوە.

جا لە ئەمەویەکان، عەباسیەکانەوە بیگرە،تا دوا خێزانی قاجار و عوسمانی پێش جەنگی جیهانی یەکەم و کاتی ئەو جەنگە، هەموویان لەم بابەتە دەوڵەتە بوون کە نوێنەری دینێک بوون نەک نەتەوەیەک. هەر بۆیەشە، کە لەپاش دەوڵەتی مادەوە دەوڵەتی نەتەوەیی کوردیی دروست نەکراوە، چونکە لەپاش زەمانی مادەوە باو، باوی دەوڵەتی خێزانی بوو، کە شانامەی کوردیش پڕە لەو دیناستیپانەی کە (لە هەمویان مەزنتر، دەوڵەتی ئەیوبیی بوو) تا لەناوبردنی دوا ئیمارەتی کوردی لە سەرەتاکانی ١٩٠٠دا لە ئێراندا بەردەوام بوون (ئەمەش لەخۆیدا وڵامی هەموو ئەوانەیە کە دەڵێن کورد دەوڵەتی نەبووە) .بەڵێ لەو ناوچەیەدا دەوڵەتی نەتەوەیی نەبووە، بەڵکۆ خێزان سەرکردایەتی دین و دەوڵەتی گرتۆتەدەست و بەناویانەوە فەرمانڕەواییان کردووە ، نەک بەناوی میللەتی عەرەب و تورک و فارسەوە.

ئەوەی بۆ مێژووی خاکی کوردستان گرنگ بێت لەم قۆناغەدا، ئەوەیە کە هێزی ئابووری دەوڵەتی کلاسیکی کۆن پەیوەندی بەفراوانی خاکەوە هەبوو. بۆیە دەوڵەتە کۆنەکان هەمیشە هەوڵیان داوە گەورەتر بن و یەکتری لەناو بەرن. ئەم کارەش لەهەموو زەمانێکدا بەناوی دین و دەوڵەتەوە بارستاییەکی مەزنی خستۆتە سەر نەخشەی کوردستان و پرۆسێسی ئاسایی پێشکەوتنی دیناستیە کوردیەکانی شێواندووە و وردەوردە لەناوی بردوون.

پاش پەرینەوەی پێناسەی (دەوڵەتی نەتەوە) لە ئۆروپاوە بۆ ڕۆژهەڵات و بەهێزبوونی قالبی نەتەوە، هەست بە خاوەنداری نەتەوە کرا بۆ خاک، لەبری «دەوڵەتی خێزانیی نوێنەری دین». ئەم

هەستە نوێیە، خاکی کوردوستانی لە ناکۆکی دەوڵەتی دینەوە خستە بەر هێرشی ئارەزووی نەتەوە نوێکانی دەوروبەری، نەک تەنهـا لەبەر سـوودی ئابووری، بەڵکو بەمـەبەسـتی فـراوانکردنی نەخشەی جوگرافی نەتەوەییان، ئەمەش وای کرد کە؛

* نەخشەی کوردستان هەمیشە لە گۆڕاندابێت و بەش بەش بخرێتە سەر خەریتەی نەتەوەکانیتر.
* هەمیشە پۆلتیکی لەناوبردن و سڕینەوەی ناسنامەی مێژوویی مرۆڤی ئەم ناوچانە چالاکبێت.

بەڵی دەوڵەتە داگیرکەرەکانی کوردستانی ئەمڕۆ، ئەو داگیرکەرە کلاسیکیانەن کە تا ئەمڕۆ هەوڵێ سەپاندنی ناسنامـەی نەتەوەیی خۆیان بەسـەر خـاکـێکدا دەدەن کـە ئاشکرا مـوڵکی نەتەوەیەکی ترە. ئەویش لەبەر ئەوەی کە لەلایەکەوە؛هێشتا خاوەن هەمان دیدی کلاسیکین کە، مەزنی ژیار و دەوڵەت، بە مەزنی ناوچەی جوگرافیـەوە دەبەستێتەوە. لەلایەکی کەوەش لەگەڵ وەرگرتنی تیۆری نەتەوە، وەرگری ئایدیۆلۆجیەتی فاشیزمی نەتەوەیش بوون.

بەڵێ نەتەوە داگیر کەرەکانی کوردستان داواکەری خاکی کوردستانن، نەک میللەتی کورد. بۆیە کوشتن و قڵاچۆکردنیان بۆ کورد تەنها بۆ گۆڕینی موڵکیەتی کوردستانە. ئەمەش ڕاستیەکی نوێی مێژووی مرۆڤایەتی نییە، چونکە گوڕانی خاوەنداریەتی خاک هەزاردها نموونە و بەڵگەی مێژوویی هەیە، بەڵام یەک نموونە و بەڵگەی مێژوویی نییە، نیشاندا کە مرۆڤی سەر خاکی کـوردستان لە ناو چووە و خەڵکی تر هاتوونەتە شوێنیان. بەکورتی و بەکوردی کێشەی کورد کوردستانە.

٢

یەکێ لە تایبەتمەندیەکانی سەدەی بیستەم بەدەرخستنی دوو جۆرە نەتەوە بوو.

- نەتەوەی خاوەن خاکی نەتەوەیی.
- نەتەوەی بێ خاک.

نەتەوەی کورد هەر وەک نەتەوەکانی تری دەوروبەر، لە کۆتاییەکانی سەدەی ڕابوردووەوە کەوتە جموجۆڵی نەتەوەیی. بەهەمان شێوەش، لەگەڵ سەرهەڵدانی جەنگی جیهانی یەکەمیشەوە، ئارەزووی پایەگوزاردنی دەوڵەتی کوردیی لەسەر خاکی کوردستان نیشان داوە و کاری بۆ کردوە. بەڵام، دریغا، ئەنجامەکانی ئەو جەنگە بایی بستێکەکیشی بەمیراتی کورد نەزانی. جا ئەوەی گرینگە بۆ من و ئاشکرایە لەم ماوە مێژوویەدا، ئەوەیە کە کورد وەک نەتەوەیەکی خاوەن خاک هەڵسوکەوتی بەرابەر بە ڕامیاریی ناوچەیی و جیهانی کردووە و داواکاریەکانی کولتوری نەبووە، بەڵکو داوای ئازادی خاکی خۆی کردووە.

پاش تەواو بوونی جەنگی جیهانی یەکەم و دابەشکردنی کوردستان، و دروست کردنی چەندین دەوڵەتی نوێ لەناوچەکـەدا. دەست بە کـارکـرا بۆ جـێـبـەجـێکردنی سـیـاسـەتی دروستکردنی «مـیللەتانی نوێ بۆ دەوڵەتە نوێکان». هەوڵ درا بۆ تواندنەوەی وەردە نەتەوەکـان لەناو سنووری

دەوڵەتێکی(مۆدێرنی) نوێدا کە هەموو ئەندامەکانی، ناسنامەی ئەو دەوڵەتە نوێیە هەڵگرن.

ئەم سیاسەتە بووە هۆی:

١ ـ میللەتی کوردی کرد بە میللەتی عیراق، ئێران، تورکیا و سوریا و سۆڤیەت، چونکە خاکەکەی بوو بە بەشێک لە وڵاتێکی تر. نەک لەبەر ئەوەی خۆی بەشێکە لەمیللەتێکی تر.

٢ ـ بەپێی پرۆتۆکۆل و پەیمانی نێو دەوڵەتی، خاوەندارێتی خاکی کوردستان، لە کورد وەرگیرایەوە و درا بە نەتەوە دەسەڵاتدارەکانی دەوڵەتە نوێکان.

٣ ـ گۆڕینی پێناسەی کورد، لە نەتەوەیەکی خاوەن خاکەوە، بۆ نەتەوەیەکی بێخاک.

ئەنجامەکانی «ئاراستنی نوێ new order»ی پاش جەنگی جیهانی یەکەم، کە ئاشکرا کوردو کوردستانی لەیەک جودا دەکردەوە و خاکی نەتەوەکەی بە میللەتانێکی تازە دروستکراو دەبەخشی، بەدڵی نەتەوەی کورد نەبوو. کورد کەوتە خەبات بۆ ئازادیی خاکی کوردستان و دروستکردنی دەوڵەتی سەربەخۆی، وەک نەتەوەکانی دیکەی ناوچەکە. کێشەی کورد لەم قۆناغەدا، کێشەی نەتەوەیەکی خاک زەوتکراو و داگیرکراو بوو، واتە هێشتا کێشەی کورد، خودی خاکی کوردستان بوو.

لەماوەی نێوان جەنگی جیهانی دووهەم و هەڵگیرسانی بزوتنەوەی چەکداری باشوری کوردستان (ناسراو بەکوردستانی عیراق) لە ١٩٦١دا. وردە وردە داواکاری و دروشمی ڕامیاریی (سەرکردە کوردەکان) دەستی بە دووربوونەوە کرد، لە پێداویستە مێژوویەکەی (مرۆڤی کورد)، و لەبری (ئازادی خاک) داوای ئۆتۆنۆمی کرا بۆکورد لە چوارچێوەی سنووری وڵاتە نوێکاندا.

پەیدابوونی ئۆتۆنۆمی کوردیی وەک دروشم، لە ڕوانگەی منەوە، چەند هۆیەکی هەبوو، لەوانەش:

ـ سۆڤیەت: بوونی دەوڵەتی سۆڤیەت بە یەکێ لە زلهێزەکانی جیهانی نوێ و بەهێزبوونی بەربەرەکانی دژ بە ئنگلیز و فرانس لە جیهانی سێهەمدا. وای لە گەلێ نەتەوەی ژێردەست کراو و بێبەشکراو کرد، کە هەوڵی نێزیک بوونەوە لەم زلهێزە نوێیە بدەن بە ئامانجی بەدەستهێنانی یارمەتی و پشتگیری.

جگە لەوەش؛ دەوڵەتی سۆڤیەت، لەلایەکەوە نزیکترین تاقیکردنەوەی ئۆتۆنۆمی و فیدرالی و یەکێتی چەندین وردەکۆمار بوو بۆکورد، لەلایەکی دیکەوەش خاوەن پروپاگەندەیەکی بەهێزبوو لە ناوچەکەدا و خۆی وەک خودانی فەلسەفەی نوێی دادگوزاریی جیهان و پشگیری مافخوراوان دەناساند.

ـ بەهێزبوونی چەپ: دەوڵەتی سۆڤیەت، بەهیچ شێوەیەک دژ بە نەخشەی نوێی ڕۆژئاوای ئاسیا نەبوو(ئەو نەخشەیەی کوردستانی دابەشکرد). بەڵام بەرامبەر بە دەسەڵاتی ڕۆژئاوایەکان

لەوڵاتەکانی ناوچەکەدا، و بەتایبەتی وڵاتە نوێکان، کەوتە دروستکردن و بەهێزکردنی ئۆپۆزسیۆنێکی چەپڕەوی سەر بە سۆڤیەت.

ئەوی کە لێرەدا پێویستی بە سەرنج ڕاکێشان هەبێت، ئەوەیە کە سۆڤیەت لەو وڵاتانەدا کۆمۆنیزمی نەتەوەی دەسەڵاتداری دروستکرد، واتە کۆمۆنیزمی عەرەبی و فارسی و تورکی. تاکتیکی دەوڵەتی سۆڤیەت وابوو کە ئەم پارتە کۆمۆنیستانەی سەر بە ستراتیجیەتی سۆڤیەت، لەڕێگای کۆدێتاوە ڕژێمەکانی سەر بە ڕۆژئاوا بخەن ودەسەڵات بگرنە دەست. بەم شێوەیەش نەتەوەی دەسەڵاتدار، زەبردەستی نەتەوەیی لە دەست نادات و تەرازووی نێوان نەتەوەی بەڕێوەبەر و نەتەوەی بەڕێوەبراو ناگۆڕدرێت.

ئەم جۆرە کۆمۆنیزمە، چالاکانە کەوتە باسکردنی مافی کەمەنەتەوەکان (لە ناو سنووری وڵاتی نەتەوی دەسەڵاتداردا)، و توانی خەڵکێکی زۆریان لێ ڕاکێشێت، لە وانەش تازە خوێندکاری کوردی تامەزرۆی ماف بوو. ئەم خوێندکارە ڕووی لە کۆمۆنیزمی عەرەبی و فارسی و تورکی کرد (٥)، و کەوتە خەون دیتن بە ئۆتۆنۆمییەوە. ئەو مافەی کە ئەوان پێیان ڕەوا دەدیت، نەک ئەو مافەی کە نەتەوەکەی ئارەزووی دەکرد.

ـ هێزی نەتەوەیی داگیرکەران: بیری نەتەوەیی توندڕەوی عەرەبی و فارسی و تورکی، لەڕێگەی ئەفسەرە لەشکریەکانەوە و بە پشتیوانی ڕۆژئاوا، توانی بەڕێوەبەرایەتی دەوڵەتە نوێکان بگرێتە دەست خۆی. ئەم بیرە زۆر بەسەختی بەرابەر بە بوونی کورد و داواکاریەکانی وەستایەوە،. بۆیە ڕامیارانی کورد ئارەزووی ئەوەیان دەکرد کە بە دروشمی ئۆتۆنۆمی ئەم هێزە سەرسەختانە نەوروژێنن و دڵنیایان کەن کە کورد چاوی لە خاکی هیچ دەوڵەتێک نەبڕیوە.

ـ ئێران: ڕووخاندنی پادشایەتی عیراق، بە کۆدێتا سەربازیەکەی ١٩٥٨ و دروستکردنی کۆماری عیراق بە سەرکردایەتی ئەفسەرێکی عەرەبی ناڕۆژئاوایی و بەین خۆش لەگەڵ کۆمۆنیزمی عیراقیدا. ڕۆژئاوای تووشی مەترسی بەهێزبوونی دەسەڵاتی سۆڤیەتی کرد لە ناوچەی کەنداودا، بەتایبەتی کە عیراق داوای کوێتی کرد. لەم ڕاستییەوە ئێرانی ڕۆژئاوایی(کە هەم ترسی هەبوو، هەمیش داواکاری لە خاکی عیراقدا!!) هەڵبژێردرا بۆ نائاسایش کردن و لاوازکردنی عیراقی نوێ.

بۆ ئەنجامدانی پێویست، پەیوەندی نێوان کوردی عیراق و دەوڵەتی ئێران گرێدرا. لە ١٩٦١ بە پشتیوانی ئێران، کوردی عیراق ئاڵای شۆڕشی دژ بە ڕژێمی عیراقیان هەڵکرد بۆ بەدەستهێنانی مافی ئۆتۆنۆمی کە وەک دروشم ئێران پێی ڕازی بوو.

ئەمە یەکەم جاربوو کە کورد خۆی، بە ڕەسمی و لەڕێگەی شۆڕشێکەوە خاوەندارێتی خاکی کوردستان لە خۆی داماڵێ و کوردستان پێناسەکات وەک بەشێک لە خاکی عیراق.

ئەڵبەتە، بۆ مێژوو، هەڵەیەکی مەزن دەکەین گەر وابزانین کە ڕامیارانی کورد لە نیوەی

دووەمی سەدەدا، ئاواتی سەربەخۆیی کورد و ئازادای کوردستانیان نەدەکرد. بەڵام ئەمانە لەلایەکەوە، ئارەزووی پشتگیری سۆڤیەتێکیان کرد کە دەیویست لەڕێی بەهێزکردنی کۆمۆنیزمێکی تورکی، فارسی و عەرەبیەوە خۆی بەسەر ناوچەکەدا بسەپێنێ. لەلایەکی کەوەش، بۆ شۆڕشکردن هاوپەیمانیەتی ئێرانێکیان پەسەندکرد کە خۆی داگیرکەرێکی کوردستان بوو. بۆیە نەدەکرا و نەئێرانیش قایل دەبوو، کە دروشمی ئازادی بەرزکەنەوە.

هەرچۆنێ بێ، ڕاگەیاندنی ئۆتۆنۆمی، چەند واتایەکی گرینگی هەبوو لەسەر ئاستی نەتەوەیی و ڕامیاری ناوچەکە و جیهاندا، لەوانەش:

- یەکەم هەنگاوی خودی کورد بوو، بۆ لەناو بردنی کێشەی کوردستان (کێشەی خاکی داگیرکراو)، و دروستکردنی کێشەی کورد (کەمە نەتەوەی بێ ماف، لەناو وڵاتێکدا).
- داننانی کورد بە سنووره دابەشکەرەکانی کوردستان و ڕەوایی نەخشەی سیاسی وڵاتە نوێکان.
- داننان بەوەی کە کورد خەڵکی ئەو وڵاتانەیە کە تیایادا دەژی و خەڵکی وڵاتێک نییە بەناوی کوردستان.
- داننان بە خاوەنداریەتی وڵاتە نوێکان بۆ ئەو خاکەی کە بە کوردستان دەناسرێت.
- نیشاندانی کێشەی کورد وەک کێشەیەکی هەرێمی و ناوخۆیی و تایبەت بەخودی ئەو وڵاتەی کە کوردی تێدا دەژی.
- گۆڕینی کورد لە مەزنترین نەتەوەی سەر خاکی کوردستانەوە، بۆ کەمە نەتەوەیەکی ناو عیراق، ئێران، سوریا و تورکیا.
- داماڵینی سیفەتی داگیرکەر، لە دەوڵەتە داگیرکەرەکانی خاکی کوردستان.
- گۆڕینی هۆی بزوتنەوەی ڕامیاری و چەکداریی کورد لە (خەبات دژ بە داگیر کەری خاکەوە). بۆ (خەبات دژ بە ڕژێمێکی بەدکار).
- گۆڕینی داواکاری کورد، بۆ داواکاری ئیداری و کولتوری.
- دروستکردنی کوردی ناکوردستانی، و حاشاکردن لە یەکیەتی خاکی کوردستان.
- لەباربردنی هەستی نەتەوەیی، و جێگیرکردنی هەستی ناوچەیی.

ئەم بزوتنەوە چەکداریەی کورد، هەرچەندە لە باری ڕامیارییەوە هەڵگری دروشمی ئۆتۆنۆمی کوردی بوو، بەڵام نیشاندەری چەند ڕاستیەکی مێژوویی فرە گرینگ بوو، کە پێویستی بە ئاماژە بۆکردنە، لەوانەش.

١ - مرۆڤی کورد، لەڕێگەی ئەم بزوتنەوە چەکدارییەوە، هێشتا خەباتی بۆ ئازادی خاکی کوردستان و سەربەخۆیی کورد دەکرد. واتە هۆشیاری وشەی ئۆتۆنۆمی نەبوەوە.

٢ - هەموو کوردستان پەیوەندی بەم بزوتنەوە چەکداریەوە هەبوو. واتە بزوتنەوە کوردیەکان (لەلایەن نەتەوەی کوردەوە) تا ناوەندی هەفتاکانیش، وەک بزوتنەوە و شۆڕشی گشتی و نەتەوەیی دەبیندران. نەک وەک بزوتنەوەیەکی عیراقی یان ئێرانی یان تورکی وسوری.

٣- دواهەناسەی ئەو هەستە نەتەوایەتیە بوو کە لە ئاکامی جەنگی جیهانی یەکەمدا سەریهەڵدا، و سەرەتای دوورکەوتنەوەی دروشمی پارتە کوردیەکان بوو لە ئارەزووە نەتەوەیەکانی کورد.

لەم خاڵانەوە دەردەکەوێ کە مرۆڤی ساکاری کورد تا هەفتاکانیش خاوەنی یەک کێشە و یەک ئاوات بووە و بێ ئەوەی لە سیاسەتی بەڕێوەبەرانی بگات، خەباتی بۆ ئازادی کوردستان کردووە.

لە ناوەندی هەفتاکاندا، سیاسەت و پێداویستە جیهانی و ناوچەییەکان، پێویستیان بە یاخیبوونی کوردیی نەما، و بزوتنەوەی کوردی وەک چۆن بەفەرمانی شای ئێران لە شەستەکاندا هەڵگیرسا، لە ناوەندی هەفتاکاندا هەر بە فەرمانی شای ئێران کوژایەوە و بڵاوەی پێکرا.

لە پاش هەرەسی ١٩٧٥ کورد هەوڵی جموجۆڵی دایەوە. ڕێکخراوەکانی تا سەرەتای جەنگی عیراق - ئێران زۆرلاوازبوون و تارادەیەکی زۆر پاسیڤکرابوون. لە پاش ١٩٨٠وە وەک هێزی شێوێنەر بەکار هاتن لەلایەن عیراق و ئێرانەوە.

٣

هەشتاکانی سەدەی بیستەم، دەیەی هەرە سەختی دۆزی نەتەوەیی کورد بوو. داگیرکەرانی کوردستان بێباکانە کوردیان دەکوشت و ماڵیان کاول دەکرد، و بێ شەرمانە ڕاستی بوونی خاکی کوردستانیان لە پەڕەکانی مێژوو و مێشکی خەڵک دەسڕیەوە. بەهەموو شێوەیەک هەوڵیان دەدا بەکەمترین ماوە نەخشەو و مێژوو و کولتور و زمانی کورد بگۆڕن، تا کەس پێڕانەگا لەسەر کورد بەدەنگ بێت.

سەرکردەکانی کورد، جگە لەوەی کە توانایان وەک سیاسی گەلێ لاوازبوو و لەئاستی سیاسەتی ناوچەیدا نەبوون، گەردەلولی شەڕی ناوخۆ و ئارەزووی لەناوبردنی یەکتری لە هەموو مەبەست و ئامانجێکی ستراتیجی نەتەوەیی دوری خستبوونەوە. بە هەموو شێوەیەک هەوڵیان دەدا خۆیان لای دەوڵەتە داگیرکەرەکانی کوردستان شیرینکەن و بەهیچ شێوەیەک خۆیان لە بوونی خاکی کوردستان و مافی ئازادی مرۆڤی کورد نەدەگەیاند. ئازاکەیان باسی ئۆتۆنۆمی دەکرد بۆ ئەو ناوچانەی کە زۆریەی دانیشتوانی کوردە.

هێزە ڕامیاریەکانی کورد لە هەشتاکاندا،بەتەواوی لە قەوارەی بزوتنەوەیەکی ئازادیخواز نەتەوەیەک دوور کەوتبونەوە و ڕنگی حزبێکی ئۆپۆزسیۆنی ناوخۆیی وڵاتەکانیان لێنیشتبوو، و دروشمی ڕوخاندنی ڕژێمیان کردبوو بە داواکاری سەرەکی کورد، و کێشەی کوردیان کرد بەچوار کێشەی ڕامیاری ناوخۆیی جیاواز و ناپەیوەند. ئەمەش بووە هۆی قوڵکردنەوەی جیاوازی کولتوری بەشە جیاوازەکانی کوردستان. داواکاری کوردیان کرد بە داواکاری نەتەوەیەکی بێ خاک، و خواخوای هەندێ مافی کولتورییان بوو(خۆشمان باوەڕمان کردبوو کە میللەتێکی قەرەج

و کۆچەرین و هەرگیز خاوەن خاکی مێژوویی نەبووین).

هێزە ڕامیاریەکانی کورد، جگە لەوەی لەهیچ کاتێکدا بایەخیان بە دروستکردن و بەهێزکردنی ژێرخـان و بنەمـاکـانی کـولتـور و ئابوری نەتەوەیی کـورد نەدابوو، یەکـێکبـوون لە هەرە هۆیە مەزنەکانی کـاولکردنی کـوردسـتـان و ڕوخـاندنی ژێرخانە ئابووری و کۆمەلایەتیـەکـانی. چونکە هەرگـیـز جـەنگیـان نەبردە مـاڵێ دوژمنەوە، و بەهیچ شـێـوەیەک ئامـادە نەبوون دەست لە چاوگـە ئابوریەکـانی داگـیـرکـەر بوەشـێـنن؛ لەو بۆچونەوەی کـە ئامـادەنین زیان بە ئابووری وڵاتەکـەیان (عـیـراق، ئێران، تورکـیـا، سوریا) بگەێنن. بۆیە جـەنگی کـوردسـتـان تەنهـا کـوشـتن و برین و دەربەدەری و کـاولکردنی کـورد و کـوردسـتـانی پێوەبوو و هـیـچی تر نا. دەڵێ بەڵێنی کـاولکردنی کوردستانمان بە دوژمنان دابوو، نەگبەتی لەوەش گەورەتر لەوەدابوو کە

ـ نە دانانی عەرەب و تورک و فارس بەبراگەورەی کورد، کوردی لە ماڵکاول بوون پاراست؟

ـ نە کردنی کورد بە عیراقی، ئێرانی، تورکی و سوری، کوردی لە کوشتن و جینۆساید ڕزگارکرد؟

ـ نە گۆڕینی کێشەی کورد، بەچوار کێشەی جیاواز و یەکتری کوشتن، ئۆتۆنۆمی بەکورد دا.

ـ نە خۆ دوورخستنەوە لە کێشەی نەتەوەیی و خۆکردن بە بەشێک لە هێزی ئۆپۆزسیۆن (بە چەپ و ڕاستیەوە)، وایکرد کە نەتەوە داگیرکەرەکانی کوردستان دان بە مافە مرۆڤایەتیەکانی کورددا بنێن؟

ـ نە خـەبات نەکـردن بۆ ئازادی کـوردسـتـان و دەوڵەتی سـەربەخـۆی کـورد، و خـەبات کـردن بۆ دیموکراسیەت لە (وڵاتەکانماندا)، ڕێگای لە بەکارهێنانی چەکی کیمیاوی و ئەنفالەکان گرت؟

بەداخەوە، سیاسەتمەدارانی کورد، بەم سیاسەتە پەنجا ساڵیەیان بۆ مێژوویان سەلماند کە لەو نەزانانە بوون، کە نەیاندەزانی کە نەزانن. جگە لەوەش کۆتایی هەشتاکان، ئەو ڕاستیە تاڵەی بۆ ڕوونکردینەوە کە بزوتنەوە چەکدارە کوردیەکانی نیوەی دووەمی سەدەکە دەسکردی پێداویستیە ڕامیاریەکانی ناوچەکە بوون، و چەکدارانی کورد هەمیشە لە خزمەت ناکۆکیەکانی دەوڵەتەکانی ناوچەکـەدا بوون. لەمـەش دروسـتـتـر ئەوەیە، کـە بەدوورکـەوتنەوەمـان لە شـەڕ بۆ ئازادی خـاک، کێشەی کورد گرینگی ستراتیجی جیهانی خۆی لەدەستدا. بەڵێ لە کۆتایی هەشتاکاندا، عیراق کـوردسـتـانێکی هەبوو، ئێران کـوردسـتـانێکی هەبوو، تورکـیـا کـوردسـتـانێکی هەبوو، سـوریا کوردستانێکی هەبوو، هەر کورد کوردستانی نەبوو.

٤

ئەلبـەتە ئاگـاداری ئەوەین کـە « new order »ی یەکـەم، ئەو ڕێکخـسـتن و گـۆڕانکاریانە دەگرێتەوە کە لە پاش جەنگی جیهـانی سـەدەکـە ڕوویاندا، لەوانەش دابەشکردنی کـوردسـتـان و دروستکردنی دوڵەتە نوێکانی وەک (عیراق، ئێران، تورکیا، سوریا).

گەلێکی پەژموردە و نیشتمانی پەرت

نەوەتەکانی سەدەی بیستەم، کە جیهانی پێشکەوتوو، تێیدا قۆناغی پیشە ـ سازی بڕی و چووە قۆناغی پەیوەندییەوە، دەیەی «ئاڕاستنی نوێ new order » دووەمی سەدەکە بوو. لەم دەیەیەدا، کـۆمـۆنیـزمی دەوڵەتی سۆڤـیـەت بەدەست و پێـیـەکـانیـەوە، و بەرەی لەشکریی وارشۆ هەرەسـیـان هێنا و کـۆتایی بە جەنگی سـارد هات. جمـوجـۆڵی ئەمـریکی، بەریتـانی، فـەرەنسی دەستیان بە پڕکردنەوەی بەتاڵاییە نوێکان و بڵاوکردنەوەی هێزی لەشکری کرد. ناوچەی کەنداوی فـارسی و دەریای سـوور و ئاسـیـای ناوەندی بوونە گـۆڕەپانی چەندین پێکدادانی ئابووری و ڕامیاری، لەوانەش داستانی داگیرکردن و ئازادکردنی کوێتمان چاک لەیادە.

گومان لەوەدا نییە کە ئەم جموجۆڵە (ڕامیاری، ئابووری، لەشکری)یەی کە (جیهانی یەکەم) بە پەلە پاش هەرەسی سـۆڤـیـەت ڕووی تێکرد، فـرە هۆییـە. بەڵام ئەوەی لە بۆچوونی منەوە، پەیوەندیان بە کوردستانەوە هەبێ ، لە پلەی یەکەمدا ئەمانەن؛

١ ـ کوردستـانی سەردەمی جەنگی سارد، لە نێوان عیراق و سوریای سەر بە سۆڤیەت و تورکیا و ئێـرانی سـەر بە ئەمـریکا دابەشکرابوو. واتە تەنهـا خـاکی کـورد (لەناو ئەو چوار وڵاتەدا) ناوچەی پێکدادانی دوو زلهێـزەکەی جیـهـان بوو. کەواتە ئەم ناوچەیە لەخـۆیدا بەشێکە لەو بەتاڵاییەی کە دەبێ پڕبکرێتەوە ، پاش کۆتایی هاتنی جەنگی سارد.

٢ ـ بە پەیدابوونی دەوڵەتانی نەوتیی ئاسـیـای ناوەند، کـوردسـتـان لەلایەکـەوە بوو بە دەروازەی نێـوان دوو ناوچەی نەوتیی گـەورە. واتە، وڵاتانی کـەنداوی فـارسی و ئاسـیـای ناوەند. لە لایەکی دیکەشەوە بوو بە هەرزانترین ڕێگەی گەیاندنی بۆڕی نەوتی وڵاتانی کۆمۆنوێلسی نوێ (سۆڤیەتی کۆن)، بۆ سەر دەریای ناوەڕاست.

٣ ـ عـیـراق ، سـوریا و ئێـران، ٣ وڵاتی پڕچەکی پاش جـەنگی سـارد بوون کـە دەبوایە، لەبەر ئاسایشی ئسرائیل و نەوتی کەنداو لەدەستوێن بخرێن و توانای لەشکرییان پاسیڤ بکرێت.

٤ ـ ئەمـریکا و وڵاتە هاو پەیمانەکـانی پێـویسـتـیـیـان بە ئامادە بوونێکی لەشکری بوو لە گـەڵێ ناوچەی ناسک و ستراتیجیدا، گەر بۆ چەند ساڵێکیش بێت. تا باری جیهانی نوێ لە زوونی گۆڕانی ترسناک دێتەدەرێ.

٤ ـ هێمنکردنەوەی کێشەکانی ناوچەکە و بەدیهێنانی باری هەموارتر بۆ ئاڵوگۆڕی ئابووری.

ئەم بارودۆخە نوێیە دووجار بەتاڵایی دەسەڵاتی لە ناو دووبەشی کوردستـاندا دروستکرد. یەکـەمـیان ،کوردستانی سۆڤیەت بوو، کە پاش کەرت بوونیی ئەو دەوڵەتە بێ خاوەن و ساحیب مایەوە. دووەمیشیان، کوردستانی عیراق بوو کە ئەنجامێکی ڕاستەوخۆی جەنگی کەنداو بوو. ئەم بەتاڵایی دەسەلاتە لە کوردستـانی (عیـراقدا) کە خاوەن؛ چەندین پارتی بەرەو ئێران و سوریا هەڵاتوو، هەزارەها چەکداری بەزیو، سی ساڵ کاولی و برسیەتیی و کارەساتی جەنگ، چوار هەزار دێی وێران و سـەد و هەشـتـا هەزار مـرۆڤی ئەنفـالکرا و، بە چەکی کـیـمـیـاوی لێدراو و ڕەوی

دوومليۆنی بوو. عەرەب و تورک و فارسی هاژاند و مەترسی پەدابوونی دەوڵەتی کوردیی هێنایەپێش.

لێرەدا پێداویستیی هاوپەیمانەکان و وڵاتەکانی ناوچەکە تووشی جۆرە تامپۆن و نەگونجانێک هات. ئەمریکا و هاوپەیمانەکانی خاوەن کارێکی تەواونەکراوبوون لە ناوچەکەدا و پێویستییان بە لاوازکردنی ناڕاستەوخۆی ڕژێمی عێراق بوو. وڵاتانی ناوچەکەش ئاشکرا دژ بە هەموو جۆرە دەسەڵاتێکی کوردیی بوون و لەپەیدابوونی، خۆیان گوتەنی (کەیانی کوردی) زەندەقیان چووبوو. هێزە نەتەوایەتیيە تورکی و فارسی وعەرەبیيەکان زۆر چالاکانە کەوتنە گەڕوگەشتی ڕێنەدان بە خەونی کوردیی.

بۆ چارەسەرکردنی ئەم کێشەیە بەشێوەیەک کە هەموو لایەنێک، هیچ نەبێ تاڕادەیەک، دڵنیاکات و مەترسی پەیدابوونی دەوڵەتی کوردیی لە ناوچەکە دوور بخاتەوە، فەرمانڕەواییەکی کوردیان لە دووپارتی کلاسیکی کوردیی درووستکرد. هەڵبژاردنی ئەم دووپارتە، بێگومان چەند هۆیەکی هەبوو، لەوانەش:

ا ـ ئەم دووپارتە، جگە لەوەی کە گەورەترین پارتی کوردی عێراقن، خاوەن پەیوەندیەکی دۆستانە بوون لە گەڵ ئێران، سوریا و تورکیا و بگرە پەیوەندیان لەگەڵ ڕژێمی عێراقیش هەمیشە نەپساوبووە.

ب ـ ئەم دووپارتە بەشێکی ئاشکراو ڕوونی ئۆپۆزسیۆنی عێراقی بوون و بەهیچ شێوەیەک ئازادکردنی کوردستان بەشێک نەبووە لە بەرنامەی سیاسیان، و چاک ئاگاداری خول و بۆچونی دەوڵەتی تورکیان بەرابەر بە بوونی کورد و کێشەی کوردن لە هەموو پارچەکانی کوردستاندا.

ج ـ هەردوو خاوەن دروشمی دیموکراسیەتن بۆ عێراق لە پلەی یەکەمدا و لەڕێگەی ئەو دیموکراسیەتە عێراقیەتەوە ئارەزوو و داوای ئۆتۆنۆمی دەکەن بۆ کوردی عێراق. جگە لەوەش هەمیشە ڕایانگەیاندووە کە دژ بە جیابوونەوەن و هیچ پەیوەندیەکیان بەکوردی پارچەکانی ترەوە نییە و تەنها لە ناو سنووری عێراقدا کاردەکەن. ئەم بۆچونەش دەکرێ لە ژێر پەستی سیاسیدا وڵاتە عەرەبیەکانی وەک سعودیە و میسر پەسەندی کەن.

د ـ ئەم سیاسیە کلاسیکیانەی کوردی عێراق، هەر لەپەنجاکانەوە خولێکی دیاریان هەبووە لە بڵاوکردنەوەی هەستی (عێراقیەت) لە ناو کورددا، بۆیە ترسی ئەوەیان لێناکرێت کە دەزگاکانی ڕاگەیاندن بەکاربێنن بۆ وشیارکردنەوەی نەتەوەیی و باسی کوردستانی ئازاد ویەکگرتوو. بەڵکو بەپێچەوانەوە سوودیان دەبێت بۆ دانەوە و گێڕانەوەی هەستی (عێراقیەت) بە کوردی ڕاپەڕیو.

ر ـ دروستکردنی بەڕێوەبەرایەتیەکی کوردیی، خودی نەتەوەی کورد، کە بەگشتی ڕاپەڕیوو و جۆشی ئازادی هەموو پارچەکانی کوردستانی گرتبووەوە، دادەمرکێنێ و لەڕێی پارتەکانی

خۆیەوە ڕێگەی پێدەگرن و ناهێڵن دەوڵەت دروستکات لە هەلومەرجی ڕۆژدا. تا وردەوردە و بە تێپەڕبوونی ماوە و کات خودی کورد لە کەڵکەڵەی دەوڵەت دەکەوێت و وڵاتەکانی ناوچەکەش ترسیان لەم دیاردە (بوون و نەبوونە) کوردیە دەشکێت و دڵنیادەبن.

ز ـ ئەم دووپارتە خاوەن ساختمان وستراکتورێکی پارتانەی سیاسی پێگەیشتوو نین، بەڵکو زۆر نزیکترن لە گروپی چەکداری خاوەن ساختمانێکی خێڵەکی و کەسپەرست. ئەمەش دووسوودی هەیە؛ یەکەمیان ، هەموو بڕیارێکیان لەدەست یەک کەسدایە. دووەمیان، دروستکردنی گروپی نوێ و تێکدانی گرووپی کۆن لە ساختمانی وەهادا، کارێکی زۆر ئاسانە.

بەڵێ، بەهەڵبژاردنی پارتە عێراقیەکانی کوردی عێراق، وەک گوتمان هێزە هاوپەیمانەکان توانییان بە بەردێ چەند مەلێ بخەن، وەک ؛

ـ جێبەجێکردنی پێداویستە ستراتیجیەکانی خۆیان، و هێشتنەوەی عێراقێکی لاواز ونیمچە دابەشکراو تا ڕۆژی گەیشتن بەئاکام وسەرگرتنی پلانەکانیان!!!.

ـ ڕازیکردنی وڵاتەکانی ناوچەکە و دوورخستنەوەی مەترسی دروستبوونی دەوڵەتی کوردی.

ـ خامۆشکردنەوەی جۆش و ئارەزوی ئازادی لەناو خودی کورددا.

بەمەش مێژوو جارێکی کە سەلماندی کە، کورد و کوردستان بۆ پۆلۆتیکی جهانی ئەم سەردەمە (لەو کات و شوێنەدا)، نە خودی ڕووداوەکانن و نە خودی گۆڕانەکانیشن. بەڵکو هەمیشە لە ناو ئەو ڕووداوانەدان کە گۆڕان پێکدێنن.

جگە لەمانەش ،بە نەمانی سۆڤیەت، و گۆڕانی نەخشەی جوگرافی هاوسێکانی تورکیا و پەیدابوونی چەندین دەوڵەتی تورک ڕەگەز و کەم بوونەوەی ڕۆڵی ناتۆ لە جیهانی بازێری ئازاددا، لەلایەکەوە، و ناکۆکی (ئەرمەنی ـ تورکی) و (تورکی ـ سوری)، (تورکی ـ یۆنانی)، و پەیدابوونی زوونی کوردی لە باشوری کوردستاندا لەلایەکی کەوە، ڕێگەی بەدەرکەوتنی کێشەی کوردستانی باکوری خۆشکرد ، و بەتایبەتی لە ئۆروپا (کە ئاراوگەی نزیکەی دوومليۆن کوردە) تەنگەی بە بیروکراسیەتی کلاسیکی و دواکەوتوی کەمالیزمی تورکی هەڵچنی. و ڕێگا بۆ بەجیهانی کردنی کێشەی کوردستان کردەوە.

سەرو ڕووی سەدەی بیستوویەکەم لەوەدەکا کە شۆڕشی ئازادکردنی کوردستان لە ئۆروپاوە دەستپێبکات. زۆریش لەوەدەکات کە کلتۆلێکی وەک من، چۆن لەسەدەی بیستەمدا بەر شەڕو شۆڕی ناو کوردستان کەوتم ، لە سەدەی ٢١مدا، بەر شەڕو شۆڕی ناو ئۆروپا بکەوم.

ئەنداز حەوێزی
١٩٩٨/٨/٣٠

٨

کوردی ئێران
لەژێر دەسەڵاتی ئایەتوڵا خومەینیدا

ژێرارد چالیاند

—«»— —«»— —«»—

کە میللەتی ئێران دژ بە ڕژێمی شاهنشاهی هەستایەوە،کۆمەڵگای کوردیی گەلەک چالاکانە بەشداری ئەو خۆ پیشاندانانە بوو کە چۆکیان بە ڕژێمی پەهلەوی دادا، و بەتایبەتی لە شارەکانی سنە، کرماشان و مەهاباد. ئەمە لە لایەکەوە، لە لایەکی دیکەوە، خۆپیشاندانەکانیی کوردستانی ئێران بە ڕابەرایەتی سەرکردە شیعەکانی ئێران نەبوو (کورد سوننین)، بەڵکو بە ڕابەرایەتی KDPI حزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران بوو (بەسەرکردایەتی دکتۆر عەبدولڕەحمان قاسملو کە یەکێکە لەنووسەرانی ئەم پەرتووکە). KDPI خاوەن بەرنامەی ئۆتۆنۆمی بوو بۆ کوردستانی ئێران لەچوارچێوەی ئێرانێکی دیمۆکراتدا، یاخود خۆزگە فیدرالدا.

پاش هەرەس هێنانی شا لە ١٠ ـ ١١/ ٢/ ١٩٧٩دا، کوردی ئێران ڕووبەڕووی بار و دۆخێکی ئێجگار نوێ بووەوە.

بێ جلەویی سیاسیی کە وەک ئەنجامێکی نەمانی ڕژێمی شاهنشاهی کەوتە گۆڕێ، لەلایەن کوردەوە گەلەک زوو سوودی لێ وەرگیرا و قۆسترایەوە. ئەنجومەنی شۆڕش هەڵبژێردرا بۆ بەڕێوەبردنی کاری ناوخۆیی، میلیشیای مللی پێکهێنرا، و بە چەکی گیراو و دەسکەوتە، چەکدارکرا. ژیانی کولتوری گەشایەوە، چاپەمەنی کوردی پاش سێ سەدە پشت گوێخستن رووی لە پەیدابوونەوە کرد.

لە ٣ی مارسدا وپاش ٣٢ ساڵ خەباتی نهێنی KDPI لەکۆبونەوەیەک مەهاباد کۆتایی بە

خەباتی نهێنی خۆی هێنا و بانگاشتی ڕەوایی و شەرعیەتی خۆی ڕاگەیاند، بەو مەبەستەی کە دەسەڵاتی سیاسی نوێی ئێران ناچارکات دان بەو ئۆتۆنۆمیەدا بنێ کە لەڕاستیدا دامەزرابوو لە کوردستاندا . چەند هەفتەیەک پاش کورد، تورکومان و عەرەبیش هەمان ڕێیان گرتە بەر و داوای ئۆتۆنۆمییان کرد.

ئێران، کە تا ١٩٣٤ بە وڵاتی فارس ناسرابوو، ئیمپراتۆریەتێکی فرە نەتەوەییە، دەست بەرزیی تێیدا بۆ فارسە هەرچەندە تەنها ٤٠٪ سەرجەمی دانیشتوانی پێکدێن. لە سەرجەمی ٣٦ ملیۆن ئێرانیدا، نێزیکەی ١٣ ملیۆن ئازەربایجانی تورکی زمانن، ٦ ملیۆن کوردن، ٢ملیۆن عەرەب، و هەروەها ژمارەیەکی دیاریکراوی بلوچ و تورکومەنیشی لێ دەژی. پادشایەتی پەهلەوی، کە تەنها لە ١٩٢٦دا و پاش لەسەر تەخت دانانی ڕەزاخان (باوکی دوا شای ئێران) کە ئەفسەرێکی لێهاتووی ئەو دەمەبوو پەیدابوو ، دەیویست بە شێوەیەکی سیستێماتیکی دەسەڵات بە پایتەختەوە ببەستێتەوە، بۆ ئەو مەبەستەش هەم سیاسەتی جێگیرکردنی زۆرەملی کۆچەرانی بەکاردەهێنا و هەم کۆنترۆڵی پڕ زەبروزەنگ بەرابەر بە کەمە نەتەوەکان.

لە ٢٨ مارسی ١٩٧٩ دیلیگاسیۆنێکی کوردی ڕووی لە شاری قوم کرد، بەمەبەستی ڕاگەیاندنی داواکاریەکانی کورد بە ئایەتوڵا خومەینی. خومەینی داواکاری ئۆتۆنۆمی ڕەدکردەوە و پەسەندی نەکرد. لە مانگی ٤ی هەمان ساڵدا، پاسدار (گاردی شۆڕشگێر) و میلیشیای کوردیی لە شارۆچکەی نەغەدە، تەقە لە یەک دەکەن ، دەست لە یەک وەشاندن بە درێژایی ئەو هاوینە لە چەندین شوێن ڕوودەداتەوە. هاوکات KDPI بەردەوام خەریکی خۆڕێکخستن و ئاراستنی چالاکیە کۆمەڵایەتیەکان بوو. یەکەم جاربوو کورد سەرکردایەتیەکی مۆدێرن بەخۆیەوە ببینێت. کوردستان بەگشتی پشتی لەو ریفرێندۆمەکرد کەبۆ دروستکردنی کۆمارێکی ئیسلامی لەئێراندا سازدرا، ٨٥ تا ٩٠٪ دەنگداران پارێزییان لەدەنگدان کرد. هەروەک هاودەم وبەردەوام بوونی گفتوگۆ لەگەڵ ڕژێمدا ، KDPI بانگی بەستنی «کۆنگرەی میللەتە ڕاپەڕیوەکانی ئێران»ی لە ٢٥ی ٨ دا ڕاگەیاند، و نوێنەرانی تورکومەن، بلوج، عەرەب و ئازەری بانگکران.

لەمیانەی جەنگەڵی ڕوداوەکاندا ئایەتوڵا لە ناکاو و بێ ئاگاداری هیچ لایەنێک، لە ١٧ی ئۆگوستدا فەرمانی داگیرکردنی شارەکانی کوردستانی ئێرانی بە لەشکردا. پاش بەرهەڵستیەکی کەم، کە دژوارترین شێوەکانی لە مەهاباددا بوو، لە ٥ی سپتێمبەردا هەموو شارەکان لەژێر کۆنترۆڵی لەشکری ئێراندا بوون. پاشان پاسدار کەوتە سەرکوتکردنێکی بێبەزەییانە لەشارەکانی کوردستاندا و بەتایبەتی لە سەقز و قارنێ . لەم شەڕانەدا هێزەکانی کورد توانیان بە زیانێکی کەمەوە بەرەو چیاکان بکشێنەوە، لەشکریش مەیلی بەدواکەوتنی ئەوهێزانەی نەبوو، بەڵکو داگیرکردنی ناوچە سەرەکیەکان و خاڵەکانی پەیوەندی پێ بەس بوو.

ئەوەی ڕاستی بێ لەشکری ئێران، وەک ئەنجامێکی بەزینی شا و هۆکارەکانی هەستانەوەی

گەلێکی پەرشوبڵاو و نیشتمانی پەرت

ئایەتوڵا ، هێزە جۆربەجۆرەکانی ــــ زەمینی ، ئاسمانی و دەریایی ــــ ناکۆکی لە نێوانی دابوون ، هەروەها دابەشبوون لە پێکهاتەی هەر یەکێ لەم هێزانەشی دابوو، بەتایبەتی هێزی دەریایی، و لە ناو خۆیاندا ببوونە لایەنگر و دژ بە خومەینی. ئەمانە بوونە هۆی ئەوەی کە هێزەکانی کورد سوود لە سستی و پەک کەوتەیی لەشکری دوژمن وەرگرن و لە دوابەدواکانی مانگی نۆڤەمبەردا گشت شارەکانی کوردستان بگرنەوە.

گەر دەست لە ڕەوشی لەشکری ئێران هەڵگرین و بڕوانینە ڕژێمی ئایەتوڵا خومەینی، کە پایە و کۆڵەکەی لە فەندمەنتالیزمی شیعە پێکهاتبوو، دەبینین خاوەن جەوهەر و مایەیەکی نائاشکرا و نا روون بوو. لە لایەکەوە خۆی وەک موسوڵمان، و پەیوەستی کۆمەڵگەی جیهانی نیشاندەدا، لە لایەکی دیکەوە، نەک هەر سەراپای ڕژێمەکەی لە فارس پێکهاتبوو بەڵکو خاوەن ناوەڕۆک و ڕەوتێکی ئمپریالیستیانەش بوو. ئەم ڕژێمە تا ناوەنداکانی مانگی دیسەمبەریش ئامادە نەبوو دان بەو مافی ئۆتۆنۆمیەدا بنێ کە کەمایەتیەکان داوایانکردبوو.

لە ناوەندی دیسەمبەردا، حکومەتی تاران، کە چاک ئاگاداری گرژی باری وڵات و ئەو بەست نشینیە (resrevations) گشتیەی بوو کە بەرابەر بە پڕۆژەی دەستوری نوێ (کە ئایەتوڵا ئیلهام بەخشی بوو) ، لەئارادابوو. بەرنامەیەکی ١٤ خاڵی خۆی بڵاوکردەوە، کە جێ بەجێکەری سووکە ئۆتۆنۆمییەک بوو بۆ وردە نەتەوەکان . ئەم ڕووداوە سەرکەوتنێکی ئاشکرا بوو(هەرچەندە گەر کاتیش بێت) بۆ کورد و گشت کەمایەتیەکانی دی وەک تورکومەن، عەرەب و بلوچ کە لە ١٩٧٩دا بانگاشتی ئۆتۆنۆمیان ڕاگەیاند. ئەما ئازەریەکان، هەرچەندە لەنۆڤەمبەر و دیسەمبەری ١٩٧٩دا مەیلێکی ئۆتۆنۆمییان نیشاندا، بەڵام هەڵوێستیان بەتەواوی ڕوون و دیار نەبوو.

دەکرا بەلایکەمەوە بەرنامە ١٤خاڵیەکەی ڕژێم وەک هەنگاوێک و سەرەتایەک ببینرێت، چونکە بەئاشکرا دانی بەمافە کولتوریەکانی کامایەتیەکاندا نابوو، بەڵام لەڕاستیدا نێزیکتر بو بۆ ناسەنترالکردنی کاروباری ئیداری لەوەی کە پوخت پرۆژەیەکی ئۆتۆنۆمی بێت، و دارای ناوەڕۆکێکی وەهاش نەبوو کە لە داهاتوودا مەودای دروستبوونی دەوڵەتێکی فیدرال بدات. هەروەها، لە پێشنیارەکەدا نە بە تەواوی دیاربوو کە ئۆتۆنۆمییەکە بۆکێیە و کێ مافی هەیە سوودی لێوەرگرێت، و نە خۆی لە باسی ناوچەی جێنشینی وردە نەتەوەکان، واتە کێشەی جوگرافی، دابوو، لە بارەی کوردەوە، بۆ نموونە، دەبینین کە PDKI لە پرۆژەی ئۆتۆنۆمی خۆیدا داوایکردبوو کە هەر چوار ئوستانە سەرەکی و ئاشکرا کوردنشینەکان ـ کوردستان، ڕۆژئاوای ئازەربایجان، کرماشان و ئیلام ـ لە چوارچێوەیەکی ئۆتۆنۆمیدا و بە ناوی کوردستان یەک بگرنەوە. دەوڵەتی ئێران نەک هەر پێشنیارەکەی PDKI ڕەدکردبۆوە ، بەڵکو دەیویست ئەو ئوستانی کوردستانەی کە ئەمڕۆش هەیەی ـ هەرێمی سەنەندج ـ دابەشکات بۆ دوو ناوچەی ئیداری جیاواز کە سەنتەرەکانیان مەهاباد و سنە بێت.

بۆیە هیچ دورنییە، کە ئەم جۆرە پرۆژەو و بۆچونە لە سەرەتاوە، تەنها خۆ شلکردنەوەیەکی ناچارانەی تەکتیکی دەوڵەت بوبێت،و سەرگرتنی بۆ نەنوسرابوو، چونکە ئەوەندە کەموکوڕ بوو، کە کەمایەتیەکانی ئێران نەتوانن پەسەندی کەن، بەتایبەتی کورد.چونکە PDKI لە ڕاستیدا و لەو بارودۆخەدا دەوڵەتێکی لەناو دەوڵەتی ئێراندا دروستکردبوو، ئەمەش لەلای خۆیەوە بارێکی وەها نەبوو کە حکومەتێک بە خەندەی لێوانەوە پێی قایل بێت. بۆیە لێکدانوو و شەڕی ئەم جووتە هێزە لە داهاتودا، ڕووداوێکی بایەستە بوو.

گەر سەردانێکی ڕۆژگاری شا بکەینەوە، گومان لەوە ناکەین کە هۆیەکانی هەرەسهێنانی ڕژێمەکەی، گەلەک بوون، بەلام لە گشتیان ڕوونتر ـ لاسەنگی بالاکردنی ئابووری (Unbalanced economic growth) ـ نێوان سالانی ١٩٧٤ ـ ١٩٧٨ بوو، کە جیاوازی نێوان چینە جۆربەجۆرەکانی کۆمەڵگەی لە قەوارەی ئاسایی خۆی قوڵترکردەوە.

دەبینین کە لەسایەی ئەو ئاستە نوێیەی کە ڕەوانیی دارایی (Financial liquidty)، وەک ئەنجامێکی داهاتەکانی نەوت لە ١٩٧٤دا، پێیگەیشت. بەرنامەی پێنج ساڵەی ئابووری ئێران دەستکاریکرا؛ ڕێژەی چاوەڕوانکراوی بالاکردنی ساڵانە (Annual groth rate) لە ١١.٤٥٪وە بازیدا بۆ ٢٥.٩٪دا. ئەمە وای لە شا کرد کە بۆ ١٠ ـ ١٢ ساڵی داهاتوو، بەڵێنی (رسیدن بتمدن بزرگ) بدات، ئەو شارستانیەتەی کە ئێران دەکاتە پێنجەمین هێزی پیشەسازی و جەنگی جیهان. بەلام ڕەوتی ڕووداوەکان بەدەریانخست کە بڕیاری ـ توند دەواندنی بالاکردن ULTRA-ACCELERATE ـ بڕیارێکی ڕوخێنەربوو. بەڵێ، هەڵسەنگاندنی شا بۆ توانای هەڵمژین و لەخۆگرتنی کۆمانجە ئابووریەکان ـ چاوگە داراییەکانی ئێران و پلەی تەکنیکی وڵات و فەرهەنگی وڵات ـ بۆ ئەو زێدە و پاشماوەیەی ـ SURPLUS ـ کە لە ئەنجامی ئەو بڕیارە پەیدادەبێت، نا دروست بوو. هەر لە ١٩٧٥، کێرڤی سەرەتایی گەشەکردنی ئابووری بایی ٣٥٪ هەڵاوسان (INFLATION) نشێوکرایەوە. هەروەها، بایی ٤٠٪ بەرزبوونەوەی ڕێژەی وەژوورخستن ـ IMPORT ـ گشت پەشەکانی بنەما و ژێرخانی بازاڕی ئێرانیی بە دەربەندەکانیەوە توشی گەرووگیری و خنکاندنکرد. هەروەها دەبینین کە، لەگەڵ بوونی دەها هەزار تەکنیکیی ئەمریکی هێشتا بازاڕی کار پێویستیەکی بێڕادەی بە کارمەندی کارزان ـ Skilled staff ـ هەبوو. جگە لەمانەش ناوەندبەندیی ـ CENTRALIZATION ـ لەڕادەبەدەر، ئاشکرا، لاسەنگیی پارسەنگی ئابووری ئێرانی خستەڕوو. خەرجی لەشکریی بێتام بەرزبووەوە. نرخی زەوی لە شارەکاندا، لە ماوەی سێ ساڵدا، دە بەرابەر بەرزبۆوە. لەوەش بەدتر، گوژی ئەم چەڵەمە (crisis) ئابورییە ،گورزی پڕ هێزی خۆی لە ژیانی دێهاتەکان دا، و بووە هۆی گەلەڕەوو لە گوندەکانەوە، چونکە ستاندەردی ژیانی ئەو خەڵکە بەشێوەیەکی سەرسوڕمێن ڕووی لە نزمی کرد. بۆیە وەک ئەنجام دەتوانین بلێین، کە شۆڕشی مۆدێرنکردنی شا بۆ ئێران، پابەرجێیی و

جێگیری کۆمەڵگەی ئێرانی لەرزاند و، لە هەمانکاتدا ڕەوش و کێشەی ڕەشوڕووتی ماف خوراوی ئێرانی خستە قاوغی کێشەیەکی لاوەکییەوە. ئەوە جگە لە کێشەی ئیدێنتیتی و کەسایەتی مرۆڤی ئێرانی کە بە مۆدێرنکردنێکی دڕندانەی وەها چارەسەر نەکرا، بەڵکو دروستکرا. ئەمانە بوون هۆیە سەرەکیەکانی شۆڕشی ئێران، ئەوشۆڕشەی کە ئاین تێیدا وەک ئایدیۆلۆجیەتی بەرهەڵستی و هەم وەک مۆری ئیدەنتتی بەکارهات، بۆ ڕێکخستنی ئەو ڕەشوڕووتە ماف پێشێلکراوەی کە لە ڕواڵەتدا دژ بە پرۆسێسێک بوون کە جێی ئەوانی تێدا نەکرابووەوە. ئەڵبەتە پشتگیری ڕەشوڕووتی شارەکان نابێ بوون و ڕۆلی چینی جوتیار و هەروەها میانچە چینی (middel class) فراوان و بەهێزمان، لەبەر چاوان بزرکات.

پاش شۆڕش و پەیدابوونی دەسەڵاتی نوێ، باری ئابووری لەبەدەوە بەرەو بەدتر چوو؛ ٢٠٪ی توانای کاری وڵات لە ١٩٨٠دا بێکار بوو. ئێران لە ناوچەکەدا کنارەگیر کرابوو، وڵاتە کۆنسەرڤەتڤە عەرەبییەکان، کە بە شێوەیەکی گشتی سونەن، دژ و نادۆستی ڕژێمی نوێ ئێران بوون. نادۆستی ئەو وڵاتانە بە هێرشی عیراق دژ بە ئێران لە سپتەمبەری ١٩٨٠دا ئاشکرا نیشاندرا، کە لەخۆیدا بووە سەرەتای جەنگی هەشت ساڵەی عیراق ـ ئێران. جا بێگومان، ڕژێمی ئێران لەسەردەمی خومەینیدا، کە گیرۆدەی قەیی کێشەی ئابووری و جەنگی عیراق بوو، ئامادە نەبوو ئۆتۆنۆمی بە کەمە نەتەوەکان بدات، و بۆ جارێکی تریش شۆڕشی کورد تێکشکێندرا.

٩

دوو جەنگی گەنداو
کورد لەسەر شانۆی جیهانیدا 1979 - 1992

کامەران قەرەداغی

وەک چۆن باوە لە ناو میللەتانی تردا کە ناوی تایبەت بۆ ڕووداوە گرینگەکانی مێژویان بیننەوە، کوردیش گووتەیەکی گەلێ باوی هەڵبژارد بۆ ڕووداواەکانی کوردستانی عیراقی پاش پەیمانبەستی نێوان عیراق و ئێران لە ٦ی مارسی١٩٧٥ و کە پرسڤی یەکسەری کورد بۆی هەرەسهێنانی بزوتنەوە چەکدارییەکەی بوو. جا ئەم هەرەسە گووتەی پڕنارەزایی " ئاش بەتاڵی" خستە سەر گشت لێوێک.

ئەم گووتەی (ئاش بەتاڵ)ەش لەوەوە هات کە جاران لە کوردستاندا ، بە چەند دێیەک ئاشێکیان هەبوو. جا کە کار کۆتایی دەهات، و دەیانویست ئاش داخەن ، ئاشەوان دەچوەدەرێ و بۆ نەگبەتی ئەو لادێیانەی کە لەدوورەوە بە خۆیانو باراشەوە گەیشتبوونە ئاش، هاواری دەکرد ئاش بەتاڵ. واتە بڕۆنەوە ،کار تەواو.

ئەو پەزیریەی(ئستجابەتەی) بزوتنەوەی چەکداری کورد (کە خاوەنی نزیکەی ١٠٠هەزار جەنگاوەر بوو) بۆ پەیمانی عێراق ـ ئێران، لەڕاستیدا بێ وێنەبوو لە مێژووی خەباتی کورددا. تەنها لەماوەی دوو هەفتەدا، و بەبڕیاری سەرکردایەتی خۆی، بزوتنەوەکە خۆی تواندەوە، ئەمەش وەک وڵامێک بۆ هەڕەشەی بەجووتی عێراق و ئێران بەلێدانی بزوتنەوەی کورد، گەر خۆیان نەتوێنێتەوە. هەڵقوولینی ئەم ڕووداوانە، و بەو شێوەیە ، گوشارێکی سایکۆلۆجی گەلێ گرانی پەیداکرد بۆ جەنگاوەران و سڤیلی ناوچە ڕزگارکراوەکان، هاودەمیش بۆ خێزانەکانیان کە بە هەزارەها پەناهەندەبوون لە ئێران.

هاوکاری ئەم دوو جۆرە گوشارە، سیاسی و دەروونییە، بووە هۆی ئەوەی کە بۆ سەرەتاکانی مانگی ٤ ی هەمان ساڵ، زۆربەی زۆری ئەو چەکدار و سڤیلانەی کە پەیوەندیان بە بزوتنەوەی چەکداریی ١٩٧٤وە کردبوو، سوود لەو لێبووردنە گشتیە وەرگرن کە لەلایەن ـ ئەنجومەنی

سەرکردایەتی شۆڕش . ی عیراقەوە بە یاخیبوان بەخشرا. لێرەدا دەبێ ئەوەش بڵێین، کە ئەم ئەمنستییەی ڕژێمی عیراق سەرۆکی مێژوویی بزوتنەوەکە، موستەفا بارزانی ، و دوو کوڕەکەی ئدریس و مەسعود و مامیان شێخ محەمەد خالدی نەگرتەوە. جگە لەمانە ئەوی دی ڕووی لە ماڵی خۆی کردەوە و ملی بۆ چارەنووسی نادیاری بن دەستی ڕژێمی عیراق کەچ کرد.

ئەما لە بارەی خودی مەلا مستەفاوە ! کارەکە شێوە زەلیلکردنێکی دیکەشی بەخۆیەوە دیت: شای ئێران ، کۆنە هاوپەیمانی بارزانی، پاش هاتنەوەی لە جەزایر قەبوڵی نەکرد دیداری بارزانی بکات، کە لە ٧ی ئازارەوە لە تاران چاوەنواڕی بوو. لە ١١ی ئاداردا، شا ڕێگای بە بارزانی دا کەبیبینێ. ئەڵبەتە هیچ دووریش نییە کە شا بەدەسەنقەست ئەو ڕۆژەی هەڵبژاردبێ ، چونکە لەو ڕۆژەدا و ٥ ساڵ لەوەوبەر ، بارزانی پەیمانە کوشندەکەی ئاداری لەگەڵ سەدام حوسێندا مۆرکرد و گوێی بە هەوڵو تەقالای شا نەدا کە دەیویست پەشیمانی کاتەوە لەم کارە.

خودی پەیمانی ئادار، ئۆتۆنۆمی دا بە کورد. دانی بە تایبەتمەندیە کولتوریەکانی کورددا نا و زانکۆیەکی کوردیشی لەسلێمانی دامەزراند. هەروەها ، ئەم پەیمانە ، زمانی کوردیی، بە زمانێکی ڕەسمی دانا و کردی بە وانەیەکی خوێندن لەگشت دەبستان و ئەنیستتوتە ئەکادییەکان لە سەرتاسەری عیراقدا. بەلام پێشهاتەکانی چوار ساڵی پاش پەیمانەکە، نیشانیاندا کە عیراق وردە وردە پاشەگەزی لە سۆز و بەڵێنەکانی دەکرد، و دوا دڵۆپ لە ئاداری ١٩٧٤دا هات. بە بلاوکردنەوەی یاسای ناوچەی ئۆتۆنۆمی لە لایەن عیراقەوە . بەپێی ئەم یاسایە ، دەبوایە گشت بڕیارەکانی ئەنجومەنی یاسایی ناوچەی ئۆتۆنۆمی بەر لە هەموو شتێک لە لایەن بەغداوە پەسەند بکرێت ،هەروەها ، مەرجی ئەوەشی کردبوو کە کورد دەبێ دان بە ڕۆڵی سەرکردانەی (پارتی بەعس)دا بنێت.

گەر بێینەوە سەر باسی ڕووداوەکانی ئاداری/ ١٩٧٥. بارزانی خۆی پاشان ، لەبارەی کۆبوونەوەکەی ٣/١١دا ئاماژە بۆ ئەوەکردبوو کە شا لەو چاوپێکەوتنەدا ، جگە لە فیشاڵی شاهنشاهیانەی ئاسایی خۆی، ڕەوشتێکی نوێی لێ نیشتبوو، و نەیدەتوانی بەتەواوی ئەو چێژە بشارێتەوە کە لە زەبوونکردنی سەرکردەی کورددا دەیدیت.

لە ١٣ ئاداردا بارزانی گەڕایەوە حاجی ئۆمەران ، بارەگای سەرکردایەتییەکەی لەکوردستانی عیراقدا. هەمان ڕۆژ دەستەیەک ڕۆشنبیری کوردی بانگ کرد بۆ دیداری، کە خۆم یەکێک بووم لەوانە. گوتارەکەی بارزانی لەم دیدارەدا، کە باسی مێژووی دوور و درێژ، ڕەوا و پاڵەوانانەی خەباتی خۆی دەکرد، ئاوازێکی ماڵ ئاواییکردنی گومان لێنەکراوی تێدابوو. داوای لە ئامادەبوان کرد کە بێ هیوایی ڕوویان تێنەکا ، و بەیادی هێنایەوە کەجەنگی دژ بە بەغدای بە هەفت جەنگاوەرەوە دەست پێکرد. هەروەها گووتی هەرگیز دەست لەخزمەتی کێشەی کورد هەڵناگرێت، بەڵام پیربووە، و شەکەتی و نەخۆشی هەراسانیان کردووە. ئەمە لە ڕاستیدا کۆتایی ئەو سەرکردە

مێژوویە بوو کە پاش ماوەیەکی کورت بە نەخۆشی شێرپەنجە مرد.

بارزانی پاش هەرەسی بزوتنەوەی کورد، تا ئاداری ١٩٧٦ لە ئێران مایەوە، و پاش ئەو مێژووە بۆ چارسەرکردنی نەخۆشیەکەی ڕووی لە ئەمریکا کرد و لە ١٩٧٩دا لە نەخۆشخانەکانی ئەو وڵاتە گیانی سپارد.

بەزینی کورد ئەم جارەیان ئەوەندە گشتی و سەرتاسەری بوو کە ئەوانەی زۆر زۆریش ڕۆشنبین بوون ، چاوەڕوانی ئەوە نەبوون کە بزوتنەوەی کورد تا ماوەیەکی دوورو درێژ بتوانێ بەهێزبێتەوە. لە ناو ئەو ڕۆشەنبیر و چالاکانەی کە پاش هەرەس گەڕانەوە عیراق ، چەندین دید و بۆچوون پەیدا بوو، کە تێیدا هیوا بە خەباتی چەکداری نەبوو. بەڵکو پتر لایەنگری ئەوە بوون، کە دەبێ بە چارەنووسی سەپێندراو قایل بن و هەوڵی هاوژینی بدەن لەگەڵ دەسەڵاتی ناوەندیی بەغدادا .چونکە ئەم ڕژێمە باسکراوە ،ویستی پۆلاینی خۆی بۆ داسەپاندنی دەسەڵاتی بەسەر هەموو کەسێک و هەموو شتێکدا بە کردەوە سەلماند. پەیمانی نێوان عیراق و شاش بەکارگەردانی جەزائیر، کە عیراق تێدا لە گشت خاڵەکانی ناکۆکی مێژوویی ئەو دوو وڵاتە، بە کۆنترۆلی (شط العرب) و چەندین خاڵی ستراتیجی سنووریشەوە، سەری بۆ داواکاریەکانی ئێران شۆڕکرد، بەرابەر بە دەست هەڵگرتنی ئێران لە کورد، سەلماندی کە ڕژێمی عیراق لە پێناوی دەسەلاتێکی سەرتاسەریدا هەموو شتێک دەکات.

بەزینی کوردی عیراق لە ١٩٧٥دا، بووە هۆی دادوستانێکی بەرین لە نێوان ڕۆشنبیرانیدا ، لە بارەی شێوەی داهاتووی بزوتنەوەی کوردەوە. بۆچوون گەلێ بوو، لەوانە هەبوو کە داوای بزوتنەوەیەکی یەکگرتووی دەکرد بۆ(کوردستانی مەزن) ، کە کوردی عیراق تێدا خۆی بەدەوڵەتە هاوسێکانەوە نەبەستێتەوە کە کوردی خۆیان دەچەوسێننەوە. بۆچوونێکی دی، داوایدەکرد کە بزوتنەوەی کوردیی بە گشتی بە باری عیراقەوە ببەسترێتەوە ، و بەختی خۆی بەرابەر بە دوژمنە بەعسییەکەی تاقیکاتەوە.

هەندێکیش لەو باوەڕەدابوون کە سەرەکردایەتی کورد دەبوایە خۆی لە شەڕ بپاراستایە و مەرجەکانی بەعسی لە ئاداری ١٩٧٤دا پەسندکردایە ، لە پێناوی جێبەجێکردنی پەیمانی ئۆتۆنۆمی ١٩٧٠ . هەر ئەمانەش بوون کە داوایان دەکرد، پارتی بەعس بە تاکە سەرکردەی مەردومی عیراق بناسرێت، و تاکە پارتیش بێت کە مافی ڕێکخستنی هەبێت لە ناو هێزی لەشکری و ساختمانە ئاسایشی و سیخوڕیەکانی عیراقدا.

لێرەدا بەد نییە گەر ئاماژە بۆ ئەوە بکەین ، کە یەکێ لە گرفتەکانی پەیمانی ئادار، ئەو ناکۆکییە بوو کە لە بارەی دیاریکردنی سنووری ناوچەی ئۆتۆنۆمییەوە پەیدابیو. کورد داوای دەکرد کە هەموو ئەو ناوچەیە بگرێتەوە کە لە ڕوانگەی مێژووییەوە وەک کوردی ناسراون؛ واتە ئەو ناوچەیەی کە بە لیواکانی باکوور دەناسرا و کەرکوکیشی دەگرتەوە، وە ئەم ڕایەش، ئەڵبەتە،

بەتوندی لەلایەن عیراقەوە ڕەدکرابوەوە.

جا هەرچۆنێ بێ، ئەم ئاوات و ئارەزووی هاوژینیە هەر زۆر زوو لەدەستدرا. ئەویش لە پلەی یەکەمدا وەک ئەنجامێکی ڕەوت و ڕەوشتی خودی ڕژێم. بەعسیەکان ، هەرەسی یاخیبوونە چەکدارییەکەیان بەنیشانەیەک دیت بۆ گەیشتن بە"چارەسەرکردنی بنەڕەتی" کێشەی کورد. زۆری پێنەچوو پاش خامۆش بوونەوەی ترسی کوردی هەرەس دیدە، تا پەعس لغاوی بۆ گووڕی تیرۆر شل کرد(هەرچەندە داهاتوو سەلماندی کە دڕندایەتی هەفتاکان نەوزادێک بوو لە هەشتاکاندا پێیگرت).

پاش چاوەنوارییەکی چەند هەفتەیی، تا زۆربەی کوردەکان هاتنەوە سەر ماڵوحاڵی خۆیان، ڕژێم دەستییدایە کۆچ پێکردنی زۆرەملی بەرەو ناوچەکانی ناوەندی فورات و باشوری عیراق. ژمارەی ئەو کوردانە کە بەر شالاوی کۆچپێکردن کەوتن بە (۱۲۰۰۰۰، تا، ۳۰۰۰۰۰) هەڵدەسەنگێندرێت . ئەمانە بۆ ماوەی ساڵێک لەو ناوچانەدا مانەوە تا ڕژێم ڕێیدان بگەڕێنەوە ناوچەکانی خۆیان. لەو ماوەی هەندەرانیەدا دەوڵەتی عیراق لە باری دارای و بژوێنییەوە یارمەتی دەدان ، لە هەمان کاتدا پارەیەکی زۆری ڕژاند بۆ هاندانی ژن و ژنخوازی لە نێوان کورد و خەڵکی عەرەبی ناوچەکان، بە ئامانجی جێنشینکردنێکی هەمیشەیی کوردەکان لەو ناوچانەدا و تواندنەوەیان لە ناو کۆمەڵگەی عەرەبیدا.

تا ئەو دەمەش دەسەڵاتدارانی عیراق نەخشەی ئەو ناوچەیەیان ئامادەکردبوو کە بە ڕەسمی بە ناوچەی ئۆتۆنۆمی لە خامەیاندا، و کەرکوک و چەندسەد گوندی سەر سنووری ئێران ، تورکیا ، و سوریایان لێ بەدەرکردبوو.

ناوچە سنووریەکان ، بە درێژایی (۱۰۰دان) میل و قوڵی (۵ تا ۱۵ میل)، پتر لە ۱۵۰۰ گوندیان لەسەر بوو . ئەم گوندانە کاولکران ،وپتر لە ۷۵۰۰۰۰ کەسی دانیشتوی ئەو ناوچانەی گواستەوە گوندە بە پەلە ئامادەکراوە نوێکان. لە هامان کاتیشدا عەشایری عەرەبی هێناو لە ناوچە کوردیەکاندا جێنشینی کردن، بەتایبەتی لە ناوچەی کەرکوک کە گەردەلولی ڕاگواستن لێی، تەنها کوردی نەگرتەوە، بەڵکو چەندین گوندی تورکومان نشینی دەوروبەری کەرکوکیش پەگەڵدا.

بەهانەی عیراق بۆ ئەنجامدانی ئەمکارانە "ئاسایشی ستراتیجی" بوو، دیارە ئەمەش لەخۆیدا بەهانەیەکی نوێ نەبوو بۆ بەعسیەکان . چونکە هەمان حزبی بەعس، کە لەنێوان فەبریوەری و نۆڤەمبەری ۱۹٦۳دا ، بۆماوەیەکی کورت حوکمی عیراقیان کەوتە دەست، هەمان بەهانەیان بەکارهێناو لەماوەی حوکومڕانیەدا، ۲۱ گوندی لای کەرکوکیان تەقاندەوە ونزیکەی ۱۵۰۰ خێزانی گوندنشینیشیان ڕاگواست. لێرەدا دەبێ ئەوەش بڵێین کەمەبەستی "ستراتیجیەت" لەلای بەعس تەنها ناوچە مەرزیەکانی نەدەگرتەوە؛ بەڵکو ناوچەکانی بەرهەمهێنانی نەوتی !!.

خەرجی ئەم؛ کاولکردن ، دروستکردنی گوندی نوێ و بەخشینی جێگیرەیی (تعویض، بدل)

بە خاوەن موڵکەکان، کە ڕژێمی عیراق پاش ۱۹۷۵ ملیلێنا، گەیشتە سەدەها ملیۆن دیناری عیراقی. خۆ گەر بمانەوێ خەرجێکی دروست نیشان بدەین کە تێیدا لێچوونی ساختمانی ئابووری ناوچە کشتوکاڵیەکان ژمێردرابێ ، ئەوە ژمارەکەمان بە بلیۆنەها دەگات. بەڕاستی حکومەتی عیراق پارەیەکی زۆری لە کوردستاندا خەرجکرد ، بلام بۆ پێشخستنی کوردستان نا ، بەڵکو بۆ گۆڕینی ڕێژەی دیۆگرافی ناوچەکە و خەڵکەکەشی لەڕێگەی بەعەرەبکردنیەوە.

ڕامانی"چارەی بنەڕەتی" بۆ قەیرانی کورد لەچوارچێوەی "ئاسایشی ستراتیجیدا" ،بەمەبەستی نەهێشتنی (هەڕەشەی کوردی) لەداهاتوی عیراقدا ، ئەویش بە لێدانی قووڵیە ستراتیجیەکەی، واتە : کاولکردنی دێهاتەکان ،کە پایەگای بزوتنەوەکەین ، و داپساندنی پەیوەندی کوردی عیراق بە کوردی تورکیا ، ئێران، و سوریاوە؛ بەڕوونی ئاپروایی دەسەڵاتی ناوەندیی عیراق بەرابەر بە کورد نیشاندەدات، و ڕوونیشیدەکاتەوە کە بۆ عیراق هەمیشە تاوانی (داردەستی بێگانەی) بە پاڵ کوردەوە دەنا. ئەو داردەستەی کە هەمیشە ئامادەیە دژ بە بەرژەوەندیەکانی نەک تەنها عیراق ، بەڵکو گشت نەتەوەی عەرەب بجوڵێتەوە.

گشت ئەم کردەوانە، و بەردەوام بوونی ڕژێم لە ئازاردان و ناڕەحەتکردنی کوردە ئەرتەشیەکان ، خوێندکاران و مامۆستایان. هەروەها بەردەوامی زیندانکردن و ئەشکەنجەدان و لەسێدارەدان . بۆمان ڕووندەکەنەوە کە خەباتی چەکدارانەی کورد بۆچی زوو دەستی پێکردەوە، هەرچەندە سەرەتاکەی خەڵکێکی کەمی گرتەخۆ. ئەوی ڕاستی بێ، پارتە کوردیەکان بەچەند مانگێک پاش هەرەس و گرفتاریەکەی مارسی ۱۹۷۵دەستیان بە خۆ ڕێکخستن کردەوە، و لەمانگی شەشی هەمان ساڵەوە، مەفرەزەی بچوک بچوکیان لەسنووری ئێران وسوریاوە دەپەڕینەوە، و دەستیان لە هێزەکانی ڕژێم دەوەشاند؛ دەوڵەتی ئێران، کە لەڕووەوە دەستی بە ئاسایکردنەوەی پەیوەندیەکانی کردبوەوە لەگەڵ عیراقدا، هەروەها سوریا و هەندێ جار تورکیاش، دیاربوو چاوپۆشیان لەو سنوور پەڕاندنانەی ئەو مەفرەزانە دەکرد. واپێدەچوو کە هاوسێکانی عیراق ناڕەحەت بن لە بەهێزبوونی ڕژێمی عیراق.

جا ئەم بارە هەرچۆنێک بوبێت، ئێران و سوریا هەمیشە لایەنگری ئەوەبوون کەجۆرە پەیوەندیەکیان لەگەڵ هێزی ئۆپۆزسیۆنی عیراقیدا هەبێت. لەمانەش، وەک کورد ، پارتی دیموکراتی کوردستان(پ،د،ک) لەلای خۆیەوە پەیوەندیەکی بەهێزتری لەگەڵ ئێراندا هەبوو. هاودەم ، یەکێتی نیشتمانی کوردستان (ی،ن،ک) خەریکی دامەزراندنی پەیوەندی بوو لەگەڵ سوریا. لەلایەکی کەشەوە، کوردی عیراق لە ژێرەوە خەریکی پەیوەندی بوون لەگەڵ ڕێکخراوە کوردیە نهێنیەکانی ئێران وتورکیا بۆ یاریدەدان و دامەزراندنی بنکەی جەنگی و ڕامیاری پێویست بۆ پەلاماردانی ڕژێمی عیراق .

سەرەتاکانی پەیدابوونەوەی بەرهەڵستی ناوخۆیی لە کوردستانی عیراق، وەک ڕێکخستنی

نهێنی لە ناو شارەکاندا دەستی پێکرد، بەهیوای ئەوەی کە لە داهاتودا بیێ بە بزوتنەوەیەک بتوانێ پەیوەندی بە هێزەکانی پێشمەرگەوە بکات لە چیاکاندا. ڕووداوی تەقینەرەوەی ئەم بارە لە ناوەندەکانی ١٩٧٦دا ڕێکەوت، ئەویش کە سێ سەرکردەی ناوداری ڕامیاری ـ جەنگی کورد، کە کرابوون بە فەرمانبەر لە باشووری عیراق پاش گەرانەوەیان لە ١٩٧٥دا ، بە نزیکەی ٢٠٠ ـ ٣٠٠ جەنگاوەرەوە ڕویان لە چیا کردەوە.

یەکێکیان عومەر مستەفا بوو، ئەندامێکی دەستەی دامەزرێنەری (ی.ن.ک)، کە پاشان بووە ئەندامی مەکتەبی سیاسیان. عومەر مستەفا ساڵی ١٩٩٢ لەشاری هەولێردا کە بەشداریی کۆنفرانسی (ی.ن.ک)ی دەکرد گیانی سپارد. دووەمیان عەلی عەسکەری، یەکێ لە بەرزترین سەرکردەکانی پێشمەرگە، کە لە جودابوونەکەی ١٩٦٦دا لایەنی جەلال تالەبانی گرت دژ بە بارزانی. عەسکەری لەگەڵ عومەر مستەفا و مەمەند ڕەسولدا، دامەزرێنەری بزوتنەوەی سوسیال دیموکرات بوون، کە یەکێ بوو لە دوو ڕێکخراوە سەرەکییەکەی کە پاشان یەکیەتی نیشتمانی کوردستانیان (ی.ن.ک) لێ پێکهات. سێیەم خالید سەعید بوو، کە ئەویش سەرکردەیەکی جەنگی دیار، و یەکێ لە دامەزرێنەرانی بزوتنەوەی سۆسیال دیموکرات بوو. سەعید و عەسکەری و ژمارەیەکی زۆر لە لایەنگرانیان ساڵێ ١٩٧٨ لە یەک ڕووداودا کوژران. سەیری زەمانە لەوەدابوو کە ئەمانە بەدەستی عیراق نەکوژران، بەڵکو بەدەستی کوردی وەک خۆیان لە جەنگی دەسەڵاتی نێوان (پ.د.ک) و (ی.ن.ک) لەو سەردەمەدا.

بناغەنانی پارتەکان

ئەو بەتاڵاییە ڕامیارییەی کە لەپاش هەرەسی شۆڕشی چەکداری کورد هاتە کایەوە، لەلایەکەوە، نەخۆشی و پاشان مردنی سەرکردەی بێ شەریکی بزوتنەوەکە مستەفا بارزانی، لەلایەتی ترەوە، بووە هۆی شەڕێکی خەست لە نێوان پارت ، بزوتنەوە و کەسایەتیە سەرکردەکان لە کوردستاندا. هەتا لەناو خودی (پ.د.ک)یشدا هەستی دژایەتی بە سەرۆکایەتی بارزانی و خانەوادەی پەیدابیو. چاکیش دەزانین کە پارتی دیموکراتی کوردستان (پ.د.ک) سەرکردەی دانپیانراوی بزوتنەوەی کوردیی بوو لە ماوەی نێوان مۆرکردنی پەیمانی ئۆتۆنۆمی ئاداری ١٩٧٠ تا هەرەسی ,١٩٧٥

ئەم کۆک و ناکۆکیەی ناو پارتی، پاش هەرەسو نەمانی بارزانی، بووە هۆی پێکهێنانی سەرکردایەتیەکی کاتی (قیادە موقتە) کەتێیدا، سامی عەبدولرەحمان بووە سکرتێری گشتی (پ.د.ک) بە هاوکاری هەردوو کوڕەکەی مەلامستەفا، ئدریس و مەسعود بارزانی. ئەم کێشمەکێشی دەسەڵاتەی ناو سەرکردایەتی پارتی تا ١٩٧٩ ، واتە بەستنی کۆنفرانسی گشتی نۆیەمی پ.د.ک بەردەوام بوو. ئەم کۆنفرانسە، بە جودابوونەوەی سامی عەبدولڕەحمان لە پارتی و

دروستکردنی (پارتی دیموکراتی گەلی) کۆتایی پێهات. بۆ خودی (پ.د.ک)یش، مەسعود بە سەرۆک هەڵبژێردرا وئدریس وەک ئەندامی مەکتەبی سیاسی پارتی مایەوە، هەرچەندە تا مردنی لە ١٩٨٧دا وەک پیاوە بەهێزەکەی پارتی دەبیندرا.

هەروەها لە سەرەتاکانی ١٩٧٦ د. مەحمود عوسمان ڕێکخراوێکی دروستکرد بە ناوی کۆمیتەی ئامادەکەری (پ.د.ک). مەحمود عوسمان ئەندامێکی پۆلیت بیرۆی (پ.د.ک) بوو لەسەردەمی مستەفا بارزانیدا، هەروەها ڕاوێژکاری سەرەکی کاروباری پەیوەندی بیانی بوو، ئەو کەسەش بوو کە لە ١٩٧٢دا، لەگەڵ ئدریس بارزانیدا سەردانی ئەمریکای کرد بۆ هۆنینەوەی یەکەمین داوەکانی پەیوەندی لە ڕێگەی CIAوە. عوسمان، پاش دروستکردنی ڕێکخراوە نوێکەی بە ماوەیەکی کورت گواستیەوە سوریا، و لەوێش قادر جەباری و شەمسەدین موفتی و کەسانی تر پەیوەندیان پێوەکرد. دکتۆر مەحمود تا ١٩٧٩ سەرکردایەتی ئەم ڕێکخراوەی کرد، و لە ١٩٧٩دا لە گەڵ ڕەسول مەمەند و ئەندامانی تری باڵە جودابووەکەی بزوتنەوەی سۆشیال دیموکراتی کورد، کە یەکیتبوو لە گروپە سەرەکیەکانی (ی.ن.ک)، پارتی سۆشیالستی کوردستان ـ یان دروستکرد، کە یەکێکە لە هەشت ئەندامەکەی بەرەی کوردستانی ئێستاکە.

کۆنترین پارت لەعیراقدا، پارتی کۆمۆنستی عیراقە (لە١٩٣٤دامەزرێندراوە). لقی کوردستانی پارتی کۆمۆنست لە شەستەکانەوە چالاک بوو لە ناو بزوتنەوەی کوردیدا، بەڵام لە١٩٧٤ بوو بە بەشێک لە (بەرەی هێزە نیشتمانی و نەتەوایەتی عیراق ـ جبهە القوی الوطنیە و القومیە) کە بەعسی عراق دروستی کرد، و سەرکردایەتیشی دەکرد. وەک هاوپەیمانی بەعس، هێزە چەکدارەکانی پارتی کۆمۆنست لەو ساڵەدا دژ بە ڕاپەرینی کورد شەڕیانکرد. ئەم پارتە تا ساڵی ١٩٧٨ بەردەوام بوو لە پشتگیری دەسەڵاتدارانی عیراق . هەمان ساڵ، واتە ١٩٧٨، بەعسیەکان، بەمەبەستی لە ناوبردنی ئەوپارتە، دەستیان بە تیرۆرکردنی کۆمۆنیستەکان کرد. لە ١٩٧٩دا، ئەڵقەی نێوان بەعس و کۆمۆنیست بەتەواوی پسا، و جارێکی تر کۆمۆنیستەکان چونەوە ناو بزوتنەوەی چەکداری کورد و دەستیان بە چالاکی کردەوە.

دیاردەی دیاری ماوەی پاش تێشکانی ١٩٧٥، بڵاوبوونەوەی بیرە چەپڕەوەکان بوو ، بەتایبەتی ئەوانەی سەر بە مارکسیزم و ماویزم بوون. لەو دەمەدا چەندین وردە پارت و ڕێکخراوی چەپڕەو دروستکران ، یەکێ لەوانەش پارتی ڕەنجدەرانی کوردستان بوو، کە ئیبراهیم خەلیل دایەزراند. بیرو باوەڕی پ.ر.ک لەپلەی یەکدا سەرنج ڕاکێشەری گەنج و لاوان بوو، کە بوونە زۆربەی ئەندامانی پارتەکە. ئەم پارتە گەلێ چالاکی نهێنی لەشارەکانی کوردستان ئەنجامدا. هێزەکانی ئاسایشی ڕژێم دەستیان دایە هێرشی بێ بەزەییانە دژ بە پ.ر.ک و لە ١٩٧٦دا توانیان شەهاب نوری ، کە سەرکردەیەکی پارتەکە بوو، بگرن و لەسێ دارەبدەن، پاش ماوەیەکیش خودی دامەزرێنەری پارتەکە ـ ئیبراهیم خەلیل ـ گیرا و لە ژێر باری جستوجۆدا شکا

و زانیاری گرنگی لە بارەی ڕێکخراوەکانی پارتەکەوە ئاشکراکرد و بەم کارە ڕێی بۆ ڕژێم خۆشکرد کە پارتەکە لەناوبیات.

لە گشت پەیدابوونەکان گیرۆدەدار و ئاستەمتر پێکهاتنی یەکیەتی نیشتمانی کوردستان (ی.ن.ک) بوو بەسەرۆکایەتی جەلال تاڵەبانی، کە لە کاتی هەرەسەکەدا نوێنەری تایبەتی بارزانی بوو لەسوریا. (تاڵەبانی و بارزانی) پاش پەیمانی ۱۹۷۰ یەکیان گرتبووەوە،ئەویش دوای ئەوەی کە تاڵەبانی بۆ ماوەیەک گەڕایەوە بارەگای سەرکردایەتی بارزانی لە حاجی ئۆمەران، و سەرۆکی کورد بڕیاریدا کە لە "کوڕی" خۆی خۆشبێ (بارزانی هەمیشە تاڵەبانی بە کوڕی خۆی بانگ دەکرد) پاش ئەوەی کە لە۱۹٦٦دا لێی جدابووەوە، و(پارتی دیموکراتی کوردستانی "جێگر")ی دروست ـ کردبوو، وە شان بەشانی لەشکری عیراق دژ بە بارزانی شەڕی کرد. بۆ مێژوو دەبێ بڵێین کە هۆیەکانی جودابوونەوەی ۱۹٦٦ لە ڕاستیدا لە ۱۹٦٤وە دەستی پێکرد کە تاوانی عەشایرگەری و دەسەڵات پەرستییان خستە پاڵ بارزانییەوە.

جا وەک ئاماژەمان بۆ کرد، دوای تێکەڵاوبوونەوەی ۱۹۷۰بە ماوەیەکی کورت ، تاڵەبانی حاجی ئۆمەرانی جێهێشت . سەرەتا هەندێک لە بەیروت بوو، و پەیوەندی لەگەڵ چەند ڕێکخراوی فەلەستینی بەست، و پاشانیش لە دیمەشق مایەوە وەک نوێنەری بارزانی تا هەرەس.

پاش هەرەسی ۱۹۷٥ ، یەکسەر هەوڵدان دەستی پێکرد بۆ بەیەک گەیاندنی دوو گروپی کوردیی ، کۆمەڵەی ڕەنجدەرانی کوردستان و بزوتنەوەی سۆشیال دیموکرات. بەرهەمی هەوڵەکان پێک هێنانی یەکیەتی نیشتمانی کوردستانی بوو، کە وەک پێویستێک هاتەپێش. تاڵەبانی لەگەڵ نەوشیروان(ئەندامی سەرکردایەتی ی.ن.ک لە ۱۹۹۲دا) ، شەهاب نوری و شاسوار جەلال (پاشان لە شەڕدا کوژرا) ، ئەندامی دەستەی دامەزرێنەری کۆمەڵەی ڕەنجدەران بوو. سەرکردەکانی بزوتنەوەی سۆشیال دیموکراتیش؛ عەلی عەسکەری، خالید سەعید، عومەر مستەفا و مەمەند ڕەسول بوون. تاڵەبانی بە گونجاوترین کەس دیترا بۆ سەرکردایەتی ئەم یەکیەتییە. ئەویش، بۆ نواندنی بێ لایەنی خۆی ،دەستی لە سەرکردایەتی کۆمەڵەی ڕەنجدەران کشاندەوە. پاش ئەم هەڵبژاردنە، ڕەبایی (charimsma ـ جاذبیە) تاڵەبانی بووە هۆی ڕاکێشانی ژمارەیەکی زۆر لە خەباتکەرانی دەرەوەی ئەم دوو ڕێکخراوە. ئەم خەڵکە نوێیەی کە نە بزوتنەوە بوون و نە کۆمەڵە، لە سەرەتادا بە «خەتی گشتی» ناسران و ڕەنگی سێهەم ڕێکخراوی ناو (ی.ن.ک)یان گرتە خۆ. ئەمە لە خۆیدا بە گۆڕانکارییێک دیترا لە ڕەوت و شێوازی بزوتنەوەی کوردیدا..

چاوئەندازانی (Observers) کورد وەهایان ڕاگەیاند کە مۆدێلی ی.ن.ک لە بەرەی ڕزگاریخوازی فەلەستینەوە وەرگیراوە؛ ئەوەیش لەلایەکەوە ڕەنگدانەوەی ئەوەبوو، کە PLO لەو دەمەدا بە هێزێکی ڕامیاری و جەنگی ڕۆژهەڵاتی ناوەند دەدیترا. لەلایەکی کەوە، تاڵەبانی پەیوەندیەکی چاکی لەگەل چەند سەرکردەی فەلەستینی دروستکردبوو، بەتایبەتی جۆرج حەبەشی

بەرەی مللی بۆ ڕزگاری فەلەستین(الجبهه الشعبیه لتحریر فەلەستین) و نایف حەواتمەی بەرەی دیموکراسی (الجبهه الدیموقراطیه). هەروەها تاڵەبانی بۆماوەیەک لە ڕۆژنامەی(الهەدەف)، کە ڕۆژنامەی بەرەی مللی بوو کاریدەکرد، و هەر لەو ماوەیەشدا، دەستەیەک کوردی چەپڕەو پەیوەندیان بەو دوو باڵە لەشکریەی ئەو دوو ڕێکخراوە فەلەستینیەوە کرد، کە یەکێ لە هۆیە هاندەرەکانیان، دابینکردنی سەرچاوەکانی چەک و دامەزراندنی پەیوەندی لە گەڵ سوریا بوو. بەد بەختانە ناخۆشی لە نێوان فەلەستینی و سوریەکاندا پەیدابوو، و ئەمەش لەڕێی خۆیەوە کاری لە پەیوەندیەکانیان کرد لەگەڵ کوردی عیراق.

بەگشتی، ماوەی نێوان ۱۹۷٥ ـ ۱۹۷٦ دەمی ڕێکخستن و ڕێکخستنەوەی گشت پارت و بزوتنەوە و ڕێکخراوە کوردیەکان بوو. هەموو لایەنەکانیش لەگەڵ ئەوەن کە قۆناغی نوێی خەباتی چەکداری لە کۆتایی ئەم ماوەیەدا دەستی پێکردەوە، و یەکەمین ئۆپەراسیۆنەکان هاودەم لەلایەن هەردوو گروپە سەرەکیەکەوە (پ.د.ک) و (ی.ن.ک) ئەنجامدران. بارودۆخی کوردستان، لەودەمەدا یەکجار نالەبار و ترسناک بوو، مەفرەزەی بچوک بچوک، لە دیوی ئێران و سوریاوە سنوریان دەپەڕاند، بەمەبەستی چالاکی لە کوردستانی عیراقدا. گەلێ جاریش، مەفرەزەکان ناچاردەبوون لەکشانەوەیاندا خۆیان بەتورکیادا بکەن. ئەم چالاکیە سەرەتاییانە هەرچەندە لەسنوورێکی تەسکدا بوون ، بەڵام خولێکی مەزنیان دیت لە گوژدانی باری دەرونی مەردومی کورد، بەرابەر بە تیرۆر و کاولکردن و بەعەرەب کردنی بەردەوام.

لێرەدا دەبێ ئاماژە بۆ ئەوە بکەین، کە هەر لەسەرەتاکانی بزوتنەوەی چەکداریی کوردەوە، واتە لە۱۹٦۱وە جیاوازیەکی ڕوون وئاشکرا لەنێوان دوو ڕووی جەنگی و ڕامیاری ڕێکخراوەکانیدا نابیندرێت. بەڵکو لەراستیدا بێخودی ناکەین گەر بڵێین کەهەموو بزوتنەوە کوردییەکان زادەی مەیدانی جەنگن، جگە لە پ.د.ک کە لە ۱۹٤٥دا و دوور لە بارودۆخی پاش شۆڕشی ۱۹٥۸ی عیراق پێکهاتووە.

شەڕی ناوخۆیی کورد، کە پاش مردنی بارزانی سەریهەڵدا، بارودۆخی کوردستانی ئاستەمتر کرد و ڕێکخراوە کوردیەکان هاودەم لەگەڵ وردە شەڕی دژ بە حکومەتی عیراق، جەنگی یەکدیشیان دەکرد.

کوردستان بەم جۆرە مایەوە تا سەرهەڵدانی جەنگی عیراق ـ ئێران لە ۱۹۷۸دا. ئەم جەنگە دەرگایەکی نوێ بۆ بزوتنەوەی کورد لە عیراقدا کردەوە، کە تێیدا فاکتەری دەرەکی، هەمیسان گرنگی سەرەکی بەدەستهێنایەوە. دەبینین کە هەرچەندە شەڕی نوێی کورد هیچ مەترسییەکی بۆ ڕژێم نەبوو، لەگەڵ ئەوەشدا بەغدا دووجار هەوڵی گفتوگۆیدا لە ۱۹۷۸ و ۱۹۷۹. یەکەمیان لەگەڵ (کۆمیتەی ئامادەکەر ـ پ.د.ک)و دووەم لەگەڵ (ی.ن.ک.). ئەم دوو هەوڵە سەریان نەگرت، لەبەر ئەوەی بەغدا سووربوو لەسەر خۆبەدەستەوەدانی بێ مەرجو شەرتی هەموو لایەنە

کوردیەکان، و کوردیش داوای ڕاگرتنی ڕاگواستن ، بەعەرەبکردن و ڕەشبگیری دەکرد، جگە لە چاککردنی ئۆتۆنۆمیەکەی خودی ڕژێم.

جەنگی ئێران ـ عراق

دەستپێکردنی جەنگی ئێران ـ عراق هەلی گەشانەوەی بۆ بزوتنەوەی چەکداری کورد ڕەخساند. چونکە ئەو شەڕە بەغدای ناچارکرد کە بەشێکی زۆری هێزەکانی بکێشێتەوە بۆ بەرەکانی شەڕ لە ناوەند و باشووری عیراقدا.

بۆ کورد، ئەم جەنگە، وەهایکرد کە جگە لەو چەند سەد کۆنە پێشمەرگەیەی کەپاش هەرەسی ١٩٧٥ لە دەرەوەی عیراق لەگەڵ سەرکردەکانیاندا مابوونەوە و دەستیان بە شەڕی دژ بە ڕژێم کردبۆوە، هەزاران کەسی تر، لە «گوندە مۆدێرنەکانەوە» ، کە ڕژێم بۆ خەڵکی ناوچە چۆڵ پێکراوەکانی دروستکردبوو، بەرەو چیاکان هەڵهاتن. لەڕاستیشدا کوردەکان ڕقیان لەو (گوندە مۆدێرنانەی) ڕژێم دەبۆوە و هەمیشە بە چاوی ئۆردوگای زۆرەملی تەماشایاندەکردن.

بۆ کوردستانیش وەک ناوچە؛ گرژی و ناکۆکی ناو بزوتنەوەی کوردی خۆی ، لە نێوان ١٩٧٩ و ١٩٨٠دا کوردستانی عیراقی کردبوو بە دوو بەشەوە، یەکیان بادینان کە باکوور و ڕۆژئاوای دەگرتەوە، و لەژێر دەسەڵاتی پ.د.ک بوو. دووهەم سۆران ، کە لە باشور و ڕۆژهەڵاتی ناوچەکە بوو، و لە ژێر دەسەڵاتی ی.ن.کدا بوو. هەریەکێ لەم دوو ڕێکخراوە زۆر بە وردی پاسەوانی ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی خۆیان دەکرد، و هەمیشە کە سنووری یەکتریان پەڕاندووە، گەر بە مەبەستی لێدانی عیراقیش بووبێ، ئەوە تووشی شەڕی ناوخۆیی بوون. هۆی سەرەکی ئەم شەڕە ناوخۆییەش بەدەستهێنانی سەرکردایەتی هەموو بزوتنەوەی کورد بوو.

لە سەرەتای جەنگدا، قەوارەی پێکدادانی ناو حزبەکان لە سنوورێکی تەسکدا بوو، ئەوەش تەنها لەبەر ئەوەی کە توانای لەشکری و جەنگی ڕێکخراوەکان کەم بوو. بەڵام بە بەردەوامی جەنگی ئێران ـ عیراق، توانای جەنگی ئەم پارتانە گەشەیکرد و بوونە خاوەنی لەشکری تەواو لەپێشمەرگە، و ئەمەش لەخۆیدا بووە هۆی ئەوەی کەشەڕی نێوانیان، بەهاندانی سەرکردەکانیان، خەست بێتەوە.

لە سەرەتای هەشتاکاندا پ.د.ک ، پارتی کۆمۆنیستی عیراق و پارتی سوسیالستی کورد و چەند پارتێکی تری عیراقی پەیمانی دروستکردنی بەرەی نیشتمانی دیموکراتخوازیان (جود: الجبهه الوطنیه الدیموقراطیه) بەست . ڕوداوی لەوەش گرنگتر لە ١٩٨٢دا بوو ، کە پ.د.ک ، و ی.ن.ک لە دۆڵی پشت ئاشانی نزیک بە حاجی ئۆمەران و بناری چیای قەندیلی سەر سنووری ئێران ـ عیراق، کۆبوونەوە. لەم کۆبوونەوانەدا، فرەیدوون عەبدولقادر نوێنەرایەتیی ی.ن.ک دەکرد و مەلا محەمەدی لاجانی هی پ.د.ک. لە ئەنجامی کۆبوونەوەکانی پشت ئاشاندا یەکیەتی و

پارتی پەیمانێکیان مۆرکرد کە تێیدا تەبەعیەتی ناوچەکان لە بەینبرا ،و ڕاگەێندرا کە کوردستان گۆڕەپانێکی ئازادە بۆ گشت گروپە خەباتکارەکان. هەروەها هەردولایان لەبارەی یەکگرتنەوەی هێزە لەشکریەکان وەستەیەکیان هەبوو.

جگە لەم هەوڵانەش، سوریا و لیبیا هەوڵکی گورجتریان خستەگەڕ بۆ نزیک کردنەوەی لایەنەکانی ئۆپۆزسیۆنی عیراقی لەیەک. لە ٦ فەبریوەری ١٩٨٣دا ، نۆزدە پارت و بزوتنەوەی عیراقی بەیان نامەی تەرابلوسیان مۆرکرد، کە تێیدا پەیمانی « دوا هەنگاونان بەرەو یەکیەتی لە چوارچێوەی بەرەیەکی نیشتمانی فراواندا» دا ، بەمەرجێ کە لە ماوەی «یەک مانگدا» پێکبهێنرێت، لەپێناوی نەهێشتنی ڕژێمی بەعس و دامەزراندنی «حکومەتێکی دیوکراتی، مللی ، یەکیەتیخواز». بەیاننامەکە جەغتی لەسەر «بەخشینی ئۆتۆنۆمی ڕاستەقینە بە کوردستانی عیراق، و ڕێزگرتن لە مافەکانی تورکمان و کەمە نەتەوایەتیەکانی دی تێیدا » ، دەکرد . هەروەها ،لایەنە مۆرکەرەکان داوایانکرد کە « بێ دواخستن گشت جۆرە پروپاگەندە و ناکۆکی و لێکدانیک، ڕاگیرێت » لە نێوان پارتەکاندا.

ئەم کۆبوونەوەیەی تەرابلوس بە بەرێوەبەرایەتی مێجەر عەبدولسەلام جەلوود، دەسەڵاتی دووەمی لیبیا، و ئامادەبوونی محەمەد حەیدەر ـ ی ئەندامی سەرکردایەتی نەتەوەیی (القیادە القومیە) پارتی بەعسی سووری و چەندین سەرکردەی فەلەستینی، بەسترا. لە نێو ئەم نۆزدە پارتە عیراقیەدا، پ.د.ک ـ ی.ن.ک ـ پارتی کۆمۆنیستی عیراق ـ پارتی دیوکراتی گەل و ڕێکخراوی نیشتمانی دیوکراتی تورکمانان ـ ی، تێدابوو. بەڵام، پیرۆزی پێشهاتەکە و پەیمان و سۆز و پێک سازبوون، دادی نەدا و پاش چەند هەفتەیەک ئاشکرا دەستیان بە توانج و تاوانبارکردنی یەکدی کردەوە.

چاوگەکانی ناکۆکی نێوان ئۆپۆزیسیۆنی عیراقی ئەو دەم (کە تا ئەمڕۆ وەک خۆی ماوە) ، جیاوازی ئایدیۆلۆجی ، دینی و نەتەوەیی بوو. ئۆپۆزیسیۆن ببووە چوار شا کەرت: شیعەی ئیسلامی ، کورد، عەرەبی نەتەوەیی(بەعسیی سەر بە سوریا و ناسریەکان) ، و کۆمۆنیستەکان کە تاکە ڕێکخراوبوون دانیان بە مافە نەتەوەییەکانی کوردانا ، بە مافی خۆبەڕێوەبردنەوە.

لە خودی کوردستانیشدا ، پارتەکان دەستیان بە خۆ پڕ چەککردن کرد. ناجۆری و خرۆش لە بەهاری ١٩٨٣ بە ترۆپک گەیشت؛ کە بەرەی دیموکراسی نیشتمانی عیراق(جود ـ بەبەشداری پ.د.ک، پارتی کۆمۆنیست، پارتی سۆسیالیستی کورد، پارتی سۆسیالیستی کوردستان ـ وەک هێزی سەرەکی) ، هێرشیان بردە سەر بنکەکانی ی.ن.ک لەناوچەی بالیسانی سەر بەهەرێمی هەولێر. دژکاری(ی.ن.ک) لەلایەکەوە هێرش بردنە سەر بنکەکانی کۆمۆنیستی عیراق و (پ.د.ک) بوو لە پشت ئاشان و قەرناقا. لەلایاکی تریشەوە هێرشی سەر هەردوو پارتە سۆسیالیستەکەی (کورد، هەروەها کوردستان) بوو لە ئاشقولقێ. گورزی سەنگینی ئەم شەڕانە

بەر کۆمۆنیستەکان کەوت ! ، و نزیکەی ١٠٠ شەرکەریان کوژرا و ژمارەیەک کادری پێشکەوتویان گیرا و ئیزگەکەشیان دەنگبڕکرا.

کەریم ئەحمەدی ئەندامی مەکتەبی سیاسی حشع، بە پەلە داوای چاوپێکەوتنی کرد لەگەڵ تاڵەبانی سەرۆکی ی.ن.ک، (تاڵەبانی هەمیشە ڕێزێکی تایبەتی بۆ کەریم ئەحمەد هەبوو کەلە سەرەتای پەنجاکاندا مامۆستای حزبیبووە لەشاری کۆیە) . ئەم دووە لە پێنجی مانگی پێنجدا بەیاننامەیەکی هاوبەشیان ئاراستەی "هەموو شەرکەرانی هەردوولا" کرد کەتێیدا فەرمانی "ڕاگرتن دەستدرێژی بێ درەنگی" دەدا ، و داخیشیان خوارد بۆ " ئەو بارە نا ئاساییەی ڕوویدا لە نێوانیاندا ." هەروەها داوای هەنگاونانیان کرد بۆ "یەکگرتنەوەی تواناکان ...... دژ بە دیکتاتۆرییەت و بۆ بەدی هێنانی ڕژێمێکی فرەپارتی نیشتمانی دیموکرات، کە توانای بەدیهێنانی سەربەخۆیی ڕاستەقینەی هەبێت بۆ عیراق و ئۆتۆنۆمی ڕاستەقینەش بۆ کوردستان." ئەما دەسکەوتی ڕاستەقینەی ئەم پێک گەیشتنە تەنها پاکسازی و کشانەوەی حشع بوو لە هێڵەکانی شەڕ و ناوچەکانی ی.ن.ک لەوکاتەیدا کە پروپاگەندەی دژ بە یەک، بەدرێژایی ١٩٨٣ـ ١٩٨٤ هەر بەردەوام بوو ، و بێبوار تاوانی خیانەتکاری و نۆکەری بەعس و هێزی بێگانەیان دەخستە پاڵ یەک.

جا لێرەدا دەبێ ئاماژە بۆ ئەوەش بکەین، کە لەگەڵ بەردەوامی شەڕی ناوخۆدا، گوشاری پێشمەرگەکانی پ.د.ک، و، ی.ن.ک بۆ سەر هێزەکانی عیراق پتر و توندتر دەبوو. هێزی جەنگی ئەم پارتانە بە ڕادەیەک گەیشت کە "ناوچەی ئازادکراو." دروستکەن، و مەفرەزەکانیان بتوانن چالاکی لە ناو شارەکاندا بکەن و بگەڕێنەوە. بەڕێوەبەرایەتی عیراق گەلێ جار ناچاربوو هێز لە بەرەی شەڕی دژ بە ئێران بکێشێتەوە، تا بەرەنگاری شالاوی جەنگاوەرە کوردەکان ببێتەوە.

ماوەی نێوان ١٩٨٣ ـ ١٩٨٤، کوردستان بووە گوای(شاهیدی) پەرەسەندن و پەیدابوونی مەودایەکی نوێ بۆ ئەو دیاردەیەی کە ساڵەهای ساڵ هاوبەندی جەنگی کورد بووە دژ بە بەڕێوەبەرایەتی ناوەندی؛ واتە دیاردەی کوردی بەکرێگیراو لەلایەن ڕژێمەوە!!، چەکدارکردنی ئەو بەکرێگیراوانەی ، کە لەلایەن ڕژێمەوە پێیان دەگوترا فورسان بەواتەی سوارە، و خودی کورد پێیدەگوتن جاش بەواتەی کەر، پەرەیسەند. هۆیەکی سەرەکی ئەم پەرەسەندنەش پەست و زۆریی جەنگی عیراق ـ ئێران بوو بۆ سەر خەڵکی کورد. لەم بوارەدا مەردی خێڵەکی کورد لە پێناوی؛ پارە، چەک و دەسەڵات بەخشین لەلایەن ڕژێمەوە خولێکی دیاریان لە هەڵمژین و کەمکردنەوەی زەبروزۆری پێشمەرگەدا دیت.

لەلایەکیکەوە، هەوڵی خاپوورکردنی ئابووری و ژیانی کۆمەڵایەتی دێهاتی کوردستان لەڕێی دەرکردن و کاولکردنەوە بە پلەیەکی نوێ گەیشت؛ ئەو دێهاتانەی ڕاستەوخۆ لە بەرەی جەنگدا نەبوون، هەموو جۆرە خزمەتگوزاریەکی کۆمەڵایەتی، تەندوروستی و ڕۆشنبیریان لێبڕا !، ئەمەش

بۆ ئەوەی کەدانیشتوانی ئەو دێهاتانە ناچارکەن کۆچ بەرەو باژێر و شارەکان بکەن. نمونەیەکی ڕوونی ئەم ڕەوتە بڕیاری داخستنی ٧٤٨ قوتابخانە و دەبستانی سەرەتایی بوو لە دێهاتەکانی سەر بە هەولێر ، سلێمانی و دهۆک کە، ڕاستەوخۆ بووە هۆی دابڕانی نزیکەی ١٥٠٠٠ منداڵی کورد لە خوێندن و فێربوون. بەهانەی دەوڵەت بۆ ئەم کارە، ئەوەبوو کە دەبستانەکان دەکەونە (ناوچەیەکی ئاسایشی ناجۆرەوە) و ڕەچاوناکرێت کە دەزگاکانی خوێندەواری تێیدا هەڵسوڕێت. دێهاتیەکان داوایانکرد کە منداڵانیان بۆ خوێندن بچنە دەبستانی ئەو گوند و شارە نزیکانەی کە دەکەونە دەرەوەی ناوچەی دیاریکراو، بەڵام داواکاریەکە لەلایەن ڕژێمەوە ڕەدکرایەوە.

هەر لە ١٩٨٣دا، تاوانی بێ سەروشوێن کردنی ٨٠٠٠ بارزانی، ئاشکرا پەیامی شالاوی نوێی ترس و ئەشکەنجەی پێبوو بۆ گەلی کورد؛ لە شەوێکی تاریکدا یەکەیەکی گاردی کۆماری عیراقی، دەستی بە ئابلۆقەدانی ماڵەکانی گردگەی شورەداری قوشتەپە کرد (ئەم گردگە ـ مجمع ـ دەستکردەی ڕژێم دەکەوێتە ٦ میلی باشوری هەولێر و بەرزانی تێدا کۆکرابۆوە). بۆ دەمەوە بەیان لە کاری دەورەدان بووەوە، و نزیکەی ٨٠٠٠ بارزانی نێرینەی (لاو و پیر کە تەمەنیان لە ١٢ تا ٨٠ ساڵ بوو) کۆکردەوە و بردنی بەرەو چارەنووسێکی نادیار. نوێنەرانی کورد لە گفتوگۆی پاش جەنگی کەنداودا سۆراغی بەرزانیەکانیان لە نوێنەرانی ڕژێم پرسی ، بەڵام وڵامێکی ڕوونیان نەدرایەوە، و تێگەیشتن کە ئەم بارزانیانە لەناوبراون.

بەرەو بەرەی کوردی

لە سەرەتای ١٩٨٤دا، زۆربی لەشکری ئێران بۆ سەر عیراق پاڵی بە ڕژێمەوە نا کە داوای گفتوگۆ لە ی.ن.ک بکات، کە ببوە خاوەن هێزێکی جەنگی ترسناک لە کوردستانی عیراقدا. گفتوگۆ نزیکەی ساڵێکی خایاند و وەک جاران هیچی لێ هەڵنەکرا ، بەڵام هەمان پێشواز بووە دەروازەی دیالۆگێکی قووڵ و درێژخایەن لە نێوان خودی کوردەکاندا، کە بابۆڵەکەی پێکهێنانی بەرەی کوردی بوو لە ١٩٨٧.

بۆ شیکردنەوەی ئەم باسە، سەرەتا دەبێ بڵێین کە زەمینە خۆشکەر بۆ پەیوەندیەکانی نێوان بەغدا و تاڵەبانی د.عەبدولرەحمان قاسملوی سەرۆکی حزبی دیموکراتی کورد لە کوردستانی ئێران و هاوکار و نووسەرێکی ئەم فەرگەردە بوو. قاسملو کە دۆستی تاڵەبانی و هاوپەیمانی عیراق بوو لە جەنگی دژ بە تاران بووە ناوبژیکار (وسيط) یەکەم کۆبونەوەی ئەم دوو لایەنە لە ١٩٨٤دا؛ تاڵەبانی لە ١٩٨٩دا ویستی چاکەی هەوڵە سەرنەگرتووەکەی قاسملو بداتەوە، و کەوتە نێوان قاسملو و تاران. وەک ئەنجام بڕیاردرا کەهەردوولا لەڤیەنا کۆبنەوە، بەڵام بەداخەوە، قاسملو بەدەستی پیاوانی ئێران ، وەک گومان دەکرێت. ، بەر لە کۆبوونەوەکە تیرۆرکرا. ڕووداوە مێژوییەکانیش ئاشکرا نیشانیاندا کە هەردوو دەوڵەتی ئێران و عێراق زیرەکانە دۆستایەتی نێوان

ئەم دوو سەرۆکە کوردەیان بەکارهێنا لە هەلی جیاوازدا بۆ بەرژەوەندی خۆیان.

لەگەڵ دەسپێکردنی گفتوگۆی نێوان تاڵەبانی و بەغدا، ئەوە ڕەچاوکرا، کە گۆڕان بەسەر ڕاگەیاندن و شێوازی پروپاگەندەی نێوان دوو لایەنە سەرەکییەکەی کورددا (جود & ی.ن.ک) هات. دووهەفتە پاش دەسپێکردنی گفتوگۆ، تاڵەبانی کە لە بەغدا بوو، گەڕایەوە بارەگاکەی لە کوردستان و زنجیرەیەک کۆبوونەوەی بەست بۆ ڕوونکردنەوە و شیکردنەوەی بوارەکە. لەیەکێ لەو کۆبوونەوانەدا کە بەئامادەیی دەستەیەک ڕۆشەنبیری کورد بوو، پرسیاری هاتەپێشێ !، ئەویش ئەوەبوو، گەر مەبەست لەم کارە ، چابوونەوەو ئاشت بوونەوە بێت؟؟، ئایا نابێ لەماڵێ خۆمانەوە دەسپێبکات. واتە نێوان دوو لایەنە کوردیەکە، پێش ڕووکردنە ڕژێمی عیراق.

ئەمە ، لە ڕاستیدا، سەرەتای دادوستانی ناوخۆیی کوردی خستە ئاراوە ، و پارتی کۆمۆنیستی عیراق خولێکی پۆزەتیفی تێدا گێڕا. لە ڕوورا، دەبینین کە هورووژمی پروپاگەندەی ـ جود ـ دژ بە ـ ی.ن.ک ـ بەردەوام بوو، و بێوچان داوای ڕاگرتنی گفتوگۆی دەکرد لەگەڵ بەغدادا. بەڵام لەبنڕا هەردوو لایەنە کوردەکە بەردەوام بوون لە پەیوەندی و دادوستاندا.

لەسەرێکی دیکەوە، تاڵەبانی، هاودەم لەگەڵ ئەم ڕوداوانەدا ، بەدزی پەیوەندی لەگەڵ عەلی ئەکبەر هاشمی ڕەفسەنجانی ، ڕابێژی پەرلەمانی ئێرانی (بەر لەوەی ببێ بە سەرۆک کۆمار) پەیداکرد. تاڵەبانی بە ڕەفسەنجانی ڕاگەیاند کە ، یەکیەتی نیشتمانی کوردستان، ناچاری ئەم گفتوگۆیە کراوە، و لە ڕاستیدا پێی چاترە کە کێشەی کورد لە عیراقێکدا چارەسەربکرێت کە بەعس حوکمی نەکات. بەڵام بزوتنەوەکە توانای بەدیهێنانی ئەوەی نییە.

وەک ئەنجامێکی گشتی ، تاڵەبانی خۆی لە سێ گفتوگۆدا دیتەوە، یەک لەگەڵ بەغدا، دوو لەگەڵ کورد، و سێیەم لەگەڵ تاران. سەرنەگرتنی گفتوگۆی لەگەڵ بەغدادا تاوی بە دووەکەی دیکەدا. لە ١٩٨٦دا نوێنەرایەتیەکی هاوبەشی پ.د.ک/ حشع/ حسک گەیشتە بارەگای سەرکردایەتی ی.ن.ک لە یاخسەمەری سەر بە ناوچەی سلێمانی. ئەنجامی کۆبونەوەکان بەیاننامەیەک بوو کە بانگی یەکگرتنی دژ بە فەرمانڕەوایانی بەغدا ڕاگەیاند.

لەبارەی گفتوگۆکانی ی.ن.ک لەگەڵ تارانیشدا، دەتوانین بڵێین کە ئەنجامێکی زووی ئەو پەیوەندیە، تۆپ بارانکردنی جەسورانەی دامودەزگا نەوتیەکانی کەرکوک بوو لەلایەن یەکیەتی ـ یەوە بە تۆپی ئێرانی. گۆڕانی دیارتر لەهەڵسوکەوتی ئێرانیدا پاش ئەوە بەددرکەوت کە یەکیەتی بەتەواوی پەیوەندی لەگەڵ بەغدا پساند. لە ئاستێکی کەشەوە، هەمان ئێرانی کە هەوڵ و کۆششی ساڵەهای ساڵێ بۆ لێک داپساندنی هێزە کوردیەکان و ئاشت نەبوونەوەیان بوو، هەمان ئەو ئێرانە بووە هاندەر و پشتگیری یەکگرتنەوەی ئەو هێزە کوردیانە. هۆی ئەم گۆڕانەش لە سیاسەتی ئێراندا دوورنییە داشکانی سەنگی تەرازووی جەنگ بوبێت بەلای عیراقدا، بۆیە هیوای وابوو، کە هێزێکی کوردیی یەکگرتوو بەغدا ناچاردەکات کە هەندێ لە هێزەکانی ناوەند و

باشووری عیراق، بەرەو باکوور بنێرێتەوە. هەر بەم نیازەشەوە، ئازادیەکی پتری بە ڕێکخراوە کوردیەکاندا کە سنوور بپەڕێنن ، و بنکە و پایەگا لە کنار سنوورەکانی ئێرانەوە دروست بکەن.

ساڵی ١٩٨٧ پەیوەندیەکانی ئێران و کورد گەیشتە ئەوپەڕی، کە ڕەفسەنجانی، جەلال تاڵەبانی و ئدریس بەرزانی بانگ کرد بۆ کۆبوونەوە لە تاراندا. هەر لەوێ جگە لەباسی تر، ڕەفسەنجانی بە هەردوو لایەنی ڕاگەیاند کە کورد بە یەکگرتنەوەیان یارمەتیەکی زیاتریان پێدەدرێت لەلایەن ئێرانەوە. پاش کۆبونەوەکان بە ماوەیەکی کورت ئدریس بارزانی مرد، هەرچەندە ئەم ڕووداوە دڵتەزێن بوو بۆ مەسعودی برای، بەڵام لە هەمان کاتدا مەسعودی کردە سەرۆکی بێ شەریکی پارتی دیوکراتی کوردستان.

لە ٧/٥/١٩٨٧دا هەواڵی پێکهێنانی بەرەی کوردستانی بەڕەسمی ڕاگەیێندرا. ئامانجی ئەم بەرەیە، بە پێی دەقی بلاوکراوەکە: « تاودانی خەبات و بەتینکردنی بەرهەڵستی لە کوردستانی عیراقدا، دژ بەو شەڕی جینۆسایدەی کە ڕژێمی عیراق بەرابەر بەدانیشتوانی کورد دەیکات». پێکهێنانی سەرکردایەتیەکی هاوبەش بۆ سەرپەرشتیکردنی چالاکیە جەنگی و ڕامیاریەکان. جگە لەمانەش، داوای داننانی دەکرد بە مافە نەتەوەییەکانی کورددا لە چوارچێوەی عیراق.

دۆکیومێنتی بەرەی کوردستانی لەسەرەتادا لەلایەن شەش پارتییەوە مۆرکرا: پ.د.ک ، ی.ن.ک ، پارتی سۆسیالستی کوردستان ، پارتی سۆسیالستی کورد ، پاتری دیوکراتی گەلی کوردستان ، پارتی کۆمۆنیستی عیراق. پاشانیش پارتی ڕەنجدەرانی کوردستان و یەکیەتی ئاشوریان پەیوەندیان پێوەکرد.

چەکی کیمیاوی و «ئەنفال»

لە کۆتایەکانی جەنگی دژ بە ئێران، عیراق توانایەکی لەشکری وەهای پێکهێنابوو، کە بتوانێ بێترس هێزێکی مەزنتر لە باکوری عیراق بەکاربێنێت، و گورێکی نوێ بە جەنگی دژ بە کورد بدات. لە بەهاری ١٩٨٧وەش، وردەوردە پەنای بردە بەر چەکی یاساغی کیمیاوی، و بەم چەکە نەک هەر لە شوێنەکانی کوردە یاخیبوەکانی دا ، بەڵکو دژ بە خەڵکی دانیشتوی گوند و شارەکانیش بەکاریهێنا. دۆکیومێنت و سەرچاوە کوردیەکان هاوباوەڕن لەوەدا کە، لەشکری عیراق بۆ یەکەم جار لە ناوەندی مانگی چواری ١٩٨٧دا چەکی کیمیاویی بەکارهێنا. هەرچەندە ڕاپۆرتی وەهاش هەیە کە ئاماژە بۆ هاوینی ساڵی پێشوو دەکات، کە تۆپخانەی عیراق بە کیمیاویی لە نزیک گوندی یاخسەمەری[1] سەر بە هەرێمی هەولێری داوە بێ ئەوەی هیچ زیانێک بگەێنێت .

١ ـ لێرەدا لە مەبەستی نووسەر دڵنیانیم، ئەگەر مەبەستی لە یاخسەمەر ، گەر هەڵەم لەناویدا نەکردبێت، ئەو گوندەبێت کە سەرکردایەتی ی.ن.ک لێبوو ، ئەوە دەکەوێتە ناوچەی سلێمانی نەک هەولێر. ئەگەر لە ناوچەی هەولێریش یاخسەمەرێک هەبێت، کە ئاگاداری نیم ، ئەوە کارەکە پێویست بەم تێبینیە ناکات ـ وەرگێڕ

بەهەر حاڵ، هەموو لایەنەکان لەسەر ئەوەن، کە یەکەم هێرشی کیمیاوی نەخشەکێشراو لە ١٩٨٧/٤/١٥ ئەنجامدرا. لەو ڕۆژەدا فڕۆکەی جەنگیی عیراق بە کورد گوتەنی "جۆرە بۆمبێکی تا ئەمڕۆ نەناسراو" لە، هەڵەدن، بەرگەڵو، سێوان، ناوەزک، نۆڵچکە، چناران، کانی توو، لوتەر، سیدار، ئاوژە، چالاوە، سەرگەڵو و ئاوەژێ ـ سەر بەهەرێمی سلێمانی دا. تا کۆتایی ئەو مانگە نزیکەی ٣٠ شار و گوند و چەندین پایە وبنکەی پێشمەرگە بەر بەکارهێنانی هەمان چەک کەوتن. لە ناوەندەکانی ساڵیشەوە، ئەوە، بەکار هێنانی ئەم جۆرە چەکە بووە کارێکی ڕۆژانە.

لە سەرەتای بەکارهێنانی کیمیاوییەوە تا سەرەتای ئۆپراسیۆنە بەدناوەکەی ئەنفالەکان لە مانگی دووی/١٩٨٨دا، گازی خەردەل (گرچەک)، باوترین جۆرە بۆمبی کیمیاوی بوو کە بەکاردەهات. لە دەسپێکردنی ئەنفالەکانەوە، لە ٨٨/٢ ، و تا کۆتایی مانگی ٨٨/١٠ عیراق جگە لە خەردەل(پەی گاس NERVE GAS)یشی خستە کارەوە . ئەنفال وشەیەکی عەرەبییە بە واتای (تالانکردنی دەسکەوتەکانی شەڕ)، هەروەها ناوی چاپتەرێکی قورئانە کە تێیدا باسی یاساکانی جەنگ و مافی داگیرکاری و فتوحات دەکات. سەرباری ئەمە ، ئەنفال ، بۆ بەعسیەکان، ناوی ئۆپەراسیۆنی بێ ویژدانانەی قڕکردنی کورد بوو. ئۆپراسیۆنی ئەنفالەکان لە چوار قۆناغ پێکهاتبوو. یەکەمیان لەمانگی ١٩٨٨/٢ تا مانگی ١٩٨٨/٣؛ دووەمیان لە مانگی ٤ تا ٥؛ سێیەمیان لە مانگی ٥ تا مانگی ٨؛ دوا قۆناغیش لە مانگی ٨ دەستی پێکرد و لە مانگی ٩دا کۆتایی پێهات. ئۆپراسیۆنەکە بە هێرشێکی چڕی گوێنەدەرانەی هێزی ئاسمانی دەستی پێدەکرد ، و بەپاشیدا هێرشی هێزی زەمینی دەهات و، شار ، گوند و زەویوزاری خاپووردەکرد.

سەرەتاکانی ئۆپراسیۆنی ئەنفالەکان ، جێگای شاری هەڵەبجەی کردەوە لە پەڕەکانی تراجیدیای مێژووی خوێناوی کورددا ؛ هێزی ئاسمانی عیراق لە ڕۆژی ١٩٨٨/٣/١٦ ، بە چەکی کیمیاوی لە هەڵەبجەی داو و نزیکەی پێنج هەزار دانیشتووی بەجارێک کوشت. ئەما زەبروزەنگی دوا قۆناغی ئەنفالەکان، کە ناوچەی بادینانی گرتەوە، ئەوە مەودایەکی نوێی پێدرا، کە بێ گومان، جینۆسایدی (ئیبادەی قەومی) کورد بوو؛ ئۆپراسیۆنەکە، بریتیبوو لە شانەکاریی سنووری بادینان و تورکیا، کە بە هەزارەها سڤیلی تێدا کوژرا، دەها هەزاریش سنووریان بەزاند و بوونە پەناهەندە، هەزاران بەدیل گیران . ئەم دیلانەش ، خەڵکێکی زۆریان لێ گەلەکوژ کرا (mass execution) ، و چەندینی دیکەش لەژێر ئەشکەنجە، یاخود باری ناهەمواریی زیندان وئۆردوگا زۆرەملیەکاندا گیانیان لەدەستدا. ژمارەی ئەوانەی کە توانیان خۆیان دەربازکەن بەرەو تورکیا ، لەئەنجامی ئەم ئۆپراسیۆنەدا، خۆی لە ٦٠ هەزار کەس دەدا . نزیکەی نیوەیان تا ساڵی ١٩٩٢ لە تورکیا مابوونەوە.

دەبێ ئەوەش بگوترێت، کە بەغدا و تاران هەردووک ئۆباڵی کارەساتی هەڵەبجەیان بە مل

یەکتردا دا. ئێران ڕایگەیاند کە عیراق بەو لێدانە سزای شاری هەڵەبجەی دا، کە دانیشتوانی بۆ پشتگیری لە هاتنی لەشکری ئێران دژ بە عیراق ڕاپەڕین. ئەما عیراق دەیگوت ئێران لێیداوە ، چونکە خەڵکەکەی دژ بە هاتنی لەشکری ئێرانی ڕاپەڕین. دەزگا سیخوڕیە ئەمریکیەکان ڕایانگەیاند کە هەردوولا گاسیان لێداوە. جا ڕاستیەکەی هەرچۆنێک بووبێت، ئێمە لەیەکشت دڵنیان، ئەویش ئەوەیە کە هەڵەبجە بە کیمیاوی کاولکرا و قوربانیەکەشی هەمووی کورد بوون.

سەرکردایەتی سیاسی کورد، بەرابەر بەم هێرشە دژوارەی ڕژێمی عیراق، جگە لە نامەناردنی ڕۆژانە بۆ UN ڕای گشتی جهانی و زلهێزەکان هیچی پێنەدەکرا. بۆ قوولکردنەوە بێهیوایی کوردی قەلەندەریش، هیچ وڵاتێک ئەرکی بەخۆ نەدا ئاوڕێک لە تراژیدیاکەی بداتەوە ، بگرە ڕخنەی سەرزارەکیش لە تاوانەکانی بەغدا نەگیرا. ئەڵبەتە بێجگە لە هەندێ دۆستی کورد، ڕۆژنامەنووس و کۆمەڵەکانی مافی مرۆڤ کە هەوڵی مەردانەیان نواند بۆ بەرچاوخستنی ئەم کارەساتە . دیاربوو هێزە نێونەتەوەیەکان و ناوچەییەکان سەرقاڵی خەیاڵی تربوون؛ وەک ئەوەی ئەم بارودۆخە نوێیەی ناوچەکە بەسوودی کێبێ باشترە! ئاشکراش کار لەوەیدەکرد کە بەرگی پیاوە بەهێزەکە پڕ بە بەژنی سەدام حوسێن برابێت.

باری کوردستان وای لێهات کە جێگەی هیچ جۆرە بەرخۆدانێکی تێدا نەهێتەوە، نە چەکداری و نە ناچەکداری. لە کۆتایەکانی ١٩٨٨دا سەرکردایەتی کورد بەو پێشمەرگانەوە کە ڕزگاریان ببوو، ناچار سنووریان بڕی و خۆیان بە ئێران و سوریادا کرد. دەرگاش بۆ بەغدا خرایە سەرپشت ، کە بە شێنەیی پلانەکانی «ئاسایشی ستراتیجی» سەر سنوورەکان ئەنجامدات.

تاراگە

ڕۆژانی یەکەمی ژیانی هەندەران بۆ بەرەی کوردستانی و سەرکردایەتی پارتە جیاجیاکانی، ڕۆژانی پڕ پەژارەیی و ناکامی بوون. ڕاستە کە مێژووی کورد هەمبانەی چەندین تراژیدیا بووە، وەلێ بەسەرهاتەکانی ١٩٨٧ـ ١٩٨٨ بێ بەڵەک شاتراژیدیای ئەو مێژووەن. موستەفا بارزانی هەمیشە دەیگووت : چیاکان تاکە دۆستی ڕاستەقینەی کوردن. بەڵام ئەمجارەیان دەرکەوت کە چیاکانیش کوردیان پێ ناپارێزرێ ؛ و هیچ بەرگەی جەنگی کیمیاوی ناگرێ. جگە لەوەش مێژوو بە کوردی نواند ، کە دەتوانێ خۆی دووبارەکاتەوە و زامە قوڵەکانی بکولێنێتەوە!!. ئەوەی ١٩٨٨ بەسەر بزوتنەوەی کوردیدا هات، لە ڕوویەکەوە، دووبارەبوونەوەی دەقاودەقی بار و دۆخەکەی ١٩٧٥ بوو؛ لە هەردوو جاردا، چارەنووسی کورد لە بازێڕی پەیمانسازی ڕاستەوخۆی نێوان عیراق و ئێراندا فرۆشرا.

دەبێ ئەوەشمان لەبەر چاوبێت، کە سەرکردایەتی بارزانی لەکاتی خۆیدا باوەڕی بە بەڵێنەکانی ئەمریکا کرد بۆ پشتگرتنی دژ بە بەغدا. ئەم بەڵێنانەی ئەمریکا بۆ بارزانی، بوونە فاکتەرێکی

گـرنگ لە بڕیاری ڕەدکـردنەوەی دیبـاچەی ئۆتۆنۆمی بەغـدا، کـە لەخـۆیدا بووە هۆی دەست پێکردنەوەی شەڕ لە ئاداری ١٩٧٥. ئەو سەرکـردە کـوردانەی کە لەو مـاوەیەدا نزیکی بارزانی بوون، تا ئەمرۆش دەڵێن کە ئەمریکا، لە بنەوە، بەڵێنی ئەوەشی دابوو کە پشتگیری لە ڕێچارەی فیدراڵی بکات بۆ کورد، لەخەباتی دوورودرێژی دژ بە بەغدیدا. ئەڵبەتە ئەم ئامانجانە هەرەسیان هێنا، کەبۆ کورد دەرکەوت مەبەستی ئەمریکا لەم سیاسەتەی، کە هێنری کیسینجەری شالیاری کـاروباری دەرەوەی ئەندازیاری بوو، تەنهـا بەکـار هێنانی کـورد بوو بۆ لاوازکـردنی عـیـراق، بەمەبەستی جێبەجێکردنی داخوازیەکانی شای ئێران و دوورخستنەوەی لە سۆڤیەت. کورد تائەمرۆش بە پەژارەییەوە لەبیریانە کەبارزانی بەڵێنەکانی ئەمریکای بەبیر کێسینجەر هێنایەوە. چۆن کیسنجەر لەوەڵامدا پێی ڕاگەیاند کە: بای ئەوەندەی کە بەلای واشنتنەوە گرینگبێت، ئەم پەیمانکارییە «لە ئۆپراسیۆنێکی ڕووپۆش پتر نەبووە».

ئەڵبەتە، گومان لەوەدا نییە کە شێوە دلارامیەک (دڵ ئارامییەک)، جا هەرچەندە تاڵیش بێت، لەوەدا هەیە کە ڕاستیەکی وەک «کەس دۆستی کورد نییە» هۆی هەموو نشوستیەکانە. بەڵام ناشکرێ خۆمان لە دێوەزمەی ڕاستی دیکە بدزینەوە و سەرکـردایەتی خودی کـورد بە بەری و بێ خەتا بزانین لە تراژیدیای میللەتەکەیاندا. دروست و ئاشکرایە، کە کەمی پشتگیری هەرێمی و جیهانی ڕۆژی کوردی بەو ڕۆژە ڕەشە گەیاند. بەڵام ئەوەش دروستە، کە سەرکردەکانی کورد، لە هەردوو حاڵەتدا، نەیانتوانی لە پێشرەفتی ڕووداوەکان بگەن و دروست هەڵیسەنگێنن، بۆیەش تووشی هەڵەی کوشندە بوون. سەرکردایەتی مستەفا بارزانی، بەر لە بەهاری ١٩٧٥، دەیزانی کە ئێران و عیراق خەریکە ڕێکدەکەون، ئەم باسەش چەند جارێک لەلایەن سیاسەتمەدارانی کوردەوە تاوتوێ کرابووەوە، بەڵام لەبەر تەسکی لێکدانەوەی سیاسیان نەیان توانی ناوەڕۆکی ڕووداوەکان ببینن، و باوەڕیان نەدەکرد کە ڕۆژێک بێت و ئێران هەموو یارمەتیەکیان لێببڕێت و هەڕەشەی نەهێشتنیان لێبکات گەر خۆیان بەدەست بەغداوە نەدەن.

وەک جەوهەر، هەمان هەڵە لە ١٩٨٨دا دووبارەکرایەوە. سەرکردایەتی کورد، ئەگەری کۆتایی پێهاتنی جەنگی «عیراق ـ ئێرانی» بەر لە ڕووخانی ڕژێمی بەغدا، لە هەموو دەفتەرەکانی سڕیبووەوە. ئەویش لەبەر ئەوەی سەرۆکی ئێرانی، ئایەتوڵا خومەینی، سوێندی خواردبوو کە تا ڕژێمی بەغدا نەڕوخێ شەڕ ڕانەگرێ. هەمان ئایەتوڵا، پاش ماوەیەک تەنها دوو ڕێی لەپێشدا ما؛ یان دەبێ بە ئاگربەست قایل بێت، یان دەبێ ڕووبەڕووی مەترسی هەرەسی کۆماری ئیسلامی بێتەوە، جا وەک خۆی گووتەنی؛ ناچارم « ئەو جامە ژەهرە هەڵقوڕێنم، و فەرمانی ڕاگرتنی جەنگی دژ بە سەدام حسێن بدەم ».

هەڵوێستی مقەیەتانەی سەرکردایەتی کورد لە سەرەتای جەنگی دووەمی کەنداوەوە تا ڕاپەڕینە جەماوەرییەکەی باشوور و باکووری عیـراق، کـە خوێناویانە لە کـۆتایی ئاداری ١٩٩١دا

خامۆشکرایەوە، نیشانەیەکی وەها دەدات کەسەرکردە کوردەکان پەندیان لەدوو تاقیکردنەوەکەی پێشوو وەرگرتبێت. هەندێ لە سەرکردە هەرە گرینگەکانیان ئاشکرا ڕوونیانکردەوە، کە ئامادەنین شەڕبکەن و خوێنی کـورد بکەن بەقـوربانی بۆ بەرژەوەندی لایانی تر. لەوەش زەقتـر، دکـتـۆر مەحمود عوسمان کە قسەکەری سەرەکی بەرەی کوردستانی بوو، داوایکرد کە بەرژەوەندی کورد لە سەرو هەموو شتێکەوە دانرێت، گەر بە قسەکردن لەگەڵ سەدام حسێنیشدا بێت، بەمەرجێک بسەلمێنێت کە بەڕاستی ئامادەی جێبەجێکردنی داواکاریەکانیانە. جگە لەوەش، هەرچەندە هێزی پێشـمـەرگە، هەر لە سەرەتاکـانی کێشەی کـەنداوەوە لەسەر سنوورەکـانی ئێران و سوریدا ئامادەکرابوون، گەلێ سەرکردە، دژ بەوە بوون کە، لەگەڵ سەرهەڵدانی ئەو نائارامیانەی کە پێشگری ڕاپەڕینەکانی باکوور و باشووری عیراق بوون، دەست بە چالاکی بکەن.

وڵات بەدەربیی سەرکـردایەتی کـورد، سەرو دووساڵی خایاند. بەڵام بە پێچەوانەی ١٩٧٥، بەرەی کوردیی ئەم جارەیان هەڵنەوەشایەوە. خودی مەسعود بارزانی، کارەساتی ١٩٨٨ی بە "بێ وێنەیە" وەسفکرد، ئەمەش دروستە، چونکە قەوارەی کارەساتەکە ئەوەندە مەزن بوو، کەهەموو جۆرە ناتەبایی و بەربەرەکانێی تری سەرکردەکانی لەچاودا گچکە بووەوە. هەموو دەیانزانی کە جگە لە مـانەوەیان بە یەکگرتویی هیچ ڕێیەکی تریان لەبەر نییە؛ دەیانزانی کە لادانی یەکێکیان، کارەساتی گشت پارتەکان. بەرەی کوردستانی لە وچانی هەندەراندا، بارستایی خۆی خستە سەر شـالاوێکی ڕاگـەیاندن لە وڵاتانی ڕۆژئاوادا، بەمـەبەسـتی ڕوونکردنەوەی بزاڤی کـورد و ئاشکراکردنی تاوانەکانی ڕژێمی عیراق.

ئەما لە ئاستی ڕامیـاریدا، دەبینین کـە بانگەوازی یەکـیـەتیـەکی فراوانتر لەنێوان پارت و ڕێکخراوەکـانی بەرەدا ڕووی لە تەشـەنەکـردبوو. لە چاوپێکەوتنێکی ڕۆژنامـەگەریدا، بارزانی ڕایگەیاند کەهەموو لایەنەکان قایل بوون بە دروستکردنی سەرکردایەتیەکی ڕامیاری گشتی، کۆمیتەیەکی بەڕێوەبردن بۆ هەڵسوڕاندنی کاروباری ڕۆژانە، و بنکەیەکی ڕاگەیاندنی گشتی و ڕۆژنامەیەک و بیرۆیەک لە دەرەوەی وڵات. ئەما لە ڕاستیدا، تەنها ئۆبجێکتی یەکەم بەئەنجام گەیشت. ئەم سەرکردایەتییە ڕامیاریە هاوبەشەی کە دروستکرا، کۆنترۆڵێکی کاریگەری بەسەر زۆربەی ناوچەکانی کوردستانی عیراقدا هەبوو، هەروەها شێوازی هاودەنگی گشتی بەکاردەهێنا بۆ بڕیاردان، و هەر پارتێکی ئەندامیش، مافی ڤیتۆی خۆی هەبوو. هەرچەندە ئەم مافە لەلایەن هیچ پارتێکەوە بەکارنەهات، بەڵام وەک پێداویستێک دەدیترا بۆ وەرگرتنی بڕیاری بنەڕەتی لە داهاتودا. ئەمەش لە خۆیدا یەکێ لەو هۆیانە بوو کە وای لە بەرەی کوردستانی کرد، پەلە لە هەڵبژاردنەکەی کوردستانی "ئازادکراودا" بکات. مەبەست لەو ناوچانەیە کە لەژێر سایەی ڕژێمی بەغدادا نەمابوون.

بەم هەموو شتەشەوە، دەبێ بڵێین کە کاریگەری ڕامیاری و لەشکری بەرەی کوردستانی هەر

بە تەسکی مایەوە. دەبینین لە ئاستی لەشکرییەوە، مەفرەزەکانی پارتەکان، بەجودا سنووریان دەپەڕاند ، و چالاکی هاوبەش و ڕێکخراو بەرچاوناکەوێت . لە بواری ڕامیاریشدا، دەبینین کە بەرەی کوردستانی لەئاستی پەیوەندیە هەرێمی و جیهانیەکاندا بەتەواوی گۆشەگیر (isolated) کرابوو گەر سووریای لێ دەرکەین، کە ڕۆلی میوانداری ئۆپۆزیسیۆنی عیراقی بۆ خۆی هێشتبووەوە. لە مارسی ۱۹۹۲دا، کە مەسعود بارزانی چووە لەندەن ، دەزگاکانی ڕاگەیاندن بەگشتی بایەخێکی زۆریان بەو سەردانەدا، هەروەها بەریتانیا وەک دەوڵەت پێشوازی لێکرد و دیداری جۆن مێیجەری سەرۆک وەزیران و نایل کنۆکی سەرۆکی ئۆپۆزیسیۆنی کرد. جا گەر بێن و ئەم وێنەیە پەسەردانی پێشوتری مەسعود بارزانی بۆ لەندەن لە۱۹۸۹دا بەراورد بکەین تێدەگەین بەرەی کوردستانی لە چ دۆخێکدابوو؛ بەرزانی لە سەردانەکەی ۱۹۸۹یدا چاوی بە کارمەندێکی بچوکی بیرۆی کاروباری دەرەوەی بەریتانیا کەوت لە ریستۆرانێکدا.

بەپێچەوانەی ئەم گۆشەگیریە جیهانیەوە، یەکگرتنی ئەم بەرەیە، یارمەتی کوردی دا کە پەیوەندی بە لقەکانی ئەوبەری ئۆپۆزیسیۆنی عیراقەوە بکات، کە جگە لەبەرەی کوردستانی لەم شادەستانە پێکهاتبوو: بلۆکی ئیسلامی (ئەنجومەنی باڵای شۆڕشی ئیسلامیی، حزبی دەعوە، ڕێکخراوی چالاکی ئیسلامی، و هتد.) ، دیموکراتەکان (پارتی کۆمۆنیست و چەند ڕێکخراوێکی چەپڕەوی کە) نەتەوەییانی (پان ـ عەرەبی سۆسیالیست ، بەعسی سەر بە سوریا و هتد). پەیوەندی نێوان ئەم لایەنانە هەمیشە لاوازبوو، لەلایەکەوە لەبەر ناکۆکی ئایدیۆلۆژی و ڕامیارییان، لە لایەکی کەشەوە بەهۆی کاریگەری سوریا، ئێران و لیبیا لە ناویاندا. گەلێ هەوڵ درا لە هەشتاکاندا، بۆ یەکگرتنەوەی هێزەکانی ئۆپۆزیسیۆنی عیراقی، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا، یەکیەتی ئەو هێزانە وەک ئامانجێکی بەدی نەهاتوو مایەوە.

یەکێ لە دوا هەوڵەکانی کە درا لەم بوارەدا لەلایەن سوریاوە بوو لە ۱۹۸۹دا. بارزانی و تاڵەبانی نوێنەری کوردبوون لەم کۆبوونەوانەدا، پاش سێ مانگ گفتوگۆ هەردەسیان هێنا بەپاشەگەزبوونەوە وڕاگۆڕینی لایەنی ئیسلامی لەدوادەقەدا. کێشەی کورد لەم جۆرە کوبوونەوانەدا هەمیشە قبوڵ نەکردن و داننەنانی ئیسلامی و ناسیۆنالیزمی عەرەب بووە بە داواکاری سەرەکی کورددا، کە ئۆتۆنۆمی بوو، یاخود مافی چارەنووس کە ناوناوە ناویان دەبرد. هەروەها ، لایەنی ئیسلامی هەرگیز پشتگیرییەکی تەواوی بە بەدیهێنانی سیستێمی دیموکراسی نەداوە وەک تاکە چارەی پابەرجێی کێشەی عیراق. سەرباری ئەمانەش، ڕاستییەکی دیکەش هەیە کە دەبێ ئاماژەی بۆ بکرێت، ئەویش ئەوەیە کە ساردی ئێران بەرابەر بە ئۆپۆزیسیۆنی عیراقی لەو ماوەیەدا، گەیشتە ئەو ڕادەیەی کە لە ۱۹۸۹دا، ئەو کاتەی کە خۆیان ئامادە دەکرد بۆ وتووێژی نوێ لەگەڵ سوریادا، داوای لە هەموو لایەنەکانکرد، بە ئیسلامیەکانەوە، کە ئێران جێبهێڵن و بگوازنەوە سوریا.

بەرەی کوردستانی لەبۆچوونی خۆیەوە، خۆی بۆ زستانێکی درێژخایەن ئامادە کرد، و هیوایەکی تەواوی بە لاوازبوونەوەی ڕژێم نەبوو بەو ڕادەیەی کە ڕێگابدات بگەڕێنەوە کوردستان و ڕیزەکانیان ڕێکخەنەوە. بەڵام ڕژێمی بەغدا لەلای خۆیەوە، لە ساڵانی ۱۹۸۹ و ۱۹۹۰دا خۆی ئەوەندە پێ بەهێزبوو کە پەیام بۆ هەموو سەرکردەکانی ئۆپۆزیسیۆن، بە کوردەکانیشەوە، بنێرێ و داوایان لێ بکات کە بگەڕێنەوە ڕیزی «بەرەی نیشتمانی». مەرجی ئەمجارەی بەعسی عیراق، هەمان مەرجەکەی جاران بوو ، واتە، دانانن بە پارتی بەعسدا، وەک تاکە فەرمانڕەوای عیراق. چالاکترین پەیامبەری بەغدا، لەم کارەدا، موکەڕەم تاڵەبانی ـ کوردی کۆنە کۆمۆنیست و وەزیرـ بوو، کە توانی ڕێزی ئۆپۆزیسیۆن بەدەستبێنێت، بەتایبەتیش هی کوردەکان. سەرکردە ناسراوەکانی کورد و کۆمۆنیستەکان بەتەواوی دژڕەوشت نەبوون، و ئامادەیی ئەوەیان نیشاندا کە دروشمی ڕوخاندنی ڕژێمی بەغدا لادەن ، بەرابەر بە دەسپێکردنی وتووێژ بۆ بەدیهێنانی پەیمانێک. ئەما سەدام حسێن، سووربوو لەسەر ئەوەی کە بەر لە هەموو شتێک، دەبێ لە ئاستێکی جەماوەریدا پاکانەی خۆیان ڕاگەیێن، بێ هەلومەرج بگەڕێنەوە بەغدا، لە شاری بەغدا پارتی بەعس چاو لە داواکاریەکانیان دەکات.

جەنگی دووهەمی کەنداو

بێگومان، ناتوانین بڵێین ئەنجامی ئەو "کش مات"ی سەدام لە ئۆپۆزیسیۆنی کرد چۆن دەبوو گەر چەڵەمەی کەنداو کە ئۆگوستی ۱۹۹۰دا بەداگیرکردنی عیراق بۆ کوێت دەستیپێکرد، بەتەواوی وێنەی بارودۆخی عیراق و ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستی نەگۆڕیبایە. ڕووداوە نوێکانی کەنداو، بەبیری جیهان و ناوچەکەی هێنایەوە کە شتێک هەیە بەناوی ئۆپۆزیسیۆنی عیراقی، و بەتایبەتی لایەنە کوردییەکەی ئەو ئۆپۆزیسیۆنە. بەپەلە هاریکاریەکی سعودی، ئێرانی و سوری پەیدا بوو، بۆ پتەوکردنی هەوڵەکانی یەکگرتنەوەی ئۆپۆزیسیۆنی عیراقی، کە هەمیسان دروشمی ڕووخاندنی ڕژێمی بەعسی بەرزکردبووەوە.

لە پایزی ۱۹۹۰دا بەرەی کوردستانی، لەسنوورەکاندا دەستی بەسازکاری هێزەکانی کردەوە. هاوکات، پەیوەندی بەو سەرۆک خێلە کوردانەوە کرد، کە هێشتا پەیمانداری بەغدا بوون. ئەم سەرخێڵانە فەرمانداری هەزارەها چەکدار بوون ،کە جاران بە ناوی جاش دەناسران و خولیێکی سەرەکیان هەبوو لەڕاپەڕینی دژ بە ڕژێم، هەر بۆیەش ناوی جاشیان لێسڕایەوە و ناوێکی ڕێزدارتریان پێیەسەندکرا «شۆڕشگێری چەکدار». لەوەدەکات ، سەرکردەکانی ئەم هێزانە هەستیان بە میحنەتی ئەو دەمەی ڕژێمی بەعس کردبێ ، بۆیە وایان پێ ژیرتربوو کە گفتوگۆ لەگەڵ بەرەدا بکەن. داوایان لەبەرە کرد ، کە لێبووردنێکی گشتی بە هەموو ئەوانە ببەخشێت کە لە تەک هێزەکانی ڕژێمدا شەڕیانکردووە. بەرەی کوردستانی ئەم مەرجەی پەسەندکردن ، و زۆری پێنەچوو

ئەمنستی خۆی ڕاگەیێندرا.

لە هەفتەکانی بەر لە بەرپابوونی جەنگ، پەیوەندی نێوان کەسایەتیە دیارەکانی ئۆپۆزیسیۆنی عیراقی ڕووی لە چڕی کرد. کۆمیتەیەکی ڕێکخستن بە پشتگیری سعودیە، ئێران و سوریا پێکهێنرا. کە لە شەش ئەندام پێکهاتبوو، دوو نوێنەری کورد، دووی ئیسلامی، پان ـ عەرەب و دیموکراتەکانیش یەکی ئەندامێک. لە هەمان ماوەدا چەندین سەرکردەی ئۆپۆزیسیۆن سەردانی «ریاز»ی پایتەختی سعودیەیان کرد، لەوانەش جەلال تالەبانی و سامی عەبدولرەحمان وەک کورد. ئەنجامی ئەم پەیوەندیانە، و کۆبوونەوەیەکی دیمەشق، ڕاگەیاندنی بەیانێک بوو لە ٢٧ی/یەکی/ ١٩٩٠ لە بەیروتی پایتەختی لوبناندا، کە پتر لە ٢٠ پارت و بزوتنەوە مۆریان کردبوو. ئۆپۆزیسیۆن لە بەیاننامەکەیدا دژ بە داگیرکردنی کوێت وەستا و پەیمانی خەباتیدا بۆ ڕوخاندنی ڕژێمی بەغدا و دابین کردنی مافی کورد.

ناکۆکی و بەربەرەکانی نێوان مومەویلە ناوچەییەکان ، بەتایبەتی لەنێوان ئێران و سوریا، پرۆسەی یەکخستنی ئۆپۆزیسیۆنی تووشی گرفتاری کردبوو.لەو بەینەدا، لەندەن خۆی بەناوداکرد بۆ ئەنجامدانی کارەکە، دۆستێ لەم بارەوە گوتی کە واشنتن بڕیاری داوە، ئەم کارە بۆ هەوپەیمانە بەریتانیەکانیان جێبێلن. هەرچۆنێ بێ ، پاش بەیانیامەی ئۆپۆزیسیۆن، دیمەشق زۆری لەهەموو لایەنەکانی ئۆپۆزیسیۆن کرد، و یەکەم کۆنفرانسی پێبەستن لە ٣/١١ لە شاری بەیروت و لە ژێر سایەی سوریادا.

لە کۆتاییەکانی مانگی ١٩٩١/١ ، بەرەی کوردستانی کەناڵی پەیوەندی نهێنی لەگەڵ تورکیا کردەوە. ئەمە یەکەم جاربوو لەمێژووی بزوتنەوەی کوردی عیراقدا کە پەیوەندی لەگەڵ تورکیا سازکەن. دادوستانی لایەنی تورکی لەژێر چاودێری خودی سەرۆک کۆمار «تورگۆت ئۆزال»دا بوو، نوێنەرانی کوردیش، بارزانی و تالەبانی بوون. بارزانی هەر بارەگای سەرکردایەتی خۆیەوە لە دیوی ئێرانرا، بەردەوام پەیوەندی بەم گۆڕانکاریانەوە هەبوو. هەروەها، سەرپەرشتی ئامادەکاریەکانی پێشمەرگەشی دەکرد بۆ چوونە ناو عیراق. تالەبانی، سەردانێکی ئۆروپا و وڵاتە یەکگرتوەکانی ئەمریکای کرد بەمەبەستی دانوساندن لەگەڵ کارمەندانی دەوڵەتیدا. لە هاتنەوەیدا، بەر لەوەی بچێتە دیمەشق بۆ دیتنی سەرۆک «حافظ الاسد » ، لە ٩ی/٣دا بەرەو ئەنقەرە لایدا، و بە نهێنی لەگەڵ کارمەندانی تورک کۆبوەوە، ئەمە بە هاوڕێیەتی موحسین دزەیی ، کە نوێنەری خودی بارزانی بوو لە کۆبونەوەکاندا. پاش دوو ڕۆژان ،بە ئۆتۆمۆبیل سەردانێکی دیمەشقیان کرد، بەر لەوەی بگەنە شاری بەیروت بۆ بەشداریکردن لە کۆنفرانسی ئۆپۆزیسیۆندا .

کۆنفرانسی ئۆپۆزیسیۆنی عیراقی لەبەر پاشکەوتنی تالەبانی ڕۆژێک پاشخرا، و لە ١١ی ٣دا دەستی پێکرد. تا ئەو دەمەش، ڕاپەرینی باشوور و باکووری دەستپێکردبوو. پێشمەرگە بە ماوەیەکی کورت توانی دەست بەسەر پتر لە ٣/٤ی ناوچە کوردیەکەدا بگرێت، بە شارو بازێڕی

وەک سلێمانی ، هەولێر ، دهۆک و کەرکوکەوە. لەکۆتایەکانی مانگی سێدا تالەبانی لە دیوی سوریاوە هاتەوە ناو عیراق. بەهار کوردستانی گرتەوە، بەڵام، مەخابن ئەم جارەیان تەنها چەند هەفتەیەکی خایاند، ئەوەش تا هێزەکانی بەغدا ئاگری شۆڕشی باشووریان کوژاندەوە، و ڕوویان لە باکوور کرد بۆ پاکسازی کورد.

سەرەتا لەشکری عیراق، لە ٢٩ی/٣دا هێرشی بردە سەر شاری کەرکوک، پاش تەنها چەند ڕۆژێک، ڕاپەرینی کورد هەرەسی هێنا و نزیکەی دوو ملیۆن کورد بەرەو چیاکان هەڵهاتن، بەنیازی پەڕینەوە بۆ تورکیا و ئێران. قەوارەی ئەم ڕەوەی کورد، لە ئەندازەیەکدابوو کە ترسی تراژیدیایەکی مرۆڤانە وا لە سەرۆکی ئەمریکی « بوش» بکات، کە قایل بێ بە دروستکردنی ناوچەیەکی ئاسایش بۆ پەنابەرەکان. هەمان ترس ، لە هەمان تراژیدیا ، دووڕۆژ بەر لەم بڕیارە، وای لە سەرکردایەتی کورد کرد ، کە بانگەوازی گفتوگۆی بەغدا پەسەندکات ، و دەستەیەکیان بە سەرۆکایەتی تالەبانی بگاتە ئەوێ.

ئەم جارەشیان، هەر بەچەشنی جاران، گفتوگۆ بێ هیچ جۆرە بەیەک گەیشتن هەڵوەشایەوە. بەڵام هەرەسی ئەم جارەی ڕاپەڕینی باکوور و سەرنەگرتنی گفتوگۆکانی بەغدا بوونەهۆی دەسپێکردنی بەشێکی نوێ لەمێژووی بزوتنەوەی کوردی کە دوورە نییە ناسکترین بەشی بێت. ئەو مێژوەیە کە هێشتا لە ژێر نووسینەوەدایە.

بێ ئەو یەکیەتیە ڕامیاری و بەڕێوەبەرایەتیەی کە بەرەی کوردستانی نیشانیدا پاش تێکشکانی ڕاپەڕینەکە، نە هیچ پارتێک لە پارتە کوردیەکان دەیتوانی بەتەنها بێتەوە و بەردەوام بێ، و نە کورد دەتوانی ئەو ناوچە بەرینەی کە پاش هەرەسی ڕاپەڕینەکە کەوتە بەردەستی، بە سێ شاشاری هەرێمی و نزیکەی سێ ملیۆن کەسەوە، بەڕێوەببات. دروستە کە پاراستنی جیهانی بۆ ناوچەکە ، ڕێگای لە گەرانەوەی ڕژێمی عیراق گرت، بەڵام بەرە بوو، سیمبۆلی ئەمڕۆی یەکیەتی کورد، کە ڕێگای لە هەرەسی کۆمەڵایەتی و ئابووری کورد گرت.*

* : سەرچاوەکانی ئەم گوتارە، بەر لە هەموو شتێک دەگەڕێنەوە بۆ، ئەزمۆن و بینایی، چاوپێکەوتنی لێپرسراوانی کورد، و هاروەها دۆکیومێنت و بەڵگەنامەی پارت و ڕێکخراوەکانی بەرەی کوردستانی ـ نووسەر

١٠

ئۆپەراسیۆنی (Provide Comfort)[1]
بەڵێنی درۆینە بە کورد

بێڵ فریلیک*

بەهاناگەیشتنی هەڵاتووەکانی پاش جەنگی داگیرکردنی عیراق بۆ کوێت، بە سەرکردایەتی ئەمریکا چەندین ڕەنگدانەوەی یەکسەریی لەو دامبەستە Network چاکەخوازە جیهانیە کرد کە لەگەڵ سپیدەمی « ئاڕاستنی نوێ[2] » پێشوودا ـ پاش جەنگی جیهانی دووەم ـ دامەزرابوو. کردەوەکەیان لە گەلێ لایەنەوە لێکچوونی هەبوو لەگەڵ ئەو بەرنامەی پاراستنەی کە هەر لەو دەمەدا ـ پاش جەنگی جیهانی دووەم ـ داڕێژرابوو بۆ یاریدەدان و پاراستنی پەنابەران و خەڵکانی ئاوارە، ئەوە جگە لە لێکچوونی تری کە ڕەنگدانەوەی بایی و بایەخی سەردەمی خۆیبوو.

لەو دەمەیدا کە هەردوو هیمدادکاریی، پاش جەنگی جیهانی دووەم و جەنگی کەنداو، سەرکەوتن لە دابینکردنی پێداویستە یەکسەریەکانی میللەتێکی ستەمدیدەی شوێنگر لە ویژدانی جەماوەری ڕۆژئاوادا، هەردووکیان ژێرکەوتن لە دانپێدانانی میللەتانێکی تری کە ڕووبەڕووی

1 ـ Provide Comfort: ناوی ئەو ئۆپراسیۆنەیە کە ئەمریکا سەرکردایەتی کرد بۆ یارمەتیدانی کوردەکانی عیراق کە پاش جەنگی کەنداو و تێشکانی ڕاپەڕینەکەیان ڕوویان لە سنوورەکانی ئێران و تورکیا کرد. وام پێ باشتربوو کە ناوەکە وەک خۆی بەکاربێنمەوە، چونکە ناوی ڕەسمی و ناسراوی ئەو ئۆپەراسیۆنەیە.

* ـ Bill Frelick ، شیکەرەوەیەکی analyst پێشواری senior ڕامیاریە لە ناو کۆمیتەی ئەمریکی بۆ پەنابەراندا، کە لە مانگی ١٩٩٢/٤دا سەردانی کامپی پەنابەرە کوردەکانی کرد لەئێران. ئەم ئارتیکڵەی لە ژمارەی مانگی٥/٦ی ١٩٩٢ی Middle East Report دا بڵاوکرایەوە، کە لەخۆیدا کورتکراوەی نووسراوەیەکی مەزنترە کە لە نۆڤەمبەری ١٩٩١دا لە Middle East Studies Association conference پێشکەش کرابوو.

2 ـ «ئاڕاستنی نوێ new order »: زاراوەیەکە، بەواتای ئەو نیزامە جیهانیە نوێیەی کە پاش جەنگی جیهانی دووەم هاتەکاوە. هەروەها کە نووسەر بە ووشەی «پێشوو»، ئاماژە بۆ new orderی پاش جەنگی جیهانی دەکات، ئەوە لەبەر ئەوەیە کە پاش کۆتایی هاتنی سارده جەنگی نێوان USA و سۆڤیەت نیزامێکی جیهانی تر واتە «new order یکی» نوێ هاتەکاوە.

هەمان مەترسی دەبنەوە، بەڵام بەهەمان چاو تەماشایان ناکرێت و هەمان گرنگی ستراتیجیان نییە. نەیانتوانی سیستێمێکی دادوەرانەتر و بەرفراوانتر دامەزرێنن بۆ دابینکردنی پێداویستیە مرۆڤایەتیەکان لەسەر پایەی پێویستی بە پاراستن و لاوازی خەڵکەکە، نەک لەسەر پایەی جەماوەرداریی گرووپەکە یاخود سوودی ئەو گرووپە بۆ گەیشتن بە ئامانجی ئایدیۆلۆجی و جیۆپۆلوتیکی تایبەت.

ئەو ڕژێمە جیهانیەی کە دامەزرا بۆ کۆمەکی پەنابەران، لە پلەی یەکەمدا دروست نەکرا و نەپارێزرا بۆ پاراستنی لێقەوماوان، بەڵکو بۆ پاراستنی بەرتری وڵاتە بەهێزەکان. کەسانی زۆر خۆشحاڵیان نیشاندا بەرانبەر بە یارمەتی ئەمریکا بۆ کوردەکانی عیراق لە کۆتایی جەنگی کەنداو لە ١٩٩١دا، وەک سەرەتایەکیان دیت بۆ هیمدادکاری پتر لە داهاتودا، کە مەبەستی پاراستنی مافەکانی مرۆڤ و بەخشینی یارمەتیە مرۆڤایەتیەکانی هەبێت. بەڵام کە ئاوڕێ لەو مێژووە دەدەینەوە، ئەو بژێویەی ئەمریکا تەنها لەوە دەکات کە بازوو هەڵکردنێکی تریێت بە مەبەستی پابەرجێکردنی دەسەڵاتی دەوڵەت لە خودی دەوڵەتە بەهێزەکەدا، و لەسەر شانی دەوڵەتە لاوازەکە.

ڕەوشێکی جیهانیی یورۆ- پایە[3]

پەیمان نامەی ١٩٥١ی تایبەت بە کێشەتی پەنابەران لەبارودۆخێکدا زەمینەی بۆ خۆشکرابوو کە ئۆروپا هەوڵیدەدا چارەسەرێەک بۆ ملیۆنەها ئاوارەی جەنگی جیهانی دووەم بدۆزێتەوە، لەهەمانکاتیشدا چاوەڕوانی هەڵاتنی ملیۆنەهای تر بوو لە ناوچە سۆڤیەتیەکانی ڕۆژهەڵاتی ئۆروپاوە. پەیمان نامەکە زۆرئاشکرا لە سنووری یاسایی خۆیدا تەنها ئەو پەنابەرانەی دەگرتەوە کە ئەنجامی ڕووداوەکانی بەر لە ١٩٥١ بوون لەئۆروپا، و مەنداتەکەی پاراستنی پەنابەرانی تری جیهانی نەدەگرتەوە. هەرچەندە ئەم سنووردارییە جوگرافی و کاتیە پاشان بە پێی پرۆتۆکۆلی ١٩٦٧ سڕایەوە، بەڵام خودی ناوەڕۆکەکەی کە بەرەو ڕۆژئاوا و وڵاتە ئۆرۆپاییەکان دایدەشکاندەوە دەسکارینەکرا.

پێناسەی «پەناپەر» بەپێی پەیماننامە و پرۆتۆکۆلەکە ئەو کەسانەی دەگرتەوە کە لە کەمەرەیەکی تەنگدا ڕووبەڕووی مەترسی پێشێلکردنی مافە مرۆڤایەتیەکانیان دەبنەوە لەبەر سڕەگەز، دین، نەتەوە، ئەندامایەتی گرووپێکی کۆمەڵایەتی تایبەت، یاخود بۆچوونی ڕامیاری.ز بڕیاردانی ڕەوایی پەنابەریی ـ ئایا ئەو چەوسانەوەیەی کە ئەو کەسە لێی دەترسێ پەیوەندی بە یەکێ لە پێنج بنەما ناوبراوەکانەوە هەیە، وە ئایا بوونی مەترسیەکە دروستە ـ بەتەواوی بۆ وڵاتەکان جێهێڵرابوو. ڕامانی، بوونی مەترسیەکی بێگەرد لە چەوسانەوە بە هۆی داماڵینی مافە شارستانی و

Eurocentric World Order _ 3

ڕامیاریەکان، بە ئاسانی دەگونجا لە گەڵ بۆچوونی ڕۆژئاوا بۆ مۆدیلی سۆڤیەتی لە کپکردنی دژبیران و کەمایەتیەکان. هەر لە هەمان ئەو کاتەشدا کە ڕۆژئاوا سیمپاتی لەگەڵ پێداویستیە ڕەواکانی ئەم خەڵکانە دەکرد، خاڵی جەنگی ساردیشی کۆدەکردەوە بە هاندانی ڕەگەزە پەسەندنەکەرەکانی ناو بلۆکی ڕۆژهەڵات کە «بە پێ چەپڵە لێدەن» بۆ ڕژێمەکانیان. پێنج پایە باسکراوەکەی پەیماننامە و پرۆتۆکۆلەکە گەلێ لایەنی گرنگی پێشێلکردنی مافەکانی مرۆڤی گرتەوە، زاراوەی «چەوساندنەوە»ش بە ڕێکوپێکی واتاکانی ئەشکەنجەدان و گرتنی هەڕەمەکی و گەلێ بابەتی تری لەئامێزگرتبوو، کە بەسەر خەڵکێکی زۆردا هات لە نیوەی دووەمی ئەم سەدەیەدا. بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا ئەو باسانەی کە لە پێناسەکەدا نەهاتوون، ئەوانە ئەمڕۆ جێی نیگەرانین، وەک جێبەجێشتنی لێکدانەوەی خاڵەکان و شێوەی پراکتیک کردنیان بۆ خودی دەوڵەتەکان.

ئاشکرایە، کە جیهانگیریی universality ڕژێمی نێونەتەوەیی مافەکانی مرۆڤ لەسەر دوو پەیمان پایەگیرە. یەکەم، پەیمانی نێونەتەوەیی بۆ مافە شارستانی و ڕامیاریەکان، ئەمەش باسی ئەو مافانە دەکات کە پەیماننامەی پەنابەریی ١٩٥١ دەیپارێزێت(واتە وەک هۆ بۆ پەنادان بەکاردێن). دووەم پەیمانی نێونەتەوەیی بۆ مافە ئابوری، کۆمەڵایەتی و کەلتوریەکان کە باسی مافی بنەڕەتیی fundamental دیکە دەکات لەچەشنی مافی دارایی خۆراک و پەنا shelter (بەندی ١١) و مافە لێل باسکراو و ناڕوونەکەی چارەی خۆنوسین(بەندی١). ئەمانە لەگەڵ پرۆتۆتایپی prototype پەیماننامەی پەنابەریی ناگونجێن و تێیدا باسنەکراون (واتە وەک هۆیەک بۆ پەنادان بەکارنایەن)، هەرچەندە پەیوەندیەکی ڕۆشن لە نێوان ئەم مافانە و چەندین کۆچکردنی زۆرەملانە هەیە کە لەم ٤٠ ساڵەی دوایدا ڕوویانداوە.

لە جیهانی سێهەمدا هەست بەکەموکوڕی واگوزاریی mandet پەیماننامەکە کرا. لە ئەفریقا و ئەمریکای لاتینیدا پێناسەیەکی گشتی دیکە بۆ پەنابەریی دارێژرا، کە چاتر دەگونجا لەگەڵ ئارای دروستی کۆچی زۆرەملی لەم بەشانەی جیهاندا. پەیماننامەی ڕێکخراوی یەکیەتی ئەفریقی (OAU) دەربارەی ڕوخساری تایبەتی کێشەی پەنابەریی لە ئەفریقادا و بەیاننامەی قەرتاجەنەی ڕێکخراوی وڵاتە ئەمریکیەکان (OAS)، پارێزگاریی بەو کەسانە دەبەخشن کە ناچارن وڵاتەکانیان جێبێڵن لەکاتی؛ دەستدرێژی بیانیدا (OAU و OAS)، داگیرکردن (OAU)، دەسەڵاتداریی بیانی (OAU)، ناکۆکی ناوخۆیی (OAS)، پێشێل کردنی لەرادەبەدەری مافەکانی مرۆڤ (OAS)، پێشهاتی تریش کە دەبنە هۆی شێواندنی ئاسایشی گشتی (OAU و OAS). بۆیە کۆمیسیۆنی باڵای نەتەوە یەکگرتووەکان بۆ پەنابەران (UNHCR) لەناو ئەفریقا و ئەمریکای لاتینیدا بەپێی پەیمانە ناوچەیەکان دەجوڵێتەوە و پارێزگاری بە پەنابەرانی جەنگ و شەڕی ناوخۆیی دەبەخشێت.

دووپێوانەیی

وێنەی بەکارهێنانی دوو پێوانەی یاسایی جیاواز بۆ پەنابەرایەتی، لە ڕۆژئاوای پیشەسازی و جیهانی سێهەمدا، لەو کاتانەدا چاک دەردەکەوێت کە خەڵکی جیهانی سێهەم داوای پەنابەریی لە ڕۆژئاوا دەکەن. زۆربەی دەوڵەتە ڕۆژئاوایەکان پێناسەکەی پەیماننامەی پەنابەرانیان لەناو یاساکانی دەوڵەتەکانیاندا گونجاندووە و پێوانەیەکی یاساییان بۆ دروستکردووە. جا بەپێی ئەو پێوانە تەسکە مەرجی «چەوساندنەوە »ی پەیماننامەی دەوڵەتە ئۆروپییەکان بۆ پەنابەخشین پڕنابێتەوە (واتە نابێتە هۆیەکی تەواوی بەخشینی پەنابەری)، لەو کاتانەیدا کە مەترسی سەر ژیان و ئازادی پەناخوازەکە و هۆکەی هەڵاتنی، یەکێک دەبێت لەو هۆیە زۆرتر و فراوانترانەی کە لە پێناسەکانی OAU و OAS، هاتوون وەک هۆی پەنابەریی، بەڵام لە پێناسەی ئۆروپادا باسنەکراوە.

ئەوەی ڕاستی بێت، کێشەی مەزن لە جیاوازی پێوانە و پێناسەکاندا نییە. بەڵکو لە مافی دەوڵەتاندایە بۆ دان و نەدانی پەنا. وڵاتە ڕۆژئاوایەکان لەداڕشتنی پەیماننامەی پەنابەریدا، ڕستەی(مافی پەنا وەرگرتن)یان، ڕەدکردەوە و قەبوڵنەکرا، چونکە ئامادەنەبوون بەندکەرێکی یاسایی legally binding بە مافێک ببەخشن کە زووتر لە بەندی ١٤[1]ی بەیاننامەی (نابەندکەری non binding)جیهانی بۆ مافەکانی مرۆڤ پەسەندیانکردبوو: « گشت کەسێ، بۆ ڕزگاربوون لە چەوساندنەوە، مافی داواکردن و بەکاربردنی پەنابەریی هەیە لە وڵاتێکی تردا»، واتە ئامادە نەبوون کە پەنابەریی وەک مافێک لە مافەکانی داواکەرەکەی ببینن، بەڵکو بەخشین و نەبەخشینی پەنابەریی مافێکە لەدەست دەوڵەتدایە، ئەمەش لە ڕاستیدا سەهوکردنێک نەبوو. بەو بەڵگەیەی کە نەتەوە یەکگرتووەکان UN لە ١٩٧٧دا، کۆنفرانسێکی بەست بە ئامانجی ڕاستکردنەوەی ئەم لەنگییە و داڕشتنی پەیماننامەیەکی بەندکەری نێودەوڵەتی و ناساندنی پەنابەریی وەک مافێکی یاسایی مرۆڤی پەناخواز. هیچ شێوە سەرکەوتنێکی بەدەست نەهێنا[2].

پەیماننامەی OAU جەخت لەسەر ئەرک و پەیمانگەریی دەوڵەتان بۆ «وەرگرتنی پەنابەر و دابینکردنیان» دەکات. وڵاتانی ڕۆژئاوا پەیمانی وایان نەداوە. بەڵکۆ تاکە ئەرک و پرنسیپی کە بەپێی مەرجەکانی پەیماننامەی پەنابەری گرتبێتیانە خۆ « دەرنەکردن و نەگەڕاندنەوەی پەناخوازە ..... بۆ سنووری ئەو ناوچانەی کە تێیدا مەترسی لەسەرە ژیان و ئازادیی هەیە، بەهۆی « ڕەگەز، دین، پەیوەندی نەتەوەیی، پەیوەندی کۆمەڵایەتی یاخود ڕامیاری» . ئەم پرینسیپە لەلایەن ئەم جۆرە وڵاتانەوە، و بەتایبەتی USA وەها ڕوونەکرێتەوە کەتەنها لەوکاتەدا پابەندین، پەناخوازەکە گەیشتۆتە ناو وڵاتە پەنادەرەکە و لەدەرەوەی سنوورەکەیدا نییە. جا بەپێی ئەم دیدە تەسکە، پرنسیپی دەرنەکردن و نەناردنەوە، نە ئەو پەناخوازانە دەگرێتەوە کە لەناو کەشتی لە دەریادا دەگیرێن، وەک ئەوانەی کە لە هایتییەوە بەرەو ئەمریکا دێن. نە ئەوانەش دەگرێتەوە کە لەسەر سنوورەکان، و پێش پەڕینەوەیان بۆ وڵاتی تر دەگێڕدرێنەوە، وەک کوردی عیراق لەسەر سنووری تورکیا[3].

لەڕاستیدا ڕەوشی تراژیدی ئەو کێشەی پەناگەریەی پاش جەنگی کەنداو سەری هەڵدا، دەگەڕێتەوە بۆ سەرنەگرتنی پەیماننامەی ـ ٤٠ ساڵانەی ـ پەنابەریی لە یاسایی کردنی مافی پەناوەرگرتن، و سەرنەگرتنی لە کەمکردنەوەی دەسەڵاتی دەوڵەتان بۆ بەکارهێنانی پەیماننامەکە بەمەبەست وئامانجی دوور لە مرۆڤایەتیانە.

هۆی هەڵاتنی لەناکاوی نزیکەی ١.٥ ملیۆن پەنابەری عیراقی لەمانگی ٣ و٤ / ١٩٩١دا دەکرێ بگەڕێندرێتەوە بۆ چەند هۆکارێک. لەوانە ڕەوشتی دوژمنایەتی ڕژێمی بەغدا. چەوساندنەوە و دڕندایەتی بێبەزەییانەی ئەو ڕژێمە، بەرابەر بە کەمایەتیە نەتەوەییەکان و ئۆپۆزیسیۆنی ڕامیاری، و گوێنەدان و بایەخ نەدانی بە ژیانی مرۆڤ. جا بۆ دامەزراندنی (ئەوەی کەگوایە) سوپەرێکی پارێزگاریی کردنی کەمایەتیەکی هەڵاتوو لەهەڕەشە وزۆرداری ڕژێمێکی وەها. دەست بە ئۆپەراسیۆنی Provide Comfort کرا بەسەرکردایەتی USA. ئەما ڕاستیەکەی ئەوە نەبوو. بەڵکو لە ڕاستیدا، ئەو خەڵکە لە پاراستن و ئاسایشی دروست کە لەبەخشینی asy-lum پەنابەریدایە، بێبەشکران و مافی پەنابەرییان پێڕەوا نەدیتن. ئەو یارمەتیانەش کە نێردران، وەک چۆن بۆ هانای پەنابەرەکان بوو، هەروەهاش پشتگرتنێکی ئەمریکی بوو بۆ دەستوەرایەتیە governments دۆستەکان.

پرنسیپی ـ مافی داواکردن و بەدەستهێنانی پەنابەریی لە زۆرداریی ـ پرنسیپێکە وڵاتان لەڕێی بەیاننامەی جهانیی مافەکانی مرۆڤەوە دانی پێدادەنێن. تورکیا، کە هاوپەیمانێکی سەرەکی ئەمریکایە وەک یەکێ لە هەرە دەوڵەتە ئۆروپیە ڕەقەکان مایەوە لەبواری جێبەجێکردنی پەیماننامە و پرۆتۆکولەکانی پەنابەری. لەو دەمیدا کە زۆربەی دەوڵەتە ئۆروپاییەکان دەستیان لەو مەرجە هەڵگرت کە (پەناخوازەکە دەبی خەڵکی وڵاتێکی ئۆروپی بێت)، وەک لە پەیماننامەکەدا هاتبوو. تورکیا، یۆغسلاڤیا و هنگاریا، بەردەوام بوون لەسەر پێناسەکردنی پەنابەر وەک (کەسانێکی کە لە وڵاتێکی ئۆروپیەوە هەڵدێن). بۆیەش، تورکیا، نە دانی بە پەنابەرێتی ئەو سەدان هەزار ئێرانیەدا نا کە لە دە ساڵەی ڕابوردوودا ڕوویان تێکردبوو، نە پاراستیشنی.

بەهەمان شێوە، پەنابەرانی عیراقیش لە پێوانەکانی پەنابەریی دوورخرانەوە، و سیاسەتی پەنابەریی تورکیا کە کوردی لەهەموو واتا و مایەیەکی پەنابەریی دوورکردبووەوە، نیشانیدا کەهاوئاهەنگی سیاسەتی زۆردارانەی وڵاتەکەیە بەرابەر بە کوردی ناو خۆی. دەیان هەزار کوردی عیراقی، ساڵی ١٩٨٨ لەبەرابەر هێرشی لەشکری عیراقی ـ لەم هێرشەدابوو کەعیراق بە گازی ژەهراوی لەشاری هەڵەبجەی کوردانی دا ـ بەرەو تورکیا هەڵاتن، بەڵام تورکیا نە پەسەندیکرد

ناوی پەنابەر لەوانە بنێت، و نە ناوی «کامپ» لەشوێنی مانەوەیان بنێت (لە زۆر شوێندا چواردەوری بە تەلبەند گرتن). « ئێمە تا ئێستا بەو گروپانە ناڵێین پەنابەر»، بەقسەی Hayri Kozakcioglu (کە شارداریکی governor ناوچەیی بوو) بۆ Christian Science Monitor لە سپتەمبەری ۱۹۸۸دا.

ئەوەش لەبەر ئەوەیە، کە ووشەی «پەنابەر» واتای یاسایی و لێکدانەوەی زۆر جیاوازی هەیە لە بەشە جیاوازەکانی جیهاندا. جگە لەوەش ئەم گروپانە، تا ئێستا، ئارەزووی مانەوەیان دەرنەبڕیوە لێرە. ئێمە وای بۆ دەچین کە ئەمانە دوور نییە بگەڕێنەوە عیراق، بۆیە پێیان دەڵێین «عیراقیانی کە بۆ ماوەیەک لێرەدەبن» و بە [جێگەی مانەوەشیان] ناڵێین «کامپ» بەڵکو «جێ نشینگەی کاتی»[٤].

گەر ڕێڕەوی لێپرسراوەکان گومکەرانە و سەیر بێتە بەرچاو، ئەوە لەبەر ئەوەیە کە بارودۆخی هەرسێ کامپەکەی تورکیای کە لە ۱۹۸۸وە کوردیان تێدایە، ترسێنەرە. بەدرێژایی ئەو سێ ساڵەی بەر لەجەنگی کەنداو، دەورو بەری ئەم کامپانە بە تەلی خاردار و لەشکر گەردی گیرابوو. ڕێگای سەردانکەرانی نێودەوڵەتی نەدەدرا سەردانیانکات، هەروەها چونە دەر و ژوور تیایاندا زۆر کەمبوو. منداڵی ئەو کامپانە لەهەموو شێوەیەکی خوێندکاریی و پەروەردەیی بێبەشکرابوون، بەهیچ شێوەیەکیش ڕێگەی کارکردنیان نەبوو یان فرە سنووردار بوو. دانیشتوانی کامپەکان دەڵێن کە۱۹۸۹ و ۱۹۹۰ بە سەدان کەس(بە بۆچوونی ئەوان) بەخواردنی خراپ نەخۆشکەوتوون.

بەگوتەی چاودێران، کامپی موش کە بچوکترینیان بوو، وەک زیندانێک بەڕێوە دەبرا، ڕۆژی دوو سەعات ڕێگا دەدرا بە دانیشتوانی لە دیوەکانیان بێنە دەرێ. بەپێی هەندێ ڕاپۆرتیش، ساختمانەکانی ئەم کامپە مەترسی ڕمان و ڕوخانیان لێ دەکرا و سەرباری ئەوەش زۆر قەرەباڵغ و پڕبوون. کامپە هەرە گەورەکشیان لە دیاربەکر بوو، بێڕادە خەڵکی تێپەسترابوو، کارەبای کەم بوو و ئاویشی پیس بوو. ئەما لە کامپی قزل تەپەی سەر بەماردین، هەر لەسەرتاوە، بەزۆری زۆرداری، ڕێگەنەدرا بە دانیشتوانی لە خێوەتەکانیان بێنە دەرێ. کوردەکان دەڵێن، بە زستانان، منداڵان لەبەر لەگۆڕێدا ژیان و کەم خۆراکی و نەخۆشی، دەمردن. بۆ هاوینەکەشی، خێوەتە شڕەکان گڕ و گەرمایەکی زۆریان دەداوە و ئاودەستەکان بەکەڵکی بەکارهێنان نەدەهاتن. لەساڵی ۱۹۹۰دا، لایەنە یاریدەرە جیهانیەکان، بەڵێنی١٤ملیۆن دۆلاریان بە تورکیا دا، بۆ گواستنەوەی پەنابەری ئەم کامپە کاتیانە بەرەو خانووی هەمیشەیی لە هەرێمی Yozgatی ناوەندی ئەناتۆلیا، بەڵام دەسوەرایەتی تورکی ئەم پلانەی بێ ڕوونکردنەوە لادا و جێبەجێی نەکرد.

لە ۱۹۸۸وە، بەردەوام ڕاپۆرتی وا هاتووە کە فەرمانڕەوایانی تورک پەنابەری کوردیان بەزۆر گەڕاندوەتەوە عیراق، و ڕاپۆرتەکان ئاماژەیان بۆ ئەوە دەکرد کە ئەم سیاسەتی زۆرکارییە لەو دەمانەدا توند و تیژتر دەبوو کە بەغدا (لێبوردنی گشتی) ڕادەگەیاند. بەگشتی، حکومەتی تورکی

بە، دواخستن و کەمکردنەوەی ئازوقەی دابەشکراو بەسەر پەنابەرکاندا، هەڕەشە و گوڕەشەی شاراوە، لێدان، فرە توندکاری لە پێداویستیە «ئاسایشیەکاندا»، پەنجەی تاوانی بۆ درێژکراوە.

نەبوونی نەورۆژ

ئەنقەرە بڕیاری دابوو جارێکیتر هەڵەی ۱۹۸۸ دووپات نەکاتەوە (کە ڕێیدا پەنابەری کورد بێنە ناو خاکی تورکیا). چوونکە وەک دەڵێن، وڵاتانی ڕۆژئاوا لەسەر ڕەفتاریان بەرابەر بە پەنابەرە کوردەکان زۆریان رخنە لێگرتن، بەڵام نە یارمەتیەکی دیاریان دا بەتورکیا بۆ جێنشینکردنیان، و نە یارمەتیەکی دارایی گونجاوایشیان دا بەکوردەکان، بۆژیانیان لە تورکیا. بۆیە جێی سەرسامی نەبوو، کەڕەوی کوردەکانی عیراق لەمارسی ۱۹۹۱دا گەیشتە سەر سنووری تورکیا، نەیانهێشت نێنە ناو تورکیا، و لەئامێزی سەرماو سۆڵی قەد کێو هێشترانەوە.

بڵاوبوونەوەی وێنەی بێچارەیی و مردن و فەوتانی ئەو خەڵکە، سەرنجی مەردومی ڕۆژئاوای ڕاکێشا. بەڵام بەدەمەوە چوونی خرۆشی پڕ نیگەرانی خەڵکی ڕۆژئاوا و بەهانا گەیشتنی پەناهەندانی کورد، نە ئەنجامی هەستکردن بە ئەرکێکی ڕەوشتی بوو، نە ئەنجامی ئەو پەستە گەورەیەش بوو کە کەوتە سەر حکومەتەکان، لەوانەش USA، کە لەڕاستیدا دەیتوانی وا لە تورکیا بکات سنووری بکاتەوە و پەنابەریی بەو لێقەوماوانە بدات. ئەوەی ڕوویدا، واتە، دروستکرنی کەمەرەی ئاسایش بۆکورد لەناو عیراقدا، لە ڕواڵەتدا، ئەرکی بەخشینی پەنابەریی (بە کورد) لەکۆڵ تورکیای، پەیانداری خاسی ئەمریکا، کردەوە. بەڵێ، ئەم جارەش، هەر وەک گەلێ جاری تر، پێداویستەکانی پەنابەران زۆر بەکەمتر گیرا لە پێویستیی ڕاگرتن و بەهێزکردنی بەرەیەکی سیاسی.[٥]

دروستکردنی کەمەرەی ئاسایش لەناو عیراقدا تیخێکی یەک دەمی زۆر گونجاوبوو بۆ ئەمریکا. ئەو دەمەی کەڕووی لەتورکیا بوو، بۆ پاراستنی سوێندخۆرەکەی لەهەموو جۆرە ناڵەبارییەک، کوڵ بوو. بەڵام دەمەکەی کە ڕووی لە عیراق بوو، وەک نەشتەر تیژ بوو. ئەمریکا بە هاوکاری بەریتانیا و فەرانسا ڕێگەی دامەزراندنی کەمەرەی ئاسایشی باکوری عیراقیان بە پێشنیارکردنی بڕیارنامەی ٦٨٨ لەUN کردەوە، بڕیارنامەکە لە ١٩٩١/٤/٥ لەلایەن ئەنجومەنی باڵای ئاسایشەوە پەسەندکرا. بڕیارنامەی ٦٨٨ لەدوو ڕووەوە گرنگە، یەک لە ڕووی ئەو شتانەوە کەباسی دەکات، دوو لەڕووی ئەوشتانەوەی کە باسی ناکات. بۆ نموونە، بڕیارنامەکە لەشێوەی داڕشتنیدا، ئیدانەتی سەدام حسێن ناکات بەتاوانی پێشێلکردنی مافەکانی مرۆڤ و بەکارهێنانی زەبروزەنگ بەابەر بە هاوڵاتی عیراقی لەناو عیراقدا، بەڵکو بە تاوانی زەبروزەنگێ کە بووەتە هۆی «ڕەوویکی مەزنی پەنابەران ڕووەو سنوورەکان و پەڕاندنیان بۆ سنووڕە نێودەوڵەتیەکان». کەمەرەی ئاسایش لەڕاستیدا، لەبەر ئەوە نەبوو کە لە هەڕەشەو گوڕەشەی ڕژێمی بەغدا بەرابەر بە

کوردی عیراق دەترسێن، بەڵکو ترسەکە تەنها لە خودی کورد بوو ـ چونکە هەڵاتنیان بۆ وڵاتانی تر « هەڕەشە لە ئاشتی جیهانی و ئاسایشی ناوچەکە دەکات »ـ .

بۆیە بڕیارنامەی ٦٨٨ بەهیچ شێوەیەک نایێ وەک یەکێک لەجەشنەکانی مافی پاراستنی مرۆڤ ببینرێ و وابزانرێت کەدانیشتوی وڵاتێک لەحکومەتێ دەپارێزێت کە بەناوی دەسەڵاتی دەوڵەتەوە دەستدرێژی دەکات و دەیانچەوسێنێتەوە. چونکە بڕیارنامەکە بەڕوونی جەغت لەسەر «سەروەریی sovereignty ، یەکیەتی خاک و سەربەخۆیی ڕامیاری عیراق و گشت وڵاتەکانی تری ناوچەکە.» دەکات.

لە ڕوویەکی دیکەوە، بڕیارنامەی ٦٨٨ ، پێ لەسەر ئەوە داکوتا کە عراق «بێ دواکەوتن ڕێگە بەڕێکخراوە مرۆڤایەتیە جیهانیەکان دەدات، بگەنە گشت ئەوانەی پێویستیان بە یارمەتییە لە هەموو بەشەکانی عیراقدا» . ئەم خاڵە بەڕاستی دەشیا وەک پێشکەوتنێکی تەواو ببیندرێت، بۆیە ڕێکەوتنێکی گشتی بەدەرخست، کە پشتگیری لە ئازادی بزوتنەوەی ڕێکخراوە مرۆڤایەتیە جیهانیەکان دەکرد لەناو عیراقدا. عیراق لەلای خۆیەوە، بۆ پەسەندکردن و جێبەجێ کردنی بڕیارنامەکە، هەندێ تێبینی هەبوو. بۆیە یاداشتنامەیەکی بەیەک گەیشتن Memorandum of Understanding لە ١٩٩١/٤/١٨ دا بە نوێنەری سەرۆکی گشتی کاروباری نەتەوە یەکگرتووەکان، میر سەدرولدین ئاغاخاندا گەیاند. بەپێی یاداشتنامەکە عیراق ڕێگە بە نەتەوە یەکگرتووەکان دەدات کە بەخشندەی یارمەتی مرۆڤانەبێت لەو کاتانەدا کە بەپێویست دەبیندرێت.[٦]

بەڵام، ئەم دیدەی عیراق بەس نەبوو بۆ ڕازی کردنی هێزە ڕۆژئاوایەکان، هەرچەندە لەهیچ شوێنێکی بڕیارنامەی ٦٨٨دا لەشکری ئەمریکی وەک ڕێکخراوێکی مرۆڤایەتی جیهانی پێناسە ناکرێت. بەڵام بەداسەپاندنی بەریتانیا ، فەرەنسا و ئەمریکا بۆ شیکردنەوەی خۆیان بۆ بڕیارنامەی ٦٨٨ ، کەمەرەیەکی لەشکری داگیرکراویان دروستکرد بە ناوی پابەرجێیی stability جیهانی و جێبێ لەقاندنی دەسوەرایەتی عیراق. ئەمە لەخۆیدا دەکرێ کە ئامانجێکی ڕامیاری ڕەوابێت، بەڵام نارەوایی لەوەدابوو کە مەبەستی ڕاستی دەستێوەردانەکە بە وێنەیەکی مرۆڤایەتیانەی گرنگ داپۆشرا.

هەڵسوکەوتێکی جیاواز

گەر بێت و ئەو یارمەتیە زۆرەی کەئەمریکا دای بەو کوردانەی کە لەناو باکوری عیراقدا مابوونەوە لە کاتی ڕەوەکەدا ، لەگەڵ ئەو یارمەتیە بەراورد کەین کە دای بەو کوردانەی کە لە هەمان کاتدا سنووریان پەڕاند و چوونە ناو ئێرانەوە، ئاشکرا و ڕوون کارەکتەر و مەبەستی خۆخزمەتکەرانەی ئەمریکا لە دەستێوەردانەکەی ناو عیراق دەردەکەوێت. سەرجەمی ئەو یارمەتیە

داراییەی کە تا ناوەندی مانگی ١٩٩١/٥ بۆ ئێران تەرخانکرا بایی نیوەی ئەوەبوو کە بۆ تورکیا تەرخانکرا، لە کاتێکدا کە نزیکەی ١.٣ ملیۆن کورد پەنایان بردبووە ناو ئێران، و تەنها یەک سێیەکی ئەو ژمارەیە (نزیکەی ٣٣٠.٠٠٠) لای تورکیا بوو. لەو یارمەتیە جیهانیەی کە بۆ هیمدادی کورد تەرخانکرا، ١٢٨.٩ ملیۆن دۆلار درا بە ئێران، بەرابەر بە ٢٤٨ ملیۆن دۆلاری کە لەسەر سنووری عیراق/ تورکیادا[٧] خەرجکرا. واتە بۆ هەموو دۆلارێکی کە بۆ پەنابەریەکی عیراقی لە ئێراندا خەرجکرا، ٧.٦ دۆلار بۆ پەنابەریەکی عیراقیی سەر سنووری تورکیا خەرجکرا. ئەما گەر بێینە سەر دابەشکردنی یارمەتیەکەی خودی ئەمریکا، دەبینین کە زۆر قورستر و زەقتر بەلای تورکیادا شکایەوە. لەو ٢٠٧.٦ ملیۆن دۆلارەیی کە دەسوەرایەتی ئەمریکی لەنێوان سەرهەڵدانی کریزی پەنابەرانی عیراقی و ناوەندی مانگی پێنجدا خەرجی کرد، تەنها ١٠٪ بەر پەنابەرکانی ناو ئێران کەوت.

کەسیان گوێی بەوە نەدا کە ئەو مرۆڤە پەنابەرە و پێویستی بە یارمەتیە، یان کوردە، یان قوربانیەکی کەفی دەمی سەدام حوسێنە. ئەوەی گرینگ بوو بەلایانەوە، ڕووی ڕەوەکە بوو ـ بەرەو دۆستی USA بووە یان دوژمنی. بێگومانیش وەک ئەنجامێکی ئەم بۆچونە، ئەو کوردانەی کە چوونە ئێرانەوە، لەبەر پەیوەندی لاوازی نێوان ئەمریکا و ئێران، سزادران.

لە ئۆگۆستی ١٩٩١دا، واتە ساڵێک پاش هێرشی عیراق بۆ سەر کوێت ـ ئەو هێرشەی سەر سەروەرایەتی soverenignty نەتەوەیی وڵاتێک، کە بە پەلە و بێ دواکەوتن و بەشێوەیەکی بێهاوتا لەشکرانی جیهانی بۆ کۆکرایەوە ـ تورکیا لەشکری تێکخزان و سنووری پەڕاندو چووە ناو عیراقەوە. لەبارەی ئەم لەشکر کێشیەوە، ئەنقەرە ڕوونیکردەوە، کە هەڵیکردۆتە سەر گریلاکانی (PKK)ی بەرەو باکوری ڕۆژهەڵاتی عیراق هەڵاتبوون. تورکیا لە هەفتەی یەکەمی مانگی ٨دا ـ بە ماوەیەکی کورت پاش کشانەوەی هاوپەیانەکان لە کەمەرەی ئاسایش ـ ڕایگەیاند کە هێزی ئاسمانی بە F-4 و F-104، ٩٢ هێرشی کردوەتە سەر باکوری عیراق، و ٢٠٠٠ کۆماندۆی تورکیش، بەپشتیوانی تۆپ و هەلیکۆپتەر، سنووری ئەو وڵاتەیان بەزاندووە. بەپێی سەرچاوەکانی FN هێرشەکان دوو گوندی کوردی عیراقیان پێکا، و ٢٠ گوندنشینی سڤیل کوژران و ١٥ش برینداربوون و هیچ زیانێکی زانراوی بە PKK نەگەیاندووە.[٨]

لە هەمان ماوەدا، تورکەکان ڕایانگەیاند کە نیازی دروستکردنی کەمەرەیەکی بەرگریی سێ میلیان هەیە بەدرێژایی سنووری نێوان هەرو وڵات[٩]. جا ئەگەرچی حکومەتی ئەنقەرە دانی بەم هەواڵەدا نەنا، بەڵام هێزی ئاسمانی تورکی بەردەوام بوو لە هێرشکردنە سەر باکوری عیراق. ١١ ئۆکتۆبەر ئەم هێزە لەناو سنووری کەمەرەی ئاسایشدا پێنج گوندی کوردی باکوری عیراقیان بۆمبارانکرد، یەکێکیان ئەو گوندی بەگۆڤەیە Begova بوو Internatinol Rescue Committee کە دەزگایەکی خودکارخوازانەی ئەمریکیە، ئاوەدانکرابۆوە. سەرچاوە کوردیەکان

ڕایانگەیاند کە لەم هێرشەدا سێ کوردی عیراق کوژران و ١١ تریش ـ کە سڤیلیشیان تێدابوو ـ بریندار بوون [١٠]. ئەمریکا، بەریتانیا و فەرەنسا هیچ هەوڵێکیان نەدا بۆ پاراستنی کورد لە گوللە و بۆمبای تورک. لە کۆتایەکانی مانگی ١٩٩٢/٣دا، سنوور بەزێندرایەوە و هێرشی ئاسمانی دیکە کرایە سەر باکوری عیراق.

دەستێوەردانی هێزە هاوپەیمانەکان بە ناوی پاراستنی کوردی عیراق، لەبری ئەوەی، کە وەک هەنگاوێکی نوێی پایەدارکردنی مافەکانی مرۆڤ و ویستی بەهیمداد گەیشتنی ئاواران، ببیندرێت. سەلماندنێک بوو بۆ دووڕوویی و ڕیایی و ناپاکی هێزە سیاسیەکانی، کە ساڵەهای ساڵە بەرگی ڕێزگرتن لە پەنابەر و لێقەوماوان و قوربانیەکانی تیرۆر لەبەر دەوڵەتەکانیان دەکەن.

دەسدرێژی بەدخوانەی عیراق و پێشێلکردنی بۆ مافەکانی مرۆڤ، هەلێکی ڕەخساند بۆ گۆڕین و چاکتر کردنی یاساکانی پەنابەریی refugee policy ، بەڵام دریغا لە دەستدرا . ئێمە لەم دەبێ ئەمڕۆ چارەیەک بۆ ئەو کریزانە crises ببینینەوە کە ئەنجامی ڕەوت و ڕەفتاری ئەو دەوڵەتانەیە ـ بە ئەمریکاشەوە ـ کە بازرگانی بە مافی پەنابەرانەوە دەکەن، بەتایبەتیش مافی پەنابەریی asylum و بەزۆرناردنەوە بەرەو ڕەوشێکی پڕ توندوتیژی ڕامیاری و مەترسی چەوساندنەوە. نەناسینەوەی (ئینکارکردنی) مافی پەنابەریی، لەخۆیدا پێشێلکردنێکی مافەکانی مرۆڤە. ئەمریکاش پشتیوانیی تورکیای کرد لە پێشێلکردنی بۆ مافی کوردی عیراق لە پەنابەریدا. تەنها بۆ ئەوەی چاک بۆ هەموو لایەک ڕوونبێتەوە، دەڵێین شتێک نییە بەناوی * «ئاڕاستنی نوێ new order» ، ئەمریکا هەمان ڕەوت و شێوازی ڕێ پێگرتن و بەزۆر ناردنەوەی بەرابەر بە «پەنابەرە کەشتی سوارەکانی هایتی» بەکارهێنا. جا گەر ئەمە ڕەفتاری ئەمریکا بێت، نازانم کێ ماوە بە هانای ئەو خەڵکە بگات؟

تێروانین

١ - G.Goodwin-Gill, The Refugee in International Law, p.74.

٢ ـ Ibid., p. lll.

٣ ـ Kay Hailbronner ئەم بۆچوونەی ڕوونکردەوە: بەندەکانی یاسای پەنابەری، لەڕاستیدا ئەو کەسانە ناگرێتەوە کە لە زەبروزەنگێکی گشتیانەی (کە گشت کەسێک دەگرێتەوە) ناو وڵاتەکانیان هەڵدێن. نەریتی بەکارهێنراوی دەرنەکردن و نەگەڕاندنەوەی ئەو کەسانەی داوای پەنابەری مرۆڤایەتیانە دەکەن، هەرچەندە پایەیەکی مرۆڤایەتیانەی هەیە، بەڵام لە حاڵی حازردا لەلایەن پێداویستیە سەرەکی و هاوئاهەنگەکانی کاری پراکتیکی دەوڵەتەکان و بۆچوونی یاساییان پشتیوانی لێ ناکرێت وەک مافێک ... و لەگەڵ هەموو هەوڵو تەقالایەکی چاودێرانەوە، دەبێ بڵێین کە یاسای جیهانی نابێ وا بیپرواندێترێ کە دەوڵەتان مجبوری نەگەڕاندنەوە و حەواندنەوەی کاتی پەنابەری مرۆڤایەتی دەکات.بڕوانە *Nonrefulment* and "Humanitarianin" Refugees: Customary International Law or Wishful Legal Thinking? in D. Martin, ed., The New Asylum Seekers: Refugee Law in the 1980s (Kluwer Academic publishers,1988),p.144.

٤ ـ September 20, 1988.

٥ ـ «گەر تورکیا ڕێی بدایایە بە پەنابەران لەسنوور بپەڕنەوە ـ گەر بۆ نیو میلیش بوایە ـ و بگەنە ناوچەیەکی گونجاوتر و بە دامودەزگاتر، هیچ نەبوایە ڕێژەی گیان لەدەسدانی گەلێک کەم دەکردەوە، بە تایبەتی لە ڕۆژە یێدادەکانی سەرەتای ئەپریلدا». "Aftermath of war: The Persien Gulf Refugee Crisis" *Staff Report*, Subcommittee on Immigration and Refugee Affairs, US Senate Committee on the Judiciary, 102nd Congress, First Session, May 20, 1991, pp. 36-7.

٦ ـ بڕوانە James Fine,"The Iraq Sanctions Catastrophe" and Attalah Kuttab,"Dilemmas of Relief Work in Iraq" in *Middle East Report* No. 174 (Jan-Feb 1992).

٧ ـ The UN Disaster Relief Operation (UNDRO) situation report, May 17, 1991. The $248 million figure for the money spent in Turkey combines the UNDRO accounting of $57 million with the $140,1 million in US Department of Defense contributions and $31,6 million in Food for Peace assistance, both of which were distributed as part of Operation Provide Comfort.

٨ ـ Washington post (WP), October 12, 1991.

٩ ـ WP, August 8, 1991, A27.

١٠ - WP, October 12, 1991.

١١

کوردی تورکیا پاش جەنگی کەنداو: ڕاپۆرتێک لە باشووری ڕۆژهەڵاتەوە

ئێلزا مارکۆس*

ساڵی ١٩٩٢، وەک گشت شوێنێکی تری ئەو شارەی باشوری ڕۆژئاوای تورکیا، بەزۆر ئاو بە بۆری ئاوەکانی ئوتێل جیهانی شەرناخدا دەهات. چەند کەبابخانەکەی سەر شا ڕێکە ئاوگیریان پڕ ئاو کردبوو تا میوانەکانیان دەست و چاویان پێش نانخواردن بشۆن، بەڵام میوانەکانی جیهان دەبوایە ئەوکارە بە چۆڕێ کۆلۆنیای لیمۆی کە لە تاقی ژورەکاندا هەبوو ئەنجامدەن.

لەڕاستیشدا ئوتێل جیهان پێویستی بە دروستکردنی ئاوگیر نەبوو، چونکە میوانەکانی، کە زۆربەیان شوفێری ئەو لۆریانە بوون کە ڕەژوویان لە کانە نزیکەکانی شارەوە دەگواستەوە، لەژیانی هەژارانەی باشوریڕۆژهەڵات ڕاهاتبوون. سەرنج ڕاکێشیش نەبوو کە خاوەنەکەی ٦ ژورە شێدارەکەی بۆ شالاوی توریستان ئامادە نەکردبێ؛ ئەوەی کە خەڵک لە بیری بێ، دوا جاری کە توریستیان دیبوو ساڵی ١٩٨٩بوو کە ماتۆرسایکلیستێکی ئەڵمانی ڕێی بزردەکات و لەپڕ دەم بە خەڵک دادەچەقێنێ و خۆی بەشاردا دەکات. لەگەڵ دیمەنی سەرسامکەری چیاکانی دەوروبەری شار، و سەرما و ئەندی (هەوای) خاوێنی تاوسانانی، چەند بیبانییەک وێراویانە بچنە هەرێمەکەوە.

جەنگی نێوان لەشکری تورک و گریلای کورد کە خەبات بۆ سەربەخۆیی دەکەن بەشی زۆری باشووریڕۆژهەلاتی کردۆتە گۆڕەپانی شەڕ. لە ١٩٩٢دا "پ ک ک" کە کورتکراوە کوردیەکەی پارتی کرێکارانی کوردستانە لەو ناوچەیەدا ٥,٠٠٠ تا ١٠,٠٠٠ گریلای هەبوو دژ بە لەشکری تورک دەجەنگان. سەدانی تریش، ئەگەر هەزاران نەبن، خەریکی مەشق بوون لە پایگەکانیان لە باکوری عیراق و دۆڵی بیقاعی ژێر کۆنترۆڵی سوریادا. لەگەڵ جێگیرکرد ١٢٠ هەزار سەربازی تورک لە باشووریڕۆژهەلاتدا و پشتگرتنیان بە تانک و هەلیکۆپتەر و نزیکەی ٣٠ هەزار میلیشیای کوردی سەر بە ڕژێم، ئەنقەرە نەیدەتوانی کۆتایی بە هێرشەکانی گریلا بێنێت، کە لە

١٩٨٤وە دەستی پێکردبوو و لە ١٩٩٢دا ببوە رووداوێکی ڕۆژانە. نزیکە ٤٤٠٠ کەس ـ لە سڤیل، گریلا و سەرباز ـ لەم پێکدانانەدا کوژرابوون.

"١٥٠ ساڵە گڕی بزوتنەوەی کورد هەڵگیرساوە، ناوناوە بەهێزتر و ناوناوەش لاوازتر دەبێتەوە، بەڵام هەرگیز بە تەواوی نەکوژاوەتەوە،" بە قسەی فەیسەل یەڵماز (داوای کرد ناوە دروستەکەی بڵاو نەکرێتەوە)، کە کوردێکی ناودار و دەوڵەمەندە و ئەڤوکاتۆی کێشەکانی مافی مرۆڤە لە شەرناخ. ئەم شارە پایتەختی هەرێمی بۆتانە، و هەروەک گوندەکانی دەوروبەری پشتگیری گریلاکانن. "ئەم گڕە هەمیشە لەناو مەردومدایە" ، هەر گوتەی یەڵمازە، بۆشمان ڕووندەکاتەوە کە ١٠ خزمی پەیوەندیان بە گریلاوە کردووە[١].

هەر لە سەرەتای پێکهێنانی کۆماری تورکیا لە ١٩٢٣دا، فەرمانڕەواییە پەی دەرپەیەکان هەوڵیانداوە، بەپشوویەکی کاتییەوە لە ناوەندا، کە ڕەنگ و ڕووی هەستی نەتەوایەتی و پێناسنامەی کوردیی لە ڕیشەوە هەڵکەنن. بەکارهێنانی زمانی کوردی، وە بەتایبەتی کوردی نووسراو، هەندێ جار نارەسمیانە و هەندێ جاریش بەڕەسمی قەدەغە کراوە. چەندین گوند و دێ بناغەیان سڕایەوەو خەڵک ڕاگوێزران، و مێژوو سەرلەنوێ نووسرایەوە تا کورد بکات بە «تورکی کێوی» ، ئەوانەی کە تورکایەتی خۆیان لەبیرچۆتەوە وەک ئەنجامێکی ژیان لەو دێهاتە شاخاویە دوورەدەست و ناهەموارانە. هەرچەندە پەلەی چەوساندنەوە گۆڕانی بەسەردا دەهات، بەڵام هەمیشە ڕەوتی زاڵی ئەم دەوڵەتە تواندنەوەی بەزۆری کورد بووە. بەڵام ڕەفتاری تورک لەم بوارەدا «کە پشتی بە گوێنەدان و خۆ لێلادان بەستبوو» نەیتوانی پرۆبلێمەکە دوورخاتەوە، بەپێی گوتەی ئیسماعیل بێشچی، کە سۆسیۆلۆجێکی تورکە و پتر لە ١٠ساڵی لە زینداندا گوزەراندووە لە بەر جستووجۆ کردن و لێکۆڵینەوەی لە ژیانی لەمێژینەی کورد لە وڵاتەکەیدا[٢].

وەک ئەنجامێکی جەنگی کەنداو فەرمانڕەوایی تورکیا هەندێ هەنگاوی نا بۆ هێورکردنەوەی کورد و لیبرالکردنی یاساکانی سزای لادەران و دژبیران (ئەم یاسایانە بێ بەزەییانە نەک هەر بەرابەر بە کورد بەڵکو بەرابەر تورکیش بەکار دەهاتن، بە تایبەتیش لە ساڵەکانی یەکەمی پاش کۆدێتا لەشکریەکەی ١٩٨٠). لە ئەپریلی ١٩٩١دا، ئەنجومەنی یاساگوزاری نەتەوەیی ئەو بەندانەی یاسای سزابەخشینی (قانون العقوبات ـ penal code) بەتاڵکرد کە چالاکی کۆمۆنیستانە، دینیانە و جوداخوازانەی گوناه دەکرد. هەزاران زندانی ئازادکران و یاسای ١٩٨٢ بۆ گوناه کردنی زمانی کوردی لەلایەن دەوڵەتەوە کێشرایەوە.

کێشانەوەی یاسای ١٩٨٣ بە ڕیشخەندیەوە (سخریە ـ derision) لەلایەن کوردەوە پێشوازی لێکرا. «ئەوە فێڵێکی دەوڵەت بوو، بۆ کوژاندنەوەی بزوتنەوەی کوردیی» بە دڵنیاییەوە ئەندامێکی پارتی کورد ـ دۆستی (زەحمەتکێشانی خەڵک HEP) پێی ڕاگەیاندین و ئاماژەشی بۆ ئەوەکرد کە کورد لەگەڵ هەموو ناخۆشیەکدا کە تێیدایە هەر بەردەوام دەبوو لە

بەکارهێنانی زمانی خۆی. «ئەم خەڵکە ئازادی خۆی دەوێ، ئەمانە دەمرن... بۆ مافی قسەکردن بەکوردی نامرن، بۆ سەربەخۆیی، بۆ ئازادی دەمرن... کێشەی کورد، کێشەی مافەکانی مرۆڤە.»

بۆ زۆربەی کورد، هەوڵی فراوانکردنی ئازادیەکان دەرمانی ئێش و ئازاری کورد نەبوو. (گۆڕانی کەش هەبوون، وەک، ڕەوتی نوێی ئەنقەرە لە لێبوردنێکی پتر بەرابەر بە بڵاوکراوە کورد ـ دۆستەکان، پتربوونی باسکردنی کێشەی کورد و دامەزراندنی ئەنیستیتۆیەکی کوردیی لە ئستەمبول لەلایەن ئیسماعیل بێشکچییەوە.) گلەییان لە بەردەوامی و بەرفراوانی پێشێلکردنی مافەکانی مرۆڤ دەکرد، و کەسانی زۆریش داوای دەنگدانێکی گشتیان دەکرد لەبارەی داهاتووی باشووری ڕۆژهەڵاتەوە ددکرد، کە جێنشینی نیوەی ئەو ١٠ـ ١٢ ملیۆن کوردەی وڵاتەکە بوو و لە ١٩٨٧وە لەژێر فەرمانی یاسای تەنگەتاویدایە (قانون الطواری ـ emergency rule). لەشکری تورک تاوانباری بەشی زۆری پێشێلکردنی مافەکانی مرۆڤ بوو لە هەرێمەکەدا، و کوردە چالاکیدارەکان ئاماژەیان بۆ ئەوە کرد کە گەر خودی میریش مەیلی گۆڕینی ئەم بارەی هەبێت، کارەکەی ئاسان نابێت. لە باشووری ڕۆژهەڵاتی تورکیادا، لەشکر لە ژێر فەرمانی کارمەندە سڤیلەکاندا نییە. جگە لەوە حکومەتی ئەنقەرە هەمیشە پەیوەندیەکی گرژی لەگەڵ لەشکردا هەبووە، ئەو لەشکرەی کە خۆی بە پارێزەری نەتەوەی تورک دەدیت، و سێ جار کۆدێتای کردووە بۆ سەلماندنی ئەو خولەی.

لەڕاستیدا، پەرلەمانی تورکی گەرەنتی بەردەوامی دەستی ئازادی لەشکریدا بەپەسەندکردنی «یاسای بەرهەڵستی ـ تیرۆر» ١٢ ئەپریلی ١٩٩٢. جا مەبەست و نیازیان هەرچیەک بووبێت، ئەم کارە گوناهی پروپاگەندەی جوداخوازانەی زیندوکردەوە. بەندێکی یاساکە « پڕ و پاگەندەی نووسراو یاخود گوتراوە کە مەبەستی زیانگەیاندنی تێدابێت بە یەکیەتی ناقابیلی هەڵوەشانی دەوڵەتی کۆماری تورکیا.»ی گوناهکرد، وە بەستنەوەی ئەم دارشتنی لێڵی ئەم بەندە بە پێناسەی لێڵی تیرۆریزمەوە، دەرگای پێشێلکردنی مافەکانی مرۆڤی بۆ هێزەکانی ئاسایش خستە سەر پشت[٣].

ئەم یاسایە لەلایەن پۆلیس و لەشکرەوە بەکارهات بۆ داخستنی ڕۆژنامە کورد ـ دۆستەکان، گوناهکردنی پەرتووک لەبارەی کوردەوە و گرتنی لایەنگرانی مافەکانی کورد. سەرباری ئەمانەش ئەو ئەڤۆکاتەی کە پارێزگاری لە یەکێک بکردایە کە بەپێی ئەو یاسایە گیرابێت، دەتوانرێ تاوانبار بکرێت و بدرێت بە دادگا. هەروەهاش، دەتوانرێ دژ بە کارکەرە دیارەکانی مافەکانی مرۆڤ بەکاربێت، و بێگومان، دژ بەهەموو کەسێکی کە گومانی یارمەتیدانی گریلای لێبکرێت[٤].

دەسەڵاتدارایەتیە (حکومەتە) تورکیە نوێکەی کە لە ئوکتۆبەری ١٩٩١دا هەڵبژێردرا (بە سەرۆکایەتی سلێمان دیمێرلی سەرۆکی پارتی کۆنسەرڤاتیڤی ڕێگای ڕاست)، بەڵێنیدا کە

پشگیری لە مافەمرۆڤایەتیەکان بەکات، بەلام توندوتیژی هێزەکانی ئاسایش دژ بە دانیشتوانی باشوری ڕۆژهەلات هەر بەردەوام بوو. ڕێژەی ئازاردان و گرتنی چاودێرانی مافەکانی مرۆڤ ڕووی لە بالا کرد، ئەشکەنجەدانی زیندانیە ڕامیاریەکان هەر مایەوە، ڕۆژنامەوانانی لە باشووری ڕۆژهەلات کاریاندەکرد هەڕەشەیان لێدەکرا و هەندێکیشیان لە باروودۆخێکی ناڕوون ودیاردا کوژران[٥]. ئەو کوردانەی کە نەدەبوونە ئەندامی میلیشیاکانی سەر بە میری، هێزەکانی ئاسایش دەیانکردن بە قوربانی؛ سەرتاسەری گوندەکان بەزۆر چۆلدەکران. جا یان لەبەر ئەوەی کە دانیشتوانی چەکیان دژ بە (پ.ک.ک) هەلنەدەگرت، یان لەبەر ئەوەی کە هێزەکانی گریلا نزیکبوون لێیان. یان، هەر لەبەر ئەوەی کە لەشکر فەرمانی بە خەلکەکە داوە کە چۆلیکەن[٦]. هێزەکانی ئاسایش تەقەیان لە خۆپیشاندانێکی ئاشتیانە کرد لە کاتی ئاگەنگەکانی نەورۆزی (سەری سالێ نوێی کوردی) ١٩٩٢دا، پتر لە ٧٠ کەس کوژرا کە هێزەکان تەقەیان لە خۆپیشاندەرانی سەرجادەی شارەکانی باشووری ڕۆژهەلات کرد[٧].

هەروەهاش شالاوە کوشتنێکی زەمین پەستانە(غامض ـ mysterious) بەسەر باشووری ڕۆژهەلاتیدادا؛ پتر لە ٦٠ کوردی چالاکی دەنگ دیار، لە نێوانی ١٩٩١ و ناوەندی ١٩٩٢دا کوژران، زۆریان بۆ دواجار لەگەلٚ کەسانێکدا دیتران کە خۆیان وەک پۆلیس دەناساند. دەیانی دیکەش هەڕەشەی کوشتنیان بۆ ڕەوانەکرابوو. فەرمانداریەتە تورکیەکان بە توندی تاوانی بەشداری لەو کوشتنانەدا ڕەد دەکەنەوە. خودی دانیشتوە کوردەکان ئەم تاوانە دەخەنە ئۆبالی «کونترا گریلا» نهێنیەکانی کە گەر ڕاستەوخۆ سەر بە هێزەکانی ئاسایش نەبن، ئەوە لابەلا هەر بەوان دەگەنەوە[٨].

پەرەپێدانی زەبروزەنگ تەنها پشتگیری کوردی بۆ هێزەکانی گریلا پتەوتر دەکرد. هاتیپ دجلە، کە کۆنە سەرۆکێکی لقی یەکیەتی تورکی بۆ پارێزگاری مافەکانی مرۆڤ بووە لەدیاربەکر، مەزنترین شاری باشوری ڕۆژهەلات، بێ بیرکردنەوە و بەئاسانی زنجیرەی پێشێلکردنەکانی بۆ دەگێڕاینەوە، بە تەقاندنەوەی بارەگای یەکیەتیەکەوە لە ١٩٩١دا. «دەسوەرایەتی خەریکە دەستیەرزی بەسەر هەرێمەکەدا لەدەستدەدا، و دەیەوە پرۆبلێمەکە بە زەبروزەنگ چارەبکات». بە گوتەی دجلەی، کە لە هەلبژاردنە گشتیەکەی ١٩٩١دا بە ئەندامی پەرلەمان هەلبژێردرابوو. هەروەها ڕایگەیاند «بەلام هەرگیز بە زەبروزەنگ پێیان چارە ناکرێت. دەسوەرایەتی دەبێ کەنالی ئاشتیخوازانە و دیموکراتیانە بکاتەوە... گەر بەراستی بیەوێت چارەی پرۆبلێمەکە بکات... دەبێ گفتوگۆ لەگەلٚ پ.ک.ک بکات. پ.ک.ک ئەو ڕێکخراوەیە کە داکۆکی بۆ مافەکانی کورد دەکات.»

یەکێ لە هۆیەکانی کە یارمەتی پ.ک.ک دا پشگیریەکی بەرفراوان بەدەسبێنێت، ئەوە بوو کە پکەکە دامبەستێکی (network) لە ڕێکخراوی چالاک دامەزراند دوور لە جەنگی دژ بە

هێزەکانی ئاسایش. لە ڕێکخراوە لایەنگرەکانی ئۆروپایەوە (بە تایبەتی لە ئەلمانیا، کە ولاتی سەدان هەزار کوردە)، پ.ک.ک گۆڤاری بلاودەکردەوە و پەرتووکی چاپدەکرد، ژن و لاوانی ڕێک دەخست و بەگشتی هەولی بەدەرخستنەوە و بەهێزکردنی کەسایەتی کوردی دەدا. لە تورکیادا، چەند دەستەیەکی نهێنی، کە ڕووکاری سەرەکیان جەوانان و هەرزەکاران بوو، چالاکیان لە دەبستانە ئامادەیی و چاپخانەکاندا دەکرد.

هەروەهاش، پ.ک.ک لەڕێگەی پایگەی لایەنگرانی لە باشوری ڕۆژهەلاتدا کاری دەکرد، کارمەندانی لەژمار نەهاتووی بەڕێوەبەرایەتیەکانی دەسوەرایەتی تورکی لە هەرێمەکەدا کە هەواداری بووەن، پارتە ڕامیاریەکان، ڕێکخراوە یاساییەکانی یاریدەدان و بازێردارەکان (praivate businesses). بۆ نمونە، خەلک باسیدەکەن، کە پ.ک.ک پلانی لێدانی ئۆردوگایەکی لەشکریی نزیک شاری هەبوو و ویستی بە خەلکی ڕاگەێنێ، کە بۆ شەوێک لە مالێ نەیەنەدەرێ، هەوالەکە زۆر بەپەلە بلاوبۆوە.

هەروەها پ.ک.ک هەولیدا کە کار لە پۆلۆتیکی تورکی بکات، بە شێوەیەکی سەرکی لە ڕێی کاندیدات کردنی هەندێ کەسایەتی کوردی تایبەت بۆ پلە و پایەی بەرز لەسەر ئاستی ناوچەکە و ولاتیش بەگشتی. پ.ک.ک لە هەلبژاردنی گشتی ١٩٩١دا، پشتگیری ئەندەروونی (ضمني، tacit) خۆی بە هەندێ لە کاندیداتە ناکوردەکاندا، کەخۆیان هەلبژاردبوو. هاوکات هەندێ لەسەرچاوەکانی گریلا دەلێن کە پ.ک.ک ئامادەیی یارمەتی ئابووری دەربریوە بۆ هەندێ کەس کە ویستوویانە خۆیان هەلبژێرن، بەلام خەرجی ستێزکاریەکەیان (campaign) نەبووە.

تا ناوەندەکانی ١٩٩٢، دەسەلاتی بەسەر چەند بەشێکی باشوری ڕۆژهەلاتدا کشابوو. بە شەوان، هێزەکانی گریلا مەفرەزەیان دەناردە سەر ڕێوبانەکان و سەرباز و پاسەوانی ئەو دیهاتانەیان دەکوشت کە هێشتا دەیانوێرا بەشەوان خۆیان لەو ڕێوبانە بدەن و پێناسنامە تورکیەکانیان لە کوردەکان دەسەندەوە و دەیانگۆڕیەوە بە هیستری کە لەلایەن پ.ک.ک خۆیەوە دروستکرابوو. گەشتکەر و ڕێبوارانی بیانیش ڕێنمایی کرابوون کە پێش هاتن بۆ ناوچەکە[٩] ڤیزە لە ڕێکخراوە پ.ک.ک ـ بەندەکان ی ئۆروپا وەرگرن.

پەرەسەندنی پ.ک.ک[١٠]

پ.ک.ک لە ١٩٧٨دا عەبدولا ئۆجالان پێکۆەوەنا، کە خوێندکارێکی کورد بوو لە زانکۆی ئەنقەرە. لە ١٩٨٤دا یەکەم هێرشی چەکداری ئەنجامدا، و کوردی تورکیا لە سەرەتادا هەلوێستێکی دوودلانەیان نیشاندا. بۆ گەلێ کورد پەیامی ئاشکرای مارکسیزیم ـ لینینیزمی پ.ک.ک گوناهێ بوو بەرابەر بە ژیانی ئیسلامایەتیان. جگە لەوەش، پ.ک.ک بەشێوەیەکی فراوان سیاسەتی کوشتنی «نۆکەرانی» تورکیای بەکارهێنا کە زۆر جار بێ تەمیزبوو، و ژن

ومندالێ بێتاوانیشی تێدا کوژرا. ئەم خوێن ڕشتنە کوردێکی زۆری لە پ.ک.ک ڕەنجاند.

دانیشتوانی ناوچەکە، و بەتایبەتی دێ نشینان چیاکان، خۆیان لە نێوان گریلا و لەشکرا دیتەوە. لەشکری پ.ک.ک، کە بە رەسمی بە ئەرتەشی ڕزگاریخوازی گەلی کوردستان (ئارگەکە ـ ARGK) ناسراوە، لەسەرەتادا زۆر وردبین نەبوو؛ دەبستان و ناوەندەکانی تەندروستی ـ کە هەندێکیان ناوناوە لە لایەن لەشکرەوە وەک جبەخانە یاخود بارەگا بەکاردەهات ـ دەسووتێندران؛ خزمو کەسوکاری میلیشیا کوردەکانی سەر بەدەوڵەت دەکوژران؛ و راپۆرتی واش هەبوو کە دەیگوت، هەزەکاران بەزۆر چەکدار (تەجنید) دەکران[11]. چالاکیەکانی پ.ک.ک لە باجی سەر کورد، و پارمەتی پەنابەری سیاسی و کوردی تری ئۆروپاخەرجی دەکرا، و دەگوترێ کە کوردەکانی دەرەوەی وڵات سەرچاوەی سەرکی دارایی پ.ک.ک بوون. ئەم ڕێکخراوە تارادەیەکی زۆر بە سەربەخۆیی مایەوە ،و بەشی زۆری «یاریدە دەرەکیەکانی» لە سوریاوە دەهات، کە ڕێگەی بە پ.ک.ک دابوو لە دۆڵی بیقاعی ژێردەستی سوریا[12] ئۆردوگا دامەزرێنێ.

وردەوردە، پ.ک.ک مێتۆدەکانی خۆی گۆڕی. پاش چەند ساڵێک جەنگ هەستیان بەوە کرد کە هەندێ کردەوەیان کوردیان لێ دەرەتێنێتەوە. هەروەها پێشی لە دەیان ڕێکخراوی تر گرتەوە کەهەوڵی پەیداکردنی پێرەوانیاندەدا. لە دەورووبەری ١٩٩٠دا پ.ک.ک ڕایگەیاند کە هەوڵ دەدات خۆی لە کوشتنی خەڵکی سڤیل بپارێزێت. لێبوردنێکی گشتیی یەک ساڵانە ڕاگەیاند بۆ ئەندامانی میلیشیا کوردیەکانی سەر بەدەوڵەت، و چانسی دانێ کە دەست لەو کارە هەڵگرن بێ ترس لەسزا و ئازاردان. چیرۆک و پروپاگەندەی مندال ڕفاندنیش لەلایەن پ.ک.ک ماوەیەکی دور و درێژ بوو لە ئارادا نەمابوو. هەر لەخودی ناوچەکەدا سەرچاوەکانی پ.ک.ک لە ١٩٩١دا ڕوونیان کردەوە کە ژمارەی کوڕان و کچانی لاوی کە دەیانویست پەیوەندی بە پ.ک.ک وە بکەن ئەوەندە زۆر ببو کە جێگە نەبوو بۆ مەشقدانیان. ئەم هەنگاوانە، هاوکار لەگەڵ پتر بوونی چالاکی سەرکەوتووی دژ بە هێزەکانی ئاسایشی تورکی بوونە هۆی ڕاکێشانی خەڵکێکی زۆر بەرەو پ.ک.ک.

لەگەڵ ئەوەی کە زۆربەی چەپڕەوان و ڕۆشنبیرانی تورک دەکۆشان بۆ پەخش کردنی کێشەی کورد، گەلێ لە کوردان پ.ک.کیان وەکو تاکە هێزێ دەدیت کە بایەخ بە دەرد و ئازاریان بدات. وە بێگومان وەک تاکە گروپی کە بە توندی سزای پێشێلکردنی مافەکانی مرۆڤ دەدات. «ئێمە هەموو گریلایین، تاکە جیاوازی ئەوەیە کە هەندێکمان بەڵیاوەن وهەندێکیشمان لێرەن» شۆفێری لۆرییەکی ٣١ ساڵەی کورد بەوپەڕی پێداکوتانەوە پێیگوتین. هەروەها گوتی کە لە ١٩٩٠دا یەک مانگ زیندانی کراوە و ئەشکەنجە دراوە چونکە کاسێتی مۆسیقای کوردیی هەبووە. چیرۆکی ئەم کابرایە چیرۆکێکی ئاسایی بوو.

٢٤ساڵەیەکی خەڵکی گوندەکانی لای شیرناخ پێیگوتین «لە لایەکەوە، دەوڵەت وایکرد کە

پ.ک.ک ئەو هێزەی ئەمڕۆی پەیداکات،» ، ئەمڕۆ کەسانێکی خاوەن پلەی زانکیێ کاری ڕێکخستن بۆ پ.ک.ک دەکەن. «هێزەکانی ئاسایش پێیان وایە کە میللەت بەکوشتن دەترسێن، لەوە ناگەن کە کەسێ بکوژن دوژمنیان پتردەبێت.»

پاش ١٩٩٠. پ.ک.کە، ئاوازی پەیامە مارکسیست ـ لینینیستانەکەی کزکردەوە، دانی بەڕۆڵی ئیسلامایەتیدا نا . جەختی لەسەر مافە نەتەوەیەکان کرد لەبری کێشەی ئابووری، هاوکاتیش داواکاری ڕەسەنی پ.ک.ک، کە سەربەخۆیی تەواو بوو، کەمێ سووک کرایەوە. لە ١٩٩٢دا ئۆجەلان باسی چارەیەکی فیدرالی کرد، کە تێیدا کورد خاوەن ئۆتۆنۆمی بێت لە باشوری ڕۆژهەڵاتدا، کە هەر وەک بەشێکی تورکیا دەمێنێتەوە.

«پ.ک.ک بەئارەزووی خۆی سوورنییە لەسەر توندی» ئۆجەلان بە گۆڤارێکی چەپڕەوانەی تورکی گووت لە مارسی ١٩٩٢دا، لە چاوپێکەوتنێکدا کە ئاشکرا ڕووی لە خوێنەری تورک کرابوو(١٣) . چارەسەرکردنی گورزانی (problem) کورد، ئۆجەلان گووتی، دەبێ لە ڕێی «دیالۆگەوەبێت لەگەڵ ڕێکخراوی دان پێدانراو و گشتی کە نوێنەرایەتی میللەتەکەمان دەکات. با ئەم خوێنڕشتنە ڕاگیرێت...» ، هەروەهاش ئاماژەشی بۆ ئەوەکرد کە ئامادەیە ئاگربەستێ پەسەندکات، گەر هێزەکانی ئاسایش ئامادەبن دوندی دژ بەکورد بوەستێن و دەسوەرایەتی بکەوێتە گفتوگۆ لەگەڵ سەرکردەکانی کورد.

ئەمە تەنیا داواکاری ئۆجەلان نەبوو. لەهەڵبژاردنە گشتیەکەی ١٩٩١دا، ٢٢ پەرلەمانتاری کورد، کە ئەندامی پارتی کورد دۆستی کارکەرانی گەل (HEP) کە لە دەستەچەپی ئەنجومەنی یاسادانادا دادەنیشتن چونکە لە لیستی هاوکاریان پارتی سۆسیال دیموکراتی گەل (SHP)دا پێشنیارکرابوون. هەندێکیان دادوستانی ئەوەیانکردبوو کە تورکیا دەبێ بکەوێتە گفتوگۆ بە پ.ک.ک و دەبێ ڕێگەی ڕادەبڕینێکی گشتی بدرێت لەبارەی ئەو جۆرە پەیوەندیەی کە کورد دەیەوێ لەگەڵ تورکیادا هەیبێت. ئەنقەرە هیچ گرنگیەکی بەو بۆچوونە نەدا. لەو ڕۆژەوەش کە نوێنەرێک لە پەرلەماندا لە سێرمۆنیای سوێندخواردنا بە کوردی دوا ـ یەکێ بوو لەو جارە دەگمەنانەی کە کوردی لە پەرلەمانی تورکیدا بەکارهاتووە ـ بانگاشتی جۆربەجۆر کراوە بۆ داماڵینی ئستواری (immunity) پەرلەمانتاران و تاوانبار کردنیان بە «هاندانی یاخیبوون» لەبەر ئەو ڕاگەیاندنانەی کە تێیدا داوای بەڕەواناسینی مافی کورد دەکەن[14].

«مەبەستی ئێمە دابەشکردنی تورکیا نییە، بەڵکو هاوبەشیە تێیدا،» بەگوتەی ئۆجەلان لە هەمان چاوپێکەوتندا، کە یەکێکە لە هەرە فراوانەکانی لە بارەی داهاتووی باشوری ڕۆژهەڵاتی کوردیەوە. «ئەمن نە بە مەعقول و نە بە پێویستی دەبینم کە هەرێمێکی کوردی لەوڵاتەکە جودابکرێتەوە هەر وەک ئەوەی بە چەقۆ بڕابێتەوە. بەڵام کورد خۆی بڕیاری چارەنووسی خۆی دەدات.»

پاشان لە چاوپێکەوتنێکی تردا لە گۆڤاری پ.ک.ک لە ئۆروپادا، ئاماژە بۆ ئەوەکرا کە ئۆجەلان ئارەزووی دەوڵەتی سەربەخۆی کوردی لەدەست نەداوە، بەڵکو ڕاگەیاندنەکانی کە ئاراستەی خوێنەری تورک کرابوو جۆرە نەرمییەکی تێدا هەبوو، بەلای کەمەوە بۆ ماوەیەکی کورت[١٥]. گەر شتێکی کە نەبێت، ئامادەیی ئۆجەلان بۆ باسکردنی چارەسەریەکی کە لە سەربەخۆیی کەمتربێت، دیاریدەی پێگەیشتن و کامڵ بوونی ڕامیاری بوو.

سەردەمی جەنگی کونداو و پاشی

جەنگی کەنداو، و دروستکردنی کەمەرەی ئاسایشی بۆ کوردانی عیراق لەلایەن هێزە هاوپەیمانەکانی ژێر سەرکردایەتی ئەمریکا پاش ڕاپەڕینە سەرنەگرتوەکەی باکوری عیراق، کاریگەریەکی ڕاستەوخۆی گەورەی لەسەر کوردی تورکیا نەبوو، هەرچەندە بەکەڵکی خەباتی چەکداری پ.ک.ک هات. پ.ک.ک سەرکەوتوانە سوودی لەهێز پووچی باکوری عیراق وەرگرت تا مەشقگەی پتر بگوازێتەوە هەرێم. هەروەها گروپەکە زۆرزوو دەستی بەکڕینەوەی خوردەواتە بەجێماوەکەی لەشکەری عیراق کردەوە و سوودی لەبەرەڵایی سنوورەکانیش وەرگرت[١٦].

گومان لەوەدا نییە کە ئەو تۆزقاڵە ئۆتۆنۆمیەی کە لە باکوری عیراق دامەزرابوو و بایەخدانی جیهانی بە کوردی عیراق کورد لەخۆیدا هاندەرێک بۆ کوردی تورکیا. ئەم دوودەستە کوردە هەمیشە پەیوەندی خێزانی و ئابووریان لە نێواندا هەبووە، و کوردی تورکیا هەمیشە هەوڵی داوە کە یارمەتی دەستە جۆربەجۆرەکانی پەناهەندە کوردە عیراقیەکان بدەن کە لە کاتی جیاوازدا سنووریان بەزاندووە. لەگەڵ ئەوەشدا جەنگی کەنداو نەیتوانی ئەو ڕاستییە بگۆڕێت کە کوردی عیراق و تورکیا خاوەنی دوو جەنگی جیاوازبوون (گەر پەیامی کوردستانی مەزنی پ.ک.ک وەلاوەخەین) هەرچەندە ناوناوە پەیمانی جۆربەجۆریش لە نێوان سەرکردەکانیاندا مۆردەکرا.

هەرچۆنێک بێ، پەیوەندی نێوانیان پاش جەنگی کەنداو تووشی گرژی بوو لە ئەنجامی هەوڵی جەلال تالەبانی و مەسعود بارزانی، دوو سەرۆکە سەرەکیەکەی کوردی عیراق، بۆ خۆ خۆشەویستکردن لای دەستوەرایەتی تورکیا کە چەوسێنەری کوردی خۆی بوو. هەردوو سەرکردە هەوڵیاندا کە خۆیان لە پ.ک.ک دوور بخەنەوە، هەرچەندە بەردومانکردنی بەناو کامپەکانی پ.ک.ک لە باکوری عیراق کوردی سڤیلی عیراقی کوشت. جا لەگەڵ ئەوەی کە کوردانی هەردولای عیراق و تورکیا دەیانگووت کە ئەمبارە سەپاوە پێویستیەکی دژخە ڕامیاریەکەیە نەک هەستێکی ڕاستەقینە، دوور نییە پاشهاتەکانی جەنگی کەنداو پەردەی لەسەر ناکۆکیەکی قووڵ لادابێت.

ئەم بارە بێگومان بەردەوامی سیاسەتی دڕندانەی دژ بەکوردانی خۆی بۆ تورکیا ئاسانترکرد. هەروەهاش لاوازی کۆنترۆلی سنووری نێوان عیراق و تورکیا ماوەی بە لەشکری تورکدا کە بە

شێوەیەکی دووبارەیی هێرشی سنووربەزێن بەکاربێنن. پارێزگاریە ئەرتەشیەکەی کە هێزە هاوپەیمانەکان دژ بە سەرۆک سەدام حوسێن بە کوردی عیراقیان ڕەوادیتبوو، سوودی بۆ ئەو کوردەی تورکیا نەبوو کە لەژێر مەرحەمەتی هێزی ئاسایشی تورکیدا مابۆوە.

هاوکات، پشتگیری ڕاگەیەندراوی تالەبانی و بارزانی بۆ تورکیا و چەندین بەڵێنی ڕێزگرتن لە سەربەخۆیی خاک و ناوچەکەی، مەترسی ئەو دەوڵەتەی بەرانبەر بە ئۆتۆنۆمی کوردی عیراق کزر نەکردەوە. دەسوەرایەتی تورکی لەسەر ئەو باوەڕە مایەوە کە ئۆتۆنۆمیەکەی کوردی عیراق تەنها بانگەوازی سەربەخۆیی کوردی تورکیا بەهێزدەکات، ئەمەش ڕامانێکی بێ پایە نییە. تورکیا پشگیری لە هەڵبژاردنە کوردیەکەی مانگی ١٩٩٢/٥ی باکوری عیراق نەکرد و ئاشکراش نارەزایی خۆی دەربڕی. تەنها چەند ڕۆژێک پێش هەڵبژاردنەکە فڕۆکە جەنگیەکانی هێرشێکی ئاسمانیان کردە سەر باکوری عیراق و بنکەیەکی ناوچەیی هەڵبژاردن گێڕی بارزانیش لەو هێرشەدا بەردومانکرا. بێجگە لەوەش دەستوەرایەتی تورکی لە بەیاننامەیەکدا ڕایگەیاند کە هەڵبژاردنەکە دوورنیە ببێتە هۆی بەرەڵایی و شەڕوشۆڕێکی پتر لە باکوری عیراقدا[١٧].

وەک بۆچونێ دەتوانین بڵێین، سەرەکی ترین برشتی (effect) جەنگی کەنداو لە کوردی تورکیا ئابووری بوو، چونکە هەرێمێکی پەرێشانکرد کە لەخۆیدا و لەبەر دەیان ساڵ بایەخ نەدانی دەوڵەت و جەنگێکی دووردرێژ ڕووی لە هەرەسهێنان کردبوو. باشوری ڕۆژهەڵات هەمیشە بەدەست نەبوونی سەرمایەی تایبەتی بەگەڕخراو و دەگمەنی کارخانەی دەوڵەتییەوە ناڵاندویەتی، ئەمەش تا ڕادەیەک لەبەر لاوازی ژێرخان و نەبوونی ئاسایش لە هەرێمەکەدا[١٨].

لەگەڵ ئەوەشدا، کوردەکان هەر چۆنێ بێ توانیان بۆ دەیان ساڵ بە - کشتکاری، مەڕداری، چەند کانەڕۆیەکی خۆ و قاچاخچیەتیەکی سەرەتایانە لەگەڵ عیراق و ئێراندا ،و هەروەها خزمەتکردنی هەزاران ترێلە و کامیونی کە ڕۆژانە لە نێوان عیراق وتورکیادا هاتوچۆیاندەکرد - ژیان بوگوزەرێنن ، گەرچی ژیانێکی کەم دەرامەتانەو هەژارانەش بووبێت . لە کۆتایکانی هەشتاکاندا لەشکر دەستی پێکرد بە هەفتە کانە ڕەژوەکان ببەستێت (تاوانی یارمەتیدانی پ.ک.ک دەخستە پاڵ کارکەرەکانەوە)، گەلێ کشتزار (field) خرانە سەر ناوچەی جەنگی، و خێزانە کۆچەرەکانیش لە کوێستانکردن قەدەغەکران[١٩].

کە تورکیا بەشداری بازێرپەستییەکەی (economic embargo) دژ بە عیراقی کرد پاش تەخت و تازی بەغدا بۆ سەر کوێت لە ئۆگۆستی ١٩٩٠دا، ترێلە و کامیونەکان لە هاتووچۆ کەوتن و مەترسی قاچاخچیەتی زۆر پتربوو. ئەوەندەشی پێ نەچوو تا گەلێ لە چاپخانەی کوردەکان و ئوتێلە هەرزانەکان و ڤیتەرخانەکان داخران، و ڕەفی دوکانەکانی کە تا ماوەیەک لەمەوبەر پڕبوون لە چای عیراقی و جگەرە و داودەرمانی توالێتکردن، بەتاڵ ببوون. بۆ کورد، کاری سەربێیی لە ڕۆژئاوای تورکیادا بوو بە تاکە سەرچاوەی داهات. هەرچەندە کوردەکان گازندەی ئەوەیان دەکرد کە

خەڵکی ئەو ناوچانە دەیانزانی لە باشووری ڕۆژئاواوە هاتوون تووشی تەشقەڵەو پێشێلکردن دەهاتن.

جەنگی گریلا سەرمایەدانانی(ئیستیسمار ـ Investment) لە دروستکردنی پایگەی لەشکری و زندان بەولاوە چیکە نییە ـ کەمترکردەوە لە ناوچەکەدا. بەشکی کێشەی پێشکەوتن لە باشوری ڕۆژهەلات پەیوەندی بە نەبوونی ڕێوبانەوە هەبوو لەهەرێمەکەدا: ئەو چەند ڕێگەیەش کە ناوچەکەیان ڕاستوچەپ دەبڕی، بەشی زۆری خراپ بوو.ئەما ئەو ڕێگایانەی کە بەکەڵکی گواستنەوەی لەشکری دەهاتن، دەبوونە نیشانەی پ.ک.ک: بەلای کەمەوە پرۆژەی دروستکردنی شارێیەک کەوتە بەر هێرشی پ.ک.ک، کە ئامـاژەیەکی بەهێزی نارد بۆ ئەوانەی کە دەشێ پرۆژەگەری بکەن بێ پەسەندی پ.ک.ک(٢٠).

هەروەها هێرشی گریلا بۆ سەر مامۆستایان بووە هۆی پێوەدان و لەکارکەوتنی سەدان دەبستان. پ.ک.ک بۆ ماوەیەک مامۆستایانی کرد بە نیشانەی خۆی، بەتاوانی سەپاندنی فەرهەنگی (culture) تورکی و چەوساندنەوەی بۆ کورد ،و هەروەهاش بە بەهانەی ئەوەی کە زۆربەیان سیخوڕی بۆ لەشکردەکەن. وەک ئەنجام، بەرامبەر بە کارکردن لەو ناوچەیەدا ناحەزیەرکی مەزن لەناو مامۆستایانی تورکدا پەیدابوو، وە بەو باوەڕە گەیشتن کە لەمەوپاش لەشکر توانای پاراستنیانی نییە. جا گەر مامۆستایانی تورک سیخوڕیان بۆ لەشکر کردبێت یان نا، ئەنجامەکەی ئەوەبوو کە دەبستانەکان بەستران، منداڵەکان فێری تورکی نەدەبوون و چانسی، خوێندکارانی کە ئارەزووی پەرینەوەی ئەزمۆنی بەرزانکۆییان هەبوو یاخود کارکردن لە دەرەوەی هەرێم، بەنەبوونی دەبستانی ئاسایی گەلێ کەم بووەوە.

لەگەڵ پێویستی زۆری ناوچەکە بە کادری مامۆستایان، دانیشتوان دەیانگوت کە مامۆستا کوردەکانی کە دەیانەوێ لێرە کاربکەن تورکەکان هەمیشە ڕوخسەتی کاریان نادەنێ. هەرچۆنێ بێ، پلەی خوێندەواری لە دەبستانەکانی باشووری ڕۆژهەلات گەلێ نوی بوو، پەرتووک کەم بوو، خوێندکارەکان هەژار بوون. جگە لەوەش، منداڵە کوردەکانی دەبستانەکان دەبوایە حاشا لە کوردبوونیان بکەن(٢١).

لەگەڵ ئەم هەموو زۆریە، پ.ک.ک پشتگیری زۆربەی دانیشتوانی باشوری ڕۆژهەلاتی بەدەستهێنا، و ئاشکرا بەدەرکەوت کە هیچ ئاگربەستێک نابێت تا ئەنقەرە، بەلای کەمەوە، هەوڵێکی پاکژ نەدات بۆ ڕاگرتنی پێشێلی مافە مرۆڤایەتیەکان و باسکردنی مافە ڕامیاریەکانی کورد. هاودەمی ڕووداوەکان، پەیوەندی نێوان کورد و تورک خراپتربوو. کاری ناشتنی سەربازە تورکەکانی کە بەدەستی گریلا دەکوژران وردەوردە دەبوو بە کۆبوونەوەی دژ ـ بەکورد، گرووپە ناشونالیستە توندەکان داوای ڕاگرتنی داننانی فعلی بە ئایدێنتیتی کوردیدا، و باسوخواسی شەڕی ناوخۆیی بلاوببووەوە(٢٢).

سلێمان دمیرێلی سەروەزیران،ڕایگەیاندبوو کە ئاگای لە «واقعی کورد» هەیە، بەڵێنی بەرنامەیەکی پێشخستنی ئابووری بۆ باشوری ڕۆژهەلات دا، و لە ١٩٩٢ لەوەی دەکرد کە جۆرە نەرمییەکی پەیداکردبێت و ئامادەی دیتنەوەی چارەیەکی میانەگر بێت. بەلام بەرگری سەرەکی کە دەبوایە ڕایان پێ بگۆڕێ، وەک هەمیشە، لەشکربوو. دمرێلی بۆ شەشەمین جار سەرۆک وەزیر و دوجار بەدەستی لەشکر لادراو و وەزارەت ڕوخێنراو (لە ١٩٧١ وە لە ١٩٨٠)، نەیوێرا بۆ جاری سێیەم خۆی تووشی مەترسی لادان بکات بەبۆنەی دامەزراندنی گفتوگۆ لەگەڵ پ.ک.ک. لە هەمان ماوەدا، جەنەرال دۆغان گورەس (Dogan Gures) سەرۆکی دەستەی باڵای لەشکر (general staff) ، بەردەوام سوێندی لەناوبردنی هێزی گریلای دەدا ، و جگە لە لەشکر کێشی سەر باکوری عیراقی، بەلای کەمەوە ناوچەیەکی شاخاوی ناو تورکیاشی بە فرۆکەی جەنگی خودی تورکیا بۆمبا بارانکرا. خوێنڕێژی پاش خۆپیشاندانەکەی جەژنی نەورۆزی ١٩٩٢وە ڕوونیکردەوە کە لەشکر دەیەوێ چۆن وڵامی داوای دان بەکورددا نان بداتەوە.

بارودۆخ بە ڕێیەکی بەستراو گەیشتبوو. کورد داوای زۆرکردنێکی جیهانیان کرد، و توانیان وا لە هەندێ ئۆرگان و حکومەتی ئۆروپی بکەن کە ئاوەڕیان لێبداتەوە. بەلام، بۆ نەگبەتی، جەنگی کەنداو ڕۆڵی کوردی تورکیای لای هێزە هاوپەیمانەکانی سەر بە USA زۆر کەم کردەوە. وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا، کە هەمیشە پشتێکی بەهێزی تورکیا بووە، لەڕیشەوە ئەوەندە باوەڕی بە گازندەی کوردی تورکیا نەبوو، بەپێچەوانەی پشتگیریە لەپڕ هەڵڕژاوەکەی بۆ کوردی عیراق. سەرۆکە ئۆروپییەکان، کە هەوڵی بەدەستهێنانی لایەنگیری تورکیایاندەدا بۆ مانەوەی هێزە هاوپەیمانەکان لەسەر خاکی تورکیا بەمەبەستی پاراستنی کوردی عیراق لە کەمەرەی ئاسایشەکەدا، بۆیە گەلێ بەپەلە مۆری «تیرۆرستیان» لە کوردی تورکیادا، ئەم ڕەوشە (حاڵەتە ـ situation) لەلایەن هەندێکەوە ناوی دیاریدەی (کوردی چاک/کوردی خراپ)ی لێنرا(٢٣).

سەرباری ئەوەش، ئەمریکا و هێزە ئۆروپییەکان، حەزیاندەکرد تورکیا وەک هێزێکی هاوسەنگاندن بەکاربێنن بەرامبەر بە دەسڕۆیی ئێران لە ناو میللەتانی ئاسیای ناوەندی کە زۆربەیان موسوڵمانن. بۆیە نە تاوانبارکردنی هێزەکانی ئاسایشی تورکی بە بەدڕەفتاریی دژ بەکوردی باشورێڕۆژهەلات سیاسەت بوو، و نە پرسکردنی پرسیارێکی مەعقولی وەک بۆ هەندێ کورد مافی ئازادیان هەبێت و هەندێ نەیانبێت دبلۆماسییەت بوو.

لەسەر یافتەیەکی هەڵواسراو لەجادە سەرەکییەکەی شرناخ نووسراوە «خۆشبەختە ئەوەی بەخۆی دەڵێ تورک»، کە یەکێکە لە گوتە زۆرباوەکانی کەمال ئەتاتورک، سەرۆکی جەنگی سەربەخۆیی تورک و یەکەم سەرۆک کۆماری تورکیا. چەند کۆلانێ لەودیوەوە، ئایشە یەڵماز، خێزانە ٣٥ ساڵانەکەی فەیسەڵ یەڵمازی ئەبوکاتۆی مافەکانی مرۆڤ، لەبارەی ژیانی کورد لە تورکیادا بۆی گێڕامەوەو گووتی: «جارێکیان کە کوڕە حەفت ساڵانەکەم لە خوێندگەی سەرەتایی دەیخوێند لە

ئەزمیر {شارێکە لە ڕۆژئاوای تورکیا}، فێریان کردبوو کە بنووسێ "من تورکم". کوڕەکەم نووسیبووی "من کوردم، من زیرەکم، هەرگیز درۆناکەم". مامۆستاخانم ناردی بەدوامدا و گووتی تۆ مێشکی منداڵەکەت دەشۆیتەوە و هەڕەشەی بانگکردنی پۆلیسی لێکردم گەر ئەم بەزمە دووبارەبێتەوە. "بە کوڕەکەم گووت کە شتی وا نەنووسێت" یەکسەر پێی گووتم "بۆ درۆ دەکەیت؟ ئێمە کورد نین، ئێمە خەڵکی کوردستان نین؟" منیش هەرچەندە شەرمم لەخۆم کرد، بەڵام ترساندم بەوەی گەر وانەکات دوورنییە باوکی ببەن و ئەشکەنجەیدەدەن.

"ئێمە لەژێر هەمان ئاڵای تورکدا دەژین، بەڵام هەمان نەتەوە نین. میللەتی ئێمە خەبات بۆ خۆشگوزەرانی خۆی ناکات. ئێمە خەبات بۆ داهاتووی خۆمان و داواتووی منداڵانمان دەکەین."

تێڕوانین

* ـ Aliza Marcus ڕۆژنامەوان و گوتارنێرێکی بەردەوامە بۆ Christian Science Monitor. لە نێوان ساڵانی ١٩٨٨ـ ١٩٩٠دا لە تۆرکیا دەژیا.

١ـ دیدارێک لە شرناخ، ئوکتۆبەری ١٩٩١. گەر ئاماژە بۆ شتێکی تر نەکرابێت، ئەوە هەموو چاوپێکەوتنەکان لە گەشتێکی دووهەفتانەی ناوچەکانی باشوری ڕۆژهەڵات لە ئۆکتۆبەری ١٩٩١دا ئەنجام دراوە.

٢ـ دیدار، ئۆکتۆبەری ١٩٩١. پێشکچی لەودەمەدا لە زیندانێکی ئەنقەرەدا بوو، چاوەڕوانی دادگا بوو کە بەپێی یاساکانی دژبەتیرۆر تاوانی «پروپاگەندەی جودایخوازانە» بەملدا درابوو لەبەر نووسینی پەرتووکی «دەوڵەتی تیرۆر لە ڕۆژهەڵاتی ناوەندا». چاوپێکەوتنەکە لەڕێی ئەڤۆکاتۆکەیەوە (Husnu Ondul) هەڵسوڕێندرا. بۆ بەدەسهێنانی زانیاریەکی چاتر بە زمانی ئینگلیزی لە بارەی مێژو و کارەکانی پێشکچیەوە، بڕوانە Kurdish Times ـ Vol.1,No2 ـFall,1986.

٣ ـ یاسای بەرهەڵستی ـ تیرۆر لەلایەن هەندێ گروپەوە ڕخنەی لێگیرا، لەوانەش بنکەی مافەکانی مرۆڤ لەتورکیا، چاودێری هێلسنکی و کۆمیتەی پارێزەرانی مافی مرۆڤ (مانگی ٥ ـ ١٩٩٢ ڕاپۆرتی سەرەتایی. " Critique: Review of the State Department`s country report on human rights practices for 1991").

یاساکە پێناسەی تیرۆریزم بە(هەموو جۆرە کردەوەیەکی کە لەلایەن کەسێک یاخود کەسانێکی سەر بە ڕێکخراوێک بێتەکار بە ئامانجی گۆڕینی ئەو کارکتەرەی کە لە دەستوردا دانراوە بۆ کۆمارەکە، جا چ لە سیستێمی ڕامیاری، یاسایی، کۆمەڵایەتی، علمانی، یاخود ئابووریدا بێت.)دەکات. جا لەبەر داڕشتنی لێڵ و نادیاری،« هەر کەسێکی لەگەڵ گۆڕانکاری نا توندانەی non-violent ئابوری یا کۆمەڵایەتیشدا بێت، دەتواندرێت تاوانی تیرۆرزمیی بەسەردا بدرێت و دادگابکرێت.» (Lawyers Committee draft report,p.5). هەتا دەسوەرایەتی دەرەوەی ـ State Department ـ ئەمریکا، کە هەمیشە خۆی دەپارێزێ لە ڕخنەی دژ بە تورکیا، گووتی کە ئەو پێناسە لێڵ و ناڕوونەی تیرۆریزم کە لە یاساکەدا هاتووە «دەکرێ ڕێدەری بەکارهێنانی چەوتی دەسەڵات بێت لەلایەن دەسەڵاتە ئاسایشییەکانەوە » ("Country Reports on Human Rights practices for 1991", February 1992).

٤ ـ بۆ بەدەسهێنانی نموونەی تایبەت لەبارەی چۆنیەتی بەکارهێنانی یاساکە، بڕوانە ئەو زانیاریە

کۆکراوانەی بنکەی مافەکانی مرۆڤ لە تورکیا و کۆمیتەی ئەمریکایان بۆ پاراستنی ڕۆژنامەوانان ١٩٩١ لە هەڵسەنگاندنێکی جیهانیدا بۆ ئازادی بلاوکردنەوە. یەکێک لەو سەرچاوانەی شێوەی بەکارهێنانی یاساکە شیدەکاتەوە، چاوپێکەتنە لەگەڵ Lois Whitman لە Helsinki Watch.

٥ ـ چاوپێکەوتن لە باشوری ڕۆژهەلات، ئۆکتۆبەری ١٩٩١ ؛ Urgent Action پۆستی Am-nestyInternational؛ ڕاپۆرتی Helsinki Watch لەبارەی پێشێلکردنی مافەکانی مرۆڤ لەتورکیا ؛ Alan Cowell, *The New YorkTimes* , "Turkeys Efforts to Quell Rebel Kurds Raises Alarm in Ankara and Europe," March 27,1992, p.10. لە خۆپیشاندانەکانی سەریسالی کوردیی، مارسی ١٩٩٢دا، ئەفەرێک لە زرێپۆشێکی پۆلیسەوە تەقەی لە وێنەگرێکی تورک کرد لە شاری جەزیرە لەو کاتەی کە بە ئالایەکی سپییەوە بەرەو ئوتێلەکەی ڕایدەکرد، بەپێی ڕاگەیاندنی بنکەی مافەکانی مرۆڤ لە تورکیا.

٦ ـ Aliza Marcus, *The Christian Science Monitor*, " Turkey Struggles With Kurdish Uprising," August 30,1990,p.10-11; Helsinki Watch "Destroying Ethnic Identity"Sptemder 1990, pp. 19-26.

٧ ـ بڕوانە سکالاکەی ئەمنستی نێونەتەوەیی بۆ یارمەتی بەپەلە لە ٢٧ی مارسی ١٩٩٢؛ بنکەی مافەکانی مرۆڤ لەتورکیا، فاکسی ڕۆژانە، ٢٦ی مارسی ١٩٩٢، دەڵێت The observa-tions ... [indicate] the events were caused by security forces intention to disperse unarmed demonstrators. ئەو ڕاپۆرتە بەشێوەی سەرەکی ئاماژە بۆ ڕووداوەکانی جەزیرە دەکات کە زۆربەی کوشتنەکانی لێ ڕوودا.

٨ ـ چاوپێکەوتن لەگەڵ کەسوکاری ـ ڤەدات ئایدن ـ کە کوردێکی ئەندامی پارتی کارکەرانی گەل بوو، و لە مانگی ٦ی ١٩٩١دا کوژرا، پاش ئەوەی دووکەسی کە خۆیان وەک ئەفسەری پۆلیس پێشکەش کردووە لە ئەپارتمانەکەی بردیان؛ لێکۆڵینەوە لەگەڵ پارێزەرانی مافی مرۆڤی کورد، ئۆکتۆبەری ١٩٩١: Cowll, New York Times.

٩ ـ Aliza Marcus, *The Christian Science Monitor*, Kurds Separatists Grip Southestern Turkey, October 24,1991,p. 5.

١٠ـ باسیکی پ.ک.ک و چۆنیەتی بەدەرکەوتنی، لەسەر پایەی گەشتەکەم لە ناوچەکەدا لە ١٩٨٩، گوتو وێژی قوول و گشتی لە گەڵ سەرچاوەکانی پەکەکە و دانیشتانی کوری ناوچەکە، و هەروەهاش پرسکاری لەگەڵ Aram Nigogosian, کە خوێندنی لە زانکۆی پێنسلڤانیا تەواو کردووە و خەریکی نووسینەوەی تێزی دکتۆراکەیەتی کە لەبارەی بزوتنەوەی کوردە لە تورکیا.

١١ ـ بەپێی چەند سەردانێکی ناوچەکە و پرسکاری لەگەڵ سەرچاوەکانی پ.ک.ک و دانیشتوانیدا، پەسەندکردنی گەلەیی فڕاندنی لاوان ئاسان نییە، چونکە زۆر جار کەسوکاری ئەولاوانە خۆیان بەدەسەلاتە تورکیەکان دەڵێن کە پ.ک.ک کوڕەکانی فڕاندوون تاهەستکەن کە پەیوەندیان بە گریلاوە کردووە و کەسوکارەکە بەتاوانی پشتگیری گریلا سزا نەدرێن.

١٢ـ لە بەرەبەری کۆتایی ئەپریلی ١٩٩٢، پ.ک.ک دەستی بە گواستنەوەی هەندێ لە ئۆردوگاکانی کرد لە دۆڵی بقاعی سوریاوە، لە ئەنجامی داواکردنێکی ڕەسمی تورکی لە سوریا بۆ داخستنی کامپەکان.

١٣ـ 2000e dogru، ١٥ـ مارسی ، ١٩٩٢ ، وەرگێڕانی Aram Nigogosian

١٤ـ لە کۆتایەکانی مانگی ٥ـ ١٩٩٢دا، ١٨ نوێنەر دەسهەلگرتنیان ڕاگەیاند لە SHP وەک پرۆتێستێ دژ بە چەوساندنەوەی کورد. پەرلەمانتارەکان لەسەر میلاکی SHP بوون چونکە پارتەکەیان ـ HEP ـ لەپراکتیکدا لە هەڵبژاردن دوورخرابووەوە.

١٥ـ سەرخۆبوون، ئپریلی ١٩٩٢. وەگێڕانی Aram Nigogosian.

١٦ـ لەسەر پایەی پرسکاری لە ناوچەکەدا، سەردانی ڕۆژنامەنیگارانی ناوچەیی بۆ ئۆردوگاکانی پەکەکە لە باکوری عیراق، و ڕاپۆرتی ڕۆژنامەی تورکی.

١٧ـ Kurt Schork, Reuters "Turkey bombs Iraqi Kurds as election approaches". may 14, 1992

١٨ـ تاکە بەهرەسازیی (Investment) دەوڵەتی مەزن لە پرۆژەی باشوری ڕۆژئاوای ئەناتۆلیادا بوو، کە زنجیرە زەویەکی ناوچەکە ئاودەدات و هێزێکی کارەبایی فرەتر بە تورکیادەدا، هەرچەندە، ئەم پرۆژەیە سەدەیەکی تر بەتەواوی تەواودەبێت، و سوودی بۆ کورد تا ئێستا دیار نییە.

١٩ـ پرسکاری لە بیاشوری ڕۆژهەلاتدا، ١٩٨٩، ١٩٩٠، ١٩٩١.

٢٠ـ دەوروبەری ئۆکتۆبەری ١٩٩٢، لۆری و جەنەرێیتەری کارەبای پرۆژەیەکی ڕێکردنەوە تەقیندرانەوە. کە کارکردنی هێواشکردوە. کۆمپانیەکی کەسانە ـ کە کۆنتراکتی دەوڵەتی هەبوو ـ هەوڵی ئسفەلتکردنی بەشێکی ڕێی نێوان بەرواری و سیرت دەدا. کرێکارەکان پێیانگوتم گە گریلا گوتویانە کە دەترسێن ئەم ڕێیە هاتوچۆی لەشکر ئاسانترکات. ئەمەش نموونەیەکی چۆنیەتی کارکردنی پ.ک.ک کە داوای لە کرێکارەکان کردبوو کە لە ناو کابینەکانیاندا بێننەوە تا لۆریەکە و هەندێ دامودەزگای دیکەیان تەقاندبووەوە. لە کرێکارەکانم پرسی گەر گریلاکان هەولیندابێت کە پروپاگەندە بۆخۆیان بکەن، کرێکارێ گووتی « نەخێر، پێویست ناکات.»

٢١ـ هەموو خوێندکارێک فێری مێژووی تورکیا و ناسیۆنالیزمی تورکی دەکرێت، و مێشکت پڕ

لە درۆو دەلەسەکانیان دەکن،» ، ئەحمەد ئیکنجی ـ پێوەرسازێکی ڕێوبانە (مساح طرق)کە لە دیاربەکر گەورە بووە ـ لە ئۆکتۆبەری ۱۹۹۱دا پێیگووتم. هەمان ئەحمەد گووتی «ئەوجا، بە تەمەنێ دەگەیت کە تێیدا دەزانیت کە تۆی لە میللەتێکی تریت و خاوەن مێژوویەکی تریت، ئەوسا هەوڵ دەدەیت کە شارەزای مێژووت بیت وەهەڵیسەنگێنیت، ڕاستە ئێمە پێکەوە شەڕمانکرد،» ئیکنجی لێرەدا ئاماژە بۆ پشتگیری کورد دەکات بۆ تورک لە شەڕی ئیستیقلالدا، «بەڵام ئەوان بردیانەوە و ئێمە دۆڕاندمان».

۲۲ـ پرسکارییەکی تەلیفۆنی،۱۹۹۲؛ ڕاپۆرتی چاپەمەنی تورکی.

۲۳ ـ Kurds in John Gittings, *Guardian* (London), "Good Kurds and Bad the New Geopolitical Conjunction," April 25-26, 1992.

زنجیرە ڕووداوی مێژوویی *

سەدەی حەوتەم: یەکەمین دەقی نوسینە بەکوردی بینرایەوە. لەهۆنراوەیەکی درامی کورتدا تراجیدیای هێرشی عەرەب و ڕفاندنی مێینەکان «ی دەشتی شارەزوور» و قەلاچۆکردنی میللی دەگێڕێتەوە. هەروەها ڕووداوی سووتانی پەرستگای مەزدایبان و لەناوبردنی دیاردەکانی ڕەوشی ئاینی ئاهورامەزدا دەگێڕێتەوە کە کورد لەسەردەمی مادەوە پەرستوویانە[1].

سەدەی حەوت تا نۆهەم: پاش بوونی کورد بە موسوڵمان دیدە و سوودی زۆریان بە ئیسلامەتی بەخشیوە، بەتایبەت لەبوارەکانی جەنگ و هەروەها مۆسیقا. مۆسیکزانی کورد "برایم مووسڵی" (۷۰٦ ـ ۷٤۳)[2] مۆسیقای (کەتا ئەوکاتە لەلای ئیسلام قەدەغە بوو) هێنایە کایە و گەیاندییە ناو کۆشکی هاروون ڕەشید، و یەکەمین کۆنسێرتی ئیسلامی دروستکرد. پاشان ئیسحاقی کوڕی ئەو هونەرەی تۆمارکرد و پەرەی پێدا . هەروەها زریاب کە شاگردێکی کوردی ئەوان بوو گەیاندییە ناو کۆشکی کورتوبە** و لەوێدا قوتابخانەی دامەزراند، و شاکارەکانی خۆی بە ئیسپانیا و گشت ڕۆژئاوادا بڵاوکردەوە.

سەدەی دە تا دوانزەهەم: میرنشینی کوردی سەربەخۆ دەرکەوتن؛ (۹٥۱ ـ ۱۱۷٤) شەددادییەکان لەباکوور دەرکەوتن و گەنجەیان کرد بە پایتەخت:لە باشووری ئەواندا حەندی[3](۹٥۹ ـ ۱۰۱٥)؛ و لەڕۆژئاوا مەروەندی (۹۹۰ ـ ۱۰۹٦) پەیدابوون و دیاربەکریان کرد بە پایتەخت.

ساڵی ۱۱٦۹ ـ ۱۲٥۰: سەردارانی ئەیوبی کە هەرە مەزنەکەیان سەلاحەددین بوو، دەسەڵاتیان بەسەر گشت جیهانی ئیسلامی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا گرت.

سەدەی چواردە ـ پانزەهەم: دووبارە پاش تەوژمی هێرشی مەنگۆلی دەسەڵات هاتەوە دەست میرەکانی کورد. لە کۆشکەکانی بەتلیس، هەکاری و بۆتاندا ژیانی کولتووری پەرە دەسێنێت.

ساڵی ۱٥۱٤: یەککگرتنی میرەکانی کورد لەگەڵ سوڵتان سەلیم ئەلفاتحی درندە دژ بە شیعەی

* ـ فارسییەکە ئەم بەشەی فرامۆش کردووە. « و »

1 ـ بێگومان مەبەست لە هۆنراوەی سەر ئەو پارچە پێستەیە کە لەئەشکەوتی هەزارمێرد دۆزراوەتەوە. بڕوانە تێبینی ژمارە " ٤ " ی بەشی "پێشوتار"ی ئەم پەرتووکە. « و »

2 ـ E ـ ... (۷٤۳ ـ ۸۰٦) ... .

** ـ پایتەختی ئەمەویەکان لە ئیسپانیا « و »

3 ـ E ـ ... حەسەنواحدی یەکان ....

ئێران. لەجەنگی چالدێراندا (باکووری کوردستان) لەشکری شا بەرانبەر بە هێزەکانی تورک و کورد دەشکێت. سوڵتان بڕیاری سەربەخۆیی کوردەکان دەردەکات، و چیتر دەست ناخەنە کاروباری ناوخۆیی یەکتر.

ساڵی ١٥٩٦ : شەرەفخانی میری بەتلیس لەنووسینی یەکەمین پەرتووک[4] (مێژوونامەی نەتەوی کورد)ی دەبێتەوە.

ساڵی ١٦٩٥ : ئەحمەدی خانی ساڵی ١٦٥١ لەدایک بوو، و وەک وێژەر و فەیلەسوف و زمانزان دەرکەوت. لە پەرتووکە بەنرخەکەی "مەم و زین"دا کە داستانێکی نەتەوەیی کوردییە بانگ بۆ دامەزرانی دەوڵەتێکی نەتەوەیی کوردی یەکگرتوو هەڵدەدات لە کوردستان.

سەدەی نۆزدەهەم: بابی عالی کەوتە دەستێوەردان لەکاروباری ناوخۆی کورد. بەوە تایبەتمەندییەکانی فیوداڵی کورد کەوتە بەر مەترسی ئەوجا ڕاپەڕین، بەڵام ڕاپەڕینەکانیان جیاجیا بوو. ساڵی ١٨٠٦ ئەوڕەحمان پاشا«ی بابان» لە سلێمانی ڕاپەڕی. « ساڵی ١٨١٨ بلباس »[5]. ساڵی ١٨٣٢ میر محەمەد لە ڕەواندز. ١٨٤٣ تا ١٨٤٦ بەدرخان بەگ. ١٨٥٣ تا ١٨٥٥ یەزدانشێر. ١٨٨٠ شێخ عوبێدوڵلای نیهری. گشت خاکی کورد(جگە لە میرنشینەکانی ناو ئێران) کەوتە ژێر دەسەڵاتی عوسمانییان.

ساڵی ١٨٩٨ : دەرکەوتنی یەکەمین ڕۆژنامەی کوردی بەناوی "کوردستان" کە دەیکۆشی بیر و هۆشی نەتەوایەتی کوردی بلاوکاتەوە.

ساڵی ١٩٠٨ : ڕاپەڕینی تورکیای لاو. دەرچوونی یاسایەک بەناوی یەکسان بوونی ماف بۆ گشت نەتەوەکانی ناو ئیمپراتۆری عوسمانی، بەڵام لاوانی تورک لە ساڵی ١٩٠٩ بەدواوە هەڵوێستی قەلاچۆکردنی گەلانی ناتورک (ئەلبانی، ئەرمەنی، کورد و هتد...)یان گرتەبەر. هەروەها چاپەمەنی و بلاوکراوەی کوردی قەدەغەکران.

٣٠ ئوکتۆبەری ١٩١٨ : ئاگربەستی مودوروس. ئیمپراتۆری عوسمانی کە لە جەنگی یەکەمدا بوو بە " لایەنگری ئەڵمان " لەوێدا بە دۆڕاو دەرچوو و چۆکی بۆ هێزە هاوپەیمانەکان دانا.

١٩ ـ ٢٦ ئەپریل ١٩١٨ : کۆنفرانسی سانڕیمۆ. وڵاتانی هاوپەیمان ئەو پرۆتۆکۆڵ و پەیمانانەیان خستەگەڕ کە کاتی جەنگ لەسەر ڕۆشنایی نوێترین پەیوەندی لەنێو ئەوان و وڵاتانی ڕۆژهەڵاتی دوور[6] بەسترا، و تێیدا سەرپەرشتکاری عیراقیان دا بە بەریتانیای مەزن، و ویلایەتی کوردی مووسڵیشیان خستە سەر کە فەرەنسا لەبری کەلکیلیا دەستی لێ هەڵگرت. دەرگای وتووێژیان بۆ دامەزراندنی دەوڵەتێکی ئەرمەنی و یەکێکیش بۆ کورد لەسەر ئەو بەشی

4 ـ E ـ ... شەرەفنامە ....
5 ـ لە ئینگلیزییەکەم وەرگرت. « و »
6 ـ E ـ ... ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست ....

بۆ ڕووسیا تەرخانکرا بەکراوەیی هێشتەوە.

١٩١٩ ـ ١٩٢٠ : یەکەمین ڕاپەڕینی کوردی دژ بە هێزە داگیرکەرەکانی ئینگلیز لە کوردستانی باکوور هەڵگیرسا، و ئامانجی ئەو شۆڕشەی شێخ مەحموود بوو بە ڕابەری، دامەزرانی کوردستانێکی سەربەخۆ و یەکگرتوو بوو.

١٠ ئۆگستی ١٩٢٠ : هێزە هاوپەیمانەکان و بابی عالی لەسیڤەر ڕێکەوتن. بەوە دابەشکردنەکەی "سان ڕیمۆ" یان چەسپاند، و لەبەشی سێهەمی(بڕگەکانی ٦٢ ـ ٦٤)یدا بڕیاردرا دەوڵەتێکی کوردی لەسەر پارچەیەک لە هەرێمی کوردستان دامەزرێت.

٢٠ ئۆکتۆبەر ١٩٢١: تورکیا و فەرەنسا لەسەر دوو پارچەکەی جەزیرە و کورد داغ ڕێکەوتن[7] کە بخرێنە سەر سووریا کە ببووە بەشی فەرەنسا.

٢٣ ئۆگستی ١٩٢١: پرسی کۆک بوو بە کۆمیساری بەرزی بەریتانی لە میسۆپۆتامیا. پاش ئەوەی فەرەنسییەکان فەیسەڵی کوڕی شەریفی مەککەیان لە سووریا دەرکرد، هاتە عیراق تا ببێت بە شا. کوردی مووسڵ مانیان لە بەشداری ئەو دەنگدانە جەماوەرییەی گرت کە دەبوو فەیسەڵ "هەڵبژێرن" بە شای عیراق.

١٩٢٣ : شێخ مەحموود ڕاپەڕینی دووهەمی هەڵگیرساند، و خۆی ناونا "شای کوردستان" و پەیوەندی بەست لەگەڵ سەرکردەکەی کوردی ئێران "سمکۆ" کە ساڵی ١٩٢٠ لەشۆڕشی دژ بەڕژێمی فارسدا گیرا. لەشکری بەریتانی ئەو بزووتنەوەیەشی دامرکاندەوە و شێخ مەحموودیان دوورخستەوە بۆ هیند.

٢٤ جونی ١٩٢٣: ڕژێمە کەمالیستەکەی ئەنقەرە پەیمانی لۆزانی لەگەڵ هێزە هاوپەیمانەکان مۆرکرد، و بەوە پەیمانی سیڤەر هەڵوەشایەوە و بەشێکی زۆر لە کوردستان خرایە سەر دەوڵەتی تورکی نوێ.

٣ مارس ١٩٢٤: دەرچوونی فەرمانێکی یاسایی بۆ بەرگرتن لەکردنەوەی گشت جۆرە خوێندگە، کومەڵەی پیشەیی و مێدیای کوردی و هەروەها میمبەر و قوتابخانەی ئاینی لە تورکیا. هەڵوەشاندنەوەی یەکەمین ئەنجومونی نمایندەکانی گەل لەتورکیا، بە ٧٢ نمایندەی کوردەوە.

فەبریوەری ـ ئەپریل ١٩٢٥ : شێخ سەعید ڕابەری بزووتنەوە دەکات لە کوردستانی تورکیا.[8]

١٦ دیسەمبەر ١٩٢٥ : ئەنجومەنی نەتەوەکان « NF » پێشنیاری بەریتانیا پەسەند دەکات بۆ لکاندنی باشوور کوردستان (مووسڵ) بەدەوڵەتی عیراقەوە.

ئۆگستی ١٩٢٧ : بەرەی(خۆیبوو) واتە سەربەخۆیی، ئەنجومەنێکی نەتەوایەتی کوردی بوو بە ئامانجی کۆکردنەوەی گشت کۆمەڵە و پارت و ڕێکخستنە کوردییەکانی پاش جەنگی یەکەم

7 ـ E ـ ... تورکیا و فەرەنسا پەیمانی ئەنقەرە مۆر دەکەن ....
8 ـ لەئینگلیزییەکەم وەرگرت، چونکە دیارە عەرەبییەکە فرامۆشی کردووە. « و »

پێکهات.

١٩٢٨: گشت دەزگا ئاسایی ولەشکرییەکانی کوردستانی تورکیا خرانە ژێر دەسەڵاتی "چاودێری گشتی هەرێمی ڕۆژهەڵات[9] ". بەڕێوەبەرێکی گشتی تورک دیاری کرا بۆ کوردستان. لەگشت لایەکی هەرێمی کوردستاندا شۆڕش هەڵدەگیرسێت.

١٩٣٠: خۆیبوون لەهەرێمی شاخاوی ئارارات شۆڕشی بەرفراوان هەلدەگیرسێنێت. تورکیا و ئێران بۆ لەناوبردنی ئەو شۆڕشانە یەکدەگرن.

جونی ١٩٣٠: "سمکۆ" کە سالی ١٩٢٠ بزووتنەوەی کوردی دژ بە ڕژێمی چەق لە ئێران هەلگیرسان، کاتی وتوویژ لەگەڵ نماینەدەکانی تاران کوژرا.

پایزی ١٩٣١: جەعفەر سوڵتان، لە کوردستانی ئێراندا بزوتنەوەیەکی تری نوێ هەڵدەگیرسێنێت.

١٩٣١: شێخ مەحموود لە هیندوستان دەگەڕێتەوە و دووبارە ئاڵای شۆڕشی لە کوردستانی عیراق هەڵدەکات. هێزەکانی بەریتانیا بەدیل دەیگرن و لە بەغدا دەیخەنە ژێر چاودێری. هەندەی نەبرد کوردی عیراق جارێکی تر بەرابەری شێخ ئەحمەدی بارزانی[10] ڕاپەڕینەوە. هێزی ئاسمانی بەریتانیا هێرشی کردە سەر گوندە کوردییەکان.

ئایار ١٩٣٢: ئەنقەرە یاسای بۆ ڕاگوێزان و پەرتەوازە کەردنی کورد دەردەکات. چەند سەد هەزار کورد ڕادەگوێزن بۆ ئەنادۆڵی ناوەڕاست و ڕۆژئاوا.

١٩٣٣: شۆڕشی کوردی لە عیراق بەڕابەری بارزانییەکان هەڵگیرسا.

١٩٣٦ ـ ١٩٣٨: بەرگری چەکدارانەی کوردی دەرسیم (کوردستانی تورکیا).

١٩٤٣ ـ ١٩٤٥: ڕاپەڕینی کوردی عیراق بە سەرۆکایەتی مستەفا بارزانی کە پاشان لەگەڵ یاوەرانیدا پەنایان برد بۆ کوردستانی ئێران.

ئۆگستی ١٩٤٥: پارتی دیموکراتی کورد لە ئێران دامەزرا، و پاشان کوردی عیراق پارتێکیان بەهەمان ناو دامەزراند.

١٣جەنیوەری ١٩٤٦: یەکەمین کۆماری کوردی لەمەهاباد دامەزرا بەسەرۆکایەتی قازی محەمەد، و لە بەهاری ساڵی ١٩٤٧دا ڕووخاندیان. بارزانی سەرکردەی لەشکرکەی کورد توانی لەگەڵ چەند سەد هەزار لەیاوەرانی مەرزی ئێران و تورکیا ببڕن و پەنا بەرن بۆ یەکێتی سۆڤیەت.

ئۆگستی ١٩٥٣: بە کودەتایەکی پۆلیتیکی و پلانی دەزگای نهێنگەی ئەمریکا دەسەڵات هاتەوە دەست شای ئێران.

١٩٥٦: پەیمانی بەغدا لە نێوان تورکیا، ئێران و عیراق بەسترا بە سەرپەرشتکاری بەریتانیای

9 ـ عەرەبییەکە بەهەڵە " ... ڕۆژئاوا"ی نووسیوە. « و »

10 ـ E ـ ... برای مستەفا بارزانی ....

گەلێکی پەرژموردە و نیشتمانی پەرت

مەزن و وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا، و کاکڵەی یەکێک لە بەندەکانی ئەوەبوو کە پێکەوە هاوکارین بۆ سەرکوتکردنی گشت جۆرە بزووتنەوەیەکی سەر خاکی هەریەک لەو سێ دەوڵەتە. دەستبەجێ هێزەکانی عیراق و ئێران بەپێی ئەو بەندە بزووتنەوەی کوردی جوانڕۆیان لە کوردستانی ئێران تێکشکاند.

١٤ جولی ١٩٥٨: سپای عیراق بە سەرکردایەتی عەبدولکەریم قاسم لە سیستێمی شا هەڵگەڕایەوە. بەغدا بڕیاری بوون بەکۆماری دەرکرد(ڕاستەوخۆ دەستی هەردوو میللەتی کورد و عەرەبی تێدابوو). عیراق لەلای خۆیەوە پەیمانەکەی بەغدای هەڵوەشاندەوە (ئەوجا ناویان کرد بە "سەنتۆ"). بارزانی لە ئاوارەیی یەکێتی سۆڤیەت گەڕایەوە.

٩ جەنیوەری ١٩٦٠: یاسایی بوونی (پ د ک ـ عیراق).[11]

٩ جەنیوەری ١٩٦٠:[12] سپای تورکیا لە ڕژێمەکەی مەندەرس هەڵدەگەڕێتەوە. سەرانی سپا بانگ بۆ پێکهێنانی ئەنجومەنێکی دەستووری تورکی نوێ و پتر لیبراڵی کردنی هەڵدەدەن.

بەهاری ١٩٦١: وەردەوەدە تاوانی "جوداخوازی" کەوتنە قەدەغەکردنی ڕۆژنامە و میدیای کوردی لە عیراق.

١١ سیپتەمبەری ١٩٦١: بزووتنەوە چەکداری کورد لە عیراق سەری هەلدا و بەرەبەرە بوو بە بزووتنەوەیەکی جەماوەری ئازادیخوازی نەتەوایەتی.

٨ فەبریوەری ١٩٦٣: کودەتای بەعسی لە عیراق. بۆ ماوەیەک جەنگ لە هەرێمی کوردستاندا وەستا. ڕژێمی عیراق لە کۆمۆنیستان دەگەڕا بۆ کوشتن یان بەندکردنیان، و ئەوانەی دەربازبوون پەنایان برد بۆ بزووتنەوەی کوردی.

جوونی ١٩٦٣: لەشکری عیراق هێرش دەکاتە سەر پێشمەرگەکانی کورد. بەعسی سووریایش "کە مارسی ١٩٦٣ بە کوودەتای پۆلیتیکی هاتە سەر تەخت " فڕۆکە و لەشکریان نارد بۆ بەشداربوون لە لێدانی کورد.

١٨ جوونی ١٩٦٣: یەکێتی سۆڤیەت بڕیاریدا پشتگیری بزووتنەوەی کوردیکات.

٩ جوولی ١٩٦٣: ئاغای گرۆمیکۆ، شالیاری دەرەوەی سۆڤیەتی نامیلکەیەک ئاراستەی بالیوزەکانی عیراق، ئێران، تورکیا و سووریا دەکات تێیدا هەڕەشە لە ڕژێمی هەرچوارلا دەکات، نەکان لەشکر ڕەوانەی کوردستانی عیراق بکەن. تورکیا و ئێران دەست لەپلانی (چالاکییەکانی دیجلە) هەڵدەگرن کە بڕیاربوو بچن بۆ هاوکاری هێزە هاوبەشەکەی عیراق و سووریا لە کوردستان.

١٨ نۆڤەمبەر ١٩٦٣: لە بەغدا، کۆلۆنێل عارف بەعسییەکانی لە دەسەڵات خست و پایەی خۆی

11 ـ لەئینگلیزییەکەم وەرگرت، چونکە لە عەرەبییەکەدا نییە. « و »

12 ـ E ـ ٢٧ مای ١٩٦٠. « دیارە عەرەبییەکە لەگەڵ خاڵی پێشدا تێکەڵی کردووە. ـ و »

بەرزکردەوە بۆ پلەی مارشاڵ.

۱۰ فەبریوەری ۱۹٦٤ : عارف مافی نەتەوایەتی کوردی بە ڕەوا ناوبرد و لەسەر ڕاگرتنی جەنگی کوردستان ڕێکەوتن. شێوەی پۆلیتیکی ئەو ماف و ڕێکەوتنە بوە هۆی دووبەرەکی ناو سەرکردایەتی کورد؛ نووسینگەی ڕامیاری پارتی دیموکراتی کوردستان بە سەرۆکایەتی برایم ئەحمەد و جەلال تالەبانی بوون بە دژ لەگەڵ جەنراڵ بارزانی سەرکردەی بزووتنەوە. دووبەرە زۆر خێرا دەستیپان لەیەک دایە چەک. سەرەتا لایەنی نووسینگەی ڕامیاری پەنایان بۆ ئێران برد و پاشان هاتنەوە بەغدا و بوونە لایەنگری ڕژێم. ناکۆکی و دووبەرەکی کەوتە نێو ڕیزەکانی بزووتنەوەی کوردی عیراق.

مارس ۱۹٦٥ : دووبارە جەنگ کەوتەوە کوردستانی عیراق و تا جوونی ۱۹٦٦ درێژەی بوو.

پایزی ۱۹٦٥ : ڕێگەی سەردانی بیانی کرایەوە بۆ کوردستانی تورکیا. وەک " ئەو هەرێمە لەساڵی ۱۹۲٥وە خرابوە ژێردەسەڵاتی سپا ، بیانی بۆینەبوو پێیتێبخات". دژ بە بێکاری، بێدەرەتانی و هەڵوێستی ڕەگەز پەرستانەی ڕژێم، میللەت کەوتنە خۆپیشاندان.

۱۹٦۷ ـ ۱۹٦۸ : لە کوردستانی ئێراندا جوتیاران کەوتنە جەنگی پارتیزانی.

جولی ۱۹٦۸ : پارتی بەعس بەدوو کوودەتای پۆلیتیکی یەک لەدوای یەک(۱۹ و ۳۰جوولی[13]) دەسەڵاتی لەعیراق گرتەوە دەست و جەنرال بەکر (لە ڕژێمەکەی بەعسی ساڵی ۱۹٦۳دا سەرەک شالیاران بوو) ئەمجارە بوو بە سەرۆکی کۆمار. جەنگی دژ بە چەکدارانی کورد[14] لەئەپریلی ۱۹٦۹دا هەڵگیرسایەوە.

۱۱ مارس ۱۹۷۰ : کورد و عیراق ڕێکەوتن لەسەر "ئۆتۆنۆمی"کردنی کوردستان و دەبوو لە ماوەی چوار ساڵدا گشت دەزگا تایبەتەکانی تێدا دامەزرێن.

۱۲ مارس ۱۹۷۱ : بە کوودەتایەک سپای تورکیا دەسەڵات دەڕەخسێنێت بۆ دەستەیەکی بەهێز. پارت و ڕێکخراوە چەپییەکان قەدەغە کران و هەزاران کوردی "جوداخواز" دەگرن و دەیاندەن بە دادگای سپایی تایبەت. لە ۱۹۷۳دا دەسەڵات هاتەوە دەست پەرلەمان.

۱۹۷۰ـ ۱۹۷٤ : قۆناغی " نە جەنگ و نە ئاشتی" بوو لە کوردستانی عیراق. ڕژێم چەندین پلانی ڕێکخست بۆ لەناوبردنی سەرانی کورد. ڕژێمی بەغدا هەڵوێستی بەعەرەبکردنی ناوچەکانی کوردستان دەگرێتەبەر، و سەرپێچی دەکات لە بەجێهێنانی پەیمان و لەگەڵ بزووتنەوەی کوردی تێکدەچنەوە.

13 ـ بەڵکوو (۱۷ و ۳۰ جوولی). « و »

14 ـ نوێبوونەوەی جەنگ دژ بە چەکدارانی لایەنەکەی بارزانی(پارتی دیموکراتی کوردستان ـ عیراق) بوو، چونکە لەوکاتەدا چەکدارانی لایەنی برایم ئەحمەد و جەلال تالەبانی(پارتی شۆڕشگێڕی کوردستان) لەگەڵ ڕژێم بوون. « و »

بەهاری ۱۹۷۲ : هەڵاوەدیوبوونی پەیمانەکان. ڕژێمی عیراق پەیمانی دۆستایەتی و هاوکاری بەست لەگەڵ یەکێتی سۆڤیەت (کە تا ئەوکاتە دۆستی کورد بوو) تا بزووتنەوەکەی کورد دابڕێت لە ناوخۆ و دەرەوەی وڵات. ئێران لەبنەوە لەگەڵ ئەمەریکا ڕێکەوت و بەپاڵپشتی ئەو کەوتە کۆمەک کردن بە کوردەکان.

مارس ۱۹۷٤ : بەغدا، پاش قرتکردنی زۆر لە بەندەکانی ڕێکەوتننامەی ۱۹۷۰ یاسای "ئۆتۆنۆمی کوردستان بڵاودەکاتەوە و فەرمان بە سەرکردایەتی کورد دەدات پەسەندی کەن. لە ئەپریل بەدواوە جەنگێکی بێهاوتا دەسپێدەکاتەوە.

٥ مارس ۱۹۷٥ : شای ئێران و سەددام (یاریدەری سەرەک کۆماری عیراق) لە جەزایر ڕێدەکەون. ئێران کۆمەک لە کورد دەبڕێت.

کۆتایی مارسی ۱۹۷٥ : سەرکردایەتی کوردی دەستی لەجەنگ هەڵگرت و بوون بە پەنابەر لە ئێران. لەشکری کورد تووشی هەرەس بوو.

جونی ۱۹۷٦ : لە کوردستانی عیراق جەنگی پارتیزانی سەریهەڵدایەوە.

------------------ *** ------------------

۱۹۷۷ـ ۱۹۷۸ : سەدەها هەزار گوندی کوردستانی عیراق لە نزیک سنوورەکانی تورکیا، ئێران و سووریا وێران کران یان دانیشتووانیان گواستنەوە. ئەگەر سەربازی عیراقی هەرچ کەسێکیان لەو ناوچە چۆڵ و بێ خاوەنانەدا بەرچاو بکەوێت، کە قووڵاییان دەگاتە ۸ ـ ۱۲ میل و دانیشتاونی لێ گوێزراوەتەوە بۆ گوندی ستراتیجی، دەسبەجێ تەقەی لێدەکەن. بەغدا زۆر بەقورسی کەوتووەتە بەعەرەبکردن و هەڵوێستی قەلاچۆکردن لەو هەرێمە کوردییەدا.

ئۆگوستی ۱۹۷۸ : جەماوەری تووڕە و دژ بە ڕژێمی ئێران دەکەونە خۆپیشاندان و ئەوبارە گشت لایەکی کوردستانی ئێران دەگرێتەوە. سەرباز لەکرمانشا و سنە تەقە لە جەماوەر دەکەن و بە دەرزەن لێیان دەکوژن.

۱۰ و ۱۱ فەبریوەری ۱۹۷۹ : پاش یەک ساڵ شەڕ و لێکدان، خۆپیشاندان کەوتە سەر جادە و ڕژێمی شای ئێرانی پێ ڕووخا. پارتیزانانی کورد لە کوردستان دەست بەسەر بنکەکانی پۆلیسدا دەگرن و دەزگای خۆبەڕێوەبردنی سەربەخۆی خۆیانی تێدا دادەمەزرێنن. گەل لەشار و لادێ وەک یەک ئەنجومەنی شۆڕش هەڵدەبژێرن تا کاروباری ناوچەکانیان بەڕێوەبەرێت.

۲ مارس ۱۹۷۹ : بارزانی لە وڵاتە یەکگرتووەکان دەمرێت.

۳ مارس ۱۹۷۹ : پاش ۳۳ ساڵ کاری نهێنی، پارتی دیموکراتی کورد ـ ئێران لە بەرەوڕووی کۆمەڵێکی ۲۰۰،۰۰۰ کەسی و لەهەمان ئەو گۆڕەپانەی مەهاباد کە مارتی ۱۹٤۷

** ـ لەم هێڵـە بەدواوەم لە دووبارە چاپکراوەکەی Interlink Publishing، لەندەن، ۱۹۹۳ وەرگرت، چونکە دیارە عەرەبییەکە لەبەر چاپی یەکەم وەرگێڕدراوە و لەوێدا دەبڕێتەوە. « و »

سەرکردەکانی یەکەمین کۆماری کوردی سەربەخۆی تێدا لەسێدارەدرا، ڕەوابوونی خەباتی خۆی ئاشکرا کرد.

١٨ و ١٩ مارس ١٩٧٩: لە سنە کە گرنگترین شاری کوردستانی ئێرانە تەقە و لێکدانی زۆر گەرم کەوتووەتە نێو پێشمەرگەکانی کورد لەلایەک و میلیشیا و سەربازی سەر بەخومێنی لەلایەکی تر. نمایندەی تایبەتی "ئایەتوڵڵا تالەقانی" لە ٢٢ی مارسدا لەگەگ نمایندەکانی بزووتنەوەی کوردە نەتەوەییەکان ڕێکەوتن بۆ ڕاگرتنی شەڕ، و بەئاشکرا بڵاویانکردەوە کە ڕژێم دەیەوێت مافی ئۆتۆنۆمی بدات بەگشت کەمە نەتەوەکان. ٢٣ی مارس دەستەیەکی "پ د ک ـ ئێران" لەگەڵ خومێنی کۆبوونەوە و داخوازییەکانی کوردیان بۆ ڕوونکردەوە.

٣٠ و ٣١ مارس ١٩٧٩: سەرتاپای ناوچە کوردییەکان خۆ لە بەشداری دەنگدان بۆ بە ئیسلامی کردنی کۆمار دوور دەگەن.

٢٠ ـ ٢٢ ئەپریل ١٩٧٩: هەندێک ڕووداوی زۆر قورس لە نەغەدە بوە هۆی زنجیرەیەک تێهەڵچوون و سەرئەنجام سپای ئێران لە ئۆگستیدا هێرشێکی قورسی ڕێکخست بۆ سەر هێزە سەربەخۆکانی کورد.

٢٦ ئەپریل ١٩٧٩: لەئەنجامی خوێنڕێژی میلیشیاکانی تاخمی ڕاستی ڕەگەز پەرست "کابینەکەی ئەجاوید" بڕیاری ئابلووقەدانی ١٣ پارێزگای دا لەتورکیا، و یاسای تایبەتیشی دەرکرد بۆ سەر ٦ پارێزگای تردا. لەکۆی ئەو نۆزدەیە پانزە پارێزگای دەکەونە کوردستان. گشت چاپەمەنییەکی پێشکەوتنخوازی و ڕێکخستنی بەو ناوەن قەدەغە کران.

١٧ ئۆگوستی ١٩٧٩: خومەینی بە وتارێکی دڕ و زووخاوی هێرش دەکاتە سەر کورد. دوابەدوای ئەوە لە پێنجی سێپتەمبەردا بە هێرشی قورسی تانگ و هەلیکۆپتەر و فڕۆکەی بۆمبهاوێژ، شارە سەرەکییەکانی کوردستان دەگێڕنەوە ژێر دەسەڵاتی سپای ئێران. بەماوەیەکی کەم دادگا ئیسلامییەکەی "خەڵخاڵی" بڕیاری کوشتنی نزیکەی ٢٠٠ کەس دەردەکات. پاسدار (حەرەس الثوری) بەربوونە گیان کۆمەڵانی گەل.

٢٠ سەپتەمبەر ١٩٧٩: لەشکری سەددام حوسێن هێرش دەکاتە سەر ئێران. ئەو جەنگەی کەنداو تا جوولی ١٩٨٨ خایان.

سێپتەمبەر ـ ئۆکتۆبەر ١٩٧٩: لەگشت لایەکی کوردستانی ئێرانەوە جەنگی پارتیزانی هەڵگیرسا.

٢٧ ئوکتۆبەر ١٩٧٩: خومێنی لیژنەیەک پێکدێنێت لە چوار شالیار بۆ ڕاوێژ لەسەر دۆزینەوەی ڕێگەچارەیەک بۆ کێشەکانی کوردستان. ٣ی نۆڤەمبەرد سەرانی کورد بڕیاریان دا لەکاتی ئەو وتووێژەدا تەقە ڕاگیرێت. پێشمەرگە دەست بەسەر شارە کوردییەکاندا دەگرنەوە.

٢ و ٣ دیسەمبەر ١٩٧٩: بەڕادەیەکی گشتی دانیشتووانی کوردستان ماندەگرن لەدەنگدان بۆ

ئیسلامی کردنی دەستوور، و زۆر لە نەتەوە نافارسەکانی تر هەمان هەڵوێست نیشان دەدەن. خۆدزینەوە لەو دەنگدانە، لەسەر ئاستی گشت ئێران پتربوو لە ٥٠ ٪.

هاوینی ١٩٨٢: "پ د ک" و "ی ن ک" لەسەر مەرزی عیراق و ئێران کۆبوونەوە و لەسەر ئەوە ڕێکەوتن کە کۆتای بێت بە دەسەڵاتی تاخمگەری لەسەر پارچەی دیاری لە کوردستان.

٨٣ ـ ١٩٨٤: عیراق، بە مەبەستی تێکدانی بناغەی ژیانی کۆمەڵایەتی و ئابووری کوردستان، چەپۆکی ستەم قورستر دەکات.

سەرەتای ١٩٨٤: وتووێژ لە نێوان تالەبانی و ڕژێمی عیراق پەیدابوو؛ ئەوە سەرەتای دیالۆگە لەگەڵ کورد.

١٥ ئەپریل ١٩٨٧: بڕیار بۆ خستنەکاری بەرەی کوردستانی دەرچوو.

٧ مای ١٩٨٧: بۆ یەکەمین جار دان بەوەدا نرا کە ڕژێمی عیراق گازی شیمیایی دژ بە کورد بەکاردێنێت.

١٦ مارس ١٩٨٨: لەئەنجامی بەکارهێنانی گازی شیمیایی ٥.٠٠٠ کورد لە هەڵەبجە کوژران.

کۆتایی ١٩٨٨: ئەو سەرکردە و پێشمەرگە کوردانەی دەربازبوون، لە ئێران و سووریا بوون بەپەنابەر.

١٩٨٩: بۆ پەیداکردنی پشتگیری لە کورد، بەرەی کوردستانی چالاکی دیپلۆماسی دەباتە ڕۆژئاوا.

١٩٨٩ ـ ١٩٩٠: سەددام حوسێن نوێنەر دەنێرێت بۆ وتووێژ لەگەڵ کوردی عیراق تا بگەڕێنەوە. وتووێژ لەوێدا وەستا کە سەددام دەخوازێت ئەوان پەشیمانی خۆ دەربڕن و ببنە هاوکاری بەعس.

١٢ ئۆگوستی ١٩٩٠: سەددام هێرش دەباتە سەر کوێت.

جەنیوەری ١٩٩١: بەرەی کوردستانی پەیوەندی نهێنی بەست لەگەڵ تورکیا.

مارس ١٩٩١: باشوور و باکووری عیراق ڕادەپەڕن. پێشمەگە دەست بەسەر سێ لەسەر چواری کوردستانی عیراقدا دەگرێت.

١١ مارس ١٩٩١: ئۆپۆزیسیۆنی عیراقی لە بەیرووت کۆنفرانسیان بەست.

مارس ـ ئەپریل ١٩٩١: ڕاپەڕین سەرینەگرت، و دوو ملیۆن کورد هەڵهاتن بۆ شاخ. وڵاتە یەکگرتووەکان چالاکی یارمەتی و حەواندنەوەیان بۆ دەخنە گەڕ.

٥ ئەپریل ١٩٩١: ئەنجومەنی ئاسایش بڕیاری ژمارە ٦٨٨ دەردەکات و تێیدا عیراق بەوە تاوانبار دەکات کە مافی مرۆڤ ناپارێزێت.

١٨ ئەپریل ١٩٩١: عیراق پەیمانی لەیەکگەیشتن لەگەڵ نمایندەی سەرۆکی گشتی UN مۆردەکات.